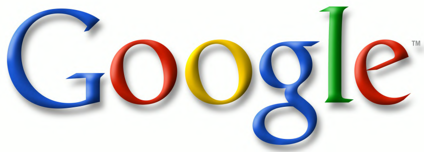

SRPSKA
AKADEMIJA
NAUKA

SRPSKI
ETNOGRAFSKI
ZBORNIK

5

1903

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

СРПСКИ ЕТНОГРАФСКИ ЗБОРНИК

КЊИГА ПЕТА

НАСЕЉА СРПСКИХ ЗЕМАЉА

КЊИГА II.

УРЕДИО

Др. J. Цвијић

Са 54 Скице у тексту и Атласом св. II.

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1903.

ЦЕНА 10 ДИНАРА.

У академијским књижарницама Мите Стајића и Геце Кона у Београду могу се добити:

I.

ИЗДАЊА СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ

1. **Глас.** Књ. I—LXVI.
   Први разред (1—25): III, VI—IX, XI, XIX, XXI, XXIII, XXVI, XXVII, XXIX, XXXIII, XXXIV, XLI, XLVI, L, LI, LIV, LVI, LVII, LIX, LXI, LXIII и LXV.
   Други разред (1—41): I, II, IV, V, X, XII—XVIII, XX, XXII, XXIV, XXV, XXVIII, XXX — XXXII, XXXV—XL, XLII—XLV, XLVII—XLIX, LII, LIII, LV, LVIII, LX, LXII, LXIV и LXVI.
   Цене су: I, II, VIII, X—XII, XV—XX, XXV, XXVIII, XXIX, XXXII, XXXIV, XXXVII, XLII по 1; — XIII, XLVI и LIII по 1,50; — XXIV, LI, LII, LIV—LXVI по 2; — XIV 2,50; — осталима по 0,50 дин.
2. **Споменик.** Књ. I—XL.
   Први разред (1—5): I, XII, XXXII, XXXV и XL.
   Други разред (1—35): II—XI, XIII—XXXI, XXXIII, XXXIV, XXXVI—XXXIX.
   Цене су: VII, VIII, XVI по 0,50; — I, IV, V, XX, XXVI—XXX по 1; — IX, XXV, XXXII и XL по 1,50; — VI, X, XIV, XV, XVIII, XIX, XXI, XXII, XXIV, XXXIII—XXXIX по 2; — XXXI 2,50; — II, XXIII по 3; — XI, XIII, XVII по 4; — III, XII по 5 дин.
3. **Годишњак,** од I—XVI; год. 1887.—1902.; цена I, IX, XIV — XVI, по 1 дин., а осталима по 0,50 дин.
4. **Српски етнографски зборник.** Књ. I—V.
   Књ. I. *Живот Срба сељака*, написао М. Ђ. Милићевић. Друго прерађено и попуњено издање. 1894. Цена 2 дин.
   Књ. II. *Старинска српска јела и пића*, од Симе Тројановића. Београд, 1896. Цена 1 дин.
   Књ. III. *Српске народне песме и игре с мелодијама из Левча.* Из народа прикупи . Бушетић; музички приредио Стеван Ст. . Београд, 1902. Цена 2 динара.
   Књ. IV. *Насеља српских зел* ује др. J. Цвијић. I. књига: 1 *Антропоге* *проблеми Балканскога Полуострва,* од др а; 2. *Доње Драгачево*, од Јов. Ердељано *редње Полимље и Потарје*, од Петра Мрк 4. *Дробњак*, од Свет. Томића. С првом с *аса*. Цена 6.50 дин. Београд, 1902.
   Књ. V. *Насеља српских зем* је др. J. Цвијић II. књига: 1. Увод од д ића; 2. *О Лубићским селима,* од Радо ића: 3. *Врањска*

СРПСКИ ЕТНОГРАФСКИ ЗБОРНИК

ИЗДАЈЕ

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

КЊИГА ПЕТА

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1903.

НАСЕЉА СРПСКИХ ЗЕМАЉА

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

УРЕДИО

Др. Ј. Цвијић

КЊИГА II.

Са 54 скице у тексту и Атласом св. II.

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1903.

General direct

САДРЖАЈ

СТРАНА

СТРАНА

СТРАНА

УВОД.

У малој групи мојих ученика, који имају велике љубави према науци, који прелећу преко оних уских граница што их обична дужност поставља и који умеју себе заборавити, зао удес направио је велику празнину. Умро је у Пљевљима, месту свога рођења, као директор српске гимназије, у 26 години, *Танасије Пејатовић*, чијим је одличним радом о Полимљу и Потарју, започела серија испитивања о антропогеографским проблемима Српских Земаља. Обдарен јаким осећањем за истину и тачним судом, са врло много артистичког укуса и са темељним картографским знањем, он је имао све способности да потпуно испита ону политичку земљоузину, која је прозвата новопазарским санџаком, центар старе Рашке, главну етнографску матицу Шумадије. Тешко је таквом сараднику и за такву област наћи праву одмену. Велики посао, који је наша Академија предузела, изгубио је, поред *Војислава Симоновића*, још једнога од најодличнијих млађих сарадника.

У овој књизи *Насеља Српских Земаља* пустио сам на јавност девет расправа. Међу њима се пет баве о појединим крајевима Србије, и то о љубићској области, Врањској Пчињи, Млави, Левчу и о београдској околини са ниском Шумадијом; две су обухватиле знатан део Херцеговине, и то билећске Рудине, за тим Шуме, Површ и Зупце; једна је о вишеградском Старом Влаху

у Босни и једна о Васојевићима у Црној Гори. Поред расправа мојих ученика, у ову су књигу примљени и радови неколиких од оних сарадника, који су дуже времена стајали у живој кореспонденцији са Географским Заводом и који су схватили смисао ових антропогеографских и етнографских испитивања. То су г. г. поп *Стјепо Трифковић* из Сарајева, *Обрен Козић*, учитељ у манастиру Дужима у Херцеговини, поп *Богдан Лалевић* у Андријевици у Црној Гори и наш познати учитељ *Тодор Бушетић*. Њихова је грађа у Географском Заводу прерађена, поглавито систематски уређена, а при том нису нигде измењени подаци, често су и њихове речи и стил задржани. При срећивању особито важне грађе о Васојевићима указао нам је великих услуга г. *Илија Лалевић*, проф. српске гимназије у Солуну. Радови мојих ученика имају и у овој књизи већином облик студија, о чијим су резултатима вођене дискусије у Географском Семинару; али је писцима остављена потпуна слобода да изнесу и таква образложена мњења, са којима се ја не слажем; и таквих мњења има у овој свесци.

Већини писаца ове књиге ставио сам на употребу описе појединих села, које је Географски Завод имао а које су радили други испитивачи. Њихова имена су забележена у овим расправама на одговарајућим местима. Тако ће се поступати при обради грађе, која буде и доцније штампана. На многобројним екскурзијама, које сам са ученицима кроз дужи низ година чинио по београдској околини, сакупили смо много морфолошке и антропогеографске грађе. Те сам податке уступио на обраду и студију асистенту Географског Завода, г. *Р. Николићу*, који је и самостално доста села београдске околине испитао.

У *Атлас*, који ову књигу *Насеља* прати, унео сам много већи број фотографија и слика, но у први. Ве-

ћина од тих слика су својина Географског Завода; махом смо их снимали на екскурзијама, које сам с ученицима чинио, ретко која је набављена. Ваљан прилог ове свеске *Атласа* је лист са скицама г. *Косте Главинића*, проф. техничког факултета, који их је сам снимио и уступио ми за штампање. Слике и фотографије Географског Завода и г. Главинића служе поглавито као објашњење расправе *Антропогеографски проблеми Балканскога Полуострва*, која је штампана у I књизи *Насеља*. Слике куће и стаја̂ васојевичких израдио је за *Насеља* сликар г. *М. Боројевић*, а оне о билећским Рудинама г. *С. Ваничек*.

Много теже нам пада израда и репродукција антропогеографских карата. Овде је најпре ограничен број сарадника, јер их могу да раде само неки од мојих ученика. Али је и поред тога број израђених скица и карата већи но што их можемо публиковати. У Државној Штампарији имају само једна-две радне снаге, које се могу корисно употребити при репродукцији карата, али су оне толико заузете другим, често разноврсним и неодложним државним пословима, да мали део времена могу на репродукцију антропогеографских карата употребити. И ипак су знатни резултати, које Државна Штампарија у том погледу постиже. За сад нам није могућно много више од ње тражити. Зналцима остаје, да се помажу специјалним картама за оне области, од којих антропогеографских карата немамо или их нисмо репродуковали. — Најбоље карте ове свеске израдио је мој ученик, г. *Р. Дединац*, а био ми је од велике помоћи и при надгледању репродукције свих карата и слика.

Ј. Цвијић.

О ЉУБИЋСКИМ СЕЛИМА

АНТРОПОГЕОГРАФСКА ПРОУЧАВАЊА

ОД

РАДОМИРА М. ИЛИЋА

У лето 1898. и 1899. г. путовао сам по источној половини среза љубићског у рудничком округу у намери да проучавам села по Упуствима, која је за ту сврху израдио г. Д-р Ј. Цвијић. — Резултате са тих путовања, која су укупно трајала око 3 месеца, изложићу у овом раду.

Но пре свега нека ми је допуштено да кажем неколико речи благодарности људима, без чије помоћи тешко да би било што од овога посла.

На првом сам месту обвезан захвалити се моме поштованом професору *г. Цвијићу*, који ме је не само увео у радове ове врсте, већ ме и на сам пут подстакао и својим упутима и саветима вазда обилно помагао.

Са захвалношћу спомињем и г. *Св. Шурдиловића*, бив. начелника окр. рудничког. Без његове предусретљивости и препоруке на општинске власти овај, и иначе тешки посао, стао би ме далеко више труда и напора.

Великих ми услуга учинише и други људи: чиновници, учитељи, свештеници и сељаци по овим селима, с тога и свима њима овде велим: Хвала им!

Главнија дела којима сам се служио:

J. Цвијић, Упуства за проучавање села у Србији.
» » Карта Србије и Црне Горе.

Записници Географског Семинара Велике Школе (у рукопису).

Специјална карта Србије 1 : 75.000. Листови 2_5 и 2_6.

1*

J. Мишковић, Опис рудничког округа (Гласник Срп. Учен. Друштва књ. XXXIV.)

J. Ердељановић, Доње Драгачево (Етногр. Зборник књ. IV.)

М. Петровић, Финансије и Установе књ. I и II.

Вукове Данице за 1827. и 1828. г. Остала дела су у тексту наведена.

ОПШТИ ДЕО.

I Физичке особине земљишта.

1. Орографија. — Од Вујна ка ј.-и. пружа се један планински венац, састављен поглавито из еруптивних стена (трахитоидне стене). На њему се налази неколико истакнутих врхова са висином преко 800 m.[1] (Велики Вујан, Буковик, Острица). Код села Бреснице овај се гребен постепено снизи у један превој, преко кога данас води пут из Чачка у Крагујевац.

Од овога превоја па даље ка ј.-и. издиже се венац Котленика (као продужење првога венца). Котленик је нешто ближи од првог гребена. Његов је венац једноставан и уједначене висине, нема онако истакнутих врхова, као што су Вујан и Острица на првом гребену. Котленик достиже највећу висину у Црном Врху (786 m.), који се налази на средини дужине гребена.

Од Црнога Врха па даље ка ј.-и. висина Котленика осетно опада и цео се гребен заврши источно од Краљева у кључу, који чине Гружа и Морава.

Овај венац Вујан—Котленик у исто је време и развође рекама Гружи и Западној Морави. На северу је преко Јежевца у вези са системом Рудника. А на западу се спаја са планинама, које везују Рудник са планинама ваљевске Подгорине.

Венац, који се пружа на запад од Вујна, раскидају две клисуре, кроз које теку: Дичина и Деспотовица. —

---

[1]) Сви бројеви за висине узети су са специјалне карте Србије 1 : 75.000.

Десну страну деспотовичине клисуре чини Вујан, а леву једна коса, која се одваја од Брусничког Брда и протеже право на југ. Ова је коса као клин укљештена између Дичине и Деспотовице. На њој су два врха растављена једном плићом преседлином (Илијак 485 и Зрњац 496 m.). Зрњац се на југу стрмо завршује и у подножју му се састају Дичина и Деспотовица.

Стране, које чине деспотовичину клисуру, стрмените су и оголићене. Састављене су поглавито из серпентина, који је пун пукотина и по површини се распада. На неким местима има плазине, а често се преко серпентина налази танак слој црвенкасте хуме. Таква су места или заутрињена и гола или су обрасла џбуњем од ситне рујевине или другом ситногорицом. Клисура Дичине не улази у нашу област.

На десној обали Дичине налази се пространо, гломазно брдо *Рожањ*. Оно је дубоким јаругама разбијено у више мањих брда и коса. Једна таква његова коса пружа се право на југ и клинасто се увлачи између Дичине и Слатинског Потока. Управно на правац ове — Соколићске Косе — тече од запада река Чемерница и прима с леве стране Дичину.

Независно од ових венаца увлачи се са запада ниско брдо *Љубић*, које тоне у равници, на ушћу Чемернице у Западну Мораву.

2. **Хидрографија.** — Најглавнија је река, која кроз ову област протиче, *Чемерница*. Она прво тече у правцу з.-и. па пошто прими Дичину окреће ка ј.-и. све до ушћа у Западну Мораву.

Деспотовица мало тече кроз ову област и у селу Брђанима улива се у Дичину.

Дичина од кад прими Деспотовицу па до ушћа (у Пријељини) тече кроз једну врло плодну долину, која је широка око 2 Km.

Река *Островка* постаје од много потока и речица, који се стачу са Буковика и Острице. Ово је дужа и у горњем току врло разграната река. Њене су притоке разбиле ово планинско било у многа купаста брда и кратке косе. Кад Островка сиђе у моравску равницу тече готово паралелно са Западном Моравом до близу 15 Km. дужине. Она се у овом току често приближи Морави на неколико стотина метара, али се ипак не улије. Раније се она уливала више данашњег ушћа, но јаким наносом Мораве земљиште је уздигнуто и њено ушће потиснуто ниже. Сад су стране њена корита дубоке 3—5 m. Островка у доњем току прима с леве стране и речицу *Бресницу*, која постаје у истоименом селу.

Бања извире под Вујном. Има врло лепу изворну челенку, у којој постаје више потока, који сачињавају Бању. Бања прво тече уском клисуром, која постепено пређе у једну уску долину, а у доњем току Бања тече кроз равно земљиште моравске долине. И Бања утиче у Мораву. — Име је добила по топлим изворима, који на једном месту у њеној клисури избијају.

Све ове реке са свију страна примају много речица и потока, који теку дубоким, а уским јаругама и цепају ову планинску масу у безброј брда и коса, од којих су неке више, неке мање изоловане. Већи део ових потока лети пресушује, али с пролећа и за време киша јако надођу и брзо набујају, но се не могу излити, јер им је корито дубоко, а пад велики, те вода брзо одиђе.

3. **Морфологија.** — Од главног планинског гребена Вујан—Котленик одваја се к југу — Морави — много бочних коса и плећатих брда, која као подгорина постепено тону у моравској долини. У тој подгорини налазе се проучавана села.

У опште цело ово земљиште одликује се благим облицима. То су плећате косе и пространа блага брда

или ниске купе. Између њих су дубоке бочне јаруге и долине. Гола стена ретко избија на површину. Земљиште је већим делом постављено моћним слојем хумуса коме за подлогу служе или еруптивне стене (трахити и серпентин) или жућкасти пешчар, а често и кречњаци.

Све су косе и брда окићене шумом и воћњацима, а све остало земљиште или је обделано или је под пашом.

II Насеља (Села).

Опште особине.

1. **Положај села.** — Свако село у проученој области има свој одређен сеоски *атар*. Атар захвата различито земљиште и по конфигурацији и по каквоћи (равницу, брдо, ораницу, камењар, шуму, утрину и др.) и према томе дели се на: *село* (где су куће), *аду* или *поље* (где су њиве), *утрину* и *шуму*.

Село у ужем смислу т. ј. само насеље растурено је по странама, плећима и заравањцима брда и коса. Врло је редак случај да се који крај села или и неколико кућа налазе у равници.

Брда и косе, као што је раније речено, испредвајане су јаругама, тако да свако село, а често и крај села имају своје брдо (једно или више).

Ада (поље) увек захвата најравнији и најплоднији део атара и редовно је поред реке (Мораве, Чемернице, Дичине). Дакле, ада је испод села (кућа). Цела је ада засејана, ту су само њиве. Но има доста њива и у селу између кућа; али ипак су најбоље у ади.

Утрине и *паше* су изнад села и у самом селу. То су махом скоро искрчене шуме.

Најдаље изнад села, у брду, је сеоска *шума*. Мањих гајева и забрана има и у селу, између кућа и крајева.

Као што се види, куће се налазе у средини атара идући из равнице према брду. Овим се тежи да се буде близу и њивама и паши са шумом. Осим тога,

куће се граде по странама брда и из економских обзира: да би равнији и плоднији део атара остао слободан за обрађивање.

Са специјалне карте види се да су куће између изохипса 200—500 m., а највећи је део кућа између 200—300 m.

Цео је крај врло богат изворима. Има их много и у сваком селу и са њих се пије вода. Има и доста копаних бунара *на ђерам* и *на точак.*

Клима је умерена и једнака у свима овим селима. Снег пада почетком новембра, а некад и доцније и одржи се до краја фебруара. — Од ветрова дувају: северац *(зли ветар)*, устока, југ, кошава, западњак. Северац је најхладнији, а југ нај јачи. Кишу доносе западњак и кошава.

Минералних вода, топлих и лековитих извора има мало. — У селу Брђанима има једна хладна сумпорњача, која се зове *Барутљива Бара.* Извор је доста јак и на 10 m. даљине осећа се мирис сумпор-водоника. Вода је бистра и околни је мештани пију. Сељаци причају како је овај извор раније био врло јак и да је од њега одмах потицала једна речица, но да су га Мађари, кад су овуда владали, затворили сланином и кожама.

У Горњој Трепчи на ј. страни Вујна у клисури р. Бање има неколико топлих извора: *Трепчанска Бања.* И ако је ова бања неуређена ипак је преко целог лета посећују болесници и из даље околине (Груже, љубићског и таковског среза и ваљевских села). Лечи од рана и реуматизма.

Има много обичних извора, за које народ држи да су лековити и светиње.

2. **Економске прилике**[1]). — За студије о народним насељима економске су прилике врло важне. Управо ја

[1]) Мој старији друг и пријатељ г. Јован Ердељановић штампао је у IV књ. Етнограф. Зборника своју студију о насељима Доњег Драгачева. У том одличном

мислим да све што се тиче тих насеља и њихова живота има свој узрок, бар претежно, ако не и једино, у економским приликама, које владају у дотичној области.

Облик човечијега друштва зависи од начина његова живота т. ј. од постојећег начина продуковања. Са развитком начина живота и продукције развија се и мења и облик друштва, а с овим упоредо и *облици својине*, који у том друштву постоје. Дакле, са развитком производње иде упоредо и развиће својине[1]. Да ово објаснимо. Док је човек био номад није имао непокретне својине. Кућа му је шатор или привремена колиба, а једина имаовина стадо. Он иде за пашом и ко зна врати ли се још кад год на место, где је већ један пут био. Код земљорадника (стално настањеног човека) већ налазимо непокретне својине. Ту више нема ничега што би имало на себи карактер привремености. Он се стално веже за једно место и мора се старати да средства за опстанак добија из околне природе. Биљке играју претежнију улогу од животиња, јер њима

раду он се опширно позабавио о економским приликама у Д. Драгачеву. Па како је та област суседна са нашом и у многоме са њом слична, то ћу ја бити краћи и овде ћу помињати само оно у чему има разлике између ових двеју области или што тамо не би било споменуто. — Г. Ердељановић је тамо извео како су се из ранијих економских прилика развиле данашње и ја то примам као основано и за ову област. А ја ћу овде покушати да расветлим поглавито *како* се и *зашто* дошло до оваких економских прилика (нарочито до оваких облика својине), које овде данас владају.

[1]) Карло Кауцки вели (види Начела Социјалне Демократије стр. 2. Београд 1898): Човек је у прастара времена живео слично животињама, живео је само од *прибирања* онога, што му је природа драговољно пружала. Али он поче изумевати једно оружје за другим, једну алатљику за другом. Он постаде рибар, ловац, сточар, најзад земљоделац и занатлија, дакле, стално настањен на једном месту. Ток развитка постајаше све бржи. Но људи нису производили никад појединачно, но увек у већим или мањим друштвима, *чији свакидашњи облик зависи од тада постојећег начина продуковања.* Према томе развитку продукције одговара известан развитак друштва и међусобни односи његових чланова *тесно* су везани с *облицима својине*, који им одговарају и који у њима постоје. *А са развитком производње иде паралелно и развиће својине.*

одржава човек себе, своју породицу и стоку. И да би те корисне биљке могао култивисати, треба зато да има одређен простор земље.

Но земљиште ни по климату, ни по каквоћи није свуда једнако. И с погледом на те разне особине земљишта и сељак је по занимању или земљорадник или сточар т. ј. претежно се бави или о једној или о другој привредној грани. Дакле, околна га природа нагони на овај или онај начин продукције, а од тога зависи, као што смо горе показали, какав ће се облик својине развити.

У сточарским крајевима владала је заједничка својина, јер се сточарство одржава испашом, за шта су потребне веће просторије, које један човек не може сам да притежава. Мора имати, дакле, заједничке својине, па било да је она *жупска* (као у средњевековној нашој држави), *племенска* (као у Дробњацима), *сеоска* или *општинска* или *државна* (као што је данас у нашим сточарским крајевима). Да и данас наш народ у сточарским крајевима тежи за заједничком својином испаша, имамо доказа у томе, што свако село има заједничку сеоску или општинску утрину. Тих је утрина раније било много више[1]). И у средњевековној српској држави било је заједничких испаша, па нам се о томе и спомен сачувао[2]). Сточарство, дакле, условљава за-

---

[1]) Ако данас запитате кога старијег сељака зашто данас држе мање стоке, рећи ће вам: „Е, нема где да се држи и одржава. Раније је било мање света, па земље пусте доста. Пустимо стоку у планину, па је по недељу дана и више не видимо, а данас не може да макне без чобана, а да не учини какву било и коме било штету.“

[2]) Ст. Новаковић у Селу (Глас XXIV) стр. 11. и даље наводи: „Из члана 16. и 17. Душанова Законика види се *да су жупе имале заједничка пасишта*, без обзира на то јесу ли или нису биле под једним господаром, јер се заједничко жупско пасиште није смело забранити ни једном селу из жупе, било царево, црквено или властеоско. Пасиште је, дакле, мимо разлику у својини села било заједничко зато, што се сматрало више жупско него сеоско“.... У дечанској хрисовуљи помиње се такође некакав забран Крива Веја, као зимовиште стоци двају села.

једницу својине, које је код нас и раније било, а и данас је још има, ма да је све више нестаје, јер се дели. — Ове су заједнице познате данас у овим крајевима под именом *утрина*.

Други је случај са земљорадњом. С поузданошћу се може рећи да у чисто земљорадничким областима махом нема ни стопе земље неподељене. Јер стално настањен земљорадник мора сам све радити, ако хоће да има користи од посла. Сваки појединац, да би обезбедио свој опстанак мора сам брижљиво и с планом да обрађује известан простор земљишта. Он зна да зависи од његове вредноће и предaности послу, хоће ли принос са земље бити већи или мањи. Да заједнички више њих обделавају веће парче земље није пробитачно, јер би наступила свађа, извлачење од посла и томе подобно. Сваки би гледао да што мање уради, а што више добије[1]). — У земљорадничким крајевима нема и не може бити заједничке својине. Тога није било ни у старој српској држави, бар се о томе нигде и ни у чему није очувао спомен[2]).

Остаје нам само да одредимо начин продукције становништва овога краја па да, на основу досадашњег излагања, знамо и какви облици својине владају.

---

[1]) Као доказ за ово нека послужи и навод г. Ердељановића у Етн. Зборнику стр. 27.: „Заједнице су свуда *најзапуштеније земљиште*, било да су шуме, било да су утрине. То је и лако и разумети: оне су општа земља, од које би хтео сваки да се користи и коју нико не жали.

[2]) Новаковић (Село стр. 184. и даље) вели: „У селу сваки сељак има своју земљу, коју може слободно продати или поделити. *Заједничко имање целога села само је пашњак.*“ И берлински проф. Мајцен (у Landwirtschaft, Tübingen. Seite 131) тврди да у Словена није било заједничке својине имања: „Die Festsetzung der Slawen beruht im Gegensatz zu den Kelten nicht auf einer grösseren Geschlechtsgemeinschaft wie der Clan, sondern auf der einzelnen Familie. Die Slawen nahmen zwar auch als Stammesverwandte bestimmte ziemlich umfangreiche Landschaften in Besitze. Die bekannten slawischen Stammgauen umfassen 50 bis 100 □ Meilen. Aber sie hatten keine feste innere Organisation.... Die einzelne Familie ergriff, wenn auch in mehreren Gliedern, dauernd von einem meist nur kleinen Komplex von Grundstücken Besitz, den sie als ihr erbliches Stammgut betrachtete.“

Напред смо рекли да се ова насеља налазе растурена по брежуљкастом терену, који с јужне стране додирује плодна долина Западне Мораве, а са северне стране налази се планински венац Вујан—Котленик. Сеоски атари према томе захватају велике просторе у тим обема зонама. Земљиште је овде ишло на руку становништву да се бави о обема привредним гранама. Па тако је и било. И земљорадња и сточарство овде су добро заступљени. *С тога овде и наилазимо на обе врсте својине: приватну и заједничку.*

Но најинтересантније је што на оном равном и плодном делу атара, где су њиве, *нема ни најмањег парчета земље неподељеног.* На против највиши део атара, где су шуме и утрине, *сав је неподељен* и или припада држави или општини или селу.

Ево, како у погледу својине данас стоји у овој области:

Највећи део сеоског атара подељен је на *приватна имања* појединих породица. Нарочито је ада (поље) издељена на много парцела у облику правоугаоника и свака парцела има свога сопственика. Груписаних имања за сада нема. Већа згруписаност имања види се у селу, око кућа, то су *окућнице.*

Заједница има сеоских и општинских. Свако село има своју заједничку утрину, на коју истерује стоку на пашу. И на ту земљу плаћа порез цело село (сразмерно броју стоке разреже се порез на све домаћине). Чести су случајеви да село или општина уступи један део своје утрине којој сиромашној или новодосељеној породици, да се настани. — Све су ове утрине прво биле под шумом и припадале су селу, а доцније пошто је шума искрчена, претворене су у утрине.

Већина села има и шума заједничких, а нека су их изделила.

Заједница сад нестаје, нарочито сеоских: негде их деле, негде продају, а негде их одузимају општина и држава. Овоме ће бити узрок тај, што се услед прираштаја становништва осећа већа потреба у земљи, а и што се измењује начин гајења стоке. *Досадашња испаша замењује се шталским гајењем.* На тај начин ова заједница пашњака у овим напреднијим крајевима постаје донекле несавремена.

Ораћа је земља добре родности. Једној породици да осредње живи треба 6—8 ha земље, 2 вола, 2 краве, 20—30 оваца и које свињче. — Али у неким брдовитијим селима (Горња Трепча, Остра) нема довољно добре земље, те купују њиве у атарима других, равнијих села или их узимају под кирију или под наполицу.

На њивама се сеје: највише кукуруз, затим пшеница, јечам, овас, раж, проја.

За цео овај крај може се рећи да је добро пошумљен. И у самом селу налази се доста гајева и забрана. Усамљена дрвета налазе се по двориштима и окућницама, а све ово допуњују пространи и многи воћњаци, које има свака кућа без разлике.

Веће просторе заузимају шуме по Вујну, Буковику и Котленику. До пре 50 година раван моравске долине, где су сада њиве, била је сва зарасла у густу храстову шуму, која је сад сва искрчена, а и где је има јако је проређена. — У опште гора у овом крају доста је стара и састоји се поглавито из: храста, букве, јасена, бреста и другог лиснатог дрвећа. — Поред обичне домаће употребе у шумама се сече разна грађа (јапија) као: греде, дуге, брвна, даске, шлипери и др. Ово се извози и продаје.

3. **Тип села.** — Села овога краја су разбијеног, старовлашког типа. Само је овде растуреност кућа мања услед доста јаке насељености, те би ова села чи-

нила као неку средину, прелаз, од старовлашког ка шумадиском типу.

Села су подељена на *крајеве*. Крајеви су прави делови села. Они су географске целине за себе и обично су јасно издвојени један од другог, а удаљени су како где од 500—1500 m. Ретко где да је ово растојање веће, а има случајева да један крај неприметно прелази у други. Најчешће је крај од краја одвојен потоком или јаругом, а често и каквом шумицом. Крајеви најчешће носе географска имена, као: Подвујан, Плана, Добриње и т. д. У крајевима су куће већим делом згруписане у мање гомиле од 3—8, често и више, кућа. Куће у овим гомилама су на растојању 30—100 m. А групе једна од друге удаљене су 100—150 m. Те су гомиле постале дељењем задруга. С тога све те куће обично припадају једној истој породици, а врло ретко двема или трима. Те групе кућа зову се *џемати*. Они најчешће носе име по презимену породице, која је у њима, а ако је ту настањено више породица онда се џемат зове по презимену или *нај јаче* или *најстарије* породице.

Подела на крајеве старија је, управо, прави крајеви постојали су само код старијег типа села, из кога се данашњи тип развио. Данас те поделе на крајеве нестаје, а негде се сасвим и изгубила (Доња Трепча). Исто тако нема ни трага о подели села на крајеве у селима у равници, поред Мораве. Па и у самом се народу може приметити како нестаје ове поделе на крајеве. У неким сам селима имао прилике да се уверим да млађи људи не знају да наброје крајеве села, већ ређају џемате, док какав старац наброји и покаже баш крајеве и њихове границе, али увек и напо̀мѐнȇ да се то сад више не говори.

Поред џемата има у овим селима известан број усамљених и удаљених кућа на растојању 500—1000 m.,

а често и више. Оне су обично на крајевима села и новије су. Њих су подигли скоро одељени задругари, који се овде због имања настане.

Старији тип. — Више је чињеница, које утичу на тип насеља као: *облик и каквоћа земљишта, економске прилике и етничке особине.*

Облик и каквоћа земљишта овога краја изложени су у II делу овога рада. Ту је већ наговештено да су села по плећима и странама коса и брда, а земље за обрађивање мање је и није груписана на једном месту, већ је растурена по целом сеоском атару. Ово је повлачило за собом и растурање кућа, јер је сваки гледао да буде ближи својим њивама. — И каквоћа земљишта је од утицаја на тип села. Ми смо раније објаснили да су села у средини атара, идући из равнице брду. И то земљиште, где су куће, слабије је родности и има мању вредност, с тога сваки захвата већи простор око куће, јер тиме има више слободе у кретању и већим захваћеним простором земљишта надокнађава слабију му родност. Ово већ није случај код села, која су с овима у непосредној близини и налазе се у равни моравској (Станчићи, Балуга и др.). Ту су куће згруписаније, јер је земља плоднија и скупља. Овде се сељак задовољава с мањом окућницом, да што више земље остане за њиве.

И *економске прилике* су од јаког утицаја на тип села. Ми смо већ показали да начин настањивања зависи од начина производње. А народ у овом крају бави се и о сточарству у приличној мери. Гајење стоке опет тражи довољно простора, тако да је то имало утицаја на разбијеност ових села. Нарочито за турске владавине сточарство је било јако развијено у нашем народу, а нарочито у овим крајевима. Стока је била и једино имаће сељаково, које му је било стално и од вредности. На земљу се није могло рачунати, јер је Србин као

сопственост није могао имати, а и несталност сељака, која је у то доба владала, још је више умањавала вредност земљи. Народ се често сељакао или од воље или силом и тада је морао да напушта своју дотадашњу земљу, *а стоку је и тада собом гонио.*

И *етничке особине* такође су од утицаја на тип села. Јер народ, који је навикао да живи на извесан начин тешко се од тога одвикава. А становништво, које је и раније као и ово сада, досељено у ове крајеве из јужних и југо-западних брдских и сточарских области, донело је собом ту тежњу за разбијеним селима. И она је у овом крају нашла повољно земљиште да се одржи.

Према овоме, неће бити тешко да представимо како је могло изгледати које наше село пре и у почетку XIX века.

Цео овај крај био је онда под густом шумом и врло ретко насељен[1]). У селима је било само по неколико кућа. Оне су биле подигнуте далеко једна од друге. Око њих су се насељавали доцнији досељеници и одељени задругари и на тај су се начин образовали прави *крајеви.* Они су тада били *прави* делови села, јасно издвојени један од другога. Куће су у њима биле далеко једна од друге, обично у крчевини. Али доцније, кад поче досељавање у ову област у већој мери, куће у крајевима почеше се збијати, јер су досељеници или крчили шуму, па се настањивали или су се настањивали

[1]) О реткој насељености овога краја пред свршетак XVIII века постоји у народу јака традиција, што ће се видети у посебном делу. Ово потврђују и неколике белешке из тога доба. Ми ћемо овде навести неколико података из спискова о попису домова вршеном за владе кнеза Милоша Великог у 1822. г. (Види М. Петровић, Финансије и Установе књ. II стр. 536 и 537). По тим списковима број кућа у овим селима варирао је између 20 и 50, а сада су сва села увећана 3—4 пута. Примера ради навешћемо неколико села са бројним стањем кућа сада и 1822. г.

Село Бресница сада око 290 онда 81 кућа.
„ Остра „ „ 200 „ 51 „
„ Пријељина „ „ 190 „ 44 „ и т. д.

на трлима и имањима старинаца. Но доцније кад је поред досељавања почело и дељење задруга[1]), збијање кућа бива све јаче, крајеви почињу губити ону јасну издвојеност. У њима се почињу стварати *групе кућа* сасвим близу једна до друге, тада постају *џемати*, као делови крајева. — Тако се развио данашњи тип села. Засеока нема ниједно село у овој области.

Задруга је у опште мало. У селу се нађе по 2—3 и оне броје по 20—30 душа.

Кућа, двор и окућница. — Око куће налази се велики простор земље, који се овде зове *окућница*. Окућница се састоји из *двора* (авлије), који је увек ограђен плотом или тарабом, *воћњака* (засађеног поглавито шљивама), *баште* (за поврће и зелен), *башчице* (за цвеће и пчеле) и по које *њиве*.

Кућа и зграде налазе се у двору.

Обично је у двору по једна кућа, а само најимућнији имају и кућу за госте, коју овде зову *оџаклија*. — Место куће у двору није тачно одређено, али се толико може рећи да је кућа повучена унутра; никад није непосредно с лица двора, на сокаку. — Положај куће зависан је од земљишта, јер се увек гледа да соба

[1]) Да је до половине XIX века било доста задруга излишно је, мислим, и напомињати. — Потреба задруге у то доба била је неопходна. Турска нехатност и немарљивост у управи оставили су били српску рају самој себи у сваком погледу. Народ се морао сам о себи бринути, а зато је требало да се удружи више снага, и то је допринело да се установа задруге одржала за све време турске владавине. Али развијање нове српске народне државе изазвало је промену у свима гранама народнога живота. Изменише се и економске прилике и финансиски систем и државни закони, па и културни, морални и правни појмови народа. А све је ово у тесној вези с обликом друштва и није могло остати без утицаја и на задругу. Сад се почињу доносити закони (по угледу на стране), који су се у многоме косили са дотадашњим обичајним правом народним. Ови су закони ишли на руку личној самосталности. Услед свега овога нестане услова, који су принуђавали на задружни живот и *задруге се почињу делити*, тако да су данас постале реткост. Одељени задругари подижу себи нове куће и то или око старе куће или даље на имању, а често су и трла одељеним задругарима преображана у куће. Услед дељења задруге и налазимо једну исту породицу у 2—3 разна краја села.

буде окренута низ брдо — на ону страну, где пада земљиште.

Највећи број кућа овога краја направљен је пола од брвана, пола од чатме или цигље. Али у последње време почињу имућнији људи зидати *целу* кућу од цигље по угледу на варошке куће. Ово још и због оскудице у дрвеној грађи.

Кућа има облик слабо издуженог правоугаоника. Дужина јој је нешто већа од ширине, а висина до крова износи до 2 m.[1]). Део од брвана је често већи од оног зиданог дела. — На кући су увек двоја врата, ради бржег и лакшег уласка и изласка на обе стране куће (према потреби). Врата су увек на „кући", а из „куће" се улази у собу.

Кућа се састоји из *куће* и *собе*. Има кућа, које имају и по две собе. Испод собе је подрум. Прозори се налазе само на собама. Мали су и граде се од стакла или хартије. С поља се налази дрвени капак, који се ноћу заклапа. Кровови су већином сниски и покривени су ћерамидом, ређе црепом, а у сиромашнијих и кровином. Има кућа и са дрвеним, високим крововима, од по 8—10 катова. Тих дашчаних кровова има две врсте: *под шиндром* и *под тәрабом*[2]). Оваквих кровова нарочито има много у селима: Бечњу, Бресници, Тамнику и Лађевцима. Димњаци су или од чатме или су зидани и четвртасти. Увек су бело окречени и средње су висине. На кућама под дашчаним крововима или кровињарама место димњака су просте баце. Негде су баце на самом слемену крова и тада су надкривене округлом

---

[1]) Кућа Павла Анђелића из Бечња има ове димензије: дужина 7 m., ширина 5,5 m. Дакле, дужина варира између 7 и 8, а ширина између 5 и 6 m.

[2]) Ако су даске на крову једна уз другу приљубљене (а да не би прокишњавало, подмеће се с доње стране, где се даске састају, друга уска дашчица — *подвлачак*) онда се такав кров зове *под тарабом*. А ако су даске у крову ужљебљене једна у другу онда је кућа *под шиндром*.

купастом капом, коју држе четири сошице. С ове капе у вис стрчи једна краћа мотка, која обично на себи има дрвену јабуку или какав земљани суд (тестицу и др.). У опште су баце често дрворезом шаране. Код других кућа баца је у страни и тада је само отвор, који је одозго надстрешен као неким капком. Но има много кућа под ћерамидом, које нити имају димњака, нити ма каквих отвора на крову. Ту дим излази кроз ћерамиду.

Зграде. — Око куће на двору и окућници налази се већи број зграда. Од имућности дотичног домаћина зависи колико ће и каквих зграда бити око куће. Но ипак се може узети да се салаш, млекар и зграда налазе у сваком двору. Имућнији домаћини имају ове зграде: *зграду* (вајат), *салаш*, *млекар*, *кошару*, *хамбар*, *качару*, *шталу*, *наслон* (за кола, плуг и др.), *сушницу* (пушницу или емишану), *тор* и *котар*. Хлебна пећ је ретка.

Зграда (назив *вајат* ретко се чује) има само једно оделење и увек је начињена од брвана, а покривена је ћерамидом или кровином. Служи за ноћивање ожењених задругара и за оставу рубља и одела. Задружне куће имају и по више зграда.

Салаш служи за смештај кукуруза у клиновима. Оплетен је од прућа или је направљен од летви, ретко укованих. Одигнут је од земље за 1 метар.

Млекар је мања зграда четвртастог облика. Служи за оставу *белог мрса* (млеко, сир, кајмак). Од брвана је или цео или до пола, а горња половина је од прућа. Најближи је кући и најчистији[1]).

Старије куће и зграде. — Сви старији људи овога краја потврђују да су старије куће биле врло просте и да су имале само једно оделење — „кућу". Кућа је, по њином казивању, овако изгледала: унаоколо је

[1]) За остале зграде види рад Ј. Ердељановића стр. 62, 63 и 64.

било побијено коље у два реда, па изнутра испуњено сламом или кровином, која је добро набијена. С поља и изнутра је била олепљена блатом. Но било је и кућа направљених од брвана, само та брвна нису била онако лепо отесана и урађена као данас. Има стараца, који су ми причали да су и сами рођени и одрасли у оваким кућама. А један деведесето-годишњи старац из Лађеваца уверавао ме је да је запамтио кад у целим Лађевцима није било ни једне куће са собом[1]). — Овако су куће грађене поглавито с тога, што су се сељаци често премештали, каткад својевољно, а некад и из нужде и тада су кућу морали остављати. Поред тога у оно бурно доба често су по читава села и крајеви паљени и пустошени, те се није ни могло другојаче радити. И сам живот домаћи био је онда простији и неразвијенији[2]). Доцније, по ослобођењу почиње се развијати домаћи живот све јаче, јавља се и већа тежња за угодношћу, осигурана је била лична и имовна безбедност, а то је све повукло за собом и промену у начину грађења куће. Почињу се градити куће брвнаре од лепо отесаних брвана са високим дашчаним крововима. — Овакве куће почели су у овим крајевима први правити мајстори — досељеници — из Осата (Босна). У сваком селу има по која осаћанска породица, која и данас ради тај посао (гради куће) и за њих сви сељаци кажу како су њини стари били мајстори, градили су *дупле куће* (т. ј. добре) по овим селима. И ове су куће у прво доба

---

[1]) Неће бити без интереса да овде наведем како је описао босанску кућу у 1813. г. француски конзул Фуркад Старији (Види Цвијићев Географски Преглед. Књ. IV. Реферат 25. стр. 38.): „Кућа је имала једну собу, дугачка је око 20, а широка око 12 стопа, без димњака и без прозора, а са два отвора на источној и на западној страни, који се овде зову вратима. Дебла шумска заједно са кором ограђују горепоменути простор у висини од 15 стопа и држе кров од дасака, који је каткада покривен сламом или маховином."

[2]) До оваквих је података о старој кући драгачевској дошао и Ерделановић (Види стр. 64. и 65. његова рада).

имале само једно оделење — „кућу". — У овим селима сада више нема ових брвнара, а ишчезле су поглавито зато, што је нестало дрвене грађе. Њих су замениле данашње получатмаре — полубрвнаре, које имају увек по једну, а ређе и по две собе.

Зграде се одавно граде и на исти начин[1]).

Пушнице (емишане) су новије зграде. Почеле су се правити пре 30—40 год. А између осамдесетих и деведесетих година прошлога века било их је врло много у овом крају. Сваки имућнији домаћин имао је и пушницу, али их од тада нестаје. Сад се у селу одржале по 2—3. Нестаје их с тога што сад сељаци мање суше шљиве, радије пеку пекмез и ракију.

И *салаш* (кош) раније је био нешто друкчијег облика. Грађен је од оплетеног прућа и био је округлог облика као кула. Био је висок по 2—3 m.

Трла. — Појате овде зову трлима. Трла су у опште у овој области ретка. Има села, која немају ниједног, а која имају, имају их по 10—15 и она су у пољу, даље од кућа. — Трлом се зове она зграда у којој људи живе, а око трла су кошаре и торови за стоку. У трлу зими седи чобанин, који чува стоку. Лети у трлима ноћивају и раденици, који су ту на њивама на раду ако им је далеко ићи кући у село.

У неким селима, чији атар захвата и део моравске равнице, налази се нарочита врста трла. То су трла (управо привремене куће) сељака из брдских крајева (таковског среза, кабларских села и др.), који овде закупљују или узимају под кирију земљу. Те људе овде зову: *јабанцима*, а куће *јабанским трлима* или *кућама*. Јабанци у овим кућама проведу цело лето, све док не среде летину, а преко зиме остане по који ожењени

[1]) Изгледа да је зграда у ово прво време, кад је кућа имала само једно оделење вршила улогу собе.

задругар да надгледа кућу и чува стоку. — Ове се куће по грађи не разликују од осталих кућа у овом крају.

И у пољу, по ливадама има неких зграда и кошара покривених кровином, које су у место зида или брвана ограђене прошћем. Оне поглавито служе за склањање чобана и радереника лети приликом непогоде. Неки код ових стаја зими полажу стоци, да би стока гнојила земљу.

И ако сад у овоме крају нема много трла, раније их је било далеко више. Нестаје их с тога, што је ранији начин гајења стоке био друкчији. Раније је у овом крају било много више стоке и заједничких имања: *паша* и *шума*, па је било најзгодније стоку удаљавати из села, док је сада мало стоке и почиње се развијати шталско гајење, дакле, код куће. Па и ранији задружни живот условљавао је потребу трла, јер су имања била већа (пространија), па се сточна храна остављала на ливадама, а није довлачена кући, и ту су подизана трла, код којих је увек могао остати по који задругар. Али кад су се задруге почеле делити, изделила су се и имања и на тај су начин постала мања. Услед овога трла су постала непотребна, јер је сваки градио кућу на свом имању, дакле, није имао удаљених имања, где би морао подизати трло. Па и сама данашња инокоштина, која је произашла из дељења задруге, не допушта гајење стоке у већој мери, те су с тога и трла непотребна, тим пре што се не би имао код њих ко бавити. Трла данас имају само *задружне* породице или *богати* појединци, који могу слуге да плаћају. — Многа су трла преобраћена у сталне куће приликом дељења задруга.

4. **Имена.** — Најмање можемо рећи о постанку имена појединих села, крајева, брда, река, извора и др. Има неких имена, која су проста и лако се може увидети како су постала, за друга пак постоје у народу разне приче, којима се тумачи њихов постанак, али има велики

број имена, чији се смисао не може лако ухватити, а многа су и страног порекла. О постанку њихову народ не зна ништа, већ се одржавају традицијом и преносе се с колена на колено. Таква су имена на пр.: Бент, Калиње, Маљур, Солинац, Маква, Бунковац и др.

5. **Остаци од старина.** — Из посебног дела ће се видети да су најраспрострањенији остаци од старина *стара гробља* и *црквине*. Њих има у сваком селу. Гробља су увек на лепом истакнутом положају, обично при врху какве косе[1]). По свему судећи то су стара српска гробља и цркве, и ако им народ у овом крају даје друга туђа имена: грчка, латинска, мацарска, циновска и др. гробља. Садашњи остаци тих гробаља су велике камене плоче, већином положене. Све су великих размера и већим делом утонуле у земљу. Најчешће су без натписа и резотина, али се ипак по где где нађе по који урезан крст или каква друга шара. Сва стара гробља у овим селима су у свему слична међу собом. — Спомен на старе цркве очуван је данас или у имену *црквина*, којим се данас зове место, где је стара црква била или има још и материјалних остатака. То су махом само каменови од часне трпезе или и темељи саме цркве.

Хумки, којих у Доњем Драгачеву има онако много[2]), овде има мало. Несумњивих сам нашао свега две у селу Коњевићима.

У новије остатке од старина долазе: селишта, калдрмине, јазине, кућишта, ханишта, кулине, чардачине и др.[3]).

---

[1]) Ближи опис ових старина види у посебном делу.

[2]) С Ј. Ердељановићем сам путовао два лета по Доњем Драгачеву и том сам приликом видео врло много старих хумки. О њима је Ердељановић опширно говорио на стр. 75. свога рада.

[3]) Ја се нећу више задржавати на овим старинама, јер и за њих важи све оно, што је о истој ствари говорио Ердељановић на стр. 75—82 свога рада. Детаљни опис ових старина изнећу у посебном делу.

Ови остаци јасно сведоче да је овај крај и раније, од давних времена, био насељен. Али како о овим старинама данашње становништво ништа не зна да прича, то можемо закључити да је данашње становништво ново, скоро досељено и да нема везе са старијим становништвом овога краја.

6. **Путови.** — Кроз ову област није пролазио никакав главнији стари пут, поглавито с тога, што се ова област налазила некако у страни од главних старих комуникационих праваца. Овим југо-западним делом Србије пролазила су два пута, један од севера, други од запада. Онај од севера полазио је од Београда преко Рудника и Борча, па се долином Груже хватао Ибра. — Овај је пут, као што се види, додиривао ову област с источне стране. Други је пут ишао из Босне, преко Ужица, па се хватао долине Западне Мораве и ишао је десном обалом њеном у Крушевац, где се везивао за цариградски друм. И овај босански пут није пролазио кроз ову област, већ јужном страном њеном. Ово ће и бити разлог што овде немамо много остатака из средњевековне српске државе као градова, кула и др. — Тек у новије доба пре 2—3 века почиње добијати све већег значаја пут, који је из Београда, преко Рудника, избијао код Чачка у долину Западне Мораве. Овај је пут у XIX веку постао важан трговачки друм, којим се кретала целокупна трговина из наших југо-западних крајева, све док није саграђена железница, а од то доба он губи свој значај, а истиче се пут, који из Чачка иде левом обалом Мораве (кроз ову област) у Крагујевац. Остали су путови локалног значаја.

7. **Постанак данашњих села. Порекло становништва.** — Немамо никаквих поузданих података, по којима би се дало закључити доба постанка ових села.

Стара гробља, црквине, селишта, ханишта и други остаци од старина упућују нас свакојако на то, да је

овај крај и у најстарија времена био насељен. У осталом, тако је и морало бити, јер је ова област питома и плодна и ако не баш потпуно равна, па је према томе, нема сумње, увек била насељена. Али народна традиција не зна ништа о ранијим насељима у овоме крају, нити о старинама, које се овде налазе. *На против народ у овом крају зна тачно своје порекло, зна кад се и одакле доселио.* Само се за по неку породицу у селу тврди да је стара и да се не памти кад је и одакле досељена. За њих се зна само толико да су ту биле и онда, кад су први досељеници дошли. Но и ове породице тешко да ће бити много старе.

Овоме је главни узрок врло велика покретљивост хришћанског становништва за време турске владавине. Тада је бивало двојаких сељења: *појединачног премештања* и *сељења у масама.*

Појединачна премештања су наступала из ових узрока:

1., Сваки је спахија или читлук-сахибија могао по својој вољи преместити сељака с једног места у спахилуку на друго.

2., И сељаци су имали право да оду с једног спахилука на други, где им се чинило да ће им бити боље.

3., Често су Срби бежали из једног села далеко, у друго село, ако су учинили какву штету Турцима (убиство или томе подобно), па се бојали освете. У таквим су приликама бегунци често и славу, па и презиме мењали, само да би што боље сакрили траг.

Сељења у масама су од далеко већег значаја за порекло становништва овога краја. И ми ћемо прегледати само оне моменте у томе сељењу, кад је и наша област била захваћена. Држаћемо се хронолошког реда.

1., Са помицањем јужних државних граница средњевековне Србије према северу почело се помицати и

српско становништво у истом правцу. Дакле, турско надирање у главном је одредило и смисао кретања српског народа. Али крајем XV века, кад је пала деспотовина, одселило се много народа из Србије на леву страну Саве и Дунава, свакако је тада и овај крај био расељен, јер је био близу границе.

2., Доцније, кад се народ већ колико толико био привикао на турску владавину, долазило је овде ново становништво. То је морало бити само у мањој мери и локалног карактера. Такав је однос могао остати све до XVIII века.

3., А тада се десио један догађај, који је без сваке сумње морао имати утицаја на прираштај становништва у овим крајевима. То је окупација Србије од стране Аустријанаца (1718. г.). Те је године закључен *пожаревачки мир*, по коме је граница окупиране Србије ишла десном обалом Западне Мораве, захватала је Чачак, па је између Чачка и Бељине, прелазила на леву обалу Западне Мораве и ишла даље у Азбуковицу[1]). Из овога се види да је наша област била на граници аустријске територије, а земљиште на десној обали Мораве остало је и даље у турским рукама. Из овога се може извести да је сад настало придолажење становништва у ову област и то с југа из Старога Влаха и Драгачева. Ово пребегавање трајало је за све време окупације — до 1739. г.

4., Год. 1737. плану понова рат између Аустријанаца и Руса противу Турака. Аустријску су војску помагали побуњени Срби и она је у почетку добро напредовала. Они између осталих градова отеше: *Соко*, *Ужице* и *Нови Пазар*. Али ускоро Турци нагло потискоше Аустријанце назад и пребацише их преко Саве. Српска се нејач повуче за леђа аустријској војсци и тада много

[1]) Споменик XVIII стр. 96 „... et ibi (т. j. код Сталаћа) transeundo parvam Moravam iuxta citeriorem ripam at Schabach (Чачак) et inter Schabach et Bilinam (Бељина, село западно од Чачка) per terram“ ... etc.

народа измаче на леву обалу Саве и Дунава. Други део пристаде уз пећског патријарха Арсенија IV Јовановића и са њим покуша да пребегне у Аустрију, али Турци ово опазе и велики део побију, а мало њих с патријархом утекне. Ова је сеоба захватила и ове крајеве, јер је и ова област била поприште борбе, а сем тога зна се да су у сеоби учествовале и владике: ужички и ново-пазарски[1]).

Овом је приликом наша област изгубила много становника. Изгледа шта више да је она овом приликом готово сасвим опустела и то ће бити узрок што овде нема правих старинаца и што се изгубила она веза у традицији између старог и новог становништва. Садашње најстарије породице су први досељеници у ову област после расељавања 1737.—39. г. — После овог расељавања и могла је ова област зарасти у онако густу шуму, коју су доцнији досељеници овде затицали и крчили.

5., Да споменемо још један моменат, који је изазвао расељавање становништва овога краја само у мањој мери. То је било за време аустријско-турског рата 1788.—1791. г. И тада је после турских победа пребегло много породица на аустријско земљиште. Овај је догађај остао у свежој успомени баш у народа овога краја — *Кочова Крајина.* Зна се за више породица да су овом приликом бежале у Срем. Неке су се од њих доцније опет овамо повратиле[2]).

---

[1]) Изгледа да се ова сеоба кретала преко Старог Влаха, вероватно Ибром, па даље можда Гружом, јер се у селу Бресници (види посебни део) сачувао спомен о овој сеоби. — Г. П. Велимировић проф. из Чачка говорио ми је да су му у Жичи на зиду показали потпис патријарха Арсенија IV Јовановића, где се он потписао пролазећи кроз Жичу приликом ове сеобе. Како је Жича била увек дотле разорена и опустошена, патријарх није могао у њу другом приликом долазити. Даље ми г. Велимировић рече да код жичких калуђера постоји и предање о томе, да је патријарх заиста приликом ове сеобе кроз Жичу прошао.

[2]) Види о овоме опис села Прислонице и Горње Трепче.

У опште се може утврдити да је крајем XVIII века ова област била сасвим ретко насељена. На то нас упућује и народно казивање. Сви старији причају да је у сваком селу у прво доба било мало (обично 3 или 7) кућа, и да су се остали доселили после, кад је Карађорђе закрајинио.

Ово досељавање у време првог устанка врло је значајно за насељавање ове области. Тада се доселило много породица из Старог Влаха и Старе Србије. Сви су дошли уз српску војску, кад се враћала од Сјенице и Новог Пазара 1809. год.

Но нису сви досељеници од Сјенице и из Старе Србије дошли непосредно у ову област, већ су се многи прво задржавали у ужичком округу, поглавито у селима око Јавора и Ивањице, па су тек одатле овамо долазили. Дакле, извршило се неко секундарно досељавање.

Пропаст Србије 1813. г. повукла је за собом и поновно расељавање њено. Али је, по народном казивању, овом приликом наша област изгубила мало становника, јер се у то доба овде налазио кнез Милош Велики, као нахијски кнез, који је својим умешним опхођењем с Турцима заштићавао народ од насиља.

Од великог је значаја и ново досељавање, које је наступило за време другог устанка. Тада се почињу досељавати Босанци, нарочито Осаћани. По том настаје *слажење планинаца* из околних брдских села: с Рудника, таковског среза, Драгачева, ужичког округа и др. Овај процес слажења није ни данас престао. Јабанци, људи из тих брдских крајева, закупљују овде њиве и подижу привремене куће, па се после по неки и стално досели.

Досељавања из оближњих села су појединачна и од споредног значења. То су обично *прпиузи* и *доводци*.

Случај је нанео и по кога аргата из Источне Србије, Македоније или Срема да се овде настани. А у

селу Коњевићима имамо и две породице из Трнова у Бугарској, које се искључиво баве о баштованству.

Овде смо изложили све моменте, који су могли утицати на порекло становништва. Но од свих тих догађаја од особите је важности окупациона влада аустријска (1717.—1739.). У то се доба раскида веза између старог и новог становништва. Ни у једном нашем селу немамо породице, за коју би се сигурно могло рећи да је ту била пре окупације. Значи да се тада ова област потпуно раселила, а после пада аустриске владавине (1739. г.) т. ј. у половини XVIII века добија она поново становнике. До овог доба иде и народна традиција. За најстарије породице каже се да су дошле пре 170, 160 и т. д. година[1]).

На основу изложеног да се само ово јасно закључити: *да су ова села с истим именима постојала врло рано, да је данашње становништво младо, скоро досељено и да се је оно доселило на пуста и остављена места ранијег становништва.*

У целој овој области има данас 249 породица. Од овог броја долази на старинце и досељенике из XVIII века 53 породице. У време првог устанка (до 1813. г.) доселило се 80 породица. У време другог устанка и доцније доселиле су се 116 породица.

О досељеницима. Народна традиција о пореклу појединих породица и данас је врло јака. Осим неколико

---

[1]) Да је ова област могла лако потпуно опустети у 1727.—1739. г. нека послужи као доказ и навод Лангера (Langer, Serbien unter der Regierung.., Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs III Band. Wien 1889. S. 193), који говори о стању у Србији у времену од 1718.—1739. г.: „Auf je 6 bewohnte Orte entfielen 5 unbewohnte, und auf jede noch bewohnte Ortschaft durchschnittlich kaum 6 Bewohner d. h. Familien.“ И на карти, коју је Лангер издао уз овај чланак, а која је рађена 1718. г., нема забележених свих села, значи да су била сасвим пуста. Забележена су ова: Kunewitg (Коњевићи), Sokollig (Соколићи), Bertiani (Брђани), Dreschde (Трепча Горња), Ostro (Остра), Bezan (Бечањ), Tamnig (Тамник), Ladjowaz (Лађевци). Нису забележена: Пријељина, Прислоница, Доња Трепча и Бресница.

најстаријих породица, које су заборавиле место досељења и за 12 породица новијих досељеника, у којима су помрли сви старији чланови, за све се друге породице зна одакле су се доселиле.

Становништво је досељено из ових крајева:

Из Старог Влаха	33	породице
Од Сјенице и околине	48	»
Из ужичког и рудничког округа	63	»
» Старе Србије	19	»
» Босне	14	»
» Црне Горе	11	»
» разних крајева Србије	10	»
» Херцеговине	11	»
Од Нове Вароши и околине	3	»
Из Аустро-Угарске	4	»
» Бугарске	3	»
» Македоније	2	»
Не знају место досељења	28	»

Преглед досељеника по местима:

I Из Старог Влаха:

Из Кушића	1	породица.
» Маскове	1	»
» Трудова	2	»
» Свјештице	1	»
» Рошчића	2	»
» Чађеваца	1	»
» Ерчега	1	»
» Грба	1	»
» Шума	2	»
» Радаљева	2	»
» Бурађе	1	»
Од Јавора	4	»
Из Прилика	1	»
» Косовице	1	».

Из Доброселице		1	породица
» Крушчице		2	»
» Којиновића		1	»
» Вранеша		2	»
» Старог Влаха у опште		6	»
	Свега	33	породице

II **Од Сјенице и околине:**

Од Сјенице (не знају село)		38	породица
Из Лопижа		2	»
» Чекеревине		3	»
» Прогледа		1	»
» Кладнице		1	»
» Страњани		2	»
» Гоња		1	»
	Свега	48	породица

III **Из околине Нове Вароши:**

Од Нове Вароши		2	породице
Из Штиткова		1	»
	Свега	3	породице

IV **Из Старе Србије:**

Из Корита (код Новог Пазара)		5	породица
Од Пећи		1	»
Из Гошева		4	»
» Шкргута		1	»
» Кијеваца		1	»
Од Бијелог Поља		1	»
Из Вигоште		1	»
» Деве		1	»
» Урсула		1	»
Од Новог Пазара		1	»
Из Старе Србије (не знају село)		2	»
	Свега	19	породица

V **Из Херцеговине:**

Из Дробњака	1	породица
Од Пљеваља	1	»
» Пријепоља	2	»
Из Расна (код Пријепоља)	1	»
» Седобра (код Пријепоља)	1	»
» Косатице (код Пријепоља)	2	»
» Херцеговине (не знају село) . . .	3	»
Свега . . .	11	породица

VI **Из Босне:**

Из Осата	7	породица
» Босне (не знају село)	7	»
Свега . . .	14	породица

VII **Из Црне Горе:**

Из Васојевића	2	породице
» Бјелопавлића	1	»
Од Подгорице	1	»
Из Црне Горе (не знају племе) . . .	7	»
Свега . . .	11	породица

VIII **Из Аустро-Угарске:**

Из Срема	2	породице
» Карловаца	1	»
» Аустрије (не знају место)	1	»
Свега . . .	4	породице

IX **Из Бугарске:**

Од Трнова	2	породице
Из Бугарске (не знају место)	1	»
Свега . . .	3	породице

X **Из Македоније:**

Из Битоља	1	породица
» Македоније (не знају место) . . .	1	»
Свега . . .	2	породице

XI Из ужичког и рудничког округа:

Из Богданице (срез пожешки) . . .	1	породица
» Горобиља » » . . .	3	»
» Криве Ријеке (срез златиборски) .	1	»
Од Ариља (не знају село)	1	»
Из Ступчевића (срез ариљски) . . .	1	»
» Радобуђе » » . . .	1	»
» Пресјеке » » . . .	1	»
» Средње Добриње (срез пожешки) .	1	»
Од Мучња	1	»
Из Будожеље (срез моравички) . . .	1	»
» ужичког округа (не знају село) .	8	»
» Трнаве (срез трнавски)	1	»
» Паковраћа »	1	»
» Лисица (Драгачево)	5	»
» Лисе »	2	»
» Ртара »	1	»
» Марковице »	1	»
» Негришора »	1	»
» Граба »	1	»
» Пилатовића »	1	»
» Горачића »	1	»
» Лопаша »	1	»
» Гуче »	2	»
» Церове »	2	»
Од Чачка	1	»
Из Грачаца (срез жички)	1	»
» Босуте (Качер)	1	»
Од Рудника	4	»
Из Мајдана (срез таковски)	1	»
» Љеваје (срез таковски)	1	»
» Такова » »	1	»
» Сврачковаца » »	1	»
» Брезне » »	1	»
» Леушића » »	1	»

Из	Прањани (срез таковски)		1	породица
»	Станчића	(срез љубићски)	2	»
»	Мрчајеваца	» »	1	»
»	Доње Горијевнице	» »	1	»
»	Вујетинаца	» »	1	«
»	Врнчана	» »	1	»
»	Љубића	» »	1	»
»	Горње Горијевнице	» »	1	»
		Свега	63	породице

XII **Из осталих крајева Србије:**

Из	Груже	1	породица
»	Шаторње (округ крагујев.)	1	»
»	Ковачевца (Јасеница)	1	»
»	Кнића (Гружа)	1	»
»	Вучковице (Гружа)	1	»
»	Читлука (моравски срез)	1	»
Од	Ниша	1	»
Из	Доње Драгове (код Ниша)	1	»
»	Дејановца (од Књажевца)	1	»
	Свега	9	породица

Од свих описаних села само је Остра помештана. О помештању осталих села народ не зна ништа.

8. **Занимање становништва.** — Главно занимање становништва овога краја је *земљорадња, воћарство* и *сточарство.* Највише се производи: кукуруза, пшенице и јечма; од воћа: шљива, јабука и крушака, а осталог воћа мање; од стоке се највише гаје: овце и говеда. — Винограда има мало и то у Бечњу, Тамнику и Бресници.

У Остри, Горњој Трепчи и Бечњу већи део сељака бави се о каменоресгву. Поред тога у сваком селу има разних мајстора: терзија, качара, колара, ковача, столара и зидара. Сви поред заната раде и земљу. И рабаџилук

3*

је јако развијен. Многи сељаци живе поглавито од рабаџилука. Они са колима и воловима иду у Београд и Крагујевац и вуку: еспапе, суве шљиве, пекмез, коже, живину и др.

Највише народ прима за производе од шљива: ракију, пекмез, суве шљиве, по том за пшеницу и на послетку за стоку.

Стално настањених Цигана нема у овом крају.

ПОСЕБНИ ДЕО.

Описи појединих села.

Прислоница.

Од Вујна се одваја неколико коса, које се пружају ка југу и југо-западу. Оне су између себе испредвајане потоцима: Црвеним Потоком, Вујанском Реком, Шкипића Потоком и др. — По плећима и странама ових коса налазе се куће села Прислонице.

Потоци и речице теку дубоким јаругама, а куће су сеоске увек високо у страни, те не бивају никад плављене, ма да с јесени и с пролећа ови потоци могу много да надођу.

Западну границу прислоничког атара чини река Дичина. На њеној левој обали је прислоничко поље (ада). Један део овога поља плави Дичина кад надође.

Прислоница је богата изворима. Најглавнији су: Црвени Извор, Гошевачки Извор, Ђурковића Извор, Живковића Извор. Са свих ових извора пије се вода. Но у селу има доста и копаних бунара (ђермова), са којих се такође пије вода.

Земља за обрађивање је делом у самом селу између кућа, делом у пољу. Поље се зове: Горње, Средње и Доње Поље.

Како у самоме селу тако и ван села, нарочито у Вујну, има доста шуме. У селу су мањи приватни забрани, а у Вујну, на 10—15 мин. од крајних кућа сеоских, налази се заједничка сеоска шума.

У Вујну је и заједничка сеоска утрина, која је такође била под шумом.

Земља је добре родности.

Село је разбијеног типа. Подељено је на четири краја: *Пејовиће*, *Средиште Села*, *Гошевце* и *Ријечане*.

Крајеви су јасно један од другог издвојени. Куће у појединим крајевима растурене су без реда и на врло различитим растојањима. Обично су једна од друге удаљене 300—500 m., но има их и сасвим близу једна друге, а и сасвим удаљених (на

1000, па и више метара). На више места види се по неколико кућа, које су ближе једна другој, све те куће обично припадају једној истој породици и то су *цемати*.

Ријечани су Црвеним Потоком одвојени од Средишта Села и у њима су ове породице: Јанковићи (2 куће), Ненадићи (1 к.), Ђорђевићи (3 к.), Тодоровићи (4 к.), Мирковићи (1 к.), Јововићи (1 к.), Рајичићи (1 к.), Ђоковићи (2 к.), Јовановићи (3 к.), Костићи (3 к.), Павловићи (2 к.).

Средиште Села од Гошеваца одвојено је Шкипића Потоком (зову га још и Радосављевац). У Средишту Села су: Милошевићи и Илићи (скупа 40 к.), Јањушевићи (6 к.), Поповићи (4 к.), Правдићи (5 к.), Домановићи (2 к.), Павловићи (4 к.), Гојковићи (4 к.), Ћусловићи (5 к.), Трепчевићи (6 к.), Ђукићи (3 к.), Глишићи (3 к.).

Пејовићи су одвојени Вујанском Реком од Гошеваца и Средишта Села. У Пејовићима су: Пејовићи (4 к.), Живковићи (10 к.), Новаковићи (1 к.), Кезуни (7 к.), Мутавовићи (3 к.), Ђурковићи (4 к.), Мајсторовићи (6 к.).

У Гошевцима су: Ракићевићи (4 к.), Васовићи (6 к.), Радоњићи (1 к.), Богдановићи (2 к.), Радошевићи (6 к.), Бојовићи, Радовановићи и Беличани (скупа 30 к.), Максимовићи (5 к.).

Цело село има до 195 кућа. Нај јачи је крај Средиште Села.

Задруге су сада ретке. Највеће су сада задруге: Мијаила Милошевића, од 25 душа и Јевте Милосављевића од 18 душа.

Већина сељака не зна ни за какву причу, ни тумачење о постанку имена села. Али некоји старији људи рекоше ми ово: „У време некога рата, један је војвода овде *прислонио* свој барјак и одмарао своју војску“. По овом „прислонио“ постане и име селу — Прислоница.

Кад је засновано ово село не може се утврдити ни по народном казивању, ни по литератури. У споменицима из аустријске окупације у првој половини XVIII века (1718.—1739. г.) она се не помиње, али ипак се не може узети да до тада није постојала из разлога, које смо изнели у општем делу. — По народном казивању сигурно се да̂ закључити да је 1791. г. постојала као насељено место, јер се зна да се је у то доба (за време „Кочове Крајине“) одселила у Срем једна породица, која се повратила у време Карађорђева устанка.

Стари људи тврде да су у време првог устанка у Прислоници биле 22 куће. Ово тврђење се може примити као доста основано, јер се из пописа у годинама 1818., 1819. и 1822. види

да у Прислоници има по првом попису 47, по другом 50, а по трећем 56 кућа[1]). Значи да се за неколико година број без мало утростручио, а да је тако заиста и било видећемо мало ниже.

Стари, поуздани људи тврде да су се још пре првог устанка доселили *Милошевићи, Мутапи* и *Шкипићи.* За 10 породица зна се да су се доселиле 1809. г., кад је Карађорђе ратовао на Сјеници и Новом Пазару. А доцније се досељавају поједине породице из Босне, Црне Горе, Драгачева и околних села.

Од породица, које су у Прислоници живеле пре Кочине Крајине, до данас се одржала само једна. То су *Јањуши* (Ђоковићи)[2]). Ево, шта се о њима зна: пред Кочину Крајину држао је овде спахилук Ђоко Јањуш, а по Кочиној Крајини пребегне у Срем, где је остао све до првог устанка, а тада се врати поново у Прислоницу. Но његово су имање већ били заузели нови досељеници. Он потражи од њих да иду с његова имања, али војвода Лазар Мутап припрети му речима: „Где си ти био, док смо се ми крвили с Турцима?“ Ђоко није имао куд, те оде у оближње село Луњевицу и није се смео вратити у Прислоницу све до 1813. г. А те године, кад Турци поново завладају Србијом, он се врати у Прислоницу, где се и настани. Јањуши славе Светог Николу.

Први досељеници пред устанак били су: *Милошевићи* (Илићи, Поповићи, Јанковићи, Ђорђевићи, Глишовићи), доселили су се из Старог Влаха. Славе Ђурђиц. После њих доселио се Лазар *Мутап* из села Бистрице из бихорске[3]) нахије. *Шкипићи* су се доселили одмах после Мутапа из Херцеговине. Шкипићи славе Светога Василија.

Кад је Карађорђе 1809. г. продро с војском у Стару Србију, у бихорску нахију, био је с њим и Мутап. Мутап позове сад своје рођаке из села Гошева и они приме његов позив и населе се у село Прислоницу. То су данашњи: *Бојовићи* (Мартићи, Трнинићи, Мулићи, Божовићи), славе Ђурђев-дан; *Ракићевићи*; *Богдановићи* и *Радошевићи*, славе Св. Николу.

Кад се Карађорђе повратио из Старе Србије, прешло је са њим много породица. И том су се приликом населиле у Прислоници ове породице:

Павловићи, славе Ђурђев-дан; *Мајсторовићи,* славе Мратиндан; *Живковићи,* славе Св. Јована и *Ђурковићи.* Све су ове по-

[1]) М. Петровић, Финан. и Установе. Књ. II. стр.: 458, 402 и 537.

[2]) Презиме у загради значи да је новије и да се тако презива један део породице.

[3]) Народ вели из „бијорске“.

родице из околине Сјенице. Том су се приликом доселили и *Ћусловићи* из Штиткова (на српско-турској граници). Славе Никољдан и *Јовановићи* од Пријепоља, славе Ђурђев-дан.

После првог устанка досељавале се ове породице:

Милошевићи (Кезуни) досељени из Бјелопавлића (Црна Гора), славе Аранђелов-дан. *Максимовићи* из Босне, славе Ђурђев-дан. *Гаврићи* из Осата (Босна), славе Св. Николу. *Трепчевићи*, славе Ђурђев-дан и *Даниловићи* (Ковачевићи), славе Ђурђев-дан. Обе су ове породице из Старог Влаха. *Пејовићи* су досељени из Крушчице код Ариља. *Правдићи* досељени из Церове (Драгачево), славе Митров-дан. *Павловићи* (Ерчићи) су се доселили из Ерчега (код Ивањице), славе Светог Николу. *Домановићи* су из Лисица (Доње Драгачево), славе Св. Врачеве. *Новаковићи* су из Гуче (Доње Драгачево), славе Св. Стевана. *Васовићи* су досељени из Лисица (Доње Драгачево), славе Ђурђев-дан. *Леонтијевић* је дошао као припуз[1]) из села Прањана (срез таковски), слави Никољ-дан. *Мирковићи* су се доселили са Рудника пре 40 год., славе Никољ-дан.

Последњи су досељеници из 1889. године. То су: *Јововићи*, који су се доселили из села Расна (код Пријепоља), славе Ђурђиц и *Ћубићи*, који су се доселили из села Седобра (код Пријепоља), славе Св. Стевана.

Најстарији је крај Средиште Села.

Старине. На јужној страни села, према Пријељини има старо гробље — *маџарско гробље*. Оно се налази у страни једне косе и доста је пространо. Плоче су положене, велике су и сасвим потонуле у земљу. Натписа ни других знакова на њима нема.

Пријељина.

Положај. — Село се налази на једном пространом брду, које се благо спушта према реци Чемерници. Оно је *Кучичким Потоком, Планом* и *Крушевљем* подељено у три косе. По странама и заравнима ових коса распоређене су сеоске куће.

Село је богато изворима, од којих су неки и врло јаки, као: Калиње, Бунковац, Студенац, Крушевље, Топаловића Бунар и др. Но има доста и копаних бунара, са којих се такође пије вода.

Како су у овом селу окућнице врло велике, то се добар део земље за обрађивање налази у самом селу између кућа. Но село има њива и у пољу, крај река: Дичине и Чемернице. Поједина

[1]) Човека, који дође жени у кућу и на имање, зову овде различито: припуз, уљез, мирашчија.

места, где су њиве зову се: Бент, Јасењак, Суво Поље, Трсине, Лугови, Доње Поље, Јасењак, Трњак.

Пријељина има доста *заједничке* утрине (испаше), која се налази на Вучјој Главици, у Парлозима и Игралишту. На ове утрине изгони стоку цело село. Сва су та места била раније под шумом, али су окрчена и преобраћена у утрину.

Већих простора под шумом сад нема. На Вучјој Главици има нешто мало сеоске шуме, али по целом атару има већих и мањих забрана и гајева. Они су приватна својина. Гора је од лиснатог дрвећа.

Тип. — Село је разбијеног типа. Подељено је на четири краја: *Кучице*, *Доњи Крај*, *Бајинце* и *Плану*.

Крајеви су доста јасно један од другога издвојени, а куће су у њима без реда подигнуте на врло различним растојањима. У крајевима се местимице види јача згруписаност кућа. То су куће једне породице, која сачињава свој џемат.

У Кучицама су ове породице: Ристовићи (6 кућа), Божовићи (10 к.), Симовићи (4 к.), Максимовићи (3 к.), Минићи (3 к.), Жагрићи (10 к.). Грујовићи (1 к.).

У Доњем Крају: Топаловићи (11 к.), Корићанци (Радовановићи, Стајчићи, Илићи, Сирџићи) скупа 12 к., Ђондрићи (5 к.), Осаћани (10 к.), Славковићи (2 к.), Милијановићи (1 к.), Милошевићи (3 к.), Даниловићи (1 к.), Бојовићи (5 к.), Илићи (5 к.), Николићи (1 к.), Шеварлићи (4 к.), Пластоње (Вуловићи) (4 к.), Грујовићи (1 к.), Томашевићи (4 к.).

У Бајинцима: Ирижани (5 к.), Рајовићи (5 к.), Остојићи (3 к.), Еровићи (5 к.), Јоваши (16 к.), Радојевићи (1 к.).

У Плани: Печењци (6 к.), Игњатовићи (1 к.), Настићи (1 к.), Павловићи (2 к.), Ристовићи (2 к.), Милићевићи (1 к.), Бојићи (6 к.).

Цело село има до 170 кућа. Највећи је Доњи Крај.

Име. — О постанку имена народ зна ову причу: „Пре је било у селу мало света и цео је атар био под густом шумом. Усред села на једном избрешку налази се један пропланак, где су се скупљале девојке из села и *иреле* крај ватре. По тим прељама село је добило име *Прељина* (или како сељаци говоре Пријељина).

Старине. — Крај државнога пута преко пута среске куће, налази се једно брдо, које сељаци зову *Ханиште*. Веле да је ту био турски хан. Ту се и данас налази једна велика камена плоча, за коју кажу да је служила Турцима као бињектеш. — Поред

Чемернице, испод прељинске механе, налази се стари, напуштени јаз, на коме је некада била турска воденица.

Постанак села. Порекло сељака. — Када је основана Пријељина врло је тешко тачно одредити. Она није забележена на карти аустријској із 1718. г., али се ипак по народној традицији мора узети да је село постојало и у XVIII веку. Овде има неколико старих породица, које не знају ништа о своме досељавању, док све млађе породице, досељене пре 100—150 година тачно знају своје порекло, значи да су те старе породице биле овде насељене бар у половини XVIII века.

По списковима из 1822. г. Пријељина је тада имала 44 куће, значи да се од тада увећала скоро за четири пута.

У погледу на порекло становништва, она одступа у неколико од околних села. У њој, као и у селу Коњевићима, има мало досељеника од Сјенице, свега 4 породице. Највише је досељеника из околине, по том из Црне Горе, Босне и од Ивањице.

Најстарије су породице у селу:

Печењци (Настићи, Урошевићи), не памте одакле су ни кад су досељени, славе Св. Јевстатија.

Пластоње (Калуђеровићи), досељени су из Маскове (срез моравички, округ руднички). Од њихова досељења има више од 100 година. Сада их има и у Дубрачи, Станчићима и Шарснику.

Бојићи, славе Лучин-дан. Доселили су се из Црне Горе пре првог устанка.

Баш пред први устанак доселили су се:

Јовашевићи су због убиства неког Турчина пребегли из Марковице (Доње Драгачево) и населили се овде, славе Ђурђев-дан.

Топаловићи су се из истог узрока доселили из села Негришора (Доње Драгачево), славе Ђурђиц. Сад их има и у Горњој Горијевници (срез љубићски) и у Пајсјевићима (Гружа).

У време првог устанка доселили су се:

Еровићи (Зечевићи), славе Св. Николу. Доселили су се из околине Нове Вароши.

Јаковљевићи су се доселили од Нове Вароши, славе Св. Јована.

Илићи, досељени су из Корита (код Новог Пазара), славе Светог Николу.

Сирцићи, досељени из Корита, славе Св. Стевана.

Милошевићи су досељени из Босне у време другог устанка — кад је Ћаја-паша закрајинио, славе Св. Николу.

Доцније су досељавани:

Прижани, од Ирига (Срем), славе Св. Николу.

Ђондрићи су се доселили од Јавора, славе Св. Василија.

Рајовићи су досељени од Карловаца, славе Аранђелов-дан.

Остојићи, славе Ђурђев-дан, доселили се од Ариља.

Милијановићи су досељени из Ступчевића (код Ариља), где их и сада има.

Николићи досељени су из Црне Горе, славе Св. Николу.

Курћубе (Симовићи) досељени су од Мучња, а има их и у Мачкату (ужички окр.), славе Аранђелов-дан.

Минићи су досељени из Радобуђе (од Ариља).

Танасковићи су досељени из Босуте (Качер).

Кукићи су старином из Заграђе (Качер). Прво су се населили у селу Ракови (срез љубићски), а одатле су после прешли у Пријељину.

Ристовићи су се доселили из Шаторње (крагујевачки окр.), славе Ђурђиц.

Осаћани (Ковачевићи, Симовићи) су се доселили из Осата из Босне, славе Св. Николу. Они су и раније, а и данас граде куће сељацима.

Шеварлије су се доселили из Ртара (Доње Драгачево), славе Св. Илију.

Жагрићи (Јовановићи) су досељени из Ковачевца (Јасеница), сада их има и у селу Заблаћу (Трнава), славе Св. Николу.

Игњатовићи су се доселили из Мајдана (срез таковски), славе Лучин-дан.

Славковићи су се доселили из Горње Трепче, славе Лучин-дан.

Даниловићи су се доселили из Прислонице, славе Ђурђев-дан.

Радојевићима је отац дошао као доводак[1]) из села Бреснице, славе Мратин-дан.

Божовићи су се доселили из села Сврачковаца (срез таковски). Узрок сеоби је плодније земљиште. Славе Аранђелов-дан.

Максовићи су се доселили због плоднијег земљишта из села Врнчана (под Кабларом), славе Ђурђев-дан.

Брђани.

Положај. — Ово се село простире по странама брда: Рожња, Парлога, Вујна и Соколићске Косе. Кроза село протичу реке: Дичина и Деспотовица. У њих се стаче више потока као: Сињевац, Лазањац, Сурдуп и други мањи.

Ни реке ни потоци не плаве куће сеоске, јер су оне високо у страни.

---

[1]) Доводак је дете, које доведе удовица у кућу другом мужу.

У селу се пије бунарска и изворска вода. Извора има више: Барутљива Бара[1]), Студенац, Скоковац, Извор, Стублина, Власић, Кљајинац, Вићентијевића Чесма, Чесма и др.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање је у равници око река. Поједина места, где су њиве зову се: Под-Зрњцем, Код-Дивљаке, Градобитина, У Кључу, У Студенцу, Доње Поље и др.

Већих простора под шумом има сада у Зрњцу, Рожњу и Грачаници. У Вујну је било раније доста шуме, али је сада окрчена. По целом селу има већих и мањих забрана, који су приватна својина. Ти поједини забрани зову се: Крчевине, У Сињевачком Потоку, Драгићев Забран, Кременица, Ливадице.

Тип. — Брђани су разбијеног типа и подељени су на пет крајева. Куће су у крајевима без реда растурене. Крајеви су: *Под-вујан, Парлог, Савића Крај, Рожањ, Кравајци.* Под-вујан је 20 минута одвојен од осталих крајева.

У Парлогу су ове породице: Кнежевићи (5 к.), Јелићи (2 к.), Гавриловићи (7 к.), Брадоњићи (4 к.).

У Савића Крају: Стризовићи (9 к.), Школевићи (1 к.), Обрадовићи (1 к.), Ћурчићи (4 к.), Тодоровићи (1 к.), Глишићи (8 к.), Достанићи (2 к.), Перишићи (1 к.), Гавриловићи (3 к.), Савићи (12 к.), Филиповићи (2 к.).

У Рожњу: Перишићи (2 к.), Милићи (5 к.), Обрадовићи (1 к.), Тешићи (15 к.), Кољајићи (4 к.), Шарчевићи (3 к.), Урсулићи (2 к.), Крсмановићи (6 к.), Вујовићи (1 к.), Шенчевићи (1 к.), Гачовићи (1 к.).

У Кравајцима: Бурађани (2 к.), Вујовићи (5 к.), Дакићи (12 к.), Пурићи (1 к.), Вератовићи (1 к.).

Под-Вујном: Божовићи, Тодоровићи, Вићентијевићи, Кићановићи, Јовановићи. Свега 36 кућа.

Цело село има до 150 кућа.

Задруга је сада мало. Највећа је сада задруга Пауна Достанића, која има 30 душа.

Име. — Како је земљиште у овом селу брдовитије од осталих околних села у срезу љубићском, то је због своје брдовитости и добило своје данашње име — *Брђани.*

Старине. — С десне стране потока Кљајинца, у страни једно место зове се *Црквина.* Веле да је ту била некада стара црква. Сад на том месту стоје три бела мермерна камена. Два су од часне трпезе, а трећи, положен, дуг 1,50 m. изгледа као да је био

[1]) О овом извору говорено је више у општем делу овога рада.

камен пред дверима. — Од црквине идући мало низ поток, виде се већ заравњени трагови од неког старог јаза, које сељаци зову *Јазина*. Сељаци причају да је ту била воденица оне цркве и да су обоје Турци порушили.

На крају Брђана у Вујну налази се стари манастир Вујан. Калуђери веле да се раније звао *Обровин*.

Под брдом Зрњцем има једно место, које се зове *Бунарина*. Ту је, веле, био неки стари турски бунар, који је после затрпан.

Постанак села. Порекло сељака. — Поуздано се зна да је село постојало још у почетку XVIII века, јер је забележено на аустријској карти из времена окупације (1718. год.)[1]). Поред тога овде има највише старих породица (5). Пописом из 1822. год.[2]) нађена је у Брђанима 41 кућа, а сада у селу има на 150 кућа, значи да се од то доба број увећао без мало четири пута.

По народном причању у Брђанима су најстарије породице:

Савићи (Василићи), славе Св. Јаћима. Досељени су од некуд из ужичког округа. Један део ове породице разбегао се 1813. г., те су неки отишли у Мачву, а неки у Колубару. Ови из Колубаре вратили су се доцније натраг у Брђане, те их сада зову и Колубарчевићима.

Перишићи су такође стара породица, не памте одакле су се доселили, славе Св. Пантелију.

Теодосијевићи не памте одакле су се доселили, славе Ђурђев-дан.

Достанићи, славе Св. Николу.

Топаловићи, славе Св. Јаћима.

Дакићи, славе Аранђелов-дан.

Ни за једну од ових породица не зна се кад су ни одакле су досељене.

Почетком XIX века досељени су:

Стризовићи славе Св. Јована. Доселили су се од некуда из ужичког округа.

Глишовићи (Божовићи) су се доселили из Горобиља (код Пожеге), славе Св. Ћирила.

Кнежевићи су дошли из Богданице (пожешки срез), славе Ђурђев-дан.

Тешићи су се доселили из Горобиља (пожешки срез), славе Св. Јована.

---

[1]) Тамо је записано: Bertiani. Види карту уз Langer-ов чланак: Serbien. и т. д. Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs. B. III. Wien 1889.

[2]) М. Петровић, Финан. и Установе књ. II. стр. 537.

Брадоњићи су такође из Горобиља, славе Св. Срђа. Њих има и у селу Луњевици (срез таковски) и тамо се презивају Трифуновићи.

Урсулићи су се доселили из Урсула у Старој Србији.

Николићи су се доселили из Бураће (срез златиборски).

Гачовићи су се доселили из ужичког округа.

Вујовићи су се доселили из Трнаве код Чачка, где их и сада има, но они су старином од Сјенице, славе Ђурђев-дан.

Кољајићи (Шенчевићи, Стевановићи), су се доселили из ужичког округа. Доселио им се дед Стеван Кољајић.

Јовановићи су из Осата (Босна), славе Аранђелов-дан.

Кићановићи су из Босне, славе Св. Алимпија.

Спасојевићи (Бошњаковићи) су из Босне, славе Ђурђиц.

Школьевићи су се доселили пре 60 година из Коњуше (Подриње), славе Св. Јевстатија.

Гавриловићима се доселио отац пре 40 год. као припуз из Љубића, славе Аранђелов-дан.

Ћубићи су досељени од Пријепоља, славе Св. Стевана.

Филиповићи су се доселили из Брезне (срез таковски), славе Св. Николу.

Обрадовићи су се доселили из Горње Горијевнице, славе Никољ-дан.

Пурићи су се доселили пре 20 година из ужичког округа.

Милошевићима се доселио отац као припуз из Прислонице.

Тодоровић се доселио из Леушића (таковски срез).

Шарчевићи славе Св. Стевана.

Вићентијевићи славе Св. Јована. За ове две породице не зна се одакле су досељене.

И у овом селу мало је породица, које су се доселиле непосредно из Старе Србије (свега 2 породице). Највише је досељеника из ужичког округа, по том из околине и 3 породице су из Босне.

Ако узмемо у обзир положаје најстаријих породица, онда излази да су најстарији крајеви: Под-вујан, Савићи и Парлог.

Село се није помештало.

Соколићи.

Положај. — Село се простире по обема странама једне косе, која се пружа од севера југу, и која је висока до 300 метара. С источне стране ове косе тече река Дичина, а са западне поток Слатина. На југу се коса завршује на месту, где се Дичина улива

у Чемерницу. Један део села налази се и преко Слатине у страни брда Грабика. — Куће су пограђене при врху и по странама косе.

Других потока нема. Од извора су најважнији: Слана Вода (у Младињу), Извор, Стублина, Бунар и Бубан. Пије се и бунарска вода.

Земље и шуме. — Већи део земље за обрађивање налази се у пољу, које је непосредно уза село око реке Дичине. Поједина места, где су њиве зову се: Бент, Младиње, Сандуци, Маљур, У Великој Коси и др.

Заједничких шума нема. У селу има више мањих приватних забрана и гајева.

Земља је добре родности.

Тип. — Соколићи су разбијеног типа. Подељени су на пет крајева. Крајеви нису јасно један од другога издвојени, већ један у други прелазе. Куће у крајевима прсле су по странама без икаквог распореда. Где где су згруписати џемати од по 3—5 кућа.

Крајеви су: *Равни Гај*, *Комадине*, *Преко-Потока*, *Косањци* и *Средина Села*.

У Равном Гају су ове породице: Радовићи (1 к.), Вујовићи (2 к.), Станојевићи (2 к.), Комадине (1 к.), Станковићи (1 к.), Јовановићи (1 к.).

Преко-Потока су: Ђуровићи (3 к.), Јовановићи (1 к.), Станковићи (1 к.), Домановићи (1 к.), Средојевићи (1 к.).

У Комадинама: Комадине (4 к.).

У Косањцима: Матијевићи (1 к), Радуловићи (1 к.), Луковићи (2 к.), Домановићи (6 к.), Илићи (1 к.), Станисављевићи (1 к.), Обућине (1 к.), Милојевићи (3 к.).

У Средини Села: Жуњићи (5 к.), Домановићи (1 к.), Средојевићи (1 к.), Дабовићи (1 к.)

Цело село има на 40 кућа.

Име. — О постанку имена народ ово прича: На месту, где је сада село, била је густа шума и у њој су се легли соколи, па се и село по њима прозове — *Соколићи.*

Старине. — На врху косе, на којој је село налази се једно старо гробље, које сељаци зову *грчко гробље.* Оно је врло простране, у дужину се пружа 200 m. Гробова је врло много. Плоче су велике и готово урасле у земљу. Знакова нема никаквих.

Постанак села. Порекло сељака. — На основу података, које имамо из почетка XVIII века, можемо утврдити да је село тада постајало и било насељено. На аустријској карти из 1718. г.[1]) оно

[1]) Споменик XVIII, стр. 109.

је записано „Соколиг“ (Sokollig). Даље ово се село спомиње и у пописима из година 1818., 1819. и 1822. г.[1]). По попису из 1822. год. Соколићи су имали 20 кућа, дакле, од тада се увећало свега за два и по пута.

На месту, где је сада село, била је раније густа шума, коју су први досељеници морали прво крчити, па се настањивати.

Као најстарије породице у селу, којима се не зна место ни време досељења сматрају се:

Станојевићи славе Ђурђев-дан и *Ђуровићи*, славе Ђурђевдан. Ове су породице најстарије у селу. Њих су сви доцнији досељеници затекли у Соколићима.

Најпре су се доселили: *Станковићи*, славе Св. Врачеве. Дошли су из Лопаша (Доње Драгачево).

Средојевићи, славе Лучин-дан, дошли су из Трудова (од Јавора).

Жуњићи, славе Ђурђев-дан, доселили су се из Шкргути[2]).

Домановићи, славе Врачеве, доселили се из Лисица (Доње Драгачево).

Дабовићи, славе Св. Николу, доселили су се из Кушића (срез моравички).

Комадине, славе Митров-дан. Њима је дошао дед као припуз из Лисе (Драгачево).

У новије се време досељавају:

Вујадиновићи, славе Никољ-дан, доселили се из Коњевића.

Радовићи, славе Аранђелов-дан. Досељени су из Вигоште (Стара Србија).

Мијаиловићи (Бећићи), славе Св. Врачеве. Доселили су се из села Лопаша (Доње Драгачево).

Јовановићи, славе Ђурђев-дан, доселили су се из села Крушчице (код Ивањице).

Радуловићи су дошли из Црне Горе, славе Ђурђиц.

Обућине су дошли с границе од Јавора, славе Св. Јована.

Милојевићи су се доселили из Трудова (од Јавора).

Станисављевићи су се доселили из Липнице (Гружа), славе Ђурђев-дан.

Илић је дошао као припуз из Прислонице пре 25 година.

И у овом селу не налазимо досељеника, који су дошли у доба првог устанка из Старе Србије. И у овом селу главну масу

---

[1]) М. Петровић, Финан. и Установе Књ. II.

[2]) За ово место сељаци веле да је у Старој Србији, али га ја нисам могао одредити ни помоћу карте, ни распитивањем.

досељеника чине они, који су дошли из Драгачева, ужичког округа и околине.

Не зна се да ли се цело село кад год помештало, али се зна да је у пољу Маљуру било неколико кућа, које су се због турског насиља морале раселити.

Коњевићи.

Положај. — Коњевићи се простиру једним делом по равници између река Чемернице и Западне Мораве, а с десне стране пута Чачак—Горњи Милановац. Други део села је на брду Љубићу.

У селу нема потока, али Морава и Чемерница кад придођу плаве не само сеоско поље, већ и неке крајње куће.

У селу је само један извор, који се зове Код Прокопа. Пије се бунарска и речна вода.

Земље и шуме. — Нешто ораће земље налази се и у селу између кућа, али је већи део ван села у кључу, који чине Чемерница и Морава. — Поједина места у пољу носе називе као: Лугови, Матјашевина, Растоке, Ушће, Адица, Горње Поље.

Шума и утрина село нема. Дрва за огрев купују у другим селима.

Тип. — По типу Коњевићи у неколико одступају од околних села. Куће су у њима више збијене, нарочито у оном делу села, који је у равници. Узрок је овоме мали атар овога села. И куће су све пограђене по брду или у равници у подножју његову, да би остали део атара остао слободан за обрађивање.

Коњевићи су подељени на два краја: *Греду* и *Доњокрајке*. Греда је онај крај на брду, а Доњокрајци су у равници. Оба су краја раздвојена само путем. — Растојање између кућа је око 100 метара.

На Греди су ове породице: Радуловићи (1 к.), Раденковићи (2 к.), Вујадиновићи (3 к.), Топаловићи (2 к.), Младеновићи (4 к.), Томашевићи (1 к.), Живанићи (2 к.), Радовановићи (2 к.), Вуловићи (1 к.), Чоловићи (2 к.), Васовићи (2 к.), Бибићи (1 к.), Лазовићи (2. к.).

У Доњокрајцима: Раковићи (1 к.), Вуловићи (3 к.), Јовановићи (3 к.), Петровићи (1 к.), Јовановићи (друга породица 2 к.), Јањићи (2 к.), Пузићи (1 к.), Живановићи (8 к.), Радовановићи (3 к.), Јевтовићи (2 к.), Геновићи (2 к.), Смиљанићи (4 к.), Гавриловићи (1 к.), Пуцари (1 к.), Симовићи (1 к.).

Цело село има око 60 кућа. Задруга великих у селу нема.

Име. — У народу не постоји никаква прича, ни тумачење, којим би се објашњавало име селу.

Крај ***Греда*** добио је своје име по облику брда, на коме се налази. ***Доњокрајци*** су назвати тако по своме положају, који према Греди имају.

Старине. — У крају Греди на врху косе, налазе се две хумке, доста велике и гломазне. И по облику и по димензијама исте су као и оне по Доњем Драгачеву.

Код коњевићске капеле на једном заравањку има једно *старо гробље*. Од овог гробља сад има врло мало трагова, јер су све плоче повађене и разнесене.

Постанак села. Порекло сељака. — Ни овом селу не можемо одредити доба постанка. Забележено је на карти из 1718. год. (Kunewitg). Било је можда пусто, јер се налазило на путу Чачак—Рудник—Београд и на тај начин било је Турцима на ударцу. По попису из 1822. год. оно је имало 47 кућа, а сада има, као што смо напред показили, тек 60 кућа. Није се, дакле, од тога доба ни удвостручило и ако су сва околна села увећана 3—4 пута. Биће да је овоме узрок мали атар, а у равници се нису могли настањивати због река (Чемернице и Мораве), које се свакога пролећа изливају.

Најстарије су породице: *Пузе*, *Бибићи* и *Јањићи*. Све су породице врло старе и не памте кад су се и одакле доселиле. Све три ове породице данас су врло мале (прве две имају по једну, а трећа две куће) и тешко да неће скоро сасвим замрети.

Пред први устанак доселило се пет породица из Црне Горе. То су:

Живанићи, досељени из Васојевића, славе Св. Мрату.

Јевтовићи и *Радовановићи* су по старини једна породица. Доселили су се из Црне Горе, кад и Живанићи, славе Св. Николу.

И *Смиљанићи* су из Црне Горе, славе Ђурђев-дан.

Васовићи су из Васојевића, славе Аранђелов-дан.

Младеновићи су се доселили из Црне Горе, славе Св. Николу.

За време првог устанка доселили су се из Старе Србије:

Вујадиновићи, славе Св. Николу, досељени од Сјенице.

Раденковићи су се такође доселили од Сјенице, славе Св. Николу.

Максимовићи су из Старе Србије, славе Лучин-дан.

Од Ужица су се доселили *Јовановићи*, славе Аранђелов-дан.

Вукајловићи су због плоднијег земљишта сишли с Рудника.

Геновићи су баштовани. Дошли су од Великог Трнова (Бугарска), славе Аранђелов-дан.

Последњи су се доселили *Јовановићи*. Они су дошли из села Расна код Пријепоља, славе Св. Николу.

Село се није помештало.

Горња Трепча.

Положај. — Горња Трепча се простире по странама двеју коса, које се од Вујна одвајају, а раздвојене су међу собом реком Бањом и избраздане потоцима, који се стачу у Бању. Ти су потоци: Добри Поток, Бесни Поток, Липљански Поток и други мањи. Ови су потоци врло бујни кад надођу, али куће не плаве, јер су оне високо на брдима.

У селу има више јаких извора као: Бела Вода, Чесма под Кликом, Мићића Чесма, Вилина Водица, Газдина Чесма, Слатина, Бунар. Има и 7 копаних бунара. Пије се и речна вода.

Земље и шуме. — Највећи део земље за обрађивање налази се ван села, у пољу око Бање. Поједина места, где су њиве зову се: У Бањи, Код Чесме, У Церју, У Вису, У Липару, Код Језера, Код Трсковите Баре, код Ивове Баре.

Како је овде земља слабије родности, то закупљују њиве и у околним, равнијим селима: Коњевићима, Балузи, Мојсињу, Станчићима.

Горња Трепча је најбогатија шумом у целој околини. Управо цео је атар под гором. Шума је делом приватна својина, делом заједничка, општинска, а има је и државне. Највећи простор захватају шуме у Коси и Пожару.

Тип. — Горња Трепча је разбијеног типа. Подељена је на три краја, а куће су у крајевима без реда растурене. Овде се најбоље запажају џемати т. ј. групе од по неколико кућа. Управо цело је село и састављено из таквих група. Овоме је узрок земљиште и шума. Земљиште је врло оштрих облика и кад се нађе неки заравањак или блажија страна, то се окрчи и ту цела једна породица подиже своје куће.

Крајеви су: *Средина Села, Прекобањци* и *Горњи Крај*.

У Горњем Крају ове су породице: Јовановићи (1 к.), Станковићи (1 к.), Андрићи (1 к.), Мијаиловићи (2 к.), Милићи и Пејовићи (8 к.), Гојковићи (2 к.), Петровићи (9 к.), Милошевићи (3 к.), Мршовићи (10 к.), Јекићи (1 к.), Лазовићи (2 к.), Никитовићи (1 к.), Лазовићи (1 к.).

У Средини Села: Гојковићи (11 к.), Каровићи (10 к.), Јоксимовићи (1 к.), Мијаиловићи (1 к.), Јованчевићи (1 к.), Маринковићи (1 к.).

У Прекобањцима: Гојковићи (16 к.), Јоксимовићи (4 к.), Васовићи (1 к.), Станишићи (1 к.), Јовановићи (1 к.), Николићи (2 к.), Антонијевићи (1 к.).

Цело село има на 80 кућа. Великих задруга нема у селу.

Трла. — Само неколико богатијих домаћина имају трла у пољу. То су мале колибе. Код трла се држи стока само зими.

Име. — Нисам могао дознати ни за какву причу или тумачење о постанку имена.

Старине. — У клисури речице Бање налази се сада једна црквица. Народ прича да је на томе месту била некад стара црква, па је разрушена и затрпана. Пре 100 година нашли су ту темеље те старе цркве и на њима сазидали данашњу цркву.

Постанак села. Порекло сељака. — Ни у једном од ових села нема јаче традиције у народу о старости села него овде. Сваки старац прича како је Горња Трепча старо село и да је за турске владавине имало само 7 кућа, које су биле на левој обали Бање, у шуми, где је сада Горњи Крај. И ту су тада становале породице *Лазовићи*, славе Митров-дан и *Мршовићи* (Јовановићи). За ове две породице веле да су старинци[1]).

Тек у време устанка, кад су дошли нови досељеници из Старе Србије, почело се село ширити по Средини Села и у Прекобањцима. По попису из 1822. г. Горња Трепча је имала само 18 кућа, дакле, увећала се више од четири пута.

У време првог устанка су се доселили:

Гојковићи (Вукашиновићи, Красојевићи, Мићићи), од Сјенице, славе Св. Луку.

Николићи (Антонијевићи) су од Сјенице, славе Св. Јована.

Пејовићи (Милићи) од Сјенице, славе Аранђелов-дан.

Новичићи од Сјенице, славе Св. Николу.

Ракићи од Пљеваља, славе Св Илију.

Доцније су се досељавали:

Јованчевићи (Марићи), славе Ђурђиц. Досељени су из Бугарске, отуда им је друго презиме Бугарчићи.

Милинковићи (Јовановићи, Никитовићи, Васовићи) доселили су се из Прилика (Ивањица), славе Аранђелов-дан.

---

[1]) Langer, Serbien unter der kaiserlichen Regieruug 1718—1738 у Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs III Band. Wien 1889. је штампао и карту Србије из тога доба. На тој карти на месту данашње Горње Трепче записано је Dreschde. Ту је и једна сигнатура, која је у објашњењу овако растумачена: Castell oder Schlöser, die ruinirt sind. Без сваке сумње да је Dreschde покварено Трепча. Какав је кастел ту био не може се ништа рећи.

Петровићи су се доселили из Осата (Босна), славе Св. Ђурђа.

Јекићи (Петровићи) су досељени из Осата (Босна), славе Св. Луку.

Станисављевићи су такође из Осата, славе Ђурђиц.

Андрићи су се доселили из Босне, славе Св. Николу.

Јоксимовићи су се доселили из Лисица (Доње Драгачево), славе Св. Срђа.

Лазовићи (други) су се доселили из среза трнавског, славе Св. Николу.

Мијаиловић је доводак из Љуљака (окр. крагујевачки), слави Ђурђиц.

У овом селу највише је досељеника од Сјенице, па из Босне

Занимање. — Поред земљорадње и сточарства, овде је јако развијено и каменарство. Велики број сељака бави се о вађењу и тесању камена из неколико мајдана (Кремењача, Испод Ивове Баре, На Клику, У Врлетној Страни). У овим се мајданима вади једна трахитоидна стена из које израђују: надгробне плоче, корита, степенице, плоче за патосање, камен за зидање и др.

Доња Трепча.

Положај. — Доња Трепча се налази јужније, одмах испод Горње Трепче. Простире се по обема странама, које чине долину речице Бање. Земљиште је много блажије но у Горњој Трепчи, те се и село боље развило и веће је. Село се у главном издужило дуж Бање. — Већи део села је с десне стране те реке.

У селу се већином пије бунарска вода, а има и неколико извора: Водица, Извор, Чесма у Гају, Јасевак и др

Земље и шуме. — Доста је земље у селу између кућа и крајева и у равници поред Бање. Али главни део њива је у пољу код Мораве, пола сата далеко од села. Поједина места, где су њиве, зову се: Трсине, Селиште, Парлог, Јањинача.

Шума великих нема, већ има мањих забрана, који су приватна својина.

Тип. — Доња Трепча је разбијеног типа. Подељена је на крајеве, који су доста јасно један од другог издвојени. Овде правих крајева управо и нема, већ се крајеви поклапају са џематима, дакле, село се дели на породице.

Има шест џемата: *Орловац* (Урошевићи), *Пауновићи*, *Добросављевићи*, *Удовичићи*, *Пољанци* и *Бојовићи*.

У Орловцу су: 20 кућа Урошевића.

У Пауновића Крају: 12 кућа Пауновића.

У Добросављевића Крају: Новаковићи (5 к.), Добросављевићи (10 к.), Бркићи (3 к.), Ђоковићи (4 к.).

У Удовичића Крају: Удовичићи (20 к.), Цветићи (1 к.), Ђоковићи (2 к.).

У Пољанцима: Минићи (1 к.), Павловићи (3 к.), Марјановићи (2 к.), Милошевићи (1 к.).

У Бојовићима: Бојовићи (20 к.), Перишићи (1 к.), Васиљевићи (3 к.), Трипковићи (4 к.).

Пет кућа *Караиавловића* издвојене су на *Караиавловића Коси*.

Име. — Ни овде не постоји никакво тумачење о постанку имена селу.

Старине. — На самом грбену косе, која је на десној страни Бање налази се старо гробље, које је по простору врло велико. Камење на гробовима је врло велико и од оне је стене из Горње Трепче (трахитне), а има неколико плоча и од жућкастог пешчара. Много је овог камења разнето и употребљено за грађевине. Има неколико усправљених каменова. Свега сам на једном камену видео неколико урезаних линија, других знакова нема.

На месту, које се данас зове *Селиште*, било је раније село. Нико не памти кад су ту биле куће, али многобројни изданци од разног воћа неминовно упућују да је ту било насеље. Поред тога један старац, од 70 година, причао ми је како је као мали дечко запамтио да је на том месту било много старих, осушених и врло дебелих орахових пањева.

Постанак села. Порекло сељака. — Ако узмемо у обзир све ове старине, које смо напред овде изложили, несумњиво је да је и ово село старо. Овоме иде у прилог и народно предање о старим породицама. По том предању има породица, које су се у Доњу Трепчу доселиле пре 200 год. За њих се зна да су у време Кочине Крајине и у Срем бежале.

По попису из 1822. година. Доња Трепча имала је 36 кућа.

Најстарије су породице:

Урошевићи, славе Митров-дан. Они су старином од Сјенице, али су прво били настањени негде код Муртенице, па су одатле дошли у Доњу Трепчу. Од њихова досељења има преко 200 година. Први се од њихове породице доселио неки Вулић. Он је имао сина Уроша, а Урош Мијаила, Гаврила, Радована и Саву и од њих се разгранала сада велика породица Урошевића[1]).

[1]) У овом је селу јако раширено предање, да је *баба Вишња*, мати Милоша Великог, рођена у овој породици Урошевића и у овом селу.

Стевановићи (Милошевићи, Добросављевићи, Новаковићи) су се доселили од Сјенице. За време Кочине Крајине били су већ у овом селу и тада су пребегли у Срем заједно с Урошевићима, па су се опет вратили натраг. Славе Ђурђев-дан.

Станићи (Пауновићи) су такође стара породица. Не знају из кога су места, ни када досељени, славе Св. Николу.

Перишићи, славе Св. Тому. Не памте ни кад су, ни одакле досељени.

У време првог устанка дошле су ове породице:

Минићима се доселио прадед од Сјенице, славе Св. Јована.

Гувељићи (Павловићи) су се доселили од Сјенице, славе Св. Николу.

Грбићи су од Сјенице, славе Св. Николу.

Карапавловићи су се доселили од Пећи, славе Св. Ђурђа.

Бојовићи су се доселили из Старе Србије, славе Св. Ђурђа.

Благојевићи, славе Св. Стевана. *Николићи* (Удовичићи), славе Лазареву Суботу. *Милићи*, славе Св. Аранђела и *Бркићи*, славе Св. Николу. За ове четири породице не зна се одакле су досељене. Сви знају само то да су се од некуда доселили у време Карађорђеве крајине.

У новије досељенике долазе:

Јевтовићи су се доселили пре 50 година из Осата (Босна), славе Св. Јована.

Васиљевићи (Брковци) су се доселили пре 40 година из Пресјеке (срез ариљски), славе Ђурђев-дан.

Трипковићи су се доселили пре 40 година из Церове (Драгачево), славе Ђурђиц.

Тодоровићи су се доселили из Станчића (срез љубићски), славе Ђурђев-дан.

Радисављевићи су дошли такође из Станчића, славе Светог Аранђела.

Лазаревићи су се доселили из Шума (код Ивањице), славе Ђурђиц.

Цветићима је отац дошао од некуда као аргат, па се овде привенчао, славе Св. Стевана.

Милошевић је дошао као припуз из Прислонице, слави Аранђелов-дан.

Последњи су се доселили *Видојковићи*. Они су првог српско-турског рата добегли из Старе Србије на Јавору.

Остра.

Положај. — Село је растурено по три косе, које се од Острице одвајају. Косе су испредвајане дубоким јаругама, којима теку потоци. Они кућама никад не чине штете, јер су јаруге дубоке и потоци се, ни кад набујају не могу излити.

У селу се пије изворска и бунарска вода. Извори су: Кузмански Извор, Кукољина, Студени Извор, Поклопити Извор, Грозничава Вода[1]).

Земље и шуме. — Сељацима није сва земља за обрађивање око кућа, већ им је главни део њива у Морави и те њиве они зову у ади. Ада је од села далеко $1^1/_2$ сахат.

Село има заједничких утрина и шума у Буковику и Дешевцу. Шуме су од села удаљене 1 сахат.

Тип. — Остра је разбијеног типа. Куће су без реда растурене по крајевима. И овде немамо чисту поделу на крајеве, већ на велике џемате.

Село је подељено у ових седам крајева: *Стојановића Крај*, *Белића Крај, Грабац, Добриње, Солинац*, *Парлог*, *Равни Гај*.

Островска Река дели Добриње од Грабца. Человића Поток дели Грабац од Солинца. Кусаја дели Парлог од Солинца. А Равни Гај се наставља на Солинац.

У Стојановића Крају су: Стојановићи (15 к.).

У Добрињу: Вучићевићи, Таловићи, Глишићи, Кривачићи, Неговановићи, Игњовићи.

У Белића Крају: Белићи, Вуксановићи, Николићи, Кузмановићи, Перовићи, Мијушковићи.

У Грабцу: Ђоковићи, Дуковићи, Стојковићи, Костићи.

У Солинцу: Радмилци, Тресачи, Новаковићи, Срнићи, Урошевићи.

У Парлогу: Анђелићи (50 к.), Мијушковићи, Тодоровићи, Петровићи.

У Равном Гају: Рацићи, Ратковићи и Мијаиловићи.

Трла. — Само имућнији имају трла. Сва се трла налазе у месту званом *Старо Село.* Ово је место удаљено $^1/_2$ часа. Стоку на трлима држе с јесени и зими.

Име. — Село је добило име по брду Остри, које се одмах изнад села налази. Брдо је купастог облика, а при врху зашиљасто.

Старине. — Јужно од села налази се једно место, које зову Старо Село. Ту је раније била Остра. Више села на брду Соко-

---

[1]) Овај извор сматрају у селу као лековит од грознице и долазе к њему из целе околине.

лици налазе се развалине од некога града. Народ о овоме граду не зна ништа да прича.

Постанак села. Порекло сељака. — По причању старих људи Остра је старо село. Ово се може поткрепити и тиме, што је и она забележена на аустријској карти из 1718. год. као село (Ostro). По попису из 1822. год. она је имала 51 кућу. Данас пак броји на 200 кућа, увећала се, дакле, четири пута. — По причању сељака, данашње село прво је било јужније на месту, које се данас зове Старо Село. Како је оно било близу пута, то су Турци често у село долазили и чинили зулуме, те се одатле иселе дубље у планину, на данашње место.

Најстарије породице у селу су:

Кузмановићи, славе Св. Ђурђа. *Анђелићи* (Срнићи), славе Св. Јована. Ово је врло велика породица. Има их преко 50 кућа са разним презименима. *Стојановићи*, славе Св. Јевстатија. *Чоловићи*, славе Св. Алимпија и *Таловићи*, славе Св. Николу. Све су ове породице старинци. Биле су и у Старом Селу.

Доцнији су досељеници:

Глишићи су дошли од Сјенице, славе Св. Николу.

Криваче су се доселили из Криве Ријеке (окр. ужички), славе Петров-дан.

Негова̏новићи су се доселили с Јавора, славе Св. Ђурђа.

Перовићи су из Босне, славе Петров-дан.

Рацићи су се доселили из Кушића (код Ивањице), славе Св. Николу.

Мијаиловићи су се доселили из Груже, славе Св. Јована.

Урошевићима је дошао отац као припуз из Сврачковаца (срез таковски), славе Ђурђев-дан.

Костићи су од Ужица, славе Св. Николу.

Вучићевићи су се доселили од некуд из Аустрије, славе Св. Николу.

Павловићи, славе Лазареву Суботу, доселили су се од Рудника.

Дуковићи (Тодоровићи) не знају одакле су се доселили, славе Св. Аранђела.

Занимање. — И у Остри као и у Горњој Трепчи има доста сељака, који се баве каменарством.

Бечањ.

Положај. — Бечањ се простире по трима косама, које се међу собом паралелно ка ј.-з. пружају и растављене су потоцима: *Буковцем*, који је већи и извире под Кликом и *Жујевцем*, који

извире испод Попова Винограда. Оба ова потока извиру у бечањском атару и утичу у Западну Мораву.

У селу има више извора: Пилетина, Боровац, Код Липе, Испод Попова Винограда, Под Кликом и са свих ових извора пије се вода. Има доста и копаних бунара.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање је већим делом у селу између кућа и крајева. Места, где су њиве имају ова имена: Редови, Плац, Голетићи, Попов Сломиврат, Пилетине, Буковац, Гредеш, Јасење.

У горњем крају села при планини налази се општинска утрина и нешто шумарице и тамо сељаци пуштају стоку на испашу. Места, где су утрине зову се: *Клик* и *Липар*.

Већих шума нема у Бечњу. Обично су мањи, приватни забрани.

Тип. — Бечањ је разбијеног типа. Подељен је на три краја, а у крајевима се виде осамљене групице кућа, које су се збиле услед делења задруга. Размак између ових група износи око 500 m., а куће су у групама удаљене по 50—100 m. Ови размаци група и кућа у њима приближно су једнаки.

Крајеви су ови: *Буковац*, *Коса* и *Плац*.

У Буковцу су ове породице: Ницовићи (1 к.), Витакићи (3 к.), Радуловићи (1 к.), Анђелићи (2 к.), Мишовићи (3 к.), Савићи (2 к.), Симовићи (1 к.), Васиљевићи (2 к.).

У Коси: Курезићи (4 к.), Сенићи (2 к.), Станишићи (4 к.), Јеремићи (4 к.), Вуксановићи (3 к.), Ратковићи (5 к.), Вујичићи (1 к.), Шундерићи (3 к.), Вукадиновићи (3 к.), Радојевићи (3 к.), Стојановићи (5 к.), Живковићи (7 к.), Радовићи (1 к.), Пезовићи (1 к.), Марићи (13 к.), Нешковићи (3 к.), Јовичићи (1 к.), Станковићи (3 к.), Радојичићи (6 к.), Даниловићи (2 к.), Пауновићи (2 к.).

У Плацу: Станишићи (4 к.), Љевајци (3 к.), Музикравићи (7 к.), Катанићи (24 к.), Симовићи (4 к.), Јовановићи (2 к.), Стевановићи (2 к.), Филиповићи (1 к.), Јовичићи (1 к.). Радошевићи (2 к.), Радојевићи (3 к.).

У селу има до 140 кућа.

Трла. — У селу има свега 10—12 трла, која се налазе у Јасењу, Гредешу и Голетићима. Ова су места удаљена од крајњих сеоских кућа 0,500 Km. На трлу обично презими слуга, који чува стоку.

Име. — Како је постало ово име селу, народ не зна да протумачи.

Старине. — Више Анђелића кућа на једној коси налази се једно старо гробље, које они зову *циновско гробље.* Камење је велико и неулепшавано. Плоче су или из жутог пешчара или од трахита. Обе се ове стене налазе у околини.

Постанак села. Порекло сељака. — Бечањ је забележен на аустријској карти из 1718. г. (Bezan), дакле, био је насељен у то доба. И народно се казивање слаже с овим. Ево, шта прича стогодишњи старац Панто Калајица: Овуда је било мало народа. Бечањ, Мрчајевци, Остра и Горијевница чинили су једно село, а ово су били само засеоци, па се то после изделило. Отуда сва ова села, која су једно уз друго имају и исту заветину — на Бели Четвртак. Али те прве породице, које су биле у овим селима нису се одржале. Најстарије данашње породице доселиле су се пре 150 година.

По пописним списковима из 1822. г. Бечањ је имао 71 кућу. Био је у то доба највеће село у околини, а данас је једва удвостручен тај број кућа.

Најстарије су породице: *Музикравићи* и *Катанићи.*

Музикравићи (Вујичићи, Вукадиновићи, Марићи), славе Св. Аранђела. Прво су се од некуда доселила два брата: Радован и Ђорђе Брко. Садашњи нараштај им је четврто колено. Зна се да су 1813. год. Музикравићи бежали у Аустрију, па су се доцније повратили и тада је један део од њих отишао у Ужице.

Катанићи (Милићевићи), славе Ђурђев-дан. Катанићи су старином из Херцеговине, но прво су били настањени у селу Милатовици код Сјенице, па су одатле прешли у Бечањ.

После ове две породице, а пре првог устанка доселили су се:

Миљићи (Станићи, Радовићи, Радојевићи, Нешковићи, Јовичићи, Станковићи, Радојичићи) из Доброселице (ужички округ), славе Св. Јована.

Јовановићи (Пумпаловићи, Тимотијевићи), славе Св. Николу. Јован Пумпало био је слуга код Лазара Мутапа у селу Прислоници, одатле пређе у Бечањ, те га Милосав Музикрава насели на своју земљу, и од њега су данашњи Јовановићи. Одакле је Јован дошао у Прислоницу не зна се.

У време првог устанка дошле су од Сјенице ове породице:

Сенићи (Ђокићи), славе Ђурђев-дан; *Курезићи*, славе Св. Аранђела; *Јеремићи*, славе Св. Стевана; *Вуксановићи*, славе Св. Николу; *Шундерићи*, славе Св. Николу; *Живковићи* (Станићи, Живановићи), славе Св. Николу. *Анђелићи* (Радуловићи), славе

Св. Јована. Њима се прадед доселио из вароши Сјенице. Био је механџија и правио кожухе.

После првог устанка су се доселили:

Марковићи (Маринковићи), славе Ђурђиц. Доселио им се дед из Старог Влаха.

Симовићи (Чикарадићи), славе Св. Николу. Пошло је од некуд из Старог Влаха више браће да траже боље земље. Један од њих, Симо, задржи се у Бечњу да буде воденичар у газде Луњевице, а остали оду у смедеревску Бадљевицу и тамо се настане. — Од Сима су данашњи Марковићи. Кумство им од старине држе Зимоње из Горачића (Драгачево).

Филиповићи, славе Никољ-дан. Њихов прадед пређе из Осата у Доброселицу (ужички окр.), па одатле његови синови дођу у Бечањ.

Мишовићи, славе Св. Стевана, досељени су из Осата. — За ове две последње породице причају да су прве почеле да праве куће брвнаре по овим селима.

Дрндари (Савићи, Васиљевићи, Радошевићи), славе Јовандан. Не знају одакле су старином, али веле да њихове породице има и у Коњевићима.

Витакићи (Радосављевићи), славе Св. Николу. Њима се доселио из Лисица (Доње Драгачево) прадед Радосав са сином Петром. Петар је имао три сина: Рака, Рада и Сима. Симо се одсели у село Гунцате (Гружа), а Рако и Раде остану у Бечњу. Петар је био прозват *Витака*, па се тако и цела породица и данас зове.

Љевајци (Обрадовићи, Павловићи), славе Ђурђиц. Доселили су се из села Љеваје (срез таковски).

Ратковићи, славе Св. Јована. Дошао им је дед од Новог Пазара, те су га с тога звали Милан Пазарац.

Занимање. — Поред земљорадње и сточарства, неколико кућа ваде и продају камен из брда Клика.

Бресница.

Положај. — Бреснички је атар врло простан и захвата разнолико земљиште. Па тако су и куће овога села једним делом у равници, а други се део простире по две косе, које су растављене реком Бресницом.

Кроз село тече више потока и речица: Вољавча, Мала Вољавча, Бресница. Али ови потоци никад куће не плаве.

У селу се пије изворска и бунарска вода. Од извора знатнији су: Орашац, Ташовац, Стублина.

Земље и шуме. — Велики део земље за обрађивање налази се у селу између кућа и крајева, али је ипак главни део њива у пољу, на јужној страни села. Поједина места у пољу зову се: Голетићи, Велико Поље, Обреж, Равни Гај, Вољавча, Трновито Поље, Крајње Поље, Швабуша и др.

Село има заједничке шуме у Вољавчи и Луговима. По целом атару има приватних забрана и гајева.

Тип. — Бресница је разбијеног типа. Подељена је на четири *самостална* краја. Куће су у крајевима местимице груписане у цемате, а местимице су растурене на растојању од 500 – 1000 m.

Крајеви су: *Вољавча, Мала Бресница, Горњи Крај* и *Доњи Крај.*

Горњи Крај и Вољавча налазе се с леве стране реке Бреснице, а Мала Бресница и Доњи Крај су с десне стране.

У Доњем Крају су ове породице: Ивановићи и Миловановићи (9 к.), Видојевићи (1 к.), Аврамовићи (1 к.), Чекеревци (8 к.), Андрићи (1 к.), Марићи, Бошковићи (6 к.), Бојовићи (1 к.), Раковићи (1 к.), Раденковићи (2 к.), Луковићи и Станковићи (11 к.), Петровићи (2 к.), Тодосијевићи (1 к.), Лазовићи (1 к.), Радојичићи (1 к.), Поповићи (2 к).

У Вољавчи: Јозовићи (4 к.), Гавриловићи, Јовичићи, Петронијевићи, Ненадићи (скупа 11 к.), Тмушевићи (1 к.), Љубисављевићи (1 к.), Радисављевићи (4 к.), Гучани (4 к.), Зечевићи, Марковићи, Јанковићи (скупа 6 к.), Николићи (1 к.), Лазовићи (1 к.), Алемпијевићи (2 к.), Акшамовићи (6 к.), Ђорђевићи (4 к.), Вељковићи (2 к.), Јелесијевићи (4 к.), Кочовићи (1 к.), Мирковићи (1 к.), Сокићи, Васиљевићи (скупа 7 к.), Мијаиловићи (1 к.), Спасојевићи (1 к.), Јововићи (1 к.), Ћирковићи (1 к.).

У Малој Бресници: Баковићи (9 к.), Јелесијевићи (5 к.), Кочовићи (5 к.), Милосављевићи (1 к.), Шокићи и Исаиловићи (5 к.), Милутиновићи (1 к.), Новаковићи (1 к.).

У Горњем Крају: Вукосављевићи (3 к.), Бусарци (4 к.), Ајтовићи, Ристовићи, Дачовићи (скупа 14 к.), Арсенијевићи (1 к.), Милојевићи (1 к.), Радоњићи (1 к.), Новаковићи (7 к.), Савићи (4 к.), Глишовићи (4 к.), Николићи (3 к.), Перовићи (3 к.), Милосављевићи (7 к.), Ђокићи (13 к.), Чекеревци (17 к.), Шундерије (2 к.), Лазињци (1 к.), Марјановићи (4 к.), Глибићи (1 к.), Лечићи (11 к.), Филиповићи (1 к.), Басарићи (5 к.), Царевићи (5 к.), Малетковићи (15 к.).

Цело село има на 270 кућа.

Трла. — У Бресници има до 30 трла и сва су на месту званом Лугови, далеко од села 1 час. Трла су овде подигнута поглавито с тога, што су им далеко куће, те не могу сваког дана да одгоне и догоне стоку, а и због рада у пољу, јер би много дангубили идући тамо на рад сваки дан и враћајући се у вече кући.

Име. — У народу не постоји никаква прича ни тумачење, којим би се објашњавало име селу.

Старине. — Код данашње бресничке цркве у једној равници налази се неко старо гробље са великим плочама. На некима од њих има урезан крст. И за ову цркву веле да је подигнута на темељима неке старе цркве.

На граници атара Бреснице и Тамника налази се једно место Вољавча, за које веле да је на њему била нека стара варош. Сељаци причају да су ту налазили неке старе новце и ствари.

Зна се и то да је преко атара бресничког раније ишао неки стари пут од старог Карановца (Краљево) у Рудник. Али се не зна баш тачно куда је тај пут пролазио.

Постанак села. Порекло сељака. — Бресница је доста интересантно село с погледом на доба њена постанка. Јер се за њу зна да је постојала у XIII веку. Она се помиње у повељи Стефана Првовенчанога Жичи: **...храмоу семоу: ...Жича сь Батиномь... Чрьнаве сь Сѣрчомь, Брѣстница сь трьгомь... ...сь всѣми пашами зимними и лѣтними по ѡнѣ срѣнѣ Котлѣника...**[1]) Даничић у свом „Рјечнику“ под речју **Брѣстьница** и **Котлѣник** вели да су то Бресница село у срезу љубићском, а Котленик планина над тим селом. У осталом тако и мора бити. У повељи тој прво се помињу све села из непосредне околине Жиче, од којих већина и данас постоји. Доцније не налазимо нигде помена о овом селу све до XVIII века, а тада га налазимо забележена на карти из 1718. године.

По пописним списковима из 1822. године Бресница је имала 81 кућу, увећала се, дакле, до данас више од четири пута.

И ако се из напред наведеног види да је у Бресници од вајкада било насеља, ипак нас народно казивање утврђује да је данашње бресничко становништво младо. Старост данашње Бреснице не прелази 170 година. Јер најстарија породица *Акшами*

[1]) Miklosich, Monumenta Serbica стр. 11.

доселила се из Косатице[1]) и то, како они веле, приликом неке сеобе[2]). Они славе Св. Јована.

Лечићи су се доселили пре 120 година из Вранеша (од Сјенице), славе Св. Тому.

Новаковићи (старо им је презиме било Стикићи) су се доселили из Рошчића од Ивањице.

Марковићи (Зечевићи) не знају одакле су досељени, али веле да су дошли заједно са Новаковићима и да им кумују од старине. Славе Св. Николу.

Гавриловићи (Јовичићи, Ненадићи, Петронијевићи) доселили су се заједно са Новаковићима из Шума (од Ивањице), славе Ђурђиц.

За све се ове породице поуздано зна да су биле досељене пре првог устанка.

У време првог устанка су досељени:

Ђокићи, славе Ђурђев-дан. Њима су прво дошли дедови: Малетко и Марко из Лопижа код Сјенице.

Дачовићи су се доселили заједно са Ђокићима из Лопижа, славе Ђурђев-дан.

Чекеревци (Стевановићи, Петровићи, Мијатовићи, Урошевићи) старином су из села Чекеревине (од Сјенице)[3]), но прво су

---

[1]) Село на истоименој реци, више манастира Милешева код Пријепоља.

[2]) Учитељ бреснички г. Лазар Акшамовић, који је из те породице, прича да је он утврдио да су они остали овде приликом сеобе Арсенија IV Јовановића (1737. г.). Ово је утврдио на овај начин: дознао је преко новина да у Ади у Бачкој има Акшама, па се почео дописивати са њима, и утврди да су једна породица и дозна још и то да су они прешли у Бачку за време друге сеобе под Арсенијем IV Јовановићем.

[3]) Овога села нема на карти, али оно постоји код Сјенице (види Ердељановића Доње Драгачево стр. 93). Осим тога и са̑м сам у лето 1900. са г. проф. Цвијићем на Јавору, од неких сељака, који су баш тада из Старе Србије били пребегли дознао да ово село постоји. Том сам приликом дознао од њих за многа друга села па како многих нема на картама, то их овде сва доносим: Тисовица, Љепојевићи, Штитково, Дебеља, Божетићи, Буковик, Кладница, Урсуле, Дружетиће, Крстац, Бачија, Вапа, Штаваљ, Богуте, Багачиће, Вапа (друга), Чедово, Чекеревина, Страиниће, Лопиже, Шиповик, Мишојевиће, Горњи и Доњи Горачићи, Гоње, Аљиновиће, Мушковина, Правешева, Бискупиће, Мећани, Косатица, Комаран, Акмачиће, Дрмановиће, Радијевиће, Вилова, Амзиће, Фијуљи, Вранеш, Радоиња, Рутоше, Кратово, Гобате, Бистрица, Дражевићи, Челице, Брезна, Милошев До, Бјелобабе, Каћево, Бродарево, Сопотница, Хисарџик, Забрњица, Сугубине, Папиће, Житниће, Камешница, Бреза, Крће, Раштагиња, Брњица, Бућево, Корита, Црвско, Гиљево, Угао, Кијевци, Читлук, Цветановићи, Расно, Седобро, Шарен, Нуово, Судово, Ђеракаре. Сва су ова села у новопазарском санџаку, а према нашој граници.

били у Љепојевићима и Буковику (оба су села код Нове Вароши) и одатле су дошли у Бресницу.

Басарићи су се доселили из села Прогледа под Тисовицом у Старој Србији.

Шокићи (Исаиловићи) су се доселили од Сјенице, славе Св. Аранђела.

Баковићи славе Св. Николу. Досељени су пре 95 година из Косатице.

Станковићи (Луковићи) су се доселили од Сјенице заједно са Баковићима. Али су прво били неко време у Гучи (Драгачево), славе Св. Аранђела.

Јелесијевићи су се доселили од Сјенице, славе Св. Јелесија.

Вукадиновићи (старо им је презиме било Гузоњићи) су се доселили из Грачаца код Краљева у време првог устанка. Њима и данас кумују стари кумови, који у Грачацу живе. И данас се оно место, где су им биле некад куће, зове Гузоњића Њиве. Али су и они старином од Сјенице, славе Св. Николу. — Њих има још у Међулужју и Железнику код Београда.

Кочовићи су се доселили из Чекеревине од Сјенице, славе Св. Алимпија.

Сокићи (Милићи) су дошли из Рошчића од Ивањице, славе Св. Николу.

Вучковићи (Павићевићи, Петровићи) су се доселили од Сјенице, славе Св. Ђурђа.

Рецовићи (Милосављевићи) доселили су се из Корита. Старо им је презиме било Ракоњци, славе Св. Николу.

Дели-Марићи — Ћурови (Марићи, Мирковићи, Токовићи, Бошковићи, Андрићи, Вуковићи, Ташовићи) су се доселили из Косовице (у Старом Влаху), славе Св. Стевана.

После првог устанка су се досељавали:

Марјановићи су дошли из Чађеваца од Ивањице, славе Митров-дан.

Јововићи (Спасојевићи) су се доселили из Грба код Ивањице. Прво су дошла два брата: Јово и Спасоје Вукосављевићи.

Николићи су се доселили из Радаљева, славе Ђурђев-дан.

Глибићи, славе Митров-дан, доселили су се пре 45 година из Свјештице (од Ивањице).

Гучани су се доселили из Гуче (Драгачево), славе Св. Мрату.

Ћирковићи су се доселили пре 30 год. од Ниша, славе Св. Николу.

Вељковићи и *Ђорђевићи* су досељени пре 25 година из села Доње Драгове (од Ниша), славе Св. Николу. Они се још и данас разликују по говору од осталих сељака.

Шундерићи су прешли из Бечња, славе Св. Николу.

Лазовићи су се доселили из Мрчајеваца, славе Св. Аранђела.

Филиповићи су се доселили из Тамника.

Дрињаковићи су дошли из Такова, где их и сада има, славе Св. Мрату.

Ивановићи (Миловановићи) доселили су се из Дејановца (Источна Србија), славе Св. Мрату.

Алемпијевићи не знају место одакле су досељени, славе Св. Димитрија.

Тамник.

Положај. — Село се простире по двема косама, које се од Котленика одвајају и које су раздвојене потоком Маквом. Тамник од Бреснице одваја Бресничка Река, а од Лађеваца Лађевачка Река и поток Суваја. Један део села налази се и у подножју ових коса, у равници.

У селу се пије изворска, а и бунарска вода. Извори су: Бубан, Вољавча, Стублина, У Типцу и др.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање јесте делом у селу, делом у пољу. Поједина места, где су њиве, зову се: Вољавча, Пројане, Голетићи, Маква, Збегови, Старо Село, Лазови, Чардачина, Тукине Ливаде и т. д.

И данас је још цело село прекривено шумом, а раније је било много више пошумљено, о чему сведоче многобројни дебели пањеви, посечени за последњих 20 година.

Село нема заједничке шуме, већ су све приватни забрани или државне шуме.

Тип. — Тамник је разбијеног типа. Подељен је на крајеве, који су јасно један од другог издвојени. Куће су у крајевима без реда растурене на разним растојањима.

Крајеви су: *Вољавча*, *Горњи Крај* и *Равни Гај*.

У Горњем Крају су ове породице: Подгорци (12 к.), Дробњаци (7 к.), Радоичићи (5 к.), Ристовићи (2 к.), Буђевци (2 к.), Вучковићи (4 к.), Кокотовићи (1 к.), Миловановићи (3 к.).

У Вољавчи су: Стевановићи (3 к.), Зверотићи (5 к.), Богдановићи (9 к.), Радојковићи (2 к.), Спасојевићи (3 к.), Марковићи (2 к.), Павићевићи (1 к.), Аврамовићи (1 к.), Шћеповићи (8 к.),

Миловановићи (2 к.), Обрадовићи (3 к.), Милошевићи (2 к.), Ивановићи (9 к.), Недовићи (1 к.), Миросављевићи (2 к.), Танасковићи (1 к.), Даниловићи (1 к.), Јовичићи (1 к.).

У Равном Гају су: Весовићи (4 к.), Кимчетићи (4 к.), Пајовићи (4 к.), Јовичићи (1 к.), Стевановићи (1 к.), Јевтовићи (2 к.), Ранковићи (3 к.), Стрелићи (5 к.), Васиљевићи (2 к.), Кнежевићи (8 к.), Трнавци (12 к.), Танасковићи (2 к.), Мартићи (3 к.), Ђубрковићи (2 к.).

Цело село има на 150 кућа. За̂друге̂, која би бројала више од 10 душа, нема данас ниједне, ма да их је раније било.

Трла. — У селу има до 10 трла, која се налазе у Голетићима, пола сахата далеко од села. Код трла стоку држе зими и тада је на трлу и по један чобанин.

Име. — Веле да је село добило своје име због тога, што је пре било зарасло у густу шуму, тако да је у селу била тама, отуда *Тамник* или *Тавник*.

Старине. — У овом се селу налази више остатака од старина.

1., Старо Гробље. Оно је врло велико по пространству и зову га у селу *циновско гробље*[1]). На гробовима су врло велике плоче од пешчара и конгломерата и има их врло много. Све су плоче без шара, изузев две, на којима сам нашао једну шару у облику латинског писмена S, које се приближује 8. Ова је шара ижљебљена на горњој површини плоче и дуга је 2 dm.

2., Темељи од старе цркве, од којих данас има само мало трагова. Веле да је овде пре била варош, и да је та црква била у тој вароши.

3., Једно место зову *Чардачина* и веле да су ту били турски чардаци.

4., У потоку Вољавчи ископавају по некад разне ствари: комад воска, жрвањ, комађе од воденичког камења, аршине и др.

5., Једно се место зове и *Старо Село.* Да ли је овде било каквог насеља нико у селу не зна, а на самом месту нема никаквих трагова ни остатака, који би упућивали на то.

Постанак села. Порекло сељака. — Сви ови побројани остаци из старине јасно нам доказују да је Тамник било одавна насељено место. Али већ у 1718. год. у аустријским споменицима он

[1]) Народ прича да су овде раније живели џинови, који су били огромно велики људи. Једна џиновска жена сретне једном приликом једног нашег (малог) човека, да тера кола и волове, па дохвати и њега и кола и волове и стрпа у своју кецељу и однесе кући. Ово је гробље тих џинова.

је забележен као *пусто* село (Tamnig)[1]. Ова се забелешка може сложити и са народним причањем о пореклу данашњег становништва. Овде се и најстаријим породицама зна одакле су и приближно кад су досељене у Тамник. — За седам се породица зна да су досељене пре првог устанка, а већ 1822. год. Тамник је имао 48 кућа[2]). Увећао се, дакле, за три пута.

Пре првог устанка су се доселили:

Дробњаци (Ивановићи), славе Ђурђев-дан. Доселили су се пре 130 година из Дробњака (Херцеговина).

Богдановићи славе Ђурђев-дан. Доселили су се заједно са Дробњацима из Херцеговине.

Ковачевићи (Мартићи, Пауновићи) су се доселили од Сјенице.

Васиљевићи су се доселили од Јавора, славе Ђурђев-дан.

Подгорци (Ђерасимовићи, Јевтовићи) су се доселили из Подгорице (Црна Гора), славе Св. Николу.

Ћубрци (Илићи, Јовановићи), доселили су се из Старог Влаха, славе Св. Аранђела.

Лукићи су били прво настањени у селу Горачићима (Драгачево), па су одатле дошли у Тамник. Из Тамника су неки од њих отишли у Милатовиће.

У време првог устанка су се доселили:

Буђевци славе Ђурђев-дан. Доселили су се из Херцеговине.

Зверотићи су се доселили из Црне Горе, славе Св. Николу.

Шуше (Радоичићи, Марићи, Недовићи), славе Св. Јована. У Тамник су дошли из села Којиновића (ужички окр.), а у Којиновиће из Будожеље у срезу моравичком.

Миросављевићи су се доселили од Сјенице, славе Св. Врачеве.

Ђуричићи (Радојковићи, Спасојевићи, Марковићи) по старини су род са Бусарцима у Бресници, па су се с њима заједно и доселили из Корита (Стара Србија). Прво су били настањени у Рипњу, па су се вратили у село Грошницу (Лепеница) и тек су из Грошнице дошли у Тамник.

Чекеревци (Петровићи) су од оних Чекереваца из Бреснице, славе Св. Николу.

Павловићи су се доселили од Сјенице, славе Св. Аранђела.

Ћунћићи су се доселили из Кладнице (код Сјенице), славе Михољ-дан (9—V).

---

[1]) Mittheilungen k. k. Kriegsarchivs B. III. Wien 1889.

[2]) М. Петровић, Финансије и Установе Књ. II, стр. 536.

Трнавци (Миливојевићи) су се доселили од Сјенице, славе Св. Николу.

Кимчете (Стефановићи) су старином од Сјенице. Њихови су претци прво прешли једни у Којиновиће, а други у Луке (Драгачево), па ови из Лука пређу после у Тамник. Старо им је презиме Вилимановићи, славе Св. Николу.

Зуцовићи (Петровићи, Стевановићи) славе Св. Стевана. Њима се прво доселио из Пилатовића (Доње Драгачево) дед Стеван са синовима Петром и Павлом. Они су прво живели у оближњем селу Обрви и презивали се Буквићи, али како се Стеван много сељакао по околини, то му људи почну говорити: „Шта ти, Стеване, зуцаш овуда као стршљен од пања до пања“. То после сви прихвате и прозову га Зуцовић.

После првог устанка доселили су се:

Васовићи (Пајевићи, Ранковићи), славе Аранђелов-дан. Досељени су од Сјенице.

Виназитићи (Вилотијевићи, Бусоњићи, Радосављевићи) су се доселили из Кијеваца (Стара Србија), славе Лучин-дан.

Кнежевићи (Вукосављевићи), славе Ђурђев-дан. О досељењу ове породице прича се ово: „Старога кнеза Вукосава из Средње Добриње постави кнез Милош за кнеза у селу Тамнику. Кнез Вукосав остане овде стално и заснује породицу, која се данас по њему зове: Кнежевићи и Вукосављевићи“.

Миловановићи су се доселили из Кнића (Гружа), славе Св. Луку.

Шћеповићи су се доселили из Читлука (од Ивањице), славе Св. Алимпија.

Даниловићи су се доселили из Вујетинаца (љубићски срез), славе Никољ-дан.

Јовичић је припуз из Лађеваца, слави Ђурђев-дан.

Петровићи су се доселили пре 30 година из Доње Горијевнице.

Лађевци.

Положај. — Од Котленика ка Морави одваја се више бочних коса, које су испредвајане врло дубоким јаругама, којима обично тече какав поточић. По странама двеју таквих коса простире се један део Лађеваца. А други се део налази у страни самог Котленика. Трећи део је у равници, у подножју подгорине Котле-

никове. — Кроз село тече више малих поточића, који немају нарочитих имена и сви се стачу у Лађевачки Поток.

У селу се пије изворска и бунарска вода. Извори су: Изворац, Стублина, Раков Поток, Хајдучка Вода, Стевановића Извор.

Земље и шуме. — Село заузима врло велики простор. У дужину се протеже читав 1 1/2 сахат, с тога се доста земље за обрађивање налази у селу између кућа и крајева. Али је главни део њива у пољу, према селу Обрви, а око Лађевачке Реке. — Поједина места у пољу зову се: Спахина Њива, Пајсевића Ливаде, Мали Врх, Језера, Реке, Луке, Ђуровића Поље, Спахина Лука.

Већих испаша у Лађевцима нема.

Цео атар сеоски прекрињен је забранима, који су приватна својина. Сеоска, заједничка шума налази се изнад села у Котленику.

Тип. — Лађевци су разбијеног типа у правом смислу. Подељени су у три краја, који су један од другог потпуно одвојени. Куће су без реда и на већа растојања растурене. Али се ипак местимице могу да уоче мање групе кућа, које су постале дељењем задруга.

Крајеви села су: *Суваја, Горњи Крај* и *Пољци.*

Горњи Крај од Суваје одвојен је реком. Пољци су у равници.

У Суваји су ове породице: Раденковићи (4 к.), Мирковићи (7 к.), Јањићи (3 к.), Јовичићи (1 к.), Југурчићи (2 к.), Љевајци (10 к.), Јеремићи (2 к.).

У Горњем Крају су: Ђуровићи (6 к.), Даншевићи (8 к.), Миловановићи (4 к.), Стојнићи (Павловићи) (7 к.), Марковићи (9 к.), Ђоковићи (8 к.), Новичићи (5 к.), Тошовићи (7 к.), Симовићи (9 к.), Тодоровићи (2 к.), Лопашевићи (3 к.), Шушићи (20 к.), Стевановићи (5 к.), Стојановићи и Смиљанићи (4 к.), Терзићи (4 к.), Дамњановићи (4 к.), Миловићи (1 к.), Млађеновићи (3 к.), Јанићи (1 к.).

Услед згруписаности породица сад се у Горњем Крају разликују три џемата: *Тошовићи*, *Шуше* и *Мала.*

У Пољцима су: Петровићи (3 к.), Салице (4 к.), Шабовићи (1 к.), Јовандерићи (3 к.).

Цело село има преко 150 кућа. Задруга сада у селу нема.

Трла. — Цело село има 10—15 трла. Око трла су обори и кошаре за стоку. На трлима зими живе чобани, који стоку надгледају.

Име. — Народ тумачи постанак имена села на овај начин: „Раније је у селу била много већа и гушћа шума, тако да је свуда било *лад*, отуда и село добије име *Лађевци*“.

Старине. — 1., У лађевачком гробљу налази се једна стара црквина. Једини остаци од ње јесу два камена од часне трпезе. Један камен је правилна десетострана призма. Он је побијен у земљу. А други, као табла од стола, лежи поред њега. Оба су од белог мермера. — 2., Изнад чесме Стублине у месту званом Трњаци има једно старо гробље. Оно је врло велико, веће је од свих која сам видео и у овој области и у Доњем Драгачеву. Нарочито је камење огромних димензија, већином је положено, но има и усправљеног. Натписа нема никаквих, али се по где-где нађе крст. Како овде има каменова врло грубо израђених, а и тесаних са правилним странама и ивицама, може се узети да се у ово гробље копало у разна времена. Они су груби каменови из ранијег доба, а ови тесани и са крстовима су познији. — 3., И у крају Пољцима у равници има једно мало старо гробље. Ни о овоме, ни о оном великом, народ не зна ништа да прича. — 4., У месту Луци били су конаци лађевачког спахије Алије, али од њих сада нема никаквих трагова.

Постанак села. Порекло сељака. — Данашње становништво овога села је младо. Прве су се породице доселиле у половини XVIII века, али је село и раније било насељено. За доказ овоме служе нам оне старине, што их напред наведосмо, а поред тога су и на аустријској карти из 1718. год. забележени (Ladjowaz).

По народном казивању у Лађевце се доселило *шест* породица пре устанка Карађорђева. То су били:

Терзићи (Савићи) су се доселили од Сјенице пре 140 година, славе Ђурђев-дан.

Дамњановићи су се доселили из Бијелог Поља, славе Ђурђев-дан.

Ћобовићи (Брзодовићи) су старином од Сјенице. Доселио им се прадед Обрад пре 100 година.

Јовичићи су се доселили из Старог Влаха, славе Ђурђев-дан.

Петровићи су се доселили из Вранеша од Сјенице, славе Св. Саву. Зову се још и *Чајовићи*.

Шушићи (Радисављевићи, Пројовићи, Вилимановићи, Томићи, Радивојевићи, Раденковићи), славе Св. Јована. О досељењу ове породице прича се да су из села Којиновића (ужички окр.) дошла су четири брата: Симон, Јован, Петар и Видоје. Симон оде у Тамник, Видоје у Цветке, а Јован и Петар остану у Лађевцима. Шуше су старином из Будожеље (ср. моравички), но прво су се

доселили у Којиновиће, па се одатле због куге раселе и сада их има у Лађевцима, Цветкама, Тамнику, Гучи и Бијелом Пољу. Да је њихово расељење из Којиновића било пре Карађорђа види се из тога, што се зна да су двојица Шуша из Лађеваца ишли у ратове са Карађорђем и погинули у боју на Пониквама. То су били Мијаило и Раденко Шуше.

У време првог устанка су се доселили:

Петровићи су старином из Страњани под планином Кобиљом Главом (западно од Сјенице близу Лима), али су прво живели у Живицама (Драгачево) и одатле су дошли у Лађевце. У Страњанима су се презивали Косићима, славе Св. Јелесија (14—VI).

Пајевићи су се доселили из Страњани. Славе Св. Аранђела.

Корићанци (Миленковићи) су се доселили из Корита (Стара Србија), славе Аранђелов-дан.

Новичићи су се доселили из Граба (Драгачево). Тамо су се презивали Стојковићи, славе Св. Тому.

Гоњани (Глишовићи, Мандићи, Јеремићи, Антонијевићи) су се доселили из Гоња код Сјенице, славе Св. Јелесија.

Миловићи су се доселили од Сјенице, славе Св. Врачеве.

Стојановићи, *Марићи*, *Васиљевићи* и *Дашовићи* су по старини једна породица и доселили су се од Сјенице, славе Ђурђиц.

Југурџићи су се доселили од Сјенице, славе Митров-дан.

После првог устанка доселили су се:

Љевајци (Миловановићи) су се доселили из Љеваје (таковски срез), славе Ђурђиц.

Јањићи (Мирковићи, Миленковићи, Петровићи) су се доселили из Лопаша (Драгачево), с тога их и зову још и Лопашанима, славе Св. Јована.

Стојнићи (Павловићи), славе Ђурђиц. Стојнић је дошао као аргат из Битоља и овде се привенчао.

Деверџићи су се доселили из села Деве (Стара Србија).

Стевановићи су се доселили из Лисе (Драгачево) пре 70 година, славе Св. Аранђела.

Симовићи су старином из Босне, али су прво живели у Краљеву, па се један привенча у једну љевајску кућу. Славе Светог Јована.

Јовандерићи су се доселили пре 70 година од Сјенице. Њих има и у селу Обрви.

Стевановићи (друга породица) су се доселили из Паковраћа (трнавски срез), славе Ђурђев-дан.

Ђуровићи не знају одакле су се доселили. славе Аранђелов-дан.

Даскаловићи су од Буђевске породице из Вучковице (Гружа).

Ђоковићи су се доселили из Љеваје (таковски срез), славе Ђурђев-дан.

Тошовићи (Лазаревићи) не знају одакле су се доселили, славе Св. Аранђела.

Млађеновић је припуз из Тамника.

Породица Владисављевића је замрла.

ПРЕГЛЕД

а) преглед географских и етнографских назива.

б) преглед географских имена.

в) преглед породица.

ВРАЊСКА ПЧИЊА

У

СЛИВУ ЈУЖНЕ МОРАВЕ

АНТРОПОГЕОГРАФСКА ИСПИТИВАЊА

ОД

РИСТЕ Т. НИКОЛИЋА

О школском распусту 1899. г., као и раније (1898), путовао сам, као ђак Велике Школе, по пчињском срезу округа врањског и испитивао села — пчињска — која припадају области Врањске Пчиње у сливу Јужне Мораве.

Испитивање сам вршио по Упуствима за проучавање села од Др. Ј. Цвијића и гледао сам да села проучим што дубље и опширније[1]).

Опширније излагање појединих одељака овога рада могло је потећи поглавито учешћем у географским семинарима, на којима су детаљно расправљана поједина питања из Упустава. Осим семинара од велике су важности за овакве радове и екскурзије, које је, као и семинаре, приређивао Др. Ј. Цвијић, уредник „Насеља Српских Земаља“. Неоцењена вредност екскурзија је и у томе, што су оне управо претходна пракса, без које једва да се може с успехом извести један самосталан рад ове врсте.

Литература, употребљена за овај рад, означена је на дотичним местима.

Рад сам поделио у пет одељака. У прва три су изнете опште одлике целокупне области: у I се разматра

[1]) Причања стараца била су ми од велике помоћи и мило ми је, што њихова имена могу овде поменути, то су: Стојко Љубански (Буштреење), Трајко Ивановић (Вишевце), Стоша Станимировић (Буштрење), Смиљко Јовановић (Узово у Кумановској Пчињи), Станко Мицић (Лепчинце), Стаменко Стојковић (Луково), Стојан „Муса“ (Русце), ча-Коста (Русце), Јања Динин (Наставце), Пеша (Сурдул), Стојко Ћаша (Горње Раистовце), Риста Стајић (Горње Жанско), Ђорђија Антић (Барбарушинце), Стеван Мијајловић (Буљесовце), Станко Билашлиски (Буштрење), Пеша Коњарски (Ћурковица), ча-Крста (Сурдул) и др. и др. Тачност онога, што они знају и причају, огледа се најбоље у томе, што готово нема случаја, да се не слажу причања појединих стараца о истоме предмету.

сама област, у II историја ове области у главним потезима, а у III главне физичке прилике целокупне области. Четврти и пети одељак, у којима је главно тежиште овога рада, тичу се самих села и то: у IV су одељку изнете опште особине, које важе укупно за сва села ове области, а у V се излаже појединце опис свакога села, што служи као основ за излагање претходних општих особина свих села.

I. Област Врањска Пчиња.

Врањском Пчињом зове се област, која обухвата извориште или у главноме слив Пчиње, леве притоке Вардарове, у горњем току до испод планине Козјака, где је манастир Св. Прохор. Јужно од Врањске настаје Кумановска Пчиња, која обухвата слив реке Пчиње у њеном средњем току, а даље од ове око доњег тока реке Пчиње јесу Скопска и Велешка Пчиња.

Врањска се Пчиња, узев је у целини, с обзиром на села, која су јој за време Турака припадала[1]), граничи: са с. Бабином Пољаном и Бањском Реком, деснòм притоком Јужне Мораве, са и. планинама Чупином и Доганицом, са ј. планинама Козјаком и Модром Главом и са з. Јужном Моравом, донекле њеном десном притоком Кршевачком Реком и северним огранцима планине Рујана.

По томе је Врањска Пчиња једним, мањим делом у сливу Мораве, а већи је део у сливу Вардара. Планине, којима је ограничен већи део Врањске Пчиње, оградиле су га од ближих трговачких центара (Паланке, Ћустендила, Кратова) у сливу Вардара, у којима је тај део Врањске Пчиње. Међу тим положај и границе тог већег дела Врањске Пчиње према Врању такве су, да му је постао центар Врање, место у сливу Мораве, јер:

1. Извориште реке Пчиње, односно област, која обухвата њен слив у горњем току, отворена је, окренута

---

[1]) М. Ђ. Милићевића, С Дунава на Пчињу. Годишњица Чупићева, IV, 290.

према Врању, пошто и река Пчиња у главноме до планине Козјака тече у правцу према Врању ј.и.—с.з., а тек од планине Козјака, где престаје Врањска, а настаје Кумановска Пчиња, скреће и тече у правцу с.-ј., те је одатле и отворена ка Куманову.

2. Према Врању нема таквих планина, које би је од овог оградиле, као према поменутим местима; и

3. Развође Пчиње и Мораве незнатно је према поменутим планинама, те је и због тога сва област реке Пчиње у њеном изворишту отворена и поступно се снижава идући ка Врању тако, да је Врање, као што веле сами становници те области, свима њима „под ногу“.

Отуда је тај део области Пчиње, назван Врањском Пчињом, за време Турака, као и раније, за Врање био природна, економска област, припадао и тежио ка Врању и у исти су се т. ј. у „пчињска“ рачунала и она села на десној страни Мораве, преко којих је већи део Врањске Пчиње држао везу са Врањом; та села спадају у онај мањи део Врањске Пчиње, који је у главноме проучен у овоме раду.

Али Врањска Пчиња у целини није увек имала центар Врање[1]), баш као што ни данас није случај, ма да је она за Врање природна, економска област[2]). Због тога се по историји у неколико разликује већи део Врањске Пчиње — права Врањска Пчиња — у сливу Вардара, која овим радом није обухваћена, од мањег

---

[1]) Др. Ј. Х. Васиљевић помиње, како „Пчињани имају предање, да су припадали Ћустендилу. А чак су и наших дана — вели — припадали ћустендилској епархији.“ Годишњица Чупићева, XVI, 290. То су свакако били изузетни случаји и могу се тицати само већег дела Врањске Пчиње, који је у сливу Вардара и данас сав под Турцима. У свима пчињским селима, која сам описао (Врањска Пчиња у сливу Мораве), па и у селима, чији су становници били у најживљим везама са Ћустендилом не прича се нигде, да је Врањска Пчиња била икада под Ћустендилом.

[2]) Поред осталих један од битних узрока, због чега Врање опада јесте у томе, што је остало без своје економске области — без Врањске Пчиње у сливу Вардара, без Моравице и Горње Мораве.

дела Врањске Пчиње у сливу Мораве. Извесно је, да је Врањска Пчиња у сливу Мораве увек са Врањским Поморављем судбину делила и да се рачунала у средњем веку у жупу *Врању*, поред које онда беху у Врањском Поморављу: *Иногошта* (Випогош) и *Прешево*.

II. Историја Врањског Поморавља односно Врањске Пчиње у сливу Јужне Мораве[1]).

Жупа *Врања*, једна од жупа у Врањском Поморављу, за Немањино доба и за цео средњи век, с обзиром на њене ондашње границе[2]), захватала је сва села, која су била на месту данашњих пчињских села у сливу Мораве. Центар жупе Врање било је Врање.

Име жупе Врања јавља се још у XI веку, када је Византинци зваху ἡ Βρανέα[3]). Али од тада жупа Врања, односно Врањско Поморавље није за дуго остало у њиховим рукама. Већ је при крају XI века (1093. год.) рашки жупан Вукан са својим четама продирао кроз Косово према ј. и. и заузео Врање у Поморављу, Скопље у Повардарју и Полог испод Шар Планине[4]).

У XII је веку (1183.) Стефан Немања Врањско Поморавље, отевши га од Византинаца, најпре присаједипио старој српској држави[5]). После Стефана Немање до Милутина Срби нису држали ни Врање ни Ново Брдо. Милутин је први владалац, који је после Стефана Немање повратио Србији Врањско Поморавље[6]), које се од тада

---

[1]) Опширније о томе види С. Новаковића: Ново Брдо и Врањско Поморавље. Годишњица Чупићева, III, 263—356.

[2]) Годишњица Чупићева, XVI, 293.

[3]) Ibid. с. 270.

[4]) Ковачевић и Јовановић Љ. Историја Српског Народа. I. 45.

[5]) Ковачевић и Јовановић Љ. Историја Српског Народа. I. 64.

[6]) Годишњица Чупићева, III, 289.

није од Србије одвајало све дотле, докле га Турци не заузеше у бојевима од 1454. и 1455. г.[1]).

За време Цара Душана Врањско Поморавље као да бејаше у средини ондашње Србије. Кад је Душан цркви Арханђеловој у Призрену давао земље, оне су се находиле по околини призренској, у Пологу, на источној обали Скадарског Блата и у Врањском Поморављу. Тако: . . . и приложїи царство ми црквь Прѣображение оу Врани више Хотоулꙗ с людьми и сь оулиꙗникомь и сь земломь и сь водѣничиємь и сь всѣми мегꙗми и правинами мѣста того[2]).

Данас постоје села: *Преображење* и *Отуља* (Горња и Доња).

После Косовске Битке српска земља би распарчана у многе феудалне државице појединих властела, феудних господара. Један од старе велике властеле Врањског Поморавља, концем XIV а у почетку XV века, био је Ћесар Угљеша, господар трију жупа: „Враню и Иногоштоу и Прѣшево[3])".

Султан Муса при свом походу на Ново Брдо 1412. г. ударио је преко Врањског Поморавља, пленио Врање и у мало што није заробио Ћесара Угљешу[4]).

У бојевима од 1454. и 1455. г. Врањско је Поморавље са Новим Брдом пало под Турке и под њиховом је влашћу остало до 1878. године.

За време Турака историја Врањског Поморавља је тамна и нејасна. Свакако је са њиховим доласком, а због непрестаних похода преко Врањског Поморавља, настало опустошавање овог, нестало је многих дотадашњих насеља, место којих су се, као што ћемо видети, почела

[1]) Годишњица Чупићева, III, 289.
[2]) Ibid. с. 272.
[3]) Годишњица Чупићева, XVI, 273.
[4]) Гласник Срп. Уч. Др., XLII, 282.

јављати нова, али у најпозније турско доба, чија је историја у неколико позната.

За време Турака место баштине Ћесара Угљеше у маломе видимо *Врањски Пашалук* у великоме, место жупе Врање — *Пчиња кол* (пчињски срез), који је обухватао око 100 села[1]).

У првој четвртини овога века Врањски је Пашалук захватао простор од Грделице, управо од села Ораовице, па све до данашње границе између прешевске и кумановске нахије, до Табанових Шума, испред села Табановца и од Пољанице, од венца обличког и Карпине планине, па све до границе паланачке нахије, држећи под собом и сву Пчињу (Врањску) и Власину[2]).

Толиким је пашалуком управљао *Мехмед Паша* или звани *Ћор Паша*, отац чувеног Усејин-Паше. То је био један од бољих паша: у његово су доба, као што ћемо видети, у главноме засељена, постала пчињска села у сливу Мораве, која су у овом раду проучена. Он је био онај „добар паша“, који је чувао „рају“ и ради кога су се становници из разних крајева досељавали у Врањски Пашалук.

После смрти његове 1824. г. Врањским је Пашалуком управљао 2 године његов син *Рушид бег*, а после овога предузе управу *Усејин-Паша*.

Усејин-Паша је био љут, пргав и строг човек, а уз то и веома грабљив: становницима је отимао, као што ћемо видети, најбољу земљу и гонио их сваког лета на кулук, „у ангарију“, да му земљу раде. При томе их је десетком упропашћавао и чинио им многе неправде и насиља[3]). Отац се његов старао и заселио

---

[1]) М. Ђ. Милићевић, С Дунава на Пчињу — Годишњица IV, 299—301.

[2]) Годишњица Чупићева XVI, 290.

[3]) Многи су због имања ишли у Цариград да пашу туже, али им ништа није помогло: и најбогатији остали су просјаци. И због десетка су се једном Пчињани бунили и ондашњи прваци ишли у Цариград да пашу туже, али су по повратку многи главом платили.

пчињска села, а он је становнике у сваком погледу угњетавао.

Год. *1842.* Усејин-Паша је свргнут, а Врањски Пашалук поста ***кајмакамлуком.*** Тако је остало до 19 Јануара *1878.* г., када је Србији присаједињено Врањско Поморавље. Од тада је већи део Врањске Пчиње — права Врањска Пчиња у сливу Вардара — остао под Турцима, а Србији је припао само мањи део Врањске Пчиње, који са осталим моравским селима по административној подели од 1878 године чини *пчињски срез.*

Од данашњих села у пчињском срезу испитао сам једну групу од оних, која су се још пре ослобођења (1878) рачунала, а и данас се рачунају у *пчињска*[1]). То су села из оног мањег дела Врањске Пчиње, који је у сливу Мораве и то ова: Буштрење, Буљесовце, Копањане, Лепчинце, Марганце, Русце, Миланово, Горње Жапско, Доње Жапско, Горње Раистовце, Доња Отуља, Горња Отуља, Ђурковица, Сурдул, Вишевце, Наставце, Барбарушинце, Луково и Горње Требешиње. Уз ова села при крају су додати и описи села: Преображења, које је описао и г. Данило Доник, учитељ; Доњег Требешиња по опису г. Стојана Бошковића, учитеља; Ратаја по опису г. Кузмана Бацовића, учитеља; и Дубнице[2]), коју сам описао 1897. год.[3]).

Прилог. *Напомене на ђенералштабну карту Србије* 1 : 75000.

У листу $И_{12}$ поменуте карте обухваћена је сва област, у којој сам проучавао села, али није у свему тачно престављена. Тако има погрешака:

---

[1]) По њима је и срез прозват *пчињским*, ма да обухвата данас многа села, која се никад нису сматрала и не сматрају за пчињска.

[2]) Ово село данас спада у пчињски срез, ма да није пчињско; налази се с леве стране Мораве.

[3]) Описи тих села нису узети у обзир при излагању I—IV одељка овог рада.

1. У именима река: треба *Леворечка Река* — један крак Тибушке Реке, десне притоке Јужне Мораве — а не Лесковобарска Река; *Марганска Река*, а не Маргашка Река; *Сурдулска Река*, а не Сурдуличка Река.

2. У положају села: села *Наставце*, *Горње* и *Доње Требешиње* као и *Горње* и *Доње Жапско* таквог су положаја — куће су им тако у близу — да потпуно прелазе једно у друго; на карти су прествљена са знатним размаком између њих. Кућа села Горњег Жапског има само на десној страни Жапске Реке, не и на левој, као што је на карти назначено.

3. У именима села: треба *Буљесовце*, а не Буљесавце; *Ратаје*, а не Ратај; *Раистовце*, а не Раистовац; *Жбевце*, а не Зибевче; *Мездраја*, а не Мездрија (село под Турцима, близу границе). Село Средњи Раистовац не постоји: у народу се чују само *Горње* и *Доње Раистовце*, а по општинском схватању постоји само Раистовце.

4. У осталим именима: *Заграђено*, а не Заградина, *Јазвиње*, а не Јазвиња.

III. Физичке прилике ове области.

Врањска Пчиња, узев је у целини, јесте планинска, врлетна област — прави сточарски предео. Такав је брдски и у многоме сточарски и овај мањи део Врањске Пчиње, који је у сливу горњег и средњег тока Коштаначке, Жапске (Жабачке), Преображењске, Требешињске Луковске Реке, које извиру под Мотином или северније и јужније од ове, а све су десне притоке Јужне Мораве. То је онај део десне стране долине Моравине, који је између Тибушке и Кршевачке Реке, десних притока Моравиних и између Мораве и ивице развођа Пчиње и Мораве.

Сва је та страна долине Моравине прорвена долинама поменутих река и њихових притока и тако распарчана

на косе и ридове[1]), који чине атар нарочито горњих села[2]).

Све су долине река и притока речних у њихову средњем и горњем току веома дубоке, праве дубодолине са стрмим странама, по којима се често испољава го камен, стена, звана „карпа". Такве долине народ обично зове *скендерије*. Иначе су стране долина, нарочито осојне, простране и благог нагиба; испресецане су многим јаругама и доловима — „ђоловима" — каквих, нарочито јаруга, има и по присојним странама, где је шума већином уништена, те је могућност, да се такве јаруге све више развијају и тиме смањују оно мало оралије по странама долинским. Осим долова по странама тих долина има по које *падинке*, местимице заравњени део стране долинске, више у заклону, где се обично као и око долова виђају куће.

Поред река̂ ређе је видети равницу, изузев само где где по коју њиву или баштицу; долине су управо без равни, ограничене само на водотек у горњем и на речиште у средњем току. Тек у извесним деловима средњег тока ових река нестаје таких долина: стране престају бити стрме и долине онако дубоке; поред река је све више равнице.

Између поменутих долина река и притока речних јесу косе и косањице, које се — косе — поступно ка Морави спуштају; по њима су висови, који су после Мотине највиши у овом делу Врањске Пчиње. Нагло-

[1]) *Ридовима* се зову поједине косе између тих река (на пр. Барбарушинским Ридом зове се коса између Луковске и Барбарушинске Реке) или чешће поједини делови тих коса, који носе разна имена. У оба случаја под *ридом* треба разумети површину косе или делова њених, која је обрађена и на којој је оралија дотичних села. Ридови су везани за оголићеност земљишта.

[2]) Сва поменута пчињска села делим на *горња* и *доња*. Прва су у непосредној близини Мотине и ограничена на горњи ток поменутих река, а остала су ниже од ових. О тој подели биће говора приликом разматрања типова ових села.

мазнија и највиша[1]) од тих коса јесте она између Преображењске и Требешињске Реке; на њој су после Мотине (1305 м. и 1291 м.) највиши у овом делу Врањске Пчиње: *Леачиначка Чука* (959 м.) и *Гиздаво Дрво* (913 м.). По том долази коса између Преображењске и Коштаначке Реке; на њој су највиши: *Вељи Врх* (866 м.), већим делом под шумом, и *Чука* (852 м.). Коса између Барбарушинске и Луковске Реке, звана *Барбарушински Рид* нижа је и на њој нема тако знатних висова; по њој је водио пут, па и данас води.

Шума је у опште веома проређена, има је местимице на по некој од тих коса, највише на коси између Преображењске и Требешињске Реке, и по осојним странама свих долина особито Луковске, Барбарушинске, Сурдулске и Маргавске Реке. Што се иде на ниже према Морави шуме је све мање, док је и са свим нестане, те доња села оскудевају у шуми.

Због тога је све земљиште ове области у главноме голо и брдско. Сва је оралија поглавито ридска и за време јаких киша највише пропада, јер је, пошто је по ридовима и странама долинским, киша и бујица већим делом сносе, те често остане го камен или саме ровине и где су биле најбоље њиве. Често се пак види, где су се већи делови оралије, читаве њиве, сјуриле, смакле у долину — „скатарисале се.“

То се обично виђа по странама долина свих ових река и притока, где је шума уништена; потоци и реке издубли су своја корита, земљиште изгубило своју подлогу и због тога се смакло: сјурила га „поројница“.

Услед тога, што је земљиште брдско и ридско, земља је неродна и више је за сточара; само око средњих токова поменутих река и идући ка Морави нестаје

---

[1]) Она је предвојила ова пчињска села у 2 групе, које су, као што ћемо видети, у многоме различне по правцу кретања и занимања становника пре ослобођења (1878), а донекле и по пореклу њихову.

таквог земљишта, већином је равница, изузев земљиште, где су трле и паше за стоку.

Реке и потоци у свих ових села јесу у правом смислу бујице, које надолазе увек за време веће кише: „и по десет пута у лето". Које године све више надолазе, јер је у последње време много шуме уништено, и односе оно мало оралије и баште, којих има поред река. Па и много је кућа, које су измештене због све већег надоласка река и потока и то у селима, која су близу реке. Код села, која су у извориште поменутих река, бујице су биле један од узрока, што су се та горња села почела растурати; из села, које је било поред реке, становници су се разишли на места, где су им биле трле — даље од реке.

Преко лета већина од тих река пресуши.

Извори — *кладенци* — већином подмирују потребу у води. Највише их има и то јаких поред свих поменутих река, при дну њихових долина, за тим испод саме Мотине, као и у непосредној близини ове. Отуда у селима, која су поред река има изворске воде изобиља као у: Доњем Жапском, Горњој Отуљи, Буљесовцу, Миланову, Наставцу и у Горњем Требешињу. Код неких од тих села (у Буљесовцу и Горњој Отуљи) извори су били и јесу један од узрока, што се становници тих села нису разишли и не разилазе на имања, где им је стока: извори су им у близини најбоље оралије, која је уз то већим делом близу кућа, те због тога као и због извора становници се не разилазе из свог села поред реке. Тако исто изворске воде има изобиља и у селима или деловима села, која су најближа Мотини. Од извора под Мотином, за које знају становници свих околних села, познати су: *Нунушка*, *Лом Вода*, *Чешма* и *Крстати Кладанац*.

У већини пак села, чије су куће даље од река, ближе ридовима, становници трпе оскудицу у води. Извора има где где, али су слаби и већином лети пресуше.

Где је могућно т. ј. где је земљиште погодно и где су становници имућнији (на пр. у Буштрењу) копају бунаре, иначе воде пију са потока. Та је вода обично мутна и нечиста, али се ипак употребљава за пиће као и за стоку и остале потребе. Бунара има и у доњим селима, где је довољно извора.

По причању, под Мотином и у непосредној близини ове извора је било више и јачих, али их је, због сатирања шуме, много пресушило и пресушују. Отуда су се на пр. у с. Лукову неке куће (породице Јовановића) поместиле ближе извору, јер им је извор до куће био пресушио, пошто је сва шума около исечена. Мотина је била под шумом, под буквама; по њој је било извора више и јачих, а поред ових и *вирова* за појење стоке[1]). Од горе данас има само остатака, извора има неколико, а вирови су пресушили[2]).

Од минералних извора нема тако знатних. Између Горњег Требешиња и с. Златокопа постоји место *Кормињош*, где иде слана вода. У Белишеву (атар с. Наставца) постоји „ђеренљива“ вода звана *Смрдљива Вода*. У доњим селима има неколико извора, који су познати као *лековити*: *Манџинац* (у с. Миланову) и *Лековита Вода* (у Наставцу, Доњем Жапском, Горњој Отуљи и Барбарушинцу). Њихову воду употребљавају становници и за пиће и за лечење рана и очних болести. На њих долазе сви околни становници ради лечења од поменутих болести.

Клима. — Што се тиче климе разликују се села под Мотином, као и остала у горњем току поменутих река, од села, која су испод ових.

---

[1]) *Вир* није ни бара, нити и најмање језеро. Под виром се у опште разуме вода поглавито изворска, која се стално у већој количини одржава на једном месту ради извесне употребе, у овом случају за појење стоке. Већином су вештачка творевина и вода из њих отиче, као што непрестано придолази.

[2]) Само је један од тих вирова на Мотини до данас заостао: у пречнику $1-1^1/_2$ метра са веома хладном водом (почетком Августа).

У првима, а нарочито у селима и у деловима појединих села ближе Мотини, клима је оштрија, јер су сва та села на висини између 700 и 1150 метара и мање су у заклону. Зими је у тим селима хладније особито у горњем делу села Лукова, Барбарушинца, у Вишевцу, Сурдулу и Марганцу, а све хладније што се иде даље ка селу Барељићу, Брезовици и др. селима. Лети се у тим селима осећа јака жега — „припек“ — особито где је шума уништена; иначе, где је довољно шуме очувано, нема лети такве жеге[1]).

У доњим селима, која су на мањој висини између 450—700 метара, а поред река, у долини и већином у клону, клима је блажа.

Кад падне снег, било о Крстову, Митрову или Аранђелову дне, најпре падне по Мотини и у „смреке луковске“, а на супротној страни по Крстиловици, Св. Илији (честелинском) и Карпини. За тим у селима под Мотином и најпосле у доњим селима. Дебљина је снега обично до колена, по некад близу $^1/_2$ метра, а некад и „до процепи“ (где су цепови на чакширама). Али обично га ветар (већином север) носи, прави „соспе“, те не достиже увек поменуту дебљину. Одржи се најдаље у селима под Мотином, обично до Ускрса или Ђурђева дана[2]).

И у горњим и у доњим селима дувају сви ветрови. Горња су села већма изложена ветровима но доња, што је и појмљиво, кад се само узме у обзир висина и њихов

[1]) Оштрина климе у тим селима види се и по томе, што усеви у њима доцније сазру но у осталима. Жетва настаје, нарочито у селима ближе Мотини, тек почетком Августа, а дотле је у осталима, поглавито доњим селима, завршена. У деловима тих горњих села ближе Мотини не може грожђе сазрети или слабо сазри, што у доњим деловима истих села и у осталим селима није случај. — У неким селима Врањске Пчиње, која је под Турцима, жетва траје до Митрова дне, а кукуруз само местимице сеју. (Види Цариградски Гласник 1899 г. бр. 47, чланак „Из Стајовца“ од Планинца).

[2]) 31 Августа 1899 год. снег је пао по Глогу изнад изворишта Луковске Реке. Онда се у Врању осетила јака хладноћа. Људи (од 70 г.) не памте, да је у то доба икада пао снег по планинама у округу врањском.

положај. Кишу доноси обично запад, који зову и: *Арнаутлија*, „ветар откуд Шар Планину“ (у доњим селима); *Карадачанин, Црногорац* или *Моравичанин* (у горњим селима); овај и град доноси, те је од њега: „и штета и аир“. Југ је најјачи и највише дува и само га тако зову; југ им и највише штете наноси: „зграђе открива, обаља плевње и крши дрвја“. Најхладнији су: север и исток. Исток обично свуда зову „ноћник“, а у горњим селима и: *горњи ветар, Бањанин* (по Ћустендил-Бањи) и *Бугарин*. Ветар, који дува са с. и. стране у горњим селима зову: *козјодер* или *свињоморац* по томе, што квари стоку — козе и свиње; Шопови га зову *иједина*, јер се од њега овце изјалове[1]). Исток им је најздравији ветар.

IV. Опште особине села ове области.

1. Положај села.

Сва су села, као што је поменуто, у сливу горњег и средњег тока Коштаначке, Жапске, Преображењске, Требешињске и Луковске Реке, десних притока Јужне Мораве; само су селима: Буштрењу, Русцу, Лепчинцу и Марганцу поједини делови — мале — заостали у сливу реке Пчиње, која је целим својим током и сливом ван српске границе, под Турцима.

По своме положају и земљишту на коме су, сва се поменута села могу поделити у две групе:

1. *Горња села*, која су брдска, врлетна села; и

[1]) Поред тих ветрова, по причању, има ветрова и „по висине“. То су *бесни ветрови* и то: „бел ветар“ и „црвен ветар“; први је „врућ и силу има“, а други „по тиши а гори куде дуне“. Тим ветровима објашњавају бесноћу паса: тица — „чеврљуга“ — кад одлети до тих бесних ветрова, угине, падне, пас је поједе и одмах побесни.

2. *Доња села* или села старога типа, која по положају и земљишту чине прелаз ка моравским селима.

У горња села спадају: Луково, Барбарушинце, Вишевце, Сурдул, Ђурковица, Лепчинце, Марганце, Русце, Копањане, део Наставца, донекле Буштрење и Горње Жапско; а

У доња села: Буљесовце, Горња Отуља, Доње Жапско, Миланово, Горње Требешиње, Наставце, Доња Отуља и Горње Раистовце; последња се два више приближују моравским селима.

Горња села. — Сва су ова села у сливу горњег тока поменутих река, налазе се по странама њихових дубоких долина; поглавито су већи делови тих села на присојним странама долина. Куће су у групицама, а и појединце, на свима згоднијим местима страна долинских: има их ближе реци, али мање и не на домашају исте, по средини страна долинских и ближе риду. Највише је кућа по косањицама, које се са коса, ридова, у долине спуштају, око долова, притока речних, или на згоднијим заравањцима — падинкама — којих има нарочито по осојним странама поменутих долина. Има кућа и по косама, ридовима, и то на њихову искрајку, али их је мање.

У опште су куће горњих села по странама долина свуда, док ова припада дотичном селу т. ј. док река тече кроз дотично село. Отуда су сва ова села, а нека и од доњих, једно у продужењу другог тако, да потпуно једно у друго прелази; већином их раставља каква јаруга, поток, косањица или обично земљиште. Због тога су и куће два суседна села често ближе међу собом, но куће истог села, што се опажа и у селима других области.

Положај је свих кућа код горњих села такав, да је рид или део косе, који чини атар сеоски, у средини села, а куће опкољавају рид — свој атар. Отуда је

готово свако од горњих села својим положајем захватило две долине и то оне њихове стране, између којих је рид или део косе, који чини њен атар.

Доња села. — Ова села својим положајем захватају средњи ток поменутих река, поред којих има више равнице, те су куће свих доњих села обично груписане у равници, близу реке. Кућа има и на омањим косањицама и оходолова притока речних, али у оба случаја ближе реци.

Нека су од тих села по положају кућа, које су у равници, слична моравским, а по положају трла, које су на земљишту брдском, ридском, где има паше, слична горњим селима.

2. Економске прилике.

И с обзиром на данашње економске прилике становника ових села издвајају се *доња* и *горња* села.

Доња су земљорадничка, богатија и већа сѐла, а горња сиромашнија, мања и више сточарска села, и само се као таква могу одржати, што се најбоље види из њихова досадањег развијања.

Основни је узрок томе земљиште, на коме су и земља оралија, којом располажу становници тих села.

И горња и доња села имају оралије. С обзиром на њихов атар више је има у горњим но у доњим селима, али је знатна разлика у каквоћи и у распореду њеном.

Оралија — „поље“ — доњих села већином је око села тако, да је село у средини. Око кућа по мало земље има само код оних доњих села, која се састоје из група кућа, иначе је сва ван кућа. Оралија је већином у равници или на појединим омањим заравањцима, испредвајаним доловима потока. Највише се сеје: пшеница, кукуруз, раж, јечам, овас, конопља и просо.

Оралија горњих села јесте „ридска“ — по ридовима, деловима коса, који су у средини тих села: село односно куће сеоске опкољавају те ридове, делове

коса, који чине атар горњих села[1]). Оралије има и око кућа, али је мање. Земља по ридовима даље је од кућа: 5 мин. до 1 сах.

Ретко је да који од становника горњих села има земље у Морави. Само неколико њих из села Лепчинца имају у атарима доњих села по мало земље, коју су купили од Турака, и из села Буштрења имају неки по коју њиву у Морави. Становници горњих села немају земље у Морави због тога, што је сва моравска земља била својина Турака, и кад су је ови почели продавати, нарочито у времену пре и после 1878 год., куповали су је или заузимали поглавито становници доњих села и варошани, у чијим је рукама и данас моравска земља.

Сва је, дакле, земља горњих села по ридовима, а равнице има само где где поред река и то врло мало. *Пшеницу* и *кукуруз* мање сеју, а највише: *овас*, *раж*, *јечам*, *конопљу*, *просо* и *кртолу*.

Највише су њиве по Мотини и испод ње. По њима се већином сеје *овас* и *раж*, а од пре 4—5 година почели су садити *кртолу*, коју данас готово сви саде, јер по овамошњој брдској земљи много роди.

Паше има више у горњим селима, нарочито има добрих паша у селима и деловима села под Мотином и ближе Мотини као у: Лукову, Барбарушинцу, Вишевцу, Сурдулу, Ћурковици и Марганцу; та села паше имају и по Мотини. У горњим селима даље од Мотине пашњака има местимице по ридовима, где се ови не ору. Даљина је пашњака од кућа 10 мин. до 1 сах. Од доњих села имају више паше но остала само Горња Отуља и Букесовце, због чега та села једино и имају трле ван кућа. У осталим доњим селима паше је мање,

---

[1]) То се најбоље види код села Лукова, Барбарушинца, Вишевца, Сурдула и Ћурковице.

јер је све поорано. Обично у доњим селима, нарочито где нема заједничких паша, поједини од становника за својих 10—20 оваца остављају ради паше по коју њиву неорану. Пре ослобођења, када су стоке више чували, гонили су је у горња села на пашу, али тога данас нема.

Довољно *шуме* има само у горњим селима, ма да је и тамо проређена; у доњим је селима мање а нека од њих немају гору ни мало: шуму доносе из *Карпине*, *Глога*, *Кључа* и из села *Брезовице*, која су места далеко од села око 7 сах. У горњим је селима шума до кућа, а у доњима, где је има, налази се само где где на појединим местима, која су највише $^1/_4$ сах. далеко од села. Сва је шума од лиснатог дрвећа: *букова*, *горунова*, *прнар*[1]), *цер*, *благуника*[2]) и др.; у изворишту Луковске Реке има и *смреке*, која се виђа и по Вишевском Риду.

Осим обичне употребе становници гору употребљавају за *грађу* (греде и латне) и *прављење ћумура*.

Заједничких испаша (код доњих) и испаша и шума (код горњих села) има, изузев нека села. Негде им је та заједничка земља близу, а негде даље од села $^1/_4$—$^3/_4$ сах.

И по *родности* оралије и по *пашама* разликују се горња и доња села.

У доњим је селима земља боље родности и готово је иста са моравском, какву нека од доњих села и имају. Паша је такође добра, где је има, и мало је, јер је све поорано.

У горњим је селима земља слабе родности, али паша има више и добре су.

Да у доњим селима једна породица осредње живи потребно је: 70—80 шиника земље оралије, 2 јарма во-

[1]) То је ситна шума, за коју обично веле: „само пркло" т. ј. само се појавила.

[2]) Шуму од благунике већином употребљују за стоку, јер је боља и здравија, а горунова је шума тврда и од ње стока гине.

лова, око 20 глава ситне стоке и 1 коњ; а у горњим: 100 шиника земље оралије[1]), око 40—50 глава ситне стоке — у селима ближе Мотини око 100 комада ситне стоке — 2 јарма волова малих[2]) и 2—3 коња.

Шта је било са земљом ових села за време Турака и пре њих и како су је данашњи становници присвојили. — Прича се[3]), како је сва земља, на којој су поменута села, била манастирска, својина манастира *Св. Прохора*. Поред причања то се потврђује и многим остацима старина који опомињу, да је ова област, у колико се тиче поменутих села нарочито горњих, доиста била манастирска.

Тако на десној страни *Манастирске Реке*, једног крака Тибушке Реке, десне притоке Мораве, постоје *развалине цркве Св. Пантелије*, близу које је био манастир и у њему много калуђера; манастир је по причању припадао Св. Прохору, који је, како веле, имао и свог лекара међу тим калуђерима.

На *Манастиришту* или *Малој Мотини* био је манастир, у коме је било калуђера, а припадао је манастиру Св. Прохора[4]).

У селу Наставцу, на левој страни Требешињске Реке, постоји *манастириште*, где је по причању био манастир и у њему много калуђера.

То су вероватно били метоси манастира Св. Прохора.

У селу Миланову причају, како је сва земља тог села припадала манастиру Св. Прохора; ту су чувани мана-

---

[1]) За такво веће имање једног становника каже се обично: „то је држава" тога и тога, а место „држава" имање се зове и — „имаће".

[2]) Због брдског земљишта са крупним воловима као и коњима не може се радити, јер су неспретни, па и са колима се једва помажу: у горњем делу с. Лукова и лети се служе саоницама, јер се кола не могу употребити.

[3]) У селу Вишевцу и то прича Трајко Ивановић, један од старијих људи.

[4]) Прича се, да су трле тог манастира биле на оближњем *Кокуриц*у, одакле су млеко спроводили у манастир помоћу „коруба".

стирски коњи, по којима је и село било прозвато Коњско, данас Миланово.

И за *Длибоки Дол*, леве притоке Преображењске Реке, који је својина села Буљесовца, веле, да је био „вак'вски“ односно манастирски.

Онда је било *Црновунаца* по Мотини као и по осталим планинама Врањске Пчиње. Црновунци су са Мотине потиснути тек постанком данашњих села око Мотине: Барбарушинца, Вишевца, Сурдула, Ђурковице, Марганца и др., а у време, када су Турци — спахије — заузели ову земљу као манастирску и почели је насељавати.

Заузимање те земље манастирске од спахија није било тако давно, не раније од 150 година бар у колико се тиче ових села, која су постала најдаље пре 130—140 година.

Сваки је спахија био осигуран својим спахијским приходом са земљишта, које му је за то било одређено. Пошто им је земља у почетку била пуста и необрађена, то су је они, да би од ње имали прихода, насељавали: „пунили земљу“, ма да је било досељеника, као што ћемо видети, и без њихова позива.

Свуда су досељеници, дошавши на спахијску земљу, крчили, „цепили орнице“, колико је ко могао[1]). Ранији су досељеници крчили много више но доцнији. Отуда се и прича, како је у селима те и те најстарије породице била сва земља, како су доцнији досељеници од њих куповали и по нешто крчили и како је све било њино, тих најстаријих породица.

Тако су становници још у почетку стварали себи крчењем својину, коју су осигуравали *спахијском тапијом*,

---

[1]) За време спахија поред Мораве од Јаребичког Моста на Моравици, па до Бањског на Морави, био је по причању „све сам луг“, који је онда искрчен.

за коју су спахији плаћали у новцу или натури[1]). На тај је начин сваки становник све више увећавао своје имање. Спахији је остајала као својина само неискрчена земља — „ледина“ — по којој су становници пасли стоку. Спахија је често и ту земљу продавао, али то није било право становницима у његову спахилуку нарочито становницима горњих села, којима је таква земља била увек потребна, јер су се више бавили о сточарству. Тако на пр. Барељић, где је пасла стока становника села Вишевца, спахија је продао, али њима није то било право. Становници су спахијском тапијом осигуравали себи оралију, али су добро пазили и сматрали као своју неискрчену земљу, која им је сва, по причању, била утрина и потребна им као и оралија, јер су много стоке чували. За то су они са спахијом бранили, да им други сељани не заузму утрину и да се на утрини не насељавају[2]). Тиме се само, што су неискрчену земљу сматрали као своју и бранили је, може објаснити у овим селима факат: да се село од 60 кућа развило само од једне једине куће као што је случај са селима: Вишевцем, изузев 2 куће од два „призетка“, Луковом и Барбарушинцем, изузев најновије досељенике. Томе је много допринело и само земљиште, које је распарчано у многе ридове — јединке, које су становници појединих села заузели и које су биле згодне, да их становници дотичних села одрже у целини као своје.

Приходи спахијини. — У својим захтевима спахије су се управљале по земљишту, на коме је село: у се-

---

[1]) У Ђурковици веле, како је спахија за сваку тапију узимао по грош на шиник. У Лукову веле, да су спахијске тапије узимали и приликом исељавања из села на трле. Сваки је, коме је било незгодно живети у „селу“ (прво село — матица садашњег села) ишао спахији и, замоливши га, казао му, како мисли да се из „села“ исели, назначивши му уједно сва места, где ће се настанити, где ће „да оре и да копа и да чува стоку.“ Спахија му је одмах давао тапију, а овај њему 3—4 оке масла.

[2]) Спахији је по причању била дужност да брани са становницима земљу, да је други не заузимају. Он је увек водио и сеиза собом а то је био увек сељак из дотичног села.

лима сточарским, горњим, главни су им приходи били продукти сточарства, у селима земљорадничким, доњим продукти земљорадње.

У горњим селима спахији су давали: *масло* тако звано *спахијско масло*[1]) за гору (сваки главничар по 3 оке), *сир*, *јагње* или *јаре* (о извесним празницима), *беглик* — десету овцу, *вуну* или 1 пар чарапа; у Лукову спахији су давали и *1 краву* (на барјам) и по *4 кола дрва*. Десетак од берићета спахији нису давали у горњим селима али су у сваком од њих становници орали спахији њиву звану *спахијска њива* или *парасиур*, са које је сав берићет даван спахији, који га је или собом носио или ту продао.

У доњим селима, где је земља боља и главно занимање становника земљорадња, спахија је узимао *десетак* од свега берићета (жита, кукуруза, пасуља, бундева, грожђа — десету оку и осталога) за тим од меда и беглик.

Поред *спахијскога* становници су у турско доба давали и *царско* — порез, а од извесних досељеника узимате су нарочите „даваније“.

Тако су досељеници из околине Кратова плаћали *мадан* или *маден*, због чега су их звали и зову *маденџијама*. То је био данак, који је износио 30 гроша годишње на главу. Плаћали су зато, што су из околине Кратова, а нису ишли на кулук: да раде у кратовским рудницима. Пре од прилике 30 година нарочита турска комисија — „имљак“ — укинула је маден и изравнала порез.

У селу Лукову било је тако званих *доганџија:* нити су плаћали порез, нити ишли у ангарију, која је сатирала

[1]) Вук Караџић помиње, како су „од пре узимале спаије и по две оке масла од главе, али сад тога нема“. Милошъ Обреновићъ князь Сербіи или грађа за српску историју, нашега времена с. 201. — То је свакако било док су тамошња села била више сточарска.

становнике, али су сваке године (у Белу Недељу) давали Турцима[1]), који су долазили чак из Цариграда, јастреба (сокола) или како они веле „догана = пиле". То им је по причању још спахија био наредио, а доцније је Усејин-Паша то укинуо и приморао их на порез и ангарију. Од тих доганџија воде порекло *Цветковићи*, *Петровићи* и др. у селу Лукову, а давали су „догана" за то, што су се они случајно први нашли да га ухвате — тако они објашњују. Као да је вероватније, да им је то још од старих заостало и да су заборавили, што баш они да дају „догана", јер су по пореклу из села *Ђерекарца* (Врањска Пчиња у сливу Вардара), а *ђерекар* је грчка реч[2]), значи ловац соколова, те су по томе они можда још у селу Ђерекарцу[3]) били соколари.

Читлучење неких доњих села. — Оралија доњих села Горњег Раистовца, односно Кршевице, Миланова и Доњег Жапског, коју су становници под спахијама крчењем стекли, није остала доцније њихова својина, већ су им је *бегови*[4]) отели и начинили читлуке — почитлучили дотична села. Та се отмица имања, најбоље земље доњих села, десила за владе Усејин-Паше (1826 до 1842 г.), а поглавито око 1839 г., када су спахије, нарочитом турском уредбом тензиматом[5]), укинуте и уведен низам.

Грамжљивост Усејин-Паше и осталих бегова и последице поменуте реформе (1839 г.) највећма су се осе-

---

[1]) Те су Турке као и становнике звали „доганџијама". Турска реч *доган* значи *пиле* у овом случају *сокола*.

[2]) Јиречек, Handelstrassen und Bergwerke. с. 78.

[3]) Ђерекаре постоји као село и у извориште на левој страни реке Топлице, као што је и ово у изворишту реке Пчиње, а зову га Ђерекар*це* по уобичајеном наставку на-*це*.

[4]) *Бегови* у овом крају исто су били, што и *читлуксахибије* по осталој Србији. (Види Глас I. Пронијари и Баштиници с. 81. — Даница 1827 г. с. 78). Бег је господар чифлука, а и читлуксахибија јесте сајбија — господар — чифлука; бегова је сва земља као и читлук сахибије.

[5]) За тензимат — „тексимат" — зна сваки старији човек у овим селима.

тиле у доњим селима, где је земља јача и боља; у горњим селима тога није било[1]). Та је отмица свакако задесила и сва моравска села, која ја нисам испитивао.

Тако у Горњем Раистовцу кажу, како су 12 врањских бегова заузели сву моравску земљу у договору са Усејин-Пашом, коме су дали 400 шиника земље и ливаде око ушћа Коштаначке Реке. Том су се приликом Кршевљани (становници села Кршевице), који су имали земљу у Morави, морали повући[2]) на своју утрину, коју су почели орати, пошто су је братски поделили[3]).

За тим су почели заузимати земљу даље од Мораве — имања поменутих доњих села. Тако на месту, где је данас Горње Раистовце, биле су трле становника села Кршевице; звали су их *Трларцима* за то, што су били изишли из села на трле. Ту је по причању дошао бег-Зада, који је одатле разјурио становнике и, начинив читлук, прибрао чивчије и момке, да му земљу раде.

У селу Миланову кажу, како га је заузео Турчин Локум Алија, који је, начинивши читлук, прибрао чивчије и момке, да му земљу раде. Становници, на које је наишао и који су имали у селу имања: земљу и винограде, морали су напустити село.

---

[1]) И ако је било, десило се само местимице на пр. *Дрнособе* у Лукову Турчин је силом заузео. — У Копањану постоји *магул земља* т. ј. земља без господара, била својина Турчина, па овај изгубио тапију од ње, те остала без господара и становници је доцније присвојили и поделили.

[2]) То повлачење са свог имања није било без жртава. Становници су се, поглавито Кршевљани, бунили и претили, да ће убити свакога Турчина, који би им дошао на имање. Због тога бегови обећају паши поменуту земљу и ливаде, те овај похвата све виђеније Кршевљане и обеси, а Турци земљу поделе међу собом.

[3]) Ту је утрину делио деда-Љубан из Буштрења. Сваки је добио по 5—6 дулума (дулум око 40 метра у дужини, а 40 у ширини) па и где је било браће у кући свакоме је припао толики део. — „Магул земљу“ у Копањану делио је „мерџија“ из Русца.

Бегови[1]) доњожабачки најпре су заузели сва имања становника по Морави, а за тим и у селу тако, да нико није имао „ни бразду“ своје земље[2]).

Сам пак Усејин-Паша, иначе грабљив, отимао је колико је хтео и где је хтео.

На тај је начин сва земља поменутих доњих села, коју су становници стекли крчењем за време спахија, постала турска својина: *господари су били бегови, а становници чивчије и момци*.

Однос бега према чивчији и момку. — Тај се однос најбоље огледа у народној изреци: „Оному земља, овому грбина“. Бегова је земља била и искрчена и неискрчена; чивчија је само радио и крчио, али је крчевина припадала Турчину[3]). Сав пак беријћет са обрађене земље (жито, кукуруз, конопљу и све остало) Турчин и чивчија делили су „на поле“[4]).

Момку пак, који је становао у чифлуку, у згради, Турчин је давао сваке године: *120 гроша*, што га служи са својом породицом, *12 ока соли*, *20 ока „гра“*, *50 ока купуса* и остало, што му је потребно за зиму. За исхрану му је давао њиву звану *параспур*[5]), обично 8 шиника: 4 шиника жита, а 4 шиника кукуруза.

---

[1]) Само у Доњем Жапском било је 7 бегова, од којих је сваки имао чифлук; о зулумима и пороцима њиховим становници са највећим гнушањем говоре, а имена им памте, као да су јуче из села најурени.

[2]) Данговци, старинци у томе селу, чије је било све село и много земље у Морави, остали су без игде ичега.

[3]) У Горњем Раистовцу поред реке је онда био „луг“, због чега је Турчин наредио чивчијама, да се искрчи и начине њиве, које су остале Турчину и доцније његовим потомцима, од којих су сељаци и варошани куповали те њиве.

[4]) У томе се бегови разликују од читлуксахибија, који су узимали „девето“. Вука Караџића Даница 1827. с. 78. Та је разлика можда за то, што су ови дошли до имања отмицом, а они наследством или од старина, чак од српске државе. Глас I. Пронијари и Баштиници с. 81.

[5]) *Параспур* је њива, коју је бег давао своме момку, да се беријћетом са ње храни. Параспуром се, као што је поменуто, звала и спахијска њива (М. Ђ. Милићевић, Краљевина Србија с. 135), коју су становници радили спахији, те је овај од ње примао сав беријћет; то је, дакле, њива, коју су становници

И момци и чивчије нису били стални: кад је хтео, бег их је могао отерати. Момак који је хтео изићи из чифлука, морао је претходно наћи и довести или из свог или из другог села, заменика, који ће место њега остати у чифлуку.

У *горњим селима*, као што је поменуто, није било отмица, јер је земља слаба, али по укинућу спахија спахилуци су продавани појединим закупцима, од којих је народ много пропатио[1]).

Али у *доњим селима*, где је све било својина бегова, *земља куповањем поступно прелази у руке сељака и варошана*. Продавање земље од стране бегова било је у вези са умножавањем и опадањем њиховим, што се богаства тиче, и са ослобођењем (1878 г.).

У почетку су земљу куповале већином *чивчије*[2]) и *околни становници*, а у последње време — пре ослобођења, за време бежаније и по ослобођењу — у куповање сеоске земље умешали су се и *варошани*. Отуда и нема у овим селима оног јединства у сеоском имању као у горњим селима, где се зна добро, шта је сеоско и где слабо трпе, да ко други има имања у њихову атару.

уступали спахији, као бег момку. Ст. Новаковић (Глас Акад. Наука књ. I. с. 89) из грчке речи *Επόρος*, која значи сејање или доба за сејање, изводи и реч параспур, која је можда грчког порекла, али параспур није „сејање изван обичног времена". Под тим треба разумети њиву и берићет са ње. — Од исте речи у Врању се чује и *параспури* како зову поједине сиромахе, који су без игде ичега: као спахија у односу према становницима, а момак у односу према бегу.

[1]) Они су десетак одређивали просто на све, па и на бибер, воће, сено и др. И порез и десетак је био увећан. На пр. за време спахија порез је у Буштрењу био 14 „кеса" и десетак толико, кад се у новцу да спахији, а за време закупаца и порез и десетак увећан је на 174 „кеса", дакле 6 пута више.

[2]) Највеће су њиве по причању куповали за 2 оке масла, 2 овна и 50 гроша. На то су их бегови силом гонили, јер су у последње време били веома „оголели". Причају, ко је онда купио земљу, тај је данас и богат.

На тај је начин већ сва земља турска прешла у руке сељака и варошана. Купцима су даване само *царске тапије*, које су биле а и сад су од вредности.

Одласком Турака највише су се користили *момци*, којима је заостала зграда читлучка и многе њиве, што им је и наша власт потврдила.

Да су и остали становници, чивчије, заузимали поједине њиве, ретко ће ко казати, ма да је било и таквих случајева, што се данас види из парница, које се воде између појединих сељака и варошана, који су земљу од бега купили, али силом власти морају отерати са имања сељаке, који су је заузели

Бегови су највише земље продали тек при повратку после ослобођења (1878 г.).

Заједничке испаше и шуме. — Становници свих ових села немају никаквих заједница у имању осим што имају — изузев Сурдул, Русце, Горње Раистовце и Копањане — утрину, где им је *заједничка паша* или и *паша и шума*. Свуда је утрина близу села. У свима селима, поглавито горњим, кажу да им је остала *од старих*. Уз то се прича, како је утрина остала још од времена спахија, када је била и *велика:* сва неискрчена земља онда је била утрина, коју су они бранили са спахијом, да је други не заузимају. Доцније су утрине крчењем и одсељавањем становника на њих *смањене* и по том постале својина целога села — сеоске.

Отуда су данашње утрине ових села заостале од тих некадашњих великих утрина.

Негде су ту заосталу заједничку земљу становници поделили међу собом. Тако су на пр. становници села Сурдула поделили своју утрину на Мотини, како веле, пре „два појаса“. За ту утрину причају, како им је остала била још од времена, када су спахије „преузели“ земљу од Црновунаца, које су отерали и заселили данашња села око Мотине.

И у доњим су селима данашње утрине заостале од тих некадањих великих утрина, али не у свима. У некима од њих, када су почитлучена бегови су заузели поред осталог имања и сву дотадашњу утрину. По ослобођењу (1878 г.) становници су заузели те утрине и данас кажу на пр. у Доњој Отуљи, да им је утрина остала од Турака, била „турска земља“. Али се по ослобођењу бегови враћају и продају некадашње сеоске утрине као своје и то варошанима, који данас воде парнице са сељанима ради њих. Такав је случај данас са утринама *Крмољем* (у Доњем Жапском) и *Слатином* (у селу Ратају)[1].

3. Тип села.

По типу сва се пчињска села могу поделити у две групе:

1. Села *збијеног* или *старог* типа, у која спадају: Буљесовце, Горња Отуља и Доња Отуља, а села Горње Требешиње и један део Наставца само у колико се нису помештала; и

2. Села *разбијеног* типа у која спадају сва остала.

Збијени је тип села стари, у вези је са првим зачетком стварања ових села, а разбијени тип постао је тек пре 70—80 година: дотле сва су та села, сада разбијеног, била збијеног типа.

До пре 70—80 година сва су данашња пчињска села била истога, збијенога типа: куће су им биле у групи, „на куп“, и као такве чиниле су и звале се *селом*. У почетку се та збијеност састојала у томе, што

[1]) Обе су биле својина *Сулиман-бега,* једног од најбогатијих бивших врањских бегова. *Крмољ* је пре 2 године продао (имајући царске тапије) једном Грку, који је само помоћу власти, а на основу царске тапије, могао удалити становнике са имања њихових предака, те данас ови воде парницу са Грком. *Слатину* је продао раније једној групи варошана, који данас воде парницу са становницима села Ратаја.

су у селу поред кућа биле и зграде за стоку[1]), а доцније стока и зграде за стоку премештене су на имања даље од кућа, јер, пошто је сваки стоке намножио, ова им је у селу досађивала и због ње су се сељани међу собом свађали. То издвајање стоке заједно са зградама а на имања ван села десило се код свих данашњих пчињских села и тада су становници били и сточари и земљорадници, пошто је било погодаба за обе врсте занимања; али је доцније према природи земљишта једно од тих занимања постало главно.

У доњим селима, где је земља роднија, главно занимање становника постаје земљорадња, а сточарство опада: трле и остале зграде, које су са стоком биле измештене ван села, или су остале на имањима као на пр. трле села Бујесовца и Горње Отуље или су доцније примакнуте до кућа, што се познаје и по местима званим *трлиште*, где су трле биле. Тако на пр. у Горњем Требешињу и у Доњој Отуљи *трлиштем* зову места, где су раније биле трле појединаца. У оба случаја становник је био сталан са кућом, није се помештао, а село се развијало од почетка до данас на једном месту, као што је случај са Буљесовцем, Горњом Отуљом, Доњом Отуљом, Горњим Требешињем и једним делом Наставца. Узрок томе, што се становници нису разишли на имања, где су биле трле, већ остали са кућом стално на једном месту, јесте распоред земље оралије и вода; најбоља је оралија свих тих села око кућа, а вода за пиће у селу, те је и становницима, како сами веле, боље, јер им: „туј земља, туј вода". Због тога су та села

[1]) Данас по неки веле, да су у селу биле само „голе куће" на окупу, а остале зграде (трле, воловарке, плевње) и стока на имању. То је свакако било за кратко време пре самог растурања из села; дотле је све било у селу: најпре су удалили стоку на имања, па су се онда и они сами поступно премештали на имања и тамо начинили куће. То се потврђује и тиме, што су трле ван села, на пр. буљесовске, начињене пре 60 – 70 год., а дотле је стока била код куће, те су отуда старије трле код куће, но оне ван села.

старога типа, који је од самог постанка њихова; збијеног су типа само: Букљесовце, Горња и Доња Отуља.

У горњим селима, где је земља слабија, становници се поред земљорадње у многоме баве о сточарству, а поред тога траже и друга занимања. Живот на имању, код стоке, у тим се селима све већма развијао но у „селу" — код кућа. У „селу" им је било све несноснпје живети: становници се умножавали и међу собом се нису трпели; имајући имања даље од кућа, у „село" им није било „приодно": мучно им било да преносе берићет и др., а реке су све већма надолазиле и односиле оно мало оралије, које је било око њих. Због тога становници горњих села напуштају „село" (матицу садашњег села) и разилазе се на имања, где су им трле. То се одсељавање из „села" вршило поступно, не на један пут, као што је било код неких села[1]). Поред тога нису се сви становници, изузев нека села, разишли на трле, већ ондашњи сувишак у становништву, за који није било услова да живи у „селу". У селу Буштрењу и данас постоји „село", у коме живи известан део становништва; тако у Вишевцу и др.

Да се растурање из „села" поступно вршило и да сви становници нису одмах напустили „село", види се по садашњем селу Наставцу, где се тај процес и данас врши. Неки су се из овог села већ оделили на имања, један је део заостао у селу, и од ових се неки спремају да пређу на своја имања (у Лештар и на друга места). Ту се најочигледније види узрок, за што се становници растурају из „села": горе им већи део имања

[1]) Становници Русца избегли су на имања, где су им биле трле и остале зграде за стоку, око 1842 год. када су Усејин-Пашу Арнаути из Врања истерали и када су пошли у Пчињу „на пљачку". Ови избегну из „села", дигну се и околна села, те одбију Арнауте, који онда окрену у Моравицу. Како су тада избегли, више се нису вратили у „село": куће у „селу" порушили, грађу пренели „горе", где је данашње село и начинили нове куће.

стока, паша, браници и „приодно“ за све, а доле у „селу“ само кућа и башта, што је према горњем постало споредно.

Према томе са свим је појмљиво, да је то растурање — „расипање“ — првог села дошло само по себи, као последица развијања села.

Ондашње власти покушавале су да спрече растурање „села“, али се ништа није могло учинити[1]).

Тако су сва горња села, где је сточарство једно од главних занимања, од збијеног типа села постала разбијеног типа. Отуда међу садашњим пчињским селима имамо села збијеног и разбијеног типа.

Села збијеног типа. — Одликују се тиме, што су у равници, око реке или дола; куће су у групи или поред сеоског пута поређане. Растојање између кућа је већином око 30 корака.

Села разбијеног типа. — Већина се од тих села, изузев нека (у којима се виђају само групице кућа), састоје из *мала* (крајева), чији се зачеци јављају од почетка растурања „села“; дотле мала није било[2]). Зачеци мала биле су куће појединих становника, који су се из „села“ одселили на имања. Све су се мале до данас развиле деобом задруга, од једне куће.

Мале села разбијенога типа, где их има, могу се поделити на:

[1]) Кад се „село“ Буштрење почело да „расипа“, ондашњи су кметови и попови тужили сељаке, али то ништа није помогло. Становнике села Лепчинца, кад су се разишли, спахија је силом нагонио, да се врате, али су остали у „селу“ мало времена, па се опет разбегли. Тако је Мехмед Паша (1826) вратио силом у „село“ становнике села Вишевца, али се ови опет разишли. Тако је било и код осталих села.

[2]) Причају, да је село Вишевце било *мала* селу Барбарушинцу, као и Буљесовце *мала* селу Буштрењу. Али је то тако рачунато, ма да је село Вишевце, као и Буљесовце, само собом чинило „село“, што се познаје по имену *село*, како се данас зове место, где је било прво „село“ села Вишевца.

1. *Праве, типске, потпуне мале*, где је било погодаба: родна земља и згодан положај, да се оне развију;

2. *Мале непотпуне*, где је земљиште неродно а и није било осталих погодаба, да се мале потпуно развију; и

3. *Мале*, које се састоје из појединих група кућа.

Мале се налазе на свима згоднијим местима по странама долина, поред река, а где где и по риду. Удаљене су једна од друге како где: 5 мин. до $^1/_2$ сах.; око $^3/_4$ сах. удаљена је од осталих само мала Зелена Бара у селу Лукову. И растојање од $^1/_2$ сах. је доста ређе: поглавито је растојање између мала 5—20 мин. Мале су растављене негде реком, негде потоком, негде косањицом, негде косом, ридом или обичним земљиштем.

Куће су у *правим, потпуним малама* збијене, у групи тако, да су мале права селанца, која скупа чине село, ма да већ сама собом имају изглед села. Све су те мале на згоднијим местима, где се група кућа — мала — могла развити; у њима су куће збијене са ограђеним дворовима; кроз њих воде сеоски — „пазарски" — путеви; у њима живи обично 1 породица. Такве су на пр. мале у селу Буштрењу. Куће су раздалеко око 30—40 корака.

У малама непотпуним, неразвијеним, где није било погодаба, на првом месту родне земље, да се оне развију, куће су раздалеко око 50—150 корака. Те су мале обично на брдском земљишту, по каквој косањици или страни дола.

У малама треће врсте куће су распоређене у групицама, од којих свака носи презиме породице, која станује у тим кућама; у свакој групици је обично друга породица. Те су мале самим положајем створене као: *Горња* и *Доња* Мала (у Горњем Жапском), Горња за то,

што је горе, виша, а Доња, што је нижа. Групице су у тим малама на даљини 100—150 корака.

Мале прве и друге врсте, потпуне и непотпуне прозвате су или по имену места, на коме су — носе топографски назив, или по презимену становника у њима. Често се нека мала зове и по имену места, на коме је, и по презимену становника у њој. Име мале по месту старије је од оног по презимену; прво је замењено другим тек, пошто се породица довољно развила и увећао се број кућа, те је топографско име као име мале потиснуто презименом породице. У Наставцу постоје мале: *Кашкало*, *Белишево* и *Лештар*, како се зову места, на која су становници прешли из „села". Мале непотпуне, неразвијене већином носе топографски назив.

У селима, у којима нема мала као на пр. у селу Миланову, које је постало од чифлука, постоје групице кућа, које се већином зову по презимену становника у њима. Такве су групице кућа на растојању 200—250 корака.

Таквих групица кућа има местимице и у селу Барбарушинцу, где мала нема, јер је земљиште неродно и једнолико и село као да се није могло толико развити, да се мале могу издвојити. Те су групице кућа раздалеко 5—10 мин.

Од група кућа у селу Миланову изгледа, да ће постати мале, што се не може рећи за групице кућа у Барбарушинцу.

Заселака у овим селима нема, нити се игде чује та реч. М. Ђ. Милићевић, набрајајући села Врањске Пчиње из неког списка[1]), узетог у Врању од једног старијег пореског писара, помиње уз села и „засеоке". То је свакако он унео — засеоке место мала.

---

[1]) Годишњица Чупићева, IV, 299—301. Ради тих „заселака" тражио сам тај списак, али га не добих.

Има случајева, да се ко удали на имање од осталих становника и за њ се обично каже, да је отишао „на самоћу“. Тако је обично удаљен од осталих или какав „призетко“ или кога су браћа или отац отерали од куће, јер се иначе каже, да је отишао „на имање, на трле“. У оба се случаја ствара зачетак мале[1]).

Задруга је у свима овим селима било више и већих. Данас их је мало. Већа задруга постоји једино у Буштрењу, а у Вишевцу има 3—4 куће са по 15—17 душа. У Лепчинцу су до скора Јерци живели у задрузи од 25 душа.

Као што се из досадањег могло видети *узрок раштрканости мала* у селу била је раштрканост имања појединих становника, на која су ови прешли и од којих су данас постале мале деобом задруга. Куће пак у малама или су збијене или раздалеко. Збијене су онде, где има погодаба — родна земља, згодан положај и др. — да се група развије, јер је редовно, да сваки задругар, оделивши се од оца, гради кућу до старе[2]). Главни пак узрок раштрканости кућа у малама јесте *неродно и брдско* земљиште, због чега се становници расељавају, те се за то број кућа у малама не увећава, а и што је брдско, те куће не могу бити у групи, и ако се задруга дели. Раштрканост је кућа у селу, а отуда и група као у Миланову, и због раштрканости имања, које су становници куповали од Турака, чије је било имање у доњим селима до 1878 г.

---

[1]) Данашња Луковска мала у Буштрењу постала је од „призетка“. У Наставцу један се на своје имање — у Белишево — одселио, пошто су га браћа отерала.

[2]) У почетку, пре но што сагради кућу, одељени задругар обично живи у кошари или другој зградици у двору очеву, пошто је претходно у кућу преправи. Отуда је често случај, како се отац жали на сина, што му је заузео кошару или плевњу.

Из свега досадањег јасно је, да се код ових села, што се тиче промене у њихову типу, могу разликовати:

1. *Група* — „куп“ — кућа, која је чинила „село“ и и звала се *селом*;

2. *Мале*, које постају од групе кућа, од „села“ тиме, што се сви становници или један део становништва одселио из тог првог села (матице садашњег) на своја имања; и

3. *Село* данашње, које чине мале.

Група — „куп“ — кућа или прво село. — Што су куће свих ових села (изузев она села, која су постала од чифлука) у почетку биле у групи — „на куп“ — било је неколико узрока. Пре свега већина је тих група постало деобом задруга, од једне куће, те су и те групе биле задружне групе, из којих су се доцније поједина села развила (као Вишевце, Барбарушинце и Луково). Где је група била од разних досељеника изгледа, да су их узроци досељавања гонили, да у новој ненасељеној области буду на окупу, ближе један другоме, јер су досељеници бар у горња села дошли већином као бегунци. За тим је и спахија утицао, да становници живе на окупу, јер је, као што је поменуто, враћао становнике у „село“, кад су они „село“ напустили, пошто му је било згодније, да прибира своје приходе, кад су сви заједно, у „селу“.

Таква група — „куп“ — кућа, која је била први зачетак села у данашњем смислу, чинила је „село“ и звала се *селом*. То се види по овоме. Доцније је те групе кућа, „села“, развијањем истог у главноме нестало. Али место, где је била та група кућа, прво село, као и куће којих и данас где где ту има, становници зову *село*; то се данас каже нарочито у Барбарушинцу, Вишевцу, Лукову, Сурдулу и Буштрењу; у Буштрењу и Вишевцу куће на том месту чине мале, зване *Село*. Поред тога старији људи, говорећи о ранијем времену, обично кажу:

„Е, кад село беше у „село““. — Према томе извесно је, да је та прва група од неколико кућа, а можда и прва, једна кућа, чинила *село* и звала се „селом“. Од тога се „села“ доцније развијају *мале*, које тек све у целини чине данашње село. Отуда појам данашњег села није исти са појмом првога села.

Према томе изгледа, да је то прво село, први зачетак, од којег се развило село у данашњем смислу исто са „селом“, каких — „села“ — има данас по Херцеговини[1]). — Појам је тамошњих „села“ друкчији но у Србији као што је и појам овдашњег првог села друкчији но данашњи. Крај у коме се јављају тамошња села јесте брдски, сточарски, какав је и овај — поглавито сточарски. Тамошња су села мала од 1 или 2—3 к. или 5—6 к., каква су била прва села у овоме крају.

Разлика је у томе, што тамо више таквих села чине *махалу*, а више махала *џемат*, док овде од тог „села“ постају мале, које тек све заједно чине село, пошто првог села или нестаје или је од њега остало неколико кућа. У осталом та разлика даљег развијања села, што се тиче типа, не чини ништа, јер је главно да зачетак, прво село — корен данашњег села — одговара тамошњем „селу“.

Мале. О малама, о постанку и раштрканости њиховој као и о збијености и раштрканости кућа у њима поменуто је. Оне су постале од првог села.

Данашње село. Село у данашњем смислу чине мале, које одговарају кућама првог села. Данашње ће село свакако бити завршно у развијању овдашњих села: сувишно становништво првога села селило се на имања, стварале се мале, које у целини чине данашње село,

[1]) Д-р J. Цвијић, Глацијалне и Морфолошке Студије о планинама Босне, Херцеговине и Црне Горе, с. 34.

а сувишно се становништво овдашњих — данашњих — села удаљава ван села, расељава: или попуњује друга околна села или иде у ненасељену област тако, да један део становништва иде, а један део, који може земља одржати, остаје, те је на тај начин промена села у данашњем смислу немогућна.

4. Кућа и Двор.

Кућа и двор нису исти у свима пчињским селима. И по томе се разликују у многоме горња од доњих села. У доњим селима, где није било, као код горњих, одсељавања на имања, село се развијало, као и живот у њему, стално, на једном месту. Та је околност утицала и на кућу и двор у тим селима. Отуда се кућа и двор доњих села у појединостима, које ћу поменути местимице, разликују од куће и двора у горњим селима.

Дворова ограђених има само у доњим селима и у појединим малама неких горњих села, где су се ове могле потпуно развити. Ограђени су обично *плотом* или *дуваром* од камена или од ћерпича. Иначе су дворови неограђени као у свима горњим селима и некима од доњих на пр. у Наставцу или у Горњем Требешињу.

У двору постоји *кућа* и гостинска соба, звана *одаја*. Кућа је на искрајку двора, а одаја до куће.

Грађа куће, од почетка досељавања данашњих становника у овој области па до данас, знатно се изменила.

Причају стари људи, да су прве куће, кад су живели у првом селу, из ког су се разишли на имања, биле: *на кривуљама* и *на подвалама*.

Куће на кривуљама („куће на кривуље“). — Таких кућа у данашњим пчињским селима, да у њима живе становници, данас нема[1]. Само се у појединим селима

[1]) Једну сам видео у Горњој Мали с. Лукова, али је она запустила, нико у њој не живи; и у с. Ђурковици заостала је једна такође напуштена: служи у место плевње.

граде на кривуљама извесне зграде: трле, воловарке плевње и др.

Судећи по тим стајама, од којих се по причању куће на кривуљама ни у чем нису разликовале, и по оној запустелој кући, *куће на кривуљама биле су праве колибе.* (Види бр. 1.).

Сграђене су од гредица, *кривуља*[1]), које су једним крајем око ½ мет., побијене у земљу, а друга им се оба краја састају, зглобљују помоћу жљебова. Таквих је кривуља обично 4—6 парова, а за друге стаје 7—8; стављене су у једном правцу, представљају дужину стаје. На страни, која одговара ширини, а окренута долини, јесу кривуље *сретенице*, испод којих су врата, а на супротној страни јесу кривуље *ћошнице*, које стају ограђују одозго, са стране брега. Између тих кривуља стављени су прутови — „пручке“ — а преко ових слама. То је најпростија кућа на кривуљама: „кућа на кривуље с пручке“.

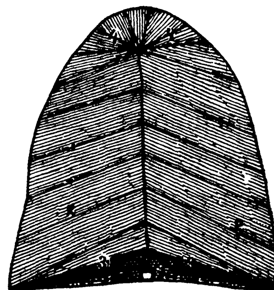

Бр. 1.
Кућа на кривуљама.
Делови те куће:
1. Врата
2. 1 пар кривуља
3. Кривуље „сретенице“
4. „ „ћошнице“.

Савршенија је од ње кућа на кривуљама „с плот“. Код њих је око кривуља наслоњен *плот*. На плот су наслоњене, а између кривуља, гредице *мале главе*, преко којих су латне и слама.

Дужина обичне данашње стаје на кривуљама износи 8, а ширина 4 корака. *Врата* су од дасака и окренута долини.

У таквој су кући по причању становници живели са крупном стоком (коњем и воловима).

[1]) Те су гредице искривљене, те су зато и прозвате *кривуље;* конкавна је страна код свих кривуља према унутрашњости стаје.

Такве куће представљају први и најпростији стан, у коме су живели преци овдашњих становника; за простији не знају и најстарији овамошњи људи, а извесно простијег од тога није ни било, бар у овоме крају[1]).

Осим таквих кућа на кривуљама, кад су у „селу“ живели, било је и кућа «на подвале“, у каквима и данас живи један део овамошњих становника; те су куће савршеније од првих.

Куће на подвалама. — Такве куће данас граде само сиромашнији становници и то већином у доњим селима. Те су куће у облику правоугаоника. Основ су им место темеља 4 греде, *подвале:* 2 уздужне 7—8 корака, а 2 у ширини 4—5 корака. На подвалама је, помоћу кочева и прутова, подигнут *плот*, облепљен блатом, висине $1^1/_2$ до 2 метра. На плоту су стављене греде *поплотнице* свега 4, одговарају подвалама. На уздужне поплотнице стављене су греде: *таванке* и *кућне греде;* таванке су над собом — „собичетом“ — а кућне над кућом. На поплотнице су наслоњене греде *главе*, које се састају на слемену, билу куће, а везују их — по две — *појанте.* Крајеви слемена куће зову се *ржњаци.* Преко глава су *латне*, преко њих *прут* од леске или јасена, а преко овог *слама.*

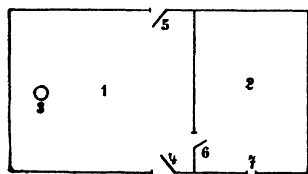

Бр. 2.

Кућа на подвалама.

Делови куће:
1. Кућа
2. Собица
3. Огњиште
4. Врата за кућу
5. „ „ „ ; тих врата нема свуда
6. Врата за собицу
7. Отвор место прозора.

Делови су такве куће (види бр. 2): *кућа* и *собица* — „собиче“; свакако је у почетку била само кућа — без собице. У кући је *огњиште* ближе зиду. У кући се као и свуда меси, готови и раде домаћи послови, а зими и спавају око огњишта и у собици, која служи и за госте.

[1]) Нико не прича, да су икада живели у каквим рупама у земљи, земницима, у каквима на пр. живе данас Цигани у с. Лукову.

На тим кућама нема димњака, дим иде кроз сламу. *Кровови* су високи. Продужење крова, рачунајући од плота, зове се *стрева*, а код ћерамидних кућа *сачак.*

Врата су једна а и двоја. *Врата* на собици мала су и излазе у кућу.

Место прозора на собици је *прост отвор* на зиду према двору.

Над огњиштем је подигнут *под* или звани *леса*, која је у место тавана, оплетена пруђем од леске. На њему обично држе кукуруз.

Те су куће по причању померали с једнога места на друго: крајеви су подвала ван плота продужени, те изгледа као да је кућа на саоницама, због чега се и тако могла помештати као и у појединим деловима.

Поред тих у селима има и *плочених* и *ћерамидних* кућа, које су савршеније од сламних или кућа на подвалама; данас се већином такве граде: у горњим селима „плочене“, у доњим ћерамидне.

Плочне и ћерамидне куће. — Све су те куће подзидане каменом, а зидови су или од камена или од ћерпича или плота; зид окренут северној страни или брду, јер су куће на странама долина, јесте свуда од камена. Висина зидова је око $2^1/_2$ метра. На зидове — „врз дувар“ — наслоњене су греде *атли*, а греда над ајатом, испод које нема зида, зове се *табан;* та је греда једним крајем наслоњена на дирек. Као и код сламних и овде постоје: *кућне греде* — над кућом, и *таванке* — над собом, наслоњене на табан и атли. Греда, која је положена по средини кућних греда и таванки, зове се *кућрија;* на њој су усправљене гредице *попови*, а на овима греда, која чини *било* куће. Греде, које одговарају главама на сламној кући, зову се *чатије.* Греде свега 4, које полазе са 4 ћошка куће и састају се по 2 заједно на дотичним крајевима слемена куће, зову се *маије.* Гредице, које су између две маије, које се састају, зову се *ћорке,*

једним крајем наслоњене на маије, а другим на атли. Греде између оба пара маија зову се *длге главе*, које су једним крајем наслоњене на било, а другим на атли или табан. Преко њих су *латне*, а на овима *илоче* или *ћерамиде*.

Те су куће сложеније од сламних, имају ове делове (види бр. 3): *кућу*, *собу*, *ајат* и под собом обично *подрум*.

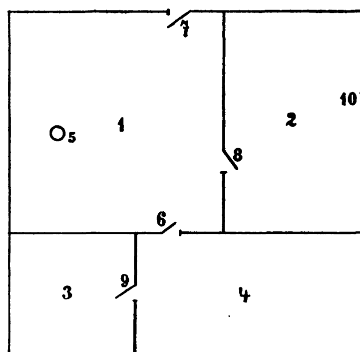

Бр. 3.

Кућа у Лукову.

Делови куће:
1. Кућа
2. Соба
3. Сулдрама — замењује кошару за ствари и зове се ћилерче
4. Ајат, где је и кош за жито
5. Огњиште
6. Врата за кућу
7. » » »
8. » » собу
9. » » сулдраму
10. Прозор — пенџер.

У *кући* је ближе дувару или на средини *огњиште*; *прекладник* је у првом случају на страни огњишта ближој дувару, а у другом на противној страни. Над огњиштем је обично *комин*. У кући су *полице* — за посуђе, *ковчег* — за хлеб, *ат'л*, који је дуж целог зида — за остављање обичних кућних ствари и др.

Кућа служи за готовљење јела.

Соба служи за спавање а и за госте, те се негде зове и *одајом*; врата су за њу из куће. *Ајат* је пред кућом и одговара трему: ту су обично ситније домаће ствари (алат, вреће и остало) потребне за свакидашњи посао.

Подрум је под собом и у њему се држи пиће.

Уз те куће има прилепака, *сулдрамâ*, које се граде на тај начин, што се кућни кров продужи, те је кров сулдраме продужење кућњег крова; врата сулдраме окренута су ајату. Сулдраме служе негде за остављање одела као и кошаре и онда их где где (у селу Марганцу) зову *ћилерче*, а негде у њима држе стоку и онда су *воловарке*.

Све су те куће покривене *плочом* у горњим и *ћерамидом* у доњим селима; где где се виђа горњи део кућњег крова — било — покривен сламом, а остало плочом. Ти су кровови *сниски*.

У тих су кућа готово свуда *двоја врата*, која су једна према другима, и редовно пружање куће у дужини одговара правцу долине, на чијим су странама куће. Једна су врата окренута ка ушћу, а друга ка извору реке, једна су *мала*, а друга *голема врата*, на која се редовно улази из двора, јер су двору окренута; горњи оквир великих врата јесте извијен, као на свод. Кроз мала врата излазе и улазе домаћи, а кроз велика гости. На страни куће, где су мала врата, јесу обично: сулдрама на једној, ладник или обичан ајат на другој страни.

Двоја су им *врата* служила и служе за случај нужде: кад би се напало на једна, да се побегне на друга врата, а и противу ветрова, који обично дувају у правцу долине, те с које стране ветар дува, та се врата и затварају.

Редовно је у свима селима, да су наспрамна врата у правцу пружања долине.

Свакако су се двоја врата почела градити и данас граде највише због ветрова. Најпре су била на кући једна врата — каквих кућа и данас има по селима — окренута готово свуда према најслабијем ветру, судећи по данашњим кућама са једним вратима. Врата кућна ка долини не могу бити окренута за то, што су онда у опште незгодна за излазак и улазак у кућу, а може се врло лако десити и несрећа[1]). Отуда врата морају бити окренута у правцу долине, на једну или другу страну. Али пошто већином ветар дува у правцу долине, час с једне час с друге стране, то се свакако појавила потреба

[1]) Може у том случају или дете или човек да се омакне у долину.

за друга врата, која су начињена према првима, те с које стране ветар дува, та се врата и затварају.

Где где је долина у правцу најјачих ветрова, те су и врата наспрамна у правцу најјачих ветрова.

Димњаци су код тих кућа обично оплетени прућем и облепљени блатом а у облику правоугаоника, који је при основи, у доњем делу, шири. Одозго је покривен шиндрицама, које се састају око једне оштрице, а наслоњене су на 4 дрвета, која се једним крајем код оштрице сва 4 састају, а другим су крајем појединце наслоњена на 4 ћошка димњака. Где где је димњак покривен ћерамидама, које су на косо положеној равни и у том случају изгледа гломазан, а негде је покривен плеком, као и бунари и кошеви, и то код богатијих сељака.

Поред димњака на тим кућама има и *баџа*.

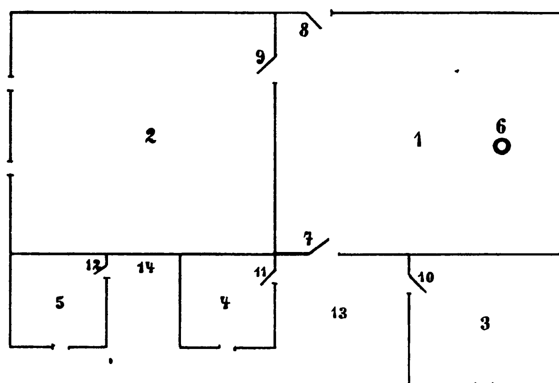

Бр. 4.

Старија задружна кућа у Преображењу.

Делови те куће:

1. Кућа
2. Соба или одаја
3. Собица — „собиче“ или „одајче“
4. Собица — „собиче“ или „одајче“
5. Собица — „собиче“ или „одајче“
6. Огњиште
7. Голема врата
8. Мала врата
9. Врата за собу
10. Врата за собицу
11. » » »
12. » » »
13. Ајат
14. Ту су врата за подрум, који је под собом. — Остали отвори јесу прозори — пенџери

Кућа је покривена плочом, зид са стране брда је од камена, а остало плот.

Прозора има на соби и то два; оквир, који чине „лубови“, има облик правоугаоника; обично је од стакла, иначе је прост пенџер са дрвеним капаком споља.

Под је код тих кућа као и код сламних земљан.

Међу тим кућама има старијих и новијих: старије

су обично сниске, са више собица — задружне — (види бр. 4) и са пенџером, а новије су више, са мање собица, са прозорима а врата за собу имају или из куће као старије, или споља из ајата.

Куће плочне и ћерамидне становници су почели градити у позније турско доба а поглавито од ослобођења. У Буштрењу причају, да су пре 60 година у истом селу биле само 2 плочне куће, где су Турци увек на конак долазили, а ћерамидне куће није било нигде, јер Турци нису допуштали да се такве граде. Причају, како је само један (неки Цветко Багрдан) у селу Преображењу имао ћерамидну кућу, јер му је био допустио Усејин-Паша да је сагради. Све су куће онда биле сламне.

Поред плочних и ћерамидних кућа (са ајатом) данас се граде и савршеније су:

Плочне и ћерамидне куће са чардаком или креветом. — Таквих кућа има и у горњим и у доњим селима. Од плочних и ћерамидних кућа разликују се само по томе, што имају *чардак* или *кревет*, који је пред собом као ајат пред кућом (види бр. 5).

Простије су од тих кућа оне, код којих су врата за собу из куће, прозора из собе према чардаку нема, а на другој страни је собе прост пенџер са или без капака. Чардак је оивичен простим даскама. Врата су на кући ближе соби, чардаку (види бр. 5). Такве се куће обично виде у горњим селима.

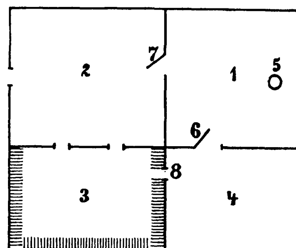

Бр. 5.

Кућа са чардаком.

Делови куће:

1. Кућа
2. Соба
3. Чардак или кревет
4. Ајат
5. Огњиште
6. Врата за кућу
7. » » собу
8. Вратанца за чардак.

Остали отвори на зиду јесу прозори.

Кућа је покривена ћерамидом или плочом; зид са стране брда или са северне стране или је сав, или је само подзидан, од камена, а остало је ћерпич.

Савршеније пак куће са чардаком обично имају **врата за собу споља**, близу чардака, као и врата за **кућу из ајата**; врата за собу има и из куће и обично су пре начињена но она споља[1]). На соби су прозори стаклени: 1 или 2 према чардаку, а 1 на другом зиду.

Поред тих кућа са чардаком, које су почели становници градити у најновије време, данас граде, засебно од њих, и:

Одаје или собе за госте. (Види бр. 6) — Одаје спадају у ред најновијих овамошњих зграда, почели су их градити — засебно од куће — од пре 4—5 година; дотле се одајом звала соба у кући, која је (соба) служила за госте и за домаће.

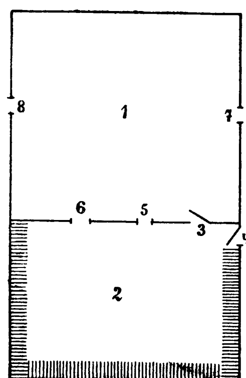

Бр. 6.

Одаја или гостинска соба.

Делови одаје:

1. Одаја
2. Чардак
3. Врата за одају
4. » » чардак
5. Прозор
6. »
7. »
8. »

Одаја је обично близу куће, висока је и одмах пада у очи. Подзидана је каменом, зид окренут брду или северу од камена је или од ћерпича, а остало је плот, облепљен блатом. У дужини износи 5 метра, а у ширини 4 м. Покривена је ћерамидом. *Врата* су једна, према чардаку. *Прозора* има по 1 на три зида, изузев зид према брду или северу; према чардаку има где где по 2 прозора. Прозори су стаклени и обојени, а одаја сва окречена. Пред њом је *чардак* или *кревет*[2]), оивичен усправним дашчицама, које у Врању зову „тробозан“, а за улаз постоје вратанца. Под одајом је подрум.

[1]) Многи, који нису начинили та врата за собу споља, говоре, како ће их начинити, јер им је зазорно да гости, улазећи у собу, пролазе кроз кућу и гледају, где домаћи раде по кући.

[2]) Каже се и „чардак“ и „кревет“.

Одаја служи само за госте.

Свега у овим селима има одаја 10—15, највише их је у доњим селима: Буштрењу, Горњем и Доњем Жапском, Буљесовцу; нема их у селима горњим, која су баш под Мотином.

Изузев једнога у селу Горњем Раистовцу[1]) нигде у другом селу нема случајева, да становник живи у кући заједно са крупном стоком. Причају, да је тако било раније и да тако данас — „старински“ — живе поједини становници у селима: Брезовици, Бабиној Пољани, Црном Врху и другима, која чине прелаз ка шопским селима, као и у овима[2]).

Око кућа има ових зграда: *кошара, ћерана, воловарка, јар (штала), ладник, трла, амбари, кошеви, казаница, илевња,* а поред њих *кочина* и *кокошарник*.

Све су те зграде већином од плота, а и од камена нарочито темељ, а покривене: плочом и сламом у горњим, а ћерамидом и сламом у доњим селима; где где је по која од њих покривена и шашом. Кочине су у горњим селима укопане у земљу и каменом озидане, да ветар не нашкоди свињама.

Кошара служи за остављање хаљина и одела укућана.

Ћерана служи за сукање ужа.

Воловарка, коју зову и кошаром, служи за волове, *јар* за коње, *трла* за овце, *амбари* и *кошеви* за жито, *казаница*[3]) за печење ракије, а *илевња* за смештај сламе.

Ладник служи за смештај „благоте“ т. ј. млека, сира, масла и масти. Ладник је начињен од дасака, из-

---

[1]) То је један истина сиромах, али напуштен човек.

[2]) За њих обично, исмејавајући их, веле овдашњи становници: „Славу служи, а коњштрци му око огњиште“.

[3]) Казаница пре није било толико, колико данас: у сваком селу, управо у свакој мали по 1, јер воћа има много, те од овог свуда пеку ракију, што раније нису чинили.

међу којих је, ради ветрења, размак; има облик квадрата са висином и ширином поглавито до 1 метра.

Одоздо је подзидан каменом, и, ако је у двору, покривен је ћерамидом, иначе је под кућним кровом уза сам зид до малих кућних врата. Где где је ладник мањи, оплетен прућем и као кавез утврђен уза зид позади куће. У сваком је случају близу куће, пошто је „благота“, која се у њему чува, увек потребна.

Ладника у овим селима има свега око 10, више у горњим, но у доњим селима; има их и у моравским селима на пр. у Црном Лугу, Доњем Вртогошу и у др.

Распоред зграда. Све поменуте зграде заједно са кућом окружавају двор. Кућа је обично према улазу у двор, а положај јој је такав, да се из куће све зграде на мах виде, те им својим положајем кућа управо доминира.

Често су поменуте зграде, нарочито воловарка, јар и плевња, близу или око гумна, које је обично до куће, а где где је гумно у самоме двору, те су зграде са кућом око гумна односно око двора.

Баште се виђају само где где око куће, већином су близу реке, где обично сваки има по једну: или сви на једном месту или сваки обашка — раздалеко један од другога.

Воћњака имају обично око кућа или даље на имању, као и на старим селиштима и близу њих.

Плевње или „племње“ у свима овим селима служе само за смештај сламе, сена а и шаше — „шушљака“ — која се обично „здене у награњци“ као и шума т. ј. здене се око дрвета, а на доњим гранама, пошто се претходно ово окреше.

Већином су плевње даље од кућа, обично око 60 до 70 корака, а има их и до кућа, близу осталих зграда.

5. Тр́ле и колибе.

Пре но што су се становници горњих села почели расељавати из првог села, имали су на својим имањима ван кућа: *трле*[1]), *колибе*, *воловарке* и *плевње*.

Онда су се о сточарству више бавили и сваки је чувао стоке много више но данас. Тада су по причању сви заједно бачевали. Код стоке је поред чобана боравио увек и по један човек са женом и онда је значај трле и осталих зграда на имању био већи и ваљда је од тада заостало, што се данас помиње „сребрна трла“ у песмама, које девојке, играјући, певају по саборима.

Данас од тога некадашњег живота има само остатака, поглавито у оним доњим селима, чији се становници нису расељавали из „села“ на имања.

Тако ван кућа имају *трле* и *колибе* становници села Бујесовца, Горње Отуље и Наставца, а од горњих села становници Вишевца, Ћурковице и појединн у осталим селима; али се трле и колибе прва три села разликују по старини од осталих.

Села Буљесовце, Горња Отуља и Наставце јесу типска, што се тиче трла. Из њих се становници нису разилазили на имања, те она престављају села, каква су била сва горња, када су трле биле обашка од кућа; само су данас на имањима трле и колибе, а онда и остале зграде за крупну стоку. То се нарочито односи на села Буљесовце и Горњу Отуљу. Та су села што се тиче трла, које су на земљишту ридском, где и паше, иста са горњим селима, а по кућама, које су у равници иста су са моравским селима: распоред земљишта изазвао је распоред станова људи и стоке, кућа и *трла*[2]).

---

[1]) Свуда се чује само *трла* као зграда за овце и обично се каже: „Ајдемо куде трлу“ или „Бе на колибу“; не кажу *појата*.

[2]) Код та два села најбоље се да уочити веза између распореда трла и кућа са каквоћом земљишта: где је земља ридска, где су паше и по мало шуме, ту су им и трле, а где је земља јача, у равници поред реке, ту су куће.

Трле су од кућа далеко 5 мин. до $^1/_2$ или до *1* сах. Њих имају само имућнији становници. Они, који имају трлу далеко од куће $^1/_2$ сах. или више, имају и трлу до куће (свега 2), а неки имају и по 2 ван куће (свега 3); неки место трле имају код куће само „заслон — лад за стоку“. Трле до куће старије су од оних ван кућа[1]).

Код свих села ван кућа има свега 35—40 трла а колиба мање. Највише је трла ван кућа у селу Буљесовцу, Горњој Отуљи и Наставцу, па у Вишевцу и Ђурковици, а код свих осталих села трле су до кућа.

Даљина између трла је: 20—40 или 40—70 или 170—200 корака, а негде $^1/_4$—$^1/_2$ сах.; најближе су селу и међу собом трле села Буљесовца, док је обрнуто са трлама села Наставца.

Трле су свуда сталне.

Грађа је трла различна: у селу Буљесовцу све су трле као и колибе, где их има, сазидане од камена и покривене сламом, а у осталим селима, где има шуме довољно, сграђене су од плота или од кривуља као прве куће, а покривене сламом. Врата су од даске или прућем оплетена, а са чвршћим затвором[2]). Све су трле округле или у облику правоугаоника.

Пред вратима трле је *заметина,* ограђена плотом; на једној страни тог плота у заметини је наслон. Заметине се граде и по њивама ради ђубрења. У заметини овце леже од почетка великог поста, па док не почне јачи мраз (до Св. Арханђела), када их утерују у трлу. До трле је *колиба*, које нема свуда уз трлу[3]), у колиби

[1]) Становници села Вишевца и Ђурковице прешли су једном на трле, које су биле ван првог села, па су доцније понова градили трле, које су ван данашњег села, а то су данашње трле.

[2]) У с. Вишевцу је начињен нарочити кључ од дрвета без којег се врата трле не могу отворити.

[3]) На пр. код трла села Буљесовца нема колиба, јер су исте у близини села и овчар само затвори стоку у трлу и на преноћиште долази кући; они и мање оваца чувају.

спава овчар, а у истој чувају и јагањце док су ови још мали. Негде је за јагањце у колиби преграђено, а негде није; та се „ограђица“, оплетена пруђем, зове *котар*, и ако није у колиби, начињена је ван ове.

Сем овчара нико други не борави код оваца, јер се млеко носи кући и сав се посао са њиме врши код куће.

У горњим селима нема трле ван кућа зато, што су становници прешли на имања, где су им биле трле, те су им трле сада до кућа, а у доњим зато, што немају паше за стоку, јер су све поорали.

Становници доњих села пре ослобођења (1878. г.), када су чували више стоке, гонили су је на пашу у горња села око Мотине и у остала села Врањске Пчиње у сливу Вардара и за то су плаћали тамошњим становницима. Тога данас нема.

У Врањску су Пчињу гонили стоку на пашу и становници из околине Куманова, Скопља и Велеса, односно из Кумановске, Скопске и Велешке Пчиње. Причају у с. Ђурковици, како су планинци, становници Врањске Пчиње у сливу Вардара, терали на пашу преко Шиљегарника [1]), Мотине, Кључа по 400—500 кумановских јагањаца — „шиљезиња“ — и јаловица у тамошња села као у: *Бабину Пољану*, *Љубату*, *Црвени Град* и др. Стоку из околине Скопља и Велеса терали су чак у планину Чупину [2]), која „опира у паланачко“, а рачунала се у „врањско“. Стока им је тамо боравила од летњег Св. Николе до Св. Илије.

Поред оваца тамо су гонили на пашу и крупну стоку. Један је планинац узимао по 30—40 говечета на пашу.

---

[1]) *Шиљегарник* је добио име од јагањаца — „шиљезиња“ — које су преко истог гонили у села Врањске Пчиње у сливу Вардара.

[2]) *Чупином* је прозвата по овци „чупи“, која се чак из Скопља вратила у планину Чупину, где је са осталим овцама била на паши.

Пре данашњих становника било је *Црновунаца* по Мотини као и по осталим[1]) планинама Врањске Пчиње. За њих данас причају многи старији људи у горњим селима а има, као што ћемо видети, и других остатака који опомињу на Црновунце у овоме крају.

По причању старијих људи Црновунци су држали сву Мотину и земљиште, које данас држе становници Барбарушинца, Вишевца, Сурдула, Ћурковице, Пуношевца, Марганца и других села око Мотине. Онда је ту била „планина" т. ј. паша и шума.

Црновунци су за пашу плаћали спахијама. Лети су по Мотини овце чували и ту бачевали а зими су силазили у околину Ћустендил-Бање, Скопља, Солуна и др.

Ради појења стоке имали су по Мотини *вирове*, којих данас — сем једног незнатног — нема; само се имена очувала, као: *Меметови Вирови, Стари Вирови, Спахијски Вирови*. Онда је Мотина била под великим буквама; под једном је могло, по причању, пландовати око 300 јагањаца.

Доцније су спахије, а по причању неких, Мехмед Паша, одбили[2]) Црновунце са Мотине и заселили данашња села: Барбарушинце, Вишевце, Сурдул, Ћурковицу и остала. Али, по причању, Црновунаца је по Мотини било донекле и у „њино време" т. ј. за време првих досељеника, па их је доцније са свим нестало[3]).

---

[1]) Било их је по причању по Кођурцу, Чупини, Опасаници и даље по „паланачко и цумајско".

[2]) Један старији човек у с. Вишевцу Трајко Ивановић каже, како су они од Црновунаца „отели" земљу и пашу.

[3]) По причању старца Смиљка Јовановића из с. Узова (Кумановска Пчиња) Црновунаца је по пчињским планинама било и у време Усејин Паше (1826—1842), па их је нестало, пошто се данашње границе поставиле. — Данас Црновунаца у врањском округу има по Варденику. Они су по пореклу из Епира из предела Загоре, где им је силни Али-Паша многа села попалио; у врањској нахији по М. Ђ. Милићевићу има их око 20 породица (Чупићева Годишњица, IV, С Дунава на Пчињу, с. 247).

Становници, који су заменили Црновунце, били су такође сточари, као што су и данас. Причају, да су поједини онда чували по 50 „пашићна коња“, а оваца имали: „башка беле, башка црне“. Њихова је стока била и у „пашино време“ најбоља и најздравија. Најбоље су овце онда биле из села Ђурковице и из Црне Реке (село Врањске Пчиње у сливу Вардара).

6. Имена.

Име области. — О постанку имена *Пчиње* не зна се ништа. Данас се Пчињом зове река, као и сва област у њеном сливу. Разликују се: Врањска, Кумановска, Скопска и Велешка Пчиња по томе, којој вароши припадају поједини делови области и реке Пчиње: Врању, Куманову, Скопљу или Велесу.

Имена села. — Ова се имена могу поделити у три групе: 1. Имена, која су заостала од Црновунаца, којих је по Мотини било до почетка XIX века; 2. Имена, која су постала доласком данашњих становника у овај крај и за која постоје приче, којима се иста тумаче; и 3. Имена, за чије објашњење не постоје приче и домишљања становника и која се не могу објаснити.

Од Црновунаца је заостало име *Сурдул* и свакако *Барбарушинце* и *Ђурковица*. Име Сурдул С. Новаковић убраја у „чисто влашка“ имена, јер се такво помиње у Душановој арханђеловој хрисовуљи [1]). Корен имена *Барбарушинца* чест је у именима влашким — Барбат, Барбатовац, Барбеш и др.[1]) — те је свакако име Барбарушинце заостало од Црновунаца. Име *Ђурковица* изгледа, да је црновунско: село Ђурковица јесте одмах до с. Сурдула, а Сурдул је име влашко; та близина упућује на исто порекло оба имена — на црновунско. И становници, не-

[1]) Глас Академије Наука, XXIV, 31.

знајући да их објасне, помињу, како се та два имена јављају заједно на два места: у пчињском срезу — Сурдул и Ћурковица, а у масуричком срезу — Сурдулица и Ћурковац; пошто је прво црновунско, изгледа да је и друго[1]).

Приче и домишљања, којима се тумаче имена села, постоје само за ова имена: *Лепчинце, Наставце, Луково, Коњско* сада *Миланово, Требешиње, Копањане и Раистовце*. О томе у посебном делу. Нека од тих имена (Лепчинце, Наставце, Луково и Коњско) показују, како је оно, што је пало у очи првим досељеницима, нашло израза у номенклатури, која се од њихова доласка јавља; то се нарочито види у именима осталих географских објеката. За имена села *Русца, Вишевца и Жапског* не постоје приче и домишљања, којима би се иста тумачила, али се њихова имена могу донекле протумачити. Име села *Русца* свакако стоји у вези са „Русалијска Гробја", која су, као што ћемо видети, или од „Роусалии" или од „русалаца". Име села *Вишевца* свакако је по томе, што је то село на великој висини према осталим селима, а вероватно, да је старије од данашњих становника тога села. Имену села *Жапског* корен је познат: становници се тога села зову *Жабљани*.

За имена села *Буштрења, Марганца* и *Отуље* нема прича ни домишљања у народу о томе, како су постала. Име Отуља као *Хотоулиа* јавља се, као што је поменуто, још у доба цара Душана.

По томе од 17 имена села само за 8 имена постоје приче, којима се она тумаче, од осталих 9, три су црновунска, за три — Вишевце, Русце и Жапско — се може

[1]) Од осталих имена изгледа, да су црновунска и ова; *Данчул* (назив њива), *Самсур* (утрина луковска), *Балабаново* (?) Осоје (њиве у Вишевцу), као и *Мотина* (?) и *Дрглато* (у с. Марганцу).

постанак нагађати, а остала три није могућно (бар мени) објаснити.

Мале су свуда прозвате или по презимену становника у њима или носе топографска имена.

7. Трагови ранијих насеља и оснивање садашњих села.

Старине. — Од живота у овој области пре данашњих становника остало је до сада трагова у многим старинама разне врсте као што су: *стара селишта*, *стара гробља*, *развалине старих цркава*, *градишта*, *кућишта* и др.

Старих селишта има свега 14. Данас су већином поорана, те на њима нема никаквих остатака, ма да је било зидина, чије су камење употребили околни становници или Турци за своје грађевине на пр. са селишта у Миланову. На тим су селиштима по причању била села од 80—90 кућа. Изузев старо село Марганце, чији су се становници разбегли и село растурило, бојећи се освете због убиства једнога Турчина, и село Коштаницу, које је „сабља затрла“, сва је остала села на поменутим старим селиштима, по причању, чума уништила[1]. Кад су нека од тих старих села — старо Марганце и старо село на селишту луковском — уништена, прича се, да су становници, приликом бегања из села, све вино, а онда га је било много[2], просули, те је текло по Пчињи до села *Клечовца*, кад је старо Марганце уни-

[1]) Тако данас становници помоћу чуме (колере) објашњавају, да су многа стара села пропала, ма да су јамачно на други начин уништена, само се не зна како.

[2]) У многим горњим селима причају, како је раније било винограда и како су били веома родни. У атару с. Лукова становници су налазили — и на местима где су сада браници — „старе гице“, чокоте од некадањих винограда. У атару с. Барбарушинца, поред чокота, налазили су „старе лозинке“ — прут од некадањих винограда. У с. Горњем Жапском постоји стара лоза — „лозница“ — за коју веле, да је „туј нађена“. Једну такву стару „лозу чардаклију дебљине обичног човечјег паса“ помиње у Врању А. С. Јовановић, који је као аудитор смедеревске бригаде 1877|8 г. био у Врању; за њу га је уверавао неки стари Турчин, да јој има око 200 година. Дело св. за Авг. 1898 г. с. 265.

штено, а по Морави до села *Мазараћа*, кад је у Лукову старо село пропало.

За нека данашња села на пр. за Буштрење, Марганце, Луково и др., који се јављају на месту старих, прича се, да су их заселили становници при повратку из бегства, кад су та стара села уништена; али је то само народно причање — надовезивање данашњих на стара села.

Старих гробаља, која се тичу старих села, има свега 12, нека су поорана, негде су на њима данашња гробља, а нигде нема очуваних већих плоча, за какве се у неким селима само прича, да их је било. Поред тих старих постоје и друга стара гробља и то *Русалијска Гробја*, којих има у атарима села: Миланова, Русца, Доњег Жапског, Ратаја, Тибужда, Брезовице, а има их по причању на многим местима чак до Велеса. Данас на њима нема никаквих трагова. Где су становници из радозналости копали, налазили су кости већином „детиње“. Негде их објашњавају тиме, што су се ту „у неко време војске сретнале и побиле“ и то „Русалије“ — Руси — и Турци, а негде веле, да је „Рус исекја Лазарице“ и отуда Русалијска Гробја.

Та су гробља старија од данашњих становника[1]), и стоје у вези или са једним обичајем у Јужној Македонији, који се и до данас одржао „Роуссалии“[2]), или можда са привилегованим султановим рударима „русалцима“[3]).

---

[1]) У повељи Дечанскога помиње се „и ѡдь Роусалии оу локвоу“ Mon. Serb. c. 99. Вероватно, да Русалијска Гробја стоје у вези са тим „Роусалии“.

[2]) У јужној Македонији постоји обичај — „Роуссалии“ — од првог дана Божића па до Водица (Благовести): 12 дана жене се прикупљају у дружине „Роуссалии“ и иду од куће до куће, од села до села играјући русалиске игре и тако скупљају новац, да какву цркву саграде. Шапкаревъ К. А. Роуссалии древенъ и тврдѣ интересенъ обичай въ Южна Македония. Пловдивъ 1887 год.

[3]) За „Русалска Гробишта“ у извориშту р. Тунџе мисли се као највероватније, да су ту гробља привилегованих султанових рудара русалапа. Илковъ Д.: Ескурсија по Калоферската Пл. Преглед Географ. литературе Б. П., књ. III. с. 86.

да *Русалијска Гробја* воде порекло од тих дружина „роусалии“ иде у прилог и поменуто причање становника, да је „Рус исекја Лазарице“, јер Лазарице, какве и данас постоје у Врању и у овим селима, одговарају поменутим дружинама, а по оближњим местима у Кратову, Паланци, Масурици, где се руда копала, можда су Русалиска гробља поменутих „русалаца“, султанових рудара.

Градишта има свега на три места, у селима: *Лукову*, *Копањану* и *Горњем Раистовцу* односно у селу Кршевици. О томе у идућем одељку.

Кућишта има на 3 места: у атару села Русца, Ћурковице и у Длибоком Долу; за прва два не зна се и не прича, кад су куће биле, а за Кућиште у Длибоком Долу веле, да су ту биле куће, када је Длибоки Дол припадао манастиру.

Развалина старих цркава има свега 9. Негде су саме зидине без икаквих натписа, а негде су место њих ове године подигнуте цркве као у селу Миланову и у Буљесовцу.

Стари путеви. — Три су главна пута, који су водили кроз област, у којој су данашња села, и којима су се становници ове области у главноме кретали до ослобођења (1878 год.).

Најважнији је био пут, који је водио Барбарушинским Ридом, а ишао „одкуд Босно за Стамбол“. Тај је пут из Врања прелазио Мораву код данашњег села Златокопа, ишао поменутим ридом на Св. Илију, па је даље ударао на Ћустендил, Дубницу, Самоков и излазио на велики Цариградски Друм. Прича се, да су њиме ишли Татари, који су носили „азно царево“, а знатан је био до 1878 г. и као трговачки пут.

Други је *Паланачки* или *Татарски Пут* који је из Врања водио у Врањску Пчињу и даље у Паланку, Кратово и у друга места по Македонији. За тај пут становници у Марганцу кажу: „Ајдемо на *друм*“. Из Врања је

водио или долином Требешињске Реке или ридом између Преображењске и Требешињске Реке; у оба је случаја избијао на *Пољану* лепчиначко-ћурковачку. Од Пољане је водио на *Тетинску Реку*, па на *Дрглато* и *Војводину*, на *Прогон* код данашње српско-турске границе, за тим поред марганачког *селишта* и *чешме* ударао на с. *Шаинце*, па на *Вражи Камен* и даље водио у *Паланку* и друга места.

Трећи је *Старачки Пут*[1]), који је из Врања прелазио Мораву код с. Златокопа, па даље ударао на с. Купининце, Нејков Хан, Ратаје, Горње Раистовце, Станојин Хан, Кленике, па преко планине Старца под именом „Прокопани Пут", ударао на село Претину, па код с. Пељинца хватао се реке Пчиње, коју је прелазио код с. Клечовца, одакле је водио Овчим Пољем у Штип и у остала места по Македонији. На том су путу биле *карауле*, где су Татари коње мењали; од тих караула и данас по причању постоји једна на планини Старцу. У Горњем Раистовцу причају, како су тим путем ишли Велешани кирџије (носили со), катранџије, пролазиле камиле, а за време последњих ратова туда су Турци и робље проводили[2]).

Поред тих старина има извесних остатака, по којима се може рећи и *какав је био живаљ у овим селима пре данашњих становника*, а кога се тичу поменута стара села и гробља

То су:

1. *Називи појединих места*, који су свакако старији од данашњих становника. У атару села Барбарушинца место једно, где су данас њиве, становници зову *Виноград;* ту је свакако био виноград, па је доцније пре-

---

[1]) Тим се путем поглавито ишло док није начињен у трећој или четвртој десетини XIX века данашњи *Царски Пут* дуж Мораве и Моравице, који је по причању становника „заодан".

[2]) Има доста примера, како су околни становници то робље отимали од Турака и враћали натраг.

творен у њиву, а име остало [1]). Данашњи становници редовно кажу место виноград „лојзе“, те име *Виноград* свакако није од данашњих становника. У атару Лепчинца постоји *Војводина*, како се зове извориште једног потока, десне притоке Марганске Реке; ту је по причању био „војвода из друг век“. И то име као да није од данашњих становника. За имена: *Војиновац*, *Ђуринац*, *Љутинац*, *Кривић*, *Рајчиновац*, па и *Манџинац* и *Ваганеровац*, по своме наставку на *-ац* као и по самоме корену [2]), изузев последња два, не може се рећи, да су од данашњих становника; обично је код таквих имепица у говору садашњих становника на крају — *це* [3]) као на пр. Рибинце, Раистовце и др.

2. *Традиција о старинцима*. За старинце у с. Александровцу (пчињски срез) причају, да су још „од цара Лазара“.

3. *Традиција* о томе, како је овде била „Стара Србија“.

Поред тога треба узети у обзир и:

4. Да је Врањско Поморавље још за време владе Немањине било саставни део ондашње Србије и да је од времена, када га је Милутин понова присаједипио српској држави, било непрестано у српским рукама до 1454-5 год., када су га Турци заузели; и

5. Да је инвазија Турака потицала са ј. и ј.-и., а насеља се померала на с. и с.-з.

Кад се све то узме у обзир може се мислити, да је у Врањском Поморављу, односно у овим селима па и у

---

[1]) То је њива Михајла Бојића. На тој њиви нађе се по која стара лоза Кад тамо пођу на орање, обично кажу: „Ће оремо у *виноград*“.

[2]) На пр. Војиновац и Ђуринац свакако су постали од особених именица Војин и Ђура, која се имена код данашњих становника никада не чују.

[3]) Има именица и са наставком на-*ац*, али их је ређе и нису у пчињском срезу на пр. Бујковац, Дапчевац, Ранутовац, Инатовац и др. у Врањском Поморављу.

Врању[1]) пре данашњих становника превлађивао *српски живаљ* са правилним говором, па га је доцније нестало и место њега јавили се нови досељеници, преци данашњих становника у овим селима, који су у главноме пореклом из Врањске Пчиње у сливу Вардара, Кумановске Пчиње, околине Кратова и Ћустендила и Моравице, те према томе и дијалекат овог српског говора разликује се од претходног.

Постанак данашњих села и порекло становника. — За време Турака, који су Врањско Поморавље освојили 1454-5. год. настаје опустошавање истог, што је почело свакако још раније, у главноме од Мусиног осветног напада 1412. г., када је овај пленио Врање. Од тога су се времена, без сумње, дотадашња насеља почела поступно губити, док их је доцније (можда за време турско-немачких ратова крајем XVII и почетком XVIII века) сасвим нестало.

О томе се не може ништа поуздано рећи, јер је историја Врањског Поморавља за време турске владавине, изузев најпозније турско доба, веома тамна. За све то време нема никаквих писаних споменика, из ко-

---

[1]) Данашње најзнатније трговачке и угледне породице у Врању јесу из крајева, из којих су и данашњи становници у поменутим селима. На пр. *Влајинци* су из с. *Црвеног Града* (Вр. Пчиња), *Стајићи* из с. *Барбаца* (Вр. Пчиња), *Ципковићи* из с. *Стајовца* (Вр. Пчиња), *Музиканци* и *Марчићи* из с. *Ослара* (Моравица), *Голочевци* из с. *Голочевца* (Вр. Пчиња), *Златовци* из с. *Златовца* (Вр. Пчиња), *Спасини* из *Г. Требешиња* и др. — Име *Врање* старије је, као место јавља се у XIV веку. По предању звало се *Голубиње*. У Вукову Речнику „врањ“ значи неку тицу као *голуб гривњаш*, што помиње и А. С. Јовановић (Дело, св. за Авг. 1898. с. 260). Сем „Врање“ има места у осталим српским крајевима са кореном „врањ“. На пр. *Врањ* на с.-и. обали Скад. Блата. У том селу постоји црква Св. Николе (Дело. Авг. 1898 г, с. 260) као и у Врању; близу тог села је село *Голубовац*, где постоји црква Св. Петке (Дело. Авг. 1898 г. с. 260) као и у Врању. Недалеко од Врања на Скад. Језеру је *Оногошт* (Никшић), као што је и близу Врања у Врањском Поморављу *Виногош* (Оногошт). — Поједине правилне речи, а и изреке, које сам раније слушао у Врању, могу се и тиме објаснити, да је пре било у Врању српског елемента са чистим српским говором, од кога данас има само остатака. На пр. у Врању реч „пас“ (псето) кажу само у изреци: „*Пас* лаје ветар носи“. „Иди с *милим Богом*“, *с* са abl., што се иначе не чује. „Род рода не рани, али тешко *тому* који га нема“. Тај се датив иначе не чује. И др.

јих би се могло штогод дознати о томе, како је нестало ранијих насеља.

Од путника за време Турака једини је Соранцов путописац (1575. год.), који само помиње, како река *Psigna* (Пчиња) дели Србију од Бугарске[1]).

Ни из Пчињског Поменика[2]) не може се ништа особито видети; једино се, како изгледа, потврђује оно до чега се испитивањем дошло. У том Поменику има записа старијих од друге половине XVII и XVIII века и незнатних новијих додатака[3]). У те новије додатке, који су по свој прилици из почетка XIX века или раније за 20—30 година, спадају и нека имена данашњих села, која су побележена местимице по ивицама страна, листова у Поменику. У том Поменику помињу се[4]) ова села: **Бѹштрєнє** (Буштрење), **Жабьско** или **Жабьска** (Жапско Горње и Доње), **Кон'ска** (Коњско—Миланово), **Лепчинци** (Лепчинце), **Марганци** (Марганце), **Раистовци** (Раистовце Горње и Доње), **Рѹсци** (Русце)[5]).

Ни из најпознијег турског доба, из почетка XIX века, нема никаквих писмених падатака о овим селима. *Вук Караџић* помиње, како је део Србије, „ђе је Ново Брдо, Врања, Куршумлија, Крушевац, Прокупље и Љесковац..... и онако најнепознатији комад Србије; за то и

---

1) P. Matković. Putovanja po Balkanskom Poluotoku XVI. vieka. Rad Jugoslav. Akademije. Knj. CXXIV. s. 40.

2) Споменик Срп. Краљ. Академије Наука XXIX, 3.

3) Jbid. с. 7.

4) Jbid. с. 18., 19. и 20.

5) Да су та села новији додаци у Пчињском Поменику види се и по времену, кад су засељена данашњим становницима, а то је било најдаље пре 120—130 година. — Иначе, ако су раније записана, тичу се старијег насеља — ранијих становника, место којих су се данашњи доселили. То је могло бити, јер су села Буштреље, Марганце и Русце раније постојала а можда и Жапско, у коме има 1 породица старинци, и Раистовце, само се не може рећи за Миланово (Коњско) и Лепчинце, јер су оба села млађа, постала доласком данашњих становника у њима. Томе у прилог иде и правилан свршетак тих имена села на *ци* и *ска* (**Марганци**; **Рѹсци**, **Раистовци**, **Жабьска**), чиме би се уједно потврдила и претходна поставка, да је пре данашњих становника у овим селима живео српски елеменат са правилним говором.

на свима мапама стоји готово *пуст*; и мени је, вели даље, приповиједао један Љесковчанин, да око Љесковца има села како гођ и око Крагујевца« [1]).

Једино су, дакле, *предања* старијих људи у овим селима, по којима се може увидети промена у насељима за време Турака: од почетка турског освајања ових крајева почињу се губити старија, а *у најпозније турско доба јављају се новија насеља.*

Пре 120—130 година, најдаље 130—150 г., сва је област, у којој су данашња села, била пуста, ненасељена: по причању првих досељеника свуда је била велика „густа гора, павитина, трњак“ и „све сама дубрава“; онда је било *срна, дивљих петлова* [2]), а по планинској Пчињи и *медведа* [3]).

Као таква била је сва та област *манастирска*, а пре 120—150 година заузимају је спахије, од којих и почиње насељавање ове области.

Старинаца, за чије се порекло не зна, има само 1 породица [4]) (Данговци или Спасини у Доњем Жапском); главну масу становника чине досељеници, којих има у овим селима колико у опште породица, пошто се сведу на најстарије, око 90.

---

[1]) Даница за 1827. год. с. 58.

[2]) За „дивјег петла“ причају и у Горњем Раистовцу.

[3]) По једном долу у Горњем Требешињу *Мечкина Дупка* види се да је медведа било и у овом делу Врањске Пчиње.

[4]) У старинце не убрајам *Ивковце* у Бујесовцу, за које једни веле, да су старинци, а други да су досељеници из с. *Ђермана*, нити најстарије становнике села Буштрења који су, у колико се из приче дâ видети, из Вишевца. По томе у свима селима једини су старинци Данговци у Доњем Жапском. — У с. Бујесовцу били су старинци *Пупинци*, који су изумрли. — Узгред сам дознао, да има старинаца: у с. *Александровцу — Грбинци, Цингурци* и *Дупанци* (ови се иселили), за које веле, да су „од Цара Лазара“; у с. *Црном Лугу — Цекарци* и у с. *Кршевици* (в. Г. Раистовце) — *Узун-станимирци, Мурџинци* и *Булумачовци.*

По времену, када је вршено насељавање, можемо досељенике поделити на:

1. Досељенике за време спахија и Мехмед Паше (+1824).

2. Досељенике за време бегова и Усејин Паше (1826—1842 г.); и

3. Досељенике пре, за време и по ослобођењу (1878 год.)

Досељенике за време спахија и Мехмед-Паше или су спахије довеле или су дошли, чувши, да је „паша добар“ и земља ненасељена или су добегли, као што ћемо видети, због разних узрока, па су их спахије или паша, насељавали, пошто су их једва дочекали. То су досељеници из времена, када су спахије „пунили земљу“; они су најстарији слој становника у овим селима, која су од њих и засељена. Они данас чине главну масу становника у свима горњим селима, која су се управо само од тих досељеника и развила.

Досељеници за време бегова и Усејин-Паше јављају се у главноме од почетка владе Усејин-Пашине (1826 г.), откада овај и бегови почињу отимати земљу становницима — откада настаје читлучење неких доњих села. Те досељенике већином чине *чивчије* и *момци*, које су бегови насељавали, да им земљу раде, а многи су се доселили, пошто су купили земљу од Турака. Такви досељеници превлађују у доњим селима, у којима има и спахијских досељеника, али мало. У свакоме од тих селâ има више, различних породица но у горњим селима.

Досељеници, који су дошли за кратко време пре ослобођења (1878 г.), за време и по ослобођењу, населили су се или као чивчије или пошто су претходно купили земљу или су дошли због слободе, која наста у овим крајевим аод 1878 г.

Узроци досељавања. — Када се узму у обзир узроци, због којих су се становници највише досељавали у ову

област, види се на први мах, да је овај део Врањске Пчиње пре 120—130 година био прибежиште, где су досељеници са свих страна као бегунци долазили. Примамљивала их је с једне стране област, која је била ненасељена и „добар паша“ Мехмед Паша, који је исту насељавао, а с друге стране били су приморавани, да због разних узрока напуштају своја огњишта. Ти су узроци били различни у разним областима, из којих води порекло главна маса ($^2/_3$) данашњих становника у овим селима.

По узроцима досељавања разликују се међу собом области: *Врањска Пчиња*, планинска, у сливу Вардара, данас сва под Турцима; *Кумановска Пчиња;* околина *Кратова* и *Криве-Паланке*; *Моравица* (с околином Бујановца), околина Гилана и Јабланица; и околина *Ћустендила*, не рачунајући области, из којих има по неколико досељеника као: Херцеговину, Тиквеш, Шумадију, Масурицу и др., из којих води порекло $^1/_3$ данашњих становника у овим селима.

Досељеници из планинске Врањске Пчиње. Њих су или спахије довеле или су се сами досељавали највише због тога, што је тамо „планина и дивјак“, те су силазили „на питомо“. Тих породица има свега 25.

Досељеници из околине Кратова и Криве Паланке звани „маденције“ досељавали су се, управо бегали, због кулука у кратовским рудницима.

Познато је, да су при крају XIV в. Кратовом обладали Турци и да је у свој европској Турској Кратово било најзнатније рударско место, поглавито у XVI в. Од тада је рударска радња у Кратову почела поступно опадати, док није доцније са свим опала.

Један од узрока опадању рударске радње у Кратову био је тај, што се онда у рудницима радило кулуком. На кулук су морали ићи да раде становници из околине

Кратова и Паланке[1]), који су по причању радили и дању и ноћу, те су због тога бегали — расељавали се.

У овим селима има досељених породица из околине Кратова и Паланке свега 12[2]).

Досељеници из Кумановске Пчиње већином су се досељавали због убистава Турака, а било је и других узрока, због којих су се становници отуда расељавали; то су:

1. Што су једино бегством могли избећи кулук у кратовским рудницима, где су и њих гонили да раде; и

2. Због „барутска дрва“ и рада у барутани у Скопљу. Хамзи Паша (савременик Усејин Пашин), под којим је била и Кумановска Пчиња, правио је барут у Скопљу. Сваки је од становника из Кумановске Пчиње морао носити „барутска дрва“ у Скпоље за производњу барута и тамо радити. Због тога су становници бегали у данашња села[3]).

Десељених породица из Кумановске Пчиње има свега 9.

Досељеници из Моравице, околине Гилана и *Јабланице* досељавали су се због зулума Арнаута, који су, заузевши Горњу Мораву[4]), почели заузимати и те крајеве.

---

[1]) По причању једног старца из села Узова (Кумановска Пчиња) у кратовске су руднике морали ићи да раде и становници из Кумановске Пчиње.

[2]) Бегство становника из околине Кратова и Паланке није се ограничило само на поменута села. Причају да су „маден“ плаћали и били из околине Кратова многи становници села: *Доњег Требешиња, Црног Луга* (пч. срез), *Средњег Дела* (пч. срез), *Крајмировца* (у Моравици), *Жбевца* (на десној страни Мораве у Турској), *Бујановца, Жужељице* (с. на десној страни Мораве у Турској), *Преображења* (2 куће), а у *Власини* је по причању било око 200 кућа Шопова, који су у Кратово ишли са коњима и преносили руду у Злетовску Реку.

[3]) У Врањској Пчињи није било копања руде. Причају, да је Усејин Паша једног сељака из с. Златокопа, који му је проказао, да има соли у атару тог села, наредио да убију, да се не би дознало у Цариграду, како има руде у његову пашалуку, и да се не би народ због тога упропашћавао.

[4]) Горња је Морава била, као што је познато, насељена чистим српским елементом, а сада је готово сва арнаутска. — За села у Моравици: *Рељан, Осларе, Левосоје* и др., која су данас арнаутска, причају старији људи, да су пре 80—90 година била чисто српска. Многе њиве по Моравици данас носе

Отуда има досељених породица око 10.

Досељеници из околине Ћустендил Бање готово сви су се доселили због убистава Турака, као и многи досељеници из осталих крајева.

Отуда има досељених свега 6 породица.

Остале породице (око 30) доселиле су се већином као бегунци (због убистава, зулума, крађе а неки су и доведени) из: данашњег *пчињског среза*, *Масурице*, околине *Лесковца, Призрена, Битоља*, из *Тиквеша, Херцеговине* и данашње *Србије*.

Тако су насељена сва ова пчињска села, која су доцније расла у главноме прираштајем становника. Доцнијих досељеника — ако не урачунамо досељенике за време ослобођења (1878 г.) — управо нема; место досељавања јавља се поступно расељавање сувишног становништва. Има где где доводаца, које зову „призетко", али их је мало; са ранијима има их свега око 10.

Порекло становника. — Ове су области заједно са селима, из којих су се доселили преци данашњих становника у овој области:

1. *Врањска Пчиња у сливу Вардара:* Нерав, Ђерман, Ђерекаре или Ђерекарце, Трница, Лесница, Стајовце, Дејанце, Радовница, Коћура, Барбаце, Голочевце, Шапранце, Црни Врх, Ново Село, Љубата.

2. *Кумановска Пчиња:* Макреш, Дубежовце (?), Пељинце, Челопек, Претина, Нагоричино, Клечовце, Араманце (?).

3. *Моравица* с околином Бујановца: Билача, Крајмировац, Ораовица, Одановце (у Горњој Морави), Бујановце, Осларе, Раинце, Жбевце.

имена оних, чије су и биле пре 80 — 90 година, ма да су сада својина Арнаута. — Арнаути су за време Усејин-Паше хтели и Пчињу да заузму — да потурче — али и паша није допуштао, а и народ се одупирао, јер је онда Пчиња била јака: сва насељена Србима — »била каурска« т. ј. хришћанска.

4. Околина *Кратова и Криве Паланке:* Петралица, Гргуровце (?), Љубовци[1]), Каменица, Кундино (Кондино, на карти Евр. Турске 1 : 210000).

5. Околина *Ћустендила:* Доганица и Каменица.

6. *Масурица:* Топли Дол, Јелашница.

7. *Врањско Поморавље* (у ширем смислу): Павловце, Доње Нерадовце, Златокоп;—Несврта, Првонек, Црни Врх.

8. *Околина Гилана и Јабланица:* Ново Брдо, Зарбинце, Ретко Церје, Лејачић.

9. Околина *Лесковца:* Каменица.

10. *Шумадија* и околина *Ниша.*

11. *Македонија:* Тиквеш, Битољ (околина), с. Степанце[2]), Св. Николе — Клисели (на Овчем Пољу).

12. Околина *Призрена.*

13. *Херцеговина.*

Распоред кућа стоји у вези са стариномстановништва само у неким доњим селима, из којих се становници нису иселили на трле; у њима су куће првих досељеника поглавито у средини села. Код горњих је села стари распоред кућа̑ поремећен, јер су се становници из првог села разишли на трле

Ношња. — Раније за време Турака становници су у свима овим селима већином носили бело одело: *чакшире, доламу* и *гуњ* од белог сукна[3]); само је поп носио црно одело. Гуњ је био кратак, до колена, звани *кушљак.* На глави су носили шубаре или беле чалме: фес или шубара омотана белом маромом као и данас. — Тако су се носили зато, што је био „такав рувет“ и што им Турци нису давали да носе црно одело.

---

[1]) *Љубевци* — на левој страни Криве Реке близу Кратова. А. Кривошијев. Карта Бугарске и околних земаља. Размер 1 : 420.000.

[2]) Село Степанце помиње се у Пчињ. Поменику „Стѣпанци“. Споменик Академије Наука XXIX, 20.

[3]) Тако се данас носе становници у с. Брезовици, Бабиној Пољани и осталим тамошњим селима, као и становници у изворишту р. Пчиње на граници према паланачком округу. Царигр. Гласник. 1899. г. бр. 26.

Жене и девојке носиле су шарене зимње и летње *саје*, *зубуне* и *ћурдије*[1]). Младе — „невесте“ — носиле су на глави *перјанице* од перја домаћих животиња, а од главе до пете биле су позади на „пртеном“ платну нанизане паре, већином старинске.

Данас је одело становника у овим селима већином од црног сукна: *чакшире*, *минтан*, *долама* и *гуња* или *колија*. На глави старији као и раније носе чалме, које зову и „пуцка“[2]); код млађих се ређе виђају. Становници села Лукова носе и шубаре, које се све више виђају, што се иде даље ка шопским селима.

Становници села Буштрења, Буљесовца, Горњег и Доњег Жапског разликују се од осталих тиме, што за своје чалме употребљују црне мараме, носе црне чалме, док остали беле; црне носе за то, што се мање прљају.

Жене носе беле дугачке кошуље, преко њих беле *саје*, које су од белог сукна и покривају горњи део тела, а спреда се препасују *футама*, које су доле по ивици шарене; затим носе лети *јелек*, а зими *ћурче*. На глави носе шамије већином жућкасте. У селима Буштрењу, Горњем Жапском, Доњем Жапском, Буљесовцу, Горњој Отуљи и у осталима жене носе место саја црно *џубе*. Њих пре није било, носиле су их само жене — „влаинке“[3]) — у Преображењу; сада их оне не носе, већ само сељанке из околних села, које су од њих примиле ту ношњу.

Језик. — Језик је — говор — код свих становника у овим селима исти. Само се скорији досељеници из Врањске Пчиње (у сливу Вардара) разликују у неколико по говору од осталих становника. Код њих је последњи слог код двосложних речи јаче наглашен. На пр. они

[1]) Помиње их као ношњу за време ослобођења (1878 г.) А. С. Јовановић. Дело св. за Август 1898. г. с. 267.

[2]) Реч „пуцка“ значи што и „кокица“ (од кукуруза); чалма бела одговара по сличности „пуцки“.

[3]) То су жене досељеника из околине *Охрида* из с. *Белице*. (Види опис с. Преображења).

кажу: водȁ, женȁ, трлȁ, децȁ и др. Тај се акценат чује и у селима: Лукову, Барбарушинцу, Вишевцу, Сурдулу, Ћурковици и Марганцу, која су ближа планинској Врањској Пчињи. Код досељеника[1]) из планинске Врањске Пчиње (на пр. из Стајовца и Радовнице) чује се чешће, а код осталих становника ових села ређе, члан само на крају појединих речи. На пр. кажу: детето, момчето, бабата, старата, старите браћа, снашката и др.; употребљују члан поглавито, кад хоће да кажу нешто деминутивно и нешто из сажаљења.

У осталим селима није тако јако наглашен последњи слог код двосложних речи. У томе се становници тих села приближују становницима осталих моравских села као и становницима вароши Врања[2]).

Досељеници из планинске Врањске Пчиње разликују се од осталих и по својој спољашности и карактеру. Већином су крупни и високи, искренији и у говору као и у осталоме полагани[3]). Њих становници ових села као и моравских зову, подсмевајући им се, Шоповима[4]). Они нису Шопови и то их име више вређа, али по свему чине прелаз ка правим Шоповима.

Код тих досељеника као и код становника у селима Марганцу, Ћурковици или у њима блиским селима постоје приче, које се само код Шопова чују. На пр. они причају о неком „Бајаџори" или друге приче[5]).

---

[1]) Они се на први мах познају по говору и спољашњем држању, да су из планинске Врањске Пчиње.

[2]) Говор са ненаглашеним последњим слогом код двосложних речи чује се код становника моравских села, као у Врању, а готово и у свом Врањском Поморављу до Грделичке Клисуре, јер Лесковчани већ имају нагласак (јачи) на последњем слогу. У томе се они приближују Шоплуку, а становници Врањског Поморавља северној Македонији и Старој Србији.

[3]) Кад иду у печалбу у унутрашњост Србије причају, да они пре свикну на правилан говор но остали.

[4]) Досељенике на пр. из села Стајовца и Радовнице друкчије и не зову но Шоповима, ма да нису Шопови.

[5]) Причају на пр. како су: скакали са Рбине, која је на граници близу Марганца, у маглу, мислећи да је вуна; лизали змију мислећи, да је слана и др.

Начин постанка села. — Сва горња села постала су од групе кућа, од првог села, изузев село Марганце, за које се прича, ма да није поуздано, да није било првог села, из кога би се данашње развило.

Од чифлука су постала села: Доње Жапско, Горње Раистовце, Миланово и *Доња* Отуља. Куће свих становника тих села биле су око чифлука, око зграда, где је било и „село“. Одатле су се — из „села“ — растурале чивчије и момци, пошто су накуповали земље од Турака: неки раније (на пр. становници Доњег Жапског, Миланова и др.), а неки доцније по ослобођењу (1878 г.), када су Турци продали имања. И из тога села око чифлука становници су се удаљавали на купљена имања поступно један за другим; чим је ко купио имање одмах се одселио на исто и Турчин је тражио другога момка или чивчију.

Села Доња Отуља и Горње Раистовце на истом су месту, где су били и чифлуци, нису се становници кретали на купљена имања, јер оба села, готово као и моравска, имају јаку земљу, те су још од почетка збијеног типа.

Расељавање становника. — Због тога што је земљиште брдско и неродно становници се из ове области поглавито из горњих села расељавају највише у Јабланицу (јабланички срез) и околину Лесковца.

По причању из сваког горњег села одселило се до сада око 15—20 кућа, а из неких више. За Русце веле, да би имало сада 70 кућа, а Марганце 80 кућа да се нису становници иселили; само у селу Гргуровцу (у Јабланици) веле да има око 20 кућа одсељеника из Марганца. Из села Ђурковице по ослобођењу (1878. г.) одмах се иселило око 20 кућа.

Природни недостаци за стварање већих насеља у овој области (у колико се тиче поглавито горњих села̂) огледају се:

1. Што се сем првих досељеника, који су основали село, ретко где други доселио.

2. Што се један део становништва расељавао и расељава.

3. Што је за већину горњих села поред сточарства занат главно занимање[1]); и

4. Што су сва горња села мања и сиромашна.

8. Занимање становника.

Данашње занимање становника ових села није исто као што је било пре ослобођења (1878. г.) за време Турака. Зато ћу најпре поменути:

1. *Данашње занимање становника;* па

2. *Занимање становника пре ослобођења*, за време Турака, када није било данашњих граница, које су омеле сваку везу између ових становника и становника околних блиских области.

1. *Данашње занимање становника.* Као остало тако је и занимање становништва ових села зависило и зависи од земљишта, на коме су иста.

У *доњим селима* — Доњој Отуљи, Доњем Жапском, Миланову, Горњем Раистовцу, Буљесовцу и у појединим деловима Буштрења — становницима је главно и искључиво занимање *земљорадња.* Од *стоке* чувају по мало, а баве се и о *виноградарству*, јер у атару сваког од тих села има читавих ридова и страна долинских, засађених виноградима.

Главни је производ њихова рада: *пшеница, кукуруз, конопља, раж, јечам, овас, просо, грожђе* и *вино.*

У *горњим селима* — Марганцу, Лепчинцу, Копањану, Русцу, Ћурковици, Сурдулу, Вишевцу, Барбарушинцу, Лукову и Наставцу — занимање је многоструčније. Сви становници тих села земљу раде колико да се исхране, највише производе: *овас, раж, пшеницу, кромпире* и *кукуруз.* Међутим *сточарство, занати* и *обична печалба*

[1]) У селу Вишевцу на питање, зашто су сви мајстори веле: „Мајка не тера“ т. ј. земља неродна, те их гони на занат.

главно су им занимање. Сваки од њих чува стоке: највише оваца, коза, неки коње („пашиһне" и за јахање), говеда и свиње; имуһан је човек у горњим селима онај, који је „стокар".

Од заната највише се баве о *дунђерлуку, терзилуку и ужарству*.

Дунђера — мајстора — има у свима горњим као и у неким доњим селима, али их је највише у: Вишевцу, Барбарушинцу, Лукову, Сурдулу, Ћурковици, Марганцу и Наставцу. *Вишевчани* су чувени мајстори у свом врањском округу као и *Црнотравчани*. Они су управо сви мајстори: „Још дете — веле — а грабнало теслу у руку". Причају, како су им још преци били мајстори, па и они сада. Међу њима има 3—4 главна мајстора, који воде „дружину" од по 30 душа, рачунајући међу њих и поједине мајсторе из околних села. Добри су мајстори и становници у селу Лукову и то у мали Дрносоју, досељеници из планинске Врањске Пчиње. Остали су обични сеоски мајстори, који раде колико „за сол и опанак".

Терзија има највише у Сурдулу. Сви су сеоске терзије, који раде домаће одело.

Ужара има готово у свима селима, али по неколико (3—4) који раде, ма да многи знају тај занат, само данас не раде, јер је трговина са ужарством сада опала, а с њом и ужарство.

Мутавџија има само у Русцу (2), *ћумурџија* (угљара) у Лукову и *качара* у појединим селима. У Русцу постоји *трескало* или *менгеле*, справа за прављење воска, једина у овоме крају[1]).

У *печалбу* иду по 6—7 становника из сваког горњег села, а становници доњих села слабо иду у печалбу. У печалби највише пробаве 5—6 месеци, а полазе обично с пролећа; заради сваки по 6—7 „банака". Највише иду

[1]) Својина Тасе Наставчета.

у унутрашњост Србије, где су *момци*, *пекари*, *ћеремиџије* и *стругари*, а иду и у мајдан (сењски) каменог угља, поглавито становници села Лукова; ове године око 15 њих из с. Лукова отишло је у мајдан да копају угаљ.

У *аргатовање* иду у Врање, кад се раде виногради.

Обично у печалбу иду они, који у кући имају довољно раденика — управо који су имућнији — те су једни за домаће послове, а други иду само у печалбу[1]).

2. *Занимање становника пре ослобођења* (1878. год.). Као и данас тако и пре ослобођења становници *доњих села* били су само земљорадници, већином чивчије и момци, који су радили турску земљу. Они се никуда нису кретали осим, што су за време ратова ишли као комора уз војску[2]).

Становници пак *горњих села* и неких доњих (на пр. Наставца, Горњег Требешиња, Буљесовца) поред сточарства, земљорадње и заната бавили су се и о трговини: сеоских је трговаца онда било у свакоме горњем селу.

По правцу, у коме су се кретали трговци горњих села, могу се ова поделити у 2 групе села, која су раздвојена косом између Требешињске и Преображењске Реке. Становници села: Буљесовца, Буштрења, Русца, Копањана, Лепчинца и Марганца, изузев у Врање, највише су се кретали ка Куманову, Скопљу, Штипу и др. тамошњим местима, а становници села: Барбарушинца, Вишевца, Лукова, Наставца, Сурдула и Ђурковице ка Ђустендилу а и у претходна места.

У Куманово и даље ишло се Старачким Путем, а у Ђустендил путем, који је водио Барбарушинским Ридом.

---

[1]) На пр. у једној имућној кући села Марганца отац је обичан сеоски мајстор, од 3 сина, један је пекар, један грнчар, један је увек код куће, ради са женама пољске послове и уједно је трговац: продаје говеда, коње, козе и др.

[2]) На тај су начин многи виделе: Ниш, Лесковац, Приштину, Нови Пазар, Пљевље („Таслицу“), Сјеницу, Вучитрн, Софију и др.

Из ове су области носили: *ужа*[1]) (поглавито у Ћустендил), *стоку*, *масло*, *сир*, *воће*, *жито*, *вино*, *коноиљу*, *даске* (чак у Штип), *со* (у Ћустендил из Врања), *клинце налбантске и плоче*[2]). Из поменутих места доносили су у ова села и у Врање: *пиринач* (обично из Кочана), *памук*, *зејтин*, *шећер*, *кафу*, *рибе*, а из Ћустендила: *катран*, *борину*[3]), *дуван*, *мед*, *камен воденични* (из Кратова — откуда и данас доносе).

Катран и борину доносили су и продавали по околним селима становници из горе поменутих села, која су била у најживљим везама са Ћустендилом. Поглавито су се том трговином бавили становници села Барбарушинца, који су, по причању, били „сви од ред катранџије“. Неки су од њих тамо и катран правили[4]), али је већина само продавала катран. Та трговина са катраном и борином простирала се до Грделичке Клисуре[5]), до Пољанице и Гилана.

Онда је било и *дунђера* из поменутих села[6]), а један део становништва ишао је у *печалбу* више но данас

У печалбу су ишли низ Мораву у унутрашњост *Србије* и низ Вардар у *Македонију*. У унутрашњост Србије ишли су онда више у печалбу но данас, из по неког села по 30—40 људи ишло је да тамо ради по пољу (копали, жели, косили ливаде, а било и стругара), јер

[1]) Становници појединих села Врањске Пчиње у сливу Вардара и данас воде ужарску трговину са Ћустендилом на пр. становници с. Брњара и осталих.

[2]) Данас клинце налбантске и плоче (турскога кова) из Врања извозе у Ниш, Алексинац, Пирот, Неготин и др. места.

[3]) Када је нестало борове горе у Ћустендилу ишли су за борину и катран у *Џумају* и у *Мехомију*. — До ослобођења и у Врању се по кућама употребљавала борина место петролеума.

[4]) И данас у Барбарушинцу неке зову катранџијама.

[5]) Грделичка је Клисура спречавала кретање становника ка унутрашњости данашње Србије, те су се ови више кретали на ј. — Поједини старији људи за Ниш су дознали тек од последњих ратова српско-турских, а знају и за најудаљенија места по Македонији.

[6]) Многе данашње старије, веће зграде у Врању саградили су Вишевчани.

је онда зарада била велика, које данас нема, те зато слабо иду да тамо раде.

У *Македонију* су ишли у печалбу у сва места по вардарској долини па и до *Сереза*. Тамо су радили по пољу: копали, жели, косили, радили винограде (на пр. у Велесу и др. местима).

Цигани. — Цигана има у селима: *Вишевцу* (3 к.) *Горњем Требешињу* (12 к.) и *Лукову* (10—12 к.).

Циганске куће у Вишевцу јесу на левој страни Барбарушинске Реке, на месту званом *Село*, где је било прво „село“ села Вишевца. Они су Цигани *Ђорговци*, сви хришћани, славе Св. Богородицу, а кумују им Дунђерци (из Барбарушинца). Говоре већином српски, а цигански, по причању Вишевчана, и не знају добро[1]). Не зна се, откуда су дошли, неки веле, да су од „латинско“. Старији су од становника села Вишевца и Барбарушинца, јер кад су их једном хтели из села отерати, позивао се један од њих, старац Игњат, како су они старији од становника села Вишевца и Барбарушинца, те им ови нису могли ништа учинити[2]). Било их је више, па се раселили. Сви су џамбаси, „гочобије“ и просјаци.

Циганске куће у Горњем Требешињу јесу испод села на десној страни Требешињске Реке. Сви су они *Ђорговци*, хришћани, говоре више српски но цигански. Не зна се, из кога су се места доселили, а причају, да је њихов предак *Ђорго* дошао у село као сточар (са многом стоком) и да је затекао 1 кућу у Горњем, а

[1]) Многе речи, за које су Вишевчани дознали од других Цигана, како се кажу цигански, ови нису знали, па и најобичније на пр. циганску реч за лонац и др. Свакако ће доцније цигански са свим да забораве. — За породицу Пашалијинце у с. Сурдулу, којој се не зна порекло, кажу, да је од Ђорговаца.

[2]) Села Вишевце и Барбарушинце спадају у ред овдашњих најстаријих села, а можда су и најстарија, те би у том случају Цигани били најстарији становници овога краја, ако се не узму у обзир старинци: 1 породица у Доњем Жапском и више њих у моравским селима.

3 куће у Доњем Требешињу. Обично су свирачи (сурлаџије и гочобије), џамбаси, раде земљу на поле, а и просе по селима.

Циганске куће села Лукова јесу испод села, на десној страни *Грешиног Дола*, десне притоке Луковске Реке. Сви су они турски Цигани, говоре већином цигански а знају и турски. Не зна се од куда су дошли, стари су као и најстарије породице села Лукова а можда и старији. Неки су били у *Рашкој*[1]) и на данашњем *Циганском Риду* близу Врања, па су прешли у с. Луково. Неки су од тих Цигана *свирачи*, већина праве *сита* и *котарице* и просе. Ови Цигани живе у становима, земуницама („земницима"), које су у земљу укопане, а Цигани села Вишевца и Горњег Требешиња по становима, по начину живота и по обичајима готово су исти са осталим становницима.

V. Посебни део
(Опис свакога села)

1. Буштрење.

Положај. — Буштрење је на странама долина *Големога Дола*, *Малога Дола* и *Буштрењске Реке*, која од њих постаје. Центар села — *Село* — јесте „на Средорек", где се састају Големи и Мали Дол. Остали делови села, мале, распоређене су звездасто, од Села у свима правцима. Тако: мала *Крновац* је на десној страни Големога Дола; мала *Луковска* на левој страни Малога Дола по *Марковој Падини;* мала *Симоновска* на десној страни Малога Дола под *Врлом Страном;* мала *Горанце* или *Гораначка Мала* на десној страни Буљесовске Долине, десне притоке Буштрењске Реке; *Билашлиска Мала* на десној страни Буљесовске Долине, под Горанцем; *Поречанска* или *Станимировска Мала* је поред Буштрењске Реке, на њеној десној страни а према Билашлиској Мали;

---

[1]) *Рашком* се зове поток,лева приточица Мораве, а и сва долина тога потока по чијим су странама виногради, звани *Рашка*; она је до саме вароши Врања идући ка Врањској Бањи.

Мутавџиска Мала је на десној страни Буштрењске Реке испод сеоскога пута; *Мишајковска* је *Мала* с обе стране Врбан Дола, десне притоке Буштрењске Реке, близу ушћа његова; *Љубанска Мала* као и Мала *Кал* јесу на обема странама *Длибокога Дола*, леве притоке Буштрењске Реке; *Банзини* на обема странама *Белајкинога Дола*, леве притоке Буштрењске Реке; *Баба-Тренинска* Мала на обема странама *Баба-Тренинског Дола*, леве притоке Буштрењске Реке, куће на десној страни тога дола јесу по *Којнику*, како се зове косањица између тога дола и идућег; и *Стојчиновска* или *Плочка Мала* на десној страни Плочкога Дола, леве притоке Буштрењске Реке.

Куће *Села* већином су у равници, а малâ неке у равници, а већина по странама долова, који су прилично дубоки, а стране им нису благога нагиба.

Земљиште, на коме су куће, већином је брдско и поглавито без шуме. Равнице има само око Буштрењске Реке и то почев од Средорека све више што се иде низ реку; Големи и Мали Дол су праве дубодолине.

Буштрењска Река надолази сваке године а засипа и односи само њиве и баште, које су око реке.

Извора, кладенаца, има свуда у селу. Познати су: *Средорек*, *Којник, Церова Бара, Љубански Кладанац*, *Ркљавац, Бресје, Плоче* и др.

У селу има и *бунара*, готово у свакој мали.

Клима је као и у околним селима. Од ветрова највише дувају *југ* и *север:* југ је најјачи, „највише бије“, а север најхладнији; исток и запад мање дувају.

Оралија, паша и шума. — Село има *оралије* и ова је или близу кућа, око мала, или већином ван њих а на местима званим: *Попова Бара, Рамниште, Гулиште, Вирине*, *Света Гора, Маркова Падина, Китанов Гроб*, *Радина Падина, Ујавица*, *Бресје, Церова Бара, Китке, Орман, Недине Њиве, Белајкин Дол* и др.

Та су места удаљена од сеоских кућа како где: $^1/_4$ до $^1/_2$ сах., а нека су, на левој страни Копањанске Реке, и до 1 сах. далеко од кућа; имања им се пружају чак до Копањанске Реке. На већини од поменутих места има прилично винограда, где-где по мало паше као и шуме (браника).

Село има заједничку пашу и шуму (утрину) звану: *Крст Цуцуљка* и *Бачкалиште*. Далеко је од села око $1^1/_2$ сах.

Утрина им је по причању остала од старих као и браници појединаца.

Родност је оралије осредња. Да један домаћин умерено живи треба: 100 шиника земље, 1 хектар браника, 15 оваца, 2 вола и 1 коњ.

Тип. — Буштрење је разбијенога типа, подељено на ове мале: *Село или Средорек, Крновац, Луковску Малу, Симоновску Малу, Горанaчку Малу, Билашлиску Малу, Поречанску Малу, Мутавџиску Малу, Мишајковску Малу. Љубанску Малу, Кал Малу, Баба-Тренинску Малу* и *Стојчиновску или Плочку Малу.*

Мале су растављене или реком или доловима или косањицама између долова.

У Селу су куће најзбијеније. Ту је црква, гробље, судница, дућан, ковачница, а ту је била и најстарија, прва кућа сеоска, место које је данас нова подигнута (кућа Трајка Узуна).

Најраштрканије су куће у Луковској и у мали Крновцу, раздалеко су 100—150 корака а где где и више.

Изузев Село становници сваке мале имају једно презиме.

У Селу станују ове породице: *Мутавџици, Стојчиновци, Љубанци, Узунци, Марковци, Мишајковци* и још по 1—2 куће од осталих старијих породица.

У малама живе ове породице: у Крновцу — *Милосавци;* у Луковској Мали — *Бурчини* или *Луковци;* у Симоновској — *Симоновци*; у Поречанској — Поречани, једна породица са презименима: *Миленковци, Деда-Павловци, Кирчини* и *Станимировци;* у Билашлиској — *Билашлици* и *Шаторци* (једна породица); у Љубанској — *Љубанци* или звани: *Ристановци* и *Дирибаџи;* у Горанцу — *Марковци* или *Горанчани;* у Мутавџиској — *Мутавџици*; у Мишајковској — *Мишајковци;* у мали Калу — *Љубанци;* у Баба-Тренинској — *Баба-Тренинци;* у Стојчиновској — *Стојчиновци.*

У селу има свега *130—140* кућа и то: у Селу око 35 кућа (Марковци — 5, Мишајковци — 7, Мутавџици — 5, Љубанци — 6, Узунци — 8, а остале неколике куће јесу других старијих породица); а у малама око 100 кућа: у Крновцу — 7—8, у Луковској — 11, у Симоновској — 13, у Горанцу — 7, у Билашлиској — 8, у Поречанској — 9, у Мутавџијској — 7, у Мишајковској — 6, у Љубанској — 8, у Калу — 7, Банзини — 4, у Баба-Тренинској — 13, и у Стојчиновској мали — 5 кућа.

Само у Билашлиској Мали Шаторци, који су из билашлиске породице, живе у задрузи око 25 људи, а у 3 куће.

Имена. — Откуда је име селу не зна се, а мале су прозвате: *Село или Средорек*, што је ту било „село“ и што је ту средорек — ту се састају Големи и Мали Дол, од којих постаје Буштрењ-

ска Река; *Крновац* по месту, тако званом; *Горанце* такође; *Луковска Мала* по првом досељенику у тој мали, који је из Лукова; *Симоновска Мала* по презимену становника у њој; *Билашлиска Мала* по селу Билачи, одакле су преци становника те мале; *Поречанска Мала* што је поред реке; *Мутавџиска Мала* по презимену становника у њој; *Мишајковска, Љубанска, Баба-Тренинска* и *Стојчиновска* такође; последња се зове и *Плочком* — по плочама, којих има у тој мали; мала *Кал* — по калу (блату), којег је ту било.

Старине. — Пре данашњег села постојало је село са 7 мала. Звало се Буштрење, због чега и место, на коме је било, а које је данас у Турској, становници зову *Старим Буштрењем*, а мале су се звале: *Горанце*[1]), где је данас Гораначка Мала; *Божетинце*[2]), где је данас Мишајковска Мала; *Крновац*, где је данас мала истог имена; *Пресечка*, где је Луковска Мала, а тако се зове сада шума изнад ове мале; *Берковица*, где је данас Село или Средорек; *Сливе*, на левој страни а у доњем делу Љубанскога Дола, где има мало шуме, која носи тај назив, и *Војник*, где је Баба-Тренинска Мала.

Постанак села и порекло становништва. — Причају старији људи, да је раније, „у друг век“, село било у данашњем Старом Буштрењу, звало се *Буштрењем* и имало поменутих 7 *мала*, од којих је свака имала спахију. Кад је чума „тропила“ т. ј. била, све су мале биле уништене, а у селу, данашњем Старом Буштрењу, спасли се само 2 брата: *Стојан* и *Крагуј*, први здрав, други слаб. Обојица отиду у село Вишевце, где су имали удату сестру. Стојан, који је био здрав, оде са овнима у Стамбол и врати се тек после 12 година, када затекне брата здрава. Из Вишевца отиду у Старо Буштрење и тамо у дрвету нађу 11 српа, који су били у том дрвету „зараснали“, а 1 пао на земљу; ту су их били оставили 12 брата још пре чуме. Земља се дотле већ сва била „уледила“. Како им је било незгодно у Старом Буштрењу, договоре се, пошто су дуго посматрали Средорек са места *Гледника*, како се онда звала Ујавица (на граници где је сада караула) и преселе се на Средорек, где је било довољно воде, а и место „приодно“ — ту се силазило са свих страна. Обојица ту начине кућу, која је до скора трајала и место ње је, као што је поменуто, нова подигнута. Тако је, веле, засељено данашње село Буштрење.

---

[1]) То се име помиње у Пчињском Поменику „Горан'цн“. Споменик Ак. Наука, XXIX, 19.

[2]) То се име помиње у Пчињском Поменику „Божетн(н)цн“. Споменик Ак. Наука, XXIX, 18.

Од њих двојице данас воде порекло ове породице: *Узунци (Узуновци), Мишајковци, Марковци, Љубанци, Баба-Тренинци, Поречани, Стојчиновци, Ћурчини*[1]) и *Банзини.*

Остале су се породице доцније доселиле. Најпре су дошли *Мутавџици*, чији је предак дошао из села *Макреша*, које је у Кумановској Пчињи. Тамо су им стари били „барутлици" и пошто им је предак убио Турчина, добегне у данашње село.

За тим су се доселили једни за другима: *Пепеларци*[2]) из села *Степанца*, (у околини Куманова, а једно је на западној страни Бабуне планине); *Милосавци* из села *Петралице*, која је између Паланке и Кратова и *Симоновци* из села *Лубовца*, које је близу Кратова. Све су три породице добегле из поменутих села због кулука у кратовским рудницима. У турско су доба сви били „маденџије".

За њима по старини долазе *Луковци* или *Бурчини*, који воде порекло од једног досељеника из села Лукова, који је био козар у Буштрењу. Ту се призети, спахија му дâ земљу и тако поста оснивалац данашње Луковске Мале.

За тим су се доселили *Билашлици* за време Мехмед Паше, пре 1824 године. Дошли из села *Билаче*, која је на десној страни Моравице, пошто су у данашњем селу купили земљу за „сто караагроша". Тамо су им Турци много досађивали, те зато напусте Билачу.

После њих у село се нико није више доселио.

Распоред кућа стоји у очигледној вези са старином становништва. У Средореку, где је било прво „село", јесте права група кућа, центар данашњега села, где су заступљене све старије породице, које живе већином по малама. Скорији досељеници Луковци и Билашлици станују само у малама.

Сви *потомци од она два брата*, као и *Мутавџици, Пепеларци, Симоновци* и *Билашлици* славе *Св. Николу.* Само *Милосавци* славе *Св. Арханђела* и *Луковци (Луковчани) Петков Дан.* Од оних, што славе Св. Николу, неки секу колач на Св. Арханђела.

Сеоска је слава, као и кућна код већине, *Св. Никола.*

Као што је поменуто, данашње је село постало од „села" у Средореку тиме, што су се становници разишли на имања. То је, веле, било пре 80—90 год., када је у „селу" било око 30 кућа. Онда су сви, дошавши на своја имања, дошли и „на растрсиште" т. ј. сваки крчио — „цепио орнице".

[1]) Сви ови око 20 кућа данас живе у *Старом Буштрењу*, које је у Турској.

[2]) И они данас живе у Старом Буштрењу (у Турској).

Причају, да су се неки из овога села одселили у *Јабланицу* (у село Клајић и др.).

Селом данас зову и све куће на Средореку, где је било прво село, од којега је данашње постало.

Селиштем зову место испод Горinduced Гораначке Мале, где је било зидина и камења од насеља старе мале Горанца, која је по причању ту била пре данашњег села.

У *Пресечкој,* где је Луковска Мала, било је старо гробље, па га изорали. На месту, где је данашње сеоско гробље, било је старо гробље. До ослобођења (1878 г.) ту су се копали и становници из Старога Буштрења.

2. Русце [1]).

Положај. — Село је на десној страни *Големога Дола.* Све су мале на тој страни дола.

Вељковска је *Мала* с обе стране Вељковскога Дола, на месту *Ртини.*

Ђорђијинска је *Мала* у почетку а с обе стране једног дола, на чијој је десној страни у доњем делу и један део Вељковске Мале.

Наставачка је *Мала* на месту званом *селиште.*

Тасинска је *Мала* у почетку, а на десној страни дола *Падине.*

Качковска је *Мала* на месту званом *Св. Петар.*

Све су на брдском земљишту.

Воде пију са извора званих *Кукиште, Мездрајско Кладанче* и *Дрење.* У селу има и бунара (5).

Големи Дол је права суводолина.

Оралија, паша и шума. — Оралије имају по мало око кућâ, односно око малâ, и даље од кућâ на местима званим: *Кукиште, Заједница, Лиска, Горњак, Чуља Крушка, Гроздин Дол, Ртина, Големи Камен, Цуцуљка, Св. Петар, Гарваница, Дудје.* На тим местима поред њива има *винограда,* где где *паше* и *браника.*

Местимице има очуване крупне горе: дубице, цер и др.

Заједничка им је утрина *Свињарник*: шума и паша; далеко од села око $^1/_2$ сах. Остала им, по причању, од старих.

---

[1]) Већи део овога села заостао је у Турској и то: *Рујни Дол, Врани Дол* и *Смиловица,* десне притоке Брњарске Реке, која утиче у Кршевачку Реку, а ова у Мораву. У Рујном Долу живе *Мерџијини* или *Николчини,* у Враном Долу *Иљковци,* а у Смиловици *Млашинска* породица. Испод Враног Дола је Старо Буштрење, а више Смиловице Русалијска Гробја.

Родност је оралије слаба. Да једна породица осредње живи треба: 15—20 хектара оралије, 2 јарма волова и око 30 глава ситне стоке.

Тип. — Село је разбијенога типа, подељено на мале: *Вељковску*, *Ђорђијинску*, *Наставачку*, *Тасинску* и *Качковску Малу*.

Презимена становника: у *Вељковској Мали* — Вељковци, Корици, у *Ђорђијинској* — Ђорђијинци, Стојковци, Костини, у *Качковској* — Качковци, Шапранкини, у *Наставачкој* — Наставчани.

Свега у селу има око 33 куће, а у малама: Вељковској — 10, Ђорђијинској — 5, Наставачкој — 11, Тасинској — 4, Качковској — 3 куће.

Име. — Не зна се откуда је име селу *Русце*. Данашње се Русце зове и *Старо Русце*, а оно преко границе *Младо Русце* као Старо Буштрење и Буштрење.

Мале су прозвате по презимену становника у њима.

Постанак села и порекло становништва. — Причају стари људи, како је пре данашњег с. Русца постојало на старом селишту с. *Брестовац*. То је село било велико, али га чума уништила; чуму су веле, донеле ћириџије из Велеса, чије је коње, док су се у село вратили, „све вода потопила". Од чуме се спасло само 5—6 кућа, чији се становници разбегли: неки у село *Дејанце*, неки у *Степанце*, а неки у *Барбаце*. Али, по причању, тамо нису могли живети, те се врате у Русце, пошто је чума била престала.

Најпре се вратили из села *Барбаца* пре 120 година три брата: *Вељко*, *Пеша* и *Стојко*, који у селу затекну „све саму дубраву, гору голему, ливаде, воду". Њихови су данас потомци: од Вељка — Вељковци и Корици, од Пеше — Качковци или Пешини и Шапранкини, од Стојка — Ђорђијини, Стојковци и Костини. За њима се, како веле, вратили *Тасинци* из села *Степанца* („кумановско). За овима су се вратиле породице из села *Дејанца*, чији потомци — Мерџијини, Иљковци и Млашини — данас живе у Младом Русцу, које је у Турској. Сви су они без сумње досељеници, јер је предање, да су старином из Брестовца, само надовезивање ранијег насеља са данашњим.

Пре 70—80 година у село су се доселили из оближњега села *Наставца Наставчани*, који су купили земљу у Русцу.

Доцније се није нико доселио у село.

Вељковци, Ђорђијинци и Качковци славе *Св. Арханђела и Св. Николу*, Тасинци такође, а Наставчани само *Св. Арханђела*.

Сеоска је слава *Спасов Дан*.

И ово је село било на окупу у првом селу, које је било на месту *селишту* или *селу*, где је данас Наставачка Мала. па су се одатле разишли на имања.

Старине. — У селу постоји *старо селиште* на левој страни Големога Доља, преполовљено данашњом српско-турском границом; део на нашој страни зове се *Поље*, а на противној *Маковиште*. Ту је било по причању поменуто село Брестовац, које је чума уништила. Данас по *Пољу* има само „ћерамидине“.

3. Копањане.

Положај. — Село *Копањане* је на обема странама долине *Копањанске Реке*.

Урошевска је Мала на левој страни долине Копањанске Реке, на месту *Малом Бачкалу*.

Сурдулска је Мала на истој страни долине на месту *Попртљивици* [1]).

Поречанска је Мала на десној страни Копањанске Реке, већином у равници близу реке; и

Николинска Мала, на десној страни долине Копањанске Реке; куће су јој у две групе, од којих је једна на косањици *Јабучету*, на месту *Ограђу*.

Воде пију са извора, (кладенаца), од којих су познати: *Поречански Кладанац* и *Бачкало*; има их још на неколико места, али су слаби и без имена.

Оралија, паша и шума. Оралије има око кућа, а и даље од кућа на местима званим: *Бачкалиште*, *Кућиште*, *Свињарник*, *Пржар*, *Вртешка*, *Гиздаво Дрво*.

На истим местима имају по мало и *паше*.

Бранике имају местимице на обема странама долине, а и на местима *Вртешки* и *Свињарнику*.

Немају заједничку ни пашу ни шуму. Имали су заједничку земљу, па су је пре 30 година поделили међу собом. То је била нека „магул земља“ т. ј. земља без господара; као такву сматрали су је за своју, па је по том поделили, пошто су за њу дали 35 „кеса“.

Тип. — Село је разбијенога типа, подељено на мале: *Урошевску*, *Сурдулску*, *Поречанску* и *Николинску Малу*.

---

[1]) Прозвато по папрату.

Презимена становника: *Урошевци* у Урошевској Мали, *Сурдуљани* у Сурдулској Мали, *Воденичарци* и *Качарци* у Поречанској Мали, *Николинци* и *Сурдуљани* у Николинској Мали.

Свега има у селу око 30 кућа а у малама: Урошевској — 6, Поречанској — 6—7, Николинској — 13, и Сурдулској — 4 куће.

Имена. — Село је по причању прозвато *Копањане* по томе, што је чума све становнике старога села, место којег је данашње, побила — „*ископала*".

Мале су прозвате по презименима становника у њима, изузев Поречанску, која је тако прозвата због свога положаја.

Постанак села и порекло становништва. — Прича се, да су најстарија породица у селу *Николинци,* чији су стари, по причању, још пре 100 година дошли из села *Степанца* и у данашњем селу наишли на 2—3 куће, чији су се становници одмах разбегли.

За њима по старини долазе *Воденичарци,* чији се предак доселио из села *Клечовца* (село на ушћу Криве Реке у Пчињу). Тамо је живео у задрузи од 40 душа, па пошто убију Турчина, који им је сестру уграбио, разбегну се и један од њих — Петко — добегне у Копањане. Од њега воде порекло Воденичарци.

За овима по старини долазе *Качарци,* који воде порекло од једнога призетка из села *Првонека* (пчињски срез); дошао пре 90—100 година.

За њима по старини долазе *Урошевци,* чији су стари (деде им) пре 80 година дошли из села *Шапранца* (Врањска Пчиња у сливу Вардара); тамо им се деда завадио са браћом, па се због тога доселио у Копањане.

За овима су дошли пре 70—80 година *Сурдуљани* из оближњег села *Сурдула;* они су из терзијинске породице у том селу.

Доцније се нико у село није доселио, те је село расло само приараштајем.

Славе. Николинци славе *Св. Арханђела,* Урошевци *Св. Николу,* Воденичарци *Митров Дан,* Сурдуљани *Св. Николу.*

Сеоска је слава *Цар Константин* и *Царица Јелена.*

И ово је село постало од првога села, које је било на десној страни Копањанске Реке, где је Поречанска Мала; из „села" су се разишли пре 70—80 година.

Старине. — Поред „села" постоји и *старо селиште,* које је на десној страни Копањанске Реке испод Вртешке. Причају, да су

ту до скора биле „дуварине“ и „ћерамидине“. За село, које је ту било, веле, да га је чума уништила; док се један човек, који је отишао у Куманово на пазар, вратио, чума је све побила, а остала само једна девојка, с којом он побегне, а село са свим опусти.

У селу постоји *Градиште,* на Цуцуљки[1]), на искрајку косањице, која се с леве страен између Свете Горе и Вељег Врха спушта у Преображењску Реку. На Градишту има камена обичног са заосталим кречом, комада од сломљених „ћупова“ и од великих лонаца, све растурено.

4. Лепчинце.

Положај. — Лепчинце је на странама долинâ *Марганске, Тетинске* и *Лепчинске Реке,* која од првих двеју постаје.

Белчинска је Мала на странама а у почетку *Белчинскога Дола*, леве приточице Марганске Реке. *Рошачка* је *Мала* испод ње на странама а у почетку *Чешмачкога Дола*, леве приточице Марганске Реке.

Вучинска је *Мала* на десној страни Војводинске Долине, као и на левој страни долине Тетинске Реке, које с десне стране утичу у Марганску Реку; већи је део те мале на десној страни Војводинске Долине на месту *Војводини.*

Мишинска је *Мала* испод Вучинске Мале на десној страни *Вучинске Долине,* која се ту зове *Големи Дол.*

Јерска је *Мала* на десној страни Лепчинске Реке. Куће су јој по двема косањицама, од којих се једна зове *Трештено Дрво;* на њој је манастир Св. Пантелејмона, а испод овог су куће јерске.

Станојинска је *Мала* на завршетку косањице *Трештеног Древета.*

Земљиште је већином оголићено, брдско и неродно. Само у *Војводини,* где је Војводинска Долина, земљиште је мање брдско, а родније но околно, има местимице шуме, винограда и у заклону је, те се тиме издваја од околног земљишта.

Воде пију са извора (кладенаца) као што су: *Студени Кладанац, Чешма*, *Падина* (у Војводини, никад не пресушује), *Ћурчинско Кладанче, Длга Њива*, *Белчински Кладанац* и др.

[1]) *Цуцуљком* се зове брдашце усамљено, завршкасто и прилично узвишено, „усцуцуљено“, као да је вештачка творевина. Таква је Цуцуљка у с. Копањану и Кулина у с. Сурдулу.

Оралија, паша и шума. — Оралије имају око кућа, а и ван кућа на местима званим: *Пољана, Војводина, Трештено Дрво, Рајкова Орница, Гочишавац, Дубје, Голема Падина, Динијац, Јазвиње.*

Даљина је тих места од кућа 5 мин. до 1 сах.

Паше и *бранике* поједини имају на већини од тих места, а највише по странама долина потока и река.

Заједничку утрину немају.

Тип. — Село је разбијенога типа, подељено на мале: *Белчинску, Рошачку, Вучинску, Мишинску* или *Мишачку, Јерску* и *Станојинску.*

Презимена становника у малама: у *Рошачкој Мали* — Рошаци и Ковачевци, у *Белчинској* — Белчинци или Станимировци, у *Вучинској Мали* — Вучинци и Пакејци, у *Мишачкој Мали* — Мишаци, у *Јерској* — Јерци и Динијачани, у *Станојинској* — Станојинци.

У селу има око *70 кућа*, а у малама: Рошачкој — 10 кућа, Вучинској — 17 кућа, Мишачкој — 10 кућа, Јерској — 20 кућа, Станојинској — 10 кућа, у Белчинској — 5 кућа.

Имена. — Причају стари људи, како је у „старо време“ у селу било много шуме, паше, ливада, а земља била тако родна, да је берићет овога села био веома „леп“, у многим вилајетима „прочујен“. Због тога, што је берићет био „леп“ и село је прозвато *Леичинце* — такво домишљање у народу постоји.

Мале су прозвате по презименима становникâ у њима.

Постанак села и порекло становништва. — Прича се, да су први заселили село три брата: *Вуча, Миша* и *Станоја*, који су се доселили из *Тиквеша* пре 100 година. Доселили су се зато, што је тадашњи врањски паша (свакако Мехмед Паша † 1826 г.) био „добар паша“ — чувао „рају“. Причају, како је Вуча заузео горњи крај села, данашњу Војводину, Миша средњи, а Станоја доњи — делове села, где им данас живе потомци: Вучинци у Вучинској Мали, Мишинци у Мишинској Мали и Станојинци у Станојинској Мали [1]).

За овима по старини долазе *Јерци*, чији су се стари доселили из *Херцеговине* [2]), не зна се поуздано за што: по некима због зу-

[1]) Прича се, како су се онда, кад је све село било њихово, свађали међу собом, не пуштајући, да стока једнога прелази у „поседак“ другога.

[2]) Неки веле, да су Јерци из „латинско“, да су „од Латини“, чиме се такође потврђује, да су из Херцеговине.

лума, а по некима, што је паша био добар[3]). Њихови су потомци *Јерци* и *Динијачани*.

За њима по старини долазе *Рошаци*, чији су се преци доселили из села *Нерава* (Врањска Пчиња у сливу Вардара), а после ових дошли су *Ковачевци* из истог села. Обе су породице побегле због кулука у кратовским рудницима, те су за то у турско доба плаћале „маден“.

Потомци Рошака су: *Рошаци* и *Белчинци* или *Станимировци*, а Ковачеваца — *Ковачевци*.

Доцније се у село није нико доселио, те је ово расло само прираштајем првих досељеника.

Распоред кућâ, управо малâ, стоји у вези са старином породица. Вучинска, Мишинска и Станојинска Мала јесу у средини села у правцу долине Лепчинске Реке, а на местима, где је земља најбоља и све су ближе реци, а остале су око њих.

Досељеници из Тиквеша: Станојинци, Мишинци и Вучинци славе *Св. Николу*, Јерци — *Св. Ђорђа* (јесењег), Рошаци и Белчинци — *Св. Богородицу*, Ковачевци — *Св. Николу*. Сеоска је слава *Спасов Дан*.

Јерци су већином црномањасти, црних очију, остали су више смеђи, плавих очију. Јерци више пазе на себе и у оделу и у држању; увек су „стегнети“ т. ј. притегнути оделом и боље одевени, док остали: „мраз, лето — голи груди“.

И ово је село постало од „села“, које је било на десној страни Лепчинске Реке, испод места Динијца; одатле се разишли пре 70—80 год., кад је у „селу“ било око 20 кућа.

Место, где је било прво село, зову *село, старо село* а и *селиште*; старог селишта нема.

Старине. — На десној страни Лепчинске Реке близу Станојинске Мале има зидина од некадашње цркве.

5. Марганце.

Положај. — Већи је део овога села (око 25 кућа) заостао у Турској, а мањи део (око 14 кућа) је на нашој страни, а у изворишту Марганске Реке, која постаје од *Балиничког, Преслопског* или потока *Ваганчета* и *Ржинскога Дола*; између Балиничког и Преслопскога Дола је *Рбина* и у њеном продужењу *Пољаков Чукар*.

Куће су на десној страни Балиничкога Дола, званог *Балиница;* ту је Балиничка Мала. Куће мале Преслопа су на десној страни Преслопскога Дола, а Ржинске Мале у почетку а с обе стране Ржинскога Дола.

Воде пију са извора, кладенаца, од којих су довољно јаки: *Тамњануга*, *Стошин Кладанац*, *Ржишки Кладанац*, *Ваганче* и *Извор*.

Становници пију и речну воду.

У делу села, који је у Турској, а близу цркве постоји место, где копају „дивју стипсу“.

Оралија, паша и шума. — Сваки има по мало оралије око куће, а сви имају на местима званим: *Ржиште, Преслоп, Дрглато*, *Петрове Њиве*, *Балиница* и *Рид*.

По где који у селу имају пашу близу куће или далеко 5 до 10 мин., а ту су им и браници.

Заједничка им је шума и паша *Пољаков Чукар*. Остала им од старих.

Да једна породица осредње живи треба: 15 хектара земље и око 30 глава ситне и крупне стоке, јер више не могу чувати.

Тип. — Село је разбијенога типа, подељено на ове мале: *Балиничку, Преслоп* и *Ржишку Малу*. Мале су једна од друге око $^1/_4$ сах., а и куће су у њима веома раштркане на 250—300 корака, па и око 10 мин.

У Балиничкој Мали живе: *Сугарци* или *Јовановци* и *Илијинци;* у мали Преслопу: *Дрнчинци* и *Стошини;* у Ржинској Мали: *Ржиштани* или *Анђелковци*.

У селу има свега 14 кућа, а у малама: Балиничкој — 5 кућа, Преслопу — 4 куће и у Ржинској Мали — 5 кућа.

Имена. — Откуда је име селу, Марганце, не зна се, а мале су прозвате по имену места (у овом селу по називу дола), где су.

Постанак села и порекло становништва. — Прича се, да је пре данашњих становника, пре данашњег села, *Марганце* постојало на месту *старом селишту* и имало 90 кућа. Поред села је онда водио друм, а поред друма близу села била је чесма, која и данас постоји. Водом са чесме служили се путници и село. Једном неки

Турчин, идући друмом, дође до чесме и зациска воде од девојке, која је ту била. Она му дâ воде, али је он ухвати за руку, на што девојка „замане“ с посуђем и убије Турчина. Бојећи се освете становници напусте село и разбегну се: неки у околину *Ћустендил Бање*, неки у околину *Кратова*, а неки у околину *Гилана* и *Новог Брда*.

Данашње се село тек по том — „истопрв“ — заселило, пошто су се, по причању, неки од тих првих становника вратили.

Најпре су се доселили *Дрнчинци* (3 брата) из села *Каменице* (близу Кратова) и *Ћосаци* из околине *Новог Брда* (или баш из Новог Брда), ма да се не зна тачно, јер се у причи каже само *Новобрђанин*. Дошли су пак овако. Дрнчинци су, по причању, били једна од најбогатијих породица у Каменици и живели у великој задрузи. Један од њих отишао на орање негде поред друма. Друмом наиђу 3 Турчина и позову га, да с њима пође. Овај не хтеде напустити орање, због чега му један од Турака убије вола. Пошто им није могао ништа учинити, он прећути, па кад су Турци одмакли, пође за њима и сазна им конак. При повратку својој кући каже браћи, шта му се десило а и кућу, где су Турци пали на конак. Пођу њих тројица, убију сва три Турчина и врате се натраг. Није дуго трајало а дознало се, да су они убили оне Турке и већ је било достављено суду у Кратову. Пошто су живели у јакој задрузи, а и иначе били „самовласни“, суд кратовски реши, да их изненада Турци нападну и све, „до једнога“, покољу. То им јави неки њихов пријатељ из Кратова, те они одмах ноћу напусте кућу и све своје имање, па са оним, што су могли понети, побегну из Каменице и дођу у село *Нагоричино* (село у близини Куманова, на подножју Рујан Планине), где се населе на имању неког Турчина (заима). Ту су се за кратко време брзо опоравили и „напатили“ много стоке. Како су иначе по природи били „љути и самовласни“ а напативши доста стоке, брзо су досадили са својом стоком осталим становницима, па и Турчину. Овај, пошто их није могао никако удалити из села, оде у Врање и исприча другом Турчину (заиму), како су ови и њему и селу додијали и како их се жели оканити. Овај Турчин то једва дочека и позове Дрнчинце да дођу на његово имање, у Марганце, где није било никога, казавши им, како ће им бити боље но тамо. Због тога Дрнчинци пошљу једнога од својих задругара, да види тај „поседак“. Овај, идући у Марганце, дође до села *Пељинца* (село на десној страни реке Пчиње, испод манастира Св. Прохора), где наиђе на човека, који је ловио

рибу у реци Пчињи. Исприча он њему, куда је пошао и зашто. Кад овај чу, што му онај рече, зарадова се и изјави ономе, како је он из Новог Брда, како су његови стари у Ново Брдо добегли из села Марганца и како жели да види село Марганце, па ако је боље, да и он доведе своје из Новог Брда.

Тако обојица пођу и дођу у „пусто“ Марганце, па видевши, да ће им бити добро, врате се: онај у Нагоричино, а овај у Ново Брдо. За тим доведу своје породице и настане се: *Дрнчинци* у *Преслопу,* где и данас живе њихови потомци, а *Ћосаци* на месту, које је данас у Турској.

Кад су се доселили гора је била велика, стоке су чували много, због чега је свака породица и заузела велики простор: у средини је била кућа а около су у извесној даљини помештали стоку сваке године са једног места на друго тако, док се дошло до места, где је стока први пут била, сва се гора понова подигла.

То је по причању било пре 120 година.

Ћосаци су се раселили: у Врање, Јабланицу и у друге крајеве, а од *Дрнчинаца* има 2 куће у Преслопу. За Дрнчинце веле, како су здрава и плодна породица, да се нису расељавали (у Јабланицу, Пољаницу и др.) било би их данас око 40 кућа.

За њима по старини долазе *Анђелковци* или Ржиштани. Њихов се предак *Стеван* доселио из „кумановско“; по причању неких из села су *Челопека* (у околини Куманова), дошли „од невоље“.

После је дошао *Стоша*, прадед данашњих његових потомака *Стошиних;* доселио се по причању (једног старијег човека из оближњег села Пуношевца) из села *Араманца (?)* у околини Куманова. На картама не постоји. Ако није Романовце?

За њима су се доселили *Илијинци* из села *Кундина* (у околини Кратова и Криве Паланке), где су начинили неку „беду“ и овамо добегли.

За овима по старини долазе *Сугарци* или *Јовановци,* чији је прадед *Крста*, по пореклу из села *Радовнице*, добегао у Марганце. Он је, како причају, био хајдук у селу Радовници, па га некако ухвате Турци и поведу у Врање. Кад су дошли до села Лепчинца, до дола *Пружевнице,* који и данас постоји, Крста се отме од Турака и скочи у до. Ови га почну гађати, али он умакне и дође у село Марганце, у Балиницу, где се и засели, али не одмах стално, већ је неко време провео, сељакајући се у Павловце (село на левој обали Мораве), Врање и Коћуру (село у Врањској Пчињи у сливу Вардара), па се тек онда настанио стално у селу Марганцу. Потомци су му *Сугарци* или *Јовановци.*

Доцније се у село није нико доселио сем што је један (Зарије — Зафир), пре 10 година из села Марганца у Турској, прешао у Марганце на нашој страни.

Село је у главноме расло намножавањем првих досељеника.

Славе. Анђелковци славе *Св. Николу,* као и *Сугарци* и *Дрнчинци*, Стошини — *Св. Арханђела.* Илијинци — *Св. Ђорђа* (у јесен).

Сеоска је слава *Св. Тројица.*

Старине. — *Старим селиштем* зову место, где је било поменуто старо Марганце; оно је данас у делу Марганца у Турској.

Оба дела села имају *заједничко гробље* (као и цркву), које је преполовљено данашњом српско-турском границом; ту је било и *старо гробље.*

У селу постоји *стари „друм"*. И данас се познају трагови тог пута све до границе. Широк је, где се очувао, 6—7 корака, а на неким је местима пооран [1]).

6. Ћурковица.

Положај. — Поред осталих коса, које се од Мотине пружају на све стране, једна се — носећи у почетку имена: *Баница, Шиљегарник, Игриште, Паланачки Стог*[2]), *Ћурковачка Чука, Пољана, Лепчиначка Чука* и т. д. — пружа између Пуношевско-Ћурковачке или Тетинске Реке и Ћурковачке Реке, у правцу с.-и.—ј.-з., и даље чини развође између Преображењске и Требешињске Реке.

На обема странама те косе, од Шиљегарника па до Ћурковачке Чуке, јесте село Ћурковица.

Прћинска је *Мала* на десној страни Тетинске Реке. Куће су јој по косањицама *Лесковици* и *Бабином Рњу* и на левој страни *Петриног Дола.*

Коњарска је *Мала* такође на десној страни Тетинске Реке а испод Прћинске Мале. Куће су јој на десној страни *Петриног Дола* и то у почетку овог, у близини *Игришта*, а на подножју *Белог Брега* и на косањици *Дубју.*

---

[1]) Тим су се путем у главноме Пчињани за време ослобођења (1878. г.) „сви слетили" на Пољану ћурковачку и лепчиначку, када се појавила српска војска.

[2]) Прозват по *Паланчанима*, који су се ту били за кратко време настанили, побегнувши од Паланке због кулука у тамошњим рудницима. Њих ту данас нема, неки причају, да су их Турци силом вратили.

Лазарска је *Мала* на левој страни Ђурковачке Реке. Куће су на обема странама дола *Крушкарника*, леве приточице Ђурковачке Реке, по *Паланачком Стогу* и на десној страни *Гребеног Дола*, леве приточице Ђурковачке Реке.

Земљиште је, у колико се тиче површине косе, коју село заузима, оголићено, а обе су стране под шумом.

Од извора, кладенаца, довољно су јаки: *Трлиште, Парасаур, Ќитина Вода* и *Филипова Долина*. Воде пију и са река̂ и потока или, како веле, „из долину“.

У селу дувају сви ветрови.

Оралија, паша и шума. — Село има оралије по мало око кућа̂, а већином по коси, на чијим је странама село, а на поменутим местима: *Баници*, *Шиљегарнику*, *Игришту*, *Паланачком Стогу Пољани*, *Лесковици*, *Бабином Рњу*, *Дубју*, за тим на местима: *Преклечинцу* и *Малим Вировима*.

Та су места од кућа далеко 5 мин. до 1 сах.

Паше имају на по некима од тих места као по *Шиљегарнику*. *Паланачком Стогу* и *Пољани*.

Шуме имају по *Гребеном Долу, Паланачком Стогу*, *Крушкарнику*, *Жижници* (долу), *Падинама* и другде. Далеко је од кућа 5 мин. до 1 сах.

Становници имају *заједничку пашу* (утрину) на Мотини, баш под врхом Мотине, који се из Врања види (не онај од 1291 м. висине, што је према селу Коћури). Утрину зову *Мотина*. Далеко је од кућа око 1 сах.

Тип. — Село је разбијеног типа, подељено на мале: *Прќинску*, *Коњарску* и *Лазарску*.

Становници у малама имају ова презимена: у *Прќинској* — *Прќинци* и *Ивановци*, у *Коњарској* — *Коњарци*, *Главчинци* и *Сорминци*, у *Лазарској* — *Лазарци*, *Ђорѓијинци* и *Симоновци*.

У селу има око 20 кућа и то:

У Прћинској Мали — 6 к., у Коњарској — 8 к. и у Лазарској Мали — 6 кућа.

Имена. — Не зна се од куда је име *Ђурковица*. Становници само наглашују сличност у именима овдашње *Ђурковице* и *Сурдула*, која су села једно до другог и *Сурдулице* и *Ђурковца* у

масуричком срезу. — Пошто је Сурдул име црновунско изгледа, да ће и име Ћурковица бити пореклом од Црновунаца.

Мале су прозвате по презименима становника у њима.

Постанак села и порекло становништва. — Прича се, да су најстарија породица у селу *Коњарци*. Они су се доселили из села *Каменице* у близини *Лесковца*. Тамо су покрали коње, те су морали побећи. Најпре су дошли у село *Тибужде* (пчињски срез), па одатле дођу у Ћурковицу. Причају, да су дошли пре 100 година, када је била „пустелија“, те су крчили, „цепили орнице“ и захватали земље, колико су хтели.

За њима по старини долазе *Пркинци*, чији су се стари доселили из села *Зарбинца* (у Старој Србији на с.-и. од Гилана) због зулума арнаутских.

За овима су дошли *Сорминци*, који су побегли из околине кратовске (не зна се из ког места) због кулука у тамошњим мајданима. Били су „маденцијеʼ. Данашњи њихови потомци (2 куће међу Коњарцима) јесу по женској линији Сорминци; остали су се иселили (већина у Јабланицу у село Клајић, а 1 кућа је у селу Владовцу у Старој Србији).

После њих по старини долазе *Лазарци*, чији су стари по наређењу спахије, досељени из села *Црног Врха* (пчињски срез) пре 80—90 година.

Доцније се у село нико није доселио сем, што се пре 40 година један из села Русца призетио у селу — дошао жени у кућу. Од њега су *Ђорђијинци*.

Село је у главноме расло приращтајем становника и можда би до сада било око 40 кућа, да се нису многи иселили.

Славе. — *Коњарци* славе Св. Николу, *Пркинци* — Св. Арханђела, *Сорминци* — Св. Николу, *Лазарци* — Св. Арханђела као и *Ђорђијинци*.

Сеоска је слава у *Белу Недељу*.

Досељеници из села Црног Враха, *Лазарци*, разликују се од осталих становника тиме, што су сви *риђи* — коса им риђа. Код мештана, а и становника осталих оближњих села, познати су као „жути“, што би рекли риђи. Што се иде ка селима: Црном Врху, Брезовици, Бабиној Пољани, од којих даље настају шопска села, чешће се виђају риђи становници[1]).

---

[1]) Било је неколико риђих из тамошњих села на сабору у селу Лепчинцу (27. Јула) на Св. Пантелејмона.

И ово је село постало од првог села тиме, што су се становници пре 70—80 година растурили из „села" на имања, где су им данас куће.

Старине. — Прво је село данашњега села Ћурковице било на десној страни дола *Крушкарника* на једном заравањку, више којег има винограда. То место зову и *селиштем*, што се чешће и чује, по томе што је ту некада (пре данашњега насеља) било село; не зна се како га је нестало.

Од тога данашњега села заостало је и *старо гробље*, где је и данашње, на косањици између дола Крушкарника и Жижнице; нема никаквих остатака.

Близу Игришта постоји *незнано гробје*, где је по причању било неко гробље; близу истог су биле многе „дуварине", налазили „старинске паре", велике ћупове и др.

7. Сурдул.

Положај. — Село Сурдул је на обема странама Сурдулске и на левој страни долине Барбарушинске Реке.

Мала (крај) *Мотина* је на левој страни Сурдулске Реке, на подножју Мотине. Мала *Ливада* је испод ове, такође на левој страни Сурдулске Реке и на подножју Мотине. Мала *Преслоп* је испод мале Ливаде, а на једном делу, искрајку косањице Самог Дрвета — на *преслопу*. Мала *Јабуче* је на левој страни Сурдулске Реке, пошто ова прими Ћурковачку Реку, а на месту званом *Јабуче* и *Јасиче*. На десној страни Сурдулске Реке прва одозго јесте *Пајкинска Мала* или мала *Језеро*, у почетку, а на обема странама дола Језерског Потока, десне приточице Сурдулске Реке. Испод ове је мала *Коник*. Кућа̂ мале Коника има: према Сурдулској Реци, док не прими Ћурковачку, близу *Кулине;* према Сурдулској Реци, пошто, се састане са Ћурковачком Реком, по *Козарнику;* према Барбарушинској Реци у почетку а с обе стране *Баба-Стојиног* и *Дола Лештара*, а и по риду, *Конику*, како се у целини зове завршетак косе између Вишевско-Сурдулске и Барбарушинске Реке.

Земљиште је већином брдско и оголићено. Једино у делу села на подножју Мотине има много ливада и местимице је очувана шума, која се лепо види са Гиздавог Дрвета.

У селу има извора и јаких и слабих. Познати су: *Крничка Ливада, Свињарник, Ћосински Кладанац* и др. У селу пију и речну воду.

У селу дувају сви ветрови, јер је село веома разбијено и на различитим положајима.

Оралија, паша и шума. — Село има оралије око кућа на местима, чија имена мале носе, а и ван кућа на местима званим: *Ћурчина Ливада, Само Дрво, Просечка, Кршена Коља, Доња Орница, Осојно, Рамњак, Рамниште, Турске Њиве, Језера, Гиздаво Дрво, Тресава, Караница, Лом.* Сва су та места далеко од кућа 10 мин. до 1 сах.

Паше имају по Мотини и по Гиздавом Дрвету.

Шуме имају на подножју Мотине, по Гиздавом Дрвету и на појединима од поменутих места, где су и њиве као по *Конику, Јабучету, Осојном, Просечкој* и др.

Сурдуљани данас немају заједничку утрину.

Оралија је слаба, а паше према осталим селима има прилично и добра је. Да 1 породица осредње живи треба: 100 шиника земље, 50 оваца, 2 јарма малих волова и 1 коњ.

Тип. — Село је разбијеног типа, подељено на мале: *Мотину, Ливаду, Преслоп, Јабуче, Пајкинску Малу* или *Језеро* и *Коник.*

Најрастуреније су куће у малама Ливади и Конику, раздалеко 300—350 корака, а где-где по 5—7 мин.

Презимена становника: у мали *Ливади* — Пешини, Фићорци, Веселиновци, Лејинци, у мали *Јабучету* — Рисимови, Петковци, Ђорини, Антини, Терзијинци и Костинци; у мали *Преслопу* — Величковци и Петришевци; у мали *Мотини* — Пешићи, Веселиновци, Митровићи, Ратајкини; у мали *Језеру* — Милчинци; у мали *Конику* — Пашалијинци или Пауновићи, Струминци, Јармазови или Баба-Стојини или Коларови, Влајковци, Младенови.

У селу има свега око 60 кућа, а у малама: *Јабучету* — 10 *Преслопу* — 6, *Ливади* — 10, *Мотини* — 15, и у *Конику* — 9 кућа.

Имена. — О имену села *Сурдула* поменуто је (види стр. 141). Мала *Коник* добила је име по неком *конаку*, згради, која је ту била. Остале мале носе топографска имена.

Постанак села и порекло становништва. — Прича се, да су се најпре у село доселили преци данашњих *Влајковића* и *Пешића* из унутрашњости *Србије*, из ког места не знају. Дошли су по причању пре 120 година и у селу никога нису затекли.

За њима по старини долазе *Веселиновићи* и *Ратајкини*, чији су се преци доселили „из паланачко“ (околина Паланке); не зна се за што, нити причају, да су „мaден“ плаћали.

За овима по старини долазе становници у мали Јабучету. Њихови су се преци, 3 брата: *Петар*, *Риста* и *Рисим*, доселили из села *Јелашнице* (масурички срез) због зулума арнаутских, зову их *Терзијинци*. Они су се најпре били населили у *Лештару*, на левој страни Барбарушинске Реке, близу села Вишевца, а за тим прешли на леву страну Сурдулске Реке и населили се на месту, где је било прво село с. Сурдула, из кога су се становници разишли на имања.

За њима су дошли из *Јелашнице* због зулума и *Младеновићи*.

За овима по старини долазе породице, чији су се стари доселили из околине *Ћустендил Бање*. То су: *Величковићи* или *Петришевци*, *Милчинци* и *Струминци*. Не зна се, зашто су дошли.

За њима по старини долазе *Леинци*, чији је предак добегао из села *Лејачића* (за које веле да је у Старој Србији) због зулума арнаутских.

За овима су добегли *Ковачевићи* (обично звани *Фићорци*) из села *Дубежовца*[1]), за које веле да је у околини Куманова, ма да тамо не постоји данас. Причају, како су им тамо дошли на конак 3 Турчина, које ови поубијају и оплене, па онда побегну и дођу у ово село. Комшије им говоре, како су били хајдуци, „па су и данас такви“.

Последњи су се доселили, пре од прилике 90 година, *Трничани* из села *Трнице* (Врањска Пчиња у сливу Вардара). Доселили су се за то, што је онда у Сурдулу земља била „бађава“. У Сурдулу су провели неко време, па како су чули, да је у унутрашњости Србије боље, отиду тамо, али се за кратко време опет врате и настане се стално у овом селу.

За *Пашалијинце* или *Пауновце* (Павуновце) не знају, од куда су дошли, али причају, да су пореклом од Ђорговаца.

Сем једног „призетка“ (у мали Конику породица Јармазови) из Доњег Требешиња нико се у село није доцније доселио, ма да се много њих иселило.

Славе: *Св. Николу* славе *Терзијинци* и остали становници у мали Јабучету, досељеници из села Јелашнице, па *Ковачевићи, Влајковићи, Пешићи, Величковићи, Ратајкини, Струминци; Веселиновићи* славе Св. Николу и Св. Ђорђа; *Св. Арханђела* и *Св. Ни-*

[1]) Кад се с некима свађају, зову их обично *Дубежовчанима*, те по томе један старац вели, да су они из села Дубежовца.

колу славе *Пашалијинци*; *Милчинци* славе *Св. Јована*; *Трничани* и *Лејинци* славе *Св. Арханђела*.

Сеоска је слава, заветина *Ђурђев-дан*.

Старине. — *Селом* зову данас место на левој страни Сурдулске Реке, где је било прво село данашњег села Сурдула. За то „село“ обично стари људи[1]) кажу: „Кад село (разуме се данашње) беше у „село“ (кад је било на том месту), и Сурдул беше Сурдул“ т. ј. добро било за живљење: земља добра, пуно ливада, воћа и др. Из тог су се „села“ растурили на имања, где данас живе, пре 80—90 година, кад је у њему било око 20 кућа.

То место зову и *селиштем*, али се ово односи на село, које је било пре данашњег насеља. Причају, да је онда било село од 70 кућа, „главничара“, па је уништено: по причању неких уништила га чума, а неки веле, да се због неке војске растурило.

Од тог је села заостало *старо гробље*, где је и данашње; нема никаквих трагова.

У мали Конику, где су куће Пашалијинаца постоји једно завршкасто узвишење — „цуцуљка“ — које становници зову *Кулином*. Прича се само, да је ту била нека *кула*, али данас нема никаквих трагова: у доњем је делу та Кулина поорана, а при врху има неколико „дубица“ (храстова).

8. Луково.

Положај. — Село Луково је на обема странама *Луковске* и на левој страни *Манастирске Реке;* највећи је део села на десној страни Луковске Реке.

На левој је страни Луковске Реке мала *Дрносоје*, коју од атара села Барбарушинца одваја долина *Пударница,* од атара села Тибужда *Широки Рид,* а од наставачког пут Барбарушинским Ридом. Куће су ове мале на странама *Дрносојачке Долине, Раткова Дола* и по *Шикеву Трапу,* а готово све су у шуми.

Горња је *Мала* у извориту, на десној страни Луковске Реке, између *Маркова Чукара* и *Букове Падине.* Куће су на обема странама дола, који се у горњем делу зове *Микина Бара,* а у доњем *Међи Дол*, испод *Шабине Чуке* и *Браништа*, и близу *Старог Селишта*.

---

[1]) Деда Пеша, коме има преко 100 година.

Чукарска је *Мала* испод Горње Мале, а између *Грешиног Дола* и *Маркова Чукара.* Куће су у почетку а на странама *Јарановачке* и *Стекеве Долине* и око *Остре Чуке*, на њеном подножју.

Мала *Јарановац* је с обе стране, а у доњем делу потока *Јарановачке Долине,* десне притоке Луковске Реке. Куће су по *Јарановцу*, како се зове заравањак с обе стране Јарановачке Долине. Ту је на десној страни исте долине било прво „селò“, од којег се данашње село „запатило“.

*Поречанска (*Речанска*) је Мала* на левој (1 кућа) и десној страни Луковске Реке. Куће су јој близу реке, у равници.

Рошинска је *Мала*, звана и *Бекљива Чука* на десној страни Грешиног Дола, десне притоке Луковске Реке. Куће су по ивици Рошинскога Рида и под *Бекљивом Чуком.*

Мала *Зелена Бара* је на левој страни Манастирске Реке, на месту званом *Зелена Бара.*

Земљиште је већим делом под шумом нарочито осојне стране долина; тиме се ово село знатно разликује од осталих, те се и по томе приближује селима, која чине прелаз ка шопским селима.

Река надолави сваког лета и све већма односи њиве и баште, које су поред ње; при надоласку допире и до кућâ Поречанске Мале, које се још не помештају.

Воде пију са извора (кладенаца), којих има, и јачих и слабих, готово у свакој мали. Главни су: *Жељкинац*, *Дрносоје, Горњи Вирови*, *Доњи Вирови*, *Букова Падина*, *Микина Бара, Зелена Бара*, *Ђурина Рупа*, *Студена Вода*, *Крст*, *Маковиште*, *Ручов Кладанац* и др,

Бунара нема, а воде пију и са потока — „из долину“.

Као што је поменуто, пре је било више извора и јачих но данас.

Сва 4 ветра дувају у селу. Најјачи је југ, најхладнији север, а „западник„ кишу доноси.

Оралија, паша и шума. — Село има оралије, која је у мањим деловима, обичним њивама, око кућа, а изван кућа је, где је имање свих становника (и то првих досељеника), на *Луковском Риду,* између Луковске и Манастирске Реке, а на местима званим: *Љаков Камен*, *Дајкина Чука, Гавран, Лесичка Чука*, *Стекеве Њиве*, *Бојково Рамниште*, *Баре*, *Рашљев Трап, Николина Чукâ*, *Модра Глава, Острика, Конова Пољана*, *Крушкарник*, *Габрова Чука, Шабина Чука*, *Браниште*, *Марџине Њиве*, *Јарановац, Зелена Бара* и др.

Даљина тих места од кућа износи $^1/_4$ — $^1/_2$ сах. па и 1 сах.

На левој страни Луковске Реке има њива на местима званим: *Лајечарница*, *Рака Падина*, *Гарина*, *Шикев Трап, Јевичка Долина* и др.

Паше има по мало на многима од поменутих места, а све више на местима, која су у извориту Луковске и Манастирске Реке.

Тако исто и *шуме*, браника појединих становника, има на многима поменутим местима, где су њиве и паше.

Становници имају *заједничку шуму и пашу* на местима званим: *Дабицова Њива* (шума и паша), *Стара Њива* (паша) и *Големе Падине* (сама шума — „салте осоје"). Од села је удаљена 1/4 — 1 сах. По причању остала им је од старих.

Родност је оралије слаба. Да једна породица умерено живи треба: 60 ланаца земље оралије, 100 оваца, 10 говечета и 3—4 коња.

Тип.. — Село Луково је разбијеног типа, подељено на ове мале: *Дрносоје, Рошинску Малу, Чукарску Малу, Јарановац, Речанску* или *Поречанску, Горњу Малу* и *Зелену Бару*[1]).

Само је *Дрносоје* одвојено од осталих мала Луковском Реком, а Зелена Бара Луковским Ридом; остале су мале међу собом одвојене или долом или косањицом.

Презимена породица у појединим малама нису свуда иста.

У *Дрносоју* — Величковци, Баба-Маринци, Деда-Ђорђијинци, Деда-Цветковци, Станковци, Славковци, Стеван Јанковић (Шоп), Радовничани и Терзијинци.

У *Рошинској Мали* — Рошинци и Марцини или Деда-Петровци.

У *Чукарској Мали* — Деда Цветковци, Петровци.

У *Горњој Мали* — Ђорђијини, Симицици, Јовановци, Пешини, Ристинци и Стојановци.

У *Зеленој Бари* — Рошинци.

У *Јара̂новцу* — Баба-Јанинци.

У *Речанској Мали* — Речани или Деда Цветковићи.

У селу има свега око *100 кућа*, а у малама: *Дрносоју 18—20, Рошинској Мали — 12, Чукарској Мали — 17, Горњој Мали* — око *20, Јарановцу — 5, Речанској Мали — 4, Зеленој Бари — 6* и *циганских* — око *10* кућа.

---

[1]) У турско је доба било ово село подељено на *Горњу* и *Доњу Малу*. Горња је данашња Горња Мала, а остале су, изузев Дрносоје, чиниле Доњу Малу и онда су биле мање. Горња је имала засебног спахију, а Доња била уз село Тибужде, имала другог спахију. Околни становници кажу *Горње* и *Доње Луково*, као и Горње и Доње Раистовце, ма да та подела данас не постоји. Косањица, која раздваја Горњу од Доње Мале или од осталих већим је делом под шумом; у доњем се делу зове *Лепоглед*.

Имена. — По причању неких *Луково* је прозвано по „*дивјем луку*“, којег је било и данас има свуда по селу.

Мала *Дрносоје* добила је име од *Дрвно Осоје*, које се изговара *Дрно-соје*[1]).

Рошинска Мала — по презимену становника у њој.

Чукарска Мала — по чукарима (чукар) којих у истој има.

Речанска Мала — за то, што је поред реке.

Зелена Бара — по месту тако званом.

Откуда је име месту *Јарановац*, по коме је мала прозвата, не зна се.

Постанак села и порекло становништва. — Село Луково спада међу најстарија села овога краја. Причају поједини старији људи, да је некада на *старом селишту*, које је у Горњој Мали, било село од 70 *кућа*, па га уништила чума, а спасло се само 7 кућа — 7 брата, који се склоне и населе у *Јарановцу*, основавши тако прво „селò“, од којег је данашње постало. — Неки од старијих људи не надовезују данашње насеље са старијим, али причају, да је најпре у Јарановцу било 6 кућа — 6 брата, па се од њих развило 18 кућа и онда су се одатле из првог села разишли на имања, где су им данас куће. Само не знају, од куда је порекло оних 6 брата. Међутим памте, да су се пре 60—70 година, а и док су били у „селу“, сматрали као род и да се нису узимали међу собом; што се удавања и женидбе тиче били су у вези поглавито са становницима селâ Врањске Пчиње у сливу Вардара.

Једини[2]) је у селу, га старији човек ча-Стаменко (народни посланик и председник луковске општине), који прича, како му је још прадед казивао, да су му се стари доселили из села *Ђерекарца* (Врањска Пчиња у сливу Вардара), где су начинили „неку несрећу“, па овамо добегли. Његови су се звали, а и данас се тако зову, *Деда-Петровци*, који су са осталима били у Јарановцу и рачунали се сви у једну породицу, што се и по слави види, јер сви, који су били у Јарановцу данас славе *Петков Дан*.

По томе је сигурно, да су она по причању 6 или 7 брата у Јарановцу пореклом из села Ђерекарца.

---

[1]) Као „Левосоје“ (село у Турској близу ушћа Моравице у Мораву) од „Лево-осоје“. Дело, свеска за Авг. 1898 год. с. 276.

[2]) Нико други не знађаше порекло оних 6 брата, ма да сви знају, да су били род и да се нису узимали до пре 60—70 год.

Од њих данас воде порекло ове породице: ***Деда-Петровци***, *Цветковци*, *Рошинци*, *Баба-Јанинци*, *Ђорђијини*, *Симицици*, *Јовановци*, *Пешини*, *Ристинци* и *Стојановци* — све породице овога села изузев оне у Дрносоју и једну у Горњој Мали.

Село је у главноме од њих расло — приараштајем тих најстаријих досељеника.

Доцније се јављају новији досељеници, који су населили *Дрносоје*, где је било турско имање. Неки су дошли као чивчије и момци, а неки, пошто су купили земљу.

Пре 80 година доселио се *Груја* са 4 сина: *Јанком*, *Славком*, *Ђорђијом* и *Мишом* из села *Радовнице* (село у извориште реке Пчиње) за то, што је тамо „дивјак-планина“. Потомци су његови т. зв. *Радовничани*: *Славковци*, *Јанковци*, *Мишинци* и *Ђорђијинци*.

Пре 70 година населе се *Наставчани*, пошто су купили земљу у Дрносоју. Потомци су им: Величковци, Баба-Маринци и Ђорђијинци; сви су из ђорђијинске породице у Наставцу.

Пре од прилике 50 година доселили су се *Станковци* из села *Стајовца* (Врањска Пчиња у сливу Вардара) на турско имање, где су били турски момци.

Терзијинци воде порекло од неког терзије, који је био из села *Првонека* (пчињски срез), па заостао на турском имању.

За време ослобођења (1878. г.) дошли су *Трничани* (1 к.) из села *Доње Трнице* (Врањска Пчиња у сливу Вардара), који су отуда дошли због сиромаштине.

Стеван Јанковић Шоп (2 к.), који је дошао из села *Доганице* (близу Ћустендил Бање), где није имао земље.

Славе становника. Сви становници, који су по причању пореклом од оних 6 брата, а то су: Деда-Петровци, Цветковци, Рошинци, Баба-Јанинци, Ђорђијинци, Симицици, Јовановци, Пешини, Ристинци и Стојановци славе *Петков Дан* (око 60—70 кућа); Радовничани, Станковци и Наставчани славе *Св. Арханђела*, Трничани *Св. Николу*, Терзијинци такође, а за Стевана Јанковића, Шопа веле, да не слави славу.

Сеоска је слава на *Св. Богородицу*; славе је у Јарановцу на месту званом *селò*.

И ово је село постало од „села“ у Јарановцу, из којег су се разишли пре 90—100 год., кад је у истом, првом селу, било око 18 кућа.

Неки су се од старих становника одселили из села, као: *Анђелковци* (кад се „село“ растурило) у Тибужде (село у пчињском

срезу), један у Буштрење, а неки су *Карабашковци* изумрли, а неки су се одселили у Врање, те их и данас зову *Луковцима.*

Старине. — *Селом* се зове место, где је било данашње село, а *старим селиштем*, где је пре овог било село од 70 кућа, које је чума уништила. Поред зидина на селишту налазе старинске парице. Причају, да је село ту постојало, кад је и град („кале") радио.

Град је на десној страни Луковске Реке више *Шупљег Камена*, а на искрајку једне косањице, од које је одвојен преседлином званом *Прекоп*. Ту има данас зидина, налазили су велике ћерамиде и старински новац исти као и на старом селишту. Причају само, да је ту био град, који доиста потпуно доминира долином Луковске Реке. Ове су године раскопане зидине неке старе цркве. Судећи по свима остацима некадашњег града, а нарочито по новцу, извесно је, да је овај град из римског доба. Др. Ј. Х. Васиљевић забележио је предање, да је тај град, као и „каталеначко кале" (близу Врањске Бање) градила царица Марија (?) и вели, да су оба града била у вези „калуђерским" путем, који и данас постоји[1]).

На десној страни *Манастирске Реке* има развалина старе цркве Св. Пантелејмона.

Изузев Наставчане, који се копају у гробљу села Наставца, сви остали имају заједничко гробље.

До старог селишта постојало је *старо гробље*, где су данашњи становници ископавали костуре.

9. Барбарушинце.

Положај. — Барбарушинце је на десној страни *Барбарушинске* и на левој *Луковске Реке* т. ј. на обема странама *Барбарушинског Рида*, који се пружа између обе поменуте реке. Куће су распоређене већином у групицама и то на десној страни Барбарушинске Реке: с обе стране *Дунђерског Дола*, који се у почетку зове *Појатиште;* у почетку а на левој страни *Кривићског Дола*; на левој страни *Станковске Долине;* на левој страни једнога дола без имена; изнад *старог селишта;* с обе стране безимених долова; и на месту званом *Лисина* и *Барје*. На левој страни Луковске Реке куће су на местима званим *Обршина* и *Дрење.*

Куће су ближе риду но реци. Стране су долина, нарочито лева страна долине Луковске Реке, већим делом под шумом.

---

[1]) Остаци старина у врањском округу, с. 40. Прештампано из „Гласн. Прав. Цркве." О томе и на стр. 41.

Главнији су извори, са којих пију воде: *Кривиќ, Булина Чешма, Дрење* и др. Осим тога воде пију и са потока. У селу постоји и извор *Лековита Вода* у Јоцкиној Долини, на десној страни Барбарушинске Реке. Лечи од рана и очних болести.

Оралија, паша и шума. — Изузев по коју њиву око кућа, сва је оралија на Барбарушинском Риду, на местима званим: *Мали Вирови, Обршина, Сама Бука, Две Буке, Дафина, Русалијско Дубје, Булина Чешма, Три Буке, Рамниште, Кривиќ, Крива Падина, Китке, Појатиште, Орашчиќи, Виноград* и др. Сва су та места далеко од кућа 5 мин. до 1 сах.

По мало паше имају поједини на местима званим: *Лисина, Барје, Рамниште, Обршина* и *Дрење.*

Сва је шума по странама долина Барбарушинске и Луковске Реке, а на местима: Барју, Лисини, Обршини, Дрењу и другде.

Село има заједничку пашу и шуму, звану: *Самсур, Достински Чукар, Пударница* и *Дл̂га Ӧрдина.* Близу села је и, по причању, остала од старих као и сва оралија,

Тип. — Ово је село разбијеног типа, али нема мала, већ су куће већином у групицама, а где где и појединце распоређене. Те су групице обично раздалеко 5—10 мин., а куће су у њима или 30—40 корака раздалеко или су растуреније 100—150 корака или око 5 мин.

Презимена су становника ова: *Дунђерци, Бојинци, Стајовчани* или *Павловци, Станковци, Воденичарци, Пешинци, Јанкеровци, Дејановци, Анђелковци,* Ришинци, *Ђорђијини, Бањчани, Цветанови, Цареви, Брезовкини, Стојановци, Јанчини* и *Баба-Петканинци.*

У селу има свега око 50 кућа, а у појединим групицама 2—6 кућа.

Постанак села и порекло становништва. — Ниједан од данашњих старијих људи у селу не зна, који је први село заселио. Обично кажу, како је село Барбарушинце „од баб'н зам'н — од пандивек". Али има стараца, који сигурно знају, да пре 80—90 година сељани овога села нису имали везе ради женидбе и удадбе са сељанима села Вишевца, јер су се сматрали, да су род, а кад је било свадбе у једном селу, „канили су на свадбу" становнике другог села.

Међутим у селу Вишевцу (види Вишевце) прича се, како су оба села Вишевце и Барбарушинце заселила 2 брата *Ариз* и *Крагуј*, које је довео спахија од *Призрена.* То је било најдаље пре 120 година.

Крагуј је засенио Барбарушинце и од њега воде порекло ове породице: *Дунђерци, Бојинци, Станковци, Воденичарци, Јанкеровци, Анђелковци, Ришинци, Ђорђијини, Цветанови, Цареви, Брезовкини, Стојановци, Јанчини* и *Баба-Петканинци*, све дакле породице овога села изузев:

П*ешинце*, чији је прадед још пре 90—100 година добегао из околине *Лесковца*, не зна се зашто; спахија га је примио и населио; и

Дејановце, који воде порекло од деда *Цветана*, који је још пре 90 година дошао као „пајсторак" са мајком, која се удала за неког *Дејана*, по коме се и потомци Цветана зову. Цветан је са мајком дошао из села *Голочевца* (Врањска Пчиња у сливу Вардара).

Село је расло поглавито прираштајем становништва највише од првог досељеника, а нешто и од ових последњих.

Само се по ослобођењу (1878. г.) доселили (1 к.) *Павловци* — *Шопови* или звани *Стајовчани* из села *Стајовца* (Врањска Пчиња у сливу Вардара) због турских зулума.

Славе. Све породице, које воде порекло од првог досељеника Крагуја славе *Св. Арханђела,* Пешинци славе *Митров-дан*, Стајовчани *Св. Арханђела̂.*

Сеоска је слава на *Св. Јована.*

Старине. — И ово је село постало од групе кућа, од првога села с. Барбарушинца тиме, што су се пре 80—90 година становници разишли на своја имања.

Селом се зове место, где је било прво село данашњег села Барбарушинца; оно је у заклону, на омањем заравањку, лево од Кривићске Долине, десне притоке Барбарушинске Реке. Причају, кад је село ту било (пре 80—90 год.), гора је била велика, а по реци су онда рибе хватали, о чему данас нема ни помена. У селу постоји *селиште*, које је на десној страни Барбарушинске Реке не далеко од пешинских кућа̂. Ту данас има *зидина*, *старих воћака* (ораха и крушака), којих је пре било много више. Причају, да је ту било село „големо, од друг век" и да га је чума уништила.

Више селишта постоји *старо гробље*, које је данас поорано; ту су ископавали костуре. Близу истог је и садашње гробље.

На десној страни Кривићске Долине, на месту *црквишту* има зидина од некадашње старе цркве.

10. Вишевце.

Положај. — *Вишевце* је на левој страни Барбарушинске и на обема странама а у извориште Вишевске Реке; у главноме је с обе стране рида између Вишевске и Барбарушинске Реке.

Мала *Заградено* је на левој страни Вишевске Реке.

Мала *Присоје* налази се на десној страни Вишевске Реке, у присоју.

Фрулачка је Мала на левој страни *Фрулачкога Дола*, десне притоке Вишевске Реке.

Мала *Јазвиње* је у изворишту а с обе стране Барбарушинске Реке, на месту тако званом.

Међачка је Мала на левој страни дола Магаревца, леве притоке Барбарушинске Реке.

Селишка је Мала испод Међачке Мале, на месту *селишту.*

Мала *Клечипас* је с обе стране једнога дола, чији је поток лева притока Барбарушинске Реке, на месту званом *Клечипас.*

Мала Гарван је с обе стране *Гарванскога Дола*, леве притоке Барбарушинске Реке, на месту Гарвану.

Станимировска је Мала с обе стране *Станимировскога Дола*, леве притоке Барбарушинске Реке.

Мала Село је на месту званом Село, испод Станимировске Мале.

Лева страна долинâ Барбарушинске и Вишевске Реке јесте већим делом под шумом, највише под високим буквама. Куће се на тим странама где где једва и виде.

Воде пију са *извора*, кладенаца, којих има доста, јер је место (у изворишту река) „вододражно“; познати су као јачи: *Крстати Кладанац*, *Вирови*, *Турски Кладанац*, *Китка*, *Бачевиште*, *Пеħ*, *Османовче*, *Коњарица* и *Студено Кладанче.*

Оралија, паша и шума. — Оралије имају по мало око кућâ, сва им је на *Вишевском Риду*, који је између Вишевске, Сурдулске и Барбарушинске Реке и данашње српско-турске границе, а на местима званим:

Ћурчина Ливада, Дуб, Паунов Чукар, Бара, Свињарник, Барин Чукар, Побијен Камен, Магаревац, Бачевиште, Данчул, Подралица, Коњарица, Јазвиње, Кључ, Св. Илија, Османовче, Бабинске Њиве, Чука, Бели Камен, Миленков Гроб, Жута Падина, Копотина и др.

Од кућа до тих места даљина је $^1/_4$ — 1 сах.

На појединима од тих места имају многи поред њива и *ливаде* и *бранике*.

Село има заједничку и шуму и пашу на местима званим: *Гарина*, *Свињарник* и *Балабаново Осоје*; сва је на левој страни Вишевске Реке, испод Заграденог, далеко од кућа како од које: 5 мин. до $^3/_4$ сах. Остала им од старих.

Тип. — Село је разбијеног типа, подељено на мале: *Заградено, Присоје, Фрулачку Малу, Јазвиње, Мећачку Малу, Селишку Малу, Малу Клечипас, Гарван, Станимировску* и *малу Село.*

Презимена становника: у мали *Заграденом* — Близнаци, Дејановци и Маринковци, у *Присоју* — Ивановци, Стошини или Фићорци и Јованови, у *Фрулачкој Мали* — Цветковци или Фрулаци, у *Јазвињу* — Сорминци, у *Мећачкој Мали* — Дејановци или Мећаци, у *Селишкој* — Рашинци, у мали *Клечипасу* — Дамњановци, Ђорђијини и Близнаци, у мали *Гарвану* — Танкинци, Веселиновци и Рашинци, у *Станимировској Мали* — Станимировци, Петровци и Толини, у мали *Селу* — Митровци и Цигани (4 к.).

У селу има око 55 кућа, а у малама: Заграденом — 3 к., Присоју — 8 к., Фрулачкој Мали — 3 к., Јазвињу — 2 к., Мећачкој Мали — 3 к., Селишкој Мали — 5 к., Клечипасу — 9 к., Гарвану — 5 к., Станимировској — 6 к., и у Селу — 1 к., и 4 циганске куће.

Име. — Не прича се ништа, откуда је име селу *Вишевце.* Мале су пак прозвате:

Станимировска, *Мећачка* и *Фрулачка* — по презименима становника у њима, а остале: *Заградено*, *Присоје*, *Јазвиње, Селишка, Клечипас*, *Гарван и Село* — по називу места, на коме су.

Постанак села и порекло становништва. — Као што је поменуто при опису села Барбарушинца, села Вишевце и Барбарушинце постала су од два брата: *Арыза* и *Крагуја,* које је спахија довео од *Призрена* [1]).

Ариз је заселио село Вишевце, настанивши се на данашњем месту званом *Село*, на левој страни Барбарушинске Реке, које је према

[1]) Једини је *Трајко Ивановић* из с. Вишевца, који прича, да су тако оба села постала. — Други нико о томе не зна. Неки, не знајући им порекло, причају, како су, нарочито Вишевчани, по пореклу „Френци“ (Французи), а неки веле, да су „Ингилизи“ (Енглези); кад се грде на првом је месту „сој френски“ т. ј. француски.

„селу“ села Барбарушинца, где се Крагуј настанио. *Ариз* је у „селу“ наишао на Цигане — Ђорговце, којих и данас ту има. Причају, да је Ариз имао 3 сина, а један од ових 7 синова; пре 100 година веле, да је било око 10 кућа, а кад је Усејин Паша (1842.) истеран из Врања 17 кућа.

Главну масу становника у овом селу чине потомци Ариза и то све данашње породице изузев:

Сорминце, који воде порекло од једног „бећара“, који је пре неких 80—90 година дошао из села Ћурковице, из сорминске породице, у селу заостао и удомио се; и

Јовановце (у мали Присоју), који су од једног „призетка“ из села Златокопа (пчињски срез); он је призећен пре 40—50 година.

Сем њих нико се доцније није доселио у ово село.

Сви становници славе *Св. Арханђела* и *Св. Николу*. Сеоска је слава *Св. Тројица*.

Вишевчани се од околних становника одликују тиме, што су у опште сви веома вредни и најбољи мајстори (поред Црнотравчана) у врањском округу.

Старине. — И ово је село постало од „села“, које је било на месту званом Село; одатле су се разишли, изузев неке, пре 80—90 година. На том су месту данас многе ровине, а ту је и *Саахијска Њива*.

У селу Вишевцу постоји и *старо селиште*, где је данас Селишка Мала; ту је до скора било зидина. За то некадашње село не прича се ништа.

Данашње је гробље на месту *старог гробља*, где има и зидина од старе цркве.

11. Наставце.

Положај. — Наставце је на станцима Сурдулске и Барбарушинске Реке, од којих постаје Требешињска Река, и на странама долина све три реке.

Горња је *Мала* на десној и левој страни Барбарушинске Реке, а *Доња Мала* с обе стране Требешињске и на левој страни Сурдулске Реке.

Кућа има на левој страни долине Сурдулске Реке и ближе риду на местима званим: *Кашкало* и *Белишево*.

Воде пију са извора: *Студена Вода*, *Вирови*, *Базова Падина* и осталих, који су поред реке и без нарочитих имена.

У селу је *топлије* но у околним селима, јер је оно у заклону, „у за-ветар“, а уз то је, као што мештани веле, и „у припек“ т. ј. на месту, где је лети јака жега

Најхладнији ветрови *север* и *исток* ретко дувају у овом селу.

Оралија, паша и шума. — Село има оралије већином ван кућа, а на местима званим: *Китке, Балтија, Јазвиње, Гиздаво Дрво, Белишево, Кашкало, Кљајина* Падина, *Колник, Лештар, Базова Падина* и др.

На свима тим местима имају поједини пашњаке и бранике.

Село има заједничку пашу и шуму звану М*ртвица* око 15 мин. далеко од села.

Земља је слабе родности. Да једна породица осредње живи треба: 60 дана орања белог жита, 30 дана орања кукуруза, 2 јарма волова и 60 глава ситне стоке.

Тип. — Село је разбијеног типа, подељено у главноме на две мале: *Горњу* и *Доњу Малу*; осим њих има зачетака будућих мала: *Кашкала* и *Белишева*, које неки и малама зову.

У *Горњој су Мали* породице са презименима: Ђорђијини, у које спадају Нешићи, Величковићи, Трајковићи; и Крстини или Калаици, од којих су: Цветановићи, Дејковићи и Цоцини. У *Доњој су Мали*: Динини и Ристини, а у *Кашкалу* и *Белишеву*: Илијинци и Стевановци.

У селу има око 25 кућа, а у малама: Горњој — 16 к., Доњој — 4 к., Кашкалу и Белишеву — 5 кућа.

Село *Наставце*, као и *Горње Требешиње* требало би, да су збијеног типа као *Буљесовце* и друга, јер је развијање села, као и код ових, било на једном месту, али су оба села разбијеног типа за то, што није било и нема погодаба, да се створи село збијеног типа: равница поред реке није довољна за веће насеље, има је местимице, те су и куће местимице у групама распоређене; остала је земља неродна, ридска, те се становници исељавају. — Оближње село Преображење истог је положаја као и село Наставце, али је збијеног типа зато, што становници села Преображења живе од трговине и заната, а ови од земље и за то су распоређени у груписама онде, где има земље; за које нема земље исељавају се, те и за то не може село бити збијеног типа.

Трле. — У селу има око 10 трла, поред неких и колибе, а на местима званим: *Лештар, Кашкало, Балтија, Паирадња, Грашиште, Базова Падина* и *Колник.*

Имена. — Прича се, да је село прозвато по своме положају, јер је на станцима („*на станци*“) Сурдулске и Барбарушинске Реке, те од „*на станци*“ постало *Наставце*. *Кашкало* и *Белишево* јесу топографска имена.

Постанак села и порекло становништва. — Прича се, да су најстарија породица у селу *Ђорђијинци* или *Милосавци*, чији су стари пре 100 година дошли из села *Реткоцерја* (у Јабланици у изворишту реке Медвеђе), где су на чесми убили Арнауче и због тога побегли. Добегла су 3 брата, од којих је један отишао у околину Лесковца.

Сви им се потомци зову *Ђорђијинци* или *Милосавци*, а поред тога имају и презимена: Нешићи, Величковићи, Трајковићи, Илијинци, Стеванови и др.

За њима по старини долазе *Калаици* или *Крстини*, чији су се стари пре 90—100 година доселили из села *Нагоричиног* (околина Куманова) за то, што се онда у Наставцу могло боље живети. Потомци су им Крстини или Калаици и Ристини.

За њима у исто време доселили су се *Дининци* из околине *Ћустендил Бање*. Тамо су убили спахију и најпре дошли у данашње село *Барељић*, где су провели лето, али како је ту хладније, а они не навикнути на такву климу, потраже село, где је топлије и дођу у Наставце, у коме је веле топлије но у околним селима. Њихови се потомци данас зову *Динини*, којих има 2 куће.

Доцније се нико у село није доселио, те је оно расло само прираштајем од те 3 породице.

Ђорђијинци сви славе Св. Арханђела, *Калаици* Св. Николу а *Динипци* славе неколико слава: Митров-дан, Св. Арханђела и Св. Николу.

Сеоска је слава *Св. Марко*.

Из породице *Дининаца*, досељеника из Ћустендила, неки су *рићи*.

Из овог се села одселило у Јабланицу око *15—20* кућа, јер је земљиште неродно, те нема услова за живот.

Старине. — У селу нема никаквог селишта. На десној страни Барбарушинске Реке а у почетку Кривог Дола постоји *трлиште*, где су трле биле.

Данашње је гробље по причању на месту *старог гробља*, од којег нема никаквих остатака.

12. Горње Требешиње.

Положај. — Село је с обе стране Требешињске Реке, у равници око ње, не по странама нити ближе површини рида као горња села.

Горња је *Мала* прва одозго с обе стране Требешињске Реке; куће на левој страни Требешињске Реке јесу око ушћа *Големог Дола*, леве приточице Требешињске Реке.

Средња је *Мала* испод Горње Мале такође с обе стране Требешињске Реке. Куће на левој страни јесу око ушћа *Каниног Дола*, леве приточице Требешињске Реке, а оне на десној око ушћа дола *Баре*, десне притоке Требешињске Реке.

Доња је *Мала* испод Средње Мале с обе стране Требешињске Реке. Куће на левој страни јесу око ушћа дола *Мечкине Дупке,* леве приточице Требешињске Реке, а оне на десној испод Средњег Рида а с обе стране око ушћа *Средњеридског Дола.*

Куће су већим делом у равници, које има само местимице поред реке око ушћа потока, притока речних.

Воде пију са извора, кладенаца, којих има свуда по речишту, али су без имена.

Оралија, паша и шума. — Село има оралије близу кућâ у равници поред реке, где је и најбоља земља, али је мало; већином је ван кућа а на местима званим: *Средњи Рид*, *Широка Падина*, *Трњива Падина*, *Било*, *Големи Дол*, *Угар*, *Ваганеровац*, *Падина*, *Попов Дол*, *Бара*, *Варена Глава*, *Селиште* и др.

На већини од тих места имају по мало паше и бранике, обично заједно: где је браник, ту је и паша.

Заједничка им је шума и паша *Врла Страна* и *Манастириште;* обоје далеко од села око $^1/_4$ сах.

Да једна породица осредње живи потребно је: 20 хектара оралије, 2 јарма волова и око 10 глава ситне стоке.

Тип. — Село је разбијеног типа, подељено на мале: *Горњу*, *Доњу* и *Средњу*.

Све су мале дуж Требешињске Реке, раздалеко једна од друге 5—10 мин. Куће су у малама у групицама, које су раздалеко по 200—300 корака или и више 5—10 мин.

У *Горњој Мали* живе: Деда-Стојковци, Пандурци и Филипови; у *Доњој Мали*: Стајовчани, Дејанови и Филипови, а у *Средњој Мали*: Пандурци, Дејанови или Цакинци, Спасини, Филипови и Нешинци.

У селу има око 40 кућа, рачунајући и циганске (12), а у малама: Горњој — 10 к., Средњој — 7 к., а у Доњој — 12 кућа.

Имена. — Прича се, да је село добило име *Требешиње*, што су некада, кад се градио манастир на данашњем манастиришту, *гра требили* за раденике, те од оног *требљења* постало име Требешиње. Други веле, да су *ориз требили* у „неко време“ и то силом приморани.

Село, које је постојало пре данашњега Горњег Требешиња звало се *Горња Гуштерица*, а на месту Доњег Требешиња била *Доња Гуштерица;* тако је, по причању, и данас записано „у ћутук“ *(китик)* у Цариграду.

Постанак села и порекло становништва. — Прича се, да су најстарија породица у селу *Спасини*, чији су стари пре 100 година добегли, не зна се за што, из околине *Лесковца*. Потомци су њихови сем *Спасиних,* како се сви у опште зову, и *Филипови*.

Онда су се доселили и *Калуђерци,* чији су стари дошли из *Љубате* (према северној граници Врањске Пчиње, ма да овој не нрипада).

За њима по старини долазе *Пандурци,* чији су се стари доселили у исто време, кад и Спасини, из околине *Ћустендил Бање,* где су убили Турчина и зато побегли. Сви се они зову *Пандурци*.

За овима по старини долазе *Стојковци* или *Ћеремициинци*, који су по пореклу из с. *Доњег Нерадовца* (у Морави): предак им је живео у Доњем Нерадовцу, па пошто је умро, жена му се преудала у Горње Требешиње за неког Ђорђа из спасинске породице, коме је и своју децу довела. Сви се зову Стојковци.

За њима по старини долазе *Цакинци* или *Дејановци,* који су по пореклу из с. *Дејанца* (Врањска Пчиња у сливу Вардара): дед им је био у Горњем Требишињу терзија, па како је у с. Дејанцу „дивјак-планина“, он се у Горњем Требешињу настани и призети.

За овима по старини долазе *Нешинци,* чији су стари дошли из с. *Несврте* (пчињски срез), не зна се зашто.

Пре 80—90 година последњи су се доселили *Стајовчани*, који воде порекло од два брата *Грује* и *Нисе,* који су дошли „на питомо“ из села Стајовца (Врањска Пчиња у сливу Вардара). Сви се њихови потомци зову *Стајовчани,* а поред тога и *Грујини* и *Нисини*.

После њих се нико у село није доселио.

Славе. Спасини славе *Петков дан*, Пандурци *Св. Аранђела* и *Св. Николу,* Стојковци *Св. Аранђела* и на *Св. Николу* секу колач; Цакинци *Св. Аранђела,* као и Стајовчани и Пешинци.

Сеоска је слава на Св. Аранђела Гаврила.

Ово данашње село није постало као горња од првог села, већ су становници са кућама онде, где су им се стари заселили.

Старине. — У селу постоји *старо селиште,* које је на десној страни Требешињске Реке испод завршкастог узвишења *Варене Главе.* Ту су налазили зидине, тугле и велике „грнчурине". Причају, да је ту „у друг век" било село *Горња Гуштерица.*

До селишта постоји *трлиште*, где су некада биле трле спасинске, па их померили.

Гробље им је код цркве у с. Доњем Требешињу, где се копају и становници села *Купининца.*

13. Горње Жапско.

Положај. — Село је у извориште, а на десној страни *Жапске Реке*, испод манастира *Св. Стефана.*

Горња је *Мала*, прва одозго, на десној страни Жапске Реке, на омањем уздигнутијем заравањку; *Збириштем*, где се стена испољила, одвојена је од *Доње Мале*, која је такође на десној страни Жапске Реке, под поменутом стеном. *Грамадарска* је *Мала* на истој страни Жапске Реке а изнад Доње Мале, на незнатном узвишењу — „билцу" — *Грамађама.*

Земљиште, ма да је село у изворишту Жапске Реке, није брдско као у осталим горњим селима, већ је више равно, те и земља није ридска.

Воде пију са извора, кладенаца, од којих су познатији: *Грамадарски Кладанац*, кладанац у *Кусом Долу* и *Чешмиче.*

У селу има и бунара (4).

У селу је хладније но у оближњим селима (Доњем Жапском и у Миланову) за то, што је на већој висини и више изложено ветровима.

Оралија, паша и шума. — Оралије има око кућа, односно око група кућа, а већином је око села, на местима званим: *Широка Падина, Јабука, Пусто Гробје, Јовина Башча, Рид, Крмољ, Куси Дол, Село, Селиште, Крстато Лојзе, Стара Лојза, Лукавица* (виногради).

На истим местима поједини имају по мало и *паше* и *шуме.* Шуме има највише у *Кусом Долу,* у изворишту Жапске Реке и на месту званом *Терзика*, али је мало, те дрва доносе из *Глога* и *Брезовице.*

Село има *заједничку* и шуму и пашу, звану *Широка Падина,* далеко од села 10—15 мин. Остала им од старих.

Тип. — Село је разбијеног типа, подељено на мале: *Горњу, Доњу* и *Грамадарску Малу. Горња* се *Мала* састоји из 4 групице кућа са по 4—5 к., које су раздалеко око 100—150 корака, *Доња* из 2 групе кућа са истим растојањем и *Грамадарска Мала* из 2 групе. Куће су у групама раздалеко 30—40 корака, а само неке 80—100 корака и то с краја.

У *Горњој Мали* живе: Секулци (4 к.), Николчини, Поп-Антини, Барачићи (2 к.), у *Доњој*: Ајтинци (4 к.) и Поп-Марковци (5 к.), а у *Грамадарској Мали*: Гаџини и Марковци.

У селу има око *33* куће, а у малама: *Горњој — 16 к.*, Доњој *— 9 к.,* и у Грамадарској *— 8 кућа.*

Имена. — Ништа се не прича о имену села *Жапског*. У почетку је било једно село *Жапско* и било својина двојице Турака (бегова), од којих се један одвојио, узевши у део данашње *Горње Жапско,* које је *Горњим* прозвато за разлику од Доњег Жапског.

Грамадарска Мала прозвата је по месту *Грамађама,* које је добило име од неких „грамада“, гомила камења, које је ту било.

Постанак села и порекло становништва. — Прича се, да су најстарија породица овог села *Секулци,* чије су претке пре 100 година довели Турци из с. *Стајовца* (Врањска Пчиња у сливу Вардара), да им буду чивчије. Њихови су потомци: *Секулци* и *Николчини.*

За њима су у исто време дошли *Марковци* из околине *Битоља*, где су убили Турчина и због тога побегли. Били су чивчије и момци турски. Њихови су потомци: *Марковци* и *Поп-Антини.*

За овима по старини долазе *Милосавци* или *Ајтинци*, који воде порекло из села *Топлог Дола* (масурички срез) од посињеника у секулској породици.

После ових дошли су *Гаџини* из села *Раинца* (у Моравици). Њихов је предак (по некима прадед) био ђак код једног од овдашњих попова из секулске породице, па ту заостао и доцније своје довео. Потомци им се зову *Гаџини* и *Поп-Марковци.*

Доцније се (пре 25 година) доселили *Барачићи* из села Преображења.

Село је у главноме расло од првих досељеника.

Славе становника. *Секулци* славе Св. Николу, а секу колач на Св. Арханђела, *Марковци* Св. Николу, *Гаџини* Св. Арханђела, а секу колач на Св. Николу, *Милосавци* Св. Николу, као и *Барачићи.*

Сеоска је слава кад и манастира — *Св. Стеван.*

Старине. — И ово је село Горње Жапско као и сва горња села постало од свог првог села, одакле су се становници разишли пре 60—70 година, пошто су од Турчина, чије је било Горње Жапско, купили сву земљу горњо-жабачку и поделили је братски.

Место, где је било прво село, зову данас *селом;* ту су куће Доње Мале. До истог а ближе реци постоји *старо селиште*, где данас налазе: дуварине, „железурине" и секире. О селу, које је ту било, не знају мештани ништа. Од тог је села по причању заостало данашње *Пусто Гробје,* које је на левој страни Жапске Реке. Садашње је гробље близу овог.

14. Доње Жапско.

Положај. — Село је већином у равници с обе стране *Жапске Реке.* Већи је део села на десној страни Жапске Реке, а на левој су само 2 мале.

Рашинска и *Стајна Мала* јесу на левој страни Жапске Реке, обе на месту званом Ђуринац.

На десној страни Жапске Реке прва је одоздо *Доња Мала,* која је према Стајној *Мали*; изнад ње су уз реку:

Чочинска Мала — у равници, а испод сеоскога пута;

Маринкова Мала — на десној страни *Брајчиног Дола,* десне приточице Жапске Реке;

Топалска Мала — на десној страни Брајчиног Дола, а више Маринкове Мале;

Вукадинска Мала — на левој страни Брајчиног Дола;

Дејановска Мала — на десној страни дола *Калдрме,* десне притоке Жапске Реке;

Југинска Мала — на десној страни, а у доњем делу *Грданице* или *Кусог Дола,* десне притоке Жапске Реке; и

Цољинска Мала — изнад Југинске Мале, на десној страни истога дола, а на месту званом *Крмољ.*

Воде пију са извора, кладенаца, од којих свака мала има по један и сви су довољно јаки; то су: *Цољински Кладанац, Чешма, Брајчински Кладанац, Дејанов Кладанац, Лековита Вода, Деда-Стошин Кладанац* и *Доњомалски Кладанац.*

Оралија, паша и шума. — Оралије имају по мало око кућâ, односно око малâ, а већином око села, а на местима званим: *Војиновац, Ђуринац, Бели Брег, Грданица, Крмољ, Калдрма, Бачевиште, Селиште* и др.

Шуме има местимице на десној страни Жапске Реке и у *Кусом Долу;* али сви готово дрва доносе из *Глога* и из села *Ерезовице.*

Заједничку пашу (утрину) имали су на десној страни Жапске Реке на месту *Крмољу,* али им је, као што је поменуто, одузета.

Тип. — Село је разбијеног типа, подељено на мале: *Рашинску, Стајну, Доњу Малу, Чочинску Малу, Маринковску Малу, Топалску Малу, Вукадинску Малу, Дејановску Малу, Југинску* и *Цољинску Малу.*

Ова су *презимена* становника у малама:

У *Рашинској* — Рашинци, *Стајној* — Стајни; у *Доњој Мали* — Чочинци, Маринковци, Стајни; у *Чочинској* — Чочинци (или Стошини) и Данговци; у *Маринковској* — Маринковци и Манини; у *Топалској* — Топалци, Павунови и Бошњаци; у *Вукадинској* — Вукадинци; у *Дејановској* — Дејановци; у *Југинској* — Југинци; и у *Цољинској* — Цољинци.

У селу има око *65* кућа, а у малама:

У Рашинској — 5 к., Стајној — 4 к., Доњој Мали — 7 к. Чочинској — 7 к., Маринковској — 6 к., Топалској — 10 к., Вукадинској — 10 к., Дејановској — 6 к., Југинској — 5 к., Цољинској — 4 куће.

Имена. — Не зна се од куда је име селу *Жапско,* а мале су све прозвате по презименима становника у њима.

Село, које је било пре данашњег села Жапског на старом селишту звало се *Рајчиновац.*

Постанак села и порекло становништва. — Прича се, да су најстарија породица у селу *Данговци* или *Спасини,* који су старинци: њих су затекли Турци, кад су ово село заузели, и сви доцнији досељиници.

Од њих су данас остале само 2 куће, а око 6—7 кућа одселило се у Врање.

Остали су становници доцније досељени већином као чивчије и момци турски.

Најстарија од тих досељених породица јесу *Југинци,* чији су стари пре 100 година дошли као чивчије из села *Ковуре* (Врањска Пчиња у сливу Вардара), где је земља слаба — „планина". Кад су дошли било их је 6 брата, од којих је један отишао у Вртогош (Врањско Поморавље), један у Собину (близу Врања), један у Горње Жапско, а остали заостали у овом селу. Они су данас најмногобројнији, потомци су им: становници Југинске Мале

— Југинци, Манини, Топалци, Павунови, Бошњаци[1]) и Маринковци.

После Југинаца по старини долазе *Рашинци,* чији су стари (парадеде) добегли из околине *Битоља,* где су убили Турчина; од те породице има неких у Горњем Жапском, Златокопу и у другим селима.

После ових по старини долазе *Чочинци* или *Стошини*, које су из села *Нерава* (Врањска Пчиња у сливу Вардара) довели „беглери" на своју земљу.

За њима су дошли због турског зулума *Стајни* из села *Ослара.*

За овима по старини долазе *Дејанови,* чији су стари (парадеде) дошли из оближњег села *Вишевца,* где је земља слаба.

После њих дошли су *Вукадинци* из села *Претине* (Кумановска Пчиња); њих су довели бегови пре 80—90 година.

За овима су доведени као чивчије пре 60 година *Цољинци* из села Миланова, а порекло им је било из *Крајмировца* (Моравица). Они су најпосле досељени.

Доцније се нико није у село доселио; село је поглавито расло приращтајем првих досељеника.

Славе. Данговци славе Св. Арханђела, Југинци — Св. Николу, Рашинци — Св. Николу, Чочинци такође, Стајни — Петков Дан, Дејановци — Св. Арханђела, Вукадинци — Св. Николу, Цољинци — Митров-Дан. Сеоска је слава Св. Стеван.

До ослобођења (1878. г.) у данашњој Доњој Мали било је 7 чифлука, седморице бегова. Сви су становници били чивчије и момци турски. Ту су им биле куће. Одатле су се разишли, и то чивчије, тек пошто су прикупили имања од Турака, а то је било пре ослобођења.

Старине. — На десној страни Жапске Реке око 10 мин. даље од села постоји *старо селиште*, које су још „беглери" орали. На истоме је било камење, при орању су наилазили на „задине", а причају, да је ту у „друг век" било село *Рајчиновац;* не зна се, како га је нестало.

На левој страни Жапске Реке постоје *Русалијска Гробја*, од којих нема никаких трагова.

[1]) *Бошњацима* их, по причању, зову зато, што су тврдоглави — „дебела глава" — као Бошњаци, а такви су уопште сви ти планинци Пчињани.

15. Буљесовце.

Положај. — Село је с обе стране, а у почетку *Буљесовског Дола*, десне притоке Коштаначке Реке. Спада у ред најбољих овдашњих села по положају, земљи и води; због тога је по причању, као што ће бити поменуто, и име добило. Док су околна села разбијена у мале, оно је на окупу — само су трле изван села.

У селу постоје *три чесме*, које никада не пресушују, а вода им је изврсна; зову их: *Накина, Поп-Нешина* или *Голема* и *Поп-Мишина Чешма,* по именима оних који су их подигли. Велике су, какве се и у Врању виђају, сазидане од тесаног камена пре од прилике 70 година[1]). Од њих тече поток Буљесовским Долом. У селу има и један *бунар*, који је скоро ископан.

Поред оралије — „поља" — која је у близини око села, вода је један од узрока, што су куће овог села на окупу; водом са чесама служе се и кад по пољу раде, а ту и стоку поје.

Ма да је село у долу, у заклону, ипак је у њему хладноћа као и у околним селима.

Оралија, паша и шума. — Сва им је земља за обрађивање око села, а на местима званим: *Јарице*, *Самовилско Коло, Длибоки Дол*, *Дуб*, *Стублина, Рамниште*, *Врла Страна.* Та су места далеко од села 5 мин. до $^1/_2$ сах.

Сваки има свој *браник* и по мало *паше* у *Длибоком Долу* и око овог. Длибоки Дол је био манастирски.

Немају заједничку ни пашу ни шуму.

Тип. — Село је збијеног типа, док су околна разбијеног типа као што се види и са карте (1 : 75000).

У турско је доба сматрано као *мала* села Буштрења, али само код ондашњих власти, међу тим у народу сматрано је као *село.*

Куће су све у групи, растављене оградама дворова, путем сеоским или обичним земљиштем 30—40 корака.

У селу живе породице:

Ивковци, *Ћајци (Ћајинци)* или *Нешинци* и *Каралејци.*

У селу има око *20 кућа.*

Трле. — Становници овога села имају трле ван села, а на местима званим: *Габрике* и *Дуб;* поред њива и винограда ту има местимице крупне горе — дубицâ. Далеко су од села 10—20 мин.

---

[1]) На Големој или Поп-Нешиној Чешми, која је на десној страни потока, постоји проста шара: човек са крчагом у руци. Има и записа оних, који су их саградили, али су просто били урезани, те се данас не могу прочитати.

Поједини имају по 2 трле: једну ван села а једну до куће; свака кућа нема трлу ван села. Свега има сеоских трла 15, од којих је 9 изван села на поменутим местима.

Трла до куће старија је од оне ван села.

Трле ван села начињене су пре 60—70 година.

Тада су становници овога села удалили стоку од кућа̂. Што пак и они нису прешли на имања, где су им данас трле, узрок су: *земља или поље* — оралија, која је родна и у близини, око села, те су им и трле биле а и сад су близу, и *вода*, која је изврсна и какве нема око села, где су им имања, те се водом са сеоских чесама служе при пољскоме раду, у селу стоку поје, а из села, кад је потребно, воду и на трле носе. Дакле у овоме је селу почет процес растурања и то само са стоком, али се даље није наставио и довршио као код осталих горњих села, јер родност и близина оралије и вода у селу нису то допустили. Тога није било код горњих села, због чега се процес растурања првог села могао вршити.

Име. — Прича се, да је село добило име *Буљесовце* од „Боље Селце“, како се испрва звало данашње село Буљесовце због оралије, која је близу села и веома родна, и због добре воде.

Постанак села и порекло становништва. — Прича се, да су најстарија породица у селу *Ивковци*, за које једни веле, да су старинци — једини се они спасли, кад је село пре данашњега чума побила — а други (у селу Горњем Жапском), да су им стари дошли из села *Ђермана* (Врањска Пчиња у сливу Вардара) и да су у турско доба „маден“ плаћали, што је вероватније.

За овима по старини долазе *Ћајци*, чији је предак (по некима прадед, по другима чукундед) добегао из околине *Ћустендил-Бање*, где је убио Турчина (спахију) и своју жену, с којом је овај живео. Пошао веле да бежи у „кумановско“, али га у селу Кршевици срео Мехмед или звани Ћор Паша († 1824) и задржао га у селу Кршевици, давши му земље у атару данашњег Доњег Раистовца близу великог дуба, који и данас постоји (преко српско-турске границе). Он се ту настани, али пошто Усејин Паша, у споразуму са беговима отме земљу кршевачку у Морави, то он напусти, као што је поменуто, село Кршевицу и оде у Преображење, а из Преображења у Буљесовце, где затекне 2 куће ивковске. Ту га позвао неки деда-Петар из те ивковске породице, који

је имао много земље и посинио га. Причају, да је онда у селу била још једна породица *Пупинци*, који се „затрли“.

Потомци досељеника из Ћустендил Бање јесу *Ћајци* и *Поп-Нешинци*.

За овима по старини долазе *Каралејци*, чији је предак (деда) пре 70—80 година дошао из *Св. Никола* (турски *Клисели*, на Овчем Пољу) и био слуга у селу, па заостао.

Доцније се нико није у село доселио.

Распоред кућâ стоји у вези са старином породица: најстарија породица Ивковци јесу у средини села, на десној страни Буљесовског Дола, најближи чесмама; ту је била и најстарија ивковска кућа.

Славе. *Ивковци* славе Св. Николу; *Ћајци* Св. Арханђела и секу колач на Св. Николу по причању због деда Петра, који је славио Св. Николу; *Каралејци* Св. Арханђела. Сеоске су две славе: *Св. Симеон* и *Св. Никола* (летњи).

Старине. — У селу постоји *старо селиште*, које је одмах испод сеоских кућа с обе стране Буљесовског Дола. Ту данас има воћака, ту су баште и конопљишта, а било је и зидина. Прича се, да је ту било село звано *Боље Селце*, које је чума уништила.

Од тог је села заостало *старо гробље*, где је и данашње. Ту је и стара црква Св. Николе, која је ове године обновљена. Др. Јован Х. Васиљевић, који је био у овој цркви, пре но што је обновљена, „судећи по боји живописа, у колико се распознаје у ликовима неколико светитеља у олтару“ и по запису на једном камену од 1552. г., вели, да је та црква из XVI века[1]).

Поред Буљесовца у турско је доба водио *Влашки Пут* тако прозван по Власима, становницима села Преображења, који су поглавито њиме ишли а које и данас зову Власима[2]). Из Преображења је Влашки Пут ударао на Горње Жапско, Буљесовце, Буштрење, па излазио на поменути *Старачки Пут*.

16. Миланово.

Положај. — Миланово је с обе стране Коштаначке Реке, већим делом у равници, а само је део села у почетку дола *Љутинца*, леве приточице Коштаначке Реке, више на брдском земљишту. Куће села у долу Љутинцу јесу на обема странама тога дола, а

[1]) Остаци старина у врањском округу. Прешт. из „Гласника Прав. Цркве“. с. 47.

[2]) Они су по пореклу из околине Охрида (види опис с. Преображења)

куће села с обе стране Коштаначке Реке јесу или ближе реци а око ушћа појединих потока (као што се 2 групе кућа налазе око ушћа *Борскога Дола*, леве приточице Коштаначке Реке), приточица Коштаначке Реке или даље од реке.

Река надолази готово сваке године и чини велике штете усевима, а ове је године толико надошла, да је допрла до многих кућа, докле никад није долазила[1]).

Воде пију са извора, кладенаца, од којих су прилично јаки: *Манцинац* и *Љутинац*. Воде пију и из *бунара*.

Оралија, шума и паша. — Село има оралије око кућа, а и даље од кућа а на местима званим: *Ђуринац* (од доњо-жабачког одваја га пут), *Шоп*[2]), *Селиште, Река* или *Јаз*, *Коштаница*, *Љутинац, Манцинац, Спасевица* и *Пакејка*. Сва су та места далеко од кућа 5 мин. до $^1/_4$ сах.

По *Ђуринцу, Љутинцу* и *Спасевици* имају поједини и *паше* по мало.

Шуме имају у почетку и на левој страни дола *Љутинца;* по мало шуме има и на левој страни Коштаначке Реке. За гориво поглавито доносе дрва из *Глога* око 5 сах. далеко од села.

Становници имају заједничку пашу (утрину) на *Ђуринцу* и *Љутинцу*. Причају, да им је остала од старих и да је била већа, па су је сељани изорали. Пошто су сељани само куповањем, а не крчењем, дошли до свог данашњег имања и пошто се зна, да је сва земља овога села била својина бегова, то је и паша данашња остала од Турака, који су пак као и осталу земљу на свој начин присвајали.

Да једна породица осредње живи — „да не страда" — треба веле: 80 шиника земље, 2 јарма волова и 20 оваца.

Тип. — Село је разбијеног типа, али мала, као у другим селима, нема, јер је ово село скоријега постанка, чифлучно, те се мале нису могле развити. Место мала има групица кућа (од 2—6 кућа), које носе назив породице, чије су те куће.

Таквих групица кућа има 11. У њима живи једна или 2—3 породице и то: *Цоганци*, *Дупчићи*, *Бодурчићи*, *Дошљаци* или *Павловчани* и *Рошаци*, *Жбевчани*, *Гргуровци* и *Стојковци* (иста по-

[1]) То је било на Спасов дан, када је надошла велика и открила *кункове*, којима је вода спровађана још кад је постојало село Коштаница на данашњем селишту.

[2]) Прозвато по некоме Шопу, који је ту овце чувао.

родица), *Божанчићи*, *Шкекинци* и *Ражњинци*, *Павунци*, *Ринцини*, *Ашавци* и *Бубићи*.

У селу има око *35 кућа*, а у групицама 1—3 куће.

Име. — Причају старији људи, да су у атару овога села биле паше, ливаде, које су биле „вак'вске", својина манастира Св. Прохора, и да је на њима било много манастирских коња, због којих доцније село доби име *Коњско*, а сада је прозвато *Миланово*[1]).

Постанак села и порекло становништва. — Прича се, да су најстарија породица у селу *Шкекинци*, чији су се стари (прадеде) доселили пре 100 година из села *Леснице* (Врањска Пчиња у сливу Вардара), где су упалили шуму, те су морали побећи[2]).

За њима по старини долазе *Цоганци*, који су по пореклу из *Пољанице;* први су њихови стари били момци турски.

После њих по старини долазе *Гргуровци*, чији су стари дошли из околине Паланке из села *Гргуровца* (на картама не постоји), али данашњи Гргуровци воде порекло од једног досељеника из села Преображења, кога је посинио њихов предак (прадеда), чије је порекло било из Гргуровца.

За овима по старини долазе *Дудчићи*, чији су се стари (прадеде) 3 брата доселили, добегли из села *Ораовице* (село на источној страни Карадага, близу Прешева). Они су се доселили због зулума арнаутских, „побегли ноћом само с' душу". Један је од та 3 брата остао у селу на турском имању, један отишао у село Златокоп, а један у Врање.

После њих дошли су *Крајмировчани* из села *Крајмировца* (село у Старој Србији, на десној страни реке Моравице) пошто су купили земљу од Турака; дошли су пре 80—90 година. Њихови су потомци: *Бубићи* и *Ринцини*.

За овима по старини долазе *Ражњинци*, који су пореклом из *Бујановца;* били су момци турски.

За тим су се доселили пре 50—60 година: *Жбевчани*, пошто су купили земљу од Турака, из села *Жбевца* („Зибевче"); *Рошаци* из села *Лепчинца* а старином су из села *Нерава* (Врањска Пчиња у сливу Вардара); *Павунци* из села *Лепчинца; Павловчани* или *До-*

[1]) Српске Новине од 24. Марта 1900. год. Бр. 67.

[2]) Прича се, да се први доселио у село неки *Ставорац Мијајла* из околине *Криве Паланке* (из „паланачко"), па се доцније одселио (ваљда су га бегови отерали, јер се за неке прича да су их бегови отерали, само се не зна који су то били) у село *Куппинце* (пчињски срез), где му се данас потомци зову *Поганци*.

шљаци из села *Павловца* (пчињски срез), пошто су купили земљу од Турака; и *Бодурчићи* из села *Златокопа* (пчињски срез), били су момци турски.

Пре 40 година дошли су *Ашавци*, који су по пореклу из околине *Куманова*. Тамо им је још парадеда учинио убиство, због чега је отуда побегао. Најпре је дошао у село *Нерадовце* (пчињски срез), одакле је доцније отишао у *Павловце*, а из Павловца у *Ратаје*. Један од његових потомака пре 40 година је као момак турски дошао из Ратаја у Миланово.

Божанци су из *станимировске* породице у *Буштрењу*. У селу Миланову су имали воденицу, па су се ту и настанили.

Сем последњег досељеника пре 40 година нико се у село није више досељавао.

Славе. *Цоганци* славе Св. Арханђела, *Дупчићи* Св. Николу, *Бодурчићи* Св. Арханђела, *Павловчани* Св. Ђорђа (јесењег), *Рошаци* Св. Богородицу, *Жбевчани* Св. Арханђела, *Гргуровци* Св. Николу, *Божанчићи* Св. Николу, *Шкекинци* такође, *Ражњинци* Св. Арханђела, *Павунци* Петков дан, *Крајмировчани*, *Ринцини* и *Бубићи* — Митров дан, *Ашавци* Св. Арханђела.

Сеоска је слава *Саасов дан.*

Село је ово постало од чифлука и досељавањем на купљено имање. До ослобођења у селу је било, на десној страни Коштаначке Реке, 6 чифлука. Око чифлука било је и „село", прво село данашњег села Миланова. У чифлуцима поред Турака становали су и момци, а око чифлука биле су куће чивчија. Чивчије су доцније, како је који могао, куповали по мало земље од Турака и одмах су прелазили са кућама на своја имања, ма да су опет били чивчије. Тако су се они један за другим из „села" расељавали на своја купљена имања. Поред чивчија и момака, које су Турци доводили и који су доцније накуповали себи имања, куповали су имања, као што је поменуто, и околни становници и досељавали се. Отуда и толико разних породица у овоме селу, због чега становници веле: „Миланово је село шарено — 40 куће од 40 села",

Старине. — На десној страни Коштаначке Реке око 5—10 мин. далеко од села, више њива званих Шоп, јесте *селиште*, где је некада било село *Коштаница*. Данас је све селиште поорано, а у турско је доба ту било *зидина* од кућа. Сав камен

од тих зидина „око 500 кола“ пренео је Усејин Паша у Ратаје и у Врање, а и околни су га становници разносили за грађење својих кућа. Прича се, да је то село било велико и да га је „сабља затрла, нека друга вера Татарлије: све заклали и у кућу и пред кућу и по рид“. Име Коштаница и до данас се очувало и то: као име реке — *Коштаначка Река*, као назив мештана — *Коштанчани*, као назив њива око реке — *Коштаница* и цркве — *коштаначка*. Шта више. памти се, да су međe села Коштанице према Морави („коштаначки удути“) биле до данашњег Доњег Раистовца и да је атар коштаначки обухватао и Горње Раистовце.

Прича се, да је *стара воденица* на десној страни Коштаначке Реке нађена у паутини, заостала од старог села.

Ове је године према ушћу Борскога Дола река открила *ћункове*, којима је вода била спроваћана у село Коштаницу.

За *цркву коштаначку*, која је на левој страни дола Љутинца веле, да је још из времена, кад је село у селишту постојало; ове је године обновљена.

На левој страни Коштаначке Реке близу кладенца Манцинца нађени су трагови (ископани костури) *старог гробља*, за које се иначе не зна.

17. Горња Отуља.

Положај. — Село је с обе стране *Горњо-отуљске Реке*, испод *Длибоког Дола*, леве приточице исте реке.

Све су куће у *равници* близу реке, нарочито део села на левој страни реке.

У селу постоји само један *кладанац* са којег се служе сви становници овога села. Довољно је јак, у речишту је, те га река при надоласку по каткад квари; нема нарочитог имена.

Оралија, паша и шума. — Оралије село има поред реке, у равници, а и ван села, на местима званим: *Врбица, Побијен Камен*[1]), *Влашки Дол*, *Гиздаво Дрво*, *Вељи Врх*, *Арнаутиште* и *Криви Дол*.

На тим местима, изузев Врбицу и Побијен Камен, имају и по мало *паше* и *шуме*.

Село има заједничку пашу и шуму, звану *Змајињац;* близу је села, на левој страни реке.

Тип. — Село је збијеног типа, подељено на две мале: *Ковачевску* на левој и *Дикерску* на десној страни *Горњо-отуљске Реке*.

---

[1]) Ту и данас постоји један камен побивен у земљу. Причају, да га је Марко Краљевић бацио са Марковог Калета — малим прстом.

Мале су раздвојене реком. Куће су у малама поглавито збијене.

У *Ковачевској* Мали живе *Ковачевци*, а у *Дикерској Дикерци* и *Ковачевци*.

У селу има око 23 *куће*, а у малама: Ковачевској — 6 к., а у Дикерској — 17 кућа.

Трле. — Становници овога села имају ван кућа *трле* на местима званим: *Јегрек*, *Мездраја*, *Пребијен Дуб* и *Криви Дол*, која су далеко од села око $^1/_2$ сах.

Свега је *6 трла* ван кућа а на поменутим местима, где поједини имају своје бранике и пашу.

Неки поред трле имају *колибу* и *плевњу*.

Имена. — Не зна се откуда је име *Отуља*.

Мале су прозвате по презименима породица у њима.

Порекло становништва и постанак села. — Најстарија су породица у селу *Ковачевци*, чији су се стари доселили из села *Ђермана* (Врањска Пчиња у сливу Вардара) из мале *Шипка*, где и данас постоје њихове *Ковачеве Ливаде*. Дошли су 3 брата[1]) и то „на питомо", јер је тамо у Ђерману била „планина и дивјак". Кад су дошли, не знају тачно: данас су им потомци прешли седми појас, те се узимају међу собом. Земља је сеоска била онда пуста, необрађена и као такву је купили од спахије „за 40 гроша". Потомци се њихови зову *Ковачевци*.

Друга породица *Дикерци*, који су млађи од њих, воде порекло од призетка из села *Нерава* (Врањска Пчиња у сливу Вардара), који је најпре био момак код Ковачеваца, па га ови призетили. Сви се зову *Дикерци*.

Нико се доцније у село није доселио, те сви данашњи становници села Горње Отуље воде порекло од те две породице.

Славе. — Ковачевци славе *Св. Саву*, а Дикерци *Св. Арханђела*; сеоска је слава *Св. Арханђел*.

Старине. — У селу постоји *старо селиште*, које је близу села на десној страни Горњо-отуљске Реке. Ту данас има воћака, ораха, а налазили су и „старинске парице"; по причању ту је било село „у друг век", кад је био, како веле, „Рим-Папа".

---

[1]) Један од њих пао са једне стене и одмах умро; то место, где је пао зову данас *Чичин Гроб*.

18. Доња Отуља.

Положај. — Село *Доња Отуља* је, сем једне куће на левој, све на десној страни *Дољо-отуљске Реке.*

Све су куће у равници.

У селу постоји један *извор*, са којег пију воде, без имена је, а има и *бунара* (4).

У селу постоји и извор *Лековита Вода.*

Оралија, паша и шума. — Сва је оралија око села, а на местима званим: *Цеаотине, Зеленика, Длге Њиве, Ђерен, Средњи Рид, Коловоз, Гнојина, Освиште,* Грамадица, *Бара, Црвени Брег, Ржиште, Смолница, Слатина* и др.

Поједини имају по мало паше поред реке.

На левој страни реке, у осоју има неколико браника, званих: *Страна, Осовчина, Шумак* и *Стар Забел.* Поред тога имају неки шуме — бранике — по *Гиздавом Дрвету*, а и доносе из *Глога, Кључа* и из села *Брезовице.*

Село има заједничку пашу: *Ширину* на десној, и *Коловоз* на левој страни реке. Заостала им од Турака.

Земља је по родности готово као и моравска.

Тип. — Село је *збијеног тииа*, подељено на 2 мале: *Горњу* и *Доњу Малу.* Раздалеко су једна од друге око 100 корака, растављене сеоским — „пазарским" — путем.

Куће су у малама збијене.

У Горњој Мали живе: *Илијинци* и *Јовановци*, а у Горњој Мали: *Копањчани и Везирови.*

У селу има око 25 *кућа*, а у малама: Горњој — *19 к.*, Доњој — *6 кућа.*

Порекло становништва и постанак села. — Прича се, да су најстарија породица у селу *Илијинци,* чији је предак Илија пре 100 година дошао из *Пољанице* и био турски момак у селу. Сви се његови потомци зову *Илијинци* и *Везирови.*

За њима по старини долазе *Јовановци* или *Божјаци*, чији је предак Илија у исто време кад и први, дошао у село као *божјак* (просјак) такође из *Пољанице.* Сви се потомци његови зову Јовановци или Божјаци.

Онда је имање било све турско, а прича се, кад су они дошли, да је данашња *Слатина* била под густом гором, по којој је било и *срна̑,* а данас је пасиште.

Село је у главноме расло од те две породице.

Пре 70—80 година доселили су се *Копањчани* из села *Копањана*. Дошли су на имање, које су купили од Турака.

Славе. Илијинци славе *Св. Ђорђа*, Јовановци Св. *Арханђела*, а Копањчани *Св. Арханђела* и *Св. Николу*.

Сеоска је слава Спасов дан.

Становници су, сем последњих досељеника, били чивчије и момци турски, па су доцније по мало куповали земље и тако од њих постало данашње село.

Старине. — Испод села око 150—200 корака постоји *трлиште*, где су биле раније трле, па су доцније примакнуте до кућа.

Становници се копају у гробљу преображењском код цркве преображењске.

19. Горње Раистовце.

Положај. — Село је на левој страни *Коштаначке Реке.*

Куће су неке у равници, а неке на омањој заравни.

Извора у селу нема. Воде пију из два стара *бунара*: један је у Горњој, а други у Доњој Мали.

Оралија, паша и шума. — Сва је оралија у равници око села, а између Коштаначке Реке и границе.

Паше немају нити *шуме,* а немају ни заједничку земљу (утрину). Сваки за 10—15 оваца, које чува, оставља ради паше по коју њиву неорану.

Тип. — Село је разбијеног типа, подељено на 2 мале: *Горњу* и *Доњу Малу.*

Горња је Мала од Доње удаљена око 250—300 корака; кроз обе иде пут сеоски.

Куће су у малама распоређене у групицама: по 2—3 заједно. Обично су у групи куће једне породице. Неке су групице раздалеко као и мале, а неке су близу: пут их раздваја, или су на растојању 40—50 корака.

У Горњој Мали живе: Ћашини, Нешини, Станојкини и Љубини или Петришевци, а у Доњој: Пешанци, Прћанци, Цинцарци, Добросињци, Павунови и Лишковци.

Свега у селу има око *15 кућа*, а у малама: Горњој — 6 к., и у Доњој — 8 кућа.

Задруга данас нема, а пре су *Лишковци* живели у великој задрузи веле од *70 душа.*

Име. — Данашње село *Горње Раистовце* до ослобођења (1878. г.) било је део села *Кршевице.* Од ослобођења, пошто је Кршевица заостала под Турцима, би њен део у Србији додат селу *Раистовцу*, које је на десној страни Мораве и за разлику од истог би прозват *Горње Раистовце*, а оно поред Мораве *Доње Раистовце* („Ристовац"). *Раистовцем* је пак село прозвато, по причању, по некоме *Ристи*, чија је била сва земља данашњег села Доњег Раистовца. Он је имао брата *Карафиља*, који је такође имао имања, али је оно данас у Турској око једног великог дуба („трепетлика"); те се њиве и данас зову *Карафиљке* или *Карафиљове њиве*.

Порекло становништва и постанак села. — Прича се, да су најстарија породица у селу *Ћашини*[1]), чији је предак (Станко) пре 90—100 година добегао у Кршевицу из села *Одановца* (село у Горњој Морави северно од Црне Горе — Кара Дага). Тамо су по причању живели у задрузи од 40 душа и кумовали једној арнаутској породици из неког оближњег села. Кад је један од њихових ишао к њима да крсти, при повратку убију га млађи из те арнаутске породице ради пушке, коју је собом носио и коју су му тражили Арнаучићи, да им је дâ, а он то није хтео учинити. Кад су ови чули за то, пођу сви („мужи") из задруге ноћу наоружани и поубијају све Арнауте, своје кумове, па дошавши кући својој, разбегну се куд који. Сваки је при бегству понео, што је могао; деда Станко, назван Ћаша[1]), добегао је у с. Кршевицу по причању са једним „котлом" (бакрачем). Онда су у с. Кршевици биле три породице (3 куће) *Мурџинци*, *Булумачовци* и *Узун-Станимирци*, за које кажу, да су старинци у селу. Станко Ћаша, дошавши у село, призети се код *Узун-Станимира*, пошто је претходно био овчар. Из села доцније због зулума турских пређе на имање бег-Заде, који је онда био основао чифлук на месту, где је данас Горње Раистовце и где су дотле биле трле становника села Кршевице. Потомци тог Станка Ћаше зову се данас *Ћашини.*

За њима по старини долазе *Петришевци* или *Љубини*, чији је предак, кад и првих досељеника, дошао из села *Кокуре* (Врањска Пчиња у сливу Вардара), и призетио се у с. Кршевици. Сви су они, као и претходни, Петришевци или Љубини, пре ослобођења били момци и чивчије турске.

[1]) Први је њихов предак Станко, а по њему и потомци, прозван Ћаша због тога, што је, дошавши у село, говорио „ћаше", што би овамошњи становници рекли „теше" (хтеде).

За њима по старини долазе *Николинци*, чији су се стари доселили из *Горње Мораве*; сви они данас живе (око 10 к.) у селу Кршевици.

После њих по старини долазе *Пешанци* или *Станојкини*, чији је предак добегао из околине *Ниша*, узевши за жену своју куму[1]).

За овима по старини долазе *Прћанци*, чији су се стари пре 70 година доселили из *Шумадије*, где су убили Турчина; били су чивчије и момци турски. Од њих воде порекло: *Прћанци* и *Цинцарци*.

Пре 30—40 година доселили су се *Нешинци* из *Новог Села* (Врањска Пчиња у сливу Вардара), одакле су доведени, да буду момци турски.

По ослобођењу (1878. г.) доселили су се *Лишковци* из села *Жбевца*, а по пореклу су са Кара-Дага Црне Горе према Моравици; дошли су на своје имање, где и данас станују.

Онда су се доселили и *Добросињци* из села *Жбевца*; и њихово је порекло из Црне Горе (Кара-Даг).

За њима су се доселили из *Жбевца* и *Пауновци*, који су као и Добросињци дошли да живе у слободи.

Славе. Ћашини славе *Св. Ђорђа*, Нешини — *Св. Николу*, Пешанци или Станојкини — *Св. Николу*, Прћанци и Цинцарци — *Св. Арханђела*, Лишковци — *Св. Николу*, Добросињци и Пауновци — *Св. Арханђела*, Петришевци или Љубини — *Св. Николу*.

Сеоска је слава *Св. Тројица*.

На месту данашњег Горњег Раистовца најпре су биле трле становника села Кршевице, од којих су неки били прешли на исте и звали их Трларцима. Њих је бег Зада пре 80 година растерао и начинио чифлук, прибравши око себе момке и чивчије, претке данашњих становника у овом селу. До ослобођења је било у селу 2 чифлука.

Старине. Само Доње Раистовце има своје *старо селиште*, које је данас преко границе; ту су по причању ископавали „задине“.

У селу Кршевици, на левој страни Кршевачке Реке, постоји *Градиште* (*кале*), које је на једном омањем узвишењу[2]). Ту је по причању био град *Тролово*, испод којег је било много дућана, по којима се и данас једно место зове „дућаниште“; кад је тај град радио, причају да Врање није постојало.

---

[1]) За њих — Пешанце — једни веле, да су од *Ђорговаца*.

[2]) Од камена на Градишту начињена је црква у селу, која слави Св. Ђорђа.

20. Преображење (Прображење).

Положај. — Село се налази у клисурастој долини, којом тече Преображењска (Прображењска) Река. Земљиште, на коме је село, већином је брдовито; по мало равнице има само поред реке. Са свих је страна затворено брдима, на којима се очувало по мало шуме; највише су тачке око села: *Стеванова Чука, Китасто Дрво* и *Вита Крушка*.

Куће су на обема странама речне долине, у брду, а има их поред реке, у равници.

Река надолази за време великих киша, плави и односи баште и њиве, које су поред реке, а и оближњим кућама наноси штете.

Кладенаца, које река при свом надоласку односи, било је раније много, јер није било бунара, а сад их је мање и немају нарочитих имена. За време велике врућине многи од њих пресуше. Већином се служе водом из бунара, којих у селу има доста (преко 20).

Оралија, паша и шума. — Оралије имају поред реке поглавито испод села, местимице по странама долине, највише пак по ридовима с обе стране села, а на местима званим: *Ћамин Рид, Јазвина, Вита Крушка, Китасто Дрво, Стеванова Чука* и др.

На истим местима имају по мало паше, а и шуме, које у атару овога села према осталим оближњим (доњим) селима има доста.

Тип. — Село се дели на три мале: *Горњу, Доњу* и *Краљевску Малу.* Горњу од Доње Мале раздваја река, а Краљевска је Мала на десној страни реке и то у продужењу Горње Мале. У малама су куће збијене дуж сокака, који воде кроз мале.

У селу има преко 80 кућа. Доња је Мала највећа и има до 40 кућа, остало долази на Горњу и Краљевску Малу.

Презимена су становника: Доње Мале — *Ћаминци, Бучкини, Пајзитовци, Биљарци, Аличови;* Горње Мале — *Паликућинци, Каракуљци, Дучинци, Бицинци, Смиљанини, Чонтини, Маринчићи, Лунгинци;* и Краљевске Мале — *Самарџици, Млаџинци, Калајџије,*

Задруга нема.

Имена. — По чему је село добило име, да ли због тога, што сеоска црква слави празник *Преображење* (6. Августа), или не, нико не зна да каже, ма да је, како изгледа, по томе село прозвато Преображење. Тако се по причању звало и некадашње старо село, које је постојало у Слатини, равници, која је испод села далеко за $^1/_4$ сах.

Краљевска Мала добила је име по селу Краљевој Кући (близу данашње српско-турске границе према Прешеву, сада је под Турцима), одакле су се доселили преци становника те мале.

Порекло становништва и постанак села. Први досељеници, који основаше данашње село Преображење, дошли су из околине Охрида. Доселили су се, како они веле, пре 200 (?) год.; данашњи су им потомци пето колено. То беху Власи (Цинцари), како их и данас зову — Власима — становници околних села, а под тим су именом познати и у вароши Врању[1]). Од њих воде порекло ове породице („фисови" како неки кажу): *Биљарци, Пајзитовци, Паликућинци, Лунгинци, Сирминци* (зову их и *Аличови*), *Бицинци, Ћаминци, Чонтини, Маринчићи, Баба-Алт'нини* и *Петрини*, које зову и *Смиљанци.* За Биљарце, Паликућинце и Пајзитовце зна се поуздано, да су дошли из *Доње Белице,* села у у околини охридској. За Ћаминце мисли се, да су дошли из околине Битоља, а остале горе поменуте породице све су, по причању, из околине Охрида: само се не зна из којих су села досељене. Биљарци и данас имају своје рођаке по Охриду а и у Влашкој знају за неке своје родове, који су се тамо преселили од Охрида. Тамо, у околини Охрида, прича се, да су живели заједно са Арнаутима, али како су упалили гору арнаутску, заваде се с њима и морали су побећи, како веле, само „с душу". Бегајући од Арнаута из околине Охрида дођу у околину Прешева, али како је и ту било Арнаута у близини, пођу они даље и дођу у околину Врања. Тадашњи врањски паша „Ћор Мемед" давао им је да се настане земљу, где је данас Раистовце, па и где је Ратаје, али они, бојећи се царског друма, који је туда водио[2]), нису се хтели тамо насељавати, већ пођу на

[1]) Хан помиње Преображење као „*walachisches* Dorf, welches Preobratschinje heisst". Reise von Belgrad nach Salonik. Wien 1861. s. 47.

[2]) То је стари Београдско — Солунски друм, који је водио, у том делу, десном страном Мораве. Врање није ни додиривао. Тек доцније је Митад Паша начинио друм, који је водио левом страном Мораве и пролазио кроз Врање. Прича се да Врање, пре но што је Митад Паша начинио пут, који је водио кроз Врање, није имало никакве користи од оног старог пута, који је водио десном страном Мораве, као што ни сада нема (сама варош) толике користи од пруге железничке, колике би било, да је станица и пруга поред саме вароши. Онда путници нису никако ни свраћали у Врање, јер је ово било око $1/2$ сах. даље од тог пута. Да би то спречио, Митад Паша је наредио, да путници у свакој вароши морају подносити своје пасоше на преглед властима, те су на тај начин, док није начињен нов друм, путници морали свраћати у Врање, које је, разуме се, од тога имало многе користи.

више уз Преображењску Реку и населе се у оном делу долине. где је и данас село. Ту је онда била велика гора. Прича се, да су у њој нашли јелена, па су се сви чудили, јер такву животињу дотле нијадан од њих није видео. Ту су били заклоњени и изван домашаја главнога пута, који је водио долином Мораве. Уз то је тамо био и згодан положај, на шта су они такође пазили.

Доцније је село расло прираштајем као и досељавањем.

Дучинци су пореклом из села *Црновца* (Врањска Пчиња у сливу Вардара). Отуда је, веле, дошао њихов прадед, деда *Иван*, који је доцније добио надимак *Чипан*. Зашто се кренуо, не зна се. Познато је, да је из Црновца пошао у Врање, да тамо ради и живи. Уз пут заостане у селу Преображењу и ту се ожени „Влаинком". По том оде с женом у Врање, где је, веле, прикупљао ужа „Корчалијама" (трговцима из Корче) и на тај начин живео. Кућу није имао, него је живео под чергом у доњем делу Врања, који се и данас зове Текија. Доцније Иван Чипан напусти Врање и понова оде да живи у Преображењу. Тамо изроди деце, те је веле, имао 3 кћери и око 11 синова, од којих неки остану у Преображењу а остали напусте село и разиђу се куд који[1]). Од Николе, један од оних што су заостали у селу Преображењу воде порекло Дучинци, који су једна од најјачих породица у Преображењу[2]). Сада их је мало у селу, већина их је прешло у Врање, Владички Хан и Сурдулицу.

Самарџици и *Млаџинци* пореклом су из села Краљеве Куће, одакле се по причању неких доселио њихов парадеда[3]).

---

[1]) Прича се, да је један од њих отишао у Цариград, неки у Солун, а неки се враћао у село, па понова отишао из села и то у Св. Гору.

[2]) *Никола*, који се оженио из *љубанске* породице у Буштрењу, имао је 8 синова: *Јована*, *Јању*, *Косту*, *Мијајлу*, *Тасу*, *Стојана*, *Миту* и *Тому*, који је био најмлађи и још као дечко (од 9 година) дошао да ради у Врању, где је доцније као трговац и заостао, оженивши се из породице *Влајинаца* у Врању.

[3]) И Данило Донић, учитељ у Преображењу описао је ово село, само он вели, да су старији становници Краљевске Мале, што је и вероватно. Њему је, вели, неки старац од 100 година причао, да су се први населили преци данашњих становника Краљевске Мале и да су после њих дошли поменути Власи (Цинцари). Још наводи отпор и мржњу Краљевчана наспрам ових, јер ни славу нису славили; за тим како су ови били приморани да приме славу (једни Св. Анта-

Славе. Паликућинци славе *Св. Антанаса*; Ћаминци, Бицинци, Лунгинци — *Митров дан*; Биљарци *Св. Јована*; Пајзитовци — *Ђурђев дан*; Дучинци — *Св. Арханђела*.

Сеоска је слава *Преображење* (6. Августа). На Преображење скупља се велики сабор из свих околних села. О том сабору М. Ракић вели ово: „У Преображење се збира велики сабор из целе Пчиње и из Криве Реке. Ту сам имао прилике да с милином гледам овај крепки сој људи, и да се дивим фином и грацијозном игрању њиховом“ [1]).

Становници овога села разликују се од становника околних села готово у сваком погледу, што је са свим разумљиво, кад се узме у обзир њихово порекло. Већина их је црномањастих, носе се готово исто као у вароши Врању а и по начину живота као и по кроју куће више се приближавају варошанима но становницима околних села. Сви су духа трговачког, вредни и предузимљиви. Говор им је као и код околних становника, влашки (цинцарски) не говори нико, ма да је до скора било стараца, који су знали влашки. Опажа се, да од ослобођења (1878) ово село слабо напредује: многи су се иселили и исељавају из села у Врање, Владички Хан, Сурдулицу и другде, где се занимају трговином, занатима и др.

Занимање. И по занимању као и по осталоме издвајају се становници села Преображења од становника у осталим околним селима. Главно су им занимање трговина и занати, нарочито код становника, који воде порекло од досељеника из охридске околине, којих је највише и који дају главно обележје становништва у овоме селу. Њихови преци, кад су се доселили, прича се, да нису знали орати. Бавили су се поглавито трговином. Стајали су у трговачким везама са свима варошима поглавито северне Македоније и Старе Србије. Из Неврокопа су доносили највише платно, гајтан и шамије; кад кад су, веле, „по 70 товара“ еспапа растоваривали у Преображењу. У Кочане су носили највише клинце и ужа, а отуд доносили пиринач. Њихови

наса, други Митров дан) и остале обичаје, те су на тај начин могли доћи у додир с Краљевчанима и међу собом се почели женити и удавати. — Мени је причао баш потомак тих Цинцара старац *Нача*, који тврди, да су њихови стари први дошли и да су још онда славили славу коју и данас славе; за то сам га нарочито питао, јер дотле нисам знао, да је већи део становништва у Преображењу цинцарског порекла.

[1]) Из Новије Србије. Отаџ. V. 17. с. 46.

се потомци данас ради трговине крећу у сасвим супротном правцу — допиру до Пеште.

Осим трговаца и занатлија има их доста, који су механџије. Од занатлија највише их је кујунџија. калајџија, и самарџија који, као и трговци и механџије, раде у Врању и по осталим местима у округу врањском, а живе у Преображењу.

Земљорадња и сточарство споредно им је занимање и тиме се баве, колико да подмире своје потребе и то поглавито раде жене са укућанима, који остају код куће.

Село има своју школу, један дућан и једну механу.

21. Дубница[1]).

Положај. — Село је с обе стране Дубничке Реке, која постаје од два потока: Старо-селског са извориштем у Карпини испод цркве Св. Петра и Свето-илијског са извориштем под врхом Св. Илија (честелински), на коме је црква Св. Илија[2]). Одмах испод става та два потока настају куће села Дубнице. Земљиште, на коме је село, негде је „пешчаник“, а негде „росуљавица“.

Куће су на странама речне долине и у равници поред реке, а има их и по риду изван долине. Највише је кућа у равници поред реке, јер им је ту већи део земље оралије, а ту су се населили још њихови стари, кад су прешли из старог села Дубнице на данашње место.

Кад река надође — само за време великих киша — сноси камење, засипа и односи њиве и баште око реке а и оближњим кућама наноси штете, те се по неки од становника измештају са својим кућама.

Воде пију из бунара (око 10 у селу), извора у селу нема осим што постоји једна чесма *Чолина Чешма*[3]).

Сва им је оралија око села, близу сеоских кућа. Шумом село није сиромашно, јер одмах изнад села за $^1/_2$ сах. хода настаје планина Карпина са које становници „беру“ дрва поглавито на местима званим: *Остра Глава, Лебовац, Св. Илија* (честелински) и др.

[1]) Ово сам село описао још Августа 1897. год. Ради тога, што данас спада у пчињски срез, придружујем га осталим пчињским селима, ма да није пчињско село, већ више моравско.

[2]) Одатле, по причању, полазе „девет воде за Турско и за Српско“.

[3]) Прозвата по сопственику исте, јер је он био сакат у једну руку — „чољак“.

Тип. — И ако су куће у овом селу збијене, ипак се оно дели на мале и то ове: *Ђокинску, Шорејску, Дромсанску, Ољачинску, Лисичарску, Митровску, Јовинску, Коларску, Живковску, Крпејску, Веђанску, Овчарску* или *Ус* и *Глобинску Малу*.

Осим Овчарске Мале, која је око $^1/_4$ сах. од села удаљена и Глобинске, која је у другој долини, одмах до села, све су остале мале једна до друге: раздваја их или плот или река или сеоски пут.

У свакој мали изузев Ољачинску и Шорејску станује по једна породица по чијем је презимену и мала прозвата. Тако у Живковској Мали станују *Живковци*, у Ђокинској — *Ђокинци* и т. д. У Овчарској Мали станују *Овчарови* (3 к.) и *Шопови* (5 к.).

У селу има око 100 кућа, а у малама: Ђокинској — 10 к., Шорејској — 8 к., Дромсанској — 6 к., Лисичарској — 7—8 к., Митровској — 8 к., Јовинској — 10 к., Коларској — 9 к., Живковској — 2 к., Овчарској — 9 к., и по 5—8 кућа у Ољачинској, Веђанској, Крпејској и Глобинској Мали.

Име. — Село је, по причању, добило име од старога села, које је било изнад овог с обе стране Старо-селског Потока, где су сада многе ливаде. Одатле су, веле, дошли први досељеници, који су основали садашње село и дали му име *Дубница,* како се звало старо село, у коме су дотле живели. Откуда је пак име Дубница не зна се поуздано, ма да неки тврде, да је постало због многих „дубица—дубова“ (храстова), којих је у раније доба било много у овоме крају.

Мале су прозвате по презименима породица у њима. Тако: *Шорејска* — по Шорејцима, *Ољачинска* — по Ољачинцима, *Лисичарска* — по Лисичарцима (пренемажу се као лисице) и т. д.

Постанак села и порекло становништва. Дубница, како веле, постоји „од века и амин“. Али данашње село Дубница није на истом месту, где је постојала стара Дубница. Све оно „зелениште“ — ливаде — око Старо-селског Потока мештани зову *селиште, старо село* или *стара Дубница* и веле, да су њихови стари одатле „надошли“. Отуда су се кренули, како неки веле, због Арнаута, који су им много досађивали, а други опет кажу, што је вероватније, да су старо село напустили због имања, које им је било доле у у равници, те им је онда лакше преносити га кућама.

То се помештање десило по причању пре 200 година, једна за другом прешло је из старог села у данашње 7 породица: *Веђанци, Ђокинци, Митровци, Коларци, Шорејци, Живковци* и *Крпејци*. Једна се породица из старог села, по причању, издво-

јила на другу страну, где је данас село Миливојце (Милијовце), које је од исте постало; то је село близу Дубнице.

Кад се оних 7 породица доселило у данашње село, било је и много шуме (храстова), коју су ови крчили. Онда, веле, нису знали за црно одело („руба груба"), већ су сви носили бело одело. Те су прве породице заузеле сву равницу око реке.

Доцније је село расло прираштајем и досељавањем. Тако доселиле су се ове породице:

Ољачинци — из *Лопардинца* (село под Турцима близу наше границе према Прешеву) одакле су добегли од Арнаута, који су им уграбили девојку.

Дромсанци — из *Шаинца* (село у Врањској Пчињи у сливу Вардара). Дошли као чивчије најпре у Судерце, па одатле у Дубницу.

Лисичарци — из *Тибужда* (из мале Дулана).

Овчарци — из *Стајовца* (село у Врањској Пчињи у сливу Вардара).

Јовинци — из *Оруглице* (село у Пољаници) одакле су побегли од Арнаута (по причању пре 150 година).

Глопци — из Александровца (пређе званог Бок, у Врањском Поморављу, у срезу пчињском).

Старине. — Изнад села један го „чукар" зову *Градиште* и веле, да је ту некада био град, од кога су данас заостале зидине. Њиве изнад Градишта зову *Бојине Њиве* за то, што се ту некада „бој" био; онда је веле и град на месту Градишту био „урнисан". Ал. Јовановић слушао је предање, да су у Дубници живели Латини[1]). Вероватно да је то Градиште из времена Римљана.

22. Ратаје.

Положај. — Село је у присоју на равници поред Мораве, а с обе стране Преображењске Реке, која има воде само зими и после кише.

Морава плави у пролеће поља свих села у њеној равници, па и Ратаја, али река Преображењска, кад надође, чини штете усевима и наносом засипа дворове кућама, које су поред исте.

У селу је само неколико слабих извора. С тога на њима једино поје стоку, а воде пију из бунара. Око извора на месту *Слатини* попада бео прах, који стока радо лиже (шалитра по.

[1]) Врања и њено Поморавље. Дело 1898. г., Октобар с. 45.

мишљењу г. Кузмана Баџовића, учитеља у том селу); ну воду изворску не употребљавају ни за шта.

Клима је поред Мораве хладнија него у околним селима, јер ничим није село заклоњено са северне стране. Снег обично пада од почетка Новембра и одржи се до пролећа, дебео може бити и до 1 м. Ветрови су: зими север, у пролеће југ и запад, а у јесен север, југ и запад, а ретко кад исток; најхладнији је север и исток.

Оралија, паша и шума. — Земља за обрађивање је махом пескуша, помешана са глином, а на брдашцима је смоница. На њивама се сеју и кукуруз и стрмна жита.

Сељани имају заједничке пашњаке у Слатини близу села, а остала им је од Мехмед-Паше (после 1878. г.), који је у селу имао чифлук.

Шуме нема у близини, него на даљини од 2—3 сах., на српско-турској граници, у планини Карпини. Гора је сва ситна од лисната дрвећа, а употребљава се за гориво.

Једној породици за осредњи живот треба: 5 хектара оралије, 2 јарма волова (или добар пар), 20—25 оваца, музница, 1 крава, 1 коњ и 1 вепар.

Тип. — Село је збијеног типа. Дели се на 6 мала: *Војиновску, Сирминску, Чивлучку, Караџинску, Јашунску* и *Милошевску*. Неке су мале раздвојене сеоским потоком.

Куће су у селу у опште без реда распоређене. Осим сеоских путева, поред којих су куће, село има и две главне улице (пута), које се секу у облику крста: једна је кроз сред села са и. на з., а другу чини друм при крају села. На друму су: дућан (бакалница), механа, ковачница, школа и црква, која је нешто даље од села. Услед поплава Преображењске Реке остао је на сред села празан простор, где је и запис (заветина); ту се састају сељани о празницима.

Имена мала уједно су презимена породица у њима.

Село има 96 кућа.

Највеће задруге су од 20 душа, али је већ обичај, да се и синови после женидбе оделе од родитеља.

Име. — Становници веле, да је име села *Ратаја* постало од занимања становника, јер су од вајкада били *ратари* и врло вредни, те им је сва земља била урађена — *уратајена*.

Мале су прозвате по презимену појединих породица, а Чивлучка по томе, што је ту био чивлук.

Постанак села и порекло становништва. — Кад је село постало, не зна се. Прича се, да га је основао деда *Војин*, од кога данас има 30 кућа у шестом степену сродства. Пореклом је из садашње Старе Србије, од куда је добегао у ово село са својим братом Ристом, када су тамо завладали велики зулуми од дивљих Арнаута (можда за време сеобе под патријарсима). Његови су потомци: *Ћосини*, *Павленци* и *Ришини*. Славе Св. Арханђела. Од Ристе, брата Војинова, воде порекло: *јашунска* породица, *Милошеви*, Шу*кареви, Бишкови*, *Сејизови* и по женској линији *Бошкови*. О претку последњих (Бошкових) прича се ово. Звао се Бошко, а био пореклом из Босне. Био је трговац и идући путем, који је водио кроз Ратаје, заноћи у кући деда Ристе и том се приликом загледа у кћер његову, којом се по том ожени и тако остане у селу. Он је славио Св. Николу, па су, веле, и Ристинци узели исту славу.

Други је дошао *Станимир Сирмински*, који је побегао од Призрена (а по причању неких из Моравице) због насиља арнаутског. Најпре је дошао у с. Кршевицу (данас под Турцима, близу границе), одакле га је Усеин Паша са породицом довео у Ратаје за свог чивчију. Од њега је остало 15 кућа у петом степену сродства; потомци су му: *Стојковићи, Станимировићи* и *Николинци*. Има их око 30 кућа. Славе Ђурђиц.

После њих по старини долазе *Караџинци*. Њихов је предак т. зв. Караџа био пореклом из Ћустендил Бање, одакле је дошао у *Црвени Град* (село у Врањској Пчињи у сливу Вардара) и одатле у ово село. Он је био хајдук, па се тек овде у селу смирио. Од њих има сад 6 кућа у сродству до четвртог степена.

Најдоцније се доселило десетак чивчија, који су дошли из Старе Србије на земљу Усеин-Паше и Сулиман-бега; и данас су врло сиромашни. То су: Џунгури, Зунзарци, Дивитовци и др.

Кад се деда Војин настанио, веле, да је морао крчити шуму.

Сеоска је слава Рождество Богородице, а заветина трећег дана Духова.

Међу сељанима овога села нема разлика, једино што Сирминци пазе више на одело.

Старине. — *Старо Ратаје* било је на брду, источно за $^1/_2$ сах. од данашњег села на *селишту*, где су данас сеоски виногради. Са тог се места померило: 1) што су сеоске њиве биле доле, у равници поред Мораве; и 2) што је Усеин-Паша, као и претходник му Мехмед Паша, заузео најбоље њиве, па је с тога наредио, да се село пресели у равницу.

Осим селишта, где је било старо Ратаје, постоји друго селиште *Доње Жаиско* на $1/4$ сах. јужно од Ратаја до саме цркве ратајске; село је ту било поред старог Солунског Друма.

Старо Ратаје имало је *заједничко гробље* са оближњим селима Александровцем и Црним Лугом. Узрок је томе, што су била у близини, једно од другог удаљено по $1/4$ сах.

Има остатака *калдрме* од негдашњег Солунског Друма, који је водио десном страном Мораве а познато је и место негдашњег хана поред тог пута (Београдско-солунског Друма).

23. Доње Требешиње.

Положај. — Село се налази с обе стране Требешињске Реке. Већи је део села у присоју, на десној страни реке; само је једна мала на левој страни реке. Земља на којој су куће, јесте иловача („смолница"). Река, кад надође, за време великих киша, плави само поља, јер куће нису баш близу реке, да их ова може плавити. Шуме нема у близини села; доносе је из околних места, која су од села удаљена за 1 сах. Кладенаца има доста, сви су поред реке и обично нарасту, кад река надође. Воде пију како из тих кладенаца, тако и из бунара, којих у селу има доста.

Тип. — Село је подељено на ове мале: *Јуручку* (12 кућа), *Кобанску* (11), *Тегарску* (14), *Веселинску* (14), *Бошњачку* (8), *Грујинску* (8), *Јанчевчанску* (18), *Вучковску* (12), *Ћаинску* (31) и *Дингарску Малу*. Мале су једна од друге удаљене од прилике 150 до 200 м.; једино је Дингарска Мала реком одвојена од осталих. Куће су у малама збијене, али нису ушорене. Пре је задруга било много, сад их је ређе; највећа задруга у селу броји 20—25 душа.

Имена. — Село је, како причају, добило име на овај начин. Некада је у Горњем Требешињу постојао манастир Св. Арханђела Гаврила, чије се развалине и данас налазе; за време празничних дана сељаци су ишли — у то доба, кад је манастира било — и *требили* жито, гра и друго, те због тога, веле, и село би прозвато Требешиње.

Мале су прозвате по презимену породица, које у њима станују. *Тегарска Мала* раније се звала Ћурчијска због неког ћурчије, који се први доселио у Доње Требешиње из Сурдула. *Кобанска* је *Мала* прозвата по томе, што један од њених становника није умео рећи табан но „кобан"; њега прозову „кобан", а по том целу породицу, а доцније и малу.

Постанак села и порекло становништва. — Од свих становника најпре су се доселили становници Јанчевчанске Мале;

првом је досељенику било име Јанче. Становници Бошњачке Мале дошли су из *Босне*. Веселинци и Вучковци дошли су из *Вучитрна*. Џоганци и Дурини дошли из *Огута* (село у Врањској Пчињи у сливу Вардара). Тегарци и Кобанци дошли из *Сурдула*. Становници Јуручке Мале доселили су се из *Љутежа* (у масуричком срезу).

Сви становници славе Св. Арханђела Михајла због тога, што је у селу некад била чума, те од тада сви примише ту славу. Вучковци, Веселинци, становници Јанчевчанске Мале и неколико кућа у Јуручкој Мали, славе Св. Николу.

Старине. — За 1 кил. м. далеко од села налази се *селиште*, за које се прича, да је ту било село, па се одатле због чуме раселило и поместило на источну страну, где је тада било шуме и лугова.

На источном крају села постоји *Циганска Мала*. Цигани су Ђорговци, вере су источно-православне, а говоре српски ретко кад цигански, јер и не знају добро, Прича се, да су се доселили из унутрашњости Србије; дошао са породицом неки Ђорго, те су се, веле, по њему прозвали Ђорговцима. Махом су свирачи. Само у једној породици поред свирача има и ковача.

ПРЕГЛЕД

а) географских и етнографских назива.

б) преглед географских имена.

в) преглед породичних и осталих презимена.

16*

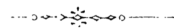

МЛАВА

АНТРОПОГЕОГРАФСКА ПРОУЧАВАЊА

ЉУБОМИРА ЈОВАНОВИЋА

ОПШТИ ДЕО

Основа овом описивању била су Упуства за проучавање села у Србији, која је израдио г. J. Цвијић. Према њима су описана сва села у овој области, а према њима и упуствима, која сам добијао усмено, прављен је и општи део о свима селима. Испитивана су преко лета 1899. и 1902. год. У описивању сам гледао да будем што краћи. Сва описивања вршена су или према личном проматрању, или према исказима старих људи, који су били једини доказ многога, што се у Упуствима о проучавању села тражи. Благодарећи исказима њиховим, ја сам покупио и прибележио све податке о старости села, а нарочито о пореклу становништва, што и јесте главни задатак овога рада [1]. Ну, да би рад био потпунији, ја сам се трудио, у колико је то било могуће, да исказима ових честитих стараца нађем потврде и у писаним споменицима. Тога ради тражио сам у литератури оне податке, који су ми могли у овом послу користити. Исто тако, ради

[1]) С поштовањем помињем овде неке од тих старих људи: Марјан Стевановић (око 80 год.), Павле Траило Кодоњ (100), † Максим Марковић (85) из Ковдина, Милован Живковић (90) из Табановца, Живко Миленковић (96) из Орешковице, Стеван Ивковић (85) из Лопушника, Јанош Васић Гујнић (80) из Панкова, Раја Рајковић (90) и Милосав Илић (80) из Великог Поповца, Дина Ранић (115) и † Рајко Миланић (90) из Великог Лаола, Милосав Јаковљевић (97) и Рајица Стојковић (88) из Каменова, Степан Војиновић (100) из Трновча, Груја Јовановић (88) из Дубочке, Анта Јанковић (95) из Рашанца. Осим ових има још стараца и млађих људи, који ми саопштише многе податке. Свима њима нека је срдачна хвала!

потпуности, унео сам у општи део и главније физичке особине ове области.

Овде ми ваља још напоменути да сам старост села и време досељења појединих породица срачунавао према животу појединих чланова породица и то почевши од оних, што су се доселили, па до садашњих живих, узимајући за почетак селу увек најстарију породицу. Радећи на овај начин, могао сам скоро тачно срачунати кад је која породица досељена, што ми је, опет, послужило да у општем делу одредим времена, у којима је ова област добила највише досељеника.

Главна дела, којима сам се при изради послужио, јесу:

Витковић Гаврило, Извештај Максима Радковића, ексарха београдског митрополита од 1733. године — Гласник Српског Ученог Друштва, књ. LVI.

Новаковић Стојан, Село — Глас Српске Краљевске Академије XXIV.

Новаковић Стојан, Српске области X и XII века — Гласник XLVIII.

Вујић Јоаким, Путешествије по Сербији. Издање Српске Књижевне Задруге, књига I.

Др. Вулић Никола, Данашња Србија под Римљанима — Просветни Гласник за 1901. год., друга половина.

Петровић Мита, Финансије и установе обновљене Србије, књ. I—III.

Др. Павловић М. Драг., Административна и црквена политика аустријска у Србији (1718.—1739.) — Глас LXII.

Др. Павловић М. Драг., Финансије и привреда за време аустријске владавине у Србији (1718.—1739.) — Глас LXIV.

Жујовић Јован, Геологија Србије, део I.

Др. Куниберт Бартол, Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића. Превео Др. М. Р. Веснић.

Милићевић Ђ. М., Кнежевина Србија.

Карић В., Србија.

Ердељановић Јован, Доње Драгачево. Из Етнографског Зборника, књ. IV.

Тројановић Сима, Старинска српска јела и пића — Српски Етнографски Зборник, књига II.

Драгашевић Јован, Млава и Пек — Гласник XXXIII.

I Област и име.

Именом *Млава* назвао сам садањи млавски срез пожаревачког округа. Млавски срез је, пак, онај део пожаревачког округа, што се налази с обе стране реке Млаве и то почевши од излаза њена из Горњачке Клисуре, па све до оне брдске косе, што раздваја ову област од простране равнице Стига. Са северо-источне и источне стране граница овој области јесте развође што дели воду Пеку и Млави. На њему су знатнији висови: Голо Брдо, Камена Главица (415 m.), Столице (455 m.), Зебачка Коса (429 m.), Првоља Чука (543 m.), Капала (635 m.), Средња Главица (599 m.), Горнити Рт (665 m.), Плавчева (863 m.), Шчрбан и Врањ. Са југо-источне стране граничи се оним планинским зидом, који почиње Кобиљом Главом (806 m.), па иде на Врата (850 m.), Велики и Мали Сумуровац (955 и 758 m.), Страињак (735 m.), Велики и Мали Вукан (850 и 750 m.), Јежевац (723 m.), Голу Главицу (660 m.), Лисински Врх (684 m.), Крилаш (691 m.), Дрењар (750 m.), а завршује се Главчином (660 m.) код села Златова. Овај планински зид одваја ову област од Хомоља и вртачасте удољине Беле Реке. Са јужне стране граница овоме срезу, а уједно и пожаревачком округу, јесте у огранцима Златовске Главчине, која на картама носи погрешно име Златово. Са југо-западне и западне стране граничи се ова област оном брдском косом, што се од Главчине упутила ка Костоцу и дели воду Млави и

Морави. Најзад са севера ова област и нема границе, већ се продужава у млавску долину, која се поред Млаве шири. Само се она брдска коса, која се од брда Бубња код села Куле упутила ка Рашанцу, може узети као крајња граница овој области према северу, од које настаје равница Стиг.

Ну, и ако наведосмо границе овој области, ипак можемо рећи да је она само према Хомољу природно ограничена. То се огледа како у географском, тако и геолошком погледу, јер Хомоље представља за себе једну целину, сасвим одвојену од ове области, а и комуникација међу овим областима веома је тешка, нарочито зимњих месеци. Са свију осталих страна граница овој области чисто је административне природе.

Ова област може се поделити у три друге мање области. Те су области:

1. **Горња Млава.** Тако зову онај крај, што се налази на левој страни Млаве поред планинског зида почев од Јежевца па до Златовске Главчине. У њој су ових пет села: Шетоње, Ћовдин, Везичево, Златово и Бусур.

2. **Коса.** Под овим именом зове се она брдска коса, што дели воду Млави и Морави. У њој су ових десет села: Буровац, Табановац, Крвије, Орешковица, Вошановац, Добрње, Лопушник, Забрђе, Панково и Велики Поповац.

3. **Млава.** Сама Млава обухвата земљиште у непосредној близини реке Млаве, али ја сам овој области придодао и она села, што су у сливу Витовнице, притоке Млавине са десне стране. Ова област има двадесет и два села, и то су: Кула, Аљудово, Кобиље, Манастирица, Црљенац, Старчево, Рановац, Кладурово, Мелница, Витовница, Стамница, Бистрица, Ждрело, Велико Лаоле,

Мало Лаоле, Лесковац, Петровац, Кнежица, Каменово, Трновче, Дубочка и Рашанац.

Цела област, дакле, има 37 села са 12.302 пореске главе и 50.950 душа, смештених у 8.917 домова[1]).

Насловно име овој области дао сам по реци Млави, која кроза средину тече.

II. Главније физичке особине у области Млаве.

1. Геолошки састав.

Млава је област врло различитог геолошког састава. Према испитивањима, која су у овој области вршена, можемо извести ове закључке:

Косе и брда што ову област ограничавају с источне и северо-источне стране све су палеозојске старости. Палеозојски шкриљци, аргилошист, микашист, црвени пешчар, карбониферске наслаге са слојевима каменог угља заузимају цео источни и северо-источни крај ове области.

Терцијер је само у долини Мелничке Реке и Великог Потока (Огашул Лонг) прешао и на десну страну Витовнице, где је представљен лапорима, у којима се налазе многобројни отисци лишћа и слојеви лигнита; иначе палеозојске наслаге прелазе и на леву страну Витовнице и образују читава брда. У овим брдима на левој страни Витовнице налазе се и границе ових наслага са терцијером, који се после и даље пружа све до косе, што са југозападне стране граничи ову област, а коју смо већ поменули. Додир ових палеозојских наслага са терцијером приметио сам само на левој обали Витовнице у Рановцу поред ново-просеченог друма од Петровца у Рановац, али нисам могао запазити правац и нагиб слојева.

Све остале косе и косанице, што се око Млаве и по овој области пружају, терцијерне су старости. Слојеви песка, лапора и глине, а код Дубочке, Трновча, Каменова, Кнежице и Великог Лаола и терцијерног кречњака и пешчара — махом церитски кречњак и пешчар са кардијама — измешани код Трновча и Каменова са слојевима лигнита, од којих је слој лигнита у Каменову при-

[1]) Види попис становника у Србији од 1900. год.

личне моћности, леже у врло мало поремећеном, готово хоризонталном положају. Ово се најбоље види у Стамници и Ћовдину. У Стамници се нарочито лепо види додир црвеног пешчара, кречњака и терцијера. Слојеви терцијера, представљени лапорима, једва 5° нагнути према хоризонту са падом у с.-з. поље, леже дискордантно према црвеном пешчару, чији слојеви имају правац с.-з., а падају у северо-источно поље под углом од 30°. Слојеви кречњака имају такође правац с.-ј. и падају у источно поље под углом од 18°. У Ћовдину додирују се кречњак и терцијерни слојеви са црвеним пешчаром. Кречњачки слојеви задржавају и овде исти правац пружања, само што им је угао нагиба далеко већи — преко 40°. Планински зид, који са југо-западне стране граничи ову област врло је различитог петрографског састава. У Геологији Србије од Јована Жујовића изнесен је геолошки састав овога. Ја бих имао само да додам да су проматрања Хердерова, по коме се код Златова на кречњак наслања црвени пешчар, истинита. Шта више, црвени пешчар се од Златова продужује ка Бусуру, где се у самом селу врло лепо види. Овде се у Бусуру јављају и слојеви палеозојске старости, као: микашист, аргилошист и кварцит, што се не помиње код Жујовића. Преко терцијервих наслага у целој области распростиру се где више, где мање дилувијалне творевине, а преко ових је алувијум.

2. Земљишни облици — морфологија.

Млава је пространа, брежуљкаста равница, по којој се пружају мање брдске косе, које се од планинског зида са југо-источне стране одвајају, па иду готово упоредо са Млавом ка северо-западу. Једна од тих коса дели воду Млави и Витовници, друга Млави и Бусуру, а трећа Млави и Чокордину. Нарочиту пажњу заслужују две терасе, што се непосредно поред Млаве пружају. Оне почињу од Ждрела и Шетоња, па иду све до Дрмна, близу ушћа Млавина у Дунав. Код поменутих села ове терасе леже једна изнад друге, од којих је нижа 8, а виша око 12 m. уздигнута. Идући даље низ реку ове су терасе где-где разривене, доње су на скоро и уништене, али горње се и даље одржавају, као што напред рекосмо, до села Дрмна.

На свима овим косама налазе се омања брда разних имена, али, она ће се помињати при опису појединих села. — Према овоме за пластику земљишта у области Млаве изохипса од 300 m. игра врло важну улогу. Ниже партије од 300 m. већином су непосредно око реке Млаве и њених притока. Косе са пласастим брдима достижу ову висину. А преко ове изохипсе висине до 500 m, као и веће, имају само неке тачке у атару Рановца и Горње Млаве и ивични бедеми.

3. Воде — хидрографија.

Млава је највећа река у овој области. Она протиче готово кроз средину њену. На овоме току, који се може назвати и средњим током њеним, Млава прима више већих притока са једне и друге стране. Тако са десне стране Млава прима *Витовницу*, која целом дужином својом тече преко ове области, само јој ушће није на земљишту млавског среза. Витовница извире са више кракова с огранака: Плавчеве, Шчрбана и Врања и целом дужином прима доста велике притоке, о којима ће бити речи при опису појединих села, док се најзад не улије у Млаву између Батуше и Малог Црнућа, остављајући земљиште ове области код Куле.

Осим Витовнице ваља поменути још и ове притоке са десне стране: *Суву Реку*, која пролази кроз Бистрицу, па се код Малог Лаола улива и *Стамничку Реку*, која пролази кроз Стамницу, па се близу Лесковца улива у Млаву.

Са леве стране Млава прима ове притоке:

Шетоњску Реку, која извире испод Лисинског Врха са врло лепим и јаким врелом, а близу Шетоња се улива у Млаву;

Бусур, који извире са више кракова у атару села Бусура и протиче кроз села: Бусур, Табановац и поред

Крвија и Великог Лаола, док се најзад не улије у Млаву близу ушћа Стамничке Реке; и на послетку

Чокордин, највећа Млавина притока са леве стране њене. Чокордин извире у атару села Орешковице са два крака: један се зове *Врањак*, а у горњем току *Трска*, и извире испод брда Садова, а други се зове *Коњушица*, која извире са брда Коњушице и Калоче. Оба се крака састају код Орешковице и од састава до краја атара села Вошановца носе назив *Кошарња*, а одавде се зове *Жестила* до близу села Кочетина и Великог Поповца и тек одатле носи име *Чокордин* све до ушћа у Млаву у атару Великог Села.

Све ове речице — притоке Млавине имају својих притока, али, оне ће бити поменуте при опису појединих села.

Овим речицама и њиховим притокама земљиште је у овој области доста добро дренирано, те је и родност његова врло велика. Од овога се изузимају само оне партије земљишта, које су на окомитијим брдским странама, а покривене су смоњачом, као и оне у непосредној близини планинског зида, где виловити потоци сносе плазину или сипар и засипају поља, те су с тога мање родности.

4. Клима.

У климском погледу ова се област разликује од осталог округа пожаревачког. Налазећи се на улазу Горњачке Клисуре, а мало заклоњена са северне и северозападне стране, ова је област изложена приличним климским променама, јер је изложена јаким ветровима. Главни су ветрови: *кошава*, која долази с истока — кроз клисуру и она је у овој области врло опасна, јер често дува и по шест недеља и чини грдне штете. Нису ретки случајеви да обара пластове сена, кровове са кућа, а чупа и дрвеће из корена. Она дува преко целе године, али

је најчешћа зимњих месеци. Кад кошава дува, зиме су врло јаке. Дува у целој области, али највеће штете чини у селима: Бистрици, Великом Лаолу, Малом Лаолу, Ждрелу и Шетоњу, у којима, може се рећи, ретко и престаје. Други је ветар *северац*, који зову разним именима, као *мађарац*, *свињодерац*, *горњак*, а влашки се зове *вентр реу* (рђави ветар). Ово је најхладнији ветар. Он дува обично зимњих месеци и појачава зиму. Кад он дува, вели се овде, свиње морају да липшу од зиме. Северац дува са севера, он увек чисти време. *Запад* долази са југо-запада и он доноси кишу. Запад дува обично после кошаве. Најзад дува и *југ*, који је топао и такође доноси кишу. Ови ветрови дувају у јесен и пролеће, а ређе преко лета. Преко лета кишу доноси по неки пут и кошава.

Зиме су у овој области доста јаке, особито код оних села, што су ближе планинама. Снег траје обично од половине новембра, па до половине марта. Али, на височима, које поменусмо напред, задржи се и до краја априла, а има га често и о Тројицама. Обично напада од 0,50 до 1 m., а често бива и много виши. Лета су доста топла, али је врућина ублажена кошавом, која врло често дува.

Распоред воденог талога у целој области готово је подједнак. Има мале разлике између села у планини од оних поред река, али је она врло незнатна.

Радови у пољу обично почињу у првој половини марта месеца, а најдаље до Благовести.

Б. Биљни свет.

Биљни свет у Млави не одступа толико од остале Србије, да би се о њему могло засебно говорити. Успевају све врсте жита, као и у осталој Србији. У Бистрици и околини сеју крупно-зрно жито *белију*

и она врло добро успева. И остало културно биље успева врло добро. Воће, пак, а нарочито шљива, не успева добро. Ово долази отуда, што кошава обије сав цвет. Тога ради, сељаци се воћарством мање занимају. Ако шљивака у коме селу и има, то обично заузимају заклонито место. Шљивацима су богатија села у Коси, но она у Млави.

Шуме су у овој области скоро проређене, има их много више у планинама него у равницама. Она је обично од листопадног дрвећа. У планини је храст, граница, граб и буква обично дрво, а у равницама букве нема. У новије време почели су сељаци садити и неговати багрем и он врло добро напредује. Ретко које село у Млави да није почело да га култивише. Он врло добро расте и доноси користи, јер добро гори, а служи и као ограда. Али, поред користи он чини и грдне штете, јер пружа под земљу жиле, из којих избију млади изданци и тако се често цела њива претвори у шумарак, да се после тешком муком може од њега да очисти.

Винова лоза је овде добро напредовала, али је сад нема. Почело се поново да се засађују брда виноградима, али то је у врло малом размеру.

Ливаде и пашњаци су доста добри, а нарочито у планини. Тога ради, народ се овде врло много бави неговањем стоке.

ИСПРАВКЕ

на секцијама ђенералштабне карте.

На секцијама ове области има прилично и замашних грешака. Овде ће се веће од њих у појединим селима навести и уједно исправити. Тако: у атару села Бистрице погрешно је назначено име потоку Језинац, треба *Војединац*. Нису назначени крајеви: Вигњиште, Лекин Луг, Доњи Лаз и Горњи Лаз. У атару

села Витовнице није ни приближно уцртан терен, као што је у природи: на карти је брдо Гола Чука означено на левој страни Витовнице, што је сасвим погрешно, већ је Гола Чука на десној страни. На левој страни Витовнице су ови висови: Урлаја, Муројко, Чукар и Бигар, од којих није ниједан на карти назначен и ако су виши од оних на десној страни реке. Куће сеоске на секцији већином су уцртане на десној страни реке, а у ствари већина их је на левој, а само су 24 на десној. Место имена за вис Стењак, треба да стоји *Страињак*. Вис Струг није означен и ако по висини не уступа вису Курматур, који је одмах према овоме. Манастир Витовница није назначен, а то је свакако требало означити.

У атару села Кнежице ове су грешке: поток Багашин улива се у Југовац са десне стране, а не са леве, као што је на карти. Место имена Карпин Поток, треба да стоји *Карићски Поток*. Место имена Погашин, треба да стоји име *Дабовац*, који се у горњем току зове и Турским Потоком. Име Турски Поток треба заменити именом Црвени Поток. Место имена Црвиште треба да стоји Црквиште, место имена Мумица, треба да стоји Мала Ума. Где су означени стари виногради, треба да стоји име брда Погледић. Осим овога нису назначени неки потоци и крајеви за рад, али, ово ваљда није ни размер карте допуштао.

У атару села Рановца треба исправити: место имена Брусиња ставити Брусоњ; није име потоку Јерик него Јерк; исто тако место Благојењ треба да стоји Благојоњ Поток. Није означен поток *Лазароњ,* који утиче у поток Флори. Место имена Оруш Поток треба да стоји или Црвени Поток или влашки Огашул Рошул. Место имена Заман, треба да стоји име за вис Знамањ.

У атару села Златова треба исправити ове грешке: место имена за вис Златово, треба да стоји име Главчина, чији се највиши врх зове Чука. Означену Чуку треба заменити именом Метаљка. Између Метаљке и Чукара је Глождар, који није назначен. Не зове се Јагњећи Брег, него Јагњилски Брег. Није назначено Селиште код Градишта. Осим тога нису назначена имена за поједине крајеве за рад. Пут из Везичева у Златово иде преко Клокоча, а не обилази Чукар, као што је означено. Нису означени потоци: Глождар, који утиче у Грабовац, ни Каловски Поток, што утиче у Клокоч.

У атару села Лесковца треба исправити име Медовник у *Медвеђак*. Место имена Лешје, треба да стоји Дубрава и Кулме. Нису назначени многи крајеви, као: Коварна, Кључ и други.

У атару села Везичева није означено брдо Јоргован, тако исто ни брдо Парлози, ни Велика Страна, на коју се наставља Равни Грабар. Градиште је погрешно уцртано. Осим тога многи крајеви нису назначени, као: Осредак, Поље и др. И у осталим селима има врло много грешака у номенклатури, али их нећемо све набрајати, јер су од мањег значаја. Ваља напоменути да су много знатније грешке у путовима, али то се не да на овај начин исправити, с тога преко тога прелазимо.

III. Насеља и њихове опште особине.

1. Положаји села.

Сва села у овој области имају сличан положај. Она су обично на обалама каквог потока или речице, или су у изворном делу њихову. Од овога се изузимају само села Горње Млаве, која су мало више уздигнута на плећима брдским, али, код њих увек пролази по један поток кроза село, које се и налази на изласку потока из клисуре. Села у Коси раштркана су по доловима око река и њихових приточица и нису једна од другог удаљена. Обично их раздваја само по једна брдска коса. Лепа је панорама, нарочито кад се са брда Ђуле и Жедних Вода баци поглед на долину речице Чокордина и њених притока. Ова речица са својим притокама разорила је брдску косу, те су остали само долови испреграђивани брдским косаницама, у којима се виде куће појединих села.

У самој Млави села су поређана у млавској равници обично поред каква потока, али на висини обично изнад горњих тераса, тако да их Млава не може да плави. И сама обласна варошица Петровац, лежи на обалама млавским. Сва села у овој области нису по своме положају на великој висини, али, ипак су толико висока, да их воде не плаве. Једино од овога чини изузетак Бусур, кога река редовно плави.

Детаљније о положају појединих села видеће се у посебном делу.

2. Тип села.

Велика већина села у области Млаве правог су *збијеног типа*. Куће сеоске обично су груписане, те села имају — *сокаке* и *мале*. Мале су обично одвојене једна од друге само сокаком или потоком. Оне носе различне називе, и то увек према породицама, које у њима живе. Ређи су случајеви, да се село дели на крајеве, који би носили нарочита имена. Таква случаја имају свега три, као што ће се у посебном делу видети. Куће су сеоске обично поврстане око потока, те се због тога већи број села пружа више у дужину него у ширину. Куће су на одстојању једна од друге обично по 50—100 m.

Изузетак од овога збијеног типа чине два села, и то су: Рановац и Мелница, од којих је Мелница мање разбијеног, а Рановац правог разбијеног типа. Али, ни ова два села нису од почетка била разбијеног типа, већ су се у новије време распала. Томе су узрок имања појединих сељака. Док је било мање становника, могли су живети с оно земље што им је било у близини кућа, они су живели груписани, али, чим су се намножили, одмах су почели да се селе на имања, која су даље.

Да не би, пак, губили у времену одлазећи и враћајући се с имања, појединци су се почели пресељавати и тако у току од непуних педесет година, ова села постадоше потпуно растурена. У новије време може се приметити да се, на супрот томе што се иде да се села што више групишу, поједина села почела да се распадају, таква су села: Бусур, Орешковица, Рашанац, Дубочка и Забрђе, која већ имају по неколико кућа одвојених од села. Истина, у овоме распарчавању села, игра при-

личну улогу и начин занимања. Код оних села, где је сточарство јаче развијено — где је, дакле, оно главније занимање, виђа се ово распарчавање чешће, него код оних, код којих је земљорадња претежнија. У неком случају растурање села зависи и од теренских прилика, као код Бусура, који се мора растурити, јер му досађује река поплавама. У Орешковици су се доцније досељене породице, које говоре влашки, а и сељаци их зову Власима — одвојиле мало даље од села, а на њих су се угледали и остали, чија су имања даље, те се село почело да распада.

Интересантно је напоменути још и то да се села са становништвом, које говори влашки, радије распадају, него она, где се говори српски. Према свему, можемо извести следећи закључак о типу млавских села: *Села у области Млаве правог су збијеног типа. Куће су сеоске подељене на мȁле, које носе називе према породицама, што у њима живе, али мале нису једна од друге далеко. Изузетак чини само Рановац и Мелница, који су разбијеног типа.*

Ако бисмо хтели да потражимо узрока овој груписаности кућа, морали бисмо поћи прво са теренских прилика. Напред сам већ поменуо да се села налазе или поред речица или у изворном делу њихову. Значи да̀ су оснивaоци села обично гледали да буду ближе води. На њих су се угледали и до̀сељеници и тако су се села развијала у групи. Али ако бацимо поглед на прошлост села, одмах ћемо увидети да груписаности села има и других узрока. У ранијој прошлости и у овој области беше мало живља, и то тако растуреног, да су се једва могли наћи. Кад се становништво почело множити, жеља за друштвеним заједничким животом и потреба за одбраном гониле су их да се зближују. Отуда видимо да се прикупљају поједине породице са разних места и оснивају село.

Ретко ће се наћи и у причама у овој области да је неко сам самцит живео. Обично се почетак селу узима са 7 или 9 кућа. Овај број означава да наш народ није волео да живи усамљено. Овде имамо примера где усамљени оснпваоци појединих села куме друге само да дођу код њих, да би живели у друштву.

Шта више, и у оном случају, где су појединци за себе живели поред каква извора, опет су се дружили, дозивали и договарали, те се не може рећи да је у духу нашега народа да живи одвојеним животом. Поред тога, груписаности села у овој области допринело је у многоме и то, што су се овде досељавале породице, као што ћемо видети у посебном делу, махом убрзо једна за другом, највише из Крајине и Црне Реке и то на позив својих рођака да јевтино до земље дођу, или као слуге, па су се и настањивале у близини једна до друге. Задругарски живот појединих породица, до душе, чинио је мало да се до подвојености дође, али у новије време видимо да су се задруге почеле да распадају. Поједини задругари и ако би остали у близини свога старог кућишта, ипак би зидали за себе кућу, а тим множењем кућа — распарчавањем — учинили су те су села постала груписана. Најзад, ако се дода још и то да је за сразмерно доста кратко време популација у овом крају врло много нарасла, може се узети да је и уштеда у земљи све ово становништво груписала, како би им остало што више земље за рад.

3. Кућа, двор и окућница.

У целој области Млаве куће су у дворишту, од прилике око 4—20 метара далеко од пута.

Дворишта — авлије су доста пространа, а ограђена су обично плотом, ређе *катовима*, а још ређе трњем. Двориште кућно је ограђено од градине или шљивара ниским плотом или катовима. У дворишту се налазе и

све остале зграде, а у градини или шљивару налази се по негде пчеланик, а тамо је и котар у који остављају сено. По шљивару обично пуштају свиње, кад су код куће. На дворишту је *велика капија*, која је ређе покривена сводом. Капија се налази обично према кући. До велике капије налази се и *мала капија* за људе. Капије су од тараба ретко поређаних; врло је мало капија од дасака поређаних једна до друге. Капије су једнокрилне, а окрећу се око дирека, за који су обично везане гвозденим обручима горе и доле. Двориште код већине села ове области је мање више испреграђивано катовима или ниским прошћем. Те су преграде већином обори за стоку, који су одвојени од општег дворишта, где су остале зграде, а и међу собом. У правој авлији — дворишту — налазе се ове зграде: *кућа*, *стасина* или *стаја* или *кљет*, *амбар* и *кош*, *подрум* или *подрумче*, *кошара* или *тоблар*, *шупа* за кола, *пивница*, *кавез* или *кокошињар*, а ређе *казаница*, *штала* или *ар* за коње, *трло* покривено за овце, *кочина* или *свињац* и *чардак* за сено. *Градина* је одвојени крај дворишта засађен поврћем и цвећем, и зову је и *башта*. Овде се обично налази поврће. Шљивари, где их има, обично су позади куће и они су заграђени.

Ретко, али ипак има случајева, где се око куће налази и по мало засејане земље кукурузом.

У распореду ових зграда, које поменусмо, не може се утврдити позитивно никакав ред, али се, ипак, може узети као тип овај распоред: Према великој и малој капији стоји кућа; пред овом је с лева или десна у страни стаја или кљет. Супротно од стаје налази се кош, у већини случајева с амбаром под једним кровом, који је извучен и ослања се на диреке, те прави шупу или трем за кола. Уз кућу или стају је прилепљено подрумче или подрум, а позади овога је кокошар или

кавез за пилиће. До кокошара је свињац или кочина. Дубоко у авлији са стране кућне, али увек тако да се види са кућних врата јесте кошара или тоблар за крупну стоку и покривено трло—тор за овце, а до овога је и кошара за смештање сена. Где нема коша, ту је шупа за кола лево или десно од куће, опет на видику. Ове су последње зграде обично одвојене врло ниским плотом или катовима. Пи̑вни̑ца̑ има мало, али оне су обично близу уз кућу; а где је могуће место пивница има и подрума под кућом, али врло мало. Казаница је обично на искрајку дворишта. Чардак за сено је поред тоблара, а котари са сеном су обично у воћњаку, они су ограђени плотом од прућа. *Дрвљаник* је обично с леве или десне кућне стране у близини свињца и кокошара. Од ових побројаних зграда ретки су случајеви да има свака кућа све, али ни најсиротнија кућа није без 5—6 зграда у авлији.

Овде ћу редом сад описати сваку од ових поменутих зграда и преграда, као и то чему служи.

Кућа. У Млави је кућа мала зграда, најобичније од два одељења: „куће" и собе („кућа" је кухина). Она је највиднија међу осталим зградама око ње. Најобичнији је тип куће паралелопипед. Дужина зграде варира од 6—12, а ширина од 3—6 m., не урачунавајући овде и прилепке уз кућу. Висина куће од пода до тавана варира од 2 до 3 m. Положај куће у дворишту приближно је сталан у свима селима. Кућу обично праве према улазу — капији, и то тако, да је дужом страном окренута путу, а као што смо рекли, за 4—20 m. далеко од ограде. Нису ретки случајеви да је кућа и до саме ограде. Овакав распоред кућа чини те већина села има своје улице — сокаке.

Гледајући на материјал од кога су куће прављене, можемо их поделити у више група: или су то куће од

брвана — дорунага — *дорунгаре* (ређе се чује *брвнаре*); или су од *клипака* и *коленика*. Клипци су танке дашчице, које се редом стављају између два на близу побијена дирека. Коленике су такође дашчице обвијене сламом, које се мећу и између дирека. Ове се другојачије зову и *долме*. Или су најзад куће од *баскије* — *чатме* и то су *чатмаре*. Баскије или чатма су такође танке дашчице или пруће, које се плете, а после олепи блатом, те се с тога ове куће зову друкше и *плетаре*. Куће плетаре или чатмаре имају увек темељ од цигле или камена, а преко њега велике дireке — балване. Најзад у најновије време куће се зидају ћерпичем, који мећу између посађених дирека и то је *бондрок*.

Највише има кућа дорунгара или брвнара. Ове су и најстарије. Мање има од клипака и коленика, још мање од баскије и чатме, а најмање од бондрока. Куће од тврдог материјала овде су ограничене само на школе и механе.

Према материјалу, дакле, од кога су саграђене, куће се могу поделити у старије — дорунгаре и новије — чатмаре. Истина, још и данас праве се куће од брвана — дорунага, али је преотело маха грађење на оне друге начине. Куће саграђене од брвана немају темеља; темељи су овде диреци, а зидови брвна, која граде махом од букве. Исто тако ни куће од клипака и коленика немају нарочитог темеља. Међутим, чатмаре — плетаре имају темељ од цигле или камена. Кровови на кућама су мање више високи толико, да се човек може на тавану код слемена лепо да исправи. Високе кровове зидају због тавана, који им служи у већини случајева као сместиште за кукуруз. На кућама с поља налазе се обично једна врата. Врата су увек на кући саграђена од дебелих дасака, а затварају се помоћу *скакаљке* или *клипка*, који се једним канапом, про-

вученим кроз рупу на вратима отвара. Ова скакаљка је најчешће од дрвета, али их има и од гвожђа. Праг је на вратима увек толико висок, да се мора прескакати. Врата су ниска — мала, да се у већини случајева мора повијати при улазу. Врата су скоро увек окренута друму. Осим врата, на кући има по једно мало прозорче, али има кућа и без овога, те светлост пролази само на врата и кроз *камин*. Ово је прозорче 30 ширине и 40 cm. дужине и најчешће се затвара дрвеним капком, који се провлачи кроз нарочито удешени отвор, па се дању склони, а у вече навуче. Ово је код дорунгара. Код плетара — чатмара, виђа се на овом прозорчету капак, који се на *шаркама* окреће и везује, а у многим случајевима налази се прозорче, стаклом или хартијом залепљено. У већини случајева налази се на овоме прозорчету испрекрштано гвожђе или дрвеће.

Прозора на соби обично имају два, они су мало већи од прозорчета на „кући“ и обично су један од другог на растојању од 1 m., а где-где су и ближе. Висина од земље износи такође 1—1,50 m.

Прозори су већином једнокрилни, а има их и са два крила и то с поља. Једнокрилни прозори су мањи. На прозорима је већином стакло, али није редак случај да је на прозору разапета кожа, као у Бусуру. На прозорима се где-где находи гвожђе или дрвеће испрекрштано, али ћерчива има у већини случајева. У отварању прозора на соби, обично се гледа да буду окренути истоку и југо-истоку.

Унутрашњост куће и собе. Унутрашњост куће је сасвим проста. Један *камин* при собњем зиду, испод кога је патосано циглама, где гори ватра. Једна даска у близини камина са судовима за воду, неколико рафова за остављање лонаца и посуђа, софра, црепуља и котао са неколико ведрица, гдекоји чабар и тронога столичица дрвена, неколико вешаљака од дрвета што о балванима на

тавану висе и вериге у камину — цео је украс кућни. Али, све куће немају камине; неке имају и оџаке.

Камини су обично при собном зиду, а почињу обично од таванице. Прво су оплетени и излепљени на лук, а после су озидани до изнад крова. Има случајева, где су изнад крова опет од дасака, али у већини случајева су од цигле и не уздижу се високо. У камину су испречене мотке.

Оџаци су озидани циглом, а почињу од земље и имају огњиште. И они се налазе уза собни дувар, а изведени су изнад крова. Оџака има много мање него камина. У многим случајевима и камини и оџаци изнад кућа су олепљени и окречени, а виђају се и шаре као змије, сат, а најчешће година, кад је кућа зидана или какво дрво. Нарочитих преграда у кући нема. На дувару између куће и собе обично при крају налазе се ниска врата, што у собу воде.

У унутрашњости собе није ништа боље него што је у кући. Једна повећа земљана пећ уз дувар, према огњишту у кући, кревет од дасака и ногара са мало тканих поњава, која столица од дрвета, а врло ретко сто — цео је украс собни. У најновије време земљане пећи замењују плеханим.

Ни собе, ни куће нису попођене. Има врло мали број кућа, попођених циглом, а још мање даском, тако, да ишчезавају према осталим. Кућа служи за готовљење јела. На огњишту кувају јело и пеку хлеб, у камину суше зимницу. У кући ручају и вечерају, а лети и спавају. Зими, пак, има случајева где у кућама спава и стока. Соба служи увек за спавање. У собама спавају само људи, али у пролеће уносе по кад кад и какво рано ојагњено јагње, да не би скапало од зиме. У већине кућа има пред кућом и *ходник* или *трем*. Овај служи лети и за спавање. Уз кућу, а по где-где и уза стају, налази се редовно по какав прилепак од брвана, који је по-

кривен кровом од куће. Ово је *шупа*, а најчешће се зове *подрум* или *подрумчић*. У овај се смешта сир, млеко, пољске алатке и разни судови. На кући се, нарочито у Горњој Млави, налази и *диван* или *доксат*. У њега се улази из собе, а негде и степеницама из авлије, на њему се лети спава.

На таван се пење увек из куће, а ретко из трема. Таван служи за смештање кукуруза. Куће су најчешће покривене ћерамидом, ређе црепом, још ређе даском, а врло ретко трском — кровином. Ћерамиде су обично добро олепљене малтером по ивицама, да их не би ветар однео.

Зграде. После куће по својој величини и важности долази стаја или кљет. Ова је зграда у свему слична са кућом, она служи за оставу дреја и судова, а тамо остављају и бели смок и у опште храну. У њој, ако је задруга већа, спава и који члан породице, а нарочито лети.

Кош је обично сместиште за кукуруз. Он је већином оплетен од прућа, а подигнут је на 6 дрвених или камених стубова. У много случајева кош је сагpађен од летава, али је у том случају у вези с амбаром.

Амбар је, опет, од дебелих дасака сагрђено сместиште за ситну храну. Кош и амбар увек су под једним кровом, који је, као и код кућа, од ћерамиде. Кров је овај извучен и ту је *шупа*, где остављају кола да не кисну или да се не суше на сунцу. Под кошем негде чувају свиње, али врло ретко.

Где нема коша и шупе, ту се шупа за кола прави засебно. Побију се четири дирека, па се озго набаца трње и коров и ту се склањају кола.

Пивнице имају само нека села у Коси, и то су ониске брвнаре, уздужна облика, мало у земљу укопане, где држе бурад. У новије време тамо остављају пољске алатке, пошто немају вина.

Тоблар или *кошара* за крупну стоку саграђена је од брвана, а покривена шашом или сламом, преко које је метнуто унакрст дрвеће, да је ветар не однесе. Тоблар је најчешће уздужан. До тоблара је обично *свињац* или *кочина*. То је простор ограђен врљикама, са једне стране покривен кровином, а негде и ћерамидом. У свињцу је под мало виши, где се свиње одмарају. Остали део је каљав и нижи од покривеног дела. Одмах до свињца је *кавез* или *кокошињар* [1], оплетен од прућа, који је обично округла облика. И он је покривен шашом или коровом. Ну у опште мало има кавеза; пиладија већином спава по дрвећу.

За коње обично има *штала* или *ар*. То је повећа и пространија одаја, од дрвета саграђена, покривена ћерамидом и олепљена. На њој су врата, а унутра јасла за сено.

До тоблара је обично *трло* или *тор*. Ово је ограђен простор, који је у већини случајева покривен са једне стране кровином. Храну за стоку или држе у *котару* или у *кошари* или је пењу на *чардак*. Котари су обично у шљиваку — воћњаку. Ово је омеђен простор врљикама, у коме лежи уплашћено сено, до кога стока не може доћи. *Кошара* је, опет, од дрвета саграђена зграда, покривена коровом, те у њој неки држе осим стоке и сточну храну. Чардак се мање виђа, а то је сено подигнуто од земље на стубовима или на каквом трокраком дрвету.

Казаница мање има, оне су на искрајку авлије. Ово је одаја од прућа олепљена, покривена ћерамидом, са једним вратима и прозором. У њој је смештен казан, у ком се пече ракија и табарка, где пролази лула да се хлади пара и постаје ракија.

---

[1]) У Витовници сам чуо да се кокошињар зове и *курјељник*. Ово је, по свој прилици, руског порекла.

Развој куће.

Пре 150—200 година кућа беше од липове коре и дубова дрвећа — као буква — или од прућа покривена кором липовом. Ово беху управо колибе, а не куће, али ипак, оне подмириваху ону потребу, за коју беху намењене. С усавршавањем начина живота, усавршавала се и техничка израда кућа. Шибље је замењено дорунгама — брвнима, а липова кора кровином. То беше око половине претпрошлог столећа. Кућа дорунгара — брвнара била је једва 5—6 m. дугачка, а 3—4 широка. На кући беху врата једини отвор. У тој су кући спавали око ватре људи, а по ћошковима стока. Ово је стање трајало скоро до устанка. У почетку прошлог века остало је стање куће исто, само што су на кући била два улаза, један спреда, а други позади [1]). Ватра се у кући није гасила преко целе године, а о димњацима није било ни говора. Даљи напредак куће огледа се у томе што се кров од кровине замењује кровом од дасака, а појављују се и камини. У ово доба кућа се већ дели на два оделења, али грађа остаје иста. Чим је направљена соба, а то је првих година прошлог столећа, појављује се и отвор за прозор, али без прозора, него са капком, који је доцније замењен кожом, а још доцније, око тридесетих година, и хартијом — *пенџерлијом*. У четрдесетим годинама већ је било више становништва, а шума мање, те видимо да се појављују клипци као грађа за кућу. Њих су овде пренели Срби из „прека“. Клипци за дуварове и шиндра за кровове беше већ уобичајена грађа у то време, али, доласком нових мајстора, клипке замењују *коленике* или *долме*, а појављује се и лепљење блатом. У ово доба, а то је око половине прошлога столећа, могла се видети већ и по која

[1]) Народ прича да је ово из бојазни од Турака, јер ако се појави Турчин на једна врата, на друга би се могло побећи.

олепљена кућа. Ну. поред свега напредовања, дорунгаре су ипак одржале победу, јер је за њих требало најмање труда, да се до куће дође. Око првих ратова за ослобођење узима се пруће као грађа за плетаре, које се граде увек са две одаје, лепе се блатом, а покривају ћерамидом. Тек око осамдесетих година виђају се куће и окречене, а ћерамида долази у све већу употребу. Кожа на прозорима сасвим се губи, а замењују је стакло и хартија. Пре десетак, петнаест година појављују се куће и са три одаје, улази у употребу ћерпич и цигла, већи прозори, зидани камини од таванице, али се избацују двоја врата на кући.

Оваквим редом, отприлике, развијала се кућна грађа и облик, док није дошла на садањи степен. Али и данас тешко би се могло изрећи да ли има више кућа са клипцима, долмама, коленикама или у опште плетара или су у надмоћности брвнаре односно дорунгаре. Мислим да ће бити више дорунгара, него оних других и зато сам их и узео за типску форму. Са напретком и савршенијим обликом куће, постајале су и остале зграде, према потребама, које су се указивале.

4. Салаши.

Салаши су, може се рећи, целокупно имање сељака ове области, јер се ово име не односи само на кућу и зграде у пољу, већ и на цело имање. Нећу преувеличати ако кажем да у целој Млави има, ако не две трећине салаша од целог броја кућа, а оно јаче од половине. Нарочито се овим одликују села у Горњој Млави и она поред планинског зида огранака Хомољских Планина, које смо напред поменули. Ниједна скоро кућа у овим селима није без салаша, а има села, где појединци имају по два и три салаша. Ни у равници нису салаши малобројни, премда их куће у селу далеко бројем надмашују, као што ће се из описа појединих села видети.

Салаши су неопходна потреба овоме становништву, јер су у тесној вези са његовим начином живота и рада. Истина, земљорадња је главно занимање, али је и сточарство овде врло јако. Нарочито негују рогату марву.

Салаш је, као што напред рекосмо, имање ван села, било у планини или у равници, са потребним зградама и кућом за становање, која се такође зове *салаш* или *појата*. Кућа или салаш у свему је слична кући у селу: једна дорунгара од два одељења: „куће“ и собе, покривена ћерамидом, а често и кровином, то је салаш. У салашу се налазе све оне справе, које поменусмо код куће, само што осим тога има још и других, којима се прерађује млеко, као: *гаљата* или *ведрица* за мужу млека, *стап* или *бучка—буцало*, *чабар*, *грудњача* за сир, *цедњак* или *цедило*, *круг* за притискивање сира и по који бакрач или котао. Око салаша се налазе и све остале зграде, као и око куће у селу. Шта више, има случајева, где је кућа у селу без иједне зграде, а на салашу се налазе све зграде, које побројасмо код куће. У овом случају, а тих је случајева много, у село се силази само за време славе и на позив власти.

Салаши су већином непокретни, али су остале зграде око њега покретљиве. Мало је случајева, где се салаш премешта са места на место ради ђубрења земљишта. На салашу се лети баве сви чланови породице, те је село тада готово пусто. Зими, пак, на салашима остају обично најстарији чланови породице са једним најмљеним слугом или каквим дечком из породице. Они воде бригу о стоци. Салаши су удаљени један од другога по 10 минута, а има их и по $^1/_2$ сата раздалеко један од другога. Има случајева, где један домаћин има и по два салаша: летњи, који је далеко од села у планини и зимњи у близини села. У овом случају стока презими у овом другом.

На салашима се налазе њиве, ливаде, воћњаци, шуме и попаше. Једном речју, салаши су у овој области главно имање, а оно је у селу споредно.

Они, који немају својих салаша, а имају стоке, узимају земље под закуп, па тамо терају стоку. Удруживање стоке — бачијање је овде још у употреби, али о томе ће бити речи код занимања становништва.

5. Колибе.

Колибе су зграде од прућа и кровине, које се налазе на имањима око села, где се лети у случају рђавог времена склањају радници. Кȍлӣбâ има мало у овој области и то више у равници но у планини, али их има и у планини, где се склањају пастири удружене стоке на рђаву времену. Колибе се обично подижу на оним местима, где нису имања груписана, него више њих имају својих парчади на једном месту. Једна колиба је онда склониште свих оних што овде имају земље.

6. О именима.

Познато је да су имена села, брда, река и предела у опште један важан моменат при одређивању ранијег становништва неког предела, јер она остају често вековима и после оног народа, који је име дао. Примера за то има врло много. И у области Млаве имена нам врло лепо могу послужити за доказ ранијег становништва ове области. Према именима села, брда и река лако је извести закључак да је овај предео био настањен Србима, јер велика већина ових имена несумњиво су српског порекла. Истина је да има имена, која несумњиво нису српска, али њих је врло мало. Шта више ова имена означавају врло мале површине, потоке и брда, а све остало, што је видније, носи српски назив. Новији досељеници покушали су имена да преводе, али су ипак задржали многе српске називе. Тако од 37 села ове области њих тридесет имају српска имена.

Шта више и за оних седам осталих не може се посигурно тврдити да су несрпског порекла. Тако необичнија су имена: Ћовдин, Аљудово, Лаоле; Стамница и Вошановац су имена, којима се не може постанак наговестити.

У опису појединих села ми смо навели како се причама тумаче имена села, а овде ћемо покушати за нека да то на други начин протумачимо. Имена села носе називе или према положају на коме су сада или на коме су раније била, као: Ждрело, Табановац, Каменово, Дубочка, Забрђе и Бусур; или према именима људи, као Рашанац, Панково, Поповац, Кнежица; или према имену каквих зграда и манастира, као: Везичево, Витовница; или према дрвећу кога је највише било на томе месту, на коме је село, као: Орешковица, Трновче, Лесковац; или према изгледу, који има село, као: Бистрица; или, најзад, према особинама и занимању садашњем или некадашњем, као: Лаоле и Лопушник. Нема сумње да би било од велике користи, ако бисмо набројали упоредо имена брда и река, потока и поља, јер би се и на овима видело да су са малим изузетком српског порекла. Али, како овоме раду то није задатак, то остављам ово за другу прилику.

Довољно је да напоменем да су и имена већих висова, као: Главчина, Крилаш, Дрењар, Јежевац, Вукан, Сумуровац, Црни Врх и други, као и имена река: Витовница, Мелничка Река, Сува Река, Орешковица и имена потока, као: Велики Поток, Лазарев Поток, Југовац, Љути Поток и т. д., имена поља, као: Гај, Црвеначко Поље, Лудо Поље, Врбовац, Бело Поље, Трњак, Петрово Поље, Богданово Поље и друга српског порекла. Истина је да има доста несумњиво влашких имена, као имена брда: Кукуј, Шчрбан, Пржољ, Коркан, Пojeњ, затим имена потока, као:Ваља-Маре Поток, Падура, Јерк и т. д., као и имена поља: Бру-

сољ, Згршољ, Туфуера, Периш и т. д., али, ових је много мање. Интересантно је напоменути нека имена, која су необична, као на пример за брда: Урлаја, Муројко, Бигар, Страињак, Рачиневица; за реке и потоке: Чокордин, Нерезина, Бусур, Жестила, Кошарња, Петаковица, Војединац, Клокоч; као и за земљишта: Мекота, Сиљевина, Горњи и Доњи Лаз, Смрдањ, Кулме, Скоруш, Парикожа и др.

Још ваља поменути да су овде уобичајена имена: чукар, чука и ђула за висинске облике и то прва два за оштра, а трећи за обла главичаста узвишења, те с тога има доста висова само с овим именима.

7. Остаци из старине.

Млава је област препуна остатака ранијег живота и културе. Нема скоро ниједног села у коме се не би нашли ма какви остаци негдашњих насеља, о којима народ овога краја или не зна ништа или их доводи у везу са догађајима из наше историје. Такве су старине:

1). *Гробља.* Она се зову *грчка гробља;* таква су у атару Каменова, Трновча, Рашанца, Ћовдина, Везичева, Забрђа и т. д. Ово су обично гробови, покривени великим плочама, од којих су многе однете са својих лежишта. Ископавањем ових гробова нађено је да су то гробнице од цигала — тугла, несумњиво римских и то на свима поменутим местима. Осим цигала ово сведоче и римски новци и друге ствари, што се у овим гробовима налазе, као: стаклад, тегови, разне алатке и т. д. У Трновчу ископан је и један камени саркофаг од црвеног пешчара, чији се поклопац и сад налази у дворишту начелства пожаревачког. У атару Забрђа код места Панарије (значи гробље), налазе се парчад цигала, бојадисана масном бојом, као и безброј тугала од гробница и новци из римског доба. И у осталим селима, као што ће се из посебног дела видети, има пуно остатака, али они

ће бити тамо поменути. За ова гробља, која су несумњиво из римског доба, ваља приметити да су у равницама, а мање их има на брдима.

2). У старине из римског доба долазе по том *тврђаве.* То су рушевине градова и градића, којих у овој области има прилично, што ће се при опису појединих села поменути. Ове нам рушевине тврде да је Млава у римско доба била насељена и важна област Горње Мезије. Градови ови подигнути су, по својој прилици, за време Трајаново или још раније за време Августове владе, и служили су као одбрана — Praesidia — против насртаја Дачана под кнезом Котизоном[1]; као и за заштиту друма, који је кроз ову област водио. Градови су обично подизани на уздигнутим брежуљцима, опкољеним каквом речицом или потоком. За рушевине ове постоји у овој области име градац, градиште или градиниште, па се то име задржало и за она места, где су они некада били, али сада им нема ни трага.

3). У старине из римског доба можемо уврстити и *стара рударска окна,* која се у овој области врло често налазе. Изгледа да је рударство у овој области било јако развијено. Рударских остатака има много на левој страни Млаве од Вукана до Крста на путу у Кучајну. Долине Орешковице, Петаковице, као и осталих потока, пуне су згура и трагова некадање рударске радње. Истина, није искључена могућност, да су ова окна и из ранијих времена нашег државног живота, али мени није познато да су постојали наши рудници у Млави.

4). Исто тако у старине из римског доба могу се уврстити и остаци старих насеља, које народ у овој области зове *чаршије.* Тако на коси при излазу из Бусура у Табановац на десној страни реке Бусура налазе

---

[1]) Др. Никола Вулић, Данашња Србија под Римљанима — Просветни Гласник за 1901. год. стр. 1610.

се рбине од посуђа, цеви од водовода, тугле, алатке, римски новци и т. д., што је несумњив доказ некадањег римског насеља. Сељаци ово место зову Чаршије. Одмах преко реке на једном брдашцу у шуми налазе се и гробови са каменовима, али без натписа. Ово место зову Црквиште, а неки и Гробиште. Исто тако у Црвеначком Пољу, код Великог Лаола, Забрђа, Панкова, Великог Поповца, Трновча и Рашанца налазе се остаци, које мештани зову именом чаршије, где се налазе грдни остаци негдашњег живота, што ће се у посебном делу видети. Ова насеља римска налазила су се поред извора, који и данас постоје. Ових чаршија има много више на левој страни Млаве поред Косе, јер је туда пролазио римски друм. Међу овима као да је највеће било оно у близини Великог Лаола у Осретку и Врбовцу, као и оно код Забрђа. На десној страни Млаве такође их је било, али несумњивих трагова има само у Грчком Гају у атару Трновча и Дубочке.

5). Најзад у старине из римског доба могу се уврстити и остаци *путова*, које народ у овом крају зове *калдрме*. Ових остатака има на више места и у разним правцима. Најважнији од њих јесу они на левој страни Млаве, чији се трагови и сад познају, који ће, без сумње, бити наставак пута од Костоца у Horreum Margi. Пут је овај од облог камења, посут је ситнијим шљунком и изгледа као да је био неком врстом малтера посут, те се то тако стврдло, да га је немогуће разбити. Плуг, кад на ову калдрму наиђе, одмах искаче из земље. Трагови овог пута лепо се познају од Великог Поповца, па све до Роанде у Ресави. Према овим траговима, овај је пут ишао правцем од села Орљева све поред брдске косе и то у атару Великог Поповца, прелазио је преко Селишта, па на Гајић, затим преко атара панковачког поред Љубановца, па на Забрђе, преко Панарије и Црквишта испод Свина и преко Бусура до Граца

у Великом Лаолу на брду Лешју. Довде је имао правац с.-з.—ј.-и. Одавде је сад мењао правац, па је ишао од с.-и. на ј.-з. и то преко Шумање на Дедињак, па на Врбовац, Осредак, Црвеначко Поље, поред Везичева, па на Кореницу, затим између Златова и Бусура на Познову Ћуприју, па на Коланце Поље поред Црвеног Грма и даље за Роанду у Ресави. Више за њим нисам трагао. Ради чувања овога пута, подигнути су, по свој прилици, они градићи у Великом Лаолу, атару Везичева и Златова, од којих се први зове Градац, а друга два Градиште. У Везичеву ми рекоше да су на Кореници нашли неке необичне шлипере од моста, који су били обложени неком црном смолом, али су били скоро сасвим иструнули. Да је овуда ишао римски друм наговешћују поред поменутих градића, где се налазе римски новци, копља, алатке и др. још и безброј остатака са једне и друге стране овога, који су несумњиво из римског доба, као што и напред поменусмо, као: тугле, црепови од посуђа, новци, златни, сребрни и бакарни, тегови, стаклад и др.

Пут је овај претрпан орницом и то слојем дебелим 0,50— 1 m., а где-где је тај слој и тањи. Његове су крајеве већ изорали, али средина пута је остала недирнута и она је широка 3—5 m. Калдрма се ова познаје и по томе, што усев на том месту слабије успева, него где је нема. Осим овога постоји још један пут, који је водио десном страном Млаве од Калишта на Рашанац и то преко Шумера до извора Мошул-Мијаила у Рашанцу; одавде на старо гробље, затим на Бело Поље, Пландиште и на Периш, где се налази врло много римских новаца — „латинске паре“, па затим на атар Трновча до Грчког Гаја, где је, по свој прилици, било насеље. Одавде је ишао пут брдом, на Каменово и Кнежицу, па преко Медвеђака опет на Градац, где се састајао с оним првим. Од Грчког Гаја у атару трновачком ишао је

један крак ка Поповцу преко Млаве. Има још неких трагова од путова, али о њима ће бити речи при опису појединих села.

У другу групу старина долазе рушевине из наше прошлости. Али, како је ова област дошла под српску власт тек за времена краља Драгутина, није никакво чудо што се овде налазе остаци тек из овога доцнијег доба. Сви ти остаци, те, доста давнашње, прошлости сведоче нам да је ова област у то време (од 1291. до 1459. год.) била доста насељена и важан део српске државе. Ове старине можемо такође поделити на групе, тако:

1). *гробља* или *гробишта*. Ово су она гробља, што се налазе око развалина старих цркава, као у Везичеву. За њих се обично вели како су на једанпут постала од покоља турског. Остаци ових гробова јесу хумке са надгробним каменовима без натписа. Овде се могу уврстити и она гробишта, што се налазе по селима, а на њима нема трагова од цркве. Ова могу бити и мало каснијег постанка, али су, несумњиво, из српске прошлости. Таква су гробља у Дубочкој, Рашанцу, Кнежици и т. д.

2). У старине из српске прошлости долазе и све оне рушевине, што носе назив *црквишта*. Све ове рушевине показују да су биле цркве, као у Рановцу, Бистрици, Везичеву, Орешковици, код Ждрела, Црљенца, Манастирице. Али, има много места, где нема никаква трага од цркве, а зову се тим именом, као у Рашанцу, Кнежици, Забрђу и Каменову.

Цркве су ове биле малог простора. Околина Ждрела има највише тих црквишта, као: Благовештење, Св. Тројице и Орешковица, што сведочи о важности овога места за ову област у оно доба. Затим долазе у старине:

3). *рушевине тврђава*, као што су оне око Ждрела. Народ овога краја приписује их Јерини, али се њихов

постанак мора узети још за време владе краља Милутина и бугарских одметника Дрмана и Куделина, који овом облашћу управљаху.

4). *Селишта*. Ово су места, где су раније била насеља. Свако село има и своје селиште. Она су обично на заклонитијим местима. Интересантно је да се данашња насеља не налазе увек на истим местима, где су била и она старија, већ су у близини њиховој. Овој групи старина могу се додати и она селишта, где су некада била насеља, а сада их нема, као: *Коварна* у атару села Лесковца и Великог Лаола. *Врбовац* између Шетоња, Ћовдина и Великог Лаола и *Новаци* у атару Ждрела и Бистрице. Насеље Коварна било је за време Кнеза Лазара; село Врбовац постојало је још и до 1733. год., јер га Максим Радковић помиње у своме извештају, и најзад село Новаци, које је за владе Кнеза Милоша растурено. Ту долазе и *збегови* или *збеговишта*. Ово су такође склонита места у планини или каквом потоку, где су се стари склањали од турске најезде. И на селиштима, а где-где и у збеговишту, налазе се трагови негдашњег живота.

5). Најзад овде долазе и трагови *путева*. Од интереса је да се они трагови путева, о којима беше речи у старинама прве групе сматрају као трагови пута „Кнеза Лазара", а где-где и као трагови Јеринина Пута у Цариград. Истина, није немогуће да је оним истим путем, који је постојао за време Римљана, ишао и доцније „пут Кнеза Лазара", али они безбројни остаци насеља са једне и друге стране овога тврде да је исти из римске прошлости. Овдеваља напоменути онај пут, што је од Коварне, места између Лесковца и Великог Лаола, ишао преко Малог Лаола у Ждрело и Горњак.

Осим ових има и других трагова, али о томе биће речи при опису појединих села.

8. Постанак данашњих села.

Старина села. — У питању о старости села имамо да доведемо у сагласност писане споменике и народна казивања, јер се у највише случајева ово двоје не слаже. Народ овога краја воли да о свом пореклу говори са неком неодређеношћу, преувеличавајући старост своје породице и свога села. Ако се томе дода још и то да је у овој области прилично села у којима се чује влашки говор, онда је могуће појмити са каквим сам се тешкоћама борио, док сам, ако не сасвим, а оно бар до приближне истине о старости села дошао. Према овим подацима, које сам по народном казивању о старости села сакупио, а упоређујући их са подацима из писаних споменика, дошао сам до закључка да сва садања села у овој области нису тако велике старости. Истина, има и међу њима таквих, чија је старост и према казивању несумњиво велика, али, као што ћемо доцније видети, ни она нису непосредно продужење својих првих насеља. Према томе, сва села у овој области према старости можемо поделити на три групе.

Прву групу чине села, чија се имена помињу у повељи Кнеза Лазара, коју је дао манастиру Горњаку, дакле, *из друге половине XIV столећа.* Ово су поименце: Ждрело, Бистрица, Ставница сада Стамница, Коварне и са њим Хлахоли у Венчаници. Коварне сада као села нема, али постоји близу Млаве селиште Коварна у атару села Великог Лаола и Лесковца, на коме је посигурно било ово село. Хлахоли су, јамачно, садање село Велико Лаоле, од кога се доцније оцепило за себе Мало Лаоле. Даље Ореховица садања Орешковица, Вошановац, који се налази на једном потоку — Бучине — који се улива у Кошарњу или Чокордин. Врбовник биће, по свој прилици, доцније село Врбовац, које се доцније растурило. Ово се село помиње у извештају Максима Радковића од 1733. год. И сада се налази селиште и место Вр-

бовац између Великог Лаола, Шетоња, Ћовдина и Везичева. Село Дуб на Млави биће, по свој прилици, садање село Дубочка. Овде јамачно долази, и Витовница. Сва ова села, дакле, постојала су још и раније него што их је Кнез Лазар поклонио манастиру Горњаку. Али тај први почетак је у тами давне прошлости. Садања села истог имена имају почетак у много доцније доба. *Ова су села, дакле, обновљена, а задржала су иста имена.* Обновљење или прави почетак садањих села пада у другу половину XVII или у прву половину XVIII столећа, као што нам тврде и извештаји из тога доба[1]).

Ово је сасвим природно, јер са пропашћу српске државе настали су и тешки дани за српско становништво, те је ово бежало и растурало се. Многи су из ових области бежали у Ердељ, и отуд се доцније враћали на своје старо место, кад су настале мирније прилике. Ово нам тврде и извештаји за време аустријске управе у Србији, у којима се вели како је земља сасвим пуста и како треба настојавати да се ова насели, па се дају повластице онима, који би се доселили у Србију[2]). И народно казивање слаже се с овим подацима, јер и по њему, ценећи старост по животу чланова најстаријих породица од почетног члана, па до садањих живих чланова, долази се до тог времена.

Друга група села јесу она, чији почетак пада такође крајем XVII и почетком XVIII столећа, али којих раније јамачно није било, јер нема о њима нигде помена. Ових села има шест, то су: Каменово, Рашанац, Велики Поповац, Рановац, Мелница и Шетоње. Овде се могу додати и села, која су тада основана, а којих сада нема, већ су сада друга место њих, као Бољетин, сад је то Рановац и Пенавац, а ово је доцније Свине, а садањи

[1]) Извештај Максима Радковића — Гласник Ученог Друштва LVI.

[2]) Мита Петровић, Финансије и Установе обновљене Србије, књига I. и Др. Драг. М. Павловић, Финансије и привреда за време аустријске владавине у Србији — Глас LXIV.

Петровац. Овде се могу уврстити и Везичево и Златово према казивању о старости истих.

Трећа група села јесу она, чији је почетак у другој половини XVIII столећа. Ту долазе: Бусур, Буровац, Табановац, Добрње, Лопушник, Забрђе, Панково, Кнежица, Лесковац и Трновче, које се одвојило од Каменова. Ова села имају, дакле, свој почетак у оно доба, кад је већ и турска управа почела да ради на томе да се Срби што више прикупе, те да на тај начин од њих извлаче користи. Села из прве и друге групе обично имају више својих селишта и збеговишта, међутим села из треће групе имају или само једно селиште или једно збеговиште, што значи, а то је сасвим природно, да су она прва села претрпела много више сеоба но ова доцнија. На обнављање старих насеља т. ј. села из прве групе имале су, по свој прилици, утицаја те околности, што српски живаљ, који беше пребегао испод турског јарма, није наишао на леп пријем у суседној држави, где беше потражио заштите. Због тога се враћају поједине породице на своја стара места и продужују стари начин живљења. Многе од тих пресељених породица не смедоше да се врате, али не хотећи трпети самовоље аустријске владе, селе се у Русију.

Кад је Србија потпала под аустријску власт, стараше се она да ненасељену Србију насели. У то време беше свега 17 општина у целом пожаревачком округу. Разним повластицама, које су давали онима што би се доселили, учињено је те се понова почела Србија јаче насељавати, па тако и ова област.

У ово време долази и оно насељавање ове области досељеницима из Ердеља, округа арђалског, као и постанак оних села друге групе. Али, како је управа аустријска била преоптеретила дажбинама ондашње становништво, то није никакво чудо што су се ови поново почели расе-

љавати. Ово тврди и акт „депутације илирске народности“, као и извештај, по коме су само из пожаревачког округа побегла цела села Мишљеновац и Мустапић и још 146 кућа из градиштанског и 85 кућа из рамског округа[1]).

Ова је област и по други пут, може се рећи, остала пуста. У то време видимо да у овој области има само 15 села са 285 „хлебова“ или домова. Поново су настали ратови између Аустријанаца и Турака. По себи се разуме да је тада цела Србија трпела од турских зала, па и ова област. Али сад се бежи по збеговима и скривеним местима, а не у Аустрију. Доцније, кад је настало мирно доба и Турци понова утврдише своју власт, враћају се Срби из збегова поново на своја места, и из тога доба, а то је тек у другој половини XVIII столећа, долази почетак и осталих села ове области, која уврстисмо у трећу групу. Ненасељена ова област имала је доста земље за рад, с тога се постепено досељаваху породице из Ердеља, а међу њима на првом месту они, који већ беху одавде пребегли, они беху услед дугог опхођења са Власима научили и влашки језик, а са њима и други нови досељеници. И тако у другој половини XVIII столећа, постадоше у Млави у место 15 *тридесет и седам* села.

Кад је настало врење у Србији за управе јаничара, чије је варварство достигло највећи врхунац за време устанка злогласног Пазван-Оглуа, који у Видину подиже устанак противу Султана, те против њега изађоше и Срби под својим кнезовима. Не могући умирити Пазван-Оглуа, Турска је ферманом допустила јаничарима повратак у Србију[2]). У то време највећи број породица бежи из

---

[1]) Др. Драг. М. Павловић, Финансије и привреда за време аустријске владе у Србији — Глас LXIV, стр. 63, 64. 67 и 68.

[2]) Б. Куниберт, Српски устанак и прва владавина Милоша Великог. Превео Др. М. Веснић, стр. 13.

Крајине и Црне Реке у ову област. Одакле су ове породице биле досељене тамо, нисам могао дознати, али како су ови сви, долазећи већ знали влашки, могло би се узети да су из Румуније.

Повраћени јаничари отпочеше свој стари занат: пљачкање, бешчашћење и убијање. Српски народ поново паде на милост и немилост њину и сад настаде зло време за Србе. Злогласне дахије поделише Србију на четири равна дела и јаничари својом властитом влашћу, претворише свако село на чифлик и основаше ханове, где борављаху субаше, којима је била дужност да прибирају десетке и намете. Ови намети са зверским поступањем јаничара побунише Србе, те напустише села и побегоше у шуме. Срби постадоше хајдуци. Тада и Млава остаде поново празна. Села осташе пуста, а оживеше збегови, шуме и кршеви.

За ово време долажаху и друге породице из Крајине у ову област. Тек после устанка настадоше мирнији дани и становништво овога краја враћа се на своје место. Од тога доба почеше и ова насеља да живе правилним животом. А у то време долазе остале породице, те села постају многољуднија.

Према свему овоме, за насељавање области Млаве, можемо узети ових пет периода:

1). *Прво време беше крајем XVII и у почетку XVIII столећа*. Из овога времена имамо у области Млаве 32 породице.

2). *Друго је време за аустријске владавине у Србији и после ње до краја прве половине XVIII столећа*. Из овога доба имамо 132 породице.

3). *Треће је време досељавања друга половина XVIII столећа све до рата са Пазван-Оглуом око Видина*. Из овога времена имамо и највише породица — 196.

4). Четврти период досељавања било је доба устанка од 1804. до 1815. год. Из овог времена имамо око 149 породица.

5). Најзад, пети период јесте време после устанка од 1815. до 1870. год., када је досељено 120 породица.

Према овоме, целокупан број породица у области Млаве, а у ових 27 села, које сам ја испитао, износи 630.

8. О пореклу досељеника.

О пореклу досељеника сви подаци покупљени су по исказима старих, честитих људи, који ми, било по причама њихових, било по свом сопственом памћењу, о пореклу појединих породица причаху. У овој области има скоро у свима селима стараца, који памте кад је село имало 20—30 кућа, те благодарећи њиховим исказима, ја сам покупио без мало за свих 630 породица њихово старије место живљења[1]).

Према овим подацима у ниже изложеном прегледу, видеће се из којих су области досељеници, као и број досељеника из сваке области на по се.

Преглед области и места из којих су досељеници у области Млаве.

А. Из Србије.

1. Црна Река.

Из Црне Реке (место се не зна)	56
„ Злота	20
„ Брестовца	8
„ Валакоње	7

[1]) Истина, много мање има случајева, где се памти и место одакле су дошли, али о крају или о области зна се скоро за све породице. Мало је теже ишло са сазнањем порекла код оних села, где има становништва, које говори влашки, јер из бојазни ваљда, старци неће о томе да говоре. Тек после разних мука, обилажења и уверавања, могао сам и то на потпуно задовољство и у тим селима сазнати свима породицама њихова ранија места становања.

Из	Звездана	4
»	Шарбановца	3
»	Прљите	3
»	Кривеља	3
»	Лукова	3
»	Вражогрнаца	2
»	Лубнице	3
»	Рготине	3
»	Копривнице	2
»	Слатине	2
»	Николичева	4
»	Јабланице	1
	Свега	124

2. Крајина.

Из	Крајине (место се не зна)	110
»	Дубочана	3
»	Сикола	2
»	Доброг Поља	1
»	Неготина	1
»	Танде	1
»	Трнаве	1
»	Проштинаца	1
»	Кусјака	1
	Свега	121

3. Морава.

Из	Мораве (место се не зна)	12
»	Параћина	6
»	Витежева	5
»	Јасенова	4
»	Брзохода	3
»	Породина	3
»	Аџибеговца	2

Из	Лозовика	1
»	Сараораца	1
»	Шљивовца	1
»	Пољане	1
»	Жабара	1
»	Полатина	1
»	Сења	1
»	Дражимироваца	1
»	Марковца	1
»	Кушиљева	2
»	Доброселаца	1
	Свега	47

4. Ресава.

Из	Ресаве (место се не зна)	25
»	Свилајнца	2
»	Луковице	2
»	Сладаје	2
»	Бобова	2
»	Јеловца	1
»	Ђуринца	1
»	Седлара	1
»	Медвеђе	1
»	Миливе	1
»	Грабовца	1
»	Пањевца	1
	Свега	40

5. Шумадија.

Из	Шумадије (место се не зна)	16
»	Церовца	3
„	Кавадара (Левач)	1
»	Сибнице	1

Из	Голобока	1
»	Баточине	1
	Свега	23

6. Хомоље.

Из	Хомоља (место се не зна)	6
»	Јошанице	7
»	Крупаје	4
»	Брезнице	2
»	Изварице	1
»	Жагубице	1
»	Суводола	1
»	Крепољина	1
»	Осанице	1
	Свега	24

7. Звижд.

Из	Мајдан-Кучајне	5
»	Церовице	2
»	Нереснице	2
»	Каоне	3
»	Кучева	1
»	Церемошње	1
	Свега	14

8. Стиг и остала Млава.

Из	Трњана	1
»	Бара	1
»	Дрмна	3
»	Божевца	1
»	Батуше	1
	Свега	7

9. Из остале Србије.

Из	Добре (на Дунаву)	1
»	Пореча	1
»	Гроцке	1

Из	Пирота	1
»	Лесковца	1
»	Лебана	2
»	Тополовника (срез рамски)	1
»	Чешљеве Баре	1
»	Крушевца	1
»	Алексиначке Бање	1
»	Пожаревца	1
»	Мајдан-пека	1
»	Сврљига (место Зубодинац)	1
»	ужичког округа	3
	Свега	17

Б. **Из Старе Србије.**

Из	Старе Србије у опште	8
»	Косова	29
»	околине Лаба	1
»	Вучитрна	1
»	Јањева	1
»	Сјенице и околине	10
»	Косанице	2
»	околине Рашке	1
»	„Арнаутске“	1
	Свега	54

В. **Из Македоније.**

Из	Македоније у опште	3
»	Охрида	1
»	Костура	1
	Свега	5

Г. **Из Црне Горе и Босне.**

Из	Црне Горе у опште	1
»	Босне у опште	1
»	Сарајева	1
	Свега	3

Д. **Из Аустро-Угарске.**

Из	„река“ или „Немачке“ у опште	19
„	Хрватске	1
„	Бачке	1
„	Ердеља у опште	9
„	Карансебеша у Ердељу	12
„	Сокола	5
„	Алмаша	11
„	Лугоша у Банату	5
„	Ракитова	1
„	Шарова	1
	Свега	65

Е. **Из Влашке.**

Из	Влашке у опште	15
„	Ђурђева	5
„	Шокаја	1
	Свега	21

Ж. **Из Бугарске.**

Из	Бугарске у опште	8
„	околине Видина	4
	Свега	12

И у самој је овој области било пресељавања из села у село, тако неке породице не знају старије своје порекло од којег села у Млави. Оваких је породица 35.

Осим овога има још 17 породица, за које нисам могао сазнати место одакле су.

Из овог прегледа види се да највише досељеника у области Млаве има из Србије, нарочито из Црне Реке и Крајине. На ове области долази 38,88% од свих досељеника, и то, на досељенике из Црне Реке долази 19,68%, а на досељенике из Крајине 19,20%. Из осталих крајева Србије мање је досељеника. Тако на досељенике из Мораве долази 7,46%, из Ресаве 6,34%, из

Шумадије 3,65%, из Хомоља 3,80%, а из осталих крајева Србије проценат је још мањи.

Од земаља ван граница Србије долазе на прво место земље у Аустро-Угарској. На досељенике отуда долази 8,72%. На досељенике из Старе Србије 8,42%. На досељенике из Влашке 3,33% и на досељенике из Бугарске 1,90%. Проценат досељеника из Македоније, Црне Горе и Босне веома је незнатан.

Распоред кућа са старином.

Најстарије породице обично заузимају и најбоље положаје. Ређи су случајеви да оне заузимају баш и средину села. Истина ова се правилност у новије време прилично умањила, доласком новијих породица, које су куповином заузеле место старијих т. ј. завукле се у њихову средину, али се ови досељеници увек познају. Као изузетак од овога могу се узети села Рановац, Мелница, Орешковица и Бусур, где су поједине породице при досељавању узимале она места, која су им за живот најподеснија, па су због тога прва два постала села сасвим разбијеног типа.

Помештање села. У посебном делу навешћемо код сваког села његова помештања са једног места на друго. Овом приликом могу да напоменем да нема скоро ниједног села у овој области, које сам ја испитао, да се налази на оном месту, на коме је први пут засновано. Помештања ова вршена су највише из бојазни од Турака, с тога су стара места напуштана, а узимана су новија, склонитија. Али било је и обрнутих случајева, где су из клисура и гудура излазили на чистину, разуме се, кад је настало мирније време, као: Ћовдин, Везичево, Витовница, а у неколико и Рановац. Многа од ових села напуштала су своје старо место и због куге, па су се доцније враћали или су остали онамо, где су се били склонили, као Велико Лаоле.

Овде ваља поменути још и то да има села, која су постала спајањем друга два, као Шетоње, Стамница, као и таквих, која су постала раздвајањем, т. ј. од једног села постала су два нова, као: Трновче и Каменово, Вошановац и Бошњак, Лаоле Велико и Мало, затим Забрђе и Панково, па најзад, у новије време и од Рановца постадоше више заселака: Слана, Петрже и др.

Сеоска гробља.

Сеоска гробља се налазе обично више села на каквом брежуљку или страни његовој. Ређи су случаеви да је гробље у доњи. Гробље је у већине села једно, али има села да имају по два, три и више гробаља. Тако Рановац, може се рећи, има толико гробаља колико и салаша. Сваки сахрањује чланове своје породице на своме салашу, јер му је заједничко гробље далеко, нарочито зими. По два гробља имају сва она села што су мало развучена. У новије време забрањује се појединцима да закопавају на свом имању, али се то још и данас врши.

Етничке особине становништва.

Опште црте, језик и ношња.

Становништво у овој области тако је, да би, судећи по ношњи и по говору, човек, који није довољно познат, прошав кроз ову област могао помислити да је то сам влашки живаљ.

Ово нарочито вреди за она села, што су на десној страни Млаве. Млава је у неколико и етнографски поделила ову област на два дела. На десној страни њеној и у области Витовнице у већини села чује се влашки говор и види се влашка ношња. Села, где се српски говори врло су спорадична. Међутим, на левој страни Млаве обрнут је случај. Изузевши Бусур, у свима осталим селима чисто се српски говори, премда ниједно скоро није у коме не би било које мале, где се чује и влашки. Шта

више и они, који говоре српски, знају и влашки. Интересантно је било видети у Бусуру старца од 100 година, који говори и српски и влашки и то готово боље српски него влашки, а његови унучићи не знају српски. Али, и овај влашки говор, којим се овде говори, управо је мешавина влашких и српских речи, којима је придодат неки наставак и изговара се са нагласком влашким. Истина је да има много више влашких речи, али се чују и српске међу њима.

Од ових 27 села, што сам ја испитао, више се влашки говори у Рашанцу, Дубочкој, Рановцу, Мелници, Витовници, Стамници, Лесковцу, Ждрелу и Бусуру. У осталим, пак, селима више се говори српски, него влашки. Шта више у Горњој Млави чује се јужно наречје српскога језика.

И ношња становништва ове области врло је помешана. Не би се могло тачно рећи шта су Срби примили у ношњи од Влаха, а шта ови од Срба. Велика шубара од овчијег руна општа је капа мушких у овој области. Шубара се много чешће виђа у селима десно од Млаве, него лево и у Коси, као што је много више има и на левој страни у Горњој Млави и поред планинског зида, него доле у равници, где превлађују весови и капе.

О самој шубари не би се могло рећи да ли припада влашкој или српској ношњи. Мени се чини да је то капа у опште планинаца и сточара. Приметио сам да је шубара у селима, где се српски говори, више шиљата; међутим у оним другим обично је округла.

Остало одело мушких је лети: дугачка кошуља од конопље са везеним оковратником и рукавима и гаће, *гуњче* и *јелек*, *канице*, *тозлуци*, чарапе и опанци. Од интереса је и то да се у селима, где се влашки говори, не може да види да иде босоног човек, међутим у Горњој Млави и Коси и осталим селима виђају се врло често босоноги сељаци. Зими, пак, имају у селима, где се влашки говори, чакшире с уским ногавицама од белог сукна, канице, гуњче и *грудњак* од коже, а озго дугачку, белу гуњу до испод колена.

У селима са српским говором носе такође тесне чакшире, кратак, обично црн грудњак, јелек, грудњак од памука, а у новије време преовлађује кожух.

Женско одело је такође дугачка, везена кошуља; код српских сељанака набрана, од вуне изаткана сукња, затим јелек и кецеља.

Онамо, где се влашки говори носе две кецеље: с преда једну и позади другу, а кошуља је до колена. Зими се овде носе беле гуње, дугачке скоро до земље.

На глави носе или *конђу* или *трвеље*, а виђају се и *ћуле*. У новије време већином се виђају конђе, јер је пре неколико година забрањено ношење трвеља и ћуле.

По расту су људи у Млави добро развијени, плећати, а нису тако високи. Изузетак чини само Горња Млава и то искључиво села: Ћовдин, Везичево и Златово, где су људи обично високи. По нарави су добри, али су лукави. Не зна се само или су лукавији они што говоре влашки, или они што говоре српски. Изгледа да је превага код ових последњих. Код сељака у Горњој Млави увиђа се и охолост и гордост, да не кажем и свирепост, а има врло честих случајева и злочина. Са̂мо се становништво дели на Влахе и Србе. Срби т. ј. они, који говоре српски, зову оне друге Власима и то им је име у неколико подругљиво. Међутим у селима, где се влашки говори, ови се опиру и не даду рећи да су Власи. Право стање види се, пак, из одељка о пореклу становништва.

Родбинске везе. У овој области, а нарочито у оним селима Горње Млаве родбинске везе су врло јаке. Отуда долази то, да једна породица има по 50 и више кућа. Ово се у осталом огледа и у целој области са врло малим изузетком. Истина, и ове велике породице су се распале на мање, као што ће се то у посебном делу видети, али оне су опет на окупу у једној мали или крају, која се по тој породици и зове. У селима, где се влашки говори, већ се мање пази на родбинске везе, те с тога су тамо честе и породице са врло разним називима и малим бројем домова.

Презимена или називи породица у селима, где се влашки говори, имају на крају наставак *оњи* или *шће*. На пример: Стефанешће, Србоњи, Здрикоњи и т. д. У осталим селима називи су српски и то обично по имену оснаваоца породице, најчешће, пак, по деди.

У свима селима ове области име оснаваоца породице чува се и у имену најмлађих чланова. Ово ми је нарочито припомогло при питању о пореклу становништва код сељака, што влашки говоре, јер на овај начин могао сам сазнати ко је од њихових старих дошао на ово место.

Славе. Највише се слави у овој области Св. Никола, Св. Аранђел и Петковица, али има и других слава. У посебном

делу навео сам коју славу која породица слави. Овде ћу напоменути само да свако село има и своју славу — *заветину* и да је у целој области најомиљенија сеоска заветина Св. Тројица. Осим главне заветине у овој области има још и више других мањих, такозваних *преслава*, које се такође празнују. И ове ће бити поменуте у опису појединих села.

10. Занимање становништва.

Становништво у области Млаве у главном се занима земљорадњом. Ну, поред земљорадње овде се баве и сточарством, нарочито у селима поред планине, као што су: Рановац, Мелница, Витовница и Стамница, где више негују рогату марву, као и у Бистрици, Ждрелу, Шетоњу и Горњој Млави, где више држе ситну стоку — овце и козе. У осталим селима у Млави и Коси стоке је мање. Ово долази отуда, што у овим селима има мање паше, па отуд и мање стоке; из ових села терају стоку у планину на пашу.

Овде је још очуван обичај *бачијања*. Неколико домаћина, обично 4—15, удруже своју стоку — овце — најдаље до Видова-дне, па терају у планину, било манастирску, као горњачку, витовничку, било у општинску, као у витовничку, мелничку, која се зове Вакарјаца, и мајданску, било, најзад, редом на имање сваког удруженог бачара. У јесен, око Св. Илије, враћају се натраг т. ј. бачија се растура. Бачијања има и код села, која су даље од планине, као Забрђу, Панкову и другим у Млави. Удружену стоку ови терају, као што рекосмо, у планину и плаћају за свако грло 1—2 дин.

Бачијање се и овде врши по истом начину, као и у јужној Србији око Копаоника и у Сврљигу[1]), само што је број грла у бачији мањи.

Од млека праве највише сир. Многи праве и масло. Вредно је напоменути да се буцање масла у Бусуру врши

[1]) Милићевић, Кнежевина Србија, стр. 849—854. — Сима Тројановић, Старинска српска јела и пића, стр. 70—75.

ногом. Буцало је утврђено за једну дугачку мотку, која се ослања у среди о један клин, а на други се крај притискује ногом, те се буцало спушта у чабар и опет искаче и на тај се начин млеко бучка. Руке су при том слободне.

Ну осим сточарства становници се занимају још по мало и гајењем шљива и ако у врло малом размеру, јер им кошава у томе смета. Од шљива пеку ракију, а не суше их.

Има сељака и занатлија, као: абаџија, дунђера, ковача, колара, качара, ћерамидара, па и каменорезаца, али све у врло малом размеру.

Осим тога у селима поред планине занимају се и печењем креча и то им је доста знатан производ за трг. Али, све ово сељаци раде као споредан посао, а главни им је земљорадња.

Сељаци из ове области не иду у печалбу на дуже време. Истина, има их, који оду у службу, као коњушари и покућари, те тако допадну и до Пожаревца, али се после 5—6 месеци опет враћају са 5—6 дуката зараде. Ну,ових је врло незнатан број. Много више има случајева, да иду из једног села у друго на рад приликом копања и вршења, али само на десетак дана, па се одмах враћају натраг.

ПОСЕБНИ ДЕО

Златово.

Положај села. — Златово се налази на странама Кореничког Брда и Чукара, а оивичено је са јужне стране брдом Метаљком, тако да, и ако је скоро на висини од 350 m., изгледа као да је у дољи, међу поменутим брдима. Куће сеоске налазе се на десној страни једног потока, који лети пресушује.

У селу има 5 извора, то су: Глождар, који отиче у поменути поток, те се овај по њему Глождаром и зове. На овоме потоку у самом селу налази се један бук од 4,50—5 m. висине. За време киша и у пролеће, па и лети каткад сурвава се вода преко овога бука. Бук је на кречњачком земљишту, а постао је од обурваног кречњачког стења са брда Метаљке, које је сам поток цементирао и себи препречио пут. Како поток не располаже великом количином воде, то је овај бук, и ако је приличне висине, само мала слика једног водопада. Код бука налази се још један кладенац, чија се сувишна вода такође у овај поток слива. Осим ових имају још три кладенца и то су: Бранички Кладенац, Милићевски Кладенац и Бучура.

Осим извора—кладенаца има још и 10 бунара, од којих је само један ђерам. У атару сеоском налазе се већ јачи извори, од којих теку већи потоци. Такав је извор потока Клокоча, који поред села пролази, са кога сељаци такође употребљавају воду за домаћу употребу. Затим су извори разних поточића, именом Саставци, који образују речицу Кореницу, у коју се улива и поток Клокоч. На Кореници испод Златова идући у Бусур налази се такође бук од 5—6 m. висине, али који располаже већом количином воде. Најзад извор Врелце испод Чуке Главчинине мало подаље од села.

У овом селу мало је хладније но у осталима овога среза. Снег траје редовно до краја марта. Ветрови су као и у целој области, само што запад још зову *свињодерац* — јер је врло хладан.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање је ван села. Око кућа је само авлија, воћњак и градина. Крајеви за рад јесу: Браник, Орнице, Шљивар, Лисац, Метаљка, Грабар, Пољана, Трлице, Ђип и Грчко Поље. Најроднији је крај Орнице, а најдаље је од села Грчко Поље — читав сат хода. На свима овим местима поред земље за рад налазе се и ливаде, испаше и шуме, које су у овом селу врло добро очуване. Али осим ових места село има и других испаша и то око Чуке Главчинине, на Лисцу, Главицама и Јагњили.

Најбоља је шума у Клокочу, а најдаља је у Бучинама близу Беле Реке, читав $1^1/_2$ сат хода. Село има заједничке земље—шуме, земљу за рад и испашу у Бучини. Ова је земља, веле, од старине сеоска. Шуме су од листопадног дрвећа, најчешће граба, клена и др. Од шуме, поред тога што је употребљавају за гориво, праве и даске и греде.

Земља за рад по родности је уврштена у други ред.

Тип села. — Златово је збијено село. Куће су његове поређане једна до друге, тако да се у селу разликују два главна сокака готово паралелна, који се најзад на крају села опет састају.

Школа и кафана налазе се поред доњег сокака са леве стране, а судница са десне, али нису једно близу другог.

Село је подељено на мале, које носе назив према породици, која у њој живи, као: *Кукићска Мала*, *Милићевска Мала* и друге.

У целом селу има 115 кућа. Задруге су слабе, највеће су Милисава Марјановића и Обрада Павловића, које броје тек 17 чланова. Узрок овој груписаности кућа поглавито је земљиште, на коме је село.

Приче о имену села. — Село се од старине звало *Класово*, а не Златово. Али, кад је једном Кнез Лазар позвао народ на оружје код Шетоња на Таборском Брду, дођу из Класова 70 јунака, сви на коњима и одабрани људи. Кнез Лазар се зарадује, кад спази оволики број овако дивних јунака, па их упита: „Одакле сте ви јунаци?“ Они му одговоре да су из „Класова под Главчином“. На ово ће узвикнути Кнез Лазар: „Не било више Класово, већ *Златово*, кад даје оваке јунаке!“ И од тога доба — прича вели — село се зове Златово.

Оснивање села. — Златово није било увек на овом месту. Старо село лежало је испод Чуке Главчинине код извора Малог Врела. Овде су биле прво две куће и то прадедови породице Кукића и Бојовића: Јанко Кука и старац Марин. Они су овде живели неко време, али су их Турци често гањали и они су морали бежати у збег на место, које се сад зове Кукуљица у Клисури више извора Клокочара. Из збега су се вратили на своје старо место. Овде су дошли дедови Радовановаца, Чичинаца, Јошоваца, Миљковаца и Стоиловића. Кад су се већ прилично умножили, они пређу на данашње место, које је било згодније за рад, раскрче шуму и оснују село[1]. Тада је било око 30 кућа. Овде дође и деда Васиљевића и од тога доба није било више досељавања, већ је село расло прираштајем.

У селу су ове породице:

Кукићи [Кукићи (11)[2], Васиљевићи (21), Илићи (9)] (41) у Кукићској Мали, досељеници из Сјенице. Славе Св. Луку.

Бојовићи [Милићевци (9), Ђуровци (8), Брђанци (5), Гашићи (6), Бојовићи (22)] (50) у средини села, доселио им се прадед Марин из Сјенице. Славе Аранђелов-дан. С Кукићима су најстарији у селу.

Радованци (9) до Кукића, досељеници из Сладаје у Ресави. Славе Петковицу.

Стоиловићи (2) до Кукића, досељеници из Суводола у Хомољу. Славе Петковицу.

---

[1]) Али овде су дошли прво синови Маринови. Сељаци причају да је Марин имао три сина: Радоја, Благоја и Радисава. Кад су били у старом селу, дођу им три Турчина у госте. Ови их лепо почасте и угосте, али, кад Турци потражише од њих и њихове жене, ови их све побију. Сад да би заварали траг, обуку турско одело, завију чалме, појашу коње, па хајд кроза село, као бајаги то Турци одоше. Чим су изашли ван села, они побију коње и врате се кући. Доцније неки Турчин — њихов зет — дође код њих у госте и из разговора сазна да су они побили Турке. Он замоли своје шураке да му даду њихово оружје и они му га даду, а овај им се зарекне да их неће проказати. Кад је прошло неко време, а овај Турчин почне да носи то оружје. Породица погинулих Турака позна оружје, па навали на Турчина да каже ко их је побио. Овај претходни извести своје рођаке да беже, па онда каже. Турци јурну, али Маринови синови су били пребегли код Рама у Маџарску.

Кад су после Турци протерани, врате се они из Маџарске и настане се код потока Глождара, а за њима и сви из старог села и тако постане садање село.

[2]) Цифре у загради означавају број кућа дотичне породице.

Јошовци (5) у Јошовској Мали, досељеници из Марковца у Морави. Славе Ђурђиц.

Миљковци (2) у Миљковској Мали, досељени из Везичева, а старином су од Сјенице. Славе Св. Врачеве.

Чичинци (4) до Миљковаца, досељеници из Свилајнца у Ресави. Славе Никољ-дан.

Васиљевићи (2) у средини села, досељени из Костура у Македонији. Славе Св. Јована.

Село је расло много више приираштајем него досељавањем, јер за последњих 100 година досељене су само три породице.

Старост села дâ се приближно извести према исказу старца Марјана Стевановића и других по годинама живота појединих главних чланова из породице Кукића и Бојовића, чији су прадедови овде дошли као жењени људи. Према томе старост села може бити од прилике 150—160 год. Оно је, дакле, основано у првој половини XVIII столећа, а на данашњем месту постоји тек од почетка прошлога века.

Овде се огледа правилност у распореду кућа са старином, јер су најстарији готово у средини села и ако су неки од доцнијих досељеника ушли међу ове.

Сеоска је заветина Св. Тројица, а преслава Кузман и Дамјан.

Од најближег села Бусура јако се разликују и по ношњи и по говору, јер овде говоре чисто српски — нагињу јужном наречју, а таква им је до скора и ношња била, а у Бусуру је све по влашки. Са Везичевцима потпуно су слични по говору и ношњи.

Старине, селишта, гробља и др. — Селишта имамо, као што смо поменули, два: једно, где је било село, а друго у збегу. У близини збега Кукуљице налазе се трагови старога града и то се место зове Градиште. Овде се види само један зид, а налазе се римске парице, прстење, рбине од посуђа и др. Тугле—цигле се налазе код Великог Брда. У Клокочу близу села налази се старо гробље за које не знају ништа. Гробови су са надгробним каменовима без натписа. Овде кажу да је била и црквина, али трагова нема никаквих.

Стари пут—*калдрме* познаје се и у атару овога села. Он иде из бусурског атара на Познову Ћуприју преко Коренице, па на Коланце Поље до Црвеног Грма, одавде иде у Роанду и Медвеђу у Ресави. По њивама се и сад познаје насип и камени облуци, који заузимају ширину од 4—6 m. и сметају при орању.

Село има и ново гробље у близини села.

Занимање становништва. — Занимање становника је земљорадња, али се занимају и сточарством. Овде је још очуван обичај бачијања. Поред овога негују и воћке, а нарочито шљиве. Многи сељаци пеку и креч и продају га околним селима. У селу има и један кафеџија, али он ради и земљу. Има и два ковача — то су Стоиловићи.

Бусур.

Положај села. — Бусур се налази поред речице Бусура у изворном — горњем — току његову. Куће су сеоске већином у самом клисурастом речном кориту десно и лево, обично око ушћа других поточића на наносу речном. Чим мало већа киша падне, куће сеоске бивају плављене, а приликом већих киша ретко која кућа, да није под водом.

У селу има неколико извора, од којих ови не пресушују: Васиљев Кладенац, кладенац код школе, код Гичиља Потока, код Циганског Потока, у Станчило-Брду и извор Бабин Поток. Усред села налази се један извор, који се отворио приликом земљотреса 1893. године. У атару сеоском су извори од којих постају потоци: Плешићски Поток, Цигански Поток, Ђуриначки Поток, Бабин Поток и др. У селу има 15 бунара.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање је сва изван села. Око кућа нема ни честите градине, и ако су куће раздалеко једна од друге. Крајеви за рад носе ове називе: Велико Поље, Црвенац, Река, Церовак, Царина, Ђуриначко Брдо, Бучина, Буљана, Врба, Туњевац, Вакароцу, Велико Брдо, Златовско Брдо, Думбрава, Коланце Поље, Станчилово, Семеновски Поток, Палилуле. Најдаљи је крај Буљана — читав сат хода далеко. На овим местима су и њиве и ливаде и пашњаци и браници — шуме. Сва је земља приватна својина, само у Палилулама има општинске земље 1—2 ha, која се даје под аренду. Шуме су од листопадног дрвећа, али су већ проређене.

Тип села. — Село је више растурено, него збијено. Добар сахат хода има од крајњих кућа док се кроза село прође. Све су куће поред реке и поточића, тако да је корито речно уједно и главни друм у селу. Чим падне киша, друмом се не може ићи. Река ваља камење доста велико.

Село је подељено на две мале: Горњу Малу, од школе уз реку и Доњу Малу, од школе низ реку. Куће су једна од друге далеко по 50—100 m. Школа је у средини села, а имају и три крчме у Доњој Мали. Имају и три ковачнице; једна је у селу, а две су на трлима. Ове две мале деле на мање, које носе назив према породици, која ту живи. Куће појединих породица су већином груписане.

Али, поред тога што сељаци имају кућу у селу, већина их се одселила на имања у пољу — трлу и тамо живе. У село неки само долази о слави, а већина их никако и не долази, осим кад га кмет позове.

Ово је село, дакле, почело да се растура, а томе је узрок незгодан положај његов, јер му вода јако досађује.

Задруга има, али су мање. Највеће су задруге од 20 душа, као на пр. Траила Бранка Љољана, Јове Јелића и Видоља.

У селу има око 225 кућа са 271 пореском главом.

Сеоска је заветина Св. Тројица, а преслава Тодоров Петак.

Приче о имену села. — Старац Јанко Траила Барбуран прича да село није било увек на овом месту, већ на месту, што се сада зове Палилуле и звало се *Честобродица*. Тамо је било, вели, свега 7 кућа. Али, како су им овде Турци досађивали сваки час, побегну они даље уз реку код кладенца испод Ђурђева Брда. Па како је овде била шума и клисура, то је кад падне киша вода реком *бучила* и услед тога назвали су га *Бучур*, а ово се доцније променило у *Бусур*.

Оснивање села. — Од прилике пре 150—160 година прадедови породица Барбурана, Плешића, Семенова, Негроња и Шојмања дошли су на место, звано Палилуле и основали село од 7 кућа[1]). Али, како су их Турци на овом месту узнемиравали и често нападали, побегну они с овога места мало дубље уз реку у клисуру код кладенца испод Ђурђева Брда, где раскрче шуму и настане се. Овде им Турци нису више досађивали, јер нису смели улазити у шуму, и они се почну размножавати. За читавих 50 година живели су сами и тек после, почеле су долазити и остале породице, тако да су у времену од 20—40 год., а то је при крају XVIII века или у почетку XIX, дошли дедови свих осталих породица. Старац Павле Кодоњ од 100 година, памти кад у селу беше 25

[1]) Због чега су овде дошли њихови потомци не знају.

кућа и како су долазиле поједине породице, премда не може баш тачно да одреди који су дошли пре, а који после. Све су породице долазиле због земље, а само су Фрунзанешће дошли као слуге и настанили се овде.

У селу су ове породице:

Барбурани [Барбурани (3), Шолдоњи (4)] (7) у Доњој Мали, досељени пре неких 150 година из Бобова у Ресави. Прво су бежали „преко", па су се после овде повратили. Славе Св. Јована.

Плешићи (10) у Доњој Мали, досељеници из Лубнице у Црној Реци. Славе Св. Јована.

Семенови (12) у Семенову Потоку, досељени такође из Лубнице у Црној Реци. Славе Петковицу.

Негроњи [Негроњи (10), Станчулоњи (5), Фрунзанешће (3), Бранкоњи (6), Мартинешће (3)] (27) у Доњој Мали и средини села, досељеници из Злота у Црној Реци. Славе Михољ-дан.

Шојмањи (13) у средини села, досељеници из Крајине. Славе Св. Јована.

Кодоњи (4) у Горњој Мали, досељеници из Крајине. Славе Св. Николу.

Крџалоњи (3) у Горњој Мали, из Лубнице у Црној Реци. Славе Св. Јована.

Иљанкоњи (8) у Доњој Мали, досељени из Црне Реке. Славе Св. Јована.

Брукићи (8), *Обреткоњи* (8), *Робоњи* (2), *Мачокоњи* (3), *Саракоњи* (6), *Вихороњи* (7) сви у Горњој Мали, досељени скоро сви заједно из Шљивара у Црној Реци. Славе Петковицу.

Мирчићи (12) у Доњој Мали, из Црне Реке. Славе Малу Госпођу.

Јаношеви (8) у средини села, из Дубочана у Крајини. Славе Велику Госпођу.

Петкоњи (1) у Доњој Мали, из Лубнице у Црној Реци. Славе Велику Госпођу.

Викоњи (4) растурени у свима малама, из Лебана. Славе Велику Госпођу.

Тренчули (4) у Горњој Мали, из Црне Реке. Славе Митров-дан.

Миклејоњи (12) у Доњој Мали, из Слатине у Црној Реци. Славе Св. Аранђела.

Горојанови (5) у Доњој Мали, из Нереснице у Звижду. Славе Св. Аранђела.

Љољани (8) у средини села, из Великог Лаола. Славе Св. Алимпија.

Пајкићи (4) у Горњој Мали, *Филцаоњи* (2) у Горњој Мали. *Неђелкоњи* (1) у Доњој Мали, дошли заједно из Црне Реке. Славе Св. Алимпија.

Ђукоњи (2) у Горњој Мали, из Стамнице. Славе Св. Алимпија.

Зајчарани (1) у Горњој Мали, из Црне Реке. Славе Св Алимпија.

Пејићи (9) у Доњој Мали, из Лебана. Славе Св. Николу.

Фироњи (6) у Доњој Мали, досељени из Дубочана у Крајини. Славе Св. Николу.

Мацароњи (3) у Доњој Мали, *Радулешће* (1) у Горњој Мали, рођаци. Доселили се из Мацарске у Брезницу у Хомољу, а одатле прешли овамо. Славе Св. Николу.

Калинешће (2) у Горњој Мали, из Црне Реке. Славе Св. Николу.

Иванешће (3) у Горњој Мали, такође из Црне Реке. Славе Св. Николу.

Карабашањи (6), половина их је у Горњој, а половина у Доњој Мали, из Црне Реке. Славе Св. Николу.

Белоњи (1) у Доњој Мали, такође из Црне Реке. Славе Св. Николу.

Делибашоњи (6) у Доњој Мали, из Ресаве. Славе Св. Јована

Кадићи (4) у Горњој Мали, из Црне Реке. Славе Св. Јована.

Лацкоњи (2) у Горњој Мали, из Црне Реке. Славе Св. Јована.

Белоњи (1) у Горњој Мали, из Црне Реке. Славе Св. Николу.

Новакоњи (1) у Доњој Мали, из Злота у Црној Реци. Славе Св. Николу.

Ђорђевићи (1) у Доњој Мали, досељени из Шумадије у Свилајнац, а одатле овде. Славе Св. Николу.

Село је много више расло досељавањем но прираштајем. Највећа досељавања из области Црне Реке била су у почетку XIX века. Према томе, и ако се то не може позитивно утврдити, главни узрок овој селидби био је општи покрет — устанак — који је у то доба захватио Србију.

Старине, селишта, гробља и др. — У атару овога села има само једно селиште звано Палилуле, које је сад обрађено. Старих насеља било је у сеоском атару већ више. Тако у пољу поред Кореничке Реке било је неко римско насеље, јер се на томе месту налази множина тугала — цигала, као и посуђе, прстење, златне и друге парице из римскога доба.

Осим тога на путу у Табановац на левој страни Бусура налазе се и сад каменови од старога гробља, за које се ништа не прича. Ово место зову и Црквине, али нема трагова да је било цркве.

Исто тако има и старо гробље, које *јелинским гробљем* зову, у Црвењачком Пољу (ово је оно исто што га поменусмо код Ћовдина и Везичева). Од места Велико Поље па до Падине налазе се рбине од посуђа, тугле, тегови, римске парице и др. што је доказ да је овде такође било насеље. За ово место кажу и сада да је ту била стара чаршија, али нико ништа више не зна о њој.

Траг старог пута — „калдрме" — иде из Црвењачког Поља преко Кореничког Поља и реке Коренице на Коланце Поље, па на Црвени Грм, затим на Думбраву, онда између Златова и Роанде у Ресаву. Ово је насип, који се и сада одржао у ширини од 4—6 m. Преко њега су изоране њиве.

Село има једно гробље, али поред овога сваки сељак сахрањује своје на своме имању, јер му је гробље далеко.

Занимање становништва. — Главно је занимање земљорадња и сточарство. Удруживања нема. Поред овога занимају се и занатима, као: дунђери, абаџије, али то само раде неколицина и то им је споредан посао.

Има и један ковач Циганин, који је скоро дошао.

Везичево.

Положај села. — Везичево се налази на странама брда Парлога и Јоргована и то око потока Клисура, који пролази кроз средину села. У самом кориту потока налази се до 20 кућа, чија дворишта приликом већих поводања бивају плављена. У селу имају три извора, који никад не пресушују, то су: Бојага, на левој страни потока, од кога тече мањи поток Бојагин, који се у Клисуре улива готово у средини села; Кладенац на врх села у самој клисури, који се такође у поток Клисуре улива; и Чесма на десној страни клисуре опет по готову у средини села (Ова је озидана и има две луле, на које тече вода). Бунара нема ниједног.

У атару сеоском налази се извор Трмчиште са кога тече и поток Трмчиште, који се такође у Клисуре слива.

Кладенац у клисури у селу сматра се за лековит и на њега долазе поред Везичеваца и из околине ради лечења од урока и грознице.

Ветрови су као и у целој области, само што овде западни ветар зову именом *бошњак*.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање је ван села. Око кућа има само мало градине, а понеки сеје по мало и кукуруза. Земља је за обрађивање на местима: Осретку, Великом Пољу и Црвењачком Пољу; затим у брдима као: Брешћер, Градиште, Равни Грабар и Велика Страна. На свима овим местима сеју се сва наша жита и кукуруз. Најдаљи је крај у Равном Грабару око $^3/_4$ сата хода. По родности уврштена је у други ред.

Осим њива има и шума и ливада и пашњака и то на свима поменутим местима у брдима, као и у планини на Великом Брду и Врелу. Најгушћа и најкрупнија је шума у Градишту, а најдаља је на Великом Брду и ова је од листопадног дрвећа (буква, граб, глог и др.). Од шуме праве дорунге и греде, а служи им и за гориво.

Село има и заједничке земље, и то на местима: Велика Страна, Врста, Равни Грабар и Градиште. Ово је већином кршевито и служи за пашу. За ову земљу веле да је од старине општинска.

Тип села. — Везичево је село збијено. Куће су на растојању 20—50 m. једна од друге, а поређане су поред потока. Преко села пролази друм из Ћовдина, и то готово кроз средину и рачва се у самом селу, те један крак води преко Јорговата у Златово, а други у поље у Бусур. Куће су махом груписане, тако да се село дели на мале, које носе назив према имену породице, која у њој станује. Знатније су: *Ерићска Мала* испод Јорговата, *Шарунска Мала* поред Клисура до поља, *Швапска Мала* поред Клисура, *Ђуровска Мала* у Клисурама, *Грујовска Мала* у Клисурама, више Ђуровске, *Мутавџићска Мала* у средини села и друге мање као: *Бабића Мала*, *Јовчића*, *Станкића*, *Васојевића* и *Подића*.

У селу има једна крчма за невољу и то у средини села, а нема ни цркве, ни школе (деца иду у школу у Ћовдин), ни дућана.

Приче о имену села. — О томе, како је село добило ово име, постоји ова прича[1]):

„Била је нека девојка. Миља везиља из Шетоње, па се загледала у једнога момка из овога села. Али јој није било суђено да се за њега уда, јер овај момак умре. Она се онда

[1]) Причао Стеван Станковић, старац од 85 година.

зарече да се неће никад удавати. Једном приликом дође она на гроб свога драгана, па заспи и усни да треба да подигне на томе месту цркву. Уједно јој се на сну каже како треба са другарицама да везе што више може, па ове везове да прода и од тих новаца да подигне цркву. Она тако и уради. Замоли своје другарице и оне јој помогну. Кад је накупила доста новаца она замоли владику из Благовештења у Горњачкој Клисури и овај јој помогне, те она подигне цркву и назове је црква Везиља. Али, ова црква није била дуга века. Једанпут на Благовести или Св. Илију био је сабор код ње. На једанпут долети гавран и испусти из кљуна једну црвену чалму у сабор. Свет се накупи око чалме и стане се чудити, шта ће то да значи. У том наиђу Турци, па их све посеку, а цркву поруше. И тако пропадне црква Везиља[1]), а село добије име Везичево«.

Оснивање села. — О оснивању села сељаци ово причају: Прадеда породице Шарунаца, Петар Шарунац живео је у „Немачкој« у месту Шарову, па му се додија тамо да живи, те пређе у Србију и настани се у Врбовцу. Али и одатле мораде бежати од Турака, те побеже у воденицу манастира Горњака. Тамо је седео неко време, али га нису хтели више држати и он напусти воденицу и дође код цркве Везиље и ту више ње направи кућу на месту, које се зове сада Селиште. Ово је било у првој половини XVIII века. Али, како му је било тешко сам да живи, он оде у Златово, окуми деду породице Мутавџића и замоли га уједно, да к њему дође. Овај дође и тако су биле свега две куће. За овима је дошао и деда Пудића, из Сјенице и тако су биле свега три куће. Они су дуго живели сами и размножили се, па су бежали од Турака у збег у планину, а кад је настало мирније време, они изађу из клисуре у поље, на данашње место, раскрче шуму, да би имали земље за рад и оснују село.

На ово место и то, отприлике, пре 120—150 год. долазе и остале породице и село постаје веће. Зашто су поједине породице долазиле сељаци не знају.

У селу су ове породице:

Шарунци [Шарунци, Манојловићи, Станисављевићи] (32) у Шарунској Мали, досељени из Шарова у Маџарској. Славе Св. Николу.

---

[1]) О овој цркви види одељак Старине, селишта, гробља и др.

Мутавџићи (5) у средини села, досељеници из Златова. Славе Св. Врачеве.

Пудићи (6) код Трмчишта, од Сјенице. Славе Св. Николу.

Ерићи (18) у Ерићској Мали, од Сјенице, одакле су се прво доселили у Златово, па одатле прешли у ово село. Славе Св. Луку.

Јовчићи (9) код Трмчишта, из Пањевца у Ресави. Славе Петковицу.

Швабе (8) растурени, из „прека“. Славе Ђурђиц.

Бабићи (4) у Клисурама, из Мораве. Славе Св. Јована.

Васојевићи (3) код Чесме, од Сјенице. Славе Св. Саву.

Станкићи (5) код потока Бојаге, из Мораве. Славе Св. Аранђела.

Грујовићи (2) код потока Клисуре, из Дражимироваца у Морави. Славе Св. Аранђела.

Радојчићи (1) код потока Бојаге, из Дрмна. Славе Св. Аћима и Ану.

Радојчићи (2) код потока Бојаге, из Дрмна. Славе Благовести.

У селу има око 95 кућа. Свака је породица, без малог изузетка, груписана на једном месту и има исту славу. Има и задруга, али мање. Највећа задруга броји до 14 душа. Сви су се сељаци изједначили, како по говору, тако и по ношњи. Сви говоре српски, нагињући к јужном наречју, али су примили ношњу сељака из околних села у којима се говори влашки, нарочито шубаре. Село је, као што се види, расло више, прираштајем него досељавањем, јер има 60 кућа од преко 150 година.

Према свему Везичево је село новијег постанка. Његов почетак лежи у половини XVIII века.

Сеоска је заветина Св. Тројица, а преслава Св. Илија.

Старине, селишта, гробља и др. — Село је било прво у Селишту. Одавде су бежали у планину на место Збеговиште. Из Збеговишта су се вратили у Селиште, а одавде на данашње место. Селиште је сада имање појединаца, а сваки зна своје старо место, где је било.

Близу Селишта у самој клисури на десној страни потока Клисуре налазе се темељи цркве Везиље. Дужина је развалина 13,50 са зидовима, а ширина 6,50 m. Овде и сад долазе сељаци овога села и из околине, те се о Младој Петки и Младој Недељи моле

Богу. Ниже рушевина у пуоток налази се и раније поменути Кладенац, који сматрају за лековит. Овде код цркве налази се и старо гробље. Има и сад доста каменова без натписа, за које веле да су гробови оних посечених Срба на сабору.

На месту Градишту има трагова од старога града и то су темељи од камена. На овом месту налазе се старе римске парице, копља, рбине од посуђа. Град је био испреграђиван на одаје, у колико се сад још то може видети. Мештани га називају *јелинским градом*. На Црвењачком Пољу налази се, опет, *јелинско гробље*, са каменовима без натписа. Осим тога овде се налазе парице и масе тугала са по неком шаром, као и рбине од посуђа. Овде је, вероватно била, каква мања римска колонија.

Преко поља близу Бусура — преко њива — и сад се налазе, трагови пута — *калдрме*. Он је ишао на Кореницу, па у бусурски атар. На Кореници, причају сељаци, нађени су у земљи шлипери од ћуприје намазани нечим црним, али већ скоро иструлели. Од калдрме и сад се налазе облуци са песком на ширини од 4—5 m., који сметају при орању.

Занимање становништва. — Занимање главно је земљорадња и сточарство. Негују и шљиве, и друго воће, а баве се и пчеларством.

Ћовдин.

Положај села. — Ћовдин се налази на оној брдској коси, што дели воду Шетоњској Реци и Бусуру, притокама Млавиним са леве јој стране.

Куће сеоске налазе се на плећима ове брдске косе и то баш онде, где се она одвојила од брда много веће висине, као што су Трбушак, Крилаш, Црвено Брдо, Дрењар и друга, што се изнад села издижу и са којих је врло леп поглед на околину.

Коса, на којој је село, сва је од терцијера, чији слојеви, скоро хоризонталног положаја леже дискордантно према слојевима поменутих брда, која су од кречњака и црвеног пешчара. С ових брда силазе потоци од којих су знатнији: Ћовдински Поток, који се, пре но што је из брда изишао, и Клисуром зове, а утиче у Шетоњску Реку; Јоксимове Ливаде, који такође извире из кречњачких брда, а утиче у Ћовдински Поток: и Црвенац, који извире на додиру кречњака и црвеног пешчара и чини границу ових наслага, па протиче кроз средину села и улива се у Бусур. У самоме селу има неколико врло јаких извора на

додиру терцијера и кречњака, чија вода служи за пиће. Они су, по свој прилици, и били узрок постанку овога села. Ти су извори: Водица, Кучпарски Извор, Слана, Коточка и још неколико других без имена.

Ну, у селу има и бунара — ђермова, чија вода служи такође за пиће, јер извори не могу да подмире потребу целога села.

У атару сеоском — у клисури, находи се један извор, звани Студена Вода, који сељаци сматрају за лековит.

Код овог се налази и једна пећиница из које у пролеће тече вода. За њу причају да се продужује до Пањевца у Ресави. Ово говоре по причи, која вели како је нека свиња ушла у ову пећиницу, па изашла у Пањевцу. Због свога положаја у Ћовдину је мало хладније но у околини.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање махом је око река и потока, које напред поменусмо. Она се дели у крајеве са разним именима, као: *Гај*, *Црвењачко Поље*, *Кладња*, *Ћовдинско Поље*, *Врбовац* и *Трскино Брдо*. Сви су ови крајеви засејани житом и кукурузом. Пашњаци су већином у планини, али, има ливада и поред потока у равници. Много је већи атар сеоски у планини. Готово два сата хода требало би ићи да се овај атар прође. Сви главнији висови у планини обрасли су шумом, која је од листопадног дрвећа. Шума је приватна својина, али има и општинске. Општинска је шума на висовима: Крилашу и Ковиљару, а на свима осталима: Црвеном Брду, Грабару и Коритима јесте приватна. Шуму употребљују за прављење шашоваца и греда, а и за гориво.

Земљиште је по родности трећега реда.

Тип села. — Ћовдин је збијено село. Куће су његове близу једна до друге. Између најдаљих кућа нема 50 корачаји одстојања. У распореду кућа нема никакве правилности. Свака породица груписана је за себе, а поједине су одвојене само сокаком или потоком. Из овога разлога у селу нема ни приближно правилних улица. Главна је улица пут, што из Шетоња води у Везичево, тај пут — улица јако кривуда и пролази кроза средину села. Ову улицу просеца Црвени Поток поред кога иде пут, који с оним првим дели село на мале. Од овога пута одвајају се споредни сокачићи, што воде такође у мале. Имена појединих мала јесу иста као и имена породица, које у њима живе.

У селу су ове породице:

Кучпарци (64) у Кучпарској Мали и средини села, досељеници из Старе Србије. Славе Св. Луку.

Јаникићи — *Несторaћи* (75) лево од потока Црвенца у Црвењачкој Мали, такође из Старе Србије. Славе Св. Николу.

Миленковићи (40) близу Црвењачке Мале, из Старе Србије. Славе Св. Антонија.

Косовци (35) у Косовској Мали, досељеници од Сјенице — Косова. Славе Петковицу.

Бињовци (8) поред главнога друма, од Сјенице — Косова. Славе Цвети.

Катанићи (10) лево од пута око извора Водице, од Сјенице — Косова. Славе Св. Аранђела.

Лаловићи (10) око извора Водице, из Крајине. Славе Св. Агатона.

Нешићи (10) у Нешићској Мали, из Бугарске. Славе Св. Јована.

Брзановићи (3) лево од Црвенца, из Жагубице у Хомољу. Славе Митров-дан.

Луковци (3) у Црвењачкој Мали, из Црне Реке. Славе Св. Николу.

Торлаци (6) у Кучпарској Мали десно, из Јабланице. Славе Св. Луку.

Мићунци (6) под Ћулом, досељеници од Сјенице. Славе Св. Илију.

Параћинци — *Радосављевићи* (2) из Мораве. Славе Св. Стевана.

Из овога се види да је село расло више приараштајем него досељавањем. То тврди мали број породица, које су се у току времена размножиле, али су ипак задржале место и исту славу.

Кућа у селу има око 272 са 381 пореском главом.

Задруга је већих било до скора, али их сад нема. Највећа задруга броји 20 чланова.

Узроци, због којих је овакав распоред кућа и породица, јесу: земљиште, јер је неравно; извори, око којих су се поједине породице настањивале; и груписаност имања појединих породица.

Приче и тумачења о имену села. — О имену села постоји ова прича: „Куга је често долазила у ову околину. Једном приликом она помори све живо у Шетоњу, па се упути и овамо.

Али два брата близнака, да би спасли село од куге, нађу два вола, белца без белеге, па направе разор око целога села. Дошавши до тога разора, куга није могла прећи него је морала обилазити, и чим би нашла кога изван разора, она би га уморила. Због тога што је куга ово село обилазила прозову га именом Ћовдин, што значи село вере.

Оснивање села, ранија насеља и њихови трагови. — Интересантно је да о овоме селу нема помена у извештају Максима Радковића, а помиње се Шетоње од кога је једва за $^1/_2$ сата хода удаљено. Ако је извештај тачан значило би да ово село није у то време постојало. Међутим, ево шта о томе причају сељаци. Онда, када је Шетоње било у Прњавору, Ћовдин је био на месту Влашићи, лево од влашког пута између потока Јоксимових Ливада и Ћовдинског Потока. Тада је било свега 4—5 кућа из породице Кучпараца. Ови су живели дуго усамљени, можда на сто и више година. Кад им је ово додијало, позову своје сроднике из Старе Србије, али им ови не хтедоше доћи, него им дођу Јаникићи. Наскоро затим дођу из Хомоља и Брзановићи, које зато и прозову тако, што су похитали да уграбе место. Није дуго трајало, па дођу из Старе Србије и Миленковићи. Али сад их овде Турци стану гонити и они беже иза брда Трбушка у збег. Враћајући се из збега, они напуштају своје старо место, па прелазе преко Ћовдинског Потока и настањују се на данашњем месту, које је било све пошумљено, а осим тога и на висини, те Турци нису смели нападати, а и кад би нападали, овима би било лако да беже у планину. Дошавши овде Кучпарци заузму место на десној страни потока Црвенца око једног извора, а Миленковићи и Јаникићи пређу на леву страну истог. Брзановићи отиду још даље од Јаникића на леву страну потока.

У том општем покрету око 1780. год. досељују се овде и остале породице и то овим редом: Косовци, Мићунци и Лаловићи, од којих први заузимају место око извора Водице пред Кучпарцима, Лаловићи испод ових код извора Коточке.

За њима долазе са Косова: Бињовци и Катанићи, па се први насељују низ поток испод Кучпараца, а други између Косоваца и Лаловића. За овима су дошли Нешићи из Бугарске и настанише се близу Бињеваца, Торлаци из Црне Реке, а за њима Луковци и настанише се око извора Слане и најзад Параћинци.

То је било, по казивању, од прилике на 100 година раније. Тада није било више од 30 кућа у Ћовдину. Од тога доба досе-

љавања, а ни помештања није било. Село је расло намножавањем. Породице су се умножиле и поделиле, али се нису растурале, већ су одржале своје име и своју славу, а у неколико и место. Ну, поред тога, што је свака породица одржала своју славу и своје место, изједначиле су се у говору и обичајима и сада међу њима нема никакве разлике, а не разликују се и од осталих околних села. Они имају и заједничку славу, заветину после Тројице на Бели Четвртак.

Старине, селишта, гробља и др. — Осим селишта на месту, где је село први пут било, има једно селиште на месту *Орепку*, где се налазе цигле из римског доба и разни црепови, који сведоче да је ту било некада римско насеље. На месту Трскину Брду има остатака старог незнанога гробља на коме се налазе каменови без натписа.

Остаци старога пута — калдрме — налазе се у Орепку и Црвењачком Пољу. По њима се види да је овај пут имао правац с.-с.-и.—ј.-ј.-з., а водио је од Великог Лаола кроз Врбовац, Орепак, Црвеначко Поље, па на Кореницу Везичевску.

Занимање становништва. — Земљорадња и сточарство јесу главно занимање становника овога села. Од сточарства имају много више користи. Овде је развијен обичај бачијања, само с том разликом што мало домаћина удружују стоку, те удружена стада нису велика. Стока се скупља обично око Тројица, а растура око Св. Илије. Ову удружену стоку терају на општинске пашњаке, а мужа и остали обичаји бачијски врше се као и на другим местима. Кад се бачија растури, они, који имају салаше, терају стоку на салаш, а који немају враћају је кућама у село. Ну, осим овога сељаци се баве и кречарством, које им је видан производ.

У селу има три куће Цигана, који су се скоро доселили. Једни су ковачи, а други свирачи. Живе у средини села.

Шетоње.

Положај села. — Као парник Ждрелу на левој обали Млаве, једва 10 минута од ове далеко, налази се село Шетоње, на једној пространој равници, која је са југо-источне стране оивичена брдима: Коњицом, Кијевачком Главицом, а преко ових Јежевцем (723) и Голом Главом (660 m.); а према северо-западу је отворена, и пружа сес ве .поред Млаве до њена ушћа у Дунав.

Ну, и ако је Шетоње у млавској долини, ипак није изложено поплавама, јер се налази изнад терасе, која се преко 12 m. изнад Млаве издиже.

Извора у самоме селу има врло мало. Неколико кладенаца, који немају нарочитих имена, дају сељацима изворску воду, а сву осталу потребу подмирују бунари — ђермови, којих у селу има велики број. Са брда, које горе поменусмо, силазе потоци, чији су извори доста јаки. Међу овима највећи је извор, управо врело, Лисинског Потока. Ово је изворни крак Шетоњске Реке, који се састаје са Ћовдинском Реком и после носе назив Шетоњска Река, која се пошто обиће село улије у Млаву; затим извор Мето-потока, који се више села у Млаву улива.

Налазећи се у близини клисуре и ово село није никад без ветрова, због којих је у селу доста хладно.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање је око села. Поједини крајеви носе и различне називе, као: *Лескова*, *Пландиште*, *Гај*, *Рудеж*, *Слатина*, *Кладња* и *Млава*. Сви су ови крајеви засејани житом и кукурузом, а од села нису више од пола сахата удаљени.

Много више места заузима атар сеоски у планини, где су поглавито пашњаци за стоку. Тамо су већином и шуме од листопадног дрвећа, и то на местима: Рачиневици, Коњици, Јежевцу, Лисинском Врху и Голој Глави. Пашњаци и шуме удаљени су од села скоро за $1\frac{1}{2}$ сахат.

Осим приватних имања у планини има доста и општинске земље. Општинска је земља на Јежевцу, Голој Глави и Лисинском Врху. Ово је више голет, пошумљена где-где честарем, а и крупним буковим дрвећем, а има прилично и пашњака. У близини села има нешто мало и општинске утрине, где напасају стоку они, што немају својих пашњака. Како је ова земља постала општинска, сељаци не знају.

По родности најбољи су крајеви у Гају и поред Млаве, која је земља уврштена у други ред. Све остало земљиште је слабо и не доноси богату жетву.

Тип села. — Шетоње је село збијено. Куће су његове једна близу друге, поређане и груписане, тако, да образују мале. У селу имају два главна краја: један *Извор*, а други *Шетоње*. Границу између ова два краја чини један суви поток, зван

Мала Алуга, који само за време кишa има воде. Шетоње је десно, а Извор лево од овога потока.

У распореду кућа огледа се правилност у томе, што се куће зидају поред пута, те отуда у овоме селу имамо два главна сокака, који се унакрст секу. И од једног и од другог одвајају се споредни сокачићи, који деле мање мале једну од друге. Онамо, где се улице секу, на средини села, налази се механа, дућан и судница; а школа и црква находе се на крају села с једне и са друге стране дуж сеоске улице, која је уједно пут из овога села у Велико Лаоле и Петровац.

У селу имају свега 294 куће са 405 пореских глава. Од тих кућа у Извору су 124, а у Шетоњу 170 кућа.

У селу су ове породице:

Јањићи (18) из Јањева у Старој Србији, славе Св. Николу.

Гачићи (20) из Крајине, славе Св. Јована.

Сапунџићи (18) из Крупаје у Хомољу, славе Св. Николу.

Мишићи (19) из Старе Србије, славе Св. Николу.

Новаковићи (4) из Шумадије, славе Верижице.

Степановићи (10) из Ресаве, славе Св. Николу.

Видићи (4) из Шумадије, славе Св. Николу.

Мирковићи (10) из Крајине, славе Св. Јована.

Стојићи (8) из Крајине, славе Св. Аранђела.

Манојловићи (4) из Крајине, славе Ђурђиц.

Стојановићи (4) из Крајине, славе Св. Ђурђа.

Рајићи (5) из Крајине, славе Св. Николу.

Влајићи (9) из Крајине, славе Св. Николу.

Савићи (10) из Крајине, славе Св. Јована.

Бујдићи (6) из Крајине, славе Св. Тодора.

Сипићи (2) из Крајине, славе Св. Јована.

Јевтићи (3) из Крајине, славе Ваведење.

Цолићи (5) из Крајине, славе Св. Николу.

Параћинци (9) из Мораве, славе Ђурђиц. Све досад побројане породице јесу у Шетоњу.

Гајићи (14) из Крајине, славе Св. Ђурђа. Ови, као и све доње породице, јесу у Извору.

Кључаревићи (10) из Крупаје у Хомољу, славе Св. Аранђела.

Стојановићи (3) из Крупаје у Хомољу, славе Ђурђиц.

Коруновићи (5) из Крупаје у Хомољу, славе Ђурђиц.
Живановићи (16) из Крајине, славе Св. Николу.
Бучкари (8) из Крајине, славе Ђурђиц.
Аћимовићи (6) из Крајине, славе Св. Ђурђа.
Туторовићи (6) из Крајине, славе Св. Јована.
Лукићи (5) из Крајине, славе Св. Луку.
Шевићи (5) из Крајине, славе Ђурђиц.
Марићи (3) из Крајине, славе Св. Николу.
Голушићи (2) из Крајине, славе Св. Јована.
Бубини (3) из Крајине, славе Ђурђиц.
Ђорђевићи (2) из Крајине, славе Ђурђев-дан.
Рајићи (4) из Крајине, славе Св. Николу.
Параћинци (3) из Мораве, славе Ђурђиц.
Мишићи (4) из Крајине, славе Ђурђиц.
Чајићи (3) из Црне Реке, славе Св. Николу.
Туцићи (2) из Хомоља, славе Св. Николу.
Копчевићи (1) из Старе Србије, славе Св. Николу.
Младеновићи (2) из Крајине, славе Св. Јована.
Грујићи (2) из Влашке, славе Св. Аранђела.
Карабаши (6) из Влашке, славе Ђурђиц.
Глишићи (1) из Влашке, славе Св. Јована.
Влачићи (2) из Влашке, славе Св. Николу.
Апостоловићи (3) из Крајине, славе Св. Јована.
Сапунџићи (3) из Хомоља, славе Св. Николу.

Из овога се види да је ово село више расло досељавањем него прираштајем. Ово сведочи велики број новијих породица, а мали старих.

Узроци овакој груписаности кућа јесу: извори — кладенци, око којих су се породице прикупљале; затим груписаност имања појединих сељака; наредба власти, по којој је од два засеока постало једно село; и сама природа земљишта на коме је село. Оивичено са свију страна водом (Млавом, Шетоњском Реком и Мето-потоком), а у непосредној близини планина и гудура, ово је место било згодно склониште од Турака.

Задруга у селу нема великих. Највећа задруга не броји више од 12 чланова.

Приче и тумачења о имену села. — О имену села Шетоња постоји прича, како је Кнез Лазар често силазио из свога града Шетача на Вукану на ово место и проводио време у *шетњи* и лову. Због тога је ово место добило име Шетоње.

За други крај села, Извор, који је некад био село за себе, прича се да је име добио због кладенаца, што се у њему налазе, а којих у Шетоњу нема.

Оснивање села. — У извештају Максима Радковића од 1733. год. помиње се да је Шетоње имало 14 српских домова. Међутим о оснивању села причања сељака допиру до онога доба, кад је у селу било 3—4 куће. Најстарије породице, што основаше село Шетоње, јесу: Јањићи и Гагићи, чији чукундедови дођоше из Старе Србије, из околине Јањева. Узрок, који их је отуда покренуо, не умеју сељаци да кажу. Они се испрва настанише на месту, где су данашњи шетоњски виногради. Ово место зову сада Прњавор, ваљда зато што је то збиља и био манастирски прњавор. Ово је могло бити крајем XVII или у првој деценији XVIII века. Одмах за њима дођоше породице: Мишићи, Сапунџићи, Гајићи и Кључаревићи. Прве породице настањују се у Шетоњу, а ове друге мало ниже од ових, ближе Млави, око *извора* због чега и прозову ово место Извор. Тада није било више од 3 куће у Извору, а 4 у Шетоњу.

Ове су породице дуго живеле саме, и одвојено, док не почеше долазити и остале породице и то од прилике у првој половини XVIII столећа[1]). Досељавање осталих породица ишло је брже. Прво дођоше Новаковићи и настанише се близу Јањића, за њима Степановићи, па Видићи. Мишићи су дошли као мајстори, а оне две друге породице у намери да што више земље купе. За њима долазе ове породице из Крајине: Мирковићи, Манојловићи, Цолићи, Стојановићи, Стојићи, Будићи, Влајићи, Савићи, Јевтићи, Сипићи, Рајићи и Параћинци из Мораве. Оне су долазиле оним редом, као што их у прегледу набројасмо и настанише се око оних првих породица у Шетоњу и Извору.

У исто време долазе и оне породице, што се око извора настанише. Тако у првој половини XVIII столећа дођоше Сто-

---

[1]) Ово се да закључити по томе што су овде дошли прадедови досељених породица, чији су представници стари до 60 год.

јановићи (чији је представник — Стојан — најстарији човек у селу), па Кључаревићи и Коруновићи. Ове породице побегоше из крша и дођоше овамо у питомије земљиште. За њима долазе из Крајине и настањују се у Извору и то тек при крају XVIII столећа, ове породице: Живановићи, Бучкари, Аћимовићи, Голушићи, Чајићи, Апостоловићи, Марићи, Бубини, Ђорђевићи, Лукићи и Шевићи. Већина од ових дође у ове крајеве, који беху насељени, по позиву својих рођака, да за мале новце добију доста имања. Можда је било и других узрока њихову досељавању, али се о томе ништа не прича.

За време устанка дођоше Младеновићи, Глишићи, Рајићи и Грујићи; који потражише овде заштите од турских насиља, и настанише се у Извору.

Села се већ беху намножила тако, да у свакоме беше по 30—40 кућа. Ну турска најезда није ни њих поштедила и они напуштају село, бежећи испред Турака, повлаче се у планину између Коњице и Јежевца Место ово и сада зову *Збег*. Враћајући се из збега, ове породице долазе опет на своја стара места. Сада долазе и Туцићи и настањују се у Извору. За њима долазе и остале породице као Копчевићи, Карабаши и Влачићи и друге из прегледа, која се прво настањују у Ждрелу, па после прелазе овамо. Женидбом и раздељавањем ове су се породице доцније помешале, па су неки прешли из једног села у друго.

Ну. по наредби Кнеза Милоша, како сељаци кажу, Извор и Шетоње споје се и добију опште име Шетоње, и преселе се на данашње место, а стара места остану као селишта. Ну њихово спајање није још потпуно извршено. Још и сада постоје имена Извор и Шетоње. Тако, кад сељак једнога краја иде у други, он вели: „Идем у Извор“, ако је из Шетоња и обратно.

Осим тога ова два краја сеоска имају још и засебне заветине. Тако: у Шетоњу је заветина о Св. Николи младом, а у Извору о Спасову дне, када једни иду код других у госте.

У току времена изједначише се досељеници ових двају села и то како у говору, тако и у ношњи и у обичајима, те тако сада нема никакве разлике међу њима. Они говоре српски, а носе се као и Срби сељаци у Морави.

Старине, селишта, гробља и др. — Напред смо поменули да село није било на данашњем месту, већ да је наредбом власти састављено из два друга села.

На местима, где су била стара села, сада су њиве и виногради, а сељаци их зову селиштима, и то оно, где су виногради — Селиште у Прњавору, а оно, где су њиве и ливаде — Селиште у Извору.

Осим поменутих нових селишта у атару села Шетоња, на месту Врбовцу, налазе се остаци некадашњега старога насеља, као што су: црепови четвртастога посуђа, четвртасте цигле и стари новци. Туда је водио негдашњи пут, који је из Великог Лаола ишао преко Врбовца на Орепак, па на Црвењачко Поље у Ћовдин.

Старога гробља има у селишту више села, где су виногради. У њему је било каменова без натписа, али их сада нема.

Занимање становништва. — Сељаци се занимају подједнако земљорадњом и сточарством. Земљу обрађују по долинама око река, а стоку чувају по планинама.

У Шетоњу има шест циганских кућа, које су скоро досељене. Они су сви ковачи, а настањени су овако: у Извору: Живковићи, три куће, досељени из Ресаве и славе Петковицу; и у Шетоњу три куће Лилића, такође из Ресаве, славе Св. Николу.

Буровац.

Положај села. — Село се налази на странама Буровачког Потока, а на косама брда Липарчића, те изгледа као да је у урвини — провалији испод овога брда. Овај поток лети пресушује и не може да плави куће сеоске.

У селу има само један јак кладенац, и то је онај од кога и постаје поток. Иначе има доста бунара — ђермова, са којих сељаци пију воду. У атару има више извора од којих постаје поток Саставци, који такође кроз село пролази.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање је сва ван села и зове се: Липарчић, Раван Гај, Ћула, Загај, Селиште, Сиљевина, Бубањ, Стари Буровац, Црвенац, Садови и Шиба. Најдаљи су крајеви Загај и Црвенац — по 1 сахат од села далеко. На овим местима су и њиве и ливаде и шуме и то је све приватна својина. Има мало и општинске земље за орање и то на селишту, коју дају под аренду (2 ha).

Тип села. — Буровац је збијено село и подељено је на две мале: Горњу, од школе, па уз брдо и Доњу Малу, од школе низ поток. Но, и ове се мале деле на мање, које се зову по породи-

цама, што у њима живе. Тако у Горњој Мали: Станојевачка, Радојчића, Поп-Ђуровачка, Батаранска, Радојевачка и Миљковачка, а у Доњој: Стојковачка, Лазарчева и др. Мале се додирују и не разликују се једна од друге ни по чему. Куће су такође једна близу друге (око 20 m.), али су код школе и механе збијеније, него по крајевима.

Задруге су мале. Највећа је Милутина Радисављевића, која броји 12 душа. У селу има 137 кућа. Сеоска је заветина Бели Петак, а преслава Пољобранилац (2|V).

Приче о имену села. — Име је селу дошло отуда, како се прича, што се непосредно изнад њега земља *обурвава*, те отуда — Буровац.

Оснивање села. — Село није било на овоме месту од вајкада, већ на месту, што се зове *Стари Буровац*. Ту је било свега 1—3 куће из породице: Радојчића, којима се и не зна порекло, Поп-Ђуроваца, чији је прадеда дошао овде из „Немачке" и Радојеваца, чији је парадеда такође дошао из „Немачке". Ове су куће једна од друге биле доста далеко. Али, Турци по кукурекању петлова познаду да овде има људи, па их нађу, а ови побегну из Старог Буровца у Селиште, код реке Бусура, где беше грдна шума. Овде се задрже само Радојчићи и то браћа Недо и Радоица, а они други пребегну у „Немачку", али су се доцније опет вратили. Доцније када се је мало стишало. Недо и Радоица дођу из Селишта горе код кладенца, где су затекли неке хајдуке[1]) и ту се населе. За овима су долазиле и остале породице.

У селу су ове породице:

Радојчићи (11) у Горњој Мали, не памте одакле су досељени, славе Св. Николу.

Поп-Ђуровци (15) у Горњој Мали, досељени из „Немачке", славе Св. Луку.

Радојевци (16) у Горњој Мали, досељени такође из „Немачке", славе Св. Јована.

Станојевци (10), *Вујанци* (5), први су у Горњој, а други у Доњој Мали. Рођаци, овде им се доселио деда из Јеловца у Ресави, а тамо су се доселили из Босне. Славе Св. Аранђела.

Миљковци (25) у Горњој и Доњој Мали из Сладаје у Ресави, а ту су се доселили из „Арнаутске". Славе Св. Аранђела.

Илијичини (6) у обе мале, из „Немачке". Славе Св. Аранђела.

---

[1]) У извештају егзарха Максима Радковића помиње се село *Хајдуци*. Да није ово било то село, пошто сада нема другог, које би овоме одговарало.

Батарани (11) у Горњој Мали, из „Немачке“. Славе Св. Николу. Прозвати тако, по томе, што су први направили *батару* (корпу).

Чаушани (9) у Горњој Мали, из Бугарске. Славе Светог Николу.

Стевановићи (1) у Горњој Мали, из Ћуринца у Ресави. Славе Св. Јована.

Стојковци (7) из Ресаве, а ту су се доселили од Крајине. Славе Ђурђиц. Ова, као и све породице, које ћемо даље поменути, јесте у Доњој Мали.

Лазарчеви (4) из ужичког округа, славе Св. Николу. Зову их и *Ере*.

Дановци (2) из Црне Реке, славе Ђурђев-дан.

Минини (2) из Параћина, славе Св. Аранђела.

Радовањени (2) из Параћина, славе Аћима и Ану.

Бугари (3) из Параћина. Две куће славе Св. Тривуна, а једна Св. Николу.

Новаковићи (2) из Брестовца у Црној Реци, славе Ђурђиц.

Митуљевци (2) из Сикола у Крајини, славе Петковицу.

Трујићи (1) из Црне Реке, славе Петковицу.

Миленкашеви (1) из Звездана у Црној Реци, славе Св. Агатонија.

Симеоновићи (1) из Добрња, славе Ђурђиц.

Мутавџићи (1) из Параћина, славе Ђурђиц.

Из овога се види да је село расло више прираштајем, јер скоро двеју трећина кућа, прадедови су дошли од прилике пре 160—180 год. на ово место. Остало су новији досељеници и то највише из доба другог устанка, а последња кућа је досељена пре 20 година.

Старост породица лепо се огледа и по месту на коме су настањени. Најстарије породице заузимају средину села и Горњу Малу, а у целој Доњој Мали су најновији досељеници. Село је, дакле, расло низ поток ка реци. Према свему овоме, почетак селу лежи у почетку XVIII столећа, по свој прилици, за време аустријске управе у Србији. За време куге бежали су сељаци у шуму по околини, али су се опет враћали на своје место.

Старине, селишта, гробља и др. — Ми смо већ поменули да у атару имају два селишта: Стари Буровац и једно близу Табановца. И на једном и на другом сада су њиве, по којима се још налазе трагови насеља. На ливадском путу у Црвенац-Поље налази се мноштво чапара од тугала, цигала из римског доба са шапом

утиснутом, као и разне парице (ово је оно место, које смо поменули и код Табановца и Бусура). Стари пут ишао је више села брдом. О овоме само причају сељаци. Сада нема више трагова. Село има једно гробље, повише села.

Занимање становништва. — Земљорадња је главно занимање сељака, али исто тако гаје и стоку. Негују и воће, а нарочито шљиве, а по неки има и кошнице.

Има и једна циганска кућа, и то је ковач, готово усред села. Овај је дошао из Ресаве.

Табановац.

Положај села. — Табановац се налази на обалама реке Бусура и то више на десној него на левој. Приликом већих поводања река плави сеоске куће и чини им штете.

У селу имају три кладенца: Раковачки Кладенац у Бугарској Мали, Долић у средини села, десно од реке и Панићски Извор у Панићској Мали. Осим извора има и бунара — ђермова и то више, јер они управо и дају сељацима воду за пиће, пошто нема много кладенаца. Воду са реке не пију.

У атару сеоском имају два јача извора: Врбовац, од кога отиче и поток истог имена и Трска, ниже Врбовца. Оба утичу у реку са десне стране.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање је већином око села, премда и у самом селу има прилично земље око кућа, коју неки и кукурузом засеју, али иначе већином као градина служи. Земља за рад ван села носи ова имена: Гај, Поље, Долић, Дедињак, Селиште, Глашинац, Парлози, Липар, Дубрава, Дубоки Поток, Градиниште. Најдаље је Поље, за $^3/_4$ сата од села удаљено. На овим су местима и њиве и ливаде, испаша и шуме. Најбоља им је шума на Липару, али и ту је већ проређена. Шума је од листопадног дрвећа и употребљују је за грађу и гориво.

Тип села. — Табановац је збијено село. Реком Бусуром подељено је на два дела, а ови су подељени на мале, као: Бугарска Мала, Панићска Мала, Ђокинска, Несторовићска и Влашка. Мале су сасвим једна до друге, само их сокак раздваја. У селу има око 220 кућа са 256 пореских глава. Куће су поређане око два главна сокака поред реке, од којих један иде с леве, а други са десне стране реке. Куће су на размаку једна од друге од 20 до 100 m. У средини села су збијеније но на крајевима. Школа, судница, механа и два дућана налазе се готово у средини села на

десној страни реке. У селу има и једна поточара воденица.

Задруга у селу има мало. Највеће су задруге Јове Радовића и Станоја Влајића, које броје по 12 душа.

Сви су становници овог села изједначени. Говоре српски, премда има неколико породица у Влашкој Мали, које знају и влашки.

Приче о имену села. — Милован Живковић, старац од 90 година, прича да су му казивали како је село било на другом месту, званом Селишту, где беше само 7—10 кућа. На овом месту, пак, беху настањени неки Арапи, који су ковали жељезо и штавили коже — табаке — у табаркама. Па како су ових 10 кућа морали да беже од Турака, оне пребегну овим Арапима и због табака — кожа — прозову ово место Табановац. Арапи су после отишли, а наши људи су остали и даље на истом месту, те је тако основано село.

Оснивање села. — Табановац је био на другом месту, које се сада зове Селиште. Овде је било 7—10 кућа и то: чукундеда породице Ђокинаца и чукундеда породице Панића, за кога се не зна одакле је по старини, затим прадеда Несторовића, који је дошао из Крајине и прадеда породице Сарајлића, који су дошли из Сарајева. То је било у половини XVIII столећа. Једно због турског насиља, а друго због већег простора и бољег земљишта, ови се оснивачи села преместе на данашње место око извора Долића и Раповца и оснују село. Овде сад долазе дедови Влачића из Гамзиграда, па деда Крајинчића из Рготине, па деда Бугара из Зубодинаца код Грамаде, па Крајинци из Трнаве. Сви ови дошли су, од прилике, при крају XVIII столећа, што се да извести по старости живота појединих потомака. Доцније долазе и остале породице и то у првој половини XIX столећа, по реду, по којем су доле набрајане. Самарџићи и 4 породице после њих дошли су у другој половини XIX века, а последња пре двадесет година.

У селу су ове породице:

Ђокинци [Ђокинци (30), Гучићи (15), Докторовићи (5)] (50) у средини села у Ђокинској Мали, досељеници из Сјенице. Славе Св. Јелисија (14|VII). Прво су бежали „преко“, отуд су дошли у Селиште, па одатле овде.

Панићи (25) у Панићској Мали, славе Ђурђиц.

Несторовићи [Стојковци (10), Којичићи (15), Несторовићи (20)] (45) у Влашкој Мали, славе Ђурђиц.

Сарајлићи (10) до Панића Мале, досељеници из Сарајева. Славе Ђурђиц.

*Влачићи** (20) у Влашкој Мали, досељени из Гамзиграда у Црној Реци. Славе Велику Госпођу.

Крајинчићи (6) у Бугарској Мали из Рготине у Црној Реци, а старином су са Косова. Славе Видов-дан. Рођаци су са Влачићима.

Бугари, Староживићи (12), рођаци, у Бугарској Мали, досељеници из Зубодинаца код Грамаде. Славе Св. Алимпија.

Крајинци (6) у Бугарској Мали, дошли из Трнаве у Крајини. Славе Ђурђиц.

Ивковићи (4) у Ђокинској Мали, досељеници из Ждрела, а старином су из Крајине. Славе Св. Николу.

Топаловићи (8) у Бугарској Мали, дошли из Крајине. Славе Св. Николу.

Миловановићи (10) растурени по Бугарској и Влашкој Мали, досељеници из Седлара. Славе Св. Николу.

Бећари (4) у Влашкој Мали, досељеници из Проштинаца у Крајини. Славе Св. Јована.

Шаренкапићи (4) у Влашкој Мали, из Крајине. Славе Петковицу.

Јосићи (4) у Влашкој Мали, из „Немачке". Славе Петковицу.

Самарџићи (3) у Бугарској Мали, досељени из Бугарске. Славе Св. Луку.

Аврамовићи (1) у Влашкој Мали, из Дубочана у Крајини. Славе Св. Јована.

Стаменковићи (1) у Ђокинској Мали, из Петровца. Славе Св. Николу.

Живковићи (1) у Бугарској Мали, досељеници из Крајине. Славе Петковицу.

Филиповићи (2) у Бугарској Мали, досељени из Кнежице. Славе Св. Николу.

Настасијевићи (1) у средини села, из Македоније. Славе Св. Николу.

Као што се из овога види, село је више расло прираштајем но досељавањем, јер има много више кућа, које имају преко 100 година старости. Све су старије породице груписане.

Сеоска је заветина о Белој Недељи по Тројицама, а преслава Младенци.

Старине, селишта, гробља и др. — Поменули смо да у атару идући низ реку има једно селиште. Ово је сад земљиште за рад.

Исто тако у близини села налази се и старо гробље, где су се са селишта сахрањивали.

Код места Бубана причају да је било црквиште — трагови неке цркве, за коју веле да је из доба Кнеза Лазара.

Незнано гробље налази се и по Дубрави.

Исто тако у Врбовцу налазе се трагови чаршије, како сељаци кажу, а то су такође рбине од посуђа, тугле и парице. Ово је само већег пространства.

На месту Градиништу налазе се тугле, рбине од посуђа и римске парице златне, сребрне и бакарне.

Занимање становништва. — Земљорадња је главно занимање сељака у Табановцу. Поред тога гаје по мало и стоке, а негују и воћке, нарочито шљиве. Осим ових послова, занимају се и занатима — дунђерским, абаџијским.

У селу има и три куће Цигана. Две су куће ковачи, а једна свирачи. Они живе лево од реке.

Орешковица.

Положај села. — Орешковица се налази у једној удољини и на брдској коси, што се од Главчине пружа ка Дунаву.

Кроза село пролазе два већа и више мањих поточића, који имају воде само до лета и за време киша, а немају нарочитих имена. Село је, дакле, у долини једног већег потока, притоке потока Трске — изворног крака речице Чокордина, која се код Великог Села у Млаву улива, а чији и други изворни крак Коњушица, такође извире у атару овога села. Оивичено брдима Косицом, Парлозима, Селиштем и Трскиним Брдом, село има изглед једне амфитеатралне долине.

У селу има прилично извора, као: чесма код цркве, Јованов Кладенац, Бећарова Чесма, Ђуркин Кладенац, Јевремов Кладенац и још неколико безимених, који пресушују.

Осим тога има приличан број ђермова и бунара, који подмирују потребу становништва. Воду са потока не пију.

Сви поточићи, што кроза село пролазе, јесу мање, више бујни, али кућама не досађују, јер су куће махом на странама брдским.

Земље и шуме. — Село има доста земље за рад, која је око села, на местима: Косице, Бучина, Селиште, Кошарња, Горња и Доња Коњушица, Дрманска Страна, Врањачко Брдо, Ћатина Коса, Врањак, Трска и Трскино Брдо, Лука, Прокоп, Чибуко

вица, Липа, Вукове Орнице, Збеговиште и Шарпин-Бара. Најдаља је Доња Коњушица и Чибуковица, читава 2 сата хода од села.

На овим местима су њиве, ливаде, испаше и шуме и то је све приватна својина.

Општинске земље има до 100 ha на местима: Чибуковици и Врањку и испаше у Недову Потоку 6 ланаца. Земља без шуме даје се под аренду.

Шума је од листопадног дрвећа.

Тип села. — Орешковица је растурено село, куће су по странама брдским око поточића и по самим брдима, тако, да треба скоро сахат хода док се кроза село прође.

Село је подељено на мале, које носе назив према породици, што у њој живи. Породице су махом груписане и славе исту славу, али су са мало домова.

Мале су у селу: Стојнићска, Косићска, Цокањска, Милојчанска, Гвоздењачка, Јанићска, Милојевска, Бећарска, Милутинчева, Сарићска, Мићовска, Микина, Грујовска, Миздрачка, Милованчева, Матићска, Јокићска и Влашка. Између мала нема великих размака; једино Мићовска мало је од осталих одвојена једном повећом јаругом и друмом.

Куће су без реда растурене, али се ипак кроза село опажа један главни сокак, то је друм, што води у Породин и Витежево. Најмање је одстојање између кућа у Матићској и Стојнићској Мали, па и овде није мање од 50 m. У осталим малама размак овај износи и по 100 m. и више.

Школа, црква, једна механа и четири ковачнице находе се у средини села.

У новије време, пре 8—10 година, одселило се једно 15 кућа из Влашке Мале, те стално живе на имању ван села. *И ово се село због даљине имања почело расељавати.*

Између становника појединих мала нема разлике ни у ношњи, ни у језику — сем Влашке Мале, која се од осталих одликује и ношњом и говором.

У Орешковици су задруге у опадању. И оно мало, што их још има, веома су мале; највећа броји 22 душе, као Милића Радисављевића.

Сеоска је заветина Мали Спасов-дан, а преславе су: Младенци, Бели Четвртак, Бели Петак, Блага Марија и Марков-дан.

Приче о имену села. — Стари људи веле да је село добило име Орешковица по томе, што је овде било много ораха.

Оснивање села. — У повељи, коју је Кнез Лазар дао манастиру Горњаку, помиње се село Ореховица. Ако је ово име данашње Орешковице, онда је старост села велика. Међутим, у извештају Максима Радковића помиње се село Орешковица, које је припадало поречкој парохији и ово је било под Банатом. Орешковица је имала 22 „хљебов". „Људи сут Власи под коморским владјенијем" — даље прича поменути егзарх. А о постанку Орешковице причају стари људи да није била на данашњем месту, већ на брду ближе друму, које се место зове сада Селиште. Ту је било 6—7 кућа, и то од породица: Стојнића, Ћосића, Матића, Миздрака, Сарића, Недовића и Гвоздењака, чија се старина не зна. Само се за Гвоздењаке зна да су дошли из Баточине. Знају само да су њихови чукундедови седели задуго на месту Селишту.

Кад је настало доба да спахије из Србије оду, а то је пре устанка, ови спахију, који се за њих бринуо и наградио им земље више него и један други у околини, босог усред зиме изведу ван села да га убију. Спахија их је молио да га не муче, кад је он за њих толико земље од других спахија отео, али како они то нису слушали, он их прокуне, да увек буду сироти, и отуда, се вели, не може ово село никад да постане богато и ако има после Рановца скоро највећи атар у срезу. Због тога што су убили спахију, морали су бежати с овога места. И они се повукоше с брда у потоке и сваки заузе по један поток, али су, ипак, знали један за другог.

Овде су живели неко време, али у почетку другог устанка морали су бежати и с овога места у Збеговиште више села. Тек када је устанак свршен, вратили су се они на данашње место и тада једва да је било 12 кућа. Живко Миленковић, старац од 96 година, прича како је он, као дечак од 7—8 год., ишао и звао цело село на славу код свога оца, а тако исто да су и они ишли код других на славу увек цело село.

О старости села може се са поузданошћу извести, према једној причи, коју ми исти старац исприча, како су њихови чукундедови дошли од некуд пре 50—60 год. од оног времена кад је ратовао Турчин са „Швабом" и кад је Турчин био ухватио швапског цара, па га овај преварио, да он није цар већ царев брат и тако га Турчин пустио. Према томе излази да село има свој почетак у почетку XVIII столећа. Али, главна маса досе-

љена је по свршеном устанку, јер се за већину зна да су им дедови дошли на ово место. Најновији су досељеници у Влашкој Мали, који су овде дошли пре 20—25 година.

У селу су ове породице:

Стојнићи (18) у Стојнићској Мали, славе Св. Врачеве.

Гвоздењаци (16) у Гвоздењачкој Мали, досељени из Баточине у Шумадији. Славе Св. Лазара.

Ћосићи (14) у Ћосићској Мали, славе Св. Николу.

Матићи (18) у Матићској Мали, славе Св. Илију.

Миздраци (10) у Миздрачкој Мали, славе Св. Аранђела.

Сарићи (8) у Сарићској Мали, славе Св. Мрату.

Недовићи (1) у Недо-потоку, славе Св. Николу. Ова је породица већ изумрла.

Јокићи (7) у Јокићској Мали, *Мићовићи* (4) у Мићовској Мали, *Шуловићи* (4) у Шуловској Мали. Први и последњи досељени су из Црне Реке, а други из Вошановца. Рођаци, славе Ђурђев-дан.

Милутиновићи (2) у Јанићској Мали, из Црне Реке. Славе Ђурђиц.

Грујовићи (6) у Грујовића Мали, из Црне Реке. Славе Св. Николу.

Миленковићи (8) у Мишовској Мали, дошли од Сјенице. Славе Св. Василија.

Милованчеви (3) у Милованчевској Мали, доселили се из Ресаве. Славе Св. Аранђела.

Калаџури (3) у Мићовској Мали, дошли из Кушиљева у Морави. Славе Св. Николу.

Стојадиновићи (3) у Грујовића Мали, досељеници из Црне Реке. Славе Михољ-дан.

Карабаши (8) у Карабашкој Мали, из ужичког округа. Славе Св. Мрату. Зову их и *Ере* и *Катранџије*, а право им је презиме *Бабићи*.

Анџићи (4) у Карабашкој Мали, досељеници из Луковице у Ресави. Славе Св. Аранђела.

Јанџићи (7) у Јанџићској Мали, дошли из ужичког округа. Славе Св. Димитрија.

Бећарчићи (4) у средини села, из Крајине. Славе Св. Алимпија.

Милојчани (8) у Милојчанској Мали, досељеници из Црне Реке. Славе Ђурђиц.

Цокањи (7) у Цокањској Мали, из Крајине. Славе Св. Николу.

Јанковићи (8) до Милојчана, досељеници из Стамнице. Славе Св. Алимпија.

Влачићи (4) до Милојчана, из Чубре у Крајини. Славе Св. Алимпија.

Петровићи (3) до Милојчана, досељеници из Вошановца. Славе Св. Димитрија.

Милојевци (3) до Јанцића, досељеници из Црне Реке. Славе Св. Николу.

Виновчићи (3) до Милојчана, дошли из Старе Србије. Славе Св. Николу.

Ђокићи (2) до Милојчана, досељеници из Крајине. Славе Св. Николу.

Вељковићи (2) до Милојчана, досељеници из Гроцке. Славе Св. Николу.

Тенцићи (4) у Ћосићској Мали, дошли из Ресаве. Славе Св. Јована.

Илијићи (2), славе Св. Јована; *Бачићи* (5), славе Св. Аранђела; *Јанковићи* (2), славе Ђурђиц; *Адамовићи* (2), славе Св. Николу; *Илијићи* (5), славе Ђурђиц; *Јанковићи* (2), славе Св. Николу; *Павловићи* (1), славе Св. Николу; *Пајкићи* (3), славе Велику Госпођу. Сви су ови у Влашкој Мали. Доселили су се из Ждрела пре 20 година и то у току од 3—4 године.

Петровићи (1) у Влашкој Мали, досељени из Стамнице. Славе Петковицу.

Пауновићи (1) у Влашкој Мали, дошли из Стамнице заједно са Петровићима. Славе Св. Алимпија.

Миладиновићи (1) у Влашкој Мали, досељени из Бугарске. Славе Св. Аранђела.

Миркоњи (2) у Влашкој Мали, дошли из Крајине. Славе Ђурђев-дан.

Дошљаци (2) у Влашкој Мали, из Ресаве. Славе Св. Аранђела.

Туќци (1) у Сарићској Мали, досељени из Крепољина у Хомољу. Славе Св. Мрату.

Андрејићи (1) у Влашкој Мали, дошли из Кушиљева у Морави. Славе Св. Андрију.

Гешови (1) у Јанцићској Мали, досељеници из Мораве. Славе Св. Луку.

Зеленковићи (1) у Милојчанској Мали, дошли из Вошановца. Славе Св. Аранђела.

Пајовићи (2) до Мићовске Мале, доселили се из Вошановца. Славе Св. Луку.

Миљковићи (1) до Влашке Мале, дошли из Ћуринца у Ресави. Славе Св. Аранђела.

Соколовићи (1) у средини села, из Бугарске. Славе Св. Аранђела.

Миљковци (1) у Влашкој Мали, из Бистрице. Славе Ђурђиц.

Као што се види, село је расло много више досељавањем него приraштајем. Већи број породица дошле су после другог устанка и у новије доба, и то ради куповине земље, које у Орешковици има доста. Отуда долази и ова растуреност села и многобројност породица.

Старине, селишта, гробља и др. — У атару има једно селиште и једно збеговиште. И у једном и у другом находе се чапари од посуђа.

На месту Липе налазе се трагови неке чаршије, то су тугле, чапари од лонаца, парице сребрне и бакарне. Од старог пута има трагова код Јасенове Баре, правац с.-и.—ј.-з.

На месту Лештару испод Селишта налази се старо гробље. Има и каменова. Сељаци не знају чије је ово гробље, нити има каква прича о томе. Село има два гробља. Једно је на Дрманском Брду, а друго код Трскине притоке.

Занимање становништва. — Сељаци се занимају земљорадњом и сточарством, а неки су по мало дунђери и абаџије.

Имају и четири куће циганске, које су у средини села. Цигани су ковачи, а говоре цигански и српски. Недељом и празником свирају.

Вошановац.

Положај села. — Вошановац се налази на странама потока, Бучина, који се улива у Чокордин.

Куће сеоске су по брдским странама, које овај поток опкољавају.

У селу има више кладенаца: Кладенац под Косу, Живадиновски Кладенац, Милошев Кладенац, Општинска Чесма, Љубисављев, Милетин, Бугарски и Радосављев. Осим кладенаца има и бунара. У атару сеоском има један кладенац, од којег полазе поточићи, као Врело: Точак, Нерезина.

Климске особине у селу су као и у целој области, само што западни ветар овде зову *аречац*.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање је ван кућа, а налази се на местима: Липар, Торовиште, Точак, Велико Поље, Криваја, Косица, Нерезина, Чукар, Дражевац, Липова Гора, Кошарња, Бучина и Коса. Најдаље је место Липова Гора, која је један сат од села удаљена. На овим местима су и њиве и ливаде и шуме. Земља је сва по родности уврштена у други ред, а засејана је житом и кукурузом.

Тип села. — Вошановац је збијено село. Куће су његове поређане дуж потока, по брдским странама Косице и Чукара. Кроза село пролази један сеоски друм, а село се дели на две мале Од општинске куће, где је уједно и крчма, па уз поток јесте Горња Мала, а низ поток до реке јесте Доња Мала. Ну, и ове се мале деле на мање, које носе назив према породицама што у њима живе. Тако у Горњој Мали су: Живадиновска, Бранковска, Бањска; а у Доњој: Зеленковићска, Бугарска, Крајинска и Влашка. Школа је у Горњој Мали. Све су ове мале одвојене једна од друге, а становништво се не разликује међу собом ни по ношњи, ни по говору, изузевши становништво у Влашкој Мали, где знају по мало и влашки.

У новије време има десетак кућа, што су отишле на имање и тамо стално живе. Задруга има, али су доста мале. Највећа је задруга Вељка Николића, која броји 15 душа.

Сеоска је заветина о Ђурђев-дану, а преслава Пољобранилац (2|V).

Приче о имену села. — По причама село се од старине звало *Добросељци*, али није било на овоме месту, већ на месту Торовишту, сада званом Селишту. Али, кад их Турци почеше гањати и мучити, они се разбегну. Једни пребегну иза Липара и то беху махом по пореклу из Босне и због тога и село назову *Бошњак*. Други побегну овамо у поток Бучине и ту се настане. У то време, прича вели, биле су на ниже испод села код реке кошаре Кнеза Лазара, због чега се сада ово место зове *Кошарња*. Један из Бучина сиђе у Кошарњу, па украде једног вола из кошаре кнежеве и утекне. Али се то сазна и од тога доба назову ово село *Вошановац*.

Оснивање села. — У повељи Кнеза Лазара, село Вошановац било је подарено манастиру Горњаку, што значи да је његова старост велика. По народном казивању о оснивању села види се да је ово село обновљено, дакле, да је морало бити расељено, па да су поново на исто место дошле нове породице. Тако прве

породице, које су на овом месту основале село, јесу: Ивановци и Бранковци. За Ивановце зна се да им је чукундеда дошао из Добросељаца у Морави, а за Бранковце знају да им је дошао чукундеда, али одакле нико се не сећа. Ови су били прво на Селишту, па су прешли овамо у Бучине. Ово је било у првој половини XVIII века, одмах за њима дошао је прадеда Зеленковића из Мораве (Параћина), и он се настани на новом месту. Тријестину година доцније, за овима дошли су убрзо једна за другом и ове породице: Младеновићи из Црне Реке. Живадиновци из „Ерске", а око устанка дошли су дедови Крајинаца из Крајине, Бањци из Алексиначке Бање, Бугари из Видина, Власи из Николичева у Црној Реци, Чодићи из Црне Реке, Мићовци из Црне Реке и Пешићи из Црне Реке. Остали досељеници су новији. Последња породица је досељена нема од тог доба 30 година.

У селу су ове породице:

Ивановци (7) у Доњој Мали, из Добросељаца у Морави. Славе Св. Николу.

Бранковци (12) у Горњој Мали, славе Св. Илију.

Зеленковићи (11) у Доњој Мали, из Параћина. Славе Св. Аранђела.

Младеновићи (2) у средини села, из Слатине у Црној Реци. Славе Св. Николу.

Живадиновци (10) у Горњој Мали, из Крушевца. Славе Св. Стевана.

Крајинци (8), славе Св. Јована; *Вокићи* (10), славе Св. Николу. Ови су у Доњој Мали. Рођаци су и досељени су из Крајине.

Бањци (10) у Горњој Мали, из Алексиначке Бање. Славе Св. Врачеве.

Бугари (15) растурени, из околине Видина, славе Св. Николу.

Ђорђевићи (10), славе Петковицу; *Чодићи* (9), славе Петковицу; *Мићовци* (1), славе Св. Луку; *Пешићи* (5), славе Св. Саву. Сви су у Влашкој Мали. Пореклом су Власи, а дошли су из Николичева у Црној Реци.

Стевановићи (3) у Доњој Мали, из Божевца. Славе Ђурђиц.

Ћовдинци (2) у Доњој Мали, из Ћовдина. Славе Св. Агатонија.

Павловићи (2) у Доњој Мали, из Црљенца. Славе Св. Николу.

Иванови (2) у Горњој Мали, из Сења у Морави. Славе Ђурђиц.

Анџићи (2) у Доњој Мали, из Луковице у Морави. Славе Св. Аранђела.

Миловановићи (2) у средини села, из Параћина. Славе Св. Николу.

Живановићи (2) у Доњој Мали, из Батуше. Славе Св. Николу.

Пудићи (1) у Доњој Мали, из Мораве, славе Св. Николу.

Из овога се види да је село расло више прираштајем него досељавањем, јер од 126 кућа у селу преко 100 кућа имају око 100 година, како су на овом месту. Најновији досељеници су дошли више ради куповине имања или на имање.

Па и у распореду кућа огледа се извесна правилност у погледу старости. Доња Мала мање више сва је насељена најновијим досељеницима.

Према свему, Вошановац је почео насељавати се у првој половини XVIII столећа, а главну масу становника добио је при крају истог и у почетку XIX столећа.

С овога места од Турака нису бежали, али су бежали од куге у шуме.

Старине, селишта, гробља и др. — Вошановац има једно селиште у Торовишту где је било, као што рекосмо, село. Исто тако налази се и у потоку Бучине једно селиште, за које не знају чије је.

На месту Нерезини налазе се чапари од тугала, па и целе тугле, парице, стакла, згуре и цигле, као да су ту биле неке радионице. У потоку испод села и код места Браника находе се вазда које какве гвожђурине, справице, као: кантари, сикирице, копља и др., а више тога места у Бранику налазило се и гробље, које зову јелинско гробље, где се такође налазе парице.

На месту Селишту нађен је траг неког темеља и сељаци зову то Црквиште.

Стари пут ишао је више села брдом Косом у Орешковицу.

Сеоско је гробље заједничко са гробљем села Бошњака на Торовишту код Селишта. Ово је још један доказ о ономе да је село било заједно са Бошњаком на Селишту.

Занимање становништва. — Занимање је становништва земљорадња и сточарство, а гаје по мало и воће, нарочито шљиве, а раде и по неки занат, као: крпачки, дунђерски, цигларски и абаџијски. У селу има једна крчма.

Има и пет циганских кућа. Ови су и ковачи и лаутари — свирачи, а настањени су усред села. Говоре цигански и српски.

Лопушник.

Положај села. — Лопушник се налази у долини речице Крушевице, која се са Љутим Потоком спаја и утиче у Чокордин.

Куће сеоске су у речном кориту и по странама брда Љубановца и Јастребице са десне и Козјака са леве стране реке. Оне куће што су у кориту бивају плављене.

У селу има доста кладенаца: Врело, Славинац, Процепак, Дубље, Панин, Стублине.

Сви ови кладенци имају доста воде, тако да од њих теку поточићи ка Крушевици. Вода се са свију пије. Осим кладенаца има неколико бунара — ђермова, који подмирују потребу. Воду са реке употребљују само за домаћу употребу, али је не пију. У атару сеоском имају три јака извора и то су: Кленовац — звани Топлик, Бучина и Крајац.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање је ван села на местима, која се зову: Крушевица. Гај, Славинац, Дубље, Обршина, Селиште, Пазариште, Поточак, Поље, Крајац, Липар, Бучина, Кленовац и Козјак. Најдаљи је крај Обршина, око $^{3}/_{4}$ сата од села удаљено.

На овим местима су имања појединих сељака махом груписана. Ту су им и њиве и ливаде и испаше и шуме. Заједничке земље немају. Земља је по родности уврштена у други ред.

Тип села. — Лопушник изгледа као разбијено село, и ако је збијеног типа, јер од куће до куће има често више од 100 m. Овоме су узрок теренске прилике. Не могући сви да се настане у проширеном кориту речном, јер би страдали од поплаве, Лопушани зидају куће на странама речног корита и тако се куће ређају једна за другом поред потока — реке да би требало скоро 40 минута времена прећи од крајње куће сеоске до другог његова краја.

И ако је село врло мало, ипак се дели на мале, које се зову према породицама, што у њима живе, као: Крајинска Мала, Бојићска, Јанковачка, Величковићска. Игњатовска, Чолачка. Најдаље уз реку су Крајинци, остале мале долазе једна за другом низ реку и нису једна од друге нарочито растављене.

У селу има један главни друм поред реке, око које су, као што смо напред рекли, куће без реда растурене. У селу нема мале, где би куће биле ближе једна другој. У свима малама куће су на подједнаком растојању, од прилике 60—100 m., а негде и више.

Приче о имену села. — У овоме селу нисам чуо никакву причу о имену села, али сам видео да је сељаци знају, само неће, или не смеју да кажу, јер, кад сам им ја испричао следећу причу што сам у Добрњу чуо, старац Стеван Ивковић рече да је и он тако слушао, али га остали изгрдише, што говори кад не зна.

Ево шта сам чуо у Добрњу о имену села Лопушника: „Било је то одавно, још кад су Турци — спахије владали, кад су села Крвије, Добрње и Лопушник били на једном месту и то на селишту између Крвије и Добрња. Али, како су људи на овом месту били опаки, сваки час се тукли и свађали, досади спахији, који је ту управљао, па дође један пут у село, да томе учини крај. Чим је стигао у село, навале на њега са жалбама да он није могао на крај да изађе. Он позове све на збор, па кад су се сви искупили, он онда упита који су међу њима добри т. ј. који се не свађају нека се одвоје. Ови то и учине. Спахија им нареди да се одвоје од овога села и да оснују за себе село. И тако постане *Добрње*[1]). За овим спахија распита за оне, који су највише волели да се бију и *крве*, па их натера да пређу с оне стране брда у Обзоварски Поток и да тамо оснују село, које он назове *Крвије*. Они што су остали беху махом људи што су волели да краду — лопови, *лопуже*, њих опет спахија натера да отиду даље низ поток — Љути Поток и да оснују село за себе, које он зато назва *Лопушник*".

Оснивање села. — Лопушник није био увек на садањем месту, него на месту званом Селиште близу Бошњака. То беше у другој половини XVIII столећа.

На томе месту били су само чукундедови Матића, Бојића и Јанковаца, а доцније дођоше парадеди Величковића и Игњатовића. Али, како су им овде Турци сваки час досађивали, а друго нису имали ни довољно изворне воде, они пребегну са селишта уз речицу ка извору. Први су дошли Матићи, па онда ови остали и тако се оснује село од 6 кућа. Од тога доба може да има, од прилике, на 130 година. Ове прве породице по своме пореклу јесу са Косова и од Сјенице, бежале су у „Немачку" — „преко", па како им се тамо није допало вратили су се на своју земљу, али нису смели да иду и на старо место, већ су се настанили овде у селиште. Доцније, кад су ове породице основале село на данашњем месту, долазе, од прилике, пре 100 год. из „преко" пара-

[1]) О Добрњу је послао извештај Географском Заводу г. М. П. Марковић, учитељ.

деда породице Радовановића, па прадедови (2 куће) Крајинаца из Крајине и настањују се у врх села. За овима долазе Чолаци из Бара, па тек пре 20—30 год. долазе Огњановићи, Жабарци и Бугари. И тако мало по мало постало је село са 110 кућа.

У селу су ове породице:

Матићи (4) у средини села, са Косова. Славе Ђурђиц.

Бојићи (28) у Бојићској Мали, са Косова. Славе Св. Николу.

Јанковци (12) у средини села, са Косова. Славе Св. Стевана.

Величковићи (20) растурени, са Косова. Славе Св. Стевана. Све су ове породице бежале у Аустро-Угарску, па су се опет овамо повраћале.

Игњатовићи (20) у Игњатовској Мали, са Косова. Славе Св. Стевана.

Радовановићи (6) до Игњатовске Мале, из „према“. Славе Ђурђиц.

Чолаци (8) растурени, из Бара у Стигу. Славе Св. Луку.

Огњановићи (3) у средини села, из Забрђа, а старином из Кучајне. Славе Св. Аранђела.

Жабарци (2) у средини села, из Жабара. Славе Петковицу.

Крајинци (6) у Крајинској Мали, из Крајине. Славе Св. Аранђела.

Бугари (1) до Бојића, из околине Пирота. Славе Св. Мрату.

Као што се види, село је расло више прираштајем, него досељавањем, јер их је велика већина, који су овде од преко 100 година.

У овом селу владају врло честе и јаке грознице, што долази од силних баруштина око река, које се у њему налазе. Из овога разлога ово село и не напредује тако са бројем становника.

Кад су се већ овде настанили, становници овога села били су неко време мирни, али су доцније, ипак, морали бежати од Турака. Неки су бежали у збег изнад села, а неки чак преко Мораве. Осим тога, они су бежали и од куге за време устанка, али тада су се крили по шумама око села.

Старина појединих породица огледа се и у распореду кућа, јер први оснивaоци Матићи заузимају управо средину села.

Сеоска је заветина Св. Тројица, а преславе: Св. Никола и Месне Покладе.

Старине, селишта, гробља и др. — Осим селишта, у атару овога села налазе се и друге старине. Тако на месту, што се

зове Пазариште, налазе се силне тугле, рбине, црепови, камење и по која римска парица. Сељаци причају да су ту живели „Јелини". Исто тако у Бојићској Мали, мало ниже од средине села низ реку има исто тако ових трагова. На месту Вилину Колу има такође тугли, само су мање, али овде се налазе неки крстићи и парице. Код селишта у Белини налазе се згуре, као да су ту били неки ковачи. „Јелинског гробља" има само у Пазаришту.

Занимање становништва. — Сељаци се занимају земљорадњом и сточарством, а по мало и воћарством, нарочито гаје шљиве. Има неколико сељака, који знају и дунђерски и абаџијски занат.

У селу има једна кућа циганска и то је ковачница.

Забрђе.

Положај села. — Забрђе се налази у јарузи између брда Јастребице и Љубановца. Кроза село за време киша тече поток, али не плави куће сеоске.

У селу имају три кладенца и то су: чесма код школе и два кладенца у Влашкој Мали. Осим ових има још неколико што пресушују, а поред тога 6—7 бунара — ђермова.

У атару, пак, сеоском испод места Црквишта налази се чесма, која има врло много воде, а зове се Панарија. Ову воду сматрају за лековиту и на њу долазе ради лечења не само мештани, већ и из околине, Панкова, Великог Поповца, па чак и из Пожаревца и Свилајнца. Други је, такође јак извор, Ђурђевачки Извор. Осим ових има 2—3 што пресушују.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање налази се ван села, на местима: Љубановцу, Јастребици, Кладенчпћу, Ђурђевцу, Крушевици, Панарији, Црквишту, Лешју, Млави, Дробежу и Чајиру. Најдаље је земљиште на Лешју и Млави, скоро $^1/_2$ сахата од села далеко. На овим су местима имања груписана и то је све приватна својина. Тамо су и ливаде и шуме и њиве и утрине. Земља је по родности уврштена у први и други ред.

Тип села. — Забрђе је село збијено. Како је оивичено брдским странама, куће сеоске ређају се дуж потока, десно и лево и тако се село много више пружа у дужину, но у ширину. Село се дели на две мале: Горњу Малу до школе и Доњу Малу од школе, па до старога пута што из Пожаревца преко Поповца води у Петровац. Ну, и ове се деле на мање мале, које се зову према породицама, што у њима живе: Бојићска, Туфегџићска и т. д. Све су

ове мале једна до друге, а и размак између кућа скоро је једнак. Најзбијеније су куће око школе, у Бојићској и Туфегџићској Мали. Једина Влашка Мала је од других мала удаљена и то на путу у Поповац. Ова се разликује од осталих и по становништву, јер у њој говоре и влашки и ако знају српски, а у оделу су изједначени. У новије време, почели су поједини из породице Туфегџића и Остојића да остављају село и настањују се на својим имањима, на месту званом Црквишту, које је за 6—10 минута од села удаљено, и тамо су основали читав заселак, који мештани и зову Црквиште. Сада има на Црквишту 7 кућа. Као што се види, и ово село почиње да се растура.

Задруга у селу нема или су врло мале.

Сеоска је заветина Св. Тројица, а преславе су: Св. Илија, Јелисеј, Св. Тривун, Пароци (децембра месеца).

Приче о имену села. — О имену села нема никаквих прича. Из следећег описа о постанку села видеће се да је име могло доћи због самог положаја, на коме је основано.

Оснивање села. — Забрђе је село младо по постанку. У извештају Максима Радковића од 1733. год., нема о овоме селу ни помена и ако се помињу околна села, као Пенавац и Поповац. Међутим, по казивању сељака, знамо да Забрђе није било увек на овоме месту. Оно и село Панково, били су заједно на месту званом Селишту, у потоку Љубановцу, на пола пута између Панкова и Забрђа. На овом месту било је свега 5—6 кућа. Одатле их Турци растерају и они се растуре на све стране.

На том старом месту била је и породица Ђурића. Њих је било два брата. Један се звао Ђура, а други Стојан. Кад су их Турци растерали, Ђура, чукундеда породице Ђурића пребегне овамо иза брда и затекне ту неког Остоју, чукундеду породице Остојића. Они се удруже и ту се настане и оснују село, које, ваљда, што је било за брдом од првог места назову Забрђе. Ови су се настанили код кладенца близу школе. Онај други брат Стојан не хтедне пребећи овамо, већ се повуче са другима у шуму, изнад Селишта и тамо се сада налази Панково.

Доцније, одмах за овим дође и Митар, чукундеда породице Туфегџића и то из Ресаве на имање неке бабе Маре. За овима долази Милорад из Изварице у Хомољу. А за њима из „Немачке“ дође парадеда Пантелића, али ови су прво ишли у Кучајну, па онда овамо. Одмах некако за њима дошли су из Кучајне и дедови Бојића, па из Крајине Крајинци, а тек око почетка устанка дођоше из Црне Реке Власи. И тако је постало

село са близу 200 кућа, а у току од 150—160 година, рачунајући према Остоји, оснивaоцу овог села.

У селу су ове породице:

Остојићи (50) у средини села и Доњој Мали, са Косова. Славе Св. Николу.

Ђурићи (8) у средини села и Доњој Мали, са Косова. Славе Св. Аранђела. Прво су били у Селишту.

Туфегџићи (30) у средини села и Црквишту, из Медвеђе у Ресави. Славе Михољ-дан.

Омољци (25) у Горњој Мали, из Изварице у Хомољу. Славе Ђурђиц.

Пантелићи (20) у Горњој Мали, из Кучајне, а у Кучајну су се доселили из „Немачке“. Славе Св. Николу.

Бојићи (15) у средини села, из Кучајне. Славе Св. Николу.

Крајинци (5) у Горњој Мали, из Крајине. Славе Св. Јована.

Павковићи (8) у Горњој Мали, из Хомоља. Славе Св. Врачеве.

Цекићи (10) у Доњој Мали, из Црне Реке. Славе Св. Николу.

Маргитани (8) у Доњој Мали, из Кучева. Славе Св. Јована. Цекиће и Маргитане називају и Власима.

Власи (10) у Влашкој Мали, из Оштреља у Црној Реци. Славе Петковицу.

Чоктањи (4) у Горњој Мали, из Свина. Славе Св. Стевана.

Црнојевци (3) у Горњој Мали, с Косова. Славе Св. Луку.

Ђорђевићи (1) у средини села, из Пожаревца. Славе Св. Алимпија.

Милојковићи (1) у Горњој Мали, из Кнежице. Славе Св. Николу.

Из овога се види да је село од постанка, па на даље више расло приращтајем но досељавањем, јер од 198 кућа, више од трећине су преко 100 година старе. Та се старост породица огледа и према месту у селу на коме седе. Најстарије породице заузимају средину села, а новије су око њих, изузевши најновије досељенике, који су се увукли у средину. С овога места бежали су за време устанка у збег — у Крушару или у лугове у Млави. А од помора бежали су по шумама, али су се опет враћали на ово место, и да не би било помора узели су да празнују као преславу и Пароце у децембру.

Старине, селишта, гробља и др. — У атару Забрђа има на месту Црквишту — где је, вели се, била нека црква — трагови од неког римског насеља. То су темељи кућа, тугле, рбине од посуђа, често и бојене, парице римске, којих има у приличном

броју, разне алатке и т. д. Сељаци причају да је био темељ од цркве, али га ја не видох. Одмах више ове црквине находи се и гробље, које зову: јелинско гробље. Ту је било много каменова, али је, вели се, Кнез Милош наредио, те је све однесено у цркву Заову, која је од тога камена и сазидана.

Трагови старог пута врло добро су очувани. Он је ишао под Косом из атара панковачког на ово црквиште, па на чесму Панарију, затим испод Свина (старо селиште петровачко), преко Бусура на Градац у Великом Лаолу. Пут — калдрме — одржао се у ширини од 4—6 m. Ово је, по свој прилици, само средина пута, а крајеви су већ изорани. Пут се састоји из облука, често прилично крупних, који су били као нечим цементовани. Ово је тако тврдо да плуг одмах искаче, чим на овај пут наиђе. Усеви на овим местима не успевају, те му се и на тај начин познаје траг. Калдрме су све затрпане слојем хумуса, дебелим 20—50 cm. Сељаци причају да је то био пут Кнеза Лазара, али према парицама и осталим траговима види се да је то римски друм. Сеоско гробље је заједничко са панковачким. Ово је још један доказ њихова заједничког станишта.

Занимање становништва. — Занимање је становника овога села земљорадња и сточарство, а негују по мало и воће, понеки се занимају и дунђерским занатом.

Панково.

Положај села. — Панково се налази на брдској коси, око једне јаруге, којом за време киша тече истоимени поток.

У селу има неколико извора: Чобурак, кладенац у Влашкој Мали и два кладенца у средини села. Сем ових, находи се и пет бунара, који подмирују потребе становништва. У атару сеоском има неколико јачих извора од којих теку поточићи, као: извор у Селишту, Бели Кладенчић у Раденцу, Таркиљ-Кладенац, Карићев Кладенац и још неколико мањих, што пресушују.

Земље и шуме. — Земља за рад налази се ван села, на местима: Селиште, Љубановац, Коса, Дубрава, Раденац, Гај и Луг. Од ових најдаљи је Луг, који је $^1/_2$ сата од села удаљен. На овим местима је имање сељака, махом њиве и ливаде. Шуме нема или има врло мало, и ова је сасвим проређена. Општинске земље има само 1 ha у Гају.

Земља је уврштена у први и други ред. У Млави је боље родности, него на Коси.

Тип села. — Панково је збијено село. Куће су његове поређане око сувог Панковачког Потока и по странама Љубановца и Дубраве. Оне су приближно у целом селу на подједнаком одстојању од 30—60 m. Око кућа има обично авлија, у којој је кућа ближе сокаку.

Кроза село пролази пут од Пожаревца у Петровац, који је уједно и главни сокак у селу. Од њега се одвајају споредни сокачићи, што просецају село десно и лево.

Село је подељено на две мале: Горњу, од општинске куће уз брдо и Доњу, од општинске куће низ брдо ка Забрђу. Ове се мале додирују, те се знају само по имену. Оне се деле на мање мале, које се зову према породицама, што у њима живе. Само једна породица отишла је на имање из села и тамо живи.

Задруга у овом селу нема. Породице су махом груписане и славе исту славу.

Село има своју славу — заветину о Тројицама, а преславу о летњем Св. Николи и Марков-дану.

У овом селу има свега 20 салаша. Осим тога, одржане су и пивнице.

Приче о имену села. — О имену села нема никаквих прича. Веле да је село добило име по Панковачком Потоку.

Оснивање села. — Панково није увек било на овом месту. Од прилике пре 130—150 година било је само 5—6 кућа на месту Селишту. Ту су била и два брата: Станоје и Ђорђе. Како су туда, поред Селишта често пролазили Турци, они побегну, али не хтедоше више заједно да живе. Ђорђе оде у Забрђе и тамо се насели, а Стојан дође овамо код кладенца у шуму. Ту је остао он неко време с оно 2—3 куће што беху са њим побегле, али нису могли да живе сами.

У то време у Раденцу живели су неких 30 кућа Влаха и ово се село звало *Алије*. Овај Стојан и они други договоре се са Поповчанима, који су тада били у Селишту њихову, а било их је 7 кућа, па нападну на Влахе, растерају их, њихова имања приграбе и ту се у Раденцу код Таркиљева Кладенца настане. Али, доцније напусте ово место и населе се око Панковачког Потока, а неки пребегну у Брежане. Од тога доба више се Панковчани нису кретали. У случају навале турске они су бежали по шумама, али су се опет враћали у село.

У селу су ове породице:

Станојевићи (38) на средини села, дошао им чукундеда са Косова. Славе Св. Аранђела.

Симићи (11) у Доњој Мали, од некуд из Поречке Реке. Славе Ђурђиц.

Мирчићи (7) у Доњој Мали, из Малог Лаола, а старином су из Крајине. Славе Св. Алимпија.

Мартићи (17), славе Митров-дан; *Белчевићи* (12), славе Св. Николу. У Горњој су Мали. Старином су из Црне Реке, одакле су отишли у Мораву, из Мораве у Пољану, а отуд овде. Зову их Власима.

Станковићи (6), славе Св. Николу; *Дулкани* (7), славе Петковицу. У Горњој су Мали. Старином су из Крајине, одакле су прешли у Брестовац у Црној Реци, а отуд овамо. Зову их Власима.

Костићи (2) у Горњој Мали, из Црне Реке. Славе Верижице. Ова и све ниже породице јесу досељеници из XIX века.

Илинчићи (7) у Доњој Мали, из Великог Лаола. Славе Св. Николу.

Карићи (4) у Горњој Мали. Старином су из Сараораца, одакле су прешли у Лозовик, отуд у Брестовац у Црној Реци, а одатле овде. Славе Петковицу.

Шутилови — Јовићи (6) у Горњој Мали, из Брестовца у Црној Реци. Славе Ђурђиц.

Крајинци (2) у средини села, из Рготине у Црној Реци. Славе Ђурђиц.

Гујнићи (1) у средини села, из Брестовца у Црној Реци. Славе Св. Аранђела.

Старине, селишта, гробља и др. — Селишта у Панкову и његову атару имају два: једно је између Забрђа и Панкова — заједничко за ова два села, а друго је у Раденцу код Таркиљева Кладенца. У Раденцу се поред трагова новог селишта налазе и трагови римског насеља, као темељи: тугле, парице, разне алатке, оловне жице и пруће, црепови, а находи се и сад још, како сељаци веле, камено корито, које је испод извора завањено у блату. Сељаци су покушавали да га извуку, али нису могли.

Трагова „калдрме" има и сада. То је наставак оне калдрме, што из атара великопоповачког води у Забрђе испод брда. Одржана је још средина друма од 3—6 m., а крајеви су изорани. Преко калдрме од облутака, налази се слој хумуса.

Старога гробља има у Подлушком Потоку. На овоме је било и камење, али је однесено у Заову. За ово гробље причају да је постало на један пут, јер је чума цело село, скоро поморила, које је на том месту било. Имају и два гробља садашња. Једно је заједничко са Забрђанима, а друго је у Горњој Мали само за сељаке из ове мале. Ово је у самом селу.

Занимање становништва. — Поред земљорадње и сточарства занимају се по мало и занатима, тако: Дулкани су дунђери, крпачи; Иликићи колари, тако и неки Станојевићи, а један је и абаџија.

Велики Поповац.

Положај села. — Велики Поповац се налази на брдској коси са једне и друге стране потока, који се слива у долину Млаве, а има воде само за време киша.

У селу су извори: Васићски Кладенац, Точурак, Милошевачка Чесма, Сеоска Чесма, Влашки Кладенац, Симин Кладенац, Бакалска Чесма и Точак. Осим ових има и 7 бунара — ђермова.

У атару, пак, сеоском има неколико јаких извора, од којих теку и поточићи, као: Бучина, Јасење, Лучић, Стублове, Цајник, Таркиљ, Брод и Жедна Вода.

Има и једна лековита вода, звана Чукара, на коју долазе из околине ради лечења од урока и грознице.

Земље и шуме. — Земља за рад је ван села, на местима: Река, Равно Поље, Бресница, Точак, Селиште, Млава, Гајић. Жедне Воде, Ђула, Раденачки Поток. Најдаљи је од ових крај Бресница, за $^3/_4$ сата од села удаљен.

На овим су местима имања појединих сељака и то махом њиве и ливаде. Шума има мало. Већином је проређена. Има 5—6 ha и општинске земље на месту Река. Земља је по родности увршћена у први и други ред.

Али, осим ове земље ван села, свака кућа у селу има бар по дан орања око куће, а у многим случајевима и више земље, засађене воћкама — шљивама, а где-где и кукурузом. Поред овога има и авлије и градине.

Тип села. — Велики Поповац је збијено село: кућа је до куће. Али, како око сваке куће, као што мало час рекох, има доста земље, то су куће растављене окућницом, а ове су ограђене плотом, те се све додирују и на тај начин у селу има сокака, а само село заузима приличан простор, пружајући се много у ширину и у дужину.

Село је подељено на мале, које се зову према породицама, што у њима живе. Али, ипак, у селу има један главни сокак, а то је главни друм, што води из Пожаревца у Петровац.

На овоме су друму: механа, судница, два дућана, један столар, два ковача, абаџија и кожухар, а мало у страну до суднице и школа. Од овог сокака — друма, који готово иде по средини села, одвајају се десно и лево сокачићи, што воде у поједине мале. Међу овима, најважнији је онај, што иде поред суднице и школе.

Задруга у селу има мало; највећа је Илије Милутиновића, која броји 15 душа.

Приче о имену села. — До пре кратког времена Велики Поповац се звао *Арнаут-Поповац*. Истина, још за време Кнеза Милоша били су овај назив променили у Велики Поповац, али су стари назив задржали све до новијег времена, када су понова узели име Велики Поповац. Оно старије име, прича се, село је добило на овај начин:

Онда, када су Турци и Немци ратовали, било је у потоку Великом Точку свега три куће, од којих је била једна Петровића, чији се прадеда звао Нестор. Арнаути и Турци, побеђени од „Швабе“, бежали су куд је ко знао. Девет Арнаута, бежећи, дођу до овог сеоца, па се завуку у свињац Несторов, који беше празан, јер је Нестор био пустио свиње у шуму. Кад је стигло вече, Нестор потера свиње у свињац. Кад тамо, а он има шта и видети — пун свињац људи! Он се уплаши, али се опет охрабри, и викне на њих: „Шта ћете ту бре?“ Они га замоле да их не издаје и обећају му награду. Он им да реч да их неће издати, али их замоли да их сакрије, јер овде у свињцу могу сваки час да их нађу, јер је свињац био некако близу пута. Арнаути пристану. Али, Нестор им рече како је потребно да их води само једног по једног, да не би у селу опазили. И на то пристану, те Нестор узме једног са собом, па поведе у шуму, као бајаги, да га сакрије. Али, у место тога, он га убије и опљачка. За овим узме другог, па и њега на другу страну убије и тако свих девет редом. Прошло је неко време, па се прочује за ово. Турци пошљу своје људе да нађу убице, али они то нису могли да докуче. Они онда реше да побију све оне што славе Св. Николу, па дођу у село да питају који су то. Али, Нестор, који је славио Св. Николу, брже боље узме Св. Лазара за славу, а сељаци га не хтедну издати. И тако Турци не могадоше, сазнати убице. Они се онда наљуте и прозову ово место

Арнаут-Поповац, а људе почну да муче и ови се разбегну, али су се доцније опет вратили, као што ће се из следећег одељка видети. Несторовићи и сад славе Св. Лазара, а Св. Николу преслављају.

Оснивање села. — У извештају егзарха Максима Радковића од 1733. год. помиње се село *Поповац*, које је било придодато парохији каменовској, а од Каменова је било удаљено само „један фертал сата". Село је имало тада 24 „хљебов"[1].

Велики Поповац више се пута премештао. Према причама, село је било прво у пољу близу Орљева и звало се *Раброво*. На том месту није им ништа родило. Седам година они су ту трпели глад, надајући се да ће бити боље. Осме године понесе година добро, они се зарадују. Кад, али о берби не беше жито већ крв. Због тога напусте то место, па се растуре. Седам кућа пребегну у место Селиште и оснују село. Одавде се после преместе у Раденачки Поток, где на месту Раденце оснују село. Зашто су се из Селишта преместили у Раденце нико не памти. Али се то види из описа Панкова.

Али, како је и овде било земљиште неродно, они сиђу поново под брдо у Млаву, у старо Селиште. Овде су биле тада свега три куће: Нестор, парадеда Несторовића, који је пре тога био у Морави, чији су старији дошли са Косова; Милош Равић, парадеда Равића, који је дошао на имање неке бабе Раве из Сараораца у Морави, па се по њој прозвала и цела породица и Ђорђе Васић, парадеда Васића, који је био прво у Вошњаку, па отуд дошао овамо, а његов отац дошао је из Вучитрна на Косову. Некако одмах за овима дође из Миливе у Ресави Марко Карић, парадеда Карића и насели се у Раденце.

Али, овде су их Турци узнемиравали и ови се сви повуку из Селишта мало више у шуму и населе се у потоку на брду код извора Точка. Овде добегне и Марко из Раденаца. И тако на овом месту постане село, коме је први ударио колац Нестор из породице Несторовића.

Доцније, пак, опет су се неки растурали; тако је деда ове породице Несторовића поново бежао „преко". Ово је било, по свој прилици, 1813. године, али тамо су се бавили врло кратко време, па су се опет вратили на старо место. Од тада Велики Поповац се није више премештао. Кад је било невоље бежали су у

[1]) Гласник Ученог Друштва LVI, 148.

збег у шуму, а тако исто и од помора. За овима доцније долазиле су и остале породице и то убрзо једна за другом, а често и по две-три заједно.

У селу су ове породице:

Несторовићи (35) у Несторовићској Мали, са Косова, одакле су се доселили у Мораву, а отуд овде. Славе Св. Лазара.

Равићи (36) у Милошевачкој Мали, из Сараораца у Морави. Славе Св. Јована.

Васићи (70) у Васићској Мали, из Вучитрна на Косову, отуда су прво дошли били у Бошњак, па се одатле овде доселили. Славе Св. Тривуна.

Карићи (35) до Васићске Мале, из Миливе у Ресави, отуда су прво ишли у Раденац. Славе Ђурђев-дан.

Бакалчићи (18) у средини села, из Брзохода у Морави, славе Св. Тодора. *Момировићи* (26) поред друма, из Црне Реке, славе Св. Јована. *Савуљанци* (18) у Влашкој Мали до Равног Поља, из Црне Реке, славе Ђурђиц. *Ружанци* (5) у Влашкој Мали до Равног Поља, из Црне Реке, славе Велику Госпођу. *Костољанци* (7) у Влашкој Мали до Равног Поља, из Црне Реке, славе Петковицу. Сви су се ови доселили у другој половини XVIII века.

Драгуљевићи (16) на крају села, из Брезнице у Хомољу. Славе Петковицу. Ови су, као и сви доњи, досељени у XIX веку.

Бусурци (2) на крају села, из Бусура. Славе Петковицу.

Јотићи (10) до Несторовића, из Звездана у Црној Реци. Славе Св. Николу.

Милосављевићи [Лазићи (6), Стојадиновићи (6)] (12) до Несторовића, из Звездана у Црној Реци. Славе Св. Вртолому.

Живковци (10) до Равића, из Копривнице у Црној Реци. Слâве Ђурђиц.

Здравковићи (4) у Милошевачкој Мали, из Вражогрнаца у Црној Реци. Славе Св. Симона.

Јанковићи (2) у Милошевачкој Мали, из Панкова. Славе Св. Аранђела.

Из овога се види ред досељавања. Најстарије породице су прве у реду. Село је, као што се види, више расло прираштајем, јер су више од две трећине кућа овде од преко сто година. Мало је кућа (око 40), којима нема сто година, како су на овом месту. Сви су се досељеници изједначили и по говору и по ношњи.

Село слави Св. Тројицу, а преславе су: Младенци, Марковдан, Елисеј и Вартолома.

Старине, селишта, гробља и др. — Селишта, као што и напред рекох, у атару овог села имају два: једно је у Раденцу, а друго испод брда у Млави.

На селишту има римских остатака, као тугле и парице. У Раденцу се такође налазе парице, тугле и рбине од посуђа. На месту званом Рупа, испод винограда Драгуљевића налазе се остаци темеља од неке зграде. Причају да је то била црква и то се место и зове Манастириште. Исто тако тугле се находе и код Точка.

Стари пут — калдрме — и сад се још познаје. Он иде од Орљева на Селиште, на Гајић, па преко панковачког атара на Забрђе. Ово је по свима знацима римски друм, јер тугле, парице и остале рбине то посигурно наговешћују.

Од старога гробља, за које се не зна чије је, има трагова у Крушару, затим близу Млаке Вуке и више Точка. На овим местима било је и великих каменова, али сад их нема. Сеоско гробље је испод села.

Цигана сталних нема, осим два ковача. Долазе чергари, па иду даље и не задржавају се.

Рашанац.

Положај села. — Рашанац се налази на брдској коси, а на обалама Рашаначког Потока и то више на десној, него на левој страни његовој. Куће су сеоске на брдским странама, те их поток никад не плави.

У селу има више извора, али су ова три главнија: Ристин (Фонтењ Ла Мошул Риста), Маркоњи Извор и Бунчоњи Извор. Осим ових има доста бунара од којих је најдубљи 11 хвати.

У атару сеоском има још извора, као Шушур код Црљенца, Приод и Мошул Мијаил. Овај последњи сматрају као лековит и к њему долазе да се лече од „очију". Још је јачи извор код друма у Петровац, близу рашаначке механе.

Земље и шуме. — Земља је за рад ван села на местима: Приод, Стиг, Бело Поље, Млава, Чокордин, Грмање, Кулина, Поток и Преко-Потока. Најдаљи је крај Чокордин до Врбнице. На овим местима је имање појединаца махом њиве и ливаде. Шума има мало и то је разређена.

Општинска је земља код извора, код механе на потоку, поред друма и црквени плац. Овај последњи је купљен. Ову земљу дају под аренду.

Тип села. — Рашанац је село збијеног типа, али тако развучено поред потока да треба добро пола сахата да се прође.

У селу имају два главна друма, који иду готово паралелно са потоком, све док се не пресеку са друмом, што из Пожаревца води у Петровац. Куће су обично на одстојању од 50—80 m., а обично су у средини авлије.

У средини села на десној страни потока налази се једна механа, школа, судница и три дућана, а испод села поред друма находи се такође једна механа.

Поток дели село на два краја. На левој страни потока је *Прибић*, у коме има до 100 кућа, а све су остале на десној страни потока. Куће су груписане, махом према породицама, које обично исту славу славе и исто презиме носе, а према овоме се зове и мала.

Задруга великих нема; највећа је Пауна Голубовића, која има 16 душа. Чим се син ожени одмах се и дели и отуд долази то да у селу има до 420 кућа, а 516 пореских глава.

Заветина је сеоска о Тројицама, а преслава је Вартолома.

Салаши. — Салаша у Рашанцу има до 40. Ови се ничим не разликују од салаша у околини.

Приче о имену села. — О имену села нема никаквих прича. У извештају Максима Радковића од 1733. год.[1]) налази се споменуто место *Ражанци*, које од Каменова одстоји за један сахат, а имало је 30 „хљебов". Како је и кад ово име Ражанци постало нисам могао наћи забелешке, а ни сељаци не знају.

О постанку села. — Старац Анта Јанковић, од 95 година прича о постанку села ово:

Село није било на овоме месту него испод данашњег места, поред друма, где је сада механа. На ово место дошао је први из Ждрела неки Јаков, прадеда породице Стефанешће, чији су старији у Ждрело дошли из Влашке. Овај Јаков родио је сина Стевана, по коме се прозвала породица Стефанешће. Стеван је

[1]) Гласник Ученог Друштва LVI, 148.

родио Јанка, а Јанко је Анту Јанковића, који ми ово причаше, који има сада 95 година, а није запамтио деду.

Кад је Јаков ударио колац селу, почеле су се досељавати поједине породице код њега. Тако су прво нашли неки бегунци из Добре, и то је породица Добријењи. За овима су дошли Куријоњи из „прека", па Беженари из Крајине. За овима је дошао неки пандур Ђорђе из Мајдан-Пека, од кога је породица Пандурешће. Тада није било у селу више од 15 кућа и то нису биле све на једном месту. Пандурешће су били близу Црљенца, а ови други поред друма. Али, доцније их спахија сједини и натера, те Пандурешће пређу овамо. Ово је могло бити још у почетку XVIII столећа.

Али, прича Анта, када се заратише Турчин и Шваба, и они напустише своје место, па се повуку уз поток у шуму. Кад је Шваба победио Турке долазе остале породице. Тако тада долази из Алмажа у округу арђалском у Ердељу неки Павле. Овај је имао сина Пају, од кога је сада породица Пајкоњи, која броји 30 кућа. Паја је имао сина Павла, Павле Јанка, Јанко Јована, који има до 40 година. Са Павлом је дошао и неки поп Вида. После су долазиле ове породице и од прилике овим редом: Сароњи из Церовице (Звижд), па Мачокоњи (Цигани), па Калинешће из Крајине (из планине), па Гроздоњи из Крајине.

На измаку XVIII столећа дошле су ове породице: Предоњи из Шокаја у Влашкој, Маринкоњи из Крајине, Костоњи из Црне Реке, Степањони из Крајине, Драгуљешће из Брезнице, Маркуљешће из Крајине и Бунчоњи из Крајине.

У почетку XIX столећа дошле су ове породице: Радоњи из Крајине, Туфароњи из Тополовника, Лацоњи из Крајине, Паскоњи из Крајине, Мареноњи из Крајине и Јаношеви из Крајине.

После устанка дошле су ове породице: Лазароњи из Крајине, Петкоњи из Чепљеве Баре, Маркоњи из Крајине, Станкоњи из Голобока у Шумадији, Јоцоњи из Церовице (на позив рођака породице Сароња), Голубоњи (такође на позив Радоња-рођака) из Крајине. За овима дошли су Лунгоњи из Ждрела и после њих Николићи из Мораве, Аврамовићи из Неготина, Оранешће из „Немачке" и Бацоњи из Крајине.

Иза овога није било досељавања, него је село расло прираштајем док није достигло број домова, који сад има.

Ред досељавања и остали подаци о породицама видеће се из следећег прегледа.

У селу су ове породице:

Стефанешће и *Маринешће* (36) у средини села, досељеници из Ждрела, а у Ждрело су дошли из Влашке. Славе Св. Ранђела.

Добријењи (30) у Добријењској Мали, из Добре, а старином су из „прека". Славе Св. Јована.

Животоњи (2) у Добријењској Мали, из Добре. Славе Св. Јована.

Курујоњи, *Трифоњи* (10) рођаци, испод механе, из „прека". Славе Св. Алимпија.

Беженари (12) на крају села, из Лукова у Црној Реци. Славе Петковицу.

Пандурешће (20) растурени, из Мајдан-Пека. Славе Светог Аранђела.

Пајкоњи (30) у Пајкоњи-Мали, из Алмажа. Славе Св. Аранђела.

Сароњи (5) у средини села, из Церовице у Звижду. Славе Св. Аранђела.

Мачокоњи (40) растурени, из Крајине. Славе Св. Николу. Зову их Циганима.

Калинешће (25) у Прибићу, из Крајине. Славе Петковицу.

Гроздоњи (15) по Рашанцу, из Крајине. Славе Петковицу.

Предоњи (20) у Прибићу, из Шокаја у Влашкој. Славе Ђурђиц.

Маринкоњи (15) у врху Прибића, из Крајине. Славе Светог Јована.

Костоњи (15) у Прибићу, из Црне Реке. Славе Велику Госпођу.

Стеиањони (15) растурени, из Крајине. Славе Ђурђиц.

Драгуљешће (15) у Рашанцу до потока, из Брзохода у Морави. Славе Св. Јована.

Маркуљешће (12) у Рашанцу у брду, славе Св. Стевана; *Бунчоњи* (15) на крају села у брду, славе Св. Стевана; *Радоњи* (10) у Рашанцу доле, славе Св. Николу. Рођаци су и доселили су се из Крајине.

Туфароњи (10) растурени по Рашанцу, из Тополовника. Славе Митров-дан.

Лацоњи (12) у Прибићу, из Крајине. Славе Св. Аранђела.

Паскоњи (8) у Прибићу, из Крајине. Славе Св. Аранђела.

Марецоњи (7) у Прибићу, из Крајине. Славе Велику Госпођу.

Јаношеви (5) у врх Рашанца, из Крајине. Славе Петковицу.

Лазароњи (5) до Јаношева, из Крајине. Славе Св. Аранђела.

Петкоњи (5) растурени, из Чешљеве Баре. Славе Петковицу.

Маркоњи (5) до потока, из Брзохода у Морави. Славе Св. Стевана.

Станкоњи (3) поред друма, из Голобока у Шумадији. Славе Петковицу.

Јоцоњи (4) растурени, из Церовице. Славе Св. Николу. Рођаци Сароња.

Голубоњи (3) у Рашанцу, из Крајине. Славе Св. Николу. Рођаци Радоња.

Лунгоњи (7) у Рашанцу доле, из Ждрела. Славе Малу Госпођу.

Николићи (1) у Рашанцу горе, из Полатина (Морава). Славе Петковицу.

Аврамовићи (1) у Рашанцу горе, из Неготина. Славе Св. Танасија.

Оранешће (1) у Рашанцу горе, из „Немачке". Славе Светог Николу.

Бацоњи (1) у Рашанцу, из Крајине. Славе Св. Аранђела.

Види се да је много већи број домова код оних породица, које су досељене раније, те се према томе може узети да је село расло више прираштајем, него досељавањем.

Старине, селишта, гробља и др. — Рашанац је био на два места: код Црљенца и поред пута у Петровац. На оба ова места сада су селишта, на којима се налазе рбине од посуђа и по која парица. Старих селишта има такође у атару рашаначком. Тако око кладенца Мошул-Мијаила налазе се и сада тугле, зидине од цигала и стубови од камена, покривени земљом, а прича се да је ту била и црква.

На истом месту нађена је једна гомила разне гвожђарије. Одатле, па целом страном брда до потока пуно је тих старих остатака и налазе се и римске паре.

Осим тога, одмах испод друма, на месту Облежђу налазе се парице римске, посуђе и темељи од тугала. Трагови старога пута још се и сад познају у атару овога села, а зову их калдрма. Калдрма је ишла од кладенца Мошул-Мијаила, где је била црква, на старо гробље, затим на Бело Поље, па на Пландиште у Дубочку и Трновче. С друге стране калдрма је ишла од кла-

денца Мошул-Мијаила, па на Приод, поред Шумера у Калиште.

Старога гробља има близу механе на путу у Петровац. Ово је гробље из доба, кад је Рашанац био на истом месту. Друго је старо гробље усред села више суднице, такође сеоско. Садање је више старог гробља поред друма.

Занимање становништва. — Сељаци се занимају земљорадњом и сточарством, а има их и занатлија, као: ковача, колара, абаџија, туфегџија и дунђера. Цигана нема, а оне породице, које зову Циганима, у свему су се изједначиле с осталим сељацима овога села и говоре влашки, као и они.

Дубочка.

Положај села. — Дубочка се налази на брдској коси по брдима и странама двају безимених потока, који се најзад у самом селу састају, те даље тече само један, који се у Млаву улива. Село је заузело велики простор, тако да се и са Рашанцем готово састаје, јер их само друм раздваја.

У селу има 11 извора, са којих се пије вода. Међу овима главнији су што имају имена ови: Игњатов Кладенац (Фонтењ Ла Игњатоња), Каћешће-Кладенац, Молярешће-Кладенац, Маркоњи-Кладенац, Бутуарка и кладенац у Потоку. Осим ових, има још три већа без имена. За прање рубља и другу употребу, осим пића, употребљују и воду са потока. У атару сеоском већи су извори Бутуарка — Бучура у Црном Пољу и Тоболар.

У Млави је била неко време једна лековита вода, али сад је нема.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање је ван села, на местима: Бољетин, Турски Поток, Приод, Бело Поље, Млава и Црно Поље. Најдаљи је крај Бољетин близу Белих Вода каменовских, за $1^1/_2$ сат далеко од средине села.

На свима овим местима земља је приватна својина. Општинска је земља на брду Висока, 6 ha и дају је под аренду.

Шуме има највише на Бољетину и ова је од листопадног дрвећа.

Тип села. — Дубочка је село мање више збијено. Куће су сеоске поређане поред два потока, који се у селу састају и после носе назив Дубочки Поток. Кроза средину села, а између ова два

потока пролази главни сеоски друм, на коме је у средини села једна крчма и судница. Село је подељено на мале, које се зову према породицама, што у њима живе. Тако десно су од пута: Лазајкоњи-Мала, Бујшоњска Мала, Милошоњска и Верђецоњска; у средини села, око самог пута је Каћешће-Мала, а лево од пута је Маркоњи-Мала. Најзбијеније су куће у Каћешће-Мали и Лазајкоњи-Мали, где су на растојању од 60—100 m. У осталим малама су често и на већем растојању. Због овога село је јако развучено, тако да се пружа дужином целог потока.

У новије време, пре 10 година, почели су поједини да се селе на своја имања, која су далеко, те се село почело да растура. Тако на имања у Бољетин отишло је 20 кућа, те је то готово заселак за себе. Исто тако испод села, поред пута у Петровац, има око 15 кућа, у којима неке породице стално живе, а у село и не долазе. Ови крајеви немају нарочита имена, и не могу се сматрати као засеоци.

У свакој осталој мали живи по једна већа породица. Поред ове има и по који члан из друге.

Задруга у селу нема великих. Највећа је задруга од 15 душа Јована Тодоровића и Пере Јанковића.

Сеоска је заветина о Ђурђев-дану, а преслава Вртолома и Св. Илија.

У селу има око 240 кућа са 308 пореских глава.

О имену села. — О имену села нема никаквих прича.

О постанку села. — Прва породица, што је основала село сада је изумрла. То беху два брата: Благоје и Жива из породице Дојканешће. Они су се настанили испод брда, на месту, које се и сада зове Дубочка. За овима је дошла породица Јокоња, чије се старо место не зна. За овима су дошли рођаци Каћешће и Јаношоњи из Валакоње, а за њима дође из „река" породица Лазајкоњи и тако постане село од 7 кућа. Одмах за овима дође из Кнежице прадеда породице Милошоњи, а за њима и прадеда породице Аврамоњи из Мораве, на чији позив дођоше из Мораве, још и осниваоци породице Верђецоњи. Ово беше крајем XVIII столећа. Ове породице називају још именом Србоњи. За њима долазе Стојилоњи из Мораве, па Ђуроњи из Бобова у Ресави. После Ђуроња дођоше Буншоњи из „река", а за овима некако у један пут дошле су из Црне Реке породице: Бабићоњи и Маркоњи. Доласком ових село је имало до 20 кућа, а то је било

пре 100—120 година. Све остале породице доцније су досељене. Одакле су досељене и којим редом су се те породице досељавале доле ће се видети.

У извештају егзарха Максима Радковића не помиње се ово село, а помињу се Рашанац и Трновче, која су око њега. Значи да није постојало; изгледа, дакле, да је оно млађе по постанку од 170 год. У осталом ово и причања о досељавању појединих породица потврђују.

У селу су ове породице:

Јокоњи (20) у Бољетину, не зна се одакле су досељени. Славе Петковицу.

Јаноиоњи (24), *Каћешће — Радоњи* (12) у Каћешће-Мали. Рођаци, досељени из Валакоње у Црној Реци. Славе Св. Аранђела.

Лазајкоњи (23) у Лазајкоњи-Мали, из „река." Славе Велику Госпођу.

Милошоњи (19) у Милошоњској Мали, из „река". Славе Св. Лазара.

Аврамоњи (12) у Милошоњској Мали, из Кнежице. Славе Св. Аранђела.

Момировићи (9) у Милошоњској Мали, из Јасенова у Морави. Славе Св. Николу.

Верђецоњи (20) у Верђецоњској Мали, из Јасенова у Морави. Славе Св. Аранђела.

Стојилоњи (7) у Милошоњској Мали, из Јасенова у Морави. Славе Св. Николу.

Ђуроњи (10) у Буншоњској Мали, из Бобова у Ресави. Славе Св. Николу.

Милошоње, Аврамоње, Момировиће, Верђецоње, Стојилоње и Ђуроње зову још и *Србоњи.*

Буншоњи (6) у Буншоњској Мали, из „река". Славе Св. Арачђела.

Бабићоњи (5) растурени, из Лукова у Црној Реци. Славе Св. Тому.

Маркоњи (5) растурени, из Лукова у Црној Реци. Славе Велику Госпођу.

Бошковићи (7) до Верђецоња, старином из Рготине у Црној Реци, а овде су дошли из „река". Славе Петковицу.

Новаковићи (6) на Млави и у Потоку, из „река." Славе Петковицу.

Морарешће (5) растурени, старином из Крајине, а овде су дошли из „прека“. Славе Св. Николу. Зову их и *Воденичарима*.

Будоњи (5) до Лазајкоња, из Крајине. Славе Велику Госпођу.

Какаоњи (6) до Лазајкоња, из Ресаве. Славе Петковицу.

Романицоњи (6) у средини села, из Крајине, а у Крајину су дошли из Влашке. Славе Св. Николу.

Балацоњи (5) у Верђецоњској Мали; *Трајкоњи* (3) на Млави; *Тикоњи* (4) на Млави и у селу. Рођаци, дошли из Породина у Морави. Славе Св. Аранђела.

Адамовићи (4), *Пајкоњи* (3) на Млави. Рођаци, досељени из Манастирице. Славе Св. Аранђела.

Рашкоњи (4) у селу, из Крајине. Славе Св. Јована.

Мијуцићи (3) у Лазајкоњи-Мали, из Крајине. Славе Петковицу. Рођаци са Јокоњима.

Костићи (3) у Лазајкоњи-Мали, из Крајине. Славе Петковицу.

Чокоњи (2) у Буншоњској Мали, из Крајине. Славе Петковицу.

Милетањи (2) до Ђуроња, из Крајине. Славе Св. Николу.

Туфароњи (1) у средини села, из Шумадије. Славе Св. Јована.

Ангелоњи (1) у Лазајкоњи-Мали, из Крајине. Славе Петковицу.

Из овога се види да је село расло подједнако приараштајем и досељавањем.

Старине, селишта, гробља и др. — Испод села поред пута у Петровац у млавској долини, на месту Дубочка било је некад село Дубочка, па се, како сељаци веле, због спахија, морало преместити овамо у брдо. Сада нема трагова тога селишта.

Старога гробља има у средини села код суднице. Ово је, по свој прилици, било гробље старога села. Има каменова без натписа.

Исто тако има старога гробља и испод села. до садањег новог гробља. Ово је такође из времена, кад је село било ближе друму.

Али на Умки до друма налази се једно гробље, које зову *латинско гробље*.

Да је ово збиља могло бити латинско гробље сведоче оне римске парице, цигље, тегови и рбине од посуђа, што се налазе на овом месту и испод њега у Црном Пољу.

Стара калдрма има и сада свој траг и то од места Пландишта, па на Бело Поље, а одавде преко Млаве у Поповац. У Пландишту, на месту Периш налазе се римски новци.

Ваља напоменути да се и у овом селу находи терцијерни угаљ у приличној моћности и то у потоку, у Верђецоњској Мали. Сељаци га копају за себе. Исто тако има доста и камена — кречњака и пешчара.

Занимање становништва. Земљорадња је главно занимање сељака, али се баве и гајењем стоке, као и занатима: абаџијским, столарским и дунђерским. Има две куће циганске и то су ковачи, али су се они изједначили по свему са осталим сељацима, те говоре само влашки. Дошли су из Ресаве.

Трновче.

Положај села. — Лево од пута Пожаревац—Петровац на коси између брда Соколова и Мекоте, налази се село Трновче. Кроз Трновче пролази поток, који се у селу саставља из два друга потока: Цикавца, који се слива са Сиљевице, и Вирова, који долазе са брда Владића, Високе и Соколова. Поток не плави куће сеоске, јер му је корито дубоко усечено.

У селу су кладенци: Усовина, Јованов Кладенац, Бубан, Капела и Баба Бојин Кладенац; осим тога има и 10 бунара ђермова, са којих се пије вода. У атару сеоском су јачи извори, од којих теку потоци: Цикавац, Вирова, а затим Каменица и Пољане.

Вирови су лековита вода, лече од „очију“. На њу долазе само из оближњих села.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање је ван села, и то на местима: Селиште, Велике Ливаде, Дољак, Глочић, Сиљевица, Пољане, Владић, Соколово, Мекота, Грчки Гај, Јаруге и Ивара. Најдаљи су крајеви Јаруге и Ивара, око $^3/_4$ сахата од села далеко. Општинске земље има мало — 2 ha у Топољу и на Гробљанском Брду, коју дају под аренду. На овим местима су и њиве и ливаде и шуме, којих готово и нема.

Земља је по родности уврштена у други ред.

Тип села. — Трновче је збијено село. Куће су сеоске груписане око потока Вирова и Цикавца, који се у селу састају, па се после ређају и даље низ поток, који се разлива испод косе у млавску долину. У селу имају три главна сокака, један иде десно

од Вирова, други десно од Цикавца, а трећи спаја ова два и иде кроз средину села.

Овим сокацима село је подељено на три мале. Око потока Вирова, десно је *Тенићска Мала*. За овом долази средина села, у којој су две мале: *Живковићска Мала* и *Врбак*. Трећа је око Цикавца *Косанићска Мала*. Ну, ове се мале деле даље према породицама, које у њима станују. Куће су у селу у свима малама на подједнаком одстојању. Судница и кафана налазе се у средини села, повише састава двају потока, а школа је ниже овог. Поједине породице обично су груписане.

Задруга има, алису мале. Највећа је Милојка Манојловића, која броји 32, и Ђорђа Богдановића и Саве Степановића, које броје по 25 чланова.

Сеоска је заветина о Спасову-дне, а преславе су: Михољ-дан, Јелисеј, летњи Св. Аранђел, Св. Стеван, Магдалина, Св. Јован, Грдобија (8|V) и Марков-дан, који прослављају заједно са Каменовчанима, за успомену на њихову заједницу, и то на Црквишту.

О имену села. — Трновче је добило своје име по трњу, кога беше много на садањем месту и које су морали крчити, кад су на ово место дошли.

Оснивање села. — О постанку села ово прича Степан Војиновић, старац од 100 година: „Село није било на овом месту, него у селишту Црквишту, заједно са Каменовом. Тамо је био неки Станоје Мустаћило, који је ту на селиште дошао са Косова заједно са неким Каменовчанима, те су основали село. То је било, нема ваљда 300 година. Али, кад их Турци одавде растераше и порушише цркву, ови се разбегну. Станоје утекне на ово место, а сви остали отидну код Ћелија у Каменово. И тако Станоје удари колац селу. После Станоје роди Живка, Живко роди седам синова, међу којима најстарији беше Гаврило. Гаврило роди Милију, Милија Војина, Војин чича-Степана, који сада има 100 и мало више година.

И тако од Станоја Мустаћила води порекло сада најмногобројнија породица Живковића. За дуго је овај Станоје живео на овом месту сам са синовима. После њега дошао је парадеда Тенића из Црне Горе. За овима су дошли парадедови Пајкића и Косанића, који су дошли са Косова у Косаницу, а отуд овде; и Кршића, који су дошли из Ресаве, па ишли у Голубац, а не Го-

лупца у Накршку Реку, у Рановац, а отуд пребегли једни у Каменово, а други у Трновче.

Ово је могло бити у првој половини XVIII столећа. Од тога доба за читавих сто година село је расло прираштајем и тек при крају XVIII столећа долазе и остале породице и то једна за другом у току од 20—30 година.

Интересантно је напоменути да у извештају Максима Радковића егзарха од 1733. године нема помена о Трновчу. Вероватно је онда Каменово и Трновче било једно село, које је бројало, као што извештај поменути каже, свега 17 „лебова“.

У селу су ове породице:

Живковићи [Јосићи (18), Војиновићи (10), Милојковићи (10). Папићи (8), Митровићи (10)] (56) у Живковићској Мали, Косанићској Мали и Врбаку. Досељеници са Косова, одакле су дошли најпре у селиште. Славе Св. Аранђела.

Тенићи [Ивковићи (2), Живковићи (8), Ранисављевићи (10), Петровићи (6)] (26) у Тенићској Мали, из Црне Горе. Славе Св. Аранђела. Зову их и *Црногорцима*.

Косанићи (13) у Косанићској Мали, из Косанице, а старином су са Косова. Славе Св. Николу.

Пајкићи [Стојковићи (10), Милосављевићи (10)] (20) у Косанићској Мали, из Косанице, а старином са Косова. Славе Св. Аранђела.

Кршићи [Митровићи (4), Мишићи (6), Стојановићи (8), Марковићи (7), Стојићевићи (5)] (30) у Косанићској Мали, Живковићској Мали и Тенићској Мали. Старином су из Ресаве, отуда су отишли у Голубац, затим су дошли у Накршку Реку у Рановцу, а одатле су се доселили овде. Славе Св. Николу.

Све су се довде поменуте породице доселиле пре XVIII века.

Бугари — Миленкаћи (15) у Живковићској Мали, из околине Видина. Славе Св. Аранђела.

Мојићи (6) у Тенићској Мали, из Шумадије. Славе Св. Николу.

Крајинци [Станкови — Станојлови (8), Јованетови (2)] (10) у Тенићској Мали, из Сокола у Крајини. Славе Св. Јована.

Хрвати (8) у Косанићској Мали, из Хрватске. Славе Св. Трифуна.

Блажићи (5) у Косанићској Мали, са Косова. Славе Св. Николу.

Блажићи (4) у Косанићској Мали, са Косова. Славе Светог Јована.

Банићи (6) у Косанићској Мали, из Црне Реке. Славе Св. Аранђела.

Попoвићи (4) у Живковићској Мали из Лесковца. Славе Св. Јована. Зову их и *Лесковчанима*.

Бугари (3) у Живковићској Мали, из Бугарске. Славе Св. Луку.

Настићи (1) у Тенићској Мали, из „прека“. Славе Верижице.

Као што се види, Трновче је расло више приираштајем него досељавањем, јер, много већи број кућа води порекло од својих старијих, који на ово место дођоше од прилике пре 200 година.

Старост појединих породица огледа се прилично у распореду кућа у селу, јер најстарије породице заузимају средину села.

Старине, селишта, гробља и др. — Једно селиште, које поменусмо, налази се у Млави. Ово је било заједничко за Каменово и Трновче. Сада се налазе само рбине од посуђа.

Више Селишта испод Međa налазе се тугле. На месту Владићу налазе се старе римске паре и тугле. На месту Соколову причају да је била нека капела; сад нема ничега.

Старога гробља има на више места. Тако у Грчком Гају, у Млави, налази се старо гробље, које зову *јелинско гробље*. Овде је нађен и један поклопац од неког каменог саркофага, сељаци веле корито, који се сада налази у дворишту начелства пожаревачког, а до скора је био на пијаци код чесме. Овде се налазе стаклићи, парице и друге ситније ствари.

Исто тако старог гробља има и у Владићу и у Лештанском Потоку. У овом последњем нађени су и неки гвоздени чираци.

Испод Међа налазе се и темељи од зграда, а туда је некада ишао неки пут, чији се трагови сада слабо познају, али их је било. Сељаци га зову *калдрме*, а водио је у Дубочку и Рашанац.

Занимање становништва. — Сељаци се занимају земљорадњом и сточарством, али има и мајстора: дунђера, абаџија, колара, ћерамиџија, качара и каменорезаца.

Цигана има само једна кућа, баве се ковачлуком, а говоре српски и цигански.

Каменово.

Положај села. — Каменово се налази на странама потока, који се у своме извору зове именом Саставци. Село је опкољено

двама брдима; са десне је стране потока брдо Светлица, а са леве брдо Пескови, иза којих су друга брда још веће висине, као: Мекота, Сиљевица, Смрдан и Беле Воде.

Поток не плави, нити засипа куће сеоске, јер му је корито дубоко усечено. У селу има извора и то су: Поточак на Брду, Калина, кладенац у Ћелији, у Смрдану, код Букве, Вељковски Кладенац и кладенац у Потоку. У атару сеоском су: Кладенчић и кладенац у Грабовцу.

Калина је лековита вода. Тамо иду Младе Недеље пре зоре, те се умивају и лече од „очију."

Земље и шуме. — Земља за обрађивање је ван села на местима: Дубраве, Бела Вода, Трскин Поток, Падина, Разлевци, Мртвица, Кључеви, Преко-Млаве, Селиште, Мекота, Сиљевица, Међа, Рамна, Беглук, Смоква и Јасење. Јасење је најдаљи крај, који је за $^3/_4$ сата од села удаљен.

Општина има 2 ha земље у Беглуку, коју је наследила од бега. На свим осталим местима земља је приватна својина. Имања су груписана. Њива има на свима овим местима, а тако исто и ливада и шума. Најроднија је земља у Млави.

Тип села. — Каменово је збијено село. Куће су сеоске око потока поређане једна за другом, те се због тога село пружа готово целом дужином потока. У селу имају два сокака, који иду паралелно са потоком. Куће су у целом селу на одстојању од 20—50 m. Поток дели село на два дела, који се деле на мале, које носе назив према породицама, које у њима живе, као: *Војинска Мала, Кршићска Мала, Јелинска Мала, Пајићска Мала, Палилулска Мала, Кућиштанска, Вељковска, Кучајнска, Влашка, Орсанска, Мишићска* и *Мидарска Мала.*

Задруга у селу нема великих. Највећа је Станка Стојићевића, која броји 15 душа.

Приче о имену села. — Прича се да је име дошло од камена, који је подлога села.

Оснивање села. — Каменово није било на овоме месту на коме је данас, него у Млави, на месту Селишту и то заједно са Трновчем. Овде није било више од 6—7 кућа. Али, Турци их претерају одатле и ови се растуре. Једни пребегну у Трновче, а једни у Каменово, на место Ћелије, где је био неки манастир.

Овде су дошли претци Пајића, Вељковаца и Мишића и основали село. Ово је могло бити крајем XVII века. Овим се породи-

цама не зна њихово раније порекло. Оне су најстарије и за њих веле да су ту од старине. За овима су после долазиле и остале. Досељавање је било у два пута. Прве су породице дошле између 1700.—1730. год. Други досељеници су новији, око свршетка XVIII и почетка XIX столећа.

У селу су ове породице:

Пајићи (45) у средини села, славе Св. Јована.

Вељковци (20) лево од потока, славе Св. Врачеве.

Мишићи (11) у Мишићској Мали, славе Петров-дан.

Војинци (12) у средини села, из Јошанице у Хомољу. Славе Св. Илију.

Јелинци (19) у Јелинској Мали, досељеници из Јошанице у Хомољу. Славе Св. Тому.

Јаковљевићи (12) на врх села, досељеници из Јошанице у Хомољу. Славе Св. Илију.

Ђурђевићи (12) у Палилулама, досељеници из Јошанице у Хомољу. Славе Ђурђиц.

Мидарци (16) у Мидар-Мали, досељеници из Суводола у Хомољу. Славе Св. Тому.

Кучајнци (10) у Кучајнској Мали, досељеници из Кучајне. Славе Св. Стевана.

Све до сад поменуте породице досељене су пре почетка XVIII века.

Влачићи (15) у Влашкој Мали, досељеници из Каоне у Звижду. Славе Св. Аранђела.

Орсани (18) у Влашкој Мали, досељеници из Каоне у Звижду. Славе Св. Аранђела.

Стојковићи (3) у Кућиштанској Мали, досељеници из Хомоља. Славе Св. Николу.

Кутрићи (8) у Кућиштанској Мали, досељени из Хомоља. Славе Св. Николу.

Шорићи (6) у Кућиштанској Мали, из Каоне у Звижду. Славе Св. Аранђела.

Влачићи, Орсани, Стојковићи, Кутрићи и Шорићи су се доселили крајем XVIII или у почетку XIX века.

Поповићи (1) у средини села, досељеници из Ресаве. Славе Св. Тодора.

Јовановићи (1) поред друма, дошли из Ресаве. Славе Св. Николу. *Кршићи* (8) у Кршићској Мали. Старином су из Ресаве, одакле су прво ишли у Голубац, отуд у Накршку Реку у Рановцу, па одатле овде. Славе Св. Николу.

Као што се из овог прегледа види, село је расло више прираштајем, него досељавањем.

У помињатом извештају Максима Радковића (стр. 148.) помиње се село Каменово између осталих села парохије каменовске. Оно је тада имало свега 17 „хљебов", сад има око 217 кућа.

С овога места Каменово се није премештало. Кад су их Турци гонили, они су бежали у Грабовац, а тако и од чуме, али су се поново враћали на ово место. Ред и старост досељења појединих породица огледа се и у распореду породица, које су махом груписане. Најстарије породице заузимају и средину села. Сеоска је заветина Младенци, а преславе су: Св. Сава, Св. Трифун, Марков-дан, Св. Јован, Јелисеј. Црквена је слава Цар Костантин и Царица Јелена.

Старине, селишта, гробља и др. — Каменово има једно селиште у Млави. Ово је заједничко и за Трновче. Ту је била, вели се, и нека црква, с тога га зову и црквиште. Вероватно то је она црква, коју је походио егзарх Максим 1733. године.

И сад се овде скупљају људи из околних села о Марков-дану. Друго је селиште у Ћелијама, где је такође прво село било. Овде је такође била црква. Старих селишта има у Трскину Потоку, за која се ништа не зна чија су. Тамо се налазе темељи кућа, гробнице, тугле и парице. Исто тако код извора Калине налазе се тугле, римске парице и стакла. У Прегудову налазе се згуре — рудишта, посуђе, ситне парице, по који прстен и тугле. У Мидарској Мали, у селу има темеља и тугала, а нађе се и по која парица. У самом селу код суднице налазе се развалине цркве, која је срушена приликом земљотреса 1893. године.

Старо гробље, које зову *јелинским гробљем* налазило се у Трскину Потоку. Сад нема трагова овога гробља. Осим овога, старо гробље каменовско и трновачко налази се и сада у средини села Каменова. Ново каменовачко гробље је испод села, поред друма.

Занимање становништва. — Занимање је главно земљорадња. Али, осим овога има сељака, који се занимају и занатима, као: абаџијским, дунђерским и ћерамиџијским. Многи сељаци ваде и угаљ (терцијерни), који се у овом селу у приличној моћности налази. Овде се вади и терцијерни кречњак и пешчар.

Имају два Циганина ковача, од којих један и свира. Дошли су овде из Хомоља.

Кнежица.

Положај села. — На одстојању од једног километра североисточно од варошице Петровца, налази се село горњег имена. Куће сеоске поређане су на обалама двају потока и то баш онде, где се ови ослобођавајући брда и улазећи у млавску долину састају, развијајући се испод села у читав систем поточића, под именом: *Разлевци*, који се после кратког времена опет скупљају, и као један поток у Млаву утичу. Ти су потоци:

Југовац, који извире с оне брдске косе, што представља споредно развође за Витовницу и Млаву и то испод места Жита, које је за $^3/_4$ сата од села удаљено. У њега утичу са леве стране: Коса, Црквишки Поток, Челаковац, који прима поток Багашин; у овај утиче Клокочар, што с истоименог брда истиче, који се пре ушћа спаја са Карићским Потоком у Барицу.

Са десне стране у њега утиче Дабовац. Ово је други главни поток у селу, који при извору носи назив Турски Поток. Он извире такође испод Жита и тече скоро паралелно са Југовцем, све донде док му овај својим скретањем испод села не препречи пут, те су у њега улије. И Дабовац прима више ситнијих поточића, од којих имају имена само два, што са десне стране у њега утичу. То су: Трскар и Седићски Поток. Мало изван села, онде где се оно атарише са Каменовом, налази се поток, који скоро паралелно са Дабовцем тече, а улива се непосредно у Млаву, и зове се Црвени Поток. Сви ови поменути потоци и поточићи имају своје изворе, са којих се вода пије.

Између ових главних потока налазе се брда разне висине и са разним именима. Тако између Црвеног Потока и Дабовца находи се Боја, на њу се наставља Ума, па Седиће, па Мала Ума, а свршује се ова коса у самом селу са брдом Погледић, које је некад било окићено виноградима, а сада је на њему сеоско гробље.

Између Дабовца и Југовца находи се коса: Пландиште, на које се наставља брдо Прокоп, где је прокопан пут у Рановац, а завршује се брдом Парлози (228 m.) у самом селу.

Левом обалом Југовца диже се она коса, која дели воду Витовници и Млави. На њој су висови: Шума, Беле Воде, Жита, Бабин Гроб, Црквиште, Клокочар, и испод самога села, а изнад

Потровца Мала Караула. Самим тим, што се село налази на брдским странама, а у јаругама потока, оно је са северне и североисточне стране доста заклоњено од климских непогода.

У самом селу имају три кладенца, који немају имена, чија вода служи за пиће. Много већу потребу подмирују бунари — ђермови и вода са потока.

Извор Црквишког Потока, народ сматра за лековит, те долази на њ Младе Петке и Младе Недеље, и умива се да би се од грознице излечио.

Земље и шуме. — Око села има прилично земље за орање. Она је близу села, а најдаљи крај није од села више од $^3/_4$ сата удаљен. Цео атар, који село захвата, износи у пречнику од прилике 6 km. Сваки крај земље за обрађивање има и своје име, као: Млава, Разлевица, Погледић, Седић, Мала Ума и Ума, Беле Воде, Жита, Пландиште, Југовац, Коса, Селиште, Бабин Гроб, Клокочар, Дреница и Мала Караула. Ова су засејана житом и кукурузом, али нису особите родности. Најродније међу њима уврштено је у први ред, као оне њиве у Млави и Житима. Све остало спада у други и трећи ред. Сва је ова земља приватна својина.

Шума нема ни општинских, ни приватних. Све је то посечено и земљиште претворено у орницу. Где-где виде се разређени шумарци лиснатог дрвећа, остатак каквог браника и то је приватна својина.

Исто тако нема ни испаша заједничких. Сваки сељак обично има и своју ливаду, где гони стоку на пашу, а под јесен пошто оборе жита, гоне стоку и по стрњацима. Ретко који газда има до 30 оваца.

Тип села. — Кнежица је збијено село. Куће су поред потока близу једна до друге. Између најудаљенијих кућа нема више од 50 m. растојања. Обично је да су куће једне фамилије на близу, али има их, које су и растурене. Једна група кућа од друге одвојена је обично путем — сокаком, те на тај начин показује неку врсту породичне подвојености. Куће су обично подаље од друма, али ипак се одржава извесан ред. У селу имају два главна пута, који се пресецају под оштрим углом. Од ових се одвајају десно и лево сокаци, што воде у поједине мале. Ширина тих главних путова износи 10—17 m. Сви остали сокаци су много тешњи и кривљи.

У селу има свега 264 куће.

У селу су ове породице:

Миловићи (63) с обе стране потока Југовца, из Шумадије. Славе Св. Николу.

Мишићи (10) десно од Југовца, из Крајине. Славе Св. Николу.

Корунци [Блажићи (20), Жажићи (25)], (45) први десно од Дабовца, а други око Дабовца, дошли са Косова. Славе Св. Јована.

Јовановићи (31) између Дабовца и Југовца, са Косова. Славе Св. Јована.

Стефановићи [Чокићи (18), Мићићи (12)] (30) у Дабовцу и Југовцу, са Косова. Славе Св. Лазара.

Болићи (10) десно од Дабовца; *Ранићи* (10) лево од Дабовца. Рођаци, доселили се из Мораве. Славе Св. Илију.

Рашковићи (25) десно од Југовца, са Косова. Славе Ђурђев-дан.

Тршићи (10) на брду Прокопу, из Шумадије. Славе Митров-дан.

Крајинци (5) на брду Прокопу, из Крајине. Славе Петров-дан.

Калинци (8) на брду Погледићу, из Ресаве. Славе Св. Николу. Зову их и *Јанкуљарима*.

Гујнићи (9) на брду Прокопу, из Ресаве. Славе Петковицу. Зову их и *Јанкуљарима*.

Андрејићи (8) у Дабовцу, дошли из Дрмна. Славе Аћима и Ану.

Узрок, због кога је село овако збијено, лежи поред крвне везе, још и у самом земљишту. Свака породица при настањивању гледала је да је ближе води, а избегавала брда, где је поред оскудице у води, изложена још и јаким климским непогодама. Једном, пак, настањена породица при свом умножавању опет се држала, те је село расло опет у истом правцу.

За̑дру̑га̑ је у селу до пре двадесет година било, али их сада већ нема. Још је остало где-где и то врло малих. Највећа задруга не броји више од 12 душа.

Појате или станови. — Салаше имају само најбогатији људи, с тога их у целом селу има свега десет.

Приче и тумачења о имену села. — Име Кнежица добило је село, по причи, за време Кнеза Лазара. О томе постоји оваква прича:

„Кнез Лазар је често одлазио у Кучајну, где су били ру̑дници сребра и злата и где се ковао новац и оружје. Он је одатле слао често новац и оружје у Крушевац. Једном приликом пође у Крушевац и понесе собом 7 сандука новца и 70 сабаља. Дошав до Кладурова чује да ће да га нападну хајдуци, те са

пратњом почне да бежи, али у том бежању сломи му се интов. Кад је видео да неће моћи сачувати благо, викне на своје људе, те они побацају новац и сабље у неки бунар, који одмах и затрпају, а он нагне бежати и дође до места, на коме је сада Кнежица, где га сељаци лепо дочекају и с тога се прозове *Кнежица*«.

Постоји и друга прича, којом се тумачи име селу:

„Кнез Лазар је често долазио у ове крајеве у лов. Са њим је долазила и Кнегиња Милица. Кад је једном дошла у ово село њој се допадне положај његов, па како је ту било доста липове шуме, подигне себи praванлук. С тога и село по кнегињи добије садање име“. И сад се налазе остаци града, у коме је, како сељаци веле, кнегиња живела, али не кажу да га је она и зидала.

Али, поред ових прича, неки сељаци говоре како су им њихови стари причали да је село било некад заједно са Петровцем, и да се звало *Пенавац;* док старији људи тврде горњим причама, да је име Кнежица од старине, још од времена Кнеза Лазара, и да се никада није друкчије звало.

Оснивање села. — Оснивање села пада много доцније од времена, за које га предање везује. Најстарије породице, које су засновале село, дошле су са Косова. То су били Корунци, и то Жажићи—Стефановићи и Рашковићи. Њихови прадедови од прилике на 150 година кренули су се са Косова и дошли у ове крајеве. Али се нису сви заједно настанили. Рашковићи се настане у Свинама, данашњем Петровцу, на левој обали Млаве; а Корунци и Стефановићи оду изнад брда Мале Карауле и ту се настане.

Ну, гоњени од Турака, напусте Жажићи то брдо, и сиђу у поток Дабовац на данашње место[1]). Стефановићи се, пак, задрже још неко време на брду, али, не могући одолети турском насиљу, почну и они да се Турцима свете. Њих је било две куће (Мићићи и Чокићи). Оснивалац Чокића убије једног турског поглавицу, те због тога морадне да бежи у Аустрију, а Мићићи пребегну са тога места и оду код Корунаца — Жажића у поток и шуму.

Селиште остане празно. Сад долазе овде на селиште и Рашковићи. Ну, Рашко, оснивалац ове породице буде убијен[2]), а његова се породица премести такође у поток. За њима дође од

---

[1]) Вероватно је да их је на ово нагнала и оскудица у води на брду.

[2]) Рашко је био богат и силан човек. Он се завади са неким Манојлом из породице Кувријића у Свинама, па због њега пребегне на брдо и вребаше прилику да се освети Манојлу, који је такође био богат и силан. После извесног

некуда и породица Нешића, па завидећи што су они, који пре њих дођоше, узели најбоља места, почну да грабе што могу више земље.

Тада је било свега 6—7 кућа у селу. Доцније су се ове породице множиле, само Нешићи, проклети од некаквог владике, остадоше на истој мери, све до скора, док се најзад и не изгубише. Њих сада више нема. Иза тога, на 50—60 година од оснивања села, кад је било до 25 кућа, дођу две куће Јовановића. За овима долазе Блажићи из Блажева и то на позив својих рођака Жажића, па се и настањују близу њих. Наскоро за овима враћају се Чокићи из Аустрије и заузимају место близу својих рођака Мићића. Тада је било до 30 кућа и оне су биле овако подељене: око Дабовца потока настанише се Корунци—Жажићи и Нешићи, који су изумрли; око Југовца Мићићи, Рашковићи и Блажићи; између потока Јовановићи и Чокићи.

За овима долази породица Миловићи из Шумадије и настањује се с обе стране Југовца. За њима долазе породице: Болићи и Ранићи из Мораве и први заузимају места изнад Корунаца—Жажића, а други испод ових до самог потока Дабовца. За времена Карађорђева долазе Тршићи од некуд из Шумадије, па Крајинци и Мишићи из Крајине. Најпосле долазе Јанкуљари или Цигани из Ресаве и то прво Калинци, па онда Гујнићи и најпосле они други из ове породице, што славе Св. Николу.

Досељавање је престало са Андрејићима, који дођоше пре 60 година, и од тога доба село расте намножавањем.

Досељеници су се у току времена потпуно изједначили, те међу њима нема никаквих разлика. Говоре српски. Заветина је у селу о Спасов-дану.

Старине, селишта, гробља и др. — Не далеко изнад села, више брда Мале Карауле, налазе се и сад остаци насеља, по којима се може судити да је ту било село. То се место зове *Селиште*. Одмах изнад Селишта, на $^1/_4$ сата даљине налазе се трагови неке старе цркве, испод које се налази напред поменути, лековити извор.

времена Рашко ухвати тога Манојла, проврти дрво и провуче му перчин кроз рупу, па остраг завеже клин и остави га тако на сунцу. Ну, Манојло спази неко чобанче, па га зовне и замоли, те му оно пресече перчин и тако се спасе муке После неког времена Манојлови синови ухвате Рашка, па исто тако проврте дрво и њега вежу за дрво. Затим му одеру појас коже почев од уха и ужегоше ватру поред њега, те овај тако на мукама издахне.

У самом селу, на Прокопу види се темељ неког града, правца с.-ј. Темељ је од цигаља, а дужина му је оног дела што се види близу 80 m. Прича се да је у њему живела Кнегиња Милица.

На брду Погледићу налази се старо гробље, које сељаци зову јелинским.

Занимање становништва. — Главно је занимање сељака овога села земљорадња. Сточарство је врло слабо развијено. Осим тога, сељаци се занимају и гајењем воћа, а нарочито шљива. Мајстора сељака има врло мало и то су дунђери. Све те послове врше им мајстори, који из Петровца долазе.

У селу постоји по називу и цигански крај; овде живе Јанкуљари, али су се ови у току времена претопили и сродили са Србима, па се сада од њих ни у чему готово и не разликују. Они говоре српски; цигански не знају. Земљу раде као и Срби.

Лесковац.

Положај села. — Лесковац се налази на десној страни Млаве, на странама брда Пржоља и Никопоља. Куће сеоске налазе се већином поређане око Великог Потока, који раздваја ова два поменута брда, а има воде само за време киша. Само 12 кућа налазе се у самој млавској долини, који крај зову *Баре*. Велики Поток не може да плави куће сеоске, јер су оне на странама брдским, али подрива стране, те се ове урвају и на тај начин утиче на померање кућа. Оне, пак, куће у Млави бивају за време киша опкољене барама, али их Млава ипак не плави.

У селу има само један извор, који не пресушује; зове се Трунићев Кладенац. Осим овога има 6 кладенаца, који пресушују, од којих се један зове Мартинов Кладенац. Од овога почиње Велики Поток.

Осим извора, имају у селу три бунара: два ђерма и један обичан, са којих се пије вода. Али, сељаци пију воду и са реке Млаве, нарочито зимњих месеци.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање већином је око села, премда има доста земље и око кућа. Најдаљи крај за обрађивање јесте Кулме, $^1/_2$ сах. од села далеко. Други су крајеви: Никопоље, Пржоље, Коварна и Кључ. Њива има највише у Коварни, а на осталим местима налазе се поред њива, ливаде и шуме.

Шума има мало више на местима: Царина и Дубрава, која су $^3/_4$ сата удаљена од села, а има их и на свима осталим местима, само је проређена.

Тип села. — Лесковац је село више збијено и ако скоро сваки сељак око куће има 1—3 дана ораће земље. Куће су поређане око Великог Потока и овај дели село на две мале: *Горњу Малу*, десно и *Пржољску Малу*, лево од потока. Онај крај у млавској долини зове се *Баре*. Крајеви нису један од другог далеко. Кроза село пролази пут, што води у Горњак и Жагубицу. Десно од овога налази се крај Баре, а лево су оне друге две мале. Од овога пута полазе два, главна сокака, који иду готово паралелно поред потока, један кроз Горњу Малу, а други кроз Пржољску Малу.

За цркву, школу и механу иду у Петровац. У селу има око 100 кућа са 137 пореских глава. У Барама је 12 кућа, у Горњој Мали 40 и у Пржољској Мали 48.

Задруге су највеће: Јове Јанковића и Николе Петровића, које броје по 15 душа. У Пржољској Мали има више задруга но у осталим. Узрок овом распореду кућа је поток и земљиште на коме су куће.

Салаши, појате. — Половина сељака има на имању ван села и салаш. Најдаљи салаш је на месту Кулме, 30 мин. далеко од села. На салашима се баве лети сви, а зими најстарији чланови и по једно дете, које чува стоку.

Приче о имену села. — Име је селу дошло, причају, отуда што је на овом месту, било много леске, које и сада има по мало. Крај Баре зове се с тога, што је ту и била бара, из које су вадили рибу, па су је засули.

Оснивање села. — Лесковац је био некад на месту Медвеђаку, у атару петровачком. Тамо су живели 5—6 кућа Трујића и Костандиновића. Како су туда често пролазили Турци и досађивали им, то се то место расели и Трујићи и Костандиновићи дођу на садање место, па се Трујићи настане код Кладенца, а Костандиновићи десно од Великог Потока и тако оснују данашње село. Доцније су долазиле остале породице из разних крајева и тако од 2 куће постало је у току од 150 година село са 100 кућа[1]). Одмах за овим двема породицама дошле су и породице Дулкањи, Здронци и Грујићи и тако је село порасло на 7 кућа. За овима су долазиле и остале породице. Одакле су поједине породице долазиле, види се из сле-

[1]) Старост села извео сам овако: Голуб Станковић стар је 70 година и вели да му је деда доведен овде од 5 година из Медвеђака, где је опет, како су му причали, парадеда дошао из Оштреља у Црној Реци. Деду није запамтио,

дећег прегледа, али се не зна зашто су се са свога старога места селили.

У селу су ове породице:

Трујићи (10) у Пржољској Мали око Кладенца, дошли из Оштреља у Црној Реци, прво су били у Медвеђаку, па су се отуд доселили овде. Славе Петковицу,

Костандиновићи (17) у Горњој и Пржољској Мали, из Косијака у Крајини. И они су се прво били доселили у Медвеђак, па су после прешли овде. Славе Св. Аранђела.

Дулкањи (17) у Горњој и Пржољској Мали, дошли из Брестовца у Црној Реци, а старином су из Крајине. Славе Петковицу.

Здронци (6) у средини села и Пржољској Мали, из Валакоње у Црној Реци. Славе Св. Николу.

Грујићи (6) у Пржољској Мали и Барама, из Злота у Црној Реци. Славе Св. Николу.

Којићи (4) у Барама, из Злота у Црној Реци. Славе Св. Николу.

Мејлоњи (4) у Барама и Горњој Мали, дошли из Злота у Црној Реци. Славе Св. Јована.

Цароњи (3) у Горњој Мали, досељеници из Прљите, а старином су из Влашке. Славе Петковицу.

Бунцетоњи (3) у Горњој Мали и Барама, из Шарбановца у Црној Реци. Славе Св. Николу.

Серафинешће (6) у Пржољској Мали и Барама, из Злота у Црној Реци. Славе Петковицу.

Курићи (6) у Пржољској Мали и Барама, дошли из Злота у Црној Реци. Славе Св. Јована.

Благојоњи (3) на крају села у Великом Потоку, дошли из Прљите, а у Прљиту су се доселили из Влашке. Славе Ђурђиц.

Новакоњи (3) у Пржољској и Горњој Мали, из Злота у Црној Реци. Славе Петковицу.

Траилоњи (6) у Пржољској и Горњој Мали, из Валакоње у Црној Реци. Славе Св. Николу.

Попазоњи (4) у Горњој и Пржољској Мали, такође из Валакоње у Црној Реци. Славе Св. Николу.

јер је умро на 2 године пре него што се он родио. Отац му је, пак, причао да му је деда живео на 60—70 година. Према овоме излази да ово место има око 150 година.

Перићи (2) лево поред пута, досељеници из Ждрела. Славе Св. Николу.

Из овог се види да је село више расло прираштајем него досељавањем, јер старије породице имају и више кућа.

Први становници морали су крчити шуму, да би се могли настанити. Последњи су дошли, пре неколико година, Перићи из Ждрела и овде купили земљу и настанили се. Распоред кућа у толико је у вези са старином што су најстарије породице узеле и најбоља места око извора, а остале лошија, али ове нису уједно и у средини села.

Сеоска је заветина Мали Спасов-дан.

Становници овога села разликују се од непосредне околине по говору, јер сви готово говоре влашки, а у оделу су се скоро изједначили с околином.

Старине, селишта, гробља и др. — У атару овога села има само једно селиште и то је у Медвеђаку, где се сад развио Петровац.

Било је неко старо гробље на Пржољу, али се не зна чије је. Сад га нема. Исто тако на месту Коварни има трагова од старог гробља.

Сеоско је гробље заједничко са петровачким на брду Лешју.

Занимање становништва. — Сељаци се занимају земљорадњом и сточарством, а прилично се баве и неговањем воћа, нарочито шљива. Једино Серафинешће, поред тога, што се баве земљорадњом они су и дунђери и до скоро су ишли по неки у Влашку на рад.

Велико Лаоле.

Положај села. — Велико Лаоле налази се у млавској равници на половини пута, што из Петровца у Шетоње води. Куће сеоске поређане су изнад леве терасе Млавине, на страни оне брдске косе, што се од Ћовдина упутила ка Петровцу.

Око села обилази осим Млаве још и Бусур са северо-западне стране, у који утичу многи потоци, што с ове брдске косе силазе. Међу овима знатнији су: Дедињак и Водена.

У селу има приличан број кладенаца, чија вода служи за пиће, као: Ољудвица, Смрдањ и Стубањ, али већина кладенаца нема нарочитих имена. Ови кладенци не могу да подмире потребу, с тога сељаци копају бунаре - ђермове, који им дају воду за ку-

ћевну потребу. Јачи су извори у атару сеоском они, од којих постају потоци Дедињак и Водена и још неколико других у Врбовцу.

Не далеко од села, под брдом налази се извор Блага Марија, који сматрају за лековит.

Земље и шуме. — Село има доста земље за обрађивање. Она је око села и носи разна имена, као: Млава, Слатина, Радулуг, Бело Брдо[1]), Шумања, Лешје, Дедињак, Водена и Врбовац. Земљиште је близу села. Најдаљи крај није више од $^3/_4$ сахата од села удаљен.

Шуме има врло мало и сва је проређена. Она је од лиснатог дрвећа. Општинске земље има до 30 ha, али је ова већином утрина, где сиротнији сељаци напасају лети стоку.

Земљиште је по родности увршћено у други ред и даје доста добру жетву.

Тип села. — Велико Лаоле је збијено село. Један суви поток дели га на две мале: Горњу и Доњу.

Куће су у селу једна близу друге, и поређане су обично поред улице — сокака. Главни је сокак у селу пут, што иде из Петровца у Шетоње. Око њега су поређане с једне и друге стране куће сеоске, те чине једну улицу, кроз коју треба ићи читаво пола сахата.

Од овога сокака одвајају се споредни сокаци, што воде у село. Поред овога пута са леве стране налазе се и две лепо сазидане механе. Кућа има много више лево од пута, кад се иде из села у Петровац, него десно. На овој је страни и црква и школа.

Распоред породица и број кућа у селу, као и то одакле су дошли и коју славу славе, видеће се из следећег прегледа.

У селу су ове породице:

Ђуричићи (35) крај пута Доње Мале, из Шумадије. Славе Св. Алимпија.

Мисаћи (26) крај пута Доње Мале, из Крајине. Славе Св. Николу.

Ранићи (50) у средини Доње Мале, из Крајине. Славе Св. Николу.

Урлићи (8) у Доњој Мали, из Крајине. Славе Св. Николу.

Ћирићи (16) у Доњој Мали, из Крајине. Славе Св. Николу.

---

[1]) Овде се вади камен — терцијерни кречњак, који употребљују за зидање темеља.

Поповићи (6) у Доњој Мали, дошли из „преka“. Славе Верижице.

Живановићи (16) у Доњој Мали, досељеници из Шумадије. Славе Св. Ћирила и Методија.

Стојкићи (25) у Доњој Мали, досељеници из Старе Србије. Славе Св. Трифуна.

Бачкићи (10) у Доњој Мали, из Бачке. Славе Св. Лазара.

Крајинци (2) у Доњој Мали, из Крајине. Славе Св. Николу.

Науновићи (2) у Доњој Мали, из Македоније. Славе Светог Аранђела.

Стојановићи (3) у Доњој Мали, из Бугарске. Славе Св. Николу.

Рибарци (18) у Доњој Мали, из Хомоља. Славе Св. Јована.

Диздари (19) у Горњој Мали, дошли са Косова. Славе Св. Јована.

Лалићи (16) у Горњој Мали, из Шумадије. Славе Св. Алимпија.

Кумријићи (20) у Горњој Мали, досељеници са Косова. Славе Св. Јована.

Станковићи (26) у Горњој Мали, дошли са Косова. Славе Михољ-дан.

Човикићи (29) у Горњој Мали, из Влашке. Славе Петковицу.

Боговићи (23) у Горњој Мали, из Шумадије. Славе Св. Андрију.

Првуловићи (30) у Горњој Мали, из Влашке. Славе Митров-дан.

Јосимовићи (5) у Горњој Мали, из Старе Србије. Славе Св. Јована.

Влачићи (16) у Горњој Мали, дошли из Црне Реке. Славе Св. Николу.

Крстићи (6) у Горњој Мали, дошли са Косова. Славе Св. Ђорђа.

Страхинићи (20) у Горњој Мали, из Крајине. Славе Св. Николу.

У Великом Лаолу има 427 кућа са 612 пореских глава. Обично су фамилије у близу, ретко која да је растурена. Узрок овакој груписаности кућа јесу: 1) груписаност имања; 2) извори — кладенци, око којих су се населили; 3) сам начин насељавања, јер су долазиле фамилија за фамилијом.

У селу нема великих задруга, јер чим отац сина ожени, обично се после кратког времена разделе.

Салаши. — У селу има око 50 салаша. Ови су близу један до другога.

Приче и тумачења о имену села. — О имену села постоје две приче. Прва овако тумачи име селу:

„Онда, кад је Кнез Лазар спремао војску да пође на Косово, узео је гуслара са собом и ишао од села до села и звао народ да иде да се бори противу Турака. Сви му обећаше и почеше се спремати. Кад, али на месту, где су требали да се скупе, дођоше сви сељаци из околних села, само из Лаола не дође нико. Наљућен Кнез Лазар узвикнуо је: „Гледај, ло̓ла̂, ниједан не дође!“ Сељаци из околних села били су јако огорчени на ове и вративши се натраг, прозову их *лолама*, што се доцније пренесе у име села — Лаоле“.

По другој причи Лаоле није било на овом месту, већ на месту, које се зове Коварна. Одавде их Турци, који су пролазили у Горњак, ра̓стуре и они пребегну на садашње селиште близу Млаве. Овде су били дошли прво неки Власи, који су умели да праве лонце. И због тога, што су ту били прво лончари, а влашки се лонац каже *ла ола*, прозову и цело село Лаоле.

Доцније су с овог места бежали од чуме и разделили се, па једни су отишли на десну страну Млаве, а други у брдо. Ови у брду остану на томе месту и како их је било више, прозову село Велико Лаоле, а оно на десној страни Млаве добије назив Мало Лаоле.

Оснивање села, ранија насеља и њихови трагови. — Село ово није било од старина на данашњем месту. Прве фамилије, што се сматрају за осниваоце Лаола, као: Станковићи, Кумријићи, Диздари и Крстићи, биле су настањене на левој страни реке Млаве, на месту званом Коварна, близу села Ле̓сковца и варошице Петровца. Одавде их Турци растерају и они побегну прво на десну страну Млаве, на место Вреоце, између Бистрице и Ждрела, а у близини Решковице. Али, одавде се врате, по свој прилици, да би били ближе напуштеним имањима, опет на леву страну Млаве и на садањем месту Селишту, које се онда звало Добре Воде, оснују село. Време, кад су ове фамилије овде дошле, и зашто су се са старога свог места кренуле, сељаци не знају.

Тада су се доселили прадедови: Живановића, Јосимовића, Стојкића и Лалића. Али, одавде су бежали од чуме — колере. Једни пребегну опет у Вреоце, а други у брдо. Ови, што су дошли на брдо, нису хтели више да се враћају, него раскрче шуму и оснују село Лаоле, које доби назив Велико за разлику од оног на десној страни.

Овде долазе у другој половини XVIII столећа: Првуловићи, Ранићи, Ђуричићи, Човикићи, Боговићи, Урлићи и Мисаћи. Сад их Турци опет не остављају на миру, него их сваки час нападају и пљачкају, пошто је овуда пролазио главни пут у Горњак и Жагубицу. Они су трпели докле су могли, па онда побегну у збег, у клисури реке Решковице. Кад је престало турско насиље, они се враћају опет на своје место.

У Велико Лаоле долазе сад и остале породице, већином бежећи од насиља турског, то су: Ћирићи, Влачићи, Страхинићи и Рибарци. Затим неке породице из „прека", као: Поповићи, Бачкићи. Много доцније, нема ни 50—60 година, досели се још породица Крајинци, а још доцније: Науновићи и Стојановићи.

После ових, досељавања није било. Село је расло прираштајем.

У повељи Кнеза Лазара, коју је дао манастиру Горњаку, помиње се и село Коварна, а са њоме Хлахоли у Венчаници[1]), поред осталих, која се у тој повељи дају манастиру Горњаку. Према овоме изгледа да је, још кад је постојала Коварна, да је постојао и један део, који се од ове одвојио под називом Хлахоли.

Распоред кућа нема баш највеће везе са старином. Новији досељеници заузели су готово средину села, јер су куповали имања од ранијих досељеника.

Разлике међу досељеницима разних крајева нема. Они су се потпуно изједначили како међу собом, тако и са околином у којој живе.

Заветина је сеоска о Спасову-дне.

Старине, селишта, гробља и др. — У атару сеоском има селишта, како старих, тако и нових. Старо је селиште баш на самом данашњем месту. Остаци се виде у виноградима сеоским

---

[1]) Јоаким Вујић, Путешествије по Сербији. Издање Српске Књижевне Задруге, књига I., стр. 102.

на брду (црепови, посуђа и цигле), као и на месту, где се држи вашар. Ту, где су виногради, налази се и један зид од неке цркве. Сељаци га и зову Црквине. Испод ове налази се напред поменути, лековити извор Блага Марија.

На брду Лешје, према реци Бусуру налази се развалина града, који сељаци зову Градац и кажу да је још за време Римљана зидан. На овоме нема никаквих натписа, али се у њему налазе римски новци и тугле.

Старога гробља има у Врбовцу, где је до скора било доста каменова, које сељаци узимају за темеље, а налази се и златно прстење и златни новци римски.

Новија селишта већ смо поменули у Коварни, Добрим Водама и на десној страни Млаве.

Постоји траг и старог пута. Његов је правац с.-с.-и.—ј.-ј.-з., и то од Забрђа на Велико Лаоле до Граца. Из овога преко села, па преко брда, где су виногради и брда Шумање на Врбовац, па затим на Орепак и даље у Ћовдин, као што ћемо тамо видети. Пут овај сељаци зову калдрма, јер је збиља и био насут облуцима и каменом кога и данас има.

Занимање становништва. — Главније занимање сељака овога села јесте земљорадња. Сточарство је слабије развијено, али се ипак и њим баве. Главни су производи што сељаци продају: кукуруз, жито, сир и, под јесен, и стока. У новије време одмећу се сељаци и у трговце и тргују свињама; само што је ових мали број.

У селу имају две кафане. Један је кавеџија од старијих досељеника, а други је из Македоније.

У селу има 6 кућа Цигана, који су скоро дошли из Ресаве. Они су ковачи, а и свирачи.

Мало Лаоле.

Положај села. — У равници млавској, на средини пута између Петровца и Ждрела, баш на самој десној обали ове реке поређане су куће Малог Лаола. Налазећи се у непосредној близини млавској, село је ово изложено поплавама приликом иоле већег поводња. Само онај крај села, што је мало даље од реке, у близини пута у Ждрело, река не може да плави, јер је прилично уздигнут.

Извора у селу нема много. Неколико кладенаца, међу којима је Андрејашев Кладенац нај јачи по количини воде, служи

сељацима за пиће. Али, како је ових мали број, сељаци имају и бунаре — ђермове, чију воду употребљују за домаћу потребу. Речна вода служи сељацима за све остале потребе куһне, само не за пиће. Изван села налазе се и два јача извора, од којих се један зове Чесма, а други Кокот. Од њих теку и два мала поточића, који се састају пред селом и испод села у Млаву утичу.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање је око села, на местима: Њиве, Клење, Кашљево, Слатине, Решковица и Лудо-Поље. По њима се сеје обично кукуруз и жито.

Пашњаци се налазе већином поред реке, а налазе се близу до села.

Шуме око села нема. Сва је готово исечена. Где-где виђају се остаци храстове шуме, која је некад покривала ово земљиште. У новије време сељаци јако негују багрем, који брзо расте, те им даје дрва за огрев и ограду.

Заједничких шума, земље за обрађивање и испаша нема. Осим нешто мало утрине, која припада општини, све је остало приватна својина. Земљиште је по родности уврштено у други ред.

Тип села. — Мало Лаоле је збијено село. Куће су његове груписане тако, да се у селу познају две главне улице. Једна иде паралелно са државним путем у Жагубицу, а друга пресеца ову под правим углом и води на Млаву. Ова последња улица дели се на две главне мале: Горњу Малу, десно; Доњу Малу, лево од исте.

Куће су сеоске близу једна до друге. Растојање између најдаљих кућа не износи више од 50 m. Обично су куће груписане по породицама, те чине мале, које носе и име саме породице.

У целом селу има до 115 кућа са 196 пореских глава. Број кућа појединих породица, као и име места у селу на коме су, коју славу славе и одакле су дошли, види се из следећег прегледа.

У селу су ове породице:

Дели-Милићи (36) у средини села, дошли са Косова. Славе Св. Јована.

Сраздановићи (19) у Сраздановића Мали, северно од пута сеоског, дошли из Лаба са Косова. Славе Св. Јована.

Мирчићи (27) у средини села и јужно од пута сеоског, дошли из Церемошње у Пеку. Славе Св. Алимпија.

Шкопићи (8) покрај Млаве, досељени из Танде у Крајини. Славе Верижице.

Крајинци (8) покрај Млаве, а северно од пута, дошли из Црне Реке. Славе Св. Николу.

Ђуричићи (4) растурени, из Крајине. Славе Св. Алимпија.

Јелинци (6) јужно од сеоског пута, дошли из Јошанице у Хомољу. Славе Св. Тому.

Лукићи (5) растурени, дошли из Шумадије. Славе Св. Алимпија.

Радулешће (2) јужно од пута, дошли из Злота у Црној Реци. Славе Св. Николу.

Великих задруга сада у селу нема, али их је било пре 5—6 година. Највећа је задруга Дели-Милића, која броји 10 чланова.

Узрок, због кога је село овако груписано, лежи у самом земљишту. Сваки домаћин при насељавању хтео је да буде ближе реци, с тога је село и расло поред реке. У новије време, по свој прилици, због честих поплава удаљују се сељаци од реке и зидају куће све ближе државном друму, јер је овде земљиште уздигнуто, те га вода не плави.

Појате или станови, колибе и пивнице. — Мало Лаоле нема салаша. Сва су сеоска имања близу села, с тога се сељаци у вече враћају у село на ноћиште. Где-где види се по која колибица на имањима, у коју се склањају сељаци, ако би случајно ударила киша при раду.

Због тога што немају салаша ни планине, сељаци овога села немају ни стоке, сем колико им је потребно да најнужније потребе подмире.

Приче и тумачења о имену села. — Име овоме селу по једној причи датира још од времена Кнеза Лазара. Оно је тада било спојено са Великим Лаолом и са њим чинило једно село. Кад је Кнез Лазар позвао људе на оружје, ниједан из овога села није отишао на заказано место, с тога Кнез Лазар прозове сељаке тога села *лолама*, па се то име мало промењено одржи и за село.

По другој причи, коју саопштисмо при опису Великог Лаола име је дошло од влашког назива за лонац, *ла ола*, јер први оснивaоци Лаола били су лончари.

Доцније се ово село подели на двоје. Много више њих оду у брдо преко реке, то је Велико Лаоле, а овде остане мање кућа, с тога се прозове Мало Лаоле[1]).

[1]) Види опис Великог Лаола.

Оснивање села, ранија насеља и њихови трагови. — На селишту, мало ниже од данашњега места Малог Лаола, на месту, које се звало Добре Воде, где су се већ биле настаниле неке породице из данашњег Великог Лаола[1]) дођоше са Косова прадедови Дели-Милића, Сздановића и Ђуричића. Они се удружише с оним породицама, које ту застадоше и село Лаоле беше доста велико. Али од чуме морадоше побећи у планину.

Кад је престала чума, они се враћају из планине и оснивају село на десној страни Млаве, према старом месту, са кога су побегли. Одавде су опет морали бежати због Турака, на место, које се сада зове Збег, у клисури Решковице.

Доцније, око почетка XIX столећа долазе и остале породице и настањују се на овоме месту и то овим редом: Мирчићи, Шкопићи, Крајинци, Јелинци и Лукићи, а најпосле Радулешће. Не зна се због чега су се ови са својих старих места кренули.

Досељавање је престало од прилике на 80—90 год. раније, по свој прилици, због тога што је место поплавно и од тога доба село расте само намножавањем. Досељеници су се изједначили међу собом, те између њих нема никакве разлике ни у ношњи, ни у језику. Они говоре српски, а ношња им је као и код осталих сељака у Млави. Од околних села такође се не разликују. Само Ждрело чини изузетак, јер се тамо чује већином влашки говор.

Сеоска је заветина о Спасову-дне.

Старине, селишта, гробља и др. — У атару сеоском, недалеко од самога села налази се селиште, на коме је први пут било село. Мало даље, идући уз реку Решковицу, на месту Вреоце, налазе се такође трагови: цигле, посуђе и црепови, који потврђују да је овде било село.

У самом селу мало ниже од сеоског пута, што води на Млаву, налазе се и сад још очувани шанчеви неког малог утврђења од кога се сада налазе само цигле. За ове шанчеве сељаци причају да су римски, што и комади цигаља, који се у овима налазе, потврђују. За ове шанчеве нису везане никакве приче. Трагови старога пута налазе се између овога села и Бистрице. Пут је ишао преко Дебељака у атару бистричком, па на Осредак,

---

[1]) Види опис Великог Лаола.

затим је прелазио у атар овога села и поред Решковице водио у Ждрело.

Занимање становништва. — Главно је занимање сељака из Малог Лаола земљорадња. Сточарством се баве врло мало. Велика већина сељака нема ни волова за орање, а ситне стоке ретко који домаћин има 25—30 комада. У овоме случају терају стоку у планину села Бистрице и плаћају за пашу по 2 динара од брава.

Ждрело.

Положај села. — Лево од пута, што из Петровца у Жагубицу води, баш на улазу у романтичну Горњачку Клисуру, а на пропланку стране Вукана, налази се село горњег имена.

Куће су поређане око извора и кладенаца, не баш тако далеко од реке Млаве. Па и ако је село близу ове бујне реке, ипак га она не може никад да поплави, јер од ње га растављају две, једна изнад друге поређане терасе. Млава приликом и највећих поводања, за које сељаци памте, једва да испуни корито између првих тераса, а преко ових никад није прелазила.

У селу има доста кладенаца, чија вода подмирује свуколику потребу становништва сеоског. Они су, по свој прилици, и узрок насељавања овог места, које ни по својој родности, ни по својим климским погодбама, не би могло привући никога да се овде настани. Кладенци ови немају нарочитог имена, само некоји ван села, а у атару истог, носе називе, као: Јаз у Новацима, Врело испод Вукана, Бигар у клисури Решковице.

У клисури ове реке налази се одмах испод извора Бигра, и један лековит извор, на који сељаци одлазе сваке Младе Петке и Младе Недеље, те се умивају и лече. Кроза средину села пролази плитка јаруга једног сувог потока, којим за време киша јури вода.

У Ждрелу је много хладније, но у околини. Ово долази отуда што се находи на излазу клисуре, те с тога никад није без ветра. У овом селу северо-источни ветар зову именом *ноћник (богаз)* и овај дува већином лети.

Земље и шуме. — Земље за обрађивање има нешто мало у долини Млаве и Решковице. Крајеви за рад зову се: Велико Поље, Слатина, Кокот, Лунке, Новаци, Вреоци, Трњак, Омеје и Решковица. Сви су ови крајеви близу села, а најдаљи је 20 мин. од села. Они су засејани кукурузом, ређе стрмнином.

Пашњаци су већином у планини.

Шума има на планинама: Вукану, Страињаку, Чукари и Великој Главици. Она је сва од лиснатог дрвећа, међу којима је буква најчешће дрво. Од села до крајних шума овога села има до 2 сата хода. Шуме су већином приватна својина. Општинска шума је само на Великом Вукану.

По родности земља је уврштена у трећи ред. То је сам сипар и нанос, који су потоци са брда нанели, па се са живицом измешао, те жетва не доноси богате користи. Из овог разлога сељаци су упућени на сточарство.

Тип села. — Ждрело је збијено село; куће су његове прикупљене око извора — кладенаца, те су с тога доста удаљене једна од друге. Између најближих кућа има одстојања од 50 до 100 метара.

Село се дели на мале, али као да главну поделу чини Суви Поток, који кроза село протиче. Тако Шорбоњ (средину села) чине куће око овог Сувог Потока поређане. *Горња Матадејска Мала* је лево од овога уз брдо, а *Доња Мала* је крај, десно од овога. У свима овим крајевима има мањих мала. Куће су у селу разбацане тако, да се једва може ухватити ред улица. Једна је улица главна, а од ње се одвајају вазда̂н споредних, које се с овом секу под најразличнијим угловима. Узрок оваквоме распореду кућа јесу кладенци, око којих су се прикупљали поједини са својим породицама.

Задруга је у селу било у раније време, али су сада растурене.

Приче и тумачења о имену села. — Име овоме селу долази од положаја на коме је.

Оснивање села. — Још Кнез Лазар међу осталима прилаже манастиру Горњаку и ово село[1]. За његово доба, на данашњем месту постојао је град, који је био врло важан због положаја свога, што се види и из оних силних манастира и утврђења, што се око овога села у рушевинама налазе.

Према исказима сељака они су сви новији досељеници. Ово тврде и подаци у извештају егзарха Максима од 1733. године, по коме је Ждрело било додато цркви шетоњској, а имало је 10 „хљебов“[2]).

---

[1]) Јоакима Вујића. Путешествије по Сербији. Издање Српске Књижевне Задруге, књ. I, стр. 102.

[2]) Гласник LVI, 150.

Најстарија породица, што основа ово село, дошла је са Косова. То је породица Курјоњи. Они су отуд побегли, па су дуго времена хајдуковали и тек када им је ово додијало, онда су се настанили на данашњем месту. Време, кад је то било, не да се извести из говора сељака, јер веле да је то било од старина. Тада није било више од три куће у селу. Одмах за њима дошли су са Рашке претци породице Бачоњи, па се и они настанише на већ утврђеном месту старога града.

Дуго времена су ове породице живеле усамљене. Много година доцније, судећи према исказима о старости, пре 180 година, доселише се из „прека“, из места Ракитова прадедови Шорбоња. Ови заузму средину села око Сувог Потока. Одмах за њима дођу и прадедови породице Матадејића, али се не настане одмах у Ждрелу, већ ниже њега, на месту званом Кокоту. За њима дођу и Маркоњи, па се и они на овом месту настанише.

Тако се развијало село на овоме месту за себе, а Ждрело за себе. У исто време долазе и Плутоњи из Шумадије, Беженари из Мораве, Петрикоњи и Србоњи из Ресаве, па се населе између Ждрела и Бистрице и оснују ту село, које се по њима, зато што су нови, назове *Новаци*. Од њих су једино Беженари пребегли од турског насиља из Мораве, а остали су продали своја имања својевољно и дошли овамо да купе више земље за тај новац.

На овим местима почињу Турци да их гоне, а они беже сви у планину иза Вукана, на место, које се зове Збег. Враћајући се из планина, они из Косова, којих је било 9 кућа, не смедоше ићи натраг на своје старо место, већ се настањују у Ждрелу, како би у случају нове навале, били ближи планини и оснивају Горњу Матадејску Малу.

Доцније, пак, за време Кнеза Милоша, село Новаци буде расељено, а оне напред поменуте породице, дођу у Ждрело и оснују Доњу Малу. У то време дође и породица Бајњешће из Крајине и Бркуљешће из „прека“.

У селу су ове породице:

Шорбоњи (70) у средини села, из Ракитова у Маџарској. Славе Св. Николу.

Матадејићи (18) у Матадејској Мали, дошли из „прека“. Славе Велику Госпођу.

Курјоњи (90) растурени, досељеници са Косова. Славе Ђурђиц.

Маркоњи (10) у Матадејској Мали, досељеници из „према“. Славе Петковицу.

Бајњешће (20) у Доњој Мали, из Крајине. Славе Св. Николу.

Плутоњи (10) у Доњој Мали, доселили се из Шумадије. Славе Св. Алимпија.

Беженари (10) у Доњој Мали, из Лозовика. Славе Св. Николу.

Бачоњи (12) у Горњој и Доњој Мали, доселили се са Рашке. Славе Св. Аранђела.

Петрикоњи (7) у Доњој Мали, из Аџибеговца. Славе Петковицу.

Србоњи — Степањи (18) растурени, доселили се из Грабовца у Ресави. Славе Св. Николу.

Бркуљешће (2) растурени, досељеници из „према“. Славе Михољ-дан.

У селу има до 270 кућа са 334 пореске главе.

Село је доцније расло размножавањем, а ранија места остала су као земља за орање, својина оних породица, чија су први пут и била.

Настанивши се у Ждрелу, ови досељеници из разних крајева у току времена сасвим се изједначише. Нај јачи утицај беше досељеника из „према“ и Влашке, који својим богатством и својом умешношћу учинише те сви остали примише њихов језик и ношњу. и сад се у селу чује само влашки говор. Једина је разлика у славама, која је за све досељенике из једне области иста.

Од околних села: Шетоња, Бистрице и Лаола, село се ово одликује и по ношњи и по језику, јер овде говоре влашки и носе нарочиту ношњу; а тамо српски, и носе српску ношњу, која је овој слична.

У селу је заветина о празнику Св. Тројице.

Старине, селишта, гробља и др. — Да је Ждрело стратегијски, као и иначе, било врло важно место у прошлости, сведоче оне грдне развалине, згуре и рушевине манастира, што се у околини находе. О овим остацима негдашње живости овог града писано је на више места[1]).

Ми ћемо само набројати ове старине и поменути још и оно, што у тим списима није забележено.

[1]) Новаковић Стојан, С археолошке изложбе у Кијеву, стр. 10—17. — Вујић Ј., Путешествије I, 97—102. — М. Ђ. Милићевић, Манастири у Србији — Гласник XXI. стр. 57—68. — Шафарик Ј. П., Летопис стр. 104. — Хердер, Рударски пут по Србији, стр. 3. — Милићевић, Кнежевина Србија, стр. 1031—33.

У клисури реке Решковице налази се манастир Решковица, испод кога је лековит извор, који је, веле, зидао Кнез Лазар. Више села, на месту Гољак налазе се такође зидине старе цркве, коју зову просто Црквина. Ово је некадањи манастир Св. Тројице, који је до темеља порушен. У клисури испод Вукана налази се рушевина манастира, што се зове: Благовештење, а ниже овога остаци некога конака митрополије, где се мисли да је седео владика браничевски. И овај је манастир из доба Кнеза Лазара.

У близини манастира Решковице, налази се и једна зидина, око које има доста згура, које опомињу на какву топионицу за старо затрпано рударско окно, што се у атару сеоском находи. На Вукану је градић Шетач, а одмах иза њега, на Узенгији је такође градић. За овај град, сељаци причају да га је зидала Јерина у исто време, кад и град смедеревски. На њему је радило врло много људи, тако да је хлеб за раденике пренашан из руке у руку чак из Смедерева и ношен тако брзо да је стизао врућ.

Старога гробља или гробишта има у Матадејској Мали, где се налазе надгробни каменови без натписа.

Селишта су у Кокоту и у Новачком Пољу, а трагови старога пута воде од Бистрице, па преко Орешковице на Ждрело.

Осим овога налазе се, по казивању сељака, трагови неког старог пута и преко брда на Циганској Пољани, који је водио поред Велике Главице у Хомоље.

Занимање становништва. — Главно је занимање становника сточарство, а поред тога занимају се и земљорадњом, која им мало прихода даје. Овде је још добро очувано удруживање стоке, које зову *стен* или *бачија*. Кад настану топлији дани и пашњаци озелене, здруже десетак, а највише петнајест домаћина своју стоку, да је заједно чувају. Ово здружавање бива најдаље до Тројице, а растурају је око Св. Илије. Све остале радње са овако удруженом стоком јесу као и у другим крајевима Србије[1]).

Осим ових занимања, сељаци из Ждрела пеку и креч и продају га у Петровцу и Пожаревцу.

Пре две године дођоше из Ресаве неки Цигани чергари и настанише се у Доњој Мали. Њих има четири куће, а по занимању су ковачи.

---

[1]) Види о томе у Милићевића Кнежевини Србији, стр. 849—857.

Бистрица.

Положај села. — Бистрица је у равници, на обалама Суве Реке, притоке Млавине са десне стране. Куће су овога села баш на оном месту, где ова река излазећи из планине, улази у пространу равницу, што се око Млаве шири. Земљиште на коме је село потпуно је равно, а одмах иза овога издижу се брда, крајњи огранци Хомољских Планина, са којих је врло леп поглед на само село. Али и ако је земљиште равно, ипак није изложено поплавама, јер је Сува Река усекла своје корито доста дубоко, те не може, ни да га испуни, а још мање да се излије. Извора око села има прилично и доста јаких. Главнији су ови: Бања, Вреоце, врло јак извор, Врело одакле река извире. У селу има прилично кладенаца, који носе називе према имену оних, у чијој се близини находе, као: Ђурин Кладенац, Стевачев Кладенац и др. Ну, осим ових извора, који готово подмирују сву потребу, у селу има 8—10 бунара — ђермова.

У атару сеоском находи се један, по казивању сељака, лековит извор, на 20 мин. даљине, идући уз реку, на десној страни њеној, а испод рушевине једног старог манастира. Температура овога извора је 14°, при дневној 28°. На овај извор долазе сељаци сваке Младе Петке и Младе Недеље, те се лече од грознице и урока. Извор носи име, као и сам манастир, Ђеринац.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање налази се око села. Поједини крајеви носе нарочите називе, као: Дебељак, Јединовац, Решковица, Вигњиште, Орнице, Лекин Луг, Доњи Лаз, Горњи Лаз, Новачко Поље. Затим крајеви у планини, који су више под шумом, но што су засејани: Лисја Пољана, Црна Ђула, Лазина Главица. Земљиште у равници највише је засејано кукурузом. Од жита највише сеју крупнозрно, бело жито тако звану *белију*, која им више користи даје но обично жито.

Пашњаци су обично у планини, и то су приватна својина. Ну, има и општинске утрине, где сиротнији сељаци напасују своју стоку. Шумом су обрасли готово сви висови Хомољских Планина, што се у атару овога села находе, као што су: Велики Сумуровац, Лисја Пољана, Лазина Главица и т. д. Шуме су већином приватна својина, али има и општинских шума до 20 ha, и то је на Црној Ђули, која је пола општинска, а пола приватна. Најдаљи крај, било за рад, било под шумом, од села је удаљен 2 сата хода. По родности земља у равници уврштена је у други ред.

Тип села. — Бистрица је село збијеног типа. Куће су у близу, а већина их је на левој обали Суве Реке. Оно мало кућа, што их има преко реке, доста су растурене, али ипак нису више од 50 m. Куће су ушорене тако, да образују једну главну улицу, која и цело село дели на две мале: Горњу Малу, ближе брдима и Доњу Малу, даље низ реку. Од ове улице одвајају се споредни сокачићи, који воде у Горњу и Доњу Малу.

Између становника ових мала нема никаквих разлика, а сродне породице нису близу једна до друге, већ растурене по разним крајевима, те тако нема скоро ниједне групе, која би представљала скупа чланове једне породице с истим презименом. Узрок овакоме распореду кућа у селу јесте у груписаности имања појединих сељака. Имајући мало орнице око села, они су бирали за насељавање земљиште, које је најближе реци, а најмање родно, па су се ту и настанили. Осталу земљу употребили су за рад. Груписаности кућа може се као узрок још приписати и силна кошава, која овде врло јако дува, те се куће праве једна до друге и тако се у неколико заклањају.

Приче и тумачења о имену села. — О имену села Бистрице не знају сељаци никаквих прича.

Оснивање села, ранија насеља и њихови трагови. — Бистрица је село врло старо по постанку, јер је још за време Кнеза Лазара постојало. У повељи, коју је Кнез Лазар дао манастиру Горњаку, помиње се поред осталих села и село Бистрица. Међутим, у извештају Максима Радковића, од 1733. године помиње се село Бистрица, која „одстојит од манастира (Витовнице) један сахат“, а имала је „хљебов девет, људи сут Сербљи чина војинственаго под Видовцем[1])“.

Онда, кад су прадедови Бојовића, Недића, Миликића и Павићевића дошли са Косова и на данашњем месту засновали село Бистрицу, било је свега пет кућа. Свуд око села биле су шуме, које су они морали крчити да би добили мало земље за рад. То је било тако давно, да се за ове фамилије вели: „да су оне ту од старине“; а њихови најстарији људи веле да ни дедови њихови нису запамтили, кад су њихови стари отуда дошли [2]).

---

[1]) Гласник LVI, 153.

[2]) Ови су први оснивaоци села били, по свој прилици, слуге манастира Ђеринца, који је сад у рушевинама, или рударски раденици на окнима, чији се трагови — згуре — находе и сад у атару овога села и Ждрела у клисури Решковице.

Настанивши се овде, они су се размножавали, али врло споро, да су дуго и дуго време, овако причају сељаци, остали са тим бројем кућа. Прошло је много од тада, док не почеше нове породице придолазити. Тако прво дођоше Томашевићи из Кавадара у Левчу. Од њихова доласка протекло је, по рачуну живота њихових старих, око сто и педесет година. Они заузеше средину села. За овима дођоше Јововци, па онда Рајкаче. Доцније, у временима општег покрета пре сто година, доселиле су се остале породице, и то овим редом: Ганчићи, Звезданци, Петровићи, Милосавци, Шкуље, Марковићи, Бугари, Јелинци, Јовановци, Пржаци, Мирковићи, Лујанци, Миљковци и Јовановићи.

Последњих шест породица дошле су у Бистрицу пре 50—60 година. Њихово је прво место било село Новаци, између овога села и Ждрела, па је Кнез Милош наредио, те се ово село раселило, и то: у Ждрело, Бистрицу и Лаоле. Од тога доба Бистрица расте једино priраштајем, досељавање је престало. У распореду кућа не огледа се правилност, јер најстарије породице немају готово најбоље положаје или средину села, јер су се размножавањем у току времена растуриле по селу, те изгледа да су распарчане.

У селу су ове породице:

Миликићи (15) у Горњој и Доњој Мали, са Косова. Славе Ђурђев-дан.

Томашевићи (45) у средини села, досељеници из Кавадара (Левач). Славе Св. Луку.

Јелинци (20) у Доњој Мали, дошли из Кучајне. Славе Св. Јована.

Павићевци (16) у средини села и Горњој Мали, дошли са Косова. Славе Св. Николу.

Рајкаче (7) у врху села и Горњој Мали, досељени из Мораве. Славе Св. Николу.

Шкуље (8) у врху села и Горњој Мали, дошли из Крајине. Славе Св. Тому.

Јововци (30) поред реке лево и десно, из Аџибеговца у Морави. Славе Св. Николу.

Миљковци (15) поред главног пута, досељеници из Великог Лаола. Славе Ђурђиц.

Пржаци (10) растурени, дошли из Јошанице у Хомољу. Славе Св. Илију.

Јовановци (12) растурени, из Јошанице у Хомољу. Славе Св. Јована.

Петровићи (15) у Доњој Мали, дошли из Црне Реке. Славе Св. Николу.

Милосавци (6) у Доњој Мали, из околине Видина. Славе Св. Аранђела.

Бугари (7) у Доњој Мали и средини села, из околине Видина. Славе Св. Аранђела.

Ганчићи (4) у Доњој Мали, дошли из Сврљига. Славе Св. Николу.

Звезданци (5) растурени, досељеници из Звездана у Црној Реци. Славе Благовести.

Бојовићи (2) у средини села, дошли са Косова. Славе Св. Василија

Лујанци (12) у средини села, досељеници из Ћовдина у Горњој Млави. Славе Петковицу.

Јовановићи (2) десно од реке, досељеници из Охрида. Славе Св. Аранђела.

Марковићи (2) у средини села, лево од реке, досељеници из Крајине. Славе Св. Ђорђа.

Недићи (3) у средини села, досељеници са Косова. Славе Св. Николу.

Мирковићи (2) у Доњој Мали, досељеници из Крајине. Славе Св. Алимпија.

У селу има око 240 кућа са 348 пореских глава.

Од околних села Ждрела и Стамнице, разликују се по говору и по ношњи, јер се у овима говори влашки и носи друкчије, као што ће се из описа ових села видети. Заветина сеоска је на Костантина и Јелену, када носе и литију код црквине Ђеринца.

Старине, селишта, гробља и др. — Идући кроз клисуру уз реку, од села на 20 мин. даљине, на десној обали, а на једној проширеној, благо нагнутој пољаници, налазе се остаци неког старог манастира, који сељаци зову Ђеринац. Пре 50—60 година сељаци хтедоше да очисте и да откопају ове рушевине и нађоше под прагом црквеним неке златне новце, које су предали Кнезу Милошу. Величина цркве јесте ова: дужина изнутра $10{,}_{40}$, са зидовима $12{,}_{50}$, ширина код певнице $6{,}_{20}$, са зидовима $8{,}_{20}$, ширина код препрате $3{,}_{50}$, са зидовима $5{,}_{40}$, дужина олтара 3, ширина $3{,}_{40}$ m. Црква је била ограђена, јер се виде остаци од зидова. Према олтару уздиже се један природан вертикалан зид кречњачких стена, од прилике 6—8 m. висине, који цркви даје тајанствен изглед. Одмах испод цркве находи се поменути извор,

који народ сматра за лековит. Мало даље од цркве, на брду налазе се рупчаге, где су биле пивнице манастирских винограда, а одмах преко реке остаци неког конака, у коме је, сељаци причају, живела нека игуманија — баба Ђера, по којој се брдо, где је конак, а и манастир зове Ђеринац.

У атару овога села, лево од пута, који води у Ждрело, налазе се згуре — остатак неких старих рударских окана, о којима сељаци не знају ништа више. Тај крај зову сада Вигњиште.

Више Ђеринца, налази се старо окно, из кога се некада вадила руда. Окно је затрпано, али се и сада још зове Мајдан.

Остатака старих селишта налази се у Осретку и јужно од села, у Решковици — ово су црепови старог посуђа.

Лево, пак, од Суве Реке, где је породица Рајкача, налазе се каменови, без натписа, неког старог гробља, за које се не зна, чије је и од када је. Од старога пута налазе се трагови преко Дебељака, па по Осретку на Решковцу, и уз ову до Ждрела.

Занимање становништва. — Земљорадња је главно занимање сељака у овом селу. Ну, поред тога, они се занимају и сточарством. Ово им је најглавнији производ, што га на трг износе, јер земље за рад мало имају.

Стамница.

Положај села. — Онде, где се река Стамница ослобођава крша и тесних клисура и улази у равније земљиште, налазе се, на обема странама поменуте реке, начичкане куће горњега села.

Куће су сеоске саграђене по странама речне долине, али су ипак толико издигнуте, да их ни највећа поплава не може да поплави.

Ограђено брдима, ово село има доста тајанствен изглед. У њему се сучељавају терени разне старости и пропустљивости за воду, те је с тога у њему пуно извора. Од ових најбогатији су водом они, што излазе из кречњака, као што су извор испод виса Кукуја, онај испод Бреста и онај у Ботањи. Слабији су извори на додиру кречњака и црвеног пешчара, а на терцијерном земљишту извори уступају место бунарима — ђермовима. Осим извора и бунара велике услуге пољској и домаћој економији чини река, која носи назив као и село. Вода јој се одликује својом бистрином.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање сва је изван села. Највише и најроднијих њива налази се на местима: Скорушу, Ра-

дуловцу, Дебељаку, Никопољу, Кривцу, Пржољу, од којих је последњи за читав сат хода од села, удаљен. Земљиште је по родности другог реда, а засејано је пшеницом и кукурузом.

Пашњаци су већином по планини. Шуме су покриле сва брда што су у атару овога села, као: Кукуј, Врањ, Бурван, Крумпир. Оне су обично од листопадног дрвећа, као: границе, букве, граба, крушара и т. д. У овим шумама сељаци секу грађу за куће, коју продају.

Општинске шуме има до 30 ha, а она је у планини код Погане Пећинe, изнад које се налази вртачаста удољина, која такође припада општини.

Тип села. — Село је збијено и подељено на крајеве, који имају нарочита имена. Ти су крајеви: *Ботања* са 115 кућа, *Ваљенце* са 80 и *Радуловац* са 125. Ови су крајеви близу један до другога. Растављају их само сеоски путови. У целом селу има око 320 кућа са 449 пореских глава. Куће су већином поред пута, те село изгледа ушорено.

Кроза средину његову води један сокак — улица, која иде упоредо са реком, с тога исто тако, као и река кривуда. Од ове улице одвајају се споредни сокаци, који се пењу уза стране речне долине. Много више кућа има на левој страни Стамничке Реке но на десној, с тога су и споредни сокаци на овој страни и чешћи и дужи. На десној страни реке находе се махом куће, доцније досељених породица.

Узрок овом распореду кућа у селу, као што га горе изложисмо, лежи у самој природи земљишта. Засновано на странама речне долине, оно се ширило поглавито у дужину поред реке и тек, кад су се поједине породице умножиле и почеле раздељивати, село је се почело ширити и то тако, да је скоро свака породица задржавала своје место.

Задруга је у селу било, али су се готово све сада распале.

Обичај је да се браћа деле чим се ожене.

Приче и тумачења о имену села. — О имену села нема неких нарочитих прича. Сељаци веле да је овде била велика шума где су се крили од Турака, па како је ту била велика помрчина, називали су га горњим именом. Неки, пак, кажу да је село добило име по некој тамници, где су Турци затварали Србе. Где је ова била и кад је то било нико не зна. Ну, и ако се посигурно не зна од куда је селу име Стамница, зна се то да је оно

састављено из два стара села. Та су села носила називе, које сада крајеви носе: Ботања и Радуловац. Кад су се ова сјединила, не умеју да кажу, али се ово може извести према њихову казивању, што ће се у следећем одељку представити.

Оснивање села, ранија насеља и њихови трагови. — У повељи Кнеза Лазара, коју је дао манастиру Горњаку, поред осталих села помиње се село Ставница, што значи да је у ово време већ постојало једно село са горњим именом. Међутим, у извештају Максима егзарха од 1733. год. нема помена о овоме селу. Изгледа као да га је за то време нестало. А ево шта о постанку села причају стари људи у Стамници.

На данашњем пољу што носи назив Радуловац, на пола сата испод села, било је од прилике на 160 година раније, село истога имена. Оснивач овог села био је неки из породице Радулешће, по коме је и село добило назив Радуловац. Одакле је и кад ова породица дошла не зна се. После ње дошли су на ово место прадедови Голубоња (Дрндара), Дунешоња, Станисавоња и Владоња.

Село је бројало 20 кућа и живело мирно, занимајући се земљорадњом. У исто време развијало се и друго село мало даље од овога, на $^3/_4$ сата далеко од реке, на левој обали њеној. То је била Ботања. Њу основаше прадедови породице Дурноњи, који дођоше из Алмажа. За овима дођоше и остале породице из Алмажа, као: Шкопоњи, Миклићи и Микуљевићи. Сви су ово били богати људи, те су често сељаци из Радуловца долазили код ових и служили.

У то време на садањој Стамничкој Реци, баш на излазу њену из клисуре, налажаше се воденица неког богатог сељака из Ботање. Неки Радојко, прадед породице Радојкоња из Радуловца, одметну се у хајдуке, дође код овога газде и убије га, па сам уђе у воденицу и постане њен газда.

У то време почну Турци да кињe оне у Радуловцу и Ботањи и они напусте своја места и побегну овде у шуму код реке, близу те воденице, који су крај због тога, што беху овде воденице и ваљевице назвали Ваљенце.

Они из Радуловца основаше крај с једне и с друге стране реке и задржаше му исто име. Они, пак, из Ботање помакоше се само даље у шуму, али ипак се задржаше само на левој обали Стамничке Реке. Мешавином, пак, од ових двају села створи се ново село са садањим именом Стамница, при крају XVIII столећа. На ово место долазе сад оне породице из Крајине, затим из Црне

Реке и оне се настањују, како је којој било најзгодније за живот. Досељавање је било у кратком року, а досељавале су се породице свака за се. Они су заузели већином крајеве села, само они што дођоше у Ваљенце, заузеше средину овога краја. С тога се у овоме селу огледа правилност у досељавању, јер оснивачи крајева, које напред поменусмо заузимају и средину њихову, а остали су око њих.

Ред, пак, долажења појединих породица, не уме ниједан сељак да исприча. Дошавши на ово место, досељеници су се из разних крајева изједначили по говору и обичајима. Они из Ердеља својим богатством и умешношћу, придобили су досељенике из осталих крајева села, те сад међу њима нема никакве разлике ни у ношњи, ни у језику, ни у обичајима.

У селу су ове породице:

Гогоњи (15) досељеници из Црне Реке, а пореклом су из Алмажа. Славе Митров-дан.

Микуљешће (10) досељеници из Црне Реке. Славе Митров-дан. Рођаци са Гогоњима по женској линији.

Шкопоњи (20) дошли из Алмажа у Ердељу, славе Митров-дан.

Дурнољи (30) такође из Алмажа, славе Св. Петку.

Миклики (8) из Алмажа, славе Св. Алимпија.

Гајинољи (5) дошли из Доброг Поља у Крајини, а старином су такође из Алмажа. Славе Св. Алимпија.

Првуловићи (5) из Црне Реке, славе Св. Аранђела.

Новаћиловићи (5) из Крајине, славе Петковицу.

Флорани (2) из Крајине, славе Петковицу.

Маринкољи (5) из Шљивовца у Морави, славе Св. Николу.

Крајинци (8) из Крајине, славе Велику Госпођу.

Стојњешће (2) из Алмажа, славе Св. Николу.

Све су довде побројане породице у крају Ботањи.

Додолањи (30) у Ваљенцу, из Крајине, славе Малу Госпођу.

Журжоњи (30) у Ваљенцу, из Алмажа, славе Св. Алимпија.

Радојкоњи (10) у Ваљенцу, из Шумадије, славе Св. Јована.

Гресеићи (10) у Ваљенцу, из Шумадије, славе Св. Јована.

Бронзани (30) у Радуловцу, као и све доње породице. Досељеници из Црне Реке, славе Св. Аранђела.

Стојкешће (9) из Крајине, славе Ђурђиц.

Романи (16) из Ердеља, славе Петковицу.

Радулешће (16) из Крајине, славе Св. Јована.

Голубоњи или *Дрндари* (9) из Ђурђева у Влашкој, славе Св. Врачеве.

Бужуроњи (8) из Ердеља, славе Петковицу.

Чолакоњи (8) из Крајине, славе Митров-дан.

Дунешоњи (6) из Шумадије, славе Св. Јована.

Вражетори (8) из Црне Реке, славе Св. Аранђела.

Белошоњи (5) из Ердеља, славе Петковицу.

Станисавоњи (6) из Копривнице, славе Св. Николу.

Владоњи (4) из Осанице, славе Св. Петку.

Они сви говоре влашки, а ношња им је као и оних сељака из Витовнице и Мелнице — влашка. Разлика, пак, између овога села и блиског му села Бистрице врло је велика. Јер док је овде елеменат, који влашки говори, дотле је у Бистрици чисто српски.

Старине, селишта, гробља и др. — На местима, где су била ова два стара селишта, сада су стамнички салаши. Трагови од тих селишта познају се још на Радуловцу, а у Ботањи их нема. Остаци старих гробаља, налазе се на три места. У крају Ваљенце, на гробљу има надгробних каменова са натписима, који су већ искварени. Један од тих каменова имао је скоро 2 m. у дужину. Још се налазе остаци старог гробља на местима Кривцу и ушћу Црвеног Потока у Стамничку Реку, само што су ово из новијег доба.

Траг од неког старог пута познаје се и сад у атару овога села. Он води од с.-с.-з. ка ј.-ј.-и. и прелази преко места Кривца и Пржоља, па води на Дебељак у атар бистрички.

Заветина је у селу о Спасов-дану велика, а о Петров-дану мала.

Занимање становништва. — Поред земљорадње и сточарства сељаци се баве и воћарством, справљањем креча и дрводељством. Најглавнији им је производ креч, који обично извозе у Петровац на пијацу. Где који, пак, дрва и креч довозе чак у Пожаревац. Осим тога продају доста и рогату марву, коју прилично негују.

У крају Ваљенце има 4 куће Цигана, они су старији. Имају и својих кућа и земље. По занимању су ковачи, али раде и земљу. У Радуловцу их има 3 куће. Ови су се доселили пре 50—60 година. И ови су ковачи и баве се земљорадњом.

Витовница.

Положај села. — Онде, где река Витовница, остављајући тесну клисуру, проширује своје обале, али се још не ослобођава брдских коса, у долини са једне и друге стране њене, налазе се поређане куће села Витовнице. Леп је поглед на ово село, кад

се преко брда из Мелнице, или из Стамнице у исто долази. Те брдске косе, што се изнад села издижу, јесу уједно и граница атара овога села и Стамнице са леве, јужне стране. На њима су знатнија брда са десне стране реке: Кракул Гол (голо брдо или чука) и Фаце Манастира (манастирски виноград), а с леве стране Урлаја[1]), Муројко, Чукар и Бигар. Ну, и ако је село поред реке, куће се његове налазе више на странама ових брда, те није изложено поплавама, сем једног малог дела, који је готово у самом кориту речном.

У селу има доста извора, чија вода служи за пиће, а они носе назив према имену породица, које су око њих, тако: Васиљин Кладенац, Будимиров Кладенац и Симеонов Кладенац.

Осим ових кладенаца, у атару има и јаких извора, као што су: Црни Извор, који је врло јак, и од кога је спроведена вода у манастир Витовницу. Приод извире са Урлаје; ово је врло хладна вода, а сељаци је држе за лековиту и одлазе, те се њоме умивају. И извор Бању сматрају сељаци за лековит; од њега одлази поток истог имена. У селу има и бунара — ђермова, чија вода такође служи за пиће.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање је сва изван села; најроднији су крајеви: Вад, Ветреник, Попов Поток, Смрдан и Кот. Они су засејани житом и кукурузом, а далеко су од села највише један сат хода.

Село има испаша у планинама, које су два сата далеко од села. Шуме су поређане око села, а најдаље су оне од села, које су на вису Малом Врању (скоро $2^1/_2$ сата од села далеко). И остали су висови планине пошумљени, тако: Страињак, Шестер, Збег, Кобиља Глава, Шчрбан, Манастирске Шуме и Струг. Шуме су обично од лиснатог дрвећа у коме буква преовлађује. Шуме су приватна својина, а има и општинске до 30 ha. Општинска је шума на местима: Курматуру, Страињку и Кобиљој Глави. Попашу даје општина под закуп сељацима из Стига и Млаве, који ту своју стоку преко лета напасују.

Осим општинских и приватних шума, има и манастирска шума, у којој сељаци истога села напасују своју стоку, плаћајући за то манастиру извесну аренду годишње (2 динара од брава).

Земљиште у Смрдану и крајевима што се налазе око Витовнице, кад већ из брда изађе, уврштено је у други ред; све остало слабије је родности.

[1]) Види исправке на ђенералштабној карти.

Тип села. — Село је збијено. Куће су поређане око реке и то много више на левој, него на десној страни. Али и ако је село збијено, куће нису једна до друге, јер раздаљина између најближих кућа у селу износи 50—100 m. Оне су поређане око пута, који кроз село пролази, а иде паралелно са реком све до манастира Витовнице. Од овога десно и лево одвајају се споредни сокачићи, који или воде на реку или на брда у приватна имања, или се најзад продужују у пешачки пут у Мелницу и Стамницу. Овим сокацима и путем подељено је село на мале, које носе назив према породицама, које у њима живе. У целом селу има 120 кућа са 172 пореске главе. Кућа има на десној 24, а остале су на левој страни Витовнице.

Приче и тумачења о имену села. — Од куда је село добило име Витовница, нема никаквих прича. Зна се само да се звало Витеоница, и то од прилике пре 170 година. Не може се утврдити кад је овај назив промењен.

Оснивање села, ранија насеља и њихови трагови. — На Смрдану, пољу више Витовнице, било је од прилике пре 170 година село, које је бројало 20 кућа.

Због турског насиља мораде ово село да се повуче у шуму на какво склонитије место, а већина се с овог места разбеже по другим селима. Породица Степановића, којих је тада било 6 кућа, побегну изнад манастира Витовнице на брдо, где су сада виногради манастирски. Одакле су ови по старини, њихови потомци нису умели да ми кажу. Ту направе себи склоништа од липове коре и остану као манастирске слуге.

После неког времена доселе се прадедови Штрбуловића из Крајине и најме се и они да служе манастир. За овим дође из Мораве једна кућа Арсенијевића и настани се на истом месту. Овде не беше више од десет кућа.

Кад су престала турска насиља, спусте се ове породице са брда у долину речну, раскрче шуму и оснују на данашњем месту село. Ови заузму место на левој обали речној где су и сада.

На ово место долазе и остале породице и то овим редом: Зарјоњи из Алмажа (Ердељ), Атаназоњи из Карансебеша у Ердељу, Васиљоњи из Крајине, Јакобањи из Крајине, Карбашани из Крајине, Шћефени из Крајине; Благојоњи из Сокола у Ердељу; Дамјањи из Крајине; Паркоњи из Крајине, Додолањи из Крајине.

Ове се породице такође настанише на левој обали Витовнице и живеше неко време мирно. Село порасте на 30 кућа. Али, Турци почеше сад пановo да их нападају, те они напусте своје место и побегну у крш између *Страињка*[1]) и *Урлаје*. То се место и сада зове Збег.

Кад су немири престали, врате се опет на своја стара места. По том долазе и ове породице: Грујићи, Тодорањи, Писикићи и Дражилоњи из Ресаве. Белорепи из Црне Реке, Радоњи из Црне Реке, Трајоњи из Црне Реке, Новакоњи из Црне Реке, Јапкуљцони из Рановца, Корнешће из Влашке, Мачајоњи из Крајине; Рајкоњи из Крајине, Лазароњи из Крајине, Загоркањи из Крајине, Илијоњи из Крајине, Страиња — Симеон из Крајине, Вујићи из Мелнице и Дошљеши из Старе Србије. Досељавања ова била су у првој половини XIX столећа. Оне породице, које су из једног места, дошле су већином убрзо једна за другом. Од породица настаниле су се на десној страни ове: Карбашани, Илијоњи, Корнешће, Лазароњи, Загоркањи и Зарјоњи. Сви остали населили су се на левој страни, на којој су и сада.

Ред досељавања опажа се у неколико и у распореду кућа јер оне куће, које су ближе манастиру па до средине села, припадају најстаријим породицама, а остале се ређају према времену досељавања даље од ових низ реку.

У селу су ове породице:

Штрбуловићи (18) лево од реке, из Крајине. Славе Светог Николу.

Стевановићи (2) лево од реке, из Ресаве. Славе Св. Аранђела.

Грујићи (2) лево реке, из Ресаве. Славе Св. Аранђела.

Арсенијевићи (7) лево од реке, из Мораве. Славе Св. Николу.

Зарјоњи (5) десно од реке, из Алмажа у Ердељу. Славе Св. Јована.

Атаназоњи (2) лево од реке, из Карансебеша у Ердељу. Славе Св. Јована.

Карбашани (4) десно од реке, из Крајине. Славе Св. Аранђела.

Васиљоњи (5) лево од реке, из Крајине. Славе Св. Аранђела.

Илијоњи (8) десно од реке, из Крајине. Славе Св. Аранђела.

Загоркањи (1) десно од реке, из Крајине. Славе Петковицу.

Јакобањи (4) лево од реке, из Крајине. Славе Св. Аранђела.

Шћефени (6) лево од реке, из Крајине. Славе Ђурђиц.

[1]) Ово је име ваљда дошло због страха.

Благојоњи (2) лево од реке, из Сокола у Ердељу. Славе Св. Алимпија.

Дамјањи (5) лево од реке, из Крајине. Славе Св. Николу.

Паркоњи (3) лево од реке, из Крајине. Славе Св. Николу.

Додолањи (2) лево од реке, из Крајине. Славе Св. Јована.

Дражилоњи (2) лево од реке, из Ресаве. Славе Св. Јована.

Пнсикићи (2) лево од реке, из Ресаве. Славе Св. Николу.

Тодорањи (5) лево од реке, из Ресаве. Славе Св. Јована.

Белореци (5) лево од реке, из Црне Реке. Славе Св. Аранђела.

Радоњи (3) лево од реке, из Црне Реке. Славе Верижице.

Трајоњи (1) лево од реке, из Црне Реке. Славе Св. Јована.

Новакоњи (1) лево од реке, из Црне Реке. Славе Св. Алимпија.

Јанкуљцони (1) лево од реке, из Рановца. Славе Св. Петку.

Корнешће (8) десно од реке, из Влашке. Славе Верижице.

Мачајоњи (3) лево од реке, из Крајине. Славе Верижице.

Рајкоњи (4) десно од реке, из Крајине. Славе Св. Петку.

Лазароњи (3) десно од реке, из Крајине. Славе Св. Петку.

Страиња (2) лево од реке, из Крајине. Славе Св. Аранђела.

Дошљеши (2) лево од реке, из Старе Србије. Славе Петковицу.

Вујићи (1) лево од реке, из Мелнице. Славе Св. Јована.

Из овог се види да је село расло више досељавањем. Интересантно је напоменути да се у извештају Максима Радковића помиње витеоничка парохија и села што припадају овој, а нема ни помена о селу Витовници, што значи да је постојао само манастир[1]). У осталом ово, као што смо видели, потврђују искази сељака, јер и по њихову говору ово село није старије од 170 година.

Временом досељеници из разних крајева изједначили су се по ношњи, језику и обичајима, те се данас ни по чему не разликују између себе. Они говоре међу собом влашки, а и ношња им је као и у свима селима са влашким елементом у Источној Србији.

Заветина је у селу о Тројицама.

Помештање села. — Као што се из напред изложеног може видети, село није било на данашњем месту, него се доцније овде настанило; прво је било на Смрдану, па је због турских насиља пресељено на брдо изнад манастира.

---

[1]) Гласник LVI, 153.

Немајући на брду доста воде, а и да би се манастиру приближили, сишли су у реку и основали данашње село. С овога места, село се је кретало у збегове, бежећи од Турака, али се опет враћало на исто место, где је и сада.

Старине, селишта, гробља и др. — У околини села Витовнице не налазе се остаци старих селишта, осим оних места, која мало пре поменусмо. Старога гробља, пак, находе се трагови изнад брда Урлаје на месту Појење, за које не постоје никакве приче. У манастирској шуми налазе се остаци старих рудишта, — окна, који се и сада зову мајдани.

У старине овога села ваља уврстити и манастир Витовницу[1], који се налази на десној обали реке, више села, баш на самом излазу из клисуре. Манастир је сазидан за време Краља Милутина.

Занимање становништва. — Главно занимање сељака овога села јесте земљорадња и сточарство. Нарочито негују рогату марву. Ну осим овог, сељаци се баве кречарством и то им је видан производ, који на трг износе. Ну, више њих негују и шљиве, од којих пеку ракију, а не суше их. Осим овога има међу сељацима дрводеља и млинара на воденицама — поточарама, којих у селу има 11.

Цигански је крај у средини села. Има четири куће циганске. Они су сви ковачи. Досељени су из Стамнице, а говоре влашки.

Мелница.

Положај села. — На обалама Великог Потока[2]) који се у горњем свом току Рајским Потоком зове, и обалама Мелничке Реке, налази се село Мелница. Куће су поређане на обе стране ових вода и то готово од ушћа Мелничке Реке па уз њу и уз поток за читаво пола сата, а ако још томе додамо и оне куће на салашима, где такође сељаци живе у много случајева стално онда и целом дужином овога.

---

[1]) Гласник XXI, 58—60.

[2]) Велики Поток утиче у Мелничку Реку са леве стране њене, а ова у Витовницу са десне стране.

Оне куће овога села, што се налазе у самом кориту између ових двеју вода, бивају плављене приликом мало већег поводња, само њих је врло мали део. Већина их је саграђена по косинама брдским, које ове воде ограничавају.

С ових брда — где се сучељавају терени разне старости — силазе многи потоци, који имају доста јаке изворе. Тако са десне стране Великог Потока налази се читав низ извора од којих постају поточићи и потоци што носе општи назив *Браничке Воде*. Оне извиру из црвеног пешчара; затим Мелничка Река, која представља границу између терцијера и црвеног пешчара, а извор јој је, по свој прилици, на контакту ових наслага.

Са леве стране Великог Потока находе се потоци, чији су извори на додиру једрог кречњака и црвеног пешчара или из самог кречњачког терена, ти су потоци: *Петаковица*, која у горњем току носи назив *Погерска Река* и *Ваља-Мара*, у коју утиче *Поломски Поток*, *Бабин Извор* и још доста других потока и поточића, који немају нарочитих имена.

У самоме селу извора има врло мало, с тога се пије вода са бунара — ђермова.

У Браничким Водама има један извор, што лечи од грознице.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање је изван села. Најдаљи крајеви далеко су од села за 2 сахата.

Њиве се највише налазе на десној страни Великог Потока, а засејане су већином житом и кукурузима. Главнија су места за обрађивање: Висока, Поросањица, Дугачко Поље, Гршљан, Воденично Поље, Радив и Чукар.

Испаша има по шумама и брдима, а и по салашима.

Шуме има доста у атару сеоском. Она је већином приватна својина. Ну, има и општинске шуме до 70 ha, која се зове Вакарјаца (говедарница), а даје се под закуп сељацима овога села, а и сељацима околних села из Стига и Млаве, који за попашу плаћају годишње по 2 динара од грла. Шуме су обично од лиснатога дрвећа, међу којима је буква најглавније дрво. Земља је у опште врло слабе родности; увршћена је у трећи ред па на више.

Тип села. — И ако је Мелница на први поглед село збијенога типа, јер има велики број груписаних кућа, ипак се за њу не сме ово сасвим утврдити, јер има приличан број кућа и на салашима, у којима сељаци стално живе. Ово су управо засеоци.

Куће су сеоске поређане око пута, што води у Кучајну са којим паралелно иде главни пут сеоски на левој обали Великог Потока. Овим путевима подељено је село на две главне мале: Горњу, до пута, лево од реке и Доњу, десно од овога и преко реке. Свака од ових мала подељена је на мање крајеве, који носе називе према породицама, што у њима живе.

Крајеви су у средини села, близу један до другога, али што се од средине удаљујемо то су и они растурени по потоцима и један од другога даљи, те тако има крајева, који су по 10—15 мин. један од другог далеко. Крајеви носе називе по именима потока у чијој су близини или који кроз њих протичу.

Куће у крајевима, што су у средини села, близу су једна до друге — до 30 m. растојања; али у крајевима, који су даље од средине села, често су и по 10 мин. једна од друге далеко.

Најстарије су породице у средини села, а најновије око њих, премда намножавањем и ове су се растуриле, као што се из прегледа види.

Сељаци имају и имања груписана изван села, осим једно 100 кућа, које их немају. Оне узимају земљу под закуп или „на поле" и раде. На имањима се лети баве готово сви сељаци, а у зиму се враћају у село. Ну, има приличан број људи, који на имањима стално живе, као што су оне породице у Летишту, Рајском Потоку, Петаковици, Погерском Потоку и Гршљану. Узрок оваке груписаности кућа лежи у самом земљишту, јер при насељавању свака је породица бирала место око потока и њихових извора.

Задруга у селу скоро нема; највећа задруга броји свега 15 чланова.

Приче о имену села. — О имену села код мештана не постоје никакве приче.

Оснивање села, ранија насеља и њихови трагови. — У извештају Максима Радковића помиње се село Мелница, придодато манастиру Витовници и парохији витовничкој, која је била под Банатом. Мелница је тада имала свега 10 „хљебова" са људима Власима „чина коморска"[1]. Међутим, ево шта о постанку села причају стари људи у селу: „онде, где је сада гробље, на месту Гршљану, било је пре 300 и више година рударско окно, што и сада носи назив Ћумурана. На овом месту живеше прадедови

---

[1]) Гласник LVI, 153.

Фишћежа, који овде дођоше из Алмажа у Ердељу. Они се занимаху рударством, а имали су и своју воденицу на Великом Потоку. Овде дође и прадеда Матејића из Стамнице. Село се беше прилично намножило, али на један пут дође куга. Они напусте Гршљан и пребегну на леву страну Великог Потока и оснују село.

У то време враћаху се из Црнајке Будимировићи (Будимирејште), којима тамо Турци нанеше грдне штете и срамоту[1]. Дошавши у ово село, где не беше довољно радне снаге, буду они лепо примљени и они се ту настане као слуге да чувају стоку. Мало после тога, на позив Фишћежа, дођу из Влашке Марецоњи и Водоњи.

Село се поче развијати, али сад настану гоњења од Турака. Ови напуштају своја имања и беже у крш и планине. Ну, чим ово прође враћају се натраг. Тада долазе овде Жутоњи и Стојкићани из Рановца; за њима долазе Дражилоњи, Бранкоњи и Аврамоњи из Ресаве, за овима дође породица Бекерешће и Дулкањи из „прека“.

А кад је у очи устанка настао општи покрет у Србији и поједине породице услед насиља почеле су себи тражити склонитија места за становање, долазе и у ово село многе породице из разних крајева. Тако из Црне Реке дођоше ови: Крађуновићи (Крађунешће), Рашкоњи, Драгојеште и Бугароњи; из Крајине: Дамјањи, Стојићани, Траилоњи, Негоњи, Новакоњи и Паунешће; из Шумадије: Делићи; из Нереснице: Бузеји. Настањени на овоме месту, Мелничани нису се више кретали, већ су се бранили од Турака. Из њихове средине поникао је и један војвода за времена Карађорђева. То је био Паул Матејић, који је по Браничеву био чувен као јунак и кога Карађорђе на много места помиње. Досељеници, који говоре влашки, били су бројно у надмоћности, те су задржали своје особине, а нарочито језик и ношњу, па и сада говоре између себе влашки и ако скоро већина зна српски. Шта више и чисто српски елеменат радије говори влашки него српски. То је уједно и највећа разлика сељака овога села од оних у околини Петровца. Село има заветину о Малом Спасов-дану и о Пророку Јелисеју 14. јула.

[1]) Будимировићи су управо из Витежева у Морави. Њих је било седам брата. Двојица осташе у Витежеву, један оде у Кладурово, један у Рановац, један у Кучајну, па отуд у Мелницу, а двојица у Старчево.

Свега кућа има у селу 496.

У селу су ове породице:

Будимирејште (60) у Рајском Потоку, из Витежева у Морави, славе Св. Николу.

Марецоњи (26) у потоку Петаковици, из Влашке, славе Петковицу.

Новаконњи (26) у Петаковици, из Крајине, славе Петковицу.

Паунешће (4) у Петаковици, из Крајине, славе Петковицу.

Бузеји (6) у Петаковици, из Нереснице, славе Петковицу.

Жутоњи (20) у потоку Ваља-Мара, из Рановца, где су се доселили из Ердеља, славе Петковицу.

Будумирејште (46) у потоку Ваља-Мара, из Витежева у Морави, славе Св. Николу.

Матејићи (25) у потоку Погеру, из Стамнице, славе Св. Николу.

Бугароњи (10) у потоку Погеру, из Црне Реке, славе Св. Николу.

Дражилоњи (10) у Летишту, из Ресаве, славе Петковицу.

Будимирејште (24) у Летишту, из Витежева у Морави. Славе Св. Николу.

Дражилоњи (30) у Мртвој Баби, из Ресаве, славе Петковицу.

Делићи (16) у Клисури, из Шумадије, славе Св. Николу.

Фишћеже (16) у Бабину Извору, из Алмажа у Ердељу, славе Св. Јована.

Дулкањи (8) у Бабину Извору, из Влашке, славе Св. Николу.

Бекерешће (7) на Морминсу, из Влашке, славе Петковицу.

Марецоњи (21) на Морминсу, из Влашке, славе Петковицу.

Аврамоњи (4) око Мелничке Реке, из Ресаве, славе Св. Николу.

Драгојеште (2) око Мелничке Реке, из Црне Реке, славе Св. Николу.

Негоњи (6) око Мелничке Реке, из Крајине, славе Св. Николу.

Рашкоњи (6) око Мелничке Реке, из Црне Реке, славе Св. Николу.

Фишћеже (28) око Мелничке Реке, из Алмажа у Ердељу, славе Св. Јована.

Дражилоњи (14) у Турској Води, из Ресаве, славе Петковицу.

Фишћеже (4) у Дугачком Потоку, из Алмажа у Ердељу, славе Св. Јована.

Аврамоњи (4) у Дугачком Потоку, из Ресаве, славе Св. Николу.

Драгојеште (5) у Дугачком Потоку, из Црне Реке, славе Св. Николу.

Будимирејште (15) у Дугачком Потоку, из Витежева у Морави, славе Св. Николу.

Траилоњи (3) у Дугачком Потоку, из Крајине, славе Св. Аранђела.

Дамјањи (3) у Дугачком Потоку, из Крајине, славе Св. Николу.

Краћуновићи (4) у Дугачком Потоку, из Црне Реке, славе Св. Аранђела.

Бугароњи (5) из Црне Реке, славе Св. Николу. Ова је, као и све даље породице, у Туфуер-Потоку.

Водоњи (5) из Влашке, славе Петковицу.

Бранкоњи (5) из Ресаве, славе Св. Николу.

Стојкићани (7) из Рановца, славе Св. Николу.

Стојићани (5) из Крајине, славе Михољ-дан.

Старине, селишта, гробља и др. — Једино селиште то је оно, што га поменусмо у Гршљану. Овде се налазе и стари гробови, по свој прилици, рударских радeника. Ваља поменути и селиште Стануловац, између Мелнице и Рановца; ну о овоме селишту биће речи при опису Рановца, јер са њега није дошла ниједна породица у Мелницу. Остаци старога пута налазе се од Кучајне ка Гршљану, па на Петрже Поље у Рановац. Пут овај има правац и.-ј.-и.—з.-с.-з. Трагови старих рудишта налазе се у Гршљану. И сад се познају трагови старих окана и насеља око њих. Овде је, по свој прилици, вађен и угаљ, те отуда је и назив за ово место Ћумурана. Осим овога, сељаци веле да се некад испирало злато у долини Ваља-Мара и да га још и сада има у песку речном, а да је негде око њена извора копано и сребро.

У близини овога села, у бранику одакле силазе Браничке Воде — атар села Кладурова — налазе се остаци неке цркве. Ово се место зове Црквиште.

Занимање становништва. — Главно је занимање сељака земљорадња. Ну, поред тога и сточарство је исто тако добро развијено, а нарочито негују рогату марву. Осим овога баве се и печењем креча, и то им је уједно и највиднији производ за продају. Има доста сељака, који раде дунђерски посао, а и млинара, јер на Великом Потоку има 14 воденица и две ваљавице.

У долини Мелничке Реке, готово усред села налази се и цигански крај од 10 кућа. Они су дошли тек пре 25 година из Ресаве. Занимају се свирањем и џамбасањем, а говоре влашки.

Рановац.

Положај села. — Слив средњега тока Витовнице, ограђен брдским косама и то са западне и југо-западне стране оном, на којој су: Бубањ, Коркан, Знамањ, Крбасоњ, Бољетин, Шуме, Беле Воде и Бабин Гроб знатнији висови, а са источне и северо-источне стране оном, на којој су: Велики Обор, Куковац и Зебац, који уједно представљају и развође за Млаву и Пек, почев од развођа Мелничке и Накршке Реке, па све до Бобрешког Потока, представља нам атар села Рановца.

По овом простору пружају се четири брдске косе. Оне у главном имају правац север-југ.

Прва је коса она, што дели воду Млави са десне, а Витовници са леве стране. На њој је највиши вис Бубањ, висок 395 m. (у атару рановачком Бољетин 288 m.), а осим горе поменутих висова, њој припадају још и ови: Басарап, Чукар, Виње, Маркоњ и Орљево.

Друга је коса она, што дели воду Витовници са десне, а Црновршкој Реци са леве стране. Она се издиже од Бобрешке Реке висовима: Periш и Стењак, па преко висова: Знамањ, Појење, Шуме, Петрже спушта се у долину Накршке Реке. На њој је највиша тачка, на Појењу 285 m. Трећа коса почиње Чукаром изнад Бобрешког Потока, па преко Црног Врха хвата се висова Збега и Аршице, затим висова Лазаре и Крша, и спушта се у долину Накршке Реке. На овој брдској коси највиши је вис Црни Врх 419 m. Четврта, гранична коса сеоског атара јесте она, коју напред поменусмо, што дели воду Млави и Пеку. На њој у атару рановачком највиши је вис Зебац (429 m.), уједно и највиши врх у целом селу.

Између ових брдских коса вијугају у истом правцу реке: Витовница, Црновршка Река и Брезовица; а попреко их пресецају притоке Витовнице: Накршка Река са јужне и Бобрешка Река са северне стране.

Све ове реке имају својих притока, тако Витовница прима са десне стране: Накршку Реку (Кршје у горњем току), поток Јерк (Огашул Јерк), поток Падура (Огашул Падури), поток Гаина (Огашул Гаина), Црвени Поток (Огашул Рошул), Петруш-Поток (Огашул Петруши), поток Барога (Огашул Барога), поток Дороп (Огашул Дороп) и Бобрешку Реку, као и још много ситнијих, који немају имена. Са леве стране ове: Велики Поток (Огашул

Мара), Флори Поток (Огашул Флори), у овај утиче Лазарев Поток (Огашул Вречоњи), Башчијски Поток (Огашул Ла Башчиј), поток Војик или Суруљешки Поток (Огашул Суруљеш), Мортул Поток (Огашул Мортул).

Бобрешка Река, која село са северне стране граничи, поред многих других, који не припадају атару овога села, прима још и ове из атара рановачког: Црновршку Реку, у коју са леве стране утиче поток Петрже, и Брезовицу, која прима неколико мањих безимених поточића.

У долинама ових река, око извора и на странама ових потока, на странама ових брда и на брдским висоравнима у овоме оквиру разређене су куће села Рановца, од којих су само оне, што се у долини поред Витовнице находе, изложене поплавама, приликом јачих поводња.

У селу има доста извора. Управо сваки од напред поменутих потока има свој извор, са кога се и вода пије. Познатији су извори: Извор у Слани (Фонтењ Ла Слањенцилор), Извор Башчијски (Фонтењ Ла Башчиј), Извор код Школе (Фонтењ Ла Школа), Извор Јерк (Фонтењ Јерк), Извор Заричев (Фонтењ Ла Зарјоњ), Петршки Извор (Фонтењ Ла Петрже), Извор Јаковљев (Фонтењ Ла Јакоб). Од ових се за лековите сматрају Јерк и Јаковљев, где долазе сељаци Младе Недеље, те се умивају и лече од „очију" и грознице.

Осим извора на много места у селу има бунара — ђермова, чија вода служи за пиће.

У селу је хладније но у Стигу и Поморављу. Снег копни тек друге половине априла, а воће и усеви за читавих 10 дана доцније сазревају.

Земље и шуме. — Земље за обрађивање у овоме селу има више него и у једном у целом срезу. Она је око кућа, јер су куће сеоске на салашима. Али поред тога поједини крајеви имају своја имена и доста су удаљени од средишта сеоског.

Најдаљи су крајеви далеко од средишта 2 сата хода, као што су: Зебац, Брезовица, Млашник, Чукар, Аршица и Збег. Мало су ближе ови крајеви: Петрже Поље, Богданово Поље, Благојоњ, Макуљско Поље, Појење, Знамањ и Слана. На свима овим местима сеју се жита и кукуруз, али се велики део земље оставља као утрина, где гоне стоку на пашу и одакле скупљају сено.

Шума има у селу доста, премда је велики део уништен. Оне су обично с имањима спојене, али има и већих простора, који су

само шумом покривени. Они су доста далеко од села. Тако: Црни Врх сав је пошумљен. Он је удаљен 2 сата од средине села. Брезовица је већим делом под шумом, Чукар изнад Црнога Врха такође је сав под шумом. Осим тога, Знамањ и Коркан, Бољетин, Појење, Шуме, као и Аршица, Збег и Зебац већим делом покривени су шумом. Шума је сва од лиснатог дрвећа и већим је делом приватна својина. Осим обичне употребе за гориво, још се из шуме снабдевају грађом за куће и од ове шуме праве шлипере и греде.

Село има доста и заједничке земље. Општинске орнице, испаша и земљишта под шумом биће до 100 ha. Само ово земљиште није груписано већ растурено. Највеће су партије општинске земље у Петрже-Пољу и Знамању, а шуме на Знамању, Зебцу, Црном Врху, Бољетину и Слани. Земљу орницу дају под аренду, а шуме и ливаде служе за попашу оним породицама, које у непосредној близини живе.

Земља је обичне родности. У речним долинама је најроднија и ту је увршћена у други; на благим странама брда, као и на мало нижим пољима у трећи, а на окомитим странама, као и на брдским висоравнима у четврти ред.

Тип села. — Рановац је село разбијеног типа. Његове су куће растурене по простору од 3 сата дужине. Једино у средини села, у долини реке Витовнице, што су куће мало збијеније, те чине изглед села. Ту има стотину кућа, које ипак нису једна близу друге. Између најближих кућа на овоме месту растојање је 80—100 m. Међу овима су судница и школа, 3 кафане, 5 дућана и 8 ковачница. Остале, преко 40, стоје празне, јер им газде живе стално на салашима. Све остале куће растурене су око потока и њихових извора, по долинама оних других река, а има их приличан број на брдским висоравнима и странама напред поменутих висова.

Оне су обично груписане по породицама. Између кућа у једној групи — породици има размака обично до 150 m. Између група одстојање износи 5—30, а често и више минута.

Узрок, због кога је село овако растурено лежи у томе, што су имања појединих сељака од средишта села јако удаљена, те би им много времена требало, да на њих одлазе и отуд се враћају[1]).

[1]) Ово тврди месни свештеник г. Трифун Протић, који је из истог места родом и који вели да су се сељаци почели исељавати ван села од 1876. год. од кад је и земљорадња у овом селу узела јачега маха. Пре тога времена село је било мање више груписано и то на оном месту, где је данас судница и школа.

Ну, осим овога, има још један узрок овој растурености. Поједине породице, нарочито оне, које су доцније дошле, приликом досељавања бирале су најзгоднија места за настањивање, а то су махом места око потока и њихових извора или на благим странама брда, па су тамо и оснивале насеља. Такав је случај за оне породице, што живе у месту званом Слана и још неким, што ћемо одмах видети.

Задруга је било до скора доста јаких, али пре десетак година оне се растурише. Највећа задруга сада не броји више од 18 чланова.

Појате или салаши. — Појате или салаши овога села заслужују нарочиту пажњу. То су куће на салашима од којих су најдаља од средишта села 2 сата хода.

Преко $^{3}/_{4}$ становништва овога села живи стално на салашима. У село, како они зову ону средину, где су судница, школа, кафане и дућани, силазе само већих празника и кад их власт позове. Ретко који сељак има кућу и у селу. Салаш му је све и сва. Обично се на средини салаша налази једна ониска кућа, брвнара од једне собе и кујне. Пред овом кућом стоји на 5—10 корачаји клет — стаја, који више наличи на какву колибу, но на кућу. Одмах поред куће лево или десно је и кош с амбаром — сместиште за летину; у близини овога је кокошињак, а испод коша или иза њега кочина за свиње, које се овде затварају само на преноћиште, иначе цео дан проводе по шљивару и бранику. У близини куће налази се и дрвљаник. Све ове зграде врло су блиске једна другој и ограђене су ниским плотом или врљикама. Одмах до зграде налази се тоблар — кошара, у којој држе крупну стоку. До овога је ограђено трло за овце, које није ничим покривено.

Око ових зграда распоређено је имање: њиве, браници и шљивари. Последњи су обично на догледу куће.

Приче и тумачења о имену села. — О имену села постоји прича, која је везана са његовим помештањем с места на место. По тој причи Рановац је био на месту Орљеву. Једном приликом дојезди неки српски војвода у ово село са својим јунацима и затражи храну за себе и своју војску. Сељаци одмах спреме и лепо их угосте, али кад је затражио воде, они му донесу мало, и то вруће воде. Он их упита што немају воде, и кад на то добије одговор да немају, јер је река доста далеко, скочи наљућен војвода, узјаше коња, па са својим људима сиђе низ брдо Орљево у реку и на њеној десној страни нађе изворе. Затим се врати натраг и

нареди да се сви преселе овамо. Они га морадоше послушати и село се премести на данашње место. Овде војвода остане код њих још неко време, па пре него што је пошао, нареди да се село зове Рановац, јер је у њему нашао све за *храну*, што у околним селима није могао.

За Петрже-Поље има ова прича: Крај села Рановца, близу села Кладурова било је некада једно село и звало се *Вишњица*. Турци једном, баш трећег дана Ускрса, нападну изненада на ово село, и то кад је играло коло, па у обести својој посеку све, које на окупу затекоше. Један момак и девојка, који су из кола отишли, не знајући за овај покољ, врате се и спазе гомилу лешева и Турке. Они се препадну и нагну бежати. Турци их ухвате и упиташе их да нису брат и сестра. Кад рекоше да нису, они их пусте са речима: „Идите, сад вам праштамо живот, али само да сте покорни“. Од тога страха и место се прозове Претрже, а сада Петрже.

Крај *Слана* зове се по томе, што сељаци верују да тамо има соли. Истраживања, пак, рударска нису ово потврдила, а ни сам шкриљасти терен не наговешћује ову могућност.

Појење носи назив овај с тога, што су ту биле појате сељака, који су у Слани становали.

Остали крајеви носе називе према породицама, као: Брусоњ, Благојоњ, Богданово Поље и т. д. или према имену брда: Орљево, Знамањ, Црни Врх, Зебац; или према реци и потоку: Флори, Гајина, Брезовица, или најзад према нагибу земљишта, као Падина.

У извештају Максима Радковића егзарха, помиње се и село Рахановац, као село придодато парохији манастира Витовнице, која је тада била додељена Банату. Рановац је тада имао 60 „хљебов“[1]).

Оснивање села, ранија насеља и њихови трагови. — Од свога постанка Рановац је претрпео неколико сеоба. Прво је било село око данашњега виса Бољетина и звало се *Богатинац*[2]). Које су породице тамо живеле, сељаци не знају. Зна се само то да су одатле морали побећи због насиља турског и да су сишли са пута, који је онда кроз село водио уз реку Витовницу. Како су били врло богати, то им је било врло жао за њиховим имањима и прозову то место Бољетин место Богатинац.

---

[1]) Гласник LVI, 153.

[2]) Ово је, причају сељаци, било пре неколико стотина година.

Једна породица, која је са првог места побегла, задржи се на месту, што се данас зове Стануловац, и ту се настани. Која је то породица и шта је даље са њом било, сељаци не умеју да кажу.

Према овим причама старост села износи преко 250 год., јер су парачукундедови данашњих стараца, што о овоме причају, доведени на ово место као деца од 8—10 година.

Прве породице, које су се овде доселиле, јесу: Рајцоњи, који су се распали на Бировеште, Дрикоње, Субцереје, Стефанешће, Јевоне и Пуланешће, који су дошли из Карансебеш у Ердељу. Било их је свега 5 кућа. За овима долазе из Витежева у Морави Будимирејште. Након тога дођоше 2 куће Згршоња из Лугоша и то Курјоњи и Здрикоњи. Одмах за овима долазе Тафлагоњи из Карансебеша. За њима дођу Маркоњи из Ђурђева, који се после распадоше на: Здравкоње, Петкоње, Метероње, Аврамеште, Голубоње, Јанкуљцоње, Јошоње. За овима дођу Зарјоњи из Алмажа, а одмах за њима Антаназоњи из Карансебеша. Село имаћаше тада од прилике 35 кућа. Турци су из почетка лепо са њима поступали, али наскоро почну да их муче и они напусте ово место и разбегну се. Већина их оде на место, где је данашње Петрже-Поље, а неки побегну у Мелницу и Кладурово. Они, који су отишли у Петрже, оснују село и назову Вишњицом.

Овде сад долазе још неке фамилије. Тако прво дођу на позив своје родбине: Фусоњи и Чокоњи, који су Пуланешће. За овима дођу и Ротундоњи из Ердеља, па Лалоњи, који се разделише на: Жутоње и Брајоње. Али Турци их нађу и овде[1]), и многе их посеку. Они што осташе побегну сад опет у Витовницу и то на њену леву обалу, на брдо Орљево, које је било све пошумљено. Тамо раскрче себи место и ту оснују село истога имена. Сад долазе и остале породице, тако: Рајићи сада Митароњи из Ресаве, Пистроњи из Крајине, Вречоњи из Влашке, Дражилоњи из Ресаве, Кринулешће из Трњана и Флорани из Кладурова. Ово беше све у првој половини XVIII столећа.

На ово место долази онај поменути српски војвода и они се одатле селе на данашње место, око Витовнице, које се, као што видесмо, назва Рановац. Сад тек, а то је било за времена

---

[1]) Види стр. 410.

Карађорђева, Рановац нагло расте, јер долазе многе породице. Тако из Криљева долазе: Барбоњи, Германешће и Радоњи, па оснивају заселак Слану. За њима долазе: Сандоњи из Сибнице и настањују се око Бољетина; Кишеборoњи из Брестовца у Црној Реци; Пуцујењи из Црне Реке; Валоњи из Црне Реке; Бутоњи долазе као коритари и заузимају место у Накршкој Реци и потоку Јерку, где је било доста липовине, која им је била потребна за рад дрводељски, због кога су прозвани Бутоњи; Кљуроњи из Црне Реке, Барчоњи из Злота, Грозавешће из Крајине, Стропалоњи из Крајине, Којерони и Србоњи из Македоније[1]), Драгоњи из Крајине, Соколрјани, Журжоњи, Богданешће и Трајоњи из Сокола у Ердељу, Петрикоњи и Брусоњи из Церовице, Ноцоњи из Шумадије.

Ове породице при досељавању нису градиле куће у селу, већ онде, где им је изгледало најзгодније. И тако постану засеоци: Слана, Петрже и Брусоњ. На њих се после угледају и старији мештани и почну се из села расељавати на своја стара имања. То је почетак разбијања села, док се године 1876. за време ратова не пресели већина на своја имања — салаше, те село добије у правом смислу облик разбијен.

За времена ових пресељавања и досељавања, заветина сеоска је била Спасов-дан, а од пре 40 година узет је Ђурђев-дан.

Настањени у близини један до другога, досељеници из разних крајева потпуно су се изједначили, како у језику, тако и у ношњи и обичајима[2]). Становници села Рановца ни у чему се не разликују од сељака села Кладурова, Мелнице и Рашанца, која су у непосредној близини овога, и сродна су по крви; али од сељака села Кнежице и Каменова, која су само за 1 сахат од истог удаљена, разлика је врло велика, како у језику, тако и у ношњи, а и у обичајима. Јер, док у Кнежици живе све сами Срби, који српски говоре и српски се носе, дотле у Рановцу ретко ће се чути српска реч, а и ношња им је сасвим друкчија.

---

[1]) Ове две породице дођоше као мајстори из Македоније. Видећи згодно место за живот, они се настане и одмах направе себи воденицу на Витовници. Власи их одмах узму за кумове и тако се са њима ороде. Временом су свој језик скоро сасвим заборавили и сад говоре влашки.

[2]) Ово је нарочито интересантно за оне породице што из унутрашњости Србије дођоше, како су у току времена, можда не за више од 130 година и свој матерњи језик заборавили и сад говоре влашки.

У селу има 590 кућа са 814 пореских глава. По крајевима су овако распоређене: у Црном Врху 83, у Петрже-Пољу 38, у Појењу 22, у потоку Рошулу 7, у потоку Гајини 8, у Богданову Пољу 30, у потоку Падури 6, у потоку Јерку 6, у Брусоњ-Пољу 20, Пађина-Пољу и Накршкој Реци 163, у Станулову 6, Великом Потоку 55, потоку Флори 30, потоку Вречоњу 25, Орљеву 20, у Башчиском-Потоку 32, на вису Бољетину 2, вису Крбасоњу 4, потоку Петрују 4 и Слани 30.

У селу су ове породице:

Стропалоњи (20) у Црном Врху, из Крајине, славе Св. Николу.

Кринулешће (15) у Црном Врху, из Трњана у Морави, славе Св. Николу.

Дражилоњи (10) у Црном Врху, из Ресаве, славе Св. Николу.

Стефанешће (3) у Црном Врху, из Карансебеша у Ердељу, славе Св. Николу.

Јевоњи (5) у Црном Врху, из Ердеља, славе Св. Николу.

Лалоњи (25) у Црном Врху, из Ердеља. славе Петковицу.

Кољерони (5) у Црном Врху, из Крајине, славе Петковицу.

Бировеште (10) у Петржу Пољу, из Карансебеша у Ердељу, славе Св. Николу.

Флорани (15) у Петржу Пољу, из Ердеља, славе Св. Николу.

Субцереји (7) у Петржу Пољу, из Ердеља, славе Св. Николу.

Дрикоњи (3) у Петржу Пољу, из Ердеља, славе Св. Николу.

Жутоњи (3) у Петржу Пољу, из Ердеља, славе Петковицу.

Барчоњи (3) у Појењу, из Злота у Црној Реци, славе Св. Николу.

Грозавешће (5) у Појењу, из Крајине, славе Св. Николу.

Будимирејште (4) у Појењу, из Витежева у Морави, славе Св. Алимпија.

Згршоњи (8) у Појењу, из Лугоша у Банату, славе Св. Алимпија.

Брајоњи (2) у Појењу, из Ердеља, славе Петковицу.

Курјоњи (6) у потоку Петруши, из Лугоша у Банату, славе Св. Алимпија.

Журжоњи (4) у потоку Рошулу, из Сокола у Ердељу, славе Св. Аранђела.

Кољерони (2) у потоку Рошулу, из Крајине, славе Петковицу.

Србоњи (1) у потоку Рошулу, из Македоније, славе Ђурђиц.

Петрикоњи (8) у потоку Гајини, из Церовице у Шумадији, славе Св. Јована.

Богданешће (30) у Богданову Пољу, из Сокола у Ердељу, славе Св. Аранђела.

Брајоњи (6) у потоку Падури, из Ердеља, славе Петковицу.

Валоњи (6) у потоку Јерку, из Црне Реке, славе Св. Николу.

Брусоњи (20) у Брусоњ-Пољу, из Церовице у Шумадији, славе Петковицу.

Зарјоњи (20) у Пађина-Пољу, из Алмажа у Ердељу, славе Св. Николу.

Митароњи (10) у Пађина-Пољу; из Ресаве, славе Св. Николу.

Бутоњи (14) у Пађина-Пољу, из Црне Реке, славе Св. Николу.

Дражилоњи (8) у Пађина-Пољу, из Ресаве, славе Св. Николу.

Пистроњи (5) у Пађина-Пољу, из Крајине, славе Св. Николу.

Маркоњи (50) у Пађина-Пољу, из Ђурђева у Влашкој, славе Петковицу.

Антаназоњи (8) у Пађина-Пољу, из Карансебеша у Ердељу, славе Петковицу.

Соколрјани (20) у Пађина-Пољу, из Ердеља, славе Св. Аранђела.

Јанкуљцоњи (4) у Пађина-Пољу, из Ђурђева у Влашкој, славе Петковицу.

Голубоњи (2) у Пађина-Пољу, из Ђурђева у Влашкој, славе Петковицу.

Трајоњи (4) у Пађина-Пољу, из Сокола у Ердељу, славе Петковицу.

Аврамоњи (4) у Пађина-Пољу, из Ђурђева у Влашкој, славе Петковицу.

Јошоњи (9) у Пађина-Пољу, из Ђурђева у Влашкој, славе Петковицу.

Тафлагоњи (10) у Пађина-Мали, из Карансебеша у Ердељу, славе Митров-дан.

Пуланешће (4) у Пађина-Мали, из Карансебеша у Ердељу, славе Велику Госпођу.

Кишебороњи (3) у Станулову, из Брестовца у Црној Реци, славе Св. Илију.

Ноцићи (Ноцоњи) (3) у Станулову, из Церовице у Шумадији, славе Св. Јована.

Згршоњи (15) у Великом Потоку, из Лугоша у Банату, славе Св. Алимпија.

Пуланешће (40) у Великом Потоку, из Карансебеша у Ердељу, славе Велику Госпођу.

Трајоњи (30) у потоку Флори, из Сокола у Ердељу, славе Св. Аранђела.

Вречоњи (25) у потоку Вречоњу, из Влашке, славе Св. Аранђела.

Пуцујењи (10) у Орљеву Брду, из Црне Реке, славе Св. Николу.

Здрикоњи (10) у Орљеву Брду, из Лугоша у Банату, славе Св. Алимпија.

Чокоњи (6) у Башчиском Потоку, из Влашке, славе Велику Госпођу.

Фусоњи (15) у Башчиском Потоку, из Влашке, славе Велику Госпођу.

Ротундоњи (7) у Башчиском Потоку, из Ердеља, славе Св. Николу.

Кљуроњи (4) у Башчиском Потоку, из Црне Реке, славе Митров-дан.

Сандоњи (2) на вису Бољетину, из Сибнице, славе Петковицу.

Згршоњи (4) на вису Крбасоњу, из Лугоша у Банату, славе Св. Алимпија.

Драгоњи (4) у потоку Петрују, из Крајине, славе Петковицу.

Барбоњи (18) у Слани, из Кривеља у Црној Реци, славе Св. Николу.

Германешће (8) у Слани, из Црне Реке, славе Св. Николу.

Радоњи (4) у Слани, из Црне Реке, славе Св. Николу.

Помештање и расељавање, насељавање и сашоравање. — Село, као што се из прошлог одељка види, није било на данашњем месту. Оно је померано пет пута, док није заузело данашњи положај. Сва ранија насеља припадају и сада овоме селу. На њима и сада живе поједине породице.

Старине, селишта, гробља и др. — У атару овога села има доста старијих и млађих селишта. На вису Краку Пери у Слани налази се и порушен темељ некога градића, а одмах у близини овога и старо гробље са великим каменим плочама без натписа, по свој прилици из римског доба.

У Стануловцу, на путу у Мелницу, налазе се и сад решеткасте цигле, остаци негдашњег насеља. Још има остатака од насеља и на овим местима: Орљеву, Знамању и Лазареву Потоку. Ова су према остацима новијег постанка. Новијих селишта има, као што напред поменусмо, на овим местима: у Стануловцу, које једино носи назив Селиште, затим око Бољe-

тина, Петрже-Поља и Орљева Виса[1]). У средишту села, 15 мин. од школе идући низ Витовницу, на левој обали њеној находе се скоро до темеља порушени зидови манастира, који се зове Јаковљев Манастир. Зидови су му дугачки 15 m., код певнице је 7, код препрате 5, олтар му је дуг 4, а зидови су му дебели 0,80 m. Више манастира находе се остаци старог конака, а на брду, које носи назив по манастиру, налази се једно удубљење, где је био подрум манастирски.

На 50 метара испод манастира налази се кладенац, чија је температура 14°, а при дневној 28°. О овоме манастиру ништа се не прича. Извор сматрају за лековит и ту долазе да се од грознице лече.

Трагова старих путева находи се од Кладурова, преко Петржа Поља на Црни Врх. За стара рудишта и окна сељаци не знају. У селу имају три општинска гробља, где се мртваци сахрањују, а поред тога и поједине породице сахрањују своје на салашима, те се тако може рећи колико има салаша, толико има и гробаља.

Занимање становништва. — До пре двадесетину година сточарство је било главно занимање становништва. Али од тога времена и земљорадња је узела већега маха. Са напредовањем земљорадње почело је сточарство опадати тако, да сада мало има људи у селу, који имају 50—100 оваца. Али, ипак сточарство код ових сељака има превагу, јер то им је најглавнији производ за трг. Нарочито држе говеда.

Поред овога гаје још и шљиве, од којих пеку ракију. Сушити шљиве не умеју. Међу сељацима има доста и млинара, јер у селу има 10 воденица и 1 ваљавица на реци Витовници.

У средини села находи се осам кућа циганских. Они су сви ковачи. Од њих су две куће турски Цигани, а шест кућа Власи. И једни и други говоре влашким језиком и изједначили су се с осталим сељацима.

Кладурово[2]).

Положај села. — Кладурово је два и по сахата удаљено од Петровца на северо-истоку. Село се налази у долини. Куће су сеоске поређане по странама потока од којих је највећи онај, што

[1]) Овде се находе и остаци цркве и један кладенац, звани *Месиеђе*.

[2]) По извештају г. Чед. М. Тодоровића, учитеља.

пролази кроза само село, а излазећи из Кладурова носи назив Кршка Река, која се улива у Витовницу у атару рановачком. Овај је поток некада плавио село, али сад га више не плави.

У селу се пије бунарска вода, а имају и два извора. Око села, пак, и по салашима нема бунара, али има до 25 извора, од којих су неки врло јаки. Такав је извор Бигар од кога постаје сеоски поток, који при кишном времену и после топљења снега окреће две воденице са по два камена. И други потоци имају своје изворе, као Орешац, који се у сеоски поток улива.

У ова два потока уливају се други поточићи. Тако у сеоски поток са десне стране утичу: Михаилов, Обрштеров, Крушкин, Поповски, Стојков и Цигански Поток, а с леве: Дос, Бутићев Поток, Орешац, Вујичин Поток, Чутски Поток, Бешондра и Јордачки Поток. У Орешац се сливају Рајкова Река и Кошутин Поток.

Извор у Бранику, с леве стране Мелничке Реке народ сматра за лековит, те на њ долази Младе Петке и Младе Недеље да се лечи од грознице и „очију". Има дана, кад се сељаци скупљају око овог извора, па певају, играју и гађају у нишан.

Извори се у опште у овим селима пазе. Кад који имућнији домаћин има код свог салаша добар извор, он га очисти и лепо озида, па направи где ће вода отицати, а где ће се захватати. Око извора сагради клупе и позове много света и ту се око извора часте, намењујући при томе тај извор за душе умрлих, а где-где и живих. При тој свечаности тај се извор пусти да тече, а то се каже *ослободи*, и свако може са њега пити. То је обичај *поман*, при коме се умрлима за душу даје од свих могућих јела. Ово се сматра за најбољи спомен, због кога се умрлима греси праштају.

Земље и шуме. — Земља за рад јесте ван села, а тако и шуме. Шума је букова и граничева. Веће просторије покривене шумом јесу ове: Стрењак, Мајданска Шума, Браник и у опште цела источна коса изнад села до на $^1/_4$ сата даљине. Осим ових има доста браника.

Тип села. — Село је збијено. Куће су сеоске једна до друге, али нису ушорене. У селу има једна главна улица, где се огледа извесна правилност, али и та је поред потока. Село се дели на крајеве, који су раздвојени било потоком каквим, било нагибом земљишта. Главни део, што се зове *Село*, јесте онде где су школа, судница и кафана. Овуда пролази и сеоски главни пут из Кучева у Петровац. Остали крајеви зову се: *Орешац*,

(зову га и *Зомун* и *Мајур*) са 35 кућа, *Судоми* (Содом) са 11 кућа и *Кршка Река* са 27 кућа, рачунајући ту и оне, који су се одселили на салаше, па у селу немају куће. Од рановачког засеока Петрже Кладурову припадају 4 куће. У селу има 99 кућа. Од средине села до Орешца има $^1/_4$ сахата, до Судома и Петржа такође $^1/_4$ сахата, а до крајњих кућа $^3/_4$ сахата. До прве куће у Кршкој Реци има 20 мин., а до последње читав сахат.

Куће су у Селу, Орешцу и Петржу збијене, а остале су растурене, што је дошло услед тога што су многи отишли на салаше и тамо стално живе.

Кућа и салаш. — Салаша има око 170. Они су обично по 2, 3 или више на близу.

Приче о имену села. — О имену села нема никаквих прича.

Крај Орешац звао се, а и данас га зову у шали Зомун и Мајур због своје одвојености од правог села.. Некада се, кажу, звао *Малешевац*.

Содом (Судоми) је добио име због улегнутог земљишта, на коме су куће.

О постанку села. — Најстарији крај села је Орешац. Ту су се прво доселили стари породице Негроњи. Зато, што су они први ударили колац у Кладурову, како народ вели, они се не могу никад обогатити. Осим тога њих увек куну, чим се ко наљути на суседе или земљиште. Тада село беше баш на излазу Кладуровског Потока из шуме и клисуре, и имађаше само неколико кућа. И данас се то место зове: Сеоска или Орахова Долина. Још и сад има сваки своје земљиште на овоме месту. Доцније се преместило село даље низ поток и око Орешца, где је био већи и угоднији простор. На ово место су дошле и остале породице. Највише је досељено из Црне Реке. Има неколико породица пореклом из Хомоља. Сви су се склањали од Турака. Неки су се доселили из Ердеља и Баната. Ови су долазили посебице и то, како се прича, већином због рђавих дела. Ове, који су по старини из Ердеља и Баната зову именом: *Њаму* или *Њамцул*. Неке су се породице одселиле у Банат за време турског насиља.

Сви сељаци славе славу, а има их који имају и по две славе. Једна породица слави исту славу. Тако, цео Орешац слави Св. Николу, само један, пореклом из Хомоља, има другу славу. И у другим крајевима славе највише Св. Николу, а затим: Митров-дан, Јовањ-дан, Св. Аранђела, Петковицу, Велику

Госпођу и Св. Алимпија. Многи и преслављају. Сеоска је слава — заветина о Спасову и Илијину дану.

Старине, селишта, гробља и др. — Селиште кладуровско је на месту, што се зове: Сеоска или Орахова Долина. Исто тако на данашњем месту Кладурова, прича се, некад су живели Латини. И заиста на једној коси, са које се далеко види, налази се остатак неког замка или утврђења, који зову Шетаће или Четаће. (Заједничко име за све такве остатке). Распознаје се један зид. Овде се у дубини од 0,50 m. налазе цигле и камење, а и неке ситне бакарне парице.

Занимање становништва. — Сељаци се занимају земљорадњом. Највише се сеје кукуруз, па онда јечам, пшеница, овас, раж и просо. Поред земљорадње занимају се и сточарством. По попису од 1895. год. било је оваца 3.000, свиња 1.500, коња 105, говеда 400. И пчеларство је добро развијено; цело село има око 282 кошнице.

Овде нема бачијања, али сељаци из околних села из Стига и Млаве догоне своју стоку и плаћају за попашу од брава по 0,80 дин. Често су њихова стада велика од 200—400 грла оваца. Одавде се враћају око Светог Илије.

Сем тога негују помало и воће, нарочито шљиве, а занимају се још зими и копањем камена. Има и дунђера и зидара. Има неколико сељака који знају више заната. Има их, који граде кола, каце, буриће и т. д. Једни су терзије, а има их и кожухара, који праве шубаре, и један који штави коже. Жене праве и сукно, с тога има и ваљавица. Осим тога жене праве и црепуље за печење проје. Чобани плету корпе од прућа за преношење. Многи људи и деца плету и шешире од пшеничне сламе и продају по 0,20—0,40 дин. комад. Ну, сви ови радови су мање више узгредни. Они се раде поред главног занимања земљорадње.

Има и један дућанџија и један меанџија, али они раде и земљу, поредових послова.

Мало је њих што иду у аргаштину. Обично иду у Мајдан-Кучајну, где чисте и уређују шуме или раде по њивама, пошто рудник не ради. Плаћа им се по 30—40 дин. месечно. Ови се опет враћају у село.

У селу имају 3 породице Цигана. Куће су им једна до друге. Једна породица живи у земуници. Занимају се свирањем и ковачлуком. Говоре цигански и влашки.

Црљенац[1]).

Положај села. — Село се налази на десној страни потока Мртваје, који овде изгледа као речица, а зове се овим именом с тога, што умртви све што дохвати, кад надође. Са леве стране потока су само две куће.

У селу имају 2 извора и једна чесма. Извори су доста јаки и са њих се пије вода. Има и бунара.

Земље и шуме. — Земља је за рад око села. Шума нема. Има само 2 браника. Све је остало посечено од 1872. год.

Тип села. — Црљенац је збијено село. Куће су његове једна до друге. Село је подељено на две мале: Горњу и Доњу. Мале су ове једна до друге. У једној мали има до 120 кућа. У Горњој Мали има до 60 кућа циганских, помешаних са српским. Крајеви се иначе не разликују један од другог. Цело село има заветину једну о Спасов-дану, а преславу са Кулом заједно. Кроза село пролази пут, што везује окружне друмове: Пожаревац—Кучево и Пожаревац—Петровац.

Приче о имену села. — Прича се да се село пре звало *Грабовац* због тога, што је поток био обрастао грабовим дрвећем. Једном удари тако јак град, да све побије. Грожђе је већ било зрело, па како град удари, од грожђа потече црвен поток и од тога доба прозову село *Црвенац*, а ово се доцније промени у *Црљенац*.

О постанку села. — О постанку села не зна се тако много. Сви причају да су они овде још од Цара Лазара и да, осим Цигана, нема других досељеника. Село, пак, није било од вајкада на овом месту. Прво је село било у Стигу, где је сада селиште, па су се отуд од турског зулума, преселили овамо.

Селишта и развалине. — У атару Црљенца, постоји селиште, где је био некада Црљенац, али се ништа не познаје да је тамо било село. Испод села налази се један градић[2]).

Занимање становништва. — Главно је занимање сељака земљорадња. Земљу обрађују доста напредно и помоћу коња. Највише сеју жито и кукуруз. Али поред земљорадње негују прилично и стоку, нарочито овце. Овде је још очуван обичај ба-

---

[1]) По извештају г. Драг. Глишића, учитеља.

[2]) Црквина Брадача, о којој М. Ђ. Милићевић пише у Кнежевини Србији стр. 1031., није у атару Црљенца већ у атару села Куле.

чијања. Стоку удружују на Ђурђев-дан, па удружену терају у мајданску или витовничку планину. Кад се покоси трава са ливада и жита, враћају се из планине кући и напасају стоку по стрњици, а после враћају кући у село. Ваља напоменути да при скупљању оваца на Ђурђев-дан, подсецају репове младим јагањцима, које остављају за приплод, па и њих уврштују међу остале овце. Мужење оваца бива према количини млека. Кад коме дође ред он иде у планину и музе све овце. Све остало исто је као и у другим местима, где има бачија. Осим земљорадње и сточарства, занимају се сељаци и занатима: дунђерским и дрводељским.

Цигани, што су у Црљенцу, доселили су се из Баната, као чергари, па су лутали по селима стишким, док се најзад нису настанили у Црљенцу. Они су примили све српске обичаје и говоре српски и цигански; влашки не знају. Многе се Циганке носе као и Српкиње, али Цигани не. Они се занимају земљорадњом, али поред тога још и џамбаслуком, свирањем и ковачлуком. Има Цигана, који тргују и воловима. Због тога што је село доста насељено, а земље има мало, неки су се одселили у оближња села, а има неколико кућа, које су се одселиле у руднички округ у село Роћевац, срез жички. Неке је одселио бивши учитељ у Кули Јован Рафаиловић.

АЉИДОВО[1])

Положај села. — Аљидово је у равници, оивичено Бубњем са десне и Аљидовским Брдом са леве стране, те изгледа као да је у котлу. Куће сеоске налазе се с обеју страна Витовнице, али их је више на левој но на десној. Куће су подигнуте на речном наносу. Река плави село скоро сваке године, те су се због тога неки почели исељавати више села, северо-источно у брдо, где има дивне изворске воде.

У селу нема извора, већ пију воду са бунара, који се у јесен и у зиму напуне водом из реке.

Земље и шуме. — Земља је за рад око села и по кључевима, које сваке године затрпавају потоци, сносећи муљ са брда, која су сасвим гола. Шума немају ни мало. Некада су Бубањ и Аљидовско Брдо били пошумљени, али сад нема нигде дрвета. Греју се сламом.

[1]) По извештају г. Драг. Глишића, учитеља.

Тип села. — Аљидово је збијено село. Куће су његове поређане поред Витовнице с обе стране њене и она га дели на два краја. У једном крају има 30 кућа, а у другом 10. Кроз село пролази и новопросечени пут из Рановца у Мало Црниће. Сеоска је слава Св. Тројица.

Приче о имену села. — Село је добило име по имену неког спахије, који је овде живео. Његове су куће и конаци били више данашњег села у равници ка дивљачкој воденици. Спахија овај звао се Алија, па како се влашки место „ли“ каже „љи“ то овоместо по томе имену прозову Аљидово.

О постанку села. — Село није било на овом месту, већ ближе ка манастиричком атару, до дивљачке воденице, али су их Манастиричани отерали, јер су им чинили штету. Прича се да су Аљидовци досељеници из Баната и Влашке и да су овде нашли пусту земљу, па се населили.

Занимање становништва. — Главно је занимање земљорадња. Кукуруз и жито су им највиднији производ, али и тога само толико имају, да се исхране. Многи иду у службу по оближњим селима и служе за 6—8 дуката од Ђурђев-дана до Митров-дана.

Кобиље[1]).

Положај села. — Село се налази на једном таласастом платоу. Насред села извире поточић, који залива целу доњу половину села. С обе стране опкољавају село два потока: с десне Товарија, а с леве Строш, који се испод села на 8 мин. састају. Куће су сеоске на жутој иловачи. Куће у горњем делу села су на црници.

У селу има 8 чесама зиданих и 2 извора са којих се пије вода, али има и бунара.

Тип села. — Кобиље је село збијено, али није подељено на крајеве. Мале се зову према породицама, као: Дешјани, Рофани, Кондације, Адамоњи. Куће сеоске су разбацане без икаква реда, али се ипак виде две главне улице и један крак.

Салаши. — У селу има око 120 салаша. Они су растурени и нигде нема 2—3 салаша заједно. Најдаљи салаш је 1 сахат, а најближи 20 мин. од села далеко.

[1]) По извештају г. Драг. Глишића, учитеља.

Приче о имену села. — О имену села прича се ово: „Овде су биле четири спахије: један у Старичини, један у Ерници, један у Селишту, а један у Товарији. Овај у Товарији посвади се са оним из Ернице и онај као надмоћнији почне да гони онога из Товарије. Овај му из освете учини неку штету, па брже боље натовари на неку кобилу своје огромно благо, па се упути ка Градишту, али кад дође до једне воде, кобила падне и крепа, па се од тога доба ово место прозове *Кобиље*.

О постанку села. — Старац, Драгомир Пауновић прича да зна кад је у селу било 20 кућа. Ово су, вели он, староседеоци. Најстарија је породица његова, која се зове *Кондаџије;* а назвали су их тако Турци по томе, што је неки њихов предак правио кундаке за пушке. После ње по старини долази породица *Адамоњи*. Сви остали су досељеници из Звижда. Пореча и Аустрије, а има неколико кућа и из трнског округа, али су оне новије по времену досељења. Ови досељеници из трнског округа већ су се повлашили.

Сви су обичаји српски, а говор је влашки. У ствари село је постало од старог Кобиља, Ернице и Товарије. Кад су Турци владали Србијом људи су гледали да су што даље од њих, па су бежали у потоке и долине пошумљене, а склоњене од путева. Ну када је Србија ослобођена од Турака, људи су увидели да је тешко живети кад су један од другог удаљени, па неки из Кобиља направе на данашњем месту у средини садањег села неку крчму код две чесме. Турци, трговци пролазећи овуда свраћали су у ову крчму и пред њом су лучили овнове и вепрове. Ту је долазила и власт, кад је имала што да саопшти народу. Овде се подигну и неки дућанчићи, касапница и још две-три куће и тако се створи центар за ова три села. Како је ово место било најближе старом Кобиљу, прозову га *Кобиље*. Доцније су почели долазити и они остали из Ернице, Кобиља и Товарије. Прво су дошли Ерничани, па Кобиљци и на послетку они из Товарије. И сад се зна, који су из кога од ових села. Деобом, намножавањем и досељавањем са стране село се доцније увећало и постало оволико, колико је данас.

Из четвртог села Старичине, које је било такође у близини, људи су се одселили у Пореч. О томе се прича ово: Кад су се ова три села сјединила и начинила једно велико село, отпочели су да киње ове из Старичине, чинећи им штету и отимљући им имање. Због тога ови морадоше да напусте своје село и одселише

се у Пореч. Чак је неки од тих из Пореча долазио да тражи дедовину по неким хартијама.

Занимање становништва. — Сељаци се занимају поглавито земљорадњом, а стоку врло мало гаје, јер немају испаше. Главни је производ од земљорадње пшеница и кукуруз. Земља се обрађује доста рационално. Сваки домаћин има плуг гвоздењак, које граде мајстори у селу. Доста њих имају и остале справе, као: тријере, ветрењаче, плуг прашач, огртач и т. д. За пољске радове употребљују више коње него волове.

Има сељака, који се занимају и занатима: дунђерским, дрводељским и то су досељеници из трнске околине, а има их и из Кобиља, који се одају занатима: зидарству, столарству и ковачлуку. Има и дућанџија, који се занимају и трговином са свињама поред земљорадње.

Сељаци не иду у печалбу. Они за себе веле: „Ми смо богати Стижани.“

Манастирица[1]).

Положај села. — Село се налази на стеновитом окомку, који завршује диванску зараван. Куће су сеоске с десне стране Бобрешке Реке, која у многим кривинама тече поред села. Само су три куће на левој страни реке. Куће су све на стеновитој подлози.

Бобрешка Река је врло бујна и чини велике штете, зато су куће све измештене на брдо, где им не може никаква квара нанети.

У селу има 7—8 извора, са којих сељаци пију воду. Поред извора има и бунара. Село би пре могло постојати без бунара него без извора.

Земље и шуме. — Земља за рад је ван села, а тако и шуме. Шума је до 1872. године било много више, управо то беше наставак Мајданске Шуме, али те године шума би сатрвена, јер сељаци хтедоше да подижу винограде. Ну, ово беше само обмана власти, од које су тражили допуст да посеку шуму. Шума је од цера и границе.

Тип села. — Манастирица је збијено село, али без икаква реда и правилности. Нема ниједнога главнијег пута, већ су све улице тесне. Једино је знатније и пространије место око кафане, где се налази неколико дућана и две школе. Поред села тече Бобрешка Река, која извире више села и има два крака: Бобрешки

[1]) По извештају г. Драг. Ф. Глишића, учитеља.

и Кокошињи Поток. Ови се састају више села, па пошто прођу кроз село, приме испод саме школе Чапљин Поток, а одатле за $^1/_2$ часа испод села Бобрешка се Река улије у Витовницу.

Салаши. — Салаша има до 182. Има људи, који имају и по два салаша. Најудаљенији су салаши за 2 сата хода од села, а најближи 15 мин.

Приче о имену села. — Прича се да је село добило име по развалинама неке цркве, која се баш уз само село на једном заравњу находи, а чији су зидови и данас још добро очувани. Ништа се даље о овој рушевини не зна.

О постанку села. — О постанку села прича се како је неки Новак из села Рановца нашао у једном грму неке пчеле и одсекао грм, да их повади, али га спахија ухвати на делу и примора да остане ту, да чува пчеле. Он остане, сагради кућу и почне да ради земљу. Кад се већ био прилично окућио, почну к њему придолазити поједине породице из црноречког и крајинског округа и из Аустрије и тако постане село на данашњем месту. Доцније пређоше овамо и сељаци из околних некадашњих села око Манастирице, од којих сада постоје селишта: Белобрешка, Дивљачка и селиште у Кључу, и село постане доста велико. После су долазиле и остале породице, а последњи дођоше Ристовићи из Бијелог Поља у новопазарском санџаку, и то као лончари и настанише се на месту, где је данашња женска школа. Сад више не раде тај занат.

Како је при досељавању било и влашког елемента, то су у току времена Срби подлегли утицају влашког елемента, највише женидбом са Влахињама, и тако су се повлашили и сад говоре влашки. Најлепши пример су за ово млађи из Ристовића породице, који не знају српскога језика, али кад се наљуте они ће рећи: „Ама, знаш ли ти, да сам ја Арнаутин са Косова?“

Селишта и развалине. — У околини Манастирице има пуно остатака ранијег живота и културе. Ту долазе на првом месту селишта, којих има три и то су:

Белобрешка. Ово се селиште налази 30 мин. источно од данашњег села. Прича се да је овде некада било село, које је Бобрешка Река плавила, па су се с тога становници раселили, и то једни у Манастирицу, а други су отишли преко Дунава и према Великом Градишту, основали село, а дали му исто име Белобрешка. О тој селидби ево шта се прича: „У селу Белобрешки ожени се неки момак и узме врло лепу младу. Девер за-

милује младу, па како је по старинском обичају прве ноћи девер спавао са младом, овај је осрамоти. За овај грех Бог пусти изненада на Црном Врху кишу од које надође Бобрешка Река, те подави и сватове и девера и младу и све што дохвати. Они што осташе у животу, нађу доцније лешеве, где их је вода избацила и све их сахране у једну раку«. И данас показују сељаци једну хумку, где су ови сватови сахрањени. После ове срамоте Белобрежани се раселе, као што рекосмо.

Друго селиште налази се испод села у Кључу. Ово је био, по свој прилици, прњавор манастира, који је сада у рушевинама. Ово доказује и пут, који је са овога места водио у манастир. То се село преселило у Манастирицу, по свој прилици, да би им остало више земље за обраду.

Треће је селиште *Дивљачка*. Сељаци причају да је давно некад, било на овом месту село горњег имена. Ово се селиште налази на ушћу Бобрешке у Витовницу испод саме планине. О њему причају да је то било латинско село, а за развалине од цркве причају да је била латинска црква. Да је ово збиља могло бити како римско насеље тврде: рбине од посуђа друкчијег састава од данашњег, разне ствари од бакра и туча; новци, који су с једне стране издубени; гробље, које је окренуто истоку.

Рушевине цркве, коју сељаци зову Латинска Црква, биће, по свој прилици, из доцнијег времена, јер и по спољном облику и по очуваним платнима црква ова личи на источно-православну из доба Јеремије од Голупца. Цркву је ову пронашао неки човек, тражећи две козе, што је био изгубио.

Осим селишта, у потоку Липовцу находе се и многе згуре. Осим тога, у Липовцу се налазе и два рударска окна и то једно у Липовцу, а друго код салаша Пауна Микуљевића.

Занимање становништва. — Становници се баве више земљорадњом него сточарством. Од стоке највише негују овце и свиње, а много мање коње и говеда. Земљу обрађују доста добро и то већином раде са коњима. Има сељака и мајстора — кожухара.

Старчево[1]).

Положај села. — Старчево је у једној дољи, оивичено је са три стране брдима и то: Дубочким Брдом, Бубњем и њиховим огранцима; само је према југу отворено.

[1]) По извештају г. Драг. Ф. Глишића, учитеља.

Кроза село протиче поток Бољетин, у који утиче изнад села Турски Поток, а код школе у селу Болињак. Поток не плави куће сеоске, јер су ове на странама његовим, а он и нема много воде; с тога се куће зидају све ближе потоку. Они су, по својој прилици, и узрок постанку овога села.

У селу има једна чесма зидана и 20 извора, а толико и бунара.

Земље и шуме. — Земља је за рад око села. Шума нема, без неколико браника, јер је сва посечена и земља претворена у орницу.

Тип села. — Старчево је збијено село. Куће су разбацане без реда око потока Бољетина, који пролази готово кроз средину села. Поток Болињак, што у овај утиче дели десну страну села на два дела, те тако је цело село подељено на три дела. Ту, где се ови потоци састају, налази се школа и кафана. Овде су и куће једна другој најближе — до 50 m., а даље од средине има их и до 400 m. далеко једна од друге.

Салаши. — Салаша има до 100.

Приче о имену села. — О имену села нема никаквих прича. Више села налази се селиште, које се такође звало *Старчево.* С овога су места због силе спахијине побегли на данашње место, а име су задржали исто.

О постанку села. — Прича се да су се становници старчевачки због зулума турских доселили из црноречког и крајинског округа и то из: Кривеља, Грљана, Слатине и Шарбановца, где и сада имају својте. Доселиле су се више породица на један пут и основале на данашњем месту село. К њима дођу и породице из старог Старчева, садањег селишта, и тако постане садање село.

Међу досељеницима било је и Срба и Влаха, па женидбом Срба са Влахињама, које нису хтеле никако учити српски, повлаше се и Срби.

Сеоска је заветина Св. Тројице, коју су имали и у селишту.

Селишта и трагови. — На селишту старог Старчева налазе се: тучкови, новци, обоци, разне земљане ствари, а налази се и једно старо гробље.

Занимање становништва. — Занимање сељака је земљорадња, а негују по мало и стоку, највише овце, па говеда и коње са којима раде земљу. Доста гаје и воће, а нарочито шљиве. Има сељака и дунђера, а само је један ковач.

Добрње[1]).

Положај села. — Добрње је у Коси, 2 часа југо-западно од варошице Петровца. Куће су сеоске по странама и раширеном кориту једног потока, који је до скора плавио село, али од како су му прокопали корито више га не плави.

У селу има 5—6 чесама, али има и бунара.

Земље и шуме. — Земља за рад и шуме су око села, а има их и у селу. Шуме има прилично.

Тип села. — Куће су сеоске поред потока поређане, те с тога се село јако протеже у дужину. Куће сеоске су прилично близу једна другој, а најближе су у средини села код механе и школе.

Салаши. — Салаша има много. Најдаљи су 1 час далеко од села.

Приче о имену села. — Прича се да је пре много година, за време Турака на источној страни од данашњег Добрња, на месту, које се сада зове *Шарапин-Бара* било село. Људи у томе селу покваре се и постану све сами разбојници, убице, паликуће и т. д. Власт нареди *јамчење.* Одређенога дана сваки нађе за себе јамца, а стари попа, који је и сам био неваљао, остане без јамца. То наљути власт и она расели село. Оне, који беху убице, насели у Крвије, лопуже у Лопушник, оне, који су вешали у Вошановац, а паликуће у Орешковицу[2]), а оно мало *добрих* у *Добрње.*

Занимање становништва. — Занимају се земљорадњом, а негују и шљиве.

---

[1]) По извештају г. Мил. П. Марковића, учитеља.

[2]) Орш се каже кад се ко изгори.

Преглед описаних села у области Млаве.

РЕДНИ БРОЈ	ИМЕНА СЕЛА	БРОЈ ДОМОВА 1733. ГОДИНЕ	САДАШЊИ БРОЈ ДОМОВА	БРОЈ ПОРЕСКИХ ГЛАВА
	I Горња Млава.			
1	Златово		115	170
2	Бусур		225	271
3	Везичево		95	151
4	Ћовдин		272	381
5	Шетоње	14	294	405
	II Коса.			
6	Буровац		140	215
7	Табановац		220	256
8	Орешковица	22	230	265
9	Вошановац		126	197
10	Лопушник		110	143
11	Забрђе		198	271
12	Панково		120	145
13	Велики Поповац	24	306	427
	III Млава.			
14	Рашанац	30	420	516
15	Дубочка		240	308
16	Трновче		207	330
17	Каменово	17	217	400
18	Кнежица		264	395
19	Лесковац		100	137
20	Велико Лаоле	37	427	612
21	Мало Лаоле		115	196
22	Ждрело	10	270	334
23	Бистрица	9	240	348
24	Стамница		320	449
25	Витовница		120	172
26	Мелница	10	496	668
27	Рановац	60	590	814
	Свега	**233**	**6.477**	**8.976**

ПРЕГЛЕД

а) преглед географских и етнографских назива.

б) преглед географских имена.

в) преглед породичних и осталих презимена.

ЛЕВАЧ

од

ТОДОРА М. БУШЕТИЋА

I. Област.

Стари Левач. — Стари Левач је захватао села, као и њихове атаре: 1. Милутиновац, 2. Страгаре, 3. Селиште, 4. Велику Дренову, 5. Медвеђу, 6. Богдање, 7. Грабовац, 8. Планиницу, 9. Раинац, 10. Лободер (сад у ср. трстеничком, окр. крушевачког), 11. Горњи и Доњи Дубич, 12. Шљивицу, 13. Калинички Прњавор, 14. Сибницу, 15. Жупањевац, 16. Надрље, 17. Доброселицу, 18. Богалинце, 19. Дулене, 20. Велику Пчелицу, 21. Доњу Сабанту, 22. Велику Сугубину, 23. Мишевиће, 24. Лозовик, 25. Јошаницу, 26. Црнчу, 27. Каленовац, 28. Горње Штипље, 29. Врановац, 30. Горњи Рачник, 31. Доњи Рачник, 32. Копривницу (Баградан), 33. Ланиште, 34. Рибник, 35. Пањевац, 36. Рибаре, 37. Ракитово, 38. Трнаву, 39. Драгоцвет, 40. Лукаре, 41. Лоћику, 42. Беочиће (сва довде побројана села припадају сада беличком срезу), 43. Белушиће, 44. Опариће и 45. Пољну.

Садањи Левач. — Природне границе садањега Левча јесу: Гледићске Планине, Црни Врх; од Црног Врха правом линијом поред планине Јухора на Голијску Мораву. Према овоме, садањи је Левач као полукруг. Дакле, строго узевши он се находи између Гледићских Планина, Јухора и Голијске Мораве. Садањем Левчу припадају села: 1. Медвеђа[1]), 2. Богдање, 3. Рујишник, 4. Михајловац, 5. Мала Сугубина, 6. Божуревац, 7. Раинац, 8. Доњи Дубич, 9. Грабовац, 10. Лободер, 11. Угљарево,

[1]) Ово је село описао г. Љ. Симоничић, те су овде употребљени и подаци из његова извештаја.

12. Плавиница[1]), 13. Риљац, 14. Горњи Дубич, 15. Шљивица, 16. Калинички Прњавор, 17. Превеш, 18. Лепојевиће, 19. Опариће, 20. Пољна, 21. Мала Дренова, 22. Калудра, 23. Сибница[2]), 24. Жупањевац, 25. Малешево, 26. Надрље, 27. Богалинац, 28. Волујак, 29. Пуљак, 30. Дубница, 31. Брајиновац, 32. Белушиће, 33. Секурич, 34. Вукмановац, 35. Рабеновац, 36. Течиће, 37. Кавадар, 38. Велика Крушевица, 39. Комаране, 40. Мотриће, 41. Баре, 42. Сиљевица, 43. Доброселица, 44. Велика Пчелица, 45. Дулене, 46. Рековац (варошица), 47. Ломница, 48. Урсуле, 49. Цикоте, 50. Слатина, 51. Велика Сугубина, 52. Горња Сабанта и 53. Ратковиће.

II. Положај и тип села.

Сва села у низини находе се на странама коса, огранака Гледићских Планина, а у близини река и потока, где су њиве и ливаде, како би им било близу за обделавање и надзиравање. Села, пак, која се находе у самој близини Гледићских Планина — планинска села — јесу, као у жлебу, у странама потока.

Самим положајем, планинска села: Надрље, Доброселица и Ратковиће јесу *разбијенога типа*, док су остала збијенога. Сем Ратковића и Доброселице, чије су куће једна од друге раздалеко и по 100 m., у осталим су селима куће на растојању од 50 m. Надрље је насељено у странама више потока. Доброселица је у страни поред потока и по самој коси. Свако село има по једну главну и уздуж далеко пружену искривудану улицу — сокак. Од ових главних улица има више попречних, такође кривудавих, које уједно служе и као излаз у кључ — поље — или воде к води — реци или потоку.

---

[1]) Пошто и ова села носе и сада име Левач, то ћу и о њима овде нешто рећи, ма да су придодата срезу трстеничком, а ја описујем садањи срез левачки.

[2]) Ово је село описао г. М. Ј. Милисављевић, учитељ, те су ради потпуности овде употребљени и подаци из његова извештаја.

Воде.

Текуће воде. — У Левчу су главне текуће воде: *Дуленка,* која извире са Црног Врха. — *Жупањевачка Река,* која извире са Тикве. Од њих, кад се састану у беличком срезу, постаје *Лугомир.* — *Калинићска Река,* извире између Самара и Тикве са Гледићских Планина, пролази кроз Калинички Прњавор, Превеш, Лепојевиће и Опарнће и утиче у Темнић. — *Бешњаја* извире с огранака беличког Црнога Врха; она је глава познате реке Белице, која прима и Градску Реку, састављену од *Таборишког* и *Сеоског Потока.* — *Љубостињска Река* извире из Самара. — *Дуленка,* која тече кроз села: Дулене, Пчелицу, Рековац, Течиће, поред Кавадара, Рабеновца и Вукмановца и улази у белички срез. — *Жупањевачка Река,* која тече поред Надрља, кроз Жупањевац, па поред Малешева, Драгова, Белушића и Секурича, те иде у белички срез. Бешњаја и Градска Река находе се у атару сèла Велике Сугубине.

Између села Превешти, Лепојевића, Риљца и Горњег Дубича находи се слатководно језеро на брду, које је за 50-60 m. над долином Калинићске Реке, а у атару села Превешти. Ово језеро никад не пресушује и кажу да му се средина никад не следи, нити да има дна[1]).

Пијаће воде. — У селима: Медвеђи, Малој и Великој Сугубини, Пољни, Калудри, Белушићу, Секуричу, Вукмановцу, Рабеновцу, Ломници, Урсулима, Цикоту, Ратковићу, Слатини, Комаранима, Мотрићу, Сиљевици и Барама сељаци већином пију воду са бунара. У селима пак: Богдању, Грабовцу, Раинцу, Планиници, Доњем и Горњем Дубичу, Божуревцу, Риљцу, Шљивици, Надрљу,

[1]) За ово језеро везана је једна легенда, која прича како је неки човек ту орао њиву на Св. Вртоломију, и са њим била му жена. Бог му пошље свога анђела да му каже да не оре. Кад анђео дође, рекне му: „Што ореш, море, кад је данас Вртолома?“ — „Нек он врти, како врти, а ја ћу да вртим моју њиву“, одговори орач. Анђео прекрсти штапом — земља се провали и створи се језеро, у које пропадну орач и жена му. Олујина, која се тада беше подигла, однесе женин превес на једну, а ралицу на другу страну брда.

Доброселици, Пчелици и Дуленима обично пију воду с извора, а у осталима пије се вода са река и бунара.

Од извора да споменемо неке значајније: *Луњевац*, с врло добром водом за пиће, под једним брежуљком у селу Течићу. — *Змајевац*, у селу Риљцу[1]. — *Говор-Вода*[2], између села Жупањевца и Сибнице, на 20 m. испод Великог Града, одакле избија у виду поточића из једног распукнутог камена, високог 5 m., окренутог југу. Вода је врло добра за пиће. Кад се код излаза тога поточића чучне, чује се из пећине неки глас, који се приближава звуку *е*. На 5 m. од излаза поточић протиче између друга два камена, међу којима је углављена дрвена полуцев-*то́чак*, с кога се вода пије и где се такође чује исти звук. Због тога је добила овако име.

У Горњем Дубичу има извор са водом, која лечи од грознице. У Великој Пчелици код Малог Ралетинца има чесма, која такође лечи од грознице.

Клима.

У Левчу дувају ови ветрови: западни — *горњак*, који доноси кишу; *север*, који зими доноси снег, а лети променљиво време; источни, звани *устока; кошава*, која ведри — чисти време; *југ*, који зими доноси влажан снег, а лети кишу. Снегови нападају већи и дуже се задрже по планинским селима, те тамо и усеви позније стижу.

Земљиште.

По висовима је земља ретка и измешана с каменом, те је по планинским селима потребно једној по-

[1]) Овако се прозвао, прича народ, што су ту виђали змаја, и што се у њему налазе *змајотресине* (листићи лискуна). Змај, по народном веровању, изгледа као вратило и кад рашири крила, он сијне и распе варнице. Таквог су га виђали, причају, кад полети са Змајевца.

[2]) Г. М. Ј. Милисављевић у своме извештају овај извор назива *Зговор*.

родици за исхрану до 50 ha. По странама коса је смоница, од које је потребно једној породици до 15 ha, а у равницама је *тења* — нанос, које је довољно једној породици 7 ha. У Медвеђи, Богдању, Грабовцу, Угљареву преовлађује нанос; у Надрљу, Жупањевцу и Доброселици ретка и каменита земља, а у осталим селима је смоница и гајњача. Пашњаци су приватни и има их више по планинским селима, док се по равнијим земља обделава или је под воћњацима.

Планине.

Од планина су најважније *Гледићске Планине* са својим деловима: *Татарном*, до саме Мораве, и од ње идући северу: *Самаром*, *Тиквом*, *Црним Врхом*, *Кременцом* и *Благотином*. Брда су скоро сва огољена. Још се по мало горе находи на Татарни, Самару, Црном Врху и Кременцу. Обично је састављена из шуме граничеве и букове, а само се на Самару налази још смрекове и јелове горе и на Татарни по нека јела.

Задруге.

У планинским селима има и више и већих задруга, до 15%, докле су у низинама врло ретке, једва 4% од домова. Још прве броје до 40 душа, а друге до 20.

III. Кућа, двор и окућница.

Пре 60-70 година, нису биле куће као данас, већ су од тада претрпеле знатне измене, како у унутрашњем уређењу, тако и у спољашњем изгледу. Оне су се постепено развијале и ми ћемо се постарати да овде у кратко прикажемо фазе, кроз које је она пролазила. То раније стање изнећемо по причању деведесетогодишњих стараца. Данашњу кућу нећемо описивати, зато што су то већ учинили Вл. Карић и М. Ђ. Милићевић. Изнећемо само скице хоризонталног пресека (Сл. 1.).

Двориште је некад било много пространије него данас. Ограђено је било *врљикама*. По шест и шест

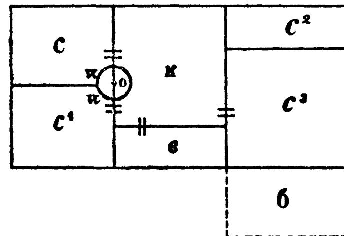

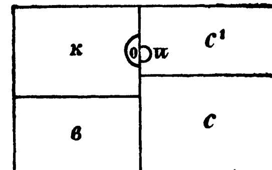

Хоризонтални пресек данашње куће.

Сл. 1.

к = „кућа"
с = соба за спавање
с¹ = соба за рад
с² = соба над подрумом
с³ = гостинска соба над подрумом
в = вајат
д = доксат
о = оџак
п = пећ

Сл. 1. а.

к = „кућа"
с = соба за спавање
с¹ = гостинска соба
в = вајат
о = огњиште
п = пећ

наслоњених врљика једна на другу, са засеком на крајевима, и тако утврђених чине *стач*. Стачеви међу собом праве туп угао[1]. Улазило се на *вратнице*, састављене од неколико положених *страмаца*, утврђених дрвеним клиновима за две косо укрштене *пајанте* или једну преко среде усправљену пречницу и два крајња усправљена дрвета, од којих се непокретно зове *вретенце*, а покретно *диречак*. Вретенце је *петицом укулачено*. Вратница је била за вретенце утврђена *пелешницом* и *гужвом*, која се скидала и натицала на дирек и диречак. У новије време долазе вратнице са усправљеним летвама

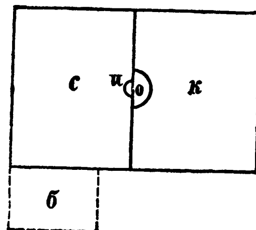

Сл. 1. б.

к = „кућа"
с = соба
д = доксат
о = огњиште
п = пећ

[1]) За овим је дошао *плот* и *тараба*, а од како је шума утрвена, многа су дворишта ограђена трњем *врзином*, а многа *шанцем* без икакве друге ограде, што изгледа врло ружно.

и шаркама. У дворишту обично беху грмови и друго планинско дрвеће, докле је данас засађено шљивама *маџаркама*.

Кућа.

Кривача. — Најстарија кућа у Левчу била је *кривача — кривуља*. Она се правила овако: Побили би се у земљу дугачки *рогови*, тако да се горњим крајевима саставе и ужлебе један у други. И између њих на средини оставило би се шире место за оџак. По роговима се ударају *латне*, и то се покривало кровином или папраћу. Затим се због ветра лемезало. Од овога се разликује новији облик, који има још *платине*, широке, до половине криваче високе и 1 dm. дебеле даске, прислоњене около криваче (Сл. 2.). Платине су биле по врху

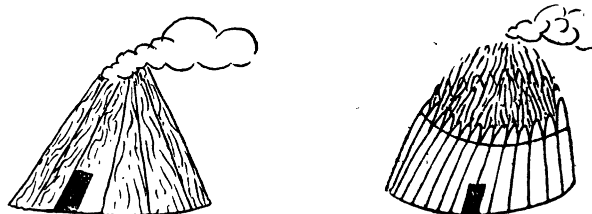

Сл. 2. Криваче.

Старији облик. Новији облик.

поплетене прућем, те су тако чувале кров од стоке. Криваче су биле с таваном или без њега. Таван је био од цепаних дасака, које стоје на пречницама, утврђеним изнутра на роговима. На средини је *оџак — комин*, оплетен *чатмом (чакмом)*, који се у горњем крају сужава. Оџак је био ређе и олепљен. Рупа за врата обично је остављана на јужној страни. Врата су се отварала унутра и била су на *петици* (Сл. 3.). Врата су била на засебним дирецима и доле су била укулачена. *Кулаком* се звала ижлебљена рупа, у коју је била завучена

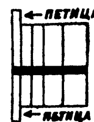

Сл. 3. Петица.

петица од врата. Горе, пак, петица је била завучена у *пелешницу*, дрвен полукруг, утврђен за дирек дрвеним клиновима (Сл. 4.). За заклапање врата била је кључаница, звана *засвница*, која се хоризонтално кретала (Сл. 5.). Засоница се заклапала и отклапала с поља гвозденим кључем (Сл. 6.). За обично затварање имала је *скакавица*. Ова

Сл. 4. Пелешница.

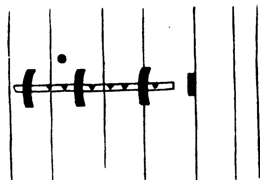

Сл. 5. Засоница.

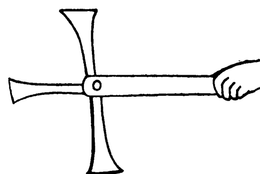

Сл. 6. Кључ за засоницу.

је била везана узицом, која се протурала кроз рупу на поље, те када би се узица с поља повукла, скакавица би се дизала из засека и врата су се отварала. Скакавица се находила изнад кључанице (Сл. 7.). На вратима су били прагови. На кривачи није било никаквих прозора. Новија кривача својим платинама чини прелаз од старијег облика кривачe ка данашњој кући.

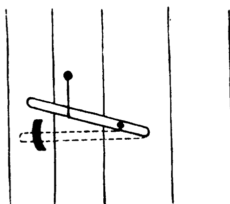

Сл. 7. Скакавица.

Брвнара и сламара. — *Брвнаре* и *сламаре* појављују се скоро једновремено, ма да су ипак брвнаре мало старије. Прве су се дуже година задржале у планинама, док су у долини пре замењене сламарама.

Брвнара је зграда од *платина* — брвана. Брвна су на крајевима усеком утврђена са брвнима из другог зида [1]). Кров јој је од полатљених рогова, на којима је кровина или слама. На брвнари се находе и *прозори*;

[1]) У селу Доброселици има кућа, код којих је „кућа" брвнара са комином, а собе плетаре; покривене су шиндром—*шиндраре* или сламом—*сламаре*.

то су четвороугаоне рупе, чија је свака страна дугачка по 3 dm. Прозор се затварао изнутра капком, који се звао *су́рма*. Капак се терао по жлебу уза зид, и на тај се начин прозор отварао и затварао. И ове су куће без тавана (Сл. 8.).

Сламара, која је заменила брвнару, гради се овако: На земљу се наместе четири кладе у виду четвороугла, на њих се положе четири греде — *темељњаче*, које су с горње стране уздуж ижлебљене. На саставцима тих греда усправи се по један дирек, који се с поља подупре са по два подупирача, звана *ћорпајанте*. На та четири дирека положе се и натакну четири греде. Ове су горње греде са доње стране ижлебљене. Сада се између тих греда, а упоредо са дирецима поређају коци, чији су крајеви у жлебовима греда. Ови се коци исплету чатмом и то се онда олепи иловачом помешаном са плевом. Врата су као и на кривачи и брвнари, а прозори као на брвнари. Кров је од сламе, сена, кровине, а и *шиндре*, која се обично у планинама употребљава. Кров од сламе, сена или кровине још се олемеза, да га ветар не би разносио. Ових је кућа више са таваном него без њега (Сл. 9.).

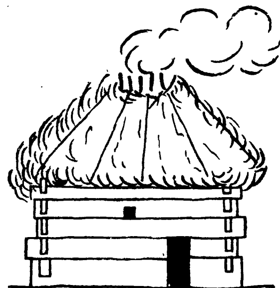

Сл. 8. Брвнара.

Ни кривуља, ни брвнара, ни старија сламара немају ни собе, ни пећи, ни слеме на крову, ни *појас* на дуварима, па ни темељ. Тек је новија сламара са собом и пећи, и има по један прозор, чија је свака страна по 5 dm., који је олепљен хартијом и затвара се дрвеним капком с поља. Пећ им је сандучара,

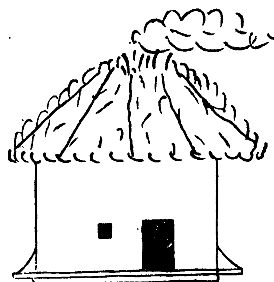

Сл. 9. Сламара.

од земље, висока 1 m., широка и дугачка по 5 dm. За оваком сламаром долази сламара на зиданом темељу.

Кућа под ћерамидом. — Новије сламаре најпре су са себе збациле сламу и кровину, због чега су се и звале сламарама и замениле их ћерамидом. Први домови под ћерамидом у свему су се градили као и новије сламаре: са једном собом и „кућом“. Овде су ћорпајанте ударане паралелно са зидом и улепљене у дувару. Кад су се појавиле ове куће, онда је брвнара задржана у дворишту и употребљавана за оставу под именом *ижина*, а и за становање, ако се који члан задруге скоро оженио. Оџак је у овим кућама *комин*, али са покривачем *баџом*. Имају и таван и слеме (Сл. 10.).

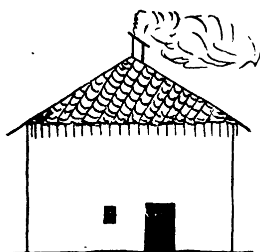

Сл. 10. Кућа под ћерамидом.

Плетара. — За овим кућама долазе *плетаре* са зиданим оџаком. Неке од њих имају и *доксат*, а неке и *вајат* — трем, ајат и подрум испод собе; последњи обично куће у страни. Имају и по два прозора на соби и по један на „кући“. Овде се виђају

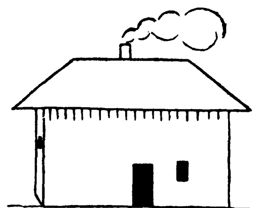

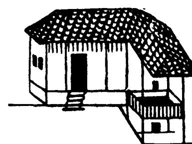

Сл. 11. Плетаре

са зиданим оџаком. са доксатом.

и стаклена окна на прозорима. Врата су са шаркама и катанцем. После ових плетара долазе куће са *долмом*, т. ј. отпада чатма, а на место ње долази цигла печена или непечена. Али је у свему осталом као и плетара. Овде

су гвоздене пећи у собама. Врата су са шаркама и бравама са кључем. Оне су већином и попођене. Плетаре и куће са долмом и сада су у Левчу најобичније, а у малом броју и од скора јављају се и куће зидане од камена и цигле печене или непечене. Оџаци су свуда зидани (Сл. 11.).

Сада пак брвнаре, умањене, без тавана, под именом *амбар*, служе за смештај стрмне хране, а некадање величине, такође без тавана и умањене, као зграда за оставу судова с пићем, под именом *качара*, *ижина*, *млекар*, *казаница*.

Салаш је био на *сојама* — дебелим дирецима од целог дебла каквог дрвета, на којима је *кош* исплетен од прућа, а с преда затворен попречним даскама. У новије време салаш није исплетен од прућа, већ ретко опшивен — окован малим летвама.

Унутрашњост куће.

У кривачи и брвнари. — *Наћва*, ископан трупац као корито. — *Наћвар*, сандук од углављених дашчица са четири ноге ужлебљене дрвеним чивијама, служи за оставу. Такви су били и остали сандуци. Оваквих сандука и сад има по планинским селима. — *Црепуља*. — *Тигањ*. — *Крчаг*. — *Бакрач*. — *Гусле*. — Оружје (ловачка дуга пушка, *пећанци*, пиштољи с округлом и *арнаутски* са шиљастом јабуком, јатаган, арбије и паласке. — *Тикве*, обешене за држање ситница. — *Карта*, издубен дрвени суд као ибрик, за пиће. — *Колевка*, од луба. — *Дубак*. — *Сланик* (Сл. 12.). — *Лопар*. — Столице троножне мале (Сл. 13.). — *Кош*, за пшеницу и другу стрмнину, оплетен од прућа и блатом омазан, са дном од даске. — *Бурад*, равна а не бокаста. — *Каца* с купусом. — *Ступа*. — *Разбој*, који се састојао од шест соја, побијених у два реда у земљу. На сваке две наспрамне соје стављана је по једна

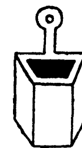

Сл. 12. Сланик.

мотчица. На првој од тих мотчица вешано је *брдило* и утврђавано *предње вратило*, на средњој су биле обешене *нити* и *подношке*, а на задњој *задње вратило*. Испод разбоја ископа се рупа, где ће стајати *подношке*, а на обали те рупе седи ткаља и че. — Јахаћи прибор. — Одело. — Обућа. Ратарски алати. — Клупе у наоколо, на које се остављају ствари. Полица у овим кућама није било.

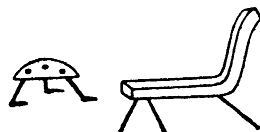

Сл. 13. Столице.

У сламари. — У старијој сламари исто што и у прве две, а у новијој поред набројанога још и *полице*, за оставу судова. — *Долап*, за оставу, место тикве у кривачи.

У кући под ћерамидом. — Поред ранијега овде се налази још и *раф*, у соби поред тавана за остављање ситница. — *Сто.* — Поред стола је и *совра*, особито у ранијим кућама. Совра је дугачка, направљена од целога стабла какваа дрвета, мало је закопана, те има своје брвно. Та се совра употребљавала само о слави, свадби и у другим свечаним приликама. Совра се постављала када би се с обе стране опружила по једна клупа. У врху и дну, с клупе на клупу попречи се по један проштац, и на њима лежи совра. Обичних дана ручавали су на лопару. Тек се у овој кући јављају мале совре и сто. — *Столица*, четвороножна поред малих троножних. — *Кревет*, који је од ногара, на којима је прошће, а по овоме слама, врх које је постеља од пртеног ткива, губери и јастуци. У ранијим кућама није било никаква кревета, већ се слама простирала по земљи, а по овој је била иста простирка. После овакога кревета са даскама, место прошћа и кревета мајсторског, у новије време нађе се, ма да врло ретко, и гвоздени. — Дрвени тањир се јавља тек у овој кући, а за њим долази и земљани.

Као што је раније казано, и криваче и брвнаре и старије сламаре бејаху једнодељне просторије — „кућа“, која служаше и за спавање људи и као штала за коње и које болесно бравче, и сушница за пастрму. Ту су ручавали, вечеравали, госта примали, славили, свадбовали, болеснога неговали и мрца опремали.

Осветлење. — У најстарије време осветлење беше ватра насред „куће“; ручно осветлење бејаше *луч*. У новијој се сламари јавља *жижак*, који се прављао кад би се лој метнуо у какав чепар, у који би се метао један крај упреденог фитиља од памука или крпе, чији би се други крај запалио. Према жишку се ноћу радило. За овим је дошла лојана свећа, а у доцније време миликерц и гас. Палидрвца су у старије време замењивали огњило и труд. *Светњак* за свећу се правио од дулека задељаног с доње стране да би стабилније стајао. С горње стране би га провртили, те направили рупу у коју је углављивана свећа. Или су просто забадали свећу у какав суд са песком или трицама.

Јела и пића. — Јело се од вајкада готовило у земљаним лонцима и бакарним тепсијама. Огњиште је било укопано насред „куће“. На њему је у најстарије време била укопана гвоздена *мечка*, на коју су слагали гламње, да се ватра не би спљескала (Сл. 14.). Јела су: чорба, јанија, зељаник, гибаница, скроб, кисео купус, пасуљ, сир, млеко, кајмак, кромпир, кисела и сува паприка, сланина, пастрма, зеље, печење, проја и пшеничан хлеб. Од пића: ракија шљивова и комова, која се пије хладна и грејана. Грејана се заслађује медом или сувим шљивама, које су се мужале по ракији, јер шећера не беше. Вина је било врло слабо.

Сл. 14. Мечка на огњишту.

У старије време воду су пили са кладенца, чесме и реке; врло су ретки били бунари у дворишту. Су-

дове су затискивали дрвеним чеповима или покривали убрусом.

Појата и колиба.

По̏ја̑та̑ или ко̏ли̑ба̑ находи се по селима у низини још по мало, али их по брдским крајевима има доста. Тако у планини долази по једна појата на 5 домова, докле су у низини тек 4 на 100. Појате су од села удаљене по планини највише по 5, а у низини само по 2 km. Садање се појате не премештају, а старе су се премештале. У старије време појате су се градиле кад би се побиле у земљу четири или и више дугачких дрвета, дебелих у пречнику по 1 dm.; то су *рогови*. Два наспрамна рога се утврде међу собом, по што се један у врху усече ракљасто, у што се ужлеби други и оба се пробуше и дрвеним клином утврде. Друга се два наспрамна рога у врху усеку и у крајеве клина одупру. Тако се могу утврдити и више пари рогова. Тада се рогови до половине латнама полатне, утврдивши латне дрвеним клиновима, или их везавши за рогове лозом, и тако се полатне све до врха. Ако се латне не повијају за роговима, мало их насеку. При врху, пак, где се полатнити не може, употребљавају се рачваста дрвета, која крајевима најашу на најгорњу латну, а трећим крајем, дршком, запрече празно место, те тако слама не пропада. Сад се уз доњу половину рогова поређају мало косо платине, и на једном се месту остави рупа за врата. Платине се ограде за 2 dm. удаљеним од њих плотом, званим *заплотњак*, оставивши само врата слободна. У тај се простор набије слама, којом се и цела појата покрива. По врху сламе удари се *лемезје*. Изнутра се на роговима утврде поло-

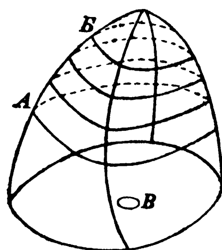

Сл. 15. Појата.

жено даске, и то је таван. На средини је ватриште, а димњака немају (Сл. 15.).

На вратима се ударе два дирека, утврђена и горе и доле. Један је дирек доле дебео и засечен, на том засеку има рупа, која се зове *стопица*. Врата су од 3-4 даске кушацима утврђене. Крајња даска има и доле и горе напуштен репић. Горњи се зове *вретено*, а доњи *петица*. Петица се обрће на стопици, а вретено је обухваћено пелешницом, која је утврђена за горњи праг и дирек. Врата се затварају засоницом. И сада има оваких појата по планинским селима, али ретко; већином су појате лепе, мале кућице *чатмаре* — *чакмаре* са једном оџаклијом („кућом“) и једном собицом. У овим појатама по планинама ноћивају задругари на смену недељно и ту музу стоку, сире сир и т. д.

Код појате има *кошара*, *наслон*, па и *јар* за стоку. Ту су и *торови*. Кошара се гради исто онако као и појата, само према првој латни ударе с поља пречницу, између пречнице и најдоње латне завуку се даске, које тако затварају улаз у кошару. При дну улаза с поља удари се пречница, која брани да стока изнутра не отвара врата. Наслони се находе једино још по планинским селима. Праве се овако: Побију се две соје, на њих се положи мотка, на коју се прислањају платине, само се оставе врата. Или се побију четири соје и на њих положе четири мотке, па се около ређају платине, само се остави пролаз, на којем су врата, као и на кошари. Први је дугуљаст, а други округао. Наслони се не покривају. У њима као и у кошари имају унаоколо јасла. У наслоне се затварају једино овце и козе, а у кошару и ситна и крупна стока.

IV. Приче и тумачења о постанку имена.

Име области. — Левач, вели народно предање, тако је назвао Кнез Лазар, што му је био с леве стране Мораве.

Имена села. — *Пољна.* Нема никакве приче, којом би се тумачило име овога села, само се прича да је данашња Пољна била некада велика варош, која се звала *Шер-Пољна* и да је лежала на јужном подножју Благотина. И сада се при орању налазе многе старине и читави зидани бунари, сад већ земљом затрпани. Находе се развалине од двеју цркава, које су удаљене једна од друге 2-3 km. По Рајкову Потоку и потоку Степовцу находи се често згура, по чему би се дало извести да је то била каква рударска варош.

Сугубина. — Име овога села је постало на овај начин: Када су Турци све знаменитости и манастире по Србији порушили и спалили, сазнаду и за манастир Каленић, те се крену да и њега поруше. На то се скупе Срби из Левча, те на месту данашње Мале Сугубине дочекају Турке и све их погубе — *сагубе.* Тако се село прозове *Сагубина* — *Сугубина.* А на коси на којо се то десило находиле су се доцније турске чалме, те се и она прозове *Чалма.*

Божуревац. — Прича се да је ту била башта господара града у Доњем Дубичу, и усред те баште дрво божурово као украс, од кога је и село име добило. А прича се да је село то име добило просто од горе божурове.

Риљац, веле, тако се прозвао по *рилици* — *ралици* онога орача, који је орао на Вртолому, коју је олуја ту донела.

Превеш (gen. Превешти). — Прича вели да се тако назвао по *превеси* жене поминатог орача, која је ту пала. Друго предање вели кад је Кнез Лазар ишао некад са Милошем Обилићем у манастир Каленић, да га је завео Милош пречим путем преко овога села, те му је Кнез Лазар на то рекао: „Е! јеси, Милошу, веш, па *превеш!*", од чега се тако и село прозове. Постоји и треће предање о постанку имена овога села. Тако се прича да кад је Кнез Лазар бирао место за манастир Каленић, одлучио се био да га гради у Лепојевићу, где је до скора стајала велика гомила крупног камења, за које је народ причао да је био тај камен навучен за поменути манастир. Но, неки човек покаже Кнезу Лазару лепше место за манастир дубље у планини, на шта му овај рече да је веш па *превеш*, што остаде као надимак томе човеку, а по њему се и село тако прозове[1]).

Лепојевић-е. — За ово се село прича да се прозвало овако, што је Кнез Лазар бирајући место за манастир Каленић,

[1]) За ово се село прича да су му сви људи на Косову изгинули, те је остало 77 удовица.

изабрао у овом селу, као што је раније речено, и рекао да је то место *леио*.

Богдање, што је ту живео Југ-Богдан.

Медвеђе. — Прича се да је на месту данашњег села Медвеђа била врло честа шума, у којој се находило медведа, те се тако и село прозвало. Крајеви села обично доводе своје име по месту одакле су се доселили они, који су дотични крај населили. Тако *Шавран-Мала*, по досељеницима из села Шаврана у Жупи. *Трњачка Мала*, по једнима по селу Трњанима, одакле су први досељеници, а по другима по трњу, које је ту било, па је доцније искрчено. *Шумаричка Мала*, по шуми која је ту била. *Ратај-Мала*, по селу Ратају (окр. крушевачки), одакле су први досељеници. *Брђанска Мала*, због брдовитог положаја на коме је. *Ковачевићска Мала* и *Иричка Мала*, по именима највећих породица у њима. Блиска шума *Тоионица* тако се назвала због тога што су у њој налажене разне ствари, као: котлови, црепови, раоници, нека смеса као туч и као неки одломци од топова, те се говори да су ту ливени или бар чувани топови, од чега је дошло то назвање. Шума *Орловац*, по многим орловима, који су ту некад били. *Лииак*, по липама, које су ту расле[1]).

Грабовац, од грабове горе.

Раинац, по црквини, која се звала Раина.

Шљивица. — О овоме имену прича се кад су први досељеници ту дошли замоле калуђере манастира Каленића да им допусте да се ту где настане. Ови им за једну јалову краву даду једну равничицу с извором, више кога је било дрво шљивица, које је сада насред села. Од те шљивице је и село то име добило.

Оиарић-е, отуда што га увек слана *оиари*.

Белушић-е, због тога што је ту некад био турски хан, који се из далека *белио*.

Секурич, због досељеника из Секирича код Ситнице. Због тога Турчин, коме је припадала та земља, нареди да се и ово ново село зове као и оно старо. Други пак веле да се зове због тога што су Турци у време Кочине Крајине све сељаке тога села исекли.

Драгово, тако прозвато 1900. год., састављено од три села: *Волујак* или *Волујци*, код кога има место *Пазариште*, на коме је држан велики вашар *волова*, те када неки пут за неколико ча-

---

[1]) Ови су подаци о Медвеђи из извештаја г. Љубомира Симоничића.

сова помањка сва стока, прозове се Волујак; *Пу̑љак* или *Пу̑љци*, по томе што је ту некад живео неки Турчин по имену Пуља; *Дубница*, о чијем се имену прича двојако. Тако се на пример доводи њено име, отуда, што када некад Проклету Јерину отера њен зет Никола Бољар, она је ту у потоку Дубовцу сву ноћ *дубела* на киши, чекајући војску да јој дође, те да се освети зету. Тако се тај поток прозове и, кад се сељаци из тога потока иселе, задрже то име и новом селу. Други причају кад су некад сељаци убили неког Турчина, Турци дођу да се освете, но сељаци побегну у планину, а Турци ухвате само једну бабу и стану је мучити да прокаже где су сељаци. Кад баба није хтела то учинити, Турци је наместе, те је 24 часа *дубела*.

Надрље. — Кад је Проклета Јерина срушила град свога зета Николе Бољара, Никола је побегао, а Јерина га гонила и ту га *надрла*.

Доброселица. — Пре се ово село звало *Злоселица*, па је због ружноће тога имена промењено у *Доброселица*.

Малешево, по томе што се некад рачунало као мала села Жупањевца.

Баре, по баровном земљишту.

Велика Пчелица. — У атару овога села, веле, била су у старо време два села: *Исаковац* и *Мишинац*. У оба је било много пчела. Једаред неки домаћин из Исаковца направи пчеле, те удавише неког лопова из Мишинца, који је крао мед. На месту, где је тај лопов закопан, продуже се сељаци из Мишинца копати, те се то гробље прозове пчеличко, а од њега и село се овако прозове.

Ратковић-е, по неком Ратку, који се ту први доселио.

Слатина, због подводног земљишта на коме је.

Течић-е, због тога што се ту реке и потоци *стичу*.

Кавадар. — Предање прича да је косом од брда Главеје више Рековца, која се пружа до у дно села Лоћике, била варош, тако да је мачка могла по крововима прећи с краја до на крај вароши И део вароши, на коме је сада ово село био је сав од кавана, те се отуда и село прозвало Кавадар.

Горња Сабанта, због тога што је ту неки бег погинуо, па му ту и сабља остала.

Рујишник. — Предање вели да га је тако назвао Кнез Лазар по *рујноме* вину, које му је одатле у марами доношено. Има о томе и једна народна песма, само што је старац, од кога сам слушао, није умео сву и редом исказати. Она гласи:

Једно вече баш кад сунце седа,
Шеташе се српски Кнез-Лазаре
Испред своје пребијеле куле,
Пребијеле куле Лазарице,
На лицу му сумор беше пао.
Тад се кнеже хтеде повратити
На танану, пребијелу кулу,
Пред кулом је кнеже застануо,
Па погледа десно и лијево
Не би л' кога мог'о угледати,
Ал' угледа свога вјерног слугу,
Вјерног слугу Раде Милутина.
„Чујеш мене, моја вјерна слуго,
„Вјерна слуго, Раде Милутине,
„Да отидеш у доње подруме,
„Да позовеш војводу Милоша.
„Нека дође на танану кулу."
Кад то зачу Раде Милутине,
Оде Раде у доње подруме,
Те дозивље војводу Милоша:
„Чујеш море, војвода Милоше,
„Хајде горе на танану кулу,
„Код честитог нашег господара,
„Господара српског Кнез-Лазара".
Кад то зачу војвода Милошу,
Скочи Милош на ноге лагане,
Па припаса сабљу димискију,
Оде горе на танану кулу,
Код свог таста српског Кнез-Лазара.
Кад га виде српски Кнеже Лазо,
Тада кнеже ријеч говорио:
„О мој зете, Милошу војвода,
„Сједи мало да ти ријеч кажем".

Онда му кнез каже да иде у данашњи Ријишник да донесе рујно вино, па вели:

„Преко наше тихе Моравице,
„Говоре ми и причају људи:
„Да постоје многи винограђи,
„Винограђи Ђорђа Кастријоте,
„Господара земље Арбаније" . . . . .

Даље је старац песму заборавио, али зна да је Милош отишао у винограде са своја два побратима и да су ту затекли Ђорђа Кастријоту са берачима и узели вино и за опкладу донели га у марамама кнезу у Крушевац, који онда то место прозове *Рујишник*.

Имена осталих места. *Гледићске Планине*, што се са њих далеко гледа.

Татарна је добила назив, што су од ње некад долазили Татари.

Самар, што из далека гледан има облик самара.

Тиква се тако назвала, вели народ, што је ту Силна Јерина одсекла зету главу — *тикву*.

Благотин, веле једни, добио је тај назив по томе што су по њему била трла и бачије, из којих су добијали *благоту* (млеко, сир и скоруп); други пак што је са њега Царица Милица угледала сина Стевана, кад је долазио из Крушевца у Каленић, па је узвикнула: „*Благо* мени, ето мога сина!“

Брдо *Аљетин* се назвало овим именом што су некад некакву девојку ту курјаци изели, те су од ње остале само *аљине*.

У Горњем Дубичу има место *Металица*, које се тако прозвало по томе, што је Краљевић Марко *метао* камење, тешко по 100 Kgr. у атар риљачки, где и данас народ показује неко камење, велећи да је то оно, што је Марко ту добацивао.

Између Велике Пчелице и Доње Сабанте има брдо *Стражара*, где је била стража, која је чувала Крагујевац од турског напада. Са тога се брда види сав Крагујевац, а догледом и Јагодина и Крушевац.

Смрдан-Брдо, по томе што су ту Срби у збегу толико Турака побили да је све смрдело.

Манастир Каленић, вели народно предање, овако је добио своје име кад је Царица Милица, позвата од сина да види манастир, јахала на коњу друмом Дервен-Вошиновцем, па кад је коњ угледао крст на манастиру, од блеска се презнуо и оборио царицу, те она онда рекла: „Еј! синко не било ти валило, но ти било *калило*!“

V. Оснивање села, ранија насеља и њихови трагови. Порекло становништва.

Народно предање прича, када се подигао на Турке Коча Капетан, да су са њим били готово једино Левчани,

те зато Турци, савладавши Кочу, попале Левач и куће са земљом сравне, а Левчани се растурише; особито их много пребеже у Срем. Доцније се многи враћаху на згаришта својих кућа, те се почеше и насељавати, али сада мало подаље од старог села. С тога су данас у Левчу *селишта* и *стара села* врло честа. Тако је помињата *Шер-Пољна* поред Благотина, северно од садањег села Пољне. Код села Мале Дренове има поток зван *Зли Поток*, у коме је било село. Ту, веле, кад је некад био сабор о Ускрсу, Турци нападну и све исеку. Село се исели и поток се прозове Зли Поток. Зове се још и *Пуста Дренова*, а и *Старо Село*. У помињатој шуми Топоници, веле, било је село истог имена. Сем ових, има још селишта у Лепојевићу, Вукмановцу и Великој Крушевици; *старих села* у Секуричу, Рабеновцу, Дулену, Великој Сугубини, Калудри, Дубници и Урсулу. Сва су ова селишта постала од турског насиља, сем последњег, које се преселило одатле због рђаве пијаће воде. Село Божуревац било је најпре у Кованлуку (место у атару тога села), па се на ово место преселило због куге.

Да на овом месту рекнемо коју и о *збеговиштима*, која се у Левчу находе на више места. У њих се народ обично привремено склањао од турског насиља. Таква су збеговишта у Урсулу и Великој Сугубини. А има збеговишта и од болести: када би завладала зараза народ је напуштао село ради чистоће ваздуха и живео у збегу докле не би престала. У Великој Пчелици има *Стрељин Збег*, тако назван по некаквом старцу Стрељи, који је ту у планини Малом Јасику крио народ од Турака.

О каквим старијим насељеницима Левча народно предање ништа не зна. Вели само да је, кад су га данашњи становници населили, био сав зарастао у шуми и лугу. Данашње становништво није одавна ту. И они који

важе као староседеоци само су се раније доселили него остали, те су заборавили одакле су старином. Ти „староседеоци“ у Левчу обично заузимају средину села. Највише је досељеника из Топлице, односно са Копаоника, затим са Косова и Жупе и, од даљих крајева, из Црне Горе.

Досељавање је било нај јаче у два маха: после Кочине Крајине, када је остало пусто земљиште због бегства ранијег становништва у Срем и други пут у време Карађорђева устанка.

Порекло становништва по селима.

Опариће. — У Опарићу има 257 кућа. Породице су: *Радовановићи* (2)[1], староседеоци, славе Аранђелов-дан, а преслава им је Велика Госпођа. — *Миленковићи* (4), такође староседеоци, славе Св. Јована по Божићу, а преслава им је Ивањ-дан. — *Брашићи* (11), досељени из Копаоника, а зову их *Старовлашанима*, славе Ђурђиц, а преслављају Ђурђев-дан. — *Ивановићи* (7), досељеници са Косова, славе Аранђелов-дан, а преслављају Велику Госпођу. — *Радовановићи* (9), доселили су се такође са Косова, славе Св. Јована по Божићу, а преслављају Св. Илију. — *Вукићевићи* (19), доселили су се из Црне Горе у Косово, а одатле су дошли овде, славе Аранђелов-дан, а преслављају Велику Госпођу. — *Дацићи* (2), не зна се одакле су, славе Петковицу (14|X), а преслављају Петковицу (26|VII). — *Поповићи* (9), досељеници са Копаоника, славе Аранђелов-дан (8|XI), а преслављају недељу што пада пред исти Аранђелов-дан. — *Јеремићи* (7), досељеници са Голака из „Арнаутско“, славе Аранђелов-дан, а преслављају Велику Госпођу. — *Жаревци* (4), досељеници из села Жарева у округу крушевачком, славе Никољ-дан, а преслављају Св. Николу, што пада 9. маја. — *Дробњаци* (4), досељеници из Црне Горе, најпре су се били населили у Косову, па су одатле дошли овде, славе Ђурђевдан, а преслављају Св. Илију. — *Крстићи* (3), не памте одакле су, славе Аранђелов-дан (8|XI), а преслава им је Св. Аранђел (13|VII). — *Цветковићи* (9), не зна се одакле су, славе Св. Јована Милостивог, преславе немају. Једна су породица са Поповићима у Риљцу и Рековцу.

[1]) Број у загради означује број кућа дотичне породице. Породице, о чијем се пореклу ништа није могло сазнати, нису помињате.

Мала Дренова. — У Малој Дренови има 130 кућа. У њој су: *Алексићи* (6), староседеоци, славе Св. Николу (6|XII), а преслављају Св. Николу (9|V). — *Ерци* (14), доселили су се из Херцеговине у село Раинац. Кад су некад Турци исекли све живо у Раинцу, остало је од Ераца двоје мушке деце, од којих је једно отишло у село Кнић у Гружи, а друго се доселило у Малу Дренову. Славе Св. Николу (6|XII), а преслављају Св. Николу (9|V). — *Јевремовићи* (6), досељеници из Топлице, слава им је Св. Никола (6|XII), а преслава Св. Никола (9|V). — *Промицаћи* (8), досељеници из Промицала у Старој Србији, славе Петров-дан, а преслављају Св. Саву. — *Луковци* (4), доселили се из села Лукова у Топлици, славе Илин-дан, преславе немају. — *Бранковићи* (8), досељеници из Срема. Називају их и *Кулизе* и сматрају за издајнике, славе Св. Краља (11|XI), а преслављају Преображење. Преславу су од скора узели. — *Томићи* (5), досељеници из Топлице, славе Св. Тому, а преслављају Томину Недељу по Ускрсу. — *Раичевићи* (6), не зна се одакле су, славе Св. Ћирика (14|II), а преслављају Св. Ћирика (15|VII). — *Проштаревићи* (7), не зна се одакле су досељени. Прозвати су тако што су, кад су се доселили, цепали сељацима *прошје* под надницу, славе Св. Краља (11|XI), прекаде немају. — *Златићи* (10), пореклом Власи, славе Св. Луку (18|X), а преслављају Св. Марка (7|VI). — *Стојаковићи* (7), не зна се одакле су се доселили, славе Св. Николу зимњег (6|XII), а преслављају Св. Николу летњег (9|V). — *Бабићи* (8), не знају одакле су, славе Св. Јована по Божићу, а преслављају Ивањ-дан. — *Савковићи* (6), Бугари, славе Петковицу (14|X), а преслава им је Петковица (26|VII). — *Вратарци* (6), доселили су се из Вратара у Жупи, славе Ђурђиц (3|XI), а преслављају Ђурђев-дан. — *Тувегџићи* (3), не зна се одакле су, славе Ђурђиц (3|XI), а преслављају Ђурђев-дан. — *Глишићи* (4), из Морачана у Црној Гори, славе Аранђелов-дан, а преслављају Велику Госпођу. — *Спасићи.*

Рибаљ. — У селу имају 162 куће. Породице су: *Јабланци* (23), староседеоци, по некима досељеници из Топлице, славе Св. Стевана (27|XII), а преслављају Св. Стевана (2|VIII). — *Ћосићи* (18), досељеници из Топлице, славе Св. Јована по Божићу, а преслава им је Св. Јован (29|VIII). — *Гочани* (14), досељеници из Гоча, славе Аранђелов-дан (8|XI), а преслављају Аранђелов-дан (13|VII). — *Орољићи* (13), досељеници са Копаоника, славе Св. Тому, а преслављају Преображење. — *Ничићи* (6), досељеници из Топлице, славе Св. Јована по Божићу, а преслављају Св. Јована (29|VIII). — *Поповићи* (3), досељеници из Копарића у Старој Србији, славе Св.

Јована (12|XI), преславе немају. — *Штављани* (16), досељеници из Штаве у Горњој Топлици, славе Св. Краља (11|XI), а преслављају Преображење.

Лепојевиће. — У селу имају 74 куће. Породице су ове: *Златанци* (21), староседеоци, прозвани овако по Злати, која се доселила из неког Ораховца, славе Ђурђев-дан, а преслављају Ђурђиц (3|XI). — *Кнежевци* (10), досељеници из Кнежева у Старој Србији, славе Ђурђев-дан, а преслављају Ђурђиц. — *Борчанци* (5), досељеници из Борчана, славе Св. Андрију (30|XI), а преслава им је Петров-дан. — *Брђанци* (7), досељеници из Брђана код Бруса, слава им је Аранђелов-дан, а преслава Велика Госпођа. — *Поповићи* (6), досељеници из Топлице, славе Никољ-дан, а преслављају Ђурђев-дан.

Божуревац. — У Божуревцу има 55 кућа. Породице су ове: *Дробњаци*, доселили су се из Црне Горе. Најпре су дошли у Кованлук, а затим пређу у Божуревац, славе Ђурђев-дан, преслављају Илин-дан. — *Шљерићи* (6), досељеници из Топлице, славе Св. Врачеве (1|XI), а преслављају Св. Врачеве (1|VII). — *Промицаћи* (8), из Топлице. Слава им је Петров-дан, а преслава Верижице (16|I). — *Троишићи* (10). — *Живкићи* (8). — *Рачићи* (3).

Раинац. — У Раинцу има 120 кућа. Породице су ове: *Лажићи* (5), дошли из Лажана „од Високо Дечане“, славе Св. Јована по Божићу (7|I), а преслављају Св. Јована (29|VIII). — *Судимци* (4), досељеници из Судимља, славе Никољ-дан, преслављају Св. Николу летњег (9|V). Једна су породица с онима из Шљивице. — *Колашинци* (12), досељеници из Колашина, славе Петковицу (14|X), преслављају Петковицу (26|VII). — *Божановићи* (2), досељеници из Божановца, славе Митров-дан, преслављају Св. Андрију. — *Максићи* (2), не зна се одакле су се доселили, славе Ђурђиц, преславе немају. — *Борчанци* (3), досељени из Борчана на Копаонику, славе Андријев-дан, преслављају Петров-дан.

Мала Сугубина. — У Малој Сугубини има 60 кућа. Породице су ове: *Мачужићи* (9), досељеници из Матаруге код манастира Жиче, славе Ђурђев-дан, преслављају Ђурђиц. — *Драшковићи* (11), за њих се прича да су овде од вајкада, славе Св. Стевана (27|XII), преслављају Св. Стевана (2|VIII).

Рујишник. — У Рујишнику имају 72 куће. Породице су: *Михајловићи* (Спасојевићи), досељеници из Драгачева, славе Аранђелов-дан (8|XI), преслава им је Аранђелов-дан (13|VII). — *Срњанци* (14), досељеници из Срња код Крушевца, славе Св. Стевана (27|XII), преслављају Св. Стевана (2|VIII). — *Шипићи*, дошли из Шипа, славе Св. Ћирила и Методија (11|V), преслава им је Св. Ћирик (15|VII).

Медвеђа. — У Медвеђи има 511 кућа. Породице су у селу ове: *Кезићи* (5), досељеници из Жупе, славе Св. Јована (7|I), преслављају Ивањ-дан. — *Брадићи* (13), досељеници из Брада у Жупи, славе Св. Лазара (у очи Цвети). — *Сремци* (6), дошли из Срема, слава им је Ђурђиц, преслава Ђурђев-дан. — *Ђукићи* (3), досељени из Жупе, славе Ђурђиц, а прекада им је Ђурђев-дан. — *Јаћићи* (3), досељени из Жупе, слава им је Ђурђиц, а прекада Ђурђев-дан. — *Здравићи* (10), досељеници из Здравиња у Топлици, слава им је Аранђелов-дан, а прекада Ивањ-дан. — *Стојадиновићи* (Стојићи) (4), Бугари, славе Никољ-дан (6|XII), преслављују Никољ-дан (9|V). — *Поповићи* (4), досељеници из Попова у Топлици, славе Никољ-дан (6|XII), преслављују Св. Николу летњег. — *Ђаволовићи* (4), не зна се одакле су, славе Св. Јована по Божићу, а прекада им је Ивањ-дан. — *Еркићи* (4), Ере, славе Никољ-дан (6|XII), прекада им је Св. Никола (9|V).

Богдање. — У Богдању има 170 кућа. Породице су ове: *Апостоловићи* (6), досељени из Копаоника, славе Никољ-дан (6|XII), преслава им је Св. Никола (9|V). — *Пуношевци* (4), досељеници из Пуношева, славе Св. Тому, преслављују Томину Недељу по Ускрсу. — *Палићи* (6), досељени из Копаоника, славе Св. Николу (6|XII), прекада им је Св. Никола (9|V). — *Катићи* (6), не зна се одакле су досељени, славе Св. Јована (12|XI), прекаде немају. — *Стаменковићи* (2), досељеници из Копаоника, славе Аранђелов-дан (8|XI), прекада им је Аранђелов-дан (13|VII).

Планиница. — У Планиници има 30 кућа. Породице су ове: *Овакарићи* (2), досељени из Топлице, славе Никољ-дан (6|XII), прекада им је Св. Никола (9|V). — *Илићи* (4), досељеници из Топлице, славе Никољ-дан (6|XII), прекада им је Св. Никола (9|V). — *Блажевци* (3), досељени из Блажева у Горњој Топлици, славе Велики Спасов-дан, прекада им је Аранђелов-дан (8|XI). — *Арнаути* (1), досељеници из Топлице, славе Томин-дан, преслављују Томину Недељу по Ускрсу.

Шљивица. — У селу Шљивици имају 34 куће. Породице су: *Судимци* (31), досељеници из Судимља у Горњој Топлици, славе Никољ-дан, а преслава им је Св. Агатоник (22|VIII). Рођаци с онима из Раинца. — *Давидовићи* (2), досељеници са Косова, славе Св. Тому, преславе немају.

Горњи Дубич. — У Горњем Дубичу имају 44 куће. Породице су: *Ристићи* (12), досељеници са Копаоника, слава им је Ђурђиц (3|XI), а преслава Ђурђев-дан (23|IV). — *Арсићи* (9), досељеници са Косова, славе Ђурђиц (3|XI), а преслављају Ђурђев-

дан. — *Пешићи* (14), досељеници са Косова. Слава им је Томин-дан (6|X), а преслава Томина Недеља по Ускрсу. — *Давидовићи* (5), досељеници са Косова. Славе Томин-дан, а преслављују Томину Недељу по Ускрсу. — *Ивановићи* (5), досељеници са Косова. Слава им је Св. Параскева (14|X), а преслава Св. Параскева (26|VII).

Превеш. — У Превешти имају 94 куће. Породице су: *Мирковићи* (9), доселили се одавно из Скадра. Славе Св. Јована (7|I), а преслављују Ивањ-дан. — *Јанковићи* (9), досељени из Пећи. Слава им је Св. Јован (7|I), а преслава недеља по Петрову-дне. — *Кандићи* (14), досељени из Колашина. Славе Петковицу (14|X), а преслава им је Петковица (26|VII). — *Ковачевићи* (8), досељеници из Доњег Тенкова. Славе Петров-дан, преславе немају. — *Милићевићи* (10), славе Св. Николу (6|XII), а преслављују летњег (9|V). — *Видаковићи* (11), досељеници са Косова. Славе Св. Јована (7|I), а преслава им је Ивањ-дан. — *Угриновићи* (5), староседеоци. Славе Св. Јована (7|I), а преслава им је (24|VI). — *Белојевићи* (4), славе Св. Краља, а преслава им је Преображење. — *Вучетићи* (8), славе Аранђелов-дан, преслава им је Велика Госпођа.

Прњавор. — У Прњавору има 40 кућа. Породице су: *Рашковићи* (7), досељеници из Црне Горе. Славе Св. Јована (7|I), а преслава им је Св. Илија. — *Лукићи* (1), досељеници из Црне Горе. Славе Срђев-дан, а преслава им је Св. Агатоник (22|VIII). — *Максићи*, досељеници из Црне Горе. Слава им је Св. Јован (7|I), а преслава Ивањ-дан (24|VI). — *Милисављевићи* (3), досељеници из Црне Горе. Славе зимњег Св. Николу (6|XII), а преслављују летњег (9|V).

Жупањевац. — У Жупањевцу има 113 кућа. Породице су: *Вучићевци* (14), досељеници из Пећи. Славе Св. Николу зимњег (6|XII), а преслављују летњег (9|V). — *Морачани* (42), досељеници из Црне Горе. Славе Св. Аранђела (8|XI), а преслава им је Св. Аранђел (26|III). — *Блажевци* (14), досељеници из Блажева у Горњој Топлици. Славе Ђурђиц (3|XI), а преслављују Ђурђев-дан (23|IV). — *Бркићи* (Кулизе) (1), славе Св. Краља (11|XI), преславе немају.

Надрље. — У Надрљу имају 62 куће. Сељаци су сви досељени са Малог Косова и из Параде. Сви славе Петковицу (14|X), а преслављују Петковицу (26|VII).

Малешево. — У Малешеву имају 32 куће. Породице су: *Јеротијевићи* (8), досељеници са Косова. Славе Св. Аранђела (8|XI), а преслава им је Св. Аранђел (26|III). — *Куштрићи* (4), досељеници из Новога Села у ср. трстеничком. Прво су били насељени у Надрљу. Славе Св. Николу зимњег, а преслављују летњег. — *Томићи* (8), досељеници од Тимока. Славе Св. Тому (6|X), а пре-

слављају Томину Недељу по Ускрсу. — *Радошевићи* (6), досељеници из Копаоника. Славе Св. Аранђела (8|XI), а преслављају Светог Аранђела (26|III).

Доброселица. — У Доброселици има 68 кућа. Породице су: *Радошевићи* (12), досељеници из Мораче. Славе Аранђелов-дан (8|XI), а преслава им је Велика Госпођа. — *Гољићи* (16), досељеници из Пећи. Славе Св. Јована (7|I), а преслава им је Ивањ-дан (24|VI). — *Синђићи* (10), досељеници из Колашина. Славе Св. Параскеву (14|X), а преслава им је Св. Параскева (26|VII).

Дулене. — У овом селу има 78 кућа. Породице су: *Марковићи* (9), славе Св. Луку (18|X), а преслављају Св. Марка (25|IV). — *Бачевићи* (2), славе зимњег, а преслављају летњег Св. Николу. — *Анђелковићи* (4), слава им је Ђурђиц (3|XI), а преслава Ђурђев-дан (23|IV). Сви су се они доселили из Топлице.

Велика Сугубина. — У селу има 130 кућа. Породице су: *Радовановићи* (13), старинци. Славе Св. Николу зимњег, а преслављају летњег. — *Шапоњићи* (25), не зна се одакле су досељени. Славе Св. Саву (14|I), преславе немају. Остали су сви доцнији досељеници из рудничког и крагујевачког округа.

Слатина. — У Слатини има 50 кућа. Породице су: *Милићевци* (6), они су од три брата, који су се доселили са Рудника. Славе Ђурђиц (3|XI), а преслављују Св. Пантелију. Остали су из рудничког и крагујевачког округа.

Ратковиће. — *Радосавчевићи*, досељеници из Копарића. Они су сродници са Тувеџићима у Вукмановцу, Челиковићима у Урсулу и Поповићима у Рековцу и Риљцу. Славе Св. Јована (12|XI), преславе немају. — *Спасићи* (2), славе Ђурђев-дан (23|IV), преслава им је Ђурђиц (3|XI).

Кавадар. — У Кавадару има 109 кућа. Породице су: *Љуптенци* (11), досељеници из Љуптена под Јастрепцем (окр. крушевачки). Славе Ђурђиц (3|XI), преславе немају. — *Тиисари* (5), досељеници из Копаоника. Слава им је Ђурђиц (3|XI), а преслава Ђурђев-дан. — *Добрићи* (25), досељеници из Копаоника. Славе Св. Јована (7|I), а преслављају Ивањ-дан (24|VI). — *Радицићи* (14), стари се њихов призетио у Љуптенце, а не зна се одакле је био. Славе Св. Јована (7|I), а преслављају Ивањ-дан (24|VI).

Цикоте. — У овом селу имају 62 куће. Породице су: *Симоновићи* (5), досељеници из Топлице. Славе Св. Алимпија (26|XI), преславе немају. Остали су из Старе Србије.

Ломница. — Сви су сељаци досељени из Топлице.

Рековац. — У варошици Рековцу има 255 кућа. Породице су: *Шишмановићи* (3), староседеоци. Славе Св. Аксентија (14|II), а преслава им је Св. Ћирик (15|VII). — *Перићи* (5), досељеници из Топлице. Славе зимњег, а прослављају летњег Св. Николу. Рођаци су са Ђешићима у Пољни. — *Спасићи* (14), досељеници из Шантаровца у срезу беличком. Слава им је Ђурђевдан (23|IV), а преслава Ђурђиц (3|XI). Рођаци са Спасићима у Великој Крушевици, Ратковићу и Малој Дренови. Има их још и у Великој Медвеђи (Ресава), Београду и Паланци. — *Анђелићи* (10), досељеници из Топлице. Славе Св. Аранђела (8|XI), а преслава им је Св. Аранђел (13|VII). — *Ћупићи* (5), досељеници из Топлице. Слава им је Св. Јован (7|I), а преслава Ивањ-дан (24|VI). — *Остојићи* (13), старинци. Славе Св. Николу зимњег, а прослављају летњег. Има их једна кућа и у Београду. — *Жуњићи* (4), досељеници из Жуња у округу крушевачком. Славе Св. Аранђела (8|XI), прослављају Св. Аранђела (13|VII). — *Бушетићи* (14), досељеници из Беласице. Слава им је Св. Тома (6|X), а преслава Томина Недеља по Ускрсу. То су име добили због тога, што им је неки стари *обушио* уши. Има их још у Милутовцу и Падежу (срез темнићски) и Мијајловцу. — *Дробњаци* (7), досељеници из Црне Горе. Славе Св. Ђорђа (23|IV), а прослављају Св. Илију (20|VII). — *Томићи* (20), досељеници из Топлице. Славе Св. Луку (18|X), а прослављају Св. Параскеву (26|VII). — *Поповићи* (3), досељеници из Топлице. Славе Св. Јована (12|XI), преславе немају. Прво су се били доселили у Риљац. Једна су породица са Поповићима у Риљцу и Цветковићима у Опарићу.

Урсуле. — У овом селу има 90 кућа. Породице су: *Кајићи* (2), досељеници из Топлице. Славе Св. Лазара. — *Милосавчићевићи* (25), досељеници из Топлице. Слава им је Ђурђиц (3|XI), а преслава Ђурђев-дан (23|IV). — *Шошићи* (7), досељеници из Топлице. Славе зимњег, а прослављају летњег Св. Николу. — *Бркићи* (5), досељеници из Топлице. Славе Ђурђиц (3|XI), а преслава им је Ђурђев-дан (23|IV). — *Челиковићи* (15), досељеници из Копарића. Славе Св. Јована (12|XI), преславе немају.

Вукмановац. — У Вукмановцу имају 123 куће. Породице су: *Колићи* (3), старинци. Славе Св. Николу (6|XII), а преслава им је Ђурђев-дан (23|IV). — *Никшићи-Црнатовци* (3), досељеници из Црнатова у Доњој Топлици. Славе зимњег, а прослављају летњег Св. Николу. — *Тувеџићи* (5), досељеници из Топлице. Славе Св. Јована (12|XI), преславе немају. — *Грашевчани* (6), не зна се одакле су. Славе Св. Аранђела (8|XI), а преслава им је

Св. Аранђел (26|III). -- *Бакашуновићи* (3), не зна се одакле су се доселили. Славе Св. Параскеву (14|X), а преслављају Параскеву (26|VII). — *Цопићи* (5), не зна се одакле су досељени. Славе Св. Јована (7|J), преслава им је Ивањ-дан (24|VI). — *Смиљковићи* (10), не зна се одакле су се доселили. Славе Ђурђиц (3|XI), преслава им је Ђурђев-дан.

Рабеновац. — У Рабеновцу има 25 кућа. Породице су: *Мркићи* (6), досељеници из Топлице. Славе зимњег, а преслављају летњег Св. Николу. — *Ђокићи* (2), досељеници из Скопља. Славе Ђурђиц (3|XI), а преслављају Ђурђев-дан (23|IV). — *Тукићи* (1), досељеници из Скопља. Славе Ђурђиц (3|XI), а преслава им је Ђурђев-дан (23|IV). — *Вукањци* (7), досељеници из Вукање. Славе Ђурђиц (3|XI), преслављају Ђурђев-дан (23|IV).

Течиње. — У Течињу има 108 кућа. Породице су: *Ристићи* (4), досељеници из Топлице. Славе Никољ-дан зимњи (6|XII), а прекада им је Никољ-дан летњи (9|V). — *Домишевци* (30), досељеници из Старе Србије. Славе Ђурђев-дан (23|IV), а прекада им је Ђурђиц (3|XI).

Велика Пчелица. — У Великој Пчелици има 259 кућа. Породице су: *Пипери* (3), досељеници из Црне Горе из Пипера. Причају да су некад згрешили за нешто турском цару. Овај онда затражи од црногорског кнеза да му изда све Пипере, обећавајући да не би више никад ударао на Црну Гору. Кнез им одмах нареди да беже, те се они разбегну које куда. Још промене и славе, да би се што боље сакрили. Тако су ови Пипери славили Видов-дан, а данас славе Св. Аранђела (8|XI), сад преслављају Св. Аранђела (13|VII), а стара им је преслава била Св. Ћирик, те ни данас не раде на тај дан. — *Сталевићи* (4), досељеници из Црне Горе. Славе Св. Аранђела (8|XI), а прекађују Св. Аранђела (13|VII). — *Ћуковићи* (7), досељеници са Косова. Славе Ђурђев-дан, преславе немају. — *Браковићи* (6), досељеници са Косова. Славе Св. Николу зимњег, а преслављају летњег. — *Топличани* (3), досељеници из Топлице. Славе Св. Јована (7|I), преслављују Св. Николу летњег. — *Косовци* (2), досељеници са Косова. Славе Св. Јована (7|I). — *Милићи* (3), досељеници из Мораче у Црној Гори. Славе Св. Аранђела (8|XI), а прекада им је Св. Аранђел (13|VII). — *Бугари* (3), славе Св. Кузмана и Дамјана (1|XI). — *Милашиновићи-Бугари* (5), славе Св. Аранђела (8|XI), а прекада им је Св. Аранђел (13|VII). — *Арсићи* (2), досељеници из Рудника. Славе Св. Стевана (27|XII), а преслава им је Св. Стеван (2|VIII). — *Весовићи* (5).

Белушиће. — У Белушићу има 175 кућа. Породице су: *Јаковљевићи* (5), досељеници из Црне Горе. Слава им је Ђурђев-дан (23|IV), а преслава Ђурђиц (3|XI). — *Саратлићи* (25), досељеници од Врање. Славе Аранђелов-дан, а преслављају Бели Петак (по Светој Тројици). — *Картавељци* (20), досељеници од Врање. Славе Св. Аранђела (8|XI), а преслављају Св. Аранђела (13|VII). — *Крајиновићи* (8), досељеници из Крајине. Славе зимњег, а преслављају летњег Св. Николу. — *Петровићи* (10), досељеници из Топлице. Славе Св. Николу зимњег, а преслављају летњег. — *Моравкићи* (5), досељеници из Топлице. Славе Св. Алимпија (26|XI), прекаде немају. — *Зољићи* (6), досељеници из Копаоника. Славе Лазареву Суботу, прекаде немају. — *Павловићи* (3), досељеници из Јабукова код Врање. Славе зимњег, а преслављају летњег Св. Николу. — *Милетићи* (4), досељеници из Сушице (окр. крушевачки). Славе Св. Стевана (27|XII), а преслава им је Св. Аранђел (8|XI). — *Ужаревићи* (3), досељеници од Врање. Славе Св. Аранђела (8|XI), а преслава им је Св. Аранђел (13|VII).

Секурич. — У селу Секуричу има 240 кућа. Породице су: *Миличевци* (50), досељеници из Секирича у Ситници. Славе Св. Аранђела (8|XI), а преслава им је Св. Аранђел (13|VII). — *Дуленци* (20), досељеници из Дулена. Славе Ђурђиц (3|XI), преслављају Ђурђевдан (23|IV). — *Радојичићи* (10), досељеници из Секирича у Ситници. Славе зимњег, а преслављају летњег Св. Николу. — *Исавци* (2), досељеници из Исова. Славе Св. Стевана (27|XII), а преслављају Св. Стевана (2|VIII). — *Рамњани* (20), досељеници из села Рамња са Јанкове Клисуре.

Мотриће. — У Мотрићу има 56 кућа. Породице су: *Шљивари* (3), досељеници из Судимља. Славе Параскеву (14|X), преслављају (26|VII). — *Вуловићи* (12), досељеници са Копаоника. Славе Св. Николу, а преслава им је Св. Агатоник (22|VIII). С Вуловићима су иста породица и Аџићи у Милутовцу (ср. трстенички), Милојевићи у Великој Дренови (ср. трстенички) и Јолушићи у Трстенику. — *Бајчетинци* (3), досељеници из Бајчетине. Славе Св. Параскеву (14|X), а прекада им је Св. Параскева (26|VII). — *Топличани* (8), досељеници из Топлице. Славе (26|XI), преславе немају.

Комаране. — Причају да се некад из Судимља доселило шест брата, од којих је први остао у Медвеђи у срезу трстеничком, други у Великој Дренови, трећи у Раинцу, четврти у Шљивици, пети у Мотрићима, а шести у овом селу.

Горња Сабанта. — У Горњој Сабанти има 140 кућа. Породице су: *Равништанци* (15), досељеници из Равништа у Топлици.

Славе Св. Аранђела (8|XI), а преслава им је Аћим и Ана (9|IX). — *Требињци* (12), досељеници из Требиња. Слава им је Св. Лука, а преслава Св. Марко. — *Тарани* (5), досељеници из Црне Горе. Славе Св. Аранђела (8|XI), а преслављају Св. Аранђела (13|VII). — *Вуковићи* (4), старинци. Славе Ђурђиц (3|XI), а преслављају Ђурђев-дан (23|IV). — *Кулизе* (3), досељеници из Колашина. Славе Св. Краља (11|XI), преславе немају.

Доња Сабанта. — И становништво Доње Сабанте састављено је од истих породица, из којих и оно Горње Сабанте, јер су обе чиниле једно село.

Калудра. — У Калудри има 96 кућа. Породице су: *Шутићи* (6), постали од неког Шује, који је ту од вајкада. Слава им је Св. Јован (7|I), а прекада Ивањ-дан (24|VI). — *Пантићи* (16), досељеници из Топлице. Славе Св. Илију (20|VII), преславе немају. — *Требињци* (15), досељеници из Требиња. Славе Св. Луку, а преслављају Св. Марка. — *Ранковићи* (5), досељеници из Ораовца. Славе Св. Николу зимњег, а преслављају летњег. — *Бошићи* (23), досељеници из Срема. Славе Св. Јована (24|II), а преслављају Св. Јована (29|VIII). — *Марковићи-Ђурићи* (16). Неки Алија дошао је са сестром Златом у Лепојевиће из Ораовца. Ту се Алија покрстио и удао сестру Злату, те су од ње Златанци у Лепојевићу. А Алија је на крштењу добио име Ђура, али су га због првог имена звали Али-Ђура. Он пређе у Калудру и ожени се Павом од Ранковића и ту се настани. Од њега је ова породица. Слава им је Ђурђиц (3|XI), а преслава Ђурђев-дан (23|IV). — *Ђурићи* (6), славе Св. Тому (6|X), а преслављају Томину Недељу по Ускрсу.

Драгово. — У Драгову има 270 кућа. Породице су: *Алексићи* (6), славе Ђурђиц (3|XI), а преслава им је Ђурђев-дан (23|IV). — *Мирјанићи* (4), славе Митров-дан, а преслављају Пророка Јеремију (1|V). — *Ковијанићи* (9), славе зимњег, а преслављају летњег Св. Николу. Права им је преслава била (22|VIII), па су је, да би се од Турака сакрили, променили. — *Цветићи* (5), слава им је Св. Лука (18|X), преславе немају. Све су ове породице старинци и обично у средини села и око извора Јелава. Још су у селу били *Чуљковићи*, који су се утрли. Славили су зимњег, а преслављали су летњег Св. Николу. — *Влашковићи* (13), тако прозвани по деди Влаши. Досељеници из Параде. Славе Св. Луку (18|X), а преслављају Св. Пантелију (27|VII). — *Перићи* (6), досељеници из Топлице. Славе Св. Пантелију, прекаде немају. — *Срећковићи* (3), досељеници из Топлице. Славе Ђурђиц (3|XI), прекађују Ђурђев-дан (23|IV). — *Бучани* (1). Прича се да је Никола Новаковић из Опа-

рића, ађутант Кара-Ђорђев, у збегу код Алексинца узео једно дете, које је носила нека девојка, сестра детиња. Дете је однео кући и дао Миленку Бучићу, јер овај није имао деце. Славе Св. Аранђела (8|XI), преслављају Св. Аранђела (13|VII). — *Мојсиловићи* (6), досељеници са Косова. Њих је било шест брата, и од њих су двојица погинула бранећи манастир Јошаницу у срезу беличком. Бежали су и у Срем, и то у Сланкамен. Тамо и сад има једна кућа од њихове породице. Рођаци су са Николићима у Слатини. — *Гајићи* (38), досељеници из Колашина. Славе Св. Николу зимњег, а преслављају летњег. Стара им је преслава била Св. Агатоник (22|VIII), те и данас тога дана носе у цркву колач и свећу. Бежали су и у Срем. Од ове породице има једна кућа у Барама. — *Младеновићи* (9), досељеници из Врање. Славе Св. Аранђела (8|XI), преслављају Св. Аранђела (26|III). — *Нешковићи* (12), досељеници из Врање. Славе Св. Аранђела (8|XI), преслављају Св. Аранђела (26|III).

Сибница. — *Давидовићи*, најстарија породица у селу, не зна се одакле су досељени. Славе Св. Јована. — *Курандићи*, досељеници из Лесковца. Славе Св. Стевана (27|XII), а преслављају Св. Стевана (2|VIII). — *Промицаћи*, досељеници из Брезовице у ср. трстеничком. Славе Св. Параскеву и Св. Јована. — *Живадиновићи*, досељеници из Брезовице у ср. трстеничком. Славе Св. Параскеву и Св. Јована. — *Инковићи*, досељеници из Сјенице. Славе Св. Игњата, преславе немају. — *Антићи*, досељеници из Мораче у Црној Гори. Славе Св. Аранђела. — *Стевановићи*, *Радичевићи* и *Весићи*, славе Св. Јована.

Пољна. — У Пољни има 266 кућа. Породице су: *Црешњичани* (25), досељеници из Црешњице. — *Прокићи* (3). — *Коларевићи*. — *Милићи* (7), досељеници из нишке околине. — *Мађарци*, досељеници из Мађара. — *Стошићи* (2), старинци. — *Таврићи* (10), досељеници из Штаве у Топлици. Славе Св. Мину (11|XI), прекаде немају, али су, да не би били без прекаде као Вук Бранковић, подигли цркву у Штави и посветили је Преображењу, па су Преображење узели. — *Плањани* (4). — *Микићи* (4). — *Љутовци* (7), досељеници из Љутове. Славе зимњег, а преслављају летњег Св. Николу. — *Парађани* (8). — *Николићи* (1). — *Јовановићи* (80), старинци. — *Џекићи* (8), старинци. — *Ђешићи* (11), досељеници из „Арнаутско“. — *Станојевићи* (10), старинци. — *Радошевићи* (4), *Ђорићи* (10), старинци. — *Старчевићи* (9), досељеници са Копаоника. — *Бобоћани* (3), досељеници из Бобота. — *Миловановићи* из Жупе. — *Шошићи* (3). — *Брадићи* (8). — *Миленковићи*, славе Св. Аранђела (8|XI), а преслава им је Ивањ-дан. — *Јевтићи*, са Копаоника. Славе зимњег,

а преслављају летњег Св. Николу. — *Шковрићи* (5), досељеници из Копаоника. — *Вучковићи* (5), *Бркићи* (9), досељеници из Топлице. — *Васићи* (7), *Трњачани, Брдићи, Дачићи, Мађарци*, сви досељеници из Топлице. — *Минићи* (5). — *Томићи*, досељеници од Ниша.

Мијајловац. — У Мијајловцу има 89 кућа. Породице су: *Петрушинци* (12), досељеници из Жупе. Славе зимњег, а преслављају летњег Св. Николу. — *Милићи* (12), досељеници из Жупе. Славе Св. Илију, прекаде немају. — *Шолићи* (4), такође из Жупе. Славе зимњег, а преслављају летњег Св. Николу. — *Петковићи* (4), досељеници из Жупе. Славе Св. Тому, а преслављају Томину Недељу по Ускрсу. — *Благојевићи* (1) из Жуња. Славе (29|VI), прекађују Св. Андрију. — *Алесендрићи* (3), досељеници из Жуња. Славе (13|II), а прекада им је Михољ-дан (29|IX). — *Симићи* (2), из Жупе. Славе Св. Агатоника (22|VIII), преславе немају. — *Оролићи* (3) досељеници из Жупе. Славе Св. Луку (18|X), преслављују (25|III). — *Бушетићи* (1), досељеници из Беласице. Славе Св. Тому, преслављују Томину Недељу (по Ускрсу).

Велика Крушевица. — У овом селу имају 94 куће. *Леваковићи* (5), *Мулићи* (50), *Анцаковићи* (7), *Ћирићи* (8), *Лулићи* (3), *Спасићи* (1), славе Ђурђев-дан, преслављају Ђурђиц.

Обичаји и ношња.

Кућом заповеда домаћин. Кад он улази у кућу, сви млађи устају и стоје донде докле он не седне. Мушко се више, особито је то било у старија времена, цени од женскога. Кад мушкарац прође поред женских, оне се дижу на ноге. У кући најмлађа снаха или, ако ове нема, девојка у вече изује мушкарце, очисти им обућу и метне да се суши. Невеста под смиљевцем за годину дана кад сретне на путу мушкарца, стане преда њ, три пут му се приклони, придржавајући једном руком смиљевац да не падне, а другу држећи у знак поштовања на прсима и онда га пољуби у руку.

Пређе су били много побожнији него данас: светињу нису псовали као данас, постили су редовно све посте, среду и петак. Празноверни су и сада, као што су и пре били.

Од пре женске нису радиле у пољу, а данас копају, жњу, врху, веју, пласте, секу дрва, сеју и т. д. Пређе су се сакупљале у кућама на рад и то су звале *прело*, а сада се искупљају на сокаку, те раде уз причу и песму, и то сад зову *седељка*.

Као поједине породице и села имају своје заједничке славе, које зову *литије*. Тако Пољна слави Младенац (9|III); Кава-

дар Св. Јована (8|V) — Плашиво; Течиће, Богдање и Цикоте први дан Тројице, Мотриће и Комаране други дан Св. Тројице; Рековац, Ломница, Лепојевић, Превеш; Урсуле, Секурич, Малешево и Рујишник Велики Спасов-дан (у четвртак четрдесети дан по Ускрсу); Риљац, Мала и Велика Сугубина, Мала Дренова и Горња Сабанта Мали Спасов-дан (у четвртак по Великом Спасов-дану); Опариће Константина и Јелену; Белушиће, Велика Топлица, Шљивица, Горњи Дубич, Прњавор, Богалинац и Слатина Другу Тројицу; Калудра, Доброселица и Дулени Бели Четвртак (четвртак по Св. Тројици); Надрље и Рабеновац Белу Суботу; Ратковићи недељу по Великом Спасов-дану; Сиљевица недељу по Ђурђеву-дне; Вукмановац и Медвеђа Бели Петак. Половина села Велике Крушевице слави недељу пред Велики Спасов-дан, а друга половина сам Велики Спасов-дан.

Сем литије свако село има и *богомољу*. То је један дан у години, који су узимали да светкују када је владао помор међу људима или у стоци. Тако Велика Крушевица има богомољу 1. октобра, Рековац недељу пред Митров-дан, Ратковиће 21. новембар, Течиће 1. јануар, Цикоте 13. децембар, Урсуле 24. септембар, Велика Пчелица Тодорову Суботу, Дулене покладе великог поста, Жупањевац недељу по јесењем Крстов-дану, Малешево 1. март, Баре Ђурђев-дан, Мијајловац недељу у очи Св. Илије.

Поред обичних слава и поједине породице заветују по који дан у години[1]).

Некад мушко одело чињаше пртена *кошуља*, са широким и отвореним рукавима; *цемадан* од белог сукна с извађеним недрима, дугачак до испод појаса, са преклопљеним крајевима; *гуњче* такође од белог сукна; *чараие* дугачке до испод колени, са два поплета; *оианци; силав*; *фес*, шири у врху него у дну, са кићанком. Сем феса ношена је и капа *дильара*, која је била „на кришке“ направљена од парчића, боје је била црвене, постављена памуком, у врху проширена. Још је била и капа *ћулав*, исплетен од памука. Све су ове капе куповане у трговинама. Сукно су саме жене ткале, а одело кројили нарочити мајстори.

Женско је одело било: *кошуља; хаљина* од белог сукна, дугачка скоро до пета, са рукавима, по њој се опасивао појас;

[1]) Тако Брадићи у Пољни неће ни за живу главу радити што с воловима на дан 8. маја, због тога што је неки њихов стари радећи тога дана страдао.

по хаљини је долазио *зубун*, такође од белог сукна, без рукава, дугачак до испод колена, крајеви спреда му се нису састављали. Удаваче су везле зубун црвеним, у један два или три реда, према чему је био *једнограњац*, *двограњац* и *трограњац*. Последњи се особито ценио. Хаљине су се закопчавале *запенљачама*, које су сами правили. Одело је било све бело, а црно је сматрано за поругу. Раније су женске носиле на глави шиљату капу од луба, платном опшивену, за коју је озади био прикачен преткан од вуне *превес*, који је досезао чак до пете. Лети су носиле само кошуљу и једну узану вунену запрегу. Иза ове капе дошла је друга — *цега*, која се и данас носи. Цега се прави овако: начини се од луба котур са данцетом, на горњој се страни око данцета превију три лозе и опшију, то је оно узвишење озго. По лубу дође накит од новца. Позади се прикачи превес, овде од платна, који сада допире до појаса. С обе стране опет се прикачи друго платно, звано *подбрадњак*, које допире до сиса. Цега се затим превеже марамом и позади окити пауновим перјем (Сл. 16).

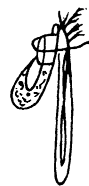

Сл. 16. Цега

Данас мушкиње носи одело црне боје; код женскиња, пак, су отпали хаљина и зубун, а место њих су дошле кратке сукнене женске гуње на струк и *завијаче*, састављене из две поле, чији крајеви не беху сашивени већ се просто преклапаху. Ове се завијаче и данас могу видети.

Младе невесте како раније тако и сада се разликују по оделу. Некад су носиле на глави *смиљевац*, прављен као цега, само много виши и искићен перјем, са прикаченим платном озади од црвене *богасије* (данас се та материја зове *мусул*), које је досезало до пете. (Сл. 17.). Од исте те црвене материје с преда је за смиљевац прикачен *дувак*, сашивен средином, те покрива лице млади, који, када је с венчања доведу момковој кући, поцепа кум или стари сват, те види шта су довели за момка. Тај смиљевац носе младе за годину дана после удаје, па после узме цегу, као и остале жене. Од те материје млâда је носила и горњу хаљину, звану *вуто*, која је била дугачка до појаса и изнутра постављена памуком. Још је носила и завијачу.

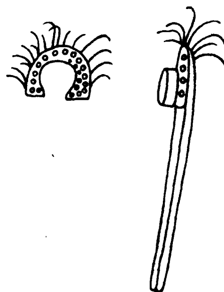

Сл. 16. Смиљевац.

Знаменитости и старине.

Места. Табориште, знатно по томе, што су ту устаници раскинули везу између јагодинских и крагујевачких Турака. Кнез Милош га је два пута посетио и побио један камен. Тако исто га је посећивао и Кнез Михаило. У дну села Жупањевца има један камен побијен у земљу, висок 1,50 m. изнад земље. Зове се белег. Народ прича да је одатле Јерина срушила из топова град Николе Бољара.

Градови. У селу Грабовцу град заузима простор од пола ha, од града се одваја један зид, који иде косом и упада у Мораву, дугачак је 1000 m. С друге стране града иду басамаци, који силазе до потока, где је јак извор са добром водом. Басамаци су дугачки 150—200, широки су 3 m. Зидани су од малог нетесаног камена. Зидови су од речног моравског камена, високи су 5—6 m., а широки до 1 m. У њима се виде растове греде. На средини града, кад се ногом лупне, под бабњи. По зиду се виде паљевине. Народ га приписује Јерини (Сл. 18.).

У Опарићу на једној висоравни, узвишеној над речном долином за 15 m. виде се неке рушевине од града. Кад се удари ногом бабњи. Место се зове Градиште, народ га приписује Јерини.

У Доњем Дубичу такође има град, који заузима простор од од 75 ари. Град је двострук. Унутра је мали квадратан град, чија је свака страна дугачка 15 m. На 15—30 m. опасан је овај град другим зидом. Од квадратног града спољашњем зиду полазе радијално 30—35 зидова, који су на источној страни дуги по 30, а на осталим по 15 m. На јужној се страни не познају. Унутрашњи је град попођен квадратним печеним циглама, чија је свака страна велика по 0,50 m. Кад се у под удари бабњи. Зидови су од речног камена.

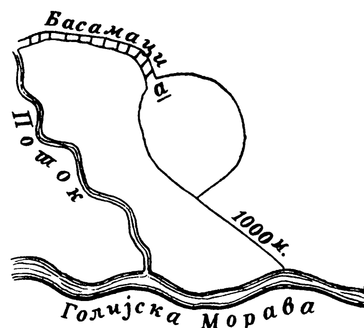

Сл. 18. Град у селу Грабовцу.

У граду је нађен један наковањ, један мали будак и једна половина жрвња, која је сада у темељу једне куће. Често се нађе и по који новац. Зидови су тако рећи сравњени са земљом (Сл. 19.).

Више Рековца на брду Главеји има великих стена, за које народ прича да је ту био град Филипа Маџарина.

У Превешти, на одсеку, с десне стране Калинићске Реке, био је град, али је тако разорен, да се тек познаје да је имао облик круга. Зидан је од речног камена. Народ га зове грчким или Јеринином и прича да је ту седео Цар Константин.

У Жупањевцу имају три града; Милићевић помиње један и то онај у селу. Тај је град на једној висоравни, с десне стране реке, 40 m. изнад ње. Облика је правоугаона, дугачак је око 80, а широк на 60 m. Прићи му се може само са јужне стране. Зидан је каменом речним, а има и другог камена. Спољни зид је широк 1 m., а толико је и висок. На многим местима је сравњен са земљом. На крајевима западног зида биле су куле, од којих је једна и сад висока 4 m. Рупе за греде стоје на 3 m. од земље. Куламa су зидови дебели по 2 m. По зидовима куле, метар од земље, находе се неки округли олуци од 6 cm. у пречнику и то при углу северног, западног и јужног зида. Унутра је испуњена каменом и малтером од зидова исте куле (Сл. 20.). Друга два града находе се на једном голом брду, на сахат даљине од села, идући уз брдо. Велики је град на сахат даљине од села идући уз брдо. Тај је град на врху брда, темељ му је у самом голом камену. Зидови, дугачки с једне 250, с друге стране 80 m., сравњени су са земљом. Унутра у граду имају остаци од двеју грађевина, које по темељу личе на цркве. Прва је облика правоугаоника, чија је једна страна 10, а друга 3 m. На тај се правоугаоник наставља круг, као олтар, чији је пречник 5 m. Код друге је куле једна страна дугачка 15, а широка 3 m., пречник је код круга 5 m. Куле су попођене циглом, која је 60 cm. дугачка, 40 широка и 4 дебела. С источне стране овога града находи се природна пећина, висока 2 m., широка 60 cm., дугачка 8 m. у правцу под град, затим 2 m. скреће десно, па опет иде за 2 m. под град. Ту настаје једно *дуло* 1,50 дубоко, а 2 m. широко. Над њим је једно удубљење за 1 m. преко дула се виде три тесне рупе, од којих најшира има 0,50 m. у пречнику. Мали град је на једном заравњу, 30 m. испод великог;

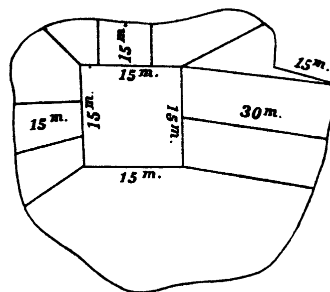

Сл. 19. Град у Доњем Дубичу.

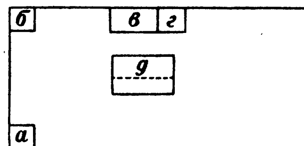

Сл. 20. Град у селу Жупањевцу.

дугачак је 60, а широк 20 m. Оба су зидана каменом из околине. Између ових градова има бунар, једном грубом стеном поклопљен. У њега се слазило низ басамаке поред стене, који су у њој садељани. Људи су се спуштали на ниже за 30 степеница. Кад се камен баци, чује се врло дуго клопарање, и тек се после дуго времена чује да је пао. Пред великим градом, са северне му стране, има мање брдо, које се зове Стражевица. Оба града народ приписује „Силној Јерини“.

У селу Дуленима има градиште „Силне Јерине“ на месту званом Гомила. Темељ му је кружног облика. Зидан је од камена из ондашње околине. Зид је висок 1 m.

У Великој Сугубини има град, који је порушен са брда Селакова у селу. Находи се између Велике Сугубине, Белице и села Мишевића. Темељ је правоугаоник. Зидан је каменом из околине и речним. Народ га приписује „Силној Јерини“.

У Секуричу има *Градиште*, пространo 1 ha, сасвим раскопано. На 30 m. има каменити одсек, зван *Девојачка Стена*, висок 50 m. Одатле је, прича се, скочила нека девојка да не би пала Турцима у шаке. Између Девојачке Стене и Градишта јесте стари пут, којим се ишло из Левча на Варваринско Поље у бој. Још су у Секуричу зидине *Градац*, на једној висоравни, велике 1 ha, облика кружног са зидовима 1,50 високим и до 1 m. дебелим.

Још имају на с.-и. од села Сибнице, за $^1/_2$ часа од села, развалине неког града, за који народ вели да је био Николе Жупана.

Црквине. — Једна црквина има у Опарићу, где је нађен неки златан крст, који су узели каленићски калуђери. Болесници је походе петком. Има и у Лепојевићу и Рабеновцу у школској порти.

У Раинцу има црква до „старог гробља“. Зид јој је висок 1 m., патос сав као да је цементиран; грађена је од лаког брдског камена. Веле да је била посвећена Св. Петру. Порушили су је Турци кад су ударали из Краљева.

У селу Богдању има црквина, звана *Ђуровача*, која се находи у планини Богдањштици. Зид је за 0,50 m. изнад земље. Крај зидина се находи гробница, на коју лѐжӯ болесници да би оздравили. Народ прича да је грађена за Цара Константина. Посећују је недељом. Друга је црквина код чесме, „код брестова“ у долини моравској. Цркву је градио, вели предање, Југ Богдан, а чује се неки Богдан[1]). Не посећује је нико, јер је вода плави.

[1]) Прича се да је неки путник, прошавши туда када су је мајстори градили, упитао их шта раде, и кад су му казали да граде цркву, он им рекао

Трећа је црквина на брду, од које су остали цели зидови; само што крова нема. Причају да је била на другој страни Мораве, па да је на ово место прелетела, због тога што је тамо крај ње нека жена простирала нечисте пелене. Посећују је петком.

У Пољни има црквина, звана *Госпођина Црква*, од које постоји само темељ. Под од камена и камени сводови око врата употребљени су за садању пољанску цркву. Још се у Пољни показује место, где је била *Грчка Црква*, а иначе нема остатака.

У Великој Пчелици имају развалине ман. Дењковца и једне без имена. Дењковац је лежао на обали Дуленке. Зид му је висок 1 m. Има камен са плочом часне трпезе. Долазе му од слабости[1].

У Надрљу, у речној долини, близу града Николе Бољара, има црквина са зидовима од 2 m. и олтаром, чији је под као цементиран. Грађена је од камена из села Баре. Препрата је попођена циглом.

У Калудри има црквина с олтаром окренутим к југу. По темељу се познаје да је горела. Обновљена је 1893. На камену је нађен запис из кога се види да је била посвећена Св. Николи. Болесници је похађају петком.

У Сибници такође има једна црквина на подножју брда на коме су помињата два града жупањевачка, а у самоме потоку. Зидови су јој 3 m. високи; одржао се и свод на вратима. Крова нема. Врата су јој с источне, а олтар са западне стране. Прављена је од камена из околине. Болесници је посећују петком.

У Превешти и то у Дно-пољу има остатак једне цркве. Прича се кад су је некад хтели оправљати, одлети од ње даска и падне на место ман. Каленића. Кад мајстори продуже радити, одлети и друга, па и трећа, те они оставе њу и оду и оправе Каленић.

У Течињу, код Рогољевице, била је црквина звана Рогачица. Срушена је до темеља.

зашто је граде ту, кад ће је Морава однети (тад је она текла кроз село Чаире). Кад то мајстори доставе Богдану, он нареди те се томе путнику закују вилице, од чега он умре и ту га сахране. Причају, кад су пре 30-35 година неке ћерамиције разоравале гробље, које је око цркве, да направе гумно за простирање ћерамиде да су нашли једну главу, чије су вилице биле заковане гвозденом пијавицом.

[1]) Прича се да је ту живео неки владика са калуђерима. Неки хајдуци науме да владици отму новце, па му ноћу ухвате слугу у винограду више манастира. Приморају га да изазове владику на поље да му отвори, рекавши да га је ухватила грозница. Владика отвори, те тако упадну код њега и хајдуци и затраже новац. Владика пође са њима у испосницу Ралетинац, где је новце држао. Но насред пута се сване. Хајдуци онда убију владику и ту буде закопан, те се и сад зове *Владичин Гроб*.

Гробља. — У Пољни има „цидовско гробље“ под самим Благотином и једно гробље око црквишта Госпођине Цркве. У Рујишнику „латинско гробље“. У Опарићу „циновско гробље“. У Лепојевићу „римско гробље“ и „старо гробље“. У Богдању у винеградима „цидовско гробље“, усред села „гробљиште“ и код старе суднице такође „гробљиште“. У Планиници „цидовско гробљиште“. У Урсулима „старо гробље“. У Малешеву „римско гробљиште“. У Горњем Дубичу „гробљиште“. У Секуричу „градиниште“. Ту су гробови изгинулих у Секуричу. Ту је било село, па су га Турци, исекавши већину становништва, помакли мало даље. Један је гроб развaљен и на плочи се види урезана сабља и глава човечија. У Дуленима „мацарско гробљиште“. У Ратковићу „старо гробље“. У Великој Сугубини три „стара гробља“. У Ломници „грчко гробље“. У Великој Пчелици 15 „гробљишта“, које „српских“, које „мацарских“. У Рабеновцу такође „гробљиште“. У Белушићу „ристицко гробље“, у коме су покопани умрли од чуме. Плоче на гробовима су од простог нетесаног брдског камена (микашиста). На неким је гробовима више главе побијен прост камен.

Стари путови. — Предање вели да је у време „Цара“ Лазара ишао пут огранком Благотина у Пољни, од Крушевца у манастир Каленић и звао се *Дервен-Вошиновац.* У Богдању има калдрмисан пут, косом поред моравске долине. По причању, туда је ишао „Цар“ Лазар у ман. Љубостињу. *Крушевачки друм* је водио од Крушевца на Вукмановац, Кавадар, па по дну села Урсула, на „старо гробље“ више села Лукара у ср. беличком, на село Бунар такође у ср. беличком у манастир Јошаницу. Тим је путем, прича народ, прошао „Цар“ Лазар са сватовима када се женио Милицом. Том је приликом код манастира Јошанице „цар“ посадио виновy лозу од црног, а „царица“ од белог грожђа, које и сада постоје. У Божуревцу имају закопине старога пута, који је водио граду у Доњем Дубичу, којим је ишао Краљевић Марко. Друго предање вели да су господа града доњо-дубичког у Божуревцу имала шеталишта и баште, па су тим путем ишла у шетњу у те баште. У Превешти такође има стари друм, који је водио десном страном реке, испод виса на коме је град. У Калудри пут, који је долазио од Прерадовца, метоха каленићског. Још имају остаци пута, који је водио од Крушевца преко Левча, до атара села Сиљевице, па косом преко атара пчеличког на Злу Воду, па на Осредак, где је, кажу, у време „Цара“ Лазара била мезулана. Одатле је водио преко Дулена, Сабанте, у Крагујевац.

Од старина често се находе новци и батови. Последњи највише у Пољни и Течићу, где их река доноси, па у Калудри и Рабеновцу. Код писца има 19 разних одломака од батова и 2 цела, само раздрузгана, затим 5 комада земљаних и 4 камена рукотвора, 3 земљане алатке, бакарна секирица од старог копља, један накит од камена, један комад чистог бакра, који је, изгледа, служио као каква алатка, један старински кључ од гвожђа (Сл. 21.), један зидарски чекић, нађен под превешким градом и један шестоперац, који је сад у Народном Музеју у Београду. Још је налажено старог оружја, као: топуза, оклопа.

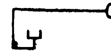

Сл. 21. Старински кључ од гвожђа.

VI. Занимање становништва.

Левчани се у планинским селима више занимају сточарством и воћарством, а мање земљорадњом, докле се у долинама највише занимају земљорадњом, па воћарством, а најмање сточарством. Још се баве и виноградарством, пчеларством, свиларством и ручним радовима. Земља се обрађује врло примитивно, јер се само у кумсачи поред река може видети плуг; иначе се оре ралицом. Сточарство је у раси доста унапређено. И воћарство је врло развијено. Јабуке, крушке и трешње калеме под кору и у процеп. Виногради су пропали од пероноспоре, али су се у новије време почели наново подизати на америчкој подлози. Пчеларење је у маломе, а свиларство је од новијег времена и уведено је утицајем државе. Још се мушки баве: дељањем јапије за грађевине, грађењем разних дрвених алатки, плетењем алата за риболов и котарица. Женске се баве, поред обичних кућних послова и пољских радова, и справљањем конопље, вуне и лана.

ПРЕГЛЕД

а) преглед географских и етнографских назива.

б) преглед географских имена.

в) преглед породичних и осталих презимена.

ВАСОЈЕВИЋИ

у

ЦРНОГОРСКОЈ ГРАНИЦИ

од

Попа Богдана Лалевића

и

Ивана Протића

ОВА СУ ИСПИТИВАЊА ПОТПОМОГНУТА СА 200 ДИНАРА ИЗ ФОНДА ПОКОЈНОГ ВЛАДИМИРА КАРИЋА.

ОПШТИ ДЕО

I. Положај и границе Васојевића.

Васојевичка Нахија се налази у источном делу Црне Горе. Облика је троугласта, с основицом према Зетској и Морачкој Нахији, а теменом заилази у Стару Србију. Према Зетској Нахији граничи се са запада Лутовом, Јабланом, Брскутом и Планиницом, са југо-запада Црном Планином, Козељом, Ћурбм, Турјаком, Причевљем до врх Међукомља, Царинама и Трепетљичким Брдом до Перућице. Та се граница према Старој Србији продужава Мојаном, Илиним Главама, Шаровим Брдом и Лумбрајском Гором, па онда окреће на исток. Јужну границу с те стране чине Липовица, Курцаков Крш, Умски Поток, Клименачки Лаз, Виситор Зелетински, коса изнад Муринске Ријеке, Запареник, Пепићски Поток до Лима, па онда ова река до Новшића, затим Новшићска Коса уз Кодру до Јечмишта; југо-источну границу чине Јечмишта и Ваганица. С источне стране племе је ограничено Мокром Планином и Кукаљским Брдом, а са североистока је коса између Роваца и Шекулара до Дмитрове Стијене. Северну границу Васојевића чине Папратнице између Ријеке Марсенића и Навотине до Лима, затим Виницка преко Лима, па страна поврх Виницке до Коњска, одатле гора до на врх Горњих Села (на дну Јеловице) и Бјеласица. Северо-западну границу према Морачкој Нахији чине Кључ, Пивљан, Планиница до Таре, затим река Тара до Вучетина Камена, а одатле поток до Ла-

ништа, онда коса између Мораче и Требешице до ове последње реке. Иза овога граница иде преслом поврх Ширалија, пење се на врх Јаворове Главе, одатле на врх Суводола у Високу Главу, па се продужава на запад до на врх Лутова.

Најистакнутија тачка Васојевића на западу јесте код Лутова, а источна у Мокрој Планини. Оне су удаљене једна од друге за 19 сахати. А правцем с.-ј. племе је дугачко 14 сахати (од Бјеласице до Јечмишта).

До год. 1880. Васојевичка Нахија није била у црногорској граници оволика, колика је сада, него су јој границе биле према Старој Србији са јужне стране река Перућица, затим река Злоречица до Лима, а с источне Лим до Трепче, па је окретала на север Требачком Ријеком, Бјелегом до Турије. Сада су, дакле, Васојевићи у црногорској граници за једну трећину већи него пре[1]).

II. Орографија и хидрографија.

Планине.

Планински чвор планинама, које су у Васојевићима јесте *Ком* или управо *Комови*, због тога што се завршују двама блиским врховима, који су растављени удолином *Међукомљем.* Југо-источни врх Васојевићи називају *Васојевички Ком*, а онај северо-западни *Љеворечки Ком.* Кучи, пак, југо-западну страну Васојевичког Кома називају *Кучким Комом.* Од Кома полазе готово сва брда и повијарци, који су у Васојевичкој Нахији. Тако на југо-запад иде планински ланац *Царинама*, па се продужава к југу *Мојаном*, *Сточицом* и *Гребеном*, одатле скреће на југо-исток *Липовицом* и *Виситором*, који се пружа право на исток и наставља *Зелетином*, који се навија на северо-исток и завршује *Јерињом Главом*, а на ушћу

---

[1]) Још је у турској граници трећина, ако није и више, Васојевића.

Злоречице у Лим. Од Зелетина се одваја на југ један планински повијарац *Муринским Виситором*, косама поврх Муринске Ријеке, па се пење поврх Пепића и излази на врх *Запареника*, одатле полази на исток Запареником и *Џамијом* и свршује благим нагибом, који међу Мурином и Пепићем упада у Лим. Од Мојана пак одваја се на северо-исток једна планинска коса и иде *Илиним Главама, Асанцем, Жијевом* и *Црногором* и завршује се благим нагибом у Ђулићу, на саставу речица Перућице и Куцкаје.

На северо-исток од Кома полази други планински ланац, који се најпре зове *Штавна*, која при крају окреће на север, слази на *Пресло* (планински превој) и постепено се издиже под именом *Трешњевик*; даље се зове *Јаворово Брдо* и *Лиса*, која мало скреће на северо-исток до *Бачког Брда*, па се опет враћа на север Бачким Брдом до *Бача*. Одавде се овај ланац креће право на исток и продужава се планинама: *Патковицом, Околиштима, Рујиштима, Великим Брдом, Бјелегом*, па се спушта на превој *Требачку Превију* и свршава се *Црвеном Стијеном* на ушћу Требачке Ријеке у Лим. Од планине Штавне иде један повијарац на исток и то од места, где поменута планина скреће на север: *Главама* и *Пехом*, па се издиже у *Вељи Крш* и *Божићским Брдом* спушта се у Лим између ушћâ Злоречице и Краштице. Од Лисе се одваја на југо-исток један планински повијарац, који иде *Лисачком Гором* и *Рудим Брдом*, па скреће на север благим нагибом *Кобилгоре* и спушта се на планински превој *Равни*, одакле се на исток диже у брдо *Жољевицу* и од ње се у истом правцу спушта постепено *Стањевим Брдом, Чоечом Главом* и завршује се код Луког Фира (Вира), на ушћу Требачке Ријеке у Лим. Од Рујишта на север пружа се један планински превој, који се зове *Дубоки Лази*. Овај превој веже Рујишта са планином *Туријом*, која се пружа од запада к истоку и бла-

гим се нагибом спушта, затим уздиже и завршује висом *Градином* код Лима. Од Бача одваја се један планински повијарац и иде од југо-истока ка северо-западу и спушта се у планински превој — *Криви До*, одакле се подиже у вис *Кључ*, па иде ка северу и са неколико планинских превоја издиже се у вис *Троглав*. Одатле полази ка северо-западу заокружујући извор реке Јеловице и постепено се подиже у планину *Врањак*, одакле иде од запада к истоку *Бјеласицом* и *Шишком* до Шишког Језера, где прелази у турску границу. Од Кључа одваја се једна планинска коса од истока ка западу *Пивљаном*, *Буковом Пољаном*[1]), *Планиницом* и спушта се благим нагибом на ушће реке Дрцке у Тару. Упоредо са планином Штавном иде *Љубан*, широка али кратка коса, и спушта се благо на састанку речице Љубаштице. и Честогаза.

Сви планински ланци и повијарци, који од Кома полазе на исток, северо-исток и југ, упиру у леву обалу Лима. Међутим планински ланац, који полази од *Проклетије* и заокружује Гусиње и Плав са њиховим равницама, иде с десне стране Лима. Тај ланац навија се и улази у црногорску границу код планине *Јечмишта*, па иде на север *Чакором* до Мокре Планине, где се раздваја у два ланца, од којих један и даље иде на северо-исток Мокром Планином и *Кукаљским Брдом* до *Сухе Главице* на врх Шекулара и Роваца, *Лучиним Брдом*, *Папратницама* и завршује се на десној обали Ријеке Марсенића, на њену ушћу у Лим, на месту званом *Пештер*.

Други ланац иде на север и спушта се на прегибао *Приједо*, одакле се подиже планинама *Штитом*, *Сјекирицом* и *Баљем* према Андријевици и спушта се упоредо с првим левом обалом Ријеке Марсенића у Лим.

---

[1]) На Буковој Пољани су Васојевићи године 1877. победили Мехмед Алипашу и његову силну војску.

Сам се, пак, Ком својим странама спушта до река Таре, Опасанице и Дрцке. Све његове стране од реке Љубаштице до Опасанице испресецане су мањим поточићима на неколико коса од којих су две као најглавније: једна, која се на север спушта на Матешево на ушће Дрцке у Тару и друга, која иде на запад и спушта се на састанак Веруше и Опасанице, те затвара десну обалу последње. Од ланца, који полази од Кучког Кома, границом васојевичком и кучком, иде од југо-запада ка северо-западу једна планинска коса, која затвара леву обалу Опасанице и десну реке Веруше до њена извора.

Од Острвице морачке на југо-западу уз леву обалу реке Таре иде један планински ланац, који од Ланишта с границе морачке прелази у васојевичку границу и иде све уз Тару и Верушу до *Стражарице* и ту се рачва, па један крак иде преко *Рашкова Гувна*[1]) и *Планинице* међом брскуцком и васојевичком, па низ Краљево и завршује се ниже Ножице код Вучје Јаме, а други иде од Стражарице до *Ивовика*, па се ту грана и један крак заокружује Тузи и Требешицу и спушта се у Морачу, а други даље иде веругајући се поврх Лопата, па се издиже у један вис, звани *Градац*, од којег се овај ланац спушта на Ножицу, те јој затвара десну обалу.

Све су ове планине и брда благих нагиба и обрасле су гором, а врло је мало стрменитих и кршевитих висова. Већих равница нема, већ само омањих поља, као на ушћу реке Краштице у Лим и још које помање.

Воде.

Долинама између помињатих планина, коса и повијараца протичу потоци, речице и реке. Оне већином теку на исток од Кома ка Лиму, главној реци Васојевића.

[1]) Рашково Гувно јесте значајан превој или пресло, како тамо кажу, јер с његове једне стране теку потоци у реку Ножицу, а с друге у Верушу, односно то је развође за Црно и Јадранско Море. С тога се и назива *пупак од свијета.*

Лим извире из Плавског Блата у турској граници и у главном тече од југа ка северу одсецајући теме поменутог троугла црногорских Васојевића. Десну му обалу затвара онај планински ланац што иде од Проклетије. С те стране прима три речице и један поток, све врло кратког тока, и то: *Величку Ријеку*, која извире испод Чакора и тече северо-источним правцем низа село Велику до Лима; *Ржаничку Ријеку*, која извире испод Штита и тече према западу низа село Ржаницу до Лима; *Зорићски Поток*, који извире испод Сјекирице и тече према западу низа село Грачаницу до Лима. Још с ове стране прима *Ријеку Марсенића*, која извире испод Кукаљског Брда и тече северо-западно низа Шекулар и Ријеку Марсенића докле не стигне до Лима.

Леву обалу Лима не затвара ниједан непрекидни планински ланац, него, као што је речено, готово сви планински ланци и повијарци полазе од Комова и свршују се код Лима, а између њих теку ове притоке Лимове:

Муринска Ријека, извире испод Виситора и тече у северо-западном правцу низа село Мурину. Десну јој обалу затвара Запареник и Џамија, а леву виситорски огранак, Баћа. При ушћу јој се на леву обалу наслања поље, које се поред Лима зове Муринске Лугови, а уз Муринску Ријеку благо се уздиже, и на том благом уздигнућу је село Мурина.

Злоречица, највећа Лимова притока у овој нахији, састоји се из две речице: *Куцкаје* и *Перућице*. Прва извире испод Липовице и тече у северо-источном правцу докле се не састане са Перућицом. Десну јој обалу, као и Злоречице, до ушћа у Лим затвара онај планински ланац, који полази од Кома и завршује се Јерињом Главом, а леву јој обалу затвара Асаначка Коса, која се завршује у Ђулићу, на њену састанку са Перућицом. Перућица, пак, извире испод Царина и тече на северо-

исток до састанка са Куцкајом. Одатле се до ушћа зову Злоречицом. Десну јој обалу затвара планинска коса, која иде левом обалом Куцкаје, а леву Варда и Вардина Гора[1]) док прими Десну Ријеку, а даље јој леву обалу, као и леву обалу Злоречице, затвара онај планински повијарац, који иде од планине Штавне и завршује се између ушћа Злоречице и Краштице у Лим. Десна Ријека извире испод планине Штавне и тече у југо-источном правцу. Десну јој обалу затвара Варда и Вардина Гора, а леву исти повијарац, који и десну обалу Злоречице[2]).

Краштица извире испод Лисе и тече југо-источно па источно до ушћа у Лим. Десну јој обалу, докле иде на југоисток, затвара Трешњевик, а како окрене на исток онај планински повијарац, који полази од планине Лисе и пружа се и мимо њено ушће. С леве и десне стране прима неколико мањих потока, који су доста незнатни.

Требачка Ријека, која се у горњем току зове *Градишница*, извире испод Бача, па тече на исток до ушћа у Лим. Десну јој страну затвара онај планински повијарац, који иде од Лисе и завршује се код њена ушћа у Лим. Леву јој обалу затвара онај планински ланац, који иде од Кома и завршује се Црвеном Стијеном, близу турске границе. И она прима неколико незнатнијих потока с обе стране. Треба споменути да један део Градишнице понире иза Жољевице на њеној северној страни, а извире на више места поврх села Забрђа. Лети, кад је мање воде, она би сва могла ући у понор и остало би корито празно. С тога кад је потреба за вађење (натапање) ова се вода дели, те један део иде коритом Трепчанима, а други се свраћа у понор за Забрђане.

---

[1]) Варда и Вардина Гора је окраћа коса, која иде од Кома на исток и завршује се на ушћу Десне Ријеке у Перућицу.

[2]) Да споменемо да се при ушћу Злоречице у Лим, на њеној десној страни, налази тераса Поди — омања зараван, а према њима на левој страни опет слична зараван (Радуновац, Клекавац и Дуванџици), која се мало продужује уз Краштицу и оставља под собом Краштичко Поље.

Виницка Ријека извире испод Дубоких Лаза, тече на исток и утиче у Лим у турској граници, на 500 m. далеко од границе црногорске. Десну јој обалу затвара онај планински ланац, који затвара леву обалу Требачке Ријеке, а леву Турија, која се прво благо спушта, па се уздиже у брдо Градину, у турској граници.

Јеловица тече мало кроз црногорске Васојевиће и то у северо-источном правцу до турске границе, одакле се назива *Бистрица* и тече турским земљиштем до свог ушћа у Лим. Она иде јеловичком равницом између планина: Бача, Патковице, Околишта, Рујишта и Турије на десно и Тусте и Бјеласице на лево.

После Лима највећа је река у овој нахији *Тара*. Она се састоји из две реке: *Веруше* и *Опасанице*. Веруша извире испод Рашкова Гувна и тече низ омање заравни истог имена у северо-источном правцу до састанка с Опасаницом. Опасаница извире испод Црне Планине и тече северо-западно низ долину истога назива. Десну јој обалу затвара она коса, која полази од Кома и завршује се на састанку Веруше и Опасанице под именом Котич, а леву она што полази од ланца на граници Куча и Васојевића. Тара с леве стране прима неколико омањих и незнатних потока, који се сливају с оног ланца од Острвице, који јој и затвара ову обалу, а с десне стране прима: *Уачки Поток*, *Журен-поток*, оба врло кратког тока, извиру из комских страна (на Журен-потоку су две пиларе за израђивање штица); *Дрцку*, која се састоји из више омањих поточића и речица: *Љубаштице*, *Честогаза*, *Пецке*, *Црње* и *Врањештице*. Дрцка тече у северо-западном правцу до ушћа у Тару. Леву јој обалу затварају комске стране, а десну она коса, која полази од Кључа и завршује се на њену ушћу у Тару.

Требешица извире испод Ивовика, тече у северном правцу низ истоимену долину. Кратког је тока, утиче у Морачу.

Ријека, која се у доњем току зове *Ножица*, састоји се из *Лопатске Ријеке* и *Ковачичког Потока*. Лопатска Ријека извире испод Ивовика (с противне стране Требешице) и тече југо-западно низа село Лопате, због кога се тако и назвала, и саставља се са Ковачичким Потоком. Овај, пак, извире испод Рашкова Гувна и тече у северо-западном правцу кроз место звано Ковачица. Пошто се саставе зове се Ријека, која тече у југо-западном правцу, све до Ножице, где тај назив добија и носи све док не изађе из Васојевичке Нахије, па кроз Зету опет узима други — *Мала Ријека*. Десну јој обалу затвара онај ланац од Острвице, који се свршава на Ножици, а леву онај, који се пружа од Рашкова Гувна и свршава се Вучјом Јамом опет на Ножици.

Све поменуте реке и речице сливају се у Лим, Тару и Морачу и тим су сливовима Васојевићи подељени на три дела. Највећи је и најнасељенији лимски слив, затим долази Тарин, само што је веома слабо насељен и на послетку Лијева Ријека од које почиње морачки слив. Васојевићи из лимског слива зову оне у Лијевој Ријеци *Љеворечани*, ови њих опет *Нахијаши*, а слив Лима *Нахија*. У тарском сливу су помешани и једни и други. Последњи слив је управо само планина, те су веома ретке куће у којима се стално живи, него само има дуж пута ханова за преноћиште.

И пијаћом водом су Васојевићи веома богати. Сва села или су поред река или имају по који извор или поток. С тога су и бунари сасвим излишни.

Клима.

Клима је скоро у целим Васојевићима подједнака. Од тога се могу изузети најнижи делови поред река и највиши планински предели. У првима је мало блажа, а у другима мало оштрија, као на пр. у Крајиштима,

Барама, Тари и горњем делу Краља и Коњуха. У жупи поред река снег напада за пола метра, а може и метар и по висине. У планини напада за један метар до два, а може се десити да напада и за четири метра. Снег почиње падати у планини почетком октобра, а у жупи почетком новембра месеца. У жупи се дешава да буде копно и до Божића, а може снег пасти још и у септембру. У жупи окопни око половине марта, а у планини почиње копнети половином априла. Има случајева, истина врло ретких, да снег у планини падне и у мају, јуну, па и јулу. Кад велики снег падне прекине се саобраћај између појединих села и кућа, а особито између осталих нахија и Васојевића, тада устаје читава војска са лопатама и *крпљама*[1]), те најпре уреди пут између појединих кућа и села, па онда заједнички опрте пут к планини, где су им чобани на зимовању, па затим и к осталим нахијама. Бивало је честих случајева да су путници чекали на пр. са западне стране Трешњевика по петнајест и више дана, док би се очистио пут, а дешава се да се овако пут чисти и по четири пута у години[2]).

---

[1]) Крпље су справа, која се употребљава за ход по великом снегу. Оне се праве овако: савије се еластична дашчица, отприлике широка три прста и начини се обруч с пречником од 40 cm. У њему се укрсте четири дашчице, по две и две паралелно, тако да се под ногама не угибају и то се закује ексерима, па се од конопаца направе обуваче, којима се крпље уз ногу прибију и утврде да се не могу измицати. Човек у крпљама неће пропасти ни у најмекши снег, због великог обима, који крпље заузимају. Крпље највише употребљавају чобани, ловци и они, који носе чобанима у планину брашњенике (храну) пре него што се пртине направе. Човек, који је научио ићи у њима, може у њима по снегу и трчати, а ако није, не може се ни маћи. Куда прођу крпље, а особито куда прођу два или три *крпљаша*, туда може проћи човек и у опанцима и пројавити ситну стоку. Најчешћа им је употреба за прћење торина и путова од тора к води, торинама и котару.

[2]) На високим планинама, као на Кому, има увек снега у сметовима, а и на нижим планинама се може наћи вечитог снега по рупама и вртачама, који народ лети вади и употребљава за пиће, као на пр. на Асанцу, пошто тамо нема више него само један извор, па и он је далеко од катуна. Тако чобани лети напуне снегом звоно с угича, па у то намузу млека и то онда по ваздан пију место воде. Овако се пиће употребљава и код станова, особито за госте

Лето је, опет, невероватна противност зими и оноликом снегу, јер је, ако и за кратко време, необично жарко.

Ветрови су: *исток*, *кривац* (западни), *сјевер* и *југ* или *дебели вјетар*. Сјевер у пролеће, лето и јесен засуши земљу, али кад донесе кишу, она траје за дуго; зими сјевер доноси ситан снег са великом хладноћом, те смрзне земљу и воде. Југ лети може пообарати и поломити воће и жита и поскидати кровове с кућа. Он јесени доноси велике кише, зими велике снегове, а у пролеће отапа снег. Ова два друга ветра — исток и кривац — ретко доносе и користи и штете. Кад се кућа гради тражи се заветерно место од прва два ветра, а ако то није могуће, онда се око куће засади воће.

У стрменитим планинама су преко зиме чести *усови*. Као што је речено, по планинама напада велики снег, који ветрови на појединим местима још више нагомилају, те може достићи висину од 10—12 m. Када пак духне „југ“, онда се снег почне топити, отежа и почне да клизи на ниже. Огромне масе полако се почну спуштати, снег онда запукне, па ужасном брзином јурне на ниже, тако да ако му се човек находи на путу и на хиљаду метара даљине, не може утећи, јер га ухвате најближи му слојеви, који су такође у покрету, потиснути од главне масе иза њих. Усов руши и обара све на што наиђе: често пута својом силом пређе преко које равнице између тог и противног брда, па се попне и на то противно брдо, више пута врло високо. При том однесе собом и по који брежуљак, који му се нађе на путу. Ако усов у први мах не сломи човека, него га само затрпа, може он живети по два три дана под снегом. Бивало је случајева да су људи вађени живи и после три дана. Један је угич (ован под звоном) извађен жив испод усова после осам дана, и живео је иза тога још осам година. Усов га је био затрпао крај једног шибута, те је могао дисати и по мало се кором од дрвета хранити. Људи, који су тако избављени, причају да у снегу нису никакве студи осећали. Један, који је извађен после 24 сахата, причао је: да зиме није никакве осећао него се само бојао да га „војска“ неће „потрефити“ (чим се за тако што чује одмах се сазива „војска“ да га тражи), још је причао да је сваки глас поврх себе чуо и да је запомагао, али се његов глас није могао чути, него су га случајно нашли. Најчешће тако затрпани људи умиру од страха да не буду нађени. Многи су тако, изгубивши наду за избављење, померили памећу, те су тако и остали. Налажено је мртвих људи у пролеће, око којих је био празан простор као велика соба, што је знак да су дуго живели. Но много се жртава не може пронаћи ни избавити, већ се тек у пролеће нађе мртво тело, због тога што ветар одмах завеје и затрпа траг. У местима, где се усов заустави, или и где је иначе нанет велики снег, гора пролиста у пролеће кроза снег и пре него што је окопнело.

III. Положај и тип села.

Сва села у Васојевичкој Нахији налазе се на блажим или стрменитијим странама, осим четири села, која су на омањим равницама поред Лима и то: Ријека Марсенића, Луге, Улотина и Машница. Скоро свако село има по један појасић земље поред река. Ниједнога села нити засеока нема на брду; тек се по која кућа може на брду наћи.

Пошто вода плави скоро сваке године оно мало равног простора око река, то кућа тамо слабо и има; особито од великог поводња 1896. год., после кога је и оно мало кућа око река, што је здраво остало, измакнуто у стране. Реке, пак, лутају по бродовима, где су некад биле њиве и ливаде.

Распоред кућа и облик села у Васојевићима један је исти. Куће су разбијене, пошто свако жели да му је кућа на најбољем комаду земље. Тако се обично по страни поред река виде расуте, негде ближе, негде даље, сеоске куће. Често се на каквој терасици или заравањку види по пет, шест, па и осам кућа у групи без икаквог реда, као у: Трепчи, Ријеци Марсенића, Трешњеву, где имају две такве групе (Вукићевића Мâла и Стојановића Мâла), Забрђу, Салевићу, Улотини и т. д. Последњи рат од 1877. дао је само још више маха тој разбијености кућа, због тога што су тада старе куће погореле, те су све нове куће грађене на имањима појединих сељака. Ипак је и пре тога рата збијеност кућа, ма да чешћа него данас, била ретка. У опште свака је кућа на своје имању.

Изнад села је шума од цера, граба, даље брезе, букве, иза ове су четинари. По где где је место шуме голет, која служи као пашњак или је претворена у ливаде или њиве за ситна жита и кромпир (кумпијер). Између села је лесковина, а поред река врба (фрба) и јоха (јоа). Листопадна шума, ближа селу, подељена је

међу сељацима, те сваки има свој гај. Даља шума, састављена из букве, припада појединцима или је у већини случајева комун или општинска својина. Ови комуни су још из времена досељења Васојевића. До пре петнајест година комунска се гора немилице сатирала, а комунске пашњаке пасе сеоска стока. Пре петнајест година стављено је од стране државе у дужност војничким властима да пазе да се не сатире гора општинска, а тако и приватна, ако ту после не могу бити њиве или ливаде. Сем ових комуна близу села још и свако село има и своју планину. Особито се чува *крстата гора* — четинари — који се смеју употребљавати једино за грађу за куће и станове и то се имају сећи пилом, а не секиром, ради уштеде. Још и готово свако село има на којој страни својê планйнê и земље за обрађивање и ливаде. Те се ливаде забрањују од стоке почетком маја, а косе се почетком јула. Домаревске (оне у селима) забрањују се половином априла, косе се половином јуна, а по други пут почетком септембра — *отава*. По планинским њивама сеју се жита, која се позно сеју као: раж, јечам, елда и кромпир. Озима жита, ако се сеју, морају се рано с јесени сејати. Ове планинске баштине постају крчевином и најчешће се крче овако: у мају се посече гора, те се направе *ломови*, који се тако наслажу да свуда земљу подједнако притисну, па се друге године у августу запале, те остане слободно земљиште прошарано *пењатима* (пањевима). По такој паљевини између пањева сеју се жита „под матику" (под мотику), јер рало не може да прође због пењата и изукрштаних жила. Тако се ради за три-четири године, докле пењати не сатруну, када се већ лако уклоне из земље. После тога се још за неколико година оре ралом, па се остави за ливаду, или се и даље оре. Мање се крчевине граде помоћу торова, у ком се случају копају крље трнокопима. Оваке крчевине обично служе за ку-

пус и кромпир. На овај се последњи начин крче баштине по жупи.

IV. Кућа.

И куће су васојевичке, према месту на којем су, једнаке међу собом. У пристрањеном месту закопа се у страни удубљење, које изгледа као да је у њему била утиснута коцка. Тај се простор обзида са чела и бокова јаким (двоструким) зидом, докле се горњи зид уза земљу састоји само из појединих редова камења (једноструки зид). Између камења првих зидова ставља се *вар* или *клак* замешан са *иржином* (песком) или *глиб* помешан са плевом. Тај се доњи простор зове *изба*. Изнад тавана над избом закопа се даље у земљи сличан простор, који се овде са горње и побочне стране озида донекле зидом, а после је од подница. Ови побочни зидови не допиру до почетка избе, већ се оставе места за врата, и то са подесније за „веља“, а са противне за мала. На побочне зидове од избе уметну две јаке греде, које споје побочне зидове избе. У те две паралелне греде усеку се друге греде, у растојању по 60-70 cm. Ове греде држе собни под. Затим се над избом ређају поднице са чела и с побочних страна до одређене висине. Оне су на двама угловима са чела усечене, и с тога се те три стране зову *сјек*. На крајевима сјека, где ће бити кућна врата, стави се по један јак дирек, који је с по једне стране издубен и у њега се углаве крајеви подница. Између подница се ставља маховина, да је зими топлије. Тако се исто стави дирек и на онај крај врата до кућног зида. По сјеку се ставе греде, које обухвате сјек и цео кућни зид до крајева и набију се на ове диреке. Ове се греде — *нашћенице* — ставе са све четири стране, а на крајевима се усеку једна у другу. На тај начин сјек с она три зида обухвати двојином већи простор од простора

који обухвата изба, и тако му један део стоји над избом, а други је утиснут у земљу. У нашћенице се, опет, усеку попречне греде, које ће држати таван. На нашћенице се подигну друге греде, зване *подрожнице*. С ових последњих греда дижу се рогови (главе, кључеви), којих има, према величини куће, 12-24, преко којих се са све четири стране гвозденим или дрвеним клиновима прикују *баскије*, раздалеко по 60-70 cm. једна од друге. Иза овога се кућа покрива. Кров је тројак: од *вршевине* (овршене ржане сламе), *млаћевине* (слама млаћена на руковеди) и *шинде*. Код кућа покривених вршевином, баскије се преплету прућем, да слама не би пропадала у кућу. По слами се стављају *љемези*, дугачки колико и кров, који се у врху преплету по два и два. Они су зато да сламу не разноси ветар и да киша не би прокапала кроза сламу у кућу. Врх куће се зове *шљеме*. На крајевима шљемена уздигну се два ступца, за које се обесе љемези за уске *лити* и ћошнике, а за широке *лити* љемези су пресамићени преко самога шљемена. Ова се два ступца, пошто се кућа покрије, зову *рогови*. Код оних кућа, које се покривају млаћевином или *пошавом*, баскије се не преплећу прућем, него се слама, почињући од стреха, ниже на редове, окренувши врхове уз кућу. Та се слама испод класја притисне мотком, која се прутовима утврди за баскије. Други ред наткрије мотку и горњи део првога реда, и тако се тера до краја. И кров од штице може бити двојак: штице су с једне стране свом дужином истањене, па се с те стране приљубљују и закуцавају ексерима, то се зове *шинда под ламбу*; други је начин, када су штице једном својом страном истањене, а другом издубене, и онда се углављују једна у другу, и то је *шинда* у ужем смислу. Кровови су због великог воденог талога у опште врло високи.

Тако исто и изнутра васојевичке се куће не разликују међу собом. Под над избом ставља се у *шиила*, што бива на овај начин: пошто се поднице углачају тесањем — *иретешу* се и оставе дебеле најмање за две унче[1]); оне се по средини с побочних страна простружу нарочитим стругом, па се између њих кроз овај проструг увуче једна даска, те међу поднице не може пропадати вода и прашина. Ово се највише ради да би у соби било топло. Таван се гради од кратких букових подница — *шашоваца*. То су греде, које спајају два наспрамна зида, простругане с обеју страна дубоко за по једну унчу. У та се удубљења уместе шашовци, који су с једне стране простругани, а с друге истањени, те се тако спајају међу собом. Шашовци су дугачки 60 до 70 cm., а нашарани су нарочитом справом — *шарајком*. На прегради између дела над избом и оног на земљи, а до вељих врата, оставе се врата за собу, а до њих један отвор за *фуруну*. Тај се отвор унаоколо зазида ситним камењем. А на један метар изнад тога отвора за ложење остави се други отвор — *лула*, за излажење дима. Тај зид између „куће“ и собе зове се *дуварџик*. Сама Фуруна гради се од гњиле, која се суха истуца на камену, тако да у њој не остане ниједан камичак. После се млаком водом покваси и мѐра̂, докле се не увије скоро као восак. Од оваке гњиле стави се на под слој дебео за две унче и добро се углача; то се зове *илоча*. Над том плочом нарочити мајстор зида четвртаст ковчег, у висину за један аршин, па га онда сужава на пирамиду, и на врху га заравни као тањир. Фуруна се ложи с поља, из „куће“, товарским дрвима. Зидови су јој дебели по 1-1$^1/_2$ унчу, те, пошто се једном загреју, задуго држе топлоту. Поврх фуруне се направе *ленгице* за сушење обуће зими. Обично су близу

[1]) Ова талијанска реч допрла је до Васојевића преко Црне Горе. Њоме се служе само варошани. Употребљава се као мера за дужину и велика је колико и палац.

фуруне постеље за старије. Део куће, у коме је огњиште, назива се само *„кућа“*, тако кад се седи у соби каже се: „изиђи у кућу и донеси воде!“

До последњег рата, 1877. године, куће су грађене врло ниске, с прозорима врло малим, који су били подапињати нарочитом дебелом хартијом, званом *ценцеруша*. А од тога рата куће се граде доста простране и високе, са великим прозорима, и у велико се ставља на прозоре стакло. У ћошковима собним, сем онога до врата, направљени су рафови за стакларију и ситније ствари. Испод тавана на једној страни направљена је полица такође за оставу ситнијих ствари. И рафови и полица различним су шарама украшени, те су још и украс собни. У једном крају, близу прозора, приковано је једно, такође ишарано, дрво, на које се стављају мале пушке. На истом дрвету су ексери, на које се мећу капе, силафи и друго. У прочељу, више прозора, обешене су гусле, а на доњој страни, у близини врата, забодено је неколико гвоздених или дрвених клинова, о које се вешају велике пушке, струке, талагани и други огртачи. На чивилуку стоји *канавац*, дугачак убрус за отирање руку пре и после јела и који се сем тога ставља преко крила, када се једе. Иза врата су два нарочита клина за ибрик и леген за умивање. У поднице међу прозорима увучена је једна дашчица, на којој стоји *свитак* — лампица од тенеће.

У „кући“ је огњиште; то је на средини ископана рупа и озидана каменом. На челу огњишта у два ћошка забодена су два висока камена, који се зову *прије-клади*. У богатијим кућама пријеклади су од гвожђа и на крајевима имају израђену главу од лава, хрта или друге које животиње. На пријеклад се наслањају главње при налагању ватре. Поврх огњишта је *черен*, који чува кров од варница. Он је од букових греда и шашоваца, због тога што буковина није лако запаљива. Черен још служи за сушење сирова воћа и жита. На

сред черена су закачене *вериге*, о које се вешају котлови, кад се међу на ватру. Крајем черена су многе куке и клинови за сушење меса и другога чега. У најближем ћошку, до огњишта, је нарочито место за остављање црепуља, сачева, као и пепела, због чега се и зове *пепељак*. До малих врата има нарочито место, где се остављају судови с водом, које се зове *водник*. Вода се носи у чабровима и *штругљама* (Сл. 1.), а пије се дрвеним судом, који изгледа као велика кашика и зове се *горужда*. Све ово посуђе праве сами сељаци. На једној страни „куће" налази се *долап*, у који се склања кухинско посуђе, хлеб и т. д. Крај њега је забоден један клин, о који се веша *софра* и још неколико мањих ексера за *тигањ*, *кукач*, *посифку* и т. д. Са стране долапа веша се сланик са сољу. Крај долапа су и *навћи*, уздигнуте на четири сошице, што се све скупа зове *навћар*. Изнад навћи су ексери за вешање *сита*, *решета* и *круга*, на ком се меси *љеб*. Како кућни зид није до крова, већ га од њега раставља неколико подница, то на зиду остаје као нека тераса, која се зове *атула*, на коју се такође остављају разне ствари. Од горњег дирека на неким вратима једна преграда, од дрвета, ниска до појаса, иде до средине куће, где је у један нарочити дирек углављена. Ова се преграда зове *перда*. Иза перде је место за госте. У горњем зиду од куће има једно удубљење, звано *прозор*, у које се оставља „такем" кафени. На тавану стоје кошеви за жито, а у богатијим кућама начини се *пријесјек*, према потреби раздељен на више преграда, за разне врсте жита. На таван се још остављају и разни земљорадднички алати, као: грабуље, виле, јармови, тељизи, кочаници, матике, трнокопи, косе и сва дрвенарија, а на *пантама* — то су баскије изнад тавана, које везују супротне стране крова

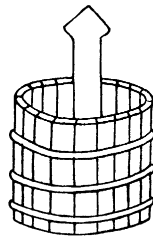

Сл. 1. Штругља.

— веша се месо и кожа од „кланице“, као и семе од *коломбоћа* (кукуруза) да се суши. Из „куће“ на таван пење се *стубама*, које су обично иза малих врата. Испред вељих врата, свом дужином куће, налази се *ајат*, који је у неких кућа над избом, док је у неких подигнут на дирецима. Он је заграђен ниском преградом од шашоваца, који су ишарани као и диреци. На обе стране ајата направљена је по једна *клијет*, од којих горња, која се налази на земљи, служи за држање смока (сира, скорупа и т. д.) и пића, обично ракије, а доња за постељу обично онога, који се скоро оженио, даље, за ковчеге и слогове хаљина. До скора су каце с купусом и цибром држате у кући, а у изби је стока лежала. Од неколико година строго је забрањено од стране власти да се стока држи у изби, те се сад тамо држе каце с купусом, цибром, туршијом и бурила с ракијом. У повећим породицама има клијет и изван куће, у којима спавају поједини задругари са женом и децом.

Но има кућа, код којих су и соба и „кућа“ над избом. У том је случају изба од камена, а горњи је бој од дрвета. За огњиште се овде добро набије изабрано место угњеченом земљом, да се под не би запалио. А тако исто има кућа и без избе — *поземљуше*, од којих су неке од дрвета, а друге имају са три стране зид, а са четврте дрво. Најзад може се наћи по која кућа начињена по угледу на куће из западног дела Црне Горе — сва од камена. У опште, што камен није у већој употреби при зидању кућа, узрок је то, што га нема довољно, докле го̀ре̑ јелове има изобилно, и што се због стрмог земљишта лако довлачи[1]). Чак и где има камена, употребљава се јеловина, због тога што нема

---

[1]) То бива *крчелама*, које волови вуку. То су две куке, на крају везан и утврђене. На те куке вешају се подннице, које су зато пробушене на једној страни.

за камен вештих мајстора, и још што избу може свако некако скрпити од камена и после само усећи и нарећати поднице. Тај исти узрок — тежња да се што лакше дође до куће — учинио је да се за кућу тражи стрменитије земљиште, јер се овако уштећују три лити од избе и под у „кући“. Кровови су, као што је речено, врло високи и стрми, да би што пре спао снег, који тамо напада врло велики, те га је тешко издржати, и што се стрмији кров пре осуши од влаге, те мање труне. Кровови не зависе од тога каква је доле кућа, већ од стања и воље дотичнога домаћина.

Скоро код сваке куће може се видети по једна *кошара* и *дубирог* или *саврдак* за стоку и *кокошар* за кокоши; код имућнијих и по више тих кошара. У новије време долази и *свињећак*, од како су се и свиње почеле гајити. Кȍша̑ра̑ има двојаких: простих, као куће поземљуше, само без икаквих преграда унутра, или на други начин, по којем се нанижу поднице између два реда коља, и то онда покрију као стан. Величина кошаре зависи од стоке, коју домаћин има. У новије се време остављају врата и на крововима кошара за коње и волове, и кроз та се врата уноси сено и остала пића на таван, да је лакше стоци полагати.

Дубирози или саврдаци праве се од дугачких и не много дебелих древета — *сиба*, од којих трећина мора имати ракље, да би се оне глатке имале где углављивати. Ове се сибе порећају у облику купе, раздалеко једна од друге толико да се могу прућем преплести, а у врху су сабијене и нагомилане. Где има доста гȍре̑, дубирози се не преплећу, но се чешће наслажу сибе, како стока не може јести сламу са крова. Основица дубирога зависи од величине сиба, јер дубирог има за пречник основице дужину сибе. Кокошари и свињећаци просто се саплету, па се покрију сламом или штицом, те изгледају као мале кошаре.

Све се ове стаје находе на малим вратима, а не на већим због тога што се *обор*[1]) и приступ кући не би могао чисто држати. На врх обора је *кош*, у којем се држи коломбоћ, док је још у класовима. Кош је тако лепо исплетен од врбова и лескова прућа и покривен шиндом да служи и као украс кући. На већим вратима налази се на подесном месту и *уљаник*, ако има пчела, као и *ленге* за проветравање хаљина и сушење рубља. На крају је обора и *крља*, на којој се цепају дрва.

Кућа са свима зградама налази се на врху *поткутњице*, јер се тако с најмање штете прилази кући, а и вода од куће сноси гној на поткутњицу. Обично поврх и са стране куће налази се воћњак са шљивама (пожешкама, пискавцима, дургуљама, бјелицама, медницама, ценерикама, трношљивама и т. д.), јабукама, крушкама разних врста, трешњама, вишњама, орасима и где-где коштанима. По међама и „цкладовима" има мноштво дренова, који редовно рађају. Од њихова се плода пече ракија и справља дренова водница. Воћњаци су добро заграђени плотом, да стока у њих не би пролазила.

Испод куће је поткутњица у којој се сеје, ближе до куће: купус, дуван, „лук" (бели лук), „кромид" (црни лук), „пуриљ" (праса), паприке, краставице, лубенице, роткве, „свекла", репе, мауне (боранија)[2]), разно цвеће, као: кадифа, босиљак, чубар, сунцокрет, невен, селим, вратич и т. д., а подаље од куће се сеје коломбоћ (кукуруз), кроз који се сади пасуљ *чучавац*, тикве, кромпири и т. д. Ко има повећу поткутњицу, он је раздели на два дела, па наизменце у једном и другом сеје кукуруз и пшеницу.

[1]) Простор испред ајата и већих врата.

[2]) Мотке, које се забадају код сваке кућице, да се уз њих мауне пењу, зову се *притке*.

V. Порекло Васојевића, племенска подела и прве борбе.

Народно предање прича да су се некад из Херцеговине доселила на Кчево четири брата: Васо, Красо, Ото и Озро. Неки кажу да им је и Пипо био брат. На Кчеву им се не допадне, те се крену даље, пут истока, да траже где ће се населити. Пошто је Озро био хром, и како још тада није било готово никаквих путова, он није могао путовати преко црногорских крша, те се устави код некаква богата човека, чијом се кћери ожени. Кад су му синови одрасли, отерају своју ујчевину и Кчево остане само њима. Тако су постали Озринићи.

По једном казивању, Ото и Красо су остали под Хумом Хотским, одакле се Красо преселио у Крастениће, а Ото ту остао. Други, опет, кажу да су сва тројица дошла на Ножицу, па се Ото и Красо вратили, а Васо с породицом ту остао. Лијева Ријека, у коју се Васо доселио, није тада била насељена.

О своме родоначелнику причају Васојевићи да је од Немањића, на име Вукан Немањић имао је сина Костадина, Костадин Васоја, Васоје Стефана, Стефан опет Костадина, а Костадин Васа, који се у Лијевој Ријеци населио и од кога су Васојевићи.

Васо је с породицом дошао преко Вјетерника на Јаблан, и ту је нашао једног братоношког кнеза, с којим се побратимио и код његове куће оставио породицу, а он пошао заједно с побратимом кроз Лијеву Ријеку да разгледа земљу. Кад се у вече вратио кући, питали су га укућани је ли му се где допало, а он им је на то казао како у близини реке има једна *нога* земље, где би се могла кућа начинити; на другом, опет, месту такође мало лепе земље, колико *птичије* гнездо; близу њега један комадић земље, леп као *душа*; даље један комадић *камените* земље. Мало даље једна равнина, где му је коњ *слатко* пасао, близу овога лепо место за катун и

ширевину за испашу стоке, сем тога и једна *лопата* равне земље, где би најрадије кућу начинио, да није далеко од побратима; још је причао како га је обузела *туга*, кад се попео на брдо изнад овог места, јер је била сама гора и „пустахија“ и како је на противној страни реке видео један до, где би могао свезати *Лима* (тако му се звао коњ) да пасе. Према тим речима Васовим, веле, добила су та места своја имена: *Ножица, Птич, Душке, Ками, Слацко, Ширалије, Лопате, Тузи* и *Лиман-до*.

Уз помоћ свога побратима Васо начини кућу на десној обали потока Ножице, где се и данас налазе неке развалине, за које народ држи да су од Васове куће. У близини куће подиже црквицу, око чијих се развалина находи гробље, у којем је, по предању, Васо сахрањен.

Васо је имао три сина: Раја, Новака и Мија, те се по њима Васојевићи деле на: Рајевиће, Новаковиће и Мијомановиће или, како неки кажу, Мијемановиће. Рајо је, опет, имао три сина, од којих су Лопаћани, Дабетићи и Ковачевићи. Општи назив Рајевићи само се памти, али се не употребљава.

Од ових пет племена постала су сва мања, и то од Лопаћана: Радуловићи, Милошевићи, Караџићи, Голубовићи, Стојановићи, Бојовићи, Лабани, Чукићи; Ђукићи, Марсенићи, Вулевићи, Вукићевићи, Нерадовићи и Фолићи.

Од Дабетића: Новичићи, Делетићи, Лабовићи, Вулинићи, Лазаревићи, Гарчевићи, Лашићи и Лалићи.

Од Ковачевића: Кастратовићи, Ђуришићи, Дедовићи, Обадовићи и Ћиновићи.

Од Новаковића: Бабовићи, Драговићи, Рачићи, Бакићи, Ђулафићи, Томовићи, Оровићи, Радуновићи, Крушчићи, Лакушићи, Дујовићи и Радевићи.

Од Мијомановића: Зечевићи, Делевићи, Рабљени, Масловарићи, Фатићи, Губеринићи, Стиовићи и Вуки-

ћевићи. Од ових племена су постала још мања, која су навођена у посебном делу.

У Лијевој Ријеци Васојевићи се брзо намножише и раширише уз Ријеку до Рашкова Гувна и Ивовика. Васојевићи Турцима нису плаћали данак, докле су га плаћали сви њихови суседи: Кучи, Братоножићи, Ровчани и Морачани. У то време племена међу собом живљаху у непрекидној борби, те једаред Кучи доведу Турке, који изненада ударе на Лијеву Ријеку, сву је попале и становнике јој растерају којекуда, тако да се за неколико година не враћаше, а неки се и за навек иселише, као: Караџићи у Дробњаке, Ђуровићи у Дупило у Црмници, Дабетићи-Мораковци у Никшићску Жупу, а Бојићи у Горњу Морачу[1]).

Како су се која племена раширила из Лијеве Ријеке по лимској долини предање ништа не говори. Али по положају и родности земљишта, а и по неким другим знацима да̂ се извести да су прво Лопаћани населили Трешњево, Новаковићи (сем Бабовића) и Мијомановићи Слатину и Забрђе, Ковачевићи и Бабовићи Коњухе, а Присоју и Краље (поред реке) Дабетићи.

Кад су се доцније многи Васојевићи повратили на своја огњишта, гледали су свакојако како ће зато да

[1]) Кад се овом приликом раселише Васојевићи, кнез Станоје Николин — Дабетић — с Камена са својом женом, два сина и две снахе пође у Ровца код свога таста, кнеза̂ Иваниша и код њега је живео две године. Но када једном бег Љубовић са пашајлијама дође у Ровца да купи данак и хараче, дозна за кнеза Станоја и његове синове и обећа кнезу Иванишу данак и хараче из целих Роваца за девет година, ако му их изда. Кнез Иваниш пристане на то, повежу сву тројицу ноћу и преда их бегу. Љубовић их исече, а све три жене поведе у ропство; два нејака детета бацише Турци путем у јаму. Кад је прошло девет година, дође ред Турцима да опет купе харач по Ровцима. Онда Станојева жена Стана напише из Мостара писмо своме деверу Оташу у Лијевој Ријеци и опомене га да сад освети свога брата и синовце. На то овај скупи тридесет Васојевића и пође на кулу кнеза Иваниша, где је био и бег Љубовић са тридесет пашајлија, и све их погуби, као и кнеза Иваниша и његова два сина. Узевши и тридесет коња, врати се у Васојевиће. Том је приликом из дружине погинуо Комнен Кољевић, побратим Оташев. О овоме догађају има и једна народна песма, која је штампана у „Новој Зети“ за 1889. год., св. XII.

се освете својим суседима. Тако се непријатељства продужише, а Васојевићи и на даље не плаћаху данак Турцима. Братоножићи, с којима ови бејаху у сталном непријатељству, овом приликом доведоше турску војску, те ова удари са три стране на Лијеву Ријеку[1]). Васојевићи склоне фамилије и стоку и сами се сакрију, а турске

[1]) Прича се да је братоношки војвода Пејо Станојевић, чија је кћи била у царском харему у Цариграду, пошао код свога зета султана и стао оптуживати Васојевиће:

„Султан-царе, огријано сунце,
„Ја сам дошâ к теби од невоље,
„Од зулума од Васојевића,
„Што но мене зулум учинише:
„Царске џаде нама прекидоше,
„Сваку срећу нама одузеше,
„Одузеше воду на Ножицу,
„Узеше ни зелене планине.
„Кад ни дође вакат од планине,
„На планину ми не издижемо."

На Пејову жалбу султан даде ферман, који Пејо понесе у Скадар паши Бушатлији, у коме му беше наређено да скупи велику војску и да удари на Васојевиће. Кад Бушатлија прими овај ферман, пошље писмо Мустај-паши Махмудбеговићу:

„Да покупи силовиту војску
„Од Призрена до Гусиња града,
„И да с војском иде у Гусиње."

Махмудбеговић дође с војском у Гусиње заједно са Шабанагићем, гусињским поглаваром, и два Арапина, који су били пред војском Махмудбеговића. Војска се крене уз Врмошу и преко Широкара дође у Верушу, где војску улогоре на васојевичким пашњацима и ливадама. Одатле Мустај-паша пошље писмо на Лопате попу Ракетићу:

„Како књигу на рукама примиш,
„Покупи ми од земље главаре
„И доведи мене на предају!
„Па покупи дванаст ђевојака,
„Од добријех кућа и оџака,
„За мојије дванаст пашајлија!
„И доведи Брајотића Мару,
„Да је љуби црни Арапине!
„А мене ћеш младу попадију,
„Попадију попа Ракетића!
„Да је паша под шатором љуби."

Поп одмах сазове главаре на скупштину и прочита им Мустај-пашино писмо, на што му они одговоре:

се три војске дотле, палећи и рушећи све пред собом, састану код цркве. Тада на њих изненада удари са три стране поп Ракетић, на што се они збуне и почну куд који бежати. Пејо Станојев, који је довео Турке, са једним делом турске војске и неколико Братоножића побегне низ Лијеву Ријеку пут Братоножића, али их поп Ракетић с неколико своје војске потера и стигне, те исече нешто Турака и тридесет Братоножића. Вук Брајотић потера Махмудбеговића низ Верушу, па уз Котич, док га наврх Котича стигне, говорећи му: „Причекај, пашо, водим ти попадију!“ Ту са дружином многе Турке исече, па и самог бега, те се то место прозвало *Бегова Клисура*. А Вук Вуличић с једним делом војске потера једног Арапина, стигне га и посече, те се то место — где је и сад мост на Тари — од тада назове *Црни Вал*. А другог Арапина потера уз Турјак Вук Вујичић, стигне га и посече под једном јелом, те се то место од тада зове *Арапова Јела*.

Овај се знаменити бој догодио 30. августа, на дан Св. Александра Невског, те као за успомену Васојевићи саградише нову цркву, пошто је стара сагорела, и посветише је Св. Александру Невском и узеше га за другу славу — прислужак.

Докле се још Васојевићи не беху раселили из Лијеве Ријеке, иђаху у чете и плењаху и убијаху суседе Колашинце и Клименте, те тако одузму Тару од Колашинаца, па онда пређу четама и преко Кома, те су, како народне песме о томе причају, четовали све до Србије. Простор између Кома, Лисе, Жољевице, Баља

„А Бога ми, попе Ракетићу,
„Сви смо радиј' часно погинути,
„Но Турчину раја постанути.
„Раја турска никад били н'јесмо.
„Но му пиши лист књигу бијелу,
„Нека иде нама на мејдану,
„Па што коме Бог и срећа дадне!“

и Зелетина скоро је био опустио; једино су га још мало Клименте браниле и одржавале. Како предање каже, најдуже су се одржале четири клименатске куће на Мурви (Сеоце), докле и њих нису потпуно уништили Вук Брајотић, Лека Мали Ћиновић и друге васојевичке арамбаше. За овога Леку причају да је био тако мали, да му се врх џефердара по земљи вукао. Он се, кажу, крио за чемерику и бљуштур, па је иза таквог заклона убијао људе. Кад би по каткад бежали, особито преко вода, носио би га Вук Брајотић, те је тако једном приликом са Вукових леђа убио Прел-Мему насред Лима.

Пошто горе поменути простор опусти, Васојевићи почну с већом силом прелазити из Лијеве Ријеке и разгледати места, из којих су истерани Клименти да се они населе. Тада би их чекали Клименти по бусијама и нападали их. Тако је једном 70 Клименти чекало Васојевиће на брду на крај Штавне, куда су ови имали проћи. Али их Васојевићи опазе, па их нападну. Васојевића је било на броју тридесет друга, под вођством попа Катане Ковачевића, и све Клименте исеку, сем четворице, који утеку низ једну врло стрму страну, где се одеру клизајући се, те се то место од тада зове *Љуштиреп*. Другом, опет, приликом опазе Васојевићи сто и тридесет Клименти у заседи на Вељем Кршу, ударе им на логор и све их исеку, сем што побегне вођа клименатски Дока, али га стигне Дедо — од којег су Дедовићи — када је на Крњечу прескочио Злоречицу и ту га посече. После овога Клименте више нису чекале Васојевиће, те се они сташе безбрижно насељавати на пустом простору.

Али опет Клименти још једном нападоше на Васојевиће, те заплене јагњад кнеза Мирчете Раичева, посеку му сина и заробе му две снахе. Кад за то чује Мирчета, скупи педесет друга, нагна за њима, стигне их на Зелетину и исече, а невесте и јагњад врати натраг. Ово је

било последње ударање Климента на Васојевиће, али Васојевићи њих ни даље нису остављали на миру.

Потиснуте Клименте од Васојевића, хтедоше то надокнадити од Срба староседелаца у Равном Хасу око Берана. Тих Срба кнез живео је у селу Лушцу близу Берана, те кад дознаде шта Клименте намеравају, немајући сам снаге да им се одупре и не могући добити ни откуда помоћи, јако се уплаши. Тада му слуга каза да недалеко од њих има неколико јунака, којих се Клименте страшно боје. Кнез их позове у помоћ, али како су Васојевићи били растурени од Трешњева до врх Коњуха, то се нису могли исте ноћи окупити, него сутра-дан, пошто се искупе, пођу му у помоћ, али су Клименте већ биле цео Хас похарале и опленеле, па се вратиле. Васојевићи, којих је било седамдесет друга, потрче за њима, стигну их и претекну више Ржанице у беранској нахији, па их спреда изненада нападну. Збуњене Клименте нагну бежати, а Васојевићи их толико исеку да је тај пролаз био *закрчен*, по чему се и то место прозове *Крчево.* Ово се десило 30. августа на дан Св. Александра Невског, истога дана, кад и она победа на Лопатама. Сав плен Васојевићи вратише кнезу.

Васојевићи се непрестано досељаваху из Лијеве Ријеке, и при том непрестано се бијаху са суседима: Кучима, Братоножићима, Ровчанима, Морачанима, Колашинцима, Климентама, Пештерцима, Руговцима и др., док ови својим жалбама не умолише везира скадарског Бушатлију и Махмудбеговића у Пећи, те они израдише у султана ферман „да то вражје гнијездо раскопају.“ Султан им још уз то пошље и Кариман-пашу и Цин-пашу са 60.000 војске. Кариман-паша пође уз Ругову, па низа Шекулар дође под Трешњево и Забрђе, где се на једном висоравну улогори с војском, због чега се овај и прозове *Пашина Вода.* Сав народ из Присоје, Краља и Пеовца пребегне преко Трешњевика у Лијеву

Ријеку, а од оног из Слатине, Забрђа и Трешњева избежало је све што је могло, а оно што није могло затворило се у пећину у Жољевици. Кариман-паша позове те из пећине да му се предаду, али му они одговоре да му се живи у руке неће предати, држећи да ће паша на пећину нагрнути с војском, па ће се моћи оружјем и камењем одбранити. Али паша нареди да се у пећину бије топовима, те кад топовска зрна почеше пробијати у пећину, затворени затраже од Турака „бесу“ да им животу неће ништа бити, па да се предаду. Турци им је даду, те изиђу. Било их је 120 војника, сем жена и деце, а пред њима два Вука: Маринковић и Љевајац. Паша нареди те једног од њих са 60 момака посеку, а све остало узму у ропство. Том приликом Турци ухвате Куштрима Васојевића више Трепче, за кога се прича да је био човек највреднији и најбржи. Тај је Куштрим био уграбио Фату, сестру девет Шемовића. По његову се имену зове један крш и пећина у Трепчи *Куштримов Крш* и *Куштримова Пећина*, где је, кажу, живео с Фатом. По наредби пашиној њега су посекли, а Фату су затрпали камењем, пошто га се није хтела одрећи, те се то место и сад зове *Фатина Гомила*.

Џин-паша пређе с војском преко Превије и стане палити села. Народ је бежао, али сила савлада и потуче ову шачицу јунака, као и оне код Жољевице. Нешто се спасе бегством преко Кома, а нешто се склони у једну пећину на врх Брадавца у Коњусима, због чега се и назове *Бјежанска Пећина*, али су мноштво Турци стигли, те људе исекли, а жене и децу одвели у ропство. То се место с тога назвало *Робови Лаз* — на врх Коњуха.

Обе се паше с војскама, робљем и пленом састану у Пећи, где робље којекуда распродаше, а Вука с његових 60 момака пошљу у Цариград, где их одмах затворе у тамницу да до смрти робују. Али је након

неког времена Вук успео да изађе из тамнице и да добије од цара ферман за слободан повратак, како свој тако и осталог робља. Цар на име изда наредбу да се све робље мора сакупити у Пећи, а Вука са друштвом упути Махмудбеговићу с ферманом да се сви заробљени, као и они из Лијеве Ријеке, могу вратити. Вук је у Пећи нашао већ искупљено робље. Махмудбеговић им да пратиоце из Пећи до Шекулара, те тако после пуне три године робовања дођу у Васојевиће. Вук одмах оде у Лијеву Ријеку, и показа ферман онима, који беху тамо пребегли, те се и они врате преко Кома.

Пошто је за три године земља била запуштена, а народ у ропству и бегству осиротео тако, да није имао хране ни средстава за одржавање земље, то буде принуђен узимати од ага и бегова плавских и гусињских жито, волове, алате и др., с тим да им дају, докле дуг не измире, четвртину од усева. Али не само главницу, него ни интерес Васојевићи не могаху отплаћивати, те се толико задуже да се више није могло одужити, па се зато обавезаше да увек дају агама четвртину, и на тај начин посташе чипчије.

Ни после овога нису Васојевићи мировали, но, чим се опоравише, опет заметнуше борбу. Знатно је војевање Ђеке и Вуксана Бојовића, који су позвали војводу Радоњу с Кучима, Павића Матијашевића с Братоножићима, Батрића Рајкова с Љеворечанима и старца Деда с Климентама, па су онда ударили на Бијор и продрли до Јелице, где Маџари отрују војводу Радоњу; Ђека се с војском врати уз „Бијели“ Дрим, где га Турци ухвате и обесе у Скадру, а и Вуксана ухвате и отрују у Пећи[1].

Поменуто васојевичко чипчијање овим је борбама уништавано, докле није с ослобођењем потпуно престало.

[1]) О овоме војевању има и једна народна песма.

Време овим борбама и јачем насељавању лимске долине, предањем се не одређује, али могли бисмо по неким знацима погађати да је било негде у XVI веку.

Начин живота, ношња и обичаји.

Задруга. — До скора су Васојевићи живели у задругама, које су бројале по двадесет до тридесет чељади. У новије време задруге су се почеле распадати. Ма да су чланови у задрузи морално и материјално боље осигурани и поузданије могу да гледају у будућност, ипак задругари неће да се покоравају старешини[1]), којему су јако потчињени, а морају бити и с малим задовољни. Дошавши у додир са слободнијим и удобнијим начином живота, задругарима изгледа да их то увек чека када се одвоје, али се у врло много случајева деси сасвим обратно: место тога нагло осиромаше, па и пропадну.

Рад у кући и ван ње. — Мушкарци раде обично пољске радове, а жене домаће, као на пр.: месе хлеб, преду, плету, тку[2]), шију (сем мушких хаљина, које шију терзије), крпе, везу, праве опанке, носе воду, музу стоку, срећују конопљу и лан, сеју разно поврће. Па и неке пољске радове жене раде, као: оне жњу, праше и узгрћу коломбоћ (овај посао заједно са мушкима), пласте сено у навиљке и пластове (опет заједно са мушкима), иду у „вођенице“, доносе дрва, изузевши у зимње време, даље носе храну радницима у поље, помажу при вршењу и т. д.

Често пута укућани не могу да сврше неки рад, што би, на пр., пропао, ако се на време не би свршио. У том се случају плаћају надничари или се позива *моба*. Нарочито се моба позива за „жњетву“, косидбу[3]) и грађење куће. Домаћин је дужан да мобу угости што боље може и с тога се на мобу иде готово као на свадбу, јер је ту и јела и пића и песме и весеља као на свадби. Ако коме сељаку изгори кућа, или му је однесе поводња, онда сељаци и не

[1]) Старешина задруге не мора бити најстарији члан; може и млађи, ако је паметнији и промућурнији.

[2]) Васојевички су појаси на гласу и свуда се по Црној Гори траже и купују.

[3]) Онај, кога изаберу да коси први откос пред косачима, зове се *косабаша*. Обично се гледа да он не буде сувише хитар, јер косачи морају да терају откосе један за другим и пропали би од умора сустижући га, а иначе је срамота напустити откос, те се тако показати слаб.

звани принесу му грађу за кућу на воловима и коњима и још га обилато помогну храном, оделом, стоком и разним посуђем.

Храна. — Храна не зависи од имућства колико од доба године. У дубоку јесен, ко год има и мало стоке, спрема себи *кланицу* за зиму: закоље вола, јалову краву, ређе свињу, а по могућству, и неколико јалових оваца или коза. Месо се суши на тавану, па се зими, особито уз месојеђе, једе са киселим купусом, који стоји у нарочитим *бадњевима* (великим кацама). Уз купус и месо обично иде *коломботњица* (кукурузан хлеб). Уз то се једе сир, *мјешавина* (јамужни сир изгњечен и истрошен са скорупом), скоруп и од скорупа и сира *готов* (цицвара), пита, приганице, *пријеснац* (од скорупа и сира с коломботњим брашном), *кавурма* (трбух, џигерица и ноге од стоке скуване и то све исецкано, па наливено раскрављеним лојем). Пости се строго одржавају, како велики и госпођин пост, тако и божићни, петровски и среда и петак. Уз пост се једе погача и ржаница кисела и пресна или и хлеб умешен од пшенична и ржана брашна, присмачући са пасуљем, кромпиром, киселим купусом, туршијом, куваним шљивама, боровницама или крушкама. Сем тога још се кувају коломбоћ и пшеница засебно, а и заједно. Петрове и госпођине посте је врло тешко постити, јер нема многога од горе означених смокова.

Лети се обично једе који од помињатих хлебова и прави се *качамак* од коломботњег или елдовног — последњег врло ретко — брашна, па се засмочи скорупом или се дроби у кисело млеко и тако једе. Сем млека смокови су још: сир, вареника, урда и *ира*, а у свечане дане: готов, смочани качамак и *карлица* (разливено млеко са скорупом).

С јесени се обично једе хлеб од којег белог жита, пошто коломбоћ није приспео, а уз хљеб сир, кромпир, *кунус* (исецкано, скувано, па засмочено купусно лишће), *мауне* (боранија). Осим тога кувају се и тикве, а једе се и воће, само се последњег много и незрелог поједе, па се због тога јављају грознице и друге болештине.

Осим поменутих хлебова једе се још и *јечменица* и *овсјеница*, последња врло ретко и то је једе само пука сиротиња по планинским пределима, докле је јечменица често добро дошла и имућнијима, особито с тога што јечам рано сазрева, те је и он добар, када је већ понестало старога жита. Још се прави и качамак *на кумпијере*, који се справља када се у сварене оструган кромпире успе коломботњег или ређе јечменог брашна, па пошто

се неко време заједно вари, скине се с огња и нарочитим туцњем „бије“, док се то добро не умеша, па се мало разбрка *качамаглијом* и осмочи се скорупом.

Једе се за софром, за коју се седа на земљу, односно на под, или на мале троножне столице. Код стана се место софре употребљава *круг*, који, немајући ногу, лежи на земљи. Кад има гостију онда сва породица не седа за софру, него само старешина и старији мушкарци са гостима, а жене и деца једу доцније. То код већих задруга бива редовно. После ручка, једна од жена подноси воду и леген, те свако опере руке и отре *канавцем*. Веле да је то добро за пчеле. Гостима, који остају на конаку, млађа жена пере ноге, али је то већ ретко.

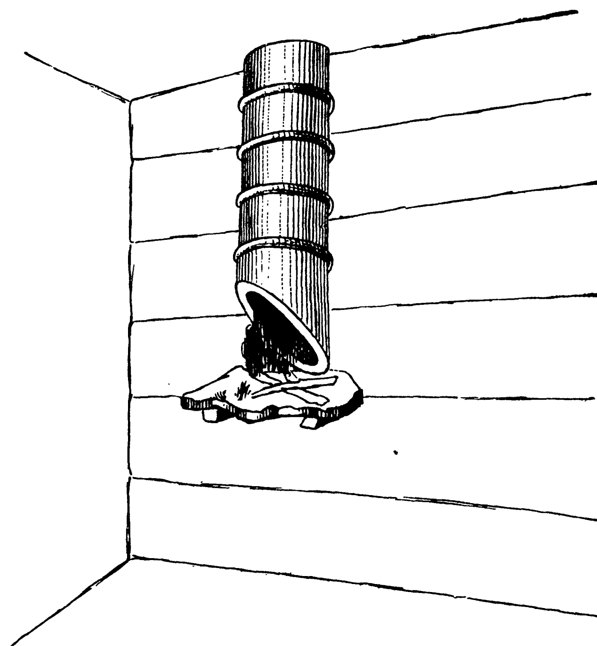

Сл. 2. Дуца.

Постеља и осветлење. — У Васојевићима до скора није било кревета, него се лежало на поду или и на земљи. Код богатијих постељне су ствари: вунени *душек* напуњен вуном, по њему *простирач*, *јастук* и *гуњаве*, све од вуне. Сем душека служи за простирање и *пуст*[1]). Код сиромашнијих место душека је слама или сено, по овоме какав простирач, а одозго је поњава од кучина — *кучињавица*. На једној простирци, а под истим покривачем спава по једна цела породица (отац, мати и деца). Но у новије се време подижу постеље и гледа се да се и одвојено

[1]) Пуст се гради од вуне: вуна се разастре по једној поњави или простирачу и поспе врућом водом, па се ногама и рукама ваља, све док се разастрта вуна добро не стврдне. Пуст се гради само од јарине.

спава. Зими се спава у соби. У кућу се уводи ноћу коњ, во, крава или телад. Преко лета је соба готово празна, јер један део породице отиде у планину, а други део спава у клијети, „кући" или на ајату, јер је у соби топло и загушљиво.

За осветлење сада се свуда употребљава гас, и то обично у малим лампицама од тенеће, са незаклоњеним пламеном, као у свеће. Пре неких педесет година осветљавало се лучем и лојем. За осветлење лучем правио се повелики чунак или сулундар од букве или и другог дрвета, када би се дрво расцепило на две половине, које би се издубиле, па се затим спојиле и притврдиле обручима. То се звало *дуца* (Сл. 2). За нешто више од метра изнад собњег пода уметнуло би се јако рачвасто дрво, па се за његове ракље, или би просто могло и два три клина, метнула камена плоча, на којој је горео луч. Над плочом би се утврдила дуца, те је кроз њу, као кроз оџак, одвођен дим од луча из собе кроз таван до под кров кућни[1]).

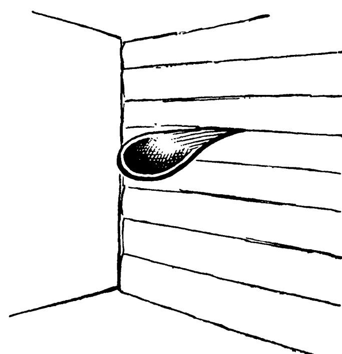

Сл. 3. Крндељица.

Лој се метао у једно коритасто удубљење од тенеће, које је на једној страни имало дршчицу за уметање међу брвна. У тај тигањчић, који се звао *крндељица*, метао се лој, а у овај фитиљ (Сл. 3.).

Још су се употребљавале и лојане и воштане свеће.

Забаве. — Највећа је живост и весеље уз месојеђе, због тога што су сва чељад на окупу, а поглавито што је то пред велики пост. У вече после вечере прави се *сједник*, на који се у већ означеној кући скупи све село. Ту се пева, игра, шали, гуди уз гусли и т. д. До скоро се могло ту чути и једно нарочито певање. На име постави се софра и једна жена заврти тепсију на софри, а друга пева уз брујање тепсије и звецкање прстена, који је на руци жене, која окреће тепсију. А редовна игра или забава на тим сједницима јесу *козе*[2]).

О великим празницима бива сабор код цркве на Књажевцу до Андријевице, на коме се обично пева и игра. Игра је врло

---

[1]) Од чађи, која се у дуци хватала, правили су ђаци мастило.

[2]) Играчи, који играју ову игру, поделе се на двоје. Затим се стави на какав простирач десет комада капа, чарапа или рукавица. Онда један од стране

проста: двоје — обично мушко и женско — скачу једно другом у сусрет, размимоиђу се, па то понављају док се не уморе и онда се загрле и пољубе. За време тога играња певају по две девојке, а играч одаје почаст „дами“ пуцањем из „левора“. Овај начин играња дошао је из западног дела Црне Горе, а пре њега је био неки старији, по којем су играле само жене, од којих једна представља младића, а друга девојку. Младић мами девојку, говорећи јој да хоће да је узме, а она се играјући поноси, огледа у мало огледало, глача косу, и као одбија га. Представљани су каткад и старац и баба. У новије време дошло је такође са запада и играње у колу с певањем.

О Петрову-дне и Илину-дне и госпођиним покладима на планини су зборови, на којима се још момци мећу камена с рамена, гађају белегу, играју лопте, „барјака“ и других игара, а жене замећу неке шаљиве игре[1]).

која почиње игру, крије прстен под те капе. Противна страна гледа где ће отприлике бити прстен и ту капу, — *ишћил* — диже, и ако га нађе броји 10 и узима прстен да она крије. А ако га не нађу онда дижу оне за које мисле да немају прстен, и кад наиђу прстен, онда противници броје онолико колико је недигнутих капа и једну више. Ако пак све дигне па остану две, онда бира једну и ако је под њом прстен узима га противној страни и крије, а ако није остаје код противне стране и сем тога она добија 3. Тако се тера даље до 101, и ко пре напуни толико, тај је добио игру и *чини* противној страни. То чињење често је не само смешно него и врло тешко: на име побеђени морају све да раде што им победиоци кажу, а ови им наређују да лају, маучу, да љубе у руку жене, затим их мрче, товаре којекаквим прњама, котловима и стаповима, па тако водају по соби, или их као керове изводе на снег да кевћу, забркају у неком вагану мећу (брашно или трице с водом), па ставе прстен и онда приносе побеђенима да га устима ваде, и они докле га изваде нагрде се по лицу, те уз општи смех иду у „кућу“ да се умивају и т. д. Често пута те „стране“ остају исте за време целих месојеђа и ако неки не буде на сједнику које ноћи, па његова „страна“ изгуби, онда ако га који од добитника нађе, макар после два три дана, макар и у другом селу, спопадне га и „чини му“ усред подне, те се овај после жали уз општи смех шта га је чак у другом селу снашло.

[1]) **Винце.** — Ову игру заједно играју и мушки и женске. Седне по једно усред кола, и представља вино, које један брани, и тај се зове крчмар или крчмарица. Остали хоће да пију вина, што чине штипањем, те често „вино“ мора и да јаукне. Кога, пак, крчмар удари ногом, тај седне да буде „вино“, а дотадање „вино“ постане крчмар.

Квочка. — Најокретнија невеста изабере се за *квочку*, а остале девојке и невесте јесу пилад. Једно јој се пиле ухвати за пас, а друго за пас тога пилета, и тако се поређају. На другом крају јесте такође какво окретно чељаде, које се зове *увијуша*. Друга девојка или момче јесте орао, рашири крила и лети око њих, те гледа неће ли уграбити које пилади, које бране квочка и увијуша. Које пиле орао ухвати води га на страну и оно је заробљено. Тако продужава

Васојевићи су у опште песничкога духа, што се види и по мушким и женским песмама, али нису музикални, него доста грубо и једнолико певају.

Ношња. — Мушко одело чине: *џамадан* од црвена сукна, *чакшире* од белог сукна, тесне, припијене уз тело, управо као код Арнаута, с том разликом што ове немају на ногавицама калпаке, који бију по чланцима и имају више гајтана и на чакширама и џамадану. Капа и опанци су као у Црној Гори. Пре данашње капе носио се фес и ћулаф. У опанке се међу *назуици*, кратке чарапе до чланака, код мушких обојени обично црном бојом, а код женских још и шарани. Носе се поврх чарапа; људи ради топлоте, а жене више због украса. *Навршке* носе само мушки и то поврх чарапа, управо бјелача, који захватају прсте и половину стопала. Обојени су и ишарани само на месту где вире испод

и даље. Ако ли њега ухвати квочка, повиче пилиће, те га добро „искљују“, он ће тада побеђен и замењује се другим.

Пчеле. — Направи се нека жена бабом, обуче најгоре прње што нађе у катуну, на леђима што нагучи, те постане грбава, иде на две штаке, па онда поређа жене и девојку једну пред другом и изброји их. Једну свеже и то јој је *пас*, а друга јој је *снаха*, коју остави да чува пчеле од хајдука, а баба се „увеже“ да иде у „воћеницу“ да меље, а снаси добро припрети да гледа пчеле, да се не покраду. Пошто баба оде, дођу лупежи подмите снаху да их не проказке, пас лаје, али они покраду пчеле. Снаха некако уреди да се не позна да су пчеле покрађене. Кад се баба после врати с брашном, зове снаху да је срете, она одмах потрчи, грли је и љуби само да је залаже. Кад је баба упита јесу ли пчеле на броју, она одговара да јесу и жали се колико ју је муке стало док их је очувала. Баба броји пчеле: „Једна без друге“ и ово на свакој понавља па кад види да су покрађене удари у кукање и плач, па окупи снаху псовати и тући. Други пут кад баба пође на неки посао као и пре, снаха јој добије неке ројеве, а пас тада не лаје. Кад се баба врати зове снаху као и пре, али ова неће да је чује, јер се не боји. Кад сада баба изброји пчеле, па види да их је више, онда пева, игра, грли и љуби снаху. Ово се неколико пута понавља док се баба не наљути, те избије снаху и пса и испреврће пчеле. Тад, сви на њу скоче: снаха је туче, пас дрмуса тако да се оне дроње рашчупају, а пчеле тако бабу испецају да она умре.

Сватови. — Обуче се најшаљивија жена што је могуће најнакарадније: на главу стави решето, обуче наопако кошуљу, тако да јој рукави дођу као ногавице, а дно од кошуље завеже за врх решета и то је невјеста. Скупи се још жена, које су сватови, и од којих се изабере стари сват, војвода, барјактар, девер и т. д. Сватови јашу на мачугама — „коњима“, а за појас задену по три дрвета — два „кубура“ и „нож“. „Главари“ завију чалме, па се крену певајући и поигравајући коње све тако исто накарадно. Играјући коње често ударе мушкарце по ногама, те се морају склањати с пута. Још „међу из пушака“ бацајући пепео у вис. Дошавши до мушких, невеста се преклања да све прсне у смех. Али ако се ко такне невесте, тешко њему. „Главари“ напуне сухе траве

опанака. Поред џамадана честа је и *хаљина* од сукна, какву носе Дебрани, само је ова ужа и мање шарана. Изнад ових зими долази *талаган* или *капаран*, од црна или бела сукна, са капуљом за главу и *јапунџа*, широк огртач од бела сукна са капуљом, а без рукава. На доњем делу тела су поншироке *гаће*, прављене од беле *узине*, дебелог вуненог платна. Гаће долазе до испод колена, а даље су *докољене* до чланака и опе од белог сукна. Крај гаћа и врх докољена вежу се често извезеним *подвезама*. Зими се још носе *рукавице* и *шалови* око главе, а може се наћи ређе и *кожух*. Саставни је део одела и *силаф* у који се меће оружје (сада „левори“, а пре 15—20 година *леденице* и *кубури*). Из западног дела Црне Горе примају се у новије време: џамадан с рукавима од црвене, *струка*, хаљина и докољенице од беле и *димије* од црне свите. Из Мораче се прима *џока*, огртач од кострети помешане с вуном

у чарапе, које обесе о кук и то нуде мушкима. Ако који мушки уграби невесту бију га мачугама и чиме стигну.

Рамадан. — Направи се која невеста, као мушко, уз то мора имати танак глас, па се снужди изван кола, у које су се ухватиле жене и девојке. Коло пева: „Рамадане копиљане, ђе си, шта чиниш?“ Рамадан на то држећи руком за браду, а другом тресући руком по бради одговара дрхтавим гласом: „Ој! ево ме пред авлијом, ђе дрхтим“. Коло опет пева: „Ну примак се поовамо да ту не дрхтиш!“ Он одговара: „Бог ти дао, добра друго, кад ми то велиш!“ и мало се примакне. Тако опет коло понавља, а он одговара да дрхти у обору, пред кућом, у кући, у соби до прага, крај кревета, на кревету и најпосле „код ње“. Уза сваки корак понављају се они исти стихови, као и раније, а сад најпосле одговара он: „Ој! ево ме под јорганом, саде не дрхтим!“

Кобиле. — Која шаљива постарија жена, која зна добро игру, направи се мушко: задене за појас две „кубуре“ и „нож“, узме велику батину на раме — џефердар, једну мачугу — чибук, обеси чарапу — дуванкесу, напуњену маховином, око главе завије чалму, па привеже за се велику поворку жена и води их на пазар. С њима дође међу мушке и продаје „кобиле“. Купци не смеју се дотаћи кобила, јер пуца трговчев чибук. За доказ да су здраве трговац са сваком проигра кроз сабор и тад се погађа. Најзад се погоде и трговац прими капару. Кад купац крене с кобилом она зарамље, те се он каје, враћа, ружи трговца и тражи капару. Тад траже лекара, који рекне да је болест дошла одједанпут, и да продавалац није крив, те купцу пропада капара и газда води своје кобиле. Чим их газда прими оне оздраве и стану хитро играти. То се понавља неколико пута: газда вара купце, а лекар находи разне узроке, докле суд не протера трговца с трговином из државе.

Бибер. — Невесте и девојке се поделе у два реда и раздвоје се на 20 до 30 корака, па једне крену к другима машући рукама и певајући: „Овако се бибер сије, ето вако, ето вако!“ Дошавши до другога реда поклоне се и враћају на своје место натрашке. Онда се ове друге крену певајући: „Није тако но овако, ето вако, ето вако!“ Овако се набраја како се бибер оре, влачи, жње, врше, меље, једе и т. д. Најзад се заједно оба реда крену и кад се сусретну ижљубе се.

и *кабаница*, огртач од црнога сукна. Да споменемо још и то да су се кошуље и гаће раније правиле од конопље, а сада је преотело маха куповно платно.

Женско је одело, као год и мушко, двојако: старије и новије; последње је примљено са запада. Старо, које се готово и изобичајило, састоји се из ових делова: *кошуља*, већином од конопље, извезена на прсима; *хаљина* од бела сукна, дугачка до чланака, порубљена с преда, с крајевима, који се не могу саставити. Хаљина је ишарана на прсима црном свитом. По хаљини долази *аојас*, а испод њега се умеће *ирам*, који покрива до ногу порубе од хаљине. Ирам је кецеља од црне вуне, свуда унаоколо ишаран гајтанима и свирадом или концима разне боје. Поврх хаљине долази *зубун*, краћа а шира хаљина без рукава, по прсима, око рамена, од врата, низ плећи и по дну извезен и ишаран црвеном свитом. Још су намештане око рамена ките завршене ђинђухама разне боје и величине. Коса је плетена у *витице*. Витице су две, спуштене низ прси, посувраћене тако да поред образа до испод грла остану по две широке витице, на које су привезивани „талијери“. На глави је ношена бела или црна *краа*. Сем тога су се носиле и *облаје*, извезене кошуље од вуне. Још су жене носиле о куку, о синџиру бритвицу, машице и *стризу*, ишаран комад сукна за скидање котлова.

Новија је ношња иста она која се може видети на Цетињу и Подгорици, као: *јакета* (жакет), од разне материје, *раша* (сукња), *футо* (кецеља), *зубун* од сукна или свите, *краа* на глави, разне боје, у жалости црна. Упоредо преотимају мах и *кондуре* (ципеле). Под *чарапама* се разумевају само женске чарапе, докле се мушке чарапе зову *бјелаче*.

Рођење и кумство. — Кад се роди мушко дете пуца се из пушака макар било и десето. А када се женско роди, не само што се не пуца и не весели, него је све у кући жалосно. С тога се рекне: „Не гори ви ватра, кâ да ви се родила ђевојка“ или „Што си зажмурио кâ да ти се родила ђевојка“. Кад се роди мушко долази цело село на повојницу и доноси дарове, а када женско онда најближи суседи. Између осталих разлога овоме, понајглавнији је и тај што је за вечито досадање ратовање било потребно мушкиње.

Што се кумства тиче оно се врши по црквеним обредима, сем да напоменемо да кумове мењају, ако деца умиру, али то са допустом и благословом старога кума. Још је било кумстава, нарочито у старије време, због невоље. Онда кад Васојевићи нису ничију власт признавали, нити су имали каквих судија,

већ је владало право јачега, онда су се они између себе крвили и убијали. Својта је убијенога светила, али се често дешавало и да се измири с убицом и његовом родбином. Помир је био овакав: скупе се 24 кмета од разних племена, узму од племена, које је крв дужно, *залоге* — леденице и сребрне ханџаре — у вредности 300—350 талира, од којих се 260 дâ за крв, а остало је трошак кметовски. Још уз то понесу 12 колевки, већином од разних племена, и 12 здравица, па иду кући убијеног, са свештеницима напред, а за овима је *крвник* са својим племеном. Сви ти гологлави куме Богом и Светим Јованом да им опросте крв. Ови их сретају, примају колевке, здравице и залоге, љубе се са свима, па и са крвником; сваки љуби своје кумче и говори: „опраштам крв". Брат или отац убијеног од тада крштава децу из крвникове куће, а тако и остали у кућама осталих. Још приме здравице и залоге у вредности 260 талира, од чега нешто задрже, а нешто врате, метнувши на колевку детета из крвничке куће, и тако постану по Богу и Светом Јовану кумови. Оваког окумљивања било је и за остале сваће; данас тога нема. Слично овоме било је окумљивање, и кад кога притесни каква невоља, онда би окумио кога да му помогне. У том би случају молилац узео боцу ракије, отишао коме је већ хтео, пружио ракију и рекао: „Од мене ти Бог и Свети Јован, избави ме од те и те биједе!" Ни овога више нема. Да споменемо још и то да се кумство сматра за највећу светињу, и као сродство, које није слабије од крвнога, него чак и јаче. Тако се на пример држи да се грех према сроднику може опростити, али према куму никад и никако. Како су племенске везе јаке и миле, а кумством се прибавља сродство засебне врсте, то се не кидају сродничке везе уводећи кумовске, него се кум тражи из другог племена, а никако из свога, ма да је сродство из далеке старине, те би се могли окумљивати. Из истог се разлога узимљу и девојке из другог племена.

Женидба. — Назад за 20—30 година били су сасвим други обичаји при просидби и свадби. Тада је то било на неколико начина: просидба; момак ма којим начином дâ што год девојци и истури пушку, што значи да је његова; насилно одвођење девојке и, најзад, има случајева да се двојица људи, ако се једноме роди мушко, а другом женско, погоде да се то двоје деце узму ако остану живи, што се доцније мора испунити, па макар које од њих ослепело или осакатило.

Обична је просидба овака: по пола године би се водили преговори између рода девојчина и момачког, и то преко при-

јатеља и својте — *проводације*. Преко тих проводација су дознавали и каква је девојка, јер се младожења и девојка нису могли видети, особито пошто се почне говорити о просидби, а мучно су је и остали рођаци младожењини могли видети. Кад се добије пристанак од девојачких родитеља, онда долазе од стране младожење најмање три *просца* да просе девојку. То су обично отац или стриц или брат младожењин, најстарији из племена и још један из породице или какав пријатељ. Просци обично иду пред вече, и, дошавши девојачкој кући, затуре какав други разговор, а кад се постави софра, онда најстарији просац отпочне: „Ми до сад чекасмо да нас питате што смо дошли, па пошто не шћесте, да ви ја кажем: чули смо да имате некакву ђевојчицу, а ми опет имамо једно момче, па смо дошли да ви ју иштемо, ако Бог буде судио, да будемо пријатељи!“ После неколиког ћутања најстарији из породице одговори: „Чудим се зашто су се овакви љуђи потежили, кад ту нема за вас ђевојке, то је макања (дете)“. На то му просац каже: „Море ми јој не манишемо макар да је од педи, но тражимо чељаде од љуђи и оџака и добре пријатеље, па ни она од ове куће не може бити рђава.“ Домаћин би на то одмах рекао: „Па пошто је тако, сретно било, даћемо ви ју; да ни такви љуђи траже једну мушку главу не бисмо им се одговорили, а камо ли ђевојку, која и није за дома.“ Тада просци изваде *прстен* (најмање дукат) и дадну га старешини, пошто девојка не само што није ту, него није ни у кући. Она није могла казати ни хоћу, ни нећу, макар је и у воду бацили. Тако се исто ни младожења за женидбу није питао.

Пошто испросе девојку, почну пити ракију, коју су просци донели. Ту се подижу здравице, честита се, љубе се и т. д. Рано у јутру просци испале по коју пушку, па пошто ручају дарују женске, приме дарове за себе, младожењу и свако чељаде у кући и пођу. Кад кући дођу почну метати из пушака, док од једаред не загрме пред сваком сеоском кућом пушке и сељаци похитају на честитање. Ту настане велико весеље. Сељаци запиткују како им се допадоше *пријатељи*, како их дочекаше, да откуда не видеше девојку, шта дадоше прстена, дара, шта их дароваше и т. д. Ови се на то хвале, износе дарове и т. д.

Како девојка мора седети испрошена 1—5 година, то јој се родитељи договоре с новим пријатељима када ће они донети *сељанску ракију*. То је ракија за сељаке из села из којег је девојка, а ови опет кад сватови дођу донесу по једну *здравицу* (боцу ракије). Кад се донесе сељанска ракија, девојачки отац тражи од

својих пријатеља по 100-1000 гроша за *ријеч* (ону, коју је изговорио да ће им дати девојку), по 50-100 гроша *брацкога дара* или пушку, за брата девојчина, дукат мајци, 200-250 гроша за пас девојци, 50-100 гроша за зубун, талир или дукат за капу. Овај одговара: „Даћу, ако тражите и 100 дуката, до сад нико није роба за благо оставио, па нећу ни ја." Овом приликом *ракиџије* — они који су донели сељанску ракију — донесу прошеници дарове, јер јој овом приликом сви чланови породице, па и оближње одиве младожењине, пошљу дара. Девојка им шаље на то *уздарје*. Сутра-дан ракиџије се враћају са примљеним уздарјем, али пре уговоре кад ће доћи на *уговор* и донети све што се од њих тражи.

Пре уговора долази једна или две жене од рода младожењина и оне се зову *торбоноше*. Ове жене донесу *торбу* са даровима од свију женских из куће. А девојка им опет шаље уздарје, али се крије и од ових жена, те је не могу видети.

Иза торбоноша долазе *уговараџије*. Ови донесу све што се од младожењине родбине тражило, па онда уговоре када ће доћи за девојку, колико ће довести сватова, колико донети ракије (обично на обданицу по литру, а ако ће на конак по по̂ оке), колико погача, закланих брави и т. д. Обреде се опет даром и домаћин им обично поврати неке новце од узетих.

Од просидбе до свадбе бивало је да протече и по 5 година. За све то време девојка се морала крити не само од младожење и породице му, него и од његових рођака и сељака. За све то време није ишла ни на какве саборе, скупштине или сједнике. Ако би пошла на пазар, сабор или сама на планину, па би то дочула младожењина породица, одмах би је остављали.

Пред свадбу старешина кућни позове сватове по могућству 12-100 на петнајест дана раније, како се могу спремити новцем, оружјем, коњем, фишецима и домаћим трошком. Нико неће одрећи свату оно што има, а свату треба прилично трошка. У сватовима су главари: *стари сват, барјактар, војвода*, увек младожењин зет, ако га има, и *ђевер*; доцније је са запада дошло и *првјенац*. Остали се сватови зову *пустосватице*. Ако је кућа девојачка даље од $2^1/_2$ часа, сватови иду на конак, а иначе обданице. Кући младожењиној мора први доћи барјактар, који забоде барјак у кућну стреху, што је знак да се купе сватови. Кад се искупе пију и једу, па се крену. Домаћин натовари заклану овцу или, ако је више сватова, овна, неколико погача и на сваког свата по литру или по пола оке ракије, а за старог свата и остале главаре по више боца. Ђевер мора имати најбољега коња за прошеницу, сит-

них и крупних новаца, пресну погачу, свиле свију боја и прстен за прстеновање.

Кога год у путу сватови сретну дају му здравице, а пред сваком кућом куда прођу износе њима здравице, а они остављају здравицу у новцу. Путем певају, пуцају из пушака и играју коње. Кад се приближе девојчиној кући пошљу двојицу напред — *муштулугџије*, који пуцањем из пушака јављају долазак сватова, добију од домаћина (чија је кћер) здравице, погачу за кошију и дар, па се одмах с погачом врате натраг. У то и сватови стигну, трчећи који ће да уграби изнесену погачу са здравицом. Дошавши пред кућу сватови пуцају из пушака, скидају се с коња, љубе се с пријатељима и улазе у кућу, где је постављена софра, за коју заседну. Између сватова поседа још онолико сељака из тога села колико је сватова. Одмах затим настаје игра, певање и метање из пушака.

Доцније који од укућана или од сељака приђе старом свату и прима здравице од сељака, ставља их пред старог свата и казује му која је чија. Овај отпије од сваке по мало, захваљује и пружа и сватовима, те и они пију.

Пошто се с тим сврши, ђевер доноси ону пресну погачу, на којој је круг од свиле, ставља је пред старог свата, а овај дозива домаћина куће, који стави на погачу што може више новаца, а за овим долази домаћин (из чије је куће младожења), те и он ставља на погачу, увек више од првога. За овим ђевер узме погачу и носи је од старог свата свима сватовима редом, те и они што ставе. Свакога ђевер пољуби у руку, па се враћа старом свату пред којим изброји тај новац.

Кад се сврши јело сељаци се дигну, а сватови остану, те им се деле дарови: кошуље, чарапе, мараме и т. д. Иза овога ђевер иде у клијет да прстенује девојку. Пред вратима мора платити *вратарину*. У клијет уђе са струком на прсима и ножем за појасом. Кад уђе простре струку пред невесту, и стави на струку нож, окренув оштро к невести, па је прстенује, онда јој проспе на главу ситних новаца, које она покупи и да̂ брату, узме онај нож и стави га ђеверу у ножнице и дигне струку, којом га огрне. Затим ђевер изиђе и пуца, на што сватови устају и спремају коње, а војвода тражи кокошке од којих једну убије и носи кући, као и кашику, којом је јео.

Домаћин сада износи девојчин ковчег и постељу — *комору*, коју не даду, што неће домаћин, који узима девојку дати најмање талир, што се зове — *мајчина пара*. Род затим изводи невесту,

а сватови не осврћући се одмакну до означеног места, докле ће их пријатељи испратити. На томе месту измењају здравице, поздраве се и род предаје ђеверу невесту. Кад се мало одаље, брат или који други рођак испали пушку и зовне невесту по имену. Она се окрене на десно, али се не одазове. То се чини да би се пород уметнуо на родбину девојчину.

Невеста се увек води на коњу. Одело јој је онако, како смо га раније описали, само, разуме се, ново и накићеније. Сем тога има на глави нарочиту капицу искићену ђинђухама, за коју је притврђено ракљасто дрвце, украшено синцирићима и ситним новцима. То је *перјаница*. Коса јој је расплетена и лице покривено танким провидним платном — *завјес*.

Путем опет сватове дочекују здравице, и кад се приближе кући момковој иду муштулугџије трчећи на кошију. Стигнувши кући сви пуцају и скидају се с коња, а невесту приведу пред сама кућна врата, где јој изнесу у решету жита, које она обема рукама баца у вис и по сватовима, затим баци међу сватове једну јабуку, у којој има забодених новаца, те се сватови грабе. Затим јој изнесу мало мушко дете — *накоњче*, које она стави пред себе на коња, пољуби га и дарује. После овога огрне је свекрва руном вуне „да јој у кући достара", па је онда скину с коња, уведу у кућу, дају јој два хлеба у руке и три пут је окрену око огњишта и онда је воде у клијет.

Сутра-дан, кад се сватови умивају, невеста их посипа, а они остављају у воду новаца. Тога је дана венчање, свадба и даривање сватова од невесте и обратно. На сваку пажњу (похвалу, дар или друго што) она се преклања до земље. Тога дана сéљаци доносе здравице, печене браве, пите, хлебове и т. д., па и ђевер с погачом опет купи дар. После даривања сви се разиђу кућама, осим кума, ђевера и сватова којима је кућа далеко. У јутру се опет сви скупе на врућу ракију, те се цео дан веселе, па се сви разилазе. Кад кум пође кући скине невести завјес, а капу и перјаницу носи још у свечане дане за неко време. За дуго још времена иза венчања невеста се свакоме преклања и љуби руку.

На две три недеље после удаје дође јој брат на виђење, а после два месеца долазе *првичари*. Првичара је троје до шесторо мушких и женских, а долазе да уговоре кад ће им пријатељи довести *одиву*. У уговорено време они одведу невесту у род, где „родује" 2—4 месеца и за то време спрема дарове, мање него за удају, па је онда род враћа у дом.

За две три године после удаје зове се невјеста или млада. Највећа би брука била да проговори с мужем. Једно друго су звали „он“ и „она“, а у старости „старац“ и „баба“.

Међутим, сада многи су од ових обичаја о свадби престали, тако на пр. сада се младожења и девојка виде и вере, девојка не стоји испрошена више од 1-3 месеца, погача се не приноси пред сватове, него даривају кад се разилазе. Још невеста не носи капу, перјаницу, завјес, нити расплетену косу. Кад у дом дође не преклања се, него само љуби у руку. Још се сада младожења и невеста шетају заједно. Мираз се сматра као нешто проклето, те ако је остала јединица у оца, она не наследи део који јој припада већ поклони стричевима, који јој даду нешто. Породице из истог племена не узимају се, па макар биле и по 10 колена удаљене, јер је братство старије од пријатељства. Ако би ко тај обичај преступио, црква то допуста, онда га братство презре.

Смрт. — О данашњим обичајима при смрти нема се шта засебног и карактеристичног говорити, зато ћемо говорити само о старијима. Када би умро знатнији какав човек, домаћи се постарају да даду глас по свој нахији и још се постарају за јело и пиће. *Покајнице* долазе у црнини, мушки преврну јелеке, а женске зубуне и ставе црне крпе на главу, а оне, које су умрломе ближа својта, остригу још и косу и изгребу лице, а мушкарци, који су ближи род, иду гологлави и изгребени[1]). Још су жене носиле барјаке са црним китама, којима су китиле кућу и гроб умрлога. Покајнице приступају кући покојниковој и када дођу настане пролом од лелекања и кукања. Тако на пр. мушки приступајући вичу из свега грла: „Леле мене, Милане (или како је већ име), брацка дико (или поносе, славо, сломљено брацко крило и т. д.), ле-ле!“ Уз то се ударају рукама у прси и гребу се. Жене такође кукају и туже. За женом лелече само најближа својта, а муж не сме чак ни плакати, јер се то сматра за срамоту.

Мртвац се, као и сада, носио гробљу на носилима. Када га сахране настаје пиће и јестиво — *погреб*. За два дана после сахране долази се на гроб и кући умрлога, а својта долази свакога свеца још за дуго времена. И све је то опет праћено лелекањем и тужбом. Нарицање жена за умрлим, јесте као и оно Батрићеве сестре у Горском Вијенцу. Нарочито се описују његове врлине, наручују поздраве и друго шта имају рећи умрлим и

[1]) Женске се гребу низ лице, а мушки од чела ка слепим очима.

т. д. Лелекање се врши и *на аљине*. На име на три четири празника после сахране изнесу пред кућу на простирачу одело умрлога, те на њему прво сељаци плачу и лелечу, а после се жене поређају у круг око хаљина, и оне, које су вештије, туже по реду. Свако то посећивање куће и гроба умрлог зове се *плач*. Седмог дана по сахрани укућани позову попа и по чељаде из куће на вечеру—*даћу*. То се исто ради и после четрдесет дана, пола године и године дана. Знатнијим личностима стављали су на гроб ордене, грб (знак црногорског званичника), сабљу, оружје, одело и т. д. Сада је то укинуто. Још је укинуто гребење лица, стрижење косе, изношење хаљина, барјак, ракија на гробљу, погреб, вечера, те се сада само даје пиће код куће, а вечере су замењене парастосом и чашћењем оних, који су били на парастосу. Жалба и спроводи иду по старом. Жалост у селу, породици, својти и сада обично траје годину дана. Знаци жалости код мушких су црни тепелуци на капама, запуштена коса и необријана брада, а код женских црне крпе на глави и црно одело. Тужбалице и данас шетају кроз народ тужећи. Мртваца не сме мачка прескочити, јер би се повампирио.

Побратимство. — Данас су побратимства ретка, и ако их има то је међу младићима, који се просто ижљубе и завере да ће живети као браћа, што заиста и одржавају.

У старије време оно је вршено пред свештеником и то на крст или на „књигу“ (јеванђеље). А вршено је и мешањем крви оних, који хоће да буду побратими. Пошто би помешали по кап крви, сматрано је да је у њима иста крв, дакле братска. У опште побратимство се држало за светињу.

Бадњи дан и Божић. — На бадњи дан сви у кући поране на 2-3 часа пре зоре. Мушкарци оду у *бадњаке*. Пре но што се бадњаци не донесу неће нико ни јести, ни пити, нити пушити дувана. Бадњаци се бирају од највише и најлепше церовине. Онај, који ће да сече бадњак, скине капу, прекрсти се и помоли Богу, пре него што почне сећи. Љуску, која одскочи од дрвета после прва два ударца, дете одмах носи кући и њиме домаћица ишара колаче, који морају бити испечени, када дођу људи с бадњацима. Бадњаке не вуку, него носе на рамену и кад се приближе кући излази домаћица са житом у решету и врућим колачима у руци. Они с бадњацима говоре: „Добро јутро и сретњи ви бадњаци!“ нашто ови одговарају: „Добра ви срећа и добро дошли!“ Домаћица онда посипа житом и момчад и бадњаке и даје им колаче, који се морају сломити преко бадњака. Домаћин износи боцу ра-

кије, те се сви обреде наздрављајући бадњацима. Пошто уђу у кућу једу и пију, а домаћица меси колаче, јер их треба много, пошто по један мора дати свакоме ономе, који тога дана дође кући. Уједно тај добија још и од домаћина ракије и од девојке или невесте по јабуку и најмање по шаку лешника.

После ручка се спрема пециво, печенице, пиће, цепају дрва за сва три дана Божића. Најпосле се пред саму ноћ крате бадњаци и најдебљи се делови одреде да горе ту ноћ, а остало се исцепа на танке цепанице, које се узаслоне с обе стране куће. Један се бадњак не цепа него се остави узаслоњен уз кућу за Нову Годину. Домаћица је умесила колаче, који се дају по један ономе, који први види да је бадњак прегорео, један волу на рогове, кад га на Божић уведу у кућу, један за пчеле, један ономе, који на Божић донесе воду с извора, један ономе, који полази комшију и један за полазника, који се такође зове *полазник*. На томе полазнику домаћица прави: „волове“, „коња“, „овце“, „козе“, „пса“, везана за „тор“, „тор“, „стан“, „котар“ и у њему „сијена“, чобанима „рало“, „брану“, „косу“, „виле“, „грабуље“, „мачугу“ и све чобанске и ратарске алате, а ако не зна, зове жену која то зна.

Тога дана се добро нахрани стока, и живина јер не сме ништа замркнути гладно у очи Божића. Затим се стока угони у кошаре између две запаљене воштане свеће. У вече два мушкарца, обично најмлађи, између две воштане запаљене свеће, с једне и с друге стране кућних врата, гологлави уносе бадњаке у кућу говорећи: „Добро вече и сретњи ви бадњаци!“, на што им се одговара: „Добра ви срећа и добро дошли!“ Домаћица их посипа житом, а домаћин чека гологлав с вином код огња да прелије бадњаке. Један се бадњак стави с десне, а други с леве стране огњишта, старешина их прекрсти вином, а остали их мушки прескоче. Најстарија жена из куће доноси сламу, која се разастре по кући. Вечера се постави на врећи, која је на слами крај огња, а не на софри. На вечери има обично и ораха, лешника, сувог воћа. После вечере седе код огња и пазе кад ће да прегори бадњак. Који то први види добија нарочити поменути колач и сматра се срећним. Домаћин узме од тога прегорелог бадњака онолико жарова, колико има усева, поређа их на раоник, наменивши сваки жар по једном од усева, па их однесе на гувно. На Божић урани, те донесе тај раоник с угљевљем, и гледа на коме има највише пепела, па који буде имао највише тога пепела знак је да ће најбоље родити. У очи Божића суседи не иду један другом. Преко

ноћи по једно чељаде не спава него целе ноћи двори бадњаке и гледа да се ватра не угаси.

Кад први „кокоти" запевају (око три сахата после поноћи) запуцају пушке, и тада се уводи у кућу во, коме се на један рог запали свећа, а на други насади колач и даду му довољно жита да зобље. Невесте и девојке грабе се да пре донесу воде, јер која прва донесе воде добија од домаћице колач, а од домаћина нешто новаца. Тад опремају једног из куће да полази комшију кога полазе и даду му колач, печеницу меса, кришку сира и нешто новаца да дарује бадњак. Уједно се спремају за дочек свога полазника.

Кад полазник дође пред кућу изађу му у сретање и посипљу га житом, а он узме две цепанице и уђе у кућу говорећи: „Добро јутро и срећан ви Божић!". На то му одговарају: „Добро ни дошао и срећан ни дошао!" Он затим „ршка" тим цепаницама бадњаке говорећи за варовнице што одскачу: «оволико мушких глава, оваца, коза, говеди, коња, пчела, јагњади, јаради, телади, ждребади, свиња, новаца, среће, здравља и весеља!" Онда положи цепанице, бадњаке на огањ, ставивши на њих нешто новаца, што узме најмлађа жена или девојка, па се љуби са свима у кући и при том сваколико говори: „Мир божи, Христос се роди!" Пошто мало поседе и поједу нешто иду у цркву где је близу, иначе продуже се частити. Пошто из цркве изиђу ишчекују се пред црквом, где се ижљубе и мирбожају, па онда иду скупа најстаријем у селу — свештенику или главару, одакле после зареде по осталим кућама. За ручак иду сваки својој кући, па се после искупљају на одређену месту, где проведу дан у игри, песми и весељу. Полазник је гост све до вечери онога, кога је полазио, када се враћа својој кући. После вечере се скупљају на сједник, где се веселе готово по сву ноћ. Тако то траје сва три дана Божића. Сваки, који дође којој кући за сва три дана уноси цепаницу и ради као и полазник, само што не дарива бадњаке нити њега дарују. Полазник за то време заузима прво место у кући. Често пута он је и одговоран за све што би се тога дана рђаво у кући десило: ако би ко умро, ако би се родила девојка, поделила задруга, била каква штета у стоци и т. д. Па се дешавало да га зато идуће године и промене.

Кад се полазник испраћа надмећу се жене у кући, а и у селу, која ће га боље даривати. Свака му да по кошуљу, или чарапе, мараму и т. д. А најмлађа невеста или девојка понесе пред полазником његовој кући хлеб звани полазник и на њему дарове

Онај остављени бадњак крати се и на Нову Годину и уноси у кућу као и на Бадње Вече. Нову Годину чекају сељаци на сједницима, у поноћи пуцају из пушака, још се мало провеселе, па се разилазе. Домаћица пре зоре меси пресне колаче, које ишара нарочитом шарајком на ситне рупице и у њих ставља скорупа, па их дели деци, која с њима иду у кошару, тор, дубирог и сваку стају, те од њих у брвнима или зиду по мало оставе и свуда блеје, вече, ржу и т. д., према гласу стоке, која се где затвара.

Слава. — Како су Васојевићи били у непријатељству са свима својим суседима, то им нико није могао доћи на славу — Св. Аранђела, те се они здоговоре да највише племе, Лопаћани, слави Св. Саву и тако је и било до пре неколико година. Но пошто су у последње време Васојевићи измешани са другим племенима, то је горњи разлог престао, и они опет договорно учине да опет сви Васојевићи славе Св. Аранђела (8. новембра). А прислужба им је и била Св. Александар Невски. Некада се о славама необично много пило и расипало, али је данас тога много мање.

Крстоноше. — Уз црквени обред литију, која чини суштину овога обичаја, скопчани су и неки народни, те ћемо о њима нешто рећи. Највише села у Васојевићима носе крста на Спасов-дан и и Тројичин-дан. Приликом ове свечаности носи се војнички барјак, који носи момче, а никако ожењен човек. Ношење барјака се сматра за особиту почаст, јер барјактар у селу заузима положај одмах после попа. Зато се мора прилично и потрошити за ову свечаност.

На дан ношења крста сваки домаћин рано одсече онолико лесковиx грана, колико има њива, ливада, торова, стаја, сем тога још за кућу, клијети, уљаник, башту и т. д. Од ових грана направи крстове, које забоде у поменуте њиве, ливаде, торове и т. д., па онда иде на зборно место, одакле се са барјактаром крену у цркву. После се разилазе да се после ручка опет искупе на зборном месту (то су обично гробља или црквине), одакле са крену крстоноше, обично мушка младеж са попом и којим старијим човеком који пази на ред. Они обилазе обично око целе општине, којих има и по 3-4 часа великих у наоколо. Путем им се износе здравице, они певају и пуцају из пушака. Иду пешке, а има их и на коњу. Обично пролазе преко њива и ливада, и била би увреда, када би обишли поред које њиве, а не прегазили је, па макар то био и опрашен кукуруз. Тако исто и чобанину би било криво, када би му крстоноше прошле поред стада, а не растерали га пуцањем

из пушака. Свраћају и у станове, те разбркају карлице. По каткад по која старица легне на пут крстоношама, те је прескачу, што се ради због оздрављења. За то се време и народ окупио на одређеном месту. Кад се томе збору крстоноше приближе, збор устаје на ноге и захоре се пушке с обе стране. Овде се освешта со, коју је свака кућа донела. Пошто једу, провеселе се и изаберу барјактара за идућу годину и разилазе се.

Празноверице. — И у Васојевићима се верује у ђаволе, вештице, „вампијере", аждаје, урок. Затим се коље ован при закопавању кућног темеља, гаси се угљевље, дете се мери концем, што је стало на сугреб, завија се пупак[1]) и т. д. Особито раније држало се кад ко побесни да су у њега ушли ђаволи и онда би га јадника тукли све дотле, докле не би казао имена свију ђавола у њему. Имена, која је он казао записали би на хартију, коју би бацили у ватру, да ђаволи погоре. Том би приликом „љекари" обично и „чули цику и пиштање у ватри." Када какав поток или река необично много нађође и почини штете држи се да је у њ бачено какво копиле. Многе се жене уздржавају петком да не раде. Још се држи да би се пчелеројиле треба један рој набавити, други наћи у гори, а трећи — украсти! Ако се дете препало од какве животиње, онда се добави длака од ње, па се метне на жар, и тај кȃд истера детету *препад* (страву). Вештице поглавито замишљају као бркате с малим крстом у кожи под носом. Вештице знаду разне *чини*, помоћу којих учине да стока онога, кога мрзе *запрагне* (нема млека), или да му се дете разболи или умре и т. д. Оне чак могу помусти и туђу стоку и то и на великој даљини. Она лептирица, која ноћу често облеће око видела, није ништа друго него вештица, која је дошла да неко зло учини, с тога је треба натерати да изгори. Путнику неће бити добро, ако прво сретне жену с празним судом или торбом и, обратно, добро, када је сретне с пуним судом или торбом. Кад ко такне јабучицу, треба да хукне у прсте да не би добио гушу, која је, у осталом, овамо врло ретка. Овце не треба ударати нагорелом мачугом, јер могу запрагнути, нити кроз њих проносити јаја, јер могу добити киле око врата. Сновима се, као и свуда, придаје врло велика важност. Пчела се сматра као благословено биће и с тога се за њу не каже „липсала је" него, као и за човека, „умрла је", због тога што даје восак, дакле свећу.

[1]) Кад кога заболи трбух, он вели: „боли ме срце" или „развио ми се пупак" и онда му се пупак „завија", што се чини притискивањем и завијањем помоћу филџана или руке.

Да поменемо да су врло гостопримљиви: нико неће од куће одбити намерника. Још да споменемо да су традиције, нарочито косовске, врло свеже и распрострањене. И најмање чобанче уме причати о Милошу, Марку, „Цару“ Лазару, Косову и т. д., а неће пропустити ни то да ћемо опет обновити „Душановину“. На сједницима је најмилија забава певање уз гусле. Те се песме слушају с великим интересовањем; жалосне косовске често и са сузним очима.

Довођење порекла из старине, то што су се „борили на Косову“ и доцније јуначко држање необично су развили осећање поноса и частољубље у Васојевића. Остале становнике, који живе у њихову племену а нису Васојевићи, презиру и зову *Србљацима*, што значи да нису онаки Срби, као што су Васојевићи.

VI. Занимање становништва.

Земљорадња.

Земљорадња и сточарство јесу главна врста занимања Васојевића. Но земљорадња се развила са множењем становништва, а раније је сточарство било једина грана пољске привреде. Има и данас људи, који памте кад се у Васојевићима није сејало ни једног струка коломбоћа, ни поврћа сем купуса и духана, као и то кад није било ни једне питоме воћке. Најлепше и најплодније земље у равницама биле су сами беглуци и пасишта. Сејано је само ситног жита, а главно су им воће биле: дивље јабуке, дивље крушке, дренови и трешње. Данас се коломбоћ сеје и по селима, која су врло блиска планинама. Начин рада је врло прост и неусавршен и тек се у најновије време осећа неки напредак у обрађивању земље и прибирању усева. Око сваке куће виде се воћњаци тако, да има сељака, који у свом воћњаку може наћи 50-100 товара шљива и 5-10 товара крушака и јабука. Све што се могло употребити за обрађивање искрчено је и претворено у њиве и ливаде, а из свију потока, речица, река и извора изведени су јазови за наводњавање њива и ливада. По селима, у којима нема довољно воде, сељаци се помажу *уставама*.

Оне се граде под самим изворима, и то се ископа рупа, која се може за ноћ напунити водом или се озида зид, па се на дну уставе ископа рупа, која се зове *цифун*. У јутру, кад се устава напунила водом, цифун се отвори и вода одлази јазом у баштине.

Баштине поред воде заграђују *живицом*. Побију се сирови обично беловрбови коци, од којих израсту велике врбе, те бране баштину и од поплава реке, а и од стоке. Поред путова, сокака и сеоских комуна обично су живе ограде, а где њих нема ту је плот, а ређе и камен. Све домаревске ливаде косе се два пута у години: 15-30 јуна и 1-15 септембра. Последње сено зове се *отава*, лепше је од првог, али је метиљаво, те се само ситној стоци даје. У ове се ливаде не пуштају овце ни пошто се први пут покосе, јер би се пометиљале, а тако исто ни у коломбоћне стрнове, јер се и коломбоћи плаве. Торови се граде по њивама, те се тако њиве ђубре. Оно пак ђубре, које се преко зиме добије износи се у пролеће на њиве.

Жита су: *коломбоћ* (кукуруз), пшеница (озима и јара)[1]), раж озима и јара, јечам (голи, бушат и обични), елда, овас (зоб) и крупник. Поврће: *компијер* више врста, пасуљ такође више врста, купус, *ардаква* (ротква), репа, *свекло*, *лук* (бели лук), *кромид* (црни лук), *пуриљ* (праса), краставице, патлицани, паприке, лубенице, тикве за јело и *судњаче*, рен и метвица. Дуван се сади за подмиривање кућне потребе, а не и за продају. Много се сеје конопље и лана[2]) особито их гаје сиромашније породице, које од њих справљају рубље[3]) и тку поњаве — *кучињавице*, а праве и конац за шивење сукна и платно за сламњаче. Од воћа

---

[1]) Жита, која се сеју у јесен, јесу *озима*, а она у пролеће *јара*.

[2]) Кад се конопља и лан сеју, ставе жене по неколико јаја, да би платно било бело.

[3]) Као што је и раније поменуто, богатије породице праве рубље од куповног платна.

успева више врста шљива, а највише *дебелице* (пожешке) и *пискавице;* затим неколико врста питомих јабука, трешње обичне и калемљене — *аршламе*, вишње, дренови и ораси. Коштани, бресква и мурве (дудови) почели су се гајити тек у новије време. Винове лозе нема; може се наћи само тек по који корен посејан пробе ради [1]). Од свију врста шљива пече се ракија, а од скора су почели правити и пекмез, а и суше, само по мало, за кућевну потребу. Јабуке чувају у избама и траповима, те их продају преко зиме, а и „цијепају" их и суше за зиму. Тако осушене варе и једу. Од дивљих крушака праве крушкову *водницу*. Од клека се прави најбоља водница, а од скора се прави и ракија — *клековача*. По планинама има доста боровница, јагода и малина (црвених и црних). Од боровница се прави водница, а и суше се, те се преко зиме варе с крушкама и јабукама и прави *ошаф*. У жупнијим местима рађају добро *љешници*.

Озима се жита сеју од почетка септембра па до Никоља-дне, кад год се може од снега, а јара чим снег почне копнети па до Ђурђева-дне. Коломбоћ, кромпир и пасуљ сеју се око Ђурђева-дне, а елда од половине до свршетка маја. За елду се, као и за коломбоћ, два пута оре. Сва поврћа и зачини саде се доцкан, због тога што се пресаде доцкан изваде. Жетва ситних жита почиње почетком јула [2]), а свршава се половином августа. Коломбоћи и елде жању се од 1. до 15. септембра.

Да поменемо овде и ратарске алате: рало са својим прибором, брана, дрљача, трнокоп, матика, сјекира, косијер, коса са својим прибором, грабуља, вила, тесла, просијек, пила, сврдлови, лопате, метле за гувна, санице (саонице), крчеле и т. д.

---

[1]) У селу Сеоцу има једна страна, која се зове Виноградине, на којој се и данас нађе по која крца и на њој лист. Народ вели да је то остатак винограда још из „римског" времена.

[2]) Прво сазрева јечам, те се често сеје на каквом присојном месту да би се што пре нашао у невољи, када старога жита понестане.

На њивама и ливадама су котари, у којима се „ђене“ слама и сено и у опште чува пића за стоку. Пошто се покоси отава и пожње жито стока се пушта у њиве и ливаде, те се због тога сакупљена пића мора у котар склањати. Кроза стрн или покошену ливаду слободно је проћи, провући воз, пронети бреме или протерати стоку без ичијег питања.

Сточарство.

Сточарство у последње време бројно опада, али има бољитка и напретка у каквоћи стоке. Стоке је мање особито од како су се задруге почеле растурати; нарочито је коза мање.

Свако село има своју *иланину*, на коју издиже. *Издизи* обично бивају 1-15 јуна, а отуда се враћају обично до 15-30 августа. Свака кућа има и своје *станове* у *катуну*[1]), због тога што све имају по нешто стоке. Станови су у катунима груписани на по неколико места и то обично у заветрини близу горе и воде. У појединој катунској групи налази се обично по 10-30 станова. Обично они, којима су куће у селу на близу, имају и станове у близини.

Станови се граде од дугачких и широких подница, које се наслажу између колаца или се на крајевима усеку, а покривају се штицама. Те две упоредне преграде од подница затворе се са задње — *кучеле* и предње стране, где су врата, вертикалним штицама. Поднице се не прибијају добро једна уз другу да би се у стану добро скорупило, јер се у загушљиву стану скоруп штети. Докле није било забрањено сећи гору станови су били покривени лубом од смрчеве горе.

Стан је изнутра преграђен и онај део до задњих кучела зове се *млијечњак*. У њему се „разлијева“ вареника у карлице, стоје каце са сиром и скорупом и

[1]) Катуни су удаљени од појединих села по 1, 2, 3, 4 па и по 5 сати.

кисели се млеко. У другоме се делу стана седи и спава. У овоме је делу огњиште и крај њега се налази једно дебело дрво забодено у земљу, које је „просијеком“ испробијано на неколико места. У те се рупе ставља једно дрво преко огња, на које се наставља котао, који се, по потреби, може спустити и дизати, мећући то дрво у горње или доње рупе. Тај се стуб зове *котленица*, а дрво, које се у стуб забада и на које се веша котао, зове се *котлењак*. Крај котленице обично стоји суд са сириштем, који се зове *сиришњак*. У неким становима нема котленице, него забоду две сохе са шпаровима, на које се метне дрво са котлом, који се шпуста и диже, мећући дрво, на којем је, горе и доле на шпарове. Место ових соха употребљава се и стуб, који има на себи праву и подебелу грану. Котао се овде шпуста и диже што се тај стуб не забоде добро у земљу, него се може кламитати, те се нагиње ка ватри и диже од ње. Домаћини, који имају по више стоке, направе по два стана, те у једном седе и спавају, а у другом им стоји смок. Близу стана се направи *телечар*, пред којим је пободено једно дрво са две пробијене ракље, и ту увуку главу телету, те кроз рупе, а изнад главе телеће провуку друго дрво, те теле не може изаћи докле се крава не помузе. Ово се зове *љука* или *љубица*. Ако нема те направе, онда планинка одбија теле од краве докле је помузе обичним дрветом, које се зове *љукач*. Испод стана се направи *тор* за овце и козе, а говеда леже по катуну, где које хоће. Говеда се на планини никако и не чувају, него се изјутра „одавру“ у гору, а у вече сама дојаве. Тако исто и коњи се пуштају да пасу без чувара. Струга на тору оставља се што ближе вратима стана, како би планинци било ближе за мужу. С једне и с друге стране струге има по један камен или трупина, где седи планинка кад музе и онај који стоку задржава. Камен на којем седи планинка зове се *музац*. Овце обично музу поста-

рији чобани, какво повеће дете их „надржава,“ а мања деца их нагоне на стругу.

Жена, која се стара о млеку, сиру, скорупу и др. на планини, зове се *планинка*. То је обично најстарија жена у кући. Ако има повише стоке, она има и помагачу. С планинком су на стану још и чобани и деца. Она жена, која за то време остаје код куће зове се *домаћица*. О празницима, особито о саборним, као о Петрову-дне или Илину-дне, на планини се саберу сви укућани код стана.

Од како се стока почне мусти па до Илина-дне купи се скоруп и *варевни сир* (од варенике с које је скоруп скинут), а од Илина-дне па докле стока не запрагне *јамужни сир* (од варенике с које скоруп није скинут). А увек се кисели млеко за *планинаре* (оне који су код стана) и за *домаре* (оне који су дома), којима се носи у меховима. Из *ире* (сурутке) од јамужног сира вади се *урда*, која се добија кад се настави ира на огањ да узаври. Када запени донесе се нарочито остављене варенике у *разљевачи* (горуждa или кутлача, којом се разлива вареника по карлицама) и од ње се ужицом сипа по ири док се пена згусне. А вареника, која се сипа зове се *заљева*. Урда се засмочи скорупом и осоли, па се обично даје за ужину чобанима и деци. Из ире, која хоће да се кисели и меша с млеком, не вади се урда, него само из оне, која се даје псима и свињама[1]).

До Илина-дне стока се *попаскује*, изјави се изјутра у пашу, па се око 10 сати пријави стану и помузе, што се зове *попасак*. А од тада, пошто траве у близини нестане, стока се зором помузе, па се отера што је могуће даље да би што бољу пашу нашла. У ово

[1]) Од варенике се још прави масло, што већином раде они, који имају мало стоке. Масло се добија кад се усне вареника у *стап*, и бућка све дотле, докле се на површини масло не издвоји и згусне. Вареника с које је скинуто масло, кисели се и претвара у *млијеко*. Слатко млеко зове се *вареника*, а кисело — *кисело млијеко* или само *млијеко*.

се време овчија вареника и јардуми. *Јардум* се справља од варенике, која се настави на ватру, па се меша док ужица од ње не побели. Тада се брзо осоли и скида с огња, те се охлади, и хладна се једе. После Илина-дне јардум је све гушћи, тако да је пред саму јесен тако густ, да у њему забодена ужица може усправно да стоји. Јардум је најукуснији млечни производ.

Око Госпођина-дне спуштају се сељаци са стоком близу села у ливаде[1]). Ту такође сваки сељак има на својој баштини стан или дубирог и тор, те гноји своју баштину, а стоку сви заједнички пасу по свима покошеним ливадама. Ту се обично баве до Мале Госпође, па сјављују у село. Овчари се мало баве дома, највише 20 дана, него се враћају опет у планину у *повратке*, те овце пасу отаву, која се после здига обновила. Планинка сада не издиже, него се саставе по неколико чобана заједно, те сами чувају и музу овце. Ово млеко сами потроше киселећи га и правећи јардум. У повратке са стоком обично иду момчад, која и преко зиме чувају овце[2]). Најлепши је чобански живот у ово време. У планини се баве све дотле док не падне толики снег да овце не могу „ровити“ (раскопавати мали снег и тражити траву), а тада се врате најближим сијенима. Овде су станови чобански нарочито удешени за зиму: обично у заветерну месту при гори. Осим тога многи имају и својих кућа на планинским баштинама. У једном стану често се здружи по више чобана. Они се најпре постарају да своју стоку обезбеде торовима и слоновима. Слôн је зимњи овчији тор, који се прави од дугачких *прошака* — букових и јелових дугачких полутина — пободених и поређаних једна уз другу, те овце заклања од ветра, а својом висиином од вука. Даље скупа привуку подаља сијена и огрев[3]).

[1]) Те се ливаде само једаред могу косити, пошто их вода не плави.

[2]) У ово је време највећа опасност од вукова — *дивине*.

[3]) Чобани морају бити спремљени још у напред: оделом, обућом, постељом, справама за чишћење и гртање снега (лопатама и крпљама) и полагање стоци (коноп-

Кад велики снег падне, бива случајева да чобани по целу ноћ не спавају, него крпљама и лопатама по сву ноћ рину конак и око њега и покрећу с места стоку да је снег не затрпа. А кад осване велики снег, онда у друштву направе пртину од стана до свакога котара и торине. Овакав је живот врло тегобан и мучан, али је врло весео и има својих дражи, особито када стоку смире, па се поред велике ватре окупе и певају, шале се, замећу разне игре и гуде уз гусли.

Ту се чобани баве до *јагњила*, то јест докле се стока не почне јагњити, што бива око половине фебруара, када је сјаве дома, те хране овце најлепшим домаревским сеном, које је нарочито остављено за јагњило. За то се време и козама код куће полаже *лист*, који се с јесени сече, а говедима се полаже слама од ситних жита и *тала* од коломбоћа осим озимачних крава[1]). које се музу и даје им се најлепше сено и отава. А од тада почне се давати сено и кравама и козама, јер се и оне тада почну телити и козити. До краја јануара шиљежима полажу четири пута, а великим овцама два пута дневно, а од тада обратно. Овце се почињу јагњити већ половином фебруара, али највише око 1. марта. Козе се почињу козити око 1. марта, а највише половином тога месеца. За краве нема одређеног времена: боље храњене пре „воде“ и пре се отеле. Јагњад и јарад од како се роде почну лучити у нарочите преграде у стаји у којој чобани спавају. Те се преграде зову *котци* (једн. котац) или *кочази*. Ту се држе све до пролећа, док добро гора олиста и трава порасте, када се дању пуштају са мајкама, а ноћу се луче. Ноћу их по једно чељаде чува да се не „налегу“ — да не легну једно врх другога, те да се не подаве. Док се та „мла-

цима, вилама и грабуљама), брашном, белим смоком и сољу за њих и за стоку. Меса сами набаве: закољу по најбољу овцу, а од коже јој направе за простирање *пустећију*. Месо не суше него га обесе о какво високо дрво, где се смрзне, те га тако имају увек свежег.

[1]) Које преко лета нису водиле, те имају млека и преко зиме.

дад“ држе у котцима многа „падну од ногу“ (отеку им ноге у коленима), те од те болести многа и полипшу. Чобани их лече пуштајући им крв на отекла места и трљајући им ноге у млакој води. Тада одмах почињу и мусти овце, јер, кажу, та болест долази од многе варенике. Под овцама, које остају без јагњади — *подојницама* чобани обично подајају близнад. Те се подојнице с почетка бране, па их после усвоје. Од Ђурђева-дне се овце почну помало, а козе повише мусти. Пошто се домаревске ливаде обично забрањују у очи Ђурђева-дне, то се стока измакне у ливаде ван села, које се забрањују половином маја. Када се и ове ливаде забране, онда се стока враћа у село, те пасе по сеоским комунима и земљама које се не обрађују. Младад свако припушта у своју ливаду. Овце се већ почињу у велико мусти изјутра, а козе се музу и у јутру и у вече. Од тада се јагњад и јарад почну и продавати и клати.

Крајем маја овце се остригу, а јагњад и јарад сасвим се одлуче. Свако село одреди по два три чобанина, те их они одјаве у планину, да их чувају, јер се планина млададима никад не забрањује. *Јагењчари*, тако се зову ти чобани, узму неколико оваца или коза, те их музу, а за чување младади сељаци им плаћају чобанску. Поменули смо да се почетком до половине јуна издиже на планину. До Петрова-дне и јагњад се остригу, па се онда пуште с овцама[1]). Њихова се вуна зове *јарина*. Од тада се јагњад зову *шиљеж*. О Петрову-дне се стригу и козе, са којих се скида кочет или кострет. Јагњад се с козама не пуштају до јесени, него да би их лакше било чувати сељаци их измењају између себе, те чувају један другом у замену. Свој се домаћој стоци даје обично у недељи један пут со. Овцама и козама со се просипа по трави,

[1]) Сада када су и јагњад и овце постригжени не познају се, а ако које јагње упозна своју мајку и почне сисати, чобанин га омрчи, те га мајка више не познаје и неда му к себи.

те је они купећи со, тако опасу, да остане гола земља. То се зове *солило*. Отуда се и многа места по планини и око села називају Солила. Она су обично где у крају, где није на путу да преко њих стока наилази, јер би се блазнила, т. ј. напуштала пут и нагртала на та солила. Говедима се со даје из шаке.

Између Петрова-дне и Илина-дне устроје се сви волови, овнови и јарчеви, који нису одређени за *празове*, који се бирају од најбоље пасмине. Празовит во зове се *бик*, јарац *прч*, а ован *праз*. Волови се обично строје у трећој години, а овнови и јарчеви двишчевима[1]).

Чим се овце почну „мркати" и козе „тећи" или „прцати" чобани одлуче празове, јер би младад дошла врло рано, те би поцркала од зиме, а и због тога да би се то све у што краћем року свршило. Овнови се пуште у овце о Томину-дне (6|X), а јарчеви о Петкову-дне (14|X). Тих дана планинке приправљају ручак и месе погачу *празарицу*.

Од јаради се, сем празова, не остави ни једно мушко, већ се продаду због скупоће њихових кожа. А мушка се јагњад чувају због јарине и што је у пролеће већа цена двишчевима него двискама.

Овнови, који носе звона, зову се *угичи*. Они се никад не стригу, сем још као јагњад. Чобани их за то одреде још јагњадима, те им и рогове удесе, како који хоће. Такви се рогови кажу *усукани*. Угиче строје двишчевима, или најдаље намљечаком (треће године); неки их устроје чим се роде да им не расту рогови, пошто устројеним овновима рогови не расту. Угича чобани науче на *ћикање*, т. ј. чим се каже: „ћија!" он иде за чобанином пред

---

[1]) Овнови празови бирају се по крупноћи и лепоти вуне, млечности majке му, а пазе и на то да му језик буде бео, јер веле да се од праза, који има бео језик рађају бела јагњад, а од онога, који има шарен, шарена. Гледају још и на рогове, јер се вели да се од танкорога овна рађају женска јагњад. И код коза и говеди мрзи се на шарену длаку, јер чобани кажу да су шарена говеда и шарене козе слабије од зиме, а и да лети више трчи на њих мува.

овцама[1]). Угиче чобани особито пазе. Кад год чобанин ужина, може се видети крај њега угич — чобанин му даје хлеба.

Најкрупнија и најбоља врста оваца у Црној Гори јесу васојевичке овце. Особито им је лепа вуна, од које се прави у Црној Гори најлепше сукно и гласовити појаси. Овце су крупне, високе, дугачке, голе по трбуху, грлу и глави до иза ушију. Ретко се може видети по која *гаља* или *шара*, већ су беле. Око очију и по образима обично су *калушасте* (црне и гараве). Реп им је дугачак скоро до папака. Обично дају 1,5 kgr. вуне, а јагњад по 0,5 јарине. Такође су и говеда и козе крупна, особито говеда у последње време због укрштања са швајцарским биковима.

По броју стоке, сточарство, као што је већ речено, опада, особито од како су се задруге почеле распадати, а нарочито је коза мање, због тога што брсте воће око кућа, те их зато само по мало сиромашнији сељаци држе. Свиње држе такође сиромашнији и то за продају; богатији их купују и жире за кланицу. Од пернате живине само се гаје кокоши. Коње нико не држи за приплод, већ за домаће потребе. *Јаићака* (коња само за јахање) има мало, обично једног истог товаре и јашу. Добрих коња и нема, због рђавих пастува за приплод, а и што их младе, обично у трећој години, употребљавају за рад.

Остала занимања.

У Васојевичкој Нахији има сељака, који се поред земљорадње и сточарства, баве и каквим занатима. Али нема тога да се баве само занатом, сем каквог ковача, калајџије, дрндара, мутавџије и т. д. досељеног са стране.

---

[1]) Када су од пре Васојевићи бивали у непријатељству са Колашинцима, те су се били и пленили, бивало је случајева да су чобани једне и друге стране цела стада спасавали од плена ћикнувши само угича, па куд је онда чобанин бежао трчао је за њим и угич, а за угичем и цело стадо.

Неки су уз своје тежачке послове научили који од ових заната: зидарство, дрводељство, терзилук, ваљање сукна у ступама, ваљање пусти, грађење разног дрвеног посуђа, као: бадњева, бурила, чаброва, вагана, ужица, горужда, као и ратарских дрвених алата. Тек се по неки Васојевић нађе да је дрндар, али то је тако необично да му то остане као презиме, на пр.: Дрндари, Дрндаревићи из села Пеовца. Ове занатлије кад им допусте њихови редовни послови раде и другима, обично зими. Многи се опет уз земљорадњу занимају и *ћиријањем* на коњима. По неки у слободном времену баве се и ловом дивљачи и риба.

Али се никакав Васојевић не би примио да буде ковач или калајџија, јер би га и рођени брат назвао Циганином, као што је случај и у осталим деловима Црне Горе. А врло ретко Васојевић оставља своју земљу и диже у свет да што заради. Па и кад оде рђаво му иде од руке, те се после кратког времена опет обрете у Васојевићима.

ПОСЕБНИ ДЕО

У овом одељку описаћемо поједина села, а где ова нису географске јединице, ту смо описивали веће географске целине, у којима је истина по више села, али са неодређеним тачно границама, тако да кад бисмо сва та села редом описали, онда бисмо чешће исте делове више пута описивали. Такве су овде јединице: Лијева Ријека, Коњухе, Краље, Полимље и Шекулар, од којих свака има по више села. Један, опет, велики простор између Нахије и Лијеве Ријеке, од Рашкова Гувна на западу до Трешњевика на истоку, нити је село, нити је скуп села него планински крај са раштрканим сталним и привременим чобанским кућама и хановима.

Морачин слив.

Све што у Морачину сливу припада Васојевићима зове се *Лијева Ријека.* Лијева Ријека се налази са западне стране планине Кома, између Мораче на северу, Лутова на северо-западу, Братоножића на западу, Брскута на југу и Рашкова Гувна и Ивовика на истоку. Она се пружа од Рашкова Гувна на истоку до Лутова на северо-западу за 2 сахата, а од Мораче на северу до Брскута на југу скоро 3 сахата хода. На овом су простору села: *Птич, Душке, Слацко, Ширалије, Ками, Ријека, Лопате* и преко Ивовика у требешичкој долини *Тузи* и *Требешица.* Ова су села и по земљишту на којем су и по племенима, која их насељавају тако измешана да се не може поставити никаква граница између њих. Слацко, Птич и Душке налазе се на терасама и висоравнима десне обале речице *Ријеке.* Требешица је у врло дубокој долини реке *Требешице,* а село Тузи у страни изнад ње.

Лијева Ријека је колевка свију Васојевића. На реци Ножици се налазе развалине старе цркве, коју је, по народном предању, градио Васо са синовима. Код цркве има и гробље, у коме је Васо

сахрањен. На десној обали Ријеке налази се једна развалина, за коју се прича да је била Васова кућа. Натписа каквога нема нигде. На ушћу Ковачичког Потока у Лопатску Ријеку има једна црква посвећена Св. Александру Невском; око ње је гробље. Ту је зборно место Љеворечана, ту су и два хана и основна школа. На Лопатама има једна развалина, за коју се прича да су у њој живели претци Вука Караџића. А око ње су и данас 4 куће Караџића [1]).

У Лопатама, Тузима и Требешици су сами Лопаћани. По осталим су селима измешани.

Тарин слив.

Овај слив заузима велики простор. У њему готово и нема села, него су само раштркане куће, по 20 и 30 минута једна од друге удаљене и поред пута ханови. У овоме се сливу мешају Љеворечани и Нахијаши.

а. *Љеворечки део.* — Када је намножавањем становништва Лијева Ријека постала тескобна, онда је почело исељавање преко Рашкова Гувна низ реку Тару с обе њене стране. Ти су Васојевићи населили и Планиницу преко Таре до Пивљана близу Речина. Племена су тако измешана да се не може одвојити и рећи који део коме припада. Важније групице кућа јесу: *Планиница*, *Матешево* и *Опасаница*. То су најбрдскији делови Васојевичке Нахије и у њима не успева никакво воће. Од усева успевају само они, који успевају и по осталим планинским пределима. Пошто су куће од Матешева, које је на ушћу Дрцке у Тару, до Рашкова Гувна много раштркане, то се на том простору находи 11 ханова, који су тако чести због тога што је туда снегопадно и хладно, те конаци морају бити чешћи, да путници не би пострадали од зиме. Становнике овога краја Љеворечани зову Таранима, и тај се назив простире и на оне чак до Пивљана. Цео овај простор, од Пивљана

[1]) Кад су Турци некад освојили Лијеву Ријеку и Васојевиће из ње растерали, онда су се Ђуровићи населили у Дуппилу, Бојићи у Горњој Морачи, Дабетићи (Мораковци) у Никшићској Жупи и Караџићи у Петњици у Дробњаку. Неки се од њих врате у Лијеву Ријеку, где их и данас имају четири куће. Дед Вуков одигне из Дробњака у Србију и насели се у селу Тршићу. Он је имао сина Стевана, који се ожени неком Јегдом, с којом роди Вука. Читула родословља Караџића налази се код поткомандира Јанка Караџића у Петњици. Караџића има и у лимском сливу, само се они друкчије зову. На име кад се некакав Саво Караџић пресели преко Кома, потурчи се и добије име Сако. Син му се звао Алија, а Алијин син Зуле. Отуда се ти Караџићи зову Саковићи (на Сеоцу) и Зулевићи (у Пеовцу).

до Рашкова Гувна, има око 4 сахата. Уз Тару води главни пут од Андријевице и Колашина низ Лијеву Ријеку преко Вјетерника у Подгорицу. Пошто се пређе мост на Матешеву овај пут иде левом обалом Таре, па преко Рашкова Гувна десном страном Ријеке.

Већи део земљишта у Морачину и Тарину сливу плави се водом из река и поточића. *Воденица* у Лијевој Ријеци има *редовничких* и *ујменичких*[1]); првих више него других. Још имају 4 ступе за ваљање сукна и две *стружнице* или *пиларе* на Журенпотоку у Тари за израђивање штица.

Свима је Љеворечанима планина Ком, који се налази на 2-4 часа од Лијеве Ријеке. Љеворечани су планином и комунима најбогатији у Васојевићима.

У ова два слива живе Васојевићи од свију васојевичких племена (Лопаћани, Дабетићи, Новаковићи и Мијомановићи) сем Ковачевића. Сви су ови прешли преко Кома. Још има неколико кућа Гогића из Роваца и неколико Бањевића — Цигана који су по занату ковачи.

Сем поменута два гробља, находи се још по једно на Матешеву и Тушкој Главици.

Овај простор с Лијевом Ријеком чини љеворечку капетанију, која је дуга од Пивљана до Ножице око 6, а широка од Мораче до Брскута око 3 часа. Ова капетанија има 354 куће са 2150 становника[2]).

б. *Нахијашки део.* — Од Матешева уз реку Дрцку, с обе стране њених благих нагиба, и у оно долине поред реке, што је има, јесте велики простор са ретким кућама, који се зове *Баре*. Баре се протежу од Матешева на западу до Трешњевика на истоку, на дужини од 3 часа, а широке су с врх Долова на северу до врх Јасенове Кладе на југу око 1 час. У Барама поред пута, који води низ реку Дрцку има седам ханова, који су тако чести због истих узрока, због којих и они уз Тару. Око реке и неких поточића земљиште је подводно. Ни у Барама не успева никакво воће. Поред редовничких воденица имају и 4 ујменичке и 3 ступе за ваљање сукна. Сељаци Бара су од свију племена васојевичких, а доселили су се ту од скора, махом из Краља, Пеовца, Салевића, а две су куће из Присоје. То је узрок што Барани немају једну планину, него су појединим породицама исте са њиховим мати-

[1]) *Редовничке воденице* су оне, које праве скупа сви сељаци, па после редом мељу, а *ујменичке* су оне, које направи један човек, па узима од оних који у њој мељу *ујам*, због чега су се тако и назвале.

[2]) Број кућа и становника узет је по попису од 1899. године.

цама, на пр. онима из Краља *Љубан*, онима из Присоје и Салевића *Лиса*, а онима из Пеовца *Љубаштица*. Све су им ове планине далеко по 1-1½ час.

По попису од 1899. у Барама је било 120 кућа са 580 становника.

Због великог простора у овом селу имају четири гробља.

Лијева Ријека, крај поред Таре и село Баре одвојени су од остале Васојевичке Нахије оним планинским ланцем, који иде од Кома Штавном, Трешњевиком и Лисом[1]).

Лимски слив — Нахија.

Коњухе.

Коњухе (Коњуе) налази се с обеју страна речице Перућице, а на благим нагибима речних страна. Део села на левој страни реке присојан је, а онај је на десној у осоју. Село је дугачко уз Перућицу 2, а широко 1 сахат. Уза село, левом страном Перућице, иде један пут од Андријевице преко Царина у Подгорицу (летњи пут).

Цело је Коњухе подводно сем једног Кошутића. Редовничких воденица има на потоцима много, а било их је и на Перућици до 1896., када их је река, необично надошавши, све однела, као и многе куће које су биле у близини.

Коњушани имају три планине: *Варду*, која је удаљена 2 сахата и на њу издиже село Дулипоље; *Црногору*, која је удаљена 1½ и на њу издиже село Кошутиће и, најзад, *Равни*, мало мање од сахата и на њих издиже село Мимиће.

Коњухе се рачуна у велико село и дели се на нека мања „села" и то на левој страни реке: *Кошутиће*, *Саврдак* и *Дулипоље*, а на десној: *Чечево* и *Мимиће*.

По народном предању Коњухе је име добило, по томе што су престолонаследници у време Немањића, који су седели у Будимљу, овде слали ергеле коња на пашу. По предању Кошутиће се тако прозвало што је на његову месту био кошутњак манастирски. Дулипоље се звало *Делипоље*, кад је река текла испод Мимића, а испод данашњег Дулипоља била је повећа равница, па кад доцније река промени свој ток, те поквари цело поље начинивши велика *дула* (вртаче), село се прозове данашњим именом. *Саврдак*

[1]) Често се зими због великих снегова у Трешњевику прекида саобраћај између Лијеве Ријеке и Нахије.

се зове тако још из времена доселења Васојевића из Лијеве Ријеке. На име кад су дошли отуда на овом месту нашли су неког Цимбаљевића у *саврдаку* (дубирогу), те тај назив и цело село добије. *Чечево* се опет тако прозвало што је доста стрмено, т. ј. што чучи — *чечи*. На врх Коњуха под Пехом зове се једно место *Царево Кућиште*. Предање вели да се тако прозвало по томе што су у њему становали царски чобани. За *Перућицу* прича предање да је то име добила по томе, што када је некад Свети Саво путовао из Зете преко Царина у Будимље дошавши на врх Коњуха почине и нареди слузи да откује коња и да му све четири ноге *оиере*, како не би под плочама пренео земљу из проклете Дукљановине у благословену Расију, те се по томе та река назове *Перућица*. Том је приликом Свети Саво закопао на томе месту неке сребрне новце под једном крушком, те се то место прозове *Сребрница*. Перућица одмах почне чинити штете, раздирући баштине и Св. Саво опазивши то, пошто се одмакао од места на коме је почивао, повиче: „Зла ли је ова ријека!“ Те се отуда она зове од састанка са Куцкајом — *Злоречица*. Поток *Дакиша* добио је име отуда што га за време суше нестаје, те од тога што се говори: „*да је кише!*“ прозове се *Дакиша*.

На врх Коњуха на извору потока Брадавца налази се *Бјежанска Пећина*, а на хиљаду метара од ње уз Перућицу налази се *Робови Лаз* (види стр. 543.).

На дну Дулипоља, на ушћу потока Дакише у Перућицу, налази се црква, троразредна приватна школа и један хан. А на дну Кошутића, на десној обали Перућице, на једном кршу, налазе се развалине неког старог манастира, за који се каже да је из доба Немањића. На кошутићском гробљу опет има једна црквина.

У Коњуху има 197 кућа са 1200 становника. Куће су тако измешане да се између појединих одељака — „села“ не може поставити граница. Становници су од Ковачевића: Кастратовићи (Војводићи), од Новаковића: Бабовићи и Кочановићи, од Мијомановића: Јововићи, Губеринићи и Фатићи; затим има неколико кућа Цимбаљевића из Пипера и Кељановића из Братоножића.

Због великог простора Коњухе има два гробља: код цркве на Дулипољу и на Кошутићу код старе црквине.

Ђулиће.

Одмах испод Коњуха на источној страни, на састанку Перућице и Куцкаје, налази се село *Ђулиће*. Оно је растурено око Перућице и Куцкаје, као и на целом простору између њих, затим

и даље с обе стране Злоречице. Око састанка Перућице и Куцкаје село је тако равно и тако *лепо* да је отуда овакав назив и добило, а већи део села је на благим странама горњих трију речица. Село је дугачко (и.-з.) пола сахата, а толико је и широко.

Све је село подводно, а натапа се од поменутих река и неких потока и извора.

Планина му је *Асанац*, тако названа по неком Асану, који је ту издизао пре Васојевића. Кроз Ђулиће пролази онај пут који иде од Андријевице у Коњухе, па се код састанка горњих двеју речица од њега одваја један пут који иде уз Куцкају у Кути и којим се преко Липовице може најбрже доћи у Гусиње.

У Ђулићу имају 72 куће са 457 становника. Они су Новаковићи: Бабовићи, Драговићи и Вуповићи, две куће Дабетића (Зоњићи) и једна, досељена из Подгорице, по занату калајџијска.

У селу имају два хана и једно гробље.

Цецуне.

Одмах до Ђулића на југо-западној страни, с обе стране реке Куцкаје, налази се село *Цецуне*. Десна му страна лежи у стрмом нагибу у подножју планине Зелетина, и она је осојна, а лева је у равничици поред саме реке у подножју Асанца. Дугачко је (с.-ј.) нешто мање од једног сахата, а широко (и.-з.) пола сата. Земљиште је подводно, али се не топи од реке већ од неких мањих поточића и извора *(уставе)*. Воћеница има само редовничких. С обе стране Куцкаје воде два главна пута од Андријевице ка Кутима.

Планина је далеко 2 сахата и зове се Репишта. Планина им је доста тесна, али имају добре пашњаке и комуне у Кутима, 3 сахата далеко, у турској граници. Осим Цецуњана у Кутима имају дела још и Коњушани и Ђулићани. На Кути се не плаћа данак ни Турској ни Црној Гори, али се ту вечито држи стража, јер су ова три села помећаши у планинама с Арнаутима и стока једних прелази у планине других, те бивају честе заћевице.

Кути се зову тако, што су стешњени мећу планинама — у *куту*, а Куцкаја по томе што тече низа Кути.

У Цецуну има 68 кућа са 396 становника. Становници су од Лопаћана: Ђукићи, од Мијомановића: Фатићи, Нововићи, Ђокићи и Ћелеши, од Дабетића: Лалићи и од Новаковића: Лекићи.

Село има једно гробље.

Бојовиће.

Одмах испод Ђулића на источној страни, десном страном Злоречице, простире се село *Бојовиће*. Дугачко је (з.-и.) око пола сахата, а толика му је скоро и ширина (ј.-с.). Село се находи на стрмом и осојном нагибу Превије и Јериње Главе. Земљиште је подводно, плави се потоцима и изворима, само мали део Злоречицом. Вођенице су све редовничке.

Бојовићанима је планина *Бач* (Рупа Бојовића), удаљена од села око 6 сахати, те док до ње дођу прелазе више села и планина, а томе је узрок, што су се Бојовићи, преселивши се из Лијеве Ријеке у Трешњево или Црешњево, доцније преместили у Бојовиће, а планина им остала иста.

На Превији се находи много побијено камење без натписа. На Превији су Васојевићи имали многе бојеве са Турцима. На њој је и *Карађорђев Шанац*[1]).

У Бојовићима има 31 кућа са 197 становника, који су сви Бојовићи (Лопаћани), по којима се и село тако прозвало.

Село има само једно гробље.

Анџелате.

Непосредно до Бојовића на источној страни, на доста стрмом нагибу Јериње Главе, налази се село *Анџелате*. Ово је село, може се рећи, најкршевитије у свој Нахији. Дугачко је (с.-ј.) $^1/_2$ сахата, а широко (и.-з.) 15 минути. Земљиште није било подводно до пре 20 година, када је прокопан један поток на врх села, који је пре тога извирао на дну села близу Злоречице, те се сад вода провела кроз цело село. На Злоречици ово село има две редовничке вођенице.

---

[1]) Тим се именом зове повећи део земљишта на Превији. Тако се назвало после 1809. године, када су Хаџи Продан и Војвода Анто (Чолак-Анта), оставивши Кара-Ђорђа на Суводолу, прешли са нешто своје војске у Васојевиће и утаборили се на Ситној Луци и ливадама салевићским (и сада се показује трешња под којом је Војвода Анто седео), па изашли на Превију више Бојовића и направили шанац: ако Плављани, Гусињани и Арнаути нагрну на Нахију, да би их одбили. Док се Војвода Анто бавио у Васојевићима, а бавио се подуже, неки су Васојевићи, кријући од Турака, ишли код Кара-Ђорђа на Суводо и он им је том приликом говорио да не устају на Турке док им он не каже.

Пре овога ишло је неких тридесет Васојевића, под предвођењем Вуксана Војводића, Кара-Ђорђу у Београд. Том је приликом Кара-Ђорђе питао Радула Јовова из Кошутића да ли иде тако одевен и оружан и код паше, и кад му је овај казао да иде, Кара-Ђорђе му је рекао: „Не тражи ти бољега господара од тога!“ И том им је приликом поручивао да се не буне докле им он не каже.

Анцелатска планина је до бојовићске и зове се *Околишта*. Удаљена је од села око 5 сахати, те и Анцелаћани, као и Бојовићани, морају прелазити више села и планина док дођу до Околишта, јер су се и они са Бојовићима из Трешњева овамо доселили.

Ово село има 37 кућа са 176 становника. Сељаци су Лопаћани: Нерадовићи и Јолићи.

Има једно гробље.

Суђеска.

Одмах на источној страни до Анцелата, а на ушћу Злоречице у Лим, налази се троугаона равница *Рецов Луг*, на којој су неколико кућа. Изнад Рецова Луга лежи једна тераса — *Поди* и на њој опет шест кућа. Одатле левом страном Лима, на стрмом нагибу Јериње Главе, пружа се за $1/2$ сахата хода присојна и доста стрма страна, са погде којом кућом и зове се *Суђеска*. Сва три поменута дела натапају се од Злоречице, поточића и извора (уставе), а опет сва три се служе једном ујменичком вођеницом, која се налази на Злоречици на врх Рецова Луга.

Пошто су, као и Барани, скоро село засновали, то немају засебне планине, него им је планина остала иста, која им је била и пре досељења у ово село. Тако је Масловарићима планина Штавна, јер су додигли из Божића, а Стиовићима Баљ, јер су додигли са Сеоца.

Селу је дошло име отуда, што је у теснацу између доста кршевитих планина. Овај теснац раздваја Полимље од остале Нахије. Име Рецову Лугу сигурно ће бити по неком Рецу Соколовићу, јер су ту, по предању, били двори паше Соколовића, од којих и данас постоји гомила камења. Јериња Глава, по народном предању, добила је име од „Проклете Јериње", која је хтела да прави мост преко Лима с Јериње Главе на Баљ.

У Суђеској има 28 кућа са 132 становника, који су Мијомановићи: Стиовићи и Масловарићи, осим две куће Вуковића (Новаковићи) и једне куће Ђуришића (Ковачевићи).

У селу има само једно гробље.

Божиће.

Од Ђулића 15 минута на северо-истоку находи се село Божиће, које лежи на левој присојној страни Злоречице, а на благом нагибу Пеха и Вељег Крша. Дугачко је (с.и.—ј.з.) скоро један сахат, а широко (и.—з.) око $1/2$ сахата.

На два сахата од Божића под самом планином Штавном, на левој обали Десне Ријеке, јесте заселак божићски *Крајишта* са 12 кућа скоро досељених због тескобе у Божићу. Овај заселак (те речи тамо нема) има засебно гробље, јер му је божићско гробље било врло далеко.

Сеоска је планина *Штавна*, до 3 сахата далеко од села.

Већи део села је подводан, а натапа се поточићима, изворима (уставе), а најнижи део села Злоречицом. На Злоречици имају два редовничка млина и један ујменички. Крајишта су такође подводна и натапају се поточићима, који долазе од Штавне, а један део Десном Ријеком.

У Пеху, на врх Божића, налази се место *Слани Бријег*. Предање каже да се ту у време Душаново вадила со (ћелица). На том месту на једном камену стоје издубене људске стопе, за које народ вели да је ту скакао Марко Краљевић. До тих стопа мало повише има друго удубљење, за које се вели да је Марко ту ударио топузом.

На врх Вељега Крша има опет у камену као да су била утиснута човечија рамена и леђа, што се приписује Марку, као да се он ту наслањао. На врх Малога Крша има један квадратни зид, у коме се пре десет година нашло пет звона с оваца, неколико угљевља и неколико комада цигле, које сада у Васојевићима нема. Још се туда и око Вељега Крша находе копља, мачеви и т. д. Само Божиће има, сем овога у Крајиштима, једно гробље. На том гробљу находи се црквина, а у његовој близини једно старо кућиште, за које се каже да је била кућа попа Катане. У близини се налази један издубен повећи камен, за који се вели да се у њему тукла шалитра и правио барут.

Од ушћа Краштице у Лим преко Божићских Шума и Божића до Коњуха иде један стари пут, за који се прича да је био колски пут Цара Душана. Низ Божиће од Вељег Крша иду два пута, који су истовремено и сеоски возници за дрва, сено и остало. Један од тих путова иде низ Осредак Божићски, а други низ Каменице.

Заједно са Крајиштима има 77 кућа са 380 становника, који су од Ковачевића: Дедовићи, Обадовићи, Бацановићи, Вулићи и Вучевићи, од Мијомановића: Масловарићи и Дубаци и од Новаковића само једна кућа Радуновића.

Варошица Андријевица.

Одмах до Божића, на ушћу Злоречице у Лим, налази се једна мала тераса на подножју косе од Вељега Крша, која се ту завршује. На тој је тераси варошица Андријевица.

Андријевица је средишно место у овој нахији, јер се ту стичу путови од Плава, Гусиња, Берана и свих околних села. Пазарни је дан понедељак. Трговина се води највише живим и житом. На Андријевицу, особито на Књажевац, долази на скуп о празничним данима народ из целе нахије. Сва је варош на гробљу и није направљена ниједна кућа, а да се није откопало по неколико гробова. На Андријевици се находи четворо-разредна основна школа са три учитеља и 200-250 ученика, окружни суд, војна и грађанска канцеларија, пошта и телеграф, општинска управа и царинарница. Одмах испод вароши под једним кровом имају 3 ујменичке воденице и 2 ваљанице — ступе.

Варош се прозвала овако по цркви, која је била на томе месту и звала се Андријевица. А црква је то име добила на овај начин: Кад су Васојевићи некад тражили допуст од Турака да граде цркву, ови им допусте, с тим да је морају свршити до Андријева-дне (30. новембра). Васојевићи направе цркву од боровине, а градили су је и дању и ноћу да би је свршили до одређеног дана, а покривали је клисом. Но нису је могли сву покрити, него да би до тога дана била готова, покрију један мали део штицом, те је тако и остала све до 1862. године, када је изгорела. Тако је црква то име добила, а била је посвећена Св. Архистратигу Михаилу, слави свих Васојевића.

После 1862. године Васојевићи подигну на истом месту цркву од боровине под истим именом, а доцније (1870.) код ње направе школу и једну државну кућу. Уз ту је кућу одмах направљено пет крчама. Кад су 1877. Турци попалили Васојевичку Нахију, ту се, после повратка на згаришта, направи неколико малих кућа на зидинама првих. Доцније су се куће множиле и дизале на два и три боја. Кад је Господар год. 1884. долазио на Андријевицу купио је зараван Дуванџике, одмах до Андријевице, и потпомогао да се направи црква. С тога се то место назове *Књажевац*, а оно где је била стара црква заузме се кућама, те тако варош остане на том тесном месту, где никад не може имати боље будућности, јер више нема простора ни за једну кућу.

Одмах до Андријевице пружа се тераса *Радуновац*, па до ње много мања *Клекавац*, и ту је андријевичко гробље. Од Клекавца до изнад *Краштице* пружа се Књажевац. На дну шуме, између Књажевца и Пеовца, налази се неколико старих гробова, који се зову *Шеовића Гробље*, или још и *римско*[1]) или *латинско гробље*.

[1]) Реч Рим означава велику поквареност. Често се чује: „Рим прије, Рим

На Андријевици има 40 кућа са 53 фамилије и 280 становника. Од тих су фамилија 31 васојевичка, а 22 усташке махом из Гусиња. Становништво се већим делом занима трговином, а врло мало занатима.

Пеовац.

На 15 минута северо-западно од Андријевице, с десне стране реке Краштице, пружа се осојна страна на коси, која полази од Вељег Крша и ту се налази село *Пеовац*. Село је дугачко (ј.и.—с.з.) око $^1/_2$ сахата, а широко око 15 минути. Пеовац је подводан, а натапа се Краштицом, али становници због неподесности земљишта виде грдне муке докле воду спроведу. Ова последња река из године у годину све више и више поткопава село и како изгледа скоро ће га нестати. Тако је заједно са једним поточићем, који пролази кроза село од 5-6 година покварила пут који је испод Пеовца пролазио од Андријевице уз Краље и т. д., до Подгорице. Воћеницу имају само једну и то редовничку.

Пеовчани имају исту планину са Божићанима, али не издижу на Штавну, него у долину испод Штавне, а та је долина продужење Мећукомља и зове се *Љубаштица*.

Пеовац је добио то име због брда Пеха, под којим се налази.

У Пеовцу имају 34 куће са 170 становника, који су од Ковачевића: Микетићи, Кастратовићи и Миловићи; од Лопаћана: Ђукићи, Зулевићи и једна кућа Лалевића, која је 1874. године додигла у Прљаније[1]) из Чоече Главе; од Дабетића: Радуновићи (Дрндари); има и једна кућа усташка из Бијора (Вуковићи) и једна из Велике (Гојковићи).

Село има само једно гробље.

До сад поменута села у лимском сливу (Коњухе, Ђулиће, Цецуне, Бојовиће, Анцелате, Божиће и Пеовац) припадају коњушкој капетанији, која укупно има 544 куће са 3108 становника.

послије«, што значи да је некад била велика поквареност и да ће доцније бити такође велика поквареност.

[1]) Испод Радуновца, Клекавца и Кнажевца пружа се поље између Злоречице и Краштице до Лима. Горњи део до Лима и Злоречице зове се *Прљаније*, а доњи низ Лим до Краштице *Краштички Лугови*, који припадају Присоји. Прљаније се рачунају у Пеовац, а то им је име дошло отуда што је ту пре 1874. год. било пусто и необрађено земљиште, што се зове *прљаније*. Али откако је направљен јаз и доведена вода из Злоречице то више нису прљаније, него једно од најлепших и најплоднијих места у Васојевићима, али име Прљаније остаде и даље, ма да су становници покушавали да протуре како год име *Ново Село*. У Прљанијама, поред куће Лалевића, има и четири пеовачке.

Краље.

На источној страни брда Трешњевика, с обе стране реке Краштице, низ њу до Пеовца, Салевића и Присоје простире се село Краље. Оно се налази на блажим и стрмијим нагибима косе, која полази од Лисе, Трешњевика и оне косе, која полази од Штавне. Ово је село дугачко (и.-з.) $1^1/_2$ сахат, а скоро исто толико и широко од југа на север. Земљиште овога села све је подводно, а плави се водом из Краштице и разних поточића, који кроза њ теку. Воћеница има само редовничких.

Планина је свима Краљанима *Љубан,* изузевши Чукане, који су се доцније доселили у Краље из Пеовца и с тога издижу на Штавну, односно на Љубаштицу.

Краље, као и Коњухе, општи је назив доста великог простора. Тај се простор дели на више села: *Равно Краље, Сјеножета, Гњили Поток, Костурница, Чука, Обло Брдо* и *Вјетрошевице.*

Краље је добило овако име, прича народно предање, што су ту били краљевски амбари Немањића, а Краштица по томе што тече кроз Краље.

У целом Краљу имају 172 куће са 1179 становника, који су од Дабетића: Делетићи, Лабовићи, Вулинићи и Станисавићи и од Ковачевића: Ђуришићи, Миловићи и Алетићи.

Краље има пет гробаља: у Равном Краљу, код црквине, на којој се сада гради нова црква посвећена Вознесењу; мало више овог новог гробља налази се старо гробље на једној главици према Поду Лекића; једно у Сјеножетима; једно у Чуки и Гњилом Потоку и, на послетку, куће Бутрића у Шиповицама изнад Краља имају засебно ново гробље. Близу оног гробља у Равном Краљу имају два хана и државна оружница (барутана). Кроз село иде онај главни пут што води преко Трешњевика у Подгорицу.

Капетанија краљска обухвата Краље с Барама и има укупно 292 куће са 1759 становника.

Салевиће.

Одмах до Краља на источној страни. према Пеовцу, а с леве стране Краштице, налази се село *Салевиће.* Већим делом лежи у равници, а мањим на једној тераси стране Рудога Брда. Дугачко је (и.—з.) око 15 минути. а толико, од прилике, и широко. Онај део села што се налази у равници, плави Краштица, а онај на тераси Присојачки Поток. Краштица ономе делу у равници на-

носи сваке године грдне штете. Село има на Краштици 2 редовничке вођенице.

Засебне планине Салевићани немају него издижу заједно са Присојанима на Лису.

У Салевићу има 27 кућа са 164 становника, који су од Новаковића: Салевићи, по којима се и село тако прозвало и 2 куће Јолића (Лопаћана).

Гробља засебног такође немају, него се сахрањују у присојачком гробљу.

Присоја.

Одмах до Салевића на северо-источној страни налази се село *Присоја*, које се тако прозвало што је окренуто к истоку. Већи је део села на благом нагибу Рудога Брда, а мањи у равници поред Краштице с обе стране. Село је дугачко (и.—з.) око $^1/_2$ сахата, а широко (с.—ј.) 15 минути.

Присоја се натапа већим делом Присојачким Потоком и изворима, а мањим Краштицом, која јој, као и Лим, од 1896. год. чини знатне штете.

У Присоји имају свега 43 куће са 217 становника, који су од Дабетића: Протићи, Вуксановићи, Арсенијевићи и Кубуровићи, од Ковачевића: Кастратовићи и од Новаковића само 4 куће — Мијатовићи, које су овде дошле из Слатине пре 40 година.

Село има заједничко гробље, које је у овом селу, са Салевићанима, а тако исто и планину, а то је због малог простора и непосредне близине ових села, а и малог броја становништва.

Мало иза Присоје па до ушћа Требачке Ријеке у Лим пружа се широка страна благог нагиба и на њој су поређана села: Слатина, Забрђе, Трешњево или Црешњево и Чоеча Глава. Сва је та страна присојна и заједно са Сеоцем преко Лима, Присојом, Књажевцем, Андријевицом, Прљанијама и Краштичким Луговима склапа једну дивну долину Нахије. Сем тога села на тој страни одликују се од других села и тиме што им куће нису онако раштркане, него више збијене и у групама.

Слатина.

Слатина лежи до Присоје, на северо-источној страни на благом нагибу Кобил-горе. Дугачка је (и.—з.) око 45 минути, а широка (с.—ј.) око $^1/_2$ сахата.

Ово село има највише комуна испаша и радних земаља, тако да од Лима до планине Кључа његову земљу ничија не предваја, а то је даљина око 5 сахати „живога" хода. Скоро сваки Слатињанин има по две куће: једну у селу, а другу у планини, где више од пола године живи. Сразмерно становништву Слатина је и стоком најбогатија. На поменутим комунима може се сејати жито, али онај који посеје жито на комунској баштини, не може ту земљу сматрати као својину, него и даље остаје за комун. То друга села васојевичка не допуштају.

Већи део села натапа се од оних извора Градишнице који извиру поврх села Забрђа, а мањи део до Присојачког Потока.

Слатињанима је планина Лиса, која им је, као и Присојанима и Салевићанима, далеко $2^1/_2$—3 сахата. Али како имају, као што рекосмо, много комуна, то се на Лису слабо и окрећу, него тамо издижу само сиромашнији сељаци.

Слатина има два гробља. На једном од њих находи се стара црквина, од које се и сада налази једна црноборова (лучева) греда. За ову цркву народно предање вели да је грађена од црноборовине, која је доношена из Костреша (баш изнад ње), где се данас не налази никаквих трагова од борова.

По дну Слатине а поред Лима левом му обалом иде онај главни пут од Берана у Црну Гору. Од тог главног пута иде један уза Слатину, којим се лети иде у Колашин и којим Бојовићи и Анцелаћани иду у планину. Тим се путем вуче и гора за суседна села и за варош Андријевицу.

У овом селу има 108 кућа[1]) са 683 становника. Ови су сви Новаковићи: Рачићи и Матовићи (Салевићи)[2]).

Забрђе.

Одмах до Слатине, а у истом правцу и положају на благом нагибу брда Жољевице налази се село *Забрђе*. Дугачко је (и.—з.) око $^1/_2$ сахата, а широко (с.-ј.) нешто мање од тога. Цело је село подводно, а натапа се од оних извора реке Градишнице, који извиру поврх самога села и ниже састављају поток, на коме је поређано више редовничких воденица слатинских и забрдских.

Забрђе, као и Слатина, има доста испаша, комуна и планина, само што им нису везани са селом као слатински. Планине су му

[1]) Куће су им скоро све над избом и покривене су шиндом.

[2]) Слатињани су мало друкчији од осталих Васојевића, како по говору тако и по држању.

Дебељак и *Шарењак*, на даљини од 2—$2^1/_2$ сахата и *Криви До*, на даљини од 3 сахата, а планинске земље у *Градишници* и *Јеловици*.

Име селу је дошло отуда што се налази *за брдом* Жољевицом, кад се гледа с Градишнице.

У Забрђу се налазе многи старински гробови без натписа, које народ зове латинским. Село има једно гробље, на коме је једна црквина, из времена из којег и остале по Васојевићима.

У селу има 66 кућа са 366 становника, који су од Новаковића: Бакићи, од Мијомановића: Вукићевићи и 3 куће Весковића, који су Србљаци из Гусиња, а по занату су ковачи.

Села: Салевиће, Присоја, Слатина и Забрђе припадају забрдској капетанији, која укупно има 244 куће са 1430 становника.

Трешњево или Црешњево.

Одмах до Забрђа на северо-истоку, на прилично стрмом нагибу брда Жољевице, налази се село *Трешњево* или *Црешњево*. Село је дугачко (ј.—з.) од Зечјег Крша до краја Раковца више од 1 сахата, а широко (и.—з.) од Жољевице до Лима 45 минута. Раковац је заселак, да га том речју назовемо, Трешњева и удаљен је од њега за 15 минута. Насељен је после рата 1877. год. и с присојне и с осојне стране, која се спушта к Требачкој Ријеци и која је изворно место Раковачког Врела. На овом врелу има много вођеница и ваљаница. Врело се ни на највећој зимској цичи не залеђује, јер је на заветерну месту, а и сама је вода млака — *топлик*. Из овог врела проводи се вода преко Стањева Брда, те се водом из њега и једног потока натапа цело Трешњево. Од Врела се натапа и Раковац, а један јаз иде и у Чоечу Главу. Осим поменутог врела и поточића Трешњево се натапа још из два јака извора — *Бојове Баџе* и *Чукића Воде*. Од 1896. године, кад је била велика поводња, пуцају многи земни усови кроз ово село, те су се направили поточићи и прла, која ће скоро половину села упропастити и прекинути сеоски саобраћај. Један од најлепших делова овога села *Ситна Лука*, која се налази у равници поред Лима, притиснута је земљом од ових урвина, те оно што је остало од поплаве пропало је од овога[1]).

Интересантно је да се Трешњево дели на *Стојановића Малу*, горњи део и *Вукићевића Малу*, доњи део села. То име —

[1]) По казивању неких рудара, који су овамо долазили, на дну Ситне Луке налазе се трагови од злата.

Мала — налази се само овде и нигде више у Васојевићима. У Вукићевића Мали, на дну Трешњева, има једна повећа тераса, звана *Цијеаци*, јер је исцепана на много „цијепаца“, узаних појасева земљишта. То је ваљда најлепши део у Васојевићима, а и по родности спада међу првима.

Назив селу је по многим трешњама — црешњама, које су биле у њему. Чукића Вода тако се прозвала по племену Чукићима, који су се ту у почетку населили. Бојова Бара по неком Боју, а Стањево Брдо по неком Стању, који су на тим местима живели.

Трешњево има једно гробље, на коме се налази црквина, за коју кажу да су је градили Васојевићи, кад су се овде доселили.

Чоеча Глава.

Одмах до Трешњева на северо-истоку, на благом нагибу Стањева Брда, налази се село *Чоеча Глава*, дугачко од Лима до Стањева Брда пола сахата, а широко око 20 минути.

Земљиште се натапа осим Раковачког Врела још и Требачком Ријеком. Воћеница и овде, као и у Трешњеву, има само редовничких.

Трешњево и Чоеча Глава имају заједничку планину: *Вешко Брдо* и *Ругишта*, на даљини од 3 сахата, а планинске ливаде, где зимује стока, налазе им се у Градишници и Јеловици. Оба ова села имају својих земаља и преко Лима, са десне његове стране. Ове преколимске земље везане су са селима мостом на Луком Фиру.

У Трешњеву и Чоечој Глави има 133 куће са 732 становника. Ови су у Трешњеву сами Лопаћани: Стојановићи, Вукићевићи, Вулевићи и Чукићи, а у Чоечој Глави од Лопаћана: Лалевићи, Чукићи и Вулевићи и од Ковачевића Кастратовићи.

Чоеча Глава има само једно гробље.

Трепча.

На 15 минута од Чоече Главе, преко Стањева Брда, на северној страни, налази се село *Трепча*. Село заузима обе стране Требачке Ријеке. Десна је страна осојна и лежи на доста стрмом нагибу Стањева Брда, а лева присојна и лежи опет на стрмом нагибу Црвене Стијене. Било је кућа и у тесној равници Требачке Ријеке с обе стране, па су већином пострадале од поводње 1896. године. Неколико кућа налази се с друге стране Црвене Сти-

јене, дакле у осојној страни. То се место зове *Студенци* и лежи изнад Виницке, близу турске границе. Требачкој општини припадају 4 куће из Виницке, које је граница одвојила од Виницке и придала Трепчи, односно Црној Гори. Трепча је дугачка и широка око пола сахата.

Цело је село подводно, а натапа га Требачка Ријека и један поточић. Воћеница имају само редовничких. По дну села иде онај главни пут од Берана у Подгорицу, а један левом обалом Требачке Ријеке уза село.

Планина им је Бјелега, на даљини од $1-1^1/_2$ сахата. Планина им је доста тесна, али за то имају у Јеловици доста својих земаља и пашњака.

На дну села, на ушћу Требачке Ријеке у Лим, а на њеној левој обали, крај главнога пута, налази се један хан. Од тога хана идући на север поред Лима близу турске границе (ту се свршује Црвена Стијена), на једној малој тераси, званој *Јастаће*, налазе се развалине старе цркве истог имена, а око тих развалина прастари дубови и стари гробови без икаквих натписа. У близини развалина, како народ верује, налази се закопано благо тог манастира, а за цркву предање каже да су је градили стари Вуиновићи, кад је цела Трепча била насељена Вуиновићима. Они су ту цркву посветили Св. Јевстатију — „Јастаћију“, те отуда и име Јастаће. Друго опет предање прича да је цркву зидао неки митрополит Јастаћије, па и цркву и место прозвао по свом имену. О пропасти те цркве, односно манастира, предање каже да су се нечија четири коња бежећи од муха склонила у цркву како је била отворена, па некако фрњајући се о врата затворила врата, те ту од глади полипсала сва четири. Када су становници нашли мртве коње у цркви запусте је као обесквравњену, те пошто се о њој није водила брига она се с временом и разруши. Више тих развалина у листри (литици) на Црвеној Стијени налазе се неки знаци урезани у камену, за које се не зна шта значе.

Више Трепче у кршима Клинима налази се Куштримова Пећина и Куштримов Крш (види стр. 543.).

У Трепчи има 88 кућа са 544 становника. Становници су од Лопаћана: Голубовићи, који у овом селу с малим изузетком и чине становништво; од Мијомановића: Јочићи; пет кућа Дабетића, две Дрекаловића из Куча, две Пешића из Бјелопавлића и једна Вуиновића. Вуиновићи су на ово место дошли из Трепче крај Вучитрна пре Васојевића, те су га овако и назвали, према

оној коју су напустили. Кад су додигли Голубовићи из Лијеве Ријеке у Трепчу, овде нађу три куће Вуиновића, од којих две одигну у Пештер, а једна ту остане. Но чудновато је како се Вуиновићи у Трепчи нису од тада никако множили, него како је тада остала једна кућа, тако је и данас једна и то само са три мушке главе. Не могући трпети онај васојевички понос и нетолеранцију наспрам другоплеменика, Вуиновићи се окуме са свима, који су се у Трепчу доселили. Да поменемо још да је Трепча, особито око реке, један од најплоднијих делова у Васојевићима, као и то да се Трепчани одликују по говору од других Васојевића, јер на више места *а* изговарају као *е*, као на пр. опенци, пес, денес и т. д.

Трепчани имају само једно гробље.

Ријека Марсенића.

Према Трепчи одмах преко Лима, на његовој десној страни, налази се село *Ријека Марсенића* у равници с обе стране истоимене реке, а испод Папратница и Баља. Ово је село дугачко (с.—ј.) око 20 минута, а широко (и.—з.) 15 минута. Неколико кућа овога села налази се у турској граници у месту званом *Навотина*, а турска граница почиње баш онде где се свршава ова равница.

Село се натапа Ријеком Марсенића, која кроз њега пролази чинећи му доста штете, тако да му је 1896. год. скоро половину равнога земљишта упропастила и неке куће однела. На тој реци се налазе две редовничке воденице.

Друге планине осим Баља, где су им уједно и ливаде и катуни Марсенићи немају, али имају изнад села добре комуне.

Село има само једно гробље на самој обали Лима према Јастаћу. На томе гробљу налази се једна стара црквина. Од пре 3-4 године село има и приватну основну школу.

Кроз Ријеку Марсенића пролази један пут, који се мостом на Луком Фиру спаја с оним што иде испод Трепче.

Ријека Марсенића има 38 кућа са 212 становника, који су сви Лопаћани и то Марсенићи, по којима су се и река и село овако назвали, и четири куће Јолића. Има и једна кућа шекуларска.

Сеоце.

На јужној страни на пола сахата далеко од Ријеке Марсенића, уз десну обалу Лима, пружа се село *Сеоце*, на доста стрмом нагибу планине Баља. Равног земљишта ово село скоро и нема, изузевши мало око сеоског гробља, које се зове *Цијеаци* и *Мурва*, јер оно равног земљишта што су око Лима имали, то је поводња

1896. год. покварила. Сеоце је савијено око облине баљске као један лук, чија је испупчена страна окренута Књажевцу и Андријевици. Куће су у селу, може се рећи, најраштрканије од свих села у овој нахији, јер се између појединих кућа и баштина налазе повећи простори церових шума. При свем том у Сеоцу су три главне групе кућа: *Мурва*[1]) до Лима, према Андријевици; *Убао* под самим врхом Баља и *Гуњаје* ближе к Ријеци Марсенића. Сеоце лежећи на овој баљској облини већим је делом на присојној, а мањим на осојној страни. Дугачко је уз Лим (с.—ј.) скоро 1 сахат, а широко (и.—з.) $^1/_2$ сахата. Поред Лима, уза Сеоце, налази се једна стара турска џада, која је ишла од Плава и Гусиња у Беране.

Сеоско земљиште није било подводно до пре десетак година док нису извели воду од врела у Сућеској на Мурву, и док нису 1897. године прокопали једно врело, које је извирало до самог Лима, те се тако плави доња половина села. Горњу половину не топе никако; у њој нема ни извора за пиће, те су сељаци приморани ићи за воду на врело или на Лим, где поје и своју стоку. Воћеница редовничких има и на овом врелу и на Лиму.

Сеоце има велике комуне у Сућеској и Баљу. Планине осим Баља немају, него су им заједно и ливаде и катуни, али имају у Баљу добре испаше; само немају доста воде.

Име Сеоце дошло је без сумње отуда што је прво било неколико кућа на најбољем месту, ваљда на Мурви, и као мало звало се сеоце, па се тај назив насељавањем раширио на цео поменути простор.

У селу има 67 кућа са 351 становником. Сељаци су од Лопаћана: Фолићи и Саковићи (Караџићи), од Дабетића: Томовићи и од Мијомановића: Губеринићи и Стиовићи.

Село има само једно гробље.

Полимље.

Полимље се пружа од Сућеске уз обе обале Лима и то десном обалом до Горње Ржанице, а левом до Пепића. То је једна велика долина, кроз коју тече Лим, и у тој долини има пет повећих села, од којих су на десној обали: *Грачаница* и *Машница*, а на левој: *Луге, Улотина* и *Мурина*. Сва три ова села с леве стране јесу у самој лимској равници, сем малога дела Луга, који је на благом нагибу Јериње Главе. Од оних с десне стране Лима Машница је у рав-

[1]) Изнад Мурве су њиве Виноградине, о којима је већ било говора.

ници, а Грачаница на благом нагибу Сјекирице. Полимље је дугачко (с.—ј.) 2 сахата, а широко (и.—з.) $1^1/_2$ сахат.

Цело је Полимље подводно, а топи се уставама од Лима, Муринске и Ржаничке Ријеке, Зорићског и Шереметског Потока и осталих мањих потока и извора. Осим редовничких воћеница имају на Шереметском Потоку и Муринској Ријеци и 2 ујменичке воћенице.

Лугама су планине *Зелетин* и *Пишево* на даљини од $1^1/_2$-2 сахата, Улотини Зелетин на даљини од 1-$1^1/_2$ сахата. Мурина нема планине него издиже са стоком око извора Муринске Ријеке на своје ливаде, око којих има и комуна за пашу. Грачаници је планина *Сјекирица*, на даљини око 3 сахата и, на послетку, Машници и Ржаници (село у турској граници, између Машнице и Велике) *Мокра Планина*, далеко око 4 сахата.

Од Андријевице уза Суђеску има пут, који се у Полимљу рачва и иде обема обалама Лима.

На Лугама, крај главног пута, налази се хан, а на Улотини, на месту званом *Крушево*, налази се такође један[1]), а на Мурини три хана. Уз Полимље на Лиму имају три моста: један на Лугама, један код школе и један на Мурини, прозван *Ђолев Мост*, по Васојевићу Ђолу Лабану, који га је начинио. Ови су мостови дрвени, те их вода често квари, а некад их, променивши ток, и обиђе.

Полимље има 411 кућа са 2483 становника и оно према томе чини засебну капетанију. Становници су на Лугама Новаковићи: Ћулафићи. На Улотини: Ћулафићи, Жмикићи из Братоножића и Влаховићи из Роваца. На Мурини од Васојевића тек неколико кућа: Бојовићи, Кочановићи, Лабани и Фатићи, а од другоплеменика: три куће Шекулараца (Ђорђијевићи) и Лашевићи (Лутовци). У Машници од Васојевића: Мијовићи, Гарчевићи, Ћорци и Машковићи, а од невасојевичких племена: Коматине (Кучи-Криводољани), Крцићи и Зоговићи (Бајице), Шаљићи и Живаљи (Шаљани) и Симоновићи из Роваца. У Грачаници од Васојевића: Лабани, Ђукићи, Кастратовићи, Дедовићи и Делетићи, а од невасојевичких племена Станковићи из Братоножића и Лазовићи из Шекулара. Не зна се кад су се доселила ова невасојевичка племена.

У Полимљу има 8 гробаља: на Лугама једно, на Улотини једно, близу кога је једна црквина, на Мурини два, а мало подаље од њих једно старо, у коме се нико више не сахрањује. И на том

[1]) Ту је четвороразредна основна школа.

старом гробљу има једна црквина без икаквих натписа. Затим у Грачаници имају три и у Машници једно.

Између Машнице и Велике, на десној страни Лима, налази се у турској граници село *Горња Ржаница*. Оно је са свих страна ограђено црногорским земљиштем, сем што се на западној страни мостом преко Лима веже с Пепићем. У овом селу живе Пљанчари, старо арнаутско племе, а међу њима је мањи број Срба. Преко овог турског земљишта прелази се из Полимља у Велику.

Велика.

Велика заузима обе обале Величке Ријеке до Чакора. Она лежи на стрмим нагибима планина: Јечмишта, Чакора и Приједола. Равнице скоро и нема, осим мало око реке, но и то мало је поплава искварила 1896. год. и затим Иван-поља на дну Велике. Село је дугачко (и.-з.), низ реку, један сахат, а широко (с.-ј.) $^1/_2$ сахата.

Село се натапа од Величке Ријеке и неких поточића, на којима се налазе само редовничке воћенице.

Планине су Чакор и Ваганица, на даљини 2-3 сахата. И Величани су, као и Полимљани, на вечитој стражи, јер се налазе између Руговаца, Новшићана, Пепића и Ржаничана, са којима су скоро увек у зађевици. Они су се томе животу навикли, и други се не би на њихову месту могао одржати.

Уз Велику иде један пут, који води преко Чакора у Пећ, а испод Велике други, који води у Плав.

У Великој нема Васојевића, него су становници од других племена, као: Шаљани, Црногорци. Шекуларци (Поповићи) и многи Усташи, којих се доста налази и у Полимљу, из плавске и гусињске околине. Велика има 282 куће са 1743 становника и чини, као и Полимље, засебну капетанију.

У селу се налазе два гробља, а у турском селу Горњој Ржаници, има једно гробље и на њему црквина.

Шекулар.

На северо-источној страни од Велике, на 2 сахата даљине, преко планине Приједола, налази се *Шекулар*. Он лежи на доста стрмим странама планина: Приједола, Мокре и Кукаљског Брда, а с обе стране Шекуларске Ријеке, која се у доњем току, на име кроз Ријеку Марсенића, зове Ријеком Марсенића.

Село је дугачко (и.—з.) $1^1/_2$ сахат, а широко (с.—ј.) 1 сахат.

Земљиште је у Шекулару подводно, а плави се од Шекуларске Ријеке и поточића, који кроза њ теку. Али горњи део села

је при планини, те нема потребе да се плави. Овде у горњем делу око кућа су место воћа четинари, докле у доњем делу, у Мезгаљама, има довољно воћа и доста је жупно.

Планина им је Мокра, далеко 3 сахата. Од планине им је одузет већи део и придат Турској.

И Шекулар се рачуна као једна целина, једно велико село, у коме су мања села: *Мезгаље, Улица, Ћетковиће, Рмуше, Стране* и *Радмуже*, али су и овде, као и у поменутим целинама, куће тако измешане да би било залудно постављати границу међу овим селима.

У Шекулару има 255 кућа са 1619 становника. Становници су сви Шекуларци, осим 30 васојевичких кућа у Мезгаљама. Шекуларци су старо српско племе, које се, по причању, овде населило још пре Косова и од тада па до данас није никако плаћало Турцима данак[1]). Они се деле на мања племена, као: Живковићи, Рмуши, Ћетковићи, Дашићи, Јашовићи, Радмужи, Вајмеши и т. д. Од Васојевића у Мезгаљама су: Делетићи, Кастратовићи и Радуновићи.

У селу има 5 гробаља: у Мезгаљама, Радмужу, Рмушу, Странама и код цркве.

Села: Трешњево, Чоеча Глава, Трепча, Ријека Марсенића, Сеоце, 14 кућа на дну Јеловице (Горњосељани-Усташи) и шекуларска општина припадају требачкој капетанији, која укупно има 595 кућа са 3438 становника.

По попису од 1899. године у овој нахији има 2762 куће са 16591 становником, од којих је мушких 8780, а женских 7811. Писмених мушких 2027, а женских 97.

Васојевичка Нахија је подељена на 8 капетанија: љеворечка, краљска, забрдска, требачка, величка, полимска, коњушка и андријевичка, којима управљају капетани, а целом нахијом управља окружни суд са седиштем на Андријевици.

---

[1]) Народна песма спомиње Петра Шекуларца међу старим српским војводама, чија се од камена направљена столица и данас налази насред Шекулара, на месту званом Улица. Шекуларци су сачували његов мач и топуз. Предање вели да је он био потерао стоку и „таин“ српској војсци на Косово, али како је ова била изгинула, Турци све то узму и у накнаду зато ослободе Шекулар од данка.

Народне војске има 6 баталиона, над којима су команадири, а над свом је војском бригадир, са седиштем на Андријевици.

Основних школа, које приватних које редовних, има 8, и то у: Лијевој Ријеци, Барама, Ријеци Марсенића, Шекулару, Великој, Полимљу, Коњуху и на Андријевици, са 11 учитељских снага.

У црквеном погледу ова је нахија подељена на тринаест парохија. Имају три цркве: саборна на Књажевцу до Андријевице, љеворечка и коњушка.

Колских путова у Васојевићима нема, а главни су коњанички и пешачки путови ови: од Берана уз Лим преко Андријевице и Полимља до Велике; од Андријевице уз Краље преко Трешњевика, низ реку Дрцку, па уз Тару, преко Рашкова Гувна низ Лијеву Ријеку и преко Вјетерника к Подгорици. У Подгорицу иду још два летња пута: један преко Штавне, а други преко Царина. За Колашин су летњи путови преко Лисе и уз Градишницу, а зимњи је онај преко Трешњевика. Осим ових главних путова свако село има своје путове к планини, комуну, другоме селу, вознике, путове, који воде главноме путу и путиће кроза село.

ПРЕГЛЕД

а) преглед географских и етнографских назива.

б) преглед географских имена.

в) преглед породичних и осталих презимена.

ВИШЕГРАДСКИ

СТАРИ ВЛАХ

ОД

ПОПА СТЈЕПА ТРИФКОВИЋА

НАГРАЂЕНО СА ДВЕСТА ДИНАРА ИЗ ФОНДА ПОКОЈНОГ ВЛАДИМИРА КАРИЋА

ОПШТИ ДЕО

I. Неколике опште особине области.

Као што се и из наслова види, овде описана села припадају Старом Влаху, а не Босни, с којом чине политичку целину. Становништво је по својим етничким особинама, обичајима и начину живота много сличније с оним из ужичког округа, него ли с оним преко Дрине. Одело је на пр. сасвим онако како је и у ужичком округу. И поред дуге заједнице са Босном, оно се ипак ни данас не осећа као саставни део њен[1]).

По административној подели ова села припадају окружју сарајевском, а котару вишеградском. Подељена су у четири опћине: *Добрунска опћина*, у којој су села: Добрун, Бијела, Столац, Вељепоље и Ријека; *Вардиште*, којој припада село Станишевац; *Бијело Брдо*, у којој су села: Даниловићи, Будимлија, Бијело Брдо, Трнавци, Пријеворац и Омарине; *Штрици*, у којој су села: Зубач, Ријека, Бован, Бјелушине, Плема, Књегиња и Увац.

Овде описана област находи се између планина на србијанској граници на истоку и *Сирове Планине*, *Варде* и *Суве Горе* на западу.

Од река је највећа погранична река *Увац*, која се испод села Увца улива у Лим. Увац прима *Буковицу*, у коју утичу с леве јој стране: *Стриков Поток*, који до-

[1]) Тако на пример једног досељеника из Босне зову Бошњовићем, одвајајући га тиме од своје средине, и веле да се доселио из Босне преко Дрине.

лази из Пријеворца, *Сјеножетски Поток*, који долази из Србије и *Ступчаник* или *Ступчански Поток*, који долази из Дражевина. Сви су ови потоци суви, и имају воде само приликом киша, када могу много да надођу и тада су веомаваловити. Са северне је стране *Рзав*, који долази из Србије и тече кроз Добрун, где прима поток *Будимлију*.

Каткада надођу и Увац и Рзав, а тако и Будимлија, те поплаве њиве и ливаде, које су крај њих. То бива нарочито онда када се окиша, те надођу суви потоци, који долазе са србијанске границе. Тако је год. 1896. Увац био поплавио цело поље од Штрбаца до ушћа у Лим и заплавио све куће у Барама и селу Увцу. А Рзав је био заплавио цело поље добрунско.

У описаним селима клима није свуда подједнака. Најжупнија су села Добрун и Будимлија, пошто су заклоњени од ветрова. У њима снег обично падне о Аранђелову-дне, и то обично напада чарапаш, те се увек може газити, али кад по „југу" падне може достићи висину једног метра, али га у том случају брзо нестане. А има доста пута да је и о Божићу копно. Зима најдуже траје до Мученика (9. марта).

Иза ових долазе села у општини штрбачкој, пошто су и она заклоњена брдима. У овим селима најранији је снег о Митрову-дне, а каткад га нема ни о Аранђелову-дне. По југу нападне и за читав метар, али брзо скопни. Најдуже се задржи до Благовести.

Села Вељепоље, Ријека добрунска, Трнавци и Омарине заклоњенија су него Бијела, Столац, Станишевац, Даниловићи, Бијело Брдо и Пријеворац, али ипак нема велике климске разлике између њих. Кад је рана зима, у овим селима падне снег око Петковице, а најдаље се држи до априла. Обично напада за 1-1,50 m. На Стоцу се задржи и даље. А за Стоцем у Јанчи има га и преко

целога лета. Ту напада у вртаче и следи се, те га преко лета сељаци ваде и гоне у Вишеград на продају.

Од ветрова нај јачи је *југ*, који доноси највише и кише и снега. Затим долази по јачини *кривац*, који дува са југо-запада, и *устока*.

Овде описана села су на великим висинама. Најниже је село Добрун, изузевши најновије село Увац, које је на висини од 431 m. изнад мора. Бијела је на висини од 600 m., Столац 7-800, Станишевац 600, Ријека добрунска код потока 506, у врху села 739 m., Вељепоље 600, Даниловићи 754 (у брду), Будимлија 831 код Карауле, а 578 код потока у дну села, Бијело Брдо 982 (код Чемерна), Трнавци 550 усред села. А највише је село Пријеворац, које је на висини од 1014 m. Омарине су на висини од 650 m., а Зубач, Бован, Бјелушине, Плема и Књегиња имају у врху села, под планином, 5-700 m., а код друма и потока Буковице око 400 m. Ријека штрбачка је исте висине на јужном делу, а на северноме, на брду Циги, висока је 918 m. А Увац је на висини од 383 m.

Реч *село* у овом крају нема само једно значење, већ, особито где су села груписанија, селом се зове и цела опћина, на пр.: село Штрпци; у том се случају поједина села, која ту опћину сачињавају зову ***засеоцима***. А има и то уже, право значење, на име каже се да су у тој и тој опћини ова и ова села.

Као у делу Старога Влаха, у овом је крају старовлашки, типски разбијени, тип села. Куће су раштркане на мањим или већим одстојањима. Ова је разбијеност данас умањена гушћим насељењем. По правилу сеоске су куће у средини мањег или већег комплекса земље за обрађивање, који им припада. Отуда су честе веће или мање групе кућа, које су постале дељењем од једне задруге. Одељени задругари добијали би део земље, коју су до тада заједнички обрађивали, те би се највише

настањивали у близини старе куће, пошто дотично место обично задовољава и друге потребе, које се траже за кућу, као: добар прилаз кући ради привлачења летине, да је згодно за изношење ђубрета на њиве, да је у близини доброг испуста за стоку, даље да је по могућству на таком месту, како стока, долазећи кући, не би наносила штете усевима и, понајважније, да је у близини воде. Групе кућа свуда су старијих и већих породица, то је зато што су те породице, дошавши прве, изабрале најбољу земљу за насеље, те одељени задругари остају ту што неће да иду са те боље на лошију земљу, а неће ни да удаљавају куће, јер би се тим изношењем кућа квариле њиве и ливаде, поред онога што набројане потребе место старе куће обично најбоље задовољава. А ако ли је земља, на којој је стара кућа, недовољна за рад или је место неподесно, у том случају задругари се селе даље и насељавају се обично у крчевинама. Тако у селу Бијелој, где је 16 кућа једне исте породице, и у Стоцу, где су 8 кућа једне исте породице, куће су раштркане по једној висоравни, тако да није могуће никакве групе издвојити. Негде су неке куће исте породице у групи, докле су друге одвојене и усамљене (Трнавци). Оне одвојене и усамљене куће новијих су досељеника, који нису могли остати на старом месту, те су заснивали нова насеља, докле су старији остајали пошто је имало довољно земље за рад. Има села у којима су све куће груписане у неколико група, те нема одвојених кућа (Бијело Брдо).

Раштркане и усамљене јесу куће новијих досељеника, који су заснивали нова насеља, али има тих нових досељеника и у групама међу старинцима, у коме су случају купили тамо читлук или се призетили.

Куће су на косама, у равницама, али их је највише по странама брда. У самим групама између појединих

кућа има растојања по 20-50 корака, а између појединих група размак је по $^1|_2$-2 km.

Економске прилике.

Села овде описана јесу у крају, у којем још влада читлучки систем; земља, дакле, припада агама и беговима. Али има доста и сељака, који су сопственици земље, коју обрађују, пошто су је откупили од ага и бегова, њених ранијих господара [1]). Тако у селу Добруну сви сељаци имају своју земљу. Они су је већ као муслумани и пре имали. У селима Бијелој, Стоцу, Пријеворцу, Омаринама, Зубчу и Бјелушинама сви су сељаци на читлучким земљама. По осталим селима има сељака који седе на својој земљи.

Они, који седе на читлучким земљама — *кмети*, дужни су давати агама четвртину од жита и половину од сена, воћа, поврћа или место последњег дају, према погодби, новац — *ћесим*. У селу Зубчу дају од свега четвртину. Још су чипчије дужне да о своме трошку граде куће и остале зграде.

Шуме су већим делом припадале агама и беговима, господарима земаља у селу, али су данас својина државна. Ретко да који сељак има забран поред своје земље. По допусту надлежне власти сељаци могу сећи дрва за своје потребе, као: огрев, јапију, ограду, пециво ракије и т. д.

Сељаци имају заједничких шума по планинама, где су им станови.

II. Кућа, двор и окућница.

Око куће је обично ограђено. У огради је каткад само кућа, а каткад и све зграде, а и башче око кућа. Има кућа и без икакве ограде; то су обично куће уса-

[1]) Народно предање прича да су некад села: Добрун, Бијела, Станишевац, Вељепоље и Ваган била својина манастира Добруна.

мљене или изнесене на улицу или друм. Ту спадају и друмске кахве и ханови. Има случајева да је кућа ограђена само од стране улице, да се не би могло гледати унутра, а има и обратно да је кућа ограђена само од стране башча, осталих зграда и њива. Ограда је обично од баскија, а има их и од тараба, врљика, пармака и плота.

Кућа је обично у средини дворишта, а код ње а у дворишту су не само и остале зграде, већ и башче. Улази се с улице на једнокрилну и двокрилну *капију*.

Данашње куће у овим селима све су подигнуте после 1878. године, пошто су за време устанка све биле попаљене. Слабо се памти какве су биле пре тога, а још слабије какве су биле пре Карађорђеве Крајине, када су такође све биле спаљене. Слушао сам да су пре Карађорђеве Крајине све куће биле *потрпаче*. То су биле врло просте зграде од брвана, преко којих је био један рог и на њему наслоњене даске на потрпачу и притиснуте тешким дрветом или каменом да их ветар не би разнео. Ове су куће унутра биле једнодељне, јер собâ није било. Причају да је прву собу начинио неки Јовица Бакић из Будимлије. Кад му је за то дознао ага, Алајбег Гривинац, позвао га је к себи и наредио те су му ударили педесет штапова. Само су муслуманске куће у Добруну биле зидане, и било је и башкалука уз куће, докле их сад нема.

Данашње су, пак, куће подигли усташи, када су се после ратовања 1875/78. вратили на своја огњишта.

Куће су *брвнаре* са магазом или су у приземљу без магазе, када су подигнуте на неколико басамака од земље. Брвна нису од једноставне у квадрат или с једне стране затесане омаре или јелике као преко Дрине у Босни, већ су од иструганих балвана. Муслуманске куће у Добруну највише су на *подзиду*, т. ј. једна је страна куће на магази, а друга је на земљи. Над магазом је соба од чатме, шепера или брвана. Ако су од чатме

или шепера онда су олепљене земљом и окречене. Са горње је стране често донекле зид од камена, а после су брвна. Има их и у приземљу од чатме, ћерпића и камена. Има и *доксата*, који су с поља, а наткривени су кућним кровом.

Кровови су од смрчеве даске и *шимле*. У брдовитијим местима кровови су врло високи због ветра. У пристрањеним местима с једне стране допиру до земље. Под је свуда од проструганих подница.

На већем броју кућа имају само по једна врата.

Димњаци су *баџе на самар* или *ластавицу*, која се креће *сргом*. Има их, који су изнад огњишта уздигнути, оплетени и олепљени као кош за хватање риба, па се онда постепено сужавају до крова, кроз који пролазе и уздижу се за 60 cm. на 4 или 6 диречића као какви чардаци, а озго су покривени даском. Слични су овоме димњаци од *лучника* из собе, који су уз фуруну, где се место свеће пали луч. Ови су димњаци изведени на таван или и на кров и зову се *оџаци*.

Прозори су данас од стакла; најмањи су од 20|30 cm., а највећи од 40|60. Прича се да је пре 1875. имало доста прозора *лондраша*[1]), који су били сувише ниски и мали.

Муслуманске куће у Добруну већином су по варошки направљене. У скоро свакој кући има по онолико соба, колико и ожењених задругара. Затим имају по један *алват* за неожењене и госте.

У неким кућама с пролећа уносе у собу малу јагњад и јарад да не би промрзла, иначе нема кућа у којима живе под једним кровом чељад и стока.

Уз кућу имају *зграде* за ноћивање, где нема више соба у кући. Зграде су обично на подзиду, има их и на магазама. У тим се магазама држи пиће или кућна успрема, а горе се „наћа.“ Код оних у приземљу

[1]) Лондраши су прозори, на којима је лондра од бравећих трбуха разапета и служи место стакла.

само је један крај попођен, и ту се „наћа“, а изнад тога дела је потавањено и тамо се држи успрема. И зграде су од исте грађе и по истом плану као и куће само што оне немају огњишта. Ове зграде имају само веће и богатије задруге.

Још су око куће *кошаре* за марву, *мљекар*, *хамбар*, *салош*, *мишана* или *јемишана*, *качара* и *свинара*. Ове су зграде од брвана, а има их и плетених од дебелог прућа; неке имају по један метар подзида. Салоша у новије време има и од летви. У кошарама на тавану држи се сено. Нарочита каква распореда ових зграда нема.

Још имају, далеко од кућа за читав километар, *кланице*, у које се затвара стока и ноћива чобанин.

Сем неких кућа у Добруну и кућа поред друмова, све остале куће имају *поткућнице*, вртове и нарочито добре и велике шљиваке, који се још на све стране подижу.

III. Станови.

Сем ливада у селу и непосредној близини његовој имају сељаци ливада а и њива и у планини. На таквим местима подижу они *станове*, на које изгоне стоку, те је хране пићом тамо прибраном, пошто ову не могу кући свлачити. Стока се изгони у станове негде зими, и држе је тамо по неколико месеци, докле утроши тамо прибрану храну. Изгоне је, где је добра паша, и преко лета, а негде изгоне пошто се тамо ливаде покосе.

Ако је стока на становима само зими, онда су станови просте једноставне колибе од брвана. А ако се стока изгони и преко лета, онда су ти станови са преградама, као и куће на селу и имају „кућу“, собу, па и подрум, пошто се онда купи и мрс и код станова је и *маја* (планинка) са децом[1]. Уз станове се налазе и кошаре, наслони од преполовљених клада, телечари, јањечаци и торови за стоку.

---

[1]) Судови за рад око мрса јесу: *карлица*, *крављача*, *бакрач*, *паљка*, *дебе*, *каца* или *чабрица*, *заструг* и *сито*.

Станова немају сви сељаци, већ само неки, и то из села Будимлије, Бијелог Брда, Трнаваца, Пријеворца, Омарина, Зубча, Бована, Бјелушина, Племе и Књегиње. Каткада држе по две три куће заједнички један стан, у ком случају свака планинка купи засебно мрс од своје стоке.

Станова има на Ђурковцу, који су Арсића из Будимлије, а Микавице из истог села имају станове на планини Клијену под Превијом. На ове станове изгоне стоку о Томину-дне, а враћају је о Ђурђеву-дне, те је лети напасају око села.

На Циги има 7 станова, од којих су 3 ријечанска, 3 сељака из Бјелушина и 1 сељака из Књегиње. Ови су станови удаљени од кућа појединих станара по 1 до $1^1/_2$ сахат. Неки од њих су трију или четирију породица, а неки су појединаца, који на стан примају и друге. Овде стоку држе од Видова-дне или Петрова-дне, па докле снег не падне. Пошто на овим становима имају велики сенокоси, то изгоне стоку и почетком великог поста или је у јесен никако и не сјављују кући, већ је задрже до Божића.

На Дражевини има 11 станова, од којих су 8 сељака из Зубча, а 3 припадају сељацима из Ријеке штрбачке. Од кућа су удаљени по $1-1^1/_2$ сахат, а један од другога $^1/_4-^1/_2$ km.

У Црном Потоку имају 4 стана, од којих су 3 зубачка, а 1 је ријечански. Од кућа су далеко по $^1/_2-1$ сахат, а од једног до другог има $^1/_2-^3/_4$ km. Сви су појединаца, који к себи примају и друге. Стоку код њих држе од Видова-дне или Петрова-дне па до првога снега, а неки је држе и до Божића или је изгоне уз велики пост. Код ових станова има поред ливада и њива.

У Дувници је 11 станова неких сељака из Бијелог Брда, Будимлије и Ријеке штрбачке. Удаљени су од кућа у Бијелом Брду $1^1/_2$ сахат, а од ових у Ријеци 2.

Размака између њих има местимице $^1/_4$, негде $^1/_2$, а има и по $^3/_4$ km. Стока се изгони о Петрову-дне, а враћају је у село о првом снегу или пред Божић; неки је изгоне и уз велики пост и држе докле снег не окопни. Код ових станова има и њива.

У Сјеножетима имају 22 стана; 2 су сељака из Бијелог Брда, 14 из Ријеке, 3 из Бована и 3 из Бјелушина. Сељацима из Бијелог Брда далеко су 1, онима из Ријеке $1^1/_2$, а онима из Бјелушина и Бована по 2 сахата. Један од другога су далеко по $^1/_4$-$^3/_4$ km. Стоку изгоне о Петрову-дне и тамо је држе докле снег не падне; неки је изгоне и по Божићу и уз велики пост и држе је тамо на храни докле у селу снег не окопни.

На Равним Њивама има само један стан, који је Чолаковића из Омарина. Од села је далеко $^3/_4$ часа. Стоку изгоне само зими.

У Главичици има 5 станова, који су Ђуровића из Трнаваца. Од села су далеко $1^1/_2$ сахат, а између поједи्них има по $^1/_2$-1 km. размака. Стоку изгоне око Томина-дне и тамо јој полажу до Ђурђева-дне. И преко лета је изгоне на пашу, пошто покосе ливаде, али је враћају кући на преноћиште.

У Самаревини имају 2 стана: један је једног сељака из Бијелог Брда, а други је једног из Трнаваца. Од кућа су далеко по 1-$1^1/_2$ сахат, а између њих има око $^1/_2$ km. Стоку изгоне кад и они у Главичици.

Земље, на којима су станови, припадају, као и оне по селима, станарима или агама, који за њу добијају свој *хак* или погођени ћесим.

IV. Постанак данашњих села и порекло становништва.

Судећи по старинама и народном предању дâ се закључити да је на већини места данашњих села било

насеља и у ранијим временима. У неким од тих села одржала се и веза у становништву, али је код већине села она прекинута. Прича се на име кад су се претци појединих породица сеоских насељавали овде да су наилазили на земље запуштене и већим делом и у шуме зарасле, а међутим многе старине по селу и око њега неминовно упућују на то да је ту било насеља, чији су они трагови. Села, за која се не познаје да су раније била насељена, а прича се да садањи досељеници нису ту затекли становништва, јесу: Бијела, Станишевац, Ријека, Трнавци, Пријеворац, Омарине и Увац. Сва су ова села најнезгоднија за обрађивање било својом висином, било пластиком или неплодношћу земљишта, сем села Увца, које је најниже од свију овде описаних села, а које је постало у најновије време због специјалних узрока. Види се да су насеља продирала из равнијих места у планине. У селима: Добруну, Стоцу, Даниловићима, Зубчу, Племи и Књегињи има везе између ранијег и садањег становништва. Остала су села обнављана и то највише у другој половини XVIII века.

Узроци расељавања становништва јесу у познатом читлучком систему, који је подржавао покретљивост кмета. Затим је, и то у врло великим размерима, имало утицаја и трвење са Турцима, које чини и периоде у животу ових насеља. Тако су на име у време Карађорђеве Крајине сва ова села попаљена и куће срушене, а тако исто и за последњег ратовања 1875.—1878. год. Оба та пута била су и велика расељавања. Од немалог су утицаја биле и болести, које су овуда бесниле при крају XVIII века и 1836. године.

Од 80 породица, колико их има у описаним селима, за 7 се изрично тврди да су старинци, за 15 се не зна да ли су старинци или су досељеници; без сумње ће и међу овима бити старинаца. Ови чине 27,50% од свију породица. Из XVIII века, када су засељена готово сва

данашња насеља, која су до тада била пуста, имамо 17 породица, и то 8 из прве, а 9 из друге половине. То износи 21,25%. После Карађорђеве Крајине јаче је досељавање, тако да за прву половину XIX века имамо 12 досељених породица односно 15%. За трећу четвртину истога века тај се број, узевши време у обзир, повећао скоро за $2^1/_2$ пута, јер имамо 14 нових породица, односно 17,50%. За последњу четвртину прошлога столећа, тај се број није увећао, као што бисмо очекивали, јер имамо 15 нових породица, што износи 18,75%.

Али је ипак становништво више увећано множењем старинаца и досељеника из XVIII века, него ли досељавањем и множењем новијих досељеника из прошлога века. Што се самих тих досељеника тиче, пада у очи да што смо ближе данашњем времену, да су ти досељеници све из ближих крајева. Тако су досељеници из XVIII века већином из средње Херцеговине и Црне Горе, они из прве половине прошлога века из северних су крајева Херцеговине, а они из друге половине XIX века обично су из најближих крајева.

По вери је данашње становништво православно и муслуманско. Од последњег има само 6 породица и све су у Добруну. То су вероватно остаци посаде града Добруна. Једну од тих породица зову Диздаревићима, и причају да су њени претци били диздари поменутог града. Прича се да је било мухамеданаца и у Даниловићима, који су се у време Карађорђеве Крајине морали раселити. Још се прича да је у Бјелушинама био оџак некаквог бега Пашића. Ту у близини крај друма има и једно турско гробље.

Да сада прегледамо породице по месту одакле су се доселиле.

Из доњег Полимља:

Из Борановића . . . . 2 пор.
» Миоча . . . . 1 »

Из Прибоја	2	пор.
Од Лима	1	»
Из Соколовића	7	»
» Раванаца	3	»
» Мокронога	7	»
» Ресића	2	»
» Пребидола	2	»
» Рудога	1	»
Свега	28	пор.

Из Херцеговине:

Из Пљеваља	1	пор.
» Села	1	»
» Отиловића	1	»
» Поблаћа	1	»
» Пљеваљске нахије	1	»
» Косатице	1	»
» Пријепоља	1	»
» Херцеговине (не знају место)	1	»
Свега	8	пор.

Из Старог Влаха:

Из Јабланице (ужички округ)	4	пор.
» Нове Вароши	2	»
» Рутоша	1	»
» Свијетњака	1	»
Свега	8	пор.

Из Црне Горе:

Из Корита	1	пор.
» Грахова	1	»
» Пиве	2	»
» Дробњака	1	»
» Риђановића	1	»
» Језера	1	»
» Колашина	1	»

Из Цикота	1	пор.
„ Мораче	1	„
„ Шаранаца	1	„
Свега	11	пор.

Из Босне:

Од Дрине	1	пор.
Из Чешља (код Вишеграда)	1	„
„ Старунића (чајнички котар)	1	„
„ Босне (не знају место)	1	„
Свега	4	пор.

Из околине Бијелог Поља:

Из Вранепа	1	пор.
Свега	1	пор.

Свега је, дакле, 60 породица за које се зна одакле су досељене, према 20, колико је старинаца и оних за које се не зна одакле су досељени. Сви су досељеници из крајева на југу, сем 5 породица које су са севера, међу којима је 1 из Чешља изнад Вишеграда и 4 из Јабланице у Србији. Пада у очи да су све 4 породице из Србије, из једног места, што ће, без сумње, бити скопчано са неким специјалним узроцима. Највише је досељеника из долине лимске, па онда из Црне Горе, Херцеговине и Старог Влаха. Сасвим је незнатно досељавање из Босне — свега 4 породице.

Старине.

У области, чија су села овде описана, има врло много остатака од старина, пошто је због њене жупности и плодности била насељена од најстаријих времена.

Да најпре поменемо селишта, пошто су она у најближој и најтешњој вези са насељима. Њих има испод града Добруна, у Станишевцу, на Покојиштима у Вељепољу, у Вагну, у Даниловићима више старога друма, на месту званом Опћине; даље их

има по Јастребовачи изнад Будимлије, изнад Божовића кућа у Бијелом Брду, на Прибојинама и Околиштима у Ријеци штрбачкој, на Запади ниже Штрбаца, изнад Марића Луке на Баници, по Племи, Кнегињи и Сировој Гори изнад штрбачких села.

Остатака од градова има у Добруну и на Прибојинама у Ријеци штрбачкој.

Црквина има у Добруну, на брду више Смрдана, више Топузове Воде у Трнавцима, на Кондовини између Ријеке и Омарина.

Значајне су старине стара гробља. Њих има више врста. Најстарије су преисторијске *громиле*, којих има на Околиштима између Ријеке и Зубача, на Пољицима ниже цркве у Штрпцима и на Запади источно од цркве изнад реке Увца. Друга су гробља са познатим *стећцима*. Таква су у Под-Омару у Доњем Добруну, на Дубу у Бијелој, Пољицима у Стоцу, Покојиштима у Вељепољу, затим на Бијелом Дријењку, на Мраморинама у Будимлији, на Главици у Бијелом Брду, на Кондовини, Равном Гају више Племе и у Дувници. Од старих муслуманских гробаља имамо у Добруну једно крај џамије и друго крај турбета у Јелаху. Затим има још једно на брежуљку Нишани у Штрпцима крај пута, где овај скреће ка селу Увцу. Мраморје, које је на тим гробовима, у највише је случајева без икаквих натписа. Али га има и са натписима и разним цртежима. Тако на једноме у Будимлији ниже кућа Микавица, који изгледа као саркофаг и има без плоче у подножју 1,80 у дужину, 0,65 у ширину и 1,04 m. у висину, изрезан је један коњ, висок 0,35 и дуг 0,45 m. На другоме, који је на Бијелом Дријењку и има у дужину 1,28, у висину 0,52 и ширину 0,72 m., имају урезане две људске прилике; с десне стране је мушкарац, а с леве је женска. Мушки је лик велики 0,75/0,17, а женски 0,60/0,11 m. Десне су им руке на грудима, а левим држе као неки скиптар са јабуком на врху. Ноге су испод колена претурили једну преко друге.

Од старих путова такође има доста трагова. Тако познају се трагови пута, који је водио из Вишеграда изнад Даниловића, преко лугова у Будимлију, одатле на Караулу и кроз Штрпце на Увац. Даље се познаје пут, који је водио преко Јастребоваче на Видаковиће у Будимлију. Затим се зна за пут, који је водио од главног пута од Вишеграда на Увац ниже Вељепоља уз Лијешањ на Караулу, па низ Мрко-до и Бјелушу на Вардиште и даље у Србију. Од путова из турског времена зна се за *џаду*, која је водила из Вишеграда уз Рзав, на Јагодину, преко Челикове Ћуприје у Добрун, преко Спасовика уз поток Будимлију на Караулу, данас

Бијело Брдо, па низ Омарине и Штрпце на Увац. Има још један пут, који се одвајао од главног друма код Челикове Ћуприје, па ишао преко Борја испод Бијеле, уз Раздолине, Станишевац, низ Бјелушу, у Вардиште и Србију. Од Будимлије се одвајао на једну страну пут, који је ишао преко планине Варде у Рудо и на другу пут преко Пријеворца у Трнавце и Вардиште.

Сем овога налазе се чешће стари сребрни и бакарни новци и друге ствари, као лонци и др.

V. Занимање становништва.

Становништво се највише бави земљорадњом и воћарством. Од производа, који се највише износе на пијацу, јесу: пшеница, која особито роди у Добруну и Будимлији, а и добре је каквоће, те је на цени и јако се тражи. После пшенице најзнатнији је производ шљиве и ракија.

Богатији се сељаци уз ово баве и сточарством; нарочито негују свиње.

Од споредније их послова баве се *мајсторијом*. Овдашњи сељаци граде куће и по околним селима, затим код подузетника режу јапију за извоз. Некад су ишли у Србију у рад и тамо сушили шљиве и пекли ракију.

ПОСЕБНИ ДЕО

Добрун.

Положај села. — Село Добрун једним делом својим лежи у равници поред реке Рзава, а другим је делом по странама те реке и потока Будимлије.

Сеоске су куће поред Рзава и потока Будимлије — Горњи Добрун, затим изнад поменуте реке и потока, а испод планина Злодола и Масача — Дојњи Добрун; затим има кућа на другој — осојној страни, и то су Торине.

Село је богато пијаћом водом, која се носи с извора. Најглавнији су извори: Годун код џамије и Минино Врело код цркве у Горњем Добруну, затим врело Кривача и један извор код доње ћуприје у Дојњем Добруну.

У селу има и једно врело звано Грозничава Вода, за које веле да лечи од грознице, откуда му и име.

Земље и шуме. — Поред Будимлије Добрун има највише земаља за обрађивање. Зиратна земља обично је груписана око кућа. Још се налазе њиве у Кулаузовини у Дојњем и Жутици, Спасовику и Градини у Горњем Добруну. Земља је дебела и врло родна, издржљива је на суши и нема потребе да се гноји више од један пут у десет година.

Ливада имају по брду Риочу, које је од села један сахат далеко.

Село има своје испаше око села, које су у Злодолима и Масачу јужно изнад села, Орлини и Раздолинама северно и Вижу источно од села. Стока се напаса по тим испашама, не удаљујући се даље од једног сахата од куће.

Око села је шума са свију страна. Те су шуме: Злодоли, Масач, Раздолине, Виж и Рогови. Прве три су по $^1/_2$, а последње две су $^1/_2$-1 сахат од села далеко.

Тип. — Неке су сеоске куће груписане у неколико група, а неке су на осами. У групама су куће Под-Омаром, у Дојњем Добруну код ћуприје и код џамије у Горњем Добруну, а између њих на целом простору расуте су усамљене куће.

Под-Омар од Дојњег Добруна раставља Рзав. А Горњи Добрун од Дојњег раставља такође Рзав, а од Торина коса Спасовик. Од Под-Омара до кућа у Дојњем Добруну код ћуприје има 2 km., а одатле до сеоске цркве 0,5 km., а од цркве до џамије у Горњем Добруну 1 km. и толико исто одатле до Торина.

Куће у групама раздалеко су једна од друге по 20-100 корака, а има их које су сасвим ублизу. Између раштрканих има по пола, па и по цео километар. Оне у групама обично су куће једне исте породице. Али у тим групама има и уметнутих кућа нових досељеника, који су ту купили земљу или дошли на мираз. Село је, дакле, некад било још раштрканије.

У селу има 31 кућа и то: у Под-Омару: Мухићи (7), Исићи (4); у Дојњем Добруну: Диздари (8); у Горњем Добруну: Дупићи (2), Громиле (2), Мухићи (4); у Торини: Башићи (1), Лагумџије (1), Џанани (1)[1]), Поповићи (1).

Име. — Народ прича да је село добило ово име од некадашњег имена извора Годуна, који се звао *Добрун.* Тај је извор од најбољих у селу. Кулаузовина, поље у Дојњем Добруну, тако се прозвала по Јовану Кулаузи, који је издао Турцима град добрунски, те је, потурчивши се, добио то поље за награду. Торине у Горњем Добруну тако су прозвате по торовима, које су на томе месту некад Добруњани држали.

Постанак села и порекло становништва. — Поред рушевина старога града Добруна, који нам доказује да је на месту данашњег села било насеља, и народно предање нам то говори. Оно још додаје и то да је било времена, када је у овом селу било више кућа него што их је данас, а било је када је тај број био и мањи[2]).

Од породица су: *Мухићи*, који воде порекло од некаква Јована Кулаузе, који је, као што је речено, издао Турцима град добрунски.

---

[1]) Осамљене куће убројане су у крај коме су најближе.

[2]) Рус Гилфердинг у својим путним белешкама од 1857. год. вели: да је тада било у Добруну 20 турских и 2 српске куће (Књ. радови Дучића, књ. II, стр. 101).

Диздари су такође староседеоци. Прозвани су овако с тога што су им стари били диздари града добрунскога. Причају још да је *диздар-ага* чувао уз град и цркву добрунску, зашто је годишње добијао: дукат, кокош и чарапе. Од ове су породице *Исићи* и *Цанани*.

Скорашњи су досељеници: *Громиле*, којима је старо презиме *Хајдаровићи*, доселили су се пре 30 година на откупљену земљу из Громила код Прибоја. Овако се зову по месту одакле су.

Лагумџије су од Асана Лагумџије, који је дошао из села Борановића пре 15 година на мираз.

Дупићи су дошли пре 10 година из Миоча на читлучку земљу.

Башићи су дошли пре 8 година из Жупе од Дрине на мираз.

Поповићи, једини хришћани у овом селу, дошли су пре 5 година из Пљеваља у кафану крај цркве. Држе трговину. Славе Св. Николу.

Пре устанка од 1875. год. у овоме су селу били и то на Градини неки Јевђевићи или Васиљевићи, који су се тада одселили у Риоч у Станишевцу.

Старине. — Најзнатнија је старина у овом селу, као и у целом овом крају, град Добрун, који је, по причању народном, подигла Проклета Јерина. Град се налази у стенама на ушћу потока Будимлије у Рзав. Зидине су доста добро очуване. Кад се од Рзава посматра могу се видети градска врата и кула стражарица. Познају се и трагови предграђа испод града; нарочито падају у очи темељи једне велике зграде, дугачке 30, а широке 15 m. О томе како је град пао у руке Турцима, као и то како је спаљено предграђе, има у народу предање, које је саопштио поп Алекса Ђуровић у Источнику за 1887., стр. 30. И за време Турака у њему је била посада и управљао царев диздар.

Још је такође знатна старина манастир, који је, по свему судећи, врло стар[1]. Предање вели да је после пада града он био запаљен и поробљен. Около манастира је камена ограда, која се зове *град*, зидови су по $1{,}50$-2 високи, а по $0{,}60$ m. широки. На југо-западном крају тога зида има широка табија, велика до 5000 m^2. На северном и западном делу зида велике су развалине, које могу бити рушевине од манастирских ћелија.

Пошавши од цркве на северна врата црквене порте ка стенама, између којих тече један поточић, куда води пут у Раздо-

[1]) Опис у Гласнику Земаљског Музеја за Босну и Херцеговину 1891. стр. 283-293., а натпис са ње објављен је у Просвјети за 1887., стр. 30.

лине, изађе се на једну малу равницу. Ту лево има једна коса глатка стена, на којој су неки цртежи на простору од 6,50 дужине и 3 m. висине. На доњем крају види се једна људска слика са издубеним лицем, која једном руком показује на ниже. При врху друга једна рука, не ове слике, показује на више. Сем овога има још неких колутова и крстова с иницијалима И. Х. и т. д. Народ вели да рука окренута доле показује место, где је сакривена манастирска остава. Прича се да је неки градски диздар по правцу где рука показује копао и нашао многе драгоцености, које и данас један од Диздаревића држи сакривене у амбару[1]). Рука окренута горе показује где је друга остава. По томе су правцу тражили, али нису ништа нашли.

Предање прича да су овоме манастиру припадале земље села: Добруна, Бијеле, Велетова, Станишевца, Већепоља, Мацута, Вагна, па чак и оне у Брезју и Дојњим Соколовићима. Даље се прича да су манастирски станови били на Станишевцу, да су у Вагну били хамбари манастирски и вагало се жито.

Десно изнад цркве у стенама, пошавши ка Раздолинама, има једна пећина, око чијег је улаза било озидано сигом. Испод вратног прага тога зида има 1,50 m. Унутра је, веле, као у соби. Ту су, кажу, живели испосници, који су одатле силазили цркви само о великим празницима, и да су обично конопом воду дохватали са потока, који испод те пећине тече. Таква има пећина и у Орлини изнад Рзава. Ова је друга пећина, како причају, пространа, има два боја, на доњем јој је боју утесан бунар, који никад не пресушује.

Ниже града, на ушћу потока Будимлије у Рзав, има џамија коју је, како се прича, подигао још султан Селим и која је до данас одржана. Око џамије је старо гробље са нишанима без натписа. У Јелаху још има и једно турбе од сиге, на четири стуба, које је некаква Асан-бега. У оба се ова гробља и данас копају муслумани.

Око дачашње цркве има неко старо гробље са стећцима, које је већ у земљу зарасло. На месту Градини такође има једно старо гробље, у које се и данас копају. На 0,5 km. ниже цркве, крај друма, има један разбијен стећак, на коме су три круга са неким нечитким натписима. Други је један такође са натписом пао у Рзав. Оба су се ова стећка откотрљала са брда Градине из старога гробља.

[1]) Кажу да је тај амбар нарочито з: то саграђен. На пр. зидови су му двоструки од проструганих подница између којих је набијен песак.

Бијела.

Положај села. — Село лежи изнад Рзава са десне му стране, у присоју, на северу од Добруна.

Куће су сеоске растурене по тој присојној страни.

У селу се пије вода с извора: Бијеле Воде, Клијена, Бабине Воде и Диздареве Воде.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање је груписана око кућа. Сељаци имају још земаља по Раздолинама, које су пола часа од села далеко. Земља је средње родности.

Испаше своје имају сељаци, као и они из Стоца и Станишевца, у: Раздолинама, Стоцу, Чешљару, Риочу и Бјелуши (испод Ковануше до Вардишта). Све су близу села, те се стока не мора удаљавати од куће више од 1-1½ сахата.

Свуда су око села шуме, које се зову Раздолине, ½ сахата и Чешљари, 1 сахат од села далеко.

Тип. — Куће су расуте по једној страни на растојањима од по 50-500 корачаји. Кућа има 16 и све припадају једној породици — Тасићима, од које је још 1856. била само једна кућа. Од те су се куће све садашње одвојиле и крчењем створиле себи земљу за рад.

Име. — О имену села нема у народу никаквих прича ни тумачења.

Постанак села и порекло становништва. — Народно предање прича да су на месту данашњега села биле ливаде манастира Добруна, које су после турске најезде разграбљене. Сељаци причају да је први кмет који се овде населио, Тасија Кујунџић, овде дошао после Карађорђеве Крајине са Чешља ниже Вишеграда, а старином је био из Грахова, од породице Кујунџића. Од њега су Тасићи, који су једини у овом селу и којих данас има 16 кућа. Славе Св. Николу.

Сеоско је гробље ниже куће Јована Тасића.

Столац.

Положај села. — Село Столац лежи на брду изнад села Бијеле. Куће су му растурене по једној висоравни.

У селу су ови извори: Близанци, Ревеник, Мутница и Возник.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање сва је груписана око кућа, средње је родности. Ливада имају у Великом Јанчу преко брда за Стоцем; то је место од села добар сахат далеко.

Испаше су сеоске у околним шумама, као: Раздолинама, Стоцу, Чешљару, Риочу и Бјелуши. Те су шуме близу, те се стока не удаљава више од 1-1$^1/_2$ сахата од села.

Око села су свуда унаоколо шуме, које се зову: Раздолине, $^1/_2$ и Чешљари, 1 сахат од села далеко.

Тип. — Куће су растурене по једној висоравни, и не чине никакве групе. Све су дељењем постале од једне, па су нови подвојеници градили куће на земљишту, које им је у део пало и коме су још додавали крчењем новога. Данас има 8 кућа, те се ипак зове селом.

У селу је једна породица под три различна презимена: Лазаревићи (5), Радовановићи (1) и Миловановићи (2).

Име. — Село је ово име добило по једној великој стени изнад села, која изгледа као столац — сто.

Постанак села и порекло становништва. — Сељаци причају да су им стари на овоме месту још од *фета* (пада Босне).

Породице су: *Лазаревићи, Радовановићи*, *Миловановићи* или *Шимшићи*. Све су ове породице постале од једне. Кад су се издвојили, нити како су се пре звали не знају. Староседеоци су, као што је речено, још од „фета". Славе Св. Јована.

Гробље им је у Долу.

Станишевац.

Положај села. — Село Станишевац лежи на истоку од села Бијеле и Стоца, северно од Добруна, а на југу од Вардишта.

Неке су куће северно у присоју — Станишевац, а неке су у осоју по косама изнад Вардишта, и тај се део села зове Ковануша или Загвожђе.

У селу се пије вода са чесме Ковануше, чесама Риоче и Добре Воде ниже села и језера у Раздолинама.

Земље и шуме. — Куће су у овом селу у страни испод брда, а њиве и ливаде су испод њих у пољу. Затим имају њива и ливада по Риочу и Загвожђу до којих је од села $^1/_4$-$^1/_2$ сахата. Земља је осредње родности; на местима је и каменита (у Ковануши).

Испаше су сеоске у шумама око села, као: Раздолинама, Стоцу, Чешљару, Риочу и Бјелуши (испод Ковануше до Вардишта). Те су шуме у непосредној близини сеоској, те се стока не удаљава од села више од 1-1$^1/_2$ сахат.

Са свију страна села су шуме, које се зову: Раздолине, Бјелуша, по $^1/_2$ и Столац, 1 сахат од сеоских кућа далеко.

Тип. — Куће су подељене у две групе: у Станишевцу и у Ковануши. Станишевац од Ковануше раздваја брег Границе. Затим има још једна кућа на месту Риочу, више Раздолина, а ниже Станишевца. Од Станишевца ову кућу дели пут Вишеград — Вардиште и вода Риоча. Између Станишевца и Ковануше има скоро 2 km., а од најниже куће у Станишевцу до оне на Риочу има $^1/_2$ km.

У Станишевцу су куће поврх њива и ливада, а испод брега Границе. Растурене су по једна, по две у крај пута или даље од њега. Између оних које су ближе, растојање је по 20-30, а између удаљенијих по 100-300 корака. Куће су у близу с тога што им је земља за рад на једном месту.

Оне по Ковануши су раштркане по косама које деле долине. Куће су раздалеко једна од друге на 100 корака до $^1/_2$ km. Овде су, опет, куће раздалеко што им је зиратна земља растурена по косама и странама.

У овоме је селу некад била само једна кућа, па кад се некад два брата, на којима беше остала, поделише, један остане на Станишевцу, а други се одсели у Кованушу. Од њих двојице данас на Станишевцу има 9 и у Ковануши 5 кућа. Како се ко одвајао тако је подизао кућу на одељеним чифлучким земљама и крчевинама.

У селу има 15 кућа, од којих су Шимшићи и Јевтићи од оне браће и Јевђевићи (Васиљевићи).

Име. — Прича се да је село ово име добило што су некад по месту на коме је оно сада били манастирски *станови*. А Ковануша је добила име од воде Ковануше.

Постанак села и порекло становништва. — На месту овога села, прича се, некад су били станови манастира Добруна[1]). Када је манастирско имање разграбљено, аге и бегови су га сами радили или су га давали под „хак“ и тек су се доцније овде кмети населили. Први су кмети била два брата Шимшића из Стоца, који су своје земље, које су имали у Стоцу на Загвожђу продали један безима Ченгићима, а други Диздаревићима и дошли на агинску земљу. Један од њих се оделио на Ковануку и од њега су 5 кућа *Јевтића*, који су тако прозвати по деду Јевти; од другога су *Шимшићи* на Станишевцу. Славе, као и њихови рођаци у Стоцу, Св. Јована.

---

[1]) За неке развалине на Риочу изнад кућа Јевђевића причају да је била кућа станарâ, а по Раздолинама и низ поток између стена изнад цркве добрунске находе се земљани чунци за које се прича да се њима млеко од станова спроводило манастиру.

Јевђевићи или *Васиљевићи* су дошли из Добруна око 1878. год. Славе Св. Николу.

Гробље је између Станишевца и Ковануше, на једној коси.

Ријека добрунска.

Положај села. — Село Ријека добрунска находи се источно од Добруна, у правцу према Увцу, а у страни левој — осојној потока Будимлије.

Куће су растурене по тој страни, а места, где се находе, зову се: Ријека, Мирићи и Крстац.

У селу се пије вода са Вучје Воде, извора у Врановини и Добре Воде у Варди.

Земље и шуме. — Њиве су испод кућа. Земља је осредње родности. Ливаде су пола сахата од села далеко на месту Класовини.

Испаше има довољно, јер је има по селу, око села, хуријама и шумама: Вижу, Роговима, Варди, Врановини и Странама. Стока се не удаљава више од 1-$1^1/_2$ сахата од села.

Шуме има са свију страна села, то су: Виж, Стране, Рогови, Варда и Врановина, које су по $^1/_4$-$1^1/_2$ сахата далеко од сеоских кућа.

Тип. — Куће су сеоске у главном подељене на три групе. Прва је на месту Крстац, друга на месту Мирићи и трећа на месту званом Ријека. А има кућа и изван ових група. Крстац и Мириће растављају поточић и њиве, а Ријеку од Мирића растављају зирати. Између појединих ових група растојање је по 1-$1^1/_2$ km.

У групама куће су у близу, тако је у Ријеци и Мирићима растојање између појединих кућа по 50-100 корака, а између оних на Крсцу још мање — по 30. Између кућа раштрканих ван ових група растојање је по $^1/_2$-1 km. Куће у поменутим групама сасвим су зближене, и обично припадају једној породици, као: Тотића и Јевђића у Мирићима и Бабића у Крсцу.

Главни разлог томе што су неке куће овако ублизу, а друге раштркане лежи у груписаности и разбацаности земље за рад.

У селу има 15 кућа, од којих су у Мирићима 9, на Крсцу 2 и осталих 5 у Ријеци. Породице су: Бабићи (2), Зарићи (1), Тубићи (1), Васиљевићи (1), Тотићи (5), Јевђићи (4) и Марковићи (1).

Постанак села и порекло становништва. — Село је новијег порекла, пошто у близини нема никаквих остатака од старина, затим су све породице новије и што се не прича да је пре да-

нашњих насељеника ко ту становао. Изгледа да је овде била шума, коју су доцнији насељеници искрчили.

У селу су ове породице: *Јевђићи*, старином из Херцеговине из Сêлâ, одакле су дошли у Соколовиће, а отуд пред Карађорђеву Крајину у Ријеку. Ово је најстарија породица у селу. Кад су дошли било их је једна кућа, а данас су четири. Славе Св. Игњатија.

Тотићи су из Пријеворца дошли уз Карађорђеву Крајину. Славе Св. Јована.

Бабићи су дошли од Лима пре 30 година. Старо им је презиме Жилићи. Има их и данас више кућа на староме месту. Славе Св. Николу.

Зарићи дошли су пре 30 година из Соколовића, где их има још 3 куће. Славе Св. Јована.

Васиљевићи су досељени пре 22 године из Соколовића. Славе Св. Лазара.

Тубићи су дошли такође из Соколовића пре 15 година. Славе Св. Јована.

Марковић је дошао из Ћаћица у Соколовићима Јевђићу пре 3 године и призетио се, па је онда прешао на засебан читлук. Слави Св. Јована.

Највише је ово досељавање било због недовољне земље за рад на староме месту.

Гробље је у Мирићима.

Вељепоље.

Положај села. — Село се находи источно од Добруна, у правцу према Увцу, а у страни десној присојној потока Будимлије.

Куће су растурене по страни, а места на којима су зову се: Вељепоље и Раичевац.

У селу је најглавнији извор Милошева Вода.

Земље и шуме. — У селу су земље за сејање, па и нешто косница груписане око кућа. Земља је средње родности.

Испаше има довољно, јер је има по селу, хуријама и шумама око села. Испаше за сеоску стоку јесу по хуријама око села и шумама, као: Вижу, Роговима, Варди, Врановини и Странама, што је све по $1\text{-}1^1/_2$ сахат од села далеко.

Шума има свуда око села, као: Виж, Стране, Рогови, Варда и Врановина по $^1/_4\text{-}1^1/_2$ од села далеко.

Тип. — Куће су сеоске расуте по једној страни, на растојању од 20-100 корака; само је једну кућу од осталих одвојила једна ливада. Место, на коме је та кућа, зове се Раичевац, а кућа је удаљена од најближе куће у селу за 1 km.

У селу су биле 2 куће, које су се размножиле и растуриле по селу; од њих је данас 7 кућа. Још је ага довео једног новог кмета, те сад има 8 кућа, у којима живе 3 породице: Јакшићи (3), Матићи (4) и Перишић (1).

Име. — Прича се да је село ово име добило по томе што је на томе месту некад била *велика* ливада — *поље* манастира Добруна.

Постанак села и порекло становништва. — Село је било, по причању сељака, својина манастира Добруна. Судећи по старом гробљу на Покојишту и зидинама које се ту налазе, било је насеља на овоме месту. Прича се да је у овом селу живео некакав Војин спахија, који је био врло богат, још је био уважаван и од добрунских потурчењака.

Породице су у селу: *Јакшићи*, најстарија породица у селу, за њу се не зна кад се ни одакле доселила. Славе Св. Јована.

Матићи су дошли из Чешља код Вишеграда, после Карађорђеве Крајине, кад и Тасићи у Бијелу. Прадед Мато им се био однекле призетио код Тасића у Бијелој. Славе Св. Стевана.

Перишићи, доселили се пре 10 година из Дојњих Соколовића, због недовољне земље за обрађивање. Тамо их има више кућа. Славе Св. Ђорђија.

Старине. — На Покојиштима има једно селиште и крај њега старо гробље са стећцима.

Сеоско је гробље ниже Покојишта.

Даниловићи.

Положај села. — Од Ријеке добрунске у правцу према Увцу, с јужне стране друма, а леве потока Будимлије, находи се село Даниловићи, а са друге стране потока и друма јесте његов заселак Ваган.

Куће су, дакле, у Даниловићима у осојној, а у Вагану у присојној страни.

Село изобилује пијаћом водом, а најбољи је извор Ђедова Вода.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање је сва и нешто косница груписана око кућа.

Испаше има довољно по селу, хуријама и околним шумама, као: Вижу, Сувој Гори, Варди, Врановини, Ђурковцу, Сировој Гори, Роговима, Вјетренику и Странама до Бијелог Брда. Местимице стока се гони и по два сахата од села.

Шума има свуда около села, то су: Врановина и Варда, које допиру и до самога села.

Тип. — У селу су две групе кућа: једна у Даниловићима и друга, у којој су свега 2 куће, у Вагану. Њих дели поток Будимлија и друм Вишеград — Увац. Између њих има растојања $^1/_2$ сахата. Већина кућа је у омањим групама, које чине куће једне породице. Ове су групе на различитим одстојањима. Тако између кућа Милановића и Ђукановића има око 100 корака, од кућа Милановића до кућа Томића има 50-80 корачаји, а две куће Лучића далеко су од кућа Милановића читав километар. Кућа Јеремића удаљена је од кућа Ђукановића 100 корака. Кућа Бошковића је удаљена од горњих кућа за 1, а кућа Оровића за 2 km. Куће у групама раздалеко су по 20-30 корачаји. Оне две у Вагану наблизу су једна другој. Усамљене куће су доцнијих досељеника, који су се населили на искрчене читлучке земље.

У селу имају 22 куће, од којих су 20 у Даниловићима, а 2 у Вагану. Породице су ове: Ђукановићи (5), Милановићи (7), Томићи (3), Видаковићи (2), Лучићи (2), Јеремићи (1), Бошковићи (1) и Оровићи (1).

Име. — Село је добило ово име, како се прича, по некакву кнезу Данилу, који је овде седео и заповедао. Ваган се овако прозвао што су ту биле *ваге,* на којима се мерило манастирско жито, или како други веле, манастирско млеко.

Постанак села и порекло становништва. — Прича се да је на месту овога села било насеља од старина. Некадањи су му становници били Турци, који су исељени уз Карађорђеву Крајину.

Данас су у селу ове породице: *Милановићи,* досељени пре 150 година из Раванаца. Ово је најстарија породица у селу. Славе Св. Јована.

Лучићи су досељени из Штрбаца пре 100 год. Старо им је презиме Дробњаковићи; садање им је презиме по деди Луки. Славе Св. Ђорђа.

Ђукановићи су досељени из Будимлије после Карађорђеве Крајине. Славе Св. Николу.

Томићи су дошли пре 80 година из Бована. Мати их је, преудавши се, довела Томићима у кућу, те им садање презиме није право. Славе Св. Андрију.

Оровићи су се доселили пре 50 година из Шипа у Соколовићима. Славе Св. Јована.

Видаковићи су дошли пре 50 година из Будимлије. Славе Св. Лазара.

Бошковићима је дошао отац пре 30 година из Дојњих Соколовића и призетио се код Милановића. Славе Св. Стјепана.

Јеремићи су се доселили пре 30 година из Мокронога Ђукановићу, а после на засебан читлук. Старо им је презиме Милановићи, али нису сродници с првим Милановићима. Славе Св. Јована.

Старине. — На месту званом Опћине има једно селиште. Причају кад је на том месту било село, онда је у њему била опћина, те је отуда и месту дошло име. На староме друму, а у близини горњег места, има место Ковачница, где су, причају, били ковачи.

Копају се у гробљу на коси код Лучића куће.

Будимлија.

Положај села. — Од села Даниловића у правцу према Увцу находи се село Будимлија. Село је подељено цестом и потоком Будимлијом на два дела, те су куће сеоске растурене по осојним и присојним странама потока Будимлије.

Куће су већином разбацане по странама и косама брдским. Крајеви и косе у којима су куће јесу: Арсићи, Брдо, Видаковићи, Мисаиловина у осоју и Будимлија, Ковачевина и Вреоца у присоју.

Село обилује пијаћом водом, а најбољи су извори: извор потока Будимлије у Превији изнад села и Пандуровска Вода у Сувој Гори изнад села.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање је сва, као и нешто косница, груписана око кућа. Земља је дебела и врло родна, као и у добрунском пољу.

Испаше има довољно по селу, хуријама и околним шумама, као: Вижу, Сувој Гори, Варди, Врановини, Ђурковцу, Сировој Гори, Роговима, Вјетренику и Странама до Бијелог Брда. Местимице се стока гони и по два сахата од села.

Са свију страна села има шума, то су: Превија, Сува Гора, Врановина, Ђурковац, Сирова Гора, Рогови, Вјетреник и Стране. Поменуте су шуме по $^1/_4$-$1^1/_2$ сахат од села далеко.

Тип села. — Већи део сеоских кућа налази се у неколико група, а мало је кућа што су раштркане и усамљене. Групе кућа су у Арсићима, Брду, Видаковићима, Мисаиловини, Будимлији, Ковачевини и Вреоцима. Усамљене куће су обично између ових места. Поменуте су групе на различитим одстојањима; тако између Арсића и Брда има 2 km., а растављене су њивама и ливадама; између Арсића и Видаковића, који су растављени једним потоком, има 1 km., од Видаковића до Мисаиловине има 3 km., а растављени су њивама и ливадама. Горње три групе су на јужној страни села при планини Варди, а северно од њих а преко пута Вишеград — Увац, на даљини од $^1/_4$-$^1/_2$ сахата, леже групе: Ковачевина, Вреоца и Будимлија, између којих има по 1-3 km. У самим групама куће су негде ближе, а негде даље једна од друге. Најближе су једна другој у Арсићима, Брду и Будимлији, где су на растојању од 30-100 корака. У осталим крајевима између појединих има по 100-500 корака. Куће у тим групама чешће припадају истој породици и све су постале дељењем од једне; усамљене су куће новијих досељеника и оне су удаљене од појединих ових група по $^1/_2$-1 km. У врху села, на путу Вишеград — Увац а на месту Бијелом Брду, које се пре окупације звало Караула, имају три хана и војничка касарна који су доцније подигнути.

Свега у селу има кућа 56, од којих су у Арсићима 11, на Брду 4 куће Видовића, у Видаковићима 4 куће Видаковића и 1 кућа Ракића, у Мисаиловини и око ње на осами 3 куће Бакића, 1 кућа Анђића и 1 Марковића, у Ковачевини и Вреоцима 3 куће Видаковића, у Будимлији 10 кућа Јањића, 4 куће Кепића и 14 кућа Микавица.

Име. — Предање вели да је село ово име добило на овај начин: Када је некад овуда прошла нека краљица, видевши како у овом селу напредује пшеница, рекла је да расте као у Будиму. Арсићи и Видаковићи тако су назвати по породицама, које су на тим местима пре становале. Мисаиловина прозвата је овако по Мисаиловићима, који су ту становали, па су се одселили у Кремна у Србију. А Ковачевина по неким ковачницама, које су ту биле.

Постанак села и порекло становништва. — На месту села Будимлије види се да је било насеља, пошто се у селу и око њега

налази много остатака од старих гробаља и развалина неких зграда. Али је прекинута веза између старог становништва и данашњег, јер данашњи насељеници причају да су дошли на пусто ненасељено земљиште. То се старо становништво највероватније разбежало од морије, која је овуда пре Карађорђева времена беснела, пошто се прича да су сељаци бежали од ње у планине: Превију, Ђурковац и Шаинов Чаир. У време Карађорђеве Крајине у селу су биле свега четири куће: по једна Арсића, Видаковића, Јањића и Ђукановића. Од те четири породице Ђукановића се одселила у Даниловиће. Прича се да су на Мисаиловини били Мисаиловићи, који су се одселили у Кремна у Србију.

У селу су ове породице: *Арсићи,* не прича се од кад су овде и да ли су одакле досељени, само се зна да су овде били у време Карађорђеве Крајине. Славе Св. Ђорђа.

Јањићи су по старини Пејовићи и једна су рођа с Пејовићима у Омаринама и Милановићима у Даниловићима. Дошли су из Раванаца много пре Карађорђеве Крајине. Славе Св. Јована.

Видаковићи су досељени из Колашина много раније од Карађорђеве Крајине. Тамо су се звали Књажевићи. Најпре је дошао неки Видак зету, те су од њега и садање презиме добили. Славе Св. Лазара.

Бакићи су дошли из Јабланице у Србији пре 100 година. Први је дошао Митар Бакић. Славе Св. Аранђела.

Видовићима се прадед пре 100 година доселио и призетио код Видаковића. Славе Св. Јована.

Микавице су се доселиле из Раванаца, где су се звали Дућиловићи. Садање су презиме овде добили [1]). Неки веле да су се најпре звали Њикавице. Славе Св. Ђорђа.

Кепићи су досељени после Карађорђеве Крајине, али се не зна одакле. Славе Св. Јована.

Анђићи или *Станићи* су се доселили пре 60 година из Раванаца, где их и сад доста има. Доселио се Милисав Анђић. Старином су из Цикота у Црној Гори. Славе Св. Ђорђа.

---

[1]) Један од њих облетао је око једне младе у селу. Кад је једном та млада пошла на пашу да тражи телад, он се сакрије у трње и кад је она почела вабити телад: „ма кевуш, кевуш!“, он се из тога трња јављао као теле: „ми и ми и!“ не би ли је к себи примамио. Али га је млада познала и знајући шта хоће, наружила га и рекла му: „*мико не мико*, ја тамо не идем“, те од тога остане целој породици име Микавице.

Ракићи су се доселили пре 30 година из Борановића. Први који је дошао призетио се код Видаковића, па је после прешао на читлук. Славе Св. Јована.

Марковић је дошао из Раче код Прибоја у Ковачевину удатој сестри за Видаковића, па је после прешао на читлук у Мисаиловину. Слави Св. Аранђела.

Старине. — По Сировој Гори има неких селишта, која ће, када се узме у обзир велика висина, бити селишта станова, а не села.

У селу имају три гробља у која се сељаци копају: у Ковачевини, Микавичком Долу и Арсићима на Брду.

Бијело Брдо.

Положај села. — Село лежи на северу и северо-истоку од Будимлије.

Куће су све у присоју на местима: Под-Стијеном или Врањешу, Чемерном, Бијелом Брду и Ражишту.

Село изобилује пијаћом водом. Најбољи су извори: Попова Вода, Здрава Вода у Чемерну и Змајевац у планини Будовништу изнад села.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање је сва, као и нешто косница, груписана око кућа. Земља је осредње родности; на неким местима је бела иловача.

Испаше има довољно по селу, хуријама и око села по планинама: Будовништу, Странама, Црном Врху и Омаринама. Стока им иде најдаље по $1\frac{1}{2}$ сахат од села.

Шуме су свуда око села, именом: Будовниште, Црни Врх и Омарине, које су по $\frac{1}{2}$-1 сахат далеко од села.

Тип села. — Све се сеоске куће налазе у четири групе. Усамљених кућа у овом селу нема. Прва група *Под-Стијеном* јесте како се пређе из Будимлије преко Смрдана, у којој су у непосредној близини једна до друге 3 куће Врањеша или Поповића. Друга је група северно одатле, преко њива и једног потока, за 2 km. далеко, на *Чемерну*. Неке су куће у овој групи сасвим у близу, а друге су растављене по 20-50 корачаји. У овој су групи 11 кућа Раковића. На истоку од ове групе по страни Бијелога Брда има 17 кућа Божовића, које су по две-три сасвим близу, а остале су на размаку од 20-50 корака. Испод ових кућа опет за 1 km., по страни Бијелог Брда, крај сеоске улице, на *Ражишту* има једна група од 6 кућа, које су по две сасвим једна уз другу, а између неких има и по 50 корака у размаку.

У селу има 37 кућа, које су Врањеши — Поповићи (3), Раковићи (11), Божовићи (17) и Цвркоте (6).

Име. — Село је име добило по једној страни, која је сва од белог камена, те из далека изгледа као да је платно разастрто.

Постанак села и порекло становништва. — По остацима разних старина види се да је на месту овога села било насеља. Али на та насеља нису настављена данашња, него је веза прекинута, јер сељаци причају да су кад су овде дошли нашли земљу запуштену, необрађену и зараслу шумом. У време Карађорђеве Крајине у овом су селу биле две куће: једна Раковића и друга Божовића.

У селу су ове породице: *Божовићи*, најстарија породица у селу. Они су од Богдана Кујунџића, који се овде доселио са братом Богићем из Риђановића у Херцеговини пре Карађорђеве Крајине. Славе Св. Јована.

Раковићи су се доселили из села Јабланице у Србији после Божовића, а пре Карађорђеве Крајине. Старо им је презиме Ерчевићи, а садање су име добили по Раку, који је овде дошао. У време морије, која је овуда била око 1800. год., помрло је из њихове куће за неколико дана 25 чељади. Остао је био само један мушкарац, који се ожени од Божовића и очува кућу[1]). Славе Врачеве.

Цвркоте су такође одавна у овом селу, али се не прича одакле су и кад досељени. Зна се само то да имају рођака у златиборском срезу у Србији и Рачи код Прибоја[2]). Славе Св. Аранђела.

Врањешевићи су из Вранеша, а у Бијело Брдо доселио се прота Димитрије Врањешевић, касније игуман Дионисије, из Доброселице у Србији. Његови стари доселили су се из Вранеша, а у Вранеш су доселили од Пљеваља са црногорске границе, али се

[1]) Прича се да из његове куће после тога нико није умро све донде докле их није нарастао број за онолико колико их је уз морију помрло. А чим се тај број напунио одмах је умро он.

[2]) Из ове је породице био чувени јунак *Јанко Цвркота*, који је Карађорђеве Крајине ратовао уз Мутапа. Прича се када су хтели Гусињци да нападну на српски шанац на Љубанама више Ужица, да је он запао за једну прљину пред шанцем, куда је имала наићи турска војска. Кад су наишли Ђул-бег и Заим-бег, који су ту војску предводили, он их је обојицу убио и тиме забунио Турке, те их Мутап, искочивши с војском из шанца, тако забуњене разбије. Ово је причао прота Ђуровић, који је то чуо од свога стрица, учесника у том боју.

не зна кад. У Вранешу их има 4, а у Доброселици 7 кућа. Како су се звали старином не зна се. Славе Цвети.

Старине. — Прича се да је изнад кућа Божовића била некаква велика кула од сиге, затим да има и других развалина од кућа и зграда. Више Смрдана, на месту званом Црквине, прича се да је била црква. Затим од старина има једно старо гробље на Главици испод данашњих кућа.

Сељаци се копају на Главици више старог гробља.

Трнавци.

Положај села. — Село се налази преко планине Будовништа, на северу од Бијелог Брда. Село је у осоју.

Куће су сеоске делом по страни Трнавцима испод планине Будовништа, а делом испод те стране на косама: Бријегу, Стубу и Пријекршћу.

Село има у изобиљу пијаће воде, а најбољи су извори: Стара Добра Вода и Топуз, затим врело Крушчање и Фитина Чесма.

Ниже села, у долини потока Дувнице, имају два слана извора, које народ због тога назива Сланцима. Између њих има четврт часа растојања. Они су под стражом финанаца у Вардишту, те су само приступачни марви, која врло радо пије са њих.

Земље и шуме. — Земља је за обрађивање и нешто коснице груписана око кућа. Земља је осредње родности; местимично је и црвена иловача.

Испаше има довољно по селу, хуријама и око села по Будовништу, Шибутови до Црног Рзава, Главичици, Полошцу и Дувници до србијанске границе. Стоку гоне по $1^1/_2$-2 сахата од села.

Шуме има са свију страна села, на име: Будовниште, Шибутовина, Главичица, Положац и Дувница. Прве две почињу од села, а остале су подаље за $^1/_2$-1 сахат.

Тип села. — Сеоске су куће у две групе, које су удаљене једна од друге за 1-$1^1/_2$ km. Те су групе: *Бријег* са 2 куће, између којих је растојање 20-30 корака; *Стубо* са 3 куће такође у близу. Још имају три куће у Трнавцима врло раштркане — на даљини $^1/_4$-$^1/_2$ km. једна од друге; још има једна кућа на Пријекршћу.

У селу има 9 кућа и све су од породице Ђуровића, која је од Богића Кујунџића, који се доселио из Херцеговине. Све су постале дељењем. Одељени задругари градили су нове куће у

близини старе, ако је имало на истом месту довољно земље за обрађивање, иначе су заснивали дом даље на крчевинама.

Име. — Кад су се први досељеници населили у овом селу, на месту где је данас кућа проте Ђуровића, ту је била шума у којој је било највише *трња,* те када је ко долазио говорио би да иде у трње, и отуда остане и целом селу име Трнавци.

Постанак села и порекло становништва. — Данашње становништво када се у овом селу населило нашло је земљу шумом обраслу. Да ли је било кад насеља на овом месту не да се извести. Од старина имају само неколике зидине код Топузове Воде, које сељаци зову *Црквине*, и причају да је ту била црква.

У селу су једини *Ђуровићи.* Они су од Богића, брата помињатог Богдана Кујунџића. Старином су из Риђановића у Херцеговини. Овде су се доселили пре Карађорђеве Крајине. Садање су презиме добили по неком Ђуру, чији је син Саво био обор-кнез над околним селима[1]). Одавде су се после раселили, те их сад има у Обреновцу, Ваљеву, Краљеву и Мокрој Гори. Славе Св. Пантелију, докле Божовићи у Бијелом Брду, који су од другог брата Богдана, славе Св. Јована. Не зна се од куда ова разлика; или су који од њих преславу узели за славу, или су Богдан и Богић били браћа по мајци, а не и по оцу.

Старине. — У селу нема ни старих гробаља, нити других трагова старијих насеља, сем што се за неке зидине на месту Црквинама прича да су остаци од цркве.

У селу је једно гробље и то је на Брду.

Пријеворац.

Положај села. — Село се налази на северо-истоку од Трнаваца. Село је у присојној страни.

Сеоске су куће у две групе: једна северније, при планини Голешу — Горњи Пријеворац, а друга јужније, према Будимлији и Омару — Доњи Пријеворац.

Село има изобилно пијаће воде, а најбоља је чесма звана Бегова Вода.

Земље и шуме. — Земља је за обрађивање, као и нешто коснице, згруписана око кућа. Земља је осредње родности, тако да тражи да се гноји сваке треће године, а сушу тешко издржава.

---

[1]) Овога Сава околни су Турци много мрзели, јер је имао царски ферман и био је добро примљен и код травничког везира, па су га најпосле и отровали.

Испаше има довољно по селу, хуријама и шумама око села по Црном Врху и Голешу до Сјеножета. Ове су испаше по један сахат далеко.

Шуме има са свију страна села, то су: Црни Врх и Голеш, које обе непосредно почињу од села.

Тип села. — Сеоске су куће у двема групама; једне су у *Дојњем*, а друге у *Горњем Пријеворцу*. Између ових група има 2 km., а растављене су шумама и ливадама. У Дојњем Пријеворцу куће су ублизу, на размаку од 20-50 корака, докле су у Горњем мало разбијеније, јер између њих има по 50-100 корака размака. У Дојњем су Пријеворцу све куће једне породице, а оне у Горњем припадају трима породицама. Неке су куће постале дељењем задруга, а неке су скорашњи досељеници. У селу има 14 кућа, од којих су 8 у Дојњем, а 6 у Горњем Пријеворцу. У Дојњем су све Сташевићи, у Горњем су Тотићи (3), који су од Сташевића из Дојњег Пријеворца, Ненадићи (2) и Аранђићи (1).

Име. — Селу је име дошло, по предању народном, отуда што се преко њега, као преко какве *пријеворнице* прелази из Трнаваца у Штрпце.

Постанак села и порекло становништва. — Сељаци причају да су њихови претци, кад су се овде доселили, нашли земљу шумом обраслу. А да ли је раније било каквих насеља не да се закључити, пошто у селу ни око њега нема никаквих остатака од старина.

У селу су најстарији *Сташевићи* и *Тотићи*, који су једна породица, а рођаци су и са Јовановићима у Зубачу и Јелисавчићима у Биоски у Србији. Старином су из Пиве. Не зна се кад су који и како на садашња места дошли. Зна се само то да су ови овде одавна. Славе Св. Јована.

Ненадићи су дошли пре 40 година из Раванаца, где их има више кућа. Славе Св. Лазара.

Аранђић је дошао из Херцеговине и призетио се код Тотића, па је после прешао на засебан читлук. Слави Св. Пантелију.

Сеоско је гробље ниже куће Обрада Тотића.

Омарине.

Положај села. — Село Омарине находи се источно од Будимлије, а јужно од Пријеворца. Село је у осојној страни.

У селу има довољно воде за пиће, а најбоља је на Извору у Страни, Ђинђиној Чесми на коси Кондовини ниже Црквина,

за коју причају да је прозвата Ђинђином Чесмом отуда, што је чесму направила нека девојка Ђинђа кад је и цркву правила на коси Кондовини, више те воде.

У селу има и врело Грозничава Вода, за које причају да лечи од грознице, од куда му и име.

Земље и шуме. — Земља је за обрађивање, као и нешто коснице, груписана око кућа. Земља је осредње родности; местимице је црвена иловача.

Испаше има довољно по селу, хуријама и око села, по Сировој Гори и Странама до Пријеворца.

Село има шуме са јужне и југо-западне стране; то је Сирова Гора, која је одмах иза села.

Тип села. — Сеоске су куће разбацане на простору од једног сахата. Између појединих су њиве и ливаде. Најближе су једна другој куће Чолаковића, Пијевчевића и Кубуровића, између којих је растојање од 50-100 корака, а између осталих размак је по $\frac{1}{2}$-1 km. Сељаци су сви новији досељеници, који су крчили места на којима су се насељавали.

Кућа има у селу 31, у којима живи 15 породица. То су: Чолаковићи (10), Пијевчевићи (5), Кубуровићи (3), Буквићи (2), Кондићи (1), Јефтовићи (1), Јеличићи (1), Стевановићи (1), Пејовићи (1), Токовићи (1), Томићи (1), Шљуке (1), Ивановићи (1), Брадоњићи (1) и Божовићи (1).

Име. — Причају да је село ово име добило отуда што је на месту, где су сада сеоске њиве и ливаде, била велика *омарова* шума, коју су досељеници морали искрчити.

Постанак села и порекло становништва. — Прича се да су претци данашњих сељака, када су се овде населили, нашли само шуму, коју су морали крчити, те се насељавати. Да ли је каквих насеља било раније не да се закључити, пошто у селу ни око села нема никаквих остатака од старина.

'У селу су ове породице: *Чолаковићи*, не зна се одакле су ни кад досељени. Славе Св. Николу.

Пијевчевићи не прича се одакле су, ни кад су досељени. Славе Св. Јована.

Кондићи не памти се одакле су нити време кад су досељени. Знају само да има Кондића у Буварима у Србији. Славе Св. Јована. Горње три породице су најстарије у селу.

Пејовићи су досељени из Раванаца пре Карађорђеве Крајине. Они су једна породица са Јањићима у Будимлији и Ми-

лановићима у Даниловићима. Све три су у исто време отуд досељене. Славе Св. Јована.

Кубуровићи су се доселили пре 30 година из Касидола у пљеваљској нахији, где их и данас има. Има их и у Новој Вароши. Славе Св. Николу.

Буквићи досељени пре 30 година из Мокронога, где их има много. Славе Св. Јована.

Јеличић је дошао из Јабланице у Србији пред окупацију. Има их у Јабланици више кућа. Славе Св. Јована.

Јефтовићи су се доселили после последњег српско-турског ратовања из Буковика код Нове Вароши, где их има више кућа. Славе Св. Јована.

Тоновићи су дошли пре 23 године из Јабланице, где је доста велика породица. Славе Мратин-дан.

Шљука — Чочо је дошао пре 23 године из Отиловића код Пљеваља, где их има на 50 кућа. Славе Св. Ђорђа.

Божовић је дошао пре 20 година из Бијелог Брда. Слави Св. Јована.

Томићи су се одвојили пре 18 година од задруге у Бовану и дошли овде на читлучку земљу. Славе Св. Николу.

Ивановићи су дошли из Поблаћа пре 12 година. У Поблаћу их има много кућа. Славе Св. Стевана.

Брадоњић је дошао из Ресића пре 10 година и призетио се у Омаринама. Слави Св. Јована.

Стевановић је рођен у Штрпцима, али је овде у најму одрастао, оженио се и настанио на читлуку. Слави Лучин-дан.

Садашње је гробље на Шанцима на Кондовини.

Ријека штрбачка.

Положај села. — Село лежи испод брда Циге, са северне стране пута Вишеград — Увац. Село је у присојној страни. Сеоске су куће по страни, која се зове Испаше, а неке по странама потока Буковице, које се место зове Ријека.

У селу нема довољно извора, те узимају воду за пиће са потока Буковице.

Земље и шуме. — Поред њива и ливада, које су груписане око кућа, сељаци имају још њива и ливада изнад села у странама, које се зову Сјеножета. Ово је место далеко од села мало више од једног сахата. Местимице је земља добре родности.

Испаше има довољно по селу, хуријама и шумама око села, по странама изнад села: Голешу, Бубрегу, Змајевцу и Циги. које су од села далеко до $1^1/_2$ сахат.

Шума је Запада, са западне стране, непосредно до села.

Тип села. — Куће су у селу у двема групама: *Ријеци* и *Испаши*. Удаљене су једна од друге на 2 km., а између њих тече Ступчански Поток. Куће у Ријеци неке су сасвим ублизу, а између неких има и $^1/_4$ km. растојања. Између кућа теку Пријеворачки и Сјеножетски Поток, који се ту састају и чине Буковицу. Куће у Испаши су удаљене једна од друге по 120-500 m.

У селу има 30 кућа, од којих су 22 у Ријеци, а 8 је у Испаши. Породице су: Ћировићи (11), Ћиковићи (8), Лаловићи (7). Ово су само три разна презимена, а једна је иста породица. Крунићи (2), Мирковићи (1) и Врањешевићи (1).

Име. — Село је ово име добило од потока, који тече кроза село и испод села, а то је Буковица која се зове и Ријека. Испаше то је име добило по испашама, које су ту некад биле.

Постанак села и порекло становништва. — На месту села је било насеље, што се види из многих његових трагова, као гробља и остаци грађевина. Предање још додаје да је био и град и то на Прибојини, а чаршија на Околиштима. Али претци данашњих сељака, дошавши овде, по предању, пре 200 година, нису никога нашли, него је земља била запуштена и у шуму обрасла.

Најстарији су у селу *Ћировићи, Ћиковићи* и *Лаловићи*, који су од два брата: Ћира (прве две) и Лала, који су се овде доселили пре 200 година из Мораче. Славе Св. Стевана.

Крунићи су се доселили пре 150 година из Пиве. Славе Св. Јована.

Мирковићи су старином из Ресића, где су се презивали Јаћимовићи. У Ријеку је мајка удајом довела Мирка Лаловићима, где је и одрастао, те га с тога зову и Лаловићем. Слави Св. Николу.

Врањеши или *Поповићи* доселили су пре 25 година из Вранеша код Бијелога Поља. Први се доселио поп Захарије Поповић. Ово су презиме добили од попа Јована, који се из Вранеша доселио у Доброселицу. Славе Цвети.

Старине. — Као што је и горе поменуто, имају зидине некога града, а испод њега у једној равници на Околиштима прича се да је била чаршија. По коси Кондовини пак има гробова са стећцима и праисторијских гробаља — громила. Прича се да је на том брду била и једна црква. Ту је цркву, предање

вели, начинила нека девојка Ђинђа, која је имала приглавак новаца, те јој се у сну јавило да на томе месту начини цркву и она је начинила.

Садање је сеоско гробље код штрбачке цркве.

Зубач.

Положај села. — Село се налази са јужне стране друма Вишеград — Увац. Село је у осојној страни.

Куће су по странама Зубачу и Побрђу.

У селу је најбоља вода на извору Змијници ниже села и чесми Лујовој Води, прозватој тако по Луки — Луји, који ју је начинио.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање, као и нешто косница, је груписана око кућа. Земља је на местима добре родности. Село има довољно испаше по селу, хуријама и шумама по Сировој Гори северно од села, Дивљаци, Зови, Равном Брду и Ђурковцу. Ове су испаше $^1|_2$ - 2 сахата од сеоских кућа удаљене.

Селу је са јужне и југо-западне стране шума Сирова Гора, која је одмах код села.

Тип села. — У селу имају две групе кућа: једна у *Зубачу*, а друга у *Побрђу*, а између њих је шума. Побрђе је за $^1/_2$ сахата изнад Зубача на једној висоравни. Куће су доста раштркане, тако између појединих у Побрђу има по 120-160 m., а у Зубачу по 120-250 m. Куће ближе једна другој припадају већим и старијим породицама, докле су издвојеније новијих породица.

У селу има свега 21 кућа, у којима живи пет породица: Јовановићи (12), Чолаковићи (6), Станишићи (3), Бошњовићи (2) и Гордићи (1).

Име. — Нема никакве приче, која би тумачила име села.

Постанак села и порекло становништва. — На месту данашњега села има врло много старина, што нас неминовно упућује на то да је ту било насеља. Тако је на Околиштима град. Јужно изнад села у кршу у Жутој Стијени имају неке развалине, које изгледају као нека тврђава, која је имала више разних преграда, налик на калуђерске ћелије. То се место зове Ћелије. На Змијинцу испод села има остатака старе калдрме. Јовановићи причају кад су њихови стари дошли да су нашли запуштене винограде, које су продужили обрађивати.

То је старо становништво ишчезало, сем породице *Чолаковића,* за коју се прича да је из најстаријих времена, и да се одавде и у друга села раселила, као у Омарине. Славе Св. Николу.

Јовановићи су се врло давно доселили из Пиве. Они су једна породица са Сташевићима и Тотићима из Пријеворца и Јелисавчићима у Биоски у Србији. Једна се кућа од њих зове и Пајевићима по деду Пају. Славе Св. Јована.

Бошњовићи су се доселили из Босне пре 150 година. Старо им је презиме Пипалићи. Славе Св. Пантелију.

Станишићи су од Станишића из оближњег села Бјелушина, од којих се пре 100 година одвојила једна кућа и населила се овде. Славе Св. Николу.

Гордићи су старином из Горде код Рутоша, одкуда им и име. Доселио се пре 80 година дед им Живко. Славе Св. Николу.

Старине. — Изнад села на Жутој Стијени и изнад Ћелиског Потока прича се да су биле калуђерске ћелије, те се с тога то место прозвало Ћелије, а поток што испод њега тече Ћелиски Поток.

У селу је једно гробље, и то у Зубачу.

Бован.

Положај села. — Село се находи на јужној страни од пута Вишеград—Увац. Село је у осојној страни.

Сеоске су куће по странама Бовану и Доловима, а неке су на коси Крсцу.

У селу има довољно воде за пиће; најбољи су извори: Јелав и Сантрач.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање је, као и нешто коснице, груписана око кућа. Земља је местимице добре родности.

Село има и довољно испаше било у селу, хуријама и шумама по Сировој Гори северно од села, Дивљаци, Зови, Равном Брду и Ђурковцу. Оне су $^1/_2$-2 сахата далеко од сеоских кућа.

Селу је са јужне и југо-западне стране шума Сирова Гора, која је у непосредној близини до села.

Тип села. — У овом селу имају три групе кућа: у *Бовану, Доловима* и *Крсцу.* Бован је у страни, више њега су на $^1/_2$ сахата Долови, а изнадових је за 2 km. више Крстац. Између ових група је шума. Као обично, гушће групе припадају већим породицама, а раштрканије мањим.

У Бовану имају 33 куће, од којих су 19 у Бовану, у Доловима 4 и на Крсцу 5. У њима је 7 породица: Ћуповићи (10), Томићи (10), Шијаковићи (5), Дробњаковићи (4), Видаковићи (3) и Стикићи (2).

Име. — Ништа се не прича како је село ово име добило.

Постанак села и порекло становништва. — На месту овога села нема никаквих трагова старих насеља, већ више изгледа да је било обрасло у густу шуму.

У селу су ове породице: *Ћуповићи*, најстарија породица у селу за коју се не прича одакле је, ни кад је досељена. Неке од њих зову Медовићима. За време Карађорђеве Крајине одселили су се били у Пожегу у Србији, па су се после повратили. Славе Св. Аранђела.

Станишићи су се иза горњих доселили из Бјелушина. Овима је дошао неки Тома Мрвић из Корита у Црној Гори и код њих се призетио, оженивши се сестром Стевана Станишића, те се по њему доцније и сва породица прозове Томићима. Од њих је једна кућа и у Омаринама. Славе Св. Николу.

Дробњаковићи су се доселили пре 200 година из Дробњака. Старо им је презиме Мећовићи. Од њих има и једна кућа у Даниловићима, која се зове Лучићи, а неки је зову и Мећовићима. Славе Св. Ђорђа.

Шијаковићи су старином од Стикића из Бјелушина. Некад се Јован Стикић одселио у Србију, те кад су се неки његови потомци вратили у Бјелушине и у Бован прозову их Шијацима, а њихове потомке Шијаковићима. Неке и сад зову Стикићима. Славе Св. Николу.

Видаковићи су се доселили пре 100 година из села Слатине код Пријепоља, некад су се друкчије звали. Славе Св. Николу.

Сеоско је гробље на Крсцу.

Бјелушине.

Положај села. — Село се находи на јужној страни од пута Вишеград—Увац. Село је делом у осојној, а делом у присојној страни, а нешто у равници, као Штрпци.

Сеоске су куће на једном заравањку, који се зове *Оџак*, а неке су у страни, која се зове *Бјелушине*, неке су пак у равници крај друма, и то се место зове *Штрпци*.

У селу има довољно изворске воде за пиће, а најбољи су извори: Мочила, Обарак и Анцића Чесма.

Више села у планини Сировој Гори има једно врело звано Грозничава Вода, за које причају да лечи од грознице, откуда му и име.

Земље и шуме. — Земља је за обрађивање, као и нешто коснице, груписана око кућа. Земља је средње родности, има је и беле иловаче.

Село има довољно и испаше у селу и по Оџаку, Крсцу, Рајковцу, Домиловцу северно од села, а гоне стоку још и у брдо Цигу јужно од села. Прве су испаше удаљене по $^1/_2$-$1^1/_2$, а Цига је и 2 сахата од села далеко.

Шума је селу са јужне и југо-источне стране Сирова Гора, која настаје одмах од села.

Тип села. — У овом селу имају три групе кућа: *Бјелушине*, *Оџак* и *Штрпци*. Бјелушине су у страни, ниже њих а на друму Вишеград—Увац Штрпци, а изнад Бјелушина је Оџак. Између Оџака и Бјелушина има 2 km., а растављени су шумом, а између Бјелушина и Штрбаца 1 km. и растављени су њивама и ливадама. Најближе су једна другој куће у Штрпцима, где су на растојању од 50-100 корака, у Оџаку су на 20 корака до 250 m., а у Бјелушинама 250-500 m. Збијеније куће припадају старијим и већим породицама.

У селу има 40 кућа, и то у Бјелушинама 29, на Оџаку 5. и у Штрпцима 6. У тим кућама живи 8 породица: Газдићи (6), Шијаци (5), Анџићи (6), Стикићи (10), Ступићи (3), Станишићи (7), Докићи (2) и Ћосовићи (1).

Име. — Село је ово име, како се прича, добило по многој белој иловачи, због које и село изгледа бело, особито кад мало присуши. *Оџак* је добио то име по оџаку бега Пашића, који је ту био. Тај се бег одатле одселио у Милетковиће код Чајнича. Штрпци су се овако прозвали по некакву кнезу Штрбу, који је ту седео. Он је био силан и снажан и сва су околна села била његова. По Штрпцима се после и цела општина тако прозвала. Марића Лука тако се зове по некакву капетану Марићу, коме је некад припадала.

Постанак села и порекло становништва. — На месту данашњега села било је насеља што се види по остацима турскога гробља. Предање казује како је на Оџаку био оџак бега Пашића, који доводе порекло од потурченог војводе Милете у Милетковићима код Чајнича. А најпре је ова земља била неког кнеза Штрба, по коме је и цела општина добила име. После овога кнеза

земља буде запуштена, те дође некакав Србијанац Пукета, који је откупи од државе за 700 гроша и да у размену горњим бе- зима Пашићима за чифлук Токовиће код Чајнича. Онда су бези почели отварати чифлуке поново и насељавати кмете.

У селу су ове породице: *Станишићи*, који су најстарији у селу. Пре 200 година доселила су се из Језера у Црној Гори у Рајковце три брата: Станиша, Тоде и Војин. Ту су се намножили, па су се раселили у Зубач, Бован, Оскорушу и Борановиће. Старо им је презиме Чарапићи. Славе Св. Николу.

Газдићи су се истовремено кад и Станишићи доселили из Шаранаца у Црној Гори. Ове породице има и у Рибашевини у Србији, само се не зна да ли су ти одавде одсељени или су дошли право из Шаранаца. Славе Св. Ђорђа.

Стикићи су се доселили пре 150 година из Косатице код Пријепоља. Неки од њих зову се Ступићима, због тога што им је неки предак имао грдну главу, као — *ступу*. Од исте су породице, као што је већ речено, и Шијаковићи, који су од потомака Јована Стикића, који су се вратили из Србије. Славе Св. Николу.

Анџићи, право им је презиме Обрадовићи, а ово су име добили, кад им је дед држао хан у Штрпцима. Не зна се одакле су, ни кад су досељени. Славе Св. Ђорђа.

Докићи су дошли пре 60 година са Свијетњака код Нове Вароши. Старо им је презиме Мелентијевићи, а овако су прозвати по матери Доки. Славе Св. Николу.

Ћосовићи су из Књегиње, где се зову Лучићи, а право им је презиме Гардовићи. Славе Св. Јована.

Сељаци се копају код штрбачке цркве и на Крсцу у Бовану.

Плема.

Положај села. — Село се налази северно од Бјелушина, а у страни изнад Увца и друма, који води поред њега. Село је делом у осојној, делом у присојној страни, а делом у равници.

Сеоске су куће у странама Гариштима и Племи и у равници крај Увца — Марића Лука.

У селу има довољно изворске воде за пиће, а најбољи су извори у Грабу и Гариштима.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање, као и нешто коснице, је груписана око кућа. Земља је местимице добра и родна, нарочито поткућнице.

С испашама је село оскудно, због тога што је и сувише искрчено и узирађено, а и због тога што им је граница која, туда пролази, онемогућила да се користе пашама на другој страни Лима. Испаше су им нешто у Пејову Брду и Вујовини изнад села, а нешто по забранима у чифлуку, где напасају краве и волове.

Селу је шума са јужне и југо-западне стране и то је Сирова Гора, која се простире одмах изнад села.

Тип села. — Куће су сеоске у двема групама: у *Племи* и *Марића Луци*. Марића Лука на другој је страни села, преко друма Вишеград—Увац, а под брдом Цигом. Одатле до Племе има читав сахат даљине. У Марића Луци куће су на растојању од 20-50 корака, у Племи на 250-500 m. Још има једна кућа у Гариштима пола сахата од Племе.

У селу има 28 кућа, у којима су 11 породица: Николићи (3), Бандовићи (6), Пантовићи (4), Ретовићи (2), Мартићи (2), Ступићи (2), Стикићи (4), Гавриловићи — Торомани (1), Гавриловићи (2), Чупо (1), Пачићи (1).

Име. — Нема никаквог тумачења о томе како је село ово име добило.

Постанак села и порекло становништва. — На месту данашњег села било је одавна насеља, што се види по остацима старога гробља са стећцима, које се находи у Равном Гају више Племе. Затим има и старинаца, за које се зна да су овде од старина.

У селу су ове породице: *Ретовићи,* старинци. Славе Св. Ђорђа.

Николићи, старинци којима је право презиме Миливојевићи, а садање су презиме добили по деди Николици. Славе Св. Ђорђа.

Бандовићи, *Гавриловићи* су се доселили из Херцеговине после Карађорђеве Крајине. Ове породице има доста и по Србији. Старо им је презиме Торомани[1]). Славе Св. Ђорђа.

Стикићи и *Ступићи* су се доселили са Оџака у Бјелушинама пре 80 година. Славе Св. Николу.

Пантовићи су дошли из Рудога пре 70 година. Славе Св. Пантелију.

Пачићи су дошли из Мокронога пре 50 година. Славе Св. Николу.

---

[1]) У Поблаћу и Борку у пљеваљској нахији има Торомана, који такође славе Ђурђев-дан. — Етнографски Зборник IV, 337.

Чупо је из Мокронога, одакле је дошао пре 35 година Милисав Чупо и призетио се код Пачића. Слави Св. Јована.

Мартићи су од Ћуповића из Бована; овако су прозвати по баби Марти. Дошли су у Плему после последњег српско-турског рата. Славе Св. Аранђела.

Гавриловићи су од неког Гаврила, који је дошао из Мокронога и призетио се код Ретовића. Славе Св. Јована.

Књегиња.

Положај села. — Село је северно од Пleме, а у страни изнад Увца. Село је делом у осојној, делом у присојној страни, делом у равници — *Баре*.

Сеоске су куће у пољу, крај реке Увца — Баре, а остале су по странама: Књегињи, Копривници и Кршу.

У селу су најбољи извори: Николића Извор код куће Симе Николића, Марковића Извор и једна стублина у Барама.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање, као и нешто коснице, је груписана око кућа. Земља је местимице добра и родна.

С испашама је село оскудно, једно због тога што је земљиште и сувише искрчено и узирађено, а друго због блискости границе, која им је пресекла прелазак преко воде и напасање тамо стоке. Нешто мало испаша је у Пејову Брду и Вујовини одмах изнад села, а неки имају по нешто и по забранима у чифлуку, где напасају краве и волове.

Шуму има село на јужној и југо-западној страни, која настаје одмах изнад села.

Тип села. — Куће су сеоске у главном у крају *Књегињи*. Још имају по две куће у *Кршу* — *Риду* и *Барама* и једна у *Копривници*. Ове су последње доста удаљене од Књегиње; тако је Крш далеко 2, Баре 3, а Копривница 1 km. Баре дели од Књегиње шума и друм Вишеград—Увац, Крш једна ливада и једна шумица, а Копривницу ливаде. У Књегињи су куће јако раштркане, да има по 250-500 m. размака међу њима. Оне две куће у Кршу су ублизу, а оне у Барама су поред друма једна крај друге. И овде су старијих и већих породица куће у ближе, него ли куће доцнијих досељеника.

Кућа има 18, од којих су у Књегињи 13, Кршу 2, Барама 2 и Копривници 1. Породица има 8, то су: Николићи (9), Новаковићи (3), Ковачевићи (1), Симићи (1), Кујадиновићи (1), Лучићи (1), Ваићи (1) и Пачићи (1).

Име. — Село је, кажу, име добило по некаквој књегињи, која је ту живела.

Постанак села и порекло становништва. — На месту, где је сада Књегиња да је било насеља, види се по њиховим траговима, тако на пример изнад села су гробља са стећцима. Сем тога предање прича да је овде некад живела нека књегиња, од које је и дошло име селу. А има и старинаца, за које се прича да су на овом месту од давних старина.

У селу су ове породице: *Николићи*, који су староседеоци. Славе Св. Ђорђа.

Новаковићи, који су после Николића најстарији у селу. Досељени су из Мокронога. Славе Св. Николу.

Ковачевићи, који по старини долазе иза Новаковића, дошли су из Старунића у чајничком котару. Славе Св. Ђорђа.

Лучићима се отац Станиша доселио из Пребидола пре 50 година и призетио се код Новаковића. Старо им је презиме Гардовићи. Славе Св. Јована.

Кујадиновић је дошао пре 25 година из Рабреноваца сестри, жени Сима Николића. Слави Св. Николу.

Ваић је дошао из Мокронога после српско-турског рата. Слави Св. Стевана.

Пачић је дошао из Племе такође после српско-турског рата. Слави Св. Николу.

Симић је из Мокронога. Довела га је мајка пре 20 година, када се удала за Новаковића. Слави Ђурђиц.

Увац[1]).

Положај села. — Село Увац налази се испод села Књегиње, у равници поред друма и реке Увца, на један километар изнад ушћа Увца у Лим.

Сеоске куће леже у пољу у једној групи око друма крај Увца.

Сељаци пију воду с Увца и са Пејовића Извора, који је с оне стране Увца у турској граници.

Земље и шуме. — Земља за обрађивање, као и нешто коснице, је груписана око кућа.

С испашама је село оскудно, јер је сувише искрчено и узираћено, а још ту покрај села иде и граница, преко које не смеју

[1]) Тако Ј. Анђелковић у свом опису Босне по Роскијевићу год. 1876. спомиње на Увцу само хан и древени мост. Стр. 27.

прелазити и напасати стоку на другој страни. Нешто је паша у Пејову Брду и Вујовини одмах изнад села, а неки сељаци имају понешто и по забранима у читлуку, где напасају краве и волове.

Село нема нигде у близини шуме.

Тип села. — Тип овога села сасвим је друкчији од досадашњих села. После окупације, када је на овоме месту подигнута царинарница и касарне за војску, одмах су се и приватне куће почеле подизати, тако да их данас има 11. Поређане су с једне и друге стране пута, који долази из Вишеграда. Од њих су 3 српске, у којима су 2 породице: Новаковићи (2) и Мелентијевићи (1).

Име. — Село је добило име по реци, крај које је основано.

Постанак села и порекло становништва. — На месту села није било насеља, него су те земље припадале сељацима из Књегиње, већ је била ћуприја на Увцу и један хан. Данашње село је постало, када је после окупације 1878. године влада на овоме месту подигла касарне за жандармеријску, финанцијску и војничку стражу, те се око њих почеше подизати кафане, дућани и куће тих трговаца и кафеџија.

Год. 1896. Лим је, необично надошавши, начинио овоме селу велике штете, те због тога, а нешто и због слаба рада, становништво се смањило.

Поред Јевреја из Угарске имају и 3 куће православних Срба. То су *Новаковићи*, који су дошли из Књегиње. Славе Св. Николу. Трећа је кућа *Мелентијевића*, који су из Нове Вароши. Ови славе Св. Аранђела.

Срби се копају на гробљу књегињском.

ПРЕГЛЕД.

а) преглед географских и етнографских назива.

б) преглед географских имена.

в) преглед породичних и осталих презимена.

БИЛЕЋСКЕ РУДИНЕ

АНТРОПОГЕОГРАФСКА ИСПИТИВАЊА

ЈЕВТА ДЕДИЈЕРА

ОПШТИ ДИО.

Села у Билећскијем Рудинама почео сам испитивати крајем 1898. године, када су у мостарском „Српском Вјеснику“ штампана „Упуства за проучавање села у Босни и Херцеговини“. Основа свијем испитивањима била су „Упуства“, а главни тумач појединијех проблема била су нарочита писма из Географског Завода Велике Школе. Та писма, која су била врло честа, обраћала су ми пажњу на важније појаве у насељима и тако су ме постепено упућивала у посао. Али прави задатак овога посла схватио сам истом на Великој Школи, на часовима и семинарима географије. Од врло велике користи били су ми старији другови у Географском Заводу, који су ме увијек радо упућивали у важнијим питањима. Схвативши овако прави смисао овијех проблема, уз помоћ из Карићева Фонда (од 150 динара), у јулу, августу и септембру 1902. године проучавао сам и испитао дотле неиспитана села рудињска.

У проучавању сам се држао онога реда, који је већ уобичајен у претходнијем радовима ове врсте [1]). Главна је

[1]) Ред је, да овом приликом споменем имена онијех стараца, који су ми давали највише обавјештења о појединијем питањима. Највише сам ствари дознао од Драга Лера (85 годинâ) с Баљака. Тај старац не само, да ми је казао поријекло свијех већијех породица у Билећскијем Рудинама, већ је знао за поријекло свијех већијех породица и у Гацку. То је онај старац, кога је покојни В. Врчевић држао по мјесец дана код себе у Требињу, да му прича оне лијепе приповијетке.

Алилага Авдић (80 година) с Плане и Алилага Хајдаропић (75 година) из Чепелице приповиједали су ми о старом начину живота и о поријеклу многијех муслиманскијех и хришћанскијех породица. Муктар Адем Хајдаропић из Чепелице,

пажња обраћена на поријекло и миграције становништва; економске прилике у Билећскијем Рудинама својом разноврсношћу заслужују велику пажњу и проучавање. Многи проблеми о кући само су истакнути; за њихово рјешавање треба дуже и дубље студије. Они ће се пратити и у другијем областима Херцеговине. Сточарски живот у Билећскијем Рудинама има типичнијех особина и финијех разлика од сличнијех појава у другијем крајевима. Додирнуте су многе културне појаве, које су дошле са стране као начин живота у Муслимана, тип збијенијех села, новији типови кућа итд. Да се потпуно ријеше многа питања, ваљало би сличне појаве пропратити и у осталој Херцеговини и у сусједнијем земљама.

Овом приликом морам нарочито истаћи, да се овај посао не би могао свршити без препоруке поштованог господина К. Хермана, владина савјетника у Сарајеву, на чему поменутому господину изјављујем најдубљу захвалност.

Махмут Авдић с Плане, Ибро Селимовић са Заушја увели су ме у сваку муслиманску кућу и показали ми унутрашњи распоред и разлике, којијех је у томе негда било. О многијем стварима извијестио ме је капетан завођскијех усташа Сава Анђелић, Јован Табаковић (65 година), Никола Табаковић (83 године), Јован Џелетовић (80 година), Андрија Џелетовић, Гаврило Нинковић, Гајо Шешлија (80 година), Марко Капор (75 година) и Митар Џелетовић. Стари хајдук из турскога времена Марко Дриљак (86 година), који је много путовао и много запамтио, знао је за поријекло многијех породица.

I. Прошлост, име и међе области.

Прошлост. — Најстарији познати спомен о овој области сачувао се је у љетопису попа Дукљанина. Говорећи, како је краљ Прелимир раздијелио своју државу међу синове, вели: Pelislavo dedit Tribuniam cum his jupaniis: Libomir, Vetanica, Rudina, Crusceviza, Urmo, Ressena, Draceviza, Canali, Gernoviza. [1])

Dr. К. Јиречек и С. Новаковић тврде, да је Дукљанинов Libomir данашњи Љубомир; Јиречек не зна, гдје је Vetanica, Dr. Рачки мислио је, да је изнад Клобука, а Новаковић доказује, да је то данашња Ватница или Фатница у Билећскијем Рудинама. И Јиречек и Новаковић мисле, да је Дукљанинова Rudina исто што и данашње Билећске Рудине[2]). Дакле од травунскијех жупа, које спомиње Дукљанин, прве би три биле у области данашњијех Билећскијех Рудина.

Свака од ове три жупе у Дукљанина јавља се засебно, а пошто су данас и Љубомир и Ватница у области Билећскијех Рудина, према томе Дукљанинова жупа Rudina не може бити што и данашња област Билећске Рудине. Ради тога би било интересантно, кад би се могло дознати, гдје би управо могла бити Дукљанинова Rudina. Средњевјековни путници у својијем биљешкама

---

[1]) Dr. Črnčić: Popa Dukljanina Lêtopis, po latinsku i toga nekoliko po hrvatsku. U Kraljevici, 1874. 39.

[2]) Dr. Constantin Jos. Jireček, Die Handelstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters, Prag 1879. 23. — С. Новаковић, Српске области X и XII века пре владе Немањине, Гласник Срп. уч. друш. кн. XLVIII, Београд 1879. с. 25, 26.

спомињу Рудине у даљини од 20 миља од Требиња и на путу из Билеће у Трновицу[1]). Али ова Рудина или Рудине између Билеће и Трновице, која се данас зове Бијела Рудина не може бити Дукљанинова Rudina, јер је Бијела Рудина село од двадесет кућа. Она се ни по своме удуту не може успоредити ни с Фатницом ни с Љубомиром. Али има у Билећскијем Рудинама један крај, који се зове Рудина. (Цијела се област зове Рудине). То је она зараван на сјеверном дијелу Билећскијех Рудина, која иде од Бијеле Рудине на југу до Кобиље Главе на сјеверу. У средини јој се диже седласта коса Планици, а по крајевима је ограђена брдима: у свему чини засебну географску цјелину. И ја мислим, ако се Дукљанинова Rudina мора тражити у Билећскијем Рудинама, да је треба тражити у овој заравни. Онда би ове три жупе стајале овако: сјеверно од Требиња је Љубомир, од овога опет сјеверно долази Фатница, а од ове на исток и сјевероисток је Рудина. Видимо, да и Дукљанин набрајајући ове жупе иде истијем редом.

Ако би дакле Дукљанинова Рудина била оно, што се и данас зове Рудина, онда би она захватала села данашњијех опћина: Врбице, Границе, Плане, Меке Груде, Прераца, Оџића, Корита и Брестица.

Послије Дукљанина о Рудинама немамо никаквијех познатијех вијести до XIV-ог вијека; њихова историја у XI-ом, XII-ом и XIII-ом вијеку је тамна. Зна се, да је требињска област у XIII-ом вијеку била у држави Немањића; у њој бијаше резиденција принчева из те династије[2]). По свој прилици Билећске Рудине и тада бијаху у области требињској. Историја ове области у XIV-ом вијеку је јаснија и о њој има више вијести. Новембра 14. године 1301. Дубровчани траже од краља Милутина, да њихови трговци плаћају и у Рудинама исти данак,

[1]) Dr. P. Matković, Putovanja po Bal. Pol. Rad. LVI, 210.
[2]) Jireček, Die Handelsstrassen, 36.

што су га од увијек плаћали у Брскову.[1]) Године 1318. у дубровачком малом вијећу закључено је, да ниједан Дубровчанин не смије трговати у Требињу, Врму и Рудинама[2]). За вријеме цара Душана, Рудине бијаху како изгледа, на самој западној граници његове државе. Године 1349. босански бан Котроманић, по наговору мађарског краља Луја нападе на Душанову границу и оплијени Гацко, Рудине, Требиње и Конавле. [3])

На гробном камену у ман. Бањи код Прибоја сахрањен је године 1359. велики челник Димитрије, који је држао: Дабар, Дрину, Гацко, а по свој прилици и Рудине. [4])

Мавро Орбини спомиње жупана Црепа, храбра човјека, који у првој половини XIV-ог вијека бијаше краљевски намјесник у Требињу, Гацку и Рудинама. У то вријеме Требиње, Рудине и Гацко припадаху Расији, а Попово, Љубиње, Љубомир, Ватница (Vetnica) и Невесиње Хуму [5]).

Послије смрти цара Душана готово цијела данашња Херцеговина бијаше у рукама Николе Алтомановића,

---

1) „Jtem quod mercatores Ragusii solvant in Rudine illud daçium quod semper consueverunt solvere in Bresca, et quod nulla novitas sibi facta sit“. Monumenta Ragusina V, 14.

2) „Jn minori consilio: . . . . captum fuit et deliberatum, quod nulla persona de Ragusio, vel qui per Raguseum se dinstinguit de cetero non audeat vel presumat ire cum denariis nec cum mercacionibus ad emendum vel vendendum in Trigigna, Verme et Rudine, sine licencia domini commitis et sui minoris conscilii in pena de perperis L pro quolibet et qualibet vice“. Mon. Ragusina V, 109 — 110.

3) Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић. Историја српског народа, Београд 1895—6. II. 133.

4) Вь лѣто ж. ѕ. тисѹщно (.ѿ.) ѯ. и. ѕ. вь дни цара Стефана... Ѵрѹша, всѣхь земл срьбскихь и поморскихь, грьчских мѣсеца м(а)рда в .ѕ. дьнь прѣстави се рабь божи Дмитрию, а зовомь велики челникь. о. а... вь те дни дрь(жа?) Дбрь и Дрннѹ и Гьцко (Р)ѹдинами(?). Стари српски записи и натписи скупио их и средио Љуб. Стојановић. Београд 1902. I, стр. 41.

5) Jl regno de gli Slavi. Pesaro 1601. p. 391, 393.

који наслиједи свога стрица Војислава Војновића. [1]) Граница његове територије ишла је од Западне Мораве, преко Сјенице и Гацка на Котор. У прољеће године 1371. поче краљ Вукашин са сином Марком и Ђурђем Балшићем преко Оногошта (Никшића) продирати у Николину државу, али се одмах врати ради турског упада у источне области. Послије тога против Николе диже се босански бан Твртко, кнез Лазар и Ђурђе Балшић, али се Никола помири с Ђурђем, пошто му поклони Драчевицу, Конавле и Требиње. По свој прилици и Рудине том приликом потпадоше под власт Ђурђеву. Али године 1376. бан Твртко оте ове области од Балшића.[2])

У вријеме Косовске Битке јавља се о упадима Турака и у Рудине. Тако дубровачки љетописци и М. Орбини биљеже, да су Турци упадали у Твртркову државу и да их је војвода Влатко Вуковић „са војводом Радичем Санковићем у два маха (код Билећа и у Рудинама) потукао до ноге“. Бој у Билећи (in Bilecia) био је године 1388. [3])

Послије смрти бана Твртка и његова се држава распаде на више засебнијех територија. У Хуму, Попову и на морској обали, између Дубровника и Стона, бијаше територија војвôдâ Санковића, коју године 1391—92 освоји Павле Раденовић и војвода Сандаљ Хранић. Од овога времена Требиње, Билећа, Бањани, Клобук са жупом Врмом и Конавли бијаху у држави Павла Раденовића, а Сандаљ поред осталијех владаше у областима на Дрини, Лиму, Тари, Пиви, Рисну, Драчевици, а неко вријеме и у Будви.[4])

---

[1]) „Чим је Никола жупан са својом баштином и земљом, коју је од оца наследио, анектирао око 1366|7 земље или државу стрица свога, кнеза Војислава, стао је одмах као власник земаља, што су около Дубровника, захтевати од Дубровчана српски доходак (трбут)“. И. Руварац. О кнезу Лазару Нови Сад 1887. 132.

[2]) Dr. C. Jireček, Die Handelsstrassen, 36.

[3]) Руварац Иларион. О кнезу Лазару. с. 207 и 344.

[4]) Dr. C. Jireček, Die Handelsstrassen. p. 38.

Дакле велик дио Рудина бијаше у држави Павла Раденовића. Међутијем цијела област данашњијех Билећскијех Рудина бар за неко вријеме није била у Радосављевој држави. Зна се сигурно, да Љубомир неко вријеме бијаше у Сандаљевој држави. То се лијепо види из натписа на гробници у Врпољу (на југо-источном углу Љубомира):

Въ дни г(оспо)д(и)на вое(во)де Сандаља. Асеи лежи кнезъ Покрајацъ Оливеровићъ. Братио и властеле, ја Покрајацъ г(осподи)ну мому слуга, што мо(го)хъ въ правди и толико хо(те)хъ. У момъ доми Богъ ми подили: ја могахъ г(осподи)на мога и друга мога у почтени пријети и у томъ добри дође смрьтъ у време живота, домъ мои ожалостихъ.[1])

У Павловој држави Билећа бијаше доста знаменито мјесто. Павле се је чешће бавио у Билећскијем Рудинама и имао је дворе у Билећи. Тако године 1403. ријешише Дубровчани да пошљу два посланства Павлу у Билећу (usque in Billechia).[2])

Сандаља наслиједи његов унук Стјепан Вукчић Косача. Његова држава обухваташе земље „од Неретвина ушћа до преко Лима," — „само земља Радослава Павловића око Требиња, Билећа и Клобука прекидаше јединство ове области"[3]). Павла Раденовића наслиједише синови му Петар и Радослав Павловић. Године 1427. Радослав Павловић са сином Иванишом прима од Дубровчана 30000 златника за свој дио Конавала и захтијева од Дубровчана: **да ѡдь билеће, ѡдь врьма и ѡть трѣбиниа тко би нашь невѣрникь дошаѡ ȣ Дубровникь мали или би велики, да га не имаю примати кь себѣ.**[4])

---

[1]) Гласник земаљског музеја. Сарајево. VII. с. 267 и 268.

[2]) N. Jorga, Notes et extrais pour servir a l'histoire des croisades au XV e siecle 1899, II. p. 95.

[3]) Љ. Јовановић, О Херцегу Стјепану, Глас Срп. Краљ. Академије XXVII. стр. 2. и 3.

[4]) Mon. Serb. стр. 286.

Павловиће протјера из Требиња и околнијех жупа Стјепан Вукчић Косача. Они задржаше само своју дједовину у Борчу и Олову у Босни. Овом приликом потпадоше и Рудине под Стјепанову власт. И Стјепан се је чешће бавио у Билећи. Чешће се јавља о дубровачким посланицима код Стјепана у Билећи.[1]) О судбини Рудина под владом Стјепановом не знамо више ништа. По свој прилици и оне остадоше у Стјепановој држави све до пада Херцеговине у турске руке. Историја Рудина за вријеме Турака је сасвијем тамна.

У дубровачкијем споменицима спомиње се око 1483. године Турчин Алица, војвода Рудина[2]). Иначе нема никаквијех, мени познатијех вијести о историји Рудина. Из путничкијех биљежака види се, да је ово био сточарски крај по кому пасу велика стада. Један дио Рудина припадао је гатачком, а други требињском кадилуку. У почетку друге половине XIX-ог вијека Билећа постаде засебан кадилук; том приликом билећски кадилук обухвати сва рудињска села. Послије окупације Корита се одвојише гатачком, а Јасен требињском котару.

Дакле цијела *историја Рудина везана је за историју Требиња.* За Требиње су везане Рудине и по свом положају и по природи земље: кршевита и врлетна област Рудина није се могла одржати без плодног Требињског Поља.

У најстарије вријеме *цијела област данашњијех Рудина бијаше у области Требиња,*[3]) касније при Требињу остаје само онај уски комад Рудина између Требишњице и Љубомира. *Ватница и Љубомир цијелог XIII., XIV. и XV. вијека бијаху при Хуму.* Рудине и у средњем вијеку

[1]) N. Jorga Notes et extraits II. 135, 494.

[2]) Mon. spect. hisioriam Slav. meridional. Vol. XIV. Scriptores. Vol. I. Zagrabiae 1883. p. 74.

[3]) По П. Срећковићу (Ист. Срп. народа I, 237 и 238) Прелимир је владао крајем X. вијека.

бијаху доста велика област, јер се међу упоредо с Требињем и Гацком. *Љубомир и Ватница у средњем вијеку не рачунаху се у област Рудина. Дакле област Рудина у средњему вијеку бијаше знатно мања него данашње Рудине.* У XV. вијеку и крајем XIV. име Рудине ријетко се спомиње; област се зове предјели око Билеће.

Међе и Име. — При испитивању српскијех области у средњем вијеку покушавано је, да се одреде и границе данашњих Билећскијех Рудина. Д-р К. Јиречек вели, да су Билећске Рудине источно од Билеће,[1]) а С. Новаковић проширује им међе у толико, што их узима сјеверно и источно од Билеће.[2]) Пивски архимандрит Арсеније, који је путовао кроз ову област у првијем годинама XIX-ог вијека, вели, да су Рудине међу Чепелицом и Дабром. Иза тога о Рудинама каже још и ово: „Требишњица рјека извире у Херцеговини испод предјела Билећа, и течет к западу, раздјељаја части предјелов, о деснују Рудине о шујују Бањане. На 2—3 часа от врела стојит с рудинске стране манастир Добрићевò (Воведенија)".[3]) Ако узмемо оно прво архимандритово тврђење, да су Рудине међу Чепелицом и Дабром, онда Требишњица не може дијелити Рудине и Бањане, нити је Добрићево с рудињске стране. Према свему се види, да казивање архимандритово није сасвијем тачно. Он је путовао кроз ове крајеве, па је своје успомене казивао у перо митрополиту Стратимировићу, зато му је казивање гдјегдје нетачно. (Он вели на примјер, да Требишњица тече западу мјесто к југу). Али ипак из његова казивања јасно је то, да су се Билећске Рудине у то вријеме спуштале јужно од Билеће и то с десне стране Требишњице. Г. Д-р Ј. Цвијић узима Рудине од Гливе на југу до Кобиље Главе

1) Die Handelsstrassen nnd Bergwerke, 23.

2) С. Новаковић Српске области, 26.

3) Ibidem, 27.

на сјеверу.[1]) Ово је први, мени познати случај, да се међе Рудина узимају онако, као што их узима народ у Херцеговини.

Народ узима, да граница Билећскијех Рудина данас иде овако: а) на истоку: испод манастира Добрићева црногорском границом до најсјеверније тачке у Коритима; б) на сјеверу: Кобиљом Главом и брдима, јужно од Цернице; в) на западу: западном међом Рибâцâ и Давидовићâ на Дивин (западно од Фатничкога Поља), па на Видушу и преко Змијинца (западно од Љубомирскога Поља) у Леутар; и г) на југу иде Леутаром и Гливом до у ток Требишњице. Рудина значи: Die Flur, pratum; земља куд је порасла ситна трава.[2]) Према овоме чини се, да је област добила име од саме природе земљишта. О постанку имена ове области народ прича овако: У прво вријеме сви кнежеви ове области састајали су се редовно на Боботову Дубу, на Бијелој Рудини, да се договоре о заједничкијем стварима. На томе договору заступана су сва данашња рудињска села. Кнежеви из осталијех области данашње Херцеговине имали су зборишта на другијем мјестима. По селу Бијелој Рудини најприје прозову Рудињанима све кнежеве, који су се ту скупљали на договор, а послије тај назив с кнежева пређе и на њихово становништво, а са становништва и на саму област.

За турске власти сјеверни дио Билећскијех Рудина припадао је гатачком кадилуку, а јужни требињском. Пошто је и Бијела Рудина била у гатачком кадилуку, Рудинама се називао само горњи дио данашњијех Билећскијех Рудина. Некада је гатачки кадилук ишао (по народном приповиједању) на југ до Билеће, а некада до села Паника, те су се и Рудине узимале сад до Билеће

---

[1]) Д-р Ј. Цвијић, Глац. и морф. студије о планинама Босне, Херцеговине и Црне Горе. Глас LVII. стр. 180.

[2]) В. С. Караџић, Српски Рјечник, рудина, тратина.

сад до Чепелице, а сад до Паника. Мало по мало име области проширило се је на југ до Гливе.

Данас народ дијели Билећске Рудине у *Горње Рудине* и у *Завође*. Горње Рудине по каткад се зову само *Рудина*. Цијела се област зове Рудине, а ја сам их за разлику од Опутне Рудине и Никшићскијех Рудина назвао *Билећскијем Рудинама*. У области њиховој су села овијех опћӣнā: Анђелӣћā, Врпоља, Љубомира, Домашева, Заријечја, Чепелице, Мириловӣћā, Мирӯшā, Билеће, Баљāкā, Заушја, Границе, Врбице, Плане, Фатнице, Меке Груде, Прерāцā, Оцӣћā, Давидовӣћā, Рибцā, Брестӣцā и Корӣтā.

У овом раду испитана су села првијех седамнаест опћӣнā. Остала су неиспитана села: оцићка, давидовићка, рилачка и коритска. Коритска села на сјеверном крају Билећскијех Рудина од окупације су у гатачком котару, а село Јасен на јужном крају је у требињском. Сва су остала села у билећском котару.

II. Главније физичке особине Билећскијех Рудина.

Морфологија. — Хумнина је најнижи дио херцеговачкога приморскога карста. Нешто мало виша карсна област су Рудине, између Требиња на југу и Гацка на сјеверу. На западу почињу од Дабра, па се пружају билећскијем котаром и прелазе у Црну Гору. Ова карсна област не само да се разликује од сусједнијех области Површи и Брда висином и геолошкијем саставом, него и нарочито друкчијом пластиком, хидрографскијем приликама, климом, вегетацијом па и у многијем антропогеографскијем појавама.

Рудине су у цјелини карсна зараван, која ступњевито пада према мору тако, да се чини, да је састављена из појединијех подова, између којијех су нижи одсјеци. Дна котлина, увала и поља састављена су од мекшијех, махом флишнијех стијена; заталасане карсне

заравни између тијех поља и котлина састављене су махом из врло једријех кретацејскијех и нумулитскијех кречњака. У њима су најбоље развијени карсни облици тако, да је ниска област херцеговачка карактерисана најљућијем карстом и због тога је она најоскуднија изворима и текућијем водама. Извори се јављају једино у котлинама и пољима, махом на оквиру поља, гдје се додирују мекше флишне стијене и једри кречњаци. Због карсне пластике сви водотеци у пољима пропадају кроз поноре и подземно отичу у нижа поља тако, да су поља и увале ове области ступњевито поређана и махом подземнијем отокама комуницирају, само из котлине чепеличко-мирушке отиче сва вода по *површини* Требишњицом у Требињско Поље.

И клима ове области много је блажа него у Површи. Љети су јаке суше те све спале. Зими снијега има мање, киша пада већином у јесен и у почетку прољећа.

Оваке хидрографске и климске прилике условиле су знатно друкчију вегетацају од оне у Површи. У опће у Рудинама шуме има много мање; а поред свега тога у исто вријеме има и другијех антропогеографскијех разлика, о којима се специјално бави овај рад.

По пластици разликујемо рудињску зараван или „*Равне Рудине*", сјеверно од билећске котлине, и *Заеође*, које је испресијецано разнијем брдима, јаругама и долином Требишњице.

Земљиште се сјеверно од Билеће почне нагло дизати и код Бијеле Рудине прелази у дугачку зараван, која се пружа од Бијеле Рудине до Кобиље Главе. На средини те заравни диже се седласта коса Планици и дијели рудињску зараван у двије удољине. Прва је удољина између Плане, Бијеле Рудине и Планйкâ, а друго су Корита, између Планйкâ и Кобиље Главе. У првој удољини, „тле је састављено из једрог, капрот. кречњака, отворене боје, дебелих слојева, а између њих

су овде онде уметнути танки слојеви лапорца. Ова серија слојева се пружа СЗ.ЈИ., пада североистоку. Овај је карст сличан претходном од Пађена до Плане, али има више вегетације, истина опет само жбуња. Ово је монотона зараван, по средини угнута, и у том је најнижем делу растурено село *Мека Груда*. По њој нема оштрих, високих врхова, као што у опште нема знатнијих висинских разлика. Главни облик земљишта су повеће вртаче, од којих се оне у капротинском кречњаку одликују неэнатнијим шкрапама, а где табличасти лапорац чини површину земљишта, нема ни крша ни шкрапа, већ само ретких, плитких вртача. Ово безводно земљиште, по којем само у чатрњама воде има, местимице је добра паша.«[1])

Корита су пространа и плитка котлина, састављена скоро од хоризонталнијех слојева лапорца. Овдје ондје јављају се тањирасте вртаче.[2])

На југозападу зараван се спушта у карсну удољину „са плитким, великим вртачама, између којих су гребени и плоче, састављене готово из хоризонталних слојева кречњака и избраздане шкрапама.« Та се удољина зове Плањско Поље. Земљиште је у њему врло плодно, у горњем његовом крају је „извор добре воде, којом се због оскудице у води служе око 10 села.« Цијела удољина комуницира подземнијем отокама с Фатничкијем Пољем.[3])

Фатничко Поље покривено је већином ситнијем пијеском, који при врху прелази у муљ. Из *Обода* тече *Ријека*, главна вода Фатничкога Поља. У пољу има много повременијех извора, који у јесен пуштају много воде, те се потопи цијело поље. Често ови извори избаце толико

---

[1]) Д-р Ј. Цвијић, Карсна Поља Зап. Босне и Херцеговине, из LIX. Гласа Срп. Крањ. Академије стр. 156.

[2]) Др. Ј. Цвијић, l. c.

[3]) Др. Ј. Цвијић, l. c.

воде, да она стоји 40 m изнад најниже тачке у пољу. Догоди се, да ови извори почну воду избацивати прије него се покупи род с поља, те тако сељацима пропане сва љетина.

Та поплава траје само док киша пада, а чим ова престане падати, вода с поља почне се цијeдити у поноре по искрајку поља. Ово поље добива воду из Дабарскога и Гатачког Поља. Утврђено је, да херцеговачка поља међусобно комуницирају, да нижа добивају воду из вишијех. Сигурно и вода Фатничкога Поља излијева се у неко ниже карсно поље. По народном вјеровању та вода излази у врелу Требишњице. Фатничко је Поље врло плодно и зато су на његовијем странама врло честа насеља.

Од Бијеле Рудине земљиште се почне нагло спуштати у пријеворску продо̂, која се на југу рашируje у *билећску* котлину. Са сјевера, запада и истока ова котлина затворена је високим брдима, која се продужују дуж долине Требишњице у правцу СЗ—ЈИ. На ЈИ котлина је отворена и нагло се спушта у дубоку долину Требишњице. Дно јој је доста равно, нема у њему много вртача ни великијех јаруга. Састављено је од танкијех слојева лапорца, од кога је већином и *Хаџибегово Брдо* на сјеверној страни котлине. По врх лапорца јавља се мјестимице крупан шљунак бијеле боје. Идући југу и југоистоку лапорци постају ређи и јављају се једри кречњаци, који се одликују карснијем особинама.

Овако са три стране брдима затворена котлина на ЈИ одсјеком се спушта у долину *Требишњице*. Ова долина је много дубља од билећске котлине, која се над њом уздиже као тераса. У опће чини се, да долина Требишњице не почиње код самог извора, већ у билећској котлини. Долина Требишњице је врло дубока, те ријека тече тако мирно, да се једва опажа. У почетку је доста тијесна, код Приспе се рашири и улази у чепеличко-мирушку котлину. И ова је котлина са свијех страна

затворена, само је прокинута на ЈИ уском пробојницом Требишњице. Терен јој је састављен од алувијалнијех наноса. По свему има карактер карснога поља. Много је дужа него шира; пружа се у правцу СЗ—ЈИ; са свијех је страна затворена брдима, које на ЈИ прекида уско корито Требишњице. Хидрографске прилике ове котлине сличне су с истијем приликама карснијех поља: има много извора, чији се број за вријеме кише јако повећава; тада се отворе многи извори, који иначе не функционишу, а воду почну избацивати и многе бездани. И да та сва вода не отече током Требишњице и ова би котлина била периодски плављена. Требишњицом иде вода из овијех врела по површини у Требињско Поље и тако ова котлина комуницира с Требињскијем Пољем, које је много ниже од ње.

Са СЗ дубоко је у њу продрла *Дракуљица*, која се постепено спушта и изчезава на саставцима Чепелице и Требишњице. Сва је Дракуљица састављена од једријех кречњака с јако развијенијем карснијем особинама; нигдје се не види ни комадић земље; вегетација је врло слаба, а састављена је од кржљаве зановети и оштра вријеска. Поједине кречњачке стијене дижу се као оштрице, између којих су дубоки „шкрипови". По њој нема никаквијех вртача, јаруге су врло ријетке. Ово је најљући карст Билећскијех Рудина.

С југа ову котлину затвара *Рогошина*, у којој се често налазе слојеви лапорца, а при повијарцу јављају се једре кречњачке стијене. Обрасла је храстовином и јасеновином; избраздана је многијем продолима, које слазе у Чепелицу, а по њој су честе вртаче, које се зову „долови". У опће на њој је бујнија вегетација и има више земље за рад него у Дракуљици.

Куће села Потприсоја су на кречњачкому терену, Хајдароцињи и Ружић-Њиве су на лапоровитом, а у Задубљу додирују се кречњаци и лапорци.

У Мирушама се јављају и кречњаци и лапорци, а већина кућа паничкијех је на лапоровитом терену.

На југоистоку земљиште се уздиже у зараван, на којој је Скроботно, Кљенак, Жудојевићи и Моско. Ова је зараван слична оној између Бијеле Рудине и Планика, само је много немирнија.

На јужном дијелу Билећскијех Рудина је котлина *Љубомирског Поља*, која је са свијех страна ограђена брдима. На сјеверозападу од тога поља је планина *Видуша*, богата шумом и пашама.

Плодне земље има врло мало у Билећскијем Рудинама и она је поглавито у споменутијем пољима и котлинама. У рудињској заравни сјеверно од Билеће она је поглавито у појединијем вртачама. Сва остала земља стоји пуста, не може се обрађивати. Терен од лапорскијех слојева покривен је врло танкијем слојем земље, на којој у прољеће расте ниска трава. Преко љета су цијеле Рудине као спржене. Поља су праве оазе, које су љети зелене. Поради оваке оскудице у земљи и насеља су доста малена, ријетка и размјештена по мјестима, гдје има више наноса и црвенице.

Воде. — Завође је богатије ријекама од Горњијех Рудина. У њему је највећа рудињска ријека *Требишњица* и њезина притока *Чепелица*. Осим тога у Завођу има више поља и котлина, око којијех се чешће јављају ријеке.

У Горњијем Рудинама највише водом обилује Фатничко Поље. Оно добива воду из врелâ, која избијају на дну самог поља. Већи дио повременијех врела у Фатници добија подземнијем отокама воду из Дабарскога и Гатачкога Поља. Та је вода сталожила на дну Фатничкога Поља углачане шљунке, терцијерну глину и црницу[1]), на којој усјеви добро рађају.

[1]) Д-р Ј. Цвијић, Карсна поља стр. 146.

Хидрографске прилике Љубомирског Поља сасвијем су друкчије. У Љубомиру нема много врела у самому пољу, већину воде доносе ријеке с околнијех брда, те је и дно поља састављено од материјала с околнијех брда. Ове ријеке носе много више шљунка, него ли подземне ријеке Фатничкога Поља. Има случајева, гдје ријеке нанесу толико шљунка, да заспу цијеле њиве и усјеве на њима. Многе њиве постепено се засипају тијем шљунком и најпослије се морају напустити.

Ова разлика у хидрографскијем приликама Фатничког и Љубомирског Поља осјећа се и у плодности саме земље; док Фатница храни половину Билећскијех Рудина, у Љубомирском Пољу не може родити ни толико, колико би било довољно за сама љубомирска села. Главни узрок овој разлици је у тому, што ријеке Љубомирскога Поља теку дуго по површини, те сносе оно стијење, које се дроби утицајем атмосферилија, а ријеке Фатничког Поља теку дуго подземнијем каналима, гдје је утицај атмосферилија̂ слабији.

По народном вјеровању вода, што се оциједи с Фатничкога Поља избија близу Билеће као врело *Требишњице*. Колико има истине у овому народном вјеровању није испитано, само се мора напоменути, да јако пада у очи врло велика маса воде још од врела Требишњице.[1]

Зими избија вода из велике пећине, а љети тај извор пресуши и вода тече из округле вертикалне бездани, која се ради своје округле форме зове *Око*.[2]

Требишњица је врло мирна ријека; кад не падају велике кише, слабо се опажа и да отиче. У њеној долини виде се два ријечна корита, једно старије и шире,

1) Д-р Цвијић, Карсна поља, стр. 152.

2) Народ прича, да ово није природно врело Требишњице. За вријеме неке велике суше цијела је Требишњица пресушила. Народ је копао и тражио воду у дубини, те је тако отворио *Око*.

а друго издубљено у старијему, уже и дубље. Дно старијега корита „наткапило се“, то јест вертикално се уздиже над обичнијем нивôм воде, те изгледа као тераса. Љети кад вода спане, старије корито гдједје уздиже се три до четири метра изнад воде. Ријека се разлијева по старијему кориту само неколико дана у години и то за вријеме великијех киша. Старије корито шире је од садањег готово два пута. Покривено је ријечнијем муљем и по обалама Требишњице су плодне „Луке“, на којима сваке године рађа сијено и кукуруз. Вода је у Требишњици зеленкасто модра, а дубина јој је само на неколико мјеста мања од четири метра.

У Требишњицу под Задубљем утиче *Чепелица*, која извире под Ружић-Њивама. Зими Чепелица има два извора: *Врелину* под Ружић-Њивама и *Чепео* у Потприсоју. Ово су повремени извори из којијех вода тече само у извјесно вријеме. У Врелини вода извире из појединијех кречњачкијех пукотина, „шкрипова“, а у Чепелу је језеро, које надође само када хоће да избацује воду, иначе је вода увијек на истом нивоу.

Ово су повремени извори, који раде само за вријеме кише; у то вријеме они дају ријеци највише воде. Чим они пресуше и вода у ријеци почне нагло опадати. Љети извиру само неколико врела и тада вода тече само у горњем дијелу корита; цијелога је љета Чепелица у већем дијелу свога корита сува. Вода се задржи у појединијем „вировима“ и кужи околни ваздух. Зими и у јесен у кориту Чепелице тече много воде. Када пада много кише, она се разлије и може се осудити по стаблима уз обалу, која вода потопи, да је висина поводња на некијем мјестима од седам до десет метара. Обалске линије нијесу онако оштре као у Требишњице, нити има онако одсјечне разлике између дубљег и плићег корита.

Интересантна је ријека *Шћеница* у љубомирској опћини. Та се ријека јавља на самому повијарцу Рого-

шине у удуту села Шћенице; корито јој је дуго око 100 m, а дубоко је ижљебљено у стијенама мркога кречњака и тешко је сићи у њ. Тече у правцу СЗ—ЈИ; у тому се правцу и Рогошина пружа. Обилује великом масом воде, те не пресушује ни љети. Ово је подземна ријека, која тече по површини земље врло мало, јер одмах ниже извора понире у дубоку пећину.

Јужна страна Рогошине обилује изворима и ријекама. Највећа је *Брова*, која извире на јужној страни под самијем повијарцем. Не пресушује ни љети, што је ријетка особина рудињскијех ријека. Излијева се у Љубомирско Поље.

Осим овијех ријека има у Билећскијем Рудинама још неколико мањијех извора. Од њих су најбољи: *Огорач* и *Љућен* код Околишта на Баљцима, врела на Планој и на Качњу. Вода је у њима врло добра за пиће, а не пресушују преко цијелога љета.

Од врела разликујемо *пиштете*. Пиштети су повремена врела, која се јављају редовно иза кише по странама брда, а никада по дну котлина и странама ријечнијех долина. Извиру поглавито из мркога кречњака. Вода из њих тече полако и у врло малој количини. За воду која тако тече народ каже, да „пишти“ те су по тому и овака врела прозвата пиштетима.[1]) Вода се скупља у природне каменице, из којијех пију људи и стока. У њима има врло мало воде, која се губи одмах иза извора. Никада не могу порасти, да чине и најмањи поток; температура воде одговара температури атмосфере. Све ово показује, да пиштети не теку из велике дубине; по свој прилици то су извори, који постају од кишнице с најближијех брегова.

Има година, када у појединијем низинама почне вода тећи из сваке бездани, свакога већег шкрипа и уопће из

[1]) Глагол *цурити* није познат у Билећскијем Рудинама, мјесто њега употребљава се увијек „пишћети“.

сваке шупљине у земљи. Ти се извори јављају врло ријетко, једва да провру једанпут у десет година. Највише се јављају, када киша пада недјељу и више дана. Ти су извори врло штетни по сеоске њиве и куће. Догађа се, да такав извор провре у сред њиве, која је засијана и већи дио земље с ње однесе. У котлинама се догађа, да такви извори провру и на онијем мјестима, гдје су сеоске куће, а у Потприсоју у Чепелици прије петнаест година појавио се такав извор у кућњему огњишту. „У Планској удољини је у јануару 1897. год. наједанпут избила вода и сву је потопила: становници су се морали на краће време иселити, две су се куће услед поплаве срушиле, некима су усред куће проврели извори.“[1])

Ови се извори јављају само у равнијем и нижијем предјелима као у Фатници, Планој, у долини Требишњице и Чепелице и у Љубомирском Пољу.

Љети су Билећске Рудине врло оскудне водом, особито се у томе издваја зараван Горњијех Рудина. Изузев Плану и Качањ на ЈЗ, у тому крају нема ниједнога врела. За вријеме великијех суша сва села Горњијех Рудина иду на воду на Плану, Фатницу, на Качањ и на Баљке. У Завођу има и преко љета доста воде у Требишњици, Чепелици, Бровој и у Љубомиру. Само села по брдима немају воде. У то вријеме догони се вода за кућу у мјешинама, а стока се гони на воду сваки трећи или четврти дан. Има села у Горњијем Рудинама, од којијех су споменута врела удаљена по три а каткад и по четири сата. Прије педесет година сва села Горњијех Рудина слазила су љети на воду у Фатницу или на Требишњицу.

У пошљедње вријеме доскаче се овој оскудици тиме, што се гради све више *чатрња*. То су резервоари, у

[1]) Д-р Ј. Цвијић, Карсна Поља стр. 154.

које се скупља вода за вријеме кише. Чатрње су дубоко ископане у земљи, озидане су од тврдог камена с кречем. У пошљедње вријеме чатрње се граде све више, те има села, у којима свака кућа има своју чатрњу. Помоћу овијех чатрња села се могу развијати и у безводнијем предјелима.

Мање чатрње зову се *густијерне* и у њима је кишница.

III. Насеља и њихове опште особине.

1. Положај села.

У положају рудињскијех насеља осјећа се јак утицај околине и земљишта: гдјегод има мало више плодне земље, ту је увијек и насеље. Како плодне земље има много више по низинама, утолеглицама и већијем вртачама него по странама брда, тако имамо и села много више по котлинама и равнинама него по странама и тјеменима брда. Села по странама и по тјеменима брда доста су ријетка и по положају знатно се разликују од села у нискијем и равнијем мјестима.

Плодна земља у равнијим мјестима већином је на једном мјесту и у једном комаду. На таквом мјесту није било тешко основати насеље: главна је брига била, да се кућа начини у близини врела и да се што више уклони од природнијех незгода. Избјегавала су се ушћа брдскијех јаруга, којима чешће тече вода, а гледало се је, да се куће уклоне са свијех онијех мјеста, која су гола, незаклоњена и на којима вјетар најјаче дува. Утицај јакијех вјетрова на положај села у овој области види се јасно. Најјачи и најхладнији вјетар у овој области је Сјевер и његов је утицај на положај насеља веома знатан: сеоске куће избјегавају сјеверне стране брда и коса; највише их је на присојнијем странама брда. Такав

положај имају готово сва села у: Фатници, Љубомиру, Мирушама, Заушју и на Баљцима. Осим тога и у осталијем опћинама има више села с присојнијех страна котлина или јаруга него ли с осојнијех. На присојнијем странама брдâ и косâ су већијем дијелом и трагови старијех насеља. Ако у таквој котлини има села на осојној страни, то су ријетко стара села; обично се за њих зна, како су постала и ко их је засновао. Највећи дио такијех села постао је на агинскијем читлуцима, гдје сам сељак није могао бирати положај за кућу. За то имамо лијеп примјер на Баљцима. Ту су сви трагови старијих насеља на сјеверној, присојној страни увале; исто тако на тој су страни и сви старинци, а све куће новијих досељеникâ су с јужне, осојне стране. Ти су досељеници већином насељени крајем XVIII-ог или у XIX-ом вијеку. Земља, на којој живе, била је у то вријеме агинска. Цијела ирадна земља у тој опћини имала је неколико âгâ. Земља онога аге, на коју су се ове породице доселиле, била је на осојној страни и ага је насељавао своје кметове на своме читлуку, дакле на осојној страни. Кметовске куће морале су се прибити уз само подножје брда на јужној страни увале, јер су са свијех осталијех страна били иради. *Дакле већина села на осојнијем странама брда постала је на агинскијем читлуцима.*

Како сељак нерадо гради кућу на осојној страни брда, види се још више у селу Кули у Мириловићима. То је село засновано на присојној страни брда. Мјесто гдје су сеоске куће има врло мало простора за грађење кућа, а цио околни простор је незаклоњен, ради тога су се куће непрестано збијале на томе мјесту. Најпослије су куће и стаје заузеле сав тај простор и истом тада су нове куће почеле прелазити на осојну страну. Кула је једно од најзбијенијих села у тој опћини и међу сеоскијем кућама под Шљивовцем нема више ни

мало мјеста, гдје би се могла нова кућа начинити. Ради тога нове куће морају ићи на осојну страну, јер се не могу подићи ни на средини заравни, пошто су туда иради.

Ова тежња да се село што више уклони од Сјевера, опажа се и у онијем селима, гдје нема природнога заклона са сјевера. Има села, која имају много простора за насељавање на мјестима, која нијесу ни мало заклоњена од Сјевера. Са сјевероисточне стране тога села пружа се коса, која не може тако уништити силу Сјевера, али је може знатно ослабити. Село није на томе слободноме и пространому земљишту, већ се збија уз косу, гдје нема таке слободе ни пространства. Богдашићи у врбичкој опћини имају такав положај. Са СИ је Тегарина Греда и Дреновци. Иради баљачкијех села спуштају се преко брда готово до кућа̂ богдашићкијех, а са СЗ су иради истога села. Од ирада до старога друма је слободно сеоско земљиште, гдје би се могло два пута онолико кућа населити. Село ипак није на тому широкому простору, већ стоји под брдом онако са свијех страна затворено ирадима. Ко зна какав је незгодан положај сточарскијех села у близини обрађенога земљишта, тај ће разумјети, да се села неће оснивати на овакому положају без неког великог узрока. Овдје је главни узрок вјетар Сјевер.

Поред тога има мјеста, гдје куће новијих села нијесу могле да заузму положај на присојној страни брда; у тијем су приликама нови досељеници упућени на осојну страну долине. Ако међутијем има у средини такве долине или поља каква коса, која се не обрађује, село ће се појавити на тој коси, која није ни мало заклоњена од вјетрова, али није ни заклоњена од сунца. На таквијем су косама ова села: Задубље у Чепелици, Плана и један дио Врбна.

Села на осојној страни брда, која нијесу скорашњег постанка има врло мало. Таква су села: Подосоје и Торич у Билећи, Паник у Зарјечју, Подгорје и Бијела Рудина у Граници и Трновица у врбичкој опћини. Пошто не знамо ништа о њихову заснивању, може се према њихову положају мислити, да су та села постала: 1.) у вријеме кад су сва околна мјеста била насељена, те више није било простора за насељавање или 2.) може се претпоставити, да је око села било много шуме, те сјеверни вјетрови нијесу могли бити тако јаки.

Али највјероватније ће бити да су та села постала утицајем ага. Код многијех таквијех села зна се, да се већина данашњијех породица населила на агинском читлуку, али зна се и то, да су нека од тијех села сигурно постојала прије тијех породица.

Друговачнији су положаји села у завођскијем брдима. То су села по појединијем зараванцима, доловима и продолима (јаругама). Постала су већином из села по низинама, котлинама и ријечнијем долинама. Процес је ишао овако: у низини се је множило село до извјесне мјере. Када је било већ немогуће у селу живјети, насељена су ова мјеста у брдима. Ова новија села стоје као неке стражаре око старијих села. Има низина као долина Требишњице и Чепелице, које су просто са свијех страна опкољене овакијем селима по брдима. Како су овака мјеста била тијесна и малена, у њима се види, да насеља нијесу *имала оне слободе у кретању као старија села у низинама.* Ту се само ишло за тијем, да се нађе земљиште, на кому се може живјети и с тога можемо само овијем протумачити положаје села по врхунцима већијех коса и брда. То су села у кршевима; приступ им је врло тежак: од свијех осталијех села одвајају их врло стрме и кршевите стране брда. То су села која су изложена свијем вјетровима; још се држе једино помоћу шуме. Али ипак се осјећа и ту

она тежња, која је онако јако изражена у положају села по низинама: код сваког се таквог села види, да су *куће колико је могуће више заклоњене на јужну страну бријега или врхунца.* Најбољи примјер за таква села је Ђурјен у зуашкој и Боденик у билећској опћини. Такав је али мање карактеристичан положај села по повијарцу Рогошине: Браног Дола, Пијавица, Шћенице и Влашке.

И код положаја овијех села види се јасна тежња за градњом кућа близу извора. Често се може видјети у близини такијех села велики комплекси имања, далеко од села; *куће су сеоске у ономе имању, које је ближе извору.* То се лијепо види код села Шћенице.

Дакле у Билећскијем Рудинама разликујемо села у низинама, код којијех се осјећа врло знатна слобода у бирању положаја за куће и села по брдима, која су просто као прикована за једно извјесно мјесто. Главни узроци овакијем положајима села леже у оскудици плодног земљишта, у климскијем и хидрографскијем приликама.

2. Економске прилике.

За економске прилике у Билећскијем Рудинама највећу важност имају приватна имања, агински читлуци и разне врсте сеоскијех заједница. Приватна имања и агински читлуци и данас су готово исто онако уређени, као што су били до окупације. Слично је стање и у Новопазарском Санџаку, а пошто имамо лијепо приказано то стање[1]), ја се нећу упуштати у детаљније приказивање готово истог стања у Билећскијем Рудинама, само ћу приказати неке новије ствари у односу ага и кметова. Има некијех појава, како у културном животу овога народа тако и у историји насеља ове области, које су настале услијед агинскијех читлука. Те су појаве нај-

[1]) Мркоњић Петар. Средње Полимље и Потарје, Етнографски Зборник. IV. с. 308—311.

важније за миграције становништва, за градњу кућа и за типове села. О свима се њима детаљније говори на другијем мјестима, овдје их треба само у кратко споменути.

У Билећскијем Рудинама имамо данас као и у осталој Херцеговини сељака са својом властитом земљом и кметова, који живе на туђој земљи. Имања појединијех породица у највећој маси груписана су око кућâ, а има њива и по ближијем луговима и брдима. Неколико њива и окрајака (ливада), што су најближи кући, ограђени су заједничкијем плотом или зидом и чине зграду или ограду, гдје је најбоље сеоско имање. То би одговарало окућници у Шумадији. Оно земљиште, на коме је кућа, зове се *милће*. Уз кућу је увијек и мали врт за разно поврће. Ако је тај врт одмах уз кућу и он се сматра као милће и с њега не узима ни ага хак ни власт десетину.

Они сељаци, који немају своје земље, плаћају аги или неку суму новаца или четврти дио од свега што роди на земљи. Велик дио сељака погодио је с агом „контрат", по кому плаћа сваке године сталну суму новаца; други дају сваке године исту количину жита, а знатан дио народа већ је откупио своју земљу од ага. Хак (агин доходак) остао је у некијем дијеловима Херцеговине онај исти, какав је био и за турске владе. У билећском котару послије окупације промијењен је у толико, што сељаци више не дају аги половину и трећину од рода, већ четвртину и петину. (Четвртину од „бијелога" — ражи, пшенице, јечма и кукуруза, а петину од зелени — кртоле и купуса). Уједно у то вријеме одређено је с агама, да побирају хак на основу десетинске процјене. Ова одредба има некијех неправилности, те је ово донекле поправљено стање окренуто у назад.

И за турске владе читлучки је систем имао некијех измјена. У свијем прошлијем вијековима, до

друге половине XIX-ог ага је био неограничен господар свога читлука; кмета на читлуку није нико штитио. Ага је могао кмета дићи са читлука, када је год хтио и другога намјестити [1]). Ово ваља унапријед споменути, јер ће нам бити лакше растумачити, одакле она онако честа сељакања на читлучкијем селима у XVIII-ом и у првој половини XIX-ог вијека. Необично је велик број тијех сељакања до друге половине XIX-ог вијека. Чешћијем бунама у Херцеговини била је присиљена турска власт, да поправи стање кметова у толико, што аге нијесу више могле дићи са земље онога кмета, који има кметско право. Утицај овога закона (од 14. сефера 1276.) види се и у броју досељавања у ову област. Од шездесетијех година прошлог вијека готово сасвијем престаје оно често досељавање у Билећске Рудине. Сви су читлуци били посједнути кметовима, те нови досељеници нијесу имали, гдје живјети. Тијем престаје и оно до тада често унутрашње сељакање. Од овога времена почињу се поједина села нагло развијати. Народ је иза тога почео економски напредовати и по опћем увјерењу народ је пред устанак од 1875. године економски боље стајао, него икада прије и послије тога времена.

Сеоскијех заједница има више врста и можемо их подијелити на: заједничке пашњаке и заједничке ирадне земље. Заједничкијех пашњака има и у сеоском удуту (атару) и по високијем планинама у сјеверној Херцего-

[1]) Босанци и Херцеговци, хришћанске вјере у молби од године 1850., што су је послали Султану Абдул Меџиду, моле измећу осталога и ово:

„Da nikad gospodar ne može kmeta samovoljno sa zemlje dignuti, već ako dokaže na sudu njegovu nevaljalštinu". Slavoljub Bosanac. Zemljopis i poviestnica Bosne, c. 150.

На то додаје сам писац: „Kad jedan kmet nasadi i uredi bašče, ponačinja zgrade, i već počne štogod na stranu metati, dogje drugi lienčina, te gospodaru pokloni vola, a kadkad i dva, te onoga pervoga odtiera sa svoje zemlje i onog nastani, al ako se nikakav kmet drugi nije nametno, to gospodar svake godine cieni ga, sad ištući vola sad konja, prieti da će ga dignuti i drugoga naseliti, kmet tu ucienu mora svake godine platjati, drugčie valja mu se seliti." Slav. Bosanac l. c. 161.

вини. Заједнички пашњаци у сеоском удуту зову се *мере*, а они у сјеверној Херцеговини *планине*. На планинама пасе стока само љети. Заједнице у ирадама су цјелокупна заједничка имања или поједине заједничке њиве.

Међе. — Прије него почнемо говорити о мери, ваља нешто казати и о њеном положају у опћинском удуту и о међама удутскијем. *Удутом* се назива сва обрађена и необрађена земља сеоске опћине. У њему разликујемо ираде и меру. Ироди су већијем дијелом по средини удута, а мера је с крајева. Сваки удут има своје тачно обиљежене међе. Сеоске међе у Херцеговини имају још и данас велику важност. [1]) Између свака два удута међе су тачно одређене и сваки сељак тачно их познаје. Стока из друге опћине не смије у пашу прећи удутску међу, нити сељак смије сјећи шуму с ону страну међе. Оне имају важности и за антропогеографска проучавања. Често се о старости неког села може доста дознати помоћу знакова, којима су удутске међе обиљежене. Међе су означене појединијем стијенама, које могу бити природне (камен станац), а могу бити и одсјечене од неке веће стијене. У задњем случају стијена је окресана и зове се *мрамор* [2]). Свака међашна стијена обиљежена је знаком крста или полумјесеца, који је у њој утесан. Села, која су обиљежена знаком крста имају ове заједничке ствари. То су обично најнижа насеља у цијелој области; у сеоском удуту има доста селишта, гомилâ и другијех остатака од старијих насеља; само се у такијем селима могу наћи гробнице са несумњивијем натписима из средњега вијека; и само у онијем селима, чије су међе обиљежене знаком крста има старијех породица, за које се не зна, јесу ли и одакле доселиле. Народ држи, да су сва таква села

[1]) Тако исто и у старој српској држави сеоске међе имадијаху врло велику важност. О њима расправља С. Новаковић у „Селу“, Глас XXIV, стр. 76—78.

[2]) У овој је области познато име *медник*, за камење које обиљежава мргиње између њива. Сеоске међе само каткад се зову медницима.

постојала још прије Косова и да је српска власт урезивала те знакове. И збиља сва рудињска села, која се спомињу у средњем вијеку (као Мириловићи, Бијела Рудина и Трновица[1]) имају међе обиљежене знаком крста. У такијем селима може се често наћи по који међашни камен, обиљежен знаком *полумјесеца*. За сва таква мјеста, код којијех смо распитивали, зна се, да су то некада била пријепорна мјеста између два села и да је турска власт тај знак урезивала.

Она села, чије су међе обиљежене само знаком полумјесеца, обично су млађа села и постала су за турског времена. Њих су засновале муслиманске породице или они Хришћани, који су живјели на земљи неког Муслимана. У такијем селима нема старинаца, који би живјели од увијек у истом селу, а о самом селу није се сачувао ниједан познати спомен из средњег вијека. Народ вели, да је знакове на међама тијех села урезивала турска власт. И несумњиво је, да је знакове крста могло урезивати само хришћанско становништво или хришћанска власт, а знакове полумјесеца могли су урезивати и Муслимани и Хришћани. Осим тога доста је вјероватно, да се знакови крста нијесу урезивали за турског времена, јер се зна, да Турци нијесу трпили тога знака. Пошто се зна, да је у већини села било муслиманскијех читлука, сигурно је, да Муслимани не би допустили, да се њихови читлуци и мере обиљежавају крстовима[2]). Дакле јасно је, да сеоске међе с крстовима нијесу могле постати за турског времена у онијем селима, у којима је било муслиманскијех читлука. Из Душанова Законика види се, да су сеоске међе у старој српској држави имале велику

---

[1]) Dr. C. Jireček. Die Handelsstrassen, c. 75.

[2]) Турске су власти не само поштовале него и чували старе сеоске међе. То се лијепо види из овог закона: „У којима је границама мера још од старине остављена, у тијем се увијек и признаје. Нико не може ни раширити ни сузити границâ.“ Канун — намеи — ерезеи, §. 98. по преводу г. Мустафе еф. Скопљаковића, имама биоградскога.

важност. Осим тога види се, да је и власт некада одређивала сеоске међе. То се види лијепо из овога закона (Новаковић Стојан Законик Стефана Душана. Члан 79. и члан 80): „А за међе и за земљу, што се потварају међу собом, да ишту суда од светога краља"... и: „За међе селске, да даду обоји који ишту сведоке он половину и он половину по закону, да куде реку сведоци готовази да јест." Дакле види се, да су се знале међе селима и у средњем вијеку. Знаци на међама средњевјековнијех села, поред осталијех бијаху и ови: мраморь, камы, три каменѣ, камы оукопаныи, мрьтвьчь камы, крьсть и крьсти, дольни крьсти. (Споменик Срп. Крањ. Акад. IV, 19). Из овијех цитата види се не само, да су сеоске међе и у средњем вијеку биле сасвијем познате, него што је још важније, види се, да су многе од њих биле обиљежене истијем знаком као и данашње сеоске међе у Билећскијем Рудинама. Како су многа рудињска села постојала још у средњем вијеку, врло је лако вјеровати, да су им међе биле још тада обиљежене. И ради тога могли би се придружити народном мишљењу, *да су наше удутске међе са знаком крста већијем дијелом обиљежене још у средњем вијеку*. За знакове с полумјесецом није најсигурније, да су их утесавали Муслимани, јер се тај знак јавља чешће и на средњевјековнијем гробницама.

Заједничке испаше или мере. — Сва села исте политичке сеоске опћине имају своје заједничке испаше, које заузимају кршевита брда и неплодна мјеста у сеоскому удуту. Те заједничке испаше заједно са шумом, која је на њима, зову се *мера*. Име мера поријеклом је из арапскога језика; у српски је народ ушло из турскијех законика, а значи „мјеста гдје пасе стока."[1]) Готово исто значење има мера и данас у Билећскијем Рудинама. Она служи искључиво за испашу, а поред тога у њој је и заједничка шума.

[1]) Шемсуддини Сами, Турски Рјечник, (на турском језику) стр. 1325.

Мера није заједничка испаша једнога села или једнога племена; то је земљиште, по кому пасе стока свијех села у опћини. Ту не може нико одредити, докле стока неког села смије пасти, већ докле се год пружа необрађено земљиште у удуту опћине, на свакому мјесту може пасти стока свакога сељака из исте опћине, па било то мјесто ближе или даље од његове куће. Напротив сваки сељак из исте опћине може забранити стоци из другијех опћина испашу у мери његове опћине.

Мало друговачније се поступа са заједничком шумом. Ту нема оне слободе при употреби као код испаше. Сваки сељак сматра, да је он господар шуме, која је близу његове њиве премда је у мери. Не може забранити туђој стоци испашу на тијем мјестима, али брани шуму. То приватно право на шуму у мери пружа се по свему оному земљишту, „с кога се кишница стаче у његову њиву.“ То значи, ако неко обрађује дно неке вртаче, његова је и шума по странама вртаче. Шуму по удаљенијим мјестима у мери може сјећи сваки сељак. На шуму се пази ради тога, што је у задње вријеме постала ријетка.

У мери може имати дијела сваки, који има ирадне земље у сеоскому удуту. Сељак који живи на читлуку, може сјећи шуму и пасти стоку у мери, али он није господар мере, већ ага, чији је читлук. Ага забрањује кметовима шуму само онда, када кметови не употребљавају шуму за своје потребе. Ако неки кмет пали клачину, мора платити нешто аги за потрошену шуму. Иначе може сељак и продати који товар дрва, да аги не плати ништа.

Чим село купи у аге ирадну земљу, одмах оно постане једини господар мере. Ако неко са стране купи ирадне земље у селу, одмах се може служити мером као и остали сељаци, премда не живи у истој опћини. Дакле мера није заједница неке породице или браства,

она иде упоредо са ирадном земљом. Код ње је главно правило: *чија је ирадна земља у селу, тога је и мера.*

Комунице у Црној Гори већином су заједнице извјесног села, браства или племена „Сви имају право уживања на комуницама“, — али „нико не може од комунице ништа да отуђи нити да прода.“ Има случајева, гдје неки досељеник живи у селу 30 година, има своју кућу, земљу и ливаде, али нема комунскога права.[1]) Видјели смо, да у мери има сваки право, који има земље у селу. Ово право чини главну разлику између мера и комуница. Оно главно комунско право код мера не вриједи ништа.

Има ипак један обичај, који је заједнички објема врстама. То је оно правило, да нико не може продати свој дио у комуници. То правило у мерама није тако оштро изражено као у комуницама, али је ипак у обичају, да се мере никад не купују нити продају. Кад сељак купује у аге земљу, не годи се никако, нити плаћа за меру, она иде уз ирадну земљу.

Много више сличности имају мере с онијем заједничкијем испашама и шумама, што их имају *по више села* у Србији. Та је сличност врло велика и једина би разлика међу њима могла бити та, што мере мјестимице нијесу сеоске него агинске (у неоткупљенијем селима).

У задње вријеме почели су сељаци поједине комаде мере присвајати и обрађивати. Сваки онај сељак, који би хтио обрадити дио мере, мора ићи од једнога до другог комшије и молити, да може обрадити тај дио мере. Истом пошто му све село допусти иште дозволу од котарске власти у Билећи. Има случајева, да сељак на неки начин добије дозволу од власти, да обради дио мере прије, него је питао село. Ако се тај сељак поузда у помоћ власти и искрчи меру, сељаци му разоре ограду од крчевине, а усјев униште.

[1]) С. Томић. Дробњак. Етнографски Зборник. IV. стр. 396 и 400.

Најприје ће село допустити сељаку, да обради меру у својој илаци. *Илаком* се зове онај дио у мери, који припада појединому имању. Тај дио ограничен је замишљенијем правијем линијама, које би под правијем углом биле повучене с имања у меру. Ови појединачни дијелови узимају се у обзир само онда, кад неко хоће, да обради дио мере; илаке нијесу омеђене никаквијем знацима, нити се икада издвајају осим у горњему случају. Ове илаке чине другу главну разлику између комуница и мера. *Док се у мерама зна тачно, гдје је дио свакога појединога имања, у комуницама појединац не зна, гдје је његов дио.*[1])

У некијем селима у Хумнини цијели су сеоски пашњаци издијељени на оваке илаке. Од сваке куће озидан је уз цијело брдо зид, који одваја једну илаку од друге. По овому могло би се рећи, да су и рудињске илаке само први наговјештаји онијех илака по Хумнини и да ће се и рудињске испаше распасти у овака приватна имања.

Поред све сличности нашијех илака са онијем у Хумнини, ја ипак мислим, да се рудињске мере неће још за дуго распасти у таква приватна имања. (Ако не буде утицаја са стране н. пр. од власти или ага). Они примјери хумњачкијех раздијељенијех пашњака постали су утицајем турске грунтовнице, која се је била почела вршити пред окупацију. Ми још немамо познатог примјера у Херцеговини, да је народ својевољно дијелио мере. И можда су ове рудињске илаке постале утицајем турске власти или ага, особито ако је задњијех било више у једному селу.

Ово је прави појам о мери, како су га и турски закони означавали. Међутијем од окупације власт је почела управљати мером по својој вољи и сама допу-

---

[1]) С. Томић, Дробњак. Етног. Збор. IV. стр. 396.

шта и забрањује обрађивање мере; забрањено је шуму сјећи и за свако сирово стабло из мере мора се платити. У најновије вријеме власт је почела продавати меру онима, који хоће, да је обрађују. Тијем се новцем не користи село, него власт.

О првобитному облику и историјскому развићу мêра̂ не може се много говорити. Ми немамо никаква спомена о старијем економском стању у Билећскијем Рудинама. Једино можемо по народному приповиједању о заснивању, развијању и расељавању појединијех села бацити мало свјетлости и на развој економскијех прилика у тијем селима. С. Новаковић приказује заједничке жупске пашњаке у старој српској држави[1]), с којима се рудињске мере у некијем стварима потпуно слажу.

Ако упоредимо ово Новаковићево разлагање с онијем, што смо казали о мерама видимо, да мере имају с тијем пашњацима ове ствари заједничке: Мере су опћински, а ови су били жупски заједнички пашњаци; жупско се пасиште није смјело забратити ни једному селу из жупе, а то исто вриједи и за мере; старо пасиште било је више жупско него ли сеоско, а мере су више опћинско него сеоско пасиште; и мерама и тијем старијем пашњацима знају се тачно границе; у употреби паше сва села имају једнака права и код старијех пашњака и код мера.

Прво питање, које пада на ум код овога упоређивања јесте: да рудињске мере нијесу какви остаци тијех

---

[1]) „С друге стране из члана 16-ог и 17-ог види се да су жупе имале *заједничка пасишта*, без обзира на то јесу ли или нису биле под једним господаром јер се *заједничко жупско пасиште није смело забранити ни једном селу из жупе,* било царево, црквено или властеоско. Пасиште је дакле мимо разлику у својини села, било заједничко зато што се сматрало више *жупско него ли сеоско.* Да су та пасишта била не само заједничка, него и да су се јасно знале њихове границе, показује члан 16-ти, у коме се сва села међу у том праву под једнако, и у коме се помињу законити забрани (забели, као што се и данас говори у Старој Србији) и ливаде.“ Село, из дела „Народ и земља у старој српској држави“ од Стојана Новаковића. Глас XXIX с. 11.

средњевјековнијех пашњака? На то нас наводе и многи слични називи у рудињскијем селима, који су се готово у истому смислу употребљавали и у средњему вијеку и који су у другијем српскијем крајевима изгубили оно прво значење. Тако између осталијех ствари за то говоре и они случајеви, гдје се данас у Билећскијем Рудинама селом назива цијела сеоска опћина, а у средњему се вијеку каткад селом називало оно, што се данас назива опћином.[1]) Томе би мишљењу поред осталога ишле у прилог и оне опћинске međe у Билећскијем Рудинама, које су остале још из средњега вијека. То су уједно биле и међе пашњака. Узмимо, да је у средњему вијеку било и у Билећскијем Рудинама овакијех заједничкијех пашњака и да су имали исте ове међе, које данас има већина рудињскијех мера, онда би било још вјероватније, да су мере остаци тијех старијех пашњака, пошто су на њиховијем мјестима и у истијем међама. То би били најјачи разлози за оно мишљење, да су мере остаци од старијех пашњака. И по њему би изгледало, да су сама села одржала непромијењене пашњаке из средњега вијека.

Против овога мишљења могло би се говорити, кад би се оне сличне појаве могле протумачити на који други начин. Код онога случаја, гдје се селом назива цијела опћина, видјећемо да је тај појам у Билећскијем Рудинама новијег поријекла и да је постао на тај начин, што се је једно село од пет до десет кућа развило за некијех 40—50 година до опћине од шесдесет и више кућа. Заједно са селима измијениле су се донекле и мере. Данашње опћине у почетку XIX-ог вијека биле су мала села и мера је била сеоски заједнички пашњак. Дакле у почетку XIX-ог вијека мере нијесу биле заједнички опћински пашњаци, нити је ту могло бити говора о правима појединијех села као данас, те нијесу

[1]) Новаковић Стојан. Село. с. 1. и 16.

ни оне саме имале толико сличности са старијем пашњацима као данас. Видјели смо, да је главна сличност била у тому, што су средњевјековни заједнички пашњаци били жупски, а мере су опћински пашњаци. Чим нам је постало јасно, да су се ове сличности појавиле доцније, већ се не може по онијем сличностима закључивати да су мере остатак тијех пашњака. А за међе опћинске зна се, да су то до назад мало времена биле у ствари сеоске међе. То су ријетко биле у сред. вијеку жупске међе. Биле су дакле међе сеоскијех а не жупскијех пашњака. По првому мишљењу излази, да су сама села одржала оне сличности. А ми знамо, да се је у свијем рудињскијем селима од средњега вијека промијенило много и много становника. Села су расељавана, и на ново заснивана, старијех је становника нестајало, нови су долазили и насељавали се као кметови, који нијесу могли располагати с ничим у селу осим са својом главом. Тешко је представити, на који би то начин села могла одржавати те сличности, и ко би то могао одржати, кад се становништво непрестано мијењало, а и аге — господари мера чешће су се мијењали.

Према овому свему чини се, да мере нијесу остаци тијех старијех пашњака и да су се оне сличне ствари јавиле услијед сличног развоја села и сличног начина сеоскога живота. У опће може се рећи, да овакијех и сличнијех пашњака има данас око свијех села. Да мере рудињске нијесу каква посебна појава, види се јасно из турскијех законика, који говоре о њима као опћој појави у турској царевини.[1])

На најстарији облик мере и на њезин развој може се бацити нешто свјетлости испитивањем, како су заснивана поједина насеља, чиме су се бавили први становници и како се је насеље множило и ширило по удуту сеоскому. Већина досељеника дошли су као пастири или

[1]) Канун-намеи-ереси. §.91., 97., 98

ускоци. Они су затекли старијих насеља или трагова од насеља и то по низинама; чини се, да је мало брда било насељено. Сваки је досељеник тражио бољу пашу и гледао је, да се одмакне од сусједнога насеља. Први почеци насеља били су сточарски катуни, из којијех су се постепено развила села. Када се је једно село намножило, гледало је, да што више заузме пашњака и заснивало је нове катуне по брду, из којијех су се опет развила села. Ово старо село са свима новијем имало је заједнички пашњак. То је био заједнички пашњак једнога браства или веће породице. *Дакле многе су мере у почетку биле заједнички пашњаци појединијех браства.* На многијем су се мјестима сачували и данас такви племенски и браствени пашњаци. Тако сало Врпоље населило је сва села у опћини врпољској. И данас сва та села имају своју заједничку меру. До прије педесет година, прича се, да нико други осим њихова браства није могао имати дијела у тој мери. Кад су Црногорци протјерали Муслиане иза Клобука, турска власт отела је њихову меру на Јасену и населила је протјеране Муслимане. Таква је данас већином и мера на Планој, а таква је била и у Горњој Чепелици, Мириловићима и у Пријевору. Овака мања браства сачувала су се у многијем селима све, док се нијесу почели насељавати протјерани Новљани. Они протјераше становнике многијех села, а многијем се наметнуше за аге.

Богатије аге живјеле су у Требињу, на читлук су излазиле само по каткад. На такијем селима становници су се непрестано мијењали. Често је читлук једнога аге прелазио у руке другога. То се вршило нарочито женидбом. Свака Муслиманка, агинска кћер носила је у миразу најмање по неколике њиве. Тако се појавило више ага у једному селу, те је и у мери постало више господара. Ага није имао никакве користи од мера, али су имала села и сами су сељани почели ради више

господара разликовати више дијелова у мери. *Мере су дакле већ биле изгубиле карактер браствене заједнице ради тога, што се је у њима појавило више господара — ага.* Кад се је који кмет откупљивао, ага се је са кметом годио само за читлук, а на меру се није обазирао, јер он сам није имао од ње велике користи. Откупљени кмет добио је своју илаку у мери. На овај начин се је појавило више господара у мери, која је већ давно изгубила карактер браствене заједнице, те је тако и ушло у обичај оно право: Ко има своје земље у селу, тај има и своје право у мери.

Заједничке ирадне земље. — Поред мера најинтересантније су заједничке ирадне земље. Тијех заједничкијех њива има највише у чланова неке раздијељене задруге. Господари су у свему осталому подијељени: у стоци, у кућама, у стајама, засебно живе, засебно плаћају порез, а цијела земља или поједине њиве су неподијељене. Таквијех заједница има у свакому рудињскому селу; нема веће породице, која нема овакијех заједница. Оне су тако обична појава, да се никада не истичу као нешто особито.

Ми их у главному можемо подијелити на: *заједничке земље у селу и заједничке „долине“ по брдима.* Прве су поглавито велики комплекси заједничког имања, врло ријетко поједине њиве, а друге су усамљене њиве у брду. Главна је разлика између њих, што заједнице у селу представљају велике комплексе, често цијела заједничка имања, с којијех се *род дијели по чељади*, а род са заједница у брду дијели се на *онолико дијелова*, на колико је подијељена и земља у селу. Ако земља у селу није подијељена, онда се род и с овијех заједница у брду дијели по чељади.

У Билећскијем Рудинама је обичај, да се при диоби велике задруге остави цијела земља неподијељена неколико мјесеци, а чешће и неколико година. Има подијеље-

нијех задруга, у којијех земља остане по десет година сасвијем неподијељена. Сваки одраслији мушкарац ради на земљи преко цијеле године, а када дође вријеме побирању љетине, цијели се род дијели према броју чељади у кући. Не пита се, колико ко има одрасле чељади, сваки мушкарац мора радити, а свако чељаде добије свој дио. Пића (сијено и слама) се дијели по главама крупне стоке или се даје воловима, који су узорали њиву. Сјеме се исто тако даје по чељади. Раднике у послу распоређује онај укућанин, који је био домаћин у неподијељеној задрузи. Попис десетине често шкоди заједничкијем имањима и највише се овакијех заједница распане утицајем десетине. При попису десетине са заједничкога имања десетинар одреди десетину на сваку кућу подједнако. Док се род дијели по чељади, десетина се плаћа по кућама.

Овака цјелокупна заједничка имања сама по себи нијесу дуга вијека. Највише ако се одрже по десет до петнајест година. Као најтипичнији су ови примјери. Мићо и Спасоје Леро у Ружић Њивама (Чепелица) подијелили су се има десет година, а земљу и данас заједнички обрађују и дијеле род по чељади. Вукоји у Пађенима подијелили су се има четири године, а земље још нијесу подијелили. Радовановићи у Подгорју подијелили су се има годинa дана. Има их пет брата̑; земље имају у Подгорју, у Планој и у Фатници и нијесу је подијелили, већ род дијеле по чељади. На Планој има врло интересантан примјер, који се мало разликује од првијех. То је заједничко имање породице Козјака. Има их четири брата; подијелили су куће, стоку, зграде и покуће има двадесет година, а земље још нијесу никако дијелили. Код њих је најинтересантније то, што сви не дају једнак број радника, а ипак не дијеле род по чељади, већ по браћи — по кућама. Код овијех првијех примјера она на први поглед неправилна подјела рода по

чељади исправља се тиме, што онај, који има највише чељади, највише и рода добије, а зато редовно и дава највише радника. Овдје тога нема; поједине куће дају више радника, али ипак добију исто онолико жита, колико и оне куће, што дају мање радника. Најмлађи од ова четири брата прије, него се задруга издијелила трговао је стоком и у тој је трговини добио сто до двјеста наполеона и откупио је од аге земљу, на којој данас живе сва четири брата. Та земља није самог тога брата, већ њих све четворице. Тај се брат у опће мало бави земљорадњом, најглавнији му је посао трговина. И сав новац, што га добије тргујући, да за земљу. И та на ново купљена земља постаје заједничка. Један читлук купила су сва четири брата заједнички и заједнички га обрађују. Та се је заједница већ почела кварити: један брат хоће, да се одвоји од оне тројице.

Друга врста заједничкијех ираднијех земаља јавља се исто тако у чланова подијељене задруге, која је цијелу осталу земљу подијелила, а оставила је неподијељене поједине долине по брдима око села. За њихову је појаву важно то, што их поглавито има у онијем селима, која су опкољена високијем брдима. Редовно се може опазити, да она села, која немају њива по брдима, немају ни овакијех заједница. Ова врста заједница одржи се дуже, него ли она цјелокупна заједничка имања у селу, а постају исто тако при диоби задруга. На Мекој Груди зову их *земље у комуну*. Главна је разлика између њих и онијех заједница у селу, што се плод с овијех заједница у брду не дијели по чељади већ по браћи. И у начину обрађивања ове заједнице разликују се од пређашњијех. Тамо ради сваки, колико може и када може. Овдје мора од сваке куће једнак број радника бити и сви морају истога дана ићи на њиву. Ако је већа њива, при орању поведе свака кућа и своје волове. Сваки радник оре својијем воловима и својијем ралом. У овом

случају у орању волови иду једни за другијем. Ако нека кућа нема волова или ако је њива мала, онда други радник мора нешто друго радити око њиве (плести ограду, тријебити камење). Сјеме се даје према кућама; зна се колико иде усјева у сваку њиву, па се раздијели на онолико дијелова, колико има „иседара“ у њиви.

Данас овијех заједница има врло много. У прво вријеме, када је већина сељака живјела на агинскијем читлуцима, било их је много мање. Аге су нарочито захтијевале, да се дијели земља, јер им је било незгодно побирати хак с неподијељене земље. У онијех породица, које су још од давнине имале своју земљу, одржале су се врло старе заједнице. Има породица, које су се разгранале до седмога и осмога кољена, а још имају неподијељенијех њива од заједничког имања некадашње задруге. За неке се породице памти, да су прије сто година имале више овакијех заједницâ; кад је један дио тијех заједница отео ага и почео узимати с њих хак, те су заједнице пропале и-ако су их исти сељаци обрађивали, док су се ове прве, слободне заједнице и даље одржале. Чини се, да оснивање овакијех заједница потиче из самијех етничкијех особина народа; за сада бар не може се наћи никаквијех спољнијех утицаја на њихов постанак[1]).

Ово су двије главне врсте заједничкијех земаља. Поред тога има овдје ондје некијех примјера, који донекле одступају од обје врсте. У *Зотовића* у Домашеву има заједничкијех њива, за које се управо не зна, ко их обрађује. То су њиве у Видуши, које су од села удаљене два и три сата, и по брду разбацане. Њих може узорати сваки Зотовић и с њих род сам побрати. Ако их неки други Зотовић до године узоре, нико му не може то

[1]) Аге ни читлуци нијесу могли утицати на оснивање овијех заједница. Напротив аге су гледале свуда, да униште овакe заједнице, јер им је било теже побирати хак с њих.

бранити и онда он сам носи род с њих. Неке се од тијех њива врло ријетко и обрађују; већином по више година леже необрађене и неузоране.

Муслимани *Ћатовићи* с Ђеча имају заједнички читлук на Качњу, с кога заједнички дијеле приход. У томе читлуку има тридесет и пет дијелова (хисета). Поједина хисета су већ толико рашчлањена, да на нека од њих не дође више од 10 крајцера хака.

Гаћине с Меке Груде, с Качња и из Лукавца у невесињском котару имају много заједничкијех њива. Њихове се заједнице од осталијех разликују у томе, што они *сви* не обрађују те заједнице, већ их дају својијем сиромашнијим саплеменицима, да се помогну. Они имају знатан број тијех заједница, а највеће су од њих *Крстача* западно од Качња и земља у Калашцу.

Муслимани *Хаџисмајиловићи* држали су неки читлук на Пијавицама неподијељен више од сто година и с њега су дијелили хак. Подијелили су га прије пет година. Заједничке њиве по брдима и заједнички читлуци су у обичају и код муслиманског становништва, док цијеле заједничке ираде имају само хришћанске породице.

Овакијех примјера има више у Билећскијем Рудинама, али се слабо разликују од наведенијех.

3. Тип села у Билећскијем Рудинама.

Појам о селу. — Најобичније се селом називају оне куће у сеоској опћини, које чине за се издвојену, засебну цјелину. У такому селу може бити од десет до тридесет кућа. Од такијех села састављена је свака сеоска опћина или јавта. Куће у њима већином чине једну групу, а могу бити разбацане у више малијех „чапора".

Поред овога најобичнијега појма о селу може се чешће чути, да се селом назива цијела *опћина*, која је састављена од више овакијех села. Сељаци зову свога кнеза "сеоскијем кнезом", који у ствари није кнез само

једнога села већ цијеле опћине. Исто тако кнез назива своју опћину „селом." Када кнез хоће на примјер испред опћине, да говори власти, рећи ће: „Ја и моје *село*", а не: ја и моја јавта или опћина. Мера је пашњак цијеле опћине, а народ је зове *сеоска мера*. Ако кнез није по вољи цијелој опћини, онда га његово *село* тужи пред власти.

Овакијех примјера било је и у средњевјековној српској држави. По Новаковићу село старога времена једнако је са данашњом општином[1]). Према томе могло би се рећи, да је овај појам села доста стар. У народу је најобичнији назив за опћину *кнежина* или *јавта*. Већина данашњијех кнежина била је у почетку XIX-ог вијека оно, што се данас подразумијева под онијем обичнијем појмом села. То су била сеоца од осам, у најбољем случају до петнаест кућа. И тада нијесу то биле кнежине већ мала села. На мјесто данашњијех села биле су само неколике куће и већина је данашњијех села изведена из једне или двије задружне куће, које су прије сто година живјеле саме на томе мјесту. Има стараца који памте, кад у данашњијем селима од десет, петнаест па и двадесет кућа није било више него три, а највише пет кућа, а у опћинама десет највише петнаест. Када су у другој половини XIX-ог вијека кметови постали сигурнији и сталнији, села су се почела нагло развијати. И данас мјесто онијех села од десет до петнаест кућа имамо опћине од седамдесет до осамдесет кућа; мјесто онијех групица од двије три куће имамо села од десет до двадесет кућа. Ово је развиће ишло тако нагло, да они људи, који су запамтили ове опћине као мала села, не могу, да се одвикну од онога старога назива. Он се је одржао још и поради тога, што су обични народни називи јавта и кнежина од власти забачени, а уведен нов, у овом народу непознат назив опћина.

---

[1]) Новаковић Стојан. Село. Глас. XXVI с. 1. и 16.

За сада се ова појава може протумачити само на овај начин и она би била самостална, јер не би имала тако јаке везе са онијем примјером из старе српске државе.

Поред ова два примјера има случајева, да се селом називају и поједини дијелови села у оному обичном смислу. Тај случај долази, кад ове мале дијелове чине засебне, сасвијем одвојене и удаљене куће. Таке групе немају чешће више од три куће, а називају се *селом*; редовно имају своје засебно име, које је ријетко постало од имена породице, која у њему живи. Најљепши су нам примјери Љубишићи у билећској опћини. Љубишићи као село дијеле се на пет група и то: Карашевину (6 кућа), за Раич Гомилом (2 куће), на Њиви (2 куће), Селина (2 куће) и Кљен (3 куће). Свака појединa ова мала групица кућа назива се „селом.“ Шобадине имају 20 кућа, а дијеле се на 7 такијех „села“: Селина (4 куће), Потприсоје (4 куће), Голубинке (2 куће), Догања (2 куће), Латково Село (4 куће), Дубоки До (1 кућа), Љескови До (3 куће). Врбно село у опћини Анђелићима, дијели се на Горње Врбно, и Доње Врбно. То су два дијела истога села удаљена један од другога близу 1 Km. Кад сељак из Доњег Врбна иде у Горње, вели: „*Идем у горње село*“. У опћему разговору сељаци сматрају та два дијела као два засебна села.

Из овијех примјера види се готово јасно, што се назива селом у овому крају. Ако смо добро разумјели ове примјере, можемо о појму села у Билећскијем Рудинама извести ове закључке: *Селом се у Билећскијем Рудинама назива свако земљорадничко насеље, које је оштро издвојено и знатно удаљено од свакога другог насеља било села или вароши.* Број кућа не одлучује о појму села, исто тако у тому ништа не одлучује ни тип села.

Поред тога интересантно је питање, које се управо мјесто у сеоском удуту назива селом? Је ли то цио

сеоски удут? Јесу ли то куће сеоске или је то оно земљиште, на кому су куће? За ова питања може се навести примјер, који може бити неће потпуно одговорити на сва горња питања, али ће се, мислим, ипак донекле видјети из њега, које се мјесто у сеоскому удуту назива селом. Када се у јесен, зими или у пролеће дигне стока из села у брдо, за ту се стоку вели, да је у сеоскому удуту, а не у селу. Код стоке стално живи један дио чељади и за њих се вели, да „живе код торина" или стаја, а друга су чељад „остала у *селу*". Ако неко иде од торине кући, „иде у *село*". Ако ли пак неко изађе од кућâ на торине, питају га: „Како је у *селу?*" Из овога се види, да овај дио чељади не сматра, да је у селу и ако је у сеоскому удуту; селом се дакле сматра ближа околина око кућа. Из овијех примјера не може се ништа више поуздано закључити, и према свима њима изгледа, да се *селом називају сеоске куће, земљиште на кому су куће и можда најближи иради око кућа.*

Типови села. — Ко само једном пропутује ову област, видјеће, да овдје нема никакве једноликости у типовима села. Ту имамо села с раштрканијем кућама, гдје је ријетак случај, да се нађу три куће једна до друге, а имамо села, у којима су куће збијене у неколико група. Куће у тијем групама су тако густо збијене једна до друге, да се у већини случајева наслања једна на другу. Осим тога имамо села, која личе на мале херцеговачке вароши. Куће су у тијем селима збијене на једно мјесто тако густо, да су између њих само поједине авлије. На посљетку имамо села на прикрајцима котлина и већијех вртача, у којијех су куће поређане у један низ.

Села *разбијенога типа* обично су највиша села овога краја. То су села новијега постанка; у њима нема никако породица, које не би знале, одакле су се доселиле. Куће су разасуте без реда; негдје је удаљење из-

међу двије куће 50 m, а негдје није више од 10 m. Куће појединијех породица чине засебне дијелове, чешће су јаче збијене. У некијем од такијех села види се, да су куће старијих досељеника јаче збијене. Така су села око вишијех врхова, гдје има доста шуме и испаше, те се и становници више баве сточарством него земљорадњом. Куће се граде тако далеко једна од друге, како би се стока могла „суминути“. Такав тип имају поглавито хришћанска села, а каткад и села онога муслиманскога становништва, које тврди, да је поријеклом из данашње Црне Горе.

Овакијех села има данас врло мало и на путу су, да се претворе у тип села с неколико кућа. Такијех пријелаза може се видјети на више мјеста, а постају множењем породицâ, у којијех је ирадна земља збијена на једно мјесто. Као најбољи примјер села разбијеног типа види се на скици Меке Груде. На истој се скици види, да су се куће у појединијем селима почеле збијати у мање групе. Овога типа има поглавито у рудињској заравни сјеверно од Билећског Поља. У Завођу га нема никако.

Други тип чине она села, у којима су куће растурене у *неколико група*. То је најчешћи и готово обичан тип рудињскијех села. Највеће растојање између кућа је 5—10 m., а има доста случајева, гдје се куће зидом додирују. Таквијех села има поглавито на прикрајцима ширијех котлина и на заравнима, чије је дно посуто честијем вртачама.

Јављају се као карактеристични примјери у југоисточном углу рудињске заравни и то у: Богдашићима, Бијелој Рудини и Трновици. Идући југу у Завође постају све чешћа и јужно од Билеће има села само овога типа. Првобитно и ова су села била разбијенога типа. Прије педесет до седамдесет година у такијем селима биле су само по двије, три куће. Кад замислимо таква села *онда*

је већина села у Рудинама у првој половини XIX. вијека била јако разбијеног типа. То су за турскога времена била поглавито читлучка села, у којима су аге по својој вољи намјештали кметове. Поред свега тога, што је ага намјештао кметове на поједине читлуке, ипак није могао дати селима неки нарочити тип. Ирадна земља је била разбацана у појединијем долинама; ага је морао намјештати кметове у близини ирадне земље, те је и на тај тип имала утицаја највише природа земљишта. У равнијим крајевима ирадна је земља била сва на једному мјесту, али је било више ага и сваки је ага имао другога кмета, који је живио на његову читлуку. У такијем крајевима види се, да је тај факат, што је ирадна земља била подијељена на неколико читлука, јако утицао на тип села. Тако је стање било до Омер паше. Овај познатијем законом од 14. сефера 1276. (1859) забрани агама, да без нарочите кривице не предижу кметове са земље. Из онијех кућа, које се затекоше у то вријеме, развише се касније или села или мање групе кућа.

Поред овога типа има чешће села, у којијех су куће поређане у један *низ.* Таква се села редовно налазе на подножју стрмијех брда. Одстојања између кућа нијесу свуда једнака; каткад стоје у почетку у истом остојању неколике куће, па је иза њих у већему одстојању једна кућа или нов ред кућа, те низ изгледа као испрекидан. Такви низови кућа иду каткад дуж цијелог подножја брда или косе, те чине неку кривуљу, која по облику наличи на изохипсе брда, под којијем су куће. И код овога типа види се јак утицај земљишта.

Доста је ријетак тип села̂ збијенијех у један *чопор.* То су поглавито села, у којима живи становништво варошког поријекла. И по кроју кућа и по њихову размјештају та села личе на мале вароши.

Куће су у тијем селима веома збијене. Између кућа су гдјегдје и друге зграде, те су се у некијем селима почели образовати уски и криви сокаци. Испред некијех кућа су велике авлије са капијама, те су куће измакнуте са сокака. Главни излаз онијех кућа, које немају авлије није на оној страни на којој је сокак, већ на противној. Цио распоред кућа и домаћи живот у таквијем селима опомиње на мање херцеговачке вароши. Становништво таквијех села поријеклом је из Херцег Новога или из Рисна. То су рудињски Муслимани, који готово два вијека живе у Билећскијем Рудинама као тежаци и пастири, а варошки начин живота нијесу напустили. Одликују се особитом чистотом и љепшијем начином живота. Од осталога народа разликују се многијем турскијем ријечима. Чини се да су врло мало примили од околнога народнога живота, а остали народ примио је од њих многе ствари. Најбољи примјери овакијех села јесу Околишта на Бањцима и Хајдароџићи у Чепелици.

Често новије куће у такијем селима неће да се збијају уз старије куће, већ се измичу и тако један дио села чини разређен тип. На тијем се кућама види утицај околине и сточарскога живота. Прије окупације то су била најбогатија села, чије је становништво имало доста ирадне земље и лакше је живјело. Сада су та села осиромашила и становници се морају много бавити стоком. Села збијенога типа незгодна су за сточарство, те се новије куће размичу.

Поред овога има збијенијех села у један „чопор“ или групу, којима не треба тражити узрок у етничкијем особинама становништва, већ у природи земљишта и распореду сеоскога имања. То су села на косама и тјеменима брда. Чешће су са свијех страна опкољена ирадима, који су селу увијек на догледу. Таква су се села поглавито развила на агинскијем читлуцима. Најстарију кућу на то је мјесто поставио ага и из ње се касније

развило село. Како је около било врло мало простора за насељавање, морале су се новије куће настањивати уз старе, те се тијем урастањем новијех кућа развио збијен тип села. Овакав тип има Кривача на Планој, Ћурјен на Заушју и Боденик у билећској опћини. Ова се села разликују од збијенијех муслиманскијех села. Куће су без реда разбацане, нема нигдје онијех сокака, као у муслиманскијем збијенијем селима.

Врло је тешко одредити, кому од до сада испитанијех типова припадају поједини типови рудињскијех села. Она рудињска села с раштрканијем кућама у многоме припадају или старовлашком типу села или шумадискијем разбијенијем селима. Дањашња рудињска села не заузимају никада онако велике просторије као старовлашка села. И према свему ова села по типу се више приближују шумадијскијем селима с разређенијем кућама, него ли правијем старовлашкијем селима.

Рудињска села с малијем, збијенијем групама кућа веома подсјећају на тип власињскијех села у Србији. Разлика је само у томе, што су власињска села „на више брда или брегова, готово никад у долинама"[1]), а рудињска су села већином по равницама, каткада и по вртачама, а врло ријетко по бреговима и главицама. Куће у појединијем рудињскијем чопорима збијене су исто онако као у џематима власињскијех села.

Збијена села муслиманскога становништва заузимају најмањи простор као и села скопскога типа. Ова села су збијена као и мале херцеговачке вароши и у свему подсјећају на тип скопскијех села. Али ипак није сигурно, је ли ово прави скопски тип.

У најстаријем типу рудињскијех села види се јасно она народна тежња за оснивањем села с јако разбијенијем кућама. Исто тако и у муслиманскијем селима са збијенијем кућама види се јасно утицај варошке културе.

---

[1]) Dr. J. Цвијић, Антропогеографски проблеми Б. Полуострва ç. LXXIII.

Али видјели смо, како се ти типови постепено мијењају и прилагођавају природи земљишта и сточарскому начину живота. Дакле види се на тијем селима, како етничке особине народа попуштају пред природнијем силама. У Рудинама се не могу никако разумјети поједини типови села без тачног познавања природе земљишта. Једна од најглавнијих сила, која је од првобитног старовлашког типа стварала села с малијем групама кућа, је оскудица у плодној земљи. Још у почетку овога рада приказана је природа Рудйна̂ у најкрупнијим потезима. Овдје треба више истаћи оне особине земљишта, које су утицале на тип села̂. Видјели смо, да је земљиште у Рудинама састављено највише од једријех кречњака, на којима су јако развијене карсне особине. Такво је земљиште увијек покривено врло танкијем слојем хумуса, а знамо да се на такому терену образују љевкасте, карличасте и тањирасте утолеглице, које се називају вртачама. Те су вртаче често веома стрмијех страна, те већ од мале кише с њих потеку бујни потоци у дно вртаче. Цио је околни терен доста го̂ — обрастао врло кржљавом шумом и оштром травом. Преко љета настану јаке суше; сва се трава спржи, лишће на шуми пожути, а онај танки слој земље, што је прострт по кречњачкому терену, испуца тако дубоко, да се види кречњачки слој. Такве суше трају редовно цијелог љета, а одмах чим наступи јесен почне падати нагла и бујна киша с великом масом воде. Кад киша падне на оваку исушену и испуцану земљу, с тјемена брда и са страна вртача потеку бујни потоци, који понесу већи дио земље у оваке утолеглице. Ради тога су сва узвишења огољела, по њима већ не може ништа расти осим оштрога вријеска. Ако у некому равнијему крају има више овакијех вртача, онда су сви околни брежуљци голи, а земља је сва снесена на дна вртача. Једина се дна овијех вртача и већијех котлина могу обрађивати, а цијело остало зе-

мљиште стоји пусто. Ради тога је и плодна земља у овому крају доста ријетка и скупа.

Кад имамо пред собом слику области с такијем природнијем особинама, онда нам је јасно, да ће насеља такве области ићи за плодном земљом. Свака сеоска кућа мора бити у што већој близини ирадне земље, те се с тога већина кућа јавља у овакијем вртачама[1]). Колико су те низине удаљене једна од друге, у толико су и прве куће чиниле разбијенији и збијенији тип села.

Кад су се почеле куће множити и нове су се куће ради истога узрока насељавале у истој утолеглици. Климатске прилике и оскудица плодног земљишта одређивале су положај новој кући. Она је морала остати на сјеверној страни вртаче уз стару кућу, јер би на другој страни вртаче била на ударцу јакијем вјетровима; нова се кућа градила у највећој близини старе, јер је то био најзгоднији положај за надгледање и обрађивање земље. На овај су се начин настањивале и све новије куће, те смо најпослије добили од села веома разбијена типа село с малијем групама кућа.

Колико утиче природа земљишта на тип села, види се из тога, што у Херцеговини имамо највећа и најзбијенија села у онијем котарима, гдје има највише поља. Из статистичкијех бројева види се, да су највећа села у љубушкому и мостарскому котару. (Попречно на једно село дође у љубушком котару 77·1 кућа, а у мостарскому 48·7 кућа). Најмања су села у коњичкому и билећскому котару. (У коњичкому котару једно село попречно има 11 кућа, а билећскому 13·6 кућа[2]). Ако раз-

[1]) У овом крају најбоље рађа оно земљиште, што је у близини куће. То је ради тога, што се куће граде увијек у близици најбоље земље. Има случајева да је таква земља почела слабије рађати, чим се је кућа начинила на другому мјесту. Близина кућа даје земљи „питомину“ и поради тога свака породица гледа, да се настани у близини свога имања.

[2]) Ови се бројеви добију овако. Од броја кућа у цијеломе котару одбије се број пустијех и варошкијех кућа. Тај се остатак раздијели бројем села.

гледамо на карти терен овијех котара видјећемо, да прва два котара обилују великијем пољима, док је терен у друга два сасвијем кршевит и поља има врло мало.

Овакијем радом могли бисмо видјети, да сви котари у којима има доста поља, имају велика села. Већа су села и у Љубињу (једно село 33 куће), у Гацку (једно село 21 кућу) итд. Из истијех се бројева види, да највише села има у најкршевитијим котарима, а најмање у најравнијим. (Коњички котар има 197 села, билећски котар 154, љубињски котар 40, љубушки котар 52, а мостарски 80 села).

У онијем крајевима, гдје је сва ирадна земља била сконцентрисана око каква брежуљка, куће су ишле на тај брежуљак, да би могле у један мах прегледати цио ирад. И ови су брежуљци чешће на се прикупљали сеоске куће и давали збијен тип селу. Сељаци се увијек чувају, да не начине кућу на плодну земљишту, јер га има мало. Чешће се догоди, да је опет око плодне земље са свијех страна го крш, а само на брежуљку у средини ирада има простора за грађење куће. Пошто су и ти брежуљци доста малени и ту се осјећа оскудица слободна мјеста, те се куће збијају једна до друге и село добија збијен тип.

Често су стране каквог улегнућа врло стрме, те се морају куће насељавати на подножју такијех страна. Испред такијех кућа је дно вртаче — плодно земљиште, а иза њих су стрме стране, те се куће не могу насељавати около старе куће и начинити збијенију групу; нове куће у такијем приликама могу се насељавати поред старе куће с лијеве или десне стране и тако настаје низ кућа̂.

Чешће у котлинама, гдје има више простора за куће налазимо села, разбијена у више малијех збијенијех група. Ова појава чешће изненађује и види се јасно, да на тип такијех села није утицала природа земљишта. На тијем се селима могу увијек видјети утицаји климскијех

прилика, а чешће се може видјети, да се тип тијех села противи природи земљишта. У тијем котлинама има доста простора за насељавање села и разбијенога и збијенога типа, а ипак се јављају ове мале, збијене групе села.

Испитујући о старијим економскијем приликама такијех села за многа се може дознати ово: Некада је у такијем селима било више читлука и чешће се број такијех читлука подудара с бројем овијех група у селу. Осим тога чешће се зна, да све куће, које сачињавају таку групу, потичу од једне најстарије куће. Сваки ага на свому читлуку населио је једну породицу, начинио јој кућу и одредио јој положај. Кућа се је градила на прикрајку читлука. Првобитна су села била састављена од такијех кметовскијех кућа. Колико су читлуци појединијех ага били међу собом раздалеко, у толико су се и куће удаљавале једна од друге. Све новије куће морале су се збијати око старе, јер аги није било по вољи, да се куће одмичу од читлука. Поради тога све новије куће збијале су се на једному мјесту и тако смо добили она села у котлинама са малијем групама кућа.

Дакле села са збијенијем групама кућа *постала су на два начина:* 1.) *утицајем природе земљишта и* 2.) *утицајем читлука.*

Збијени тип онијех муслиманскијех села, што наличе на мале вароши, може се протумачити једино културнијем и етничкијем особинама самога становништва. Видјели смо, да је чешће сама природа земљишта подеснија за развијање разбијеног типа, а ипак се јавља збијен тип. Ја поред свега истраживања тому типу нијесам могао наћи већега узрока од етничкијех и културнијех особина самога народа.

4. Зграда, кућа, типови кућа и стаје.

Зграда или ограда. — Свака сеоска кућа у Бил. Рудинама има у близини комплекс имања, који је ограђен

дрвеном грађом или сувомеђином. Такво имање у близини куће обично се зове *зграда*, а негдје и *ограда*.

Без зграде се не може замислити сеоска кућа у Бил. Рудинама. То је обично најплоднији и најпитомији дио сеоскога имања. У њу се најприје сноси сва љетина, па пошто се ту оврше, развије и уреди, уноси се у кућу.

У згради разликујемо орницу, окрајке и дубраву. *Орнице* у зградама обично су најплодније и најпитомије земљиште, јер на њих чешће пада пепео, гној, комушке од кукуруза и др. Њива, која допире до кућњег зида, зове се *поткућница*, а оно земљиште, на кому је кућа, зове се *милће*. Ако је поткућница мала њива и ако на њу са стрехе кућне „капље", с ње се не дава ни цару десетина ни аги хак.

Око њива са свијех страна су *окрајци* на којима рађа сијено. То је обично стрмије и неплодније земљиште, које се не може орати.

На једном дијелу окрајка је *дубрава*, у којој се гоји церово дрвеће, које се из малена поткресава и пушта, да расте само у висину. Дрва из дубрава употребљавају се само за јапију и лијес[1], а ријетко за ватру. Добра дубрава у згради много се цијени.

Уз кућу је с једне стране *купусни врт с лучињаком*, а с друге *дувански врт*, у кому редовно расту неколико стабала шљива, јабука и дуња. Иза куће је *уљаник* с дубовинама пчела; и у њему расту неколика стабла воћака, а за пчеле се гоји цвијеће и мирисаве траве као: повратич, челина љубица, питоми пелин и руже.

Рудињска зграда одговара оному, што се у Шумадији назива окућницом. Главна би разлика била између њих та, што је шумадијска кућа обично у средини окућнице, а рудињска је на самому крају зграде. Рудињска је кућа редовно на каквому узвишењу при крају зграде,

[1]) *Јапија* је сав дрвени материјал у кући, а *лијес* велике греде, од којијех је атула и кључеви, што држе шљеме.

с кога се може најлакше прегледати цијело имање. Има неколико случајева, гдје се рудињска кућа налази у самој средини зграде. Врло често зграда опколи кућу са двије и са три стране, а само с једне стране остане слободан излаз.

Већ у овому се види тежња, да се што више имања групише око куће. Код кућâ с овакијем положајем чешће се може дознати, да је првобитна зграда затварала кућу само с једне стране, а они остали дијелови зграде да су јој касније придодани. Изгледа да сељак не гради радо кућу на овако затворену мјесту, јер ниједна новија породица неће изабрати за кућу оваков положај. У овому заокруживању имања око куће види се јасно тежња, да се све плодно земљиште обради. Код онијех кућа, које су са свијех страна опкољене плоднијем земљиштем, редовно се може видјети, да су са двије и три стране опасане зградом. Тако на примјер већи дио кућа у Задубљу и у Врбну начињен је на ниској коси, око које су са свијех страна њиве. Имање сваке поједине куће ограђено је једном грађом, те се такве куће налазе у средини зграде. Између поједінијех зграда остављене су уске *улице*, којима се приступа кући. Ове се улице рашире пред кућом у шири простор, на кому се обично музе стока. Међутијем зна се, када зграде некијех кућа нијесу стајале тако тијесно једна до друге; многе су од тијех зграда доцније проширивање, те је ради тога међу њима остао овако узак пролаз. Ово заокруживање имања око куће иде полако и постепено. Докле зграда опколи кућу са три стране, чешће постану од старе куће још неколике нове. И свака нова кућа тежи, да добије неки дио имања у згради и тако остаје поред свога дијела, у близини старе куће. Поради тога ријетко је наћи једну кућу, која би била овако опкољена имањем са три стране, редовно се у такому случају нађу уз стару кућу и још неколике нове.

Ово ширење зграде око куће не може напредовати, ако је кућа при страни каква кршевита брда. Интересантно је, да се и у такијем приликама може виђети покушаја, да се зграда прошири и с једне и с друге стране куће. Често се ту може видјети, како је с једне стране куће искрчен крш и начињен мали врт, који се доцније заједничком оградом припоји згради.

Зграда је у Херцеговини најчешћа у шумовитијем и кршевитијем крајевима; у великијем пољима је веома ријетка. (У Гатачкому Пољу нема је никако). Колико ми је до сада познато, ријетка је и у селима у Невесињском и Требињском Пољу, док је у осталијем селима требињскога и невесињскога котара доста честа. Изгледа, да се оваке зграде не могу развити у великијем карснијем пољима. У Билећскијем Рудинама зграду има свака кућа, само села Љубомирскога и Фатничкога Поља ријетко је имају; исто тако доста је ријетка и у Плањском Пољу. Интересантно је, да су у Завођу зграде много пространије и веће него у рудињској заравни. Тому је узрок, што су имања у Завођу у већијем комплексима, а у Горњијем Рудинама растурена су у поједине вртаче.

О *кућама* у Босни и Херцеговини писао је Dr. Мерингер, професор градачке универзе, двије расправе. У првој говори и о босанској и о херцеговачкој кући[1]), а у другој само о босанској[2]). Ни у једној се расправи ништа не говори о кући у Билећскијем Рудинама.

---

[1]) Пучка кућа у Босни и Херцеговини. Гласник Земаљског Музеја XI. 1899. с.187—236.

[2]) Die Stellung des bosnischen Hauses und Etymologien zum Hausrath. Von Dr. R. Meringer, o. ö. Prof. an der Universität Graz. Sitzungsberichten der k. Akademie der Wissenschaften. *CXLIV.* Увиђајући, да босанска и херцеговачка кућа није истога типа, писац их карактерише на страни 2. овако: „Das gesammte bosnische Haus ist ein Zweifeur - Haus, ein Küchen-Stubenhaus, wie ich bis jetzt genannt habe, indem ich dabei Backofen ganz absah, es gehört dem so genannten oberdeutschen Hause an, d. h. es enthält, wie dieses einen Herdraum *(kuhinja, kuća)* und einen Ofenraum *(soba)*. Das

Данашња кућа ове области чини једну цјелину с кућом у западном дијелу Црне Горе; разлике нема готово никакве.

На гатачкој кући више се осјећа утицај климе и природе гатачке. У Гацку снијег пада много већи и да не би својом тежином срушио кућу, гатачки сељаци граде на кућама високе кровове, како се на њима снијег не би могао заустављати. Ради велике хладноће свака кућа у Гацку мора имати собу, а тога немају никако сеоске куће у Рудинама и Хумнини. Много више сличности има рудињска кућа с невесињском. Кућа у југоисточнијем крајевима Невесиња потпуно се слаже с рудињском.

Интересантно је, да се осјећа знатна разлика између рудињске куће и оне у Дабарском Пољу. У Дабру су куће малене, већином од плетера и облијепљене блатом.

---

herzegowinische Haus dagegen ist ein einfeuriges, es hat blos eine Feuerstätte, gowöhnlich einen Kamin«.

У првој расправи писац је био погријешио, што је узео и босанску и херцеговачку кућу као један тип. На крају исте расправе то увиђа сам, а у задњој расправи помиње главне разлике између оба типа. Задњом реченицом у горњем цитату хтио је, да у најкраћијем потезима каже главне особине херцеговачке куће. Он класификује куће на основу огњишта. Међутијем та се класификација показала незгодна баш на самој херцеговачкој кући. Само приземне куће у Хумнини и у Рудинама имају један простор за ватру. Све куће у Гацку (и у Невесињу у новије вријеме), у хладнијим крајевима Херцеговине и све двоспратне куће у јужној Херцеговини имају два простора за ватру. Гатачка кућа има редовно *собу* са земљаном пећи и огњиште, гдје се куха. Херцеговачки чардаци имају више одаја и у свакој од њих гори ватра у оџаку. Осим тога Dr. Мерингер, кад је био у Мостару, могао је видјети, да свака кућа у Мостару има и *собу* и *кућу* (кухињу) као и босанска кућа. Главна разлика између босанске и херцеговачке куће је у материјалу, од кога је начињена и у правцу, у коме се развила. Босанска је кућа већијем дијелом од дрвета и развила се у хоризонталном правцу, док се на херцеговачкој кући истиче камени материјал и развој у вертикалном правцу (Dr. J. Цвијић, Антропогеографски проблеми Балканског Полуострва. с. *CVI—CXIV).* Према томе херцеговачка се кућа по типу много приближује кући у Црној Гори. Тип херцеговачке куће није свуда једнако заступљен. На њему се јако осјећа утицај терена и вегетације. Од Чемерна на сјевер почињу куће дашчаре, сасвијем друговачније од праве херцеговачке куће и могу се прије узети као један тип босанске куће.

Осим тога унутрашњост се куће у многоме разликује од рудињске и у свему подсјећа на хумњачку кућу[1]).

На избор мјеста за кућу у Бил. Рудинама јако утиче природа земљишта. Кућа је увијек на кршевиту мјесту, које се не може обрађивати. Осим тога увијек се гледа, да се кућа начини што ближе имања, на коме живи породица. Куће се граде на узвишенијим мјестима. У томе се види тежња, да се кућа уклони испред поплава̂. У овоме крају често вода из потајнијех извора поплави све њиве и да се не би кућа десила на таком мјесту, дижу је на мања узвишења.

Данас у Бил. Рудинама куће према разнијем облицима имају и разна имена. Најмања и најсиромашнија кућа зове се *колиба;* сва је начињена од плетера и покривена сламом. Приземна кућа с каменијем зидом и сламнијем кровом зове се *сламница*. Приземна кућа с каменијем зидом и плочнијем кровом зове се *полача*. Кућа на два боја, која је много дужа него шира зове се *чардак*, а кућа с два или више бојева, у које је ширина и дужина подједнака, зове се *кула*. Осим тога има кућа, која се дијели на два дијела: један је дио приземни, а други на два боја. Таква се кућа зове *ћелица* или *кућа на ћелицу*.

Према заједничкијем особинама могли би подијелити све врсте рудињске куће у четири типа: а) колиба, б) сламница и полача, в) ћелица и чардак и г) кула. Колиба је најпримитивнији облик куће и нема многијех ствари, којијех има на осталијем типовима. Сламница и полача потпуно се слажу у унутрашњему распореду, у зиду, у димензијама и цијелој конструкцији, а разликују се само у тому, што је једна покривена сламом а

[1]) И у другом је погледу Давар поред Борча најинтересантнија област у Херцеговини. У источном дијелу Дабарског Поља живи народ који се по говору и одијелу ни мало разликује од сељака у западном дијелу Црне Горе, а на западу долазе Хумњаци. Изгледа да су се овдје сукобила два правца селења један с истока, а други са запада.

друга каменом плочом. Чардак и ћелица имају разлике у димензијама, које изазива облик земљишта на кому су куће; конструкција, кров и зид потпуно је исти. Кула се разликује од чардака и ћелице тиме, што има и дужину и ширину једнаку и што је у вертикалном правцу више развијена.

Колиба. — Најпримитивнији тип рудињске куће, који се је до данас очувао, је колиба. То је кућа, у које је шљеме уздигнуто од пода једва 3 ½ m. Цијела јој је грађа од дрвета и од сламе. При земљи је облика цилиндричног, кров јој је у доњој основи четвероугласт, а горња је основа сведена у ивицу (шљеме).

Та се кућа гради овако: Побије се у земљи у једному кругу неколико колаца, који се до 1½ m висине оплету прућима. На тај се плот положе са свијех страна дрвене греде, које се зову *кључи*. Те су греде на врху рачвасте и држе *шљеме*. Да би шљеме могло држати кров, подупре се *совом*, која је у под куће побијена. По тијем се кључима оплете плот и онда се цијела кућа од дна до врха поšије *кровом* (ржаном сламом).

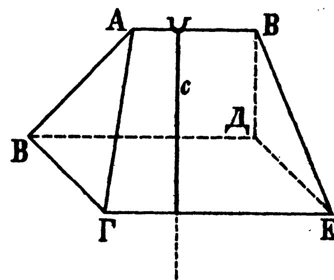

(Сл 1).
АВ — шљеме
ВДЕ, АВГ — сомић или ластавица
АВВД — бедреница
Ес — соха

Кров се меће на колибу у малијем снопићима и веже се *шавкама* или *пошиваљкама* (ракитом или сламнијем ужима) за кључеве. По крову се чешће метне колаца, који се гдјегдје зову *притисци* и чувају кров од вјетра. Врата су врло малена, немају кашто више од 1 m висине. Затварају се *љесом*, која је исто тако пошивена кровом. Уз колибу има врло мало зграда, а авлије нема никако. Унутрашњост се састоји само од једног простора, а на сред тога простора је мало огњиште, на кому се никада не

смије ложити већа ватра. И комастре[1]) су ријетке у такијем кућама. Мјесто комастара кашто служе два камена ступца поред ватре или двије сове, на које се међу суди, кад се куха. У колиби нема ниједног објекта, што га имају остали типови кућа. Под је од земље и потпуно раван, нити има кревета, ни банка, ни пријеклада, ни буџака. У њој се сједи на *трупини*, то јест на краткој, дебелој греди, која се приноси госту, да не би сједио. на самој земљи. У колиби нема никаква знака од преграде нити од тавана.

Ово је данас најпримитивнија форма рудињске куће. Колибе се данас већином употребљавају за стоку; а у њима је каткад мљекар или жрвне. Чељад станују у њој само у извјеснијем случајевима; највише кад се која породица из задруге одијели, па не може брзо да начини бољу кућу. У овакијем су кућама некада становале све сиромашније и инокосније породице. Ово су некада биле једине куће сиромашнијех кметова.

Али према свему овоме види се, да овај тип куће не може бити онај првобитни тип куће. Колиба је много савршенија од сибар̂а̂, крива̂ча̂, дубирога̂ и саварда̂ка̂ у Црној Гори и Србији. И према свему чини се. да је овај народ сасвијем изгубио овај најпримитивнији тип куће. Има извјеснијех знакова, по којима би се могло рећи, да је народ знао и за једну примитивнију врсту куће. Интересовало ме је, да дознам, какву би кућу народ градио у извјеснијем приликама, гдје се не би имао на ништа друго обазирати, него да што прије подигне себи кров више главе. Тијем испитивањем дознао сам: Прије педесет година, кад је у селу Панику ага протјерао једног сељака с читлука, овај начини у грабовини *савардак*[2]). Кад су се Рудињани 1875. године побунили и побјегли у

[1]) Комастре, вериге.

[2]) Прича се, да је тај сељак био ожењен Црногорком и она га је научила, како ће начинити савардак.

Бањане, куће су им биле савардаци. Исто тако када су се вратили из Црне Горе и нашли попаљене куће, градили су ове савардаке. Сељаци веле, да су то онакви исти савардаци каквијех данас има у сјеверној Херцеговини. Ја сам гледао ове савардаке на Чемерну и они се потпуно слажу с описанијем савардацима у Дробњацима. Дакле народ у Бил. Рудинама зна и за ону примитивнију форму куће. Је ли то успомена на старију народну кућу или је доцније примљена из планинскијех крајева, не може се утврдити.

Сламница и полача. — Од колибе је много боља и згоднија *сламница.* Осим каменога зида сламница се од колибе разликује и већијем димензијама. Осим тога под у сламнице није округао, већ четвороугаон. Врата су дрвена и много пространија него у колибе. Шире стране у сваке куће зову се *бедренице*, а уже *ластавице* и *сомићи.* Ластавицом се зове краћи зид куће, ако је потпуно изведен до шљемена. Такав зид има облик петероугаоника. Кућа, у којој је зид изведен на ластавицу, има само двије стране крова. Ако су сва четири кућна зида изведена до исте висине, онда кров кућни има четири дијела; ужи дијелови таког крова зову се *сомићи.* Зид у сламница није никада изведен на ластавицу, а у полаче јест увијек. Унутрашност је исто тако сасвијем другачија. Под је од калдрме, огњиште од камена. Око огњишта су камени *кревети*, на којима спава чељад. Кревета има поглавито у далматинскијем кућама (особито у Жупи и Конавлима). У Опутној Рудини и у Бањанима нема по два кревета као у Билећскијем Рудинама, већ само један. Тога има у онијем селима Билећскијех Рудина, која су на граници Црне Горе. Ову појаву сељаци приписују утицају из Црне Горе, јер, веле, у једном дијелу Црне Горе нема никако кревета, пошто Црногорцу кревет изгледа као гроб у кући. Изнад огњишта је камена плоча, која се зове *банак*, а под њим

је *буџак* или *лужњак* за згртање пепела с огњишта. Они камени ступци, који држе банак, зову се *пријекладu*. Огњиште је ограђено танкијем каменијем или дрвенијем појасом, који се зове *околиш*. Та ограда око огњишта има облик паралелограма, и чешће се мање стране околиша зову *доњи пријеклад и горњи пријеклад*. Буџак или лужњак зове се гдјегдје и *кутара*. У сламници се разликују два простора: *доња кућа* и *горња кућа*. Та су два простора одвојена плотом, који ријетко иде преко цијеле куће; каткада само једна греда, која се пружа с једног зида на други, раздваја ове просторије. У доњој кући одмах при зиду је дрвена *полица*, на којој стоје кућни суди.

Ова греда и овај мали плот први су почеци двоћеличне куће; они су само мали почетак презиђивања. Чешће се овај плот облијепи кречом, и изгледа као прави зид. С једног зида на други положени су велике греде — *стеге*. Поврх стега дођу чешће по неколике даске, које највише служе за то, да варнице (искре) с ватре не би запалиле сламни кров. Те се даске називају *черјен*. У черјену видимо прве почетке тавана Увијек су за черјен везане *комастре* (гвоздене вериге), о које се вјешају судови, кад се штогод куха. Черјен је у горњој кући и то над огњиштем и креветима, у доњој кући нема черјена. На стегама стоје житни *кошеви* и *амбарови*. У многијем сламницама стеге су подупрте сохама, које су побијене у кућни под.

Испред сламнице нема никад ограђена двора. У селима на високијем брдима сламнице имају врло висок и стрменит кров. Такав се кров гради, да се на њему не би устављало много снијега. У сјеверном дијелу Билећскијех Рудина на сламницама гдјегдје има *притремак*, који се много разликује од притремка на полачама и чардацима. Притремак на сламницама настане, кад се стреха ниско спусти на оној страни куће на којој

су врата. Притемак се спушта нарочито ради тога, да вјетар не би угонио кишу у кућу. Интересантно је, да Муслимани ријетко стануjу у сламници и у колиби; то су куће најсиромашнијег хришћанског становништа.

Сламни кров веома је незгодан на кућама, у којима ватра гори на отворену огњишту. Ради тога многи сељак скине сламни кров са сламнице, па метне плочу и добије *полачу*. Многе се сламнице разликују од полаче само у крову, иначе је цијела унутрашност иста. Има сламница, које немају онијех озиданијех кревета ни банка, и у којијем је цијела унутрашност равна. То је примитивнија врста сламница, и оне се дакле разликују од полача осим крова још и у унутрашњем распореду. Ја сам узео сламницу и полачу као један тип куће, јер их већина данас има све исто осим крова. Осим тога већина је овијех сламница на путу, да се претворе у полаче, и многе су начињене само зато, да временом постану од њих полаче. Многе данашње сламнице прије године 1875. биле су полаче, и у буни им је изгорио кров. Послије сељак није могао да удари на зидине камени кров, пошто је скуп, него је ударио сламни, и данас су то сламнице. Има и овијех случајева. Неки сељак науми да гради полачу, па озиђе зидове и унутрашност. Ако случајно изда љетина, те не може да плати трошак за плочни кров, покрије кућу сламнијем кровом. Овака сламница чека прву роднију годину, да метне на се плочни кров и да постане полача. На овај начин она првобитна сламница смијешала се је с полачом. Старије полаче биле су само до пола покривене плочом, а горња је половина крова била од сламе. Све полаче имају зид изведен на ластавицу, а све старије сламнице на сомић. Ове новије сламнице имају зид изведен на ластавицу као и полаче. Полача је већ одавно позната у народу. Народ вели, да су само оне куће странога поријекла, које се с клаком (кречом)

граде. И збиља видимо, да су све старије полаче и сламнице грађене без креча. Мало је чудновато име полача и чини се, да је романског поријекла[1]).

Ако је та ријеч романског поријекла, онда би се много шта могло дознати и о поријеклу оне унутрашње грађе у полачи, која у свему личи на унутрашност приморске куће. И ово се питање може ријешити само онда, кад се проучи кућа и у осталијем областима Херцеговине.

У сламницама и полачама обично нема никаквијех оштро издвојенијех преграда; цијела унутрашност има само један простор. У новије вријеме има полача, које имају исте просторије као и чардаци. Тога нарочито има у задружнијем кућама. Такве су полаче *тарабама* издијељене на неколико дијелова и имају ове просторије: аралук, огњиште и ћилер, исто као и у чардака. Огњиште заузима готово половину цијеле унутрашности, и у њему је банак и кревет. Остали дијелови куће служе за оставу и за млађе задругаре. Таква полача представљена је у хоризонталном пресјеку на слици 2. У Завођу полача нема никаквијех призидака, док у Горњијем Рудинама полаче имају каткада *притремке* и *кокошаре*. У притремку се обично држе дрва, љети се ту вечерава и сједи у вече. И притремак и кокошињак је призидан уз кућу, па је кров спуштен на њих. Полача с притремком и кокошињаком у хоризонталном пресјеку види се на слици 3.

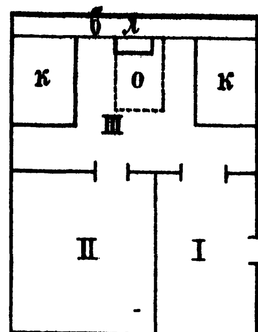

Сл. 2.

I аралук
II ћилер
III огњиште
к) кревети
б) банак
о) огњиште
л) лужњак.

[1]) У Даничићеву „Рјечнику из књиж. старина српских“ спомињу се полаче зидане. Какве су то биле куће, не може се ближе одредити.

Колиба, сламница и полача су приземне куће. Од њих се разликују двоспратне куће или куће на два боја, које се међу собом разликују према димензијама и унутрашњој подјели. Према спољашњијем димензијама разликујемо кулу од чардака и ћелице. Кула је у хоризонталном пресјеку квадрат, а чардак и ћелица веома дуг паралелограм. Осим тога кула има увијек више од два боја, а чардак и ћелица само два. Међутијем унутрашњи распоред појединијех бојева на кули има много сличности с распоредом на горњему боју чардака. Ћелица одступа у томе и од чардака и од куле; у њој нема онијех истијех просторија као у чардаку и кули, а има нову просторију — приземни дио или праву ћелицу. Поред свега тога ћелица се не смије сасвијем одвајати од чардака, јер оне разлике у унутрашњем распореду нијесу особине засебнога типа, већ варијације, које су настале на чардаку услијед друкчије природе земљишта.

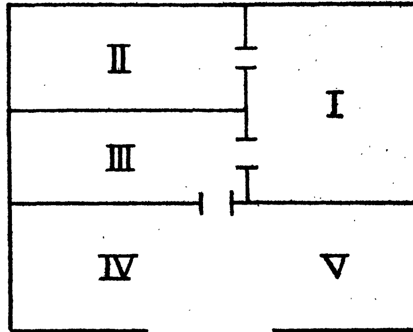

Сл. 3.

I огњиште
II ћилер
III аралук
IV кокошар
V притремак.

Чардак. — Чардак је већа двоспратна кућа, начињена од камена, много веће дужине, него ширине. То је шири појам чардака. У ужем смислу чардаком се назива само горњи бој те куће. Чардак је перзијска ријеч; к нама је могла доћи и прије Турака, а могли су је и Турци донијети. У Шемсудинијеву рјечнику код имена чардак пише ово: чартак или чардак (чар = четири; так = свод), значи: 1) ћошак (павиљон) састављен од четири свода; 2) одрња, с неколико сту-

паца, по којој расту повијуше (биље); 3) колиба чувара или вртара, начињена од шушљака; 4) одрља за лозу[1]). Осим тога чардаком се у Билећскијем Рудинама и у Гацку зове и најгори горњи бој куле, у ком се за вријеме врућине одмара и расхлађује.

Међутијем у Буковини чардаком зову финансиску стражарницу и сваки балкон на кући[2]). Видјећемо, да су најстарије данашње чардаке у Билећскијем Рудинама градили Муслимани на својијем читлуцима, у које су излазили љети на теферич. Дакле и у Рудинама чардак првобитно није био стајаћа кућа, већ агинска љетња кућа за тефериче по читлуцима. Старији чардаци у Билећскијем Рудинама имају редовно авлију, која је ограђена високијем зидом; новији чардаци хришћанског становништва немају никакве авлије. Ове су авлије остале још од ага. У свакој авлији ага је има полачу, у којој су становали кметови. Осим тога и у појединијем угловима у авлији била је каткад и гдјекоја колиба, у којој су везани коњи и говеда. У старије вријеме чешће је у истој авлији било и јањило за ситну стоку. На средини сваке старе авлије стоји и данас «бињекташ камен«, с кога се узјахивало на коња.

Већина чардака има двоја врата и то једна на изби при земљи, а друга на другом боју с противне стране. На горњи бој излази се *басамацима* (степеницама), који су призидани уз сами зид. Кад се простор на врх басамака озиђе и покрије, онда имамо *притремак*. Притремак се обично гради ради тога, да вјетар не би угонио кишу кроз врата. У осталом служи као и онај притремак код полаче. У муслиманскијех кућа овај ограђени простор на врх басамака затвара се дебелијем вратима. Такав се притремак у Муслимана зове *кулица* или

---

[1]) По преводу еф. Мустафе Скопљаковића имама биоградскога и М. Чемерикића, студ. фил.

[2]) Према саопштењу г. Dr. Е. Томовића, љекара у Фочи.

софица. Кулица се данас гради само зато, да би биле женске што више заклоњене од туђинскијех погледа. У старије вријеме служила је за одбрану У зиду кулице остављене су биле *пушкарнице*. Из те се је кулице бранило, кад би когод навалио на кућу. Кулица није била озго покривена као притремак. Овакијех чардака с двама вратима има и у Муслимана и православнијех Хришћана. Осим тога чардаци некијех муслиманскијех породица имају само једна врата и то на изби, а из избе воде обично дрвени (а некад камени) басамаци на горњи бој. Дакле једни чардаци имају басамаке на извану и према томе двоја врата: једна у избу, а друга на чардак; а други чардаци имају басамаке унутра, и само једна врата с извана.

Каткада су врата за избу пробијена у самијем басамацима, и тада су обоја врата на истој страни и стоје једна поврх другијех. Доњи бој готово никада нема преграда, обично се ту спраћа стока. У богатијих кућа у избу се веже крупнија стока и тада су уза зид начињене дрвене *јасле*. У сиромашнијих Муслимана у изби је *мутвак* или *готовећа кућа*. Горњи бој има редовно *аралук* или *хгаралук*. То је простор међу вратима из кога воде посебна врата за свако одјељење. На аралуку се обично сједи љети према отворенијем вратима. На горњем боју највеће су просторије *одаје*. У једној је одаји оџак, и она се негдје зове *оџаклија*, а негдје *башкалук*. Та је одаја код Муслимана увијек прострта ћилимима, а уза зид су јастуци, испуњени вуном. Кад се улази у ту одају, скида се обућа и сједи се прекрштенијех нога. У другој је одаји огњиште, и ту се готови јело. Хришћанско становништво зове ту одају *огњиштем*, а у Муслимана је то *кућа готовећа* или *мутвак*. Осим тога у чардацима има малијех одјелења, у којима се никако не ложи ватра и која служе само за оставу. Таква се просторија зове *ћилер*. То је обично најмања

просторија на горњем спрату чардака. У ћилеру се ријетко спава и то истом ожењени задругари. Одаја може бити више и у свакој гори ватра у оџаку. Пошто је таван од дасака, изидан је до 30 cm висине *набој*, на коме гори ватра. Тај набој Муслимани зову *оџактер*. Изнад набоја у висини од 50 cm начињен је у облику преполовљена конуса *оџак*, који хвата дим и проводи нарочитом шупљином до крова. Унутрашност те одаје у Хришћана је сасвијем једноставна; нема никаква намјештаја осим неколико сандука. Неке муслиманске куће имају на аралуку или у одаји дрвене стелаже при једноме зиду, које се зову *мусандере*. Мусандере имају одјељке, а сваки одјељак затвара се с два *капка* (дрвена врата). У мусандерама обично стоје спаваће хаљине. Врло високо, под самијем таваном, около на сва четири зида начињена је дрвена полица, на којој стоје суди. Та се полица у Муслимана зове *серђени*. У самоме зиду начињени су у облику прозора *долафи*, који су са спољашње стране зида зазидани; у њима стоје ситније ствари и кавени суди. У старије вријеме, док се је још оружје носило, у муслиманскијем одајама били су у зиду дугачки *чивилуци*, о којима је висило разно оружје.

Сваки одјељак у чардаку има *пенџере*. У муслиманскијем кућама у сваком одјелењу има пенџера и обично су сви на једној страни, те не може бити велике промаје, кад се врата отворе. Новији чардаци хришћанског становништва имају исто тако пенџере, али су једни према другима, те вјетар увијек дува кроз такве одаје. У богатијих сељака прозори су стаклени, а у осталијех се затварају дрвенијем капцима. Осим тога у муслиманскијем кућама у зиду је издубљен простор у облику преполовљена цилиндра. То је *хаманџик*, у коме се чељад купа, умива и абдес узима. Вода из хаманџика иде кроз зид ускијем каналом, па се на извану циједи низа зид. У старије вријеме онај прозор, што је

више избенскијех врата имао је *поклопац*, иза кога се је домаћин могао заклонити, пазати и пуцати на онога, ко би хтио обити избенска врата. Поклоцац се градио овако: испод прозора више избенскијех врата учврстила би се два камена ступца. На те ступце метнуо би се у приличној даљини од прозора камен, висок колико и прозор. Човјек с такога прозора могао је гледати доље, а да њега нико не види са стране.

Поврх одаје је други таван од дасака, који је над аралуком прокинут. Простор поврх тога тавана зове се *шиша* и на њој су кошеви са житом. Изнад шише је камени *кров* с дугијем стрехама. Стреха стоји на хоризонталној *тетиви* или *стреалуку*, а ову држе кратки ступци, који су побијени у зид. Ти су ступци зову *подупорњи*, *ћустеци* или *пантали*, а виде се лијепо на слици чардака из Чепелице. Чешће је стреха сувише спуштена и зове се „нанешена стрева". У чардака и у ћелица кров је изведен увијек на ластавицу. У старије вријеме муслиманске куће имале су на крову изидан простор, који се звао *калкан*, *метериз* или *шанац*, а служио је за одбрану од непријатеља. Метериз је био четвероугласт, и имао је облик кулице, на којој су били мали отвори, *пушкарнице*. Тијех метериза нема већ у Рудинама, премда их је имала свака муслиманска кућа прије окупације.

У устанку од г. 1875. готово све су куће попаљене. Када су послије окупације те куће зидане изнова није било потребе, да се метеризи на њима граде. Данас их нема у Билећскијем Рудинама, а има их око Требиња, гдје муслиманске куће нијесу попаљене. На некијем чардацима на Планој види се *назидак* изнад другог боја. Такав је чардак најприје имао само два боја, па се је касније горњи бој за половину своје висине уздигао, и данас има два и по боја. Овај призидани дио зове „назидак". У њему је *ћућа готовећа* или *мутвак*. На крову

чардака су редовно два *димњака* или *оџака*, који својијем кројем много наличе на шумадијске капиће, само што су оџаци од камена, а ови од дрвета. Оџаци су четвероугласти, на врху покривени плочом с малом каменом пирамидом.

Све ове ствари, што их има чардак, може их имати и ***кућа на ћелицу*** или ***ћелица***. Од чардака се она разликује само унутрашњијем распоредом. Та разлика настане, кад се чардак гради на стрму земљишту, на кому се не може начинити двоспратан чардак. Има два дијела. Први је дио на један бој, у њему је огњиште и зове се ћелица; други је дио на два боја. Доњи бој другога дијела зове се изба, а горњи „чардак“.

Према народном казивању у старије вријеме чардаке су у Билећскијем Рудинама имали сами Муслимани, а хришћанско становништво нити их је имало, нити их је умјело градити. Најстарији чардаци и њихове развалине нијесу старији од муслиманског досељавања у ове крајеве. Нема ниједног трага од старијих чардака, за који народ не би знао, ко га је градио. И за све те старије чардаке и њихове остатке народ прича, да су грађени по налогу неког аге или бега. У хришћанског становништва чардаци су се почели јављати послије задње куге. Дотле је већина ага рудињскијех имала чардаке на читлуцима, а многи су и редовно становали

У вертикалном пресјеку та кућа има овај облик:

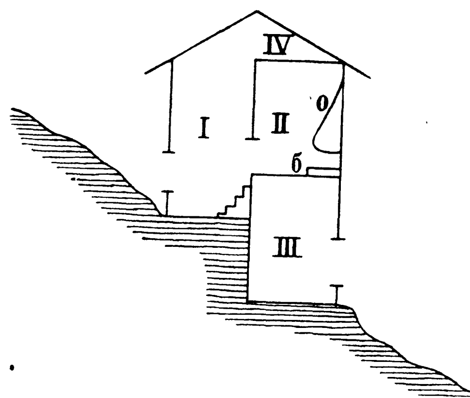

I ћелица
II чардак
III изба
IV шиша
о оџак
б набој или оџактер

у њима. За вријеме куге аге се разбјежаше са села и више се не вратише, те чардаке оставише кметовима. Многе хришћанске породице добиле су чардаке на овај начин. По познатом аграрном закону од 14. сефера 1276. (1859.) ага је морао своме кмету начинити кућу. Пошто су многи бегови имали ове чардаке на читлуцима, предадоше их кметовима, да не би сувише трошили. И на тај су начин многе хришћанске породице добиле чардаке. Истина и прије тога неке имућније хришћанске породице (као Зотовићи у Љубомиру и Гаћине на Мекој Груди) имале су куле или чардаке, који су били подигнути по угледу на Турке. И поред тога може се рећи, да су чардаци у старије вријеме били искључиво муслиманске куће.

Али ипак мучно је за сада тачно одредити, је ли то сасвијем страна кућа, на који је начин унесена у ову област и који су главни носиоци овога типа. Dr. Мерингер на херцеговачкијем кућама види утицај романске куће, али не каже, на којој се врсти кућа то највише осјећа[1]) и у чему се то осјећа.

У другијем областима српскога народа често су поједине типове кућа преносили поједини мајстори у друге области. Познати су босански мајстори Осаћани, који су били једини мајстори кућа шиндралија у западној Србији. Сличне мајсторе имала је и Херцеговина. То су чувени Поповци, који се и у народнијем пјесмама спомињу. Прије тридесет до четрдесет година то су били једини мајстори чардака и кула у Билећскијем Рудинама. Сваки Рудињанин, кад је хтио нешто с кречом зидати,

[1]) Сигурно је, да се ти утицаји не опажају на свима типовима једнако. Камени кревети ишчезавају према сјеверу, а у Далмацији (у Жупи и Конавлима), веома су чести. Куће у јужној Херцеговини немају пећи (до најновијег времена); загријавају се оџацима или каминима исто као и у Далмацији. У сјеверније̂м областима Херцеговине оџаке замјењују пећи. Све ово указује на заједничке особине херцеговачке и далматинске куће. Може ли се у томе видјети утицај романске куће, не може се ништа за сада рећи.

звао је Поповце. И све старије чардаке, куле и чатрње зидали су Поповци. Они су ишли на радњу у малијем четама. Старјешина им се звао *неимар*, а остали су се звали *мајстори*. Неимар се годио с Рудињанином и за се и за другове. Обична је плата неимару била по 5 гроша дневно с храном, а мајсторима по плета (4 гроша) с храном. Поред Поповаца такве су куће у Билећскијем Рудинама градили Мокрињани али врло ријетко. Ови су мајстори градили како муслиманске тако и хришћанске куће. Интересантно је, да Поповци ни Мокрињани нијесу давали нарочити план кући. Обично би се домаћин с неимаром погодио, да му начини кућу према плану неке куће у Требињу или у опће неке већ начињене куће. Неимар је морао сам отићи и добро разгледати ту кућу, па кад би се обвезао, да умије начинити такву кућу, ступио би у погодбу с домаћином. О прозорима, вратима и другијем мањијем радњама одређивао је сам домаћин. Ови су мајстори градили највише куле, чардаке и чатрње, а само кадкад полаче. Они су умјели и зидати и сву дрвену јапију срезати. И према народном казивању и према свима знацима чини се, да постанак и распрострањење рудињскијех кућа није тако везано за ове мајсторе; колико се за сада може нагађати, чини се, да ће на типовима херцеговачке куће бити разноврснијех утицаја од земљишта и странијех култура.

Кула. — Сасвијем је риједак тип куће, који се зове кула. Има више сеоскијех опћина, у којима кула нема никако. Чардака данас има у свијем селима рудињскијем, а кула има само ондје, гдје су били муслимански читлуци или куће. И нема данас ни једне куле у Б. Рудинама, коју нијесу градили Муслимани. Народ је данас не гради никако и она је била знак силе и господства. За неке куле на Баљцима зна се, да су биле војничке карауле и послије су куповином прешле у руке сељака.

Од чардака се разликује мањом основицом и много већом висином. Основица јој је готово увијек квадрат. (Може бити мале разлике у дужини и ширини основице. Дужина и ширина стоје као 12 : 10 или 10 : 9). Ове су куле сасвијем незгодне за задружне куће. Многе породице, које су купиле од ага куле, прошире их на једној страни, те кула добије облик чардака веће висине. Има више *бојева* (или како се у народнијем пјесмама вели подова.) У најдоњему је боју *изба*, која је уређена као и она на чардаку. Степенице с врло великијем бројем *скалина* воде на други бој. На врх степеница је простор, ограђен зидом до 1 m висине, који се зове *околица*. Тај је зид с унутрашње стране засјечен, те се на њему може сједити. Унутрашњост другога боја уређена је исто као и у чардаку, само нема онолико преграда као и у чардаку; увијек има аралук и оџаклију, а остали се дијелови нијесу могли развити поради уска простора. Има више бојева, а сваки је уређен као и други; најгорњи се бој у Муслимана зове *чардак*. Види се, да се је овај тип развијао само у вертикалном правцу, те је ради тога хоризонталан развитак појединијех бојева закржљао.

Степенице с извана воде само до на други бој, остали бојеви спојени су унутрашњијем дрвенијем степеницама, које иду с аралука на горњи бој. Више свакијех степеница таван је прокинут и затвара се дрвенијем капком.

Шематски пресјек другога боја у кули.

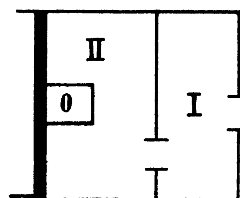

I аралук
II оџаклија
O оџак.

Пенџери су на кулама врло малени. Кров је изведен на ластавицу, ређе на сомић.

Интересантно је, да се у народнијем пјесмама кулом називају куће српскијех великаша из средњег вијека. Чешће народна пјесма куће појединијех јунака и царева назива *дворима*. Врата на дворима зове

капијом, кроз коју се улази у „мермер авлију“. Спомињу се у дворима „танки чардаци“ и „бијела од камена кула“. Спратови куле зову се „подови“ и из многијех стихова види се, да је било више подова. Према томе чини се, да ове куле нијесу служиле само за одбрану. Редовно се спомиње, да у њима сједи сам господар (цар или војвода), а види се, да се је у њима и ноћивало. То се види из овијех стихова:

Сам га царе с куле угледао[1])
— — — — — — — — — —
Изведоше лијепу ђевојку
Изведоше на *кулу високу*
Турише је поду највишему.
Кад је било ноћи у поноћи,
Стаде граја куле на висину,
Тад се краде краљица госпођа,
Она се краде *од пода до пода*
Док изљезе поду највишему[2]).

Из овијех се стихова види, да су и ове куле биле развијене у вертикалном правцу, јер имају више спратова, који се зову подови: биле су уске основе, јер их народна пјесма назива „танке“ или „танане“ куле. Све те особине имају и рудињске куле, само што се ове јављају одвојено и засебно без двора, чардака и тимара, који се редовно спомињу у народнијем пјесмама уз кулу. За данашње је куле и то карактеристично, што су и то првобитно биле куле наше властеле под Турцима — аґа и бегова; за многе се такве беговске породице зна, да воде поријекло од неке старе српске властеоске породице. Чини се, да би ове куле могле бити неки остатак од старе српске властеоске куће.

Споменули смо да имамо шест врста сеоске куће у Билећскијем Рудинама, које смо свели у четири типа.

---

[1]) Вук. Стеф. Караџић: Срп. нар. пјесме II. Змија Младожења. 92.
[2]) Ibid. 234—241.

Код овијех типова важно је то, да се ни један тип, ниједна врста не јавља потпуно самосталан; сваки тип и свака врста има заједничкијех особина с осталијем. Новије сламнице имају исту унутрашњост с полачама, а ове су гдјегдје примиле унутрашњи распоред чардака и почеле су се у хоризонталном правцу развијати. Ћелица изгледа као нека варијација чардака, а кула има донекле унутрашњи распоред на чардаку. Осим тога полача, ћелица, чардак и кула имају потпуно исту конструкцију и исте ствари на крову. Кад се све ове заједничке ствари проматрају, чини се као, да се један тип развијао из другога; свака врста и сваки тип изгледа као један ступањ развића, који служи само за пријелаз другому ступњу. У тому случају колиба би била почетак, а чардак и кула врхунац развоја. У тому случају морала би се она свака заједничка ствар код појединијех кућа јавити прије, него би се та врста куће развила до савршенијег облика. Али врло је тешко утврдити прву појаву оваквијех заједничкијех ствари и ради тога тешко је испитати, јесу ли се ови поједини типови постепено развијали један из другога. Код појединијех типова (као код колибе, сламнице), и код полаче, чини се још вјероватније да се поједини тип усавршавањем развио из другог. Код полаче и чардака нема такијех знакова. Оне сличне ствари у унутрашњем распореду у свијем испитиванијем случајевима су нове и за сада нема знакова, по којима би се могло вјеровати, да се је чардак развио из полаче. Чардак и по имену и по главнијем носиоцима опомиње на страно поријекло и по народнијем пјесмама било га је на Балканском Полуострву прије Турака. Кула је по свој прилици постојала и у средњему вијеку. Може бити ова ће се питања моћи ријешити, кад се упореде ове куће с кућама странијех народа, који су на културни живот Балканскога Полуострва имали утицаја.

Опажа се да код неразвијенијих типова превлађује дрвена грађа и сламни кров, а што се кућа развија у хоризонталном и вертикалном правцу, све више превлађује кречна радња и камени материјал. Колибу и сламницу а можда и полачу можемо и по конструкцији и по материјалу издвојити као старије стање од чардака и ћелице, који су за ову област и по постанку и по конструкцији сасвијем нови. Главна обиљежија старијег стања јесу ова: *куће зидане без креча*; *кров изведен на сомић, а не на ластавицу*; *куће се развијају у хоризонталном правцу*; кров је највише *сламни*, само је на полачама *плочни* и то на старијим полачама није цио плочни већ само до пола а од пола је сламни; *шљеме кућно редовно држе двије дебеле сохе, побијене у самој кући.* Да је ово старије стање види се и по томе, што су сами Рудињани умјели градити и колибе и сламнице и полаче, док су за ћелице, чардаке и куле добављали мајсторе из Попова и из Боке.

Куће новијега стања *зидане су редовно кречом*; кров је изведен на ластавицу; *куће се развијају у вертикалному правцу, те је најдоњи бој сасвијем напуштен.* На чардацима и на кулама се јављају карактеристични *оџаци*, који много личе на шумадијске капиће. *Оџаке немају ни полаче ни сламнице. Шљеме стоји на гредама, које су учвршћене у атули, а не на сохама*; Рудињани до назад тридесет година нијесу умјели градити оваке куће. Новији начин градње почео је преотимати маха и код полача и сламница. *Све новије полаче и сламнице граде се кречом, кров нема четири дијела, већ два као код чардака и шљеме не држе сохе, већ греде, које су утврђене у атули као у чардака.*

Ово су главније разлике између старијег и новијег стања. Њих има још и споменуће се у конструкцији куће.

Конструкција куће. — Пошто се изабере мјесто за кућу и пошто јој се одреде димензије, почне се у земљи копати јаруга

за темељ. Јаруга иде у дубину све дотле, док не дође до *натлице* (тврде земље) или *лйње* (камена станца у земљи). Ако ли је у дубини свуда мекота, да се темељ утврди положе се у дубини букове греде, као основица темељу. У земљи се темељ гради од *набоја* (зид од црвенице, креча и камена у данашњијех кућа, а у старијих од црвенице и камена). Кад зид изађе из земље, новије се куће зидају кречом и пржином, а старије са самом *шкаљом* (ситно истуцанијем каменом), која испуњава све шупљине између већег камења. На углове од куће меће се троугласто камење, које се зове *ћоше*. У новијих кућа на више мјеста хоризонтално се узидају преко све дебљине зида камени ступци, који се зову *свезе*; они служе за то, да би се мањи комади камена тврдо држали.

Кад се изба у чардака хоће да шћемери (сволта), онда се у зиду изнад 1 m висине утврде камени ступци — *соапници*; они се само једном половином утврде у зиду, а друга половина вири из зида у унутрашњост куће. На сопницима се начини у облику полукруга дрвени *калуп* (модел), по кому се има изводити *ћемер*. На овај дио сопника, што није у зиду наслони се један дио каменога стуба, па пошто се овај утврди, на њ се наслања трећи итд.

Шематски пресјек у вертикалном правцу шћемерне избе

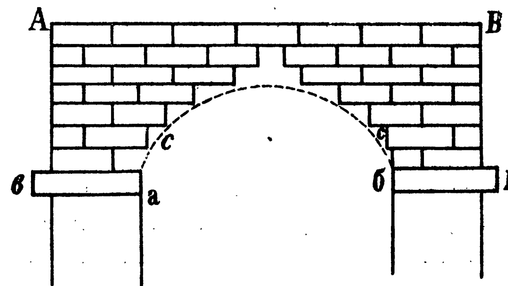

а б калуп
c сопници
А В таван
а в и б г свезе.

Послије тога зид се настави и даље зидати, док не дође до извјесне висине. У тој се висини заврши зид на бедреницама, а на ластавицама се и даље настави постепено сужујући га, док најпослије те стране зида не добију облик петороугаоника. Кад су бедренице изидане до сталне висине, онда се по зиду положе дебеле греде — *атуле*. Да би ове греде биле добро утврђене, углави се у њих неколико греда, које иду с атуле на атулу и зову се *стеге*. У атутама су углављене греде које иду у вис и држе шљеме. Са сваке атуле иде по једна таква греда, па се састаје с гредом с друге атуле. На врху су те греде, ужлијебљене једна у другу, те изгледају као ножице, зато се зову *маказе*. Њих има више на кући и у ужем краку држе *шљеме*. Маказе се јав-

љају у новијим кућама. а у старијим кућама шљеме и данас носе нарочите, у под куће побијене сохе.

У атули су утврђене тање греде, које иду паралелно с маказама и одупиру се о шљеме. То су *кључи* или *мертеци*, који се у Дрини зову рожници. По маказама у хоризонталном правцу приковане су шире плоснате греде, на које се одупиру кључи. Те се греде зову *ри̑ме*. С извањске стране по кључима приковане су танке плоснате гредице, које се зову *жиоке*. Иза њих долази плочни *кров*.

Шематски пресјек зида у чардаку.

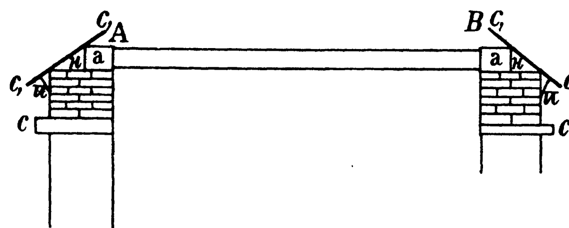

а атула
п подупорањ
н набој
с свезе (кам. ступци)
А В стеге
с$_1$ с$_1$ сачаци.

Кућни је зид дебео од 0,50 до 0,65 м. На врху зида половину дебљине захватила је атула, а друга половина остане гола. При покривању тај се простор испуни *набојем* (шкаљом и мељтом)[1]. На набој се положе велике плоче, које чине стреху и зову се *сачаци*. Они су за набој утврђени мељтом и шкаљом, а при дну их држи хоризонтална греда — *стреалук* или *тетива*. која се одупире о *подупорње*, *ћустеке* или *пантале*. Сачаци су веће плоче у облику паралелограма. На онијем мјестима, гдје се два сачака састају, мећу се велике троугласте плоче. које се зову *ка̑пићи*. Када киша пада, вода с куће циједи се низ те капиће. Они одређују правац и положај осталијем плочама на крову. Све остале плоче до на врх крова имају облик паралелограма и полажу се у правцу страница капићевијех. Ради тога плоче на крову поређају се у косе *врсте* или *редове*. Те врсте иду од стрехе до на врх крова и на више се мјеста сијеку, а гдје се двије врсте на врху крова састану, метну се четвероугласте плоче — *вршнице*. Вршница̂ има много на врху крова и гдје се двије вршнице састају, ту се метну уже плоче — *превезе*. Ове се мећу ради тога, да не би вода залазила под кров кроз шупљине, што их има гдје се састају двије вршнице. Тиме је кров завршен. На превезе се мећу мале пира-

[1]) Мељта је замућен клак (креч) с пржином, а гдјекад и с црвеницом.

миде од камена, које се зову *пијевци*. Тијех пијеваца има колико и превеза.

На оба краја шљемена на чардацима је изидан *оџак*. На њему разликујемо *труп*, *плочу*, *ступчиће*, који држе плочу и *пијевца* на плочи. Кроз оџак излази дим с ватре шупљином, која је начињена у ластавици.

5. Колиба, јањило и појата.

Уз сваку кућу има више мањијех зграда за стоку и пићу. Свака кућа има *јањило* за стоку. То је зграда која наличи на сламницу, зидана је од камена без креча, а покривена је сламом. Гради се у близини куће и у сточарскијем становима. Од сламнице се разликује већијем димензијама и осим тога озидана му је само једна бедреница и један сомић, а друга бедреница и сомић није никако изидана; атулу држе кратке дебеле сохе, које су побијене у земљу и између њих је улаз слободан. Кров је изведен на сомић, има четири стране или *крила* као у старијих кућа. У старијих јањила шљеме стоји редовно на сохама као и код старијих кућа, у новијих тога нема.

Испред јањила је велик простор ограђен плотом. Тај се простор зове *торина*. Кад је суво вријеме, стока

Шематски пресјек јањила и торине:

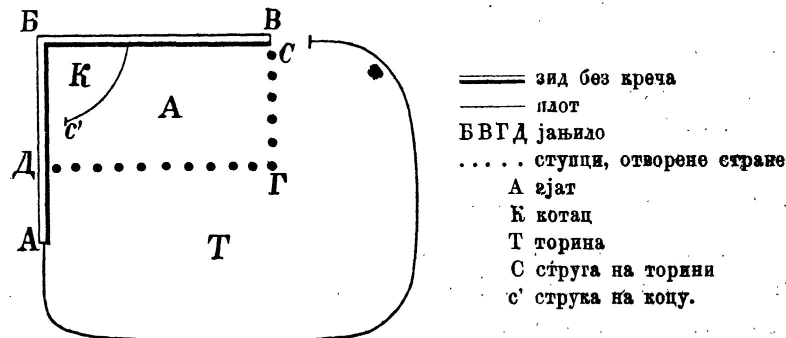

лежи по торини; у јањилу лежи само, кад пада снијег или киша и када је хладно. Да би се стока могла по

јањилу и торини кретати слободно, остављен је онај отворени простор. У многијем јањилима један је простор оплетен плотом и у њ се спраћају јањци. Тај ограђени простор зове се *котац*, а остали дио јањила је *ајат*. У јањилу се обично спраћа ситна стока, а каткад се веже и крупна. Ако у јањилу ноћива крупна стока, онда су у ајату *јасле*. У Билећскијем Рудинама јањила има само хришћанско становништво, док их Муслимани немају никако. Јањила у Гацку немају никако ни Хришћани ни Муслимани, у Невесињу је исто ријетко, у Дабру га нема никако; у Хумнини, нарочито у области Неретве позната је зграда за стоку *ја̂ра*, која много личи на јањило; у требињском котару јањила има свака сеоска кућа. У средњем вијеку била су позната „јагњила“, али се не зна, каква су била[1]). Према свему види се, да је ово зграда за стоку из крајева блаже климе. Јањило није начињено, да сачува стоку од веће хладноће, већ само, да је уклони од вјетра и кише, зато и нема јањила, гдје су јаче зиме (као у Гацку).

Осим јањила свака кућа у својој авлији има више мањијех зграда, у које се спраћа стока. Све те зграде начињене су као сламница, само су уже и мање. У најмањој сламници су *жрвне*, а до ње је *мљекарица*. У авлији има више мањијех зграда, као за свиње — *крмедарица* и кокоши — *кокошар*. То су мале приземне једва 1 m високе, а 2 до $2^1/_2$ m широке зградице, озидане сувомеђином, а покривене сламом. Те су зградице начињене на брзу руку, те им је тешко и облик одредити.

Далеко од куће до 300 m у згради је *појата* за пићу (сијено и сламу). Појата има облик веће сламнице, само што је много виша. Озидана је са све четири

[1]) У арханђеловачкој хрисовуљи вели: „И гради да направљају и *јагњила* да граде“. Новаковић „Село“ 54.

стране сувомеђином, а покривена је сламом. Уже стране зида изведене су на ластавицу, противно зиду јањила. Има двоја врата, једна на бедреници, а друга на ластавици. У унутрашњости се дијели на *горњу појату* и *доњу појату*. Горња појата од доње растављена је плотом. Тај плот у висину иде докле и зидови на бедреницама. Са зида на зид иду стеге као и у чардацима. Више доње појате по стегама оплетен је плот — *таван*. И овај таван заједно с другом половином појате чини горњу појату.

Шематски пресјек појате.

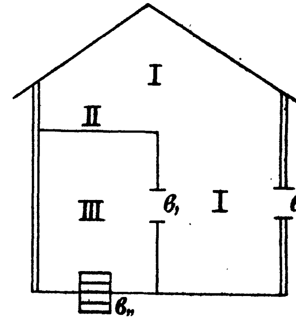

|| сувомеђина
— плот
I горња појата
II таван
III доња појата
в врата на горњој појати с ластавице
в, врата између доње и горње појате.
в,, врата у доњој појати с бедренице.

Врата су на доњој појати при земљи, а у горњој су уздигнута до 1 или 2 m висине. И ако су врата на горњој појати веома висока, опет нема на њој степеница̂. У горњој појати је пића, а у доњој лежи крупна стока. На плоту између доње и горње појате прорезана су врата, кроз која се из горње појате баца пића у доњу.

Гдјегод на ледини[1]) начињен је *трап*, у који се сасипље кртола. Гради се овако. Ископа се у земљи дужа рупа. С обје дуже стране те рупе побијају се стржеве цјепанице у косом правцу тако, да се цјепанице једне стране састају с цјепаницама друге стране. На те се цјепанице метне крова (несатрвене ржане сламе), а по овому крову метну се зелени бусови. Такав трап изгледа као мала зелена хумка, јер се трава на бусовима окрене на изван. Трап има веома мала врата, кроз која се улази на ногама и рукама. Да не би кртола лежала на самој

[1]) Ледина је мјесто равно и необрађено, на кому расте трава.

земљи, простре се слама, прије него се саспе кртола у трап.

Карактеристичне су мале чобанске колибице, које се зову *превијаче*. То су колибице тако уске, да у њима могу лећи једва два човјека. Изгледају као кад би се шупља лопта пресјекла на четири једнака дијела. Сва је оплетена од прућа а покривена сламом. Висине је толике, да се човјек средњег раста не може у њој исправити. Таке се колибице граде за чобане, који спавају код торова. Како се торови помјештају, тако се помјештају и ове превијаче. Оне су тако малене, да их јачи човјек може понијети на глави, кад стане у њима. Оне служе само за то, да по ноћи заклоне чобанина од кише. Цијела је једна страна отворена. То су мале колибице, у којима само чобани ноћивају.

6. Сточарство, јањила (торине) и планине.

Рудине су на првом мјесту сточарска област. Најстарије породице доселиле су се као пастири, које је добра паша и блажа клима намамила у ове крајеве. И данас народ зна за велика стада првијех досељеника, у којима је често бивало по шест и више стотина оваца. Особито се је стока цијенила прије окупације, када се је са земље аги давала половина од свега, што на њиви роди. Народ се је више бавио о стоци, јер је од ње имао више користи, него од земље. Није била никаква ријеткост наћи задругу, која има три до четири стотине оваца и коза. Важност стоке за народни живот види се нарочито од окупације. Има много домаћина, који су већ искупили земљу од ага, али ипак, премда не давају од рода никому осим држави, опет не могу имати доста жита за храну. Кад му нестане жита, мора стоку продавати па куповати жито. Тако стока надокнађује и оне потребе, које би се требале намиривати сирадне земље.

И све остале потребе, које може имати сеоска породица, намирују се од стоке.

Па ни најбоља ирадна земља у Рудинама не вриједи ништа без стоке. Изузетак су она поља, која плави вода периодски. Која се земља у Рудинама не гноји тором, рађа врло слабо; ма колико се на њу бацало ђубрета, без тора слабо рађа. Има породица, које имају врло много своје земље. Док су имале доста стоке, дотле је и земља добро рађала, а чим су осиромашиле у стоци и земља је почела слабије рађати.

Прије четрдесет до педесет година није било ни једног комадића на одијелу сељакову — осим капе и кошуље — која није била грађена од сточне длаке и коже. То се већ по мало губи, те све више у одијелу преотима мах фабрична роба; сељак почиње куповати разне комаде одијела у вароши, а продавати вуну и мрс. Али ипак још и данас највећи дио сеоског одијела начињен је од сточнијех продуката.

Овдје се не може приказивати сточарски живот у свима његовијем гранама; нас највише интересују оне појаве у сточарскому животу, које имају највише утицаја на сама насеља, а поред тога, нарочиту пажњу заслужују и они сточарски обичаји, који су карактеристични за ову област.

Торине и јањила у брду. — Већ је одавна био обичај у нашег народа, да се у јесен и у прољеће, а и зими диже стока из села у заклоњенија мјеста по брдима око села. Узрок томе издизању је тежња за бољом пашом. Та мјеста у сеоском удуту, гдје једна кућа, породица или село диже сваке године стоку, зову се *торине* или *јањила*. Торине у овој области имају за нас тијем већу вриједност, што су од таквијех сточарскијех станова постала многа рудињска насеља. Ради тога ваља што детаљније описати живот на торинама или јањилима Гла-

вну пажњу ваља обратити на заснивање овакијех сточарскијех станова, јер тада ћемо моћи лакше представити слику о првијем почетцима многијех села. Као што смо споменули у Рудинама има врло мало плодне земље. Најплодније комаде земље заузели су иради, а за пашњак су остављене кршевите брежине, на којима расте врло ситна и тврда трава. Преко љета, кад удари велика суша, ова се трава осуши, те се већ у јесен брежине црне. На такијем мјестима нема стока никакве хране. Већина рудињскијех села опкољена је брдима, која су каткад обрасла густом шумом. На тијем се брдима чешће отиска киша, а стока ријетко стиже од кућа на врхове њихове, зато на тијем брдима има увијек добре траве.

Детаљнијем испитивањем о постанку појединијех рудињскијех села дознало се, да је у прво вријеме, кад села нијесу била тако густо насељена, сваки сељак могао обрадити од опћинске заједнице (мере) оне комаде земљишта, који су ближи његовој кући. Тако исто могао је на сваком мјесту начинити јесење и зимске торине или јањила.

За тај су се посао нарочито бирале вртаче или рупине, у којима је било нешто плодне земље. Та су мјеста била удаљена од села по један и по два сата. У првом почетку на таквијем мјестима ноћивају сама говеда, нити има торине ни чобанске колибе; од окупације остављају се често на таквијем мјестима, која су удаљена по сат хода, сама говеда на преноћишту. Ако сељак увиди, да му село неће бити противно, начини друге године торине и чобанску колибу. Торином се и овдје зове плотом ограђен простор, у коме лежи стока. Чобанска је колиба врло мала; има само толико простора, да се може ватра наложити и да могу у њу лећи два до три човјека. Зид јој је сувомеђина, висок до један или два метра; цио је материјал дрвен, а кров је од сламе.

То је она сламница, која је често стајаћа кућа сиромашнијих породица.

У тој кућици ноћивају сами чобани. Ако торина није сувише далеко од села, чобанима се доноси јело од куће сваки дан по један пут, а ако ли је сувише далеко, онда им се доноси хљеб од куће само два пут у недјељи, а остало готове сами кад се врате с паше.

Говеда остану на торинама док не стегне јача зима. Кад снијег покрије сву траву, онда се говеда стјерају у село; овдје се по ноћи вежу у стаје, а преко дана пуштају на пашу. Тако се исто понови и друге и треће јесени. Најпослије се начини јањило и за ситну стоку. Већ сада има више чељади, те оде и једна жена на торине, да ради око чобана. Кад неко изгони тако неколико година стоку на тако мјесто, онда почне с некијем правом оно мјесто својијем сматрати. Како се за неколике године земља добро нагноји и постане плодна, онда се почне крчити један по један комадић те земље. На крчевину се прве године сије раж, а друге године кукуруз или кртола, да се земља боље уреди, јер земљу за картолу и кукуруз треба више пута орати и копати. Кад се земља почне обрађивати, онда ту чешће стока остаје и преко прољећа. У кући која има таке станове подијеле се и чељад на двоје: чобани, планинка, њезин домаћин и дјеца изађу на торине, а тежаци с њиховијем женама и дјецом остају у селу. Ови што су у селу изгоне чешће онијем на торинама брашно, а ови спремају сваки други дан у село сир, кајмак и млијеко. Чобани иду за стоком, планинка ради око млијека и готови јело, а планинкин домаћин догони дрва, пази на коње (за којима нема чобана) и обрађује ирадну земљу. На тај начин постају она удаљена имања појединијех породица.

Најпослије, пошто се кућа умножи и подијели, то имање остане и даље заједничко, или припане одијељеној

фамилији. У првом случају и даље се стока изгони на тако мјесто. Док је стока у селу обично не иде заједно, а на стајама се смијеша. Ако диобом припане то имање само једној фамилији, она се одсели из села, па се тамо настани. Тако постају раселице, од којих настају села.

Планине. — У сточарском животу ове области има врло важан обичај, да се сваке године гони стока у високе планине гатачког и фочанског котара. Те су планине удаљене од села често два дана пјешачкога хода, а док се стока истјера треба негдје по четири пет дана. Највише рудињскијех планина је око највишијех врхова у Босни и Херцеговини то јест око Волујака и Маглића. Оне се зову: *Чемерно*, *Пољана*, *Вратница*, *Улобић* и *Товарница*. Осим тога има их неколико, који гоне у *Зеленгору*, у *Дражљево* више Гацка, *Бабу* и *Бјелашницу* ниже Гацка.

Прије, него почнем опосивати сам живот на планини, проговорићу неколике ријечи у опће о значају ове појаве.

У планине гоне осим Рудињана само Хумњаци из Херцеговине. Има спомена, да су гонили некад и Требињани и Шумњаци. Корјенићи и данас гоне у Бијелу Гору, али, пошто је та планина близу саме корјенићске области, не може се та појава узети у обзир. Невесињци и Гачани, не гоне стоку у планину, шта више за многа се села гатачкога котара прича, да нијесу никада гонили у планину. Има села, у којијех је планлна заједница цијелог села; има случајева гдје је планина раздијељена на поједине *кабиле*, то јест заједнице појединијех породица; а има случајева, гдје сељаци из истога села гоне на разне планине, и најпослије има села, која немају никако планина̂, већ гоне појединијем сељацима у Гацко.

У планину никад не изгони сама једна кућа; већином неколике куће смијешају стоку и гоне у планину. Те куће, које заједно гоне у планину зову се *смјесници* или *супоници*, а за њих се каже да су у *смијегу*. Из куће, у којој има највише стоке, иде домаћин, који мора бити вичан планинскоме животу и *планинка*. За планинку иде обично најстарија жена из куће. То је обично мајка, снаха, а некад и жена домаћинова. Из инокоснијех кућа иде чешће и дјевојка за планинку. Уз планинку иду обично и њезина дјеца, која су сувише мала. Ако је планинка стара жена из задружне куће, и ако има снаху, скоро доведену, онда уз њу иде и та снаха и њезин муж. Осим тога та кућа даде и кога чобана, а остале куће дају два или више чобана, према томе колико имају

стоке. Осим тога свака кућа да према чобанима или према стоци брашна или жита, и уз то једну оку каве и шећера и по боцу ракије планинци. Тако исто свака кућа да по неколико ока соли. Ако која кућа нема свога чобана, онда пође чобан из друге куће, а ова му кућа даје храну и остало. Свака кућа да такођер за свога чобана хаљине за покривање и добро, обично ново одијело, да не би трпио од студени и од оштре климе на планини.

На дан самога издига свака кућа дотјера своју стоку на уговорено мјесто и ту је смијешају. Стока се гони у неколико крдова и то на посе говеда, на посе овце и козе, а на посе млад. Пртљага иде на неколико коња. Уз товаре иду најјачи људи, да могу товарити и отоварати коње. Уз товаре иде и планинка и њезина дјеца, која не могу ништа гонити. Стока иде полако, највише пасући. Товари крену касније па стигну стоку иза два до три сата хода. Ако нема великијех жега онда се крећу у јутру, а ако је ведро онда пред вече, како би по хладу могли изаћи на Бијелу Рудину, гдје дочека хладнији вјетар од Гацка. Ако се крену пред вече онда Завођани ноћивају око села Трновице. Мјесто за преноћиште изаберу товари, који већ престигну стоку. За преноћиште се тражи мјесто удаљено од ирада, како стока не би харала туђијех усјева. Чим се нађе тако мјесто, коњи се растоваре, наложи се ватра и припече кава, па се чека стока. То је мјесто поред пута, те чобани могу угледати своје товаре. Кад стока стигне, онда се помузе, па се узвари млијеко. По ноћи лежи стока око товара, а чувају је одраслији људи на измјенице.

Ако стока крене изјутра, онда се један пут дневно устављају товари на починак или на *уљељек*. Уљељекује се обично око Планика према Коритима. Обично сваки чобанин носи у торби за јело сира и хљеба, а чешће сврну и чобани те ручају на уљељеку. Ако се у јутру крене, онда се преноћиште бира од Планика до Кобиље Главе — у Коритима. Тада је већ лакше, јер је стока дошла у хладнију гатачку климу.

Код овога пута интересантно је то, да стока иде доста дуго истијем путем, којијем су ишли и трговачки каравани у средњем вијеку. Тијем се путем гони у планину већ од старина и Рудињани га неће да промјене. Чешће би стока могла ићи и пречијем и бољијем путем, али ипак по некој навици иде старијем путем. То је и ради тога, што је већ стока навикла овај пут; друго, што нема оне прашине као државнијем путем, а треће, што ни властима није по ћуди, да стока иде новијем државнијем путем. Најтеже је док стока пређе преко Гацка. О Видову-дне, када Ру-

дињани крећу стоку у планину, у гатачком су пољу усјеви врло млади. Рудињани морају гонити између самијех њива, које су одмах с обје стране пута.

Живот на планини. — На планину се обично стиже четврти дан (као н. пр. на Зеленгору, Вратницу, Пријевор, Волујак, Товарницу и Улобић), на неке други и трећи дан (као на Чемерно и Пољану), а на Дражљево и планине по гатачкијем селима и у Бабу први дан. Станови на планинама су подијељени на *катуне.* У једноме катуну има обично пет до десет колиба. Катуни се обично називају по природи земљишта и биљу, које туда највише расте, као: Баре, Рујевац, Плана, Бљуштурни До, Клекова Главица и др. Куће за становање чељади зову се *колибе.* Граде се од дрвета овако. При земљи се озида зид без креча до 40 cm висине у облику квадрата. На тај се зид метну више од $^1/_2$ m дебела брвна и то обично по два на свакој страни. На угловима се та брвна склопе у жглобове, које Дрињаци (једини мајстори таквијех колиба у томе крају) зову *ћерти.* За та су брвна прикована неколика пара рога̂ља̂ (Дрињаци их зову *рогљи*, а Рудињани *кључи*). Сваки је пар на врху састављен у маказе (на које је учвршћено шљеме). На те се рогљеве гвозденијем клинцима прибијају дрвене даске, које служе као кров на тијем колибама. На средини колибе гори ватра на огњишту. С крајева огњишта виде се двије повисоке *сове.* На те се сохе меће *котланица*, о коју се опет вјешају котлови, бакрачи или казани, кад се хоће што да кува или вари.

Праг је у колибе врло висок. Висина износи више од $^1|_3$ m. Врата су висока до један метар, те се мора при улазу у колибу просто увлачити. Затварају се дрвенијем *крилима*, која су на једној страни *багламама* прикована за брвна. У дну при самом зиду стоји на сохама у висини од једног метра *полица.* На њој су шкипи, у које је разливено млијеко, да се хвата скоруп или кајмак. Под полицом су метнуте на висини од 25 cm мале *штице*, на којима стоје мјехови са сиром и кајмаком. Осим тога су често поред ватре намјештене двије даске у висини до 30 cm, које служе као кревети. То је унутрашњост планинске куће, која се особито одликује дрвеном грађом.

Испред колибе је *трло*, гдје леже говеда и коњи, а прије је лежала и ситна стока. Трло није ничим ограђено. У новије вријеме начињени су за ситну стоку (овце и козе) *торови*, који су ограђени кладама, а служе за заштиту стоке од дивље

звјеради. Млад (јањци и козлићи) и телад затварају се у *котац*. За котац се узима обично каква стара, напуштена колиба. Само се млад спраћају у сухе стаје, а остало све noћива на отворену простору. Коњи се вежу за букве у трлу. На једноме мјесту у трлу начини се *струга*, на коју се нагони ситна стока. кад се музе. Струга се састоји од обичног плота, изведена у облику полукруга, који има у средини отвор. Стока се утјера у то ограђено мјесто, па се нагони на стругу, гдје сједи по двоје и по троје чељади. Стока пролази кроз стругу, а ови хватају музаре и музу их, док мушка и јалова стока мирно пролази.

Чим истјерају на планину, одмах домаћин распореди чобане, шта ће који чувати. За овце и козе бира се одраслије чељаде, које је и прије излазило на планину, те познаје сва мјеста, гдје има добре паше. Млад обично чувају дјевојке или мањи мушкарци. Најмање дијете чува телад. У планинама гдје се обрађује земља, одреди се чобан и за коњима и говедима. У осталијем планинама нема тога обичаја. Говеда се у јутру „одбију“ на пашу, па се у вече сама враћају. Коњи иду сами на пашу, али се сами не враћају, већ оде домаћин пред вече, те их нађе и дотјера у катун, гдје их веже. До неколико дана по изласку на планину стока се помузе сваког смјесника на по башка, те се млијеко размјери. Све музаре једног смјесника помузу се у један суд, па се онда измјери млијеко. Мјере су *саплак, кутао* и *чаша*. Саплак има облик гусала с краћијем дршком. У један саплак иду четири кутла, а у један кутао четири чаше.

Тако се млијеко размјера по три пута преко љета. Према томе размјеравању дијеле послије сир и кајмак овако. Измјери се мрс, па се зброји, колако је било свега млијека. Сада се израчуна, колико ока сира и кајмака долази на један салпак. По томе дође мрс свакоме смјеснику према броју саплака, кутала и чаша млијека. Стока се обично музе два пута дневно. Из почетка се стока не музе одмах изјутра, већ се крене на пашу, гдје остане до $8^1|_2$-9 сати. Тада се врне колиби и помузе. Тако пуштање стоке на пашу зове се *попас*. а вријеме, у које се стока враћа колиби да се помузе, зове се *попасно доба*. Други се пут стока музе у вече између 7 и 8 сати.

Када се већ опасе сва трава у близини колиба, онда се *распушти попас*, то јест стока се помузе одмах зором, па се гони на пашу, а не враћа се прије 7 сати у вече.

На планини је живот врло весео. Преко дан се читава планина ори од чобанске пјесме и вике, а у вече млађи из једнога

катуна састају се у једној колиби на *сијело*. На сијелу се старији разговарају, а млађи играју разнијех игара. Најиртересантнија је игра „прстена“. Та игра заинтересује и старије људе, па се и они упуштају у игру. У тој игри бирају двојица играче, па се онда „цикваньем“ одреде, ко ће први играти. Она партија, која прва игра, скупи се у једну гомилу, па даду прстен једноме, а овај га држи у стиснутој руци; остали сви држе затворене руке, и сједну око ватре, да их противна страна може добро разгледати. Сада настаје најинтересантнији моменат те игре. Највјештији из противне партије сједе и нагађају по изразима на лицу, у кога може бити прстен. Ту се може врло лијепо видјети психолошка оштроумност појединаца, који траже прстен. Он пушта руке у онијех у којијех мисли, да није прстен, а задржи двоје најсумњивијих у којијех мисли, да је прстен. На посљетку, кад сађе на двоје, иште прстен у једнога од њих. Ако погоди у кога је, онда и носи, а ако не погоди, онда га опет носи и крије противна партија. Ако при тражењу прстена рече коме да пусти, у кога је прстен, онда противна партија броји напуштене руке. Напуштене руке зову се „понти“. Свака је игра унапријед уговорена у сто, сто педесет до двјеста поната. Која партија „истјера“ на уговорени број, она добија игру. Побједитељи онда имају право, да збијају разне шале са побијеђенијем, и да граде од њих разне комичне фигуре.

Врло је интересантна и игра *цивкање*. У тој игри играју двојица и то овако. Оба играча сједну један према другом и пружају прсте у исти моменат, оба заједно изговарајући по један број. Бројеви су ови: до = два, тре = три, кватре = четири, цикве = пет, шије = шест, сете = седам, ото = осам, нове = девет, тути = десет. Кад један пружи два прста, а изговори шије, а онај други пружи у исто вријеме четири прста, и рече ма који други број, онда је први добио један понат. Често се и у овој игри одабирају партије. Као што се види овдје се употребљавају стране ријечи, према томе ова би игра могла бити романског поријекла. Осим овијех чобани имају разнијех игара, али оне за нас нијесу од важности.

Око средине љета по Илину-дне накупљени се мрс товари на коње и стјера у Рудине. Том приликом планинка спреми на дар свакоме чељадету и своме и смјесничкоме у Рудинама по груду „цијелога“ (масногa) сира. Овај исти, што је тјерао мрс у Рудине, узме од свакога смјесника по неколико ока жита, па истјера у планину. Том приликом свака смјесничка кућа спрема из Рудина

„плаништацима" дарове: по неколико кукуруза, кртоле, колаче хљеба, а негдје и воћа.

На планини се остане до по првоме Госпођину-дану. Тада изађу из Рудина људи, па помогу стјерати стоку. Стока иде истијем путем, којијем је и изашла. Планине, које су се ориле два мјесеца од живота и весеља, сада од једном занијеме и опусте; тек ако би нашао кога вука или медвједа, гдје „њњува" по катунима тражећи, није ли остало штогод. Рудињска села опет оживе, пјесма одјекне, јер настаје јесен, кад Рудињанин проводи највеселије дане у години.

Од великог би интереса било испитати узроке овој врло важној појави у нашему народу. На први поглед могло би се рећи, да је то периодично издизање на планине само нека навика, која је остала још из оног доба, када је народ живио номадскијем начином живота. Ово кретање у травније и хладније крајеве слично је донекле ономе животу, гдје пастири прогоне своја стада из једнога краја у други тражећи згоднија и травнија мјеста за зимовање и љетовање. Таког је живота прије било више, а и данас га у потпуном смислу има у цинцарскијех племена по Маћедонији[1]).

Овакав сточарски живот, као што је у Рудинама, ипак се не може назвати скитничкијем, јер Рудињани имају стална села и сталне планине, а зна се и одређено вријеме, кад крећу и кад се враћају с планина. И поред све сличности с номадскијем начином живота, ова се појава не може узети само као навика, која је остала из номадског доба. Та појава има и другијех разлога. Ти су разлози врло тијесно везани за локалне прилике, за климу и за земљиште у Рудинама. При испитивању овијех узрока треба добро упознати све те прилике, и без самога проучавања физичкијех прилика ове области, тешко је појмити те узроке. Ко је гледао љети ове кра-

[1]) Dr. J. Цвијић: Антропогеографски проблеми Б. П. CXXXI.

јеве, када по два мјесеца не пане ни капи кише, а припече сунце, тај може почети појимати ове узроке. Познато је, да је „кршна“ Херцеговина покривена врло танкијем слојем земље, на којој биље живи док и киша пада. Чим киша престане падати, један дио воде оде у дубине, а онај дио што је остао на површини извјетри. Сасвијем је јасно, да на таквој земљи не може бити ни добре шуме ни добре паше. Особито је тешко, ако суша траје више времена. У вријеме оваке суше цијела је област као опаљена: нигдје нема зелене шуме, све је увенуло и пожутило, трава се крши под ногама, земља испуца, подине постану црне. Чим стока пређе преко такве земље, одмах се узвитла густ дим од прашине, од које стока добива болест „сипу“. Ове се суше теже подносе у онијем селима, која су далеко од врела. Тада се стока мора сваки дан гонити између обрађенијех њива често по неколико сати до извора. Сва кућна чељад су заузета послом око стоке, а о земљорадњи не може се ни мислити. Ако у такијем селима зађети који сељак са стоком, у њега зими највише стоке поцрка. Његова стока још у јесен почне мршавити и слабити, те врло рано „запрегне“ с млијеком.

Ове велике врућине почну још у почетку љета и одмах постају стоци несносне. Често се из већијех крдова одвоји неколико оваца и коза, па се крену саме планинскијем путем, осјећајући и саме потребу, да бјеже из врућине[1]).

Да ове врућине много утичу на ову појаву, види се и по томе, што за кишнијех љета остаје много више крдова у Рудинама него ли за врућијех. Осим тога све

[1]) Рудињани крећу у планину о Видову-дне. Ја сам сретао на Чемерском Плећу Рудињане, гдје гоне у планину о Илину-дне. Остали су Рудињари у то вријеме почели згонити мрс с планинâ у Рудине. Кад сам упитао домаћина, зашто није цијело љето остао са стоком код куће, као што је и досле, он одговори: „Дајандисо (издржао) сам, док се могло. Упекла божија звијезда, па оће све да спржи. Шћадијаше ми све покрепати од живе ватре“.

породице, која имају свога имања по Буковом Вр'у и Видуши, гдје је поради велике висине и густе шуме врућина блажија, и не гоне никако у планину а неке и немају својијех планина. Те породице истјерају љети стоку на јањила у Видуши или у Буковом Вр'у и ту прељете са стоком.

Гледајући на поријекло становништва видимо, да је већина породица поријеклом из Црне Горе, гдје су оваки обичаји може бити још јаче развијени. Поради тога могло би се мислити, да узроке овој појави треба тражити у етничкијем особинама народа. Може се вјеровати, да су они претци већине рудињског становништва, који су из Црне Горе доселили у ову област, да су они знали за ово љетње кретање у планине и да су собом донијели наклоност за њ. То се лијепо види из народног приповиједања о животу овијех досељеника. Често се прича, како се је ага, чим је намјестио кмета на свој читлук, одмах по жељи кметовој постарао, да му нађе и планину, гдје ће љети изгонити стоку. Друге породице, које се нијесу настаниле на агинском читлуку, одмах су у сусједнијем брдима оснивале катуне. (Породица Целетовићи у Чепелици и Капори у Мириловићима). За неке се породице прича, да су љети са свом чељади живјеле код торина, а зими су опет сва чељад са стоком слазила у село. У овакијем примјерима види се јасно народна тежња за оснивањем љетнијех катуна по планинама. Али има примјера, из којијех се јасно види, да клима и природа земљишта јако утичу на ову народну особину, а негдје је и сасвијем уништавају. Врло је важно у томе правцу испитивати Гацко. Детаљнијем испитивањем гатачкијех села дознало се, да апсолутну већину гатачког становништва чине досељеници из Рудина и из онијех истијех црногорскијех области, из којијех је и рудињско становништво. У Гацку је сточарски живот

јако развијен, али ипак Гачани не изгоне љети стоку на високе планине и ако су им врло близу. Ако је када и било овакијех обичаја у Гацку, данас су сведени на оно издизање стоке на удаљеније њиве; само је разлика у томе, што се ту стока не издиже ради испаше већ ради тога, да се њива нагноји. Ову појаву народ тумачи тиме, што је у Гацку љети блажа клима, што је област богатија врелима и што има више траве. Ово народно мишљење мора се примити, пошто данас немамо или не знамо појава, које би говориле против њега. И ми из овога примјера видимо, да физичке прилике области могу јако утицати на оваке обичаје, а каткад их и сасвијем промијенити. Може бити, да су сличне прилике и у Рудинама овај обичај бар донекле мијењале. Такве се промјене до сада нијесу могле јасно опазити, пошто не знамо, јели овај обичај и у старије вријеме био исти овакав. Али из наведенијех примјера види се јасно, да физичке и климатске прилике ове области имају веома јак утицај на ову појаву; управо може се рећи, да се *данас* овој појави виде узроци поглавито у оскудици добре испаше и у онијем јакијем врућинама, које очигледно упропашћују стоку. Утицај природе потпомажу и особине народа, који је још и данас по занимању поглавито сточар.

У старој српској држави, чини се да је већина планина била у рукама цара, цркве и властеле. То се лијепо види из Душанова Законика[1]).

Ту се не спомињу сеоске планине, те се чини, да их није никако ни било, или да их је било врло мало. Тако је било у цијелој српској држави, па вјероватно

---

[1]) Ст. Новаковић, Законик цара Стефана, чл. 18.: Планине што су у земљи царства ми, што су цареве планине да су цару, а црковне црквам, а властеоске властелом, што јест у чијеј државии.

и у овој области. За турског времена та се појава у овој области измијенила у толико, што није било црквенијех, а врло мало и царскијех планина. Већина планина, у које је народ ове области изгонио стоку, била је у рукама фочанскијех, никшићскијех и гатачкијех бегова. Њима се плаћала од сваке колибе сума, која се звала „колибарина“. Поред овијех било је планина, у које су изгониле муслиманске породице, које бијаху господари тијех планина. Тек двије или три хришћанске породице имађаху своје планине, у које редовно изгоњаху своју стоку, а не плаћаху никоме ништа. Те породице бијаху поријеклом од неке старије породице, која је имала своје планине. Многе од тијех породица сачувале су све до данас своје старе планине. Чешће су и Турци давали за нарочите услуге појединијем породицама на дар планине. Хришћанска села нијесу имала својијех планина.

Од окупације ствар се почела мијењати. Многи фочански и гатачки бегови иселише се у Турску; да им не би пропале планине, позваше Рудињане, да их купе. Неке су планине купила поједина села и опћине, те имамо *заједничке*, *опћинске* и *сеоске планине*; а неке су куповане комад по комад, те имамо у *једној планини више заједница*; планине многијех рудињскијех села послије окупације остадоше у Црној Гори, те власт одреди овијем селима испашу у другијем планинама. Тако ова села изгоне у планине, за које се *не зна управо чије су*. Тако данас имамо планинâ, које су заједничке планине једне опћине и планинâ, које се дијеле на више мањијех племенскијех заједницâ и на посљетку планина, за које се управо не зна, чије су.

Највише има сеоскијех заједничкијех планина. Оне су постале заједничке тако, што је свака кућа у селу подједнако платила аги за планину. Према томе свака

кућа има право да изгони стоку на планину. Не пита се, колико која има стоке; свака може изгонити сву своју стоку. Стока сељака из другијех села не може никако пасти у тој планини, па ни онда, кад би је хтио прихватити сељак из истога села.

Прије окупације било је много планина, на које су изгониле стоку поједине муслиманске породице. Исто тако заједничкијех планина имале су и неке хришћанске породице. Најкарактеристичније су биле: Зуква у Пиви, на коју су изгонили Авдићи с Плане, и Брштевац, на који су изгонили стоку Гаћине с Меке Груде. Те су планине 1878. године остале у црногорској граници, те су их обрадили Пивљани.

Од данашњијех заједничкијех планина најинтересантнија је Пољана између Волујака и Лебршника. На њу изгоне поглавито села мирушке опћине. Сва је подијељена на неколико дијелова, и свака породица има свој дио. Али од свијех је најважнији дио породице Папића с Влаиње и из Коравлице. Један је дио у црногорској граници, а други у окупираној Херцеговини. На онај дио што је у Црној Гори изгоне Папићи из Коравлице, а на овај други дио ови с Влаиње. Код ове је планине необично то, што се у њој земља обрађује, док у осталијем планинама нема тога. Сваки Папић може гдјегод хоће и који год хоће комад љети нагнојити, иваћи о Ђурђеву-дне друге године, па узорати и посијати. Ако му се не свиди тај комад, он га напушта, па обрађује други. Причају, да су оваква права имали сви Авдићи у Зукви и Гаћине у Брштевцу. Авдићи су обично сви заједнички обрађивали планину и заједнички дијелили род. Исто тако могао је сваки и за се нешто обрадити, али није могао ништа присвојити. У опће појединац, не зна, гдје је његов дио у овакој планини. Усјеви на њима врло слабо рађају; планине има доста

те није било потребе појединцима, да се отимају за поједине дијелове. Заједничке планине појединијех породица и села највише од свијех рудињскијех заједница личе на дробњачке комунице у Црној Гори. Управо се може рећи, да се заједничке рудињске планине сасвијем подударају с тијем планинама. Једина је разлика та, што су дробњачке планине у истој области, гдје живи и племе, а ове су увијек изван Билећскијех Рудина.

Има напосљетку планина, које су постале од појединијех читлука у Гацку. Многе су породице купиле неки читлук у Гацку и на њему су начиниле љетне колибе. Пошто је у Гацку много хладнија клима, а стока им је била потребна за гнојење њива, ове су породице напустиле старе агинске планине, и начиниле су стаје на овијем читлуцима. Од овијех читлука постали су љетни станови многијех породица.

На посљетку има и такијех села, која немају ни својијех ни агинскијех, сталнијех планина. Таква села љетују са стоком по гатачкијем селима. Рудињанин уговори с Гачанином, да код њега дотјера о Видову-дне стоку, да му гноји њиве и да му каткад помаже штогод радити, а по каткад штогод у мрсу платити. Рудињанин мора имати свога чобанина, мора му спремити храну и остало. Чешће мора Рудињанин дати Гачанину половину мрса, што укупи за то вријеме. Ово су све врсте рудињскијех планина.

7. Старине.

За трагове старијех насеља најважнија су: стара селишта, стара гробља, црквине, градине, намастирине и друго.

Старијех *селишта* има у многијем селима. Најчешћа су у нискијем и равнијем котлинама. Њихови су трагови *омеђине*, то јест приземни остатци од кућнијех зи-

дова. Већина тијех омеђина је зидана без креча и пржине. На некијем омеђинама могу се лијепо видјети и димензије и распоред појединијех кућа. У некијем насељима куће су биле јако збијене једна до друге и у већијем котлинама јављају се на више мјеста на истом пристранку котлине. Већина су на присојној страни котлине, док се у долини Требишњице и Чепелице јављају и с осојне и присојне стране. Цигле се врло ријетко изоравају у овој области. Само неки сељаци из Паника и Љубомира причају, да су они изоравали комаде цигла. Ја те цигле нијесам могао видјети. Нека од тијех селишта данас су пуста — ненасељена, а на многијем су касније подигнута села, те има села, која носе име „Селиште“. То су обично била за дуго напуштена и ненасељена мјеста као и већина данашњијех селишта и на њима су заснивана села послије освојења Херцег Новога, када се је велики дио Муслимана Новљана доселио у Рудине. Уз стара пуста селишта увијек се види мален, раван дио земљишта, а на оближњијем главицама и брежуљцима редовно гомиле. Ту су по народном вјеровању биле богомоље старијех становника. Око њих нема никада великијех комплекса искрчена и уравњена земљишта, већ сасвијем мали комади, на којима данас нема шуме. Према томе чини се, да су се становници тијех села врло мало бавили земљорадњом. За многа се селишта зна, ко је у њима становао, а за већину се каже, да су у њима живјели Грци, од којијех су остала „грчка гробља“. Имена и презимена тијех Грка нијесу се нигдје сачувала. О њима се мисли, да су најстарији становници овијех земаља. Рудињски „Грци“ имали су свога „бана“ у Скроботну ниже Паника. Они су, прича се, први унијели винову лозу у ову област. Једнога времена ударише гладне године, а западе снијег о Илину-дне, те се Грци раселише и побјегоше у земљу „Морију“. Како су ти Грци били врло богати, нијесу

могли собом понијети цијело благо, већ га закопаше у земљу, надајући се да ће се касније вратити и узети га. Види се, како је народна успомена о најстаријим становницима увијена у причу, као и све народне успомене о дубокој старини. О тијем се „Грцима" прича у свакоме селу, коме се не зна постанак. Од овијех селишта разликују се села, која су опустила за турскога времена. Често се зна и које су породице становале у тијем селима и ради чега су се раселиле.

Гребнице или *гробнице* су врло честе у овијем крајевима. Та се гробља много разликују од данашњијех. Облика су четвероугласта, високе до 2 m, накићене разнијем шарама и на њима је веома риједак знак крста. Данашње гробље обиљежено је каменијем споменицима у облику крста, у чему се више осјећа утицај црквени. И тиме се данашња гробља знатно разликују од овога старијег. На тијем гробницама изрезане су разне фигуре као: полумјесец, лук са стријелом и разне геометријске фигуре, а од великог је интереса по етничке особине народне, што се у тијем фигурама приказују људи, који се веселе и играју. На многијем гробљима написана су имена покојника̑, и тијем су сачуване бар неке вијести о првашњијем становницима тијех села. Натписи су писани увијек ћирилицом, и по именима и презименима види се, да су становници били српске народности. Та су гробља већином из средњег вијека. Тешко је поближе одредити вријеме постанка тијех гробница; једна је једина гробница у Билећскијем Рудинама, за коју се зна, да је подигнута концем 14-ог или почетком 15-ог вијека. То је споменута гробница: у Врпољу. Старије гробнице народ зове „грчкијем гробљем".

Тијех гробница има разасутијех у свакоме селу, а највише их има у Врпољу, Љубомиру, Панику (на Мистијаљу), Малини, Мирушама, Фатници, на Баљцима, на Бијелој Рудини и на Планој.

У овој су области врло честе *гомиле* — купасте хрпе камења по вишијем косама и брдима. Неке од тијех гомила прекопавао је г. Др. Е. Томовић и налазио је људске кости. При ископавању једне гомиле на Моску нађене су исто тако људске кости. У Жудојевићима на овијем гомилама има гребница и то у знатном броју. На некијем од тијех гомила има безброј овијех гробница; пошто је већина гробница из средњега вијека, види се, да се је и тадашњи народ копао у гомиле. Њих највише има у близини старијех насеља или њиховијех трагова. Најчешће су на главичастијем височима; никада их нема по јаругама[1]); у котлинама су увијек по отворенијим мјестима. В. Радимски проучавао је гомиле у Билећскијем Рудинама[2]). У већини од њих нађени су гробови с људскијем костима. Гробови су оквирени камењем и плочама у облику паралелограма, и у њима су нађени: људски костури, разни накити, фибуле, ланчићи, остатци гвозденог копља. Костури су редовно положени у правцу југозапад-сјевероисток. По В. Радимском билећске гомиле припадају халштатској периоди[3]).

Црквина има у свијем старијем селима. Многобројне су у долини Требишњице и Чепелице, у Љубомиру и Фатници, а има их неколике на Планој, Баљцима и једна у Прерацима. Врло су се ријетко одржали цијели зидови од њих; највише их је сравњено са земљом. Судећи по остатцима то су биле мале сеоске црквице незнатнијех димензија. Црквина највише има у онијем мјестима, гдје су најстарија насеља и гдје има много трагова старијех насеља.

У средњем вијеку ишао је кроз Билећске Рудине *трговачки пут* Дубровник—Ниш. Тај је пут ишао из

[1]) Од тога правила одступа *Приметна Гомила* у Пријевору.

[2]) Gromile u bilećkom kotaru u Hercegovini. Гласник зем. муз. VI. 1894. стр, 97—104.

[3]) Ibidem.

Требиња у *Љубомир,* па је прелазио преко Рогошине кроз *Мириловиће* (Vlasi Mirilovichi) и долазио је у *Билећу.* Од Билеће је ишао на *Бијелу Рудину,* на *Трновицу* између Планика и преко *Корита* у *Кључ* (Cluaz).

Тај пут није изгубио важности ни за турског времена, само се је мало одвајао од старога пута на исток. Он је ишао из Требиња преко *Гливе* (Innutoglam?) на село *Јасен* и *Моско* (Mausco). С Моска је ишао у билећску котлину (di Billichia), гдје бијаше врло лијеп каравансарај, начињен на трошак султанов, (а касније се спомиње Хасан-бегов, који није био онако лијеп као султанов). Из Билеће су долазили у Трновицу (Trinova), гдје је био други султанов каравансарај. Одавде је ишао на сјевер између Планика и преко Корита. То су главни путови, који су у старије доба ишли кроз Билећске Рудине.

Поред тога има у Фатници, на Требишњици и Чепелици старијех *млиница,* од којијех се за многе не зна, када су грађене и ко их је градио. Шта више за многе нико и не памти, нити је ико од старијих људи чуо, да су икада узгор биле. Интересантно је, да су све млинице кречом зидане, док ни на једној старијој згради нема креча. Тај се креч тако стврднуо, да је данас тврђи од обичног камења. И ове су млинице сигурни знаци старијех насеља.

8. Постанак села и поријекло становништва.

Постанак села. — Према свима остатцима из старине и према народном вјеровању излази, да у Билећскијем Рудинама имамо врло старијех насеља. Ако би била тачна она опажања В. Радимског о рудињскијем гомилама, имали бисмо сигурнијех знакова, да је у Билећскијем Рудинама било насеља још у халштатској периоди. Збиља, по остатцима у тијем гомилама виде се особине сасвијем друкчије од особина данашњег народа и јасно

је, да су то остатци из врло давне старине, и да је гомиле подизао неки сасвијем друкчији народ. То би било најстарије становништво Билећскијех Рудина, које је оставило трагова иза себе.

Из средњег вијека о насељима рудињскијем имамо врло мало података. Из краткијех биљежака појединијех путника може се видјети, да је у средњем вијеку ово била поглавито сточарска област и да су насеља била врло ријетка. Тако су исто и за турског времена насеља била врло слаба и ријетка. То се види из путописа француског посланика Хе-а од 1621. и 1626. год., који спомиње само Мириловиће као плодно и насељено село, а мало даље каже, да на цијелом путу од Дубровника до Кључа није видио ни десет кућа на окупу[1]).

Гомила̂, гробница̂ и селишта̂ има у многијем селима, и оне су свуда јасни знаци врло велике старости села; ниједноме селу, у којем њих има, не може се знати постанак. Напротив у многијем вишијем брдима, гдје су ови остатци од старина сасвијем ријетки, села су млађа, којима се зна постанак. Према овијем остатцима из старине, и према народном приповиједању сва насеља рудињска подијелићемо у: *стара села*, којима се не зна постанак, и *новија села*, о којима народ зна причати, како су постала и у којима нијесу нађени остатци од старина̂. Сва су стара села у пространијем и плоднијим равницама, у којима има добријех врела. То су обично села по карснијем котлинама и заравнима, која редовно имају малу апсолутну висину. У њима само има породица, које не знају за своје поријекло. У многијем становништво је новије, досељено, али ти досељеници у већини случајева знају и ко је прије њих у селу становао и како се звао. У овијем селима види се она општа народна тежња, да најприје оснива насеља у ни-

[1]) Споменик Српске Краљ. Акад. XXXVII, стр. 92.

жијем равницама и плоднијем мјестима у близини извора. Стара су сва села у Љубомирском Пољу, у чепеличко-мирушкој и билећској котлини, већи дио села у рудињској заравни и сва села у Фатничком Пољу; плањска су села новијег поријекла, али на јаснијем траговима старијих насеља. То су стара села, о чијем се заснивању није сачувао ни у причи спомен.

Од старијех издвајају се новија села, којима се зна постанак. То су она села на брдима, која имају каткад необичан положај и збијен тип. Јављају се по тјеменима и странама високијех брда, која затварају поједине котлине, а засnивале су их породице, које су прије тога живјеле у овијем котлинама. Редовно су на мјесту старијех сточарскијех јањила и торина, а већина их је и постала од њих. Процес је ишао овако. Првобитно је у селу живјела једна породица, која је имала гдјегод у брду стаје. То су биле веће вртаче или шире јаруге, обрасле шумом. У њих се редовно изгонила стока сваке године; шума се мало по мало затирала, а земља ради многог гноја постајала је све питомија. Најпослије почела се око торина обрађивати земља у малијем комадима. Тако је породица добила ново имање у брду. Када је породица ојачала и разгранала се, почела се је дијелити, а при диоби запало је једну породицу оно имање у брду, на које се је одселила. Тако је постало ново село, које се гдјегдје зове *раселица*. Према народном казивању већина је тијех села постала послије Косова, за турског времена; једино су Мириловићи засновани у средњем вијеку. Чини се, да ово насељавање по шумовитијем брдима није потекло од тјескобе и честијех насеља у котлинама; у овијем селима прије би се могло видјети оно повлачење народа из нискијех у шумовитија и забачена брда. Кроз поједине рудињске котлине водили су увијек друмови, од којијех су неки били веома важни и села у близини друмова била су у непрекидном до-

диру с Турцима. И ми видимо из народног приповиједања, да су многа села у близини друмова расељавана ради сукоба с Турцима. Многе породице, које су дошле у сукоб с Турцима, повукоше се у висока шумовита брда, а напустише сасвијем стара села. И ми данас имамо у чепеличко-мирушкој и билећској котлини много пустијех селишта, у којима су првобитно стајале оне породице, што данас живе у високијем селима око Стражишта (у Црној Гори), у Мириловићима и по Баљцима. Крајем XVIII-ог и почетком XIX-ог вијека раселише се Муслимани из старијех села ради разнијех болести. Тада остаде у њима сам хришћански елеменат и лична слобода била је сигурнија. И ми видимо, гдје поједине породице из овијех високијех села појединачно слазе и насељавају ове котлине, те данас налазимо у низинама једно племе растурено овдје ондје у малијем групама, док по високијем брдима живи у већем броју и на једном мјесту. Ово повраћање становништа из брда у стара села било је узело нарочито маха у другој половини XIX-ог вијека, послије познатога аграрнога закона.

Нека од новијих села постала су на агинскијем *беглуцима*. Муслиманске породице имале су по брдима своје беглуке — стоку, сточарске стаје и њиве. Муслимани нијесу никада насељавали високе и шумовите крајеве, те су давали своје беглуке на издржавање хришћанскијем породицама. То управо и није било село већ сточарски катун. Породице су се највише бавиле о стоци, а земље су обрађивале врло мало. На тијем су се беглуцима непрестано мијењале породице, док се једна није укметила и засновала право село. Око некијех млађијех села нађе се по гдјекоји траг од старијих насеља. За многа се таква села зна, да су била пуста до прије сто година и да су у њима биле сточарске стаје, а ипак се налазе оне старе гомиле и средњевјековне гробнице. Становници не знају, да је у њима ико становао. За

таква села могло би се рећи, да су засНована на мјесту неког старог и заборављеног насеља. Таква би села била: Љубишићи, Шобадине и Брани До.

Дакле по постанку имамо у Рудинама старијех села, која су постала на мјесту старијих насоља и новијех, у којима су врло ријетки остатци старијех насеља. Ако погледамо, на који су начин постајала новија села, онда су нам стара села у рудињскијем котлинама као *матице*, као расадници за ширење насеља у овој области, а новија су њихове *раселице*. И видимо, да су стара села у котлинама свуда по околнијем брдима заснивала села, која их са свијех страна окружују. Стара и млађа села и по своме положају стоје у вези и чине засебне групе села. И према томе можемо сва рудињска села свести у неколико овакијех група. Тако на југу је Љубомирско Поље са својијем раселицама: Брани До, Брова, Пијавице, Шћеница и Влашка; из чепеличко-мирушке котлине основана су ова села: Мириловићи на западу, Торич и Влаиња на сјеверу, Баљци, Видње и Површ на истоку и сјевероистоку (данас у Црној Гори); Ватница има Кукричје на југу, а можда и опћину Давидовиће на сјеверу. Из Билећског Поља засНована су ова села: Љубишићи, Шобадине и Боденик. Млађа села стоје по брдима око својијех матица као неке карауле и предстраже.

Поријекло становништва. — Најстарије вијести о рудињском становништву сачувале су нам се у натписима на старијем гробницама. Видјели смо, да гробница̂ има на многијем мјестима, али их је врло мало, на којима има натписа. Већина тијех натписа је још из времена старе српске државе, и то по свој прилици из XIII., XIV. и XV. вијека. Из овијех натписа види се, да је по овијем селима било у то вријеме писмена свијета. На тијем су гробницама записана имена и презимена покојника, а често и име онога, који је подизао и резао те

гробнице. Имена су српска, већином иста она имена, којијех има и данас у Билећскијем Рудинама; само гдје-гдје има имена, којијех данас нема у народу као: Вукобрат, Дуица, Загорац и Покрајац. Презимена су каткад изведена од имена, и зато није сигурно, јесу ли то презимена породица — стара презимена, или су то презимена појединаца, изведена по имену оца.

На натписима појединијех гробница имамо ове породице: у Љубомиру *Оливеровиће*. На гробници је записано, да је кнез Покрајац Оливеровић умро „въ дни" војводе Сандаља, и да је сам војвода Сандаљ био код њега, кад га је затекла смрт. Сигурно овдје имамо неког властелина из XV. вијека. На другој гробници у Љубомиру записано је име неког *Жупана Медулина*[1]). У Ждријеловићима је живио неки *Станиша Драгутиновић*. У Мирушама је живио: *Вукобрат Влаћевић* и *Вукобрат Ђурђевић*; на Врањој Дубрави: *Добриш Вукићевић*, *Вукша Дубњевић* и *Дуица Трокосић*; на Радмиловића Дубрави: *Црјеп* и *Рашко Влаховић* и *Банац Рашовић*; у Трновици: *Вук Батрићевић*; у Његановићима: *Вујан Драгишић* и *Милко Вукмир*; у Билећи у Подубовцу: *Загорац Брајановић*; у Фатници: *Иван Мрчић*[2]).

Ни једна од данашњијех породица у тијем селима није имала никада које од горњијех презимена; у данашњем становништву нема никакве успомене о тијем породицама. Сигурно у овијем натписима имамо сачувана презимена старијег, несталног становништва.

У народном предању сачувана су имена многијех породица, којијех је нестало прије него су претци данашњег становништва населили та села. То су по народном вјеровању биле слободне сточарске и земљора-

[1]) Цетињска „Просвјета" 1899.

[2]) Већину овијех натписа објавио је Др. Ћ. Трухелка у „Глас зем. музеја", а неке, које није Трухелка објавио, дознао сам од мог пријатеља Л. Нинковића, калуђера у манастиру Добрићеву.

дничке породице, које су живјеле на својој земљи. За многа се села прича, да су припадала само једној од тијех породица; осим тога прича се, да су те породице имале испаше у овијем истијем планинама, на које изгоне данашња села. О судбини тијех породица зна се мало; већином се прича, да су побјегле испред Турака, или да су их Турци исклали. Чешће зна се само за имена појединијех да̂да̂—старјешина тијех породица. Тако по народном вјеровању Љубомир је био имање „Њемањића“ и одатле је колијевка те династије[1]).

У Билећи је живио *Бан Будеч*, чије се је имање протезало од Баћовог Мрамора на Вучијем Долу до Крњина Камена у Звијерини. Мисли се, да су од њега поријеклом сви Милићевићи у Рудинама и Невесињу, и сви Шуловићи у Билећи. По народном вјеровању Бан Будеч живио је посљедњијех година независности Херцеговине, и погинуо је од Турака, који су му имање присвојили. Развалине његовијех двора показују се у Билећи, у Крушевом Долу код села Подосоја[2]). Богдашиће су држали *Тољи*, које су протјерали Турци и сада живе на Браном Долу и у Љубињу. На Баљцима су првобитно биле торине бана *Пилата* с Пилатоваца, који је, причају, био ожењен сестром Ивана Црнојевића. Мируше су првобитно биле *Калај-бана*, који је живио у селу Калањевићима. Малина, Скроботно и Врбно били су првобитно имање племена *Малишеваца*, чији по-

[1]) Интересантно је, што народ приповиједа, да је и Немања био хајдук. Било их је, прича се, у оца више синова; један је био муцав, и прозову га *Њемања.* У то вријеме овуда је владао „Грк“, с којијем се Њемања свади па се одметне у хајдуке и задаваше Грцима много јада. Да би га умирили даду му Грци „Зелене Луке“ (тако се у то вријеме звало Требињско Поље). Тиме Њемања ојача и поче још више нападати Грке, а ови му даду „Широке Луке“ (Гатачко или Невесињско Поље). Кад је тако Њемања ојачао, није чекао, да му Грци дају поједине „Луке“, већ удари на њих и протјера их из српске земље, а он сам постаде — српски цар. Можда је ову народну причу узео Лукарић за истину и вели, да су Немањићи поријеклом из Љубомира.

[2]) Путописци из средњег вијека спомињу у Билећи дворове Павла Раденовића. Може бити, да је Павле тај народни „Бан Будеч“.

томци живе данас у великом броју по Опутној Рудини, у Дубочанима, Мирушама, Чепелици, Гацку, Дрини и Бијелом Пољу код Мостара. Заушје је било имање браће *Шљуна* и *Лазара*, које су протјерали Муслимани Селимовићи. Тако исто цијела Ораховица била је имање породице *Дучића*, која је имала врло много стоке. У Паљенима су живјели до назад сто година *Церовине*, који данас живе у љубињском котару. Пријевор су држали *Предојевићи*, од којијех данас има породица по цијелој Херцеговини.

Успомене о овијем старијем породицама сачувале су се само у онијем селима, за која се не зна, како су постала. У свијем тијем селима прича се, да је цијело село било имање једне породице и да је само једна породица живјела у томе селу. О многијем се породицама задржала само успомена, да су ту биле до доласка Турака и да их је тада нестало, а за друге се зна и шта је од њих било. Многе су се породице одселиле према западу, а многе су оставиле села у низинама и побјегле у брда, па засновале нова села. Иза њих је у стара села дошло ново становништво с истока. Из овога казивања о старијем породицама види се, да је доласком Турака настало напуштање села у великој мјери и да се је рудињско становништво селило према западу.

Много је већи број онијех породица, које су за вријеме Турака живјеле у појединијем селима заједно с данашњијем породицама. У многијем селима изгубио им се спомен, а у некијем се памти приличан број. Каткад је тај број већи и од броја данашњијех породица. Села, у којима су живјеле те породице, била су читлучка и те су породице живјеле на агинском читлуку, гдје се становништво непрестано мијењало. За многе се од овијех породица зна и куда су се одселиле. Већином су се одселиле према сјеверу у Босну. У многијем селима заборављена су

имена тијех породица. Одсељенијех породица, којима се памте имена, има свега педесет и пет.

Старинци. — Старинцима или „старјеницима“ називамо оне породице, за које народ вели, да су „од прије Косова“ у Билећскијем Рудинама и за које се не зна, јесу ли и одакле доселиле. То су већином породице, које живе у старијем селима. Неке нијесу никад мијењале свога села, нијесу се множиле и од њих немамо много породица. Друге су напустиле стара села и живе у компактној маси по околнијем брдима; треће су разасуте по разнијем читлуцима. Да су то веома старе породице види се по томе, што од једне прве породице има их данас неколико, које су сада примиле друга презимена. Све ове породице славе исто крсно име. Тијех старијех породица има петнаест, а од њих има данас преко четрдесет новијех породица. Те старе породице у некијем селима живе данас саме без икаквог становништва и чешће готово саме сачињавају становништво цијеле опћине. Тако потомци старе Предојевића породице чине већи дио становништва у баљачкој и билећској опћини, а затијем их има на Богдашићима, Граници, Планој, Чепелици, Зарјечју и Пријевору. Осим тога од те породице има потомака у Невесињу, Гацку, Борчу, Коњицу, Гласињцу и у зворничком котару у Босни. Поједине породице од тога племена примиле су Ислам и раселиле су се по цијелој Херцеговини. Пред долазак Турака у Херцеговину та је породица живјела у Пријевору и одатле се је раселила.

Исто тако разграната је стара породица Малишеваца, која је поријеклом из Малине у Зарјечју. Данас живи у компактној маси у Опутној Рудини (у Црној Гори), у Дулићима и Срђевићима у Гацку, а има је и у Дубочанима, Љубомиру, Мирушама, Чепелици, Билећи, Врбици и Фатници. Породица Милићевића сачињава већи дио становништва у билећској и звјериньској опћини, затим

је појединачно разасута по многијем селима билећског и невесињског котара. Граница је млађе село, а већину становништва чине у њој породице, које кажу, да су поријеклом од Бана Будеча. Све породице у тој опћини, осим три, су старинци из сусједнијех села. У Фатници је живјела стара породица Мијачи, од које данас имају двије муслиманске и једна хришћанска породица. У Љубомирском Пољу живи шест старјеничкијех породица. Те су породице интересантне ради тога, што се нијесу могле ни мало развити. Те породице немају у Билећскијем Рудинама никаквијех саплеменика, а врло их се мало и одселило од њих. Многе породице, које су старинци из Билећскијех Рудина, иселиле су се из ове области и сачињавају по многијем херцеговачкијем селима знатну већину становништва, а у Билећскијем Рудинама је заостало тек неколико кућâ.

Ове стариначке породице, које у великом броју живе у Билећскијем Рудинама, држе се још сродничкијех веза. Чешће су сачувале и неке старе заједничке њиве. Кроз ову је област ишао један од најзнаменитијих трговачкијех путева и сигурно је, да је утицао на миграције становништва. Утицај је Турака био доста знатан, јер су села била близу овога пута. И према свему изгледа, кад би ова област била мало забаченија, да би се у њој развиле онако јаке породице и готово с истом организацијом као и у Црној Гори.

Досељеници. — Поред овијех стариначкијех породица има у Билећскијем Рудинама врло разгранатијех породица, које нијесу старинци и које знају, одакле и када су се по прилици доселиле. У опће у Билећскијем Рудинама пада јако у очи мали број породица према простору области и према броју кућа. По томе се може видјети, да у овој области има више јакијех породица, а то значи, да има доста старинаца и веома много старијех досељеника. Видјели смо, да народ рачуна у ста-

ринце или старјенике оне породице, које су у Рудинама живјеле још прије Косова и које не знају, да су се и одакле доселиле у ову област. Све остале породице називају се „дошлима“ и „досељеницима“.

Вријеме досељавања најстаријих породица врло је тешко утврдити. У опће сељачка казивања о годинама досељења веома старијех породица не смију се никад сасвијем тачно примити. Код новијех породица то је у толико лакше, што сељаци памте имена од неколико генерација својијех предака и редовно памте име онога, који је доселио. Из тијех имена и родова чешће се може приближно израчунати вријеме досељавања појединијех породица.

Осим тога у народној души неки историјски догађаји оставе јаку успомену и народ по њима суди о старини осталијех догађаја. Тако народ у Билећскијем Рудинама суди о старини појединијех породица по Косовском Боју, по паду Херцег-Новога у руке млетачке, по првој и другој куги и по Омер-пашиној години. О времену досељења поједине породице народ само зна, да је то било „прије Косова“ или „по Косову“, „прије Новога“, прије или послије прве или друге куге. Ови су догађаји остали у народној души поред осталога и ради тога, што послије сваког тога догађаја настаје досељавање у ову област. И ми ћемо досељавање у Билећске Рудине подијелити у три фазе: прва фаза досељавања настаје доласком Турака и траје до 1699. год., када су Млечићи освојили Херцег-Нови; у првој фази сељење иде у правцу И-З и већином се селе поједине породице; друга фаза настаје свршетком XVIII. вијека и траје до краја половине XIX. вијека и тада од једном престаје, Билећске Рудине престају примати страно становништво. Аустријском окупацијом настаје незнатно досељавање појединијех самаца из Боке и Далмације, али и оно престаје одмах по окупацији.

Народно предање каже, да је ова област доласком Турака остала готово пуста, само су неке породице остале у забаченијим крајевима; остало је све одселило према западу. У та пуста мјеста полако су се спуштале поједине породице са истока. За већину тијех старијех породица прича се, да су се доселиле као поједине веће фамилије; редовно се селио отац са неколико синова или неколика брата са својијем фамилијама. Има прича, по којима су претци појединијех породица доселили као самци већином ускоци, који су учинили неко злочинство у своме мјесту, па побјегли. За неке се пак породице чини, да су се доселиле као пастири са стоком (Целетовићи у Потприсоју и Капори у Мириловићима). Друге опет причају, да су доселиле од зулума турског. Према свему чини се, да је ова област била слабо насељена, јер зна се, да су многи стари досељеници имали све до XIX. вијека своје земље, за коју се не може дознати, јели од кога купљена. Народ вели, да су његови стари ту земљу искрчили и за се узели, а то је могло бити само тада, ако та земља у то вријеме није имала свога господара. Досељеника из тога времена у Билећскијем Рудинама има доста и то су већином јако разгранате породице. Многе се од њих могу рачунати у најразгранатије породице ове области. Неке су заузеле читава села и цијеле опћине. Онијех породица, које кажу, да су доселиле „потље Косова“, а „прије Новога“ има око 30.

Од највећијех породица из тога времена јесу потомци старе Угреновића породице (у Врпољу и Љубомиру); у цијелој врпољској опћини с малијем изузетком живе само они. Исто је тако јака у Горњијем Рудинама стара Кривокапића породица, од које су данас: Авдићи, Бабићи, Шаренци, Парежани у Билећскијем Рудинама и Зимоњићи у Гацку. Много има досељеника из Корјенића од Стијачића породице и од ње има фамилија у десет села.

Друго доба досељавања настаје освојењем Херцег-Новога и Рисна од Мљечића, из којијех се све муслиманске породице селе у сусједну Херцеговину. Многе породице доселише се уједно — у маси; многе се за неко вријеме настанише у Требињу, док покуповаше или отеше земљу у Рудинама и онда се истом населише у Рудине. Ово је досељавање било сасвијем друкчијега карактера од свијех осталијех. То је прво досељавање становништва у једној маси, које овај крај памти. Осим тога сва досадашња досељавања ишла су у правцу исток-запад, а ово иде у правцу југ-сјевер. Ови Муслимани постепено заузеше најплодније и најпитомије земље у Билећскијем Рудинама, а велики дио старог становништва потискоше или укметише. С овијем породицама у ову патријахалну област улази култура источњачкијех чаршија; ови Муслимани и ако се настанише по селима, опет не попустише начин чаршијског живота. И типови села и куће и унутрашњи живот и одијело остаде чаршијско, па чак су још и до данас одржали неке особине страног говора.

Мало по мало већина рудињскијех села постаде читлуцима овијех новијех десељеника и становништво у тијем селима непрестано се мијења: селе се стари истјерани кметови, а долазе нови. Те породице заузеше многа села и у њима се одржаше до данас. Велики дио овијех муслиманскијех породица послије окупације одселио је опет у Турску. О старом поријеклу своме те породице не знају ништа. Једино двије или три породице мисле, да су од неког поисламљеног хришћанина и веле, да имају и сада својијех рођака, који као хришћани живе у Боки. Уз ове се Муслимане доселише три хришћанске породице. Старијех породица које су се доселиле у то вријеме има око осамнаест; а многе су се породице разгранале, те их данас заједно с ово осамнаест породица има близу четердесет.

Треће доба досељавања настаје послије куге. Народ је запамтио три куге. Једна је била прије деведесет година, друга прије сто и двадесет, а најстарија од њих прије сто и педесет година. О тијем је кугама писао Dr. Ћ. Трухелка и вели, да је у Босни морила куга 1741., 1762. и 1782. године[1]). По својој прилици то су оне куге, што о њима народ прича. Те су куге готово сасвијем уништиле народ у Рудинама. Цијелијех је породица у то вријеме нестало. Прича се, да је у Фатници прије куге живјело деведесет и петеро чељади, а иза куге остало их је само седмеро. Становништва је у појединијем селима сасвијем нестало; оно што је остало живо, побјегло је у брда у збјегове. Муслиманске породице разбјежаше се на све стране, те се многе и не враћаше, да живе у селу. Тако у опћинама, које данас имају више од сто кућа, послије куге није остало више од пет кућа.

Пошто је овако куга проредила становништво, Рудине постадоше пусте и поче опет оно појединачно досељавање, као што је било прије доласка Новљана у ову област. Али сад већ није као у оној старој области; досељеници не долазе као хајдуци, који бјеже испред турске освете, већ долазе као сиромашни брђани, да се укмете код каквог Муслимана. Те породице долазе искључиво с истока, из данашњијех предјела Црне Горе, а највише из Бањана и никшићске околине. Чини се, као да ове области нијесу толико настрадале од куге као Билећске Рудине. Досељеника из краја XVIII-ог и у XIX-ом вијеку имамо око 107[2]).

Преглед области и мјеста, из којијех су досељеници Билећскијех Рудина.

Да би се могло лакше видјети, из којијех се је области највише досељавало становништво у Билећске Ру-

---

[1]) Сарајевска „Нада“ за 1898. год.

[2]) Овоме броју требало би додати и онијех 30 породица, које веле, да су се доселиле „по прилици пред прву кугу“.

дине, уз појединa мјеста додат је и број досељенијех породица. Све оне породице, па били то старинци или досељеници, које кажу, да су једно племе, узете су као једна породица. Често су такве породице доселиле у Билећске Рудние као једна фамилија, која се је послије јако разгранала. Друге су породице досељавале појединачно, једна за другом, често у знатну размаку времена. И све такве породице узете су као једна породица.

Осим тога у овом прегледу изнијеће се и број онијех породица за које се мисли, да су старинци из Билећскијех Рудина. Већина тијех породица напустила је своја стара села у низинама и населила се по брдима. Овдје ће се узимати мјеста, гдје су такве породице становале у најстарије вријеме.

I. Старинци.

Из Пријевора	1
С Доњијех Баљака	1
С Врање Дубраве	1
Из Билеће	2
С Мрежице	1
С Бијеле Рудине	1
Из Фатнице	1
» Мируша	1
» Малине	1
С Богдашића	1
Из Љубомира (и Домашева)	8
» Паника	1
Свега	20

II. Досељеници.

1. Црна Гора

а) Из Бањана

Из Пригредине	1
» Дубочака	1

Из Тупања 1
» Дрпа 1
» Враћановића 1
» Бањана (заборављено мјесто) . . 4

Свега 9

б) Из Опутне Рудине

Из Петровића 4
» Парежа 1
» Кнеж Дола 1

Свега 6

в) Из околине Никшића и Грахова

Из Никшића 4
» Требесе 2
» Риђа̑на̑ 5
С Вилуса 1
Из Грахова 1
» Крне Јеле 1
» Миротињскијех Долова 2

Свега 16

г) Из разнијех крајева Црне Горе

Из Цуца (заборављено мјесто) . . 1
» Круга (Цуце) 1
» Ровина (заборављено мјесто) . 3
» Трњина 1
С Чева (заборављено мјесто) . . . 1
Из Црвевог Дола (Чево) 1
С Његуша 1
Из Озринића 3
» Смокве 1
» Вукодола 1
» Бјелица 1

Из Задубља 1
» Марковића 1
» Кобиљ Дола 2
» Шаранаца 3
» Пиве 2
» Језера (Дробњаци) 1
» Цуца (или из Љешанске Нахије?) 1
» Црне Горе (заборављено мјесто) 3
» Бјелопавлића 1
» Марковине 1

Свега 31

2. Из разнијех крајева Херцеговине

а) Из требињског котара

Из Требиња (вароши) 1
» Бјелаца 1
» Засада 1
» Требијовијех 1
» Скоча Горе (Корјенићи) 1
» Корјенића (заборављено мјесто) 2
» Подгливља 1
» Чичева 1
» Полица 1
» Крушевица 1
» Гркаваца 1
» Рупјела 1
» Зубаца (заборављено мјесто) . 2
» Коњског (Зупци) 1
» требињ. котара (заб. мјесто) . . 2

Свега 18

б) Из осталијех села билећског котара

Из Врањскијех 1
» Давидовића 2

Из	Брестица	1
»	Звијерине	1
»	Корита	1
С	Влашке*	3
»	Плане*	1
Из	Чуковића*	1
	Свега	11

в) **Из осталијех крајева Херцеговине**

Из	Стоца	1
»	Невесиња (заборављено мјесто)	2
»	Оџака (Невесиње)	1
»	Дабра	1
»	Борча	1
»	Љубиња	1
»	Влаховића (љубињски котар)	1
»	Мостара	1
»	Попова Поља	1
	Свега	10

3. Бока

Из	Херцег Новога	11
»	Конавала	2
»	Кривошија	4
»	Рисна	3
»	Мокрина	3
	Свега	23

4 Околина Дубровника

Из	Жупе	1
»	Околине Дубровника (заб. мјесто)	1
	Свега	2

* Овдје се узимају оне породице, које само знају, да су из овијех села доселиле у данашње село, а не знају, јесу ли досељеници или старинци у овијем селима.

5. Маћедонија

Из Маћедоније (заб. мјесто) 1

6. Срем

Из Срема (заб. мјесто) 1

7. Бугарска

Из Ћустендила 1

Овоме прегледу ваља додати још 7 породица, за које се не зна, одакле су доселиле. То су породице поријеклом од каквијех најамника и слуга, који су било женидбом или каквијем другијем начином стекле имање. За једну се породицу прича, да је поријеклом од неког хајдука, кога су Муслимани заробили и поклонили му живот. За другу се породицу прича, да је поријеклом од неког дјетета, које је нађено у трави.

Из овога прегледа о поријеклу становништва у Билећскијем Рудинама видимо ово:

У Рудинама има приличан број старинаца. *Њих има 20, што чини око 12, 7°/₀ од броја свијех породица.* Пошто су те породице веома разгранате, може се рећи, да *старинци чине ¹/₆ свега становништва.*

Од досељеника на прво мјесто долазе Црногорци. Из *области данашње Црне Горе у Билећскијем Рудинама има 62 досељене породице, што чини преко 39, 74°/₀ од броја својих породица у Билећскијем Рудинама.* Пошто су и ове породице јако разгранате, може се рећи, да *досељеници из Црне Горе чине половину свега становништва у Билећскијем Рудинама.*

Иза Црногораца по броју долазе на прво мјесто досељеници из разнијех крајева Херцеговине. Кад сведемо бројеве за требињски, љубињски, столачки, невесињски котар и за неиспитана села билећског котара,

налазимо, да из тијех крајева има 39 породица, *што чини 25°|₀ од броја свијех породица у Билећскијем Рудинама.* Међу тијем досељеницима има 18 породица, досељенијех из требињског котара, што чини готово половину од броја досељеника из разнијех крајева Херцеговине.

По броју досељеника на треће мјесто долази Бока. Из разнијех мјеста у Боки имамо 23 породице, што *чини 16·02°|₀ од броја свијех породица.* Као што Требињци чине половину досељеника из цијеле Херцеговине, тако и досељеници из Херцег-Новога чине половину досељеника из цијеле Боке.

Расељавање становништва из Билећскијех Рудина. — Видјели смо, да су Рудине доста кршевита и неплодна област; у њој се може до знатне мјере развити сточарски живот, али оне никада не могу постати земљорадничка област. Оваква област не може никада бити мјесто веома насељено. У њима може становништво само у извјесном броју живјети, сувишак мора се иселити. Кад видимо, колики је број старинаца и старијех досељеника, унапријед можемо бити увјерени, да су Рудине из себе давале много становништва. Многе старе и стариначке породице знају своје саплеменике, који су се из Рудина некада одселили. Према народном приповиједању много рудињског становништва изселило је у разна мјеста Босне. Томе расељавању у Босну много је припомогао овај народни обичај. Гладнијех година многе задружне куће у Рудинама предвоје чељад и половина остане у Рудинама, а половина оде у Босну на „презиму“ или на „рану“. Изгледа да се је на тај начин разселило много становништва из Рудина. Већина данашњијех породица, које иду на презиму у Босну, имају стална зимовишта код својијех саплеменика у Босни. Тијех својијех саплеменика имају на многим мјестима од Рудина до мимо Зворник. Све те породице у Босни

славе иста крсна имена као и ове породице у Рудинама, а радо дочекују своје рођаке из Рудина. Тијех сродника Рудињани највише налазе у Дрини код Фоче, на Гласињцу и у зворничком котару, а по свој прилици има их још више.

По извјештајима, које су разни испитивачи слали Географском Заводу види се, да много досељеника из Рудина има у невесињском котару. Има их у Невесињском Пољу, на Трусини, и у Борчу. Те су породице појединачно разасуте по тијем селима, а у појединијем мјестима живе у великом броју. То је знак, да су те породице старији досељеници. По извјештајима свештеника г. С. Трифковића рудињскијех досељеника има и у Сарајевском Пољу. Тако у Сарајевском Пољу живи породица Нинковићи, поријеклом из Врбна у Рудинама. Прије три године, када нијесам знао за извјештаје г. Трифковића, при испитивању села Врбна, Нинковићи су ми приповиједали, да се врло давно из Врбна одселила једна њихова породица и да њезини данашњи потомци живе у Сарајевском Пољу. Од исте те породице виђао сам неке досељенике у невесињском котару.

Испитујући села у Бишћу и Бијелом Пољу код Мостара, нашао сам веома много досељеника из Рудина. Има их (као племе Антељи у Бијелом Пољу), које су јако разгранате и броје око четрдесет кућа. Дуж цијеле Неретвине долине од Мостара готово до Метковића Рудињани се јављају у знатноме броју. Они долазе само с лијеве стране Неретве, на десној страни није још нађен ниједан досељеник из Рудина.

Из разговора с појединијем сељецима из коњичког котара дознао сам, да Рудињана у знатном броју има и у коњичком котару

По извјештајима О. Козића види се, да Рудињана има и у љубињском котару. У томе је котару испитан веома мали број села; изгледа, кад се испита више

села у љубињском котару, да ће тамо бити рудињскијех досељеника у знатном броју.

Рудињскијех досељеника готово нема никако у требињском котару, а у гатачком их има у веома незнатном броју. Овоме ће бити узрок то, што су у Требињском и Гатачком Пољу била врло честа муслиманска села, којијех се хришћанско становништво клонило. У Мостарском и Невесињском Пољу има истина доста муслиманскијех села, али су ту били чести агински читлуци. Кмета на агинском читлуку није смјело нападати муслиманско становништво. Рудињани су се у тијем областима укмећивали код појединијех ага и насељавали се у њиховијем селима.

Из ово неколико података, што их сада имамо при руци види се јасно, да су Рудине дале из себе много становништва и да се је њихово становништво насељавало у многијем крајевима Босне и Херцеговине. Исељавање је ишло према западу, према сјеверу, према истоку нема га никако, а према југу још није констатовано.

Из свега овога, што је казано о постанку села и поријеклу становнштва у Рудинама, можемо извести ове закључке: *1.) Врло велики је дио села веома стар, несумњиво још из средњег вијека; поред овијех старијех села имамо и новијих, која су постала иза доласка Турака. 2.) Има знатан број старинаца и велика већина веома старијех досељеника. 3) Старинци и досељеници из Херцеговине чине врло знатан дио становништва рудињског; њих бројем достижу досељеници из данашње Црне Горе; неки досељеници затекли су и старог становништва у селима, а други су или насељавали селишта или заснивали нова села; 4.) Главни правац досељавања у Рудине био је И—З; незнатнији је онај Ј—С. Досељавања у правцу З—И и С—Ј није готово никако било; 5) врло велики дио данашњег становништва затекли су у Руди-*

нама досељеници 18-ог вијека, а знатан број породица доселио се у првој половини 19-ог вијека. 6) Према овоме свему и према оно мало података о расељавању појединијех породица видимо, *да су Рудине веома активна област; сачувале су доста старог становништва; дале су га доста и другијем областима, али су за то и веома много примиле са стране.*

Становништво је расло и прираштајем и досељавањем. У првој половини *XIX*-ог *вијека становништво се у Рудинама много више множи досељавањем него прирастањем, а у другој половини* престаје досељавање и *становништво се нагло множи прирастањем.* У Рудинама има становништва из разнијех покрајина, те се још није потпуно изједначило ни у ношњи ни у дијалекту. Томе је на првом мјесту узрок вјерски антагонизам између Хришћана и Муслимана, који је тек у посљедње вријеме почео слабити.

9. Занимање становништва.

Рудињани се готово подједнако баве и земљорадњом и сточарством. Тешко би било прецизно одредити, која је важнија грана сеоског занимања: сточарство или ратарство. Обоје је везано једно за друго, да се сточарство не може развити без добра читлука, нити може ирадна земља у Рудинама добро рађати без стоке. Мали су изузетак у томе нека фатничка и плањска села. Ту има прилично плодне земље, на којој усјеви ријетко издају, те се за то чини, да се сељаци све више одају земљорадњи, а занемаривају сточарство. У осталијем селима сточарство поред осталога надокнађује и онај мањак у житу, што се јавља редовно сваке године: на земљи појединијех породица не може родити жита колико треба породици, и то се надокнађује продајом стоке.

Према народном приповиједању сточарство бијаше прије педесет година много претежније од земљорадње.

То се види из сразмјере старијих њива, за које се вели, да су још од старине обрађиване, и онијех које су прије тридесет до педесет година постале на крчевини. Прича се, да у старије вријеме љети сељаци нијесу радили на њивама као данас. Обично је занимање у то вријеме било сједити поред стоке у хладу каквог дрвета, па из пушке гађати никшане. То је било у оно вријеме, када кметови нијесу били стални на читлуцима, и када кмет није смио добро уредити своју земљу, јер би ага за добро мито одмах дао земљу другоме. Ово је стање, као што се види, кренуло на боље од Омерпашиног аграрног закона. Али по свему се види, да Рудињанин у Рудинама не може бити добар тежак, нити Рудине *могу икад постати земљорадничка област*. И ако данас Рудињани раде врло много у сразмјери према старијем стању, ипак не раде онако ни онолико, колико, на примјер, раде сељаци око Мостара, или они у Конавлима. Томе су поред осталога врло много криве и несређене аграрне прилике у Херцеговини, а највише слаба плодност ирадне земље.

До назад мало времена у Рудинама не бијаше никаквијех *занатлија*. Све што је требало народу за алат и за одијело сам је знао све начинити. Богатије породице, чије потребе нијесу могли подмирити ови обични „сеоски мајстори“, добављале су потребне ствари из Требиња и Дубровника. Исто тако у Рудинама није било мајстора, који су умјели градити куле и чардаке, већ су, као што смо видјели, за то добављани Поповци. Данас је и у томе погледу стање друкчије. Све врсте кућа граде мајстори, који су рођени Рудињани и који су тај занат сами у Рудинама изучили. Ти су мајстори толико у свом послу усавршени, да их кадкад и власт употребљава за своје радње. Зидарски занат све више придобива за се Рудињане, и данас су ти мајстори сасвијем истисли Поповце и зидаре из Аустрије, који су

при окупацији готово све зграде зидали, а данас се јавља само по гдјекоји Бокељ и то само као финији каменорезац. Рудињски зидари већ су почели ићи са занатом и изван области, али само у вријеме, када се гдје јави каква већа грађевина. Нико се нарочито не одаје изучавању тога заната.

Они сви раде најприје као аргати[1]) и гледају како мајстор намјешта поједино камење. Сваки се аргат послије вјежба код своје куће, градећи зид око какве њиве. Послије почне за малу надницу зидати лакше ствари. Тако ради постепено усавршавајући се у свом послу, најприје уз боље занатлије, па послије самостално. Овај је занат толико пошао у напријед, да ми данас у Рудинами имамо *правијех занатлија, који живе једино од зидарског заната*. Што се овај занат развио тако нагло у Рудинама, има више узрока. Први је тај, што и сам кречњачки састав овог земљишта иде на руку овом занату; друго је то, што сељаци не могу ни стоком ни земљорадњом да набаве онолико новаца, колико иште држава и њихова кућа. И према свему изгледа, ако ове занатлије имадбуду и даље гдје зарађивати хљеб, да ће се у овој области још више развити овај начин занимања.

Осталијех заната готово и нема никако у Рудинама; нема их бар у оном смислу, да би се појединци могли називати занатлијама. Становници шумовитијих села одликују се већом вјештином у дрводјељству. У многијем селима (као у Мириловићима и Кукричју) има појединаца, који умију веома лијепо начинити и изшарати дуванске кутије, преслице, вретена, станове (разбоје) и друге алате. Али је то њима споредан посао, који раде само зими, кад се не ради на њивама.

---

[1]) Аргатом се зове онај, који при зидању доноси мајстору камен, креч и друге ствари потребне при зидању.

Женска радња је друкчија у муслиманског него код хришћанског становништва. Док жене хришћанског становништва умију ткати сукно (од пређе), дотле муслиманске чȳ само памучно платно Оне не умију ткати ништа сукнено, нити плести сукненијех чарапа; тако исто хришћанске жене не умију ткати памучно платно, али зато умију врло лијепо изшарати сукнене канице, пасове и зубуне. Рудињске и у опће жене хришћанског становништва из све Горње Херцеговине (Рудина, Гацка и Невесиња) у ткању су сасвијем престигле Хумкаче. У некијем селима у Хумнини (као око Мостара) сеоске жене не умију никако ткати, већ плаћају за ткање горњашкијем женама, које слазе зими у Мостар, и каткад цијелу породицу исхране својом зарадом од ткања.

Поред овијех заната на многијем селима живи стално по једна *цигањска* породица, која се занима ковачкијем занатом. Ти су Цигани муслиманске вјере. У љето се често виђају мрке черге босанскијех цигана - *Гурбета*, који се поред прошње баве и ковачкијем занатом. Стални рудињски Цигани осим српског не говоре више ниједним језиком, док Гурбети говоре и цигањски.

И у занимању сеоском види се онај утицај оштре природе рудињске, која је у свима појавама рудињскијех насеља имала утицаја.

Агрикултура се није могла подићи ради слаба земљишта, зато се сточарство јако гајило. Али послије окупације на стоку се почиње давати већи порез, границе су на све стране затворене, нови се путеви за извоз стоке не отварају, те и сточарство почиње нагло опадати. У почетку окупације Аустрија гради огромне тврђаве и доводи мајсторе са стране. Добра зарада на тијем грађевинама гони становништво, да учи зидарски занат, који се може јако усавршавати у Рудинама.

ПОСЕБНИ ДИО.

(ОПИС ПОЈЕДИНИЈЕХ СЕОСКИЈЕХ ОПЋИНА)

У овом раду узеће се сеоске опћине као засебне цјелине и у њима ће се изнијети посебне особине појединијех села. Сеоске опћине у Билећскијем Рудинама и по броју кућа и по величини сеоског удута одговарају мањијем селима у осталијем српскијем областима. Села има много, она су већином сасвијем малена, те се учинило, да ће бити најзгодније, ако се сеоске опћине узму као засебне цјелине. У описивању узећемо ред у правцу од југа сјеверу.

1. Анђелићи.

Положај. — Анђелићи су у југо-источном углу Завођа; с југа затворени су од требињске низине огранцима *Леутара* (1229 m) и *Гливе* (1038m). Код села *Јасена* ова су брда прокинута јаругом, која силази више Горице у долину Требишњице. Одатле се настављају брда *Кравица* (803 m) и *Рујева Главица* (628 m) у правцу СЗ—ЈИ; код *Зелениковe Главице* ова се брда почињу повијати у правац ЈЗ—СИ и затварају ову опћину с истока. У средини опћине дижу се *Глумина* (948 m) и *Петриња* (779 m), те раздвајају Дубочане од Врбна. На сјеверу се удут ове опћине састаје на *Ђуроју* (623 m) с опћином зарјечком.

Села су узела положај у утолеглицама између појединијех брда: *Врбно* и *Будоши* су између Глумине и Кравице, а *Дубочани* између Глумине и Добрићевскијех Греда (735 m). У Дубочанима земљиште има облик широке јаруге, која се на ЈИ постепено спушта у долину Требишњице. Куће су и са сјеверне и с јужне стране те јаруге. Врбно је у широј утолеглици, у којој се диже више малијех брегова. Већи је дио кућа по тијем бреговима. Будоши су у плићој утолеглици, која се пружа с Јасена према Врбну.

У Анђелићима има више врела, од којијех су нека повремена. У Врбну имају три повремена врела, двије чесме и убо *Богдан*. Чесме ни убо никада не пресушују. Исто тако има доста врела и у Дубочанима. Због тога су у овијем селима врло ријетке чатрње.

Земље и мера. — По врховима споменутијех брда има још прилично шуме церове и стржеве, а што се слази с врхова дубље према селима, шума постаје рјеђа. Дубочани имају шуме и испаше свуда око села, а највише по Гредама, на Петрињи и у Глумини. Врбно има своју испашу у Глумини и у *Поткравичју*. Највише је ирадне земље око кућа, а има је овдје ондје у мањијем долинама и по околнијем брдима. Знатан дио сељака откупио је сву земљу од ага; други дио даје и сада аги прописани хак или уговорени ћесим.

Тип. — У Дубочанима су све куће растурене у неколико јако удаљенијех *чопора*, у којима су куће каткада *јако збијене*. Чопори највише носе имена породица, које у њима станују. На присојној страни Добрићевскијех Греда је чопор *Ђурђановићи*, гдје станује породица *Мулине*. Мулина има 4 куће. Југо-источно од њих, у осојној страни Глумине су куће *Јанковића* (7 кућа), које су се наврстале у један низ испод Глумине; јужно од Ђурђановића, на противној страни продоли су куће *Чучковића*, које се гдјегдје збијају у мале хрпе, а гдјегдје врстају у редове. На средини продоли, између Чучковића и Ђурђановића је једна кућа Анђелића. На ССЗ од Чучковића су куће *Анђелића*, збијене у један чопор, на осојној страни Петриње. На сјеверо-запад од Анђелића у даљини од 700—800 m је раселица *Пољице* (2 куће). На Пољицу су прије биле торине и јањила, па су се двије породице прије десет година ради тјескобе и ради тога, што им је већи дио имања био на Пољицу, оселиле из села. На сјеверо-исток од Пољица у даљини од 1 км. на *Гредама* живе *Ткрље* (3 куће). Врбно се дијели на *Горње Врбно* и *Доње Врбно*. Горње Врбно удаљено је од Дубочана око $2^1/_2$ км. на запад.

У Горњем Врбну су куће јако раштркане; већином су по брежуљцима и косама и то обично по једна кућа на сваком брежуљку, те пуно личе на тип старовлашкијех села. Јужно од Горњега Врбна у даљини око 1800 м. је Доње Врбно. Земљиште је у Доњем Врбну пространије и равније, те су и куће збијеније. У њима се издвајају четири мање групе кућа. Све четири групе су с присојне стране Глумине. Групе немају својијех нарочити-

јех имена. Куће су негдје збијене у групе — чопоре, а негдје су наврстане у низ. Растојање између појединијех чопора је сто и педесет, седамдесет и четердесет метара. Куће су у појединијем чопорима јако збијене.

У Будошима су куће мјестимице јако раштркане. Већином су заузеле положај у доста тијесној јарузи. У селу има свега 7 кућа, које су јако раштркане, само су на једном мјесту три куће уједно.

У Дубочанима има тридесет и једна кућа, у Врбну четердесет и шест, а у Будошима седам, на Гредама три. У цијелој опћини има свега 87 кућа.

Торине и планине. — Неке породице у Дубочанима имају своја јањила и колибе на *Глумини* и за *Петрињом.* Ово су брда доста висока и на њима нема љети жеге као у селу, те многе породице прељете са стоком на тијем брдима. Сељаци, који немају своје земље у Глумини ни у Петрињи, љети гоне стоку на *Вратницу* у Фочанском котару и на *Зеленгору.*

Свака кућа у Врбну има своје торине на *Крину* или у Глумини. Неке породице поред торина имају јањила и чобанске колибе. Стока се спраћа у те торине с јесени, док не цане снијег. Земља на којој су јањила и торине у некијех је сељака још агинска, а други су се већ откупили. У најстарије вријеме сељаци из Врбна гонили су љети стоку на *Улобић*, а послије тога на *Кручицу.* Године 1878. Кручица остаде у Црној Гори, од тада гоне стоку на Зеленгору.

Име. — Опћина је добила име по браству *Анђелићима*, које је доста јако; из тога су племена увијек бирани опћински кнежеви, те је и опћина по њима прозвата. *Врбно* је добило име по томе, што у њему расте врба, која је доста ријетка у овом крају. *Дубочани* су по свој прилици добили име по своме положају, јер су у дубини.

Старине. — У овијем селима има доста остатака од старијех насеља. У Дубочанима више кућа Јанковића има „Ерцег-Градина", и за њу причају, да је ту био град Херцега Стјепана. На *Гомрљавој Градини* више Горњег Врбна има развалина, за које се прича, да су остатак некога старог „грчког" града. Осим тога по Врбну има безброј *омеђина*, а највише их је у *Каура Колибинама.* Ту је по свој прилици било неко село, о коме се сваки спомен изгубио. Сељаци у тијем развалинама разликују остатке кућа, појата и јањила. Већина тијех остатака је сравњена са зем-

љом, те се поједине развалине једва примјећују. На *Зеленој Главици* имају неколике „Омеђине". Сељаци веле, да је ту било стражиште породице Малишеваца, кад је живјела у Врбну. Осим тога у Врбну имају и двије *црквине* и то на *Кравици* и *Коњушници*[1]).

Постанак села и поријекло становништва. — За Дубочане се приповиједа, да су у најстарије вријеме били имање манастира *Добрићева*. Има њива за које се вели, да су на њима некада били манастирски виногради. На Петрињи има мала црквица, за коју се прича, да су је градили добрићевски калуђери својијем чобанима, који су у овом селу стално код торина живјели.

У Врбну се прича, да су у њему најприје становали „Грци", а иза њих је дошло српско племе *Малишевци*, које је дуго живјело у Врбну, начинило је цркву Св. Јована и стражиште на Зелениковој Главици. У то вријеме прича се, да је у Клобуку био Вујица Војвода, који се завади с Малишевцима ради неке цркве, те дигне на њих војску и свијех их побије. Гробље им је у Грабљу у Доњем Врбну. Иза Малишеваца су Врбно држали Муслимани Јаловичићи и Главовићи. Иза њих су становали и Атељевићи, који данас живе у љубомирској опћини. За *Будоши* се само зна, да је у њима у најстарије вријеме живио Тривко Нинковић са шест синова. Једанпут је, прича се, Тривко приврго плуг пред Ђурђев дан да оре. Око ручанога доба донесе му снаха ручак, те они сједоше и изједоше све јело. Како је снаха поред њих стајала, пошто они све изједоше, она уздахну. Тривко се осјети, да је снаха гладна, па одмах ухвати вола и закоље га, те се омрси уз часне посте. По томе напртља и одсели се пут Босне. Од њега су, веле, они Нинковићи у Сарајевском Пољу.

Из овога се види, да су *Будоши и Врбно постали на мјесту старијех насеља,* а Дубочани *су постали на манастирском имању*.

Најстарије су породице у овој опћини Јанковићи, Анђелићи и Нинковићи.

Јанковићи управо не знају, одакле су се доселили у ово село. Они само знају, да су од оне породице Малишеваца, што су старином из Малине и ради тога «својатају се» (рођакају се) са свима потомцима те породице. Јанковићи славе Игњат дан (20. децембра).

---

[1]) Опис свијех црквина у Завођу израдио је Л. Нинковић, јеромонах ман Добрићева у цетињској „Просвјети", „Бос. херц. Источнику".

Анђелићи су доселили од некуда из Црне Горе у Петровиће у Опутној Рудини. Ту су их била само три брата. Једном приликом посваде се с Турцима и убију једнога пашалију, те Турци зато ухвате два брата, а трећи побегне у Зупце. Ту је живио неколико године, а онда дође на Моско. Најпослије се придвори уз Ризванбеговића из Требиња, те га овај настани на своме читлуку у Дубочанима. Анђелићи славе Јовањ дан.

Нинковићи су прије сто и педесет година живјели у Језерима у Дробњацима. Има их, веле, и данас тамо. Једанпут дођу у њихову кућу Турци, почну чинити зулуме, те их Нинковићи побију. Ради тога побјегоше у Риђане код Никшића. Ту су остали двије године, док им се није „обазнало". Одатле побјегоше и настанише се у Рикалу код Арсланагића Моста (код Требиња). Одатле су прешли у Недвијеће (село у требињском котару, југоисточно од Врбна), а одатле у Врбно и Будоши. Онај Тривко, што је одселио у Босну имао је брата Сима, од кога су данашњи Нинковићи у Врбну. Њихова је породица веома велика. Има их у Нецвијећу, у Врбну, на Жрвњу (билећски котар), у Требињу, у Дубровнику, на Гласинцу, у Невесињу, у Фочи, у Јелечу и у Сарајевском Пољу. Славе Јовањ дан, а прислужују Обретеније.

Чучци, који се зову и Чучковићи, старином су из Рисна у Боки. Када су доселили и ради чега, не знају причати. Само се мисли, да су они по старини трећа породица. Славе Лучин дан.

Тадићи су доселили прије 80 година из Пиве са Смријечја ради сиромаштва. Славе Јовањ дан.

Зечевићи су поријеклом с Дрпа из Бањана. У Врбну је живјела једна породица Дутинова, која је изумрла, а само је остала једна дјевојка, за коју се Зечевић „уд'о" и населио се на њезино имање. Слави Св. Јована и прислужује Св. Саву, срп. просветитеља.

Мулине су прије седамдесет година дошли из Корјенића. Старо им је поријекло из Бањана од породице Баћовића. У Корјениће су прешли ради сиромаштва на агински читлук. И тај је ага имао земље и у Дубочанима, те је преселио Мулине на овај читлук. Мулине славе Јовањ дан.

Круниһи су поријеклом од старе породице Угреновића, од које су Петковићи и Миљановићи у Врпољу. Овдје су доселили из Врпоља. Славе Аћимов дан.

Атељевићи су овдје доселили прије сто година с Влашке (љубомирска опћина).

Овдје су неко вријеме становали Витковићи, који данас живе у Мирушама.

Сеоска су гробља уз данашње цркве. Све породице једнога села копају се у исто гробље.

Из свега овога види се, да су села опћине Анђелића веома стара; данашња су села заснована на мјестима старијех насеља. Старијех породица има сасвијем мало. Становништво је састављено од досељеника, који су већином из области данашње Црне Горе. Село је расло досељавањем. На досељавање новога и расељавање старијег становништва утицале су аге.

2. Зарјечје.

Положај. — Удут зарјечке опћине захватио је дно ниске долине ријеке Требишњице (између чепеличког и анђелићког удута), па се успео на југоисточне органке Рогошине и онда је западно од Анђелића отишао чак до Јасена и срео се с требињскијем котаром. По апсотуној висини најниже село у зарјечкој опћини је Паник. (Куће су између изохипсе од 300m и 400m). Земљиште је у њему сасвијем равно. С југа и југо истока затворено је *Рогошином* и *Враћевицом* (533m). Куће Вучинића, Глоговчеве и један дио кућа Вујновића су на осојној страни тијех брда. Један дио кућа Вујновића је на главичастом брежуљку, на средини заравни, ближе Требишњици. На југо-истоку с Враћевице спушта се шира продо према СИ и у лијевом пристранку те продоли су куће парешке. У селу нема ниједног врела, само неколика врела извиру у долини Требишњице и с њих становништво пије воду.

На југозапад од Паника у даљини од 1500m, а на висини од 400—500m, у једној продоли, која се спушта у правцу СЗ—ЈИ с повијарца Рогошине, су куће села *Ора*. Куће су се поредале у правцу те продоли, неке с осојне а неке с присојне стране, само су се куће Видачића и Курешеве измакле далеко на СИ од ове продоли. У Ораху нема сталнијех врела. Зими, а донекле у прољеће и у јесен извиру у селу неколика повремена извора и за то се вријеме с њих пије вода, а кад они пресуше, вода се пије негдје из чатрња, а негдје се доноси с Требишњице. Оба села и Паник и Ора окренути су према сјеверу.

Од Паника на југозапад диже се мала зараван, на којој су села *Скроботно* и *Жудојевићи*. Скроботно је готово на средини саме заравни, а Жудојевићи су увучени међу косе, које се спу-

штају с Рогошине. Земљиште је у Скроботну сасвијем равно и састављено највише од лапорца, а у Жудојевићима је кршевито и састављено од кречњака. Близу Жудојевића извире мала ријека *Малина*, која с јесени буде толико јака, да и млине покреће. Извор не пресушује ни љети.

Теста са Скроботна пење се преко кршевите косе и слази на *Моско*. Земљиште, на коме су куће села Моска, је равно и са СИ и ЈЗ затворено мањијем косама. Највећи дио кућа је на пристранку сјеверо источне косе, један је само дио око тесте, а неколике куће су на осојној страни југо западне косе. На Моску нема врела; вода се пије из чатрња.

Земље и шуме. — Ирадне земље свако село има највише код својијех кућа. Осим тога поједине куће из Ора и Моска имају њива, овдје ондје разбацанијех по Рогошини. Паничани имају појединијех долина иза Враћевице и по Скроботну. Жудојевићи имају их највише у *Малини* и *Париловини*. Земља, на којој живе сељаци, дијелом је још агинска, а већијем дијелом је откупљена. Има сељака сасвијем слободнијех, а има их који су искупили од аге само поједине комаде, а остали су дијелови још неоткупљени. Аге су већином требињски Муслимани. Неки кметови дају четвртину и петину, а неки су с агом у „контрату“ и дају сваке године исту суму новаца или уговорени хак.

Онај дио Рогошине, што га захвата зарјечки удут, доста је шумовит. Највише те шуме припада Орау. У Панику има доста шуме у појединијем зградама у селу. Остали дијелови паничког удута покривени су грабовином, која је згодна само за огријев и за грађу око њива. Шума је већином стржева, а само је у зградама већијем дијелом церова.

Тип. — Главна карактеристика типа зарјечкијех села је у томе, што се свуда куће збијају у оштро одвојене групе. У Панику имамо поред тесте крив и гдјегдје испретрзан *низ кућа*, који у даљини од 250m иде упоредо с тестом, залази у тијесну продо под Враћевицом, па се на подножју тога брда издваја из продоли и прелази из правца С—Ј у правац ЈЗ—СИ. У томе низу живи више породица, чије се куће јаче збијају и низ бива испрекидан. Све су те куће на осојној страни Рогошине и Враћевице. Куће су ријетко збијене тако да једна другу дира. Само ханови (механе) поред тесте са својијем зградама тијесно су збијени и поред тесте чине неиспрекидан низ кућа. Сјеверно од овога низа на ниском, једва примјетноме хумку јављају се куће, збијене у

неколике групе. Источно од овијех кућа у даљини од 500m налазимо два мала чопора кућа, који немају никаква нарочита имена. На истоку од овијех чопора земљиште се спушта према току Требишњице и настаје кратка, у почетку врло уска продо, која се према Требишњици веома проширује. У самом углу те продоли јавља се доста збијен чопор, у коме су куће сасвијем без реда збијене.

У *Орау* на сјеверној страни имамо два чопора збијенијех кућа. Остале су куће у утолеглици, која више личи на пространу вртачу и ако се на сјеверу отвара према Панику. Куће су већием дијелом са присојне стране те продоли, веома раштркане и чине неколико малијех група (обично од двије, највише до три куће), које су у времену задњијех петнаест година постале од једне задружне куће. У југо источноме углу с противне, присојне стране су куће Миленића и Чучкове збијене у чопор.

Зараван јужно од Паника, на којој је Скроботно, на југо западном крају сужује се и на томе суженом крају те заравни је село *Жудојевићи*. Кућа има свега седам, а у њима живи сама породица Ђаићи. Куће су знатно удаљене једна од друге и чине један низ.

На *Моску* разликујемо куће поред тесте и куће у селу, које су знатно удаљене на југозапад. Поред тесте војничке и жандарске касарне, трговачки дућани и механе поредане су с обје стране тесте, те чини тип ушорена села. Туда имају и неколике сеоске куће, али су се оне повукле с тесте за дућане. Овдје су се куће почеле збијати од окупације, како су начињене касарне и поред њих дућани. Други дио сеоскијех кућа пружа се од тесте и иде осојном страном испод косе, (која нема нарочитог имена). И овдје су куће разбијене у неколико мањијех група. На југ од овијех кућа јако су удаљене двије групе од неколико кућа. На сјеверном дијелу села од тесте пружа се према СЗ *низ* од 15 кућа, на два мјеста једва примјетно прекинут, који се при крају почне повијати југу. У томе низу живи породице *Бутулије*. Од овијех кућа почиње се још више према југу повијати други низ кућа, који најпослије добије облик полукруга. У томе низу има 7 кућа, између којих су staje, те је низ доста дугачак. Ту живи породица Глоговци. На овој се наставља други низ кућа, који иде паралелно с првијем низом. И у томе низу живи породица *Бутулије* (6 кућа). На средини саме равнине има мала група кућа, у

којој живи породица *Мијановићи* (3 куће). Осим тога с Бутулијама живи једна кућа *Ђедовића*.

Старији људи памте, кад на Моску није било више него седам кућа. (Бутулија 4 куће, Глоговаца једна кућа, Атаљевића 1 кућа и Вукићевића 1 кућа). Ако успоредимо овај број са данашњијем бројем кућа, онда видимо да се *село у XIX. вијеку множило много више прираштајем* становништва него досељавањем,

Планине. — Зарјечје је до окупације имало своју планину у *Кручици*. Од године 1878. та планина је у Црној Гори и ради тога Зарјечани не гоне љети стоку у њу. Од тога времена Зарјечани пасу стоку по многијем планинама, а највише по Зеленгори (на *Видежу*) и по *Товарници*.

Име. — Опћина је добила име по своме положају поред ријеке Требишњице. О постанку имена поједнниjех села не зна се ништа.

Старине. — У овој опћини има много остатака од старине. Највише у овој опћини има гомила, гробница и црквина. Осим тога у овој области има и селишта на два мјеста. Гомила има око свакога села, а највише их има по Кљенку, Скроботну, Жудојевићима и по Моску. Ове су гомиле интересантне и ради тога, што на њима има по више гробница[1]. То је веома ријетак случај у овој области.

Гробница има највише код цркве на Мистијаљу, у Жудојевићима, на Кљенку и у Малини. Све су облика четвероугластог, већином су положене по земљи, а само на Мистијаљу има их, које стоје узгор. Већином су ишаране; има људскијех и животињскијех слика; на многијем је изрезан полумјесец а на некијем правилан рељеф лука и стријеле. На њима није нађен ниједан натпис.

Селишта има у Малини и на Скроботну. Зна се, да је у Малини живјела породица Малишевци, чији потомци данас живе с ону страну Требишњице у високијем селима око *Стражишта*. Прича се, да се је та породица испред Турака уклонила из Малине и населила села у брдима. Ово се селиште налази покрај извора, који не пресушује ни љети. По Кљенку и Скроботну има више омеђина од старијех кућа. За та се селишта прича, да су у њима живјели Грци. По народном вјеровању на Скроботну је живио

[1]) На једној гробници у Жудојевићима (од 10—15m у пречнику) има четердесет и пет овакијех гробница.

„бан“ рудињскијех Грка. У овој опћини има и више *црквина*. Има их у Панику, Орау, Жудојевићима и на Моску. Већина тијех црквина је веома стара, те се не зна ни када су постајале, ни када су срушене. Код многијех је сачувана часна трпеза на каменоме ступцу. По хрпицама камења могу се видјети и димензије овијех цркава. Већина их је имала облик крста, а биле су дуге већином до 10m, а широке до 7m.

Постанак села и поријекло становништва. — О постанку овијех села не зна се ништа. Моско, Жудојевићи и Скроботно засновани су на мјестима старијех села; памте се и имена старијих породица, које су ту становале. Тако на Моску су становали *Мачари*, који су прије двјеста година одселили у Босну и данас живе на Гласињцу[1]). На Скроботну су живјели Крунићи, који су доселили у Будоши (Анђелићи), а у Жудојевићима и Малини живјели су Малишевци. У Орау и Панику не памти се никакво старије становништво, а сељаци не знају, или су њихови стари засновали село, или су нашли трагова од старијих насеља. Судећи по остатцима од старина и ова су села заснована на старијим селиштима. Из овога се види, да су *зарјечка села доста стара и да су заснована поред старијех насеља и на њиховијем мјестима*.

Најстарија породица у овијем селима су *Вујновићи*. Они не знају о свом поријеклу ништа. Нити знају тачно, одакле су се доселили, ни када су се доселили. Неки мисле, да су поријеклом из Врањскијех од велике породице Вујовића. То мисле ради тога, што у Врањскијем има и данас „Вујновића Чатрња“ и ради тога, што и они славе као и Вујовићи Никољ дан.

Иза Вујновића по старини на прво мјесто долазе *Вучинићи*. Они причају, да су „земениле“ дошли из Црне Горе, из села Задубја. Прије него су дошли у ова села, становали су у Гоњеву код Требиња и звали су се Рађени. Од њих су Муслимани Рађени у требињском котару. Живјели су неко вријеме и на Моску, а данас живе у Орау и Панику[2]). Славе Ђурђев дан

[1]) Један сељак с Гласинца причао ми је у Сарајеву, да су му стари поријеклом из Херцеговине из села *Мауска*. Путописци из 16-ог и 17-ог вијека Моско називају Mausco.

[2]) Они изводе своје поријекло од Старине Новака. Старина Новак живио је у Требињу; био је ожењен и имао је двоје ђеце. Једном пође на њиву, да нешто копа, кад наљезе Турчин и заиште у Новака ватре, да припали. Како му он не може дати одмах, Турчин га ошине канџијом. Новак докопа красну (будак, трнокоп) те Турчина ш њоме у вр' перчина. Турчин паде мртав, а Новак

Глоговци су доселили прије 300 година из Мируша. О свом поријеклу не знају ништа даље. У Мирушама мисле, да су Глоговци најстарији становници опћине. Од њих су Муслимани Капичићи у Мрежици и у Билећи. Славе Ђурђев дан.

Парежани мисли, да су од исте породице, од које су Бабићи, Авдићи на Планој и Зимоњићи у Гацку. Они веле, да су доселили из Парежа, с лијеве стране Требишњице. Било их је ту девет брата и сви су изгинули, кад су им једном ударили Турци. Њихове породице и дјеца побјегли су у Глумину и ту су живели тридесет година. Одатле су се преселили у Паник. Славе Лазарев дан (Лазареву Суботу).

Куреши су доселили из Звијерине. Ту су живјели од памтивијека. О свом досељавању причају ово. Лазар Пецирет, (који се пјева у пјесмама) био је сестрић Курешима. Како је и овуда водио чете, свраћао је чешће у ујчевину. Кад зачују Турци, скупи их се неколико, дођу у Куреша, покољу најбоље овнове и волове, а побију најбоље суде пчела. Лазар је био с друштвом у Ситници, па када чује за тај зулум, „допане" с друштвом и покоље Турке. Ради тога Куреши раселише из Звијерине пут Стоца и Хумнине, а само једна породица дође у Ора.

Бутулије су доселиле из Марковине у Црној Гори. Прадјед данашњијех Бутулија (Гаврило) умро је прије деведесет година а доселио је отац Гаврилов. Дакле има близу 150 година, од како су Бутулује доселиле. Славе Јовањ дан.

Ђаићи су доселили прије 150 година из Корјенића. Доселио је отац Петра Ђаића, који је умро прије 10 година, а живио је 120 година. Они су исто племе с Мастиловићима у Изгорима под Волујаком. Славе Св. Стевана Дечанског.

Бoботи су поријеклом из Пријевора од племена Предојевића а огранак су од породице Јокановића. Живјели су у Билећи, па

са старијим сином (Грујом) побјеже у Гливу. Турци дођу Новаковој кући на освету, а жена Новакова сакрије млађег сина у говеђу куљу (стомак), да се не би на њему осветили. Тако Турци не нађоше у кући мушке главе, а на женској се не шћедоше светити и вратише се на траг.

Новак је за то вријеме ајдуковао по Гливи. Једном заноћи у тој планини дрињски карван и Новак се привуче, да им штогоћ украде. То је био карван трговца чича Радивоја, па кад спази ајдука, ђе се привлачи, не би ли штогоћ украо, ухвати га и свеза. Потље се спријатељи ш њим и одоше у гору Романију, кроз коју пролазе три пута: један из Биограда у Дубровник; други из Сарајева у Ушћуп (Скопље); а трећи из Сарајева у Митровицу. Међутијем Новакова жена побјеже с ђететом из Гоњева у Ора.

су их Турци дигли у Чепелицу. Одатле су доселили у Паник. Славе Никољ дан.

Миленићи су доселили из Билеће прије 60 година ради заваде с Турцима. И данас има тамо њихова племена. Славе Никољ дан.

Дутине су доселиле ради сиромаштва из Врбна прије осамдесет година. Славе Никољ дан.

Исто тако ради сиромаштва су доселили у XIX-ом вијеку и Чучци из Дубочана. Славе Лучин дан.

Видачићи су прешли на агински читлук с Браног Дола. Најприје су становали у Панику па су онда прешли у Дубочане. Славе Никољ дан.

Скулићи су доселили из Чичева код Требиња као механџије. Славе Нилољ дан.

Капор је доселио прије тридесет година из Оџића тражећи бољи читлук. Поријеклом је од Капора у Мириловићима. Слави Јовањ дан.

Ђедовићи су поријеклом с Грахова. На Моско су доселили из Ора прије тридесет година. Они су били Бутулијни сестрићи, па пошто им је умро отац преселили су на Моско. Славе Петковицу.

Мијановићи су поријеклом од Мијановића у Љубомиру. На Моско су доселили прије педесет година с Браног Дола. Славе Никољ дан.

Из свега се види, да су зарјечка села веома стара. У њима има старијех досељеника. Поједине породице су доста разгранате и живе у два три села. Али види се, да се свановништво много више множило досељавањем него прираштајем. И овдје су се врло често мијењале породице. Тому су узрок агински читлуци. Највише су се породице досељавале ради сиромаштва. Више од половине данашњијех породица досељене су у деветнаестом вијеку, док се за већину осталијех породица не може утврдити у коме су вијеку доселиле; само се за неке може израчунати, да су долиле у XVIII-ом вијеку. Већина становништва поријеклом је из Црне Горе. Осим тога има породица, које су доселиле из рудињскијех села, у којима су оне старинци, а једна породица не зна, одакле је.

3. Врпоље[1]).

Положај села. — У врпољској јавти разликујемо села у низини, око Љубомирског Поља и села у брдима.

Један дио села је у низинама око брда *Ступице* (око 800 m) и то са источне и сјеверозападне стране тога брда. Куће Браног Дома су по улегнућима на врху Рогошине, а Брова је на јужној страни Рогошине у долини ријеке Брове.

Село Врпоље је на самом југозападном крају Љубомирског Поља, у углу што га с југа затвара Глива, а са сјевера Скупица. Куће у Врпољу по положају издвајају се у три групе: један је дио при страни Скупице; те су куће одмакнуте од поља у страну брда; повијарцем Скупице заклоњене су од сјевера и окренуте према југу. Други дио врпољскијех кућа је у самој равнини Љубомирског Поља, готово на половини растојања између Скупице и Гливе. Тај је дио села брдом заклоњен од истока, а сасвијем је отворен са запада. Трећи је дио кућа при самој Гливи. Тај је дио кућа сасвијем на осојној страни. С југа је затворен Гливом, а са сјевера је отворен.

Бориловићи и Борковића Баре су у доста ускојували, која се на југоистоку Љубомирског Поља стере сјеверно од Скупице. Куће су већијем дијелом на присојној страни увале, на малијем брешчићима и хумчићима.

По врху Рогошине у земљишту се јавља више улегнућâ, испресијецанијех мањијем косама, које се нижу повијарцем Рогошине у правцу СЗ-ЈИ. У тијем улегнућима, највише с присојне стране су куће Браног Дола. Куће су у Бровој највишијем дијелом у долини ријеке Брове, с источне стране брда *Подворске Стражнице* (807 m).

Врпоље је доста богато врелима. Код села Брове у Сувом Долу извире ријека Брова и отиче доста дубоком долином у Љубомирско Поље. У Бровој има доста воде и никад не пресушује. На њезину су извору начињени млини. Брова протиче поред села Врпоља и чешће се зими разлије, па поспе шљунком сеоске њиве. У Врпољу пију кишницу из чатрња. Сељаци причају, да су те чатрње градили Муслимани Хаџисмаиловићи својијем кметовима. На Браном Долу један дио села пије воду из чатрња; у Матијевини има више врела; вода је најбоља у *Јаворовића Врелу.* У Бориловићима и Барама земљиште је мочварно. На више мјеста

[1]) Г. В. Перичовић, филозоф у Грацу описао је село Врпоље још раније те је и његов извјештај при срећивању материјала употребљен.

избијају из земље једва примјетни извори. То су већином пиштети, у којима има врло мало воде. Воду из тијех врела пије највише стока. Највећи дио сељака пије воду с врела *Књегиње* код села Цибријана.

Врпоље, Бориловићи и Баре су у низини и блаже климе. Бориловићи и Баре су међу косама, које су обрасле шумом и с тога у њима вјетрови не дувају јако. Врпоље је на отвореном мјесту, гдје је и шума врло ријетка, те су у њему вјетрови јачи и хладнији. Брова је својијем положајем и шумовитом околином сасвијем заклоњена од вјетрова. Али, пошто је у брду и на знатној висини (између изохипсе 500—600 m), ту су чешће кише и снијег. Брани До је на самом повијарцу Рогошине и с тога је у њему клима много оштрија. Вјетрови су јачи и хладнији него у осталијем селима, а и снијег је виши и раније пада него у осталијем селима. Оштрину климе знатно ублажује шума, која је око Брове и Браног Дола прилично очувана.

Ирадн и мера. — Врпољска села имају ирада око кућа и по брдима. Ирадна је земља села Врпоља у Љубомирском Пољу. Она је у једном комаду, који је „мргињима" издијељен на дуге „ципце". Та земља рађа доста слабо, особито у онијех сељака, који немају довољно стоке, да је тором нагноје. Најбоље врпољске њиве су *Блатине* и *Рупине.*

Бориловићи и Борковића Баре имају земље и у селу — око кућа, и то у малијем вртачама по Лисцу и Скупици. Неке од тијех њива су и по сат удаљене од села.

Земља Браног Дола и Брове је разасута у појединијем вртачама по Рогошини. Око кућа нема тако много земље као у осталијем селима. У Бровој, Бориловићима и на Браном Долу земља рађа боље него у Врпољу. Већи дио села и данас живи на агинскијем читлуцима. Поред тога у многијем селима има имућнијех сељака, који су сву своју земљу откупили од ага, па су купили и нове земље у Љубомирском Пољу. Знатан дио сељака половину је земље откупио, а на половину даје и данас хак. Аге су Требињци.

Мера је свуда по необрађеном земљишту око кућа. Са сјеверне стране Браног Дола нема много мере, јер се чепеличка мера пружа до на врх Рогошине.

Брани До и Брова имају највише мере с јужне стране Рогошине. Врпољска је испаша у Скупици и Гливи, а Бориловићи и Баре пасу своју стоку на Скупици и Лисцу. До половине XIX.

вијека врпољска је мера била и данашње село Јасен. Послије битке на Граховцу Муслимани иза Клобука побјегоше и населише Јасен.

Тип. — Врпољска села дијеле се на мање групе кућа, које су понекад знатно удаљене једна од друге. У селу Врпољу на С има мала група са пет кућа, у којој су куће удаљене негде само десет, а негде и педесет метара. Иза те групе куће су поређане у један ред, у коме су куће веома удаљене, те изгледа као испрекидан. Тај ред кућа савија се према југу као лук, који је конкавном страном окренут према Љубомирском Пољу (према З). Овдје ондје из тога реда издвајају се поједине куће и пењу се више у страну брда.

У селу Врпољу има 35 кућа с породицама: Миљановићи, Иванковићи, Бердовићи, Милинићи, Чечури, Андрићи, Борковићи, Батинићи и Черовићи.

На Браном Долу најсјеверније су *Савића* куће (2 к). У знатној удаљености од њих на ЈИ су Тољеве куће (5 к), које су веома близу једна друге. Иза њих на И двадесет минута је Матијевина, у којој живе Петковићи, Иванковићи и Анђелићи. Куће у томе крају чине доста разбијен тип.

У Борковића Барама куће сачињавају двије групе, које су знатно удаљене једна од друге. У првој су групи куће Борковића (5 к), које су врло удаљене једна од друге. У другој су групи само двије куће Будннћа.

У Бориловићима су куће исто тако јако раштркане. Само на једном мјесту имају три куће уједно, остале су готово све раштркане. У Бориловићима живи породица Миљановићи и Абули.

У врпољркој опћини има око деведесет кућа.

Планине и торине. — Сва села врпољске опћине гоне љети на планину у Товарницу, у фочанском котару. То је данас уједно и планина манастира Добрићева и некијех сељака, који живе на манастирском читлуку. Та је планина још од старина врпољска; не памти се, да је икада била чија друга, нити да су Врпољани гонили у друге планине. Многе породице из Врпоља, Бориловића и Бара имају зимске стаје (јањила и торине) по Скупици и по Лисцу, у које се стока спраћа само зими, кад запане велик снијег. Стаје су негдје на агинској, а негдје на властитој сеоској земљи.

Име. — Врпоље је добило име, што је на самом југоисточном крају — на врху Љубомирског Поља. Баре су добиле име

по томе, што је у њима земљиште мочварно. За Брани До прича се, да је добио име по томе, што се увијек бранио од Турака. Постанак имена Бориловића и Брове сељаци не умију протумачити.

Старине. — Трагова од старијих насеља има једино у селу Врпољу; у Бориловићима и Барама нема их готово никако, а на Браноу Долу има некијех омеђина без креча, али изгледа да нијесу тако старе. Међутим око Врпоља има безброј веома старијех омеђина. Има их у *Дамјановинама*, *Долима* и *Закутини*. Те су омеђине по брду у близини сеоскијех кућа, а поред тога има их и у Ђилавој Омеђини у Скупици. Изгледа, да су те омеђине остатци од некијех чобанскијех стаја. Поред тога има у Врпољу безброј старијех гробница, а највище их је у Дубравицама. Већина гробница исписана је разнијем шарама, а на двије су се очували натписи. На једној гробници спомиња се неки Жупан Медулин, а на другој кнез Покрајац Оливеровић, који је живио у вријеме војводе Сандаља. (Дакле концем XIV. или почетком XV. вијека). У пољу поред села је стара црква Св. Аћима. Прича се, да је градило браство Угреновићи.

Постанак села и поријекло становништва. — По народном приповиједању сва су врпољска села млада, јер им се зна за постанак. По остатцима из старина могло би се то узети за Брани До, Брову, Бориловиће и Борковића Баре, а Врпоље изгледа много старије.

Постанак и заснивање овијех села у народном приповидању узима се заједно с досељењем овијех породица, које су у вeћини населиле врпољска села.

Данашње породице *Миљановићи*, *Петковићи*, *Иванковићи*, *Борковићи*, *Бердовићи*, *Чечури* и *Чери* поријеклом су из Никшића. Прича се, да су се у најстарије вријеме звали *Угреновићи*. Овдје су их доселила три брата с мајком и населили само Врпоље. По приповиједању сељака, у Врпољу тада није било никаква насеља. Од та три брата намножило се за неко вријеме више кућа. У то вријеме није било у Бровој, Бориловићима, Борковића Барама и на Браном Долу никаква насеља. (Ово се народно казивање лијепо подудара с тим, што и по остатцима из старина изгледа, да су ова села много млађа). Најприје су у тијем селима биле само сеоске торине, а тек послије на тијем торинама засновала су села. Славе Аћимов дан.

Тољи су поријеклом с Богдашића у врбичкој опћини. Они не знају одакле су се доселили у то село. Причају, да су у том селу старјеници и да су живјели највише од стоке. Планина им је била *Сомина*. Знају, да су се звали Дуждевићи, а било их је више породица с разнијем презименима. О свом расељењу из Богдашића причају ово. Једанпут неки њихов стари, кад је хтео кретати у планину, оде у Требиње, да купи чобанима опанака. Дође на дућан неког трговца и погоди говеђу кожу. Али пошто немаде новаца да плати, трговац му је не хтједе дати на вересију, а Тољ му се закле: „Ако ти не платим до Илина дне, даћу ти цијеле Богдашиће!“ Илин дан дође, Тољ заборави шта је обећао и дође тек неколико послије тога. Трговац не хтједе да прими пара, већ Тоља протјера с Богдашића. Данас их има у многијем селима у Хумнини (као у Љубињу, Чапљини, Мостару и др.). Славе Ђурђев дан.

Батинићи веле, да су поријеклом од некога најамника, који је чувао стоку у старијех Угреновића. Славе Јовањ дан.

Савићи су доселили прије осамдесет година из Полица код Требиња. Прије овога било им је презиме Влачићи. Славе Јовањ дан.

Андрићи су поријеклом из Црне Горе (заборављено име мјеста) доселили су ради сиромаштва. Њихове породице има у Требињу, Невесињу, Херцег-Новом и Високом. Славе Јовањ дан, а прислужују Мијољ дан (Св. Михаила).

Будимићи су прије осамдесет година доселили из Борча од сиромаштва. Славе Јовањ дан.

Муслимани *Абули* причају, да су доселили из Требиња прије потоње куге. Овдје живе као сточари и тежаци.

Милинићи су овдје доселили из Билеће из села Подосоја прије четрдесет година. Драго Милинић био се оженио од Иванковића, па кад умре, жена му се с дјецом пресели у род. Славе Николљ дан, а прислужују Госпођин дан.

Љубомир[1]).

Положај. — У љубомирској опћини разликујемо села у пољу и села по брдима. Већи дио села је на сјеверној страни Љубомирског Поља. Идући уз Љубомирско Поље у правцу ЈИ-СЗ имамо

[1]) У Љубомиру су три сеоске опћине: Врпоље, Љубомир и Домашево. Опћина Љубомир добила је име од власти, а послије тај је назив и народ прихватио. За вријеме Турака јавте су се означавале именима породица, из којијех су били кнежеви тијех јавта: Миљановића Јавта (Врпоље), Ђукова Јавта (Љубомир) и Зотовића Јавта (Домашево).

села на самом сјеверном крају поља: Подвори, Чварићи, Угарци и Ждријеловићи, а на јужној страни поља противно од Подвори су Укшићи. Та су села на висини између 500 и 600 m. Сва села на сјеверној страни поља су у присоју, а Укшићи су потпуно у осоју.

Од овијех села по положају се разликују села у брдима, на сјеверној страни Љубомирског Поља. То су села по врху Рогошине: Пијавице, Влашка и Шћеница. Она су у дугијем увалама по врху Рогошине, између малијех ртова. Куће су у осојнијем странама малијех и плиткијех вртача. Та су села врло висока (између изохипсе од 800 и 900 m) и могу се рачунати међу највиша рудињска села.

У удуту љубомирске јавте има више извора. У Подворима су два студенца: *Лонца* и *Маројевића Врело*. Испод Укшића тече ријека *Брова;* у њу увије студенац *Бара,* из које сељаци пију воду. Поред овога врела у Укшићима имају и два бунара с изворном водом и једна чатрња с кишницом. У Чварићима воду пију из чатрња, а љети, кад пресуше чатрње, доноси се вода с Маројевића Врела. Исто тако и у Угарцима нема врела. Највише се вода пије из *Милића* и из *Мртве Чатрње.* Зими поред Угарака протиче ријека Брова, Маројевића Врело и *Шаници.* У то вријеме ове ријеке окрећу сеоске млине. Ове ријеке зими теку и до Ждријеловића, гдје на њиве бацају огромне масе шљунка. У Ждријеловићима има девет чатрња, које су својијем кметовима градиле аге Лупури, Хаџисмаиловићи и Риђешићи. Већина чатрња љети пресуши, те се вода догони на коњима из Подвори. На Пијавицама има више извора, који никад не пресушују и Чуквасова Густијерна. Најглавније врело је *Продо.* На Влашкој имају три врела: *Поток, густијерна* у Барбаканима и *густијерна* у Крстима. Та врела никада не пресушују. На Шћеници извиру два јака извора: *Шћеница* и *Студенац.* У њима има воде и љети.

Иради и мера. — Иради Подвори, Чварића, Угарака и Ждријеловића су већијем дијелом у Љубомирском Пољу. Поред тога свако село има више малијех долина по брдима.

Иради су у пољу по низинама, а мера је по околнијем брдима. Најбоље испаше у Подворима су: *Бегова Греда, Широка Греда* и *Ћелија.* На тијем мјестима је и најбоља сеоска шума. Готово цијела укшићска испаша је у удуту села Грковаца (требињски котар). При одређивању границе између требињског и билећског котара укшићска је испаша остала у требињском котару.

У Чварићима и Угарима је најбоља шума у *Јањилиштима*, *Голијем Торинама*, Присоју и Ластви. У Ждријеловићима највише стока пасе у Пољани и у Видуши. Све необрађено земљиште око Пијавица, Шћенице и Влашке обрасло је густом дубовом (храстовом) шумом. Најбоља пијавичка мера и земља је у Стражници и Бјелопољу, а влашка у Барбаканима и у Видуши.

Многи Љубомирци откупили су земљу од ага. Сиромашнији су и сада кметови. Аге су највише Требињци.

Тип. — Села у пољу имају обично збијен тип, док су куће по брдима размјештене у више малијех група. У *Подворима* су двије групе: Подвори (14 кућа) и Маројевићи (4 куће). У Подворима су куће јако разбијене, а у Маројевићима су знатно разређене. Ту живе породице: Атељевићи, Миљановићи, Дучићи, Капори, Кисић, Ћурићи, Кици и Драганић. Укшићи су *разбијена* типа. У селу има свега двадесет и пет кућа, које се распадају у осам чопора. Чопори су разбацани испод мањијех главица и јако су удаљени (5—10 минута). У највећијем чопорима (од 5 кућа) куће су јако збијене. Има чопора само с једном кућом. Куће у Чварићима чине једну јако збијену групу, коју је војничка теста (Моско—Змијенац) раздвојила на два дијела. То село има јако збијен тип.

У Угарцима разликујемо село Угарке и раселицу Подосоје. У Угарцима (13 к.) су куће разбијене у три густа чопора, који се поред тесте нижу један за другијем. С јужне стране поља, управо према Угарцима је Подосоје (4 к.) које је постало прије десет година тиме, што су неке породице одселиле на своје имање.

У Ждријеловићима (33 к.) има шест јако збијенијех група, које су међу собом оштро одвојене и знатно удаљене. Оне су поређане са сјеверне стране Љубомирског Поља, у дужини од 1 km. Најмање растојање између група је 25 m, а највеће 70 m. У прве три, источне групе живи породица Лечићи (и двије куће Сушића). У четвртој групи живе Дурсуми и Кици, у петој су Милићи, а у шестој Ковачи.

Пијавице се дијеле на Доње и Горње Пијавице. Та су два дијела удаљена између себе око 1 km, а раставља их кршевита коса. Куће у Доњијем Пијавицама растављене су у три чопора, од којијех су два с јужне стране споменуте равнине, а један са сјеверне. Ови чопори имају збијен тип. У Горњијем Пијавицама имају два чопора: један на Главици у сред сеоске равнине, а

други сјеверно од овога (у даљини 200 m) у присојној страни равнине. У Доњијем Пијавицама има 15 кућа (Чукваса 6 к. и Видачића 9 к.). У Горњијем Пијавицама живе Поповци (2 к.), Шобићи (1 к.), Видачићи (2 к.), Мијановићи (3 к.) и Ћук (1 к.).

Влашка има разбијен тип. На истоку су најприје двије куће Братића (међусобно удаљене по 50 корака), а иза њих, у даљини од 150 корака су двије куће Поповчеве (међусобно удаљене 80 корака). Од њих до Перише Атељевића има 70 корака, а иза њега, у даљини 20 корака је чопор осталијех Атељевића (5 к.); овдје су куће јако збијене.

Шћеница се дијели ни Горњу Шћеницу и Доњу Шћеницу. У Горњој Шћеници имамо чопоре: Пеовиће, Доиће, Подградину и Гоњик. У Пеовићима су три куће (Џомбе), које стоје у међусобној даљини од 25 корака. Од њих на запад, у даљини од 100 корака су Доићи (2 куће); куће су у Доићима међу собом удаљене 15 корака, а између њих су стаје. Од Доића, у даљини од 150m, је Подградина (4 куће Сушића). Удаљење између кућа је 10—15 корака. Из Подградине, у даљини од 50 корака је Гоњик (2 куће Зечареве).

Доња Шћеница удаљена је од Горње до 200 m. Она се дијели на ове чопоре: Под Главицом (6 к.), Подвао (2 к) и Масна Рупина (1 к.). Под Главицом су куће раштркане и знатно између себе удаљене (25—40 корака). Испод Главице до Подвао има 200 корака. Из Подвала до у Масну Рупину удаљење износи око 70 корака.

Као што се види, села у пољу су веома збијена, док су она по брдима разбијеног, каткад јако разбијеног типа. Села у Пољу имају тип села по карснијем пољима и на њима се види утицај равнине.

Торине и планине. — Неке породице из Угарака и Чварића имају торине изван села; породице осталијех села из поља немају их никако. Из Чварића три куће имају у Присоју (1 сат хода сјеверно од села) торине, на које изгоне стоку у јесен о Лучину дне, па остану док пане снијег. Мјеста на којима су торине зову се: Сјенокос, Бабин До и Шобићев До. Исто тако многи сељаци из Угарака имају јањила, торине и чобанске колибе на земљи у Подосоју. На тијем торинама стока остане цијелу зиму (од Митрова до Ђурђева дне). На Пијавицама нема никако торина. Двије куће с Влашке имају своја јањила у Барбаканима при Видуши. Шћеничка јањила су за Луњевцем и у

Голијем Странама у Видуши. Свуда око овијех јањила обрађује се и земља.

Сва љубомирска села гонила су стоку до окупације на Зеленгору. Данас их већина и не гони у планину ради тога, што су неки јако осиромашили, па немају доста стоке, а други ради тога, што је власт одузела њихову планину под Стогом и на Зеленгори, да на њој пасу краве државне пољопривредне станице из Гацка.

Име. — Тумачења о именима села нема никаквијех.

Старине. — Села по брдима немају никаквијех старина, док их она у пољу имају прилично. У њивама и окрајцима код Подвори има безброј омеђина. Оне се одмах опажају, јер је обично око њих земља напуштена и на њима расте љескова шума. Зидине се могу видјети само, када се откопа камење, што их је засуло. Чешће по њивама запне раоник о какву стару зидину. Код овијех је омеђина то интересантно, што су с кречом зидане. Народ прича, да је у Љубомиру некада била варош која се звала *Шер Лијешће* и да су ове омеђине њени остатци. Око цркве има безброј старога гробља. У брду (¹/₄ сата на С од Подвори) има безброј омеђина, међу којима сељацм разликују омеђине кућа, јањила и уљаника.

У Заграчју код Укшића има много омеђина, за које се мисли, да су остатак села Заграчја, које је некада овдје било. У овијем омеђинама нађе се и по који комад цријепа. Ниже овијех омеђина је старо гробље, у коме су сачуване 23 гробнице. У Угарцима имају омеђине старе цркве, о којој се зна само то, да је била посвећена Св. Аранђелу. У Ждријеловићима су двије црквине и око њих неколика стара гроба. Уз црквину више Лечића кућа је веома стара чатрња, која је данас посве заваљена. Црквина више Ковачевијех кућа је сасвијем срушена, да се не може ни распознати. Код Влашкe имају *Риђешића Омеђине*. Ту је, веле, било старије село, у кому је живјела породица Риђешићи. Осим тога има омиђена у Барбаканима. И ту је било село; у њему је живјела породица Барбакан.

Постанак села и поријекло становништва. — О постанку овијех села нема никаквијех успомена ни прича, па ни о онијем селима, која су по брдима и која изгледају млађа. Из тога се да извести, да су *љубомирска села веома стара и да су постојала прије него су се доселиле најстарије породице.*

На Влашкој знају презимена породица, које су ту живјеле у старије вријеме. Те су се породице звале: Риђешићи, Чокорили и Сушићи. Неке су од тијех породица самрле на Влашкој, а неке су аге отјерале из села.

Најстарије породице су: *Сораићи*, *Лечићи, Дучићи*, *Милићи*, *Лучићи* и *Сушићи*. Те су породице тако старе, да нико не памти, да су се и одакле доселиле. Чак се за многе не зна, јесу ли се кадгод друкчије звале. О прошлости тијех породица има много прича; зна се како су мијењале презимена, али нико не зна, да су се одакле доселиле.

Лечићи су се у најстарије вријеме звали Ждријеловићи. О њима се прича ово. Била су их три брата; најстарији од њих био је сеоски кнез. Један пут дође купчија[1]) Џафер Бегзадић из Требиња, да купи хараче и кад не нађе код куће Ждријеловиће, истуче им мајку. Кад то чују два најстарија брата, стигну Џафера, убију га, побјегну у Цариград и приме ислам. Најмлађем брату било је име Лека. Пошто су два најстарија брата примила Ислам, врате се као богати бегови у Херцеговину и настане у Љубомиру поред свога брата, да га бране од Бегзадића. Један од старије браће погине и од њега су „неки бегови“ у Требињу. Од Леке изродили су се Лечићи, који славе Аранђелов дан.

Дучићи су живјели најприје у Маројевићима, па су их отуда предигли аге Бехмени у Подвори. О њиховом се поријеклу не зна више ништа. Славе Никољ дан, а прислужују Благовијести.

За *Милића* се зна само то, да су од кнеза Мила, који је за вријеме кнежева Ждријеловића живио на врх Љубомирског Поља. Славе Никољ дан, а прислужују Средопосну Нећељу.

Сушиће је у Ждријеловиће с Влашке дигао ага. Славе Аранђелов дан, а прислужују Лазареву Суботу.

Сораићи славе Ђурђев, а *Лучићи* Аћимов дан. За ове се само то зна, да их је увијек била само по једна кућа.

Шобићи само знаду, да су веома давно доселили с Моска на Пијавице. И њих је увијек била само једна кућа. Славе Ђурђев дан.

Од досељеника најстарији су: Мијановићи, Кици, Поповци и Чукваси.

Мијановићи су доселили по причању из Цуца, а по другијем из Љешанске Нахије. Причају, да су одселили из Црне Горе ради тога, што су убили човјека. Становали су неко вријеме у Скозји Грму у Корјенићима. Била су их ту три брата. Најмлађи од њих,

[1]) Купчија је онај који купи хараче (порез).

именом Лакић, одсели у Кривошије и од њега су данашњи Лакићевићи у Кривошијама. Два Лакићева сина преселе из Кривошија са старијем Милутином у Љубомир. Од Лакићевијех синова и Милутинова сина Бошка су сви Мијановићи у Љубомиру. (Старији, данас живи Мијановићи су унуци Бошкови, а праунуци Милутинови). Потомака од Бошковијех синова има у Капавици (љубињски котар), у Босни, у Земуну. Један Бошков син вратио се је у Црну Гору и од њега има данас у Цуцама тридесет кућа.

Кици су из Озринића код Никшића. Преселили су се ради сиромаштва. Како су добили данашње презиме, не знају. Славе Никољ дан, а прислужују Бадњи дан.

Поповци су из Бјелопавлића у Црној Гори. Прије него су доселили у Љубомир, живјели су дуго у Попову, у селу Мркоњићима. Ту убију Турчина и побјегну у Љубомир. Дотле су се звали Мркоњићи, а Љубомирци их прозову Поповцима, зато што су из Попова. Славе Никољ дан.

Чукваси су поријеклом из Пиве, од племена Маловића. Једни веле, да су одтуда доселили за то, што су убили свога агу, а други веле да су Чукваси поријеклом од неког попа из Пиве, који је био пошао по свијету, да тражи службе и уставио се на Пијавицама. Увијек су имали и своју властиту земљу, која им је отишла за крвнину (кад су убили Видачића). Славе Ђурђев дан.

Породица *Ћук* поријеклом је од неког дјетета, које је нађено у трави. Славе Јовањ дан.

Ковачи су доселили из Дабра за ковачкијем занатом. У Љубомир их је позвао кнез Ждријеловић. Прије су се звали Шкипине. Славе Никољ дан.

Дурсуми или *Дурсуни* су доселили из Црне Горе из непозната мјеста и због непозната узрока. Славе Аранђелов дан, а прислужују Велики Четвртак.

Кашиковићи су старином из Риђана, код Никшића. Данас живе у великом броју у Врањскијем. Ова је кућа из Врањскијех одселила у Бијове (требињски котар), а пошто је купила земљу у Укшићима, преселила се прије 20 година у Укшиће. Славе Ђурђев дан.

Косићи су прије двадесет година доселили из Мокрина у Боци, кад су купили земљу у Суља Бабовића. Заједно с њима доселили су се из истог села и *Дабовићи*. Косићи славе Ђурђев дан, а Дабовићи Марков дан.

Томашевићи су дошли прије 20 година из Крушевица, кад су купили земљу у ага Хаџисмаиловића. Славе Лучин дан.

Гркавци су из села Гркаваца (требињски котар) доселили на агинску земљу. Славе Шћепањ дан.

Скендери су доселили из Опутне Рудине прије 200 година. Они су од братства Алексића (за које се зна, да су поријеклом из Малине). Славе Игњат дан.

Зуаци су од браства Ратковића у Зупцима. У Љубомир су доселили веома давно, ради тога што су убили Турчина. Крсно им је име Ђурђев дан.

Џомбе су поријеклом Поповићи из Бањана. Прича се, да је у Љубомир дошао неки поп, који није имао парохије. Џомбама су се прозвали по неком претку, који је много јео, као да је џомба (пропаст) у њему. Славе Аранђелов дан.

Атељевићи су поријеклом из Корјенића. Веле, да су у Корјенићима живјели још прије Косова и да су из њихове породице отишла 74 војника на Косову, па су се само четворица вратила. Из Корјенића су их Турци истјерали. Од њиховог племена су ове породице: Вучковићи на Богдашићима, Јаничићи у Миротињскијем Доловима, Стијачићи, Кујачићи. Муслимани Бараковићи у Корјенићима, Лисови у Билећи, Комари у Зупцима и Антељи код Мостара. Све су те породице живјеле у Корјенићима; када су се раселили из Корјенића, прича се, да су се заклели, да се не ће «међу собом узимати» (женити и удавати). Славе Аранђелов дан.

Каaори су доселили прије петнаест година из Мириловића. Славе Јовањ дан.

Драганићи су прије двадесет година доселили из Мириловића ради сиромаштва. Славе Матијев дан.

Ћурићи су доселили за вријеме окупације из Мокрина у Боки. Старином су из Коњског у Зупцима, одакле су побјегли, кад су убили свога агу. Славе Ђурђев дан.

Видачиће су дигле аге с читлука из Подгливља код Требиња. Исто су племе с опијем Видачићима у Ораху. Славе Никољ дан.

Мумало је из Бјелаца (требињски котар). Из Бјелаца је побјегао, кад је убио далматинског вола. Слави Никољ дан.

Цуца је за вријеме окупације доселио из Црне Горе. Кад су Соравћи били у бјежани у Црној Гори, овај се Цуца оженио њиховом дјевојком, те је с њима дошао у Љубомир. Славе Госпођин дан.

Циганин *Плањанин* дошао је прије тридесет година с Плане за занатом. Вјере је муслиманске.

Из овога прегледа о поријеклу породица види се, да у љубомирској јавти има доста старијех породица. Али поред свега

тога те старе породице чине сасвијем незнатан дио становништва. *Највећи дио становништва сачињаввју новији досељеници.* Досељавање је особито било често задњијех 150 година. Главни дио тијех досељеника чине досељеници из данашње Црне Горе.

5. Домашево.[1])

Положај. — Удут домашевске јавте захвата сјеверо западни угао Љубомирског Поља, гдје је већи дио домашевскијех села и кршевити предио између Љубомирског Поља са И и љубињског котара са З. На тај начин домашевски удут захвата и нека села, која су западно од *Зминица*, преко кога иде западна граница рудињске области. Поради тога у овом ће се опису изнијети проматрања само о онијем селима домашевске јавте, која су источно и југо источно од Зминца, то јест која су у области Рудина. Та су села: Поди, Потприсоје и Мушићи.

Љубомирско Поље на СЗ од села Ждријеловића постаје све то уже, дно му је све то кршевитије, дижу се мале косе и грудине, којих нема на југо-источном дијелу Поља, и ријетко га и вода плави. У крајњем углу Поља земљиште је већ сухо и сигурно од поплаве, те су на његовој подпни куће села *Мушића.* С југа и са сјевера од мушићскијех кућа је равно земљиште — дно Љубомирскога Поља, на ЈИ отворен је поглед дужином Поља, а само са З одмах од кућа почиње се дизати главица *Космати Бријег.*

Куће села *Потарисоја* и *Пода* су поред војничког пута, што иде с Моска на Зминац дуж сјеворо источне стране Љубомирског Поља. Куће су у оба села одмакнуте из Поља уза страну околнијех брда у висини око 10 m. Са И, СИ и СЗ заклољене су странама брда, која затварају Љубомир дуж сјеверо источне стране, а са свијех осталијех страна је Поље.

У близини овијех села нема врела, вода се пије из *чатрња.* У Мушићима има пет чатрња, у Потприсоју и Подима по три. Када љети пресуше чатрње, вода се догони с врела *Змница*, које извире на С од Мушића. Сељацима треба ићи по читав сат, док донесу воде с тога врела.

Иради и мера. — Највећи дио домашевскијех ирада је у Пољу испод кућа. Поред тога готово сваки домаћин има њива

[1]) Село Поде раније је описао г. В. Периновић, те су податци за то село употребљени и из његова описа.

на разнијем мјестима по *Видуши* и по *Рошцима*. Те су њиве све у даљини од 1—2 сата хода. Неке породице никада не дијеле те њиве.

Зотовићи и Папићи имали су још од старине своју властиту земљу; неке су породице почеле прије шездесет година куповати у ага комад по комад земље и данас су се потпуно откупили Сиромашнији су сељаци све до данас остали кметови.

У Мушићима и данас половина сељака живи на читлуцима, у Потприсоју су се сви откупили, а у Подима има само два кмета. Аге су муслиманске породице из Требиња: Ресулбеговићи, Шеховићи, Салаховићи, Капићи и Брачковићи.

Испаше има доста око села. Најбоља је у *Видуши*, *Рошцима* и *Пољани*. Та су мјеста на З и С од села, у даљини од 1 до 2 сата.

Тип. — Куће у Мушићима поређане су и један ред испод Косматог Бријега, који иде у правцу С—Ј. На С из тога реда издвоја се мала група, у којој су куће, јањила и колибе породице *Зотовића*.

Иза тијех кућа према Ј, у даљини од 100 корака почиње изнова ред кућа, између којијех су јањила, појате и колибе, те се чини, да се тај ред нигдје не прекида.

У Мушићима има свега 16 кућа, у којима живе породице: *Зотовићи*, *Кици*, *Мијановићи* и *Бокићи*.

У *Потприсоју* су куће испод споменуте тесте; доста су раштркане (30—40 m између двије сусједне куће); неке су одмах уз тесту, а друге су удаљене од ње 20—30 m. На два мјеста по три куће су једна уз другу у једној групи. У Потприсоју има свега седамдесет кућа. Ту живе породице: *Томановићи*, *Турнићи*, *Ћапини* и *Мијановићи*.

Споменута теста дијели куће у *Подима* на два дијела. Горњи дио је мањи и у њима живи породица Папићи. Под тестом живе *Лечићи* и *Кици*. У горњем дијелу куће су збијеније (између кућа 20—30 m) и готово појединe у један низ; у доњем су раштрканије (70—90 m) и стоје једна поред друге испод тесте. У горњем дијелу има шест, а у доњем седам кућа.

Планине, јањила и торине. — Домашево нема планина у гатачком и фочанском котару као остале јавте. Стока љетује и зимује у Рошцима и у Видуши. Стока се згони у село само у

јесен и у прољеће, када се гноје њиве. У прољеће и у љето на торинама живи половина чељади, а зими чобани.

Имена. — О постанку имена Домашева и Мушића не зна се ништа. Поди и Потприсоје добили су име по свому положају.

Старине. — У Домашеву има на више мјеста остатака од старијех насеља. Као такви могу се сматрати: селишта, кућиштине, јањилине, грчка гробља и црквине.

Кућиштина и јањилина има поред сваког села. Оне се нигдје не јављају у великом броју и на једном мјесту; редовно су то остатци зидина, који су готово зарасли у земљу.

На З од села у Росуљама, на мјесту Алугама је старо *селиште,* у коме има више омеђина, у којима се добро распознаје пружање и величина зидова. Ту је по народном приповиједању прије 150 година било село и послије се раскопало. Које су породице ту живјеле и ради чега се је село раселило, не зна се; сељаци једино памте, да је у Алугама живјела посљедња породица Ћосовићи, који су прије сто и педесет година одселили у Дрину.

У Положи, код Мушића је веома стара црквина и око ње многе омеђине. Ни о тој црквини народ не прича, ни ко је градио, ни ко је разорио. У самој цркви има веома дебелијех и старијех храстова и према томе види се, да је давно разорена.

Ниже Пода је *Ђурђева Црква*, уз коју има много гробља. Прича се, да је ту цркву градила породица Радићи, која је некада овдје живјела. У гробљу су велике плоче без натписа. Народ вјерује, да су се на том мјесту срели двоји сватови, потукли се и изгинули.

Постанак села и поријекло становништва. — О постанку овијех села не зна се ништа.

Најстарији становници у Домашеву биле су породице Радићи и Зотовићи. Радићи су живјели у Потприсоју до прве половине XIX-ог вијека. Тада Турци прочуше, да Радићи имају много новаца, па их стадоше мучити, те се ови раселише.

Исто тако не зна се ни за *Зотовиће*, одакле су поријеклом. Свак вели, да су старјеници. У Подгорици у Црној Гори има бегова Зотовића, који су овијем Зотовићима говорили, да су они једно племе и да су се ови Зотовићи отуда доселили, зато што нијесу хтјели примити ислам. До окупације ово бијаше једна од најчу-

венијих и најпоштованијих породица и међу Муслиманима и међу Хришћанима. Увијек је неко од њихова рода морао бити свјештеник, а било је и владика Зотовића. У старије вријеме ова је породица имала велика имања око Љубиња и Требиња, која су постепено прешла у руке Муслимана, а и до данас су одржали своју земљу у Домашеву и Видуши. Вјероватно је, да су Зотовићи нека стара властеоска породица. Славе Никољ дан, а прислужују Цвијети.

Исто тако и за *Бокиће* се мисли, да су старјеници. О прошлости те породице зна се само то, да су се некада звали Врљоши, а Бокићима су се прозвали по неком свом старијем, који је имао велике бокове. Славе Св. Јована Зимског, а прислужују Љетњег.

Папићи су наприје становали у селу Смокви у Црној Гори. Једанпут им удари на торину ускок Сава Цевердар; они га убију, па побјегну у Петровиће у Опутној Рудини; одатле се одселе у Пријевор (у Заушје), а из Пријевора доселе у Домашево. Они веле, да су једно племе с Баћевићима у Бањанима и Мулинама у Дубочанима. Нијесу ништа „своје“ с онијем на Влаињи. Славе Јовањ дан, а прислужују Св. Саву, српског просветитеља.

Томановићи су из Ровина у Црној Гори. Била су их два брата — Живко и Матош, синови Вукови. Живко је једном гонио из Приморја вино о Никољу-дне, па га срету на Братошу два Пешикана, распоре мјешине и пролију вино. Скупи село по боцу вина и он прослави крсно име. Али, кад се враћао од цркве у Трњинама кући, опет запуцају на њ она два Пешикана; он се побије с њима и рани једнога, па се врати кући, закоље вола и омрси Никољ-дан, затијем отпртља у Кривошије. И ту убије једнога човјека, па побјегне у Требиње, прими Ислам и доби име Кариман. Он поче четовати и посијече двадесет и четири црногорске главе, међу њима оба она Пешикана, док га не уби ускок Крсто Кресојевић на Баљцима.

Пошто је Живко примио Ислам превео је и свога брата у Херцеговину и населио га у Домашеву, да се не би на њему светили Црногорци. Од Матоша су ови Томановићи и они у Невесињу. Славе Никољ дан, а прислужују Госпођин дан.

Кице су овдје преселиле аге из Подвори, а *Лечиће* из Ждријеловића. Кици славе Никољ дан, а прислужују Бадњи дан; Лечићи славе Аранђелов дан.

Турнићи су од породице Јелића из Требиња. Прије седамдесет година преселиле су их аге на читлук у Домашеву. Славе Климуњ дан.

Исто тако аге су преселиле прије педесет година и *Ћапине* из Рупјела код Требиња. Они су се прије звази Тичевићи. Славе Ђурђев дан, а прислужују Цвијети.

Мијановићи су овдје доселили из љубомирске јавте прије седамдесет година. Славе Никољ дан, а прислужују Лазареву Субота.

6. Мириловићи.

Положај. — Мириловићска села су у широј ували, која се западно од Чепелице, а на југоисточној страни Видуше пружа у правцу СЗ-ЈИ. Са запада је затворена Видушом; с југа Рогошином, са сјевера Шљивовцем, а на ЈИ отвара се према Чепелици и спушта се доста стрмо. У селима Кули, Липовом Долу и Кориту куће су већином са присојне стране увале. У томе се види народна тежња, да куће заклони од јакијех вјетрова. У Кули су све старије куће начињене на присојној страни увале, те је село добило збијен тип. У задње вријеме почињу се куће градити и на осојној страни, ради тога што немају више мјеста на присојној. Тако исто и у Липовом Долу има новијих кућа, на осојној страни увале. У Огради и у Ступима куће су по дну увале, знатно удаљене и од осојне и присојне стране. У цијелој опћини нема ниједног врела. До прије петнаест година Мириловићани за вријеме суше згонили су стоку у Чепелицу на воду. А воду за пиће догонили су у бурилима и мјешинама. У задње вријеме начинили су *чатрње*, из којијех пију чељад и *локве* за стоку, те ријетко слазе у Чепелицу.

Снијег пада чешће него у осталијем селима ове области. Томе је узрок највише то, што су села на великој висини, и што је веома близу Видуша.

Мера. — Испаше има на свима околнијем брдима и косама, а нарочито у Рогошини и Видуши. Главна је шума у Видуши и Рогошини. Од шуме село нема друге користи осим намиравања домаће потребе.

Иради. — Главни дио ирадне земље је у самоме селу у врло великој близини сеоскијех кућа. Осим тога има „долина" по околнијем брдима, разасутијех у појединијем вртачама. Земља је ве-

ћијем дијелом агинска. Половина сељака у Кули и Липовом Долу откупило се је од ага; остали су још и данас кметови. Аге су већином Муслимани из Требиња. Земља рађа бијелијем житом слабо, док зелен обично роди добро.

Тип. — Мириловићи имају овијех пет села: Кула, Ступи, Ограда, Липови До и Корито. Куће у Кули и Кориту збијене су у групе. Липови До, Ступи и Ограда имају раштрканије куће. У посљедње вријеме и у тијем селима јављају се мање групе сродничкијех кућа. Узрок збијенијим типовима на првом је мјесту положај села, а знатна су утицаја имали и читлуци, од којијех се кућа није смјела удаљавати. Прије осамдесет година Мириловићи су били мало сеоце са седам кућа; те куће биле су једна од друге по километар и више удаљене. Гдје је тада била само једна, или највише двије куће, сада су поједина села, која су настала једино множењем становништва. Дакле *првобитни тип мириловићскијех села био је јако разбијен.*

У свакому селу живи само једна породица. Под Кулом живе сами Бајчетићи (16 кућа); у Ступима су Тркље (9 кућа) и Драганићи (2 куће); у Огради (11 кућа) и Липовом Долу (12 кућа) живе сами Капори, а у Кориту саме Денде (12 кућа).

Торине и планине. — Сељаци испод Куле имају три јањила у Влакама (у Рогошини), у која у јесен спраћају стоку. Та су мјеста од села удаљена пô сата хода. Из Ступа има само једна кућа јањило у Видуши. Липови До има дванаест јањила у Црнијем Вр'овима на по сата даљине од села. Денде из Корита имају јањила у Ластви (у Видуши). Поред сваког јањила начињена је торина за стоку, колиба за чобане и чатрња за воду. Уз многа се јањила и земља обрађује. Осим овијех јесењијех торина по њивама се у прољеће граде торови, који се сваког мјесеца по неколико пута помичу. Стока мириловићска проведе љето на Улобићу у фочанском котару. То је заједничка планина Мириловићана и Чепеличана. До окупације та је планина била својина Муслимана Шувајлија из Фоче, којима су планинштаци плаћали травнину[1]).

[1]) Год. 1878. при одређивању границе између Црне Горе и Херцеговине већи дио Улобића остао је у црногорској граници. Рудињани су одмах отишли на Цетиње и замолили Њ. В. Кнеза Николу, да им допусти слободну испашу по оном дијелу Улобића који је у Црној Гори. Молба им је повољно ријешена

Име. — Прича се, да је село добило име по кнезу Мирилу, који је некада у овом селу живио. Мирилом је прозват због тога, што је умио завађене лијепо мирити. Мисли се, да је био из породице Капора. Имена појединијех села нијесу стара. Кула је добила име по кули Петра Бајчетића, која је начињена прије седамдесет година. Ограда је добила име отуда, што је насељена ондје, гдје је била некад ограда. Липови До прозвао се је по липовини, које има доста у њему. Кориту је дошло име по облику мјеста, на коме је село.

Старине. — Остатака из старине има врло мало; нема никакве старине, која би спомињала на старије становнике ове опћине. Поред сеоске цркве има старо гробље, на коме има великијех плоча. На једному од најстаријих крстова има овај натпис: **сиєчє крис лазар и марко нѡкȣ ѡцȣ клпор... пок... дапро.** Ово пише, као што рекох, на једноме од најстаријих крстова. Без сумње подигли су га дједови данашњијех Капора. Из тога би се могло закључити, да ни остали крстови, који изгледају да су млађи, нијесу старијег поријекла.

Поред села на многијем главицама виде се као и у оваком селу разне гомиле, о којима народ не зна ништа причати.

Постанак села и поријекло становништва. — Сељаци причају да је ово село засновала породица *Капори*. Они причају, да су старином из Маћедоније; прије, него су дошли у ово село, живјели су у Бањанима и у Мириловиће су прешли из Петровића у Опутној Рудини. Изгледа, да су у почетку имали два села. Љети су живјели у Мириловићима, а зими су слазили у чепеличко Потприсоје, гдје је било жупније. Пошто је породица ојачала подијели се, и једни се населе у Мириловићима, а други у Потприсоју. Ови у Мириловићима зову се *Капори*, а они у Потприсоју Џелетовићи. Славе Јовањ-дан. Међутијем зна се, да су Мириловићи били насељени још у средњем вијеку. Јасно се види, да је презиме Капор страног поријекла. С. Новаковић спомиње влашко племе Капоре. Дакле ова породица има влашко презиме. У свијех

и за неко су вријеме рудињска стада мирно пасла по цијелом Улобићу. У задње вријеме власт је црногорска почела бранити испашу у црногорском дијелу Улобића. Рудињани су ишли на Цетиње и молили позивајући се на тапије и на ранија обећања, али све у залуд. Задњи су пут са свијем одбијени и тако је за њих пропао већи дио ове планине, коју су они сами купили.

путописаца из средњег вијека ово се село назива Vlasi Mirilovichi. К. Јиречек набраја влашка племена, која су у средњем вијеку живјела у Херцеговини, међу којима се спомиње и племе Mirilovichi. Јесу ли ово прави Власи, не може се сигурно рећи. Могуће је, да су то били пастири српске народности. Капора има у Чепелици, Зарјечју и Љубиншићима. Њихова су породица и Круљи у Капавици код Љубиња.

Денде су доселиле из села Чуковића из општине билећске. А када су се доселили и ради чега, не зна се. Остали сељани причају о њима, да потичу из дубровачке Жупе, и да су од истог праоца, од кога су и католици Дрозди. Том се причом остали сељани подругују Дендама, а сличнијех се „зађевица" може наћи у сваком селу, гдје се једни другима ругају, да су од Цигана, Гурбета или Латина. Славе Јовањ дан.

Трећи по старини су *Тркље*. Најприје су живјели у Миротињскијем Доловима код Клобука (Корјенића). Отоле се преселе у Богдашиће, а отоле због непознатог узрока у Мириловиће. Прије су се звали Вучковићи, а Тркљама су се прозвали по своjем шукундједу, кога је, док је био дјететом, плашила некаква Муслиманка да ће га објесити на „тркљу" (рачваст колац у земљу пободен тако, да му рачве страше у вис[1]). Славе Аранђелов дин.

Бајчетићи су амо дошли прије сто и педесет година. У давнијем давнинама живјели су на Његушима и веле, да су се звали Мартиновићима. Отоле се због некаква прекршаја преселе у село Риђане. Ту убију некаква Турчина, што је чинио насиља и побјегну у Бањане. Ту су их била три брата: Бајо, Мирко и Перо. И ту се исто посваде с некаквијем Турчином, те га закољу и разбегу се; али, да би сакрили траг Турцима, не побјегу сва тројица на једну страну, него Перо побјегне у Горицу поред Требиња, и од њега осташе Перовићи; Мирко побјегне на Баљке и од њега осташе Мирковићи, а Бајо у Мириловиће. Као спомен на његово пребивање у Бањанима спомиње се данас „Бајов Убо". Бајови синови и унуци прозваше се Бајчетићи. Кад је Бајо дошао

[1]) Остали Мириловићани причају једну шаљиву причу о постанку имена Тркља. Неки сељак хтио је чваровати на Божић у пчелама, па кад је пошао у уланик, рече осталој чељади, да говоре све за њим, што он у уљанику узговори. Прелазећи преко плота у уљаник, натакне се на једну тркљу, па повиче: „Куку мени!" а они у кући сви из једног гласа: „Куку нама!" Он понова почне помогати и звати у помоћ, а они у кући све за њим понављају му ријечи. На пошљетку осјете, да му има нешто, те изађу, и скину га с те тркље. По томе се човеку, кажу сељаци, породица његова прозвала Тркљама.

у Мириловиће, ага Алечковић прими га за кмета и да му кућу за становање. Бајчетићи Славе Јовањ дан.

Драганићи су најмлађе племе у Мириловићима т.ј, по становању у овом селу. Њихови су стари живјели у Влашкој у љубомирској опћини. Кад обудови једна одива Трквина, што је била на Влашкој за Драганићем, врати се са својом спрочади на главње оцу. Њезина се дјеца послије настане сасвијем у Мириловићима. Славе Никољ дан.

Поред овијех породица памти се, да су у овој опћини живјеле и породице: Жерајићи, Јокановићи, Тамбурини и Муслиман Мујезин. Не зна се, шта је било од њих. Јокановића има у сусједнијем Шобадинама, а Жерајића у Невесињу (у Миљевцу и Читлуку). Јесу ли то ове исте породице, није поуздано.

Занимање становништва. — Народ се у Мириловићима највише бави ратарством и сточарством. Сточарство је главно занимање и главно благо, којијем се овај народ прехрањује. Поред та два главна занимања по неки је од сељака мајстор — дрвенција; неки раде и око пчела, а неки иду на аргатију у оближња мјеста, или иду на зимницу у Мостар или Сарајево, па се у прољеће враћају. Али све је то од слабе користи, тек да се нађе који грош за порезу и најпрече намирнице из вароши.

7. Чепелица.

Положај. — Села чепеличке јавте расијана су с боје стране ријеке *Чепелице* и изнад њезина врела. Највећи дио села је на ниску, доста равну земљишту, само су *Ружић Њиве* и *Хајдароџићи* мало уздигнути у брда, а *Брајешев До* је сасвијем у брду, далеко од низине ријеке. Долина р. Чепелице са сјеверо-западне стране затворена је планином *Видушом*, од које се одваја *Рогошина* и *Дракуљица*, те затварају долину с ЈЗ, Ј, С и СИ. Рогошина је шумовитија, по њој има више испаше и плодна земљишта. Дракуљица је веома кршевита и гола, у њој нема ни плодна земљишта ни добре траве; између оштријех, јако изједенијех кречњачкијех стијена расте пелин и зановет, која је за храну стоке сасвијем добра.

Већи дио села је на висини од 300—400 m, док се околна брда дижу много више (Видуша до 1016 m, Рогошина до 881 m, а Дракуљица 581 m). Ријека Чепелица цијелога љета не тече; у врелима до средине тока вода пресуши. Чим почне киша

падати, вода почне нагло придолазити и за два, три дана напуни цијело корито, те се преко ње не може прећи. Ако киша дуго пада, тада почну воду бацати многе јаме и шкрипови изван села, те њихова вода тече преко њива, чини јарке и сноси земљу у ријеку.

За вријеме овијех поплава Чепелица има два крака: један који тече из *Врелине* под Ружић Њивама и други, који тече из *Чепела* под Потприсојем. Чим киша престане падати и ова врела пресуше; у Врелини послије тога нема никако воде, док се у пећини, у Чепелу спусти на један ниво, на коме остане и за вријеме најжешће суше. С Чепела пију воду Хајдароџићи и Потприсоје. Ниже Врелине има више врела, која ни љети не пресушују. Од тијех врела најјача су: *Студенца*, *Горњи Студенац* и *Давидов Студенац*. С тијех врела пију воду Ружић Њиве и Задубље, а љети кад је велика суша, на њих слазе и Мириловићани те поје стоку и гоне воду на коњима у своје село. У задње вријеме неки сељани поред својијех кућа начинили су и чатрње.

Иради и мера. — Већи дио земље за обрађивање је у селу код кућа. Најбоље су њиве у: *Голиводинама*, *Равнима*, у *Пољу*, у *Грабовини* и у *Љубостини*. Особито су добре њиве и сјенокоси у *Лукама* и *Барама* поред Требишњице и Чепелице. Поред овијех њива нешто земље има растурене по Рогошини и по Дракуљици. Ту су најбоље њиве у *Ржишту*, *Руштеву Долу*, *Лисјем Долу, Дубоком Долу, Трновом Долу* и *Подима.*

Пашњаци су по необрађеном земљишту у Рогошини и Дракуљици. Уз сваку кућу има нешто шуме. То су *дубраве* у заградама. До окупације у Рогошини је било доста храстове шуме. Послије окупације ту шуму предаде власт дошљацима из Аустрије, који упропастише шуму палећи *клачине* (кречане).

Хајдароџићи као Муслимани имају своју земљу, Џелетовићи су од старине сачували нешто своје земље, а нешто су и послије окупације откупили; исто тако послије окупације откупили су се од ага сељаци из Ружић Њива. Остали су и данас кметови требињскијех и билећкијех бегова.

Тип. — Села су међу собом оштро раздвојена и често јако удаљена. Куће у појединијем селима разбацане су у неколико чопора. Ти су чопори један од другог удаљени обично 200 до 300 m. Куће су у појединијем чопорима *јако збијене.*

Прије шездесет до осамдесет година ова села имадијаху сасвијем друкчији тип. Тада бијаху у Задубљу свега 4 куће; Под Градином прије осам година бијаше једна кућа; прије седамдесет година у Потприсоју бијаху три куће, у Хајдархоџића двије куће, а у Ружић Њивама само једна. Данас на мјесту тијех кућа постала су села, те у Задубљу имамо петнаест кућа, Под Градином три, у Ружић Њивама шест, у Хајдорхоџићима осам, а у Потприсоју деветнаест. Мјесто сваке појединe куће имамо данас мале чопоре. Ако узмемо мјесто овијех чопора појединe куће (као што је било у првој половини XIX-ог вијека), онда можемо рећи да су села у Чепелици прије педесет до седамдесет година била *јако разбијеног* типа. Прираштајем становништва куће су у овијем селима почеле се збијати у мале групе.

Послије окупације из Потприсоја су одселиле двије породице и начиниле куће у *Брајашеву* и *Стајакову Долу*, гдје живе стално. То су једине расeлице у овој јавти.

Торине, јањила и планине. — Породице из Ружић Њива имају своја јањила у Руштеву Долу, у Рогошини, а из Задубља у Трновом Долу. Цијело село изгони стоку на Улобић. То је заједничка планина Чепеличана и Мириловићана. Хајдароџићи су некада гонили на Угобић, а сада гоне у Зеленгору.

Име. — Не зна се по чему се прозвала Чепелица. Ружић Њиве добиле су име по породици Ружићима, који су некада овдје живјели. Потприсоје добило је име од свога положаја. За Задубље се мисли, да је добило име ради тога, што је на нижем положају од осталијех села. Не зна се, одакле је Брајашев До добио име.

Старине. — Близу сваког села има више остатака од старијех насеља. У Задубљу има „омеђина" у *Приљепима*, на *Љубић Њивама* и на *Грђеновић Њивама*. Уз неке од тијех „омеђина" има и старијех гробница. Неколике развалине виде се у Руштеву, Трновом и Дубоком Долу. Ту су били збјегови за вријеме куге. У *Медојевићима* с лијеве стране Чепелице има много таквијех развалина; честа су и у Селиштима поред Требишњице. Све су те омеђине зидане без креча, разбацане су у неколико хрпа. Поред сваке омеђине има велик комад равна искречена земљишта, на кому ни данас не расте шума. На вишијем врхунцима близу овијех омеђина виде се карактеристичне гомиле, а негдје и гробнице.

Постанак села и поријекло становништва. — Оне развалине некадашњијех људскијех станова свједоче, да је у овој опћини било насеља старијих од данашњијех. Управо се може рећи, *да су данашња чепеличка села заснивана на мјесту старијех насеља или у њиховој близини.* Једини Хајдароџићи и Брајашев До постали су на новини, далеко од старих насеља. Постанак Хајдароџића везан је за породицу Хајдароџиће. Гдје је данас то село, ту је био по народном причању прије сто и педесет до двјеста година *беглук*[1]) Муслимана Атлагића из Требиња. Послије се један члан те породице изсели из Требиња и одлучи, да живи стално на беглуку. Тако је основано ово село. У Брајашеву Долу биле су до окупације Џелетовића торине, уз које се и земља обрађивана. Послије окупације иселиле су се двије породице из села и засновале ново насеље.

Најстарија породица у овој јавти јесу *Џелетовићи.* Ови знају, да су прије Косова доселили из Бањана из села Петровића. У најстарије вријеме нијесу обрађивали земље, главно им је занимање било сточарство. Љети су живјели са стоком у Липовом Долу у Мириловићима, а зими у Потприсоју, јер им је овдје било жупније мјесто. Послије подијеле та два села међу собом. Од оних што су остали у Липовом Долу мисли се, да су Капори[2]). Славе Јовањ дан.

Тркље не знају, одакле су се у ово село доселили. По својатању и по истој слави с Тркљама у Мириловићима, чини се да су се и ови доселили из Миротињскијех Долова. Славе Аранђелов дан.

Лери су доселили у ово село прије сто двадесет година с Торича због неког убиства. Старином су из Пријевора. Јесу ли се одакле доселили у то село, не зна се сигурно. Народ тврди да су Лери, који су се тада звали Предојевићи живјели још прије Косова у истому селу. О расељењу њихову из Пријевора има у народу ова прича. Кад су Турци освојили Херцеговину, у Пријевору је живио кнез Предојевић са својијех осам синова. Једанпут дође кнезу заповијест, да да̂ у јањичаре свога најмлађега сина. Кнезу би жао сина већ даде унука од сина Костадина, који је био умро. Овај младић постане временом паша, врати се

---

[1]) Беглуци су имања (стока, пчеле) муслиманскијех породица на читлуцима.

[2]) Капори приповиједају да су досељени из Маћедоније, зато можемо и Џелетовиће уврстити међу досељенике из Маћедоније.

у Херцеговину, погуби свога дједа и растера његове синове из Пријевора, а начини себи џамију и мајци цркву у Билећи. Од тијех Предојевића постале су данашње породице: Радмиловићи и Бајевићи на Баљцима, Козјаци на Планој, Боботи у Панику, Јокановићи у Плужинама и Шобадинама и Муслимани Мургузи у Пријевору. Славе Никољ дан.

Хајдароџићи су старином из Новога у Боки. Отуда су се иселили, кад су Млечићи освојили овај град. Неко су вријеме живјели у Требињу. У ово су се село доселили има више од сто и педесет година.

Дедијери су старинци из Малине у сусједној јавти Зарјечју. Овдје су доселили прије 100 година из села Почековића с лијеве стране Требишњице. Најприје су се звали Малишевци по мјесту становања, затим Алексићи и најпослије Дедијери[1]). Од Малишеваца су ове породице: Алексићи, Јарамази и Шупићи у Подврши у Црној Гори и у околним селима; Јанковићи у Дубочанима, Мандићи и Ковачевићи у Гацку и Пантићи у Бијелом Пољу код код Мостара. Сви славе Игњат дан.

Мишељићи су доселили прије тридесет и пет година из Паника. У ово су село доселили прије двјеста година из Новога у Боки као трговци или заначије. Славе Ђурђев дан.

Дакле данашња чепеличка села постала су на мјестима, која су близу старијех насеља. Већина чепеличкијех села старија је од данашњијех најстаријих породица и зато многијем се не зна постанак. Новија села развила су се из сточарскијех станова.

Већина је породица скоро досељена. У Потприсоју, Хајдароџићима и у Ружић Њивама становништво је расло *само прираштајем*, док је у Задубљу *досељавање знатније од прираштаја*. Већина је породица доселила у XIX-ом вијеку. Међу чепеличкијем становништвом у знатном су броју старинци из другијех рудињскијех села (Лери, Дедијери).

9. Мируше.

Положај. — Већина мирушкијех села је у оној равнини, што се у даљини око 2 км. од Врела с лијеве стране Требишњице ути-

[1]) Дедијером су прозвали неког Алексића, који је био много имао по Босни и Србији, гдје је научио да каже *дедер*, мјесто *дај*. Ова у овом крају необична ријеч била је затим на подсмијех у Херцеговини.

снула међу брда *Влаињу* на С и Си и *Јабуковац* на И. Села Калањевићи и Под Градином су с јужне стране Влаиње окренута управо према Ј; Горње Село је у самоме углу између Влаиње и Јабуковца; Подјабуковац је на западном подножју Јабуковца; Мујачића куће, Кочарићи. Пријека Њива и Под Кулом су на самој равнини, знатно удаљена од оба брда. Куће ова задња три села нијесу ни с једне стране заклоњене каквим брдом или косом; од јакијех вјетрова заклања их густа шума. Осим овијех села у равници, у мирушкој су јавти и она села, што су по брдима сјеверно од овијех. То су: Влаиња, Мрежица и Делеуше. Влаиња је на СИ од Калањевића, у даљини од $1^1/_2$ км., између изохипсе од 400 и 500 m. Куће су на малој заравни у брду истога имена окренуте према Ј. Мрежица је с друге, сјеверне стране брда Влаиње, на источном крају Билећског Поља, управо у ономе углу, гдје се састаје Влаиња и Хаџибегово Брдо. Један дио кућа у Мрежици је одмах уз западну страну Влаиње, окренут према западу и сјеверно-западу; други је дио на присојној страни Хаџибегова Брда, окренут према ЈЗ и З. Делеуше су на СИ од Влаиње, а на С од Горњег Села; куће су у оној дубокој продоли, која се између Влаиње на З, *Пилатоваца, Обљаја* и *Кокота* на И спушта из бaљачке увале у мирушку низину. На оном мјесту, гдје су делеушки иради и куће, та се је продо раширила 800—1000 m; куће су на источној страни продоли, готово поређане у низ.

Западна међа Мируша иде током Требишњице, која има веома дубоко корито, те се не може никада преко њега излити на сеоске ираде. Поред Требишњице извире неколико извора, у којима је вода увијек хладна. Мирушани се ријетко служе водом из Требишњице, већином пију из овијех врела.

Изван Требишњице нема врела. У селима по брдима становништво пије воду из чатрња. За вријеме великијех киша око Влаиње и Делеуша̂ почну тећи пиштети, који пресуше одмах послије кише. У вријеме таквијех киша средином Мируша протече доста бујна ријека *Поток*. Он настаје од кишнице, која се у бујицама слијева с околнијех брда. Тај поток увијек собом носи велику масу шљунка и пијеска, па га по каткад избаци на ближе њиве.

Иради и мера. — У Мирушама су села изокола, при брдима, а иради су по равнини. Већином су имања цијелога села на једном мјесту, ограђена истијем зидом. Поједине куће у такијем селима немају посебнијех зграда, све су зграде опасане једнијем зидом и имања цијелога села чине само једну зграду. Поред овијех

њива, што су одмах уз кућу, неке породице имају њива и поред Требишњице, које сваке године плави ријека. То су „луке“ орнице и „баре“ — сјенокоси. На њима добро рађа кукуруз и сијено. На Влаињи, у Мрежици и Делеушама већина је имања исто тако уз куће, али има мањијех њива и по бреговима. У Мрежици сви сељаци живе на својој властитој земљи; на Влаињи их је више од половине слободнијех, а у осталијем селима има више кметова него слободнијех сељака. Цијело необрађено земљиште и у селу и у брдима је под испашом. Већина брда је сасвијем гола, шума је ријетка и ниска. У Мирушама било је добре шуме у *Лугу* и *Милободу* поред Требишњице, али је данас изсјечена. Из овијех голијех мјеста у мери издвајају се високе и густе дубраве по зградама, што се као у луку шире испред села.

Тип. — Мирушама се називају сва села из низине, док се за села по брдима ријетко чује тај назив.

Мирушка су села збијена типа. У Калањевићима, Под Градином, на Влаињи и Под Јабуковцем куће су у једном, збијеном чопору, док су куће на Мрежици разбијене у два, Под Кулом у три јако збијена чопора. Ово збијање кућа настало је услијед множења становништва. Прије 80 година број кућа у појединијем селима био је оваки: у Калањевићима 1 к., Под Градином 1 к., Под Јабуковцем 1 к., Под Кулом 2 к., у Пријекој Њиви 2 к., а код Мујачића кућа 4 к. Неке породице, које су тада живјеле у овијем селима, одселиле су, а на њихово мјесто доселише друге породице. Код Мујачића кућа биле су три мусломанске породице: Мујачићи, Билаловићи и Атлићи. Задње двије породице одселиле су и данас ту живе само двије куће Мујачића. У Кочарићима је била једна Кораћева кућа и једна Мишељића. Кораћи су изумрли, Мишељићи су одселили Под Кулу, а на њихово мјесто доселише: Дедијери из Чепелице, Табаковићи с Мрежице и Витковићи испод Јабуковца. У осталијем селима становништво се већином множило прираштајем. Од некадашње двије куће на Мрежици данас имамо 11 к.; од једне куће у Калањевићима има их данас 9 к. (двије су каснијих досељеника); од 1 куће на Влаињи има их данас 5 к.; а од двије куће на Делеушама имамо данас 15 кућа. Већина мирушкијех породица прије 80 година била је на истоме мјесту, гдје и данас. Данашња села бијаху сасвијем мали чопори кућа (највише по 4 куће у једном селу). Породице су се послије множиле, нове су се куће градиле уз старе и тако су села добијала збијен тип.

Планина. — Мирушани немају торина ни јањила по брдима. Планина им је у Пољани између Лебршника и Волујака.

До окупације Пољана је била имање никшићкијех бегова. Послије окупације Папићи с Влаиње и из Коравлице (сада у Црној Гори) купише дио Пољане и сада је тај дио планине њихов. Други дио купили су Комленићи и они изгоне стоку на свој дио. И Папићи и Комленићи обрађују земљу у Пољани. Остали сељаци изгоне на неоткупљени дио Пољане.

Име. Име *Miруше* по народном причању постало је ради тога, што у прољеће туда расте разноврсно цвијеће, које јако мирише. *Калањевићи* се зову по бану Калању или Калају, који је некада ту живио. Име *Влаиња* дошло је отуда, што је ондје живјела удовица са својом дјецом. (Муслимани православне Србе зову Власима, а њихове жене Влахињама). *Мрежица* је добила име поради тога, што је ту некад живио човјек, који је плео мреже. Интересантно је име *Делеуше*, али се не зна, од куда је дошло. О постанку имена другијех села, не зна се ништа.

Старине. — У свима мирушкијем селима има много омеђина од старијех кућа. Народ мисли, да су то остаци од *грчкијех* кућа, којијех је некада и овдје било. Најчешће су на Мрежици, у Делеушама, у Калањевићима и по Лугу, а најмање их има на Влаињи. Готово на сваком главичастом узвишењу има *гомила*. Највише их је око Влаиње и Коравлице. У низини их нема. У авлији црквеној на Приспи има старијех *гробница*, а на некијем од њих и доста старијех натписа. У Горњем Селу има једна *црквина* и око ње неколико гробница, разбацанијех по трњацима и грудинама. За ове обје цркве и за ону на Мистијаљу прича се, да су их градиле четири сестре. Црква у Горњем Селу била је узгор до назад 120 година. Тада се је сама од старости срушила.

Постанак села и поријекло становништва. — Мирушка села су врло стара, изузев Влаињу ниједно му се не зна, како је постало. Прије него је на Влаињи постало насеље, ту су биле зимске staје Папића из Коравлице. Кад се почела и земља обрађивати на Влаињи, једна се породица из Коравлице ту доселила и развило се насеље.

Као најстарији мирушки становник спомиње се онај Калањ Бан, који је живио у Калањевићима и држао цијеле Мируше. Послије Калањ Бана цијеле су Мируше биле имање породице Гво-

говаца, који су дијелом изумрли, а дијелом се раселили прије триста година (по народном рачуну).

Од данашњијех мирушкијех породица најстарији су Табаковићи и Капичићи. О поријеклу *Табаковића* не зна се ништа. Свак тврди, да су од памтивијека живјели на Мрежици. У старије вријеме звали су се Барјактаровићи, а Табаковићима су се прозвали зато, што су имали у Врелу табане, справе за стројење коже. Славе Никољ дан.

Један дио старе Глоговчеве породице преселио је у Паник, а један је дио примио Ислам. Поисламљени потомци старијех Глоговаца јесу данашњи *Капичићи*. О њиховом се поријеклу говори опширније у опису Билеће. На Мрежицу су прешли из ближег села Мале Куле.

Најстарији досељеници су *Дрињаци*. Поријеклом су Калуђеровићи с Чева, у Црној Гори. Одатле су се разселили има више од триста и педесет година. Неко су вријеме стали у Сливљу код Требиња. У то вријеме била је у Окиљевића у Гацку врло лијепа дјевојка, коју су ради љепоте звали Бјелогрла. Нико није смио њу запросити зато, што је била „одвеће лијепа," па би му сваки час Турци додијавали. Најпослије запросе је Калуђеровићи и одведу у Сливље. Послије неколико година умре Бјелогрлин домаћин и она се с дјецом врати оцу у Гацко. Њезину дјецу прозову Бјелогрлићима. Кад је једном Глоговац из Мируша гонио преко Гацка стоку из планине, Бјелогрлић му уграби кћер и вјенча је за се. Те године би неродица, те у народу настаде глад. Ради тога Бјелогрлић оде са својом младом на презиму у Дрину. Око Божића крене Глоговац из Рудина кћери у „поди," па пошто не нађе ни кћери ни зета, оде за њима у Дрину и доведе их у Рудине да с њиме живе. Али Бјелогрлићу бијаше срамота да живи на женину имању, те се настани на Баљцама. Од тога времена прозову га Дрињаком ради тога, што је ишао на прерану у Дрину. Послије смрти старога Глоговца Дрињак наслиједи његово имање и пресели се у Мируше. За турског времена сви одраслији Дрињаци хајдуковаху, зато се ова породица није размножила и ако је доста стара.

Одмах иза Дрињака у Мируше су се доселили Вукајловићи и Дутине.

Вукајловићи су прије 200 година живјели у Рињанима код Никшића. Једном им ага учини зулум, али га они убише и ради тога разселише. Славе Никољ дан.

Дутине веле, да су од истог племена, од кога су и Дрињаци. Други им се сељаци ругају, да су „Латини“ с Мрцина у Конавлима. По приповиједању самијех Дутина̂, они су поријеклом из неког села у требињскоме котару. Славе Шћепањ дан.

Комленићи су овдје доселили с Пилатоваца. Прича се, да су Радовановићи, Шекарићи и Комленићи поријеклом с Врање Дубраве. Према томе Комленићи су поријеклом из Рудина. Славе Ђурђев дан.

Шутоње веле, да су поријеклом од овијех истијех Комленића. Дуго су времена живјели у Гливи, више Требиња. Једанпут им ударе хајдуци и све им оплијене. Ради тога се пресели у Мируше. Славе Ђурђев дан.

Инићи веле, да су прије двјеста година доселили из Црне Горе. Поријеклом су од породице Томановића. То је све, што знају о својој старини. Славе Никољ дан.

Мишељићи су старином из Херцег Новога. Дошли су, причају, за трговином у Паник. Послије су се селили у Невесиње, а одатле су се вратили у Мируше. Славе Ђурђев дан.

Мујачићи су поисламљени потомци од породице Булајића на Вилусама. У Мируше су доселиди прије сто и двадесет година. Увијек су живјели сами у средини хришћанског становништва, али никад нијесу с њима рђаво живјели. Има их и у Билећи.

Витковићи су још од старине живјели у Требињу. Прича се да су имали много имања у Требињском Пољу и да су градили цркву у Мостаћима и кулу у Засаду. Прије сто и двадесет година неки млади Витковић имадбуде дијете с неком Муслиманком. Ради тога он побјеже у Црну Гору, а његова породица пресели се у Дубочане. Из Дубочана их пресели ага у Мируше. Њихово су племе Кебељићи и Муцовићи у Требињу. Славе Никољ дан.

Чокорило је доселио ради сиромаштва прије осамдесет година с Враћановића у Бањанима. Слави Никољ дан.

Гњато је прије сто и двадесет година живио у Попову Пољу. Послије се преселио у Мостар и ту се погодио с Љубовићем, да му буде кмет у Мирушама. Слави Шћепањ дан.

Чукнићи су прије седамдесет година доселили из Корита због сиромаштва. О своме даљем поријеклу знају само то, да су од породице Сворцана, који данас живе у Коритима. Славе Јовањ дањ.

Кочањ само зна, да му је дјед доселио због сиромаштва из Билеће. Слави Јовањ дан.

9. Баљци.

Положај. — Баљачка су села у широкој ували, која се између *Хаџибегова Брда* (888 м.) с југо-запада и између *Ковчега* (1219 м.) и *Кокота* (1251 м.) са сјеверо-истока пружа у правцу СЗ—ЈИ и постепено се спушта у истом правцу. На СЗ увала се диже до 300 м. изнад рудињске заравњи, а с ЈИ комуницира с Мирушама веома уском и дубоком јаругом, која иде у правцу СЈ. Села су већијем дијелом с осојне стране, а по дну увале су иради. Велик дио дна је го и кршевит, само овдје ондје има брдскијех наноса и на њима су њиве. У баљачком удуту ријетка су стална врела. Код Околиштâ има два врела, која ни љети не пресушују; зову се *Љуќен* и *Огорач*. У Доњијем Баљцима вода се пије с *Дриљакова Убла*, у коме има мален извор. Остала села добављају воду из чатрња.

Већи дио села изложен је према сјеверу; Околишта, Радмиловића Дубрава и Подосоје у Доњијем Баљцима окренути су према југу, а Врања Дубрава према западу. Села, која су окренута према сјеверу, постала су на агинскијем читлуцима; не зна се како је постало Подосоје и Врања Дубрава, а за Околишта и Радмиловића Дубраву прича се, да су их засновали претци данашњег становништва. Из тога се види, да су слободни сељаци заснивали села на осојнијем странама.

Иради и мера. — Највише ирада имају поједина села у близини кућа. Осим тога села имају и по брдима малијех долина, које се обрађују. Највише земље има на истоку до црногорске границе, и то на мјестима, која се зову: Поткапорје, Јабуке, Долови за Црном Каменицом, Богдашини Доли, Плавча Долина, Дреновци, Шиповаче, Дедовци, Ћетково Кућиште, Катуниште, Млиништа, Барбати, Земља око Љућена и Земља до Марића Границе. Главна земља, од које су живјели Баљчани, данас је у Црној Гори. До 1878. год. цио Вучији До бијаше баљачки и у њему бијаху њихови главни иради. Од окупације Баљчани не смију ни прелазити преко границе.

Сви сељани у Доњијем Баљцима и данас су кметови. У осталијем селима има више слободнијех сељака, нарочито сви Муслимани имају своју земљу. Кметови живе на читлуцима појединијех Муслимана из Требиња и из Билеће (као Арсланагићи, Дефтердаревићи из Требиња и Шакамбети из Билеће). Земља у Доњијем Баљцима рађа слабо, док земља под Капором на сјевер-

ној страни села рађа сасвијем добро. Исто је тако плодна земља на Околиштима и на Врањој Дубрави.

Већина села на Баљцима има сасвијем мало мере и шуме. У томе се издвајају Околишта, око којијех има сасвијем добре испаше. Исто тако има мало више храстове шуме на Врањој и Радмиловића Дубрави. Прије окупације баљачка је мера захватала све до Братогоша и Тисца у Црној Гори. Данас њихова стока не смије ни прећи границу. С југа је баљачки удут веома сужен билећскијем удутом, те и на тој страни има врло мало мере.

Тип. — Баљачка села имају већијем дијелом разбијен тип. У Донијем Баљцима куће су поређане с јужне и са сјеверне стране увале у два низа. Даљина између кућа може бити 50—100 м. У тијем низовима живе породице: Ждрали (9 кућа), Албијанићи (7 кућа), Капетинићи (3 куће) и Лери (2 куће). На СЗ од овијех кућа су Грубачића куће, које су доста разређене. Обично је растојање између њих 70—100 м. Разбацане су без реда и у томе се разликују од осталијех кућа, које чине један низ.

На СЗ од овијех кућа, у даљини око 500 м. је село *Чардак*, у кому су куће доста разређене, а чини двије одвојене групе. Код Чардака има свега 7 кућа, у којима живе породице: Кукићи, Бајевићи и Шаговновићи.

Од Чардака је на запад село *Слива*, у којој има 7 кућа. Село је разређена типа; куће чине двије мале групе, које су у даљини од 200 м. У Сливи живе: Вујовићи, Мирковићи и Кукићи. Сјеверно од Сливе је *Овсиште*, у кому живе двије породице: Комар (1 кућа) и Кисић (1 кућа).

Од Сливе на СИ, у даљини око 800 м., је село *Радмиловића Дубрава*, у којој живи само породица Радмиловићи (10 кућа). Село је разбијена типа; куће чине двије мале групе.

Сјеверно од Радмиловића Дубраве, у даљини од 1500 м., су *Околишта*, у којима су куће јако збијене. Поједине куће су тако збијене, да се дотичу зидом. Највеће растојање између кућа у томе селу је 10—15 м. И така растојања чине поједине авлије и сокаци. Ово село има тип мале вароши. И на градњи кућа и на животу становника види се велик утицај варошког живота. То је лако разумјети, када се зна, да су то село засновали Муслимани Јагањци, који су доселили из Херцег Новога.

На западном крају ове области је село *Врања Дубрава*, у којој су куће веома раштркане. Најмање удаљење између њих је 50 м., а обично је више и од 100 м. Куће су издвојене у три

групе. На С су куће породице Шеховића (5 кућа). Јужно од ове у даљини око 500 м. живи породица Шаговновићи (4 куће). У близини ове групе су двије куће Радмиловића.

Већином су бaљачка села разређена типа. Једно је село јако разбијеног (Врања Дубрава), а једно јако збијеног типа (Околишта).

Торине и планина. — Сељани имају своја јањила и торине под Капором (пô сата на сјевер од кућа). Мјеста на којима су јањила, зову се: *Шиповача, Млиништа* и *Просина*. На јањила се изгони у прољеће и јесен, а каткад и зими, када нема снијега. У прољеће се стока изгони из села ради тога, да стока не би штетила младе усјеве. У задружнијем кућама у то вријеме чељад се располове: један дио оде да стално живи код јањила, а други остане у селу. Инокосније куће изведу сву чељад на јањила и ту стално живе; радници преко дан слазе у село и обрађују њиве, па се у вече враћају јањилу. Остала села немају својијех јањила. Многа су села до 1875. године имала јањила на Вучијем Долу. Данас немају њива по удаљенијем мјестима, па немају ни јањила.

Сиромашније и инокосније породице љети не гоне стоку у *планину*, већ с њоме љетују у селу. Остали изгоне на *Чемерно*, гдје су многи покуповали агинске читлуке, па стоку пасу и гноје земљу. До пред буну (од 1875 г.) Баљчани су имали своју планину у *Бијелијем Долима*, више Добреља у Гацку. Данас је та планина у Црној Гори, те Баљчани више не могу на њу изгонити. Исто тако Јагањци, с Околишта имали су планину *Браниловиће*. Данас немају никакве планине и не изгоне стоку никуда.

Име. — По причању сељана, Баљци су се некада звали *Овчипоље*. Баљцима су се прозвали по бану Пилату с Пилатоваца, који је овдје градио торине и држао стоку.

Како су постала имена Слива и Околишта, не зна се. Село Чардак добило је име по чардаку Муслимâнâ Ресулбеговића из Требиња, који су имали читлуке у овом селу. Радмиловића Дубрава добила је име по густој храстовој шуми и породици Радмиловићима. Исто тако добила је име и Врања Дубрава, само што сељаци не умију протумачити, одакле онај епитет Врања.

Старине. — У остатке од старине у овом селу рачунамо: стара гробља, којијех има на више мјеста, једно селиште и једну црквину.

Старијех гробова највише има на Радмиловића Дубрави и на Врањој Дубрави. На некима има и натписа сачуванијех. (Види:

Старине у општем дијелу). На Врањој Дубрави има једна црквина, која је готово до темеља срушена.

У Доњијем Баљцима има мјесто, које се зове *Кљенци*. На томе мјесту има старо селиште и на њему много омеђина од старијех кућа. Прича се, да је ту било најстарије село. То се село по народном причању одржало све, док се нијесу почели у околна села досељавати Новљани. Тада се цијело село завјери, да ће селити. Када буду на Чемерну, једноме се разжали за старијем селом, пушти остале да иду, а сам се врати на Баљке. Од њега је данашња породица Грубачићи.

Постанак села и поријекло становништва. — По народном казивању и ово је село постало на мјесту старијех сточарскијех станова. Народ прича о некакву бану Пилату, који је живио на Пилатовцима (у Опутној Рудини), а стоку држао на Баљцима. Народ мисли, да на Баљцима у то вријеме није ни било правијех села, већ саме Пилатове торине [1]). На Радмиловића Дубрави биле су торине породице Предојевића из Пријевора. Радмиловићи као један огранак те породице, населили су послије то мјесто.

Најстарије су породице *Грубачићи* и *Кукићи*. О њиховом поријеклу не зна нико ништа причати. Сваки тврди, да су они старјеници. Зна се, да су њихови били сви Баљци, а живјели су на Кљенцима и на Врањој Дубрави. Они су градили и цркву на Врањој Дубрави и око ње су се посвадили. Један се брат наљути и оде у Цариград, извади од цара ферман, да може градити цркву и донесе га на Баљке на тојази [2]). Од тада се прозову Тојажићи. Грубачићи и Кукићи прозвали су се по јетрвама, од којијех је једна била ружна — груба, а другој се пео поганац (врста ране) на нос, те је остала кукаста носа. Прича се, да су они дуго живјели сами на Баљцима, пошто се раселило село на Кљенцима. Њихово су племе Комленићи (у Мирушама и на Пилатовцима),

[1]) О томе Пилату народ прича, да је био ожењен сестром Ива Црнојевића. Како се бан Пилат није лијепо гледао са том Ивовом сестром, она је више пута бјежала од њега. Једанпут се Пилат разљути, откине јој нос, па је тако грдну пошаље Иву. Ради тога Иво удари на Пилатове дворе баш у очи Ђурђев дана, када су тежаци били отишли у планину у Метоију и Миољаче у Гацку, а кириџије по вино у Мостар. Том приликом Иво покоље све Пилатово и мушко и женско. Саме је тридестеро заклане дјеце донијело цркви на Вао, да се закопа. У томе пристигну Пилатови тежаци и кириџије, те се побију с Ивовом војском низ Бањане. Прича се, да је у самијем Мртвијем Долима пало пет стотина мртвијех глава.

[2]) Тојага или тољага је дебео и крупан штап.

Шекарићи (у Почековићима) и Радовановићи (у Фатници, Подгорју и Давидовићима). Славе Ђурђев дан.

На Врањој Дубрави живјела је породица *Шиндиши*, о којима се прича, да су добро живјели и да су имали своју земљу. Та је породица самрла.

Радмиловићи и *Бајевићи* су поријеклом из Пријевора од породице Предојевића. На Баљке су се населили као сточари. Већ је речено, да су они још од старине овдје имали своје стаје. Славе Никољ дан.

Јагањци су доселили прије 200 година из ХерцегНовога, када је овај град пао у млетачке руке.

Шеховићи су старином из Рисна у Боки. Отуда су доселили, бјежећи испред Млечића. Живјели су у Корјенићима у Пањевића Омеђинама. Ту им попали куће Бајо Пивљанин и арамбаша Лимо, те Шеховићи доселише на Баљке. Шеховићи су једна од чувенијих муслиманскијех породица у јужној Херцеговини.

Шаговновићи су овдје доселили из Оровца од Корјенића, а поријеклом су са Зубаца од браства Спаића. За њих се прича, да им се је неки од старијех турчио (то јест био примио Ислам), па се опет вратио у Хришћанство. С Оровца су се преселили ради тјескобе на Торич, а отолен их је преселио Хасан-бег Ресулбеговић на свој читлук код Чардака. Славе Јовањ дан.

Мирковићи су поријеклом од племена Мартиновића из Црне Горе. Овдје су доселили из Бањана. О њиховом поријеклу говори се у опису Мириловића (породица Бајчетићи). Славе Јовањ дан.

Ждрале је доселио одмах послије задње куге из Бањана из села Пригредине. Звали су се Мићовићи. Доселили су се ради сиромаштва. Славе Ђурђев дан.

Албијанићи су поријеклом из Требијова у требињском котару. Исто су племе с Јокановићима и Дутинама. Дошли су почетком XIX-ог вијека ради сиромаштва. Славе Шћепањ дан (по Божићу).

Капетинићи су доселили из Бањана ради сиромаштва. Заборавили су мјесто становања. Славе Никољ дан.

Лери су овдје доселили прије осамдесет година из Чепелице, на агински читлук.[1]) Славе Никољ дан.

Вујовићи су поријеклом од онијех Вујовића у Прерацима. Доселили су се прије педесет година као кметови. Славе Никољ дан.

[1]) И ови су Лери поријеклом од породице Предојевића из Пријевора. Лерима их је прозвала нека стара Муслиманка, која се била разљутила на неког њиховог претка и рекла му: „Леро један!“ Леро значи у дубровачком крају мангуп и лола. (По саопштењу г. проф. М. Миласа).

Комари су доселили из Миротињскијех Долова ради сиромаштва. Славе Аранђелов дан.

Кисићи су доселили из Закутине у заушкој општини. Они мисле, да у Закутину нијесу ни одакле доселили, то јест да су старјеници. Славе Никољ дан.

Цуца је прије тридесет година доселио из Кривошија ради сиромаштва.

Салатићи су доселили прије тридесет година с Бијеле Рудине. (О њиховом поријеклу види Салатиће на Граници).

Из овога прегледа о поријеклу породица̂ види се, да је становништво у овој општини *расло много више досељавањем него ли прираштајем.* Већина породица̂ доселила је у XVIII. и XIX. вијеку. Поред њих живе двије породице, за које се вели да су старинци. Међу досељеницима имају три породице, за које се мисли, да су старинци из сусједног села Пријевора.

10. Билећа.

Положај. — У Билећи разликујемо: *варошицу и села.* — Варошица или *мала* (махала) Билећа је у Билећском Пољу, на осојној страни Хаџибегова Брда (883 m), на апсолутној висини од 476 m.

Већи дио билећскијех села је на сјевероисточнијем, југозаднијем и западнијем окрајцима Билећскога Поља. Од овијех села на запад и југ јако су удаљена села по брдима: *Боденик*, *Шобадине*, *Љубишићи* и *Торич*. Сјевероисточном страном Билећскога Поља (у удуту билећском) нижу се села: *Мала Кула, Селиште* и *Плужине.* На сјеверозападној страни Билећскога Поља је *Дубовац* (763 m), који с југоисточне и јужне стране има облик зарубљена конуса. На његовој јужној и југоисточној страни је село *Подубовац.* Куће су изнад оне линије, што раздваја стра̂не Дубовца од Билећскога Поља. Већи дио кућа окренут је југу и истоку.

На СЗ од Подубовца, у даљини око 1000 m је село *Чуковићи.* Од Подубовца Чуковићи су одвојени кршевитом косом, која се с Дубовца одваја према ЈЗ. Куће чуковићке су у доста уској отоци Билећскога Поља, која се дубоко зарила између Дубовца и *Илијне Главе* (916 m). Куће сеоске су с присојне стране те отоке. Обронци Илијне Главе долазе сасвијем близу сеоскијех кућа, те би се могло рећи, да су чуковићке куће и на осојној страни Илијне Главе.

На југозападној страни Билећскога Поља су куће села *Подосоја*, које су на сјеверном подножју брда *Тувора* или *Тухора* поређане у дужини од 2 km.

На средини Поља, јужно од варошице одваја се село *Грабовица*. Између Подосоја и Грабовице у правцу према Дворишта иде суха, доста примјетна јаруга, којом вода тече само у вријеме кише.

Земљиште у Билећском Пољу је равно, на мјестима наједено плиткијем вртачама, око којих се помаљају из земље слојеви лапорца и кречњака. На мјестима су ти слојеви покривени танкијем слојем земље, у коме се види нанос с брда; гдје су слојеви лапорца и кречњака пробили овај танки слој земље, на њима расте вријесак, ситна стржева и грабова шума. Највећу апсолутну висину има на СЗ, (око цркве у Подосоју), гдје се терен диже на висину између 500 и 600 m. Одатле према ЈИ терен се полако, једва примјетно спушта према долини Требишњице; то спуштање иде до апсолутне висине од 440 m (Дворишта) и онда се терен нагло, готово одсјеком спушта к Врелу Требишњице (327 m). Из авога се види, да је на нагиб Билећскога Поља јако утицала р. Требишњица својом ерозијом.

На Ј Билећско Поље затворено је *Никољом Главом* (566 м). На С испод тога врха је село *Торич*, окренуто сасвијем према С. Земљиште на Торичу је доста равно, на С се спушта према Билећском Пољу, а на И према долини Требишњице.

На ЈЗ Билећа је затворена дугијем брдом, на коме су врхови: *Градина* (944 m), *Илијна Глава* (916 m), *Осоје* (852 m), *Тувор* (754 m) и *Водена Градина* (581 m). На југозападној, присојној страни тога брда су села: *Љубишићи* и *Шобадине*. Љубишићи су у доста широкој продоли између Тувора и *Мантокита* (707 m), која се према ЈИ спушта у низину Чепелице. Земљиште је доста кршевито, особито на сјеверној страни сеоскијех кућа.

Шобадине су на јужној страни врха Градине, на веома кршевиту и неравну земљишту, у коме се овдје ондје јављају вртаче, покривене танкијем слојем земље. Куће су у вртачама највише са сјеверне, каткад са западне а врло ријетко с јужне стране.

Од Градине према ЈИ иде дуга коса, која је спаја с Илијном Главом и Осојем. На тој коси, с јужне стране Градине је село *Боденик*. То село има доста необичан положај; готово ни с једне стране није заклоњено. На С се диже Градина, али она заклања само један дио кућа: с осталијех страна нема никаква заклона. Поред тога што је село на великој висини (између изохипсе од

800 m и 900 m), оно је на ударцу готово свима вјетровима. Да би се куће могле одржати на таквом мјесту, сељаци их збијају у групу и граде једну до друге. Осим тога овдје се више пази на шуму, која каткад знатно ублажи јачину вјетра.

У цијелој опћини нема ни једног сталног врела. Сасвијем ријетко и само на некијем мјестима јави се јесени и зими гдјекоје врело, које извире докле и киша пада, па опет пресуши. У то вријеме по стрменијем странама брда потеку и бујице, које често снесу крупно камење и оставе га на њивама.

Вода, коју сељаци пију, хвата се за вријеме кише у убле и чатрње, које су врло честе. Чатрње су већином на подини какве косе и брда, с којијех вода долази у чатрњу нарочито удешенијем јарцима.

Ове чатрње пресуше у вријеме суше; у то вријеме сељаци воду добављају с Врела (извора Требишњице).

Тешко је наћи варош, која би била тако оскудна водом као Билећа. У њој нема ни љети ни зими извора; становништво пије воду из чатрња, којијех има свака кућа. Љети се вода добавља у бурилима с Врела. У то врнјеме изворска вода у Билећи је скупа, те се купује за новац[1]). Поради оскудице у води ова варошица има слабу будућност.

С извора Требишњице парна машина гони воду кроз подземне чунке у војнички логор на Двориштима.

И са специјадне карте (зона 34, кол. XIX) види се, да је већина билећкијех села на осојнијем (јужнијем и југоисточнијем) странама брда. Таког су положаја села: Мала Кула, Селишта, Плужине, Подубовац, Љубишњи, Шобадине, а донекле и Чуковићи. К сјеверу су окренути, а од југа заклоњени: Торич и Подосоје. Сасвим је необичан и у овој области ријеедак положај има село Боденик. Већина билећскијех села је на самијем крајевима Билећског Поља. Од њих се по положају разликују села у брдима (Торич, Шобадине, Љубишњи и Боденик). Поред ове разлике међу овијем селима јасна је разлика и у типу села, на који је утицала природа мјеста.

---

[1]) Кад је најјевтинија изворна вода у љето плаћа се на товар 50—60 хелера. Има породица у Билећи, којима је то главно занимање. Изворна вода је у то вријеме ријеткост; пију је само господа — чиновници и трговци, док сиромашни свијет пије смрдљиву кишницу из чатрња, из којијех заудара неугодан мирис од нечистоће.

Иради и мера. — Села из Поља имају највише земље испод кућа по пољу. Она је сва на једном мјесту. Најзнаменитије су њиве на *Кратинама*, *Беглуцима*, *Ћуќагама* и др.

Исто тако на једном је мјесту и већи дио земље на Торичу. Љубишићи имају земље око кућа у већијем комадима и разбацане по Билећи (Билећском Пољу), по Твору и од *Чепрљина Греба* до Мириловића. Шобадине поред оне земље око кућа имају је доста у Видуши, у Буковом Вр'у и у Билећи.

Испаша је свуда по околнијем брдима, највише испаше имају Љубишићи, Шобадине, Торич и Боденик. Љубишићи, Шобадине и Боденик имају најбољу испашу у Видуши и Буковом В'ру а Торич у Дракуљици.

Велик дио сељака има ствоју властиту земљу; нарочито свака муслиманска породица има своју земљу. Хришћани су знатнијем дијелом кметови. Аге су билећски Муслимани, Ресулбеговићи и Дучићи из Требиња и Опуве из Дубровника.

Тип. — *Варошица Билећа* је врло мала; то је осим Кључа најмање мјесто с котарскијем уредом у Босни и Херцеговини. Већина кућа је с десне стране државне тесте, која се кроз Билећу савија у облику полукруга. На средини варошице теста се рачва, па се деснијем краком враћа к лијевоме и чини правоугли троугао. Поред тога троугла је празан простор, који је власт прозвала „Калајев Трг“. На томе је мјесту џамија, црква, пазариште и варошка чатрња. У осталом дијелу вароши је котарски уред, пошта и телеграф, нова српска православна црква, комунална школа, дућани, механе, опћинске зграде, месарнице, пекарнице и приватне куће. Билећа је до друге половине XIX-ог вијека била веће муслиманско село; у другој половини прошлог вијека Омер паша одвоји нека села од гатачког, а нека од требињског кадилука и оснује билећски кадилук. Мјесто на кому је данас варошица до тога времена звало се само *Махала* или *Мала*, а Билећом су се звала сва данашња села у билећкој општини осим Торича, Шобадина, Љубишића и Боденика. Тада се Махала прозва Билећом. Људи памте, да прије окупације у Билећи није било више од три дућана. Послије окупације број кућа и дућана повећа се тијем, што су се у околини градила многа војничка утврђења, те је трговина била врло жива.

Села око Билећког Поља су већином збијена типа. Најзбијенији тип имају: Мала Кула, Селишта, Плужине и један дио кућа у Подосоју. Куће на Малој Кули збијене су сасвијем густо једна

уз другу; између кућа има узан и искривудан сокак. Куће стоје с обје стране тога сокака и чине једну групу. На Малој Кули имамо тип најзбијенијега села. На Малој Кули живе породице: *Креси* и *Капичићи*.

У Селиштима куће имају исти тип као на Малој Кули, само што су овдје између некијех кућа мале башче, те село има мало разбијенији тип. У Селиштима живе породице: *Чами, Исовићи, Мушовићи* и *Овчине*.

Куће у Плужинама већином су с горње, десне стране тесте, само на западном крају села су три куће с лијеве стране тесте. И у овоме селу куће су доста збијене, али нијесу онако без реда растурене, већ су наредане једна поред друге с десне стране тесте. У Плужинама живе породице: *Хаџићи, Јокановићи, Кокољи, Ђурић* и *Јањић*.

У Подубовцу су куће разбацане у неколико чопора. На истоку је чопор *Боботовина* (2 куће), у којој живи породица *Микуни*. Од њих на ЈЗ, у даљини од 250 m су три куће *Самарџића*, између којијех је одстојање 30—40 m. А иза овијех кућа је чопор *Закутина* (13 к.), у кому живе породице: *Војновићи* и *Тркље*. На ЈЗ од овијех су куће *Хаџића* и *Табаковић*.

На С од Хаџића кућа је село *Чуковићи*, у коме су куће јако разбацане. Ово село има јако разбијен тип. У Чуковићима има пет кућа; у њима живи породица *Суџуми*.

У *Подосоју* куће су разбацане у четири мале групе. Свака група је на другом читлуку. У колико су читлуци један од другога удаљени, тако су и ове групе међу собом размакнуте. У Подосоју живе породице: *Шешлије, Шуловићи, Шаговновићи* и *Бошњаци*.

На *Торичу* су куће јако разбијене. Најмање растојање између кућа је 40—50 m, а највеће 250—300 m. На Торичу има свега 5 кућа, у којима живе породице: *Табаковићи* (4 к.) и *Шешлије* (1 к.).

У Љубишњима имамо пет „села“: *Карашевина, За Раич Гомилом, На Њиви, Селина* и *Кљен*. У Карашевини има свега шест кућа, које су растурене према ирадној земљи. Попречно растојање између кућа је 60—80 m. Ту живи породица Капори (5 к.) и Бошњак (1 к.). За Раич Гомилом имају само двије куће; у њима живи породица *Јањићи*. На Њиви живе *Бошњаци* (2 к.), а у Селини (2 к.) и у Кљену (3 к.) *Шешлије*.

У свима су „селима“ куће без реда разбацане, обично су раздалеко, ријетко је једна уз другу. „Села“ су између себе јако

удаљена (најмања даљина између два села је 200—250 m, а највећа 800—1000 m).

Исто тако и у Шобадинама се куће дијеле на „села“: *Селина*, *Потарисоје*, *Голубинке*, *Догања*, *Латково Село*, *Дубоки До* и *Љескови До*. Та су „села“ разбацана према ирадима; растављају их кршевите ниске косе и брежуљци. На ЈИ крајња је *Селина*. Ту живе породице *Шешлије* (3 к.) и *Бошњак* (1 к.). Куће су без реда разбацане и знатно удаљене. Од Селине на З у даљини око 200 m је *Потарисоје*. Куће су исто без реда разбацане, и само су двије једна уз другу. Под Присојем живе: *Шешлије* (1 к.) *Милићевићи* (2 к.) и *Денде* (1 к.).

Готово у истој даљини на З од Потприсоја су *Голубинке*. Ту живи породица *Денде* (2 к.).

На ЈЗ од Голубинака, у даљини око 350—400 m је *Догања*. Ту живе *Табаковићи* (2 к.).

Голубинкама је послије Догање најближе *Латково Село*. Оно је на Ј од Голубинака, у даљини од 300—350 m. У Латкову Селу су куће у „чопору“ — доста збијене. Ту живе *Јокановићи* (4 к.).

Латковом Селу на западној страни, у даљини око 400 m, остаје *Дубоки До*. Ту живи *Јокановић* (1 к.).

Из Дубоког Дола на ЈЗ, у даљини око 300 m је „село“ Љескови До (3 к.). Ту живи породица Милићевићи.

На Боденику су куће јако збијене у један чопор тако, да се суједне куће дотичу зидом. Ту има свега 11 кућа, а у њима живи сама породица *Милићевићи*.

У билећској опћини по типу се јако разликују села из Поља од села по брдима. У првијем су готово увијек куће збијене у један чопор, имају дакле *сасвијем збијен тип*; у селима по брдима куће су раштркане и имају *јако разбијен тип*. Из овога се види, да је на тип села утицала природа земљишта: поља су згоднија за развијање збијеног типа, а брда разбијеног, готово старовлашког типа. У Љубишњима и Шобадинама имамо интересантне називе села. Ту селом називају мале групице кућа (често само 1 кућу) исто као и у Борчу[1]).

Јањила и планине. — Села из Поља немају торина по брдима. Стоку љети изгоне на Живањ, Видеж, Пољану и Чемерно. Има породица, које на Чемерну поред испаше и земљу обрађују (неки агинску, а неки и своју).

---

[1]) Д-р J. Цвијић, Морф. и глациј. студ. о планинама Бос. и Хер. стр.

У Шобадинама и на Боденику је јако развијен живот код торина. У *Кошуќој Влаци* (четврт сата од Дубоког Дола) имају четири јањила, у *Коритнику* (по сата на ЈЗ од Латкова Села) два, у *Ковиоцима*, под Буковијем Вр'ом једно. Уза свако јањило се обрађује земља, те је начињено и гувно, а негдје и појата и чатрња.

На јањила се изгони у прољеће и у јесен. Шешлија у Ковиоцима проведе цијело прољеће, љето и јесен са свом чељади; у село се само слази преко дан ради ирада. Милићевићи (Јоковићи) из Љесковог Дола живе цијелу годину код јањина у Звијерини, а само једно чељаде надгледа имање у селу.

Имена. — О именима већине села не зна се ништа. По некојим именима види се. да су добила име по свом положају као Подосоје, Закутина и Подубовац; Селиште је добило име отуда, што је данашње село основано на мјесту старијег насеља, а Торич што су на томе мјесту биле торине манастира Добрићева.

Старине. — У Билећи има прилично трагова од негдашњијех насеља, и то: селишта, старог гробља и гомила.

Селишта има два: једно у данашњем селу Селишту, а друго у Крушевом Долу у Подосоју. У Селишту су до данас сачуване зидине од многијех старијех кућа. По зидинама види се, да су куће биле без креча зидане. О томе насељу нема никаквијех прича; зна се само, да је прије данашњијех породица у том селу живјела породица Салатићи. Мисли се, да је и прије те породице у Селишту неко становао. У Крушевом Долу у Подосоју има омеђина од старијех кућа. Народ прича, да су то омеђине од дворова Бана Будеча, који је пред долазак Турака у Билећи бановао.

Гробља има на више мјеста, као у Плужинама, Под Дубовцем, у Подосоју, на Торичу и у Љубишићима. Сва су та гробља обиљежена великијем *гробницама*, којијех нигдје нема у великом броју. Код цркве у Подосоју има више овијех гробница, али ни оне нијесу скупљене на једно мјесто, већ су разбацане по црквеној авлији.

У Љубишићима, у *Обору* ниже сеоскијех кућа има омеђина од старијех зграда. Народ вели, да то нијесу остатци од каква насеља, већ од обора муслиманске породице Љубовића, који су некад овдје имали оборе. По брдима око Љубишића, на мјесту Ланишту на Твору и Старом Врту има више омеђина од веома

ускијех зграда. Народ прича, да је на тијем мјестима био *збјег* за вријеме куге. На Торичу исто тако има некијех омеђина. Народ вели, да су то остатци *грчкијех* кућа.

Постанак села и поријекло становништва. — Сва села у билећској јавти можемо по старини подијелити у *стара села*, о чијем постанку нијесу сачуване никакве приче и *новија села*, за која се зна, како су постала и која их је породица засновала.

У стара села рачунамо: Селишта, Плужине, Подубовац, Подосоје и Грабовицу. О старини овијех села прича се ово. У оно вријеме, кад су Турци освојили Херцеговину, у Билећи је живио Бан Будеч, чије се „добрество" пружало с Баћова Мрамора, на Вучијем Долу до Крњина Камена у Звијерини. Сва ова села бијаху тада у власти бановој. Тога су бана посјекли Турци у Травнику, а његово имање наслиједила је породица Милићевићи. Послије смрти банове све је становништво побјегло из овијех села, па је доселило ново.

Као новија села сматрају се: Мала Кула, Торич, Љубишићи, Шобадине и Боденик.

О постанку Мале Куле прича се ово. Породица Табаковићи с Мрежице имала је још од старине своје торине на Малој Кули. Кад је дошао „пранђед" данашњијех Капичића у Билећу, начини код Табаковића торина кућу. Капичићи послије потиснуше Табаковиће с тога мјеста и основаше своје село, које се по кули њихова прадједа прозва Мала Кула.

Исто тако прича се, да је и Торич постао на мјесту старијех торина. Некада је овдје зимовала стока манастира Добрићева. Послије су ову земљу од манастира отели Муслимани, који су на своју земљу насељавали разне породице као н. пр. Шаговновиће, Сениће и др., па их опет расељавали.

У Љубишићима су најприје били обори Муслимана Љубовића, па послије породице Шешлија. Исто тако у Шобадинама су најприје биле торине породице Јокановића. Изгледа да поред свега тога, што народ мисли, да су ова села засновали Јокановићи и Шешлије, да су ипак старија. То се види по старом гробљу и по гомилама око села. Ове су породице населиле Љубишиће и Шобадине истом у првој половини XIX-ог вијека, а ове су старине много старије. Зна се и то, да се је земља обрађивала у овијем селима још одавно.

Заједно с данашњијем породицама у Љубишићима је живио Миленић, који је самр'о, а у Шобадинама Влачићи и Лупури, који су одселили.

И на Боденику су некада биле торине Милићевића, који су тада живјели у Подосоју. На Боденик су се населили, када су им притисли земљу Ресулбеговићи из Требиња.

Најстарије породице у Билећи су: Милићевићи, Кисићи и Шуловићи. О *Кисићима* не зна се ништа, од кога су потекли и јесу ли се и одакле доселили. Увијек их има само једна кућа. Њихова племена има на Баљцима и у Звијерини. Сдаве Никољ дан.

За *Милићевиће* и *Војновиће* неки мисле, да су поријеклом од Бана Будеча, а други веле, да су од његове кћери. Сви се слажу у томе, да су то веома старе породице и нико не зна, да су се одакле доселиле. Војновићи су од Војина Милићевића. Славе Никољ дан.

Исто тако веома је стара породица *Шуловићи*. За њих неки веле, да су поријеклом од Бана Будеча као и Милићевићи; други веле, да су још прије Косова доселили однекле из Босне, а они сами веле, да су још од Косова у Билећи и да нико њихов не зна, јесу ли се одакле доселили у ово село. Интересантно је, да се ова породица није никада могла умножити. Славе Никољ дан.

Од досељеника најстарији су: Шешлије, Хаџићи, Дрљевићи (Јусовићи), Капичићи и Муштовићи.

Шешлије, *Кокољи* и *Суџуми* су исто племе. Од њиховог су племена: Крунићи у Љубињу, Бијеловићи у Шуми, Шиљеговићи у Гацку, Бјелетићи у Прерацима, Папићи на Влаињи, Божовићи и Руљи у Невесињу и Томашевићи у Зупцима. У најстарије вријеме живели су у Требеси код Никшића и звали су се *Милобратовићи*. Било их је дванаест одраслијех мушкараца у једној кући. У истој кући била је лијепа дјевојка. Једном дође девет Турака, да учине дјевојци зулум; Милибратовићи се с њима побише, на свом их огњишту поклаше и „крви ватру угасише“. Ради тога побјегоше у Рисан и ту се раздијелише: један оде у Русију („и од њега данас има седам ђенерала“) а други, по имену Ше'о (Шехо) насели се у Мрежици и ожени се од Табаковића. Тргујући шумадијскијем воловима обогати се и купи земљу у Подосоју. Ради те земље његова се дјеца завадише с Турцима, једнога убише, па их пет побјеже пут Босне, а један се послије дугог сељакања опет настани у Подосоју. Од њега су Шешлије, Суџуми и Кокољи. Славе Лучин дан.

Муслимани *Дрљевићи* и *Јусовићи* поријеклом су из Дубочака у Бањанима од браства Миљанића. Када су се доселили и када су примили Ислам, не може се дознати.

За *Хаџиће* неки веле, да овдје живе има већ триста година и да су „прави“ Турци; други веле, да су Хаџићи досељеници из Новога.

Исто тако мисли се, да су се овдје као Муслимани доселили *Муштовићи*. Одакле су се доселили у Билећу, не зна нико причати.

Каиичићи су поријеклом од Глоговаца, настаријих запамћенијех становника у Мирушама. О њима се прича, да је неки њихов стари примио давно Ислам, отишао у Цариград и био капиџија на царскијем дворима. Пошто се је обогатио, вратио се је у своје рођено мјесто.

Чами и *Исовићи* доселили су се у Селиште из Херцег Новога, кад су тај град освојили Млечани.

Креси су поисламљени потомци Видака Шаренца из Кресовине код Прераца. О њиховој се старини не зна више ништа.

Јокановићи су поријеклом од старе породице Предојевића из Пријевора. Неко су вријеме живјели у Бањској Ластви, у Бањанима. Најприје је у Плужине доселио пушкар Јокан са занатом. Славе Никољ дан.

Мићуни су поријеклом из Риђана у Црној Гори. Веле, да су из племена Вука Мићуновића, што се пјева у „Горском Вијенцу“. Из Риђана су одселили прије 80 година. Живјели су у Зупцима, Мириловићима и Шобадинама. Славе Јовањ дан.

Лисови, *Trкље* и *Бошњаци* потичу од Стијачића из Корјенића. Тркље су овдје доселили из Мириловића, а Бошњаци и Лисови из Корјенића. Славе Аранђелов дан.

Самарџићи и *Миленићи* су поријеклом од Булајића с Вилуса у Црној Гори. Миленићи, прије него су доселили у Билећу, становали су у Враћановићима и на Бану (више Мируша, данас у Црној Гори). Самарџића је прадјед погинуо на Вилусама, па им прабаба дошла с дјецом да служи у Хаџића. Славе Никољ дан.

Јањића је отац из Невесиња. Њихова баба била је родом из Билеће, па када је обудовјела, довела је дјецу своме оцу. Славе Аранђелов дан.

Капори су доселили прије педесет година из Мириловића. Славе Јовањ дан.

Исто тако доселиле су *Денде* и *Бајчетићи* из Мириловића. Сви славе Јовањ дан.

Табаковићи су преселили с Мрежице на Торич, Подосоје и Шобадине. Славе Никољ дан.

Шаговновићи су прије двадесет година купили читлук у Подосоју, па су с једнијем дијелом чељади преселили у Подосоје, а с другијем живе на Баљцима. Славе Јовањ дан.

Ђурић је прије 20 година дошао као калаџија из Љубиња. Слави Ђурђев дан.

11. Заушје[1]).

Положај. — У Заушју се издвајају села у билећској котлини и села по брдима. Село Пријевор је у сјеверо источном углу билећске котлине, који личи на тијесну отоку. Куће су и са западне и с источне стране те отоке. Западно од Пријевора у плиткој широкој вртачи простире се Селиште; од овога на југо западу су куће села Заушја у јарузи између *Дубовца* и *Ћурјена*. Од Заушја сјеверно на самом тјемену косе *Ћурјена* збиле су се у једну групу куће села Ћурјена.

Јаруга заушка у самоме селу је хоризонтална; дно јој је доста широко и испуњено је црвеницом и шљунком с околнијех брда, на југо-истоку од села постаје стрмија и ужа, те се спушта код Закутине у Билећско Поље. Пријеворска отока личи на залив, који се из Билећског Поља утиснуо међу *Ћурјен* и Врању Дубраву.

У овој опћини куће имају мало необичан положај: куће у Пријевору стоје са западне и источне стране пријеворске отоке, нијесу ни мало у заклону од сјевера. Тому је главни узрок, што је село са свијех страна заклоњено високијем косама, те сјевер не може бити тако јак. У Селишту и Заушју старије куће заклањале су се од сјевера за косе. Истом новије куће, које немају мјеста на подножју коса, граде се по средини јаруге или на осојној страни Дубовца. Сасвијем чудноват положај има Ћурјен. То је село на самом тјемену косе Ћурјена. Са свијех страна отворено је тако, да сваки вјетар може без запреке ударити на куће. Узрок овому положају није у нарочитијем особинама становништва; мислим, да је главни узрок у тому, што су аге засновале то село и одмакли га од својијех кућа.

У цијелој опћини нема ниједног живог врела. Вода се пије из чатрња, у које се скупља кишница и пије за вријеме суше. Чатрња има врло старијех; има их за које се прича, да су их градили старији сеоски становници, а граде се и у новије ври-

---

[1]) Село Заушје и Пријевор описао је раније г. В. Periновић. Оба су села на ново испитана.

јаме. Често се догоди, да чатрње љети пресуше и вода се добавља с Требишњице. Тада се иде на воду по два и три сата[1]).

Земље и шуме. — У Пријевору је земља сва у селу, исто тако је и у Селишту; у Заушју има земље и у селу, а има је много и по околнијем брдима. Најбоље су њиве у *Крнову Долу, Кривачи* и *Милошеву Долу.* На Ћурјену нема готово никакве земље за обрађивање. Сва је земља даље од села по вртачима и доловима у сеоскому удуту. Највише земље има у удуту граничком: у *Бованима, Прћиловини, Осојнијем Доловима* и *Кућинама.* То је дошло од туда, што је ова опћина била до пред окупацију заједно с Границом, па кад су одвојене као засебне опћине, заушка је земља остала у Граници. У Пријевору су сви сељаци слободни, нема кметова, али раде као приорачи земљу Куртовића из Требиња и Дрљевића из Билеће. Слободни су и у Селишту и у Заушју. На Ћурјену има кметова, али су се многи већ откупили.

Сеоске су испаше свуда око села по брдима, гдје земља није обрађена. Шуме има врло мало. Већином је ситна и кржљава. Испаша и шума овдје је мера — заједничка опћинска испаша. Најбоље су испаше у Дубовцу, Граници, Градини, Ћурјену, Вијенцу, Биљеги, Примету и Продоли.

Тип. — Села заушке опћине одликују се збијенијем кућама. У Пријевору су куће збијене само са западне стране отоке, док су с источне доста размакнуте; у Селишту су доста разређене. Између појединијех кућа су мали вртови и њиве. У Заушју се разликују старије куће, које су се збиле тако једна до друге, да их растављају само уски сокаци и новије, које су разређеније.

Куће на Ћурјену јако су збијене, често се кућа на кућу наслања зидом. Узрок овакому типу треба најприје тражити у тому, што је ово читлучко село. Ирадна је земља са свијех страна око села; и нема згоднијег мјеста, с кога би се у исти мах могла прегледати цијела ћурјенска земља. Сличан положај имају само торине по селима. И ово је село засновано на такијем торинама. У Пријевору имамо два чопора кућа: Бабовића и Мургузове куће. Између чопора даљина је 10 минута. У селу има свега 9

[1]) Причају старији људи, да су они запамтили, кад се љети није могла наћи у Заушју ни кап воде. Јевтинија је била ока масла, него ока воде.

кућа и то шест Бабовића и три Мургузове. У Селишту станују Идризи и Ребићи. У Заушју издвајају се четири махале: Дивљаковина (7 кућа), Велика Кућа (8 кућа), Село (15 к.) и Лазаревина (10 к.). Поједине се махале јасно не издвајају, становништво их издваја једино ради лакшег разликовања поједминијех мјеста у селу. На Заушју живи само једно племе, које има два презимена: Селимовићи и Овчине.

На Ћурјену има 7 кућа, све су у једному густом чопору, а у њима живе Стијачићи.

Планине. — Сељаци из Пријевора од окупације немају своје планине; љети гоне стоку у гатачка села, па тамо дају стоку „на млијеко". Стока остане два мјесеца: Гачанин је чува и музе и онда на крају љета дијели мрс са сељаком.

Заушљани имају двије планине у Гацку и то у Зуровићу и Браићевићима. На те планине имају тапије. На једну планину изгоне они сами стоку, а другу им обрађују тамошњи сељаци као кметови. Те планине биле су увијек заушке. Још прије него су се ови сељани и доселили у ово село, Браићевићи и Зуровић били су планине старијег становништва сеоског. Када су Муслимани заузели земљу у селу, дошле су их и ове планине. То су заједничке планине свега села.

Имена. — О старијим именима села не зна се ништа. Пријевор је добио име по своме положају. Селиште је на мјесту старијег села, те је по тому добило име. О постанку Заушја и Ћурјена нико не зна ништа тумачити. Махала Дивљаковина добила је име по дивљој крушци, која је некада расла на тому мјесту. Село се зове зато, што је ту најприје засновано село, те су остале махале млађе од њега.

Великој Кући дао је име чардак Ахмета Овчине. Лазаревина је добила име по Лазару, старијем становнику овога села.

Старине. — У заушкијем селима има доста остатака од старине. То су стара гробља, црквине, гомиле, селишта и старе чатрње. Гробља има око сваке црквине и народ га као обично зове грчким гробљем. У Пријевору је највише гробља и омеђина у Мељини и Доловима. Ту има и стара црквина, за коју веле, да су је градили Предојевићи, први становници овога села. На омеђинама се види, да су то развалине старијих кућа. Сељаци не причају, ко је у тијем кућама становао.

У Пријевору је чувена *Приметна Гомила*. У тој је гомили, прича се, закопан кнез Предојевић и данас сваки Рудињанин кад прође поред те гомлие, приметне по један камен на гомилу, нека је теже бреме на оному, ко лежи под њом. Тај кнез имао је, прича се, девет синова. Најстарији његов син Којадин умре, пошто се ожени и остане му једини син Ненад. Кад су Турци купили дјецу за јањичаре, заиште у кнеза најмлађијег сина, а он им да унука. Овај временом постане паша, врати се у Херцеговину, ухвати кнеза и баци на њ гомилу[1]).

У Селишту има много омеђина иза кућа и око њива, али ни о њима не знају сељаци ништа причати.

На Заушју има омеђинама на више мјеста. Највише их је око старе цркве. О тијем се омеђина зна само то, да су то рушевине кућа првијех становника. Од интереса је, што се у овијем омеђинама не јављају трагови од радње с кречом. Од старијих чатрња спомиње се у Пријевору Ханска Чатрња, за коју причају, да је градио Шљун, најстарији становник овога села. Сељаци веле, да ове старе чатрње најпослије пресушују. Око села има по свијем косама и главицама много гомила. Народ мисли, да су то богомоље старијех сељака.

Постанак села и поријекло становништва. — Јасно се види из остатака од старине, да се је садашње становништво у Пријевору и Заушју населило на мјестима старијих насеља; за Селиште то се види и из имена самога села; једини Ћурјен нема никаквијех старина ни трагова од старијех насеља. Народ не зна ништа о постанку прва три села, а о Ћурјену прича ово. Када су се Селимовићи доселили на Заушје, овдје није било никаква села. Селимовићи су истом доцније подигли зимске стаје за стоку. За ту су стоку најмили чобанина, који је ту живио и пазио стоку. Такво имање звало се *беглук*. Истом касније се ту почела обрађивати земља.

Дакле већина села заушкијех подигнута је на мјестима старијих села. Сељаци знају и за старије становнике овијех села. У Пријевору су живјели Предојевићи. Главно им је занимање било сточарство. Неки мисле, да су ти Предојевићи држали стоку и у Чепелици. Народ вели, да су се ти Предојевићи затекли у Пријевору при уласку Турака у Херцеговину. Мисли се, да су

[1]) Народ вели, да је ово онај Предојевић, што се спомиње као паша у турској војсци.

Предојевићи поријеклом из села Чепелице у Црној Гори[1]). Они су се раселили по околнијем селима[2]).

На Заушју причају, да су у овому селу најприје живјела браћа Шљун и Лазар. Њихов брат Чукоје живио је у Чуковићима у Билећи. О њима се не зна ништа више. Споменули смо, да су они градили цркву и чатрњу. Прича се, да су имали много стоке: планина им је била у Браићевићима и Зуровићу. Неки причају, да се Шљун потурчио, а неки веле, да су Селимовићи отели њихову земљу, а њих протјерали. Осим тога у овој се опћини памте многе породице, које су неко вријеме живјеле у заушкој опћини. На Ћурјену прије Стијачића живјели су *Мањаци* и држали Селимовића беглук; једном су се посвађали са Селимовићима и одселили у Гацко и Невесиње. У Пријевору су живјели кметови Бабовића *Продрибабе*, који данас живе на Пилатовцима. Из Пријевора су побјегли ради свађе с Овчинама из Заушја. О њихову поријеклу не зна се ништа. У Пријевору су живјели и *Гудељи*, као кметови Мургузови. Они су убили дијете Мургузово и зато су изгинули.

У истому селу, прича се, живјела је неко вријеме једна породица *Бајовића* с Бањака, па се опет оселила на Бањке.

Најстарија је породица *Мургузи*. Једни за њу кажу, да су дошли у Рудине из Конавала са менђушама у ушима; други веле, ди су Мургузи доселили као и већина рудињскијех Муслимана из Новога; сами Мургузи веле, да су они прави потомци старијех Предојевића, да су примили Ислам пошто су Турци освојили Херцеговину и да им се остали сељаци хоће, да наругају, кад им веле, да су поријеклом из Далмације[3]).

Селимовићи, Ћорићи и *Овчине* једна су породица са три презимена. Једни од њих причају, да су потурчењаци од прав. Хришћана Вујовића у Врањскијем (билећки котар.) Други причају, да су поријеклом из Новога. Најстарије им је презиме било *Бабахметовићи*. И данас има у Требињу Бабахметовића Кула, коју су они градили.

---

[1]) То ми је казао Мићо Леро из Чепелице. Остали потомци Предојевића не знају ништа о своме поријеклу.

[2]) Потомци Предојевића живе на Планој, Баљцима, Плужинама, Шобадинама, Чепелици и Панику.

[3]) У овому крају обичај је, да се једни другима ругају, да су поријеклом од Латина, што носе менђуше.

Бабовићи су послије освојења Новога од Млечића доселили у Требиње. И данас их има у селима око Требиња до 200 кућа. У Пријевору су имали читлук и доселили су се прије 80—100 година.

Ребићи су дошли из Никшића прије 80—100 година. Овдје их је дошао мираз, те су доселили на њ.

Идризи су доселили прије 70—80 година из Корјенића. И данас имају тамо своје породице. У Корјенићима су се звали Сехратлићи.

Стијачићи су доселили прије седамдесет година из Корјенића на Селимовића читлук. И данас има у Корјенићима много Стијачића. Славе Аранђелов дан.

Теашић је за вријеме окупације доселио из Жупе код Дубровника у Пријевор као механџија. Он је једини католик у овој опћини.

12. Врбица[1]).

Положај. — Врбичку опћину чине села: Богдашићи, Трновица и Врбица. Богдашићи су с источне стране заклоњени поменутом Тегарином Гредом и Дреновицама, док су Трновица и Врбица у доста уској јарузи. Куће су у сва три села управо на самом подножју косе. Ријетко је наћи кућу на сасвијем равноме земљишту. Кроз Богдашиће зими тече с Баљака поток *Огорач*, који чешће заспе пијеском по више њива. У Трновици зими тече поток из *Пиштета,* у коме љети и у прољеће има сасвим мало воде. Поред овијех извора у сваком селу има и чатрња, у које се зими и у јесен скупља вода. Те чатрње надокнађавају љети оскудицу воде. Ако се љети изцрпи сва вода из чатрња, онда се вода добавља с извора Требишњице, до кога има два сата пјешачког хода.

Земље и шуме. — У Богдашићима је земља западно и сјеверно од кућа. У Трновици је ирадна земља са свијех страна опколила куће. Има њива и изван села по брду. Поједини дијелови зову се: Удипоље, Павлов Сто, Ргуд, Главића Њива, Ђеринац, Крстата Њива. У Врбици су најплодније њиве око кућа, а има их раштрканијех и изван села. Око сваког села има доста испаша и шума. Испаше су увијек заједничке, а шуме су само у Богдашићима подијељене.

---

[1]) Сва три села врбичке опћине раније је испитао г. В. Перииновић. У љето 1902. г. поново су сва три села испитана.

У Богдашићима још већина сељака живи на агинској земљи, само их је пет слободнијех.

У Трновици су сељаци већином слободни, само има седам кмета, који плаћају аги сваке године извјесну суму новаца. Има приорача, који поред своје обрађују и туђу земљу. У Врбици нема ниједнога кмета; већином су се откупили још за турске владе.

Тип. — Куће у појединијем селима разбацане су у неколико збијенијех група. Узрок таком распореду кућа јесу на првом мјесту физичке особине земљишта. У Богдашићима се види, да су се куће скупљале на поједине хумке, по којима су и поједини дијелови села добили имена. У главноме Богдашићи се дијеле на: Горње и Доље Село. Из Горњег у Доње Село има десет минута. У селу има седамдесет кућа, које су збијене у шест група. У свакој појединој групи живи само једна породица, којијех има пет. Имена породица су ова: Вучковићи, Алексићи, Радмиловићи, Бјелице и Салатићи.

Трновица има тип потпуно разбијеног села. Нигдје се куће не збијају у поједине групе. Обично су куће двјеста до триста метара удаљене једна од друге. У Врбици куће су поредане на подножју Тегарине Греде у један низ. Узрок оваком типу јесу поглавито некадашњи агински читлуци. У Трновици имамо три породице и то: Уљаревиће, Бабиће и Зечевиће, а у Врбици саме Уљаревиће.

Торине и планине. — Сваки сељак има на удаљенијим њивама торине, гдје у прољеће и јесен спраћа стоку. Богдашића су торине у Терзића Рупинама и Дубоком Долу, а остала два села немају торина. Љети гоне стоку на планине у гатачком и фочанском котару. Највише љетују на Волујаку, Штављану и Зеленгори.

Имена. — Богдашићи су по причању сељака добили име по некаквом бану Богдану, који је био господар овог села. Трновица је добила име по мјесту, из кога су први сељаци населили ово село. Најстарија је породица у овом селу Уљаревића, која се је доселила из Трњина у Црној Гори. За успомену на мјесто, из кога су се доселили, назвали су ово село Трновицом. Мисли се, да је Врбица добила име по врби, што је некад у том селу расла.

Старине. — У удуту врбичком има на више мјеста остатака из старине као: селишта, омеђина, гробаља и црквина. На Богдашићима има многа селишта и омеђина испод Тегарине Греде и Вардара. Имена омеђина су ова: Шутонића, Турунташеве, Вучетића и Тољеве Омеђине. Испод Тољевијех Њива има старог гробља и развалина од старе цркве. Исто тако има старог гробља, које се зове и грчко гробље под ублом Озреном. То је гробље данас породице Алексића. У Трновици имају два селишта и то једно на Шундраковини, а друго на Биоковици. Та су селишта удаљена двадесет до двадесет и пет минута од села. За та селишта народ вели, да су то били „грчки" збјегови од куге. У Врбици имају два селишта у Бабином Долу и у Капешином Долу. У Бабином Долу становала је породица Васковићи и одселила је у Босну прије 50 година. У Капешином Долу становала је једна породица Бјелица, која је послије окупације преселила у Горњу Врбицу, која је данас у Црној Гори.

Постанак села и поријекло становништва. — Из онијех многијех омеђина и селишта да се закључити, да су Богдашићи и Трновица постали на старијим насељима. Путописци из средњег вијека спомињу Трновицу. Ту су били у турско вријеме сараји, који су служили за преноћиште путника. Исто тако зна се и за најстарије породице у Богдашићима, да су дошле у село, које је било мало прије опустило. Једина Врбица није постала на каквом старијем насељу, већ се развила из сточарскијех станова. Некада су, прича се, у тому селу биле зимске торине и јањила Уљаревића из Трнавице. Касније су ти исти Уљаревићи засновали и село у Врбици. Нијесу нашли ни мало обрађене земље, већ су је сву они искрчили и уредили.

Старији становници овијех села. — Има много имена, која упућују на старије становнике овијех села. О некојим породицама причају и данас сељани, а о некијем су изгубили успомену. Тако на Богдашићима прича се, да је то село било имање породице Тоља и Турунташа. То је била једна породица. Зна се и зашто су те породице оселиле из овога села. О њима се прича ово. Једном пред кретање у планину најстарији од породице Тољеве оде у Требиње, да купи соли и опанака. Познавао се с Муслиманом Арсланагићем и заиште у њега робу на вересију. Кад му Арсланагић не хтједе дати робе на вересију, овај му одговори: „Ако ти не платим до Митрова дне, ево ти цијеле Богдашиће!" Арсланагић

му да робу по тој погодби. Кад је био рок плаћању, Тољ мало задоцни и дође неколико дана иза Митрова дне. Арсланагић не хтједе примити новаца, већ протјера Тоља с Богдашића. Ти Тољи данас живе на Браном Долу и у љубињском котару. У овому је селу живјела и породица Манигодића, која се је дијелом раселила, а дијелом изумрла у овоме селу. У селишту под Вардаром спомињу се Омеђине Шутонића и Вучетића. Вјероватно је, да су ту живјеле неке старије породице, о којима сељани данас не знаду ништа. О Трновици зна се, да је то село било некада постојбина породице Терзића. Њих је протјерао Муслиман, који је држао ово село, намјештао сељане и узимао хак са земље. Видјели смо у Врбици, да су живјеле породице Васковићи и Бјелице. Још се спомињу као становници у овому селу Горановићи и Канкараши, који су одселили у Црну Гору.

О постанку и развијању овијех села може се извести ово. Трновица и Богдашићи постали су на мјесту старијих насеља. Села су била агинска и ага је намјештао поједине породице као кметове. На сваком већем комаду земљишта насељена је једна породица. Села се касније развијају досељавањем и намножавањем. Врбица, која је постала на мјесту старијих торина, развија се намножавањем једне породице.

Поријекло данашњег становништва. — Најстарији су у овој кнежини *Уљаревићи.* Старином су из Риђана код Никшића у Црној Гори. У некој свађи убију Турчина, зато се раселе и настане се у Бањанима у селу Броћанцу. Пошто је у овом селу било незгодно живјети, преселе се брзо у Трњине у Црној Гори. Ни у овоме селу дуго не остадоше, већ се преселе у Трновицу. Прича се, да су у Трновици нашли доста омеђина и искречене земље, али нијесу нашли никаквијех становника. У Трновици остану само два брата, а остали оду у Босну, те их сада има у Брчком и на Гласињцу. Од њих су Сушићи у Гацку. Према потомцима тијех првијех досељеника рачуна се, да има од њихова досељења око 150 година[1]). Славе Никољ дан.

Иза Уљаревића по старини долазе *Вучковићи* на Богдашићима. Старином су из племена Озринића у Црној Гори. Прије него су доселили на Богдашиће, становали су на Граовцу и у Корјенићима. Највише су се задржали у Корјенићима. И данас имају

---

[1]) Ђоко Уљаревић има сада 90 година. »Вук, који се први доселио долази Ђоку као ђед.«

тамо свога племена. Њихови су сродници: Стијачићи, Муслимани Бараковићи у Корјенићима, Лисови у Билећи, Комори у Зупцима, Јаничићи у Броћанцу и Атељевићи у Љубомиру. А од њих су и Тркље у Мириловићима. Славе Аранђелов дан.

Бабићи су доселили прије осамдесет година с Плане. Славе Лазарев дан (Лазареву суботу).

Алексићи су старином из Малине из Зарјечја. Из Малине су се преселили преко Требишњице у Површ и Видње. О тој сеоби причају ово. У Малини је живио старац Малеш са седам синова. Једном дођу Турци у њега да преноће. Старац их прими лијепо, а кад се Турци опију и почну чинити безакоња, он их поубија и пресели под Стражиште, гдје су му још прије биле торине. И данас живи по разнијем селима испод Стражишта много њихових саплеменика. Из Подврши су се преселили на Богдашиће због тога, што су убили Лукету Пешикана. Старо им је презиме Малишевци, а Алексићима су се прозвали по своме прадједу Алекси. Од њих су Ковачевићи у Срећевићима (у Гацку), Мандићи у Дулићима (Гацку), Пантићи у Бијелом Пољу код Мостара, Дракуле у Дрини код Фоче, Ђоровићи, Шупићи, Алексићи и Јарамази у Подврши (у Црној Гори с лијеве стране Требишњице), Дедијери у Чепелици Јанковићи у Дубочанима и Крњи у Ватници и у Давидовићима. Славе Игњат дан.

Радмиловићи су доселили с Врање Дубраве (Баљци) прије тридесет година на агински читлук. Славе Никољ дан.

Зечевића има само једна кућа. Доселили су прије четрдесет година из Бањана.

Бјелице су доселили из Бањана ради куге прије осамдесет година. Славе Јовањ дан, а прислужују Петков дан.

За *Салатиће* неки причају, да су поријеклом из Конавала у Далмацији. Становали су у Селиштима у Билећи и одатле су се преселили на Богдашиће. Други приповиједају, да су Салатићи постали од неког војника, који је добјежао у овај крај. Тај је војник звао купус салатом, за то су га прозвали Салатићем. Славе Никољ дан.

13. Ѓраница.

Положај. — Села граничке општине су у југоисточном углу рудињске заравни; њихов удут иде од Буковог Вр'а и Дубовца према сјеверу и хвата све до државне тесте према Богдашићима. С југа су затворена огранцима Буковог Вр'а, с југоистока Ду-

бовцем и Ћурјеном, а са сјевера негдје и са запада су сасвијем незаклоњена.

Земљиште у Граници је сасвијем неравно и веома кршевито. Састављено је од кречњака и лапораца, по којима расте кржљава стржевина, јасеновина и оштри вријесак. Гдјегдје су у кречњаку јако изражене карсне особине. У томе терену су веома честе, каткад доста правилна облика вртаче, које су покривене црвеницом и танкијем слојем хумуса. У цијелој опћини нема ниједног врела, осим неколика повремена пиштета на југозападној страни по странама Буковог Вр'а. Поради тога у удуту опћинском има доста чатрња.

Већи дио кућа на Бијелој Рудини је уз тесту, куће осталијех села разасуте су у појединијем вртачама у заравни. Већи дио кућа у Подгорју је у подужој, карличастој вртачи; куће осталијех села су у мањијем тањирастијем вртачама, редовно све заклоњене од сјевера, осим кућа на Бијелој Рудини, које су сасвијем изложене сјеверу.

Земље и шуме. — Села имају врло мало земље за обрађивање. И то земље, што је има, није сва на једном мјесту, већ је растурена тамо амо по удуту у појединијем вртачама[1]). Ирадна земља јавља се у већијем комплексима само на Бијелој Рудини, гдје је земљиште равније. У Подгорју има земље у већем комплексу само испод кућа — у заградама, док су у селу Граници и зграде врло ријетке, јер нема довољно ирадног земљишта за њих и цијело је састављено од веома малијех тамо амо растуренијех комада.

Појединн дијелови граничке мере покривени су младијем дубравама. Оне су честе и густе у Подгорју; на Бијелој Рудини јављају се као мале шумске оазе; у селу Градини око кућа су ријетке, а по Буковом Вр'у су веома честе и велике. Шума на Буковом Вр'у је од старе буковине, док је у нижијем крајевима од стржевине.

У овој општини преко љета пале се „жежнице", које се мјесто гноја просипљу по њивама. Кад се преко љета осуши земља, сељаци близу њиве ископају јаму до $^1/_2$ m дубине. У ту јаму наложе ватру и на њу метну много дрва. Кад се ватра разгори, покрију је бусјем, које се изврнуто положи на ватру, те онај дио

[1]) Име вртача се ријетко чује у Рудинама. Најобичнији је назив *дô* за вртачу, у које је дужина два пута већа од ширине и *долина*, у којој је и дужина и ширина готово једнака.

буса, на кому је трава окрене се унутра, а с извана је сама земља. Бусја се наслаже много, те жежнице изгледају као кртичњаци, до 1 или $1^1/_2$ високи. То се остави да гори неколико дана, док сва земља не постане црвена. Тада се та земља заједно с лугом (пепелом) просипље по њиви. Жежнице се не пале више ни у једном испитаном рудињском селу.

Већина сељака до назад тридесет година живјели су на агинској земљи. Неки су се почели откупљивати од агâ још прије 1875. године. Данас има слободнијех сељака; неки су куповали земље и у другијем опћинама. Знатан дио сеоскијех породица и данас живи на земљи столачкијех и требињскијех ага.

Тип. — Села ове опћине већијем су дијелом веома разбијена типа. Овдје је најјаче изражен тип разбијенијех села. На Бијелој Рудини куће су разређене у неколико породичнијех група. које су једна од друге веома удаљене. Ријетко се и у тијем групама јавља кућа уз кућу; највећијем су дијелом знатно удаљене једна од друге. Поједине групе су у плиткијем долинама. а обично нијесу растављене никаквом природном преградом. У Подгорју су исто тако разређене у неколико породичнијех група, које су разбацане по већијем долинама. У једној групи живи само једна породица, без икакве примјесе. И у Подгорју куће чине доста разбијен тип. У селу Граници куће су још раштрканије. Оне су расасуте по појединијем вртачама, те на многијем мјестима има и по километар између кућа. У новије вријеме диобом настају нове куће и јављају се уз старе. Али је веома ријетак случај, да се нађу четири куће на окупу. Доста велик узрок оваком типу је природа земљишта, у којој је плодно земљиште ријетко и разбацано.

Поједине групе кућа немају нарочитијех имена, већ се именују по главној породици која живи у њима. На Бијелој Рудини има пет група кућа и у њима породице:

Желуди (Ивковићи), на сјевероисточном углу села, има их 7 кућа;

Салатићи су 1 km. западно од Желуда. Куће су раштркане, а има их свега 5 к.

У близини Желуда мало према југу живе *Вујадиновићи* (3 куће).

Одвојено живе *Војновићи* (7 кућа) и *Сенић* (1 кућа); Исто тако одвојено живе и *Бекићи (Тркље)* (3 куће). Поред Бекића је 1 кућа *Бошњакова*. На Граници живе:

Милићевићи (11 кућа). Њихове куће чине двије доста удаљене групе.

Козјаци (3 куће) живе на југо-истоку под самијем Буковијем Вр'ом. Код њих живи *Желуд* (1 кућа).

Столице (8 кућа) живе у двије јако удаљене долине.

Између Столица су *Радмиловићи* (2 куће).

У Подгорју имамо три породице, које чине три засебна чопора. Од њих су: *Радовановићи* (7 кућа).

Торине и јањила. — У старије вријеме сељаци су љети гонили стоку у Бјелашницу у Гацку, те гнојили земљу гатачкијем сељацима, а зато им је стока могла пасти по удуту тијех села. Неки сељаци с Бијеле Рудине и из Подгорја купили су земље у Баби и ту љети изгоне стоку. Село Граница не гони љети стоку никуда из сеоскога удута, само их за вријеме велике жеге истјерају у шуму око Буковог Вр'а. Свака породица има јањила и торина око Буковог Вр'а. Мјеста на којима су јањила зову се: *Широка Продô, Поткаменица, Кривача* и *Прољетишта.* Неке породице немају ни јањила ни торина већ саме чобанске колибе. Торине су од кућа удаљене од $^1/_2$—$1^1/_2$ сата. У Подгорју има исто тако доста јањила и колиба и ако свака породица има своју планину у Гацку. Њихове су торине јужно од села, удаљене од кућа $^1/_2$—1 сата. На та се јањила не изгони стока љети ни у прољеће као на Граници. То су зимске стаје, у које се стока не изгони прије него пане снијег. Около јањила има доста шуме, те стока може наћи брсти, кад снијег покрије траву. Стока остане на јањилима, све док снијега нестане а каткада и преко цијеле зиме. Јањила немају само најсиромашније породице.

Мјеста на којима су јањила у Подгорју зову се: *Подосмигомиле, Вранов Дô, Јарчишта* и *Дренове Рупе.* Око јањила се каткада обрађују поједине долине. Неки сељаци на ту земљу имају агу, а у другијех је властита. На земљу око јањила највише се сади кртола.

Име. — О имену Бијеле Рудине народ не зна никаква објашњења, нити има о томе каквијех прича. Исто тако не зна се, одкуда име Граница. Подгорје је добило своје име по положају.

Старине. — У овој општини има врло мало старина. У близини сеоскијех кућа на Бијелој Рудини има много старинског гробља, које се зове »Боботово Гробље.« То је гробље без сумње било некада у удуту Бијеле Рудине, а данас је у врбичкој општини.

У селу Граници и у Подгорју нема никаквијех остатака од старине осим двије или три *гомиле*, које овдје нијесу честе као у осталијем селима.

Постанак села и поријекло становништва. — Већ по самијем остатцима од старинâ види се, да у овој опћини неће бити тако много старијех села.

О селима ове опћине из народног казивања знамо ово. Село Бијелу Рудину не зна се, ко је основао; само се зна, да је у њој од „пантивијека" живјела породица *Ивковићи* (Желуди). Нико није чуо, да се је та породица од куда доселила и она се броји међу најстарије породице у Рудинама и у Гацку. Цијели удут ове опћине, од Бијеле Рудине до Ватнице био је само својина те породице. Пошто су Муслимани ушли у ову област, Ивковићи су изгубили већину земље, само су задржали један дио земље, који је и данас њихов.

На њиховој земљи у Подгорју била се је настанила муслиманска породица *Челари*, коју је неки паша сургунисао.

Послије је земља цијеле опћине дошла у руке појединијех Муслимана. Подгорје је било на читлуку столачкијех и мостарскијех Муслимана и они су насељавали поједине породице на читлук. Село Граница је било имање Муслимана Селимовића са Заушја и они су по њој градили торине. Прије сто и педесет година у данашњем селу Граници није било никаквијех насеља. Земља се у њој почела обрађивати прије сто и двадесет година. Да је Граница веома младо село, види се и по томе, што јој међе нијесу обиљежене крстовима, већ медницима. Ово се лијепо слаже с народнијем приповиједањем, да је ово било муслиманско имање, која никада нијесу била обиљежена крстовима. И све до окупације ова су села била при заушкој опћини; тада власт одвоји граничка села у засебну опћину. Дакле о постанку Бијеле Рудине не зна се ништа; данашње Подгорје засновано је на селишту, а Граница је веома младо село, постало по свој прилици у 18-ом вијеку и то на месту муслиманскијех торина.

Иза Желуда (Ивковића) по старини долазе *Салатићи*. Они су поријеклом од некога одбјеглог војника. Салатићи веле, да је тај војник родом из „Сријема." Најприје је живио у Селиштима код Билеће, па се послије преселио на Бијелу Рудину. Салатићем су га прозвали зато, што је купус називао салатом. Славе Аранђелов дан.

Радовановићи су старином с Врање Дубраве на Баљцима од истог племена, од кога су Комленићи у Мирушама и Шекарићи у Почековићима у Црној Гори. Радовановићи су се с Врање Дубраве преселили у Риоца. Ту су, веле, дуго живјели и имали су своју земљу. Једном су куповали вино у Стоцу за крсног имена. Пошто нијесу имали свијех новаца, остану дужни 80 гроша. За тај им дуг одузеше Риоца. Одатле се Радовановићи раселише и живе у Давидовићима (8 кућа), у Лукавцу (6 кућа), у Дабру (7 кућа), у Ватници (3 куће) и у Врањскијем (20 кућа). Славе Ђурђев дан.

Томовићи или *Бојовићи* су доселили прије 80 година с Тупања из Бањана. Они су исто племе с Тешановићима у Требињу и на Мекој Груди и с Роганима на Планој. Славе Ђурђев дан.

Кустурица је прије 80 година дошао с Плане на Подгорје. Та је породица исто племе с онијем Кустурицама на Планој.

Бјелетић је прије тридесет година дошао из Прераца на агинску земљу. Слави Госпођин дан.

Поред Салатића и Ивковића на Бијелој Рудини живе *Вујадиновићи*. Они су поријеклом из Крне Јеле код Грахова. Дошли су послије прве куге. Славе Никољ дан.

Војновићи су од племена Милићевића с Боденика. Овдје су доселили прије 60 година на агинску земљу. Славе Никољ дан.

Теркље или *Бекићи* су поријеклом од онијех Тркаља у Мириловићима. На Бијелу је Рудину доселио њихов дјед. Славе Аранђелов дан.

Бошњак је од онијех Бошњака из Билеће. Овдје је прије 35 година доселио због сиромаштва. Он је поријеклом од Стијачића из Корјенића. С овијем су исто племе Вучковићи, од којијех су Тркље. Према томе Бошњаци и Тркље су исто племе. И Бошњаци славе Аранђелов дан.

Од данашњијех породица на селу Граници најстарије су Столице. Најприје се је у овом селу настанио дјед овијех Столица. Иза овога Столице дошао је Милак Милићевић из Шобадинâ, дједовијех Милићевића, па Козјак с Плане и најзадњи Радмиловић из Подврши.

Столице су поријеклом из Рифана у Црној Гори. У најстарије доба звали су се Вујачићи. Из Рифана су се доселили давно и живјели су дуго у Симијовијем (опћина у билећском котару, јужно од Ватнице). И ту су имали своје земље, па је прешла у руке Муслимана и они су одселили. Славе Никољ дан.

Милићевићи су од племена Милићевића, које је старином из Билеће. Славе Никољ дан.

Козјаци су од Козјака с Плане. Славе Никољ дан.

Радмиловићи су дошли из Подврши (данас у Црној Гори), а поријеклом су од онијех Радмиловића с Баљака. И Радмиловићи и Козјаци су поријеклом од старе породице Предојевића у Пријевору. Славе Никољ дан.

Становништво на Граници састављено је готово само од досељеника, али већина тих досељеника су старинци из сусједнијех рудињскијех села. Досељеници у Подгорју и на Бијелој Рудини су старији, док је становништво на Граници састављено само од досељеника из XIX-ог вијека. На Граници имамо исте породице, које живе и у сусједнијем селима, само су двије породице на Граници, које не живе у осталијем селима. Пошто је становништво на Граници већином скорашње, овдје немамо великијех и разгранатијех породица. Из свега овога види се јасно, да *се је становништво на Граници множило много више досељавањем него ли прираштајем.* Досељавање престаје у другој половини XIX-ог вијека и истом отада становништво се множи само прираштајем.

14. Плана.

Положај. — Пlањска села разсијана су по кршевитом земљишту око Пlањског Поља. Већина их је виша од самог поља: заузела су брегове и главице око поља, негдје се спуштају кршевитијем земљиштем у низину самог поља, а никада нијесу од њега много удаљена.

Од села што су поред самог поља, јако су удаљени Његановићи (на западу око $2^1/_2$ км. даљине). Готово у истој удаљености од Његановића на ЗСЗ су Пађени. То се село спустило готово у саму низину Фатничкога Поља, између *Кукуна* и *Јованове Градине.* Његановићи, Кривача и куће око тесте на Планој изложени су према сјеверу, док су сва остала села заклоњена.

На Планој у пољу има живи извор, с кога пију воду ближе куће. Осим тога свако село има по неколике чатрње. У селу Планој има 2 чатрње и убо *Домашице* у кому је мало, једва примјетно врело. У Његановићима су 3 чатрње, у Лађевићима 4 и на Ђечу 2.

Земље и шуме. — Свако пlањско село има дијела у опћинској мери. Под мером су сва кршевита и брдовита мјеста, на којима се не може земљиште обрађивати. У мери има и нешто шуме.

Ирадна земља је најбоља у пољу, гдје најбоље рађа кукуруз. Осим тога свако село има земље у већем комплексу уз кућу и разбацане у мањијем долинама по мери.

Врло велики дио сељака има своју земљу, а само незнатан дио живи на земљи муслиманскијех Плањана.

Тип. — Села плањска дијеле се на поједине чопоре, којијех становништво сачињава једна породица. Чопори се јављају само у онијем селима, у којима живи више породица или која нијесу на сасвијем равну земљишту. Села на равну земљишту, у којима живи у већини једна породица, збијеног су типа и не дијеле се на чопоре. Таква су села: Кривача (14 кућа Авдићâ), Шакотићи (6 кућа Авдићâ), Рогови (7 кућа Самарџића), Селишта (13 кућа Бабића), Ђеч (27 кућа Ћатовића и 2 куће Самарџића), Подосоје (8 кућа Авдића) и Лађевићи (14 кућа Самарџића).

Куће на Планој, на Пандурици и Његановићима су разбијене у неколико чопора. У једном чопору на Планој имају 23 куће Авдића; од њих су пољем одвојене 4 куће Козјака и 8 кућа Кустурица (на СЗ од Авдића). На Пандурици су смијешани Авдићи и Кустурице (13 кућа). Његановићи се дијеле на 6 чопора.

У Турскијем Његановићима живе Муслимани Ђапи (19 кућа); у Српскијем Његановићима (8 кућа) живе помијешано Рогани и Милошевићи; у Горњијем Његановићима живе Рогани (5 кућа) и Скочајићи (2 куће). У Пађенима живе Вукоји (19 кућа). Пађени су раздијељени малом косом на два чопора.

По типу плањска села дијеле се на села збијенога и разређенога типа. Села у равницама и у пољу су збијена типа, а она по брдима су разређенија, чешће јако разбијена. На поједина села збијенога типа јако је утицала природа земљишта, а на Ђечу се види утицај варошкога живота. У Ђечу су све муслиманске куће на једном мјесту, док су оне двије хришћанске јако удаљене од њих. Куће су збијене у: Ђечу, Роговима, на Планој, на Кривачи и у Пандурици; У Шакотићима су куће поређане у низ. Јако су разбијене куће у: Селиштима и Подосоју; у Горњијем Његановићима су разређене.

Планина. — Села плањске јавте гоне љети стоку у Бабу код Гацка. Прије окупације Авдићи су гонили у Зукву код Пиве. То је била заједничка планина свијех Авдића, у којој су се поједини дијелови обрађивали. Прича се, да је сваки Авдић могао којигод комад земље у Зукви обрадити, посијати и сам брати род. Овака појединачна обрађивања планине била су рећа; кад се обрађивала

планина, обично су сви Авдићи заједнички радили и међу собом (по домаћинима) дијелили род. На ту су планину имали и тапије. Сада је сва обрађена и држе је Додери и Бајагићи из Пиве.

Имена. — О постанку имена појединијех села народ не зна ништа приповиједати.

Старине. — Око некијех села на Планој има више остатака од старине. Највише има старијех гомила, од којијех је неке ископавао и испитивао В. Радимски.[1]) У њима је налазио костура, положенијех у правцу И-З, с главом на западној страни. Гробови су оивичени каменијем плочама. У њима су нађени поједини предмети као: римска бронзана брњица, бронзана пуца и др.

Осим тога овдје има и средњевјековнијех гробница. Њих највише има код Криваче, у Његановићима и у Пађенима.

Постанак села и поријекло становништва. — Из остатака из старине и по натписима на појединијем гробницама види се, да је на Планој било веома старијех насеља. Међутијем из народног приповиједања види се, да су најстарији насељеници нашли сва ова села пуста и зарасла у густу шуму. Народ не памти старије становништво и мисли, да су претци данашњијех породица засновали ова села. По народном причању све су данашње породице доселиле за „турског" времена; по остацима од старине види се, да је насеља на Планој било још прије Турака и ради тога можемо вјеровати, *да ни на Планој насеља нијесу скорашња*, као што их народ узима и да су *данашња насеља засновена у близини или на мјестима старијех насеља*. Изгледа, да је Плана прије заснивања данашњијех села дуго времена била пуста. То се види из приповијетке о досељењу најстаријих породицâ: Авдића и Бабића.

Авдићи су Муслимани, а *Бабићи* православни Хришћани. Они веле, да су једно племе и данас се својатају. О своме поријеклу причају ово. У *Кобиљ-Долу*, у Црној Гори живјела су три брата Кривокапића. (Други причају, да их је било пет брата). Тада је била Херцеговина пуста, а у Црној Гори тјескоба. Кривокапићи убију неког Црногорца, те сва три брата напртљају и побјегну у Херцеговину. Како је била жега, били су јако ожедњели, те се склоне у шуму на данашњем Пlањском Пољу. Том приликом нађу на Планој врело, те им се учини то мјесто згодно за насеље и

[1]) Гласник Зем. Музеја XI. с. 97—104.

начине колибу. Али послије мало времена виде, да су поред пута и да ће им Турци чешће досађивати, зато се одатле дигну и настане на данашњој Мекој Груди. Ту се подијеле, те један од њих одсели у Гацко и од њега су Зимоњићи. Остала браћа живјела су још дуго на Мекој Груди. Један од њих био је ожењен од Баћевића из Бањана. Жена му је била „гледна и одвеће лијепа.“ То зачује Муслиман Кариман Томановић (поисламљени Црногорац [1]) и зарече се, да ће побити Кривокапиће и одвести им лијепу невјесту.

Кад је Кариман био близу Меке Груде, изађе сам да уходи Кривокапиће и нађе ону невјесту на чатрњи, гдје налијева воду. Он је одмах позна и хтједе је ухватити, али она побјеже. Он полети за њом на коњу, налети на гувно, на коме су Кривокапићи баш тада врли жито. Он насрну на њих, и док су му се други одупирали вилама, један нађе џефердар и убије Каримана. Међутијем приспије и остала Каримановa дружина, нападе на њих, рани једнога, а остали се сви разбјегоше. Један од њих оде у Дробњаке и прича се и данас од њега има потомака. Турци ухвате онога рањенога, одведу га у Требиње и присиле, да прими Ислам. Том приликом доби име Авдија. Он се послије упише у турску војску и у једној се битци особито показао. Поради храбрости одликује га турски цар и да̂ му да изабере да живи, гдје год хоће. Он изабере Плану, нађе једнога од своје браће и њега насели код себе на Планој. Овај брат није имао бркова, те је изгледао као баба и од њега су Бабићи. Куће су њихове биле на сјеверној страни Плањскога Поља и овом је приликом засновано најстарије село на Планој. Бабићи и Авдићи имају свога племена у Дробњацима (Шаренци), у Панику (Парежани), на Давидовићима (Шаренци), Фатници (Шаренци), у Бијељанима (Шаренци), у Влаовићима, у љубињском котару, у Ходбини код Мостара, у Трновици (Бабићи) и у Гацку (Зимоњићи). Сви ови осим Авдића славе Лазарев дан (Лазареву Суботу).

Прича се, кад се је оно Авдија Кривокапић одликовао у рату, да га је Султан богато обдарио. Кад се је Авдија враћао у Херцеговину, купи у Ћустендилу једног Циганина и доведе га на Плану. Од тога Циганина прича се, да су поријеклом данашњи Муслимани *Кустурице.*

Трећа по старини породица су Муслимани *Баџи* у Турскијем Његановићима. О њиховом поријеклу прича се ово. Једанпут

[1]) О Кариману Томановићу говори се у опису Домашева.

арамбаша Лимо, друг Баја Пивљанина удари на неке муслиманске сватове. Пошто у Лима није била најбоља дружина, сватови га разбију и заробе му једног из дружине. Овај од страха обећа Муслиманима, да ће примити Ислам, ако ће му поклонити живот. И збиља прими Ислам, али се брже покаје и поче се крстити, али га Муслимани опет натјерају, да прими Ислам и ожене га Муслиманком. Овај потурица већ је имао и дјеце, која су била Муслимани, а он се није држао стално ни хришћанске ни муслиманске вјере. Сад би се крстио, а кад би га застрашили, опет би клањао. Био је, веле, веома висок, па кад је једном отишао у Дубровник, „Латини" су се чудили, колик је и како прави велике кораке и у чуду су говорили: „Ајме за муку Исукрстову, чудна ли овога *Ђапа*!" Поради тога прозову га Ђапом.

Ћатовићи веле, да су доселили из Рисна, кад су њим завладали Млечани. И данас имају својијех рођака, православнијех хришћана у Рисну, с којима се почешће „обилазе." Други приповиједају, да они нијесу прави Ћатовићи, већ Мехићи из Цернице у Гацку. Веле, један је Мехић био слуга у старијех Ћатовића, па када су ови изумрли, наслиједио је њихово име и њихово имање.

Вукоји причају, да су од веома разгранате породице Вујовића у Врањскијем. Прије њих у Пађенима живјела је породица Церовине, која је одселила ради неког сукоба с Муслиманима. Иза њих је у Пађенима живио Муслиман Шљиво, кога је убио Бајо арамбаша. Попаре из Фатнице причају, да су и они некада живјели у Пађенима и да су имали своју властиту земљу, коју су изгубили ради тога, што су пустили, да им се дијете утопи. Вукоји су доселили прије деведесет година. Славе Никољ дан.

Козјаци веле, да су одавна на Планој, управо не знају, када су се у ово село доселили. Поријеклом су од Предојевића из Пријевора. Славе Никољ дан.

Рогани су прије осамдесет година доселили с Тупања у Црној Гори. Они су исто племе с Тешановићима, Тупањцима у Требињу и с Бојовићима у Подгорју. Славе Јовањ дан.

Самарџићи су прије седамдесет година доселили из Кривошија у Боки. Њихове породице има и на Крстачама у опћини Врањскијем. Славе Ђурђев дан.

Милошевићи су доселили прије педесет година с Меке Груде. Славе Јовањ дан.

Скочајићи доселили су прије четердесет и пет година из Невесиња. Они веле, да у Невесињу нијесу могли живјети ради тога, што је читлук на коме су живјели био премален. Славе Симуњ дан.

Цијело плањско становништво је од досељеника. Међу досељеницима прво мјесто заузимају Црногорци, па онда Бокељи и на треће мјесто долазе остали Херцеговци, од којијех ће многи бити првобитни досељеници из Црне Горе. У одјељку о типу села види се, да су најстарији досељеници населили највише села и да њих по броју има највише. Из тога можемо закључити, *да се је плањско становништво послије досељења овијех најстаријих породица умножавало готово само прираштајем.* Новији досељеници почињу у првој половини XIX-ог вијека. Сви су досељавали или појединачно или у малијем фамилијама. То су већином досељеници из Боке или из остале Херцеговине. Досељеника из Црне Горе у XIX. вијеку било је мало. Плањско становништво и у том вијеку више се множило прираштајем старијих породица, него ли досељавањем.

15. Фатница.[1])

Положај. — Фатницом или Ватницом зове се дубока и равна котлина, на сјеверозападном крају Рудинâ, која се пружа у правцу СЗ—ЈИ, између брда Кукуна и Калашца. Стране ове котлине су доста стрме и кршевите, дно је сасвијем равно и има све особине правог карсног поља.

Села су већијем дијелом са сјеверне, присојне стране котлине на појединијем заравањцима и блажијем нагибима; сама је Ораховица на источном крају котлине, а Кукричје на јужној страни котлине у Кукунову осоју. Села с присојне стране заклоњена су од свијех вјетрова (осим Југа); куће су између појединијех громада и валова, који су по заравнима и блажијем странама доста чести. У Ораховици је један дио кућа (Турска Ораховица) у плитком улегнућу, које се на источном крају Фатничког Поља спушта у облику јаруге према пољу. Други дио кућа у Ораховици (Српска Ораховица или Нарат) је по веома плиткијем вртачама на рту *Нарту*, који једнијем дијелом дубоко задире у Фатничко Поље. Кукричје је на осојној страни Кукуна, у кршевитојували (правац СЗ—ЈИ), која је посута малијем вртачама. Куће су у присојнијем странама појединијех вртача.

И овдје се јасно види она, у овом крају јако изражена, народна тежња за оснивањем насеља на присојнијем странама котлина и вртача.

Фатничко Поље заузима простор од 9,8 км^2, а стоји на апсолутној висини од 470 м. Оно се дијели на *Горње Поље* и *Доње*

[1]) При изради физичког дијела служио сам се дјелом г. проф. Д-р Ј. Цвијића: Карсна поља Зап. Босне и Херцеговине, Глас LIX, 144—145.

Поље. На средини му се диже кршна пречега *Малог* и *Великог Хумца* (до 30 м. изнад поља), која раздваја Горње и Доње Поље. Фатничко Поље је веома богато изворима. Њих дијелимо у сталне изворе (Мачковац, Зла Стијена, Каменик, Велики и Мали Кукаљ, Студенац, Велики и Мали Јастребњак, Врело, Сопот и Бунар), на периодске изворе (Обод, Баба-Јама и Бабић) и еставеле (Велики и Мали Нежир). Од Обода, по средини Фатничкога Поља тече Ријека, главна вода Фатничкога Поља.

Ови извори добијају воду из Дабарског и Гатачког Поља. Ти су извори особито јаки у јесен и с почетка прољећа, када својом водом покрију цијело Фатничко Поље, које у то вријеме изгледа као језеро, коме на средини плива мала сеоска црквица на Хумцу. Вода се по каткад у пољу испење и до 40 м. висине. Ради тога чешће се догађа, да вода покрије дно Фатничког Поља, прије него су сазрели у њему усјеви. Тада већи дио усјева струне или проклија у води.

Чим престане киша падати и вода с поља почне се циједити у многобројне поноре, што се јављају на ивици и по дну поља. Такви су: Бађина Лаза, Пасмица, Градац и Велика Пећина.

Ово су *нормални понори*, који се разликују од *инундационијех* понора, који се јављају нарочито десном страном испод Превиша и Бабине Греде.

Иради и мера. — Главни иради села Каоца, Фатнице и Бачевице су у Фатничком Пољу. Осим тога свако од овијех села има између кућа поједине башчице.

Велик дио ирада Ораховице, Нарта и Кукричја је око кућа, а готово свака кућа има доста њива и у пољу.

Сељаци из Кукричја имају неколико њива и у Кукуну. Те се њиве зову: *Стајине, Носов Тор, Пупина Лазина, Дражина Гомила, Купушци, Поди* и *Ѓрадина*.

Неки сељаци имају своје земље још од старине, други су је добили доцније (куповином, поклоном турске власти, а негдје и отимачином). Један дио сељака и данас живи на агинској земљи. Аге су Муслимани из Стоца, Невесиња, Дабра и из Фатнице.

Осим тога у Пољу Фатничком имају земље сељаци и из осталијех села (као из Чепелице, Торича, Бањака, Границе, Загорја и др.). Ови су сељаци добили ову земљу већином куповином.

Тип. — Фатничка села дијеле се на мање групе кућа, које обично имају збијен тип. У Ораховици имамо два села: Турску

Ораховицу и Српску Ораховицу или Нарат. Турска Ораховица има тип муслиманског јако збијеног села; куће у Нарту су раштрканије и имају разбијен тип. У Турској Ораховици живе Бајрамовићи (24 куће) и Бабовић (1 кућа). У Нарту има осам кућа (Кундачине, Кокотовићи и Шаренци).

У *Каоцу* су куће нанизане испод веома стрмијех стијена у један низ; чешће кућа уз кућу тако стоји, да се зидом додирују. У Каоцу има свега 13 кућа, у којима живе породице: Чомићи. Бабићи, Радовановићи, Копривица и Овчина.

Село Фатница распада се на три „засељака"[1]): *Зиловина, Жупа* и *Фатница*. Засеоци су растављени кршнијем ртовама и косама, а удаљени су 5—10 минута у правцу ЈЗ—СИ. Куће чине мање, јако збијене групе. У селу Фатници живе породице: Первани, Кулаши, Дучићи, Љубовићи, Попаре, Зилићи, Радовановићи, Чубрили и Јакуповићи. У Зиловини има осам кућа, а у Фатници и Жупи тридесет и пет.

Око 4 km на сјевер од Фатничког Поља је село *Брдо*, у кому има 12 кућа. Куће су раштркане и ријетко чине групе. Ту живе породице: Поповићи, Крњи, Радовановићи и Бојанићи.

У *Бачевици* су куће јако збијене. Издвајају се групе, али су и оне врло близу, те се тешко и запажају. У Бачевици има 18 кућа. Ту живе породице: Мерџанићи, Пизовићи, Хаџићи, Ђедовићи и Зилићи.

Куће у Кукричју размјештене су у неколике вртаче, те према томе и село се дијели на ове дијелове: Љут, Купини До, За Главицом, Кукричје и Бољевица. Ови дијелови разбацани су по заравни испод Кукуна. Љут, Купини До и Кукрије између себе су удаљени до 200 m. Од њих су се измакле куће За Главицом на З око 900 m, а од овијех на С, у даљини од 2—3 km је Бољевица. У Кукричју има двадесет и три куће и то у Бољевици 4, у Љути 3, у Купином Долу 3, За Главицом 7, у Кукричју 6. О овом селу живи породица Попаре. Из овога се види, да у Кукричју имамо тип јако разбијеног села.

Планине и торине. — Фатничани се бави највише о земљорадњи, држе сасвијем мало стоке и ради тога ријетко која кућа има торине, а мало који гони у планину. Планина је Баба.

---

[1]) Ријеч *засељак* ријетко се чије у овој области. У Фатници сам је чуо од писмена сељака, који је могао ту ријеч и из књига примити.

Од осталијех села у томе се разликује Кукричје. Оно је даље од поља, у брду, гдје има више шуме и ради тога лакше је хранити стоку. У јесен устављају стоку по рупинама у Кукуну, али немају торина ни јањила. У планину не гоне никако. У старије вријеме планина им бијаше у Слату, у Невесињу.

Име. — *Фатница*, по народном приповиједању, у старије вријеме звала се *Златница* и *Златна Улица*. У то вријеме није вода притискала поље као данас, а кад је почело *блато хватати*, Златница је добила име Ватница или Фатница[1]).

Калац је добио име по томе, што је на жупну мјесту, гдје послије зиме избију прве клице траве. (Прве клице траве народ зове *калац*, генитив *каоца*).

Кукричје је добило име по ситној јасеновој, грабовој и дубовој гори, која расте у селу. (Ситно, кржљиво дрво у овој области зове се кукрица).

Ораховица је добила име по неком старом ораху, који је био у селу.

Народ не зна, од чега је дошло име *Бачевица*.

Старине. — Трагови од старијех насеља у Фатници су многобројни. Нијвише има: старијех селишта, црквина, градина и старога гробља.

Селишта има дуж цијеле сјеверо источне стране Фатничкога Поља. Од њих се знају омеђине, које су каткад веома близу данашњијех кућа. О њима народ прича само, да су то остатци *грчкијех* кућа.

Црквина има у селу Бачевици и Фатници. Већина од њих срушена је већ давно, те народ о њима ништа и не прича. За једну црквину у Бачевици прича се, да је то била црква породице Чампара, од које је један примио Ислам и начинио цркву својој мајци.

У Ораховици причају, да је више данашње Турске Ораховице био некад манастир, од кога се по њивама налазе цигле и кресано камење. О свима старинама сачувало се мало спомена. То је знак, да је становништво новијег поријекла.

У Кукричју причају, да је на Градини, (јужно од села по сата у Кукуну) било неко стражиште или караула. Ту се виде

---

[1]) Већина становништва у Рудинама ову јавту зове Ватница, само је Муслимани називају Фатница. Пошто у Фатници има знатан дио муслиманског становништва, ја сам узео овај назив онако, како га они употребљују.

неке старе зидине без креча. Сељаци причају, да су на том мјесту налазили и лонаца и другијех суда.

Постанак села и поријекло становништва. — О постанку већине фатничкијех села нема никаквијех прича. У свакоме селу има остатака од старине, становништво је ново и можемо узети, да је већина фатничкијех села веома стара; за нека се зна поуздано, да су постала на мјесту старијех насеља.

За Кукричје прича се, да је засновано на мјесту, гдје су некад биле зимске торине породице Мијача из Жупе. Касније се почела у Кукричју обрађивати земља, те су Голубићи — један огранак Мијача, постављали кметове на то имање. Најстарије село било је у Омеђинама (на СИ од данашњега села). Кад је доселила породица Попаре и они су неко вријеме стајали у Омеђинама, па су се послије преселили у Кукричје. Дакле у Кукричју се зна за помјештање села, што је врло ријетко у овој области.

Као кметови у овом селу спомињу се *Столице*, *Бјеловуци* и *Ковачи*, који су примили Ислам и живе данас под именом Ћумурије у Мостару. Они су живјели у Кукричју прије Попара.

У већини фатничкијех села знају се имена породица, које су у овијем селима живјеле прије данашњијех породица.

Прије триста година у Ораховици је живјела веома богата породица *Дучића*. У њезину крду ишло је три хиљаде оваца. Најпослије их је било толико, да им „нијесу могли цеван давати", већ су их у брдо загонили, не били их вуци појели. Дучића је имање била Ораховица, половина Каоца и трећи дио Фатничкога Поља.

У Бачевици је живио некакав *Чамаара*. Имао је два сина и кад их је једном спремио да чувају козе, удари вук у козе и свијех их покоље, а дјеца побјегу. Један од њих некако дође у Стамбол (Цариград), постане паша, дође у Столац, па нађе оца и мајку живе у Фатници и начини им цркву. Звао се Панца-Паша. Од њега нико жив не остане, те послије његове смрти, имање му купи Шарић из Стоца.

У Фатници причају још од старине живјеле су хришћанске породице: Шарабе и Мијачи.

О Шараби се сачувао до данас спомен у Шарабиној Бари и Шарабинијем Омеђинама. Те је породица била спала само на

једног младића, који је примио Ислам и постао паша над Мисиром. Звао се Цезар Паша[1]).

Најстарије породице у Фатници су *Первани* и *Кулаши*. Они су поријеклом од старе породице Мијача, која је још од давнине живјела у Фатници. Само се ове двије породице рачунају као старјешини у Фатници. Њихово племе су и Голубићи у Стоцу. Первани и Голубићи су Муслимани, а Кулаши су Хришћани (православни). Кулаши славе Шћепањ дан.

Зилићи веле, да су поисламљени потомци породице Ковачевића, а други сељаци за њих веле, да су поријеклом од породице Столица.

Јакуповићи су поријеклом из Кнеж Дола у Опутној Рудини. Њихов прадјед био је најамник у Алексића, па се заљубио у њихову дјевојку, примио Ислам и оженио се њоме.

Попаре су поријеклом из Црвенога Дола на Чеву у Црној Гори. Одатле су се раселили веома давно и живјели су неко вријеме на Гласињцу у Босни. Али се и одатле брзо разселе и населе у Пађенима. Један је Попара био Љубовића сеиз и одликовао се је у рату на Кандији (Крети), па му је ради тога дарована земља у Пађенима. Пошто су поради неког злочина изгубили ту земљу, преселе се у Омеђине, а послије тога у Кукричје. Старо им је презиме Домазети. Има их у Влаовићима код Љубиња, у Предољу више Стоца, у Габели и у Ходбини код Мостара. Славе Никољ дан.

Бајрамовићи веле, да су прије двеста и педесет година доселили из Херцег Новога. Неки веле, да они нијесу Новљани, већ да су поисламљени потомци породице Столица.

Чомићи су доселили веома давно из Херцег Новога.

Ове су се породице овдје затекле за вријеме последње куле. Прича се, да је куга страшно уништила фатничко становништво. Сачувала се успомена, да је иза куге у цијелој Фатници остало живо само седморо чељади.

Све остале породице доселиле су у XIX-ом вијеку.

Емровићи су доселили из Требиња. Веле, да је био самац и да је тражио, гдје ће моћи жјивети, те се настанио у Фатници.

[1]) Прича се, да је увијек радо гостио херцеговачке хаџије, кад су пролазили на ћабу. Ради тога су и хаџије носиле њему разне „стимице“ (дарове). Једном хаџија Љубовић из Невесиња донесе му дебу меда. То је паши било милије, него да је добио на дар дебу дуката, јер је мед био из његова „рођеног мјеста“.

Хоџића је старина из Враћановића (код Плане) од породице Кокотовића. Овдје је доселио из Стоца.

Овчине су доселили са Заушја. Отац овијех Овчина оженио се из Фатнице, па је у миразу добио имање.

Дучићи су доселили ради сиромаштва из Кривошија. Поријеклом су од породице Суботића. Славе Арлијев дан.

Шаренци су убили агу у Давидовићима, па су одселили у Црну Гору. Послије окупације населили су се у Фатници. Славе Лазарев дан.

Бојанићи су доселили прије тридесет година из Кривошија ради сиромаштва. Славе Јовањ дан.

Чуврило је поријеклом од Вујновића у Влаовићима. Најприје је дошао као најамник у Фатницу и служио је у Попара. Послије се придомазетио. Слави Никољ дан.

Радовановићи су доселили из Подгорја. (О њихову поријеклу види опћину Границу). Славе Ђурђев дан.

Крњи су поријеклом од породице Алексића у Опутној Рудини. Најприје славио је Игњат дан, па је послије промијенио и узео Аранђелов дан.

Љубовићи су преселили из Невесиња на читлук у Фатницу.

Кундачине су Милобратовићи из Риђана. Овдје су се доселили прије осамдесет година из Братојевића. Славе Лучин дан.

Кокотовићи су из Скоча Горе у Корјенићима доселили на Бијелу Рудину. Одатлен су се одселили у Сузину у Дабру. Ту су се раздијелили и једни одселе у Босну, други у Невесиње, а трећи у Фатнцу. Славе Никољ дан.

Бабовића мајка је била од Бајрамовића у Ораховици. Пошто јој је умро домаћин у Пријевору, преселила је с дјецом у Ораховицу.

Милићевићи су доселили прије тридесет година с Боденика. Славе Никољ дан.

Копривица је доселио прије двадесет година из Кривошија. Мисли се, да није од племена Копривица из Бањана. Кад је доселио звао се Радуловић. Слави Јовањ дан.

Бабићи су ради сиромаштва доселили с Плане. Славе Лазареву Суботу.

Из овога прегледа о досељавању породица можемо извести интересантан закључак, да је већина породица у Фатници доселила у XIX-ом вијеку. Старо је становништво готово цијело изумрло за вријеме посљедње куге. Досељавање је било највише у породицама, а има доста досељеника, који су као самци дошли.

16. Прераца.

Положај. — Међе прерачког удута захватиле су веома кршевито земљиште између *Великог Планика* (1069 м.) на западу и *Ерцегове Градине* (1396 м.), *Накића* (1327 м.) и *Равне Градине* (око 1300 м.) на истоку. Терен, на ком је већина сеоскијех кућа, има облик пошире продоли. Дно те продоли састављено је од брдскијех наноса, по странама су једри кречњаци с јако развијенијем особинама карста. Та продо пружа се у правци С—Ј; почиње код *Голобрђа,* па се постепено према југу спушта. На југу затвара је крш, који се у облику косе пружа сјеверно од Трновице, у правцу И—З. Пред кршом продо је јаче раширена и ту су највише сталожени брдски наноси. Више тога проширења је највећи дио сеоскијех кућа. На сјеверу продо је затворена *Љути*, која се као коса одваја с Великог Планика. Љут је, као што се види и по самом имену, сасвијем кршевито кречњачко земљиште карснијех особина.

У сеоском удуту нема ниједног *извора*. Сељаци пију воду из чатрња, којих има свега четири. Три су чатрње начињене у новије вријеме, а једна је веома стара. Вода у чатрњама је од кишнице.

Иради и мера. — Прерачко земљиште много је згодније за сточарско занимање становништва него ли за земљорадњу. И сточарство је главни извор, којијем се храни становништво. Земље за обрађивање има доста, али је врло неплодна. Највише земље има око кућа у појединијем доловима. У сеоском удуту има је највише на истоку од села. Највећи су комади код *Питоме Градине*, у *Сјеверцу*, у *Вучкову Биљегу*, у *Пандурици,* у *Грабовом Осоју* и у *Пашину Долу*. До пред окупацију Прерачани су имали земље око села Капавице, Ковача и Јасена. Како су та села данас у Црној Гори, ту земљу Прерачани не могу обрађивати. У то вријеме остало је на овој страни много земље онијех села, која су данас у Црној Гори. Ту земљу Прерачани обрађују за се и не дају с ње никаква хака, а њихову земљу у Црној Гори обрађују они сељани, чија је земља у окупационом дијелу прерачког удута.

Ирадна земља у Прерацима већином је агинска. До пред окупацију агама су плаћали сељаци половину и трећину рода према томе, јесу ли аге давале сељацима сјеме или су сељаци сијали своје сјеме. Данас је сва земља „уконтраћена" и сељаци

плаћају агама сваке године исту суму новаца. Аге су: Ченгићи и Пашићи из Невесиња.

Кршевити прерачки удут обрастао је ситном гором (зановети и јасеновином), а из поједминијех шкрипова у кречњаку расте веома оштра трава, која и зими остане зелена. Земљиште, на кому расте зановет, сматра се у Рудинама као најзгодније мјесто за гојење стоке. У томе је погледу прерачки удут веома згодан за сточарство и оно је главни начин занимања сеоског становништва. Стока прерачка на продаји увијек има добру цијену.

Испаше су по цијелом необрађеном дијелу удута. На сјевер иде до Корита, на југу до Трновице; на истоку је захватила црногорска граница, а на западу иде до у *Крмча Пода* према Мекој Груди.

Шума је у прерачком удуту веома кржљава и ријетка. Она се највише састоји из јасеновине и зановети. Већијех храстовијех дрвета има нешто у селу, у зградама. Осим ове шуме има је нешто и око старога трговачког пута испод Планика. Туда је у првој половини XIX-ог вијека била веома густа храстова шума и из ње су чешће ајдуци и устаници нападали на Турке. Поради тога турска је власт дијелом изсјекла, дијелом попалила шуму. И до данас се одржао око пута само гдјекоји већи храст. По пањевима, што вире из земље види се, да је прије овога пожара било туда веома много великијех и старијех храстова.

Тип. — Опћину прерачку сачињавају два села: Прераца и Голобрђе. Прераца су јужније и почињу готово одмах од јужне удутске границе. Идући од југа према сјеверу најприје сретамо три куће *Бабића*, које су јако удаљене једна од друге. Иза њих долазе поједине групе породичнијех кућа. Све су те групе у плићијем улегнућима једна поред друге. То је право село *Прераца*. Код овијех група то је особито, што се нигдје куће не збијају близу једна друге, већ су све разбцане и у знатној удаљености. Најмање одстојање између кућа износи више од 50 m, а има гдјегдје растојања између кућа и од 200 m.

Осим споменуте три Бабића куће у селу Прерацима издвајају се ове групе: Атељевића куће (3 к.), Бјелетића куће (7 к.), Будалића куће (7 к.) и Вујовића куће (20 к.). Вујовића куће распадају се на више мањијех група; на неколика мјеста Вујовића куће по двије долазе једна уз другу, а на једном мјесту имају у једној групи три куће, које су једна до друге збијене. Иначе је цијело село *разбијеног* типа.

На С од Прераца а у даљини око 3 km је село ***Голобрђе.*** Куће у овом селу су *јако раштркане.* Дијели се на четири дијела. У најсјевернијем дијелу села долази пет кућа Будалића. Оне према осталијем селима чине најзбијенији дио Голобрђа. Одстојање између кућа је попречено око 40—50 m. Куће су по окрајцима плиће вртаче.

Од Будалића кућа према ЈЗ у даљини око 300 m су двије куће Бјелетића. Оне стоје једна према другој у праву З—И, у даљини од 80—100 m.

Од овијех на З, у даљини од 150—200 m су три куће Бјелетића. Оне су све три у знатном међусобном одстојању (попречно 40 m). Према истоку од ове три куће, у удаљености до 80 m су опет двије Бјелетића куће.

Као што се види из овога распореда сеоскијех кућа у овој опћини имамо тип јако раштрканога села. Особито су куће разбијене у Голобрђу. Неки дијелови села Прераца одступају мало од овога типа, али ипак знатна већина кућа и у томе селу чини тип јако разбијеног села.

Видјели смо, да су Прераца на првом мјесту сточарско село. То би се могло видјети и по самом типу села.

Колибе и планине. И у овом селу у прољеће и у јесен изгони се стока из села на удаљеније њиве у сеоском удуту. Само ове се њиве разликују од онијех мјеста, на којима су у другијем удутима стална јањила и торине. Овдје се те њиве мијењају сваке године. На њих се изгони стока више ради тога, да се оне нагноје него ли ради тога, да се стоци нађе боља паша.

Пошто су ове њиве често веома удаљене од села, обично тада са стоком изађу сва чељад из села. У томе случају код њиве се начини мала колиба, у којој спава планинка и дјеца и у којој се купи мрс. Те су колибе начињене од сувомеђине, а покривене су млаћевивом.

Неки дио сељака љети изгони стоку на Пријевор између Волујака и Перућице. Пошто на тој планини нема више од три колибе, на Пријевору има цијелог љета траве, те се Прерачани задрже дуже на планини него остали Рудињани.

Име. — Сељани не знају, поради чега је њихово село прозвано Прерацима. Голобрђе се зове по томе, што је около свуда го крш без шуме.

Старине. — Као остатци од старина у овом селу сматрају се: селиште под Питомом Градином, стара сеоска црква и гробнице око ње.

Под Питомом Градином има и данас више *омеђина* од старијех кућа и стаја. О томе селишту сељаци причају ово. То је селиште старије него сва ова данашња села. Село је било под Питомом Градином, а торине и јањила била су по Прерацима. Једанпут дођу Муслимани Новљани и учине у једној кући зулум. Цијело се село ради тога искупи и побије зулумћаре. Ради тога цијело село напртља и одсели некуд. Које су породице живјеле у томе селу, не зна се.

На половини пута између села Прераца и Голобрђа је развањена стара сеоска *црква*. Она је била узгор до 1880. године. Тада се у овом селу сукобише аустријски војници и усташи. У томе боју црква би срушена.

Поред цркве има близу четрдесет гробница, од којијех већина узгор стоји, а друге су положене по земљи. На некијем има веома старијех *натписа*, који се голијем оком не могу читати. На некима могу се прочитати само прве ријечи: „Асе почивает рабъ божи Мићанъ“ или: „Асе лежи рабъ божи Андриа“. Презимена покојника не могу се никако прочитати.

Постанак села и поријекло становништва. — Народ прича да су у најстарије вријеме у Прерацима биле зимске *торине* поједминијех црногорскијех племена. У то вријеме није било у Прерацима ни једног села. Истом послије тога настало је село под Питомом Градином.

Видјели смо, како сељаци приповиједају, да су и ови сељаци у Прерацима имали своје торине. Послије тога, прича се, у Прерацима је живјела породица *Ђурице*. Та се је породица раселила ради турског зулума и данас живи у Дабру, у Мостару и по некијем селима у Хумнини.

Послије Ђурица доселила су се у један мах из околине Никшића три Петра и то: Петар Вујовић, Петар Бјелетић и Петар Будалић. Сва три су дотле живјела у околини Никшића.

Све три породице су различита поријекла. *Будалићи* су, прије него су живјели у Рићанима, доселили из племена Озринића. *Бјелетићи* су поријеклом из Требесе код Никшића, а Вујовићи ћеле, да су поријеклом из самог Никшића. Ови *Вујовићи* нијесу иста породица с племеном Вујевићима у Врањскијем и Дабру. Њихове по-

родице има у многијем селима у Хумнини, који се зову Преради и Докићи.

Да су ове три породице разнога поријекла, види се и по томе, што немају иста крсна имена. Бјелетићи славе Лучин дан, Вујовићи Никољ дан, а Будалићи Госпођин дан

Мисли се, да од досељења овијех породица нема више од сто и двадесет година.

У првој половини XIX. вијека досељени су *Атељевићи* из Љубомира (славе Аранђелов дан) и Бабићи из Трновице. Славе Лазарев дан.[1])

Као што се види из народног приповиједања, преračка села су *доста млада и постала су на мјестима старијех торина.* Судећи по старијем гробницама, (за које сељаци веле, да су их њихови пређи подизали) у овијем селима или у њиховој близини морало је бити доста старијех насеља. Само ове би гробнице могле бити гробље селишта под Питомом Градином.

Из прегледа о досељавању породица види се, да је становништво поријеклом од досељеника. Послије првог досељавања становништво је више расло прираштајем него досељавањем.

17. Мека Груда.

Положај. — На сјевероисточној страни Фатничкога Поља диже се брдо *Калашвац* с врховима: *Суви Вр'х* (1103 m.), *Накуч* (992 m.) и *Крстац* (938) m.). Од овијех врхова на исток до *Малог Планика* (1005 m.) пружа се удут општине Меке Груде. Сва су села у појединијем доловима источно од овијех врхова, само је Качањ с јужне стране Крсца. Земљиште, на коме је већи дио Меке Груде, постепено се спушта од овијех врхова према И и СИ. То спуштање иде доста благијем нагибом све до државне тесте, гдје се земљиште почиње опет уздизати према Малом Планику. На тај начин земљиште, на коме је Мека Груда, има кос положај с благијем нагибом. Села, што су на овом нагибу, окренута су према И, С, и СИ. Од јакијех вјетрова заклоњена су у малијем вртачама. Једини Качањ окренут је према југу, јер је на јужној страни Крсца. По висини одвајају се села око овијех врхова и села у низини око државне тесте. Највиши положај има Качањ, између изохипсе од 800 m и 900 m. Остала села заузимају положај између коса, чији највиши врхови редовно достижу висину од 850 m.

---

[1]) О поријеклу тијех породицâ говори се у опису Плане и Љубомира.

Села Меке Груде веома су оскудна изворима: већи дио подмирује потребе кишницом из чатрња. Њих има у свакоме селу и то по више њих у једноме селу. Особито су честе поред тесте. *Врела* има само на Качњу. На јужној страни Крсца избијају три врела веома здраве и јаке воде. Код тијех је врела то интересантно, што зими не дају много воде, а љети ипак не пресушују. Имена врела су: *Качањ*, *Тврда*, *Мокри До* и *Бара*. У многијем селима има врела, која зими дају много више воде него ова, а љети ипак пресушују. У вријеме велике суше с овијех извора добављају воду сва села Меке Груде и село Ђеч из плањске опћине. Често појединијем селима треба по сахат и по два, док дођу на ова врела.

У селу дувају разни вјетрови. Југ и сјевер су најјачи. *Мећава* (од истока) и сјевер су најхладнији. *Временик* (од ЈИ) доноси кишу са вјетром.

Ирадп и мера. — У селима Меке Груде иради су врло ријетко на једном мјесту. У њима има мало равна земљишта и због тога су иради тамо разбацани око сеоскијех кућа и по удаљенијим мјестима у брду. Најудаљеније су њиве *Крстача*, *Дужи и Осоје*. У већини села земља рађа слабо. (Ока усјева даје пет ока рода). Осим тога поједини сељаци имају земљу и у Фатници. Мјесто, гдје су њиве сељака с Меке Груде зове се „Мезгре“. Та је земља била у читлуку Али паше Ризванбеговића, па су је доцније откупили ови сељаци. Само се у томе разликују њиве на Качњу, гдје ока усјева даје седам до десет ока рода.

И данас има много кмета. Један дио сељака (породица Гаћине) сачувао је своју земљу још од старине. Поред тога многи су у пошљедње вријеме прикупили по коју њиву. Неоткупљени плаћају по контрату новце или жито, а има их који нијесу уконтраћени, већ дају агама четвртину и петину. Аге су Ченгићи из Гацка.

Тип. — У удуту Меке Груде имамо осам села: Качањ, Оборишта, Мека Груда, Кремени До, Крушевац, Дубрава, Миловићи и Чањев До. Поједина села јако су удаљена једна од другога. Најмање удаљење између два села је око 800 m., а има их која су удаљена од најближег села и по 3 km. Сва остала села осим Качња називају се Мека Груда. Данас се рачунају као засебна села, али ипак сељаци кажу, да су с Меке Груде (а не из Кременог Дола, Оборишта и др.). И по највећем удаљењу од ближег села

и по старини и по типу од њих се је издвојио Качањ. То је село, као што смо видјели, на знатној висини, на веома кршевиту и стрмну земљишту, у коме су се куће скупиле под веома стрме врхове највишијех брда. Простор, на коме је село, доста је скучен, с тога на Качњу имамо *најзбијеније* куће. Оне су растурене на три јако збијене групе, у којима су се куће збиле испод најстрмијих страна околнијех висова. Групе су између себе удаљене 100—250 m. Крстац на С и Градину на СЗ веже веома кршевита коса, која се према средини одстојања спушта, „прештунута“ је. Под тијем је улегнућем једна кућа (породица Гаћине), у даљини око 800 m. На југ од ове а у даљини од 500 m. је друга кућа (Раичевић).

На Качњу имамо породице *Гаћине* (8 кућа), *Чорлије* (12 кућа) и *Раичевић* (1 кућа).

Од Качња на С И у даљини око 1500 m. је село *Кремени До.* Куће су у њему разбијене, нема нигде сасвијем правијех група него су разбацане по разнијем вртачама и ријетко се нађу двије куће у једној вртачи.

У Кременом Долу има 9 кућа. Ту живе породице: *Тешановићи* (5 кућа) и *Гаћине* (4 куће).

Од Кременог Дола на Ј, у даљини око 750 m. је село Мека Груда. У њој чине куће тип *јако разбијеног села.* Ријетко се с једног мјеста могу видјети три куће. Обично удаљење између двије куће је око 150—200 m. И овдје су куће по вртачама, а сасвијем ријетко при врху на осојнијем странама главица.

Један дио кућа (3 куће) на Мекој Груди је одмах уз саму тесту. То су два „ана“ — механе и жандарска касарна. Један ан држи сељак (Миловић 1 кућа), а други варошлија (Шакота, једна кућа).

На Мекој Груди има десет кућа. Ту живе породице: *Гаћине* (3 куће), *Чорлије* (3 куће), *Миловићи* (2 куће), *Милошевићи* (1 кућа) и *Шакота* (1 кућа).

Од Меке Груде на ЈЗ у даљини око 600 m живи породица *Миловићи* (2 куће).

У *Оборништима* живе породице: Миловићи (5 кућа) и Вуковићи (5 кућа).

Од Оборишта на И је село *Крушевац.* Ту живи породица Гаћине (2 куће). На ЈЈИ је Чањев До (2 куће), а на И, у даљини око 1 km је село *Дубрава.* У Дубрави има осам кућа, које су исто тако *раштркане.* Само на једном мјесту има мала група (3 куће), у којој су куће удаљене од 10—15 m. У Дубрави живи породица Вуковићи.

Из овога се распореда јасно види, да на селу Мекој Груди имамо тип јако разбијенијех села. Само овдје нијесу куће свуда једнако разбијене, јављају се и групе кућа, али су оне врло ријетке. У типу овијех села видимо првобитни тип већине рудињскијех села. Прије педесет до шездесет година у данашњијем селима Меке Груде бијаше по једна, највише по двије куће. Ако замислимо тадашњи распоред кућа (мјесто данашњијех села по једну и по двије куће), онда видимо, да смо на Мекој Груди у првој половини XIX. вијека имали тип најразбијенијех села — старовлашки тип.

Торине и планине. — По удаљенијим мјестима у мери има добре испаше. По тој испаши не може никад пасти стока, кадноћива код куће. Ради тога та се испаша чува до јесени, кад се већ опасе сва трава око куће и тада се на тијем мјестима начине торине и јањила, у којима ноћива стока. Јањила има много, а највише их је на граници рилачког удута (у Дужи и у Томовића Градинама). На торине изгоне у јесен, па остану све док их не стјера велик снијег. Уз јањила су чобанске колибе, које се зову „ватрарнице“. То су сламнице, које некад служе и за становање.

Љети се стока изгони на планину у Бјелаицу ниже Гацка. До окупације је породица Гаћине имала своју властиту испашу у Брштевцу и Зукви у Пиви. Ту је планину купио кнез Томо Гаћина још прије стотину година. То су биле заједничке планине цијеле породице, у којима се и земља обрађивала. Од окупације на те планине не могу изгонити Гаћине, пошто су у Црној Гори.

Име. — Не зна се управо, по чему је *Мека Груда* добила своје име. Сељаци веле, да је неко из шале назвао Меком Грудом, пошто је у њој земља тврда, те би јој боље доликовало име Тврда Груда.

О постанку имена Качња прича се ово. У Љубовића у Оџацима био је некакав најамник, који је чувао стоку. У тог најамника „загледа се“ беговска кћер и имадне дијете, те побјегне с њим. Бег се да у потјеру за њима. Кад су били близу Качња, дјевојка се окрене и види потјеру, па рече најамнику; „Бјежи прикачише нас.“ Од тога је већ остало име Качањ.

Код имена овијех села интересантно је то, што се цијела јавта не зове по имену најстаријега села, Качња, већ по имену млађег села Меке Груде. То је, мислим, ради тога што на Мекој

Груди има више села него на Качњу. Данас се Меком Грудом зове обично једно село, а у старије вријеме Меком Грудом звала су се сва мјеста, на којима су данашња села. Имена данашњијех села постала су прије, него су и постала ова села. То бијаху најприје имена њива, долова и долина.

Старине. — У већем дијелу удута нема никаквијех остатака од старине. На врховима појединијех брда има и овдје онијех гомилâ. На источном крају удута под Плаником има неколика стара гроба без натписа. Иначе нема ни омеђина, ни каквијех другијех старина.

Постанак села и поријекло становништва. — Села Меке Груде већином су новијег постанка. Једини је Качањ старији, постојао је још прије досељења најстаријих породица, и у њему су оне затекле старијих породица. Најстарији становници, које памте сељаци, били су породица *Братића*. О њима се зна само то, да су се некуда раселили. Послије њих, прича се, да је село стајало пусто неколико година. Иза тога ту се населила породица *Гаћине*. Они су дошли прије 150—200 година из Херцег-Новога. Најприје су се звали Батрићевићи, па послије Сикимићи. (Те породице има данас у Симијовијем у билећеком котару). Славе Ђурђев дан. Тридесет до педесет година послије Гаћина на Качањ се доселила породица *Чорлије* из Цернице. (Неки веле, да је доселио са Ргуда више Стоца). Они причају, да су најприје живјели у Скадру у Арбанији. Отуда су се раселили, веле, има 300 година. Најприје су се звали Ренковићи. Њихова су породица Панџићи у Невесињу. Славе Ђурђев дан.

Гаћине и Чорлије су најстарије породице. Кад су те породице саме живјеле на Качњу, на Мекој Груди не бијаше никаквијех насеља; туда бијаху само јесење и зимске торине Гаћина и Чорлија. Прије 130 година на Мекој Груди начинили кулу кнез Стеван Гаћина, од које и данас стоје зидине узгор. Тада је први пут, како народ памти, на Мекој Груди засновано насеље. Послије њих и Чорлије су градили куће око својијех торина и у њих се расељавали из села.[1])

У XIX. вијеку на Мекој Груди бијаху читлуци Смаил аге и Дедаге Ченгића. Све породице, које су се у XIX. веку доселиле, били су њихови кметови.

---

[1]) Гаћине су још од старине били сеоски кнезови. У народу су познати кнежеви од ове породице: Станиша, Томо и Стеван, који су имали од султана кнежевске берате.

Вуковићи су се доселили прије 70 година из Бањана. Поријеклом су од чувене породице Баћевића. Њихова племена има осим тога у Гацку (Тепавчевићи) и у Невесињу (Зечевићи). Славе Св. Саву, српског просвјетитеља.

Милошевић (Роснић) доселио је одмах иза Вуковића из Брестица (билећски котар). Њихове породице има и у коњичком Котару. Славе Никољ дан.

Тешановић је из Бањана с Тупања. Овдје је доселио прије 60 година из Требиња. Слави Јовањ дан.

Шакота је доселио прије петнаест година из Требиња као механџија. Слави Ђурђев дан.

Кокот (Ковач) је доселио прије двадесет и пет година из Српске Ораовице. Он се је оженио од Чорлија и придомазетио се на Качњу. Слави Никољ дан.

Раичевића отац дошао је прије седамдесет година из Зубаца као калајџија. Слави Ђурђев дан.

Коиривица (Ркач) доселио је прије 70 година из Бањана на Ченгића читлук. Они су од чувене породице Копривица из Бањана. Славе Томин дан.

Миловићи су се доселили прије четрдесет година из Грахова на читлук Смаил аге Ченгића. Славе Јовањ дан.

Из овога свега види се, да је велика већина села на Мекој Груди скорашњег постанка. Јединоме се Качњу не зна за постанак, али судећи према остатцима од старина, ни то село није врло старо.

Из приповиједања народног може се видјети, да је данашњи Качањ подигнут на мјесту старијех села. Видјели смо, да је прије досељења данашњијех породица село било неко вријеме пусто и расељено. Дакле данашње село Качањ постало је на мјесту старијех насеља. Већина села заснована је на мјестима старијех торина, а засновале су их породице, које су живјеле на Качњу. Према томе Качањ је био као нека матица или расадник, из кога су заснована сва остала села.

Породице, које су засновале ова села, нијесу давно доселиле у ову опћину, те се ради тога нијесу јако развиле. Оне чине готово половину сеоског становништва, осталу половину чине досељеници из XIX-ог вијека. Готово сви досељеници из XIX-ог вијека поријеклом су из Бањана.

ПРЕГЛЕД

а) преглед географскијех и етнографскијех назива.

б) преглед географскијех имена.

в) преглед породичнјех и осталијех презимена.

ОКОЛИНА БЕОГРАДА

АНТРОПОГЕОГРАФСКА ИСПИТИВАЊА

РИСТЕ Т. НИКОЛИЋА.

Проучавање села у околини Београда почето је још од 1893. године, када је, 25. Марта те године, г. Др. J. Цвијић са својим ђацима приредио прву екскурзију по околини београдској. Од тада па до данас по околини Београда било је око 20 екскурзија, на којима су испитивана села и то ова: Сремчица, Миријево, Велики и Мали Мокри Луг, Калуђерица, Лештани, Бели Поток, Зуце, Ритопек, Заклопача, Болеч, Кумодраж, Кнежевац, Врчин, Бегаљица, Рипањ и ван шире околине Београда: Мала Иванча, Парцани, Барајево, Лисовић, Баћевац, Дражевац, Дрлупа, Сибница и Рогача. Осим тога и неки од учитеља испитивали су села по околини Београда и ван ове и то: Железник — г. Стеван Маринчевић, Винчу — г. Михајло Накић, Сремчицу — г. Јован Влајковић, Кораћицу — г. Драгољуб Ђорђевић, Шепшин — г. Ђорђе П. Иличић, Михаиловац — г. Михаило Т. Остојић, Мали Пожаревац — г. Ђорђе П. Иличић, Дубону — г. Рад. Ђ Тодоровић, Лисовић — г. Милан Трипковић, Жарково — г. Лазар Јовановић.

На тај се начин прикупило толико материјала, да се већ могло приступити обради истог, што је мени пало у део. Сав сам тај материјал проучио, а то ми је било олакшано и тиме, што сам учествовао у свима екскурзијама, које су приређене у току школске 1897/8. до 1899/900. год., када су испитивана сва горе поменута села, од којих сам нека (порекло становништва) поглавито ја испитивао: Болеч, Рипањ, Дражевац, Дрлупу и Сибницу.

Али сва села у околини Београда нису била описана, а и нека од оних, која су описивана, не беху потпуно испитана. Ради тога сам по околини Београда нарочито путовао и испитао: Ресник, Вишњицу, Остружницу, Сланце, Кумодраж, Рушањ, Бањицу, Јајинце, Раковицу, Пиносаву, Велико Село, Велику и Малу Мошганицу, Умку, Рудску и Пећане, а допунио сам: Зуце, Жарково и Кнежевац и то одељак о постанку тих села и о пореклу становништва[1]).

Села, која нисам стигао да допуним (као Миријево, Лештане, Винчу и др.), изнета су онако, како су испитана — непотпуна, као и нека од осталих села у појединим одељцима.

Уз рад иде карта околине Београда и планови села Врчина и Ритопека од Радоја Дединца. На карти су према тексту означени типови села околине Београда и др., а на плановима распоред кућа. Планови су рађени на терену.

[1]) Причања старијих људи много су ми помогла за поједине одељке овога рада, те врло радо помињем неке од њих. То су: Јован Шаргић (Ресник), Љуба Богдановић (Вишњица), Петар Крстић (Вишњица), Михајло Илић—Кумрић (Сланци), Никола Ристић (Сланци), Ђока Радосављевић (Рушањ), Радован Милошевић (Жарково), Михајло Крезић (Кнежевац), Тома Јовановић (Велико Село), Павле Јаблановић (Велико Село), Пантелија Марић (Рипањ), Јован Дамњановић (Рудска), Живојин Пантић (Умка), Драгутин Митровић—Јагић по причању његова деде Стевана Митровића (Умка), Радивоје Шарчевић (Мала Моштаница), Сима Петровић—Бркић (Кумодраж) и др.

ОПШТИ ДЕО.

I. Област.

Околина је Београда у куту између Дунава и Саве, где се ова у Дунав улива. Граничи се са с. Савом и Дунавом, са и. Дунавом, а са ј. Шумадијом. Граница према ј. иде најпре развођем *Бегаљичке Реке* и *Азапскога Потока (Дубочаја)*, обоје десне приточице Дунава, по том развођем реке *Раље* у горњем току с једне, а Бегаљичке, *Болечке* и *Топчидерске Реке* с друге стране На томе су развођу: *Вис* (288 м.), *Равне Шуме*, *Велика Страна*, *Стража*, *Липа*, *Мандрица*, *Ковиона*, *Равни Гај* и *Вис* (418) парцански. Од Виса парцанскога граница даље иде на с. и с. з. и то развођем *Барајевске*, *Марице*, *Баричке Реке*, потока *Степашнице* с једне и Топчидерске, *Железничке* (*Сремачке*) и *Остружничке Реке* с друге стране. На томе су развођу, почевши од Виса парцанскога: *Љута Страна* (381), *Дражановац*, *Шибовити Рт*, *Караула*, *Цветков Гроб*, *Оровица*, *Жуто Брдо*, *Витковица*, *Печина Глава*, *Дрењак* и *Бурум* (88). Део овога развођа од Оровице до Бурума и Сава чине границу према з..

То није издвојена обласна целина, нити се под таквим именом помиње раније. У најпозније турско доба један је део ове области припадао *београдској*, а други *грочанској нахији*, у којој је била Гроцка главно место. Београдска је нахија имала *посавску* и *колубарску*, а грочанска *подунавску* и *космајску* кнежину. Доцније је грочанска нахија спојена са београдском, те остаје само *београдска нахија*, а по том *београдски округ* како

се и данас зове; срезовима *врачарском* и *грочанском* припадају села ове тако омеђене области.

Данас се околина Београда сматра као део Шумадије, чије је име свакако новијег постанка. Али се може издвојити као обласна целина једино у економскоме погледу, јер је ова област права економска област вароши Београда. И у историјскоме погледу она је у тесној вези са Београдом.

У тако омеђену област спадају ова села: Вишњица, Сланци, Велико Село, Велики и Мали Мокри Луг, Миријево, Раковица, Кумодраж, Бањица, Јајинце, Кнежевац, Ресник, Пиносава, Рушањ, Жарково, Железник, Остружница, Рипањ, Врчин, Бели Поток, Зуце, Болеч, Лештани, Калуђерица, Ритопек, Заклопача, Бегаљица и варошица Гроцка. Уз њих су у овоме раду проучена и нека блиска села, која су ван омеђене шире околине Београда, а припадају поглавито ниској Шумадији. То су: Мала Иванча, Мали Пожаревац, Парцани, Велика и Мала Моштаница, Барајево. Лисовић, Баћевац, Дражевац, Рогача, Дрлупа, Сибница, Шепшин, Дубона, Михаиловац, Сенаја, Кораћица, Пећани, Умка и Рудска.

II. Историја околине Београда.

Београд је од вајкада знаменити град на Балканскоме Полуострву. Својим положајем привлачио је пажњу свих народа, који су се иоле бавили на Полуострву. Сви су се они, почев још од келтских Скордишана (III век пре Хр.), отимали о Београд и владали њиме. Историја је Београда „бурна и крвава“, те је и била од пресудног утицаја на насеља у околини Београда[1]. Ради

[1]) Турци га зову: Дарол Џихад — кућа светих ратова. Карић В. Београд и околина, Отаџбина св. 67, с. 343.

тога ћемо и поменути главније моменте из прошлости Београда у позније време.

У доба српске средњевековне државе Београд је најбоље цветао за владе деспота Стефана Лазаревића (1405—1427.), када је био престоница и главна варош српске државе. Онда је јамачно и околина Београда била напредна у сваком погледу.

После деспота Стефана Лазаревића Београдом овладаше Угри, који су, поред оближњих области, држали под својом влашћу и сву околину Београда. За тим Београд пада (1521. г.) у руке Турцима, под чијом је влашћу остао нешто више од век и по (167 год.). Те су отмице учиниле, да су Београд и околина много претрпели. Од рушевина средњевековнога градића Жрнова, који доби име Авала, Турци подигоше праву разбојничку кулу, оловом покривену. Одатле су господарили београдском околином, коју беху готово опустошили.

Али после пораза под Бечом (1683. године) Турци више нису били стални господари Београда. 8. Августа (28. Јула по старом календару) 1686. године Аустријанци беху пребацили своје трупе на српску страну — у околину Београда и већ 6. Септембра (27. Августа) 1688. год. заузеше Београд. Онда су имали удела и Срби, поглавито из Београда и околине, јер су многи од њих пристајали као борци уз аустријску војску. За тим је одмах по заузећу Београда било наређено, да се град оправља и да се при оправци за теже и грубе послове употребе *Срби, сељаци из околине Београда*[1]). При поласку на даљи поход имали су се скупљати српски добровољци из околине Београда, да Београд бране и чувају[2]).

После сјајних успеха у почетку тога похода, настају порази на страни аустријске војске. Септембра

[1]) Одломци из историје Београда. Годишњица Чупићева VI, 172.
[2]) Ibid. 145.

1690. год. морали су се Аустријанци повући до самог Београда, да га, по могућству, сачувају од Турака. Ови су већ надирали до Београда, а београдска је посада гледала: „како српска села око Београда бесним пламеном горе.... То беше знак да је 20.000 Татара у најближој близини Београда. Неколико дана за овим, 1. Октобра — 21. Септембра 1690. г. био је ту и велики везир Ћуприлић са још 40.000 турских војника и одмах је и тог истог дана опсео Београд“[1]).

8. Октобра (27. Септембра) 1690. г. Турци заузеше Београд, али и од тада није било мира за Београд и околину. Отмице о Београд између Аустријанаца и Турака настају и даље. Јула 1693. год. Немци пребацише своје трупе на српску страну и убрзо се раширише „по свој околини Београда од Саве па чак до Кајабурне (Стеновито Прибрежје) на Дунаву“[2]). Али је исход тог немачког похода био без успеха. Немци се морадоше повући и шта више при одступању сазнаше: „да је 2000 Татара напало на неко немачко оделење које се је било удалило од Београда и прикупљало сиротињску храну и стоку за израну царске војске, и њих 200 убило и отело им преко 2000 комада говеда“[3]).

У турским рукама оста Београд и даље, што и карловачким уговором мира (26./16. Јануара 1699. год.) би утврђено. Али, повредом карловачког мира од стране Турака, настају опет између Немаца и Турака затегнути односи, после којих убрзо плану рат. И Немци и Турци припремају се за борбу. „Док су се на обема странама преко зиме 1716. и 1717., и с пролећа 1717., стварале и спремале велике војске, турски гарнизони у Оршави, у Београду и у Земуну испадали су често из својих гра-

1) Одломци из историје Београда. Годишњица Чупићева, VI, 175.

2) Ibid. 183.

3) Ibid. 187.

дова, те чинили штете по околини; пљачкали, палили и клали, где су кога дограбили[1])«.

Срединомъ Јуна 1717. год. принц Јевђеније Савојски са 45.750 пешака и 28.743 коњаника и др. пређе Дунав и са свих страна опседе Београд, коме у помоћ дође Нума-паша Ћуприлић са 80.000 јаничара, 20.000 спахија, 30.000 Татара, 10.000 европских и 10.000 азијских добровољаца. Главни положај турске војске био је „онај вис над Екмеклучком Механом и Малим Мокрим Лугом, који сву околину доминира и надвисује.... Сва поља, сва брда и сви висови око Београда, према Немцима, били су покривени и окићени са много хиљада разнобојних чадора многобројне турске војске....[2])«. Принц Јевђеније најпре уништи војску Ћуприлића, а по том 18. (7.) Августа 1717. год. присили Београд на предају. Од тада су Београд Аустријанци држали до 1739. год. Онда Београд понова пада у турске руке, а за време Кочине Крајине 1789. год. Аустријанци опет заузеше Београд, али га ускоро 1792. г. понова задобише Турци.

У почетку XIX. века, за време првог устанка под Кара-Ђорђем, око Београда се води борба између Срба и Турака. 1807. године Срби завладаше Београдом, али 1813. год., заузевши сву Србију, Турци заузеше и Београд. Онда је насеља у околини Београда задесила несрећа, која је оставила јак траг у народним традицијама, те се по њима може судити од каквог су утицаја биле по насеља борбе око Београда. *Бежанија*, која је настала 1813. г., била је страховита и највише су је осетили становници околине Београда. Нешто се склонило у збегове, али је највећи део становништва пребегао преко Саве и Дунава.

Тек после 1813. год., када за време другог устанка под кнезом Милошем Србија би понова ослобођена, на-

[1]) Одломци из историје Београда, Годишњица Чупићева. VII, 252.
[2]) Ibid. 264.

стају редовне прилике, које су биле благотворне по насеља у околини Београда и у свој осталој Србији.

III. Земљишни облици (морфологија).

Шумадија са рудничко-авалским повијарцем. — Од Рудника, који је главни хидрографски центар Шумадије, пружа се према северу низ брда и планина, које су скупа поређане у меридијанском правцу и чине главно шумадијско развође, чија висина према северу поступно опада. У томе су повијарцу: *Венчац*, *Букуља*, *Космај*, *Кошутица*, *Вис* (парцански), *Ковиона*, *Авала* и *Торлак*. Оне не чине никакву орографску, нити пластичку целину. Једино у томе образују целину, што тај рудничко-авалски повијарац представља шумадијско, управо дунавско-савско развође. Предиспониране су тектонским процесима, а састављене из стена јаче отпорне моћи, те су се и очувле од денудације и ерозије. Изузев Рудник, Венчац и Космај, све имају облик главица — капа шумадијских — које су главна узвишења Шумадије. Остало земљиште ниске Шумадије чини утисак пљоште или заравни, по којој су нивоске разлике између брда и долина врло мале; оно је постало флувиативном ерозијом и представља пенеплен. По њему се јављају побрђа уједначене висине, а између долина пружају се широке, плећате, често и заравњене косе. Долине су широке, врло благих страна, ретко где има камена, све под дебелим слојем живице. Млазеви су воде врло слаби тако, да су реке, као и потоци, незнатне према ширини долина, више мање су барског карактера, јер су врло близу издани. Правих река управо и нема. Све је земљиште или обделано или под шумом и пашом, са свим су ретке ровине.

Такав се карактер земљишта јавља већ од Авале на југ: настају простране долине, шумадијска побрђа и

широке, плећате косе, а уз то је све више шуме, нарочито на ј. од развођа које чини јужну границу шире околине Београда. Прва долина јужно од тога развођа јесте *Луг*, којом тече река *Раља*. Врло је пространа, у ширини износи 500—600 м. Питома је и веома плодна. У њој има више великих села као: Дражањ, Мали Пожаревац, Мала Иванча, Поповић, Парцани и др.

Даље према ј. од поменутог развођа и раљске долине настаје права Шумадија: до Космаја ниска, а од Космаја ка Руднику висока Шумадија.

По ниској Шумадији виђају се прави облици главица — капа шумадијских — а између пространих долина пружају се широке, заравњене косе, пљоште врло благих страна, готово уједначене висине. Тако је изнад Раље, а између Виса (парцанског), Влашког Брда и Космаја, висока пљошта, која се изнад околних река диже 100—150 м. Уједначене је висине, по њој су где-где плиће долине, има карактер мањег, издвојеног, шумадијског пенеплена. Облик капе имају Вис, као и Ковиона, али је најпотпуније изражена код Кошутице. Са свим правилна главица Кошутице, благих страна као ћулав, почиње од оне изохипсе, где престаје рашчлањавање јаругама и речицама. То је узвишење чвор, изнад нивоа долина; по њему нема јаруга — представља узвишење, слободно од ерозије, која тек на ниже дејствује, а на њему се види само утицај спирања и денудације. Због тога је главица Кошутице чисто ерозиона капа особите врсте.

Западно од Кошутице је Космај, чији је венац гломазан, састављен из печених шкриљаца, јаче отпорне моћи према денудацији. На њему су три врха: *Мали*, *Голи* и *Рутави Космај*. *Malован*, који припада Космају и представља крајње узвишење на североисточноме крају космајске косе, има облик капе, али је нижи као капа и мање извучен из оног основног гребена, а стране

су му много блажије но код Кошутице. Према југу се Космај продужава у *Лупоглав* — врло ниско узвишење, које је управо део пенеплена.

Од Космаја на ј. издваја се готово по средини високе Шумадије повијарац: Букуља — Венчац — Рудник.

Северни део тога рудничко-авалскога повијарца, који се свршава косом, на којој је Београд, чини границу између Подунавља — на источној страни, према Дунаву и Посавља — на западној страни, према Сави.

Подунавље. — Земљиште је у Подунављу у опште благих облика, са широким косама и плитким долинама, а уз то се свуда виђа извесна једноликост земљишта. Осим тога је оно махом голо, са ретко којим шумарком, који се виђају тек од Болеча према Врчину и даље ка Шумадији.

Већ у непосредној близини Београда земљиште је у Подунављу готово са свим голо и благе пластике. Највиши су врхови гломазне, заравњене плоче као *Екмеклук*, *Милићево Брдо* и др. Између тих плоча су плитке, кратке долине, које се одликују благим странама. Једино су дубље долина *Миријевског Потока и Булбулдере*.

Такво је земљиште и даље према *Болечици*, чија пробојница саставља две долине, које су једна на другу управне: лештанско-винчанску, правца с.и.—ј.з. и врчинско — зучку правца с.з.—ј.и. Последња је паралелна са косом Авале и као да је дуж раседа, који је на граници сарматских и старијих кречњака Авале. С том је долином паралелан и ток Дунава од Винче ка Ритопеку (с.с.з.—ј.ј.и.), као и долина Лозовика и Топчидерске Реке. Изгледа, да су све те долине предиспониране уздужним раседима, који су паралелни међу собом.

Од Болечице на ј.и. према Гроцкој земљиште је јаче поентирано: све је више урвина и одсека, настају и дубодолине по којима има све више шуме, као и по косама. Оне се јављају одавде због тога, што је од

Београда до Болечице лес врло моћних слојева, те ту нема јаке ерозије по површини, а од Болечице, па даље према Гроцкој лес се истањи, а испод њега долази терцијер. За то овде има јаче ерозије по површини и то чини, да се стварају дубље долине и продори, те је и земљиште више заталасано, ма да се ипак виђају простране долине са слабим водотецима и побрђа уједначене висине.

Код Гроцке има тераса и то на обема странама реке Грочице. Све су доста високе. Висина једне такве терасе у Ћулуку (крај Гроцке) износи 38 м. Састављене су из жућкасте, песковите глине, леса нема.

Код села Бегаљице земљиште се у многоме мења, јављају се плећате косе и пространа брда са дубоким јаругама између њих. По свима су тим косама и брдима многи шумарци, који као китке изгледају. Низ таквих брда, која су од Бегаљице према ј., ј.з. и ј.и. чини развође сливу Мораве и Дунава и у исто време границу између Подунавља и Шумадије, која настаје даље према ј. Тим развођем престаје лес, а настаје живица.

Посавље. — У Посављу се опажа већа разноврсност у облицима земљишта. Речне су долине дубље и стране су им често стрме, где где су и прилично разривене, те је при дну и терцијер оголићен. Уз то је Посавље богато јаругама и дубодолинама, као и карсним облицима: вртачама и долинама од вртача, које се јављају зато, што је свуда у овоме крају сарматски кречњак подлога горњим слојевима, те га вода кишница и сочница раствара и гради у њему веће шупљине и пећине. Јаругама и дубодолинама тече поток или речица, а у вртачама вода понире и подземно отиче. Поред тога је посавско земљиште шумовито: и стрме стране долина и остало земљиште у многоме је под шумом, нарочито од В. и В. Моштанице према Колубари.

Такав је терен већ у непосредној близини Београда према Сави. По заравњеној коси између Топчидерске Реке и Макиша од Чукарице па даље ка Сремчици јављају се дубодолине и карсни облици, због којих је развође на том карсном терену подземно и не могу му се поставити тачне границе. Таква је долина *Репиште*. Њоме тече *Репишки Поток*, који се улива у *Репишко Окно* у Макишу. Вртаче се јављају или свака за се, самостално, има их и секундарних — вртача у вртачи — или су најчешће поређане у коју тако, да образују као неку долину (ненормалну), која опет има својих споредних притока т.ј. мање долине, образоване такође од низова вртача. У некој се вртачи створила и пречага и тако су од једне вртаче са једним понором створене две мање са засебним понорима. Негде се налази, да је једна вртача подељена у три мање. Најважније су вртаче у околини Жаркова по платоу Алугама. Тај је крај сада го, а од пре 30 година био је под густом шумом. Ту су вртаче *Кнежевачка Локва*, *Јеремина Вртача*, *Милићева Бара* и др. Кнежевачка Локва, која је у једној удолини близу села Кнежевца, јесте плитка локва, задњивена вртача, у којој има воде, а велика је у пречнику 55 м. Северно од ње је потпуно развијена вртача са понором, који се види; дубина је 6,60 м. Од те је вртаче на с. Јеремина Вртача. Милићева је Бара у Милићеву Долу. То је плитка, карличаста, а при том задњивена вртача; вода је у њој бистрија но у Кнежевачкој Локви и лети пресушује, у пречнику има 75,60 м. Распоред је вртача у Милићеву Долу линеаран.

Исте је пластике земљиште и даље према селу Сремчици, као и сав атар овога села. Цело је Сремачко Брдо састављено из сарматског кречњака, чији су слојеви хоризонтални. Свуда у селу Сремчици и око села има вртача. Виђају се и читави њихови низови. Једна је елиптичног облика са пречагом и два понора, дубока

око 20, а у пречнику (дужа оса) износи око 60 м. На северној страни од села Сремчице налази се *Језеро*. Уздужна осовина правца с.-ј. износи 124,30 м., а попречна правца и.-з. има 112 м. С јужне стране Језеру притиче један поток, који прима воду из два извора. Језеро видљиве отоке нема, али јамачно отиче подземно у пећину *Турски Точак*. Највећу дубину има на два места: у јужном и северном крају. По свему изгледа, да је то Језеро велика вртача с пречагом по средини. Али, судећи по околини, неће бити великих дубина. Лети не пресушује. У њему има риба, особито сомова и караша. Код циганских кућа и с јужне стране села постоје још две вртаче, испуњене водом, зову их *Језерима*. *Провалија*, како се зове један део терена, на коме је село Сремчица, у доњем се делу удубла у дебеле слојеве флишног пешчара, који се пружају с.с.з.-ј.ј.и., падају и.с.и., а налазе се испод сарматског кречњака. С тога се долина кад уђе у флишни пешчар местимице шири и има поља. С леве је стране Провалије *Турски Точак*, пећина у хоризонталним слојевима сарматскога кречњака. Дужина је пећинског канала 13,65 м., ширина отвора 3,74 м., а висина 2,30 м. Изнутра се поступно снижава због тога, што је дуж слојева и што је таван ограничен једним слојем, који благо пада према југу, те се пећина завршава уском пукотином, из које тече поток.

На северозападној страни од ове карсне области јесте *Макиш*, који је „само један део великог алувијалног терена, који је створила река Сава поступно спуштајући своје корито“[1]) То је „баровита савска раван, у којој се главна бара зове Црњача, а друге мање „окна“, и постају нешто од извора, нешто од атмосферске воде, од поводња Жељезничке Реке и од излива Саве; такве су баре Репишко Окно, Велико Окно, Мало Окно и

[1]) Преглед географске литературе о Балканском Полуострву, III, 89.

многе друге безимене. Ове баре стоје махом у вези са Црњачом или којом од њених отока и поиздвајане су т. зв. „гредама“ (или „огредицама“) т.ј. узвишенијим банцима између појединих бара. Источни обод Макиша састављен је из кретацејских кречњака (који су испољени као Чукарица, Мала и Оштра Стена), преко којих дискордантно леже сарматски кречњаци. Преко ових има код Белих Вода изолованих слојева црвенкасто-жућкастог глиновитог песка, по свој прилици плиоценске старости. Југозападни обод Макиша је састављен из флиша[1])“. Макишу дају воду: подземне отоке карсне области, Жељезничка Река, која се у Макишу изгуби, многобројни извори и атмосферски талог. Из Макиша отиче вода подземно у Саву, а кад Сава надође, успори отицање из Макиша, те се ниво воде у Макишу издигне и испуни окна. Површински слој Макиша је местимице непробојан, те има тресава са правим барским биљкама.

Карсне појаве запажају се од Сремчице и даље према *Пећанима*, *Барајеву*, *Лисовићу*, као и према селима *Колубаре*. У селу Пећанима на десној страни долине потока с *тајковаче* дижу се одсеци 10—20 м. висине. Ти су одсеци од сарматског кречњака, хоризонталних слојева и неприметно према западу нагнути. Ту постоји једна пећина, која има тип окапине. Поред ње је друга пећина, која је била много дубља, али је сада затрпана. У Барајеву вртача има по *Кременитим Њивама*, које су познате са остацима преисторијског насеља. На месту, где се састају краци Барајевске Реке, долина је проширена и сва у сарматском кречњаку. Краци реке имају особине нормалних долина, особито главни крак. Али долине два друга крака *Врелина* и *Смрдана* преобраћене су у низ вртача, које имају у пречнику 700—800 м., а само су по 3—4 м. дубоке. То су једва приметна улегнућа са много мањих школ-

[1]) Преглед географске литературе о Балканском Полуострву, III. 89.

кастих вртача до 80 м. у пречнику. Испод тих вртача је подземни ток једног крака Барајевске Реке, који избија у извору *Тројану*. Тројан је јак извор у сарматском кречњаку. Око њега се земљиште обурвава у назад. То је обурвавање захватило 500—600 м. далеко од извора, што се може објаснити једино подземном и регресивном ерозијом његова млаза. У Лисовићу вртача има у мали *Спасовини*. Једна је вртача велика и у њој две мање, секундарне, које су се тек почеле да образују. Оне имају свеже одсеке и показују, да се снурају. Та велика вртача има у пречнику око 200 м., превучена је слојем уме и сва обделана. Испод те вртаче налази се друга, коју зову *Дубока Бара*. Изнад тих вртача на месту *Јасиковцу* налази се такође више вртача и увала. Највећа од њих има у пречнику више од 1. к. м., а релативне је дубине 40—50 м. и прави прелаз ка пољима. Стране су јој избраздане јаругама, које се у вртачи завршују понором. Због тога је дно вртаче пуно других вртача, које су се развиле из понора. Управо свака од тих вртача представља напуштен понор, јер се долина узводно скраћује стварањем нових понора. Таквих случајева има још два у тој вртачи. Види се, да је та вртача постала из нормалне долине. Око те велике јавља се више мањих вртача. Од вртаче настају подземни токови, који избијају у извору *Јазовини* и утичу у Лисовићску Реку.

Све ове вртаче имају тип алувијалних вртача. Обложене су дебелим слојем уме; сарматски је кречњак оголићен само дубоким понорима. Све су постале карсним процесом, али ипак то није прави карст, јер му оскудевају све остале појаве типскога карста. Хидрографске су прилике исте код свих тих вртача. Понори се кашто зачепе и вртача буде поплављена, вода отиче тек, кад се понор очепи и то подземно.

Од Барајева према Колубари (ка селима Баћевцу и Вранићу) јављају се блага брда и косе, раздвојене широким долинама, којима теку слаби водотеци. Све су те косе добро пошумљене и има свуда доста старе шуме и то све више, што се иде ближе Колубари. Али се земљиште нешто измени, чим се ступи даље у слив Колубаре. Испод последњих кућа села Дражевца косе су зарезане, засечене. Главна је долина свих коса, које се према Колубари спуштају, уједначена висина и заравњеност, што показује да је сав овај крај пенеплен.

На дражевачкој коси према Колубари очуване су лепе терасе. Коса је овде засечена и у њој се виде три терасе степенасто поређане. Прва је тераса висока над другом 24 м. и на самој њеној ивици има дражевачких кућа. Испод те прве терасе је друга, висока 6 м. изнад треће, која је висока 15 м. Друга и трећа тераса растављене су међу собом једним улегнућем, које личи на речно корито. И на супротној страни према Дражевцу види се једна заравњена тераса. Њих има и даље с обе стране долине. Тако се и код мислођинске воденице виде те високе терасе; овде је испод друге земљиште обурвано.

Испод тераса пружа се врло плодна Колубарина долина, која је равна, само се местимице виде мали избрешци. Сва је долина прекриљена гајевима и луговима, који јасно показују некадашњу пошумљеност овога краја.

VI. Насеља.

1. Положај села.

Положај села у околини Београда није свуда исти. Опажа се разлика поглавито између неколико села блиских Београду и осталих око Авале и јужно од ове. Издвајају се, само не тако знатно, и села подунавска и

посавска, од којих су последња по положају у многоме слична осталим селима јужно од Авале.

Села *Раковица*, *Јајинце*, *Велики* и *Мали Мокри Луг*, а у неколико *Бањица*, *Кумодраж* и *Мирцијево* јесу у залеђу, управо у челенци потока и река; куће су им поглавито по странама њихових долина, а у близини путева, који кроз село воде.

Села у *Подунављу* налазе се или у равници поред Дунава или су врло често и по странама долина, а извесне делове имају и по каквој коси — на брду. Таква су села Вишњица, Сланци, Винча, Калуђерица, Лештани, Болеч и др. На пр. Болеч, Лештани и Калуђерица јесу по странама долина, чији су потоци притоке реке Болечице.

Села у *Посављу* јесу по заравњеним косама, а само поједине делове имају нека села у равници. Таква су Железник, Жарково, Остружница и др.

Остала села око Авале и јужно од ове по положају, као и по осталоме, припадају Шумадији. Налазе се по пространим и плећатим косама и побрђима, каква се почињу јављати поглавито на југ од Авале. Нека су од тих села на једној таквој коси или побрђу, а многа су захватила више таквих коса или побрђа, као права шумадијска села око Космаја (на пр. Кораћица и др.).

Тој разлици у положају села у многоме су узрок разлике у пластици терена шире околине Београда, а главна разлика између села по долинама и оних по косама изгледа да потиче због различних етничких особина становника у тим селима. У првима су (изузев Кумодраж) становници пореклом из ново-ослобођених крајева и југоисточних српских земаља, где се таква села јављају, а у другима су становници пореклом из западних и југозападних српских крајева, где су и села таквог положаја.

Воде. — Граничне реке ове области према и., с. и з. јесу Дунав и Сава, а кроз област протичу Топчидерска, Болечка, Бегаљичка и Остружничка Река, које полазе са развођа, што чини границу околине београдске према Шумадији, и уливају се у Саву и Дунав.

За време надоласка Дунав и Сава редовно плаве њиве, баште и ливаде, које су поред тих великих река. Остале омање реке само у свом доњем и средњем току плаве поља сеоска. У горњем току неке од тих река и потоци, који кроз поједина села протичу, за време јаке кише и топљења снега, где где су тако бујни, да при надоласку наносе штете становницима, те се ови измештају даље од потока. Али су такви случаји ређи у околини Београда.

Воде за пиће и осталу употребу има довољно по свима селима ове области. Свуда има извора, а где где су подигнуте и чесме од тесаног камена. Осим њих у свима готово селима има довољно бунара, са којих се становници поглавито служе водом. У селима ближе Сави и Дунаву (у Остружници, Вишњици и другима) становници воде пију и са тих река. За време рада по Макишу воде пију само са Саве.

Клима. — Климат је у овој области исти као и у осталом Подунављу и Посављу. Једино се у појединим селима осећају незнатне разлике у клими, којима су узрок различити положаји села околине београдске. У селима или деловима села, који су по долинама и заклоњени од ветрова, топлије је, но у онима по плећатим косама, где су изложена свима ветровима. У селима поред самог Дунава и Саве по каткад се, веле, због воде осећа јака хладноћа но у осталим селима. Од ветрова је најхладнији север, који зову *Маџарац* и др. Запад, који зову и *Савац*, доноси им кишу. Исток, који зову *кошава* или *устока* веома је јак и по

каткад врло хладан а лети по некада дува и сувише врућ. И југ кишу доноси.

Земља за обрађивање. — Становници готово свих села ове области имају довољно земље за обрађивање, која им је или око кућа или поглавито даље од кућа, око села. Само становници неких села ближе Београду (на пр. у Сланцима и др.) немају оралије колико им треба. Ради тога узимају под закуп[1]) и раде земљу у другим селима, где је има доста (на пр. у Лештанима, Болечу, Калуђерици и др.). Земља је плодна и по њој се сеју сва стрмна жита.

Паше. — Паше за стоку нема довољно у свима селима ове области, нарочито у онима ближе Београду. Раније је паше било много више. Свуда се прича, како су читави крајеви у појединим селима, где су данас њиве, служили само за пашу. Доцније, у колико се ова област насељавала, у толико је паше било мање. Данас има села (на пр. Сланци и др.), где је паше тако мало, да су становници принуђени остављати ради паше нерорану по коју њиву. Само даље од Београда у селима око Авале и према Шумадији становници имају пространије паше — утрине, које су обично ближе кућама. Све су те паше добре, али ће и оне бити постуино претворене у њиве као и многи досадашњи пашњаци.

Све те утрине данас представљају земљу, која због недовршеног досељавања још није заузета. Само су у неким селима становници поједине делове земљишта на особити начин присвојили и претворили у утрину. Утрина села Врчина на местима *Велики* и *Мали Камен* била је болечка. Али ту, код *Бела Јасена*, погине Турчин, па, пошто Болеч није могао платити крвнину, плате становници Врчина, који од тада и то земљиште при-

[1]) За њиву од по дана орања плаћа се у појединим селима годишње 7 динара.

својише и претворише у утрину (данас је државно). И *Мало Сланце*, сада у атару села Миријева, било је најпре својина становника села Сланаца па је припало становницима села Миријева, који су у место Сланчана платили због убијеног Турчина крвнину (70 гроша), и од тада присвојили ту земљу.

Шуме. — По околини Београда раније је било шуме много више но данас. Долине су биле лугови, а и побрђа и косе, где су данас њиве, били су под густом шумом. Па и Макиш — који је поред Саве близу Београда — где данас нема готово ни дрвета, био је под шумом[1]). Права је област шуме настајала тек јужно од Авале[2]). На ранијим плановима Београда из XVII и XVIII века свуда је у околини Београда означена шума. Данас се само прича о некадашњој шуми, по којој су се становници крили и хајдуковали, и коју су, почевши од првих досељеника, поступно секли, те се сада зна за читаве крајеве, који су до скоро били под шумом[3]).

Данас је шуме много мање, нарочито у подунавским селима ближе Београду, у некима је права оскудица у шуми — више, веле, штеде дрва но хлеба. Дрва за огрев и осталу употребу купују са аустријских ада у Дунаву. У опште је Подунавље сиромашно у шуми, поглавито

[1]) То се види из једног писма од 15. XI. 1822. год. кнеза Николе Станковића из Остружнице, које је послао кнезу Милошу у Крагујевцу и јавља му ово: „....имаде већъ десетина дана како по Едно 40 и 50. Турака изоде у Макишъ дрва сећи и у град сносити, а сада ово два три дана изодий и по 400 те дрва секу По макишу и у Београдъ на лађама и чамцима сносе, и тако секући већъ до нашега села дођоше,....“ Види у Државној Архиви писмо од 15. XI. 1822. год. у кутији са натписом: Кнежевска Канцеларија, Београдска Нахија 1815—1822.

[2]) Ова је била сва под шумом као што се и из народне песме види: „Бијела је вила покликнула — Са Авале *зелене планине*“.

[3]) О томе има много података у А. В. Богића: Опис врачарскога среза, Гласник II, XIX, 85—264. Има много назива, који опомињу на шуму, које данас нема као што су на пр. Крчаник (пут), Гај, Дрењак (у Калуђерици) и др.

је голо. Главни су центри шуме Торлак и Авала[1]). Највише данас има шуме у Посављу. Чим се пређе на леву страну долине Топчидерске Реке, шуме је све више, нарочито по долинама и њиховим странама. Даље од Посавља настаје Колубара — позната са старом шумом, које је раније било много више[2]).

Сва је шума од лиснатог дрвећа: бука, цер, јасен, глог, клен, липа и др. Служи за обичну употребу, а од ње и ћумур праве ћумурџије или угљари — печалбари из шопских крајева врањског и пиротског округа.

Занимање. — Свуда је у селима ове области главно занимање становника *земљорадња*. О *сточарству* се становници слабо баве. Сваки има по мало стоке и чува је код своје куће. Само у неким селима има становника, који чувају више стоке и ради тога имају станова ван села, на имањима. Раније су се становници у већој мери бавили о сточарству, јер је паше било много више но данас[3]).

У селима, која су у непосредној близини Београда као у Вишњици, Сланцима, Великом Селу и другима, становници се у многоме баве и о *баштованству*, у некима (на пр. у Вишњици) земљу раде, колико да се исхране а све остале потребе подмирују производима баштованства[4]). Сваки готово становник у тим селима има своју башту, а неки их имају више и пространијих. У селу Вишњици има и правих баштована,

---

[1]) За време кнеза Милоша Авала је била гола, али је он доцније наредио, те је наоколо била ограђена и тако се шума подигла. Гласник, II XIX, 93.

[2]) Из једног извештаја у доба 1718—1739. год. види се, „да су у Србији биле огромне шуме, а најлепше око Колубаре.“ Глас LXIV, 24.

[3]) М. Ђ. Милићевић за село Рипањ вели: „...највише Рипањци живе од земље и од стоке. Године 1886 говорили су ми, да у њихову селу има око хиљаду (1000) грла говеда, 400 коња, 5000 оваца, 500 коза и до 2000 свиња“. Годишњица Чупићева. XIV, 73.

[4]) У селу Вишњици веле, како порез плаћају, кад продаду не жито но оно, што ураде по баштама.

којима је искључиво занимање баштованство. За навод-њавање по баштама имају долапе као на пр. у Вишњици. Највише производе зелен, патлиџан, грашак, паприку, купус и др. и то све продавају у Београду.

У сваком селу има становника, који се занимају и *занатима*, а нарочито у већим селима (на пр. у Рипњу, Врчину, Остружници и др.), где има занатлија за све сеоске потребе: колара, ковача, ћурчија, столара, абаџија, дунђера и др. Многи су од тих занатлија новији досељеници, највише „из прека“. Неке занате (дунђерски, угљарски, коларски и др.) раде печалбари, који се привремено баве у овим селима. Њих има из ново-ослобођених крајева као на пр. колара, угљара (Шопови) и др. Има их доста и из Македоније: од Прилепа, из Белице, а највише из Поречa: из села Крапе, Зрза, Риљева, Слепча, Костинца, Долмена и др. Они су већином стругари и дунђери, а лети жању и копају. На пролеће иду кући. Ковачки занат у многим селима раде Цигани. Осим тога по селима у свакој већој породици има појединаца, који за домаћу потребу раде само по неке послове на пр. дрводељске и др.; али је њима главно занимање земљорадња.

Становници у селима ове области чувају доста и *живину*[1]), коју продају у Београду („пилећари“), а у селима до Београда многи су и *млекаџије*. У селима поред Саве и Дунава неки се баве и о *риболову*. Највише хватају шаране, кечиге и сомчиће, које продају у Београду. У свакоме од тих села има по неколико њих, који су познати са тим занимањем, али је свима земљорадња главно занимање. Осим тога становници се у неким селима баве по мало и о *воћарству*. Ритопек је познат са својих трешања. Воће продају у Београду.

[1]) У тим селима поред кокошара, у којима се обично живина држи, употребљују се за то и ћилери, који у другим селима служе само за смештај домаћих ствари.

У свакоме селу има по 1—2 *механе*. Механџије су или досељеници из Македоније (од Кичева, из Маврова и других места, као у Болечу, Врчину, Сремчици и т.д). или овдашњи сељаци (као у Сланцима, Зуцу и др.). У појединим селима (Болечу, Јајинцу и др.), која су близу или на ударцу главних путева, што из Београда воде у унутрашњост Србије, механе су раније, док није било железнице, напредовале много више но данас.

У печалбу или у аргатовање не иду становници ових села никада ван ове области. Једино многи иду на рад у каменим мајданима, којих има у појединим селима околине Београда као у Реснику, Сланцима, Пиносави и др.

Раније су се становници ових села бавили и о *виноградарству*. Данас тога нема, јер је винограде уништила филоксера и место њих су свуда њиве, ма да називи тих места у многим селима опомињу на винову лозу као на пр. у Сланцима *Виногради* зове се коса с леве стране Сланачког Потока, где је раније било винограда, а сада су њиве. Осим тога становници данашњих села раније су се бавили и о *пчеларству* и др.

2. Типови села.

Села у околини Београда различног су типа и то: 1) *збијеног*, 2) *разређеног* и 3) *разбијеног — шумадијског* типа. У непосредној близини околине Београда према Колубари има села *разбијеног старовлашког* типа.

У села *збијенога* типа спадају сва она у непосредној близини Београда и то: Железник, Жарково, Бањица, Јајинце, Раковица, Миријево, Вишњица, Велико Село, Сланци, Велики и Мали Мокри Луг, Калуђерица, Винча, Болеч, Лештани, Ритопек[1]).

[1]) Види о томе и Др. J. Цвијића Антропогеографски проблеми Балканског Полуострва, LXXVII.

Свако се од тих села дели на мале или крајеве, који су растављени долином каквог потока, путем или њивама. Куће су у малама на растојању поглавито 5—60 корака. Местимице је растојање веће, што зависи од величине двора или воћњака, који су до куће. Обично су све куће дуж сеоских путева и сокака, који на њих излазе и тако поређане образују улице, које се где где у средини села секу под правим углом. Виђају се често и омање групе кућа, које су у средини збијеније, а около растуреније. Растојање од једне групе кућа до друге износи где где 100—200 м. Код свих су тих села, као и код осталих, куће у средини села збијеније, а по окрајцима су раздалеко једна од друге. Простор, на коме су куће сваког од тих села нарочито подунавских, мали је. Земљиште је около голо и обрађено. Та груписаност кућа с једне стране, а земље за обрађивање око кућа с друге стране чини, да свако од ових села има у целини изглед села збијеног типа, ма да нека нису потпуно збијена, а нека се опет у појединостима издвајају од осталих.

Села Јајинце, Бањица, Раковица, па и Миријево нису потпуно збијена. Куће су им по странама долина, те су доста раздалеко. Прва три спадају у ред најмањих села у околини Београда, а по постанку су најмлађа, још потпуно не нарасла.

Збијена села поред Дунава на пр. Вишњица јесу „на шор“. Куће су у малама збијене, али у шор и у сокаке поређане. Сокаци су доста узани и где где неправилни, а шор чини пут, који кроз село води. Растојање је кућа обично 5—50 корака и све су готово куће на шор извучене.

Села *разређеног* типа настају даље од села збијеног типа и чине прелаз ка селима разбијеног типа. То су: Кумодраж, Ресник, Пиносава, Бели Поток, Кне-

жевац, Рушањ, Сремчица, Остружница, Заклопача, Бегаљица[1]).

Свако се од њих дели на крајеве, који су растављени долином каквог потока, сеоским путем или обичним земљиштем. Кроз село воде широки сеоски путеви, дуж којих су куће са дворовима, ограђеним врљикама и пространим окућницама; због ових су куће раздалеко једна од друге и по 60—130 корака. Где где је расто јање између кућа веће, те су ова села у појединим деловима разбијеног типа. Збијеније су куће само по средини села, где ова имају изглед друмског села као на пр. средњи део села Белог Потока и др. У крајевима појединих села виђају се и групе кућа, које обично припадају једној породици. Сва су та села већег пространства но претходна. Око њих, а и у селу, има местимице шуме. Воћњаци су врло чести, те се где где од кућа виде само димњаци.

Села *разбијеног шумадијског* типа настају даље на југ од села разређеног типа. То су: Зуце, Рипањ, Врчин, а даље ван околине Београда према југу: Парцани, Мала Иванча, Дражањ, Мали Пожаревац, Поповић, Кораћица, Рогача, Дрлупа, Барајево, Лисовић и др.

Свако се од тих села дели на крајеве или џемате, који су већином раздалеко један од другог: растављa их долина, коса или обично земљиште. Куће су по благим и плећатим косама и раздалеко су једна од друге 150—200 корака или 2—5 мин. Али се ипак и код тих села опажа нека правилност: куће су врло често око главног сеоског пута, чешће и ближе једна другој. Због тога су нека од ових села друмска (на пр. велики део Рипња и др.), а таква ће у току времена бити сва остала села разбијеног као и она разређеног типа. Сва су она

[1]) Види о томе и Др. Ј. Цвијића Антропогеографски проблеми Балканског Полуострва, LXX.

у почетку била потпуно разбијена села, а сада су већ у појединим деловима друмска села.

У села *старовлашког разбијеног* типа спадају она села ван околине Београда, која су према Колубари, као: Дражевац, Баћевац, Вранић и др,

Та су села веома разбијена. Куће су им по брдима и њиховим странама. Свако је од њих подељено на крајеве или џемате, који су раздалеко један од другог: раздвајају их простране долине или побрђа и косе. Куће су у крајевима раздалеко једна од друге. Често су ближе куће два различна но једног истог села, што се опажа и код села разбијеног, шумадијског типа. Виђају се и мале групе од кућа, у којима су ове без реда растурене. У појединим деловима и ова села имају изглед друмског села.

Заселака нема уз села околине београдске, али у многим селима има породица (одељених задругара), које су се одселиле из села на своја имања и тамо живе стално. Сви се баве о земљорадњи, само је онима у Вишњици главно занимање баштованство.

У селима, која су у непосредној близини Београда нема крајева у смислу џемата (правих) т.ј. да су у једноме крају куће само једне исељене породице и да према томе сви становници једнога краја имају једно презиме. Таквих крајева има у неким селима разбијеног шумадијског типа, а врло често у селима разбијеног старовлашког типа.

Сва села у околини Београда према броју кућа спадају у села средње величине. Највеће је село Рипањ, а најмања су она по постанку најновија села у околини Београда: Раковица, Јајинце, Бањица и Мали Мокри Луг.

Задруга је раније било више, а сада их је мало, по 1—5 у појединим селима. Имају обично око 20 душа, ређе је већих.

Разноликост у типовима села, каква је у околини Београда, ретко се може видети у којој другој области Србије. Овде имамо збијена и разбијена села, као и варијетете обојих. И узроци, због којих се јављају такви типови села јесу разнолики. На први мах пада у очи распоред села по типу. Око самог Београда је најпре низ села збијенога, иза овог — разређеног, па разбијеног типа.

Земљиште, где су села збијенога типа, повољно је, да се тај тип села развије: заравњено је, голо и обрађено, као у опште равнице, где се само таква села јављају — село је, односно куће, на одређеном мањем простору, остало је земља за обрађивање. Уз то у тим селима има много становника пореклом из источних и југоисточних српских крајева, где се јављају села збијенога типа. У неким су селима (Велики и Мали Мокри Луг, Јајинце, Бањица, Раковица) становници искључиво из тих крајева, а у некима (у Вишњици) су у већини. Око њихових кућа су мале окућнице, где где их и нема, као што их нема и у крајевима, откуда су пореклом. Зграда је око куће мање и у опште нема оне удобности, која се виђа код досељеника из јужних, југозападних и западних српских крајева, што се одмах запажа, кад се из једног таквог села збијеног типа пређе у друго разређеног, а нарочито разбијеног типа. То је све од утицаја на тип села: куће су ближе једна другој и село је збијено. Осим тога ово су, као најближа Београду, и најнасељенија села у околини Београда, те и због тога најзбијенија.

Нека су од села ближе Дунаву „на шор“ као на пр. Вишњица. Тај се тип села јавља угледањем „из према“, а пренели су га и досељеници отуда, којих има највише у тим селима.

Земљиште, где су села разређеног и даље разбијеног типа, није толико заравњено, по њему је шуме

све више, што се иде даље од Торлака и Авале на југ, а нарочито у Посављу и према Колубари, где су и села најразбијенија. Поред тога та су села насељена поглавито досељеницима из јужних, југозападних и западних српских крајева. Тежња је тих становника, да групишу своја имања око куће у пространим окућницама, где су: воћњак (шљивак), забран, њива, башта, ливада и др То је главна привредна одлика тих становника и она чини, да су та села у опште разбијена. То се нарочито види у селима старовлашког разбијеног типа, где је до краја изведено груписање имања око кућа (види у Атласу књ. II распоред имања једне куће у Лисовићу). Због тих великих окућница сва та села захватају врло велики простор, нарочито села разбијеног шумадијског и разбијеног старовлашког типа. Осим тога сва су та села још и ненасељена, те је и то један од узрока, да су разбијена. Она од њих, која су више насељена, имају у појединим деловима изглед друмског села. Ту су куће дуж пута сеоскога и ближе једна другој.

3. Кућа.

Прве куће у селима околине Београда биле су *бусаре* и *лубњаче*. Бусаре су биле купастог облика и покривене бусењем, а лубњаче покривене лубом (од липе), а остало од брвана. Такве су куће биле у околини Београда, када су становници, за време познатих догађаја крајем XVIII и почетком XIX века, живели поглавито по збеговима. Данас их нема, али се свуда прича о тим „бурдељима“ [1]).

Доцније се постепено мењала грађа куће. Почеле су се градити куће *сламне*, *кровињаре*, *шиндралије* и *ћерамидне*. И данас се виђају по селима поједине зграде

[1]) У селу Реснику постоји и место, звано *Лубњача*, где је био збег и куће лубњаче, а по осталим селима зна се свако место, где су биле такве куће.

или куће сламне а и кровињаре. На кровињарама је на пр. у Остружници, где их има доста, рогоз набацан без икаква реда, а одозго су сибе. Шиндралије су почели становници градити, по причању, тек пре 80—90, а ћерамидне пре 50—60 година[1]).

Према садашњем кроју и грађи куће, као и зграда око ове, разликују се у селима околине Београда три различне врсте кућа: *моравска*, *шумадијска* и *пречанска* кућа.

Моравске су куће већином старије куће у селима, где их има. То су, како веле, куће „турскога кроја“. Све су увучене у двор, који је ограђен плотом или прошћем или тарабом. Саграђене су од плота или од ћерпича или од набоја. У хоризонталном пресеку су облика четвороугаоног. Делови су куће: соба, кујна, негде и собица, а готово свака кућа има трем или ајат. Покривене су поглавито ћерамидом ии мају кровове ниске, готово пљоснате. Имају обично двоја врата. Димњак је оплетен прућем, при дну је шири, и или је без крова или има мању настрешницу од ћерамиде. Негде је димњак сав од дасака. Прозори су или, као и стари пенџери, са капцима или су од стакла, највише их је по два са стране. Под је земљан. Данас моравских кућа има у неким селима ближе Београду (Раковици, Јајинцу, Бањици, Великом и Малом Мокром Лугу) као и у појединим подунавским селима (на пр. у Вишњици, Ритопеку, Великом Селу[2]) и т. д.), а виђају се где где и у осталим селима. Али све се те старе моравске куће поступно губе, у неким су селима, где их има, и напуштене: служе у место штале или чега другог.

Шумадијске су куће, као и моравске, старије куће у овим селима. Свака је од њих пола брвнара, пола од

[1]) У селима Сремчици и Бегаљици причају, да су пре 50 година саграђене прве ћерамидне куће.

[2]) Кућа старца Томе Јовановића, чији су преци досељени од Ниша, јесте права моравска кућа, какве се и данас виђају по ново-ослобођеним крајевима.

чатме, а облика дугуљаста. Има их и шиндралија т. ј. покривених шиндром од 10—15 катова. Врата су на кући двоја. Димњак је шиндран са капићем. Неке куће имају и баџе. Прозори су старински, са капцима. Под је земљан, у кући има таванице[1]). Тих кућа данас је мало, нарочито правих шумадијских кућа шиндралија, којих готово и нема у селима околине Београда. Види се обично по која зграда око куће шиндралија. Оне се губе као и старије моравске куће. По селима разређеног и разбијеног типа као и у некима од осталих очували су се и виде се често на кућама шумадијски димњаци са капићем. Има их често и на кућама, које по кроју и осталоме нису шумадијске: квадратасте, окречене и покривене црепом, али су и то старије куће.

Пречанских кућа има највише у селима ближе Дунаву и Сави, а има их и по осталим селима. То су новије, лепше куће, у неколико сличне варошким. Све су, како веле, „немачког кроја", јер је тај крој кућа пренет „из прека", а јављају се и утицајем из вароши. И међу тим кућама има старијих и новијих. Старије су ниске, од набоја, покривене ћерамидом, више дугуљасте, без стаклених прозора и зиданих димњака. Имају собу, собицу, кућу, трем и ћилерче (види сл. 1.). Новије су куће ближе улици, јер их као и „преко" извлаче на шор. Обично су квадратасте или правоугаоне. Све су окречене. Зидане су циглом или ћерпичом и више су но старије куће овога кроја. Покривене су обично црепом и кровови су доста високи. Врата имају једна. Дим-

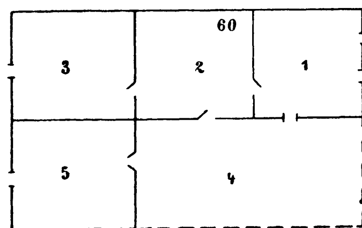

Бр. 1.

Старија пречанска кућа у селу Вишњици. Има ове делове: 1) собу, 2) кућу (кујну), 3) собицу, 4) трем, 5) ћилерче и 6) огњиште.

[1]) Опширније о шумадијској кући види: Др. J. Цвијића, Антропогеографски проблеми, CV—CX.

њаци су зидани и окречени као и у вароши. Прозори су стаклени и велики. Неке имају и трем, који је обзидан (до $^1/_3$), са стубовима а између ових су сводови.

Сличне новијим пречанским кућама јесу моравске и шумадијске куће, које су се измениле утицајем из вароши и „из прека", те спадају у ред новијих кућа у

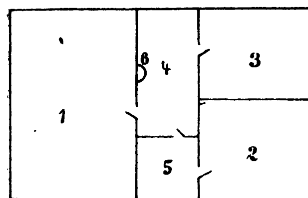

Бр. 2.

1. соба
2. собица
3. »
4. кућа (кујна)
5. трем
6. огњиште.

Остали су отвори врата, а прозори нису означени.

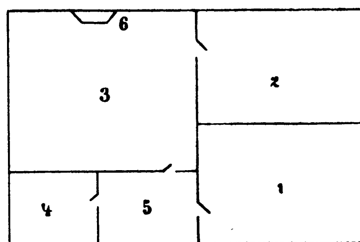

Бр. 3.

1. соба
2. »
3. кућа (кујна)
4. собица
5. трем
6. огњиште.

Остали су отвори врата, а прозори нису означени.

околини Београда. Оне су од чатме или ћерпича и ћерамидаре или црепом покривене, а са новијим, озиданим димњацима[1]). Врата имају једна, прозоре стаклене, а подови су циглани или земљани. Имају 1—2 или 3 собе, кујну и трем (види бр. 2. и 3.).

У опште по селима околине Београда, нарочито у онима у Подунављу, Посављу и ближе Београду, влада

[1]) У селу Малој Моштаници има на неким кућама димњака таквог облика, какав се не виђа ни у једноме од осталих села ове области. Такав је на пр. димњак на кући Радивоја Шарчевића, а саградио га мајстор Глиша Јовановић из Барича, који је старином од Битоља. Димњак је озидан од опека, неокречен, при основи широк а са осам отвора. Изгледа веома гломазан. Место тог димњака био је шумадијски димњак са капићем. У селу Баричу, веле, има више димњака таквог облика. У селу Малој Моштаници има кућа, чији су долапи у кући где је огњиште, у зиду, те је зид с тога истурен, и с поља изгледа као да је на томе месту какав прилепак кућни.

велика разноврсност у типу куће. Где где се у једној кући виде одлике моравске, шумадијске и пречанске куће.

Око кућа виђају се ове зграде: гостинска кућа, вајат, амбар, штала, кошара, пивница, качара, где где сушница, сувача, а осим њих постоје: хлебна пећ (вуруна), свињац — кочина, кокошар. Позната је улога свих тих зграда: гостинска соба — служи за госте, вајат — за становање појединих задругара или за смештај одела и др.; амбар — за смештај жита; кошара, као и штала — за затварање стоке (ситне и крупне); пивница — служи у место подрума; качара — за смештај каца; сушница — за сушење шљива; сувача — замењује воденицу и др.

Тих зграда има највише око кућа у селима разређеног и разбијеног типа. Неке су врло ретке на пр. сушница, па и качара, а и вајата је данас мање но раније[1]). У осталим селима мање их је. Шта више за неке од тих зграда (вајат, качару, сушницу и пивницу) и незнају многи становници у појединим селима блиским Београду на пр. у Раковици, Јајинцу, Бањици, Великом и Малом Мокром Лугу и у Вишњици[2]).

Окућница има око кућа поглавито шумадијских, а нарочито у селима разређеног и разбијеног типа, где су окућнице често и врло велике. У њима је груписано главно имање појединих сељака: њиве, забран, шљивак, ливаде и др.

Узрок разликама у грађи и у типу куће, као и у броју зграда око куће, биће свакако у различитом пореклу становништва села у околини Београда.

Становници у околним београдским селима, доселивши се у њих, градили су куће онакве, какве су

[1]) Богић за село Рушањ вели ово: „...поред сваке скоро куће има по једна или двије зграде, које зову вајати, али у њима слабо ноћују, него у кући по собама". Гласник, II, XIX, 225.

[2]) У селу Вишњици по причању неких нити је било нити знају, шта је вајат. Једино ако је вајата било код досељеника из јужних и југозападних крајева.

имали у местима, из којих су дошли. То се најбоље види по данашњим старијим кућама у тим селима. У селима збијеног типа има старијих кућа као у Морави, у источној и југоисточној Србији — у новоослобођеним крајевима и др., откуда је пореклом већи део становника тих села. У селима разређеног, као и у осталим селима разбијеног шумадијског и старовлашког типа, старије су куће као и зграде око ових праве шумадијске, јер је порекло тих становника из Шумадије или исто по пореклу са становништвом Шумадије. У селима поред Дунава и Саве и у осталима, где има досељеника и из српских земаља преко Саве и Дунава, има кућа истих као и „преко“.

Сада се старије моравске и шумадијске куће губе, место њих се јављају новије поглавито утицајем из вароши и „из прека“.

Да се дође до потпуне једноликости кућа у селима блиске околине београдске неће требати још много времена.

4. Станови.

У раније доба, када је паше у околини Београда било много више но данас, становници су се бавили о сточарству у већој мери. Ради тога су имали ван кућа станове и поред њих зграде, где им је стока боравила.

Данас станове и зграде за стоку имају ван кућа само становници у селима, која су даље од Београда, поглавито у селима разбијеног типа. У селима близу Београда управо их и нема, ма да се прича, да их је раније било[1]).

Станови су у опште лепе и доста велике зграде, које личе на кућу, и ако за њих постоји где где назив *колиба*. Саграђени су од плетера, а састоје се из два дела: собе и куће (види бр. 4.). Соба служи за преноћиште онога, који борави код стоке и на имању. У

[1]) У селу Лештанима до пре неколико година било је око 10 станова, растурених око села, а на местима: *Дрењаку*, *Великој Ливади* и *Шугавицу*;

кући је огњиште и над њим комин. Над кућом је као и над собом таван, на коме држе алат, зелен и остало. Зграда је окречена, покривена је црепом, а оџак је озидан — варошки.

За стоку постоји: кошара, пред којом је наслон — за овце, друга кошара („ар“) — за говеда, обоје пред станом (колибом), а има и „ара“ — за волове који је као сулдрама уз колибу саграђен (види број 4., део 3). Осим тога за стоку близу стана има и торова. Око стана су: воћњак; башта — ограђена, по њој саде лук, кромпире, бостан и др.; њиве и у близини паша за стоку.

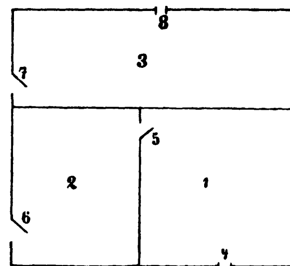

Бр. 4.

Колиба (стан) Исајловића на Дреновцу (Рипањ).

Делови стана:

1. соба
2. кућа (кујна)
3. ар
4. прозор
5. }
6. } врата
7. }
8. отвор за избацивање ђубрета.

У стану обично увек (и лети и зими) станује по један укућанин, а лети и станара, која музе стоку, сир сири и др. Неки овце зими чувају код стана, а лети код куће.

Данас је таквих станова све мање поглавито за то, што нема довољно паше и што су неки са кућама прешли на имања, где су им дотле били станови. Где их има одржавају се једино за то, што је атар појединих села велики (Бегаљица, Рипањ, Барајево и др.), те становници имају доста паше, а и растурена су им имања, те на њима граде станове.

Осим таквих има станова — колиба — и по баштама, које су ван села. Такве зграде ван кућа имају

зими 1897. год. нестало је и последњег стана тога села — сељани стоку држе код куће. У селу Реснику сви су раније имали станове, код којих је било станара; станови су били на месту, званом *Гај*, који је данас подељен на деонице, јер се намножило народа. Сада ово село има 3—4 стана.

на пр. неки становници села Вишњице (око 4). И то су лепе зградице, зидане, окречене и покривене црепом. Служе за склањање приликом кише и рђава времена, а у њима чувају и алат, којим се ради по баштама. У таквој згради станује по један укућанин само лети, док трају радови по баштама.

Таквих зграда има у Вишњици за то, што становници ван села имају простране баште, чега нема код осталих села. Неки су становници села Вишњице прешли и са кућама на баште, где су им биле зграде.

5. Имена.

Међу именима села, њихових крајева и географских објеката околине Београда могу се издвојити ове групе[1]).

1. Имена, која опомињу на становнике пре данашњих као: Куманово, како се раније по предању звало село Кумодраж — на *Кумане;* Маџарица, Маџарска Бара, Маџарски Град, маџарска гробља и др. — на *Маџаре;* Екмеклук, Булбулдере, Табориште, Јалија и др. — на *Турке;* Климента, село, које је постојало у почетку XIX века — на арнаутско племе *Клименте*[2]) и др.

2. Имена, која опомињу на *старија насеља друге врсте од данашњих и на друга културна стања.* Таква су: Градац, Градиште, Манастирска страна, Паланка, Чаршија, Манастирина, Црквине и др.

3. На *рударство* или на поједине *врсте руда* опомињу ова имена: Железник, Мајдан и др.

4. На *станове, појате, прњаворе* и т. д. опомињу имена: Старе Појате, Колибе, Кошаре, Становдина, Прњавор и др.

---

[1]) С обзиром на групе имена у Др. J. Цвијића Антропогеографски проблеми, CXLI—CLIV.

[2]) У доба аустријске окупације од 1718—1739. год. зна се, да се 600 породица Арнаута Климентина спремале да пређу у Србију и да се ставе под царску заштиту. Познато је и то, како су: „Арбанаси гонили у Србију стоку на пашу — и терали су је чак до близу Београда и Гроцке, а зато су држави плаћали порез такозвани „Arbanassenzehendt“. Глас Акад. Наука, LXIV, 57—58.

5. Имена, која опомињу на *поједине српске земље* или на становнике у њима: Сремчица, Бошњакова Ливада, Ерино Брдо и др.

6. На *раније* или *садашње занимање* становника опомињу ова имена: Калуђерица, Жежнице, Дуваниште, Коларница, Кречане, Ланиште, Угљара, Рајина Коларница, Гумниште и др.

7. По *разноврсним људским творевинама* постала су имена: Мостине, Дашчара, Звонара, Лубњаче, Стражара, Караула, Радионица и др.

8. Са *разним* су *предикатима* ова имена: Велико Село, Велики и Мали Мокри Луг, Дренов Луг, Врбин Поток, Доњи Луг, Мало Сланце, Мало Кијево, Казачке Врбе и др.

9. *Династичка* су *апелативна имена:* Царева Ћуприја, Царева Главица, Кнежевац, Деспотовац, Деспотовина, Деспотовица и др.

10. *Брааствена* су и *породична* ова имена: Поповић, Врановићи и др.

11. *Вегетацијска* су имена: Луг (Велики, Мали, Дренов и т. д.), Лозовик, Лозовичко Брдо, Конопљиште, Репиште и др.

12. Од *различитог шумског дрвећа* постала су ове имена: Лештани, Липак, Липар, Дрењак, Церје, Клење, Липовица, Грабље, Брестове Алуге, Буковица и др.

13. По *воћу* су постала имена: Вишњица, Орашје, Крушак, Ораси и др.

14. По *особинама воде* постала су ова имена: Бањица, Сланци, Бања, Бели Поток, Бела Вода, Бела Река, Барутљива Вода, Врућа Вода и др.

15. По *пластичним особинама земљишта* постала су имена: Провалија, Љута Страна, Рупчине, Пољане, Вис, Мали и Велики Камен, Чот, Долови и др.

16. По *животињама* постала су имена: Раковица (од рака како народ вели), Јелен, Курјаковац, Орловац, Соко и др.

17. *Промењена* су у току времена ова имена: Жарково Село у — Жарково, Ново Село у — Велико Село, Кијевица — Кијево, Вранићи — Вранић, Лисовићи — Лисовић, Моравци — Умка и др.

18. Не могу се груписати и изгледа да су *страна* ова имена: Рудманово, Макиш, Пиносава, Врчин, Зуце, Бодољин, Дрлупа, Шепшин и др.

6. Старине, ранија насеља и постанак данашњих села.

Старине. — Од живота у овој области пре садашњих насеља има остатака различите врсте. Најстарији су трагови из преисторијског времена као: црепови од судова, комадићи кремена (на *Кременитим Њивама)*, делови израђених камених алатки и др. у селу Барајеву[1]). Осим тога такви су трагови нађени у селу Стојнику[2]) и на другим местима.

Из познијег историјског времена зна се на пр. да је на Бањичком Брду било римско спалиште мртваца (из III века по хр.)[3]). Осим тога постоје умке[4]), римске опеке (цигле), остаци развалина градова, стари мостови, црквишта, окна рударска, згура и др.

Овде су од интереса селишта (стара и нова) и с њима у вези гробља (стара и нова).

Изузев село Ресник, Јајинце, Бањицу, Жарково, Кнежевац уза свако друго село у околини Београда постоји селиште, уз нека и по два. Нека су стара, а нека нова. На свима су селиштима данас њиве и ли-

[1]) Ј. М. Жујовић. Старинар, год. VI, 96. Види и Старинар, год. VII, 93.
[2]) Старинар за год. 1886, с. 55.
[3]) Старинар, год. VI, 86.
[4]) М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, 69.

ваде. Где су стара селишта становници, копајући и орући, наилазе на старе цигле, гвожђурине, ископавају главе (људске) и др. За нека се прича, како су на њима постојала села и то маџарска, само се за селиште у селу Вишњици каже, да је ту била варош са преко 70 касапница и да је у близини селишта био град Филипа Маџарина — где су сада развалине старога града. На новим селиштима нема никаквих особитих трагова, изузев где где остатака старих воћњака, који су подигнути, кад је село било на томе месту. Та селишта зову и *старо село*. За сва се прича, како су ту постојала нека данашња села и како су одатле помештена. Нека су од тих селишта постала свакако и тиме, што су ту били збегови, па од тога и заостало селиште, нарочито у селима, где их има више. Тих нових селишта има у: Малом Мокром Лугу, Винчи, Калуђерици, Лештанима, Кумодражи, Зуцу, Заклопачи, Бегаљици, Барајеву и др.

У појединим селима уз селишта постоје и гробља — стара и нова, у једном селу где где по 2—3 стара гробља. На старим гробљима, изузев какав обичан камен, нема никаквих особитих трагова. Прича се, да је на некима било и тесаних каменова, али је однето ради употребе (на пр. у Лисовићу, Сибници и др.). За сва та гробља народ искључиво каже, да су „маџарска“, доводећи их у везу са некадашњом владавином Мађара у овим крајевима. На новим гробљима (не данашња), која се тичу нових селишта, има гдегде (на пр. у Вишњици) старих крстача и са записима из најновијег времена (прва половина XIX века). У појединим селима су данашња гробља близу тих нових гробаља.

Ранија насеља и насељеност околине Београда. — Ближих одредаба о ранијим насељима и насељености околине Бе-

ограда данас нема[1]). Једино се за извесна времена може према историјским датима претпоставити гушћа или слабија насељеност ове области, а према помену појединих данашњих села у раније доба може се само видети, да су на тим местима и раније била насеља.

У средњем веку једино се за владе деспота Стефана Високог, када је Београд био престоница, може поуздано рећи, да је околина Београда била довољно насељена и да су насеља била напредна. Онда је деспот Стефан Високи — у почетку XV века — у непосредној близини Београда подигао манастир *Винчу* близу садашњег села Винче)[2]. Тај се манастир и место Винча помињу често у споменицима. Тако: 1577. год. помиње се „....близь реке великие Дунаи монастир глаголеми Винча....“[3]); 1581. год. „.... въ мѣстѣ Вин’чи; въ манастиру храм въвѣденїа близ Дунава“[4]); 1581. год. „....въ мѣсте глаголѥмем Вин’ча близь Дунава близ’ града Белиграда, въ нѥмже мнѡжство живеть Изсмаил’теи’“[5]); 1581. год. „....игумена Василїа Винач’каго и васего братства ѡ господи храм въвѣденїе прѣсветїе богородице, глаголѥми Винча, близь великаго града Белиграда въ нѥм’же множаство живеть Агарень“[6]); 1582. год. „....въ мѣстѣ рекомемь Винча, близь великїе реке Дунава....“[7]).

1) За нека стара насеља има традиција у народу. Тако се у многим селима околине Београда прича, како су *Кумодраж* и *Вишњица* најстарија од свих села, па и од самог Београда. Богић В. А. забележио је предање, да је у *Куманову*, како се раније звало данашње село Кумодраж, било 800 кућа и више лепих цркава, да је ту село било пре но град у Београду и да су људи одатле ишли и зидали град. Гласник Срп. Уч. Др., књ. II, св. XIX, 180. У селу Винчи постоји предање, како су некадашњи становници тога села и Ритопека учествовали у косовској битци и како их је „цар“ Лазар благословио. Слично предање постоји и за становнике некадашњег села, које је постојало на месту садашње Раковице.

2) Руварац Иларион, Старинар за 1887. год. с. 33—40.

3) Стојановић Љ. Стари Српски Записи и Натписи. I, 224.

4) Ibid. с. 230.

5) Ibid. с. 230.

6) Ibid. с. 230.

7) Ibid. с. 232.

После смрти деспота Стефана Високог, када Мађари, па за тим Турци завладаше Београдом, насељеност је у околини београдској свакако много опала. Турци су, завладавши Београдом (1521), „дигли Србе Београђане и населили их на Босфору, у село, које се и данас зове Београд“[1]). Како је онда било у околини Београда довољно је поменути судбину манастира Винче, који је три пута рушен и обнављан: 1459. год., када су Турци ушли у Смедерево, манастир је био порушен и запустио; за време патријарха Макарија (1557—1573) понова подигнут; после 1611. год. опет опусти, али у скоро би обновљен као Нова Винча; 1683—1699. год. и трећи пут опусти, али би ипак обновљен 1728—29; и 1740. год. би сасвим разорен[2]).

Авала је за време Турака била право гнездо разбојника. Одатле су они управљали свом околином Београда, која је била у многоме опустошена. Већ око 1550. год. у околини београдској није било никаквих села[3]), свакако у непосредној близини Београда до Авале[4]).

Доцније у другој половини XVII века један од путника по народности Рус помиње (1672—1686. год.) у околини Београда два хришћанска села: *Жарково* и *Репиште*[5]). 1692. год. P. Coronelli (у Corso Geographico) помиње југоисточно од Београда на Дунаву Вишњицу са 800 кућа: Visgnizza 800 case. О другим селима у околини Београда из тог времена нема помена. На ондашњим плановима Београда и околине нису означена никаква насеља. На једном таквом плану[6]) од 1696 год. од Београда у правцу према Подунављу означена је само

[1]) М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, с. 9.

[2]) Руварац Иларион. Старинар за 1887. г., с. 33—40.

[3]) Jireček, Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel, 124. — Карић, Србија, 679.

[4]) Што и Карић В. запажа, Београд и околина, Отаџбина, свеска 67, с. 351.

[5]) Ст. Новаковић, Годишњица Чупићева, XVII, 110.

[6]) Belgrad schloss, welches von Carnaro anno 1696 erbauert worden.

шума. И што је било становништва у околини Београда, морало се непрестано кретати. Познато је на пр., кад су Аустријанци 1688. године заузели Београд, да су Срби пристајали као борци уз аустријску војску, а оне, који нису били способни за ратну службу, пребацивао је маркграф Лудвик Баденски „преко“, „те с њима, како он каже, насељавао Славонију, која је и тако била опустила“[1]).

Тек доцније из времена аустријске окупације од 1718—1739. год. позната је у главноме насељеност околине Београда, јер се поред осталога зна и за многа ондашња насеља. Због ранијих ратова као и оних у почетку XVIII века, после којих Аустријанци заузеше Србију, у овој стање бејаше веома жалосно. Једно одељење аустријске војске, које се зими 1717. год. кренуло долином Мораве, вратило се без успеха, поглавито због „немогућности, да се војска профијантира“, јер: „Бедни становници, на које се наилазило, драговољно су давали, што су могли, али сами нису скоро ништа имали, јер су све Турци разнели“[2]). Тако је било и по осталим крајевима Србије. „У пограничним окрузима, кроз које је Најперг (царски комесар) прошао, забележио је 415 насељених и 342 пуста места — на сваких 6 насељених долазило је 5 пустих“[3]). Да је у том погледу околина Београда најгоре стајала са свим је појмљиво, када се узму у обзир силне војске, које падаху под бедеме београдског града и том приликом опустошаваху околину.

Још средином Јуна 1717., када је принц Јевђеније Савојски прешао Дунав и приблизио се Београду, при-

---

[1]) Одломци из историје Београда. Годишњица Чупићева, VI, 172.

[2]) Др. Драг. М. Павловић, Финансије и привреда.... Глас Академије Наука, LXIV, 1.

[3]) Ibid. с. 4. — Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717—1739. Von Official Langer. Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs. Neue Folge. III. Band. Wien 1888. S. 193: „Auf je 6 bewohnte Orte entfielen also 5 unbewohnte, und auf jede noch bewohnte Ortschaft durchschnichtlich kaum 6 Bewohner d. h. Familien“.

купили су се „Срби из околине Београда, као и они из Београда, које су Турци, сумњајући у њих.... отерали из Београда“[1]) и ставили се под његову заштиту. Овај их је населио на острво Циганлију на Сави, где је већ било селанце[2]). Доцније у току даље опсаде и ада Циганлија „почела је да улази у комбинацију за војена предузећа, те су зато сад, они Срби Београђани, што су ту били настањени, добили заповест да се селе у Петроварадин и одма су тамо и отишли“[3]).

По заузећу Београда и Србије 1717. год. први покушај од стране Аустрије, да се Србија насели, тицао се околине Београда, по којој је било пустих српских села. Нови досељеници били су Немци, позвати из Немачке преко нарочитих агената. Ови су им објавили све олакшице, које су давате досељеницима: имали су да заузму празна српска села у околини Београда, свакој је породици давато 24 плуга земље, 6 плугова ливаде, потребна паша за стоку, по један виноград, право да бесплатно секу дрва за огрев и грађу и др.[4]) Најпре је дошло 9 породица из Вормса и Шпајера, а одмах за њима из истих крајева доселило се 28 породица и њима је било уступљено празно српско село Остружница[5]).

---

1) Годишњица Чупићева, VII, 264.

2) Ibid.

3) Ibid. с. 270.

4) Глас Академије Наука, LIXV, 6–7. — У III. Band. Serbien unter, der kaiselichen Regierung 1717—1739, von Official Langer, а на стр. 203. стоји како је Немцима, досељеницима допуштено: „Einräumung einiger öder und unbewohnter Dörfer bei Belgrad und zwar tunlichst solcher, wo sich noch kéine Raizen niedergelassen hatten.“ Тиме се у неколико доказује и ово. Сва су села у околини Београда била већином опустила. Кад је настао мир после 1717 г. почели су их заузимати Срби, јамачно они, који су дотле у њима живели, а за време рата били по збеговима или „преко“. Њих свакако није било много. Немци су поред осталих имали да населе поглавито незаузета — пуста — села у околини Београда.

5) Глас Академије Наука, LXIV, 7. — Онда су аустријски „камерални чиновници“ предлагали, да се Остружница прозове *Karlsdorf,* али „дворско камерално веће није усвојило, већ оставило на вољу самим становницима“. Глас LXIV, 7.

По томе се из истих крајева јавило преко 500 породица, да се доселе у Србију[1]).

Осим Остружнице немачка су села у околини Београда била и ова: *Авала*, *Сланци*, *Остербах* (сигурно Остружница, јер се под својим старим именом више не помиње), *Карлстал*, *Миријево* (Marievo)[2]).

Ван Београда и околине немачких је досељеника било и у: Смедереву, Јагодини, Руднику и у Гроцкој[3]). Дубље у унутрашњости Србије није их било, јер су им допуштали да се насељавају „само у околину Београда и у крајевима поред Саве и Дунава, где је плодна земља за обделавање, и одакле би се, у случају преврата и опасности од непријатеља, лако могли склонити“[4]). Досељеници по селима нису били рђав ред људи (било је сиротнијих са имањем од 100 фор., и имућних са имањеи од 1000 фор.), који напушта своју отаџбину, али је по варошима „било свакојака света, из свију крајева Немачке“[5]).

Из тога се времена (друга деценија XVIII века и доба аустријске окупације од 1718—1739. год.) помињу у околини Београда и многа друга села, од којих нека и данас постоје. То су. *Винча* — помиње се као: Wuntsch[6]), Winza[7]), Winitz[8]), Vinza[9]), Vinze[10]), Winoz[11]); *Виш-*

---

[1]) Глас Академије, LXIV, 7—8.
[2]) Глас Академије, LXIV, 8.
[3]) Глас Академије, LXIV, 8.
[4]) Глас Академије, LIV, 9.
[5]) Ibid. 12—13.
[6]) 1717. год. за време рата између Немаца и Турака помиње се, како су се неке ратне лађе зауставиле према селу Wuntsch (Винчи), где је доцније намештен мост. Годишњица Чупићева, VII, 256.
[7]) Delineatio agminis Caesarei Petovia Belgradum.... a 9 ad 16 diem Jynii 1717. Под истим је именом означена Винча као насеље и на плану: Nieuwe en Accurate Caart van de Omleggende Lande van Belgrado.... A° 1717. год. и на другима од 1717. и позније. Види колекције карата о Београду у краљевско-српској дворској библиотеци.
[8]) Означено са 12 кућа. Plan oder Grund-Riss der Festung Belgrad, mit allen ihren Aussenwerken..... Leipzig 1717. В. колекције карата о Београду у крањ. срп. двор. библиотеци.
[9]) Carte von dem Königreich Servien. Tafel I a. Та је карта уз рад: Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717—1739. Band III.
[10]) Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717—1739. Band III, 246.
[11]) Accurater Grundriss der Vestung Belgrad..... Wolff in Augsburg. Тај је план или из доба 1717—1739 или из друге половине XVIII в.

њица — Wischnitza[1]), Wischniza[2]), Vizniza[3]), Visnitza[4]), Wiczniza[5]), Wisnitza[6]), Vitznisa[7]); *Миријево* — Mirievo[8]), Miliewo[9]), Miliewo[10]), Miliero[11]), Miliwo[12]), Miliaro[13]), Mirova[14]), Mirivo[15]), Maria-Nebel[16]), Mierova[17]); *Кумодраж* — Kumodrasch[18]), Kumotrosche[19]); *Сланци* — Stancze[20]), Slanze[21]),

[1]) Plan der Schlacht bey Belgrad am 10 August 1717. — Kriegskarte bey der Stadt und Hauptfestung Belrgrad..... Will in Augsburg (од?). В. колекције карата о Београду у краљ. срп. двор. библиотеци.

[2]) Accurater Grundriss der Vestung Belgrad..... Verlag von Jeremias Wolff in Augsburg (од?). Ту је Вишњица означена са 14 кућа.

[3]) Plan de la glorieuse bataille donnée le 16 Août, 1717. Proche de Belgrade.... В. колекције карата о Београду у краље. срп. двор. библиотеци.

[4]) Nieuwe en Accurate Caart van de omleggende Lande van Belgrado.... A⁰ 1717. March der kayserlichen Armee von Futok bis Belgrad Anno 1717. и на другим плановима од 1717. В. колекције карата о Београду из краљ. срп. дворске билиотеке.

[5]) Grundriss von der Stadt und Vestung Belgrad in Servien..... 1717.

[6]) Plan oder Grund-Riss der Festung Belgrad... Leipzig 1717. и на другима од 1717. год.

[7]) Nieuur Accurate Kaart van de Marse der Keyserlyke Armee..... 19 Jyny Anno 1717.

[8]) Plan der Schlacht bey Belgrad am 10 August 1717.

[9]) Delineatio agminis Caesarei Petovia Belgradum..... a 9 ad 16 diem Jynii 1717.

[10]) Nieuwe en Accurate Caart van de omleggende Lande van Belgrado.... A⁰ 1717. И на другом плану Београда од »van den 9 tot den 19 Jyny Anno 1717«.

[11]) Plan oder Grund-Riss der Festung Belgrad.... Leipzig 1717.

[12]) Afbeelding van de Belegering der Stad Belgrado.... 1717.

[13]) Accurater Grnndriss der Vestuug Belgrad.... Verlag von Jeremias Wolf in Augsburg (од?).

[14]) Kriegskarte bey der Stadt und Hauptfestung Belgrad.... Will in Augsburg (од?). — Ab Aloysio Ferd. Com. Marsili: Danubius Pannonico Mysicus. MDCC XXVI. Tab. 14., Tom I.

[15]) Carte von dem Königreich Servien. Tafel I a. Уз рад Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717—1739. Band III.

[16]) Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717—1739. Band III, 246.

[17]) Ibid.

[18]) Plan der Schlacht bey Belgrad am 10 August 1717. В. колекције карата о Београду у краљ. срп. двор. библиотеци. — Serbien unter der kaiserlichen.... Band III, 246.

[19]) Carte von dem Königreich Servien. Tafel I a.

[20]) Plan der Schlacht bey Belgrad am 10 August 1717.

[21]) Carte von dem Königreich Servien. Tafel I a.

Репиште — Rebitsch[1]), Repistie[2]); *Железник* — Schelesnick[3]), Schelenitz[4]); *Ресник* — Rosnick[5]), Resnik[6]); *Сремчица* — Srimstiza[7]), *Рушањ* — Ruschonie[8]), Reschneeli)[9]; *Бели Поток* — Pelli Potack[10]); *Пиносава* — Pinossova[11]), Binoschova[12]); *Рипањ* — Ribna[13]); *Врчин* — Vrozi[14]), Wertschan[15]); *Зуце* — Sütze[16]); Bigaliza — *Бегаљица*[17]); *Ритопек* — Ridopeck[18]), Riedebeck[19]), *Бањица* — Banze)[20]; *Раковица* — Rakowiz[21]), Rakowiza[22]), Racovilz[23]); *Топчидер* — Tupschiz[24]); *Болеч* — „на Болечѹ“[25]); *Велико Село*

---

1) Carte von dem Köuigreich Servien. Tafel I a.

2) Serbien unter der..... Band III, 246.

3) Carte von dem Königreich Servien. Tafel I a.

4) Kriegskarte bey der Stadt und Hauptfestung Belgrad...... Will in Augsburg.

5) Carte von dem Königaeich Servien. Tafel I a.

6) Serbien unter der..... Band III, 246.

7) Carte von dem Königreich Servien. Tafel I a.

8) Ibid.

9) Kriegskarte bey der Stadt und Hauptfestung Belgrad..... Will in Augsburg.

10) Carte von dem Königreich Servien. Tafel I a.

11) Ibid.

12) Kriegskarte bey der Stadt und Hauptfestung Belgrad..... Will in Augsburg.

13) Carte von dem Königreich Servien. Tafel I a.

14) Ibid.

15) Kriegskarte bey der Stadt und Hauptfestung Belgrad..... Will in Augsburg.

16) Carte von dem Königreich Servien. Tafel I a.

17) Ibid.

18) Ibid.

19) Kriegskarte bey der Stadt und Hauptfestung Belgrad.... Will in Augsburg. Није назначено из кога је времена тај план Београда, али изгледа, да је из XVIII века и то можда из доба 1718—1739 или доцније, не раније, јер су на њему означена нека села (Mallo Sello, Vel. Sello и др.) која се раније не помињу.

20) Carte von dem Königreich Servien. Tafel I a.

21) Ibid.

22) Serbien unter der..... Band. III, 246.

23) Kriegskarte bey der Stadt und Hauptfestung Belgrad..... Will in Augsburg.

24) Carte von dem Königreich Servien. Tafel I a.

25) 1738. г. помиње се: „... и бише се цѣль дѣнь на Болечѹ...“ Стојановић Љ., Летописи и Родослови с. 136.

(?) — Vell. Sello[1]; *Мислођин* — Muslien[2], Mislogin[3]. Осим тих села на картама из тог времена означена су и нека друга насеља, о којима се данас не зна ништа, као: *Toglen* — између Сланаца и Вишњице[4]; *Cogin* S. — између Бањице и Раковице[5]; *Paschinorsatz* — близу Рипња[6]; Molon[7]; Saslet или Saflet[8]; Sasleu[9]; Saflet[10]; Stan[11] (Сланци?); Mallo sello[12], (Мало Сланце?); Gruversdorf[13] — означено близу Миријева, а према Београду.

Ништа се ближе не зна о тим селима. Да су нека од њих постојала крајем XVII и у почетку XVIII века види се из извештаја егзарха Максима Ратковића од 1733. год. Он помиње села: *Вишњицу*, *Железник*, за тим *Враник*, *Дражевац* и *Сибницу* и говори о мештанима — Србима, који су живели у тим селима крајем XVII и у почетку XVIII века[14]. Али изгледа, да су већина од тих села постојала у почетку XVIII

---

[1]) Kriegskarte bey der Stadt und Hauptfestung Belgrad...... Will in Augsburg.

[2]) Carte von dem Königreich Servien. Tafel I a. Означено као село насељено јужно од Рушња и Авале.

[3]) Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717—1739. Band III, 246.

[4]) Carte von dem Königreich Servien. Tafel I a.

[5]) Carte von dem Königreich Servien. Tafel I a.

[6]) Ibid. Означено као насељено село између Muslien и Ribna.

[7]) Delineatio agminis Caesarei Petovia Belgradum.... a 9 ad 16 diem Jynii 1717. Nieuwe en Accurate Caart van de omleggende Lande van Belgrado... A° 1717. — Nieuwe Accurate Kaart.... van den 9 tot den 19 Jyny Anno 1717. В. колекције карата о Београду у крањ. срп. двор. библиотеци.

[8]) Ibid.

[9]) Plan oder Grund-Riss der Festung Belgrad.... Leipzig 1717. — Accurater Grund-Riss der Vestung Belgrad.... Wolff in Augsburg (од ?). Означено са 14. к.

[10]) Nieuwe Accurate Kaart van de Marse..... van den 9 tot den 19 Jyny anno 1717. — Nieuwe en Accurate Caart van de omleggende Lande van Belgrado.... A° 1717.

[11]) Plan oder Grund-Riss der Festung Belgrad... Leipzig 1717. — Accurater Grundriss der Vestung Belgrad..... Wolff in Augsburg (од?). Означено са 9 кућа.

[12]) Kriegskarte bey der Stadt und Hauptfestung Belgrad...... Will in Augsburg.

[13]) Ibid.

[14]) Гласник Српског Ученог Друштва, 56, с. 261.

века и у доба од 1718—1739. год. Судећи према стању, какво је било у свој Србији 1718—1739, може се ипак рећи да околина Београда није стајала како треба у погледу насеља, нарочито српских. Покушај од стране Аустрије, да се насели Србија односно околина Београда, изведен је само у толико, што су досељени Немци, као што је већ поменуто. О каквом нарочитом досељавању Срба нема ни помена. Међу тим познато је, да су баш за време аустријске окупације (1718—1739), Срби из Србије бежали у Турску[1]) те су често и читава села на тај начин остајала пуста[2]). Томе су узрок биле: „велике дације, несразмерне према економској моћи земље, милитарне егзекуције и суровост државних органа“[3]).

Из тога се времена помиње покушај, који се тицао груписања села. 1721. год. било је наређено, да се *групишу села*[4]) и због тога, као и због укинућа хајдучије[5]), из сваког је села био позват по један имућан човек (из мањег) или по два (из већег села)[6]). Како се свршио тај покушај груписања села, није познато, али има и до данас традиција, које опомињу на то. Када је у селу Дрлупи (срез космајски) био кнез Милован (из данашње породице Матића), нареди му, веле, ћесар, да „збија

[1]) Др. Драг. Павловић вели: „. . . . и видимо необичан факт — Срби из Србије беже у Турску. »Дезертирање« појединаца и читавих села није необична појава«. Финансије и привреда за време аустријске владавине у Србији (1718 — 1739). Глас LXIV, 61,62.

[2]) Мишљеновац (градиштански округ), Мустапић (градиштански округ). Вукомирица (јадарски округ), Стубаја, Рожна, Дервент, Кнић, Коначани и Преточани (округ крагујевачки), Глас LXIV, 64.

[3]) Глас LXIV, 61.

[4]) Глас LXIV, 36.

[5]) У то доба било је по селима нарочитог реда људи — хајдука, који су чували границу и јавну безбедност у земљи. 1721. год. покушај је био да се угуши та хајдучија и зато је било забрањено ношење оружја — изузев пандуре и званичне служитеље. 1728. год. обраћена је пажња чиновницима у земљи: „да хајдуци обделавају земљу, да не допусте да урасте у корову, да се не мешају у туђа имања, да оставе турску ношњу и узму националну. , , .“ Глас LXIV, 35,36

[6]) Глас LXIV, 36.

села у шорове“. Он сазва скупштину у село Врбицу и сви се томе успротиве. Милован није смео то јавити ћесару, али му један од познатих сељака („херцег Степан“ из старе породице Сирковића у овоме селу) рече, да ће он писмо однети ћесару, само да Милован удари своју бурму на писмо. Милован то учини, али „херцег Степан“ стави у писму, да „народ хоће, али Милован не да“. С тога ухвате Милована у Београду, куда се из села склонио, и тамо за тим умро)[1]. По том из Београда пошљу „две катане“ у село, али сељаци једног убију, те ћесар пође с војском на село (Дрлупу) и расели га.

Какво је стање насеља било после 1739. год., када је Београд пао у турске руке, не зна се готово ништа. Једино се као поуздано може претпоставити, да су онда досељеници из Немачке — напустили околину Београда.

1768. год. 12. Фебруара помиње се Остружница: „.. и преидоше Саку реку више Шстружнице....“[2]).

За време Кочине Крајине 1789. год., када Аустријанци понова заузеше Београд, помињу се у околини Београда: *Вишњица* — Wischnitza[3]), *Гроцка* — Krotzka[4]), *Авала* — Avalas[5]), *Bogna*[6]) (?), *Железник* — Селесник[7]). 1792. год. понова Турци завладаше Београдом и у то доба, судећи по народноме предању, може се рећи, да су постојала сва данашња села у околини Београда, изузев неколико новијих која су постала у почетку XIX века.

---

1) Причају, да су га уморили, стежући му главу кајишима, док му очи нису испале.

2) Љ. Стојановић, Српски Летописи и Родослови, с. 142.

3) Accurater Entwurff der Gegend Belgrad.... 1789 den 12 September.

4) Ibid.

5) Ibid.

6) Ibid. Данас испод села Бањице постоји место *Бања*, где су ливаде за 60 коса. Богићу су причали, да су ту некад биле бање, купатила. Гласник II, XIX, 99. На једној руској карти, која је изгледа, из II деценије XIX в., стоји *Бане*. Јамачно се све то тиче *Бање*, после које је основано село Бањица, које је по њој прозвато.

7) 1788. год. Летопис Српске Матице за 1844. год. с. 36.

За време првог устанка под Карађорђем такође су постојала сва та села, али после несрећне 1813. год. у околини Београда за неко време није било никаквог насеља, сва су села била пуста, јер је сав народ пребегао „преко“[1]). Та бежанија од 1813. год. чини прекид у животу данашњих села околине београдске. За кратко време после те бежаније становници су се понова вратили из бегства и онда су при повратку многа села помештена. Многи су онда и заостали у српским земљама преко Саве и Дунава[2]), али су се неки од њих вратили за време другог устанка под кнезом Милошем Обреновићем

На једној руској карти Балканског Полуострва (Карта Европейской Турцiи, Масштабъ 10 вёрстъ въ дюмѣ — од ?), која је изгледа из времена после првога устанка означена су ова места у околини Београда: *Топчидер* — Топчидеръ (доцније расељено), *Бањица* — Бане, *Јајинце* — Янинци; *Раковица, Пиносава* — Попосава, *Кумодраж* — Кумода; — *Степашиновацъ*; *Рипањ* — Ринанъ; *Кнежевац* — Кнежевацъ; *Жарково*; *Прнадоцъ* (Прњавор ?), *Железник* — Желѣзникъ; *Ресник* — Ресникъ; *Гунцати* — Гунчацъ; *Рушањ* — Рукшнъ; *Сремчица*; *Остружница* — Остружница; *Мокри Луг* — Мокрилугъ; *Климента*; *Бели Поток* — Билый потокъ; *Зуце* — Зуне; *Заклопача*; *Врчин* — Врчинъ; *Лештани* — Лешане; *Вишњица* — Виш-

[1])Па и: „Београд је онда остао пуст, и три дана само је људи Наста ходао по улицама, па се тек онда бесни Куршид-паша решио да главни град Србије заузме тако без пушке и без мушке главе“. М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, с. 15.

[2]) Међу белешкама ондашњег митрополита Стратимировића, нађена је једна, из које се види, да је тада — за време бежаније 1813. год. — из Србије превезено преко Саве 61.000 људи, а доцније се у Србију вратило 57.000. М. Ђ. Милићевић, Поменик, 523. Уз то М. Ђ. Милићевић помиње и ово: „Године 1813, септембра 22, Вићентија Петровића видимо на Шапцу, где заједно са кнезом Симом, Луком Лазаревићем, протом Матејом Ненадовићем и Милошем Обреновићем, моли Митрополита Стратимировића за лађе, које би превозиле народ преко Саве у Срем испред турске најезде“. Поменик, 523.

ница; *Велико Село*; *Сланци*; *Винча*; *Болеч* — Болечъ и Г. Болечъ; *Ритопек* — Ратопецъ; *Гроцка*.

У то доба, управо у првој половини XIX века, постојала су нека села у околини Београда, којих данас нема. То су: *Климента* или *Климен Ћој*[1]); *Камен* или *Маала од Камена*[2]); *Липа* (Мезграја) или *Мало Липе* или *Липе*[3]); *Прњавор Манастирски*[4]); *Башче*[5]); *Мегаре*[6]); *Рватско Село*[7]); *Дољани*[8]); *Частерно*[9]) и др.

---

[1]) 1818. год. помиње се село Климен Ћој у кнежини Живковој (београдска нахија) са 32 дана и 63 орача, а 1819. год. село Климента са 31 ожењеном главом. М. Петровића, Финансије и установе обновљене Србије до 1842. год., II, 481, 516. Исто је село „Климента“ означено и на карти „Европейской Турціи Масштабъ 10 верстъ въ дюймѣ“ (од?). Помиње се и 1822. год. као село у грочанској нахији. Вук Караџић, Даница за 1827. год., 70.

[2]) 1818. год. помиње се Маала од Камена у кнежини Станковића (у којој су и села Железник, Жарково, Сремчица и др.) са 11 домова и 18 арача, а 1822. год. село Камен са 16 кућа. М Петровић, финансије и установе обновљене Србије до 1842. год., II, 478, 558. — Близу села Ресника код данашње железничке станице, где су сада ливаде, постоји место т. зв. Камен. То је веле име од старине, а и данас стоји на том месту велики камен као плас. За то место обично кажу: „Био сам код Камена, под Каменом“ и др. 1822. помиње Вук Караџић село Камен у „наији биоградској“. Даница за 1827. год. 58.

[3]) 1818. год. помиње се Липа (Мезграја) у кнежини Живковој (где је Заклопача, Бегаљица и др.), са 2 дома и 8 арача; 1819. год. помиње се Мало Липе у кнежини Живковој са 4 ожењене главе; и 1822. год. помиње се као Липе са 4 куће. М. Петровић, Финансије и установе обновљене Србије до 1842. год. II, 480, 516, 560.—1822. год. помиње се *Липе* као село у грочанској нахији. Вук Караџић. Даница за 1827. год. 69.

[4]) 1822. год. помиње се Прњавор Манастирски са 7 кућа. М. Петровић, Финансије и установе обновљене Србије до 1842. год., II, 561. Данас постоји као село Раковица. И Вук Караџић помиње Прњавор Рак., Даница за 1827. годину, 70.

[5]) Село у грочанској нахији, помиње се 1822. год. Вук Караџић. Даница за 1827. год., 70.

[6]) Помиње се 1822. год. као село грочанске нахије. Вук Караџић, Даница за 1827. год. 69—70. Богићу В. А. причали су, да се данашњи Топчидер звао *Мангаре*, па од времена, када су топџије Марашли-Али-паше пасле овуда коње, остало је име Топчидер. Гласник Срп. Уч. Др. књ. II, св. XIX, 243.

[7]) Постојало је, како веле, до села Рипња под Авалом, где данас живе Арнаутовићи. Ти су „Рвати“ били заузели и оградили шуму Карагачу, која је била својина становника села Врчина. С тога Врчинци запале ту ограду и туже „Рвате“ кнезу Милошу, који становницима Врчина поврати шуму, а ове расели у околна села: Рипањ, Кумодраж, Парцане и др. Неке од тих Хрвата зову и „Карагачани“ — по шуми Карагачи. То се село онда свакак о рачунало у Рипањ и носило то име. — И у атару села Жаркова постоји *Арватско Село*, где су сада њиве и виногради. Богић В. А. вели: „Знају људи, кад су се ту били населили неки Хрвати, па су кренути, јер није могло ту да буде село. И од онда се тако прозвало“. Гласник Срп. Уч. Др. II, XIX, 97.

[8]) Постојало је „између Велике Моштанице, Сремчице и Мељака у београдском округу, па је расељено. Оно место, где је оно било и сад се зове Дољани“. М. Ђ. Милићевић, Поменик, 143. Одатле је био родом Аћим Дољанац, познат из првог устанка; из Дољана је прешао у Остружницу, где се насели и прозове Дољанац. Поменик, 143.

[9]) Помиње се 1818. год у кнежини Станковића уз Дражевац; оба села (Частерно и Дражевац) са 32 дома и 84 арача. М. Петровић Финансије..., II, 478.

Постанак данашњих села. — Према времену постанка данашња се села могу поделити у две групе: *стара* и *нова* села. Нова су села у непосредној близини Београда и то: Бањица, Јајинце, Раковица, Мокри Луг (Велики и Мали), а сва су остала старија села, већа од првих и поглавито су даље од Београда.

Време постанка старих села са данашњим становништвом не може се поуздано одредити, и ако се многа од њих и раније помињу, поглавито у XVIII веку. У многима од тих села има старих породица — старинаца — за чије се порекло не зна. Таквих породица има око 95. Али, судећи по неким знацима и предањима о старинцима, а с обзиром на прошлост околине Београда изгледа, да су готово све те породице најстарији досељеници у данашњим селима и то поглавито из Шумадије и јужних и југозападних српских крајева[1]). Доба, када су се оне доселиле, изгледа, да није било пре XVII века. Што се данас не зна о њихову порекл у јамачно да су биле узрок „бежаније“ (нарочито последња од 1813. године), којих је било често[2]) у околини Београда и које су свакако збрисале традиције о пореклу тих старих породица. Због тога се време њихова доласка, а с тим и постанак старих села са данашњим становништвом, може одредити само приближно. Кад се узме у обзир помен ових села у раније доба,

---

[1]) У селу Остружници веле, да су старе породице пореклом „Шумадинци“, што је са свим вероватно, јер је ово село у доба аустријске окупације 1718—1739. г. било насељено Немцима. У Вишњици причају, да су старинци говорили правилно „шумадиски“, јер је сада због многих досељеника из српских југоисточних крајева њихов говор претрпео измене. У старим селима (Рушањ, Ресник и др.), где је познато порекло већине старих породица, ове су из јужних српских крајева.

[2]) Зна се на пр. да се народ склањао у збегове и за време Вучићеве буне. О томе је М. Ђ. Милићевић забележио ово: „Кад оно Вучић, 1842., идући с војском од Крагујевца к Београду, удари на Рипањ, сељаци, поплашивши се, да војска не зађе пленити, оставе село и разбегну се у збегове, понесавши што је ко боље имао. Рипањци Брђани склонише се у три збега: у дућевачким виноградима, у Жутом Потоку и у Батишини“. Јован Ђак, с. 119.

старинци у њима, а судећи и по прошлости околине Београда, као и по многим селиштима и у опште по несталности насеља околине београдске, изгледа, да сва та села са данашњим становништвом нису старија од XVII века, а нека (Остружница, Миријево, Сланци, ако су била насељена искључиво Немцима у доба 1718. до 1739., за тим Кнежевац, Лештани, Калуђерица, Пинοсава, Бели Поток) ни од XVIII века. Мора се ипак претпоставити, да је било и правих старинаца, који су се у току времена затрли.

Нова села постала су у првим деценијама XIX века, када је расељено село *Топчидер*, које је било у долини Топчидерске Реке, где је, веле, постојало и село *Мечковац*. Становници тих села досељени су почетком XIX века, а само неки раније[1]). Њих је доселио из новоослобођених крајева[2]) Кара-Ђорђе, „да би тамо очистио линију ратним својим операцијама, а овде опет да заузму пусте земље, које су биле остале иза Турака[3])“.

[1]) То се види из Мемоара проте Матије Ненадовића, где је на стр. 86 означено ово: „было є у Топчидеру десетакъ кућа сламняча бугарски, пакъ су празне остале а Бугари побегли. Кадъ смо ми изъ Остружнице пошли, оставимо Аћима Долянца изъ Остружнице да се прикучи онимъ кућама и да ій у ово и ово време запали пакъ да се уклони“. То је било „предъ Воскресеніє“ 1804. г. Мемоари проте Матіє Ненадовића. У Београду 1867. год. с. 86. Види и књ. 9. с. 104. Срп. К. Задруге. Ти „Бугари“ јамачно су били досељеници из данашњих новоослобођених крајева српских и као да су дошли раније, пре но што је Кара-Ђорђе доселио у околину Београда познате досељенике из тамошњих српских крајева.

[2]) М. Ђ. Милићевић вели, да су досељени из Сврљига (Кнежевина Србија, с. 117.), ма да нису сви баш из Сврљига, но и из осталих области у новоослобођеним крајевима. Ближе о пореклу сваке породице види посебни део — порекло становника у свакоме од тих села. То потврђује и Богић В. А., који, говорећи о постанку Мокрог Луга, вели: „...приповиједају, да су она (Велики и Мали Мокри Луг) постала у вријеме првог војевања Срба на Турке, кад су се овђе доселили људи из мјеста око Ниша и лесковачке нахије. Кажу да су ти људи војевали са нашима на Делиграду, и преносили су из Турске амо оружје сакривено у казанима и другијем бакарним судовима“. Гласник Срп. Уч. Др. књ. II св. XIX, с. 199—200.

[3]) М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, 117. Али ти досељеници нису одмах дошли, за време Кара-Ђорђа, у Раковицу, Мокри Луг, Јајинце, Бањицу и Вишњицу. Они су се најпре населили у Топчидеру и тек их је кнез Милош раселио одатле и они су се онда одселили у поменута села и у Палилулу

За време кнеза Милоша у околину Београда као и по осталој Србији, становници су се непрестано досељавали из осталих српских крајева. Кнез Милош се старао, да досељеници свуда нађу места и земље у селима, у која би дошли. Како су становници појединих села одбијали досељенике, не дајући им земље, кнез Милош је издавао нарочите заповести, којима је то спречавао и ишао на руку досељавању[1]). Уз то је нека села, присвојивши им земљу, расељавао као на пр. село Топчидер, Степашиновац, Хрватско Село (са Циганлије у Рудску), као што се прича и за Кара-Ђорђа, да је село Пећане раселио због крађе, која се у истоме појавила. У опште онда је било доба стварања и уређивања данашњих села.

Порекло становника. — Различне су области, из којих су досељени становници у данашњим селима околине Београда. Према њиховом различном пореклу издвајају се ове три групе села у околини београдској.

(Београд). — Види о томе и Карића В., Београд и околина, Отаџбина, свеска 67, с. 346.

[1]) Тако кнез Милош у једној својој „заповѣсти“ вели: „Дошло є до знаня моего да по нѣкимъ селима новосеоци зло или никако примани биваю, изъ села у село прегонѣни, да имъ се земля за усеве и ливаде не да, на послѣдокъ ни у шуми ньовой окрчити имъ недозволяваю а при томъ порезъ савъ протчи данакъ и кулукъ раванъ са старинцыма отъ ныхъ изискую. Того ради налаже се кнезовомъ и кметовомъ да добро на ото смотреніе имаю, и кои би раденъ човекъ быо новосеоцъ или старинацъ, по выше землѣ потребовао, а отузму отъ онога кои сувише има и ніе у состоянію урадити и да предаду неимащему землѣрадину. Запрещава се острѣйше не само новосеоце изъ села неизтеривати, но и на оне кои землѣ немаю а радни су, порезъ ударати то село дужно є ньовъ порезъ носити донде докле му землѣ за усѣвъ и за крчевину не даду. И свaки новосеоцъ кои би ми се потужіо найманѣ землѣ за усѣве отговараће главный кметъ сеоски“. Петровић Ј. Вукашин и Никола Др., Грађа за историју краљевине Србије, књ. I од 1815.—1821., с. 355—356. — На другом месту („Тарифа на нахію пожаревачку“) вели: „А будући да се у нѣкимъ мѣстима у єдинца човека тако по много землѣ находи, дае сам обработити не може но зарасто у трнье а другому не дае или подъ кирію дае; то заповѣдамъ свакому кнезу и кмету, да бы отъ онаковихъ неправедника или нерадина празну землю отуэимали и неимущимъ давали и пришелце населявали, гдѣ се оваково излишество землѣ находи, или на оно излишество землѣ на онога порезу ударили“. Петровић Ј. Вукашин и Никола Др., Грађа за историју Краљевине Србије, књ. I, 359—360. Да узгред овде

Једну групу чине сва она села, у којима је становништво пореклом из Шумадије или из јужних, југозападних и западних српских крајева т. ј. из северозападне Старе Србије (са Косовом), Црне Горе, Херцеговине, Босне, Далмације и из југозападних и западних крајева данашње Србије[1]). Ту спадају ова села: Ресник, Бели Поток, Кнежевац, Зуце, Рушањ, Остружница, Заклопача), Врчин, Рипањ, Кумодраж, Болеч, Бегаљица и сва остала шумадијска села: Мала Иванча, Поповић, Парцани, Лисовић, Баћевац, Дражевац, Рогача, Дрлупа, Сибница, Кораћица, Дубона, Сенаја и др. Првих девет села у географском погледу припадају широј околини Београда, јер су сва северно од познатог развођа, које чини северну границу Шумадије према околини Београда. Али у антропогеографском погледу сва та села припадају Шумадији, јер је порекло становништва у Шумадији[2]) као и у тим селима т. ј. из области старе Рашке (поглавито од Сјенице), из јужних и југозападних крајева Србије, из Црне Горе, Херцеговине, Босне, Косова и Метахије. Према томе антропогеографска граница Шумадије на север прелази географску — допире до испод Београда.

На пример овакво је порекло становника у једноме од те групе села у околини Београда и то у Реснику.

наведемо и један одговор Николе Катића из Рогаче кнезу Милошу у писму од 9. XI. 1822. год., а поводом неких досељеника из Стојника у Рогачу; овај у писму вели: „Ја Господару. Сада. Не могу Одъ люди Одузети Ниове изкрчене Ниве. и Ливаде. Кои су одъ 100: Година, Окрчили и Ниову. Отчевину одузети. консу Они и Ниови Отчеви до сада. За Своe Ниве толико. благо издали, пакъ данась. Сваки свое Недаде. Аясамъ. Господару Овимъ людма. Живоину и Живану землѣ определiio кои ви и Сами знате. дае се 6тъ кућа у Слатину Населило, пакъ самъ. Нима ондекъ. даво. Они, Нису хотѣли Но хоћеду Готово, изкрчено....“ Види у Државној Архиви писмо од 9. XI. 1822. год. у кутији са натписом: Кнежевска Канцеларија. Београдска Нахија. 1815—1822. год.

[1]) За старинце, као што је поменуто, изгледа највероватније, да су пореклом из тих крајева, те их и сматрамо као досељенике отуда.

[2]) Др. J. Цвијић, Антропогеографски проблеми Балканског Полуострва стр. CLXXXII.

Ресник. — Прича се, да су најстарија породица у овоме селу: ***Јеличићи*** или ***Ћалићи***, чије је данас презиме *Петровићи*. За њих се не зна, откуда су дошли. Славе св. Јована. Њихова је прва кућа била близу данашње чесме, за коју веле, да је старија од садашњег села и од тих Петровића; близу ње је до скора био велики брест[1]). Око те чесме биле су и куће најстаријих породица у селу.

После њих по старини долазе: *Заркуловићи*, који су изумрли (Дача-Дамјан). За све се остале породице зна, да су досељене. ***Алексићи***, који се данас зову ***Недељковићи***, *Пауновићи*, *Манојловићи* и др. пореклом су „Косовци“; дошли са Косова (пре 120 год.) због зулума; славе св. Николу. *Рњићи*[2]) по старом презимену, а сада ***Матићи***, дошли из села *Леваја*, које је, веле, у ужичкоме или рудничкоме округу(?). Предак им убио Турчина и овамо побегао још пре 120 година; славе Ђурђев дан.

Кумрићи, који се данас зову Марковићи, Миљковићи, Радојчићи, Вићентијевићи, Јанковићи, Радовановићи, Живојиновићи и др., пореклом су из *Бојковца*, који је, веле, у околини Аранђеловца(?); славе св. Арханђела.

Митровићи или *Ча-Јоцини* не зна се одакле су; по причању неких личе, да су Косовци, славе Митров дан. *Миловановићи* — дошли из околине Врања. ***Филиповићи*** из — Леваја. Њиховог је претка Филипа довео Иван Рња. Славе св. Николу.

Ацићима по старом презимену, а сада Јеремијићи, Маринковићи и др., веле, да је предак био по пореклу Влах — Румун, само се не зна од куда је. Кад је дошао, у селу је био спахија, који му је дао један део земљишта — „кључ“ — који је он искрчио. Славе св. Николу.

---

[1]) За ту чесму неки веле, да су је зидали Римљани, а по причању неких Мађари.

[2]) Њихов предак Иван био, веле, „рња“ т. ј. имао расечена уста, те по томе и његове потомке прозвали Рњићи.

Радојчићи су, по причању неких из Бољевца (у Срему), а Богић В. А. забележио је ово о њима: „А породица садашњијех Радојчића, веле, да је постала од неког Маџара, који је одавно пребјегао из аустријске војске, па се овђе настанио и изродио 5 синова[1])“.

Милићевићи по староме презимену, а сада *Марковићи*, пореклом су, веле, из истог места Бољевца. Славе св. Арханђела.

Митрићи или *Пророковићи* (Пророк Митар) по староме презимену, а сада Мијајловићи (1 к.) пореклом су из Атенице (Драгачево). Њихова претка (деду) довела је мајка отуда, пошто се у овом селу преудала у Пророковиће. Веле, да има 100 година, како им је дед дошао „озго“. Онда је у селу било 15—20 кућа и село је имало спахију, који је давао земљу досељеницима. Сада славе св. Арханђела, а слава Пророковића је Ђурђев дан.

Миленковићи, старо презиме, данас Миљковићи, пореклом су из „Арнаутлука“, од куда им је прадед дошао; по мајци су Кумрићи. Славе св. Јована.

Срећковићи, старо презиме, данас Живојиновићи, Гајићи и др. веле, да су по пореклу „Бошњаци“, ма да су Срећко, Гаја и Мијајло рођени у Губеревцу, а имају своје родове у Бељини (космајски срез). Славе св. Трифуна.

Полугићи, старо презиме, а сада Тривуновићи, Милићи — пореклом су из околине Чачка. Славе св. Луку.

Шаргићи су по пореклу Сјеничани[2]). Тамо им је дед, Кара-Радован, био сточар, па, веле, наиђе Турчин на стоку, пси појуре на Турчина, овај убије пса, а Кара-Радован убије Турчина и због тога побегне. Потера сву

---

[1]) Гласник, књ. II, св. XIX, 223.

[2]) Богић В. А. забележио је, да су Шаргићи дошли из „Арнаутске“. Гласник Срп. Уч. Друштва, II, XIX, 223.

стоку собом, прода је путем и са породицом дође у Кнежевац и ту поче надничити код Турака. Његов син Илија (дед старцу Јовану Шаргићу, који има 84 године) дође из Кнежевца у Ресник и ожени се из породице Филиповића. Када је он дошао у Реснику је било 17 глава војника, који су војевали, а мање кућа; затекао је све досадашње поменуте породице. Од тог Илије воде порекло сви Шаргићи.

Николићи (Радивоје) пореклом су од „Карановца“ (Краљева); дошао им прадед Риста са сином Николом због сиромаштине; тражио боље и питомије место.

Сремчевићи или Марјановићи, Јовановићи, Симићи — из Срема (из Бољеваца). Јован и Живан, чији је отац био Сима, дођу у Ресник и настане се, а Стојан и Алекса, који су им били браћа од стрица, остану у Београду. Имају родове у Сремчици. Славе св. Арханђела.

Митићи — дошли за време Кара-Ђорђа из Врбице близу Аранђеловца; славе св. Николу.

Анокићи по старини, а сада Недељковићи — пореклом из округа чачанског; славе Ђурђиц.

Тацићи — из Остружнице, дошли пре 90—100 год. Њихов је, веле, деда Танасије (Таца) гонио и убијао Турке у друштву са Ђорђем Г. Војиновићем из Железника. Славе св. Алимпију.

Ђурићи („Ђуро Бугарин“) — од Лесковца. Њихов је предак пре 70 год. дошао у село као дунђерин и ту се настанио. Славе св. Стевана.

Јанковићи (Младен) — предак им пре 60 година правио ћумур, па по том као младић служио у селу и ту се оженио. Славе св. Николу.

Јоксимовићи (Вићентије) — воде порекло од пасторка, кога је мајка пре 60 год. довела из Жаркова, пошто се преудала у Реснику. Славе Враче.

Игњатовићи — дошли пре 50 година од Пријedора у Босни или из Костајнице; славе св. Николу.

Ристићи — пре 40 год. дошао им предак Стеван Моравац из Лоћике (срез белички) да служи у селу, где је и заостао. Славе Ђурђиц.

Јовановић Марко — из Бела Потока, дошао пре 40 година, слави св. Мрату.

Бркљачи — из Лике, веле из места Зрмање; дошли пре 30—40 година због сиромаштине. Славе св. Јована.

Мартић Никола — из Лике пре 20 година дошао као доводац; слави св. Јована.

Богић Миливоје — из Страгара. Пре 20 година служио у селу и по том заостао као доводац. Славе св. Николу.

Богић Петар („Шојка") — из Баната, дошао пре 18 година. Слави Ђурђев дан. Земљоделац је.

Новијих досељеника нема много, као у осталим околним селима: Кнежевцу, Железнику и др. Због тога и веле, да у Реснику има више домородаца — Шумадинаца — но других.

Кад су се прве породице досељавале, сва је околина села Ресника била зарасла у густу шуму; свуда био „гложђак" — трњак и шума. Становници нису били никада на миру, већ су непрестаио гонили Турке, сачекавали их по шуми и убијали нарочито Полуге и др. Ту су шуму при доласку крчили, најпре Елезовац, па за тим шуму према Кнежевцу, Пиносави и другим селима.

За време бежаније (1813. год.) сви су бегали „преко" и по том се вратили, али су многи тамо заостали, те и сада знају за своје сроднике у Земуну, Сурчину и другим местима.

Другу групу чине села у којима је становништво пореклом из источних и југоисточних српских крајева т.

ј. из источне Србије, из југоисточне Србије или данашњих новоослобођених крајева, из Старе Србије (до Косова) и из Македоније. У ову групу спадају поглавито најмлађа села у околини Београда као: Бањица, Јајинце, Велики и Мали Мокри Луг, Раковица и Вишњица.

На пример овакво је порекло становника у једноме од тих села и то у Бањици.

Бањица. — Данашње је село Бањица новије, постало у доба кнеза Милоша. Први становници, који су заселили ово село, живели су најпре у селу Топчидеру „више конака“ заједно са прецима данашњих Палилулаца у Београду. Одатле их је раселио кнез Милош[1]). Једни су онда прешли у Палилулу (Београд), а неки у данашњу Бањицу, где дотле, веле, није било села. Први је из Топчидера у Бањицу дошао *Коца Здравковић*, чија је старина од *Ниша*. Од њега воде порекло *Здравковићи* (1 к.), који славе Митров дач. После њега дошао *Бели Живко*, чија је старина била из данашњих новоослобођених крајева. Од њега воде порекло *Живковићи* (3 к.), који славе св. Николу.

После њих су се доселили: *Стојановићи* (7—8 к.), чији су стари још пре Кара-Ђорђа дошли од *Прокупља*, славе Митров дан; *Пауновићи* (4 к.) — од Прокупља (дошли им дедови), славе св. Николу; *Николићи* — од Прокупља, славе св. Николу; *Ђорђевић Пера* (1 к,) — од Прокупља, слави св. Николу; *Благојевићи* (2 к.) — из данашњих новоослобођених крајева, славе св. Николу; *Илијићи* (3 к.) — пореклом са Косова, најпре били у Петријеву (близу Смедерева), па им отуда прешао предак (по причању прадед) у Бањицу, где је имао сестру; у Топчидеру нису били, славе Враче; *Ристић Коста* (1 к.)

[1]) Прича се, да се становници нису хтели иселити из Топчидера, те их је Кнез Милош силом раселио (помоћу војске): попалио им куће, пошто је претходно све било избачено из њих.

— пореклом из *Богумила* (близу Велеса), откуда се његов дед доселио (пре 70—80 год.), слави св. Николу; *Живковићи Јова* (2 к.) — из новоослобођених крајева, славе св. Николу; *Славковић Коста* (1 к.) — из Кичева (пре 50 година), слави Ваведење; *Николић Арса* (1 к.) — из *Борча*, одакле му се отац доселио пре мађарске буне (1848. године), слави Велику Госпојину (15. Августа); *Лавадиловић Алекса* (1 к.) — „из прека", доселио му се отац пре 50 година, слави св. Илију; *Видојевићи* (2 к.) — пореклом са Косова, откуда им се дедови кренули, славе св. Николу; *Станко Димић* (1 к.) — од Призрена, слави Петковачу; *Ђорђевићи* (1 к.) — из околине Сереза (дошли за време мађарске буне), славе св. Алимпија; *Мојсиловић Коста* (1 к.) — из Тиквеша, слави св. Николу; *Ђорђевић Риста* (1 к.) — из Тиквеша (пре 10 година), слави св. Николу; *Мојсиловић* — из Кочана; *Ристићи* (1 к.) — из околине Солуна, славе св. Николу; *Димитријевић Филип* (1 к.) — из с. Градеца у Македонији (пре 40 г.), слави св. Алимпија; *Станимир* — са Косова (пре 20 год.), слави Ђурђиц; *Крстић Павле* — из с. Среткова (близу Призрена), слави св. Ђорђа.

Многи од досељеника из Македоније и Старе Србије још за време Турака живели су у Бањици као чивчије и момци турски, па су доцније и своје породице довели у ово село. И касапи у овоме селу, који су (Димитријевић, Симић и др.) из Маврова (у Македонији), радили су овде још за време Турака, па и данас, али они овде само раде, а породице им живе у Маврову.

Говор је становника — нарочито Македонаца и Старо-Србијанаца и то старијих људи — као и у крајевима, одакле су. На Паун Чешми у овоме селу постоји натпис: „Село Бањица от свој трошак 18 октомбра 1902 го."

У овоме селу нема селишта.

Трећу групу чине села, у којима је становништво по пореклу врло разнолико — из свих српских крајева.

Осим поменутих крајева из којих су пореклом становници прве две групе села, у овој трећој групи села има много досељеника и из северних и северозападних српских земаља т. ј. из Баната, Бачке, Срема, Славоније и Лике. У та села спадају: Железник, Жарково, Велико Село, Ритопек, Миријево, Пиносава, Лештани, Калуђерица, Сремчица, Сланци, Винча.

На пример овакво је порекло становништва у једноме од тих села и то у Жаркову.

Жарково. — У овоме селу има неколико старих породица — старинаца — за чије се порекло не зна. То су: *Одабашићи* (2 к.), а по староме презимену *Кнежевићи*[1]), славе св. Лазара; *Старчевићи* (1 к.) — св. Луку; *Милошевићи-Животићи*; *Мишићи* — св. Николу, дошли, веле, из збегова; *Митровићи* (2 к., Благоје и Милан — Мицко) — св. Николу; и *Чедићи*.

За остале се породице зна, откуда су досељене. *Јанкарићи* (око 10 к.) — „Ере“, дошли „одозго“, од Ужица, славе Ђурђев дан. *Јоксимовићи* (5 к.) — „Арнаути“, из данашње Старе Србије, северозападно од Косова, славе Враче. И по својој физиономији, личе да су отуда, што и мештани запажају. *Танасковићи* (4 к.) — „Арнаути“, од Бијела Поља, славе Враче. *Милинковићи* (3 к.) — „Арнаути“, од Бијела Поља, славе св. Јована. *Спасеновићи* (9 к.) — од Тетова, славе св. Николу. *Ђорђевићи* (4 к.) — од Јавора, славе Ђурђев дан. *Пантићи* (5 к.) — „из прека“, славе Ђурђев дан. *Божићи* (4 к.) — из „Хрватске“ (Лике), славе св. Николу. *Влајићи* (7 к.) — „из прека“, славе Петров дан. *Настићи* (12 к.) — „из прека“, славе св. Николу. *Влајићи* (4 к. Коста, Милош, Ђорђе и Павле) — из Шумадије, славе Ђурђев дан. *Пантелићи*

---

[1]) Један од њихових предака био, веле, весељак и забављао Турке. Кад би огрнуо „бињиш“, личио је на Турчина „Одабашу“, који је био механџија у селу. Због тога је био прозват *Одабаша*, а потомци му *Одабашићи*.

(5 к.) — из Земуна, славе св. Јована. *Голубовићи* (3 к.) — из Врања, славе св. Николу. Предак им радио у селу, па се ту и окућио (пре 70 година). *Огњановићи* (5 к.) — из Македоније (од Кичева), славе св. Николу. *Младеновићи* или *Чупићи* (3 к.) — од Ниша, славе св. Николу. Предак им био слуга у селу. *Тодоровићи* (4 к.) — од Тетова, славе св. Јована. *Савковићи* (5 к.) — из Крушедола, славе св. Лазара. *Ивезићи* (механџије) — од Нове Вароши, славе св. Николу. *Ћирићи* (3 к.) — из југоисточних српских крајева, јер им преци у говору „заносили као на бугарски“, славе св. Стевана. Тако и: *Крстићи* (3 к.) — „Бугари“, славе св. Арханђела, преци им носили шубаре, а и по физиономији личе, да су из југоисточних српских крајева (не опажа се код њих она округлина лица као код осталих); *Николићи* (2 к.) — „Бугари“, славе св. Николу; *Алексићи* (1 к.) — „Бугари“, славе св. Николу; *Крстићи* (1 к., нису исти са претходнима) — славе св. Николу; и *Крстић Стеван* — слави св. Николу. *Вељковићи* (2 к.) — „Бугари“, од Соко Бање, славе св. Николу. *Ђорђе Калмар* (3 к.) — из Мађарске, пореклом Мађар. Синови су му већ почели да славе св. Стевана. *Васиљевић Никола* (1 к.) — из Бељине, слави Ђурђев дан. *Тодоровић Јован* (1 к.) — из „Хрватске“ (Лике). *Тодоровић Јован* (1 к.) — из Босне. *Јовановић Милан* (1 к.) — из Жупањаца, слави св. Јована. *Трајко Стојановић* (1 к.) — из Старе Србије, слави Ђурђиц. *Бошко Стојановић* — из Македоније (од Охрида), слави св. Алимпија. *Михајло Миловановић* — од Крушевца или од Јагодине, слави св. Арханђела. *Радић* — од Трна (у Бугарској), слави св. Арханђела. *Марковић Никола* — „Рват“, из Лике, слави св. Николу. *Бањалићи* (1 к.) — из Старе Србије, славе Ђурђиц. *Маричић* (Михајло) — из југоисточне Србије, слави св. Николу. *Јован Провиђел* — од Пријепоља, слави Ђурђев дан. *Петровићи* — из Земуна. *Петровићи* — „из према“ (из Петровчића) славе

Ђурђев дан. *Павловићи* (Ђока и Мита) — из Белегиша („преко“), славе св. Стевана. *Урош Селачки* (3 к.) — из Баранде („преко“), слави св. Јована; кад се доселио носио, веле, на глави дугачку косу, а на оделу велика округла дугмета. *Савићи* (2 к.) — из југоисточних српских крајева (предак им говорио, веле, као на бугарски), славе Ђурђев дан. *Павловићи* (2 к., Љубисав, Јован и Миливоје) — предак им Петар „Швапче“ дошао из Железника у ово село као доводац. Старином је био „из прека“. Поред надимка „Швапче“, да је старином „из прека“ мисле и за то, што је свирао у гајде, а то је, веле, нарочита одлика Срба из Војводине. Славе св. Луку. *Аксентије Томић* (1 к.) — „из прека“, слави св. Стевана. *Димић* и *Стошић Пера* — обојица из Старе Србије или из Македоније, а из истога места; први слави Митров дан, а други св. Николу. *Савић Лаза* (1 к.) — из Македоније или из Старе Србије, слави св. Николу. *Петковић Андрија* (1 к.) — од Пирота, веле, из села Блатова, слави св. Арханђела. *Стеван Ружић* (1 к.) — „из прека“, слави Ђурђев дан. *Стојан Петровић* (1 к.) — из Водичева код Новога (Босна), одрастао у Румовцима у Кнеж—Пољу, а овде дошао пре 44 године, слави св. Пантелија. *Милан Јелисавац* (2 к.) — из Малог Водичева код Новога (Босна), слави св. Јована. *Иван Петровић* — из Слабиње у Крајини (Босна), слави св. Јована. *Арсеновић Светозар* (2 к.) — „из прека“, слави Ђурђев дан. *Гајић* (Живан) — из Белегиша („преко“), слави св. Арханђела. *Остојић Паја* — из источне Србије, слави св. Арханђела. Неки веле, да је од Јанкарића. *Петровић Милан* — из Старе Србије, слави Петковачу. *Симадиновић Сава* (2 к.) — из Старе Србије. *Младеновић* Јован — из српски хјугоисточних крајева, био дунђерин, слави св. Николу.

Старинци и досељеници. — У свима селима околине Београда има старинаца око 95 породица, а досељеника,

рачунајући у њих и породице непознатога порекла, око 745 породица[1]). Досељеника из западних и југозападних српских крајева (каквих има највише у селима прве групе) има свега око 275 породица. Досељеника из источних и југоисточних српских земаља (каквих има највише у селима друге групе) има свега око 235 породица, а досељеника из северних и северозападних српских земаља има свега око 160 породица. Према томе већи део становништва у околини Београда (права шира околина Београда до познатог развођа — границе према Шумадији) чине досељеници из западних и југозападних српских крајева, пошто се у њих урачунају и старинци.

Узроци досељавања. — Узроци, који су гонили досељенике, да напуштају своја огњишта и да се досељавају у околину Београда, различни су били у разним крајевима српских земаља: зулуми и лична несигурност у српским земљама под Турцима, раније и данас[2]); лична иницијатива и знаменити догађаји (Кара-Ђорђе и I устанак, кнез Милош Обреновић и II устанак); неродност и отуда сиромаштво (Лика и други српски крајеви); „управа земаљска“ (Босна и Херцеговина); принуђеност због учињених недела (из свих српских крајева) и др. С друге стране досељенике је мамила и довољна плодност оралије у околини Београда, као и многе паше, шума и у опште незаузета земља, чега је раније било. Данас она села, која су до скоро имала и имају довољно незаузете земље (утрине), која је уз то и плодна, имају и много нових досељеника од пре 30—50 година (на пр. Вишњица, Болеч и др.). Међутим села, која немају нити

---

[1]) То су приближни бројеви, јер нека села нису потпуно испитана, те се у њима не зна тачно број породица.

[2]) И Богић В. А., помињући најстарија села у околини Београда, вели, како су остала села постала доцније — „кад су се људи овде доселили бјегајући од турскога зулума и тражећи, ђе је боље и сигурније за живот и имање“. Гласник Срп. Уч Др. књ. II, св. XIX, 131.

су имала довољно земље, немају тог најновијег слоја досељеника, изузев по којег занатлију, који се као потреба јавља у селу, или доводца и др. (као на пр. село Сланци).

Данас је у опште завршено насељавање ове области, нарочито оног дела у непосредној близини Београда. Досељавања има, али појединачног и то из села у село. Јер су нека села потпуно насељена, расту искључиво прираштајем, досељеника нема, пошто нема ни земље, где би се настањивали. У неким пак селима главно је досељавање завршено, али због довољног пространства општинске земље, може бити још досељавања, те се због тога из претходних села становници селе у ова на пр. из Сланаца у Болеч или из ког другог села у непосредној близини Београда у остала села ка Авали и Шумадији. Уз то по свима овим селима има извесног реда људи, од којих многи заостају у села, пошто се ожене — обично дођу жени на имање. То су они, који ради печалбе долазе у овај крај: дунђери, стругари, слуге, аргати, овчари, занатлије и др. Њих има из свих крајева српских земаља. Осим тога растењем и развијањем села јавља се потреба у занатлијама, који се с времена на време досељавају поглавито „из река“.

Распоред кућа. — У многим селима околине Београда, нарочито где има старинаца, опажа се, како су њихове куће већином у средини села или бар у ономе делу, где је црква, школа, механа и др. Те су куће већином једна близу друге. Куће досељеника, нарочито новијих (не занатлија), обично су по окрајцима села, удаљене међу собом, те су поред осталога у многоме узрок, да поједина села имају изглед разбијених села.

Језик и *ношња.* — Разлика у времену постанка појединих села, а нарочито у пореклу становништва опажа

се и данас код становника у селима околине Београда особито у говору и ношњи. Има разлике и у обичајима[1]), а није ретко, да извесни досељеници и својом физиономијом подсећају на становнике оних крајева, откуда су им преци дошли (на пр. досељеници из југоисточних крајева, или Личани и др.).

Становници у селима Бањици, Јајинцу, Раковици, Мокром Лугу Великом и Малом и у Вишњици (само досељеници из југоисточних крајева) и до данас су у многоме очували говор становника оних крајева, откуда су им се преци доселили. Често се у њихову говору (нарочито код старијих људи) чују неправилни облици: *овија*, *služија*, те *ги*, *ће* идемо, *узну* (узму) и др. Акценат им је „одсечан“ — кратак, те и говор брз.

У говору становника осталих села разлике су незнатне, тичу се досељеника из појединих крајева српских земаља или можда старинаца. У многим селима околине Београда, као и у Шумадији (на пр. у Рогачи, Сибници, Дрлупи и др.), становници у говору појединим прилозима домећу при завршетку речцу *кана* и кажу на пр. овде*кана*, туне*кана*, тамо*кана*, овамо*кана*, мене*кана* и т. д.[2]). У многим селима (на пр. у Кумодражи и у др.) становници придеве и неке заменице у трећем падежу једнине употребљују са завршетком *им*, а не *ом* или *ем*[3]). На пр. „по правим реду“, „по старинским

[1]) Види о томе Гласник Срп. Уч. Др. књ. II, св. XIX, 129—130,

[2]) М. Ђ. Милићевић помиње, како се у Колубари врло често чује узречица *кано* (као оно (?)) и који тако говоре, то су *кановци*. Кнежевина Србија, 118. — П. Ђорђевић је означио ове области, где се чују, негде јаче негде слабије изражене, особине говора са употребом речце „кано“ („Kano-Mundart“): београдску Колубару; један део ваљевске Колубаре (особито дуж р. Љига); села рудничког Качера, која су претходнима гранична; космајска села са неколико суседних села у београдској Посавини и у врачарском срезу; нека села смедеревске и крагујевачке Јасенице; највећи део крагујевачке Лепенице (нарочито села, чији су становници од старине ту); и нека села крагујевачког и гружанског среза. Einiges über die Kano-mundart im Königreich Serbien. Archiv für Slavische Philologie. XVI B. 1894. 133.

[3]) Види о томе и М. Ђ. Милићевића Кнежевину Србију, 118.

обичају“, „у нашим селу“, „у Великим Селу“, „на тим месту“ и т. д. И сами становници запажају међу собом извесне разлике у говору. У селу Врчину веле, да становници Калуђерице и Рипња кажу „с моном“, а они „са мном“ и да у говору пресецају, говоре краће, а ови дуже: дӯка̂т, ка̂но, ба̂то, код свӣња и т. д. Тај се дуги акценат чује и у многим другим селима[1]). Уз то у Врчину запажају, да становници Доње Мале тога села у говору употребљавају речцу „кам“ и кажу на пр.: „Кам идеш ли?“ „Кам седиш ли?“ „Кам стојиш ли?“ и др. Становници села Ресника запажају онима у Рушњу нешто друкчији нагласак. На пр. у Реснику кажу: до̂шао, а у Рушњу дошȁо, у Рушњу неки кажу сије̏мо, а у Реснику сеје̏мо[2]). У селу Жаркову Херама („Ерцовима“) запажају, да често говоре: „бијело“, „јади те знали“ и др.

Ношња мушка иста је у свима селима околине Београда. Једино, сами становници запажају, у Јајинцу, Бањици, Раковици и Великом и Малом Мокром Лугу, често сељаци носе дуже чарапе но остали. Због тога их и зову *чарапани*. У осталим селима причају, да је мушка ношња раније била друкчија но данас. Кожухе, које данас носе, раније нису носили. У Врчину веле, да су носили беле чакшире, беле тозлуке, а гуње црне са ресама. Раније се нису шишали[3]), већ су пуштали дугачке плетенице т. зв. „голоши“ (плетенице са ђинђувама), а на глави су носили капе шарене, као кора од диње, а сличне поповским; поред њих носили су и шубаре.

Женска је ношња различна у извесним селима околине Београда. У Раковици, Јајинцу, Великом и Малом

---

[1]) Ту разлику у говору нарочито запажају досељеници из југоисточних српских крајева. Такав је говор за њих — развучен.

[2]) Уз то веле, да становници Рушња говоре „крупно“, те их ови зову *бобоње*.

[3]) Први је у селу Врчину „на силу“ ошишан Видоје Товиловић (прадед човеку од 30 година), који је био први војник из овога села.

Мокром Лугу виђа се код женскиња на глави *ручник*, носе *сукне*, а повезују се *шамијом*. У свима осталим селима женска је ношња друкчија. На глави носе коњге, а низ леђа мараму. Скутове увек држе запрегнуте, те се види кошуља. Коњге нису у свима селима исте. У Врчину, Заклопачи, Бегаљици и Гроцкој коњге су мале и коса се напред (на челу) подвије, а у осталим селима коњге су веће и коса се напред раздели[1]).

У неким селима (на пр. у Вишњици), где има досељеника из југоисточних крајева и западних и југозападних, ношња се женска нарочито код млађих готово са свим изједначила, пошто су поједини делови ношње међу собом измењени. Тамо је на глави ношња „геачка“ т. ј. као код жена досељеника из западних и југозападних крајева, али су код свих сукне „бугарске“ т. ј. као код жена из југоисточних крајева[2]). У осталим селима ношња се женска није изменила, таква је, веле, од старине. Али се у најновије време почела распростирати и варошка ношња, виђају се рекле и др.

Та се разлика у говору и ношњи раније више осећала но данас и то је било од утицаја на међусобни живот становника. Досељеници из југоисточних крајева слабо су се мешали са онима из западних и југозападних крајева. Међу собом нису имали никакве везе ради женидбе и удадбе. Досељеници из западних и југозападних крајева звали су оне „Бугарима“, а ови њих „геjацима“, као што постоје презимена те врсте и за друге досељенике. Данас те разлике нема у селима, где досељеници из југоисточних српских крајева не чине

1) И М. Ђ. Милићевић помиње, како је у Подунављу од Београда до Гроцке и до близу Авале, коњга у жена малена, некако нагнута с потиока на само теме на глави; у Колубари је као и ваљевска, налик на тањирић на самом темену; ближе Космају слична је с крагујевачком, ближе пак Авали и Сави коњга је висока. Кнежевина Србија, 117.

2) Причају, да су отуда распрострањене сукне по свима осталим селима западне и југозападне Србије, где их има.

већину и где су се раније доселили (на пр. у Пиносави и др.). У опште изједначавање становника иде брзо: код друге или треће генерације у селима, где не превлађују становници из истих крајева, већ се не могу запазити знаци, који указују на порекло становника. Угледање на старинце (затечене породице) и остале досељенике, једнолик начин живота и у опште утицај средине и земљишта врло су јаки[1]). Само у селима Јајинцу, Раковици, Бањици и Великом и Малом Мокром Лугу, која су насељена поглавито досељеницима из југоисточних крајева, требаће још доста времена да се разлика у говору и ношњи изједначи са осталим селима. Говор је у многоме измењен, али везе ради женидбе и удадбе и данас готово нема између становника тих села и осталих[2]).

За многе породице у селима околине Београда, које воде порекло из граничних крајева српских земаља постоје национална имена оних народа, близу којих су области, откуда су досељени преци тих породица. Тако досељенике: из крајева, блиских Арнаутима, зову *Арнаути*; из области према бугарској граници — *Бугарима;* из Лике — *Хрватима* („Рвати"); из Баната, Бачке, Срема и Славоније — *Швабама;* из Македоније — *Цинцарима;* из североисточне Србије — *Власима.* То се чује и по Шумадији[3]), а слични називи за поједине досељенике постоје и по осталим крајевима српских земаља.

---

[1]) У селу Вишњици млађи се чуде својим старим родитељима, кад помену коју реч, каква се чује у југоисточним крајевима на пр. вршник место сач, ложица место кашика и др.

[2]) Главни узрок томе јесте ово. Девојка, док је код оца припрема дарове и одела толико, да јој може трајати и за 20 година у будуће. Кад би се удала у селу, где није тај „рувет", узалуд је сва њена спрема код оца. Због тога се удају у своме селу или по оближњима, где је ношња иста. Тако сами становници објашњавају слабе везе — ради женидбе и удадбе — међу њима.

[3]) Др. J. Цвијић, Антропогеографски проблеми... Насеља српских земаља. I, 182—183,

Сва су та имена површни називи какви се јављају само у маси — у народу. Потичу због тога, што су досељеници из крајева даље од ове средине а ближе ономе народу, чија им се народност намеће, а уз то и што се ти досељеници у појединостима (ношњи, говору, карактеру и др.) разликују од осталих становника. Али су те разлике незнатне — провинцијалне, каквих у истоме народу може бити највише на Балканскоме Полуострву и то нарочито у југоисточним српским земљама, где је готово сваки крај самостална географска, а с тим и етнографска целина, која је уз то изложена посебним културним утицајима. То ће бити један од главних узрока, што су се доиста поједини делови истога народа, развијајући се дуго под различним приликама и утицајима, у појединостима одстранили од своје праве (патријархалне) средине. За то између досељеника из поједених граничних српских крајева *морају* постојати извесне, чешће и знатније разлике, само их не треба тумачити као обичан, *прост* народ, нити примати за *готово*[1]) оно што народ у једноме крају каже о досељеницима из друге области — главно је, како сам народ себе сматра у тим крајевима[2]).

[1]) Такве су врсте, површна и без вредности, и многа саопштења о нашем националном имену у југоисточним крајевима српских земаља, која имамо од старијих писаца и од путника, почевши од XV, па до најновијих и научних путника XIX века, који су путовали преко Београда у Цариград и Солун. Многи од њих пишу за Србе у тим крајевима, да су Бугари, као што би сигурно писали да су Срби, кад би путовали преко североисточне Бугарске у правцу према ј.з. Онда би већ од Софије наишли на друкчији народ, но у источној Бугарској и према томе би га или сами или по народноме казивању издвојили од Бугара и урачунали у Србе.

[2]) На пр. у Шумадији као и у околини Београда досељенике из врањског округа зову »Бугарима«. Међу тим у Пољаници (врањски округ) има досељеника које зову „Бугарци“ (у Големом Селу, за тим у Студени, Винчи, Д. Орулици и др.). — У Пчињи (врањски округ) ветар са истока зову »Бугарин«, а запад »Арнаутлија«, као што и Арнаути север зову „Срб“. Према томе, за становнике у Пчињи и у Пољаници, да ли је од вредности оно, што у Шумадији и околини Београда вели прост народ. Кад би они били Бугари, откуда међу њима Бугара?

Осим тих за поједине досељенике у народу постоје и обласна имена: *Косовци*, *Бошњаци*, *Банаћани* и др. а досељенке из југозападних крајева Србије зову готово свуда *Ере*[1]).

Помештање села. — Многа данашња села у околини Београда нису од свог постанка на истоме месту, сва су се готово помештала с једнога места на друго. Нека су се поместила раније, многа 1813. год., када су се становници вратили из бегства, а нека су измештена тек после 1813. год. То се види по „селиштима“ и „збеговима“, којих има готово уза свако село, о чему ће бити поменуто у опису појединих села.

---

[1]) О њима и Шијацима М. Ђ. Милићевић забележио је ово: „Тако доња села, која су поближе Сави и Дунаву, дирају она горе, која су око Космаја и даље. Становници оних првих зову становнике оних других *Херама*, а они њих *Шијацима*. То тако иде на југ чак и преко границе. Ако запитате у Рипњу: — Које су Хере? Одговориће вам, да су *тамо горе око Космаја*. Око Космаја опет рећи ће Вам, да су Хере *горе око Рудника*. Око Рудника ће то име дати онима *око Јелице и Чемерна*, а тамо ће га пренети чак онамо преко границе кнежевине Србије“. Кнежевина Србија, 125.

ПОСЕБНИ ДЕО

(опис свакога села)

1. Жарково.

Положај. — Ово је село на заравњеној пљошти, која се поступно спушта према равници Макишу, а с обе стране јаруге *Провалије*, чији поток тече у Макиш. Од Београда је удаљено 7 километара.

Сава само при надоласку, када прелије насип, који иде кроз Макиш, плави ливаде сеоске.

У средини јаруге има два извора (чесме), са којих пије воду готово пола становништва овога села. Један је извор, звани *Провалија*, при свршетку истоимене јаруге у Макиш: служи за пиће, а њиме и наводњавају баште, којих има при завршетку јаруге. Близу села је и доста јак извор *Реаиште*, чија се вода употребљава за пиће и наводњавање башти, којих ту има доста. Вода је у свима тим изворима доста јака. У селу има и бунара (око 10), али се вода пије само из 4. Изван села има још неколико познатих извора. *Жешљиковац* $^1/_4$ сах. далеко од села, а поред лазаревачког друма, појавио се пре 4 године и био је врло јак, али је трајао свега 3 месеца, а сада му се готово и место не зна[1]). *Бела Вода* 10 мин. далеко од села, а поред друма лазаревачког. Некада је вода у томе извору била тако јака, да се са даљине 1 сах. чуло, како тече; али је са нестанком шуме у многоме опала, ма да је извор доста јак, служи за пиће и за заливање башти. *Бунарић* пред механом, на друму лазаревачком. Тај извор има везе са извором Провалијом. Кад се у Провалији затвори једна рупа, онда Бунарић ослаби. *Змајевац* на западној страни од села, далеко 10 мин. Вода је у том извору најбоља, те се и један део становништва, коме је ближи извор Провалија, служи водом са овог извора. Око села има још десе-

---

[1]) Народ тумачи, да се тај извор појављује само пред рат.

так изворчића, који се по некад јављају. Од њих је најјачи *Пејчина Вода*, пола сах. далеко од села на путу у Београд.

Земља, паша и шума. — Становници имају доста земље за обрађивање, а подељена је у два потеса, један на јужној, а други на северној страни, један засејан кукурузом, а други житом и то се сваке године редовно мења. Највише место зове се *Баново Брдо*, у једном, а *Петлово Брдо*, у другом потесу.

Пашњака има доста: *Алуге* — на југоисточној страни од села, *Једек* — на северозападној у Макишу. Сви су пашњаци општинска својина. Шуме има мало и то: на источној страни млада, храстова шума, а на јужној је стара, такође храстова али је ретка. Земља је за обрађивање доста родна. Једној породици, да умерено живи, потребно је: 5—6 хектара земље и да има заједничке паше као данас.

Тип. — Жарково спада у ред села збијенога типа. Куће су дуж главног пута, који кроз село води, као и поред сокака, који на пут — главну улицу — излазе. Најближе су куће 4—5 м., а најудаљеније 50—100 м. У близини су куће издељених задругара, који су од појединих зграда у двору (на пр. од штале или др.) начинили кућу. Разређеније су куће при окрајцима села.

Село има заселак *Чукарицу*, далеко од села, идући ка Београду, за $^3/_4$ сах. хода. Од пре неколико година почела се нагло ширити и сада изгледа као варошица; у њој има око 400 становника, већином раденика. У Жаркову има око 260 кућа, а на Чукарици око 30 к.

Станови. — Само њих неколико (4—5) имају ван кућа на општинској утрини станове, у којима држе стоку. Код стоке је обично слуга, а млеко доносе кућама.

Име. — Жарково је прозвато по некоме *Жарку*, јер се раније помиње као *Жарково Село*[1]). Прича се, да је *Чукарица* прозвата по некоме *Стојку Чукару*, који је био из Београда и ту дуже времена држао механу[2]).

Старине. — Ван села постоје два *селишта* у репишкој јарузи: једно с једне, а друго с друге стране јаруге. Ту је било

---

[1]) Насеља Српских Земаља, кн. I, CLI.

[2]) Види о томе и М. Ђ. Милићевића: Цртице за ранију слику српске престонице, с. 55.

село Репиште. Више Беле Воде има трагова од зидина, одакле су сељаци вадили, веле, и римску циглу. Ту су налазили и златне новце. Изгледа, као да је ту била каква варош.

2. Вишњица.

Положај. — Вишњица је на Дунаву с обе стране пута, који води десном страном Дунава. Само су куће неколицине баштована изван села, даље око $^1/_4$ сах.

Дунав сваке године плави њиве и баште, које су већином поред Дунава.

У селу воде пију са чесама, из бунара (око 10), а неки и са Дунава. Чесме су две, једна у средини села поред пута, а друга близу цркве, зову је *Градац*. Обе су зидане за време Турака[1]) и вода је у њих спроведена олуцима. Никада не пресушују. Изван села постоји извор код Ороспи-Ћуприје, за тим *Дрварска Чесма* и др.

Земља, шума и паша. — Земља им је за обрађивање поглавито у равници поред Дунава и око села. Шуме немају. Дрва набављају куповином са оближњих, аустријских ада на Дунаву. Општинска им се утрина зове: *Комарево*, *Мали Липак* и *Бара*. По Маломе Липаку, који је луг, и по Бари пасу стоку.

Тип. — Село је подељено у *Горњу* и *Доњу Малу*, које су с обе стране пута, што иде десном страном Дунава. Тај је пут „главни шор", дуж кога су поређане куће сеоске.

Од механа, које су готово на средини села и близу старог гробља, низ Дунав је Доња, а уз Дунав Горња Мала. Обе се при крајевима рачвају, Горња у два шора — Горњи и Доњи, а Доња у: сокак за цркву и сокак за гробље.

Све је село „на шор." Куће су поређане дуж главног и споредних шорова, као и поред сокака, који управно излазе на главни шор. Куће поред главног шора већином су у близу, удаљене 5—10 корака, изузев оне, које имају веће дворове и воћњаке, те ови чине да је и растојање веће. При крајевима главнога шора, односно мала, и у споредним шоровима и сокацима, куће су више проређене, раздалеко 50—70 корака. Ту су већином куће познијих досељеника.

---

[1]) Подигао их спахија Ади-Латив или како га народ крстио „Ади-Ласта".

Само су куће неколицине баштована издвојене даље од села око $^1/_4$—$^1/_2$ сах. Томе су узрок баште, које су ван села. У селу има око 150 кућа: у Доњој Мали око 70, а у Горњој око 80 кућа.

Старине. — У селу постоји *селиште* око садашње цркве, где су данас њиве. Радећи по тим њивама мештани наилазе цигле и друге остатке старина. Један део косе која је према данашњој цркви, а пружа се ка Дунаву, зове се *Градина*. Ту има зидина и постоји предање, да се тај град звао Вишњица[1]) и да је био град познатог у народним песмама Филипа Маџарина. Далеко је од села $^1/_4$ сах. Испод Градине до Дунава постоји *маџарско гробље*. Постоји и друго старо гробље, до садашњег села више механе, али је оно српско и свакако је било гробље данашњег села. На њему су заостале две крстаче: на једној је урезана 1844. год. У селу постоји један *стари мост* (близу куће Љубе Богдановића) и за њ се не зна, када је грађен. Други је на путу из Вишњице у Београд, а на Миријевском Потоку. За тај мост, који зову „Ороспи-Ћуприја“ неки веле, да га је подигла проклета Јерина, а неки опет, да је остао још од Римљана.

Постанак села и порекло становништва. — Прича се, да је у селу било једном седам кућа и потомци оних породица, које су у тим кућама живеле, сматрају се за најстарије у селу — за старинце. То су: *Поповићи*, по староме презимену, а сада *Јовановићи* и *Богдановићи*; *Кузмановићи*, зову се и *Максимовићи; Мицићи; Ћирићи*, од којих су *Лазићи*, а зову их и *Кнежеви*, јер су њихови преци у селу били кнезови; *Кордићи*; *Марковићи*. Неке су се од тих породица сада умножиле и има их око 20 к. као нпр. Поповића.

И ако се те породице сматрају за старинце у селу, ипак се о њихову пореклу нешто зна само не тако поуздано. Старац Љуба Богдановић из породице Поповића прича, да је у свих оних 7 кућа била једна породица и да је она пореклом из Грчке. Уз то вели, да им је до скора кумовала једна Гркиња, која је до пре 50 година живела у Београду; то им је кумство, вели, од старине, још из Грчке, само је та Гркиња живела у Београду, а ови у Вишњици. Дошли су, веле, бегајући од Турака, и овде их вода зауставила. Пре но што су дошли у Вишњицу, били су у Лештанима. Данас се та породица изродила, потомци су, веле,

[1]) Уз то се прича, како је Вишњица некада била знатно место, те због тога и данас неки за њу кажу, да је — Мали Цариград.

даље од 10 колена. И слава им није иста: Поповићи славе св. Арханђела, а сви остали св. Николу. Сви они правилно говоре, а веле, да су им и стари правилно — „шумадијски" — говорили, а и ношња им таква била.

За све остале зна се, да су досељеници. Према времену, када су дошли у Вишњицу, могу се поделити у старије („одавнашње дошљаке") и новије досеља.

У старије спадају сви они, који су се доселили пре и за време Кара Ђорђа. То су: *Поповићи*, *Живковићи*, *Гајићи, Маринковићи*, *Дунђеровићи*, *Швабићи*.

Поповићи се сада зову и *Станковићи* — *Крстићи*. Њихов је предак Рада (деда данашњем човеку од 60 год.) пореклом од Врања. Отуда је добегао заједно са својом женом — „баба Тонком" — за коју веле, да је знала арнаутски. Побегао је због Турака. Кад је он дошао, село је имало свога спахију, који је насељавао село и делио земљу досељеницима.

Живковићи (2 к.) — пореклом од Ниша („Нишлије"), Славе св. Николу.

Гајићи (Шалавардини) — од Ниша, Славе св. Јована.

Маринковићи — пореклом од Ниша, славе св. Арханђела.

Те су три породице биле најпре у Бањици, па отуда прешле у Вишњицу.

Дунђеровићи — пореклом из „Арнаутлука". Предак им Стоша Дунђерин побио неке Арнауте и због тога морао побећи. Не зна се из кога је места, само се прича, да је, бегајући, ударио на Јанкову Клисуру и тек овде га зауставио Дунав. Причају, да су га Арнаути ради освете чак у овом селу тражили.

Швабићи (Јовановићи, 2 к.) — из Маслошева (јасенички ср.). И њима је спахија делио земљу. Станко Врањанлија (син поменутог Раде) био је много земље заузео, те му спахија одузме нешто земље и преда је Швабићима, пошто их ту насели. Швабићи су били најпре у Остружници, па отуда прешли у Вишњицу. Швабићима их прозвали за то, што је њихов дед учио школу „преко" и тамо научио говорити немачки, због чега му надену име Швабо, те отуда Швабићи. Славе св. Николу.

У новије досељенике спадају:

Костићи — „из преко", славе Ђурђиц.

Цветко Косовлија — са Косова.

Ристићи (2 к.) — од Прилепа; предак им чувао пре 60 год. сеоска говеда, па се ту оженио и заостао; славе св. Николу.

Недељковићи — такође „од кај Прилеп“. Предак им дошао пре 40 год. као дунђерин и у селу се оженио и заостао: славе Велику Госпојину.

Јоксимовићи — „из прека“, славе Петковачу.

Јанковићи (2 к.) — од Битоља (Битољци), дошли пре 30 год. због зулума турских; најпре чували овце и од тога живели, а по том „окренули паорски.“

Трајковићи и *Јовановићи* (3 к., Гроздан и Рисим) — „Маћедонци“; из Маћедоније дошли са породицом због зулума турских.

Цветковићи (1 к.) — предак им, пореклом од Прилепа, био у селу слуга, па се ту оженио и остао. Славе св. Николу.

Манојловићи — пореклом од Пирота, предак им (Коста) пре 30 год. дошао у село као слуга, ту се оженио и заостао. Славе св. Арханђела.

Станисављевићи — из с. Тибужда (округ врањски, срез пчињски). Предак им због сиромаштва дошао у село Вишњицу, где је био слуга, па се ту оженио и остао. 1876 г. био добровољац. Славе св. Арханђела.

Ђорђе Ђорић — „из кумановско“, дошао у село као момак, ту се оженио и остао.

Бековци — „Бошњаци“, дошли пре 20 год. из западног дела Босне.

Тодоровићи — пореклом из Бајине Баште.

Тодоровићи — „из прека“, дошли пре 15 год., славе св. Јована.

Пеја и Мија Стајковић (браћа, 2 к.) — пре 40 год. дошли из Бугарске, они су прави баштовани. Из Бугарске (од Трна и од Трнова) и из југоисточних српских крајева воде порекло и ови: *Ламба Стојановић* — дошао на имање, слави св. Арханђела; *Ранђел Поповић* — слави св. Николу; *Јованча Николић* — св. Јована; *Златан, Неша*, дошли пре 40 год. са породицама; пре 20 година дошао је и *Цветко* Бугарин — слави св. Николу.

Перишићи (3 к.) — „из прека“, мати им из Панчева, а отац из неког села близу Панчева. Славе Ђурђев дан.

Црњаковићи, по староме презимену *Петровићи* — „из прека“, пореклом Власи, славе Малу Госпојину. Њихов је дед Петар дошао из Кара-Влашке са женом, чијег је мужа убио и за то побегао. Најпре је био рабаџија код Турака на Дорћолу, по том је дошао у Вишњицу и ту се настанио. То је било по причању за време кнеза Милоша. Био је вредан и једном га за то похвалио кнез Милош. Знао је влашки, јер је био прави Влах

као и његови синови Никола, Танасије и Мита, али се Никола и Танасије ожене Српкињама, те већ њихови потомци ниоу прави Власи а Мита се ожени Влахињом из с. Овче („преко“), но он није имао порода и у скоро је умро. Садашњи потомци Николе и Танасија ни по чему не личе на Влахе, нити пак знају влашки.

Нешићи — „из преко“, из с. Врањева. Отац им пре 40—50 год. служио у селу и ту заостао.

Пешић (Никола) — „из преко“. Слави Ђурђев дан.

Петровићи — од Пирота, славе св. Николу.

Рашићи — пореклом од Ниша („Нишлије“). Спадали су у ред оних старих досељеника, само су ти прави Рашићи изумрли. Данас презиме Рашићи носи породица, чије је право презиме Анђелковићи, а из села је Великог Мокрог Луга. Њиховог је претка (Ђоку) довела мајка као пасторка, пошто се из Великог М. Луга преудала у Рашиће у Вишњици. По смрти Рашића остао је на имању сам тај пасторак, који са имањем и име наследи. Прави Рашићи славили су св. Николу, а ови Анђелковићи Ђурђиц. Садашњи Рашићи славе обе те славе. Зову их још и Црењареви.

За време бежаније (1813. г.) сви су становници овога села, који су се онда затекли у Вишњици, бегали „преко“. Тамо су се задржали, веле, три(?) године,[1]) па се онда вратили, пошто их Турци позвали да раде своја имања. Кад су дошли у село нашли су од кућа само пепео: очувале се само вериге, које су остале у пепелу на месту, где је било огњиште. Спахија је свакоме допустио да се настани на истоме месту, где је и дотле живео. Многи су при повратку захватили много више имања, но што су дотле имали. Многи су онда и заостали у Банату.[2])

3. Кумодраж.

Положај. — Село је у извориште Кумодрашке Реке, која постаје од Староселског и потока Тополе. Састоји се из четири краја: Тополе, Липака, Беле Земље и Старог Села. У крају Тополи куће су по коси с леве стране потока Тополе, као и по странама долине, која је пространа, једнолика и обрађена; само је по нека кућа у равни долине. Између долине Тополе и Староселског Потока коса је пространа и по њој има местимице остатака старе шуме; од Малог Забрана, како се зове један део те

[1]) У селу Реснику, веле, да су побегли о Крстову дне, а вратили се о Божићу, пошто их Турци позвали, јер није било људи, да им земљу раде.

[2]) Прота Јаков из старе породице Поповића (Јовановића) остао је у селу Јарковцу, а осим њега и многи други.

шуме, па према развођу Кумодрашке Реке и Болечице уз косу налазе се куће краја Липака; куће су с обе стране сокака и путева сеоских, има их и по самоме развођу Кумодрашке Реке Болечице и Раковичког Потока, а у близини Крагујевачког Друма који туда води. Крај Бела Земља налази се у једној валози, која је у почетку Староселског Потока, где је долина проширена и доста пространа. Куће су по равни долине, местимице на странама и ивицом њеном према развођу Кумодрашке Реке и Болечице. Испод Липака и Беле Земље налазе се куће краја Старог Села.

Река и потоци нису тако велики при надоласку и не засипају нити односе њиве и имања у потесу.

Становници воде пију поглавито са извора, од којих су познати: *Водица*, *Бегбунар* (сада чесма), *Извори*, *Буква* и др., а у потесу *Чешмица*, *Аџинац*, *Вишињац*, *Папкова Вода*, *Чавин До* и др. Становници у селу пију воде и из бунара, али је ових мало.

У овоме је селу хладније но у околним блиским селима, јер је на већој висини. Највише дувају исток и север, који је најхладнији и најјачи.

Земља, паша и шума. — Оралије становници имају на местима, званим: *Дренова Међа*, *Девојкин Гроб*, *Чавин До*, *Читлук* (има и ливада), *Гуњак*, *Крушик*, *Дугачке Њиве*, *Одмор*, *Бунар*, *Стражара* и др. Земља је плоднија но у неким оближњим селима на пр. у Вишњици. Паше — утрине — становници имају довољно и то на местима, званим: *Равни Луг*, *Јемирова Ливада*, *Клен-вода*, *Рајина Коларница*, *Курјачке Рупе*, *Разбојиште*, *Стари Виногради*, *Њиве код Старог Друма* и др. Тако исто и шуме становници овога села имају довољно и то на местима, званим: *Торлак*, *Пањеви*, *Белопоточко Брдо*, *Пречице*, *Бубањ*, *Гумништа*, *Ђоричина Мандра*, *Ладна Вода*, *Дуго Било* и др. Сва је та шума заједничка — сеоска, а уз то та места служе и за пашу стоке. Шума је храстова, букова, церова, а има и „смрекве“ (веће) (на месту званом Ђорђин Гроб.) На многим је местима шума стара као на пр. с леве стране долине Тополе, по Липаку, Торлаку и т.д. Шуму употребљују за грађу и гориво.

Тип. — Село је разређеног типа. Дели се у четири краја, који један у други прелазе; то су: *Топола*, *Липак* или *Горњи Крај*, *Бела Земља и Старо Село* или *Доњи* (Дојни) *Крај*. Куће су у њима разређене, јер су између њих воћњаци и њиве; раздалеко

су по 50—70 или 90—120 или 150—250 корака, где где мање — раставља их пут.

У крају Тополи неке куће с леве стране јесу више разређене, раздалеко 150—170 корака; између њих су њиве и воћњаци. Куће с десне стране местимице су ближе једна другој. У крају Липаку куће су већином с обе стране сокака и сеоског пута, а обично увучене у двор. Неке су по развођу Кумодрашке Реке и Болечице местимице раздалеко 40—50 корака. У крају Белој Земљи, као местимице и по осталима, има група кућа јамачно издељених задругара. Куће су раздалеко око 30 корака. а групе око 100. У селу има око 145 кућа. Задруга је раније уселу било више, а сада је већа задруга Милана Тодоровића, који живи са 5 синова и у њој има око 25 душа.

Станови. — Само неки имућнији становници (око 12) имају колибе ван кућа на својим имањима, која су купили у потесу белопоточком и раковичком. Тамо су им њиве, забрани и ливаде и стока само зими.

Име. — Насеље, које је постојало пре данашњега села, а на месту селишту, звало се, веле, *Куманово*. Од времена, када су Турци завладали, прозвато је *Кумодраж*[1]. Крајеви носе топографске називе.

Старине. — Испод села (краја Старог Села), где су сада ливаде, постоји *селиште*. Ту данас наилазе зидине, ћерамидине, затрпане бунаре и др. Сада су неки од тих бунара отворени и становници се служе водом из њих. Дубоки су $1^1/_2$—2 м. Постоји предање, да је ту било маџарско село *Куманово*. У близини је постојало, веле, и *маџарско гробље*, са којег је камење дигнуто, кад је грађена топчидерска црква. У народу постоји и предање да је насеље, које је било на месту данашњег села, старије и од самога Београда.

У крају *Староме Селу* било је у почетку данашње село Кумодраж. Одатле су се становници доцније поместили на данашња места.

Постанак села и порекло становништва. — Не зна се, када је данашње село засељено. Има неколико старих породица — старинаца — за које се не прича, да су досељене. То су:

[1]) Гласник Срп. Уч. Др., књ. II. св. XIX, 180.

Живановићи (7 к.) — славе св. Николу, зову се и Рибићи; за њих веле, да су најстарији и да су у овоме селу још „од Косова“ т. ј. од времена косовске битке 1389.; у читуљи, коју има та породица, означено је име њиховог најстаријег претка, који се звао Лауш[1]);

Тодорановићи (око 10 к.) — славе св. Николу; од њих су *Костићи*, *Маринковићи* и др.;

Живојиновићи (око 5 к.) — славе св. Арханђела;

Бабићи (око 10 к.) — славе св. Николу; неки се зову Петровићи;

Јанковићи (4. к.) — славе св. Николу; неки се од њих (2 к.) зову Бранковићи;

Матићи (3 к.) — славе св. Мрату;

Маршиловићи (10—15 к.) — св. Арханђела.

За остале се породице зна да су досељене. *Бркићи* (око 25 кућа) — као да су од Косова; отуд им се прадед доселио; зову се и Стојковићи, Ивковићи, Маринковићи, Живковићи, Николићи и др., славе Ђурђев дан. *Животићи* (око 8 к.) — из Старог Влаха, славе св. Јована. *Митровићи* (око 10 к.), по староме презимену *Гутешевићи* — из Лике, откуда им се доселио дед Гутеш, зову се и *Радаковићи*, славе св. Николу. *Сремчевићи или Јовановићи* (око 13 к.) — предак им као „Влах“ дошао од Пожаревца пре бежаније (1813); славе св. Ђурђиц. Неки се од њих зову и Марковићи. *Томићи* (6 к.), по староме презимену *Давидовићи* — „Личани“, славе св. Јована. Овде су дошли из Степашиновца код Рипња, откуда су били расељени. *Ристићи* (3 к.) — из данашњих новоослобођених крајева; дошли после бежаније (1813. год.). Славе св. Николу. *Пауновићи* (7 к.) — из Бела Потока, откуда их је довела мајка, пошто се преудала у ово село; славе св. Стевана. *Живадиновићи* (2 к.) — од Крушевца, откуда им је дошао предак Живадин, који се потом оженио из Пиносаве. Славе св. Јована. *Степановићи* (3 к.) — из Сремчице, откуда их је довела мајка, преудавши се за неког Степана у овоме селу; славе св. Јована. *Милићевићи* (3 к.) — од Карановца (Краљева), откуда се доселио са породицом дед им Милић; славе св. Арахнђела. *Стојановић Сима* (1 к.) — од Ужица, откуда му се отац доселио, па се потом

[2]) Та је читуља својина Благоја Живановића из те породице. На њој је написано: на првом листу — сиа цедула симеуна станисавлевића іс села кумодражи, а на другом се ређају имена — лауша, сима и др. Симеун Станисављевић је прадед Благоју Живановићу (око 40 год.), а Лауш је томе Симеуну био отац или дед.

и удомио у селу; слави св. Арханђела. *Тодоровићи* (1 к.) — из Босне; отац им радио у селу, па се и удомио, славе Михољ Дан. *Косовац Димитрије* (1 к.) — од Ивањице; служио пре 25 година у селу, па заостао као доводац; слави св. Николу. *Поповић Благоје* (1 к.) — из Босне; отац му Јован радио по мајданима, па заостао у овоме селу; слави св. Јована. *Поповић Зарије* (1 к.) — из Маврова (Македонија); предак им служио у селу пре 25 до 30 година, па се и удомио; слави св. Илију. *Јовановић Милутин* (1 к.) — од Прилепа; отац му пре 30 година био мајстор у селу, па и заостао; слави Врачеве. *Петровић Спасоје* (1 к.) — из Ресника, слави св. Ђурђа. *Барјактаровић Живота* (1 к.) — из једног од околних села; призетио се у Животиће; слави св. Николу. *Крстићи* (1 к.) — из Кнежевца, откуда им претка довела мајка, пошто се преудала у селу; славе св. Николу. *Живојиновић Марко* (1 к.) пореклом Личанин („Рват"); отац му радио у селу, па заостао као доводац у Живојиновиће; слави св. Николу.

4. Сремчица.

Положај. — Село је на платоу, који је изрешетан многобројним вртачама. Куће се находе на заравањцима између тих вртача, а има их и по самим вртачама тако, да се у по некој вртачи нађе читаво једно имање са кућом. Ти су заравањци, као и саме вртаче, покривени дебелим слојем глинуше, те се сеоске куће находе на њој.

Воде пију са извора, којих има много, а и из бунара. Доста су јаки и познати извори: *Дебела Вода*, *Турски Точак* (пећина) и др. По веровању сељака вода у извору Дебеле Воде долази подземно из Ракине Баре, а у Турски Точак из Језера.

Земља, шума и паша. — Земља је за обрађивање око кућа и ван села. Вртаче су култивисане и у њима су где где воћњаци. Близу села за $^1/_4$ сах. постоји *Липовачка шума*, која је на јужној и шума *Рт* на северној страни од села. На тим местима има и паше. У турско доба ово је село као и остала, имало спахију, који је имао кулу, где је данас школа. Он је давао народу земљу и наплаћивао десетак. Кад је кнез Милош почео владати Србијом, заповедио је свакоме, да заузме онолико земље, колико ко може искрчити. Спахија је, веле, и даље имао права на своју ранију земљу и наплаћивао је жировницу од шуме, али је седео у граду.

Тип. — У селу се издвајају два краја: *Горњи* и *Доњи Крај* које не раздваја никакав природни објекат, раздалеко су један од другога колико и куће међу собом. Централни је део села груписанији, а у осталим деловима куће су раздалеко једна од друге, те је у целини ово село разређеног типа. Село је таквога типа и због вртача, којих има на земљишту, где је село. Куће су по заравњеним местима, а по вртачама су сеоска имања: њиве, воћњаци и др.

Име. — Ово се село пређе звало *Провалија* и било је на месту, које и данас носи тај назив. То је име постало због многих вртача, којих ту има. О имену *Сремчица* не прича се ништа. Постало је јамачно од имена Срем.

Постанак села и порекло становништва. — Село ово, када се звало Провалија, постојало је на данашњем месту, званом Провалија. Прича се, да је за време „Лаудана“ имало 13 кућа и да су сви становници тога села пребегли у Срем за време рата између Турака и Аустријанаца. Када је цар Леополд ратовао с Турцима, његова војска пређе код Кленка у Шабац, где цар остане, а војска пође даље ка Београду, где отпоче градити „Лауданов, шанац“. У томе су Леополдовој војсци помагали становници Провалије, због чега Турци попале Провалију, те се становништво одсели у Срем, а Провалија оста пуста „за 9 година.“

Отуда се најпре врате *Марковићи* и настане се на месту, где је сада село Сремчица; куће су им биле близу садашње школе. Од њих су *Милићи и Симићи*. Са Марковићима дођу *Сарићи* који се настане код Ракине Баре. Онда се врате и *Стекићи*.

То су најстарије породице у селу. За њих се не зна, одакле су се доселиле још у старо село Провалију.

И за *Влајиће*, *Пантелиће* и *Тодоровиће* не зна се, одакле су се доселили, али се за њих не каже да спадају у ред старих породица.

После њих доселиле су се ове породице: *Миљковићи* — из Јелашнице (близу Ниша); *Нешићи* — из Крчимира (у Заплању); *Крстићи* (кацарска породица, правили каце, ведрице и т.д.) — из Крчимира; *Јелчићи* — из Заплања; *Никшићи* — из Никшића (у Црној Гори), дошли после Лаудана а пре оних породица из Заплања; *Живановићи* или *Марићи* — из ужичког округа (5 к.); *Васићи* — из Босне; *Стојановићи* (2 к.) — из Буштрења (срез пчињски); *Бајићи* — из Босне; *Дамњановићи* су руског порекла (заостао један од Руса, који су под Кара-Ђорђем ратовали, па се

у селу призетио); *Пејићи* — из Ужица, дошли пре 100 год.; *Стојановићи* — из Тикветa (призетио се) пре 41 год; *Давидовићи* — дошли пре бомбардовања из босанске Крајине; *Петровићи* — из Бугарске; *Панчевци* — пореклом из Новосадског Салаша, одакле им је отац дошао; *Лукићи* — из Хрватске пре 80 год.

Најстарије су породице у Доњем Крају, а новији досељеници су поглавито у Горњем Крају села. Село је до скоро имало заветину на Усековање (29. Августа).

5. Сланци.

Положај. — Село је с обе стране Сланачкога Потока, на месту, где се долина проширила, те је село као на равни, која се од потока према странама, нарочито десној, поступно диже. Куће с леве стране потока јесу поглавито дуж сеоскога пута, као и дуж искривуданих и неправилних сокака, који на тај пут излазе. Куће на десној страни јесу без реда распоређене, ма да има и ту сокака. Село је са свих страна, изузев према ушћу и извору потока, окружено косама, које су голе и обрађене.

Поред потока су баште, а и кућа има ближе потоку, али је овај незнатан, те не наноси никакве штете, кад надође.

Воде становници пију са извора и бунара. Од извора су познати: *Точак*, *Врућа Вода* (служи за пиће), *Вреле*, *Балабановац*, *Обрадова Вода*, *Савина Вода*, *Сариђева Вода*, *Бубања* и др. Бунари готово сви за време суше пресушују изузев један стари бунар за који веле, да је још од Римљана.

У овоме је селу, веле, хладније но у оближњим селима као у Великоме Селу или Вишњици, где снег увек раније копни но у Сланцима. Од ветрова горњак доноси кишу, а кошава је најјача.

Земља, паша и шума. — Становници овога села немају довољно земље за обрађивање. Око кућа ретко има њива, само су где где до куће баште или мали воћњаци. Сва је земља за обрађивање око села у равници и по косама, а на местима званим: *Било*, *Виногради*, *Тапино Брдо* (били ту виногради), *Балабановац*, *Брестићи*, *Ча-Пајино Брдо* (и ту били виногради), *Пајстовица*, *Лешће*, *Вреле*, *Точак*, *Осовље*, *Градиште*, *Висле*, *Оцин Забран* (нема шуме), *Гај* (њиве, баште и луг), *Брешће*, *Деонице*, *Мала Утрина* (има ту њива појединаца) и др. Баште су поред потока и то више села, местимице у селу, а највише испод села. Паше има мало, само по Пајстовици. Шуме нема осим неколико забрана, један на Балабановцу.

Тип. — Ово је село збијенога типа, ма да је местимице и доста разређено. Куће с леве стране Сланачкога Потока јесу дуж сеоскога пута и дуж сокака, који излазе на тај пут. Ти су сокаци обично искривудани и неправилни. Куће с десне стране Потока местимице су више разређене а нарочито по окрајцима, где су куће издељених задругара и где око кућа има већих дворова и шљивака.

У селу постоје три мале: *Ћуковац, Рибошка* и *Масларова Мала*. У Ћуковцу живе: *Казанџићи*, *Сарићи*, *Бугарчићи*, *Перичићи* (Мишићи — Томићи), *Давидовићи* и *Марковићи;* у Рибошкој Мали: *Рибошки*, *Павловићи* (већ се изгубила и стара породица), *Врајкорци*, *Јовановићи;* у Масларовој Мали: *Масларовићи*, *Ђурђевићи*, *Софронијевићи*, *Кузмановићи*. У селу има око 130 кућа.

Имена. — Осим имена села *Сланаца* постоји и *Мало Сланце*, где је, веле, било *слане* воде, те причају, да је по томе и село прозвато. Мале су прозвате: Рибошка и Масларова — по презимену породица у њима, а Ћуковац — по називу места, на коме је.

Старине. — На месту *Маломе Сланцу* било је некада село, од којега је, веле, остало маџарско гробље, које је ту у близини, а зна се и за старије српско гробље у Маломе Сланцу. На месту *Лешћу* прича се, да је било маџарско село *Лешће*. Ту налазе темеље од кућа, а ту је и чесма Вреле, где налазе старе ћункове. Близу Лешћа је место *Жежница*, где је — веле — било казана, у којима се топило олово, а и данас се може наћи „бронза“. У селу постоји и један стари бунар (Николе Ристића), за који веле, да је ту још од Римљана. Близу села је постојао манастир Св. Стевана, који је доцније порушен[1]).

Постанак села и порекло становништва. — Прича се, да је у овоме селу било некада 7 кућа и породице, чији су преци онда живели у селу, најстарије су и о њихову се пореклу не зна ништа. То су: *Рибошки* — славе Св. Јована; *Ча-Пајини, Јазавчевићи* или *Павловићи* — славе Св. Николу; *Јевтићи* (*Јефтовићи*) — Св. Јована; *Сарићи* — Св. Тому; *Давидовићи* — Св. Николу; *Мишићи*, по старом а сада и *Таиићи* — Ђурђиц; и *Кузмановићи*.

Старе су породице и: *Масларови* или *Петровићи* (око 15 к.) — дошли са Косова, славе Св. Николу; и *Казанџићи* (око 20 к.)

---

[1]) Помиње се 1716. год.: „.... жителѣмъ манастыра Сланаца, иже ѡбрѣтают сѧ въ предѣлехъ града Бѣлграда 1716-го года.“. Љ. Стојанвић. Записи и натписи II. 39.

— пореклом из Врчина, славе Св. Николу. Остале су се породице доселиле после њих. *Илићи* или *Кумрићи*, по староме презимену *Миловански*, пореклом су из Маслошева (Јаснички срез). Отуда су њих шест брата за време бежаније (1813. год.) пребегли „преко". Када су се за време II устанка под кнезом Милошем понова вратили да војују у Србији, само један од њих — Тривун — оде у Маслошево, а остали заостану по селима у Подунављу и Посављу: један оста у Сланцима и од њега воде порекло Илићи, један у Вишњици (Јован Шваба), један у Остружници, а један у Мошганици. Стојковићи или Ристићи (око 10 к.) — пореклом су из Боке, одакле су им дошли прадедови. Од њих су и *Врајкорци*. Славе Михољ Дан. *Бугарчићи* — од Ниша, откуда им је предак (деда човеку од 70 год.) побегао, убивши тамо девојку. Побегао је са братом, који се одселио у Панчево, славе Митров Дан. *Марјановићи*, а по староме *Јовановићи* — дошли „из прека" (из Сурдука или из Венека). За њих веле да су најпре живели у овоме селу, па за тим пребегли „преко" и по том се вратили у Сланце. Славе Св. Николу. *Бранковићи* — из Бегаљице. *Марковићи*, по староме *Јовановићи* — од Свилајнца (из Стропоња?), откуда им је дошао деда због зулума. Неки веле, да су пореклом Власи. *Ђурђевићи* (око 20 к.), а по староме *Вићентијевићи* — „из прека", откуда им је деда дошао. Славе Св. Николу. *Софронијевићи* — „из прека" славе Св. Николу. *Мишићи* — из Ковиља (код Карловаца), славе Св. Јована.

Најновијих досељеника има само неколико и то: *Никола Павловић* — од Прилепа, пре 40 година чувао стоку, па се и оженио у селу — доводац у породицу Казанџића, слави Св. Николу; *Павле Спасојевић* — из Велика Села, доводац; *Јосифовић* (ковач) — „из прека" (из Срепаја), а старином из Смедерева; *Која Стевков* — „из прека" (из Долова), слави Петковачу.

Ово село расте искључиво прираштајем. Нема новијих досељеника, јер није било земље незаузете, где би се ови насељавали[1]).

Сеоска је слава Младенци, а трећег дана Ускрса носе литије.

За време бежаније (1813. год.) становници овога села бегали су „преко", где су се, веле, задржали по године.

---

[1]) Старац Михајло Илић (Кумрић) прича, како су многи долазили, да се населе, али су их сељаци враћали, јер није било довољно земље ни за њих.

6. Железник.

Положај. — Село је по благим странама долине Железничке Реке, која се зове Река, и једнога потока, који полази од Читачке Воде. Куће су по осојним и присојним странама долина.

Воде пију са извора *Брусника*, сада чесма, а највише из бунара. Извор је средње јачине и не пресушује[1]). У околини познати су извори: *Читачка Вода* — на источној страни, $^1/_4$ сах. далеко од села; поток, који одатле полази и тече кроз село, састаје се с Реком при излазу из самога села; *Стублина* — на јужној страни од села, испод места Логоришта, одакле полази поточић истог имена, лева притока Реке; *Изворац* — на југозападној страни и $^1/_2$ сах. далеко од села, некада доста јак извор, а сада се само види, како из муља и блата вода на више места извире као да ври у каквоме суду[2]); *Дреновача* или *Света Петка*, по веровању мештана „света вода" — од Изворца удаљена на западној страни 500—600 корака, некада обичан извор, а сада чесма; становници овога села и околни сељаци сматрају је за лековиту[3]); *Ђериз* — поред потока *Дреноваче*, који је постао од Изворца и Дреноваче, од села је далеко $^1/_4$ сах.; некада је ту била чесма, сада раваљена.

Клима је обична и готово блажија но у околини. Кишу доноси најчешће запад, најјачи је исток, а најхладнији север.

Земља, шума и паша. — Земља је за обрађивање око села, далеко $^1/_4$—$^3/_4$ сах., а на местима званим: *Алуге* (некада је ту била шума лужњакова, по којој је и место прозвато), *Манастирине*, *Дреновача* (некада била шума, највише дреновина), *Ораси* (било доста орахова дрвећа, а и сада има по који орах), *Црквине, Бела Земља, Рупчине* (ту има рупчага, које су биле пуне водом, кад је ту била шума), *Велика Пољана*, *Брестове Алуге* (било некада шуме брестове), *Вис* (сада њиве, а била густа шума још за време кнеза Михајла), *Липак* (некада липова шума, а сада њиве) и др. По Макишу имају њиве, баште а највише ливада. Поједини делови

---

1) Некада је, веле, избацивао неке каменчиће, налик на „брусиће", због чега је и прозват Брусник.

2) Прича се, да је тај извор некада избацивао с водом и борове шишарке, а сада само муљ и несам.

3) Сваког младог петка и недеље многи са тог извора носе воду у судовима својим кућама, пију је и умијају се, јер је сматрају за лековиту. Поједини сељаци из околних села доводе и болеснике, да ту преноће, умију се и пију воде са извора.

Макиша имају ове називе: *Ђајине Баре*,[1]) *Фатови*, *Шатор*, *Језеро*,[2]) *Умчица* (њиве), *Греде*, *Јасенова Бара* (некада било много јасенова дрвећа), *Топољак* (било много тополе), *Велике Ливаде* (најпре ту прокрчили за ливаде у Макишу), *Рудманово*[3]), *Млаке* (ту је и сада на много места пиштољина и бара). Највише сеју пшеницу, кукуруз и јечам. Шуме има на местима званим: *Орловача* (општинска шума, била велика и густа шума, да су се у њој и орлови легли), *Равнице* (општинска шума), *Рт* (општинска шума), *Рашће* (било највише храстове шуме). Шума им служи за огрев и грађу. Паше имају у шуми, у Макишу по ливадама а имају и утрину. Паша је добра. Земља је родна. Да породица од 5—10 душа осредње живи треба: 6—8 хектара земље, 2 вола, 1 крава, 2 коња, 10 оваца, 5—10 свиња.

Тип. — Село је збијеног типа, ушорено (без реда), куће су близу једна другој. Село се дели на три краја: *Бугарски*, *Прајски* и *Тарајиш*. У селу има 175 кућа. Задруга је раније било, а сада их има 2—3 од по 20—30 душа.

Станови. — Ради стоке становници имају колибе, у којима чувају овце: зими у Макишу по ливадама, а лети у општинској шуми, оба места ближе селу. Колиба има 10—15. Граде их сељаци, који имају више стоке или се удруже неколико њих и заједнички саграде колибу, па заједнички и чобана плаћају и хране. На Макишу стоку чувају до половине Марта или најдаље до Благовести, па се селе у шуму, јер општинска власт онда не допушта, да се тамо стока чува.

Имена. — Село је, веле, прозвато по томе, што се ту, где је сада село Железник, доносило на воловским колима *железо*, које је вађено у Провалији (Сремчица) још за време Римљана. *Бугарски* је крај прозват по томе, што у њему станују досељеници из крајева источне Србије према Бугарској. *Прајски* је крај прозват по презимену Прајзовића, који су у том крају, а за *Тарајиш* се не прича по чему је прозват.

---

[1]) Прозвате по неком Ђаји (Гаји), кога су Турци ту убили.

[2]) Ту има увек воде, па и сада извире. Причају да је било дубоко.

[3]) Rudmanova — Carte von dem Königreich Servien Tafel I a, из доба 1717—1739. год.

Старине. — Први осниваоци данашњег села најпре су становали у Макишу $^1/_4$—$^3/_4$ сах. западно од села, где је данас *селиште*. Ту је песак и нема никаквих трагова од насеља. Село је било на узвишенијем месту, близу воде, где су стајале лађе. Мисли се, да су се одатле преселили због воде, а неки веле, да је то учињено по наредби кнеза Милоша.

Близу села постоји место *Кућерине,* поред потока истог имена. Ту су се становници преселили, када су се поместили из поменутог села у Макишу[1]), али пошто им Турци попале куће на томе месту, они се одатле крену и населе, где је данас село. Ту су били близу извора и реке, а уз то и поред пута. На месту Куђеринама налазе клинце, гвожђе, српове, види се црвена земља и др.

Близу извора Читачке Воде постоје *Манастирине.* Ту је био манастир. Старији људи памте, да су ту до пре 70 год. стајали зидови, само није било крова. У том су манастиру била два брата калуђери[2]), који су побегли у Срем, када су Турци манастир попалили. Тај је манастир славио Св. Тројицу, те и данас становници Железника носе литију тога дана. Близу места званог Ораси постоје *Црквине.* Прича се, да је ту била црква пре првог устанка — „за време некога мира", па је доцније разорена. Ту су наилазили плоче са крстовима и др. На западној страни села постоји *маџарско гробље*, где су сада њиве. Ту су находили велике плоче које су данас разнете. И у сред села близу школе зна се за једно старо гробље, где су се сарањивали овдашњи становници пре 40 година. Место, где је једно од данашњих гробаља, звало се *Виноградине*, јер су ту некада били виногради. Поред овога села водио је пут из Београда у Шабац. Близу извора Ђериза, где је пут пролазио, била је *механа*, од које се и данас познају темељи, а ту су у близини налазили гробове и костуре људске.

Постанак села и порекло становништва. — Прича се, да је у овоме селу најпре било 7 кућа и породице, чији су преци онда живели, јесу данас најстарије у селу. О њихову се пореклу не зна ништа. То су: *Станојевићи* (по црноме Станоју); од њих су сада *Игњатовићи, Радојевићи, Шундићи*, од којих је данас у овоме селу заостао само један потомак; *Гузоњићи*, од којих су

[1]) Неки веле, да је и ту било село, а и у Макишу, где се доцније поместила оба на данашње место.

[2]) Они су, веле, били од Петровића из Железника.

сада Марковићи (4 куће), али по женској линији; *Спасојевићи* (3 куће), од којих је и Стојадиновић (1 к.); *Николићи*, од којих је био деда Ђуре Москова, звао се Николић; *Петровићи; Митровићи* (4 к.); *Котуровићи; Јеринићи*, од којих данас има потомака само по женској линији; *Крстићи* (5 к); *Чолићи* (1 к.). И за још неке породице не зна се, откуда су досељене, те их сматрају за старинце. То су: *Васићи* (2 к.), *Којићи* (3 к.), *Ћирићи, Ранковићи* или *Асурџићи* (3 к.), *Милутиновићи* (2 к.), *Милосављевић* (1 к.) и *Маринковићи* (2 к).

Остале су породице досељеници, чије је порекло познато: *Прајзовићи*[1]) (10 кућа) — из Левча, откуда им је дошао предак Арон; *Војновићи* (4 к.) — од Врања; *Нешићи* (3 к.) — са Јавора; *Лукићи* (11 к.) — из Босуте (руднички округ); *Урошевићи* (8 к.) — са Косова; *Станојевићи* — од Врања, зову се и *Цветковићи* (2 к.), *Петровићи* (3 к.), *Пејковићи* (4 к.), *Златановићи* (2 к.) и *Ђорђевићи* (1 к.); *Станковићи* (5 к.) — из источне Србије, из крајева према Бугарској

Доцније су се од тих породица доселили: *Брадић Младен* (1 к.) — из Левча (дошао му отац Гаја); *Миловановић Стеван* (1 к.) — пореклом из Борка (Посавина), откуда је његова оца довела мајка, удавши се за Ђуру Москова; *Гајићи* (4 к.) — из Кривог Вира (бољевачки срез); *Марјановићи* (3 к.) — из Орашја; *Младеновићи* (2 к.) и *Миљковићи* (1 к.) — из новоослобођених крајева, откуда им је дошао дед Петко; *Недељковић Мата* (1 к.) — из Умке (срез посавски); *Николићи* — из новоослобођених крајева; *Првуловићи* (3 к.) — од Зајечара; *Јанковићи* (3 к.) и *Тодоровићи* (4 к.) — воде порекло од Дише Марковића, који се доселио из новоослобођених крајева а остао у селу као уљез у кућу Панте Милића; *Станковићи* (3 к.) и *Стевановић* Степан — из Војводине, откуда им је дед дошао (веле на позив везиров); *Илић Ђорђе* (1 к.) — из Књажевца; *Лазаревић Милан* (1 к.) — из Барајева; *Мандић* или *Лукић* (Лука) — из Жаркова; *Рајковићи* — од Дрине.

Скоро су се доселиле ове породице (пре 20—50 год.): *Симоновић Орден* — из с. Грнчишта (окр. велешки), испод планине Клепа; *Поповић Илија* — од Прилепа; *Мицковић Војин* — из села Калуђерице (Пореч у Македонији); *Анђелковић Милан* — од Новога Пазара, откуда му се пре 80 год. доселио дед Лука Пазарац; *Стојић* и *Милинчић* (Јован), браћа — из села Бајинца близу Старе Градишке (Босна); *Зорић Која* — из села Добрљина (новска на-

[1]) Неки су од њих имали на „Прајзе“ (Прусе), по чему су и прозвати.

хија близу Костајнице); *Савић Миле* — из села Стапара (близу Старе Градишке и реке Врбаса); *Савић Новак* — из села Лалинца или Дубраве (близу Старе Градишке); *Панић Благоје* и *Јован* — из Лалинца или Дубраве: *Богојевићи* — из села Свињара (бањалучка нахија); *Рисојевић Јовица* — из истога места; *Глигићи* — из селаГрадина (новска нахија близу Приједора); *Панић Сава* — из села Мурата близу Костајнице; *Максић Илија* — из села Гаја близу Старе Градишке; *Давидовић Јован* — из Јакира близу Ливна; *Деспотовић Стеван* — из Јунуздоваца (окр. бањалучки); *Јеринић Сима* — из Приједора; *Ракић Раде* — из Бајинаца близу ушћа Врбаса у Саву; *Поповић Михајло* — из села Даничића поред Саве. Сви ти досељеници из Босне дошли су поглавито после окупације. Из Баната и Срема досељеници су: *Јелић* (Јаша) — из Шимуноваца (Срем); *Бркић* (Васа) — из Баранде код Панчева; *Белић* (Милан) — из Карлова (близу Кикинде); *Нићифоровић Милош* — из Јакова (у Срему), *Павловић Мија* — из Кобиља (близу Карловаца). Остали су: *Јелкић Никола* — из места *Катиновца* (Хрватска); *Николић Мирко* — из села Гостиња (окр. белопавлићски у Црној Гори), из породице Иковића; *Мицковић Драгутин* — из села Куле (Бугарска); *Милошевићи* или *Јовановићи* (Алекса и Љубомир) — из Грчке. Новији су досељеници и: *Илић Радосав* — из села Бакионице (окр. ужички), остао у селу као уљез; *Бојић Благоје* — из Крушевца, уљез у селу; *Миленковић Арса* — од Ниша; *Стојановићи* — из Пиносаве, а старином су из Старе Србије.

Старије су породице поглавито у средини села, а новије по крајевима. Поједини људи из оних старих породица учествовали су у свима важнијим догађајима од почетка XIX века.

Сеоска је прослава (заветина) у мироносну недељу — прва по Ускрсу[1]). Осим тога цело је село заветовано, да стоку у неке дане (на пр. на Св. Прокопија и Св. Вартоломија) не ватају у јарам, да би им била увек здрава. — Славе су становника различите.

7. Винча.

Положај. — Село је једним делом у присоју и на брду, с десне стране Дунава, а другим у равници. Близу обале Дунава

[1]) О постанку те прославе причају ово. Некада је, веле, владала заразна болест (по некима куга, неки веле колера, чума и др.) у селу, те су се сви становници склонили у шуму, по јаругама и пећинама. Да би их минула та болест, они почну да празнују онај дан, када се болест појавила, а то је био дан њихове садашње заветине.

су само парни млин, стара механа (сада караула), нова механа и две куће.

Дунав се често разлива и својим таласима рони обале, које се осипају, а уз то и успорава воду у реци Болечици, која онда плави њиве и ливаде, што су поред ње. Због тога су куће, којих је некада више било поред реке, измештене и тако постао нов крај *Равнице*. Те су куће биле на пескуши и трошном земљишту, које се одроњавало и куће због тога падале.

У крају Равницама, где има довољно бунара, мештани се служе искључиво бунарском водом. У крају села, Старој Винчи, која је у присоју и на брду с десне стране Дунава, бунара је мање, јер је већа висина, те се становници и зими и лети служе искључиво водом са Дунава. Извора има, и то ван села: *Ладна Вода*, *Ивкова Вода, Стари Кованлук, Кованлук на утрини, Смрдан, Шугавац, Бркин Извор. Чесма* (у Ошљанима), *Стублина, Гујин Извор*, *Мијајлов Извор*, *Змајевац* (у Ошљанима). Са тих се извора мештани служе водом при пољским радовима, а када се са рада кући враћају, поносе и воде у судовима са њих.

У селу је хладније но у оближњим селима. јер није заклоњено. Снег обично почиње падати у другој половини Новембра и траје до половине Фебруара. Дебљина снега највише може бити око 50—60 с. м. Најјачи је ветар *устока*, која и највише дува; кишу доноси западни ветар. Север је најхладнији.

Земља, паша и шума. — Становници имају земље за обрађивање и то ван села, а на местима, званим: *Шугавац, Чекије, Бабин Луг*, *Шеварице*, *Липовица, Млаке*, *Смрдан*, *Чунци*, *Ерино Брдо*, *Клупе*, *Табак*, *Змајевац*. *Ошљани*, *Локма, Рит*, *Острво, Кусак, Утрина* и др. Паше има на местима: *Ђаковој Страни, Кленовцу, Липовици, Кованлуку* и *Забрану општинском*.

Шуме има у *Општинском Забрану*, који је од краја Равница удаљен $^1/_4$ к. м. Сва је шума од лиснатог дрвећа. Земља је за обрађивање родна: глинуша, иловача, пескуша, ума, а најмање црнице. Да једна породица умерено живи потребно је 8—10 хектара земље.

Тип. — Село је подељено у два краја: *Горњи Крај* или *Стару Винчу* и *Равнице* или *Доњи Крај*, који су један од другог удаљени око $^1/_4$ к. м., а раставља их коса, на којој је сеоска утрина. У Старој су Винчи куће разбијене и удаљене једна од друге, највише око 6 мин. У крају Равницама куће су чешће

ушорене тако, да их само ограда раставља, али су неке и на већем растојању. У Старој Винчи постоји: један главни пут — шор — који кроз њу иде, три раскрснице споредних путева и један пут поред Дунава, који је због излива несталан. Школа и црква су удаљене од краја Старе Винче $^1/_2$ сах., а од Равница $^1/_4$ сах. Механа, караула и парни млин јесу у Старој Винчи, а ковачница с коларницом у Равницама.

Имена. — Прича се, да се ово село најпре звало *Грбуља*, па је доцније прозвато *Винча*. Мисли се, да је име Винча постало од *вина* — *винове* лозе, јер се прича, да је у старије време у овоме селу било много *винограда*. Крајеви су прозвати по своме положају.

Старине. — На месту Ошљанима, који су на граници потеса винчанскога, сланачкога и Велика Села, постоји *селиште*. Ту при орању наилазе цигле, цреп и ћерамиде, за које веле, да су остаци од спахијске куле, која је ту била, када и село. Прича се, да је то село било од 9 кућа, па се доцније поступно поместиле на данашње место. Пре но што је данашње село ту било, постојало је веле на Ошљанима маџарско село[1]).

Постанак села и порекло становништва. — Први досељеници у данашње село Винчу прича се, да су живели у Губеревцима (космајски срез). Отуда су многи због турског зулума и бега губеревачког пребегли у Банат и Срем, где им и данас потомци живе, а неке задржи при бегању „добри бег ошљански“ и настани их у Ошљанима. Становницима ошљанским, који су се бавили о риболову, било је тамо незгодно, јер нису могли пазити на своје чамце у Дунаву према Грбуљи — познијој Винчи. За то замоле свога спахију, да се с њим заједно преселе у Грбуљу — данашњу Стару Винчу ближе Дунаву, што им он и одобри[2]). Из Старе Винче доцније су се помештали на данашња места. Крај Равнице насељен је за време кнеза Милоша, када су се становници са обале Дунава, где се земљиште одроњавало, ту преместили.

---

[1]) Богић В. А. Гласник Срп. Уч. Др., књ. II, св. XIX, с. 205.

[2]) Прича се, да су се онда обвезали, да спахији подигну у Винчи бољу кулу и да калдрмишу пут од Ошљана до нове спахијске куле, која је била подигнута према Дунаву, где је сада кућа Роснића.

Многи су становници пореклом са Косова *(Косовљани)*, неки из данашњих ново-ослобођених крајева *(Нишлије* и др.), а други из осталих српских земаља. Има две породице *Софијанци*.

8. Велико Село.

Положај. — Село је с обе стране *Велико-селског Потока*, где овај почиње тећи равницом *Кључ*. Главни је део села с леве стране Потока. Неке су куће поред и близу сеоскога пута, који води дуж Потока, неке су даље од пута под брдом *Вукојевом Валогом* и под *Белом Стеном*, а највише их је с леве стране Потока на равници Кључу. Куће с десне стране Потока јесу на подножју *Трапиног Брда*, а према Потоку и равници Кључу.

Дунав при надоласку плави сва сеоска имања, која су поред Дунава, а испод села. За време поплаве вода допире и до крајњих сеоских кућа према Дунаву.

Становници у селу пију воде из бунара и са два извора: *Кладанац* (најстарија вода) и *Бунарче*. По пољу су познати извори: *Ладна Вода, Чагљанска Вода* (прва вода), *Водица* и др. Последњи извор становници сматрају за лековит.

Клима је као и у околним селима, али веле није тако здрава јамачно због многих баруштина поред Дунава[1]).

Земља, паша и шума. — Земље за обрађивање становници имају по мало између мала и појединих група кућа у малама, али је већином ван кућа, око села, а на местима званим: *Више, Лап, Чагљане, Никино Брдо, Самар, Сеиновац, Вукојева Валога, Бела Стена, Виногради, Сланачко Брдо, Трапино Брдо, Тоспаша, Камариште, Велико Брдо, Велики Луг, Локва, Ошљане, Млачина Греда* (ливаде) и др.

Утрине ово село нема. Мало сеоске испаше имају становници на месту Лапу. Шуме нема. Дрва набављају куповином са аде Чагљанца.

Тип. — Село се дели на *Горњу, Доњу* и *Петранску Малу*. Горња је Мала прва одозго, када се иде низ Поток. Она је с обе стране Потока до кућа око механе и школе. У њој се издвајају групе кућа, које се именују по презименима главнијих породица

[1]) Свакако због тога у овоме селу нема стараца од 90—100 година, као у многим околним селима. Има само неколико старих људи, који немају више од 80 година.

у њима. То су ове групе кућа: *Тодоровића* — с десне стране Потока, а на подножју Трапиног Брда; *Маринковића* — с леве стране Потока, дуж пута до механе; *Вукојевића* — на подножју брда Вукојеве Валоге; *Гобељића* и *Марића* — близу кућа Вукојевића, према школи; и *Радојевића* — око механе. Доња је Мала испод Горње Мале, с обе стране Потока, одакле овај тече равницом. У њој се издвајају доста незнатне групе кућа: *Шкодрића* и *Ђурђевића* (раздваја их сокак), *Ристића* (Назлуновића), *Белчевића, Димића* и *Поповића*. *Петранска* је *Мала* на подножју Трапиног Брда, а према Дунаву. Куће су дуж сеоскога пута, већином у близу.

Групе су кућа раздвојене имањима — њивама оних становника, чије су ту куће. Растојање је између тих група, као и где где између кућа при окрајцима села (према Сланцима) 150—250 корака. Растојање између кућа обично је 20—30, где где 30—60 корака. У селу има око 200 кућа, а пре бежаније (1813 г.) било је око 10 к. Задруга је раније било много, а сада их и нема. Има само 2—3 породице са од прилике 20 људи у кући.

Село ово спада у ред села збијенога типа. У Доњој Мали готово све су куће збијене, а у осталим двема распоређене су већином по групама. Доња је Мала сва у равници, а Горња и на подножју поменутих брда, где није права равница, те је та разлика у положају узрок, да и село није у свима деловима истога типа.

Име. — Када је село било поред Дунава на месту *Чагљанима* звало се *Чагљанац*, а од када је на данашњем месту звало се најпре *Ново Село*, па по том *Велико Село*[1]).

Старине. — На месту Чагљанима, у равници поред Дунава, прича се, да је било маџарско село *Чагљане*, по причању неких онда, када је Вишњица била град — када Београд није постојао[2]). Прича се и о *маџарском гробљу*, које је било на Чагљанима, а и код данашњих сеоских кућа ископавали су костуре и вадили камење, те веле, да је и ту било маџарско гробље. — Данашње

---

[1]) Богић В. А. забележио је предање, да се Велико Село „звало Ново Село, па кад се више њих доселило из Бугарске у њ, онда се прозвало Велико Село." Гласник, II, XIX, 113. О томе се данас и не прича.

[2]) Постоји и предање, како су онда живели становници друге вере — Јермени.

је село било најпре у Чагљанима и звало се *Чагљанац*[1]). Неки то место називају *селиште*, али ређе, обично се чује назив *Чагљане*, те неки и не знају за селиште у атару овога села.

Постанак села и порекло становништва. — Најстарија породица у овоме селу јесу *Негини*, по старом презимену, а сада *Недељковићи*, славе Св. Арханђела Гаврила. Они су били у Чагљанцу и за њих се не зна, да су дошли: веле, да су „староседиоци“. Старе су породице и: *Мишајловићи*, по староме презимену *Пауновићи*, славе Св. Јована; *Марићи* (4 к.) и *Јовичићи*, славе Враче; *Узуновићи* по староме презимену, а сада *Алексићи*; *Црнкићи* — Св. Николу; *Латинкићи* (3 к.) — Св. Николу; *Шалавардићи* (1 к.) — славе Св. Јована; *Коларовићи* (2 к.) — Св. Илију; *Димићи* (4 к.) — Св. Вартоломија.

Сви су остали становници придошли. За многе се не зна, одакле су досељени. *Живићи*, сада *Јаблановићи* (5 к.) — са Косова, славе Св. Илију. Од њих су и *Карамучићи* или *Ђорђевићи*. *Перишићи* — из Селевца (округ смедеревски), дошли им прадедови. *Гобељићи* — из Мутнице (близу Параћина), славе Св. Николу. *Николићи* (6 к.) — од Прокупља, славе Св. Стевана. *Шкодрићи* (11 к.) — славе Св. Луку, не зна се, откуда су: неки мисле, да су пореклом из Старе Србије а неки из околине Скадра. *Петранићи* или *Лазаревићи* — од Ниша, дошли у доба Кара-Ђорђа; славе Св. Јована. *Милошевићи* (4 к.) — из Ритопека, славе Св. Николу. *Белчевићи* (3 к.) — из Липа (округ смедеревски), славе Ђурђиц. *Тодоровићи* (6 к.) — из Старе Србије, славе Св. Јована. *Вукојевићи* (4—5 к.) — из Велике Плане, славе Св. Николу. *Бело-Ђорци* (4 к.) — славе Петковачу, пореклом из Старе Србије. *Ристићи* — *Наглуновићи* (5 к.) — од Прилепа, славе Св. Николу. *Здравковићи* (3 к.) — преци им војевали уз Кара-Ђорђа, славе Св. Арханђела. *Маринковићи* („Бивољарски“) — од Битоља, славе Св. Стевана. *Аврамовићи* (2 к.) — из Гроцке, славе Св. Пантелију. *Радојевићи* (3 к.) — славе Св. Арханђела, не зна се откуда су. *Јовановићи* (5 к.) — од Ниша славе Св. Николу. Отуда се доселио деда̂ Јован, који је оставио синове Анту и Стојана; Антин је син старац Тома Јовановић (76 година). *Рецићи* (4 к.), славе Митров Дан — пореклом из среза грочанског. *Ђокићи* (3 к.) — од Ниша, из села Мерошине, славе

[1]) Ада *Чагљанац* прозвата је по томе селу Чагљанцу и била је својина становника тога села, али ју је Кара-Ђорђе, веле, морао продати Аустријанцима за 40 „центи“ барута.

Ђурђиц. *Ђурђевићи* (3 к.) — од Ниша, славе Св. Николу. *Костићи* (2 к.), славе Св. Атанасија, не зна се откуда су пореклом. *Крстићи* (2 к.) — од Ниша, славе Св. Арханђела. *Радосављевићи* (Сима, 2 к.) — из Ресаве, славе Ђурђиц. *Маринковићи* или *Ђорићи* (3 к.) — од Ниша, из Малче, славе Св. Николу. *Марковићи* (2 к.) — славе Св. Николу: „тешко да нису од Ниша". *Ивановићи* (3 к.) — славе Св. Алимпија, не зна се, откуда су: веле, да су „из близа". *Цветковићи* (1 к.) — од Видина, славе Митров Дан. *Ристићеви* или Нићиворови (2 к.) — славе Ђурђев Дан, мисле, да су из Баната. *Тадлејићи* (3 к.) — „из прека", славе Ђурђиц. *Цвејићи* или *Драгини* (3 к.) — из Бегаљице, откуда им је дошао предак у ово село жени у кућу. *Мојсиловићи* — *Петровићи* („Свирачеви", 2 к.) — из околине Панчева, славе Св. Николу. *Матићи* (3 к.) — од Ниша, славе Св. Алимпија. *Павловићи* („Вранцузови" 3 к.) — славе Ђурђиц, не зна се откуда су: предак им Илија „Вранцуз" био у Француској, те се зову и Вранцузови. *Петровићи* (1 к.) — из Лугавчине (округ смедеревски), славе Св. Арханђела, зову их и Дугалије. *Стојановићи* (2 к.) — из „Бугарске", славе Св. Николу. *Анастасијевићи* (3 к.) — из Миријева, славе Св. Арханђела. *Живановићи* или *Дунђерски* (1 к.) — од Ниша, славе Св. Алимпија. *Пауновићи* (1 к.) — не зна се откуда су („домородци"). *Милетићи* (1 к.) — славе Св. Арханђела Гаврила, воде порекло од доводца у једну од кућа Петранића. *Ранковић Стеван* — из Иванче, слави Св. Илију (1 к.). *Антоновић Јефта* (2 к.) — из Срема, славе Ђурђев дан. *Живановић Ђурђе* (1 к.) — „из прека", славе Св. Арханђела. *Давидовићи* — из округа крушевачког, славе Митров дан. *Милосављевић Живан* — из Панчева, слави Св. Стевана. *Маринковић Милан* — пореклом из Лике, откуда му је дошао отац Мита, који се призетио у Маринковиће, примивши њихово презиме и славу Св. Стевана. *Лукићи* (1 к.) — Банаћани, славе Ђурђиц. *Милошевићи* (6 к.) — од Тетова, откуда се доселио (пре 50 година) Трпко, довевши отуда четири сина; славе Митров дан. *Тимић* — из Баната (Панчево). *Суботићи* — из Баната, славе Св. Николу. *Димовић Мицко* — од Прилепа, из села Латова, слави Митров дан. *Живановићи* — из Баната, славе Петров дан. *Петковић Димитрије* — дошао пре 20 година из Шапранца (Врање), где је био ужар. *Марић Мијајло* — из Тиквеша, био дунђерин. *Деспот Стојковић* — из Пореча (Македонија), слави Св. Николу; заостао као дунђерин. Досељене су, али се не зна откуда, и ове породице: *Костићи* (3 к.) — Св. Николу; *Најдићи* (3 к.) — Св. Николу; *Вујичићи* (2 к.) — Св. Николу; *Томићи* (2 к.) — Св. Ар-

хanђела; *Стојковићи* (2 к.) — Св. Луку; *Танацковићи* (1 к.) — Св. Танасија; *Радивојевићи* (1 к.) — Ђурђиц; *Марковићи* (1 к.) — Св. Николу; *Крстић* (1 к.) — Св. Стевана; *Рајковић Благоје* — Св. Николу.

Сви су се становници у говору и ношњи изједначили: говор је правилан, а ношња је (женска) шумадијска (носе се конђе и др.). Прича се само, да је раније било разлике у говору и ношњи. Досељеници из источних, јужних, а нарочито југоисточних српских земаља издвајали су се по говору и ношњи од осталих, као што се и данас у Вишњици опажа код старије генерације: „пола села један рувет, а пола други". Што данас тога нема у овоме селу јамачно је главни узрок тај, што су овде били у већини досељеници из јужних, југозападних, северних и северозападних српских земаља, те су се са њима остали досељеници, који су у мањини, брзо изједначили. По томе изгледа, да старинци и свакако већи део породица непознатог порекла, нису из источних и југоисточних српских крајева, јер тек с њима главни део становништва овога села чине досељеници из ј., ј.-з., с. и с.-з. српских земаља.

9. Ресник.

Положај. — Село је на једној коси, која се од Авале пружа према с.-з. Куће су по темену косе и по њеним благим странама према Раковичком Потоку и Топчидерској Реци.

Воде пију са чесама, из бунара и са извора. Познати су: *Сикиљевац, Стублина* (у Орловцу), *Рибник, Бунар у Пландишту* (извор), *Ладна Вода, Брестови, Пашин Бунар, Кадијин Бунар* и др.

Село је ово ниже према неким оближњим селима, те се не осећа толика хладноћа као у њима. Од ветрова Савац (запад) доноси кишу, устока је најјача, а север најхладнији.

Земља, паша и шума. — Земље за обрађивање имају око кућа и ван ових, а на местима: *Орловцу, под-Авали, Пашиним Њивама, Кречанама* (поглавито луг), *Мариним Пурама* и др. Шуме имају мало и то у Орловцу, те већином дрва купују од становника околних села. Општинске земље, утрине, имају по: Орловцу, *Гају*, под-Авали и *Малом Забрану*. На тим местима имају и пашу за стоку.

Тип. — Село је разређеног типа, подељено у два краја: *Горњи* и *Доњи*. Дели их сокак, који попречно пресеца косу, на

којој је село, и јаруга управо шира долиница, у којој је стара чесма овога села. Сокак је широк 10—15 корака.

Куће су у крајевима разређене, а све у близини сокака и путева, који воде кроз село, а широки су 10—15 или 15—20 корака. Куће су већином даље од ограде, која је према сокаку, имају обично простране дворове и уз њих су често воћњаци. Растојање је између њих како где 40—60 корака или више. Збијеније су куће само местимице у Доњем Крају ближе чесми и другде. Презимена су становника различита у крајевима села. У селу има око 180 кућа.

Име. — Прича се, да је село *Ресником* прозвато по чесми, која је старија од свих становника у селу, а звала се *Ресник,* Градили су је, веле, Римљани, а по некима Маџари,

Старине. — На месту, где је данас „запис", прича се, да је била црква. Ту је и место звано *Манастирине.* У селу постоји *маџарско гробље,* које је у близини Горње Мале, где је сада сеоско гробље; на њему нема никаквих остатака.

10. Рушањ.

Положај. — Ово је село с леве стране Топчидерске Реке и по положају је слично са Ресником и Пиносавом, која су села по косама, што се од Авале према с.и. пружају.

Становници воде пију са бунара и извора од којих су познати: *Шарени Изворац, Зобњак, Деларов Изворац, Старчева Вода, Бoља, Рњаковац* и др.

Земља, шума и паша. — Земља је за обрађивање око села, а местимице и око кућа.

Око села има доста и шуме, нарочито по странама долина. Утрина је сеоска пространа и по њој има шуме (ситне) и паше. На овим је местима: *Отавици, Голом Брду, Курјаковцу, Јоксимовици, Голетној Пољани, Равном Гају, Шеварицама* и др.

Тип. — Село је разређеног типа. Издваја се средњи део села и крајеви: *Хрватски* и *Бошњачки.*

У средњем делу села живе; *Ружићи* (17 к.), *Врцићи* (14 к.), *Спасојевићи* (20 к.), *Милићевићи* (7 к.), *Тодоровићи* (15 к.), *Маринковићи* (2 к.), *Живковићи* (1 к.), *Стефановићи* (1 к.). *Милорадовићи* (8 к.). У Хрватском су крају: *Томићи* (13 к.), *Дробњаци* (4 к.),

Деларовићи (9 к.), *Петровићи* — „Хрвати“ (4 к.), *Ружићи* (3 к.). У Бошњачком су крају (до школе): *Врцићи* (1 к.), *Ђаковићи* (2 к.), *Давидовићи* (1 к.), *Вукићевци* (4 к.), *Петровић* (1 к.), *Радовић Стева. Вујановић* (1 к.), *Малбашић Стојан* (1 к.), *Урошевићи* (1 к.), *Стојковићи* (1 к.), *Кодићи* (од Врцића), *Петровић* (1 к.).

У селу има око 140 кућа: у средњем делу села око 86, у Хрватском Крају око 34 и у Бошњачком око 15 кућа.

Име. — Село, које је постојало пре данашњег села Рушња звало се *Велико Село*, а име селу Рушањ по причању неких постало је по томе, што је земљиште, где се село, због кише јако обурвава, *руши*. Неки опет веле, да је село прозвато Рушањ због *рушења* кућа, што је било за време неке бежаније под Турцима. Крајеви су прозвати по називу земаља откуда су досељени становници у њима: Бошњачки — по Босни, а Хрватски — по Лици, која је јужно од Хрватске.

Постанак села и порекло становништва. — Најстарији су у овоме селу *Вукићевци*, који су пореклом са Косова, од *Вучитрна*, откуда им се још прандед доселио. Тамо су, веле, имали много стоке, око 700 оваца, које су чували у планини, где су имали 7 чобана. Кад је један од Вукићеваца пошао кући, да донесе „заиру“ у планину, салете га пси арнаутски, те овај убије једног пса, на што појуре за њим Арнаути. Овај убије двојицу, па са женом и петоро браће, побегне. На Јавору пређу у долину Мораве и настане се у селу *Курилову*, (сада Градац, у старом карановачком срезу), где су кратко време (2—3 месеца) пробавили. Одатле их, веле, претерају Немци у Немачку. откуда се доцније врате и населе на данашњем селишту села Рушња. Ту су живели у кућама „бусарама“ и „лубарицама“. Тих је кућа било 7 и у њима су живели само „Косовци“ — све „Арнаути“ — који су доцније прешли на данашње место. То је данас једна од највећих породица у Рушњу. У њу спадају сем *Вукићеваца*, *Милићевићи-Чучулићи* (око 20 к.), *Тодоровићи*, *Јоцићи* (3 к.), *Урошевићи, Марковићи*, али су се већ изродили. Сви славе Ђурђиц.

Остале су се породице доселиле после њих. *Ружићи* су — од Новог Пазара (деда им био сеиз уз Лаудана, а доселио им се прадед), славе Митров дан[1]). *Врцићи* (око 20 к.), а по старом пре-

[1]) Тако ми је причао старац Ђока Радосављевић из села Рушња. Међутим А. В. Богић о првом засељењу данашњег села Рушња забележио је ово:

„Кажу да је ово мјесто било пусто и прво се у њега доселила породица Ружића, којијех сад има неколико кућа, најимућнијех у селу. Њихна је постој-

зимену *Миловановићи* — дошли са Косова; готово у исто време[1], кад и први Косовци, славе св. Тодора. *Петровићи* — „Ере“. пореклом од Новог Пазара („из Арнауске“), а овде дошли (дедови им) из Мораве; предак им служио у Вукићеваца. па потом довео жену и начинио кућу; има их око 5 кућа, славе св. Николу. Најпре су, веле. славили *Петковачу*, па су због убиства неког Турчина променили славу. *Спасојевићи* (око 20 к.) — од Сјенице[2], откуда им се доселио прадед (човеку од 70 год.); славе св. Николу. *Деларовићи* (6 к.) — из Босне, откуда су им се доселили дедови (Делар Филиповић, Јован Филиповић), славе св. Алемпија. *Томићи* или *Милосављевићи* (око 10 кућа) — из Бара (околина Крагујевца), те их зову „Баралије“, славе св. Василија. *Митровићи* (5 до 6 к.) — из Далмације („Далматинци“), дошли им прадедови; прецн им били познати са свога јунаштва, славе св. Алемпија. *Петровићи* (око 3 к.) — из „крваве“ Лике („Хрвати“), славе св. Јована. *Ђаковићи* (2 к.) — из Босне, (дошли пре 40 год.), славе Ђурђев дан. *Станковић Милан* — из Босне (пре 40 година), где се и родио (Подриње), слави св. Трифуна. *Дробњаци* (4 к.) — из Вукосаваца, откуда им се деда доселио пре 70 година, те нису били за време бежаније (1813. г.); славе Ђурђев дан. *Маринковић* (1 к.) — доселио се пре 50 година, слави Ђурђев дан. *Живковић* — дошао пре 50—60 година из Мораве, славе св. Николу. *Петровић Стеван* — из Пиносаве; дошао жени на имање пре 40 година, слави св. Алемпија. *Стевановић Радивоје* — из Далмације (пре 40 година), слави Митров дан. *Пантелић Стеван* — из Сремчице. дошао на имање (пре 30 година), слави св. Николу. *Ђорђевић Лазар* — од Битоља, био дунђерин (пре 30 година) у селу, па ту заостао, слави

бина, веле, била код Косова поред воде Лаба. Прије 100 и више година убију им онамо Турци псето овчарско и они се за то с њима заваде и потуку, па побјегну у Пазар. Ту су живљели до Кочине Крајине, а тада дођу амо и населе се у Маслошеву, садашњем селу у срезу јасеничком окружја крагујевачког, али и ту заметну бој са Турцима: једнога дана играло је коло, а субаша турски ухвати се до младе Руже, од које је постало презиме садашњим Ружићима. То буде криво њеноме чојеку, за то он узме пушку и убије онђе тога субашу. па за тијем побјегне те се у Рушњу настани, а брат овог чојека побјегне у Њемачку“. Гласник, II, XIX, 227—228.

[1]) Човеку од 72 године дошао деда, отац му умро у 60 години, а родио се у Рушњу. Богић В. А. забележио је, како су се Врцићи и неки * Чкауље* доселили „из некијех мјеста поред Мораве“ (ваљда посредно). Гласник, II, XIX, 228.

[2]) Богић В. А. забележио је, како су Томићи или Спасојевићи дошли из неког места *Пчелице*, само не зна где је то место — мисли да је то садашње село у срезу левачком. Гласник II, XIX, 228.

св. Николу. *Докић Јелесије* — из Пиносаве (из породице Радосављевића), дошао на имање (Ранковића), слави Митров дан. *Давидовић* — из Босне, слави св. Николу. *Малбошић Стојан* — из Босне, славе Ђурђиц. *Живковић* — из Сребрнице (Босна), слави Ђурђев дан. *Ђорђевић Лазар* — дошао пре 7—8 година, слави Ђурђев дан. *Стојковић Димитрије* — из Бугарске (пре 30 година), слави св. Николу. *Ђура Фак* — „Рват“, скоро дошао, слави св. Тодора. *Ристић Милан* — од Пирота (из села испод Дешчаног Кладанца), скоро дошао, славе Тодорову Суботу. *Вукадиновић Милан* — из Пиносаве, дошао пре 5—6 година; слави св. Николу. *Механџија* је — од *Битоља.*

Атар је овога села према осталима доста велики, али ипак нема много новијих досељеника (земљорадника), јер — веле — земља није тако плодна као у неким оближњим селима.

Село је ово било најпре на месту *селишту* или *старом селу.* Ту су биле куће најстаријих породица овога села: оних 7 бусара, у којима су живели Косовци. Одатле су их доцније поместили Турци на место, где је данас село.

11. Зуце.

Положај. — И према и. Авала се пружа благо, има дуге косе, између којих теку потоци, од којих су три најзнатнија: *Глеђевац*, *Врановац* и *Коноаљиште.* По косама између долина тих потока растурене су куће села Зуца.

Тип. — Село је разбијено, у главноме подељено на два краја: *Брђане* и *Репницу.* У Репници се издвајају још два мања краја: *Дрењаци* и *Доња Мала.* У селу има око 80 кућа.

Име. — О постанку имена *Зуца,* као и *Врчина* и *Рипња*, у народу постоји овакво домишљање. За време Турака села су се, веле, често помештала с једнога места на друго. Једном дође спахија и упита: „Овде је било село?“ На то му одговоре: „И на оном брду *зуцау,* онамо *врчау*, а тамо *рипау*“. Од тога „зуцау“, „врчау“ и „рипау“ и села су прозвата: Зуце, Врчин и Рипањ.

Старине. — У атару овог села на два места постоји *маџарско гробље.* У овоме селу постоји и место, звано *старо село,* где, веле, није било стално село, но само збег за време Турака. Близу села познају се трагови старог Крагујевачког Друма. На месту Глеђевцу изоравају старине: ралице и др.

Постанак села и порекло становништва — У овом селу има неколико старих породица, за чије се порекло данас не зна. То

су: *Дорчићи*, по старом презимену, а сада се зову и *Бугарски* по томе, што се у њих призетио неко из Бугарске, славе св. Јована; *Тривуновићи* (8 к.), који се зову и Марковићи, славе Ђурђев дан; *Рајковићи* (6 кућа) који се звали *Провицаловићи* — славе св. Арханђела; *Нешковићи* (2 к.) — славе Ђурђев дан; *Банковићи* (1 к.) — Ђурђев дан.

Остале су се породице доселиле. Први су, веле, досељеници *Дрењаци* (6 кућа) — од Дрења(?), дошли пре Кара-Ђорђа, славе св. Алимпија. *Антонијевићи* (7 кућа) — „Ере“, пореклом из Бихора, предак им најпре био у Горачићима, где се оженио, па одатле дошао у Степашиновац, а одавде у Зуце. Онда је у овом селу било око 14 кућа, које су биле у потоку Врановцу, одакле су доцније помештене на данашња места. Слава им је св. Арханђел. *Радосавчевићи* (1 к.) — из Горачића; предак им најпре служио у селу код Нешковића, па по том довео своју браћу. *Вукашиновићи* (4 к.) — из Губереваца, славе св. Арханђела. *Стевановићи* а по старом презимену *Матејићи* — воде порекло од доводца из неког космајског села; прави се Стевановићи изгубили; славе св. Николу. *Петровићи* (1 к.) — воде порекло од неког Петра Барке, који је био хајдук, славе св. Николу. *Миливојевић Илија* — из Груже, била најпре три брата и код њих био хајдук Петар Барка; досељени још пре Кара-Ђорђа; прича се да су били чувени јунаци. *Саасојевић Павле* (1 к.) — од Ужица, били у селу још за време бежаније (1813. год.), славе св. Јована. *Јовановићи* (3 куће) — из Барајева, дошли пре бежаније (1813. год.), славе св. Николу. *Нешићи* (3 куће) — из „нишевачко“, дошли пре бежаније (Неша „Бугарин“), славе св. Николу. *Вукашиновићи* — из Губереваца, славе св. Арханђела. *Сакуљани* или *Ивановићи* (3 к.) — из Сакуље (смедеревски округ), славе св. Арханђела. *Владисављевићи* (2 куће) — из Босне, славе св. Николу. *Кузмановић Иван* — из Врчина, слави св. Николу. *Милосављевићи* (1 кућа) — из Горачића (пре 60 година), славе св. Николу. *Стевановић* (Милутин) — из Горачића (пре 50 година), славе св. Николу. *Матић Владислав* (2 к.) — из Босне (преко Дрине), дошли пре 40—50 година, славе св. Николу. *Ђурић Василије* (2 куће) — из Босне (пре 40 година), славе св. Алимпија. *Кара-Клајић Глиша* (3 к.) — из Шареника (пре 40 година), славе св. Николу. *Нешковић Тодор* — из ваљевске нахије, дошао пре 40 година, слави св. Арханђела. *Михајловић* (1 кућа) — од Ивањице (пре 30—40 година), славе св. Лазара. *Игњатовић Стеван* — из села Капељевца (пре 30 година), био је најпре дунђерин у селу, слави св. Николу. *Стојановић Богдан* —

доселио се за време другог рата 1878. год., слави св. Николу. *Стефановић*, по старом *Митрићи* (1 к.) — из Атенице; предак им је најпре био у Реснику, па одатле прешао у Зуце; славе св. Арханђела. *Коларовићи* по старом, а сада *Михајловићи* (Радојица) — дошли из Рипња (пре 50 година), а старина им је из Копривнице близу Ниша, славе св. Николу. *Николић Крста* — из Крчимира (пре 40 година), био колар у селу, слави Петковачу. *Обрадовић Ђура* — од Сења у Далмацији (пре 40 година), слави св. Јована. *Шкорић Никола* — војни бегунац (из оточке регименте), дошао пре 20 година, слави св. Николу. *Станић (Петар)* — из Чегровца (срез лужнички), доселио се пре 20 година. он је механџија у селу. *Милуновић Петар* — од Дубице до Сења; слави св. Арханђела. *Савић Илија* — из Бруснице до Горњег Милановца, слави св. Тому; дошао пре 20 година. *Богдановић Стојадин* — из Великог Бољинца (близу Власотинаца), слави Петковачу, дошао пре 10 година као занатлија, *Трајковић Вељко* — од Битоља, био каменорезац, слави св. Алимпија. Од Битоља је и *Китановић Стојан*, слави Ваведење. *Вучковић Живота* — из Ресника, слави Ђурђиц. *Марковић Станко* — из Рипња, из породице Чарапића, слави Ђурђиц. *Голубовић Аранђел* — из Црвене Јабуке (пиротски округ), пре 10 година, слави Ђурђев дан.

Најновији досељеници из Македоније и југоисточне Србије дошли су као дечаци са мајсторима, па се у селу призетили, као и сви остали из околних села. То су *нагонице*, како их овде зову.

12. Ритопек.

Положај. — Село је поред Дунава. Куће су између омањих главичастих узвишења, којих ту има, а и даље од Дунава уз косу.

Земља и паша. — Земље за обрађивање становници овога села имају на местима званим: *Пољана, Мајдан, Пурине Појате, Ристин Обор, Татин Прокоп, Суво Пландиште. Пасуљиште, Жежница, Сајиновац* (ту били виногради), *Ливадице, Кал, Церје, Мостине, Плавинце, Маклица* и др.

На некима од тих места има и по мало паше, а у шуми становници овога села оскудевају, ма да је раније било много шуме. Липовица је била некада сва под шумом. То је била утрина села Ритопека.

Тип. — Село се дели у три дела: *Сред-село, Горњу* и *Доњу Малу*. Сред-село је између две главице око цркве и механе.

Куће су збијене као у селима правога збијенога типа, али нема правилних улица. По странама косе налазе се Доња и Горња Мала. Доња је Мала разређеног типа, а Горња се у многоме приближује селима разбијеног типа.

Старине. — У атару овога села постоји *Црквиште*. Стари новац и др. налазе на месту *Водицама*, у *Плавинцу* и др. Данашње је село променило неколико положаја: по причању неких три. Прича се, да је било на месту званом Дугачке Њиве, за тим код Водица, па код Плавиначког Потока.

Постанак села и порекло становништва. — Ово је једно од најстаријих села у околини Београда. Има у њему старијих породица, за чије се порекло не зна, те се сматрају за старинце, ма да у ствари то нису, јер се поред тога прича, како у овом селу нема домородаца — како су сви досељени.

Најстарији су по причању *Путниковићи* (7 кућа), за које се не зна, откуда су досељени; причају неки, како су их дирали, да су „Латини"; слава им је св. Алимпије. Стара је породица била и *Јове Паламиге*, од које данас нема никога. Прича се, да су у селу живели, а данас их нема, *Челиковићи*, чији је предак био *Црни Живан*. За тим старе су породице: *Милошевићи* — славе св. Николу, *Урошевићи* — св. Алимпија, *Калдишићи*, *Шиљини* и други.

За све остале породице у селу зна се откуда су досељене. *Марковићи* — са *Косова*, откуда се због зулума кренуо Марко Марковић (отац старцу од 100 год.); најпре дођу у *Дражањ*, где нису дуго остали, јер ту убију спахију, па дођу у Ритопек; славе св. Мрату. *Петровићи* су такође са Косова, славе св. Николу. *Матејићи* (2 куће) — из Ропочева (код Космаја), славе св. Арханђела. *Вучковићи* (4 куће) — из Иванче, славе Ђурђев дан. *Баштовановићи* (5 к.) — из „Шоплука", славе св. Николу. *Пантићи* (6 к.) — „Шумадинци", из Барајева, неки за њих веле, да су први колац побили у селу; славе св. Николу. *Живановићи* (4 к.) — од Лесковца (Живан Торлак), славе св. Арханђела. *Сапунџићи* — пореклом из Херцеговине, а пре но што су дошли у Ритопек, били су у Врчину и у Заклопачи. *Стевановићи* — од Прокупља, славе Петров дан. *Николићи* (5 кућа) — из Шумадије (из села Стојника), славе св. Тому. *Младеновићи* (2 куће) — од Лесковца, славе св. Николу. *Пејчићи* (механџије) — Нишлије, славе св. Јована. *Богојевић Никола* (механџија) — од Кичева. Из Македоније је и поп-*Трајко*, који попује у овом селу. *Станисављевићи*

(3 к.) — из Малог Пожаревца, славе св. Николу. *Јанковићи* — из Бегаљице (Јанко Влах), предак им је био тувеџија, славе св. Алимпија. *Трајиловићи* — „из прека“, славе Велику Госпојину. *Лукићи* (5 к.) — из Бегаљице, славе св. Трифуна. *Митићи* — из Ландола (у округу смедеревском), славе Ђурђиц. *Мошићи* (1 кућа) — из Губереваца (срез космајски), славе св. Јована. *Јовановићи* (Стојанац) — од Прилепа, славе св. Николу. *Јовановић Јефта* (1 кућа) — из Бељине, славе св. Николу. *Митановићи* — из Старе Србије (ча-Сима), славе св. Николу. *Павловићи* — из Старчева, славе Ђурђиц. *Матејићи* (Живота) — из Долова (Банат), славе Велику Госпојину. *Тодоровићи*, а сад *Глишићи* — из Опова, славе св. Сергија. *Митићи* (2 к.) — из Сланаца, славе св. Стевана. *Стефановићи* (1 к.) — из Бела Потока (од породице Чарапића), славе Ђурђиц. *Димовић* (1 к.) — из Баваништа (Банат), слави св. Вартоломија. *Вујић* — из Старчева, слави Малу Госпојину. *Стојановићи* — воде порекло од Адама (Адолфа), који се као ковач доселио из Војводине, па се овде и покрстио, славе св. Илију. *Ћирковић* (1 к.) — не зна се, одакле је старином. *Павловићи* (2 к.) — из Војводине (биће из Црепаја), славе св. Николу. *Ђурић* — из Болеча, слави Петковачу. *Богдановић Младен* (1 к.) — „Бугарин“, из округа врањског, дошао 1878. год. *Симић* — из Великог Села, слави св. Јована. *Танасковић* — из Велика Села, дошао као терзија, слави св. Арханђела. *Тодоровић* (1 к.) — из Гроцке, слави св. Стевана. *Аврамовић* — из Велика Села, дошао жени у кућу, слави св. Пантелију. *Петровић Обрад* — из Миријева. *Мишић Цветан* (овчар) — из *Кoћине*.

Куће новијих досељеника и издељених задругара јесу по окрајцима села. За време бежаније (1813. год.), када је у селу било око 36 кућа, становници су бегали „преко“; ишли су до Томашевца, па се потом вратили. Кад су понова дошли, све су куће у селу биле изгореле. Онда су, веле, по ади у Дунаву сејали пасуљ.

13. Болеч.

Положај. — Ово је село с обе стране *Гурбет Дола*, чији је поток десна притока Болечице. У горњем је делу овог дола *Горњи Крај* села, а у доњем *Доњи*, који је испод овога, раздваја их пут. Куће су дуж путева, који кроз село воде.

Воде пију поглавито из бунара, а од извора познати су: *Стублина*, *Ајдучка Вода*, *Дубока Јаруга* и др. Као лековита вода познат је извор *Клење*.

Земља, паша и шума. — Оралије, ливада и шуме имају по: *Лозовику* (њиве), *Грабовцу* (њиве), *Церју* (њиве и ливаде), *Деоницама* (њиве), *Великој* и *Малој Липовици* (општинске шуме), *Орашћу* (њиве), *Броду* (њиве и по који забран), *Забрану* (општинске шуме), *Виноградима* (њиве), *Клењу* (ливаде), *Гробљу* (њиве), *Великом Лугу* (ливаде), *Голом Брду* (њиве), *Збеговишту* (њиве), *Пољани* (њиве), *Зеленој Бари* (државна шума), *Тороманову Гробу* (општинска шума), *Доњачи* (њиве).

Шуме би имали много, да им је држава није одузела. Остало им 50—60 хектара.

Утрина им је: *Ивова Бара, Пољаня, Забран, Крак, Вир, Мали* и *Велики Камен, Велика* и *Мала Липовица.*

Тип. — И ово село има тип као и остала подунавска села даље од Дунава. Куће по средини села, ближе потоку и путу, који кроз село води, збијеније су, а по окрајцима је село разбијеније. Дуж пута у селу куће су раздалеко 20—30 корака, а при крајевима села 100—150 корака (крајње куће према изворишту потока Гурбет Дола). У селу има око 160 кућа. Подељено је на *Горњи* и *Доњи Крај*, које раздваја пут сеоски. Горњи је крај већи од Доњег.

Име. — Прича се, да је ово село прозвато *Болечом* по реци *Болечици.*

Старине. — На месту *Орашчићима* било је, веле, маџарско село; ту има данас ћерамидина. Поред пута (друма) близу механе постоји *Бећарско Гробље*, а близу пута била је за време Турака и *џамија*, као и једна *паланчица*, која је служила као станица за Татаре. Од старога пута познаје се и данас *калдрма* идући из Болеча у Гроцку. Између Болеча и Гроцке на томе је путу била *караула*. Онда је у Болечу било, веле, више механа но данас, јер су путници из Београда поглавито ту падали на конак. Од тада је и заостало ово, што народ каже: „Бог да прости болечку механу; Јесмо, писмо и кусур добисмо“ — кад је један добио кусур више, но што је потрошио. *Селиштем* зове се место на десној страни Болечице до данашњег гробља. Ту је било у почетку садашње село Болеч.

Постанак села и порекло становништва. — И ово село спада у ред старијих села околине београдске. У њему има неколико породица, за које се данас не зна, одакле су досељене. Прича се, да су били најстарији *Абазовићи*, који су водили порекло од неког Србина *Абаза*, некадашњег спахије у селу; данас од њих нема

потомака; *Певаличићи* и *Николићи* наследили су њихово имање, а неки веле, да они и порекло воде од тог Абаза, али је то невероватно, јер Певаличићи славе св. Мрату, а Николићи Ђурђев дан. То су данас и најстарије породице у селу. Причају, да је некада било све сеоско имање њихово. Не зна се, одакле су досељени и: *Гагићи* (1 к.) — славе св. Николу[1]), *Ђурићи* и *Аћимовићи* (једна породица) — славе Петковачу, *Јекићи* — Ђурђев дан, *Љубинковићи* — св. Арханђела, неки од њих воде порекло од доводца; *Стевановићи* и *Трифуновићи* — св. Јована, *Вићентијевићи* — славе Петковачу, *Милутиновићи*, а сад *Јевтићи* — славе св. Јована.

За остале се породице зна, одакле су досељене. *Тодоровићи* а сада *Јовановићи* — од Пирота, дошли око 1813. год., славе св. Јована. *Рајковићи* — од Поповића, предак им био посечен на Делиграду, славе Ђурђев дан. *Ковачевићи* — из Војводине, деда им био ковач; звали их Маџарима, а и сада их тако зову; славе св. Арханђела. *Лукићи* — из Заклопаче, откуда им је деда (Лука) дошао, славе Ђурђиц. *Марковић Милисав* — од Кичева из села *Патеца*. Од Кичева из села *Св. Врача* јесте и механџија овога села — *Крстићи*, а у Кичеву се зову *Сазановски*, славе св. Николу. Смиљанићи, сада *Николићи* и *Марићи* — из Гроцке, славе Петковачу. *Ђурић Обрен* — из Босне, слави св. Трифуна. *Ковачевић Стеван* — из Босне, дошао жени у кућу, слави св. Јована. *Јевтовић Јован* — из Херцеговине, слави св. Николу. *Паун* — из Стрмостена (срез деспотовачки), дошао жени у кућу, слави св. Николу. *Петровић Максим* — из Сланаца, слави св. Луку. *Марковићи* — из Сланаца, славе св. Николу. *Јевтић Сласоје* — из Вишњице, славе Митров дан. *Николић Живан* — „Банаћанин", из Старчева. *Недељковић Милан* — из Бегаљице, слави Ђурђиц. *Савић Тривун* — из Бегаљице, слави св. Николу. *Рајковић* — из села *Маковца* на Косову, дошао у аргаштину, па се призетио, слави Ђурђиц. *Јовановић Димитрије* — из Чечине (нишки срез). *Ђукић Живан* — из Бечеја, дошао за време маџарске буне, слави св. Николу. *Милошевић Мирко* — из Влашке, слави св. Николу. *Вујичићи* (2 к.) — из Велика Села, славе св. Николу. *Јованчевић Танасије* — из Врчина, слави Ђурђев дан. *Грочићи* — били у Гроцкој, славе св. Николу. *Стевановић Адам* и *Милосављевић Паун* — из Пожаревца.

---

[1]) Из те је породице био Јанко Гагић, буљубаша из Болеча, кога су међу првима погубиле дахије 1804. год. М. Ђ. Милићевић, Поменик, 88.

Досељеници из новоослобођених крајева и из Македоније раније су дошли у ово село, те су се већ у сваком погледу изједначили са осталим становницима. Код свих је говор исти и правилан, те и опажају неправилност у говору код становника оближњих села Великог и Малог Мокрог Луга и др. Уз то је и женска ношња шумадијска, а по селу се виђају на кућама шумадијски димњаци са капићем. Све то може с једне стране доказивати, да су и старе породице у овом селу, за чије се порекло не зна, досељене из Шумадије или из српских западних и југозападних крајева.

Пре бежаније (1813. год.) ово је село било на *селишту*, које је на десној страни Болечице испод данашњег гробља, где је било и старо гробље. Ту су данас њиве и шљиве од старијих шљивака. Ту је, веле, био бунар и подрум, па је све данас затрпано. Близу тог села водио је друм у турско доба, а и данашњи друм туда иде, само му није свуда исти правац са ранијим. За време бежаније (1813.) сви су становници тог села, где је данас селиште побегли у Банат. Онда је у селу било око 10 кућа, а све су оне старе породице биле онда у селу. При повратку нису се хтели настанити на месту — селишту — где су дотле били, јер су им Турци („сејмени") много досађивали; сви пређу у Гурбет До, где је данашње село Болеч, а то је даље од селишта $^1/_4$—$^1/_2$ сах Онда је, веле, „овдекана" (у Гурбет Долу) била густа шума: од једног стабла градили су 4 греде. Туда су боравили Цигани — Гурбети — који су правили корита и по којима је до прозват, као и поток Гурбетски Поток.

14. Заклопача.

Положај. — Ово је село на левој страни *Гавран Реке,* а у извориштu потока *Селишта* и *Ћелија*, који се после става уливају у Гавран Реку. Са свих је страна окружена брдима.

Тип. — Село је разбијеног типа. У њему има око 180 кућа.

Име. — Село је, веле, прозвато *Заклопача* по томе, што је са свих страна брдима окружено, управо затворено — *заклопљено.*

Старине. — У селу има два *селишта*, на којима је раније бивала Заклопача. Једно место до села, где је била нека стара црква, зове се *Ћелије* као и поток, који туда тече. Ту су налазили немачке парице.

Постанак села и порекло становништва. — Најпре су се доселили, али се не зна од куда, *Узберовићи*, који се данас зову *Максимовићи*, славе св. Николу. После њих дошли су: *Пејако-*

вићи — из рудничког округа, доселили се због гладне године; *Лукићи* — из Врчина; *Мијатовићи* — од Софије, славе св. Николу; *Сапунџићи* — из Старе Србије, славе Ђурђиц; *Јелчићи*, данас *Павловићи* — из Божурње (крагујевачки округ); *Крајинци* — из Крајине (веле из Трнова); *Тоборовићи*, сада *Илићи* — из Рамаће (крагујевачки округ); и др.

15. Врчин.

Положај. — Ово је село с обе стране Врчинске Реке, а по косама, које се ка реци спуштају. Крај Брђани и Прљуша јесу на пљоштој коси, која се састоји из плиоценског сивог и жућкастог песка, преко кога су дебели наноси жућкасте глине — живице. Куће краја Рамница јесу по избрешцима и косицама између двеју долина.

Познати су извори овога села: *Велики Бунар*[1]), *Степана бунар, Слатина* (чешмица), *Ћупријица*, извор на *Грабу* и др.

Земља, паша и шума. — Земље за обрађивање становници овога села имају довољно и она је већином ван кућа. Утрина им је на местима, званим: *Касаповац, Слатина, Жежњичина* и нешто у *Рамницама*. Држава је становницима одузела утрину: *Карагачу, Рамнице, Водичко Брдо, Велики Камен* и *Мајдан*.

Шуме је раније било много у атару овога села. Највише је посечена, када је била подигнута топионица у Шупљој Стени (Рипањ). Данас шуме има даље од кућа местимице по површини коса и странама долина. У непосредној близини Врчина, шуме је врло мало.

Тип. — Ово је село разбијеног шумадијског типа, подељено на крајеве: *Доњу* и *Горњу Малу*. У Доњој се Мали у неколико издваја као засебан крај *Репница*, а у Горњој: *Брђани*, *Рамнице — Рамничари*, *Бајићи*, затим *Прљуша*, *Јасик* и *Јашићи*. Често се место назива Горње Мале употребљују само ти називи, те назив Горња Мала постоји само у односу према Доњој Мали. Куће у су крајевима разбијене, а местимице су и доста збијене, или разређене, раздалеко до 60 мет. Крај Рамнице јесте потпуно шумадијског типа. Ређе су куће на одстојању од 100 мет., махом су раздалеко 200—300 м. Окућнице нису толико велике, али поред малих шљи-

---

[1]) Прича се, како су тај извор још Мађари градили, те је вода веле била затворена и после отворена.

вака имају чешће и гајеве. У овом делу села и нема праве улице осим сеоског пута — коловоза — који везује куће. Општи изглед Рамничара чини утисак новијег краја. Превлађује тип новије куће. По казивању мештана прва је кућа ту саграђена пре 10 година. То је један готово са свим одвојен крај од Брђана, на растојању 1—2 к. м. Али је правог шумадијског разбијеног типа крај Брђани. Све су куће по пљошти брђанској. Теменом косе води сеоски пут. Куће су само с једне стране његове, али увек дубоко увучене у окућницу; ретко их има и с друге стране пута. Око кућа су велике окућнице и шљиваци. Куће су једна од друге свуда у около преграђене високим плотом и тарабама. Одстојање је између кућа до 200 мет. Ретко су где ближе једна другој, а и онде где је тај случај, јамачно је од новијег времена — по свој прилици издвојени чланови какве задруге. Брђани су један од старијих крајева у овоме селу. У њима су куће једне од највећих породица у овоме селу — куће Товиловића. Крајеви, који су најстарији у овоме селу као Прљуша и др. имају већ много збијеније куће. Међусобно им је одстојање од прилике 50—100 м., јер су се издељени чланови овдашњих старијих породица настањивали у непосредној близини старих кућа. Тако су исто куће густо једна до друге и у крају око сеоске цркве и око горње механе. Због тога ти делови села већ нису разбијеног шумадијског типа.

Презимена су породица ова: у Горњој Мали (са свима деловима) *Товиловићи, Крантићи, Бугарчићи* (5 к.), *Јашићи* (10 к.), *Пуровићи* (6 к.), *Кузмановићи* (10 к.), *Грујићи* (Товиловићи), *Синђелићи* (Товиловићи), *Јованчевићи* (2 к.), *Бајићи* (5 к.), *Косанићи* (2 к.), *Илићи* (3 к.), *Јеремићи* (10 к.), *Кнежевићи, Пајићи* (5—6 к.), *Влаовићи, Исидоровићи* (Пуровићи), *Обрадовићи* (Пуровићи), *Соколовићи*, *Марковићи*, *Јефтићи*, *Сарићи* или *Ненадовићи*, *Стојановић* (Величко), *Михајловић* (Вељко) и др,; у Доњој су Мали: *Рајићи* (7 к.), *Маринковићи* (преко 30 к.), *Ђорићи* (7 к.), *Стекићи, Кнежевићи* (10 к.), *Вагићи, Дамњановићи* (Стекићи), *Ивковићи* (4 к,), *Васићи* (2 к.), *Старчевићи* (1—2 к.), *Максимовићи* (3 к.), *Несторовићи* (4 к.), *Јањићи* (4 к.), *Коцићи* (3 к.), *Петровић* (Михајло), *Грбић* (Јован), *Мијатовићи* (3 к.), *Влаовићи* (7—8 к.), *Васиљевић* (Павле) и др.: у Репници су: *Вагићи, Вујићи, Кузмановићи, Јанковићи, Кнежевићи* (3 к.), *Маринковићи* и др.

У селу има око 400 кућа.

Име. — Види о имену села Зуца, где је поменуто народно домишљање и о имену села Врчина.

Старине. — На три места у атару овога села постоји назив *маџарско гробље*. Једно је код воде т. зв. *Велики Бунар*, који је усантрачен и веле, да је из маџарског времена. Ту, неки кажу да постоји и селиште. На месту *Клењу* близу некадашње цркве, било је некада село, а сада је ту неколико кућа. Где је сада црква, био је раније *Прњавор*. Постоји и *Манастириште* или *Намастирина* на Завојицама. У Белој Земљи постоји *Црквиште*. На месту, званом *Грабље*, у горњем делу данашњега села, било је најпре садашње село Врчин. Постоји и *селиште*, где има остатака старога воћњака (шљиве), а ту су биле куће Крантића још кад је село имало спахију. Ту је био и хан, те и место једно данас има тај назив.

Постанак села и порекло становништва. — Прича се да су *Косанићи* први дошли и да су најстарији у овоме селу; има их 2 куће, славе св. Николу. За њима веле по старини долазе *Бугарчићи* (5 к.), чији се предак доселио из „Бугарске“, славе св. Николу. У ред старијих породица, за чије се порекло не зна, долазе и: *Старчевићи* (2 к.) — славе св. Николу, од њих као да су и *Васићи* (2 к.); *Пуровићи* (6 к.) — славе св. Стевана, од њих су *Исидоровићи* и *Обрадовићи; Бајићи* (5 к.) — св. Јована; *Јованчевићи* (2 к.) — славе Ђурђев дан; *Рајићи* — славе св. Николу; *Коцићи* (3 к.) — св. Јована, а један слави Ђурђев дан; *Максимовићи* (3 к.) — св. Николу. За остале породице познато је, откуда су досељене. Једна од старих породица *Вагићи* — пореклом је из призренске околине, откуда је њихов чукун дед дошао у Врчин. Тамо су, живели у великој задрузи, па им се предак наљутио на браћу и доселио у ово село, где је наишао на *Дамњановиће*, који славе св. Симеона. Ови су били отуда и кад је дошао предак Вагића, познаду га и ожене: пошто је био „алчак“, даду му и девојку „алчак“ (ћораву), те он остане у селу. Од њега воде порекло *Вагићи, Вујићи, Кузмановићи, Маринковићи*. Онда су били у селу и *Кнежевићи*, које зову и Белопољци — дошли из Бела Поља, а зову их, управо „укоревају“ као Арнауте, јер су љути, а Вагиће као Грке — тврди на пазар као Грци. Од Кнежевића су и *Стекићи*, славе св. Симеона. *Алекса Кнежевић* — зове се по презимену породице Кнежевића, код којих се призетио, а пореклом је из Мајеваца код Дервенте, дошао пре од прилике 50 година; звао се Богојевић, славио Ђурђев дан, а сада св. Симеона. Кнежевићи славе св. Симеона.

За овима по старини долазе *Крантићи,* чији се предак доселио са Косова из села *Колова* (постоји и данас). Слава им је Митров дан. Стеван и Лазар Крантић зову се Крантићи по поочиму, а воде порекло од неког Филипа, који се за време мађарске буне доселио у Врчин из села *Сакуле* у Војводини. Лазар Крантић, који се зове и Филиповић, слави славу свога оца — св. Николу, а Стеван Крантић поочимову — св. Димитрија.

Теофиловићи (Товиловићи — а неки их зову и Швабићи) — „Ере", дошли „одозго", од Чачка, а старином су из данашње Старе Србије. Најпре су дошли у *Зäвојице* код манастира и одатле прешли у Врчин. Данашњи су Товиловићи пето колено. Предак им је имао 4 сина, од којих су данас ове породице: од једног *Мићићи* и *Јовичићи*, од другог *Синђелићи* и *Миле Теофиловић*, од трећег *Теофиловићи, Апостоловићи* и *Грујићи*, од четвртог *Лалићи, Лазаревићи* и *Којићи*. Товиловићи су и *Живанкићи*, *Митрићи*, *Грујићи* (2 к.). То је највећа породица у овоме селу: „Треба, веле, још 18, па читав батаљон." Има их, веле, преко 100 кућа, а око 20 посебних породица. Већина живи у горњем делу села, у *Грабљу*, где је било прво село. Слава им је св. Никола.

Влаховићи (Влаовићи, 7—8 кућа) — пореклом су Власи, из Кара Влашке; предак им је био слуга у селу, па ту и заостао. Има их и у Панчеву. Славе св. Николу.

Сарићи или *Ненадовићи* (4—5 кућа) — из данашње Старе Србије (из „Арнаутске"); славе св. Николу. *Јашићи* — из Болеча, где и данас постоји Јашићева воденица, дошао им прадед због неког убиства. *Максимовићи* — из Бугарске, предак им био терзија у селу, па ту и заостао, пошто је купио имање. *Пајићима* (5—6 к.) — дошао деда, не знају откуда, славе Ђурђиц.

Несторовићи (4 к.) — славе св. Николу и св. Симеона, једнима (2 к.) је отац из Параћина од Несторовића, а други (2 к.) су исти са Дамњановићима у овоме селу.

Јеремићи (10 к.) — воде порекло од *Станка Станковића*, кога је Јеремија довео из Београда, пошто се оженио његовом мајком; Станко је био старином са Косова, славе св. Јована, а двојица св. Николу.

Мијатовићи (3 к.) — доведени из Парцана у Стекића породицу, славе Ђурђев дан.

Јањићи (4 к.) — воде порекло од доводца у Старчевиће; славе св. Јована.

Књајић Владимир — пореклом из Бања Луке (Босна), откуда му се отац доселио; слави св. Николу. *Паскијевић* — из Војво-

дине, откуда му се отац доселио. *Ђорићи* (у Горњој Мали) — воде порекло од Ђоре Бугарина, који је служио у селу, па се по том и оженио.

Деспотовићи — воде порекло од Деспота „Бугарина", који се доселио пре 100 година; славе св. Ћирила. Тај је Деспот, веле, био први дошљак у овоме селу; већина од осталих досељеника, јесу новији дошљаци.

Михајловић Вељко — из *Поповића*, дошао пре 30 година. *Грбић Јован* — „Рват", из Лике, откуда је дошао пре 20 година: служио у селу, па по том и заостао, слави св. Арханђела. *Петровић* (Михајло) — од Скопља, слави Митров дан. *Јефтићи* (3 к.) — из Пудараца (грочански срез), дошли пре 25 година, славе Ђурђев дан. *Кузмановићи* (10 к.), од којих су и *Марковићи* — дошли су из Друговца (смедеревски срез) пре 25 година, славе св. Лазара; отуда су и *Илићи*. *Стојановић (Величко)* — од Врања, дошао пре 25 година. *Соколовићи* — из Црвене Јабуке, откуда им је предак дошао пре 20 година као дунђерин, славе св. Арханђела. *Костић Васа* — из Крушева, доселио се пре 25 година. *Тодоровић* — уљез из Бања Луке. *Ивановић Стојан* — пореклом са Косова, слави св. Николу. *Маринковићи* — воде порекло од Маринка (доводца у Рајиће), који је дошао из Баћевца, слави св. Николу, а права му је слава Ђурђиц. *Матеја Зорић* — пореклом Маџар, из Баје, доселио се пре 16 година; дотле био у Пожаревцу и Смедереву (ћурчија); слави св. Николу. *Костић Аврам* — из Куманова, дошао пре 10 година, слави св. Николу. *Табаковић Милорад* (ковач) — из Војводине; слави св. Арханђела. *Херман Селеш* (колар) — из Хомољице. *Станко Бугарин* — из Камбелевца (срез лужнички); земљорадник је, а уз то и мајстор и циглар. *Благојевић Живојин* — из Гроцке, слави Ђурђиц. *Васиљевић Павле* (ковач) — из Војводине, дошао дететом; слави св. Николу. *Петровићи* (механџије, петоро браће) — из Маврова (Македонија). Дошао им отац пре 50 година. Данас се већ по ничему не познаје, да су отуда. Један се пастир доселио још 1859 г. из села *Кочине* (Кумановска Пчиња) и у селу стално живи.

За време бежаније (1813. год.) сви су становници овога села бегали преко Саве и Дунава. За Товиловиће се зна, да су се настанили били у селу *Јарковцу* (околина Панчева), где је дошао деда им са 7 синова. Отуда су се вратили неки ускоро, неки после 2—3 године, а неки су тамо и сасвим заостали.

16. Рипањ.

Положај. — Ево како М. Ђ. Милићевић описује положај свог места рођења: „На југ од Београда, четири сата обичног пута, а железничком пругом око 22 километра, на старом крагујевачком друму, насељено је село Рипањ. Село се то пружило по једној коси, која се одваја од оног била, на ком су висови: *Космај, Ковиона* и *Авала*. Од Авалиног присоја ту косу, на којој је село Рипањ, одваја вода, која се на свом утоку у Саву зове *Топчидерска Река*“[1]).

Куће су по теменима неколиких широких коса, које су између речице Паланке и горњег тока Топчидерске Реке, где се ова зове Пречица.

Страна косе, на којој је Брђански Крај, према потоку Шутиловцу врло је стрма, пење се за 40 м. и тек горе почињу прве брђанске куће, које су с почетка само с једне стране пута, а потом, идући ка средини села, куће су с обе стране пута.

„Сваки крај (мала) села Рипња има своје њиве и ливаде и држи своју стоку на оној страни сеоског хатара, која је њему ближа и наручнија. Зато се Рипањци готово никад не могу сви састати ни на раду, нити за стоком. Докле се Брђанин Рипањац пре састане и позна с Барајевцима или Парцанцима него са својим сељацима Муселинчанима, дотле се опет ови пре виде и познаду с Рушањцима и Пиносавцима, него са својим сељацима из других мала“ [2]).

Тип. — Рипањ је подељен на ове крајеве или мале: *Муселимце* — западно од цркве и механе рипањске, *Хере* — источно и североисточно од цркве и школе, *Белоземљане* — на *Белој Земљи*, а с десне стране потока, који тече на исток од чешме сеоске, *Рамаћане* — западно од пута, што води од сеоских механа у Брђане, и *Брђане* — „на коси, која се пружа на југ од Белоземљена и Рамаћана чак до Шутиловца и до Боташине“,[3]) а поглавито с леве стране пута Рипањ — Барајево. Кроз крај Брђане води пут читав сах. хода.

Село је заузело велики простор, мале прелазе једна у другу.

Куће су у малама доста у близу, много ближе но у осталим шумадијским селима, те је отуда ово село више друмско, куће су

---

[1]) Из својих успомена. Годишњица Чуп. књ. XIV. с. 68.

[2]) Ibid. с. 70.

[3]) М. Ђ. Милићевић. Из својих успомена. Годишњица Чупићева, XIV, 68.

редовно раздалеко 50—100 к., ма да их има сасвим близу као у вароши. а по нека од тих кућа има и врата са улице, иначе су увучене у двор и једна од друге раздалеко 100—200 к. Местимице између кућа има мањих остатака старе храстове шуме и ту је размак између кућа много већи 250—300 м. У крају Брђанима пут је широк око 30 корака, а куће су раздалеко, како где: 40—50, 50—80, 100—120, а ближе су, 10—30 корака, куће издељених задругара.

Групе се кућа виђају поглавито код издељених породица.

Под Високом у Баташима пре 4—5 година из Брђана су досељене на имање 2 куће Станисављевића (Марића). Таких одсељеника на имања има и на другим местима.

„Рипањ је једно од највећих села у овоме крају Шумадије. Године 1863 у њему је било 1839 душа са 378 пореских глава; године 1883 самих пореских глава било је 538, а године 1886 тај је број скочио на 700! Старци су ми причали да је Рипањ 1813 године имао само 40 кућа, па се и онда бројао у велика села у Шумадији. У старије време било је око Рипња неколико заселака, које је све Турчин, рипањски спахија, саселио у Рипањ. Отуда је Рипњу дошао онако велики хатар да му данас завиде сва околна села.

„Засеоци који су у Рипањ насељени поименце ово су:

1. *Трешња*, заселак, који је био онде где је сада *Механа на Трешњи*;

2. *Степашиновац*, на северној страни од данашњег Рипња, идући под Авалу;

3. *Паланка*, на запад од села Рипња;

4. *Чаршија*, под Авалом;

На местима где су били ти засеоци, сада су њиве и ливаде“[1]).

Име. — О постанку имена *Рипња* М. Ђ Милићевић забележио је ово: „Селу на истоку, поред реке, има стена, која се зове *Рипа*. Неки сељаци веле, да је од те Рипе и селу дошло име Рипањ. Али ваља уз то поменути, да се и она сама чесма у селу, која је на југоисток од цркве и школе, под самим брдом зове *Рипањ*“[2]). Неки опет овако домишљају о постанку имена Рипањ: кад је на месту *Паланци* постојала *Паланка* (насеље), ту су биле топионице и ради њих мехови; када се са тим ме-

---

[1]) М. Ђ. Милићевић. Из својих успомена. Годишњица Чупићева, XIV, 68.

[2]) Из својих успомена. Годишњица Чупићева, XIV, 72—73.

ховима радило, чуло се далеко, и по томе, што су се ти мехови дизали и спуштали — „*рипали*" — и село је, веле, добило име *Рипањ.* Постоји и друго једно домишљање о постанку имена овога села (види Зуце).

Крај *Муселимци* прозват је по некоме *Муселиму*, који је ту седео, *Ере* — по Игњату *Ери*, који је дошао жени у кућу, *Рамаћани* — по селу Рамаћи, а *Белоземљани* — по месту, званом *Бела Земља*, као и *Брђани* — што су на *брду*.

Старине. — У овоме селу место једно под Авалом зове се *Чаршије.* Прича се, да је ту некада била турска варошица. По том месту, као и изнад њега уз Авалу има удубљења (пингова), која су постала тиме, што се земља сурвала над старим поткопима. Један се део села зове *Паланком,* где су „у старо време биле неке рудокопње", а и „данас онамо има много трагова од рударских радова" [1]).

Постанак села и порекло становништва. — И у селу Рипњу има старих породица, за чије се порекло не зва. То су: *Јоксимовићи; Станојловићи; Цивићи*; *Милићевићи* (у крају Муселимцима); *Несторовићи*; *Стевановићи* по старом презимену, а сада *Станичићи* и *Петровићи; Чардаклићи* и још неке породице, гране поменутих породица.

Досељеници су ове породице: *Марићи*, од којих су и *Милићевићи* — из Старог Влаха. Кад су њихови преци дошли, у Рипњу, на Трешњи, је по причању било 6 кућа (Станојловићи, Милићевићи у Муселимцима, Јоксимовићи, Цивићи) а у Отавицама 9 к. (Несторовићи, Кобасичићи, Милановићи, Гавриловићи и др.). О доласку ових Марића ево шта вели М. Ђ. Милићевић, који је из те породице.

„Од прилике пре триста година, крену се озго из Старог Влаха (не зна се одакле местимице) три брата: *Цветоје*, *Радак* и *Вук*, са својим породицама, да траже боље место за живљење.

„Спустивши се у нахију београдску, уставе се сва тројица на десној страни реке Колубаре, близу данашњег села Врелаца, мислећи да се ту настане за свагда.

„Ту, на том месту, прича се даље, једном су за неку своју потребу хтели обалити један стари грм: дванаест људи радило је

---

[1]) М. Ђ. Милићевић, Годишњица Чупићева. XIV, 71. Уз то М. Ђ. Милићевић помиње и друге врсте старина у Годишњици Чупићевој, XIV, с. 69—71, и у Кнежевини Србији с 63—65, 68.

цео летњи дан секирама својим, докле су грм посекли и оборили на земљу.

„Кад други дан дођу на то место, затекну дванаест коза да угодно леже и преживљу на пању оборена грма: толико му је стабло било дебело.

„Радак и Вук, видећи то рекоше:

— Ово је место тако горовито да га ми не можемо никад окрчити за њиве и ливаде, него да идемо тражити какво повољније насеље!

— А мени је овде лепо, одговори Цветоје: — ја боље нећу да тражим!

„И одиста остане онде; изроди синове, дочека унуке и праунуке, те тако насели читаво село, које се, по његову имену, прозове *Цветојевац* — данас *Цветовац*.

. . . .

„Радак и Вук пак, оделивши се од Цветоја, пређу у Барајево и онде се населе. После неког времена Радаку ни Барајево не буде по вољи. За то се одели од брата Вука и, са својом породицом, пређе у Стари Рипањ (где је сад механа Трешња).

„Ту је са својим синовима и унуцима живео до своје смрти.

„Пошто Радак умре, удари једном помор у његове потомке те затре све мушке главе, осем једног јединог детета, ком је било име *Нестор*.

„Мати овога детета, оставши удовица, преуда се у село Кнежевац за некога *Анђелка Маснобраду*. У овај свој други дом одведе она и нејаког Нестора, својега сина из првог дома.

„А како јој је у првом дому, у Рипњу, било све замрло, она је и сву живу стоку и све кретно имање, колико га је било превела у Кнежевац другом мужу свом Маснобради“.

Доцније стицајем неприлика, које задесише Нестора овај се

„. . . . врати у Рипањ на своју очевину; али како сам није могао куће кућити, Барајевци се порежу и даду му дванаест динарчића ондашњих те се ожени.

„Оженивши се, Нестор не хтене дуго остати у Старом Рипњу (на Трешњи), него се пресели у Рипањ садашњи. Ту је доцније изродио пород, оженио синове, дочекао унуке и — умро.

„Од тога Нестора остали су Несторовићи: *Влајко, Милић* и *Мија*.

„Од Влајка су данашњи *Марићи*, *Некићи*, *Ицићи*, *Јевтићи* и *Војиновићи*.

„Од Милића су: *Милићевићи*, *Степићи* и *Манојловићи*, а

„Од Мије су данашњи *Бранковићи*.

„Сви пак они, као потомци Несторови, славе св. Николу, 6 Декембра, и посте Аранђеловицу од болести *кратеља* (колера?»[1]).

Кузмановићи, *Станимировићи*, *Стајићи*, *Лазићи* и *Тодоровићи* — воде порекло од једног детета, које су, веле, још кад је Мађар владао, а за време неког бегства, нашли Станојловићи, старинци у селу. Они су дете покрстили и дали му име Милован, па га и очували. Сви славе св. Арханђела, као и Станојловићи.

Скадрићи (у Ерској Мали) — дошли из Ерске (пре 100 г.). За њих веле, да су били катранџије, да су „прави Ерови“. Славе св. Арханђела.

Чарапићи данашњи нису прави Чарапићи. Ови су изумрли, а њихово су име примили Николићи, чији се предак као слуга пре бежаније доселио од Трстеника и дошао у кућу жени из породице Чарапића. Славе Ђурђиц — славу Николића, а Чарапићи су славили Ђурђев дан. Прави су Чарапићи били од Васе и Танасија Чарапића, који су после 1804 год. прешли из Бела Потока у Рипањ, где су начинили куће и засадили воћњаке, „од којих и сад траје по која трешња или који орах“[2]).

Танасијевићи — из Баната, славе Митров дан.

Ђукановићи — из Баната, славе св. Јована.

Јовановићи — из ј.-источне Србије (од Пирота или од Лесковца), откуда им је деда дошао; носили су, веле, вране гуње. Славе св. Николу.

Качаревићи — из места Куле у Лици. Од њих су *Богдановићи* и *Родићи*. Славе св. Луку.

Стојановићи (Јован) — од Зајечара („од Ртња“). Предак им је још пре бежаније (1813 год.) био слуга код Чарапића. Славе Ђурђиц.

Ненадовићи — пореклом из Босанске Крајине. Њихов се предак још за време бежаније (1813) оженио из куће Чардаклића; био „привук“. Славе св. Николу.

Исајловићи, који се зову и *Филиповићи*, *Лукићи* (око 10 к.) — дошли из Лике пре бежаније (1813). Причају (Пантелија Марић), како су их звали Хрватима, како им је ношња, нарочито женска, била друкчија, како су играли и певали: „У Филипа црвен пас, пандрули, пандрули....“ Славе св. Јована. И они су

---

[1]) М. Ђ. Милићевић. Јован Ђак. 1—5 стр.

[2]) М. Ђ. Милићевић: Кнежевина Србија, 75; Поменик, 823—824.

за време бежаније (1813) бегали „преко“ и веле, да су неки тамо заостали, где и сада живе.

Мандићи (10 к.) — старији досељеници, али се не зна од куда су. Славе св. Арханђела. Тако се исто не зна и за: *Бакаловиће* у Прњавору, који славе Ђурђев дан и *Арнаутовиће* (4 к.), који славе св. Саву. Сви су они били у бежанији. Арнаутовићи су добили то презиме по томе, што је један од њихових предака био убојица, те га прозвали Арнаутин, а отуда и презиме Арнаутовићи.

Тукићи — дошли пре бежаније „из Немачке“. Славе св. Арханђела.

Блажићи — од Црне Реке, пре 90 година предак им био слуга у селу. Славе св. Јована.

Познији су досељеници:

Петковићи — од Ниша, славе св. Јована. Зову их „Бугарима“.

Дробњаци — воде порекло од 3 брата, који су дошли из Левча, јамачно из Рековца[1]), откуда су као хајдуци прогнати пре од прилике 70 год. Сад их је око 10 кућа. За њих веле, да им је кнез Милош давао земље на Теразијама у Београду, али они нису пристали, хтели да буду у шуми и зато заостали у Рипњу.

Петровићи — од Ивањице, „где се прави катран“. Били, веле, хајдуци, па их отуда прогнали. Славе Ђурђев дан.

Илићи и *Манојловићи* — дошли „из прека“. Зову их „Шокци“. Славе св. Арханђела.

Бабовићи — од Ивањице, предак им пре 50 год. служио у селу и ту као уљез заостао.

Галовић (Јован Галоња) — доселио се пре 40 год. из Лике из места Куле код Госпића. Дошао због сиротиње. Слави Ђурђев дан. Од исте породице има 3—4 куће у с. Моштаници.

Давидовићи (Сима) — дошао пре 30 г. из Високог у Босни. Чуо, да је овде добро и за то се доселио. У селу се оженио и тако заостао. Слави св. Стевана.

Томићи — од Модре Стене (Лужнички срез). Славе св. Николу.

Андрејићи — пре 40 год. предак им Јова надничио у селу и ту заостао. Зову га Јова Бугарин, пореклом из села Раковца, које је у Турској на путу из Врања у Прешево. Славе Петковачу.

Јањићи — заостали у селу као мајстори пре 20 год. Пореклом су из Турске, зову их Бугарима. Славе Митров дан.

[1]) М. Ђ. Милићевић помиње како је Милисав Дробњак, који се одликовао у многим бојевима почетком XIX века, из села Рековца у Левчу, рођен од прилике 1762 г., а умро 1822. г. Поменик с. 147—148.

Ђорђевић (Илија) — из Клисуре близу Трна, дошао пре 30 год. у кућу жени из породице Костића, који су старинци. *Тадић* (Панта) — из Босне, славе св. Стевана. *Терзићи* или *Алексићи* — из Перлеза („из прека"), славе Велику Госпоину. Осим њих има још неколико досељених породица „из прека"; двојицу — занатлије, који су се скоро доселили, зову „Швабе" и др.[1]).

17. Бегаљица.

Положај. — Ово је село у извориatу Бегаљичке Реке. Куће су по странама долине и по равни њеној, ближе реци, а велики је део села и по брду. Највиши су *Горњи Крај* и *Брђани*. Атар је овога села велики, пола је у Шумадији, ван границе околине Београда према југу.

Тип. — Село је разбијеног типа, дели се у ове крајеве: *Горњи Крај, Брђани, Топциски Крај, Ташински Крај, Прњавор, Несторовића, Радосављевића* и *Палалића Крај*. Централни се део села не дели на крајеве. Прњавор је код манастира Рајиновца, зову га још и *Шаториште*. Куће су у појединим крајевима раздалеко једна од друге. У селу има око 200 кућа.

Име. — Прича се, да је село Бегаљицом прозвато због овога. Турци су често ударали на ово село и пленили га, а становници су увек *бегали* и по одласку Турака опет се враћали у село; због тог честог бегања и село је, веле, добило име *Бегаљица*.

Старине. — На месту *Караули* постоји *селиште*, за које се прича ово: Некада је село Бегаљица било пусто и за 70 година није у селу петао запевао. Када се доцније село засељавало, било је најпре у *Милошеву Потоку*, који је у горњем делу данашњег села, а по томе се одатле поместило на место Караулу; према селу Врчину за време бежаније становници одатле пређу на данашње место, а на Караули оста селиште.

Постанак села и порекло становништва. — Најстарије породице у селу, за чије се порекло не зна, јесу: *Антонијевићи*,

[1]) М. Ђ. Милићевић помиње неке досељенике. Тако: отац Ристе Јојића са својом кућом и с више земљака „доселио се у Рипањ озго од реке Уне". Носили су „крајишко одело и говорили су једним говором". Јован Ђак, с. 46 до 47, с. 117. Отац Томе Глуваковића доселио се у Рипањ из Сврљига. Јован Ђак, с. 119.

Цвејићи, *Максимовићи*, *Обреновићи* и *Савковићи*. Сви славе св. Арханђела, има их око 100 кућа.

Осталим је породицама познато порекло. *Бисенићи* (11 к.) — од Каблара, старији досељеници, славе Св. Јована. *Полићи* (5 к.) — од Пријепоља, дошао им прадед и призетио се у кући Бисенића. *Палалићи* су пореклом од 4 брата, који су у овом селу служили, али се не зна одакле су били. Презиме су добили по једноме од њих, кога су Турци звали „Палалијом", а тако се звао један Турчин, који је био велики зликовац. Славе Св. Николу. Из те је породице свакако био Стеван Андрејевић Палалија (1804), који је познат из народне песме о дахијама[1]). *Несторовићи* су веле, од „српске границе", славе Митров дан. *Бугарчићи* — од Пирота, славе Ваведење. *Карамихајловићима* је дошао прадед Кара Михајло из Дучине (космајски срез). *Пирићи и Миленковићи* — једна породица (око 30 к.) од Пирота; славе Ђурђиц. *Маричићи* — из Лисовића. *Љубисављевићи* — из Такова, откуда им се доселио предак Љубосав, који је био слуга у селу. *Мартиновићи* — од Мартина, Влаха, који је дошао из Ердеља. *Груичићи*, *Станковићи*, *Благојевићи*, *Радојевићи* — из Белопавлића, дошли су пре последњег српско-турског рата (1878. год.). *Игњатовићи* — из Кожинаца у околини Трна у Бугарској, куда им је предак дошао као аргатин.

18. Остружница.

Положај. — Село је с обе стране, у доњем и средњем току Остружничке Реке, десне притоке Савине. Један је део села у *Дољи* — у равници с обе стране Остружничке Реке, а и по страни долине — по Вису. Други је крај села *Брђани* — на брду, управо на коси, с леве стране Остружничке Реке. Куће у Дољи јесу већином у равници, поред реке. У крају Брђанина куће су поглавито дуж пута, који води косом.

Остружничка Река при надоласку плави по који пут баште и њиве, које су поред Реке, а тако исто наноси штете и кућама поред ње, те се ове измештају.

У делу села ближе Сави становници пију воде са Саве, а остали се служе водом из бунара (3—4, у Брђанима само 1 бунар), чесама и извора као што су: *Скелеџина* (извор) *Селска Чесма*, *Бунар* (извор) и др. Ван села постоји извор *Точак* и др.

[1]) М. Ђ. Милићевић Поменик, с. 494.

Земља, шума и паша. — Земља је за обрађивање око села, а по: *Макишу, Брду, Вису, Дрењку, Николчиној Греди* и др. На некима од тих места становници имају по мало шуме и паше. Заједничка им је утрина, где имају шуме, паше и земље за обрађивање, на местима: *Дреновачи* (њиве), *Браничеву* (шума и паша), *Витковици, Церју* и у *Вићином Потоку*. Земље за обрађивање даје општина становницима под закуп.

Тип. — Село је подељено у два краја: Брђане и Дољу, које раставља лева у многоме стрма страна долине Остружничке Реке. Део села у Дољи збијеног је типа, а у Брђанима разбијеног. Куће у Дољи јесу поред пута, који кроз село дуж Реке води, као и поред сокака, који на пут с обе стране излазе. Куће у Дољи раздалеко су 10—40 корака а према Вису и уз реку растојање је веће и око 100 корака. Куће у крају Брђанима поглавито су дуж пута, који води косом, а и дуж сокака, који се одвајају од пута ка Дољи или према Сави на пр. сокак *Утвића*, *Божића* и др. Куће су раздалеко 40—120 корака, а има и група кућа на растојању 20—40 корака; ове обично припадају једној породици, чији су се задругари изделили. При окрајцима села има група кућа раздалеко и по 250—300 корака. Оне као и куће у Брђанима и према Вису чине, да ово село има у појединим деловима изглед разбијеног типа. У селу има око 180 кућа: у Дољи око 140, а у Брђанима око 40.

Имена. — Не зна се, откуда је име селу, а крајеви су прозвати: Брђани — због брда, управо косе, на којој је село, а Доља — због долине, „доље", у којој је село.

Старине. — С десне стране Остружничке Реке, где су данас њиве, постоји *старо селиште*, на коме при орању наилазе главе, гвожђурине цигле и др.

У селу постоје два *стара моста* на Остружничкој Реци, оба од тесаног камена: један близу општине, а други близу приватне сеоске механе. На месту Рту постоји *маџарско гробље*, а код данашње цркве *старо гробље* овога села. У Дољи, не далеко од општинске механе постоји *конак* Кнеза Михаила — једноспратна зграда, покривена ћерамидом са зиданим и бело окреченим димњацима. Данас је напуштена и у њој су ковачнице. Код овог села била је раније једна од главних *скела* на Сави и обично се прича, како је ово село раније играло важну улогу — било

знатније но данас. Више села прича се, да је раније водио пут из Умке и Пећана за Железник и даље. Тај је пут пролазио испод данашњег маџарског гробља.

Постанак села и порекло становништва. — За прве досељенике у овоме селу не зна се, откуда су досељени. То су: *Станковићи* (19 к.) — славе Св. Николу; *Сушићи* (12 к.) — Св. Игњата; *Бранковићи* (4 к) — Св. Стевана; *Мишићи* (3 к.) — воде порекло од Петра Гузоњића из Железника, кога је мајка довела у Остружницу, удавши се за неког у старој породици Мишића, чије се порекло не зна, славе Св. Николу; *Јаблановићи* или *Милетићи* — Св. Јована; *Талићи* или *Танасковићи* (4 к.) Св. Ђурђиц; *Бранковићи* или *Алимпићи*, по старом *Јоцићи* (4 к.) — Св. Стевана; *Плочићи* (1 к.) — Св. Николу; *Аксентијевићи* — Св. Луку; *Јанковићи* — Св. Николу; *Драгићевићи* (1 к.) — Св. Јована; *Станимировићи* или *Утвићи* — Св. Јована: *Ђурићи* (4 к.) — Св. Арханђела.

За остале се зна, откуда су досељени. *Дољанчевићи* — из села Дољана. које је постајало близу овога села, славе Св. Игњата. *Јовићи*, *Митровићи* и *Костићи* (једна породица) — из села Лесковца (посавски срез). *Милошевићи* — од Зворника на Дрини, славе Ђурђев дан. *Јањићи* — „Цинцари" — из Македоније. *Аћимовићи* — из Босне, славе Св. Јована. *Лазаревићи* — из рудничког округа, славе Св. Аранђела. *Ристићи* (Крста) — из „Арнаутлука", славе Св. Стевана. *Вукосављевићи* (Ђока) — из Кикинде, славе Св. Игњата. *Петровићи* — из дубичке нахије у Крајини (Босна), славе Ђурђев-дан. *Јовановићи* — из „Арнаутлука", славе Св. Јована. *Глишићи* („Госа") — из Лике, славе Св. Николу. *Буквићи* (Панта) — из Куле (Банат), славе Ђурђев дан. *Рељићи* — из села Красаве (подрински округ), славе Св. Стевана. *Миловановићи* (Живан) — из Баната, славе Св. Арханђела. *Комленски* (Никола) — из околине Новог Сада, слави Св. Николу. *Станковићи* (Ђока) — из Сасе (Банат), славе Св. Јована. *Баћаковићи* (Тоша) — „из прека", славе Св. Мрату. *Алексићи* (Јован) — од Невесиња (Херцеговина), славе Св. Стевана. *Ђурђе Илић* — из Ресника, откуда га мајка довела, пошто се у селу преудала, слави Св. Николу. *Лукић* — из Кнежевца (доведен). *Букић Ђурђе* — „из прека". *Манићи* (Вељко) — из Ђале (Банат), славе Св. Николу. *Ђорђевићи* (Илија) — из Срема, пореклом Циганин, ковач је у селу, слави Ђурђев дан. *Ристић* (Миле) — из Босне. Изузев прве 3—4 породице све су се остале доселиле од пре 50 година.

За време бежаније (1813. год.) сви су становници бегали преко Саве, а неки су се склонили у шуму, које је било свуда око села. Вративши се из бегства, живели су бедно: место кућа имали су привремене „бурдеље", а толико су били сиромашни, да су по две куће куповале једнога вола и тако се служиле.

Распоред кућа у неколико одговора старини породица. Многи су први досељеници у Дољи, изузев Лазаревиће, Аксентијевиће и др., а најскорији су досељеници по окрајцима села, изузев занатлије.

19. Миријево.

Положај. — Село је у залеђу Миријевскога Потока, а по благим странама његове долине. Горња је Мала на левој, а Доња на десној страни Потока.

У селу се пије бунарска вода. Свака скоро кућа има бунар у двору. Бунари су плитки, али им је вода добра. Постоје и две чесме, које никада не пресушују. Са њих становници пију воде, а обично се ту пере рубље.

Око села има извора, који су удаљени $^1/_4$-$^1/_2$ сах. од села, а зову се: *Водице*, *Троглав*, *Чубура* и др. Извор Водице сматрају мештани као лековити; на њ долазе и становници из околине.

Село је заклоњено, те је топлије но у околини селима. Кишу доноси Горњак или западни ветар, Маџарац дува „из према", а Кошава или Устока никада, веле, не доноси кишу.

Земља и шума. — Земља је за обрађивање око села. Њиве су родне и на њима најбоље успева пшеница и кукуруз. Шуме немају становници, те је у томе права оскудица у селу. Дрва набављају куповином и то у Врчину и даље. Црква има мало своје шуме на месту *Заградама*. Удаљена је од села за $^1/_2$ сах.

Тип. — Село је више збијенога типа, подељено у ове мале: Горњу и Доњу, које раздваја Миријевски Поток. Куће су тако поређане, да постоје две главне улице, које се скоро под правим углом, у средини села, секу. Највеће је растојање између кућа до 100 м. У селу има око 140 кућа.

Име. — За име овога села постоји прича, да је постало по некоме *миру*, који је био закључен у доба, када су Турци владали Србијом.

Старине. — У атару овога села постоје *два селишта*. Једно је више села на месту, где је данас сеоско гробље, и на њему нема никаквих трагова старога насеља. Друго је подаље од села на месту *Смрдану*, где има трагова старога села, за које сељаци кажу, да је било маџарско; ту има и развалина цркве. Више села са западне стране преко брда Лешја водио је стари Цариградски Друм.

Постанак села и порекло становништва. — И ово село као да спада у ред оних новијег постанка. Изгледа, да није старије од XVIII века, јер је познато, да је било насељено Немцима. И Богић В. А. помиње, како је то „село постало у новије вријеме"[1]). Најстарији су досељеници у ово село: *Јокићи, Василијевићи* и *Ристићи*. За њих се не зна откуда су досељени. Сви славе Св. Николу и у селу су били за време Кара-Ђорђа. Од осталих породица зна се, да су: *Ђурђићи* — из српских крајева под Турцима, славе Св. Николу; *Марковићи* — из Старе Србије; *Радосављевићи* — са Косова: *Чолићи* — из Боке (пре 30. год.). *Аксентијевићи* — из Вршца; *Димићи* (око 10 к.) — из села Катранице код Битоља, славе Св. Танасија; један је из Градишке (Босна), један Маџар из Бечеја и др.

Црква и село славе Св. Илију.

20. Кнежевац.

Положај. — Ово је село с леве стране Топчидерске Реке, а у даљем делу долине *Кнежевачког Потока*. Куће с десне стране Потока јесу по заравњеној страни *Каменцу*. Један је део села — *Мали Кнежевац* (око 17 кућа) — издвојен, на заравни, испод које настаје долина Кнежевачког Потока.

Тип. — Село је разређеног типа, ма до су у појединим деловима куће збијене.

Име. — Прича се, да је село *Кнежевац* прозвато по некоме кнезу, који је био у овоме селу[2]).

Старине. — На месту *Муминовцу* испод *Кречана* прича се, да је било маџарско село Муминовац. Ту, као и у *Ћупричином*

[1]) Гласник Срп. Уч. Др., II, XIX, 198.
[2]) Гласник Срп. Уч. Др., II, XIX, 174.

Потоку, први осниваоци данашњег села затекли су „маџарске" куће. Данас на тим местима ископавају цигле, комаде тестија, лонаца, а у Ћупричином Потоку нађен је жрвањ, чиме се мење со. Трагова *старих гробаља* има на неколико места: у *Великој Мандри, Малој Мандри* и др. Ту су били српски гробови из доба, како веле, кад је чума била: где је ко умро од чуме, ту је био и сахрањен. И Богић В. А. помиње, како су на брду Великој Мандри, где је церове шуме „око 100 дана орања", за време Кара-Ђорђа имали Срби збег са стоком и како ту има неко гробље, где су копани људи, који су умирали од куге „прије 50 година[1]).

Постанак села и порекло становништва. — Ово село свакако није постало раније од II половине XVIII века. Најстарије су породице у селу *Крезићи*[2]), а по старом презимену *Павловићи* (3 к.) — славе Св. Јована. Њихов је предак Живко[3]) први ударио колац у овоме селу. Пореклом је био из данашње северозападне Старе Србије („из Арнаутске"). Када је дошао, било је свуда шуме. Наишли су само заостале маџарске куће на месту Муминовцу и у Ћупричином Потоку. Онда је ово село било један спахилук, као Жарково, Рушањ и друга села: својина једнога „аге" — спахије. За Крезићима су се доселили: *Лукићи* (1 к.) — славе Св. Јована; *Вујичићи* (5 к.) — Лазареву Суботу; *Лазаревићи* (2 к.) — Враче; *Поповићи* (4 к.) — Ђурђев дан. За њих се не зна, откуда су досељени. За Вујичиће и Лукиће мисли се, да су, као и Крезићи, из северозападне Старе Србије. Јамачно се на те породице односи оно, што је Богић В. А. забележио, да је село Кнежевац „постало у позније време.... а људи су дошли у њ из Арнаутске, Босне и из Драгачева"[4]), Стари су досељеници и *Бугарчићи* (7 к.) — из Кумодражи, славе Св. Николу. Остале су се породице доселиле после њих и поглавито су новији досељеници. *Клашњићи* (3 к.) — из „Хрватске", из Лике славе Ђурђев дан. *Дамњановићи* (2 к.) — „из прека" (из села Црње), славе

[1]) Ibid. c. 109.

[2]) О постанку презимена *Крезићи*, прича се ово. Један од њихових предака био је момак у Жаркову и тамо се на прелу загледа у девојку Анђелију, коју хтеде узети за жену. Ова је пристала, да пође за њим, али тек онда, ако он оде на Торлак и отуда донесе два зуба од људи, који су тамо били обешени. То овај учини и при повратку прича се, да су и њему код Цареве Ћуприје испала два зуба, које он такође донесе у село. Од туда је, веле, остало *Креза*, по чему и његови потомци беху прозвати *Крезићи*.

[3]) Деда човеку од 69 година (Михаилу Крезићу).

[4]) Гласник Срп. Уч. Др., II, XIX, 174.

Св. Јована. *Јовановићи* (Петар 2 к.) — из Босне, славе Св. Николу. *Зарићи* (3 к.) — из Земуна, славе Св. Николу. *Ивановићи* (1 к.) — из Босне, славе Св. Николу. *Ћувић Илија* — од Слуња (Хрватска). слави Ђурђев дан. *Поповић Алекса* — из Кикинде, слави Св. Василија. *Латинковић Арса* — из Баната. *Вукелић Миле* — из Босне, слави Св. Симеуна. *Душмановић Миле* — из Босне, слави Ђурђев дан. *Завишић* — из Кикинде, слави Ђурђев дан. *Ристановић* — из Босне, слави Ђурђев дан. *Форкапић Милан* — из Огулина (Хрватска), слави Ђурђев дан. *Гајић Милан* — из Доње Бадање (округ подрински), слави Ђурђев дан. *Марковић Паја* — из Босне, слави Св. Николу. *Симићи* — из Пиносаве, славе Св. Јована. *Гајић Димитрије* — из Босне. *Јовановић Младен* — из Кикинде, слави Св. Саву. *Милановић Матија* — из Босне, слави Ђурђев дан. *Марић Петар* — „Бошњак“. слави Св. Николу, *Николић Стеван* — „из преко“, слави Св. Јована. И др.

И говори и ношња код свих су становника исти. Само „Рватима“ запажају у говору неке разлике. На пр. место *после* употребљују често *потље*: „Потље друже мој“ и др.

Ово село као да није од почетка на данашњем месту. Богић В. А. забележио је, како је на месту Кијеву у атару села Кнежевца, где је орађа земља за 200 дана, било је најпре „село са 12 кућа, кад су се садашњи Кнежевчани доселили, па се доцније премјестило на садашње мјесто Кнежевац“[1]).

21. Лештани.

Положај. — Главни је део овога села под брдом *Забраном* с леве стране реке Болечице. Већи је део кућа на страни, а једна је група при дну долине. При свом поводњу село плави река Болечица, која је при надоласку веома бујна, нарочито пошто протиче кроз клисурасти део долине, који је одмах више села. Дотле Болечица прими велику количину воде од својих притока у изворишту, са источне стране Авале и са Торлака. У то терен не пропушта воду, те и због тога Болечица има довољну количину воде и при надоласку често плави село и имања сеоска. У селу се пије бунарска вода, а око села има и доста јаких извора: у *Нешиној*, *Јовиној* и *Баштинској Јарузи*, као и у *Кречанама*.

Земља, паша и шума. — Земље је за обрађивање поглавито око села. Шуме имају становници у *Малој Липовици* и у *Кречанама*. Ту имају и паше за стоку.

[1]) Гласник Срп. Уч. Др., II, XIX, 171.

Тип. — Село је подељено у две мале: *Горњу* и *Доњу*. Осим њих издваја се као засебна мала група кућа породице *Живковића*. Она је с десне стране Болечице при ушћу потока Кречане у ову. У селу има око 60 кућа: у Горњој Мали — око 30, у Доњој — око 20 и око 10 кућа Живковића.

Име. — Село је, веле, прозвато по *лескама*, којих је некада било на месту данашњег села. И сада око села има доста лесковине, а у атару сеоском постоји место *Лештар*, ма да на њему нема ниједне леске.

Старине. — Поред реке Болечице на 1 к. м. далеко од данашњег села постоји *селиште*. До пре 5—6 година ту је било много воћа — доказ о ранијем насељу на томе месту, које потврђују и многи други остаци, што ту налазе становници приликом орања. Прича се, да су се становници одатле разишли и прешли на данашње место због Турака, који су туда у близини пролазили Цариградским Друмом и често им досађивали.

Постанак села и порекло становништва. — Ово село спада у ред села, која нису старија од XVIII века. И Богић В. А. помиње за Лештане, да „није давнашње, а људи су се доселили у њ из више места"[1]). Село је ово постало тиме, што су становници ранијег села, које је било на садашњем *селишту*, прешли на данашње место, где је сада село. Горња је Мала старија од Доње. Најстарије су поводице: *Пејчићи* — од Пирота; *Реатовићи* — из Лике; *Ракићи* — из старог јагодинског округа. Неке су породице пореклом из Лесковца. Новијих досељеника има из Босне — око 6 кућа, неколико из Баната, а има доста досељеника и из околних села: из Сланаца око 6 кућа из Великог Мокрог Луга око 7 кућа и др.

22. Калуђерица.

Положај. — Село је у извориšту потока *Бубња*, који се у доњем току зове *Бара*, лева приточица Болечице. Куће су по благим странама долине.

Тип. — Село је подељено у две мале: *Горњу* и *Доњу*. Најзбијеније су куће по средини села. Растојање неких крајњих кућа

[1]) Гласник Срп. Уч. Др., II, XIX, 184.

(с десне стране сеоскога пута) износи 40—60 и 70—100 метара. Има неколико кућа, које су издвојене од села и доста растурене.

Старине. — Место једно између Кумудражи и Великог Мокрог Луга, где је од прилике пре 100 година било данашње село Калуђерица, становници зову *Стара Калуђерица*.

Постанак села и порекло становништва. — Прича се, да је данашње село, Калуђерица, постало онда, када су становници због чуме прешли из Старе Калуђерице на место, где је данас село. И то прво село, а према томе и данашње, није тако старо. Основали су га досељеници из Левча и источне Србије[1]). Од тих првих породица и данас неке постоје у садашњем селу Калуђерици. То су *Мусићи* и *Веселиновићи*. Новији су досељеници: *Стојановић* — из српских крајева под Турцима; *Анђелковић* — од Прилепа; и др.

23. Бели Поток.

Положај. — Село је на североисточној, најблажој страни Авале, по њеним благим косама, које су раздвојене долинама.

Тип. — Подељено је у два краја: *Доњи* и *Горњи*, а ван ових има местимице кућа, за које веле, да су „на брду“, а за становнике, да су „с брда“. У крајевима се виде и групе кућа по породицама а поједини делови села (средина) има изглед „друмског“ села.

Име. — Село је прозвато по потоку тако званом *Бели Поток*, јер су, веле, на њему девојке платно *белиле*. Познато је и предање, да је ту „једном добро родило бијело жито, а има више поточића, па се с тога овако прозвало“[2]).

Старине. — У црквеном дворишту постоји надгробни натпис (свештеника) од 1781. год., у други од 1834. год.

Постанак села и порекло становништва. — Ово село не спада у ред данашњих старих села у околини Београда. Богић

---

[1]) То потврђује и Богић В. А., коме су причали, да село Калуђерица: „није давнашње, а људи су се неки доселили у њ из више места“. Гласник, II, XIX, 168.

[2]) Гласник Срп. Уч. Др., II, XIX, 105.

В. А. забележио је ово: „Кажу, да је ово село у новије вријеме постало, јер зна се кад овуда није имало кућа,...“[1]). Најстарији досељеници у селу јесу *Пириватрићи* за које се вели, да су први „запирили ватру“. Има их по свима крајевима села, славе Св. Трифуна; нико не зна, од куда су се доселили.

После њих дошли су *Чарапићи* из Црне Горе и то из Куча. О њихову презимену и доласку забележио је М. Ђ. Милићевић[2]) ово: Чарапића је у Кучима било око тридесет кућа, и сви су били људи доброга стања. Један од њих некако убије пашину кучку, и турски суд пресуди: да плати за кучку кесу новаца (то јест 500 гроша). Чарапићи саставе паре да кучку плате; али, да би се Турцима колико толико осветили, не пошљу им паре у кеси, као што је био ред, него им их пошаљу у *чарапи*. Турци их, како се прича, од тога случаја прозову *Чарапићи*!

„После неког времена, наврзу се Турци да им отму једну одиву те да је потурче. Чарапићи су се неколико пута оружјем бранили од те напасти, али најпосле, видећи да се не могу големој сили турској довека одупирати, оставе своја огњишта, и крену се да траже мирније место. Дошавши у Србију, једни се стане у округу ужичком, други сиђу у Мачву у село *Нокај* (кажу, да је од ових био и Стојан Чупић?), трећи се уставе у селу *Ракову* (од ових је била жена војводе Ломе), у округу радничком, а четврти се спусте чак у *Бели Поток* под Авалом.

„У Белом Потоку настанили су се *Иван* и *Јован* рођена браћа *Чарапићи*. Ту су се оженили и децу изродили. Иван је имао синове: *Саву*, *Васу* и *Танасија*, а Јован: *Марка* и *Маринка*.

„Кад је Васа, син Иванов, дорастао за пушку, баш је био немачки рат (1787—1788). Тада се он упише у *добровољце* (фрајкоре), те је војевао против Турака“.

И Пириватрићи и Чарапићи настанили су се испод чесмице Каменица, у јарузи — долини, којом тече Бели Поток.

Породица *Ерићи*, дошла је из *Ерске*; славе Св. Арханђела. *Вићентијевићи*, чија је баба од Копљараца, те се зову и Копљарцима, дошли су из Буковика (јасенички срез). Била три брата, па сва тројица од прилике пре 130 год. пошла из Буковика: један остане у Влашкој, други у Парцанима, а трећи дође у Бели Поток, где га приме Чарапићи и ожене из куће Копљараца.

---

[1]) Гласник II, XIX, 105.

[2]) Поменик знаменитих људи у српскога народа новијега доба. У Београду 1888. с. 812.

Прави *Копљарци* дошли су из Копљара, а старином су из Црне Горе; највећа је фамилија у селу, има их 17 к., славе Св. Луку. *Бугарчићи* — **Јањићи** — (8 к.) дошли су из јужних крајева српских; славе Митров дан. За *Томиће* не зна се од куда су дошли, имају кумове у Даросави и у Буковику. И др.

24. Пиносава.

Положај. — Ово је село на благој и заравњеној коси, која се пружа од Авале према с.з.

Воде становници пију са извора, чесмама (2) и бунара. Познатији су извори овога села: *Ладна Вода*, *Паригуљ*, *Секулинац* и др.

Земље за обрађивање имају по: *Селишту*, *Деловима*, *Ладној Води*, *Паригузу*, *Гају*, *Мајданима*, *Табориштy*, *Стублини*, *Орловцу* (њиве и лугове), *Миљковици* (њиве и лугови) и др. На свима тим местима појединци имају и бранике.

Утрина им је на местима званим: *Равни Гај*, *Млађине*, *Пландиште*, *Осредак*, *Коларница*, *Животин Забран*, *Попова Њива* и др.

Тип. — Ово је село разређеног типа, као и околна села Ресник и Рушан. Што се из средине села иде према крајевима. куће су све више разређене, нарочито у правцу према Авали. Прве куће, кад се од Авале низ Гај у село уђе, раздалеко су 60 до 70 корака, неке 100—130 корака, неке око 3 мин., а што се иде даље у село све су ближе, 20—30 корака или још збијеније. У селу се издвајају два дела· главни део села права, *Пиносава* и други т. зв. *Табориште*. Неки село деле у три краја: *Арнауташе*, *Горњо-крајце* и *Табориште*, али је подела села у два дела најобичнија.

У Пиносави станују: *Пешићи („Арнаути")*, *Радисављевићи*, *Јовановићи*, *Алабаковићи*, *Оскорушићи*, *Војиновићи*, *Белиловићи*. *Вукадиновићи*, *Качаровићи*, *Дамњановић* (Јова), *Живковић* (Игњат), *Којић* (Драгутин), *Павловић*, *Танасковић*, *Мијајловићи*. У Таборишту: *Николићи*, *Акимовићи*, *Петровићи*, *Црљенци*, *Филиповићи*, *Стојанчевићи*, *Дамњановићи*, *Јовичићи*, *Пеневићи*, *Новковићи*. У селу има око 126 кућа: у Пиносави — око 86 к., а у Таборишту — око 40 кућа.

Старине. — У атару овога села постоји *селиште*, где налазе трагове ранијег насеља. Ту су данас њиве. О селу, које је било на томе селишту, причају, да га је чума уништила. О *ма-*

царским грobљима прича се, да су била на местима: Мајданима (више Пајине воденице), на Орловцу и Секулинцу.

Постанак села и порекло становништва. — Ово село није ранијег постанка свакако није старије од XVIII века[1]). Прича се, да су први дошли и населили данашње село Пиносаву *Оскорушићи*, којих данас има око 20 кућа, славе Св. Арханђела. За њима по старини долазе *Војиновићи* (4 куће), који воде порекло од *Кара-Војина*, за кога се зна да је хајдуковао, па се по том заселио у овоме селу, само се и за њега не зна, одакле се доселио; славе Митров дан. После ових дошли су *Туфегџићи* (3 к.) од Краљева, откуда су утекли (прандедови пре бежаније 1813 г.) због убистава; тамо су веле хајдуковали; славе Митров дан. После ових дошли су *Пешићи,* — из Битоља (округ крушевачки, срез расински), где и данас имају родове; отуда се доселио пре бежаније (1813 г.) њихов предак Пеша; има их око 35 к. из те су породице *Цветићи*, *Стошићи* и др. све их скупа зову „Арнаути", те им је старина јамачно из данашње северозападне Старе Србије. После ових доселио се црни *Здравко*, од кога воде порекло *Николићи*, *Акимовићи* и *Петровићи* (свега око 9 кућа); он је био пореклом Шоп — „гореоˮ ћумур у селу, па се ту и настанио; зову их и „Бугари", славе Св. Николу. Пре бежаније се доселили, само се не зна откуда и *Пењевићи* (9 кућа), који славе Св. Алимпија. *Филиповићи* (11 к.) — пореклом из Ирига, дошли пре бежаније (1813 г.), славе Св. Тому. За време Кара-Ђорђа су дошли и *Новковићи* (1 к.) — из Сланкамена, славе Св. Јована. *Белиловићи* (око 5 к.) воде порекло од белог Стојана, који је био Шоп — гореo ћумур у селу, па ту и заостао имао 3 сина Вучка, Китана и Миленка слава им је Св. Никола. *Вукадиновићи* (2 к.) — „Ереˮ, из југозападних крајева данашње Србије, имају своје у Аранђеловцу, славе Св. Николу. *Петровић-Сава* (1 к.) — пореклом из Жабара, (у Босни између Врчке и Градачца), доселио се пре бомбардовања Београда; слави Св. Николу. *Црљенци* — из Црљена (колубарски срез), откуда се доселио (пре бежаније 1813). Милоје са синовима Јовицом, Груицом и Радоицом; били веле, отишли у Жарково да раде, па их неки Црни Стојан позове у жегву у Пиносаву, где они и остану; има их око 20 кућа, славе Св. Јована. *Алабаковићи* или *Мијајловићи* — пореклом од Солуна;

[1]) То потврђује и Богић В. А.' који вели: „Кажу да је ово село постало у новије вријеме, а људи су се у њ доселили највише из нишевачке нахије." Гласник, II, XIX, 212.

њихов је предак после бежаније доведен у Пиносаву; прича се, да га је један од овдашњих становника још онда за време нереда нашао у Београду, где је био залутао из града, и довео га у Пиносаву, да му чува стоку; веле ни једну српску реч није знао, био пореклом Турчин те га још на путу онај крсти — само му да име Михајло, а доцније га и ожене; има их 2 куће, славе Св. Николу. *Стојановићи* (3 к.) — дошли пре бежаније, само се не зна откуда, славе Св. Николу. *Јовановићи* (3 к.) — порекла из пиротског округа; предак им у селу правио ћумур, па и заостао; славе Св. Јована. *Качаревићи* (3 к.) — из пиротског округа; овде им је предак правио ћумур, па и заостао: слава им је Св. Никола, *Павловићи* (1 к.) — из данашњих новоослобођених крајева, славе Ђурђиц. *Стојковићи* (1 к.) — из Житорађе, откуда је дошао још пре 60 година; аргатовао и радио у селу, па ту заостао. *Илић Таса* — „Рват", доселио се поодавна, слави Св. Јована. *Дамњановић Јова* — из Раковице, дошао пре 40 година, слави Ђурђиц. *Трајковић Здравко* — из села Зекља (?), дошао пре српско-бугарског рата (1885 год.), слави Св. Николу. *Живковић Игњат* — пореклом из Херцеговине, откуда му се пре 30 година отац доселио и био „паор" у селу; славе Св. Луку. *Којић Драгутин* — „Ера", дошао пре од прилике 20 година од Ужица, а пореклом од Новог Пазара, слави Св. Андреју. *Бојановић Риста* — из Ивањице, дошао пре од прилике 20 година жени у кућу, слави Св. Луку. *Кочевић Стојан* (1 к.) — од Велеса (пре 20 година), дошао као дунђерин, па се у селу удомио, слави Св. Алимпија. *Дробњак Илија* — из Рипња, дошао пре 15 година. *Радивојевић Јоца* — „Шојка", из Перлеза (у Банату), ковач је, слави Св. Николу. *Радичевић Марко* — пореклом из Лике, био слуга у Кумодражу, па пре 3 године приведен у овом селу у кућу, слави Св. Јована.

25. Раковица.

Положај. — Село је у извориште а по странама долине Раковичкога Потока.

Тип. — Подељено је у два краја: *Брђане* и *Доњу Малу*, која је већа од Брђана. У селу има око 40 кућа.

Име. — Постоји предање, да је село Раковица прозвато по месту, које је добило име по томе, „што је имало увијек рака у потоку, који кроз њега иде"[1].

[1]) Гласник Срп. Уч. Др., II, XIX, 180.

Старине. — У овоме селу постоји старо *селиште* близу овога гробље, за које веле, да је *латинско*.

Постанак села и порекло становништва. — Данашње село Раковица спада у ред новијих села околине Београда. Прича се, да су први досељеници садашњег села били најпре по Топчидеру, па се због Турака уклонили и настанили у данашњој Раковици, где је онда био луг.

Најстарији су, веле, били *Јанковићи*, којих данас нема, а и за порекло им се није знало. За све се данашње породице зна, да су досељене. *Тачићи* (3 к.) — из данашњих новоослобођених крајева, дошао отац старцу од 80 година (пре 1813. год.); славе св. Николу. *Здравковићи* (15 к.) — из *Крчимира* (власотиначки срез), где су убили Турчина и овамо побегли, човеку од 60 година дошао отац Здравко са 5 синова: Николом, Стеваном, Крстом, Лазаром и Јованом, славе св. Николу. *Мијајловићи* (1 к.)— из „Турске", славе св. Арханђела; селиште било његово. *Стојановићи* (6 к.) — од Пирота, дошли пре бежаније (1813. г.), славе св. Николу. *Живковићи* (2 к.) — од Ниша („Нишевљани"), славе св. Николу. *Станковићи* (4 к.) — из села Средорека близу Прилепа, откуда им се доселио пре 90 година предак Тодор; славе св. Николу. *Аврам Петровић* (1 к.) — из Војводине, дошао пре 50 година. *Марјан Јанковић* (1 к.) — из „Бугарске", (дошао пре 50 година), слави св. Николу. *Ђока Милошевић* (1 к.) — доселио се из Карловаца као војни бегунац; слави св. Враче. *Сима Јелић* (1 к.) — из Босне („Бошњак"), доселио се пре 30 година; слави Верижице (после св. Саве). *Карло Ајзенкамер, Чех* (1 к.) — доселио се пре 30 година из Ческе; колар је, а ради и земљу; још не слави. *Филиповић* (механџија) — из Пиносаве. *Андреја Радовановић* (1 к.) — доселио се из Мокрог Луга пре 20 година; слави Петковачу.

26. Јајинце.

Положај. — Ово је село у изворишту Вањичкога Потока, а по странама долина. Воде становници пију из бунара и са извора, од којих су познати: *Милутинов Кладенац, Елезовац* и др. Постоји и извор *Лековита Вода*.

Земља и паша. — Земље за обрађивање становници имају на местима званим: *Ханиште* (њиве и ливаде), *Крушар, Кањи Поток, Елезовац, Орашје Врачар, Торлак, Огорела Мехпна* и др.

Баште су („купусаре") поред саме реке. Паше (утрине) имају на Елезовцу и по Торлаку.

Тип. — Село је подељено у *Горњу* и *Доњу Малу*. Има око 55 кућа.

Име. — Постоји предање, да је ово село добило име од Турака *Јајића*, који су ту имали земљу[1]), а јамачно и читлук, који је постојао у место познијег села.

Постанак села и порекло становништва. — И ово је село новијег постанка[2]). Засељено је по причању онда, када је кнез Милош раселио село у Топчидеру више конака. Отуда је — из Топчидера — први дошао у данашње Јајинце хајдук *Стојко*, који је био 12 година хајдук, а старина му из Старе Србије[3]). Он се настанио у данашњој Доњој Мали, која је старија од Горње. Његови су потомци *Хајдуковићи* или *Стојковићи* (4 к.), који славе св. Лазара. За њима по старини долазе *Миљковићи* (по староме презимену *Милутиновићи*), који су прешли из Топчидера у Јајинце, а старином су од *Прокупља*. Има их око 11 кућа. Зову се и: *Миленковићи*, *Марковићи* и *Милосављевићи*. Славе св. Арханђела. После су дошли *Крунчићи* по староме *Милосављевићи*, а сада *Николићи* и *Стојановићи* из *Медошеваца* (нишки округ), откуда је дошао деда човеку од 60 година. Има их три куће. Славе св. Николу. *Сисојевићи* (2 куће) — из „Рватске", (њихове претке звали „Рвати"); славе св. Мрату. За овима по старини долазе: *Петковићи* (2 к.) — из Копривнице (ср. заплањски), славе св. Николу; *Николићи* (6 к.) — од Ниша (дошли им дедови), славе св. Николу; *Станковић Тома* (1 к.) — доведен из Рипња пре 60—70 година, слави св. Аранђела; *Милорадовић* (механџија) — из Жагубице, а старином из села Суводола (близу Тетова), слави св. Николу; *Петровић Миленко* (3 к.) — од Крушевца (пре 50 година), слави св. Тому; *Живковићи* или *Јовановићи* (4 к.) — из Вражогрнаца (близу Зајечара — дошао им отац), славе св. Арханђела; *Стојановићи* (Тома, 3 к.) — од Ниша („нишевачко"), славе св. Николу; *Стеванoвићи* (6 к.) — не зна се откуда су им стари, деда им је био дунђерин, славе Ђурђиц; *Стојановић* (Илија 2 к.) — од *Пркило-*

---

[1]) Гласник Срп. Уч. Др. II, XIX, 161.

[2]) Богић В. А. забележио је, како је то село „скорашње", а људи су дошли „у њ из Бугарске". Гласник Срп. Уч. Др., II, XIX, 161.

[3]) С њим је, веле, дошао и неки *Никола Ага*, али од њега нема потомака.

вице, (дошао му отац) — слави св. Арханђела; *Лазић Панта* (1 к.) — из Босне (пре 50 година), слави св. Арханђела; *Чучуровић Јован* (2 к.) — од Прилепа (пре 30 година), слави Митров-дан; *Тодоровић Стеван* (3 к.) — из Босне, слави св. Николу; *Јовановић Ђорђе* (1 к.) — из Врања, служио у селу, па се и удомио, слави св. Николу.

Постоји предање, да је некада Јајинце била чума, због чега су сви становници напустили своје куће, па побегли на Авалу. Од страха се нису смели вратити све донде, док два брата близнака нису са два вола близнака поорали у около цело село.

27. Мали Мокри Луг.

Положај. — Ово је село у изворишту Мокролушкога Потока. Горња је Мала око Екмеклука и Лишкове Механе, а Доња је ниже и мања од Горње У селу се пије бунарска вода. Свака готово кућа има бунар. У средини села постоји јака чесма. У атару села има више извора и две јаке чесме: *Екмеклук* и *Пашина Чесма*[1]).

Тип. — Село је подељено у *Горњу* и *Доњу Малу*. Куће у Доњој Мали збијеније су но у Горњој. У малама се јављају групе кућа раздалеко једна од друге (где где и по 100—200 м.). Неке су групе збијеније, неке растуреније, те је и растојање између кућа у тим групама различито. У селу има око 130 кућа. Највећа је задруга Стошића (23 душе). Остале су задруге мање.

Име. — Данашња села Мали Мокри Луг и Велики Мокри Луг најпре су се звала *Мокри Лугови* и онда су им куће биле у селишту. Туда је било *луга*, те отуда и име *Луг*. За време војевања Кара-Ђорђева са Турцима настане се становници на данашњим местима и од тада се један прозове *Велики*, а други *Мали* Мокри Луг[2]).

Старине. — И данас се познаје траг старога Цариградског Друма, који пређе није ишао данашњим правцем поред Ашикове Механе, већ је обилазио с друге стране Екмеклука и излазио на данашњи пут одмах више Ашикове Механе.

[1]) Прозвата, веле, по томе, што је ту некада погинуо неки паша.

[2]) То потврђује и Богић В. А. Гласник срп. уч. др. књ. II, св. XIX, с. 199—200.

Постанак села и порекло становништва. — Данашње село Мали Мокри Луг постало је за време првога устанка, а дотле је постојало као Мокри Луг на месту, где је данас селиште.

Најстарији су досељеници у овом селу: *Стошићи* — из Житорађе код Прокупља, славе св. Арханђела. Из истог су места *Држаљинци* и *Бакаловићи*, који славе св. Николу. *Терзиска* породица — досељена пре Кара-Ђорђа, само се не зна откуда. Слави св. Николу. *Коцићи* (2 к.) од Прокупља, славе св. Луку. Од Прокупља су дошли су и: *Јоргаћевићи*, славе св. Николу; *Момировићи* и др.

28. Велики Мокри Луг.

Положај. — Ово је село по странама долине Мокролушкога Потока.

Име. — Причају неки, да се раније звало *Ново Село*.

Старине. — Близу села с обе стране Мокролушкога Потока постоји *селиште*, где су у почетку постојала данашња села Велики и Мали Мокри Луг. На томе се селишту и данас налазе трагови насеља, као и чункови од старог београдског водовода. Село, које је ту постојало до 1813. год. било је врло велико по причању неких имало око 300 кућа. Одатле су се становници поместили[1]) на данашња места за време Кара-Ђорђа, а по причању неких после бежаније т. ј., када су се после 1813. год. вратили из бегства. Неки су онда прешли у оближња села, Вишњицу, Бањицу и др.[2]). Земљиште, на коме су данас Велики и Мали Мокри Луг, дотле је било под шумом[3]).

Постанак села и порекло становништва. — Ово је село новијег постанка, као и Мали Мокри Луг. Оба су у почетку постојала као Мокри Лугови[4]), па се по том издвојили Велики и Мали

[1]) О томе је Богић В. А. забележио ово: „Биле су им отприје куће у месту Селишту, па кад су били побјегли уз Кара-Ђорђија и намјестили се на садашњијем мјестима, онда се прозвали један Велики а други Мали...“ Гласник II, XIX, 199—200.

[2]) О томе је Богић В. А. забележио ово: »Веле, да је у почетку било овђе више кућа и душа па су се раселили по оближњијем мјестима, као у села: Бањицу, Вишњицу и друга. Мокролужанин скоро ни један не пуши дувана, и кад виде млада човјека да пуши, узму га у подсмијех и потпрдицу; али они и не раде о дувану“. Гласник, II, XIX, 200.

[3]) Богић В. А. вели: „Зна се кад овђе није било овијех села него је сво мјесто ђе су сад куће биле под шумом...“ Гласник, II, XIX, 199—200.

[4]) Тако их помиње и Богић В. А.: »Мокри Лугови, два села више Београда“. Гласник, II. XIX, 199.

Мокри Луг. У Великом Мокром Лугу најстарији су: *Љубисављевићи* — из Топонице, славе св. Арханђела; *Ћеваловићи, Маринковићи* и *Грковићи* — од Прокупља из села Житорађе, славе св. Арханђела. Доцније су се доселили: *Савчићи* — из Мећурова (округ нишки), славе св. Николу; *Богдановићи* — од Витоља, предак им се призетио у селу; и др.

29. Гроцка.

Положај. — Варошица Гроцка је на Дунаву с обе стране Грочанске Реке, десне приточице Дунава. Права је варошица под Циганским Брдом, најближа Дунаву и ту је чаршија, а од ње с издваја остали део Гроцке, који има изглед села и у коме су куће без реда растурене. У томе су делу: *Ћулук, Бугарски Крај, Прњавор* и *Банатска Мала*. Кроз Гроцку води пут (Цариградски Друм) из Београда у Смедерево, а из Гроцке један за село Пударце, а други за село Заклопачу.

Порекло становништва. — Крај *Ћулук* населили су поглавито исељеници из варошице, који су прелазили на своја имања. Осим њих у томе крају има досељеника из Босне, „из прека“, из Македоније (Ташићи), Градишта и др. *Бугарску* је *Малу* населио кнез Михајло досељеницима од Видина и Лом-Паланке, откуда су бегали од Черкеза. Поред њих (8 кућа) у овој мали има досељеника и из осталих српских крајева. *Лазаревићи* из Омољице (Банат), а старина им је из Врчина, откуда су побегли „преко“ за време бежаније (1813. г.), па при повратку заостали у Гроцкој. *Ћурчићи* „из прека“, из Брестовца (пре 22 године). Од ове мале одвојене су неколике куће *Бошњака*. *Прњавор*, који је до Бугарске Мале, насељен је за време првога устанка. Најстарија су породица *Томићи* (2 к.), који су дошли из Ресаве (Гложане), а неколико је породица досељено из околине Параћина. *Банатска Мала* (око 10 к.), која је изнад Прњавора, насељена је пре 10—15 година и то досељеницима из Брестовца, Омољице и из Панчева.

30. Велика Моштаница.

Положај. — Село се налази по плећатој коси, која је с леве стране *Дољанског Потока*. Куће су по површини и благим странама косе, неке су и по самој равни долине. Воде становници пију већином из бунара, којих има у селу доста, а и са извора. У селу је познат извор *Радичевац* (чесма), где је вода некада

истурала борове шишарке, а ван села су ови знатнији извори: *Велико* и *Мало Врело, Буквић, Велики Бунар, Витковица, Точак. Ајдуковац* и др.

Земља, паша и шума. — Земље за обрађивање становници имају око кућа, а већином ван кућа на местима, званим: *Гњивана, Витковица, Поље, Селиште, Забрђе, Коренац, Гомилице, Оров Поток, Трска, Баре, Божина* и др. Паше и шуме има на местима, званим: *Горица, Стране, Павлов Луг* и др. Шума је сва од лиснатог дрвећа: граница, цер и др.

Тип. — Ово је село разбијеног шумадијског типа, а у појединим деловима има изглед села разбијеног старовлашког типа. Подељено је у 4 мале: *Јаретњак, Витковица, Брдо* и *Поточани*. Око кућа су простране воћњаци, који су са осталим имањем (њивама и др.) ограђени поглавито врљикама и чине, да су куће раздалеко једна од друге, те је и село разбијено. У селу има око 227 кућа, а пре бежаније (1813. год.) прича се, да је било око 17 кућа. Има и неколико задруга у овоме селу: Благојевића — од 28 душа (4 брата, од којих је најстарији старешина задруге), Митрова — од 22 душе, једна од 26 душа и др.

Име. — Прича се, да је ово село прозвато по некоме спахији, који се звао *Моштаница*, као онај у Сремчици Лозница. Крај *Јаретњак* прозват је по јарићима, које су ту становници чували.

Старине. — У атару овога села на два места постоје *маџарска гробља*, где је раније било камења, а сада нема никаквих знакова од некадашњег гробља. Испод данашњег сеоског гробља има гробова и крстача старога сеоског гробља. На једној је крстачи, највишој (близу 2 м.), урезана година 1826., а испод тога: **здѣ почиваєт рабъ Божи: Павле Міаило.** У долини Доњанскога Потока постоји место, звано *Прњавор*, где је, по причању, некада била варош за време Мађара. Данас ту становници ископавају четвртасте цигле и др. На месту *Аништу* нађен је био сандук мртвачки од олова. У атару овога села, идући ка Мељаку, $^1/_2$ сах. далеко од механе постоји *селиште*. Ту данас наилазе кремене, комаде од лонаца, ситне парице и др. Прича се, да је ту био збег, а раније и стално насеље.

Постанак села и порекло становништва. — Прича се, да су једна од најстаријих породица у селу били *Василијићи*, који

се затрли. Од данашњих породица старе су и давно досељене: *Јеремијићи* (12 к.) — славе св. Николу; *Маркелићи* (8 к.) и *Јанићијевићи* (5 к.) — св. Николу; *Радосављевићи* — Ђурђиц; *Шарчевићи* (6 к.) — Ђурђиц; *Ристићи* (3 к.) — Малу Госпојину; *Станошевићи* (4 к.) — св. Николу, има их и на Умци; *Стевановићи* (10 к.) — св. Николу; *Живковићи* (4 к.) — св. Николу; *Јоксимовићи* (1 к.) — Ђурђиц; *Митровићи* (2 к.) — св. Арханђела; *Остојићи* (1 к.) — св. Стевана; *Радовановићи* (4 к.) — св. Арханђела; *Симић* (1 к.) — Ђурђиц; *Петровићи* (2 к.) — св. Јована; *Стевановићи* (1 к.) — св. Николу[1]). За остале породице зна се, откуда су досељене. *Маринковићи* (6 к.), од којих су *Чолићи* (1 к.), *Богићевићи* (2 к.), *Табаковићи* (6 к.) и *Пакићи* (2 к.) — из рудничке нахије; славе св. Николу. *Благојевићи* (11 к.), а по староме презимену *Станојевићи*, од којих су *Јаковљевићи* (9 к.) и *Влајковићи* (4 к.) — из Груже, откуда су им дошли прадедови; славе св. Јована. Од њих су по причању неких, и *Кузмановићи* (16 к.), славе св. Јована. *Лукићи* (5 к.) — од Ужица (Ера Милутин), дошли им дедови, славе св. Луку. *Максимовићи* (4 к.) — из Маслашева (крагујевачки округ), славе св. Николу, од њих је и *Ђурђевић Петар*. *Миловановићи* (2 к.) — славе Митров дан, предак им служио у селу, па ту и заостао. *Јовановићи* (6 к.) — славе св. Арханђела, предак им, звани „дошљак", не зна се откуда се доселио. *Ђурђевићи* (6 к.) — славе Ђурђев дан, мати им била „Рватуша". *Милојевићи* — дошли (давно) од Врања, славе св. Николу. *Стевановићи* (4 к.) — „Бугари", од Врања, славе Митров дан; предак им Стеван служио у селу код Ристића, који га и оженили. *Мијатовићи* (4 к.) — „Арнаутин", од Приштине; предак им дошао жени у кућу, славе Ђурђиц. *Милутиновићи* (5 к.) — из

[1]) Још 1834. год. помиње се у једном писму од 18. VII. исте године (Државна Архива, Кнежевска Канцеларија. Београдска Нахија. 1826—1839.), како у Великој Моштаници: „...имаде *Старинаца* кои се чуде гди Моштаничка земля Подпаде подъ Мелякъ. То се јамачно односи на те старе породице. У томе се писму жале становници Велике Моштанице, кнезу Милошу, да су им „Мелячани Одузели подъ заградамъ землю нашу Едно: 50 Дана зираће землѣ и 150 дана Незираће землѣ планину..." У једном ранијем писму од 15. II. 1834. г. помиње се, како је насељен Мељак и како су онда становници ту земљу захватили. У томе писму становници Мељака веле, како су се и пре 15: Година дана из селили Изъ Села Диваца Наіе валѣвске, и доселили се у Милякъ Наіе београдске насъ 10: куħа и тако започнемо Крчевину крчити ради нива и ливада съ здозволѣнѣмъ Светлости Ваше, Тако мы разкрчимо и Сеяли смо по нива три Године дана, по томъ видеħи Враниħани и Мощтаничани хотѣли намъ да насъ изтераду Из Крчевину..."

Саранова (у лепеничком срезу), славе Ђурђиц. *Ђурђевићи* (4 к.) — из Баћеваца, славе Ђурђиц. *Бошковићи* (2 к.) — из Лике, славе св. Николу. *Арсеновићи* (2 к.) — „из прека“, предак им служио код Шарчевића. *Суботићи* (2 к.) — из Босне, славе св. Николу. *Марковићи* (1 к.) — из Босне, славе св. Јована. *Јовановић Стеван* — из Крчадина („преко“), славе св. Јована. *Бранковићи* (2 к.) — из Свилеуве, славе св. Јована. *Петровићи* (2 к.) — из Босне, славе св. Стевана. *Павловић Радован* — „из прека“, св. Николу. *Младеновићи* (1 к.) — из новоослобођених крајева, славе с. Николу. *Станковић Јован* — „Цинцарин“, од Охрида, слави св. Арханђела. *Павловић Јован* (1 к.) — слави св. Пантелија, доселио се међу последњима. *Жигић Петар* и *Ракић* — „Рвати“, дошли заједно, из Куле у Лици; славе св. Николу. *Милосављевићи* — из Лике. славе св. Николу (пре 25 год.). *Јанковићи* (1 к.) — из Босне (пре 20 год.), славе св. Николу. Механџије су од Крушева.

31. Мала Моштаница.

Положај. — Село је поглавито с десне стране *Баричке Реке* а по плећатим косама, које се с обе стране према реци спуштају. Има кућа и по равни долине, на подножју коса, између којих су доста дубоке и простране долине.

Тип. — Село је разбијеног шумадијског типа, а по окрајцима има разбијени староvлашки тип. Дели се у ове главне крајеве: *Дрењански*, *Вилиповића, Николића* и *Шарчевића Крај.*

Неки су крајеви по плећатим косама, дуж којих води широк сеоски пут. С обе стране пута су куће, увучене у двор. Уз село има и раселица, које су ван осталих кућа доста далеко. У селу има око 70 кућа.

Старине. — Испод данашњег сеоског гробља постојало је *маџарско гробље*, од којег данас нема трагова. Ту је била и нека стара црква, веле маџарска. Код школе су ископане неке *плоче*. *Стари пут*, који је из Београда водио, кроз ово село, и данас се познаје — „џада“ више Липика близу кућа Шарчевића. Долина једног потока — десне приточице Баричке Реке, зове се *Селина*, али се не прича, да је ту икада било село.

Постанак села и порекло становништва. — Када је ово село засељено не може се сазнати. У селу има доста старих породица — старинаца — за чије се порекло не зна. То су: *Ви-*

липовићи (8 к.) славе св. Мрату; *Николићи*, од којих се неки зову *Савићи*, а раније се звали *Недићи* (3 к.) — славе св. Арханђела, зову их и *Барјактаревићи*; *Шарчевићи* (13 к.) — св. Стевана[1]); *Димитријевићи* (3 к.) — св. Стевана; *Пантић Марко* (1 к.) — *Михајловић Димитрије* (2 к.) — св. Арханђела; *Пантелићи*, а по старини *Шишаковићи* (8 к.) — св. Тому. Остале су породице досељене. *Дрењани* (13 к.) — из Дрена (колубарски срез), славе св. Јована. *Варничићи* (9 к.) — из Диваца (ваљевски срез). *Шошићи* (5 к.) — пореклом из Остружнице, славе св. Арханђела. *Веселиновићи* (5 к.) — из села Трнова веле близу Делиграда(?); отуда им је дошао отац пре 60—70 год., па се и удомио у селу (у кући Вилиповића). Зову их и „Бугарчићи". *Живан Стевановић* (1 к.) — из Рудске, а старином Личанин. *Лазаревићи* (1 к.) — из Босне славе св. Игњатија. *Цветковић Раденко* (1 к) — из села Врапче (близу Трна у Бугарској, дошао још као дечко да аргатује, па и заостао у селу као доводац. Слави Митров дан. *Благојевић Живан* (1 к.), слави св. Арханђела и *Милојевић Филип* (1 к.), слави Ђурђев дан — не зна се одкуда су досељени, као да су старином из овога села.

У овоме селу нема много новијих досељеника. Главни део становништва чине старинци и старији досељеници. Прича се, да је било новијих досељеника из Босне и из других земаља, па их становници овога села растерали, јер се, веле, нису владали како треба: хватали их у крађи и у др.[2]).

32. Пећани.

Положај. — Ово је село на коси између долине *Стајковачког* и потока *Сибовика*. Куће су с обе стране пута, који косом води.

Тип. — Село је разбијеног шумадијског типа. Није подељено у крајеве. У селу има око 35—40 кућа.

Име. — Село је добило име Пећани јамачно по *пећини* на десној страни Стајковачког Потока, где је поред ње и једна затрпана.

[1]) Од њих има у Божевцима („преко"), где су неки из те породице заостали за време бежаније (1813. год.), када су становници овог села бегали у Срем. Прозвати су по њихову претку Петру, кога су звали *Шарац*, јер је био по лицу пегав.

[2]) Тројица су отишли у округ ваљевски (у Стублине и др.).

Постанак села и порекло становништва. — Пре данашњега села Пећана постојало је село истога имена још за време Кара-Ђорђа. У ондашњем је селу била и скупштина 1 Маја 1805 год.[1]) У њему су онда живели досељеници из Левча, Груже и др. Њих због крађе оптуже становници околних села Кара-Ђорђу, који их за то расели. Онда су, веле, из Пећана у Умку дошли преци данашњих породица Радивојевића, Милисављевића и Алимпића. Изгледа, да Кара-Ђорђе све становнике села Пећана није раселио, јер има данас у Пећанима старих породица, које су досељене у почетку XIX века. После је кнез Милош понова населио Пећане[2]), јамачно за то, што није било довољно становника. Свакако нису били настањени тако да су образовали село, већ су можда били као по збеговима па их је кнез Милош прибрао и друге населио.

Онда је све земљиште било под густом шумом. На свима данашњим потоцима, чије су стране долина биле шумовите, било је млинова, јер је вода била већа, што се и данас познаје.

Најстарије су породице данас у селу пореклом Личани, који су у Пећанима, веле још пре 100 година. Пре но што су се настанили овде, били су у Кораћици. То су: *Илићи* (4 к.) и *Гигићи* (3 к.) — једна породица, од које је и *Аврамовић*, славе св. Николу: *Гајићи* (2 к.) — славе Михољ дан. Кад су се доселиле те породице, прича се, да у Пећанима није било никога. Пореклом су Личани „Рвати“ и ове породице: *Симић* (1 к.) — славе Враче; *Ђувићи* (2 к.) — славе Ђурђев дан, дошли на позив свога стрица, који се још пре њих доселио у Пећане[3]); *Живковићи* (3 к.) — славе

[1]) „Први дана Мая 1805. год. мы смо на скупштини были у Пећанима, на умки, и то више пећине у шумару, бoєћи се да не бы Турци изъ Београда изашли на насъ. Онда смо допели онде одъ свiю вахiя покупљћне новце за араче“. Мемоари проте Матiє Ненадовића, у Београду 1867. год., с. 269.

[2]) Прича се, да је неки Николајевић из Београда имао имања у Пећанима, па како је био тако усамљен, захте од кнеза Милоша да насели Пећане, што овај и учини. — Можда је то Николајевић, кога кнез Милош на једном месту (Грађа за историју краљевине Србије, I, 470. Петровић Ј. Вукашин и Никола Др.) помиње „моего азнадера Николаевића.“ То је имање Николајевићево после његове смрти подељено тамошњим сељацима. То се види из једног писма од 3. IV. 1822. год од Ђорђа Чарапића, који поред осталога кнезу Милошу пише и ово: „Являм вама за ону у пећинама како су е затворили пећанци Єсенас .... И ону сам землю почившег Николаевића, разделiо људма по вашои заповести, а оно 1000 ѡка кукуруза штое было нєгае Макрена Николаевића, пре него што ћу дођи Я да разделим землю људма“. В. у државној архиви то писмо у кутији са натписом: Кнежевска Канцеларија. |Београдска Нахија 1815—1822

[3]) То је било за време раковичке буне.

св. Николу (пре 80—90 година); *Ранковићи* (1 к.) — славе св. Трифуна (из Брестаче); *Милосављевић Стеван* (1 к.) — славе св. Николу (од Госпића), ковач. *Пантићи* (4 к.) су из Херцеговине, славе св. Луку. Отуда је пошло неколико њих (браћа). Неки од њих заостали у Дивцима (подгорски срез), где их зову *Ерићи*. Од њих су и *Ђурићи* (1 к.), који славе св. Луку. *Стеван Јовановић* (1 к.) — из Рудске, уљез, а старином из Босне, откуда му се отац доселио у Рудску, слави св. Јована. *Радошевић* (1 к.) — „Бошњак", од Бања Луке, откуда му се доселио отац пре 35 год. *Урошевићи* (1 к.) из Фенека (Срем). дошли пре од прилике 70 година; славе св. Николу. *Ваљевци* или *Ваљевчићи*, који се презивају *Михајловићи* и *Живановићи* (2 к.) — из Врховина Тамнавски срез), дошли им дедови пре од прилике 80 година, славе св. Јована. *Петровићи* (2 к.) — „Рудничани", доселио им се деда, славе Ђурђиц. *Алимпијевић* (1 к.) — из Јакова (Срем), слави св. Стевана. *Пешићи* (1 к.) — из Кобиља (Банат), славе Ђурђиц. *Мија Протић* (1 к.) — из Товариша (Банат), слави св. Јована. *Мојсиловић* (1 к.) — „из преко" старином, а овде га довела мајка из Остружнице, пошто се преудала у Пећане, слави св. Арханђела. *Петровић Риста*, звани „Арнаут" (1 к.) — из Башиног Села (близу Велеса), откуда је још као дечко дошао у печалбу па се и удомио овде, слави Петковачу. *Марко Бабић* (1 к.) — из Baћевaцa, слави Ђурђиц. *Арсевић Васа* (1 к.) пореклом из Велеса, а овде дошао из Страгара, слави св. Илију.

33. Рудска.

Положај. — Село је на заравњеној коси између *Великодубочког* и потока *Степашнице*. Куће су с обе стране сеоскога пута, који косом води, као и дуж сокака, који се са пута одвајају. Потоци су незнатни, а нарочито поток Степашница, који већ с пролећа пресуши. Куће су све далеко од потока, који им при надоласку не наноси никакве штете. Извора („живих") у овоме селу нема. Прича се, да их је било, па су сада затворени[1]). Воде пију већином са Саве, а само су неки ископали бунар колико за своју употребу.

Земља, паша и шума. — Атар је овога села раније био много већи но данас. Према Умки је допирао као и данас до потока Степашнице, а даље према извориту тога потока до поточића *Мале*

[1]) Верује се, да су их Мађари сланином затворили.

Степашнице, па до *Капија* (са супротне стране Виса) и *Орова Потока*, за тим (према Малој Моштаници) по више *Самара* до *Клења*, па на *Гробове* близу Саве. Онда је Велико-Дубочка Долина спадала у атар Рудске, а сада пола припада Малој Моштаници, а пола Рудској. Земље за обрађивање има на местима, званим: Степашница, *Вис*, *Самар, Дубоко*, *Караула* и др. Шуме и паше има у Велико-Дубочкој Долини. То је својина целога села.

Тип. — Ово је село разбијеног типа. Куће су дуж сеоскога пута, који води косом. Пут је широк, куће су негде ближе путу, а већином увучене у двор. Око кућа су омањи воћњаци. У доњем делу села куће су местимице ближе једна другој, а што се иде уз косу све су разређеније, готово разбијене као у селима разбијеног шумадијског типа. У селу има око 45 кућа.

Име. — О имену *Рудска* не прича се ништа, а име *Степашница,* како се данас зове поточић и долина између Рудске и Умке, веле, да је постало по некоме *Степану*, који је владао Београдом.

Старине. — На месту Караули постојало је *маџарско гробље*, од којег данас нема никаквих трагова: сав је камен разнет, нарочито када је озидана оближња црква. На том су месту сада њиве. Испод брда Самара при орању наилазе вериге, сацаке, секирице, циглице и др. Наилазили су и жрвњеве за млевење жита. Све то као да опомиње поглавито на некадашње збегове. По шуми се пак познају складови некадашњих њива, где је доцније израсла шума. У доњем делу долине потока Степашнице постоји *старо село,* где је у почетку било данашње село Рудска. Онда је само око тога села било земље за обрађивање, а сва је остала земља била под шумом. Одатле су се становници пре 50 година због болештина, јер је место нездраво, поместили на место, где је данас село[1]).

Постанак села и порекло становништва. — Данашње село Рудска постало је за владе кнеза Милоша. На великој савској ади *Циганлији* према Чукарици постојало је *Хрватско Село,* чијих је кућа било и поред Саве (код Чукарице). Становници тога села били су пореклом поглавито Личани („Рвати“ због чега је и село

[1]) Први се преместио из старога села Петар Алимпић.

прозвато »Рватским«), а пре но што су се настанили, живели су, како веле, у Савамали у Београду[1]), јер је онда Сава-Мала била село, које помиње и Јоаким Вујић (1826. год.)[2]). Када је кнез Милош уређивао Савамалу (подпгао чаршију и др), пресели их на велику савску аду код Чукарице. Ту село није дуго остало после тога. Кнез Милош присвоји аду и становници су се морали одатле кренути. Дознавши на Умци, да има у близини доста незаузете земље, кнез Милош нареди, те се становници са аде преселе у долину Степашницу на место, које се данас зове *старо село,* где је најпре било данашње село Рудска. Ту је било онда око 10—15 кућа, кровињара и плетара. Становници, који су тада живели у селу и били досељени са аде, звали су се: *Вид*, од кога су данас *Матешићи* (1 к.) — славе Никољ дан (Личани); *Андреја Зарић,* од кога није остало потомака; *Илија Радовић* — такође нема потомака; *Ђурђе Илић,* од кога води порекло *Радоица Илић* (Личани); *Тома Корица*, од кога има потомака по женској линији (био пореклом из Немачке); *Јова Милинковић*, од кога су *Милинковићи* (5 к.) — славе св. Ђурђа (Личани); *Милош Крстић,* од кога нема данас потомака (био из Срема); *Андрија Радусиновић* (Личанин), од кога има потомака по женској линији; *Алимпија* (старином из Купинова у Срему), од кога су *Алимпићи* (2 к.); *Марко* (старином, веле, из Балатуна), од кога су *Марковићи* (2 к.); и *Марко Брковић* (Личанин), од кога су *Брковићи* (2 к.), славе Св. Јована; *Цимешићи* или *Стевановићи* (1 к., задруга од 20 душа), славе Ђурђев дан (Личани); *Симићи* (Живко); Мија, од кога нема потомака; Ђурађ Бели, од кога нема потомака.

Остале су се породице доселиле после ових, пошто је било засељено село Рудска. *Марковићи* (2 к.) — од Бијељине у Босни, откуда им је дошао деда (Марку). *Марковићи* (6 к.) — из Бољеваца у Срему откуда им се деда доселио; славе св. Николу. *Васиљевићи* — из југозападних крајева данашње Србије (од Чачка или од Ужица) откуда им је дошао предак пре 50 година; најпре је служио у селу, па се потом и удомио, има их 3 к., славе св. Јована. *Дамњановићи* (2 к.) — из Кнежевца, а старином из из Босне; славе св. Ђурђа. *Јовановићи* (2 к.) — од Бања Луке у Босни, откуда им је дошао предак Ђурађ, који се овде и оженио, славе св. Јована. *Николићи* (2 к.) — од Ужица (предак им

[1]) Не зна се сигурно, да ли су сви ондашњи становници на ади, живели у Савамали, те је можда село на ади постојало и раније.

[2]) Српска Књижевна Задруга, књ. II., с. 106.

Јован „Ера“), славе св. Тому. *Томашевићи* (1 к.) — из Шамца (поред Саве у Босни), славе св. Стевана. *Антоновић Живан* (1 к.) — дошао жени у кућу из Великог Села, а родом из Крчадина („преко“); славе Ђурђев дан. *Радовић Јован* (1 к.) — из Босне, слави св. Јована. *Симић Михајло* (2 к.) — из Хрвата близу Обреновца. *Симић Милош* (1 к.) — из Беодре, слави св. Василија. *Павловић Милан* (1 к.) — из Мале Моштанице, слави св. Тому. *Вулетић Ђока* — из Бољеваца, дошао пре 10—15 година, слави св. Арханђела.

Сеоска је слава мали Спасов-дан.

34. Умка.

Положај. — Главни је део Умке по левој страни долине потока *Сибовика*, а мањи (чаршија) ближе Сави налази се на широкој тераси с обе стране друма, који њоме дуж Саве води. Неколико је кућа (3—4) и на десној страни долине Степашнице, а неке су и на страни косе између Степашнице и Сибовика, окренутој према Сави.

Становници воде пију махом са Саве. Извора и нема, позната су само два: *Мали* и *Велики Извор*. У Сибовику постоји један бунар.

Земља, паша и шума. — Земље за обрађивање има по долинама потока Сибовика и Степашнице, по коси оба та потока, за тим поред Саве и др. Утрине (паше), има по Вису, који је на коси између Степашнице и Сибовика. Паша је добра. Ливада има поред Саве по Дућевцу и на другим местима. Шуме нема у атару Умке. Становници за употребу набављају шуму куповином и то у Барајеву.

Тип. — Већи део Умке, који је по левој страни долине Сибовика, има разбијени, шумадијски тип, дели се у *Доњи и Горњи Крај*. Куће доњег Краја јесу ближе потоку Сибовику, а Горњег даље од потока по страни долине. Око кућа су простране окућнице са воћњацима, ограђеним врљикама. Део Умке ближе Сави јесте чаршија. Ту је поред кућа школа, дућани, механе и др. Све су зграде с обе стране друма, који води дуж Саве. Део села (3—4 к.) с десне стране Степашнице јесте раселица Умке. Ту су становници од скоро прешли на своја имања. У Умци има око 75 к

Име. — Прича се, да се насеље, које је раније постојало на месту данашње Умке, звало *Моравци*, а да је *Умком* прозвата по *Умчици*[1]) поред Саве како се зове равница испод механе, где су данас кошеви, а поред друма који води дуж Саве у Београд. То је, веле, било због овога. Погинуо у селу Турчин и становници су морали да плате крвнину. Да би избегли плаћање крвнине промене име селу, назвавши га Умком место Моравци. Данас се само једно брдашце према Сави зове *Морачко Брдо*, по некадашњем имену села Моравци; ту се данас копају Јагићи. Име Умка можда је од околних облих главичастих узвишица, која се често виђају око Умке. Једно се од њих зове *Оглавак*.

Старине. — На Умчици при копању наилазе гробове, кости, цреп (веле са римским натписима) и др. Идући ка Пећанима ближе Сави постоји *маџарско гродље*, на коме данас нема ништа. На месту званом *Кудељаци*, постоји *Црквина*. Близу Саве њиве једне зову се *Маџарски Виногради*, од којих данас нема ни трага.

Данашње село (главни део у Сибовику) на том је месту од бежаније (1813 год.). До 1813 год. село је било ближе Сави и друму, испод данашњег сеоског гробља, а на месту, где је данас село, била је густа шума (бука.) За време бежаније (1813 год.) сви су становници побегли „преко", али се при повратку нису због друма хтели настанити на старом месту, но се склоне у долину потока Сибовика, где су им данас куће. На месту, где је у почетку било село и сада знају, где је чије имање било, а познају се огорелишта и др.

Постанак села и порекло становништва. — Не зна се, када је данашња Умка први пут засељена. У селу има старих породица (старинаца), за чије се порекло не зна као што су: *Милутиновићи*, сада *Пантићи* (1 к.) — славе св. Луку; њих је, веле, и куга била, у селу су — од како је света; *Бабићи*, сада *Тривуновићи* (3 к.) — славе св. Николу; *Жутобрадићи* (4 к.) — св. Николу; *Станојловићи* (12 к.) — св. Николу; *Богдановићи* (5 к.) — св. Алимпија. За Станојловиће, који се рачунају да су старинци, прича се, да им је старина (стално место) из Велике Моштанице. Била веле три брата: *Станош, Станојло* и *Манојло*. Станош остао

[1]) Постоји предање, како су код Умчице Мађари „прејазили" Саву, када је Душан ратовао око Цариграда, и при повратку их сузбио преко Саве. Од тада су, веле, и поменути *Мађарски Виногради*.

у Великој Моштаници и од њега су у том селу Станошевићи (3 к.), славе св. Николу, Станојло остао на Умци и од њега су Станојловићи, а Манојло отишао у Забрежје.

За остале се породице зна откуда су досељене. *Музикравићи* (4 к.) — из Мораве, откуда им је дошао прандед[1]), када је у селу било око 10 кућа. Славе св. Арханђела. *Јагићи*[2]) (око 11 к.) а по старом презимену *Митровићи* — из Баћеваца (посавски срез), славе Ђурђев дан. Поједине издељене породице Јагића зову се: Миловановићи, Живковићи, Станимировићи и др. *Сремчевићи*, сада *Лазаревићи* (око 7 кућа) — из Земуна, славе Ђурђев дан. *Милосављевићи* и *Радивојевићи* (8 к.) — из Курилова (сада Грачац, у округу чачанском), откуда су им дошли дедови за време Кара-Ђорђа; славе Петковачу. За њих (Милосављевиће и Радивојевиће) веле, да су најпре живели у Пећанима, па их отуда раселио Кара-Ђорђе и онда се они доселили у Умку. *Роксићи* (1 к.) — из Левча, дошли за време Кара-Ђорђа; славе Ваведење. *Алимпићи* (око 5 к.) пореклом „из прека" (из Бежаније или Сурчина), где и сада имају своје родове, а овде су досељени из Пећана, када их је отуда раселио Кара-Ђорђе; славе Ђурђев дан. *Стојковићи* (1 к.) — од Врања из села Моштанице, откуда им је дошао предак Стојко када је, веле, Кара-Ђорђе пострадао на Дрини; славе св. Николу. Он је заостао као доводац у породицу Пантића. *Николићи* (механџије) — из Корче (јужна Арбанија), славе св. Николу. *Божићи* (3 к.) — од Врања, откуда је дошао Божа пре 70 година; славе св. Николу. *Стојадиновићи* (1 к.) — од Ниша (пре 70 год.), славе св. Николу. *Ивановићи* или *Црногорчевићи* (2 к.) — из Црне Горе, откуда им је дошао дед Лазар; славе св. Јована. *Петар Солтировић Шунда* (1 к.), слави Трнову Петку и *Арсовићи* (1 к.), славе св. Илију — механџије, пореклом Цинцари. *Младен Ћаконић* — из Кикинде, дошао (пре 30 год.) девојци у кућу, слави св. Јована. *Новак Павловић* (1 к.) — од Бечеја (пре 30 год.), слави св. Николу.

35. Барајево.

Положај. — Село се састоји из два дела: из села и из чаршије, која личи на варошицу, а зове се *Багрдан*. Село је по

---

[1]) Човеку од 50 година.

[2]) То је презиме, веле, постало по томе, што су једнога од њихових предака (Митра), снаје звале *ага*; јер је обичај био, да снаје девера и тако зову. Од тога ага доцније настао назив *јага*, како су га деца звала, и отуда поста презиме *Јагићи*.

странама и површини више коса, које су међу собом растављене потоцима и разривеним јаругама.

Тип. — Веома је разбијено. Дели се у 7 крајева: *Равни Гај* — први до Лисовића, *Караула* — до Равног Гаја; *Стражарија* — од Карауле је раздваја Попово Брдо; *Дубраве* — северно од Стражарије; *Танки Рт* — јужно. Од косе, на којој су Караула и Стражарија, поток Велики Валов одваја другу косу, на којој је *Сред-Село*, најстарији крај, где је и црква и сеоска школа, Река Барајевица одваја Сред-Село од Глумчева Брда, а поток Мирошевац одваја последњи крај села *Ненадовац* од Глумчева Брда. Куће су без реда растурене на разним растојањима, а местимице се виде и мање групе кућа.

Станови. — Станове становници овога села имају по *Драгановцу, Кременитим Њивама* и по *Малој Липовици.*

Име. — О постанку имена Барајева постоји оваква прича. Када су први досељеници дошли у овај крај, тражили су место, где ће се настанити, али због оскудице у води ишли су свуда по околини и најпосле се настанили испод једне *баре*, по којој и село, које они основаше, би прозвато Барајево.

Старине. — Има места, где су ископаване римске цигле и гробнице од камена са плочом озго. У селу има и старих цркина. На месту Цераку постоји *маџарско гробље*. Прича се, да је преко Барајева ишао пут из Београда на Чачак, Јавор, Сјеницу и Призрен. *Старим селом* зове се место једно под Кременитим Њивама, одакле су становници прешли на данашња места.

Постанак села и порекло становништва. — И за најстарије породице у овоме селу зна се, откуда су досељене. *Јанковићи* — од Сјенице. *Бушићи* (Пантелићи, Урошевићи) — од Сјенице. *Ташићи*, *Ивановићи*, *Дукатовићи* — једна породица пореклом од 4 брата: *Ентраша, Пентраша*, *Секуле* и *Дракула*, који су се пре 150 год. доселили од Сјенице. Ивановићи и Дукатовићи су од Ентраша, *Аврамовићи* од Дракуле, а Ташићи од Пентраша; Секула је погинуо не оставивши порода.

Петровићи (старо им презиме *Мићићи*) — дошли пре 30 год. од Сјенице. Прешли на Јавору. Прво су се настанили на месту званом мајданима и становали у рупама и издубљењима у кречњаку. *Петковићи* — пореклом од бега, пребегли из Турске па се

покрстили. *Радовићи* — од Сјенице. *Бугари* — од Лесковца. *Поповићи* — од Ваљева. *Јовановићи* и *Соколовићи* — уљези, из пиротског округа. *Игњатовићи* (2 к.) — из Босне пре 40 год. *Јовановићи* — из Босне. *Црногорци* (4 к.) — из Црне Горе. а населили се у Кременитим Њивама. *Петровићи* (Гајићи) — из Миросаљаца (Драгачево). *Субићи* — из Херцеговине. *Марковићи* — из Источне Србије. *Николићи* — „из Прека", воде порекло од уљеза који је дошао у село пре 40 година. *Јовановићи* — с Косова (веле из Дрниловића) „Ере". *Маринковићи* — од Ниша; *Обућине* с Косова. *Станојевићи* — из Губеревца. Пре 15 година доселило се неколико кућа из смедеревских села Биновца, Друговца и Бадљевца. У Багрдану су тројица дућанџије: један из Поцерине, један из Грчке, а један из Херцеговине.

Најпре су становници живели ближе реци, па у *Старом Селу* под Кременитим Њивама, а одатле су прешли на садашња места, где су три најстарија краја овога села: Сред-село, Караула и Стражарија.

36. Лисовић.

Положај. — Село се простире по двама плећатим брдашцима, побрђима, која су растављена *Сухом Реком*. По њима има доста паше, те су туда растурене и многе колибе.

Суха Река за време кише плави само њиве и ливаде поред ње.

У селу има доста извора и бунара, а и две чесме. Извори, са којих се пије вода јесу: *Иванков, Шојкин, Велики* и *Мали, Давидов, Ћајин, Врела, Точкови, Јазавник, Трскова Бара, Ћоринац, Хајдучица, Јовчевац, Изворац, Брод, Точак, Пољане* и др.

Земља, паша и шума. — Земље за обрађивање има доста, а плодности је различне. Нешто је земље око кућа, а остало ван кућа. Пашњака има неколико у селу и ван села. На $^1/_4$-$^1/_2$ сах. од села има шуме на местима званим: *Пољане, Виногради, Церак, Мајсторски Рт, Шибовити Рт, Вис, Степанове Њиве, Каменац, Зелена Бара, Велика Бара, Збег, Грабовац, Рт, Луке, Равни Гај, Јовчевац* и др.

Тип. — Лисовић је веома разбијено село, дели се у ове крајеве: *Спасовину, Грабовац, Рт* и *Сред-Село.*

Име. — О имену села Лисовића прича се ово: када су први досељеници дошли у ово село, затекли су велику шуму, и, како

је била јесен, беше попадало силно лишће на земљу: они се зачуде и рекну, како је то „баш *лисовито* место“, те тако, веле, наста име „Лисовито место“ а од овога доцније поста име Лисовић. Крај *Спасовина* прозват је по некоме Спасоју, кога је, веле, ту приликом орања ујела змија, те је од уједа и умро.

Старине. — На месту *Маџарији,* прича се, да је било маџарско гробље. Има остатака *калдрме* од старога пута, који је водио из Београда, преко Барајева даље на југ. Доскора је у селу постојао и мост, преко којег је водио тај пут.

Постанак села и порекло становништва. — И у овоме селу има неколико породица, за чије се порекло не зна. То су: *Миловановићи, Ристићи.*

За остале се породице зна, откуда су досељене. *Мијаиловићи,* (20 к.), *Пауновићи* (12 к.), *Сретеновићи* и *Минићи* — из Шарана (таковски срез), *Тешићи* — из рудничког округа; *Савићи* — пре 100 год. из Приштине; *Бојанићи* — из Брезове (моравски срез). *Ненадовићи* — из Гараша. Доцније су се доселили: *Михајиловићи* из Осата; *Баричановићи* — из Барича (Посавина); *Васићи* и *Вујановићи* — из Босне; *Јанковићи* — из ужичког округа; *Вукосављевићи* — из Бијела Поља; *Станковићи* — из Ћустендила; *Величковићи* — из Врпчева (?). *Радосављевићи* — из Крајковца у Топлици; *Иванковићи* — из Качера; *Ђорђевићи* — из Заграђе (качерски срез); *Станисављевићи* — из Бершића (таковски срез); *Кованџићи* — из рудничког округа; *Нешићи* — из рудничког округа; *Мијаиловићи* — из Врела код Горњег Милановца; *Алексићи* — из Усораца у Босни; *Богдановићи* — из Трнаве (руднички округ); *Станковићи* — из округа ваљевског; *Јевтићи* и *Томићи* — из ужичког округа; и др.

37. Баћевац.

Положај. — Село је на странама косе. Око кућа су њиве, којих нема доле у долини, где су паше.

Тип. — Ово се село дели на два краја: *Горњи* и *Доњи Крај.* Око кућа има пространих воћњака.

Име. — Прича се, да је село тако прозвала, Баћевцем, Проклета Јерина.

Старине. — У овоме селу постоји *селиште*, и веле, да је ту био турски хан, поред којег је водио пут Београд — Барајево. Ту ископавају римске цигле и камење са римским натписима.

Постанак села и порекло становништва. — Најстарије су породице у селу и не зна се откуда су досељене: *Шиндије (Влајковићи), Ћурчићи* и *Јанковићи*. За остале се породице зна порекло. *Михајловићи* се зову и *Маџаревићи*. Веле, да су у селу били Маџари, па када су дошли Срби, један од њих остане и од њега заоста породица Маџаревићи, која доцније изумре. На њено имање дођу Михајловићи, које по томе што су били на имању Маџаревића, провову Маџаревићи. *Гајићи* — из Старе Србије, дошли пре 120 година, славе св. Тому; *Јанковићи* — (Топаловићи, Сарићи) — дошли из Старе Србије, славе св. Трифуна (12 к.); *Маслари* — из Сјенице; *Докторовићи* (Мојсиловићи) — из Сјенице, славе св. Арханђела Михајла (10 к.); *Готовчевићи* (Љубинковићи, Ивановићи) — из Старе Србије, славе Ђурђев дан; *Димитријевићи* — из Баваништа (Банат) пре 80 година, славе Митров дан; *Филиповићи* — из Кара-Влашке, звали их Кара-Власима, славе св. Николу (2 к.); *Бугарчићи* или *Благојевићи* — из Жаркова, дошли на земљу неког „Бугарина“, славе св. Николу; *Маринковићи* — из Црне Горе, од Пипера, звали их „Струкарима“, јер су носили струке, славе св. Јована; *Митровићи* — из Бајевца (ваљевски округ); *Милановићи* — из Хрватске, дошли пре 60 година, славе св. Арханђела; *Алексићи* — из Старе Србије, славе св. Луку; *Петровићи (Синђићи)* — из Босне, дошли на имање Виторовића, славе св. Јована (5 к.); и др.

38. Дражевац.

Положај. — Ово је село у доњем току а с обе стране реке *Марице*, десне притоке *Пештана*.

Тип. — Дели се у ове крајеве: *Крај Вићентића, Ранковића, Веверичића, Стублиначки, Јелисавчића, Стари Дражевац, Гукошански Крај, Игњатовића — Ивојевац* и *Швабића Крај*.

Старине. — У селу има три гробља. Код једнога је црквина. У Веверичћа крају било је једно маџарско гробље.

Постанак села и порекло становништва. — Село је било најпре у Староме Дражевцу, па се због Турака становници исе-

љавали на данашње место. За време Кара-Ђорђа у селу је било по причању око 15 кућа. 1837 год. у крају Ивојевцу било је 4 куће[1]).

Најстарија је породица у селу *Викентијевићи*. Они су били у Бељини, па у Борку, Шиљеговцу и одатле прешли у Дражевац. За њима по старини долазе *Ђурђевићи* и *Бојићи* — дошли из Босне. *Марковићи* — из Јадра. *Лазаревићи* — из Босне, славе св. Јована. *Ранковићи* — из Црне Горе, славе св. Јована. *Јовановићи* (Кучани) — из Кучева, веле, у колубарском срезу. (?) *Алексићи* — из Бајевца (подгорски срез). *Живковићи* — из Босне, славе св. Арханђела. *Спасојевићи* — из Босне. *Лукићи* из Босне. *Стублиновићи* — из Трњака дошли у Стублину, а одатле пре 100 год. у Дражевац, славе Лазар-дан, с њима су иста породица *Цветковићи*, *Крсмановићи, Тодоровићи* — из Босне, дошле пре 80 год., славе Лазар-дан. *Павловићи* — из Гукоша (руднички округ), славе Ђурђев-дан; од те су породице и *Радојковићи, Николићи, Глишићи*; њих је населио Кнез Милош, који је у Дражевцу имао забран. *Станковићи* — из М. Моштанице; *Павловићи* — из Остружнице, славе св. Ђурђиц; *Швабићи* — из «Немачке«,

---

[1]) То се види из једног писма од 13. Јануара 1837. год. № 123., у коме је „Нижему Капетану Павлу Јовановићу у М. Моштаницы“ јављено: „Доносителя писма овогъ Радованъ Стояновићъ и Велимиръ Манойловићъ изъ Градца Асовине Валѣвске желе да се населе у —, Ивовацъ, алию Среза Вашегъ у коіои веле има. већъ четири куће населене, имы, не имајући ништа противъ тога населенія ньиногъ, препоручуемо Вама, да насъ напредъ извѣстите, има ли кућа населени у истой аліи и колико, и може ли се колико кућа іоште у ньои населити, неподвергавајући истребленію жирородну гору, кою никако не желимо затирати, пакъ ћемо имъ после, гледећи на отговоръ вашъ, и рѣшительный отказъ дати“. На то у писму од 27. Јануара 1837. год. одговара Павле Јовановић: „....у призрѣнію Радована Стояновића и Велимира Манойловића из Градца Наіе Валѣвске вои су ради у Ивоевацъ населити се приміо самъ В: С: Налогъ 25-и Януаріа текућегъ за кое усућуем се вашой светлости явити да има населѣне четири куће у Ивоеву у Алій а имено, 1-в Сима Петровићъ са женомъ и двое деце: 2-и Панта Ђорђевићъ са женомъ и трое деце: 3-ће Алекса Теодоровићъ са женом и двое деце: 4-ти Тодоръ Јовановић са женом и четворо деце: алъ на истомъ Ивоевцу мало зиратне землѣ даће Едва и ове четири куће живити, а проче е под родномъ Горомъ“. Актом од 10 фебруара 1837. год. № 371 јављено је из Крагујевца Павлу Јовановићу у Моштаници: „..... у призрѣнію Градчана окр. ваљѣвскогъ Радована Стояновића и Велимира Манойловића, кои су ради у Ивоевацъ населити се, коимъ явљате Намъ, да у Ивоевцу не може више фамилія ни живити до оне кое се већъ тамо налазе препоручуемо вамъ, да на исту землю више и не населявате, него колико кућа живити могу“. Види сва та писма у Државној Архиви у кутији са натписом: Књажевска Канцеларија. Београдска Нахија. 1826—1839.

Бошњаковићи — из Трле у Босни, дошли пре 70 година; *Игњатовићи* — из Уроваца (ваљевска посавина); *Арсеновићи, Николићи, Ристићи* и *Селинићи* — иста су породица; не зна се откуда је досељена; *Свирачевићи* славе Никољ дан; не зна се, откуда су, као ни *Пероњци* или *Милићи* славе св. Јована; и др.

39. Парцани.

Положај. — Село је на странама три плећата брдашца. На једноме су *Шијаци*, на другоме *Драгачевци*, а на трећему је један део Драгачеваца и *Лесковац*; изнад другог су брда *Брђани*. Кућа има високо до 350 м., под самим висом (418 м.).

Тип. — Ово је село разбијеног типа са јасно издвојеним крајевима: *Шијаци, Поточари, Ерчани, Брђани, Мало-Пољци* и *Лесковац*.

Старине. — На Влашком Брду постоји *сватовско гробље*, где су се, веле, срели и потукли двоји сватови. У *Бостаништу* постоји гробље са великим положеним плочама, зову га *маџарско гробље*.

Постанак села и порекло становништва. — Ово је село најпре било на *Трешњама*, где су биле куће и становника Рипња и Поповића. Одатле су становници овога села за време бежаније)1813. год.) бегали „преко“ и враћајући се отуда, настанили су се на месту, где је данас село Парцани. Када је село било на Трешњама, имало је 7 кућа, у којима су живеле породице: *Живановићи, Мезули, Буковичани, Мирковићи, Клинчевићи*, и *Гагићи*. За прве три породице не зна се одакле су досељене. За Мирковиће и Клинчевиће прича се, да су „од некуд из Левча“, а Гагићи су били најпре у Болечу, па одатле дошли на Трешњу и по томе прешли у Парцане. Доцније су се доселили; *Драгачевци* или *Јовановићи, Радосављевићи* — из Горачића; *Мијатовићи* и *Радоичићи* — из Драгачева, настанили се у крају Лесковцу; Бајићи из Вртишта (нишки срез), иста су поро дица са њима и Томићи; *Брђани* — из Белчића (?), око 10 к.; *Пантићи* — из Орашја, око 7 к.; *Црњаковића* — отац „доводак“ из Стојника; и др.

40. Мала Иванча.

Положај. — Село је на коси између реке Раље и потока Раљића. *Брђани* су највиши ред кућа на коси. Испод њих је *Прњавор*, а *Бабићи* и *Зрзуле* су према Раљи.

Тип. — Село се дели на крајеве: *Брђане, Прњавор, Бабиће* и *Зрзуле*.

Старине. — Село је најпре било у *Пустој Иванчи*, па је доцније помештено на данашње место. На месту *Орашју* прича се, да је била нека стара црква.

Постанак села и порекло становништва. — Старе породице у селу, за чије се порекло не зна, јесу: *Бабићи, Јагодићи* и *Савићи*. Досељеници су: *Божанићи* — из Каменице (крагујевачке); *Јеленићи. Кораћичани* — из Кораћице; *Жмурићи* — са Косова, из Добриња, дошао им прадед Мирко, те су се звали Мирковићи; то је највећа породица у селу (око 50 к.); *Црногорци* (6 к.) — дошли пре 30 год.; и *Ђекићи* су Црногорци; *Пузовићи* — дошли од Пријепоља, из Милешева; *Петровићи* — из Босне; *Стојковићи* — из околине Софије; *Богићевићи* — из Малог Пожаревца; *Зрзуле* — из Драгачева, славе Ђурђев дан; *Јерићи* — из села Лисица (у Драгачеву), славе св. Јована; *Јекићи* — од Буковика; *Срећковићи* — из Бугарске, славе св Арханђела. Једна је породица пре 25 година досељена са Косова, из с. Милановца близу Гилана, а једна из околине Врања. — Најстарији је крај села око механе.

41. Мали Пожаревац.

Положај. — Село је са десне стране реке Раље, а по северној страни венца, који се, идући од Варовница на с з., завршује местимице стрмо. Потоком *Река*, који тече кроз село и улива се у Раљу, село је подељено на западни мањи и источни много већи део. Куће су на земљи црници или пескуши. Поток Река само за време кише набуја, али не чини штете селу, као и Раља, која испод села тече, а не плави село и кад највише надође. Извора има неколико: *Точак* (у реци), *Јасик* (у Равном Гају) и један у Караули. Слаби су и лети већином пресуше. Вода се из њих не пије. Бунара има доста.

Земља, шума и паша. — Становници имају доста земље за обрађивање. Она је око села. најдаље до $^1/_2$ сах. Испаше има на

месту *Кокорину*, далеко од села $^1/_4$ сах. Шуме има ретко. Највише је по Кокорину. Земља је врло родна, а испаше су добре. Једној породици, да може скромно живети, треба 4—5 ланаца.

Тип. — Село је збијеног типа, има ове крајеве: *Караулу,* — источни крај; *Реку* — око потока Реке; *Равни Гај* — јужно по билу; *Раљу* — поред Раље и *Старо Селиште* — западни крај. Растојање између крајева није никакво или управо толико, колико чини окућница крајњих кућа; куће су нешто збијеније око механа, у Караули и у Реци. Постоји једна главна улица, која иде средином села, упоредо са Раљом, а остале се одвајају од ње десно и лево. У крају Караули живе: *Гајићи* (15 к.), *Савковићи* (10 к.), *Марковићи* (6 к.); у Реци: *Симићи* (10 к.), *Петровићи* (5 к.); у Селишту: *Грујићи* (8 к.) *Петровићи* (10 к.), *Новаковићи* (4 к.), *Станковићи* (3 к.); у Раљи: *Савковићи* (10 к.); у Равном Гају: *Савковићи* (10 к.), *Павловићи* (7 к.), *Ђорђевићи* (4 к.) и још неколико кућа инокосних. Задруга је врло мало. Највећа је задруга од 20 душа. Жеља свакога, да се после деобе настани у близини својих, узрок је, што су куће тако у близу по овоме, доста неравноме земљишту.

Име. — О постанку имена села *Малог Пожаревца* прича се ово: У старо доба од Раље за $^1/_4$ сах. постојало је мађарско село *Престолиште*, које је за време бојева са Турцима попаљено и остало пусто, док се нису почели досељавати Срби на десну страну долине Раље. Тада је ту био *пожар*, због чега и место би прозвато *Пожаревцем*, а доцније *Малим* за разлику од *Великог*.

Старине. — На северној страни од села постоји *селиште*. Ту су становали становници, који су побегли, када су Турци попалили Кокорин. Али како су ту често умирали и како су им врачаре казале, да је то отуда, што им је гробље, које се зове *шокачко*, на источној страни, а требало би да је на западној, то се они помакну ближе Раљи, где се и данас налази село. На гробљу шокачком има трагова од гробова. На месту где је било мађарско село *Престолиште* и које сељаци зову *Столице*, налазе се цигле.

Постанак села и порекло становништва. — Најпре су се доселили *Симићи* из Црне Горе. Пошли су да траже плодну земљу и кад су дошли у Кокорин ($^1/_2$ сах. западно од данашњег села)

запева им петао и они се ту населе. После њих су дошли *Петровићи* — из Белог Потока у Херцеговини. Било их је много. Не зна се зашто су отуда побегли. И др. *Симићи*, *Гајићи, Марковићи, Грујићи, Петровићи*, *Новаковићи* славе св. Николу. *Савковићи, Станковићи, Павловићи* и *Ђорђевићи* — св Јована. *Петровићи* — св. Луку.

Најстарији је крај *Селиште,* па *Река, Равни Гај* и др, За време Турака ово је село било спахилук *Јајића* из Београда. Постоји предање, да је из овога села на Косово отишло 70 копљаника.

42. Сенаја

Положај. — Ово је село на потоку *Богазу*, притоци Раље, а по подножју венца *Суварја*, који се пружа упоредо са Богазом. На јужној се страни села издиже *Осовље*, од кога се један онижи огранак спушта доста стрмо над самим селом. Куће на том огранку чине засебан — Цигански Крај.

Поток Богаз при надоласку засипа по мало, али не наноси штете кућама.

Извора има два: *Крак*, од којег тече поток Крак, који се испод села састаје са потоком Богазом и *Препуз* изнад села у Суварју. Вода се са тих извора пије и мучно би село без њих постојало, јер су бунари, којих у селу има, плитки и често пресушују; из њих се вода узима већином за другу употребу.

У селу има хладноће као и у околини. Од ветрова је најјачи и најхладнији *северац*, с које стране село није ничим заклоњено.

Земља, паша и шума. — Земља је за обрађивање око села, на источној и северној страни удаљена до $^1/_4$ сах. Обично се сеје кукуруз, пшеница, јечам, ређе овас.

По Суварју и Осовљу има испаша, које су у близини села. Шуме има местимице и то врло мало. Обично је цер, граница, лужник и др. По Суварју и Осовљу има и шумарица — изданака од исечене шуме. Земља је осредње плодности. Једној породици да умерено живи треба 6—8 ланаца земље, бар два вола и нешто друге стоке.

Тип. — Куће су у Сенаји много збијеније но у околним селима. Село се дели на два краја: *Ђурков* — северни и *Крушежки* — јужни. Осим њих постоји и Цигански Крај. Растојање је из-

међу крајева незнатно, раздваја их поток Богаз. Куће су растављене окућницама, које су у опште врло мале, те је и растојање између кућа мало. Само има на Суварју неколико кућа, које су више удаљене од осталих. Куће су без реда распоређене поред потока Богаза. Свака група кућа, која је деобом задруга постала, зове се по презимену породице, која се ту намножила. Неколике куће на Суварју од скоро су — постале деобом задруга, чији су одељени задругари прешли тамо. Становници Ђуркова Краја зову се: *Ђурковићи*, (5 к.), *Поповићи* (3 к.), *Ђорђевићи* (6 к.), *Јовановићи* (2 к.), *Јоксићи* (5 к.), *Марковићи* (2 к.); Крупежког Краја: *Крупежи* (10 к.), *Станковићи* (4 к.), *Ђорђевићи* (1 к.), *Павловићи* (1 к.); а Циганскога Краја: *Бошњаковићи* (15 к.), *Дубонци* (5 к.), *Дунићи* (6 к.), *Јовановићи* (4 к.), *Ђорђевићи* (4 к.), *Васиљевићи* (3 куће). Куће су збијеније свакако за то, што је село са три стране притешњено брдима, те није било простора остављати велике окућнице или се где даље настањивати.

Име. — Сенаја је прозвата по *сену*, које је за време Турака из долине Богаза денуто на месту, близу којег је данас село. Место, где је било село, и данас се познаје (до села на северној страни), као и места по венцу Осовљу, где су биле карауле за стражаре, који су сено чували.

Старине. — Прича се, да је у *Крушаку* било *маџарско гробље*, а свакако и село, где сада изоравају цигље.

Постанак села и порекло становништва. — Најстарија су породица у овоме селу *Крупежи* пореклом из Груже (а по некима од Крупња), откуда им је дошао предак са 4 сина[1]). После њих дошао је *Ђурко* са 4 сина и 2 синовца — из Груже. То су најстарији досељеници, те су и крајеви, Крупежки и Ђурков, где им живе потомци, најстарији. За њима су се доселили: *Јоксићи* — из Љуљака (Гружа), јер су чули да су неки Гружани амо дошли и нашли пусте земље, те се и они због тога доселе; *Ђока* — из Колашина, где је поубијао неке Турке и због тога побегао; *Зора* — из Лисица (Драгачево), за њим су дошла и његова браћа, чувши, да има пусте земље; *Ђорђевићи* — из Липовца (Гружа); и др. Сеоска је слава св. Вартоломеј.

---

[1]) Пре њих доселио се у ово село Михајло Краса из Груже, али је он напустио село.

43. Дубона.

Положај. — *Доња Дубона* (старо село) је по падинама косе *Стрменица*, која је део косе *Медведњака*, што је на ј. од Доње Дубоне, и по источној падини косе Варовница. *Горња* је *Дубона* на источној страни од Доње, на брду. По падини косе, на којој је Горња Дубона, има неколико кућа *(Глишићки Крај)* на средокраћи између Горње и Доње Дубоне; од доњега села одељене су потоком. Од Медведњака на и. је коса, на којој је један део села (нова Дубона), који се свршава под брдом Слатином. За то, што је Горња Дубона на брду, а Доња у јарузи. Дубонци једни друге зову „дољанима“ и „брђанима“. И Горња и Доња Дубона су већином на земљи глинуши. Кроз Доњу Дубону протиче поток *Сипаћа*, који постаје од воде са извора *Матејине Воде* и *Хладне Воде*. Пред селом у равни *Реци* састаје се са потоком *Видарицом* и теку Рањи. Оба су потока бујна, када су јаке кише, и онда наносе штете доњем селу. Због тога се неки помештају у горње село. Доње село није оскудно водом. Осим Матејине и Хладне Воде постоје и ови извори око доњег села: *Точурак, Видарица* и *Трајковац*, а у селу има и бунара (6). Горње село има изворе: *Дошљаковац* и *Водице*, и бунаре: *Стублине, Циганковац, Брајинац* и *Трчицу*, али сви лети ослабе. Бунари су копани на више места, али без успеха. Шуме, забрана појединаца, има свуда око села. Некада је било много више.

Тип. — Село се дели на *Горње* и *Доње*, а између њих је *Глишићки Крај*. Има 2—3 куће *Голубовића*, далеко од крајних сеоских кућа 100—150 м. Горње је село од Доњег удаљеног за пола сах. Куће су у оба села у близу. Задруга има и данас, али мањих. Највећа је задруга од 20—25 душа.

Старине. — Западно од села на крајњим падинама косе Варовница постоји *селиште*. Близу њега су била два *маџарска гробља*, са којих је камење однето за манастир Рајиновац у срезу гроčанском. У доњем селу (у дворишту Маринка Арсиног) прича се, да је била *црква*, али се не зна чија. Северозападно од Слатине јесте место *Камење*, где има рупа, за које неки веле, да су ту били подруми, а по причању неких дућани[1]). Ниже је место *Пазариште*, за које мисле, да је ту било село или варош. На месту званом *Стручице*, северно од горњег села, налазили су неки златан

[1]) Можда је ту био и какав збег.

новац, а и данас има по томе месту комађа од цигле и црепа. На северној страни од Слатине постоји место *Ћелије*, где је по причању био неки манастир. На јужној страни Слатине познаје се неки шанац, који је био два хвата широк и дубок. Неки веле, да је то био пут, а једноме старцу (Маринку) причали су стари, како су ту „синорили џидови земљу". По Слатини познаје се још један пут од „камења".

Постанак села и порекло становништва. — Према причању старијих људи постанак села пада у време после Кочине Крајине. За време бежаније (1813. год.), када је село било попаљено, у Дубони је било можда 9—11 кућа. Први су досељеници *Бјелушани* (на 30 кућа), јамачно из села Бјелуша у ужичкоме округу. Од њих су: *Симићи*, *Прокићи*, *Ивковићи*, *Разуменкићи*, *Машићи* и *Марићевићи*. Доцније је дошао старац *Јанко* из Забојнице у крагујевачком округу и од њега су *Петронићи*, *Павловићи*, *Јовановићи* и *Илићи;* има их преко 20 кућа. Јанков син Петроније ожени се по други пут неком удовицом из Липа (срез смедеревски) и она доведе два пасторка: Аврама и Дамњана. Од Аврама су *Аврамовићи* (8 кућа) а од Дамњана је једна задружна кућа. Онда се доселио и Глиша из Љуљака (крагујевачки округ). Од њега су *Глишићи* (4 к.). За Јанка и Глишу кажу, да су привремено живели у Забојници и у Љуљацима, а да су дошли од некуда с југа. За Јанка веле, да је дошао из „Оташе", те су за то његове потомке до скоро звали „Оташевићи". Неки старац Милија није имао деце, те посини неког из Влашке. Од тога његова посинка су три задружне куће *Петровића* у доњем селу. Доцније када је Хајдук Вељко закрајинио у Црној Реци, доселио је овамо и своје рођаке, од којих су се неки вратили, када се тамо умирило, а остали су: жена му Марија „Чарапара" и од њена сина Раке су две куће *Хајдук Вељковића*, даље два тетка Вељкова *Радивоје* и *Радован*, синовац *Радојко*, стриц *Ранђел* и зет *Стојан*, звани „Лавара". Од њих има на 30 кућа. *Блажићи* (10—12 к.) — дошли из северозападне Старе Србије (из „Арнаутлука"). Доцније су дошли: Павле, звани Шушка из села Чокота код Ниша и Михаило опет отуда од Ниша; служили овде и оженили се. Од првога су *Павловићи—Шушкићи* (5 кућа), од другога *Костићи* (4 к.). Један од Симића — Јован — ожени се по други пут удовицом из Јагњила (срез јасенички), која му је довела два пасторка: Новака и Радивоја. Од првога су *Новаковићи* (2 к.), а од другога *Радивојевићи* (1 к.). Пре 40 година дошли су из новоослобођених

крајева два брата и два им сестрића. Од њих су 3 куће. У новије време још неки из тих крајева дошли као слуге и сада их има 5—6 кућа.

До пре 50 година није било горњег села. Онда се прво исели Аврам, па старац Маринко (и сада у животу) и још 2—3 куће. За њима су и други излазили тако да данас у горњој Дубони има близу 100 кућа, а у доњој 60. Исељавали су се због незгодна положаја, због тескобе и тешкоћа, које имају и данас приликом довоза и извоза.

Сеоска је слава — заветина — на Спасов дан, а преслава на Мали Спасов дан (четвртак пред Свету Тројицу) и то једне године доње село слави славу, а горње преславу, а друге обрнуто, али и у једном и у другом сви сељани учествују[1]).

44. Михајловац.

Положај. — Село је на једној коси благога нагиба. Куће су на земљи црници. Вода се у селу пије из бунара (дубоки 15—30 м.), који лети често пресуше, те се народ и стока доста злопате. Око села нема скоро никакве шуме. Од скоро су сељаци почели садити багрем, али понајвише као ограду око њива.

Тип. — Село је подељено на ове мале: *Ерску, Бугар-Малу, Лукићевску, Ракића, Живића, Стевановића, Кондића, Карлића Малу* и др. Мале су једна уз другу. Куће су збијене, те око њих су врло мали дворови. Поређане су без икаква реда. Само су дуж друма, који води из Смедерева у Паланку, куће поређане тако, да личе на шор. Ту има неколико дућана, механа, школа и црква. Већи део становника једне мале презива се једним презименом и слави исту славу. Овоме селу припада заселак *Добри До*, који има свога кмета.

Име. — Прича се, да је најстарије име овога села *Таринац*[2]), а потом је било прозвато *Коњска*. О постанку имена Коњска прича се ово: Једном, када су овуда пролазили царски коњи и камиле из Цариграда, наиђу на речицу, која је близу села (притока Језавина), али се у њој коњи подаве, а камиле испливају. Због тога

---

[1]) Има и прича, којима се објашњава тај обичај. Веле, да су раније на сеоску славу сви доносили вино и сипали у заједничко буре, па одатле пили. Једне године претекне им тога вина и сељани се договоре, те га попију у четвртак по Спасову дану, и тако после остане тај дан као преслава.

[2]) То само један вели.

веле, цар нареди, да се речица прозове Коњском, а по њој и село би прозвато *Коњска*. Доцније је (1859. год.) прозвато данашњим именом *Михајловац*[1]).

Старине. — У околини овога села има неколико *селишта*. Најстарије је, веле, *Доброница*, на ј. од села. Ту су сада сеоске њиве и утрина и на простору од 3 сах. налазе стари остаци: комади од цигаља, старих лонаца, црепуља, кућни темељи, ситни сребрни и бакарни новци[2]) и др. Како је нестало тог насеља не зна се[3]). Једно место на североисточној страни Добронице зове се *Варошево*. Селиште *Јаблоновац* је на ј. з од села. И ту се находе комади од цигаља, лонаца, ситан новац и др. Како је нестало тога насеља не зна се. Било је близу друма, те су га Турци често нападали и пљачкали. Зна се, да су се Недељковићи са тога места доселили, а прича се, да је Станоје Главаш долазио у Јабзоновац и узимао од сељака стоку, али се не зна, да ли је тада Јаблоновац био село или не. *Кућиште* је на и. од Михајловца. И ту има истих остатака старина као и на претходним селиштима. Не зна се, како се то насеље звало и како га је нестало. Помњу се неке породице, да су се одатле доселиле у Михајловац.

Изгледа, да су сва та насеља расељена због турских зулума.

Постанак села и порекло становништва. — Најстарија су породица у селу *Недељковићи* (3 к.). Прича се, да су се доселили са Јаблоновца, који је (селиште) $1^1/_2$ сах. на ј. з. од Михајловца. Славе Врачеве. За њима по старини долазе: Лукићи, Ракићи, Стевановићи, Тарићи, Кондићи и др. *Лукићи* (велика породица), од којих су *Ђорђевићи (Црњаци)*, доселили се са данашњег места *Кућишта*, које је на $1^1/_2$ сах. источно од Михајловца. Славе св. Стевана. И за *Ракиће* се прича, да су дошли са Кућишта. Славе Ђурђев дан. *Стевановићи* (доста велика породица) воде порекло од некога Стевана из Матејевца код Ниша. Он је у Матејевцу убио Турчина, па побегао овамо и окућио се. Славе св. Николу. *Тарићи* и *Кондићи* старином су из Старе Србије. Славе св. Арханђела. *Вићићи* су из Врбовца (смедеревски срез). *Јеремићи* (доста велика породица) — воде порекло од неког Цинцарина,

---

1) Антропогеографски Проблеми, CLII.

2) Римски по мишљењу г. Мил. Т. Остојића, који је то село описао.

3) Један сељак прича, како је дознао од неке жене из Срема, да су јој стари живели у Доброници и распитивала је за неке добороничке породице, који су сада у Михајловцу, а неких и нема у овоме селу.

који се окућио у овоме селу; славе Ђурђиц. Крај. у коме су *Васићи*, зове се Ерска Мала. Прича се, да је Васо Книћанин са неким Сретеном из рудничког округа дочекивао и убијао Турке на Цариградскоме Друму код места Тургајевца (северозападно од Михајловца). Али по наредби кнеза Милоша они буду приморани, да се настане у Коњској. Од Васе постадоше *Васићи*, који славе св. Арханђела[1]), а од Сретена *Сретеновићи*, који славе Спасов дан. *Живићи* и *Нешићи* чине Бугар-Махалу, доселили су се из Старе Србије, славе св. Јована. *Нешовићи* су из округа крагујевачког, славе св. Николу. Преци *Петра Радовановића*, *Брдардца* дошли су из Тамника (округ руднички). Остале породице воде порекло или од појединаца, који су сами заснивали своју кућу, или су заостали у селу као доводци. У новије доба има доста досељеника из српских земаља преко Саве и Дунава.

45. Шепшин.

Положај. — Село је са три стране опкољено брдима, изузев према с., куда тече *Шепшиница*. Куће су поред потока и по косама с леве и с десне стране потока, нарочито с десне стране, где је блажи нагиб; има их на глинуши и пескуши. У селу има бунара и извора, већином запуштених.

Тип. — Село се дели на ове крајеве: *Језеро*, *Бугарски Крај*, *Јаношевски*, *Вуковски Кекићски Крај*. Крајеви су раздалеко 300 до 400 м., а средње је растојање између кућа 50—60 м. У једном крају има највише 28 к. (у Вуковском), а најмање 11 (у Кекићском).

Име. — Прича се само, да је село прозвато по потоку *Шепшиници*.

Постанак села и порекло становништва. — Најстарије породице у овоме селу јесу *Крњићи* или *Милушићи*, од којих је сада свега три куће, и *Тинугићи*, од којих је последњи потомак отишао у Селевац. Остале су се породице доселиле после њих. *Ратковићи* — из Лисица (округ руднички). *Вуковићи* — дошли после Ратковића, само се не зна откуда. *Јаношевци* — од Новог Пазара. Најпре су се настанили у ужичком округу и тамо променили славу, па их отуда раселио кнез Милош, јер су пљачкали

[1]) Васићи и данас чувају Васино оружје.

Турке. *Гајићи* — из села Црнућа (руднички округ). Отуда је побегао Гаја због крађе црквених пара. *Јеремијићи* — из лесковачког среза, откуда се доселио Јеремија. *Ристићи* („Бугари“) — из тимочког округа. *Ђерго* — из Тетова. *Стеван Колар* — дошао међу последњима, али се се не зна откуда. И др

Прича се, да је при досељивању било мађарских кућа и изгледа, да данашње село није постало раније од пре 120—150 година.

46. Кораћица.

Положај. — Село је на југоисточним огранцима Космаја, који се благо спуштају, а између њих су потоци, који извиру под Космајем. Тих коса — огранака — има у главноме три. Изузев њихове врлетне стране и камењаке, куће су са осталим зградама по свима тим огранцима и то већином поређане по грбини коса.

Земљиште, на коме су куће, или је смоница. или иловача, или глина као на средњој коси Павловцу. Негде је, као у Петковићском крају, умњача, песак, где где камен. Куће у Јовићском Крају налазе се или на иловачи, или на песку, шљунку и др.

Потоци, који надолазе за време бујних киша и отапања снега, сносе камење, шљунак, песак и кад се ослободе, уских долина, засипају поља и ливаде, али до кућа и не допиру. То бујно надолажење потока дешава се сваке пете или седме године. Редовно сваке године поплави су изложене ливаде на местима: *Реци*, *Алузи*, *Друмини*, *Коларници*, *Каменици*, *Алиници*, *Гуњевцу*. Сва су та места најнижа у атару сеоском.

Извора, са којих становници пију воде, има јаких, већи број од њих не пресуши. Такви су: *Змајевац*, *Точкић*, *Точак*, *Граб*, *Стублина*, *Станке* и *Чесма*. Сви су ти извори у селу, а око села су ови: *Водице*. *Врело*, *Тијановац*, *Ерин Точак*, *Чесмица*, *Горња Вода*, *Доња Вода*, *Каменица* и *Локва*. И ти извори никад не пресушују. Поред свих тих извора, који у главноме снабдевају становништво водом, и без којих не може опстати село — нарочито његов крај Павловац — има у селу и ђермова (бунара). Највише их је у Јовићском Крају, једва их може бити у Петковићском Крају, а у Павловцу никако не могу бити. Најстарији и уједно најважнији ђермови јесу *Керимовића* и *Гајића*. Већина их лети пресуши, сем 4—5, који никада не пресушују.

Шума. — До пре 20—50 год. велика је била шума на страни Космаја према Корађици. Данас те крупне шуме нема, а што је има, то је ситна; старе, крупне шуме има само на страни Космаја. окренутној Рогачи. Неки од сељака имају засебне забране на местима: *Беличју*, *Оглавцима*, *Станкама*, *Водицама*, *Врелу*, *Честама*, *Друмини*, *Гуњевцу*, *Каменици*, *Турчићу* и др. Та су места далеко од села 5 мин. до 1 сах.

Тип. — Село је подељено у три краја: *Павловац*, *Јовински Крај*, који се по каткад *Старом Корађицом* назива, и *Петковићски Крај*. Сваки од тих крајева заузима по једну од поменутих коса и, као косе, тако су и крајеви један од другог раздвојени долинама потока.

Поред та три краја има до 15 кућа, одвојених пре десетак година од села: неке због деобе задруга, а неке због размене или куповине имања. Све су на имању тих становника, за које се обично каже, како се тај одселио у *Честу*, онај у *Алиницу* и т. д. по називу места, где су куће.

И ако од једнога краја (рачунајући од центра његова) до другога има 15—20 мн. ипак, обично при блажем нагибу коса, дворишта и окућнице појединих кућа између два краја тако су близу, да их раздваја или пут или поток. У средини крајева, по грбини коса куће су збијеније, а спуштајући се на странама коса и при прелазу једног краја у други, куће су у већем размаку. Најближе су куће у Павловцу, готово су истог растојања и у Петковићском Крају, само се већа раздалина опажа у Јовићском Крају где се обично чује, како је овоме кућа код Грудобрана, ономе код Горње Мишевице или код Дрења, Али сва та места скупа носе име Јовићски Крај.

Само за оно 15 кућа може се рећи, да су растурене. Изгледа да ће и од њих деобом задруга постати засебан крај, јер се већ у раселицама Пустој Корађици и Честама налазе по двојица у суседству. То стварање раселица креће се према истоку и има кућа, удаљених од села по 10—40 мин., а међу собом по 10—30 мин.

Име. — О постанку имена *Корађице* постоји у народу овакво домишљање. Деспота Стефана Високог, који пође ка Космају „здрмуши“ грозница на путу, *затресе се*, те се то место прозва *Тресаје*, како се и данас зове. Продужив пут даље, пође бржим *кораком* кроз село, које због његова брзог корака би прозвато

Корађица. За тим „*оаружи* брже путовање“ и село се назва *Оаружница.* Прошав кроз Стојник потражи, да би му ко помагао, али не нашав никога, прокле га и назва га *Пустим Стојником.* Дошавши на место Главицу *цркне* и то се место прозва *Црквине.* Мисли се, да је село прозвато и по томе, што су се први досељеници, упутивши се Космају, населили „у сам *корађ*“,[1]) по коме је и село прозвато.

За имена крајева *Павловца, Јовићског* и *Петковићског Краја* прича се да су прозвати по именима три брата *Павла, Јована* и *Петка,* који су, доселивши се у ово село, заузели места, где су данас ти крајеви. За име Павловац прича се да је прозвато по Апостолу *Павлу,* који је — веле — саградио стару цркву, која је у овоме крају.

Старине. — У селу постоји *селиште* или *Стара Корађица.* Ту је некада било село, па је запустило и понова се доцније населило.

Постанак села и порекло становништва. — Најстарије породице овога села јесу од Сјенице[2]). То су; *Чулићи* (по надимку „Чула“) сада: *Марковићи* и *Лазарчевићи* (у Јовићском Крају и ван крајева), славе Ђурђиц; *Ђуричићи,* сада *Живојновићи* (у Павловцу), *Јанковићи* (у Јовићском Крају), *Кузмићи* (у Павловцу), *Стејићи* (у Јовићском Крају), *Дакићи* (у Јовићском Крају), славе Ђурђиц; и *Петковић* (из места *Пештера* у сјеничком крају), сада: *Павловићи* (у Петковићском Крају), *Петровићи* или *Ћеримовићи* (у Павловцу), *Дачићи* или *Ивановићи* (у Петковићском Крају), *Ивковићи* или *Цуцићи* (у Петковићском Крају), *Миленићи* или *Лазаревићи* (у Петковићском Крају), *Ђурићи* (у Павловцу), *Бранковићи* (у Петковићском Крају), *Радосављевићи* или *Урошевићи* (у Петковићском Крају), *Сердаровићи* (у Петковићском Крају), *Бакаловићи* (у Петковићском Крају), *Чокићи* (у Петковићском Крају), *Живановићи* или *Миланчевићи* (у Јовићском Крају), *Милошичићи* (у Павловцу) — сви славе Ђурђиц. Старе су породице

---

[1]) Становници на пр. кажу: „Миш ми сатре кошницу — увуко се у сам корађ“ т.ј. у врх — у највиши део унутрашње кошнице.

[2]) О првом досељенику у ово село постоји оваква прича. Кренула се пет брата из планинских у ове ниже крајеве. Сваки понео по једнога петла. Када су сишли у ове крајеве, договоре се, да сваки остане онде, где му петао кукуревне. Тако се један настани у *Трешњевици* (јасенички срез), други у *Липовцу* трећи у *Тополи* (крагујевачки округ), четврти у *Ковачевцу*, а пети у *Корађици*.

и: *Јовићани* — дошли из околине *Ђаковице* (Стара Србија), од њих су *Мирјанићи* (у Јовићском Крају). *Миличићи* (у Јовићском Крају), *Радојевићи* (у Јовићском Крају), *Нешићи* (у Јовићском Крају), *Милићевићи* (у Јовићском Крају), *Живојиновићи* (у Јовићском Крају), *Ђурковићи* (у Павловцу), *Ђаковићи* (у Павловцу). *Милошевићи* (у Павловцу и у Петковићском Крају), *Станкићи* (у Павловцу и у Јовићском Крају), сви славе Ђурђиц; *Симеуновићи* — из околине Ђаковице, од њих су *Миловановићи* (у Павловцу), *Милојевићи* (у Павловцу), *Радојичићи* (у Јовићском Крају), *Радојковићи* (у Јовићском Крају), сви славе Ђурђиц; *Давидовићи* — из околине Ђаковице (живе у Јовићском Крају, Павловцу и ван крајева), славе Ђурђиц; *Макетићи* — не зна се, откуда су досељени, од њих су *Ђушићи* (у Јовићском Крају — Прњавор), *Максимовићи* (у Петковићском Крају), *Радојевићи* (у Јовићском Крају и ван крајева), *Илићи* (у Петковићском Крају), *Гајићи* (у Павловцу и ван крајева), *Милованчевићи* (у Павловцу и ван крајева), сви славе св. Вартоломеја; *Вилиманци* — не зна се, откуда су досељени, од њих су *Стаменићи* (у Павловцу), *Дабићи* (у Павловцу), *Жарковићи* (у Павловцу), *Лукичићи* (у Павловцу), *Ђорђевићи* или *Робовићи* (у Павловцу), *Ђорђевићи* или *Јањићи* (у Павловцу), *Поповићи* или *Живковићи* (у Павловцу), *Аврамовићи* (у Павловцу), *Поповићи* (у Павловцу), *Ивановићи* или *Бркићи* (ван крајева), *Симићи* или*Чкаљићи* (у Јовићском Крају), *Војинчевићи* (у Павловцу и ван крајева), сви славе св. Николу. За те породице постоји предање, да су се доселиле пре 200—300 година: Чулићи, Ђуричићи и Петковићи — пре 300 година, а Јовићани, Симеуновићи. Давидо видовићи, Макетићи и Вилиманци — пре 200 година.

Остале су се породице по причању доселиле пре 20—180 година. Неке од њих воде порекло од доводаца. *Кијачари*[1]) — из *Рајковца* (пре 180 година), а старином из *Високих Дечана*. Из Рајковца су доведени на имање Гојко и Теофило. Од њих су: *Лукићи* (у Павловцу), *Живковићи* (у Павловцу), *Стевановићи* (у Павловцу), *Миливојевићи* (у Јовићском Крају), *Радојковићи* или *Гојковићи* (у Петковићском Крају), *Милетићи* (у Павловцу и у Јовићском Крају), сви славе св. Стевана. *Нешићи* — из Баната (пре 160 година), од њих су *Црњићи* (у Петковићском Крају), *Ивановићи* (у Петковићском Крају), *Ивковићи* (у Петковићском Крају), сви славе св. Јована. *Милошевићи* — из ужичког округа (пре 150 година);

---

[1]) Има их у Рајковцу и у Међулужју.

предак им се оженио у селу и ту заостао; од њих су *Стеаанчевићи* (у Павловцу, *Марковићи* (у Павловцу), *Николићи* (у Павловцу и у Јовићском Крају), *Саасојевићи* (у Павловцу и ван крајева), *Милановићи* (у Павловцу и у Јовићском Крају); сви славе Ђурђев дан. *Мијатовићи* — од Сјенице (пре 140 година), откуда су Чулићи доселили њихова претка Мијата као свог сродника. Од њих су: *Милојкићи, Милојевићи, Ницићи* (*Бутонићи*), *Антонијевићи, Шкодрићи,* сви у Петковићском Крају, а славе св. Јована. *Ерићевићи* — из Сибнице (пре 100 година), од њих су *Михајловићи Шајиновићи* и *Фишеклини* (у Јовићском Крају и ван крајева), славе св. Јована. *Минићи* или *Милутиновићи* (у Петковићском Крају) и *Ристићи* (у Павловцу) — од доводаца (пре 100 година) у Гојковиће, славе св. Николу. *Ђорђевићи* (у Павловцу) — из *Маврова* (Македонија), откуда им је предак дошао пре 30 година и оженио се у селу; славе св. Илију. *Петровић* (у Павловцу — из *Трнова* (пре 50 година), слави св. Јована. *Жујовићи* (у Петковићском Крају) — из рудничког округа, славе св. Арханђела. *Зубуњаковићи* или *Лазићи* (у Јовићском Крају) — из *Црквине*, воде порекло од доводаца у Гојковиће.

Најстарији крај у селу јесте *Јовићски Крај* или *Стара Корaћица*. У том су крају *Прњавор* северни део Јовићског Краја, гђе се овај додирује са Павловцем и Кошутицом и *селиште* (средина Јовићског Краја). Пре првог устанка под Кара-Ђорђем прича се да је у овоме селу била чума, те се сви становници разишли у *Благојевицу*, на с. и. од Кораћице на путу у Младеновац. Онда је, веле, у селу било 20—30 кућа. Али када су се сељаци Велике Иванче почели ширити и заузимати њихова имања, ови се врате и понова се настане на истоме месту, где су и дотле били: у данашњем Јовићском Крају и у Павловцу. Петковићски је Крај доцније постао већином од досељеника доводаца.

47. Рогача.

Положај. — Ово је село југозападно од Космаја, а по косама с обе стане *Рогачке Реке*, која се у изворишту зове *Тресија* (поток), а даље испод села *Турија*. С десне стране у реку утичу потоци *Тројинац* и *Симеуновац*, а с леве *Мале Тресије, Кошарник, Самац, Радовац, Лалинац, Лучне Јаруге, Госаодски Поток* и *Глоговац*.

Земља, паша и шума, — Земље за обрађивање има на местима званим: *Пландиште, Брваница, Лом, Дреће, Таванчић, Са-*

мац, Лупоглав, Родовац, Дрењак, Ковијона, Спахијина Граница, Јендек, Глоговац, Турија, Кујановац, Мешетин, Јапунџиница, Дубраве, Ровине, Дучинско Брдо, Мујница, Крушик, Тресије, Бегључара, Ртови, Пољана, Анђелкуша, Милошевица, Велико Поље, Мекоте, Парлози, Међугорје, Велика Ливада, Мађарско Гробље, Мијајловац, Мандраћ, Ковчица, Табаковица, Котлин, Пауново Брдо, Развршине, Орнице, Селиште, Брод, Ћавице и др.

На некима од тих места има шуме и паше. Космај и Лупоглав према Рогачи били су сеоска својина до пре неколико година, али су сада државни.

Тип. — Село се дели на ове крајеве: *Арнаутски, Павића Крај, Кандића, Шијачки, Јарански* и *Дебљачки Крај.*

У Арнаутском Крају живе: *Жујевићи, Обреновићи, Океtићи, Радовићи, Банковићи* — сви су од једне породице; *Михајло Милић; Гаја Срећковић; Катићи; Радојковић; Милоје Савић* (ковач); *Васа Поповић* („Шваба"); *Радован Радовановић* (ковач); *Чеда Николић* и др. У крају Павића су: *Павићи, Моричићи* — једна породица; *Катићи; Тимотијевићи; Богосављевићи; Попадићи; Борикићи: Павловићи — Гегићи; Дачић; Ракић* и др. У крају Кандића су: *Кандићи, Вуица Блажић* и *Дача Милосављевић* и др. У Шијачком су Крају: *Милосављевићи, Швабић—Јовановић, Бељанчевићи, Бујагићи, Блажић, Ивковићи. Стојковићи, Бугарчићи, Цветковићи, Чекићи, Чамџићи (Павловићи), Милоје Павловић — Цеврљић* и др. У Јаранском су Крају: *Платонићи, Тодоровић, Јарановићи, Аћимовићи* и др. У Дебљаку су: *Јарановићи, Антонијевићи, Мишићи, Океtић, Бложић, Петар Радосављевић — Крнић* и други.

Школа и црква су на сред села између Шијачког и Јаранског Краја.

Име. — Не прича се ништа о имену села, а крајеви су, изузев Дебљачки, прозвати по презименима породица у њима.

Старине. — У селу постоји назив *маџарско гробље* и *селиште.* За селиште се прича, да су ту некада становали Цигани, па се одатле разишли и од тада остало име селиште.

У крају села под самим Космајем има развалина од манастира Тресија.

Постанак села и порекло становништва. — Прича се, да су у селу старинци ове породице: *Чекићи, Катићи, Милосављевићи,*

Павићи, Антонијевићи, Стојковићи, Јарановићи, *Старинчевићи* (*Павловићи,*) *Платонићи* и *Тодоровићи*. За остале се породице зна, откуда су досељене. *Жујовићи*, *Океmићи*, *Обрeновићи* и *Мишићи* — пореклом су од Сјенице, из села *Корита*. Катићи су их настанили на месту, где су им данас куће — под Космајем, а с обе стране потока Мале Тресије. Преци су њихови, доселивши се у ово село, у почетку чували Катићима овце, а Антонијевићима свиње. Зову их „Арнаутима“ [1]). И породица *Банковићи* пореклом је од Сјенице, из села *Шароње*. *Кандићи* су досељени из југоисточне Србије (од Ниша). Отуда су и: *Цветковићи* („Бугари“), *Бугарчићи* и *Ивковићи*. *Алексић* („Цинцарин“) — од Призрена, *Павловић* („Швабић“) — „из прека“. Отуда су и *Васа Поповић* („Шваба“) и *Стошић Милан*, и др.

48. Дрлупа.

Положај. — Ово је село по неколико коса између Турије и Сибничке Реке.

Тип. — Село је врло разбијено, разбијеније но Рогача.

Старине. — У атару овога села постоји *селиште*, где је било село, које је по причању „ћесар“ уништио. На месту *Слатини* прича се, да је била за време Маџара варош *Занога*. Онда је, веле, на реци било 9 ваљавица. У селу постоји *маџарско гробље*.

Постанак села и порекло становништва. — Најстарије су породице (старинци) у Дрлупи ове: *Сирковићи*, *Љубичићи*, *Савићи* и *Благојевићи* (иста породица), *Пауновићи* и *Гачићи*. Остале су породице досељеници. *Драговићи* — из Драгана (качерски срез). *Матићи* — из Бихора, откуда им се доселио предак Милован, који је, веле, имао 12 синова и био кнез у селу, а када се доселио, наишао је на Сирковиће и остале старе породице, чије су куће

---

[1]) О њима има помена у једном писму (од Марта 1820. год.) „кнезъ“ Николе Катића из Рогаче кнезу Милошу, коме јавља за тужбу „На арнауте. Жуиовиће“, како су они: „дошли у рогачу Са своmъ бащитомъ... Када су. Они дошли Господару, Я самъ Са моимъ кметовимъ Изишо и предо самъ Нима едно полѣ и поделио: Нима: и рогачанамъ. тима. кое вама. На тужбу шалѣмъ. Тако Господару. Оніі Сваки Све. Заградише и петаръ. Свою: Ниву: Загради: изкрчи: и поора: Тако саде. Господару. Арнаути Жуиовићи. Отимлю: од Петра. Ниву.. Я самъ. Нима Говорио. Защо те. Ниве. поорасте. А они. Кажу. Дае Наше. Судъ. Имамо....“ В. у Државној Архиви писмо од марта 1820. год. у кутији са натписом: Кнежевска Канцеларија. Београдска Нахија 1815—1822.

биле на данашњем селишту. Прича се, да је од породице њихова претка Милована, када је ћесар уништио ово село, остало само једно дете *Костадин*, који се склони у Неменикуће, где је одрастао и доцније, оженивши се, имао сина *Стојадина*, а овај *Мату*. Из Неменикућа Мата оде у Рогачу, а из Рогаче, дознавши за своју старину, оде у село Дрлупу, где је чувао говеда и тек, када је био у 40. години, ожени се девојком из породице Драговића и роди 4 сина. Од њега су, веле, данашњи Матићи[1]). Слава им је св. Трифун. Познији су досељеници: *Лазићи* (2 к.) — из села Понора (нишавски срез); *Антоније „Бугарин“* — свакако из новоослобођених крајева; неки су се доселили из Пиносаве и др. места.

49. Сибница.

Положај. — Село је с обе стране Сибничке Реке, десне притоке реке Турије.

Тип. — Подељено је у три краја: *Горњи, Доњи* и *Брђански Крај*.

Име. — Име Сибница је, веле, по томе, што је у селу постојала кула, у коју је *сипато* благо, те отуда *Сипница*, а за тим *Сибница*.

Старине. — У селу постоји *маџарско гробље*. На њему је било камења, које је употребљено за грађу цркве, а ту су ископавали кости, главуџе и др. Код Сеоне у атару овога села причају, да је било село *Сеоница*, којег је доцније нестало. Ту је близу *манастирина*, где је постојао манастир. Прича се, да су калуђери тога манастира заклали дете, које су ту хајдуци склонили. Због тога ови поубијају калуђере, те манастир пропаде, а онда би и село Сеоница уништено. У атару овога села постоји *селиште*, где је најпре било данашње село Сибница, па се одатле због турског зулума изместило на данашње место. Онда су, веле, у селу биле 4 куће. Ту су данас ливаде и њиве. На селишту су при орању становници наилазили вериге, ватраље, тестије и др. *Хан*, где су за време првог устанка, поубијани Турци, био је

---

1) Из исте су породице, како веле, Синђелићи у Ропочеву, а има их и у Вранићу.

поред друма, који води кроз село, а близу данашњег дућана према чесми.

Постанак села и порекло становништва. — Најстарије су породице у селу: *Иванковићи*[1]), *Поп-Лавићи* или *Обрадовићи*, славе св. Николу. *Мандићи* и *Милијановићи* (једна породица), славе св. Николу. *Скорупановићи*, славе св. Николу. *Марковићи* или *Павловићи* — св. Николу.

За остале се породице зна, откуда су досељене. *Митровићи* — од Сјенице. *Црњаковићи* или *Радојковићи* — не зна се, откуда су, прадед им је дошао у Горњи Крај села, по причању неких личе, да су од Сјенице. *Станојевићи* или *Радовановићи* по старом презимену, а сада *Милосављевићи* или *Милићи* пореклом су из неког села близу Јелице (чачански округ); отуда је дошао њихов прадед Станоје. Тамо су, веле, „око заранака“ убили Турчина и најпре дошли у село Влашку и ту летовали. За време неке бежаније долазили су до села Жаркова, па се понова вратили — не прешавши „преко“ — и настанили до данашњег гробља у селу Сибници; одатле доцније пређу на место где су им данас куће. За време бежаније бегали су у Срем и тамо били за неко време близу Новог Сада. Данас их зову и „Арнаутима“. *Ристивојевићи* — дошли из Овчина (срез рачански). *Кујунџићи* — из Рековца, славе св. Николу, дошао им прадед. *Миладиновићи* — „од пиротско“ пре 80—100 год. *Тодоровићи* — од Јагодине, дошли када су Катићи владали у селу Рогачи, зову их „Бугарима“, славе св. Арханђела. *Станисављевићи* (4 к.) — дошли (2 брата) пре 60 година са Косова, из некога села близу Вучитрна, зову их и Косовцима; станују у Брђанском Крају; славе Никољ дан. *Стевићи* — из Присјака (нишки округ), дошао им предак пре 50—60 год. као занатлија (колар) у село; зову их „Бугарима“; славе св. Стевана. *Маринковићи* — из Завидинаца (нишки округ) дошао им дед Миладин, и њих зову „Бугарима“; славе Ђурђев дан. *Ранковићи* — досељени, али се не зна откуда, они у Горњем Крају славе св. Јована, а у Доњем св. Стевана. *Јоксимовићи*, *Сасојевићи* или *Пајчићи* (једна породица) — преселили се из Гараша. *Станковићи* — из села Кошарња на путу између Врања и Куманова; предак им пре 50 година дошао као дунђерин и ту заостао; славе св.

[1]) За њих се прича, да су први у селу на својој кући дигнули оџак. Дотле су све куће биле лубаре.

Арханђела. *Павловићи* (Златко) — од Зајечара. *Милосављевић Владислав* („пинтер") из Солотуше (ужички округ). *Аксентијевићи* (Петар) — из Баната („Шваба). *Младен* „Тишлер" — „из прека" („Шваба"). *Драгутин* „терзија" — Ужичанин, дошао пре 10 година. *Дамњановић* (Риста) — дошао око 1866. год. из Велеса („Цинцарин").

За старе породице и старије досељенике прича се, да су 1813. год. бегали у Срем и у Купинову пробавили 3 године.

ПРЕГЛЕД

а) преглед географских и етнографских назива.

б) преглед географских имена.

в) преглед породичних и осталих презимена.

ШУМА, ПОВРШ И ЗУПЦИ

У ХЕРЦЕГОВИНИ

ОД

ОВРЕНА ЂУРИЋА — КОЗИЋА.

ОПШТИ ДЕО

I. Област.

Шума, Површ и Зупци су крајеви у котару требињском на граници далматинској. Најзападнија је Шума, која са граничи облашћу Бобанима. На тој страни граница почиње на реци Требишњици под Јежевим Брдом, одакле иде према југу између Арбанаске и Јасенице, остављајући прву Шуми, а другу Бобанима. Затим се хвата висова Оштрог Брда и Јабуке, а одатле иде покрај села: Неваде, Вјетреног и Трновца, и остављајући ова села Бобанима излази на Цариград, брдо на далматинској међи.

Највећи део јужне границе чини далматинска међа. Ова граница иде од брда Цариграда, скрећући најпре на југ до на Оштру Главицу (615 m.), одатле се држи југо-источног правца и прелази Бријест, Голубов Камен (388), Штрбицу (395), Враштицу (452), затим иде преко Царине (Ивањица[1]) изнад Жупе до Мићине Густијерне. Граничећи даље Површ продужава поврх Жупе југоисточно преко висова: Бијелог Камена, Пећине, Куле, Стублице, Звијезде, Малаштице (628), Видова Гробља, Градине, Просјека до испод Стапи-Брда, одакле окреће

[1] Народ често изједначује ова два имена (Царина и Ивањица). Пре окупације била је код Ивањице турска царинарница, отуда име Царина. На Ивањици има данас неколико дућана, а ту је и пазар стоке свакога понедељника. Како је пре било познатије име Царина, него Ивањица, тако се и данас често чује да неко каже: „идем на Царину“, место „на Ивањицу“.

на исток преко Крсца, Никоље Долине, Отари, за Брњаке, Травне Доле, преко Зановетница, Влашког Опасаоника на Ивањ-Крст, па преко Ланичевца (585), и даље преко Кривог Дола, прихватајући Зиравицу (760) на Стражницу (715). Овде граница оставља област Површ и прихвата се Зубаца. Од Стражнице иде граница преко Лазине (895), Божурног Врха (987), Љељеваге, Лучарнице (946), Малог Штедра и Великог Штедра (1165), затим изнад Кожањ-Дола и Параче на Боровик код воде Ситнице, одакле напушта далматинску границу, која иде правце на југ, и, скрећући северо-источно оставља на југу област Крушевице. С Боровика граница прелази Шушњату Главицу (1014), Јабукове Влаке (1041), Малу Сињевицу (1252) и Велику Сињевицу (1460), затим иде Пећарицом (1496), преко Малог Штировника (1722), па билом изнад Дуга, Бугањом Гредом (1848), докле на Малој Праси (1777) не избије на границу црногорску.

Источна граница почиње на Малој Праси, па се пење на Вучји Зуб (1802), где је тромеђа Херцеговине, Далмације и Црне Горе. Одатле северно иде на Кршљев Мрамор (1760), Јастребице (1866), па се спушта преко Главице више Аде (1665) и Леденице (1659), затим се хвата Губара, па иде преко Јаме Раткуше на Ивову Главу (1379). Одавде оставља границу црногорску и иде на С—СЗ према Корјенићима и прелази Борову Главу (1336) и Паклену Главу (1241), затим иде преко Козмача (1159), Сињевице (1084), Церовца (905), Дебелог Бријега (958) и Руђин-Дола, завршујући се на Кокотовој Градини (777) више Требишњице.

Северна граница полази с Кокотове (Ћораве) Градине и иде остављајући северно Валу Требињску, преко Рикала (930), Жељевца (951), Крушева Брда (864), Љетовца (792), Голог Брда и излази на Петрињу (646), више села Полица код Требиња. Одавде граница држи јужно врховима који одвајају Требињско Поље од Зубачког, пре-

лазећи преко Гучине, Страча (705), Орловца (563), Малог Ждулца, Малог и Великог Припорца одакле окреће на север обухватајући Премишље, док не сиђе под село Згоњево, па пошто остави Лапју Површи издигне се на Штрбицу (587), а одатле изађе на Мали Хум у Требињском Пољу. Даље иде крајем Требињског Поља до Требишњице, а даље све њоме до под Јежево Брдо.

Шума лежи најзападније од ових трију области. Источна јој граница, према Површи, иде од Мићине Густијерне на далматинској међи преко Влаштице (909), затим око Тресиброда, и пошто Тресиброд остави Површи, савија на исток и обухвата Спарожиће. Одатле окрене на север до испод манастира Дужи, одакле скреће на исток док се свеже за Требињско Поље, па онда иде све крајем поља до у Требишњицу. Према томе у област Шуму спадају ова села: Талежа, Дражин-До, Бијелач, Спарожићи, Гола Главица, која чине опћину или џемат *Правице*, затим: Мијонићи, Десин-Село, Кликовићи, Церовац, Јушићи, Петровићи, Цицина, Крњевићи, Ђедићи, Кучићи — џемат *Рашовиће*, даље Хум, Крајковићи, Кутина, Зачула, Орах, Славогостићи, Ускопље, Запланик и Калађурђевићи — џемат *Куртовићи*[1]).

На југо-истоку од Шуме лежи *Површ*. Граница ове области на истоку, према Зупцима, иде од Стражнице на Риђу, Милован-Бријег и Стубицу, одакле окреће на запад изнад села Увјеће, Кременог Дола и Премишља. Од најстаријих времена, колико народно предање памти, Површи су припадала ова села: Дужи, Љубово, Орашје, Љекова, Сливница, Заградиње, Рупни До, Главска, Бобовишта, Волујац, Биоград, Пољице, Кремени До, Увјећа, Премишље, Лука и Лапја. Али Површ има и уже значење: то је само једна кнежина, састављена од неко-

[1]) По старијој подели под ову је област потпадало село Гомиљани и део села Придвораца. Али с тога што у њима има поред православних и мухамеданаца то ће ова села доћи у околину Требиња.

лико самосталних села. Но једном пре 80—90 година, на једном „расјеку", који се држао у Остојној Долини, између села Љекове и Пољица, нека села не буду задовољна харачем, који им се расписао, те се одвоје од ове области и образују засебну опћину, која се с тога што је тада *трећи* део села отпао прозове *Третица* или *Третина*. У ову нову опћину дођоше села: Увјећа, Кремени До, Пољице, Премишље, Лапја и Лука. Иза окупације ова је опћина спојена са селом Чичевом у Требињском Пољу, само је Увјећа придодата Зупцима. Али ће и данас старији човек из тих села рећи да је из Површи или из Третице. Ја ћу се у овом раду држати старије поделе.

На истоку од Површи је област *Зупци*[1]). Зубачка међа према Црној Гори, Корјенићима и Конавлима врло је стара. И према Крушевицама, прича се, међа је такође стара, али је утврђена тек назад 40 година. На молбу обеју нахија утврдили су је изасланици црногорског кнеза, јер су тада ови крајеви били под врло великим утицајем. Према Требињу и Цивару[2]) измењена је у толико што су области припала села: Рапти и Увјећа, од којих је прво до окупације било у заједници са Полицама, а друго са Третицом. Према томе у праву област Зупце спадају ова села: Граб, Ограде, Куња Главица, Дренови До, Крај (Поткрај), Тули, Турменти, Орашје, Богојеви-Село и Коњско.

Административно ове области припадају требињском котару. У XVII веку до пада Новога у млетачке руке биле су под новским кадилуком, а иза тога Површ и Зупци дошли су под никшићски. Шума и Требиње спадали су под љубињски кадилук, а када овај половином

[1]) Ова реч означава и етнографски појам: Зу̑пци су становници ове области, а Зу̑пци је сама област. Разлика је у акценту.

[2]) *Циваром* (турска реч, значи: жупа) се зову насеља око *Циварског* или *Горњег Поља*, које се пружа јужно од Требњског Поља, а није ништа друго до наставак Требињског Поља.

прошлога века буде укинут и нови створен у Требињу дођоше под овај сва три ова краја.

II. Главније физичке особине.

Земљишни облици. — У овде описаним областима превлађује карсно земљиште, само се местимице нађе алувијума. Земљиште представља највећу кршевитост. Западнији крајеви су већим делом равница, а мањи део заузимају брегови и брда, обично са стрмим странама и најчешће гола У источним деловима уздижу се високе планине, нарочито у југо-источном крају, где су уједно и највиша брда јужне Херцеговине и Далмације. Највиши је врх овамо *Орјен*, зван у народу и *Зубачки Кабао*, који достиже висину од 1895. m. На север од Орјена диже се *Мала Праса* и *Вучји Зуб* (1802), који је на тромеђи између Херцеговине, Далмације и Црне Горе. Од Вучјег Зуба планински се ланац повија у северо-источном правцу, где се издиже *Јастребица* (1866) и *Губар* (1680). На запад од Губара, а изнад Убала диже се *Кобо*. Даље се дижу с обе стране Сутјеске *Шљемена*. Осим тога на левој страни Сутјеске су брда: *Боровик*, *Поштеница*, *Илијина Греда* и *Калуђерска Греда* изнад Брвеника. Јужније пак диже се источно од села Граба *Мали Свитавац* (1195), на који се надовезује *Велики Свитавац* (1528). Источно од овога је *Мали Штировник* (1650), *Калуџна Греда* (1735) и *Велики Штировник* (1722). Одавде се било даље продужује, заклањајући са северне стране Врбање и свршава се на Орјену.

У унутрашњости Зубаца има неколико врхова, који достижу висину од 900—1000 m. Тако се северно од села Турмената диже шиљасти голи вис *Тријескавац* (952), а изнад Орашја уздижу се: *Вучја Главица* (888), *Шишевац* (994) и *Свињар* (1026). Иза ових долазе врхови, који са северне и источне стране опасују коњско поље. На овоме су ланцу, који почиње од кланца Сутјеске,

ови врхови: *Ђевојачка Греда, Анички До, Рт* (1010), *Лучин Бријег, Срђево Брдо* (1010), *Шкуљевац* (1085), *Сјенокос* (1085) *Голубиња* (890), *Кокошји Кук* (1001), *Градина,* северно од Царева Поља, *Орловица* (963), *Церовац* (1032) источно и *Коњушница,* западно од Царева Поља. Ове планине у опште имају благе нагибе при дну, а при врху су врло стрмените. Обрасле су густом буковом, боровом и јеловом шумом. Местимице се између густих алуга укажу пропланци. Густе старе шуме хумузирале су велике партије ових планина, те се, сем при врховима, крш ретко указује. Планински врхови имају већином изглед кућног слемена.

На граници између Зубаца и Површи уздижу се ови врхови: *Мали* и *Велики Ждулац, Бубрег, Маркова Главица* и *Стубица.*

Јужно од Граба, према далматинској међи, јесу: *Мали* и *Велики Виluњак* (994), *Ком* (963), *Јасиковац, Веља Гора* (844), *Милован Бријег* (831), *Зиравица* (760) и још неколико врхова, који не прелазе висину од 700 метара. На самој су граници према Далмацији: *Велики* и *Мали Штедар, Малаштица* (628), *Стаин-Брдо* (633) и и изнад Главске *Јеђупак.*

Југо-источно од Граба јесу: *Праса* (950), *Скознички Врх* (1158), *Лице* (1068) и *Боровик.*

Досад помињата брда и планине све су по крајевима Зубаца, а у средини су међутим неколике заравни, од којих је највећа *Зубачко Поље,* које је пространo 16,5 км². Ово је алувијална котлинаста висораван, правца С—Ј, облика равнокраког троугла, са средњом надморском висином од 680 m. Површина му се према југу и западу постепено спушта. „Хумусног земљишта има мало: 10°|₀ њива, 10°|₀ ливада, 40°|₀ паше, а остало је непродуктивно“[1]). Најбоља је земља испод села Граба

[1]) Гласник земаљског музеја за Босну и Херцеговину. 1902., стр. 93—94.

и Ограде. Средина и источна страна већином је обрасла ситном храстовом шумом, а има и пашњака. Источно од Зубачког Поља има омање поље код села Коњског. Река Сутјеска, која је некад текла из Убала до кланца Сутјеске, створила је најпре ово поље, па пошто је продрла кроз овај кланац створила је и Зубачко Поље. Ово је поље још неплодније од Зубачког. Хумуса има једино и то врло мало под Коњским. На 1 км. источно од коњског поља, а иза брежуљка Коњушнице находи се врло малена пољана, звана *Царево Поље*. Оба су ова поља на висини од 830—860 m.

У северном делу Површи уздижу се висови: *Везац* (677), *Планик* (618), *Љубовац* (587) и *Штрбица* (587). Ови се висови одликују стрмим, кршевитом и голим странама и највише шиљастим висовима.

У западном крају ових области највишу висину достиже *Влаштица* (909), на граници између Површи и Шуме. Влаштица је облика издужена у правцу сз—ји. Стране су јој врло стрме. Око Влаштице има више главица, као: *Торак* (596) изнад Ускопља, *Вар* (725), *Почивала* и *Планик* више села *Записаника*.

У Шуми је најбрдскији део између Крајковића, Кутине и Зачуле. Овде се уздижу врхови: *Челињак*, *Јабука*, *Липовац* (568). *Кличањ* (334), *Овча* (496), *Жђеринац*, *Расови*, *Чула* и др. Северо-источно изнад села Хума, находи се усамљено брдо *Хум* (546), правца с.з.—ј.и. И по облику и по правцу протезања слична је Хуму *Стражница* (419), која се диже изнад села Кликовића. У југозападном делу шумске равнине највише је брдо *Тријескавац* (503). На далматинској међи уздижу се главице: *Цариград*, *Мутвица*, *Оштра Главица*, *Бријест*, *Голубов Камен*, *Стубица* и *Враштица*. Све се ове главице одликују шиљастим врховима; стране окренуте Далмацији врло су стрме и са каменим точилима, међутим оне према Шуми блажег су нагиба.

Воде. — Сва је јужна Херцеговина врло сиромашна у живој води. Од текућих река у овом југо-источном крају Херцеговине једина је *Требишњица*, која протиче кроз билећски, требињски и љубињски котар. У свом средњем току чини северну границу области Шуме. Требишњица извире из једне пећине ниже вароши Билеће, а понире у дну Попова Поља[1]. С почетка тече доста споро. Примивши с десне стране Чепелицу, долина јој се развија у мирушко поље. Код села Планика улази у теснац и даљим током чини границу између Црне Горе и Херцеговине. Изашавши из тог теснаца код села Горњег Грнчарева, пролази мимо Доње Грнчарево и улази у други теснац, зван Перућица. На уласку у овај теснац направљен је преко реке гвозден мост. Минувши Арсланагића Мост десна јој се обала развија најпре у кршевиту равницу, а затим чини Горичко Поље, које се сврши код Требиња. Чим прође покрај старог града Бањ-Вир[2] долина јој се развија с обе стране у плодну равницу — Требињско Поље. Излазећи из Требињског Поља код села Дражин Дола хвата се области Шуме, те јој чини границу до под Јежево Брдо ниже села Добромана. Одавде наставља ток кроз Дебели Луг и улази у Попово Поље, у дну кога у земљу понире.

[1]) Кад се каже само *Попово*, онда се разуме област (жупа), а кад се хоће да означи само поље, онда му је право народно име: *Поповско Поље*, а не *Попово Поље*, јер га овим задњим именом зову владини писци и чиновници. Ако се запита сељак одакле је, рећи ће обично: „из Попова“. У осталом почео се и код сељака увлачити онај нови назив *Попово Поље*.

[2]) *Бањ-Вир*, а неки веле (само ретко) и *Банов Вир*, то је најдубље место реке Требишњице, а налази се под самом тврђавом у Требињу. Крај самог тога вира, а на десној обали реке, подигли су Турци тврђаву, која се обично зове *Град*. „Он живи у граду, а не у чаршији“. До назад 50 година Турци су обично зими живели у Граду, а лети по селима на својим добрима око Требиња. Прича се да је крај реченог вира у стара времена живио *бан*. Ту је била и нека велика православна црква, а други кажу да је то био манастир и звао се *Икесар*. Кад су Турци изишли из Новога, истерали су православне с тога места, и сами се ту населили. Пошто је давле ту живео и *бан* с тога се и тај вир — то дубоко место на реци прозвало Банов Вир или *Бањ-Вир*. Према томе Бањ-Вир често значи, што и требињски град.

Требишњица, као и већина херцеговачких река, само у извесно време тече целим својим током Тако јој у време суше пресуши све дно од Требиња до понора[1]).

У Зупцима је била река *Сутјеска*, која је текла из Убала кроз коњско поље и клисуру Сутјеску и избијала у Зубачко Поље. Данас јој је корито сухо. На кориту јој се источно од Краја и Поткраја виде трагови негдашњих воденица[2]).

Требишњица је, дакле једна текућа вода у овим областима, па и од ње је слаба корист, пошто је граничка река, те се само неколика шумска села служе њеном водом.

Не само у текућим, оскудица је у опште у живим водама. Тако у целој Шуми има једно врело код села Зачуле, у Површи нема ни једног и у Зупцима источно од Богојеви-Села, на Ублима, имају два три убла у чијој је дубини нека жива и врло студена вода, звана *Студенац*, затим се код Брвеника низ Илијине Греде цеди по мало воде, а уз велике кише и поток потече[3]). *С тога се пије кишница.*

Кишница се хвата у *чатрњама* или *густријенама*[4]). За чатрњу или густријену се ископа у земљи четвртаста рупа, обично за $1^1/_2$ пута дужа него шира. Затим се озидају четири зида у клак са пржином или и црвеницом (иловача). Дно је од набоја камена, клака и црвенице. На један метар изнад земље зидови се „шћемере“. Близу ћемера остави се четвртаста рупа, код највећих

[1]) У народу има прича да је некад сва била пресахла, те су јој из „главе“ на ужима воду вадили.

[2]) Прича се да је некаква царица бивољим кожама, гуњима и костријећу зачепила главу ове реке, с тога што су јој се тамо два сина утопила. Иза тога, вели се, осетио се јак потрес и нека подземна тутњава чула се 17 дана. Иза тога је одушила у Конавлима и то је тамошња река Љута.

[3]) Народ прича да је живих вода пре било много, па кад је Турчин освојио, народ их је затварао кожама, вуном и костријећу, те су воде протекле у Далмацију.

[4]) Чује се и *густијерна*, *бистијерна* и *цистијерна*.

и две, кроз коју ће да улази вода у чатрњу. Из чатрње се вади вода ковом, каблом, или другим којим судом, који се спушта на уже. Чатрња се увек гради на месту, где има леп *водоток*. При том се пази да буде чист, али је главније то да и при малој киши буде *уалитка* у чатрњу. Зато је често и сам пут водоток[1]). Поред чатрње је обично каменица или дрвено корито у које се сипа вода за стоку и ту се и рубље пере. Због тога је око чатрње увек нечистоћа, која уђе у чатрњу чим падне киша. С тога мало у којој чатрњи да се преко лета не заметну неке ситне ваши, због којих се каткад мећу у чатрњу мале рибице. Па ипак се срећним осећају она села, која имају довољно чатрња. Изгледа да чатрње не датирају из даље старине. Томе у прилог иде и то да се половина од данашњег броја чатрња направила за последњих четрдесет година. Чатрња је најмање у Зупцима, те се тамо и осећа највећа оскудица у води. Старих је врло мало, а оне што су после окупације направљене припадају појединцима[2]).

У оскудици чатрња вода се за невољу пије из *локава*. То су ископане рупе, са дном суженим као левак, облика кружног или елипсаста, без набоја, са зидом у сушицу. Локва мора бити на земљи која воду не пропушта. Да би се к води приступило праве се степенице. Из прилично локава и људи пију, али оне су обично за појење стоке и прање рубаља. Изгледа да су старе.

Још се кишница скупља у *ублу* или *бунару*.

Има и природних резевоара за воду, као *пиштет*; то је локва у коју се вода цеди из земље. Затим *пуч*,

---

[1]) Има, али врло ретко, и тога да се чатрња пуни кишницом са кућног крова.

[2]) Поред поменуте две живе воде, знатна је и за југо-источне крајеве Зубаца најглавнија је вода *Ситница* под Боровиком, на међи Зубаца и Крушевица. Ту је неколико бунара, управо локава, у којима се скупља кишница. Прича се да су ове бунаре правили Шпањолци када су Нови освојили.

то је кад се између великих стена нађе каткад такав „шкрип“ да су му стене и дно и зидови, те задржи по неколико кубних метара воде.

Ровањ, *локвањ*, *локањ* и *калужа* су рупе ископане у земљи ради нечег другог, те када падне киша задржи се помало кишнице, на што стока сврађа и пије.

Ипак су и поред слабе насељености ових области честе *безводице*, т.ј. године кад у целим крајевима нестане воде, те је народ принуђен доносити воду за пиће са даљине од 2—5 часова, а тако исто и стоку гонити на појило. То бива када преко лета за неколико месеци не падне киша, те нема уплитка у чатрње. У Зупцима уз безводице села на 2—3 сахата од Требишњице, гоне на ту стоку, па и за суда носе. Она ближе далматинској међи гоне у Конавле. А она ближе планинама топе снег и тако стоку поје.

Клима и биљни свет. — Клима је у овим крајевима неједнака. Тако докле у ниској Шуми и Површи снег готово и не пада, па и када падне (обично око Савина-дне), напада „опанчар“ и одржи се 2—3 дана, највише недељу и докле успева смоква, шипак и бадем, дотле у високим Зупцима снег може напасти и за метар висине и не успева ни винова лоза. У Зупцима снег пада обично између Никоља-дне и Савина-дне. У нижим местима снег се задржи по 10–15 дана, а у планинским и по месец. У Шуми и Површи жетва почиње и свршава се у јуну, а у Зупцима почиње половином јула и траје до краја августа. Због кршевитога тла и оскудице у води и шумама летње су жеге врло несносне.

Од ветрова су најглавнији: *југ* и *сјевер*. Сви су остали њихови *кривци*. Југ долази с мора и врло је благ, ретко „пуха“, него обично духају његови кривци: ЈИ-ни и ЈЗ-ни *шилог*. Шилог најдуже траје и много кише не излије. Кад се издуха, онда се преокрене у југо-ис-

точни ветар, те време мало застуди, „небески каблови" се отворе, док све вода не однесе.

Сјевер је најјачи и најстуденији ветар. Како долази од Гацка зову га и *гачанац* или *гачаница*. Сјевер је сух, зими доносе снег. Његови су кривци: северо-источни — *црногорац*, који зими доносе олују и снег, а лети само суши земљу. Лети се креће са сунцем, јер изјутра духа од истока, у подне од југа, у вече са запада, а у поноћи са севера. С тога га зову и *посунчаник*. Преко лета овај ветар највише духа и како не доноси воде, те проузрокује неродне године, то га зову и *торбомеља*[1]). У подне изведе многе облике из мора, па их пронесе у Босну, а по јужној Херцеговини ни једне капи кише не пролије[2]). Северо-западни ветар зову *трамунтана*; то је врло студен ветар.

Западни ветар ређе потпухне, и то само лети, и обично донесе град. Њега зову *левант*[3]) и *гарбин* („Гарбин вјетар љути, који море мути").

У шуми су ове области врло оскудне. Осим југоисточног краја Зубаца, где има шума, брда су свуда гола. Међутим је некада шуме било врло много. Отуда је и име области Шуме.

И Зупци су били врло шумовити, тако кад су пре 200 година калуђери из манастира Тврдоша бежали у

---

[1]) Прича се, кад се некад једна породица из Крушевица одселила у Србију негде код Ваљева. да је пошао један Крушевичанин да ту породицу обиђе. Између осталог упита га једна баба од тих: „Који вам вјетар сад пуха, синко?" — Богме, баба, посунчаник, — одговорио је он. — „Знам, сине, торбомеља, који ме је и оћеро из оне земље." Тако је, веле, остало то име овом ветру.

[2]) Предање вели кад је Цар Лазар пред битку косовску позивао у помоћ, Херцеговци су му поручили да му не могу доћи пре него што им киша падне. Те године буде суша, те они задоцне на Косово и цар их прокуне: „Да бог да вам често јалови облаци прелазили преко брда и долина, а ђавоље капи кише не просипали!" Бошњаци су му том приликом поручили да ће доћи тек пошто узору. Но те године буде кишовито, те ни они не могну на време приспети, те и њих цар прокуне: „Да Бог да вам волови крвљу мокрили, а тежаци гушави ходили!".

[3]) За *левант* као *западни* ветар само сам чуо од једнога човека из села Петровића.

Нови морали су, како се прича, косијерима просецати пут кроза шуме. Око села Граба, где је данас велика оскудица у дрвима, вели се, да су били толики грабови да су их по 8—12 волова тешко довлачили у Требиње. Та је шума највише упропашћена у устанцима прошлога века, затим је шумар сатирао знатан број коза, чешће клачине, многе лазине, а највише жежнице за ћумур. Од шумских дрвета у Шуми и Површи расту: храст, цер, граб, јасен, бријест, зановијет, сијерак, зеленика, драча, клен, смрдљика, дријен, рујевина. Још уз то расте по шумама бухат или бухарица или осијенач. По источним зубачким планинама расту буква, јела и бор.

Од културног биља гаје се: духан, који је најбоље врсте, шеница (озима), раж, јечам, крупник, наполица, сијерак, просо, кукуруз, затим боб, бобица, грах, сачивица, кртола, раштан (купус без главице), главати купус. Роди и остало воће. Главна је храна становништва кртола и купус. Просечно једна кућа у Шуми и Површи поједе годишње по 5—6 товара жита, докле у Зупцима поједе 4—5 товара жита и 20—30 товара кртоле. У пролеће највише једу бунгур (скроб од кукуруза) и млеко.

У Шуми и Површи успева и винова лоза, смоква, шипак, бадем и остало воће. У Зупцима због хладније климе не може успевати ни винова лоза, а и духан саде само 2—3 села.

III. Насеља.

1. Положај села.

Положај села зависи од земљишта на којем су. У Шуми, где је земљиште равно, највише је села (16 од 24) у равници. Онамо где је земљиште брдовито насеља су редовно на местима где стране брда силазе у рав-

нице у Зупцима су сва села сем једнога (Дренови До) поређана око поља Зубачког и коњског, која заузимају средину ове области. Не пењу се високо уз брдо нити силазе далеко у раван, те обично имају издужен облик. Редовно су на кршевитом земљишту, а уз какав повећи комад ораће земље. Два села: Горња Бобовишта и Кремени До немају оваке положаје, већ су у кланцима. Села су обично у присоју са јужне, југо-источне или југо-западне стране брда. Од тога праве изузетак: Доња Главска, Доња Бобовишта, Премишље, која су у осоју, Београд је окренут истоку, а у Зупцима немају овакав положај, него су у осоју (окренута северу): Ограде, Куња Главица и Крај.

Од 24 шумска села, 18 се находе на висини од 260—280 m., а осталих 6 прелазе висину од 300 m. Површка су села виша. Дужи, Љубово, Волујац, Лука, Лапја, Премишље, Кремени До и Биоград на висини су од 290 m., Пољице је на висини од 350 m., Орашје, Љекова, Сливница и Бобовишта на висини од 420 m., а Рупни До, Заградиње, Главска у Увјећа на висини од 650—700 m.

Јужно од Зубачког Поља многобројне су дубодолине, уз које су честа насеља, особито привремена. Таква се насеља једном речи зову' *Рупе.*

2. Тип села.

Због карсног земљишта, односно због оскудице у зиратној земљи села су збијенога типа, јер се око повећих комада ораће земље згруписало онолико кућа, колико та земља уз велики рад може да прехрани.

Највећи део села нема поделе на крајеве или мале, него су куће збијене. Ипак се могу запазити породичне групе, у којима су куће уближе него обично. Растојање је између појединих кућа по 10—30 m. Нешто су куће размакнутије у зубачким селима, где је растојање из-

међу појединих кућа по 20—50 m. Некад је подела на групе сродничких кућа јасније била изражена, јер је доцније било уметања нових кућа. Размак је између ових сродничких група по 40—100 m., у Зупцима по 100—300 m. Речено је да је овакав збијени тип условљен природом земљишта, али је то већ прешло и у дух народа, те када ко мора да се растаје са старим „топраком" и сели на које удаљеније имање гледа да и у старом селу има такође једну кућу, како би сродничке везе остале и на даље што чвршће.

У Шуми 6 и толико села у Површи деле се на *махале*. Оваку поделу изазива какав повећи комад орађе земље, удаљенији од онога, код кога су остале сеоске куће. Између појединих махала има растојања по $^1/_2$ од 1 км. ваздушне линије[1])

Зубачка се села одликују *раселицама*. Уз Вукаловића Устанак сав се народ склонио из поља у рупе и неприступније долине. Тамо су живели у старим колибама или су нове куће подизали. Не могући слазити у поља и тамо обрађивати пређашњу земљу, обрађивали су долове око нових насеља, куда дотле беху сенокоси и пашњаци. Када је доцније настао мир, слазили су у поља, где су на згариштима старих кућа подизали нове, али од тада нису напуштали ни земље по рупама, где су се лети издизали као на планину. *Тако су постала летња и зимња насеља*[2]). Неки пак не знају која им је главнија кућа, она у раселици или она у старом селу. Доцније пак при деоби задруга, многи се нови домаћин стално

[1]) Тако је махала Талеже Доња Талежа, Мијонићима Доњи Мијонићи, Десин-Селу Марић-Međине, Запланику Вуковићи, Славогостићима Неновићи, Коштриковац и Владница, Ораху Срњак. Бобовишта се деле на Горња и Доња, Љекова има малу Баошине, Орашје се дели на Горње, Доње Орашје и Мрњиће, Главска на Горњу, Доњу Главску и Побрђе, Пољице на Mapиће, Петковиће, Пољице и Градину.

[2]) И данас сваки сељак из Граба, Куње Главице, Ограда, Коњског и Богојеви-Села има по једну две, па и по три куће ван села, где лети изгони стоку, обрађујући при том тамо и земљу.

населио у којој раселици. Често у једној раселици има досељеника из два три околна села, те се не може одредити коме селу припада која раселица. Број кућа, који је овде навођен код сваког села, означава само куће у селу, али је увек поменуто, ако им се браственици налазе у којој раселици.

Раселице су, као што је већ казано, постале уз Вукаловића Буну, али су се утврдиле тек после окупације због: наглог умножавања становништва, удаљености већих комада радне земље и што се ишло за бољом пашом и дрвима.

Раселице су на различним одстојањима од села, по 1—6 км.

Села образују *џемате (јафте* или *кнежине*[1]), који су међу собом и простором земљишта и по становништву врло неједнаки, по чему би се могло изводити да су од старина. Тако Суторина, Крушевице, Зупци, Површ[2]) и Бобани образују по један џемат, докле међутим у Шуми су била три, а у Корјенићима пет.

Села су у опште мала. Данас у Шуми имају 24 села са 240 кућа; на село дакле не долази више од 10 домова. Толика су и површка села, јер у 17 села има 190 кућа; на село дакле далази свега 11 домова. Далеко су већа села у Зупцима јер тамо у 10 села има на 400 кућа. Међутим су по причању ранија била још мања, јер је, како старци казују, пре 90 година у Шуми било до 70—80 кућа те је просечно на село долазило по 4 до 5 кућа.

За последњих сто година становништво се у Шуми и Површи умножило $2^1/_2$ пута. Овако слабом намножа-

[1]) *Џемати (јафте* или *кнежине)* називају се и *опћином* или како неки изговарају *овћина*, само је овакав назив новијег постанка. Пре је најобичнији назив био *кнежина* или *јавта*. Данас највише кажу *опћина*. Неки чине разлику између *опћине* и *општине*, те ову последњу узимају у смислу црквене општине, а не сеоске.

[2]) Површ се доцније делила на два.

вању узрок су: рђаве економске прилике, болести и ратови. Међутим је у Зупцима намножавање становништва било много интензивније. Тако је покојни Јоко Даниловић, свештеник зубачки, који је, како веле, живео 119, а умро је пре 10—15 година, причао да је он запамтио кад у целим Зупцима није било више од 34 куће, докле их је данас на 400. Према томе у Зупцима се становништво за последњих 120 година умножило 12 пута.

Задруга је некад било и доста и великих, нарочито у Зупцима пре Вукаловића Устанка. Данас у целом требињском котару нема ниједне јаче задруге; ретке су и од двадесеторо чељади.

3. Економске прилике.

Данас у јужној Херцеговини имају два облика својине: *приватна својина* и *сеоске заједнице.* У приватну својину долази *акар* или *милће*, у што се рачуна кућа, све зграде за људе и стоку, појата с гумном, врт, башча, воћњак, виноград, вода (врело, чатрња, локва, убо, пуч, бунар и т.д.), и *оранице*, где се убројавају: њиве, долови, долине, лазина, крчевине, чаири и т.д.[1]). Скоро све остало припада целом селу: то је *сеоска заједница*[2]) или *мера*, којом се може свако по вољи служити: напасати стоку где год хоће и сећи дрва где год хоће и колико хоће. Тако је исто заједничко и све што се находи на тим заједницама, као: извори, чатрње, бунари, ублови, локве или мајдани за плочу.

[1]) Према турском закону, којег се и данас придржавају, сестра добија од оранице $^1/_2$, а од акара $^1/_3$. Тако она може бити и наследник, али се то код Срба није увело у обичај. На акар за турског времена даване су „тврђе“ — *хуџети*, а на оранице *тапије.*

[2]) Чује се назив и *општинска заједница*, али то је само у селима где поједина села чине општине те је према томе село и општина једно. Иначе нема каквих трећих заједница, на које би имало право више села, која састављају једну општину.

Раније је било много више мере, јер се данас због развитка земљорадње много мере преграђује приватним имањима. Тако се прича да до пре 40—50 година није ни било приватне својине у пашњацима и шумама. У Зупцима ни данас нема ниједне ограде. Међутим су у Шуми већина шума и паша издељени на породице, и то, како се прича, врло давно. Али ово је због нарочитих случајева, због тога што је народ палио лазине, пржио жежнице и продавао ћумур, и што по шумама има рујевине, од које народ има лепе користи. Данас је у Шуми $^2/_3$ паша и шума приватна својина, у Површи тек $^1/_{10}$, а у Зупцима скоро све заједничко.

Појединци чешће приграде својим њивама који део заједничке својине, који није за усев већ за пашу; то је *окрајак*. На тим окрајцима може се каткад видети по мало шуме. По некима може се приградити колико вода прелива. Управо може се приградити за колико се год сељаци не успротиве.

Још се окрајком или и *оградом* зове када се у планинскијим крајевима око долина или долова пригради још пашњака. По неком старинском обичају може се приградити све донде докле човек може с краја долине тељигом одбацити (10—15 m.). Ако ко има више долина у близу, онда их може све једним зидом или плотом оградити.

И ако се по удутима зна докле припада једном селу, а одакле другом не забрањује се да стока из једнога села пасе по мери другог. Исти је случај и на планинама, на које се лети Хумјаци и Рудињани издижу.

У овим заједницама не зна се где је чији део, али се зна колико би коме припало кад би се мера изделила. Само се не слажу према чему би требало меру делити. У требињском котару већином мисле да би је требало делити по ораницама, а у љубињском и у Попову према акару. Подела према акару била би пра-

вилнија, јер би иначе приорачи добили већи део у мери него што им припада. У неким селима кажу да се мера делила на хараче, те поједине куће имају по 2, 1 $1/_2$, $1/_4$ или маье харача у мери.

Не само аге и бегови него ни државна се власт није мешала у меру. Данашња влада пак сматра меру као државну својину. Гором и пашом могу се и даље сељаци служити, али ако на мери који хоће да подигне кућу није му довољан пристанак његових сељака, већ земљиште мора купити од власти. На неколиким местима има и повећих државних забрана. Оваких забрана у Површи имају 2—3, у Зупцима толико исто, а у Шуми нема ниједног. Овим забранима није слободно ни приступити. Они су око мањих утврђења.

Гора у Зупцима и Корјенићима је *ерар*[1]), које има на 16 km.² Како је ова шума постала ераром нису ни знали казати, само се тврди да то турске власти нису браниле, већ је свако могао сећи дрва за своју потребу.

Економске су прилике у свој јужној Херцеговини врло жалосне. Како је земљиште кршевито, то је радне земље врло мало. Свуда овамо из земље вири крупно камење, које се „крчи“, па се где у крају у гомиле слаже или се употребљава за ограде. Кад се њива једном добро „истрапи“ не мора се чистити за 20—30 година, после тога времена камење опет „никне“, пошто је земља шупљикава те пропада јер је ждеру понори, те се камење опет урине. Овако је по свој јужној Херцеговини[2]). Бадава је и клима умерена, и што је оно мало земље добро. Родност једнога краја зависи много

---

[1]) *Ерар* је чисто државна „царска“ шума, коју влада продаје испод своје руке, а *мера* је заједница сеоска, којом се сељани служе, само што и влада полаже неко право и на њу.

[2]) Један се Зубац са мном хтео опкладити да ће од Суторине до Клека Херцеговином да прође све с камена на камен, а да нигде земље не дохвати. С тога ће Херцеговац, упитан како му је летина, одговорити, ако је родило: „На мало усјева вазда зла година.“ Иначе, ако је и оно што је рђаво понело, вели: „Докле жела, дотле јела.“

и до натапања. Требишњица је у Требињском Пољу разведена у рукаве, те натапа добар део поља и чини га плодним. Остали крајеви су остављени киши, која је кад треба врло ретка[1]).

Али је много већи узрок овоме у аграрном питању, које још није решено. Огромна већина земље јесте у рукама ага и бегова, којима народ даје *хак*. Две трећине становништва раде туђу земљу[2]).

Кад је родна година у котару требињском роди 30.000 товара жита. Узмимо просечно 25.000 товара. Од тога треба одбити сјеме — 6.000 товара[3]), десетине 3.000 товара, јер се плаћа у новцу. Од остатка треба одбити аги $^1/_3$ — преко 5.000 товара Остаје 11.000 товара, чим треба подмитити: попа, ковача, просјака, коња и т.д. и са остатком од 7.—8.000 товара треба исхранити 20.000 становника[4]). Према томе прва три месеца народ се храни прибраном храном, за друга три поједе семе, а за осталих шест намиче вересијом. Ово је у годинама када осредње роди, а 1902. год. дошло је на сваку главу у требињском котару свега по 4$^1/_2$ оке жита!

Народно предање вели да Турцима није припала земља по освојењу ових земаља, него тек после пада Новога у руке Млечића. Пре тога овуда није ни било турских насеља, те се турска власт није ни осећала.

[1]) Знатна се количина кише излије у јужној Херцеговини, али падне кад је време копању, орању и сејању, те се на време не уради. Затим пада у време жетве, те починн штете, нарочито у Попову. С тога је летина највише пута слаба.

[2]) По попису од 1895. год. у котару требињском било је 3262 куће са 3355 домаћина, од којих је 139 било „велепосједника“ (ага и бегова), 1200 слободних сељака, т.ј. који имају кућу и земљу, 633 било је кметова, т.ј. оних, који немају ни куће ни земље, и 918 просијача. Од броја 1200 слободних треба одбити округло 700, колико је мухамеданаца. Остатак од 500, као и присијачи, ту земљу, може се рећи, још нису ни купили. Они су налазили новац по Далмацији под 8%—12%, те не могући исплаћивати, многих је земља прешла зајмодавцима.

[3]) Обично се род по семену плаћа 4—5 ока.

[4]) Рачуна се просечно да једна душа поједе за годину по два товара жита.

Главно турско место на овој страни био је Херцег-Нови, под чији су кадилук потпадали и ови крајеви. Но после погибије турске под Бечом (1683. год.) и Млечићи заратише са Турцима и уз помоћ околних Срба освојише Нови 1687. год., па освојише и сву земљу до Требишњице. По уговореном миру Млечићи задржаше само Нови и Рисан. Падом Новога кадилук би пренесен у Никшић, а Новљани се населише у Никшићу и Требињу. Од тада почеше отимати земље, што им није тешко ишло пошто се народ био компромитовао, помажући Млечиће[1]). У опште пад Новога епохалан је догађај за ове крајеве.

Притиснувши земљу, Турци су је изделили на *спахилуке*, који су припадали спахијама, те су ови са тих земаља прибирали десетину. Затим се даље земља изделила на аге и бегове — *читлук-сахибије*. Један део земљишта припао је џамијама — *вакуфи*. Нешто је остало православним породицама, које су учиниле Турцима какву услугу. Таких породица данас има прилично, нарочито у Попову. Земље су обрађивале *чифчије*, или, како је у Херцеговини обичније, *кмети*, који су читлук-сахибијама давали *хак*. Сем овога кметови су били дужни обрађивати и оне земље које су аге сејале „преда се“, догонити им дрва, о Божићу носити по рамо од веселице, о Ускрсу шарених јаја, а преко лета по коју груду сира, масла и т.д. Аге и бегови међутим нису ништа радили, те је тако постала народна изрека: „Наједи се, па лези; то се зову бези“. Цару је плаћала свака мушка глава харач, а нешто се и за стоку давало.

Половином прошлога века, или доласком Омер-паше у ове крајеве земље су подељене у три класе. Са

[1]) Прича се како су некад Турци, дошавши у Требиње, позвали све кнезове и питали их шта ће се са земљом чинити. На то кнез Јовановић с Требихова рекне да је треба „под тапију окренути“ (т.ј. Турци да је изделе, а раја да те земље ради и Турцима с ње хакове дава). А Турци онда повичу: „Аферим, ђузел кнеже, баш ћемо тако и учинити!“

најбољих њива давало се власницима $^1/_2$ с оранице, а $^1/_3$ с акара. При томе се вадило семе, десетина и изор. Ага је био дужан кмету да начини кућу, појату и гумно да му да вола и остало што је потребно за рад. Са средњих земаља давала се $^1/_3$, али се при том није семе вадило. Са лоших земаља давала се $^1/_4$[1]). Сем тога ага од тада није могао дићи кмета са земље. Харач је био замењен *аскеријом*, а заведен је и порез на имање — *сулуќ-верђија*.

Уредба Омер-пашина о односима између ага и кметова одржала се и до данас, с том разликом што се раније плаћао хак у плоду, а данас се плаћа у новцу, а на основу ранијег давања: половине, трећине и т. д. На пашњаке и шуме ништа се не плаћа, сем кад се у огради секу дрва за продају, онда се 1 m^3. плаћа једна круна, која је до 1896. год. ишла у државну касу, а од тада у власничку.

Мало у коме селу да нема *приораца* или *присијача*. То су они који поред своје земље или агинске држе и туђу земљу, са које, према доброти земље, плаћају хак. Само ту земљу приорац не сме крчити, нити градити што на њој без допуста власника, који је још свагда може одузети и дати другоме.[2])

IV. Кућа.

Раније је речено да су села обично на странама брда при њихову силаску у равнице. Куће су обично при самом подножју брда, само се у Попову куће пењу доста високо због велике количине воде, која за неколико месеци прекрили цело то поље. При странама блажег нагиба куће су попреко, т.ј. паралелно са самом страном, а у стрмијим странама окренуте су одозго на ниже.

[1]) У Шуми и Површи кметови у опште дају трећину, а у Зупцима четвртину.

[2]) Види Ј. Цвијића: Антопогеографски проблеми с. XLVII, примедба.

У овом другом случају кућа је на два спрата, и ако не сва него само предња половина.

Све куће имају мање или веће двориште, које је обично ограђено ниским простим зидом, као у Црној Гори[1]). У селима где је мање стоке ова се у двориште затвара. Испред куће поред зидова од дворишта доста пута се види и подзида, на којој се у хладу седи. Негде је, нарочито у варошима и вароши ближим селима, изнад авлије разведена лоза, коју зову *одрња*. При дну дворишта или где у крају увек је *лўжа*, где се сасипљу сметље.

Капије су на двориштима велике, затварају се лесама или канатима; код мухамеданаца су увек двокрилне и највише на лук сведене.

У дворишту у коме су и остале зграде сем пањара, кућа је најобичније при крају. Врата су окренута у авлију, ма да има примера где гледају на сокак.

Јужно-херцеговачка кућа нема окућнице; тек се око неке види по који дријен или кошћела[2]).

Кућа је направљена од камена. Куће, чардаци и полаче озидани су клаком и каменом, а појате, наслони и друге стаје озидане су у сухомеђу. Зидови су код свију приземних кућа доста прости и неуглађени[3]), високи су по 1,5 — 2,5 m. Код стаја су још нижи.

---

[1]) Код мухамеданаца је тај зид висок и зидан је са клаком, а такав је и код православних где су измешани с првима и у опште ближе вароши.

[2]) Само се у селима око Мостара, Требиња и Стоца може наћи пешто окућнице и зеленила, као: смоква, шипак, бадем, трешња, вишња, кошћела и т.д.

[3]) Само су у Крушевицама и Суторини куће озидане лепо отесаним каменом, у већини случајева су на два боја, а и унутрашњим се распоредом одликују. То је због повољних прилика у којима су ове области биле за време Турака, јер су, мимо остале крајеве Херцеговине, умеле очувати нешто самосталности. С тога се нису ни бунили, те докле су за последњих 50 година три пута гореле куће по осталим крајевима, дотле у Крушевице турска војска није ни ногом ступила. Сем тога утицала је и Бока и Далмација. И код мухамеданаца око Требиња куће су, лепше грађене; то је због доброг материјалног стања.

Најпростија и најстарија кућа јесте приземна кућа без икаквих преграда изнутра. То је не велик четвороугао, укопан за два степена, ограђен са четири проста камена зида, највише пута покривен сламом. Врата су обично са стране или и на ужој бедреници.

Иза ових једноделних просторија дошле су *дводелне* куће (в. сл. 1.) где је *чатмама* кућа подељена на двоје: део у коме су кревети и огњиште и *преткуће* или *аралук*. Чатме су оплетене од прућа, ретко су од прикованих штица, највише пута су неолепљене и немају затвора на отвору којим се пролази из једног дела у други. Место чатма је каткад је и зид. Чатме у великој већини случајева не допиру до греда и то је онда *остава* или *хуџера*. Врата с поља воде у преткухињу, те је с тога тај део видан. Ако ли пак чатме допиру до тавана и ако су још и олепљене, а на отвору између та два дела имају врата онда место оставе имамо *камару* или *клијет*. Спољашња врата у овом случају воде у кухињу.

Сл. 1.

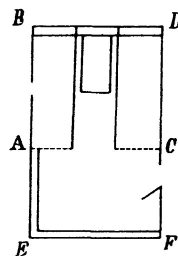

Дводелна кућа

ABCD = кухиња
ACEF = преткухиња
Испрекидане црте означавају перде (чатме).

Пречатмљавањем је од дводелне куће постала *тро-делна*. То бива када се део у коме је огњиште подели на двоје. У овом случају врата с поља воде у средњи део куће. Кухињска су врата већином без затвора, а собна нису[1]). И овде место камаре може бити само остава. А код задружнијих кућа гледао сам како је место оставе или камаре као трећег дела опет кухиња, те тако у кући имају два огњишта, пошто се око једне

[1]) Гледао сам једну троделну кућу у Бобовиштима. Имала је високе и олепљене чатме. Врата и кухињска и она на камари имала су затворе. У кухињи је огњиште, у преткухињи постеља, а у камари сто. Под у камари био је калдрмисан. Изнад камаре је шиша, на којој се и спавало. На шишу се излази дрвеним басамацима са кревета.

ватре не могу сва чељад збити. У једној су кухињи обично млађи, а у другој старији[1]).

Нити су преткухиња нити остава чиме покривене. Само се над неким камарама находи *шиша*. На поду у камарама, који је од калдрме, направљен је кревет од штица.

Дводелних и троделних кућа много је више него једнодељних, али се не може знати које су од њих чешће. Једноделних кућа има доста по брдским и сиромашним крајевима.

Довде је говорено о кућама поземљушама, а има кућа и на два боја. У овом случају може само једна половина куће бити на два боја, а друга је при земљи или је цела кућа на два спрата. Први се случај виђа у селима где су куће у страни. С поља се тада улази у кухињу, али могу и на соби као и на кухињи бити спољашња врата. Каткад је пред оваким собним вратима *тријем*. Оваке куће на горњем боју могу бити једноделне или су чатмама издељене те су дводелне, троделне, па и четвороделне (в. сл. 2.). У приземном делу, *изби*, вежу се коњи и волови, а затвара се и ситна стока.

Сл. 2.

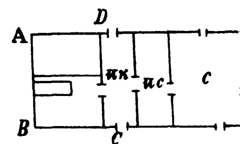

Четвороделна кућа на два боја у селу Оращу, *општина Површ* (*Требиње*).

ABCD = кухиња
пк = преткухиња
пс = предсобље
с = соба

Испод предсобља и собе је изба.

Кућа има двоја врата и налази се у средини авлије.

У Крушевицима и Суторини најчешћа је двоспратна кућа, сва од камена зидана. Изба је плотом или чим другим у делове преграђена. Кревети на горњем боју нису од набоја, већ су од дасака. Пријеклади су ретки, а чести су оџаци и изведени димњаци. Прозори су већи и затварају се канатима или се у њих умећу стакла. Кров је од *куие*, а и плоче. На собама често има и горњи таван.

---

[1]) Ако се браћа која имају оваку кућу поделе, онда само презиђу кућу и нова врата пробију, те тако буду две породице под истим слеменом.

Кућни кровови су ниски због благе климе и што нема већих снегова. У завршнијим селима су виши, мада ипак не онолоки колики у северној Херцеговини. Висина крова доста зависи и од ширине куће: што је кућа шира кров је нижи и обратно[1]).

Кровови су од сламе, *плоче* и *куие* (цигла). Најчешће се употребљава слама, којом је покривена већина стајаћих кућа, и сви наслони и стаје. Кућа се покрива пошто се озида и дигне јапија и то се почиње да зида од хатуле па иде ка шљемену. По зиду и хатули простре се један слој ржане сламе, везане у снопове — *кров*, окренувши класове на више. Тај слој буде дебео за један пед. По крову се положи дрвена притка — *пошивача* или *поузница*. Око поузнице умота се увитина, па затим продене кроз „кров“ и омота око жиока, па се опет кроз „кров“ поврати и на поузници се заметне узао. Ове се увитине зову *пришве*. Пришве се ударају на растојањима од једног метра. По овом слоју долази за један лакат више други и тако иде до врха. Ови се слојеви зову *врсте*. Горња се врста „крова“ окрене стрмоглаво т. ј. клас дође доле. Затим се онде где су везови привеже по једна руковет „крова“ и те се руковети зову *мачке*. Над самим шљеменом наднесе се она страна од покрова која је окренута у ветар по коме киша долази на другу, да не би на саставцима остала *каи*. Саставци се од обе стране зову *поврха* или *вршница*. Да би се на крову могло стати и ићи по њему, а и да би се кров изједначио полаже се по крову дугачка и дебела штица, звана *вратило*, које је на крајевима шупље, те се ужима увеже за шљеме. Код кућа сламом покривених кров врло мало или ни мало не прелази преко зидова. Код тих кућа ако су у страни с горње стране огради се плотом или зидом да не би сламу стока почупала.

[1]) Сељаци веле да су бољи виши кровови, јер су дуготрајнији, али немају тако дугих греда и рожника.

У последње време добар део стајаћих кућа, затим све палаче и чардаци и скоро све мухамеданске куће покривене су плочом. За турског времена хришћани су своје куће могли покривати само сламом.

Има кућа покривених и купом (циглом, тиглом). Купом су покривене куће у Суторини и Крушевицама а и у неким селима овога котара дуж далматинске међе.

На кући су једна врата, која су већином, ако је кућа при крају дворишта, окренута у саму авлију, али буде да гледају и на сокак. Код кућа које су усред дворишта увек су двоја врата и то наспрамна (в. сл. 3.). Има кућа код којих су обоја врата напоредо, али су такве куће или превећ дугачке или зидом президане. Куд ће врата бити окренута зависи од места на коме је кућа саграђена и од положаја осталих зграда у дворишту, те их има окренутих у сва четири „вјетра". Само се пази да не буду окренута ни у јак ни у студен ветар, јер у првом случају у кући би било много дима, а у другом студено.

Сл. 3.

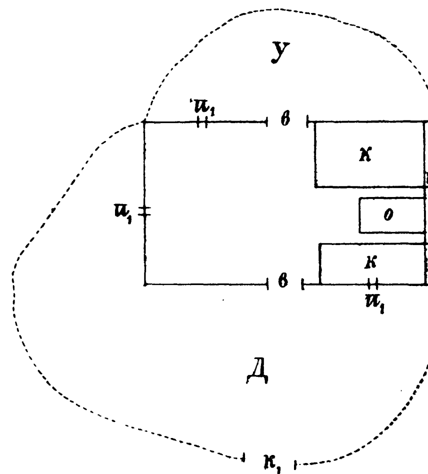

Кућа с двоја врата

в = врата
к = кревет
о = огњиште
п = пријеклад
к₁ = капија
п₁ = прозор
У = уљаник
Д = двориште.

Једино чардаци и мухамеданске куће имају високе од камена озидане *димњаке*. Те куће имају и *оџаке*. Оџаци су огњишта од набоја са капом наднесеном на огњиште, која купи дим и спроводи у

димњак. Собе са таким оџацима зову се *оџаклије*. На стајаћим кућама па и полачама димњака нема. На кућама пак „кровом“ покривеним не би ни могли бити јер би варнице сламу запалиле. С тога ове куће имају на ластавицама (ужим бедреницама крова) пробијене *баџе*, кроз које сукља дим на поље. Али како су ове баџе сувише малене, то дим излази и на кућна врата и на пенџере на дужим бедреницама куће. Код неких полача се виде са стране по неколике плоче мало одигнуте те и туда дим одилази. С тога свака сеоска кућа димй, једна при једном друга при другом ветру[1]).

Највећи део сеоских кућа има по један или два мала *пенџера*. Ови су пенџери напоредо или су наспрамни, а толико су мали да би човек једва могао главу протурити кроз њих. Затварају се једино ноћу зими дрвеним канатићима или каквом рубетином. Ако је кућа од више делова онда сваки од њих има тих пенџерића. Али има прилично сеоских кућа и без икаквих пенџерића. На чардацима и мухамеданским кућама има више и већих пенџера од 0,30—0,60 m. ширине и 0,60—1,20 m. висине. На њима су стаклена окна и изнутра дрвени канати.

Како су прозори на сеоским кућама веома малени, а куће за 1—3 степена укопане, те би у кући било веома мрачно да још нису кућна врата увек па и зими отворена. Ноћу се кућа осветљава ватром на огњишту, која непрестано гори и лети и зими, а око ње чељад седе. Када је за какав посао потребна већа светлост пали се *луч*, који се раније врло много употребљавао. Данас се много мање употребљава, једно што је забрањено сећи дрво луч, а друго истискује га и гас. Када

---

[1]) С тога се често, особито зими, могу видети сељаци са покрвавелим очима од дима како се један другом жале: „Дими ми, брате, кућа она изгорјела, па не могу у њој остати; оба су ми ока готово (готово=скоро) искапати“.

би се обилазила стока или би се пиђа полагала палили су *зубље*. Њих су палили и када би куд ноћу ишли. Од пре се доста употребљавала и *лукијерна*, плехана плитица у коју би усипали уље, а у уље фитиљ који мало вири на носцу, где би се палио. Лукијерна слабу светлост даје. Док гори стоји на пријекладу или у којој пенџери, а често пута и виси. Данас се употребљавају и лампе са гасом са и без стаклета. По варошима су се раније употребљавале лојане свеће — *мум*, који се удевао у чирак. Усекач за ове свеће звали су *мум-маказе*.

Куће сиромашнијих немају никаква нарочитог пода остале су покалдрмене, и то неке лепо тесаним каменом, код других је у под стављено и обаљуна, трећи су опет од ситног и неотесаног камења, па превучени *картом* (малтером) и т. д.

Има примера, особито у брдским селима да су под истим кровом људи и стока, само их у том случају деле преграде. Раније је тога било више и још кућа није бивала ни пречатмљавана.

Мухамеданска кућа.

Има још један тип сеоских кућа, који се јавља по варошицама, селима ближим варошима и области Корјенићима. Те су куће везане за становиштво мухамеданске вере. Мухамеданска је кућа у дворишту, ограђеном високим каменим зидом. На дворишту је велика, често сведена, капија са двокрилним вратима, на којима су по две велике гвоздене халке. На канату, који се отвара, јесте мандал, који се при отварању диже и спушта.

Ове су куће лепше зидане и увек с клаком. Ниски кровови су готово увек од плоче.

Мухамеданска је кућа (в. сл. 4.) већином на два спрата. На доњем су амбари и ћилер, који служе за оставу, а на горњем су собе. Често бива да има соба и на доњем боју, испред којих су *тремови* или *хајати*, поплођени каменом. Испред горњих соба пружа се *диванхана* или *јазлук*. Диванхана је прекривена кровом, а ограђена дрвеним стубићима — *трабозанима*. Из хајата се улази у доње собе, а на диванхану се излази басамацима обично дрвеним, а с диванхане се улази у собе на горњем боју. Између појединих соба ретко има врата. Собе су обично ниске и малене, с прозорима доста великим, на којима су *џаме* и дрвени канати, а често и *демири*. Са сокака су на прозорима решетке. На сокак обично испада *ћошак* или *крило*.

Сл. 4.

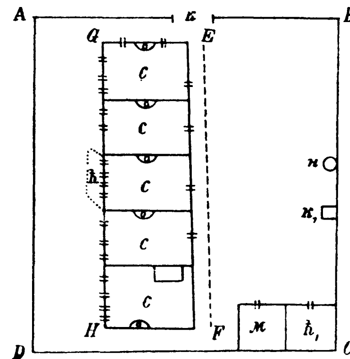

Мухамеданска кућа у селу Придворицу.

ABCD = двориште
к = капија
с = соба
EF = кров изнад диванхане
о = оџак
ћ = ћошак (крило)
GH = кућна бедреница
м = мутвак
$ћ_1$ = ћилер
$к_1$ = кокошар (ћумез)
н = нужник (покривен).

Каткад су ови ћошкови бојадисани, и то обично плаво. С овил је ћошкова леп поглед. То је уједно и најлепша и највећа соба и служи за госте. Скоро све собе имају оџаке и изведене димњаке. Покрај зидова су уздигнућа од дрвета прекривена ћилимом, чохом или кадифом; то су *сећије*, на којима су прислоњени јастуци. У зидовима су долафи за оставу и *рафови*, лепо изрецкани и ишарани, такође за оставу. Свака боља мухамеданска кућа има и један нарочит башкалучић, сличан повећем орману, за робу, накит и оружје; то је *мусандера*. Сваки ожењени члан

породице има своју собу и крај ње башкалучић за купање, зван *хаманџик*, из кога је спроведен на поље један каналић за отицање воде. Собе су обично престрте ћилимима.

По удаљенијим селима куће сељака мухамеданаца ничим се не разликују од кућа православних сељака.

У кухињи су два *кревета* (в. сл. 5.) неједнака и дужином и ширином: *мали* и *велики* или *мушки* и *женски*. Кревети су набоји од црвенице високи по 20—30 cm. Према огњишту, које је међу њима, оперважени су древним дирецима или лепо отесаним каменом[1]). На креветима су простирке. Они служе и за седницу. При већим годовима може се видети да се на већем кревету и ручава и вечерава. Иначе се трпеза поставља ниже огњишта, а између кревета̂. Око трпезе се поређају старији на креветима, а млађи на столичицама или и клечећи, те тако једу.

Сл. 5.

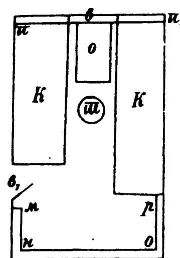

Једноделна кућа

пп₁ = пријеклад
мнор = банак дуж кућних зидова
К = кревет
о = огњиште
в = кутара
т = трпеза
в₁ = врата.

На средини између кревета а уз зид је *огњиште*, набој од иловаче или и ћерамиде, нешто ужи, а мало дужи од метра.

Изнад огњишта је у зиду сведена рупа у коју се оставља пепео, звана *кут, кутара* или *кутарица*. У кутари је и саксија и сацак.

Код већине кућа има и *пријеклад* или *банак* или *пижул*, подзида изнад кревета и огњишта, 40—80 cm. висока и готово толико и широка. У пријекладу је неколико пенџера, у које се склањају ситнице, као: џезве, млин, филџани, *кикаре* (шоље), пређа,

[1]) Испод тих дирека је празан простор, где ноћу остављају: опанке, чарапе, напрске и обојке.

друге, вретена, даље котлићи, тенџере, сахани, *шиш* (пржун), ћасе, здјеле и т. д. Изнад кутаре, а у самом пријекладу може се видети пространа плитка пенџера, у којој стоји сач, а каткад и испечена пита. На пријекладу је рачкасто дрво *тркља*, на којој се ноћу суши обућа. Више пријеклада о зиду висе гусле.

Изнад пријеклада или и ниже стоји *полица*, даска на клиновима закуцаним у зиду. Ту се оставља сирац, хурдењак или друго што се склања од деце или мачака.

Изнад кревета је по једна или две пенџере у зиду, где се држи *ркуо*, земљани суд, за уље или која стакленка (боца).

Ниже кревета о зиду виси *тузлук* (сланица), затим *кашикара*, у којој су кашике, *пантаруљи* (виљушке), *туцањ* (за туцање белог лука и кухана кромпира), *пурач* (за мешање пуре), *бркља* (за мешање скроба). О кашикари виси и *кутлача* или *пањача*.

Код већине кућа изнад кревета и огњишта је за пола куће оплетен од прућа, ређе је од даске, *черјен*, за оставу кукуруза, кртоле, лука и т. д. Како су опасни од ватре, то их је данас мање.

Под „шљеменом" су препречена са жиоке на жиоку неколика дрвета — *пâнте*, на којима се месо суши и о које се вешају кукурузи за семе — сјемењаци и венци од лука.

Над огњиштем висе *комастри* или *комастре* (вериге), закачени за черјен[1]). Још се вериге вешају и о *котланицу*, дрвен стуб, који се пободе у врх огњишта или у пријеклад. Овај се стуб може око себе окретати. Вериге се обесе на хоризонталну полугу, подапрту трећом косом.

---

[1]) Кроз черјен се провуку четири дрвета на крајевима прошупљена да би се могао провући колац. Два коца ухвате сва четири дрвета и тако се закаче за черјен. С доње стране тих дрвета испод черјена провуку се друга два коца, преко којих се препречи трећи помичан, на који се натакне највећа гривна од верига.

За вратима је камена, мало уолучена плоча — *бурионица* за *бурило*, крај кога је мала полица за *букару* (кованицу, конату, оку). Где такве полице нема направљена је пенџерица, а где ни ове нема, ту коната стоји на бурилу. Из букаре се пије вода. Више бурила се често виђа једна већа пенџера за *кову*, или ако ове нема, кова је закачена више бурила. Често је бурило и пред кућом, а близу њега је и *жбан* (буцат).

О клину за вратима висе „сјекире", а ту је прислоњен и „косијер". Више врата за жиоку задевају се *српови*, *рабош*, *улчија* (мера за опанке). На том месту држе и љуске од јаја поједених на часне покладе[1]).

Преко куће са хатуле на хатулу препречене су греде, на којима су диреци — *поткошнице*. На овим су поткошницама кошеви за жито, који су исплетени од прућа, облепљени свежом говеђом балегом помешаном са пепелом, обично продужени, а има их и округлих, разне су величине, те хватају 1—15 товара жита.

У многим се кућама јавља и банак, подзида нижа и ужа од пријеклада, која је за оставу судова, а и за седницу.

Још има неких пенџера за оставу.

У преткухињу остављају *кашун* (сандук) са брашном, на коме су *наћви*[2]), а на овима је *лопар*. Изнад наћава висе сито и решето. Даље млечни суди, сандук за сухо месо, *мјешине* са сиром, скоруном или маслом, одело превешено преко каква „срга" или „лијенке". Ако нема згоднијег башкалука, онда је овде и *стан* (разбој) и *жрвни*.

Покуће сеоске куће. И приликом описивања унутрашњости куће помињато је нешто покућа, као и место где се што оставља. Овде ће се споменути оно што тамо није споменуто.

---

[1]) Ове се љуске надевају на шипку од трешслова дрвета. Свака љуска представља по једну жену у селу. Идућих поклада гледају да које љуске није нестало, што значи да је жена, чије љуске нема, вештица.

[2]) У наћвима су: *квас*, *кустура* (стругача), *помјет* или *умјет*.

Око огњишта су: *Маша*, гвоздена лопата, копљаста облика' за разгртање жераве и пепела[1]). — *Машице*, гвоздене штипавице, за узимање угљена и потицање ситнијих угарака. Има машица које се носе за појасом, заdевене у гвоздену цев, звану *тулија*[2]). — *Сацак*, којега разликују велики, средњи и плитки. Велики се употребљава за велике котлове, средњи за таву (тигањ) и плитки за тепсију. — *Саксија*, направљена од гвожђа, с „ухом" на леђима, за увлачење маше. Угрејаном саксијом се поклапа хлеб да се пече. На њу се тада нагрне „супрага" (ватра и пепео). — *Сач*, мало шири и плићи од саксије, с ухом на леђима за печење пита или другог чега што се пече у саксији. — *Ражањ*, дрвен колац, са ручицом на дну, употребљава се за печење меса о Божићу. Обично се држи на черјену. — Од посуђа је: *Котао*, бакрен суд, шири према врху, са два уха са стране, кроз која се провлачи повраз, чиме се веша о вериге. Котао служи за варење млека или грејање воде. Хвата 30—40 ока воде. — *Котлић*, мали котао, облика истог као и котао, зван иначе и *бакрач*. — *Качун*, *качул* или *качуо*, такође бакрен суд, у дну шири, са поклопцем. Служи за кухање. Држи по 15—50 ока. — *Лонац*, земљан суд, за држање топљеног масла, лоја, пријетопа, меда, бојење пређе[3]). — *Тава*, гвозден суд, при врху шири, са дршком. Употребљава се за справљање цицваре, попригавање кртоле, зеља и др. — *Тавица*, мала тава, истог и облика, за растапање и грејање масла, масти, лоја, справљање јела, пржење јаја[4]). — *Тепсија*, од бакра, за печење пита[5]). — *Сахан*, бакрен суд из кога се једе. — *Караван*, велики сахан. — *Ћаса*, дубок бакрен суд из кога се једе. — *Чанак*, дрвен суд, из кога се такође једе. — *Жђела*. — *Чинија*. — *Кашика*, дрвена и метална. — *Виљушка* или *пантаруљ*. — *Пурач* или *пурењак*, дрвен дршчић, којим се меша пура или мандра. — *Брћља*, рачвасто дрво, за мешање бунгура, каше, скроба, тахране. — *Кутлача* или *паљача*, велика дрвена кашика, са куком при врху, којом се веша. — *Синија*, дрвен, за 20 см. висок сто, највише облика округла. На њу се највише поставља јело. — *Синијица*, мала синија, слична лопати, којом се развејава жито. Врло

[1]) О Божићу се маша уклони од огњишта, а на место ње је дрвена маша, *ватраљ*.

[2]) Некад су сви људи носили ове машице, јер је тулија служила за мале пушке место арбије.

[3]) Нигде овамо нисам видео да се у лонцу што и кува.

[4]) Из таве и тавице се непосредно узима јело.

[5]) Код мухамеданаца се виђа врло широка тепсија, коју зову *димирлија*.

је ретка. На синијци се реже кухано месо. — *Оклагија*, штап за растезање теста — „сукање јуфки“ — на синији. — *Сточић*, троножац за седење. — *Шћемлија*, клупа са седење. — *Бичкија*, бритва. *Кашикара*, крошња за кашике. виљушке. — *Т.злук* или *соларица*, дрвен суд за со, свагда обешен. — *Бардак*, земљан суд, са дршком позади, за вино.

Суди за воду су:

Бурило, дрвен суд, нешто шири у средини, са страна нешто спљоштен, запремином од 20—40 ока. Има их ређе у дну ширих, у врх ужих. Најбоља су од смрекова дрвета. У бурилу се доноси вода са чатрње или бунара. Бурилу је место за вратима, а стоји и пред кућом. — *Букара, кованица, коната*, или *ока*, дрвен суд из кога се пије вода. Може бити са носцем и ручицом са страга. У дну је нешто шира. Држи једну оку. Најбоља је од смрековине. — *Кова*, дрвен суд, у врху шири, са два уха, окована гвожђем, кроз која је провучен повраз. Кова држи 3—5 ока. Ковом се захвата вода из чатрња и бунара. — *Тас* или *саплак*, бакрен судић, за пијење воде. — *Плоска*, бакрен или дрвен суд, облика округла и пљосната, са каишем о коме виси. Често је врло укусне израде. У њој се у сватовима носи вино и ракија. — *Матара* или *маштрафа*, металан суд, сличан плосци, само је простије израде и ширег грлића. Поред вина и ракије у матари се обично носи вода у путу. — *Ибрик*, бакрен суд, с носцем и дршком. Виђа се по мухамеданским кућама. — *Тиква*, за носење воде на рад. — *Жбан* или *буцат*, дрвен, спљоштен суд, величине од 2—15 ока воде. У жбану носе воду радницима.

Кахвени такум:

Шербетњак, повећи суд, од бакра или тенећа, за грејање воде за кахву. — *Џезва* (џевза), суд за кухање кахве, од бакра или тенећа. — *Шиш*, за пржење кахве. — *Млин*, за мељење кахве. — *Филџан*. — *Кикара* (шоља). — *Навћи* или *naћве*, за „кухање“ (мешење) хлеба. Обично са поклопцем. — *Лопар*, дрвена, округла штица, са дршком, за држање хлеба док не ускваса. — *Омјет* или *умјет*, комадић сукна, којим се мету навћи. — *Кустура* или *стругача*, за стругање навћи. — *Решето*. — *Сито* или *ситка*. — *Ступа*, издубен дрвен суд, у којем се „сту̑па̑“ ћускијом жито, од кога се на пр. на Божић прави ћешкек (јело). Има и мања ступа за бели лук, место које је код мухамеданаца *аван*.

Млечни судови:

Кабао, дрвен суд, с двема шипкама провученим кроз уши, што служи место ручице. У кабао се музу овце и козе. — *Крав-*

љача, суд сличан каблу, са продуженом једном дугом, која служи место ручке, обично је у дну шира. Употребљава се за мужу крава. — *Каблић,* дрвен дубок суд, са заклопцем, за ношење и кисељење млека. — *Шкип* (карлица), плитко издубен дрвен суд, за разлевање млека. — *Каца,* слична каблићу, али много већа. Употребљава се за оставу сира, докле га не метну у мешине. — *Стап,* узан, врло дубок, у дну шири, дрвен суд, за метење млека. — *Међајица*, као дебео дугачак штап, са округлом плочицом на доњем крају, за брчкање млека у стапу. — *Дѐба*, суд мањи од каблића, са стране спљоштен, са поклопцем. Служи за држање нетопљена масла и топљеног, које се чешће употребљује. — *Мијех,* у свој јужној Херцеговини служи за остављање сира, масла, скорупа, хурде, проваре. У мијеху тако мрс остаје преко целе године. — *Мечка* или *Паљ*, подебљи, обао држак, са руцељем на врху, за збијање сира у мешине. — *Ћедило*, платно за цеђење млека. Ћедило се држи пребачено преко кућних врата. — *Ћедиљача*, дрво које се при цеђењу млека препречи преко суда, на које се мећe ћедило.

Алати:

Мотика. — *Пала.* — *Красна* (трнокоп). — *Ћускија.* — *Памиња*, танка, на крајевима заоштрена ћускија, за врћење камена за лагуме. — *Токмак*, велики маљ. — *Чекић.* — *Сјекира.* — *Косијер* или *косјерић.* — *Косјерача*, као косијер, са врло кратком дршком. — *Сврдо.* — *Бурђија.* — *Турпија.* — *Тесла.* — *Тестера.* — *Брадва.* — *Блања.* — *Скобла.* — *Дубач.* — *Лијето* (длијето). — *Мистрија.* — *Уторњак* (подуторњак), за олучење дуга, да би се у њих дно уметнуло. — *Огњило.* — *Набадало,* за набадање опанака. — *Клијешта.* — *Сѕврије,* мала клешта за прављење кукаца и спона за тозлуке. — *Корак*, чекић за поткивање коња, — *Сантрач,* нож за подрезивање коњских копита. — *Чавалдус,* врста игле.

Мере:

Кантар, велики и мали. — *Варићак*, дрвени суд, запремине 12 ока жита. — *Полустарица*, дрвен суд, који хвата 6—7 ока жита. — *Улчија* или *ултија*, дрвена шипка за мерење ширине опанака. Зову га и *опаначка мјера.*

Разно: Виле. — Грабље. — Лопата. — Метле. — Умјети. — Ћесе. — Арари. — *Скулар*, торбица за коњски ков. — *Рабош.* — *Брус.* — *Белегија.* — *Трклља.* — *Терђах*, за „картање" вуне. — *Самар.* — *Седло.* — *Жрвни.* — *Стан* (*кућеља*, *вретено*, *друга*,

цијеви, коленице, чунак, гаргаши, гребени). — *Бадањ*, за кисели купус. — Рало. — Плуг и т. д.

Зграде.

Око сеоске јужно-херцеговачке куће могу се видети ове зграде: *чардак, пол(а)ча, јањило, говедарница, коњушница* (ахар), *појата, нужник, кокошар, уљаник, дрварница, трап*, и доста ретко *салаш*, (в. сл. 8. и 9.).

Чардак, (в. сл. 6. и 7.) који служи као гостинска кућа, имају само задружније и богатије породице. Чардак је до куће; ретко ван дворишта Сваки је чардак на два боја. Грађе је као и кућа, само су му зидови лепше зидани и с клаком. Ниски кров му је од плоче или и купе; никад од сламе. Прилично велики прозори имају стакла и дрвене канате, или се затварају само канатима. Над извеđеним вратима је свод а пред вратима тријем. На горњи бој се узлази каменим степеницама у предсобље, звано *тараца* или *балкон*. Код бољих чардака је изнад овога балкона опет *тријем*, где се лети спава. С те тараце улази се у собу. Горњи бој је са једном или више соба, са или без предсобља. Унутра је оџак за грејање и „печење“ кахве, над којим је изведен димњак. Чардаци личе на собе код мухамеданаца, само су без сећија. Негде има за седење једна или две клупе — *шћемлије*, иначе се при седењу „поравни“[1]). У требињском котару највише је и најбољи

Сл. 6.

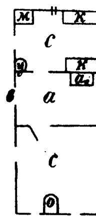

Чардак из Талеже (Шума).

с = соба (оџаклија)
о = оџак са извед. дим.
к = кревет
м = место, где је сто
у = умиваоница
а = аралук
в = врата
$а_1$ = амбар за жито

Ово је горњи бој чардака. Доњи је бој испод свега чардака пространа изба у коју се вежу волови. У чардак се треба попети уз 10—12 басамака и ту је на ћемеру балкон (тараца) али није покривен.

[1]) У Вођенима код Љубиња видео сам у једном добром чардаку поред огњишта два кревета за седење, на којима се и спавало.

су чардаци. У њима се може видети и сто и по која столица и који намештен кревет за спавање. Врата су као и на кућама. Изба служи за оставу жита и поврћа.

Полача или *палача* (в. сл. 8. и 9.) је приземна гостинска кућа према чардаку, који је двоспратан. Полача је лепше озидана кућа, покривена плочом, с огњиштем око кога су два кревета од набоја за спавање. Нема черјена. Прозори, нешто већи од кухињских, затварају се канатом. Служи за ожењене задругаре и оставу. Налази се до саме кухиње; често је под истим кровом са њом. Нема преграда. Подижу је људи који нису у стању чардак подићи, а није им довољна стајаћа кућа. Ни полача, као ни чардака није било пре окупације, па ни данас их нема много.

Сл. 7.

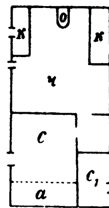

Чардак из Биоча
ч = чардак
к = кревет
о = оџак
с = соба
$с_1$ = собица
а = амбар

Јањило се прави у дворишту, или се призида до авлије. То је наслон са два или три камена зида, а са четврте су стране камени или дрвени стубови. Над једним делом наслон је поплет, на који се оставља сточна пића. Један се наслон отплете за „млад“ *котац*. Доста пута је ограђено за „крмке“, *свињећак* или *крметарница*. Где се гаји духан, ове зграде служе и за сушење духана[1]).

Говедарница или *говедара* је наслон за говеда, где их има више. Испред овога наслона често је обор где говеда лети леже[2]). У овом наслону имају и јасла. Изнад наслона је поплет за пићу,а у буџаку за телад.

Коњушница је стаја за коње. Пошто је коња мало, то су врло ретке; обично се коњи вежу у говедарници, изби под кућом или чардаком.

---

[1]) Често је лети у овом наслону и стан и бадањ за кисели купус.

[2]) Двориште, где се говеда „спраћају“ зове се *говеђак*.

Појата или *паљар* или *кланица* је зграда коју има свака кућа. Далеко је од куће за 20—100, па и 300 m. Служи за смештање: сена, сламе, „крова"[1]), млаћевине, кошевине, грма, кукурузовине, лисника и т. д. Даље овде се држе и виле, грабуље, лопате, метле и др. Често

Сл. 8.

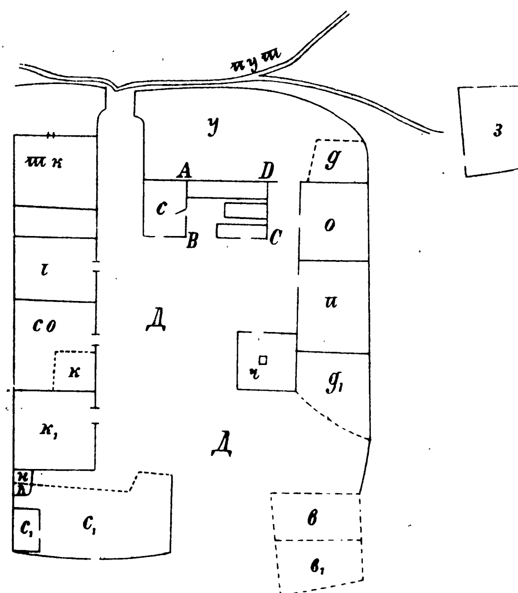

Распоред куће у дворишту Тома Геруна из Талеже (Шума).

ABCD = кухиња	н = нужник (покр.)	п = полача
с = соба	ћ = ћумез (кокош.)	ч = чатрња
тк = туђа кућа	$с_1$ = свињећак	$д_1$ = дрварница
г = говедарница	у = уљаник	в = вртић
со = стаја за овце	д = стаја (наслон) за сушење духана	$в_1$ = други врт
к = котац		Д = двориште
$к_1$ = коњушница	о = остава	з = зграда за козе

је један део појате преграђен за говеда. Пред појатом је увек *гумно*[2]) (в. сл. 9.). Доста пута се на гумну и игра.

Кокошар или *ћумез* је мала призида уз кућу или при крају дворишта. Увек је покривен на једну воду. Ко-

[1]) Ржана слама у снопове повезана.

[2]) У требињском котару гумна су већином нешто обзидана и покалдрмљена крупним каменим плочама.

кошар има свака кућа. Служи за затварање кокошију и друге пернате живине.

Дрварница или *дрвара* је при крају дворишта, обично близу ћумеза и нужника.

Трап је повећа рупа за кртоле. Трапова нема у долини Требишњице, али их је много у брдским крајевима, где је кртола главна храна становништва. Трап је негде у крају башче, недалеко од куће. То је рупа шћемерена и покривена на кључеве, поврх чега је земља; то је *сухи трап*. Има трапова и на самом долу, где је кртола сађена. Ово је *мокри трап*. Из сухог се трапа вади кртола кад устреба, а из мокрог на пролеће.

Уљаник, љаник или *пчелињак* зове се место где стоје *улишта*; то је у највише случајева одмах до куће, с горње јој стране. Суди у којима су пчеле, зову се *уљишта* или *дубдвине*, и прављени су од дубова или церова дрвета[1]). У опште уљаници су у јужној Херцеговини и ретки и мали, због оскудице паше за пчеле.

Салаша за жито у јужној Херцеговини има само у Попову и Габели, житницама јужне Херцеговине. И на Јасену више Требиња видео сам 3—4 салаша. Узрок овоме је оскудица у житу. Ови колико их има оплетени су као крошња око млада дрвета.

Ни од сто кућа не би имало једне, која би имала склонито место за нужник, а ни у триста покривена, уређена *нужника*. То је највећи недостатак јужно-херцеговачке куће и са хигијенског и са естетичког гледишта. Нужда се обично врши где при крају авлије, за кућом, за стајом, за каквим повећим каменом или драчом. Ни иначе није чисто двориште куће јужно Херцеговине због проласка стоке, што је у дворишту и мужа са сметљем и другим ђубретом. Унутра је у кући због малих прозора увек помрчина, а због недостатака димњака и пуно дима и чађаво. С друге је стране то у неколико надо-

[1]) При вађењу меда пчеле се никад не спаљују.

knaђено тиме што су куће, будући у страни, увек сухе и што је ваздух чист, јер су и врата и прозори увек отворени, а уз то може пирити и кроза зидове и испод крова.

Сл 9.

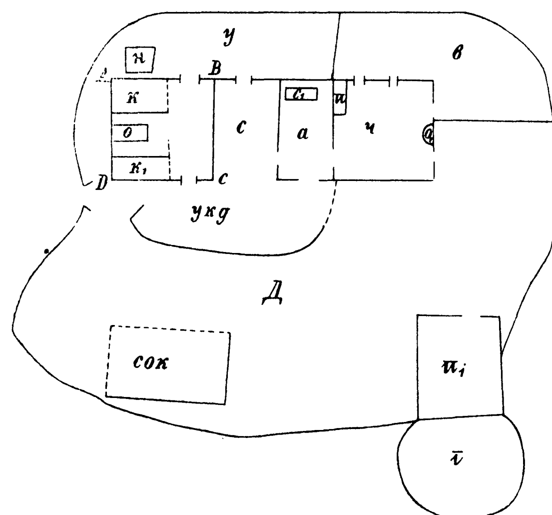

Кућа са чардаком и распоредом осталих зграда у дворишту у Баонинама (Површ)

ABCD = стајаћа кућа са двоја врата. Са страна су два кревета од набоја (к и $к_1$), међу њима огњиште (о). По дну су кревета чатме оплетене. Аралук = а је за чардак = ч и собу = с. У аралук воде спољашња врата, а из предсобља једна у чардак, а друга у собу (с). У аралуку је дугачак сто = $с_1$ на коме се руча о већим годовима. У чардаку је п = постеља за отмена госта и оџак = $о_1$, над којим је на крову изведен димњак. Соба (с) служи за спавање млађих, а томе служе и кућни кревети (к и $к_1$). За кућом је пасионић = н и служи за разбој; у = уљаник; в = вртић; укд = уже кућне двориште; сок = стаја за овце и козе; Д = двориште. Појата је шћемерена те доњи бој (изба) служи за говеда и коње, а горњи за пићу; пред појатом је гумно = г.

V. Имена.

Највећи број села, брда, локава и т. д. добио је своје име по природном положају. За велики део имена села и других имена везане су разне приче и тумачења.

Тако се за област Шуму прича да је ово име добила по многој шуми, у коју је некад била ова област зарасла. За Површ се прича да је овако назвата по томе што је доста издигнута изнад Требињског Поља и области Шуме. А о имену Зубаца прича се ово: Врло давно живео је у Петрову Манастиру, чије су развалине између села Бихова и Згоњева, 1 час јужно од Требиња, некакав цар са женом и јединицом кћери. Уз то је имао и два момка: *Зубана* и *Грубана*. Последњем је било другчије име, али су га овако звали ради урока, јер је био врло леп. Зубан је међутим био на очи врло ружан, али је зато био храбар. Цар и царица науме да кћер удаду за Грубана, али су се бојали да овога Зубан не убије. С тога нареди да обојица оду с оне стране Мокрог (део што лежи између села: Буговине, Веље Горе, Згоњева и Бихова), па да обојица запливају[1]) и обећају да ће дати ћерку ономе који први преплива. Зубан је увиђао да цар и царица више воле Грубана, те кад су били насред воде, угуши Грубана, а он здраво крају исплива. Да би се цар отресао Зубана нареди му да ухвати хата, „без биљега“, којег је цар из подрума пустио и да на њему незауздану и неоседлану дојаше. Зубан је осам дана гонио и хватао тога хата, док га је нашао у Коњском, ухватио га у Цареву Пољу, а узјахао код воде Царице, и довео цару. Кад је хата довео цару, овај му да кћер за жену, а у мираз област, која се по њему прозове Зупци[2]).

У Шуми има врло много села, чија се имена свршују са *ићи* (Мијонићи, Јушићи, Петровићи, Крњевићи, Крајковићи, Кучићи, Ђедићи, Кликовићи, Спарожићи,

[1]) Овај је део поља нешто нижи од осталог поља, те је зато по више времена под водом.

[2]) Код Турмената има једна пећина, коју зову *Вилина Пећина*, јер су у њој виле живеде. Прича се кад се Зубану родио девети син, да је најстарија од њих осталим вилама рекла: „Хајдемо, моје друге, да селимо одавде, јер овђе нема више станка, јутрос се је нашао и девети син у Зубана Зупца“.

Вуковићи, Неновићи, Калађурђевићи, Славогостићи, као и два ранија: Бауловићи код Циципе и Беровићи код Зачуле). У Површи се међутим само име једне мале свршује на ићи (Мрњићи). Таква су имена несумњиво остала од породица које су у том селу становале. Таквих примера имамо доста и данас[1]).

Међутим се о многим именима села, брда и т. д. ништа не прича. Нека од њих опомињу на страно порекло, као: Тули, Турменти, имена села, и Ванда, Бизумила Уштица или Вуштица, имена локава и т. д.

Старине.

Остацима из старина одликује се Шума, која је због своје релативне плодности још врло давно морала бити насељена. У Површи је мање, а у Зупцима је старина врло мало, због тога што су у најновије време засељени.

У најближој су вези са ранијим насељима *стара села* или *селишта*. У Шуми има старо село само код Јушића, а у Површи селишта има готово код сваког села. У Зупцима нема нигде. Још имају и *кућетине* или *омеђине*; то су остаци само једне или двеју кућа. Обично се зову по презимену оних чије су биле. У Шуми и Површи су врло честе, а у Зупцима их има само код три села.

Још су у врло блиској вези с насељима: *гомиле*, хрпе од камења, често од 100 па и до 1000 м³. камена. Прича се да се у средини сваке гомиле находе гробови људски. Неки веле да су се ту приносиле жртве, а други да су били храмови и веле да је био обичај кад је ко ишао да се моли Богу, да је о врату носио по један камен ради опраштаја грехова. Има их у сваком селу Шуме и Површи, тако да их може бити преко 300. *Грчка гробља* су старинска гробља, на којима је велико камење, под којим је у креч озидана гробница[2]). Неки веле да су то била

---

[1]) Зна се, на пр. да се село Лучићи у Суторини прозвало овако од како су се у њему населили Лучићи из Дробњака, а пре се звало Здочи. Бијелићи у Крушевицама овако су прозвати по томе што су их населиле Бјелице из Црне Горе, а Петијевићи, такође у Крушевицама, што су их населили досељеници из Петнице у Црној Гори. О оваким именима шумских села говориће се у посебном делу.

[2]) Прича се да су у то време људи били јаки као дивови и да су то камење и девојке доносиле у опрегачи. Још се прича да је свака породица имала по

српска гробља. У Шуми ових гробаља има на 15 места, у Површи на 11 а у Зупцима на 4. Скоро на свима овим гробљима налазе се и црквине, остаци старих цркава. То су обично биле мале црквице од 2—4 ширине и 3—6 m. дужине[1]). Све садање цркве у овим крајевима подигнуте су на темељима тих старих цркава.

Градина има мало. Једна је на брду Хуму, изнад истоименог села и друга изнад Зачуле. Зидине су широке и без креча. Прича се да су то била утврђења према хумској држави. У Површи их има на више брда и главица. И ове су у сушицу зидане. За једне се каже да су врло старе, а за друге да су постале за време турско-млетачког ратовања крајем XVII и почетком XVIII века. И у Зупцима их има на 3—4 места. Тако су око Тули турски шанац и *истиħан*[2]), који су из времена последњег устанка од 1875. год. Имају и неке старе градине у Цареву Пољу и на Неслан-Врху код Турмената. Има и једна *кулина* у Сутјесци из Вукаловићева Устанка.

У старине долазе и стари *путови*, који су кроз ове области из Дубровника водили у унутрашњост. Тако је од Дубровника полазио *карвански пут*, који је ишао преко Бргата, на Царину (Ивањица), где је данас граница далматинска и пазар за стоку Одатле је пролазио испод села Ускопља, преко Обрћа[3]), преко Кунака, изнад Запланика, затим кроз Посране Рупе и спуштао се у долину Требишњице на Бјелин-Долу, где је данас жељезничка станица Хум. Одавде је ишао низ шуму крајем села Крњевића кроз Дебели Луг. Под селом Пољицем, у врх Попова, био је воз под ферманом. Пошто би овде реку прешао, пут је водио даље низ Попово и ниже села Чавша хватао се стране Коњског, одакле је ишао преко Храсна и силазио у Столац, а од Стоца у Мостар и даље ишао у Сарајево. Овим су путем ишли карвани од Сарајева у Дубровник и обратно. Од овога се одвајао код данашње жељезничке станице Хума у Шуми други пут, зван *кириџијски друм*, који је између Јушића и Петровића силазио на Требишњицу према селу Старом Сланом, где је био воз. Одатле је ишао уз Вардиште, крајем села Беговића, преко Јаворка, кроз

један такав гроб, и, веле, ко није имао те гробнице да га нису сматрали за кућевића и да су, кад би ко просио девојку, прво га питали да ли се „каменовао", т. ј. да ли је озидао таку гробницу.

[1]) За ону код Брвника у Зупцима вели се да је био манастир.

[2]) *Истиħан* је, кажу, *касарна*, а ту је био и депозит. Над истиħаном је шанац (метериз).

[3]) На Обрћу је, веле, била „ђумругџиница".

Плана Дола у Љубиње, а одатле у Столац, где се састајао са првим. Овим се путем ишло нарочито кад је Попово било поплављено. Од овога се пута одвајао један преко Влаховића у котару љубињском и водио преко Рудине, затим преко Дабра, уз Трусину одакле је избијао на Невесињско Поље ниже Ракове Ноге, где је данас Циновића Махала и где су били ханови. То је била средина пута и прича се да су босанске кириџије само дотле догонили своје товаре, а одатле их примале херцеговачке и обратно. Ово је најпречи пут из Сарајева у Дубровник. Али, је, како води преко високих планина, служио само лети.

Кроз Површ је пролазио пут од Цавтата крајем села Главске, Пољица, испод Премишља, па преко горњег Требињског Поља (Цивар), долазио у Требиње, па је више Требиња прелазио реку и водио преко села Горице, уз Мили и даље водио Билећи, Гацку, Фочи и т. д. Прича се, да је ово био још римски пут. Такође је стар и онај пут, који је полазио из Требиња, па ишао кроз села: Придворце, Волујац, Љубово, кроз Глуху Смокву, крајем Спарожића, кроз Радованово Ждријело и отприлике куда и данашња цеста излазио на Дријен и даље водио у Дубровник. Овај је пут био калдрма.

У Зупцима од старих путова има само онај што је од Арслан-агића Моста водио у Нови, на море.

Још би се у остатке од старина могли убројати и они знаци за које вели народ да су били граница државе некаквог Иван-бега, према Херцеговини. По причању та је међа полазила код Дубровника, на брду Босанци, па је ишла на Голубов Камен, преко Јачишта близу Неновића, где је побијен крст, данас пребијен, с Јачишта је излазила на брдо Чулу више Зачуле, одавде у крст под селом и брдом Хумом, одатле у високи камени стуб код села Ђедића, па онда у Зборну Гомилу под селом Лугом, на десној обали Требишњице, одавде уз брдо до на Зелено Гумно у Загори, одакле је излазила на брдо Трубар (999 *m.*), где је данас тромеђа билећског, требињског и љубињског котара. С Трубара је ударила у Крњин Камен, па преко Кобиље Главе (1419 m.) и села Давидовића у билећском котару. Одавде је ишла као отприлике међа гатачког и невесињског котара на воду Златац у Влашком Пољу, под планином Думошем (1879 m.). У плочи више Златца је тромеђа котара гатачког, невесињског и фочанског. Ова се међа, према казивању, свршавала у фочанском котару на месту Шивољу.

VI. Постанак данашњих села и порекло становништва.

Старина села. — Села су у овим областима веома стара. Сем неколико посталих у XVII и XVIII веку сва су села из XVI столећа или још и из даље старине. Код сваког од тих села налазе се јасни трагови и остаци насеља. Такозвана грчка гробља свакојако нису млађа од времена турске најезде. И у Зупцима, крају забаченом, неприступачном и неплодном, види се да је на местима свију данашњих села, сем једнога, било насеља, ма да врло малених[1]).

Новијег су постанка села: Церовац, који је постао назад 180—200 година, када се једно оближње село раселило те се ово засновало. Бобовишта су засељена из оближњег селишта. Заградиње и Рупни До су раселице села Сливнице. Село Дужи је постало на манастирској земљи почетком XVIII века, кад и сва три горња. Граб је основан пре 130 година.

Сем тога у свима тим селима има у великом броју *старјеника*. Тако је од 50 браства, колико их је свега у Шуми, 20 браства које старјеника, које оних којима се не зна порекло, али су на овом месту били у XVI веку, што износи 40 %. И у Површи од 51 браства старјеника има 7[2]), а у Зупцима 6 од 32 браства. Осим ових старих браства која су се до данас одржала зна се још за многа, која су се раселила или су самрла.

Досељавање. — У досељавању нових породица у ове области можемо разликовати четири периоде.

Прва је периода XVII век. Из овог времена имамо у Шуми 4 досељена браства. Ови досељеници са стар-

[1]) Како требињски котар није имао планине у северној Херцеговини могло би се претпоставити да су Зупци служили више као планина којој околној жупи.

[2]) Старјеници у Површи већином славе Св. Климентија (25. нов.).

јеницама чине без мало половину браства шумских. У Површи из овог времена има досељених 5 браства, а у Зупцима 4.

Другу периоду насељавања чини ратовање турско млетачко од 1684 до 1718. године. У Шуму је у ово време досељено 15 браства, те је на тај начин *Шума још почетком XVIII века имала $^{4}/_{5}$ броја данашњих браства.* У Површ се доселило само 5 браства, те је *Површ почетком XVIII века имала $^{1}/_{3}$ данашњих браства.* И у Зупце се населило у ово време само 5 браства, с којима су *Зупци почетком XVIII века имали близу половину данашњих браства.*

Трећу периоду насељавања чини XVIII век. У Шуму се у овом веку, као и идућем, мало — свега десетак — доселило браства. У Површ је дошло 16, а у Зупце 11, што са ранијим *чини $^{4}/_{5}$ данашњих браства у Зупцима.*

Четврту периоду чини XIX век, у коме је Површ добила 19, а Зупци свега 6, од кога броја када се одбију 3 трговачке породице насељене пре 10—15 година у Грабу, онда се може рећи да је досељавање нових породица у Зупце престало уз Вукаловића Устанак[1]).

[1]) Како је кроз Зупце пролазио трговачки пут у Нови, то су тамошњи становници били дужни чувати пут и старати се за безбедност путника. За то су не само били ослобођени од данка, већ су још из „касе и потезали“, на име добијали су „тајин“, „џебану“ и обућу. Такав је случај био и у Ћуреву у фочанском котару. Чим би се родило мушко дете, одмах би га „поткаитили“ у пандуре, те и за њ плату примали. Када би какав већи турски старешина хтео да прегледа пандуре онда би они поручили у околна племена да им дођу те да попуне места оној деци и да изађе потпун број.

Омер-паша, дошавши у ове крајеве, хтео је да од народа покупи оружје. То је дало повода устанку у Зупцима од 1852. године, који се јаче развио тек 1857. год. На челу устаника био је војвода зубачки *Лука Лаков Вукаловић* из Богојеви-Села. Први се већи судар десио код воде Ситнице 29. јануара 1858 год., где Зупци и Крушевичани разбију јако оделење турске војске од 4.000 људи. После неколико победа, на заузимање Француске и Русије учини се примирје, и у томе силе доделе Црној Гори Грахово. Ово је био *први устанак*. Год. 1861. букне и други устанак. Устаничке победе код Тули, Турмената, Љекове, у Михољим Долима, код Коњског не донесоше стварне користи. Лука се 1865. год. морао склонити у Русију, где је 1875. и умро.

У опште стара браства не броје много кућа. У Шуми има 90 кућа од старјеника (по 4,75 на браство), у Површи 34 (по 4,85), где чине $^1/_6$ од целог броја данашњих кућа у Површи, и у Зупцима 44 (по 7,33). Само браство Јелићи у Зупцима има 16 кућа. Површке породице из XVII века имају просечно по 12 кућа, свега 60, те број ових кућа са кућама старјеника данас чини без мало половину кућа поврпких. На 4 зубачка браства досељена у овом времену долазе просечно по 23 куће, те број њихових кућа представља данас $^1/_4$ свију кућа у Зупцима. Из времена ратовања турско-млетачког у Шуми је 15 досељених браства, које данас броје 80 кућа (по 5,33). Број кућа ових и ранијих досељеника са старјеницама износи на 200. У Површи досељеници из овог времена имају 22 куће, и са кућама ранијих досељеника, као и с кућама старјеника, представљају 60% данашњих кућа. У Зупце се тада доселило 5 браства, која данас броје 84 куће (по 16,8). Знатно је досељавање у Површ и у Зупце у XVIII веку. Тако тада је Површ добила 16 нових браства (готово $^1/_3$), чији број кућа данас износи на 50 односно $^1/_4$ од свију кућа данас у Површи. Тако исто је и у Зупцима највише досељеника из овог времена. На име доселило се 11 браства, која имају данас 140 кућа, односно $^1/_3$ свију данашњих кућа у Зупцима. У прошлом је веку досељено највише породица, 19 на броју, од којих је данас само 50 кућа (по 2,63). У Зупце је дошло 6 породица, од којих има до сад 40 кућа (по 6,66).

На досељавање у Шуму и Површ утицали су познати општи узроци, а за досељавање у Зупце главни је узрок *крвна освета*, која се била укоренила у Црној Гори и Кривошијама, одакле су махом зубачки досељеници[1]). Сваки члан „уцвијељеног“ браства био је дужан

[1]) Када бих пред више Зубаца заподевао разговор о њихову пореклу, обично би простодушно и као и с неким поносом рекли: „Сви, што нас је Бог дао,

да се освети и, докле се год бараство не би осветило, стајало је под срамотом. Такве су зајмове многа браства чинила до своје истраге, јер „ко се не освети, тај се и не посвети". Крвна се освета често преносила с браства на племена и читаве нахије. Тако се у половини прошлога века беху завадиле: Кривошије, Грахово, Зупци и Крушевице, те је пало на неколико стотина мртвих глава, док најзад неки увиђавнији људи, видећи велику братску невољу, реше се да томе учине крај. Под Орјеном, на међи Крушевица и Кривошија, састану се најугледнији и такој работи највештији људи из Црне Горе, Херцеговине и Боке на *крвни мир*. Ту су о трошку завађених браства 20 дана провели пребијајући главу за главу и мећући сувишак на откупе.

Порекло становништва. — Ове су области највећма насељене досељеницима из Црне Горе, који чине 29,37 % од досељеника[1]); нарочито их има много у Зупцима, где број њихових браства износи 37,50 % од досељеника, а њихове куће 41% од броја досељеничких кућа у тој области. Иза ових долазе досељеници из најближе околине, из требињског котара, који чине 27,27 % а највише их је у Површи, где има на 59,52 % које досељеника из осталих крајева у требињском котару, а које из Шуме и Зубаца. Иза ових су досељеници из Далмације, којих има 21,77 %; нарочито у Зупцима, где њихове куће износе преко 40% од свих досељеничких места. Мало је досељеника из северних и западних крајева Херцеговине, који скупа чине 19,47%.

По броју браства има:

Из Црне Горе:

Из Грахова . . . . 4 пор.
„ Риђана код Никшића . . . . 4 „

сви смо крвници". Чешће пута о узроку досељења појединог браства добијао сам одговор: „Не треба ти о том даље питати; сви смо крвници".

[1]) Досељеничке породице којима се не памти одакле су старином при овом срачунавању нису узимате у обзир.

Из	Куча	2	пор.
»	Ћеклића	1	»
»	Цуца	1	»
»	Озринића	1	»
»	Роваца	1	»
»	Дробњака	1	»
»	Ровина	1	»
»	Браног Дола	1	»
»	Повије	1	»
»	Бате	1	»
»	Трешњева	1	»
»	Црне Горе у опште	3	»
	Свега	23	пор.

Из требињског котара:

Из	Придвораца	4	пор.
»	Гомиљана	1	»
»	Црнча	1	»
»	Згоњева	1	»
»	Буговине	1	«
»	Дола	1	»
»	Веље Горе	1	»
»	Полица	1	»
»	Горице	1	»
»	Тврдоша	1	»
»	Кочела	2	»
»	Старог Сланог	1	»
»	Јасенице	1	»
»	Неваде	1	»
»	Крушевица	1	»
»	Суторине	1	»
»	Расовца	1	»
	Свега	21	пор.

Из Далмације:

Из Кривошија	4	пор.
» Новог	3	»
» Рисна	1	»
» Боке у опште	1	»
» Конавала	3	»
» Жупе	1	»
» Солина	1	»
» Далмације у опште	2	»
Свега	16	пор.

Из билеђског котара:

Из Пијавица	1	пор.
» Мириловића	1	»
» Будоша	1	»
» Звијерина	1	»
» Давидовића	1	»
Свега	4	пор.

Из Попова:

Из Мркоњића	1	пор.
» Драчева	1	»
» Галичића	1	»
» Чваљине	1	»
Свега	4	пор.

Из осталих крајева Херцеговине:

С Гацка	3	пор.
Из Борча	1	»
» невесињског котара	1	»
» љубињског котара	1	»
Свега	6	пор.

Из осталих земаља:

Из Турске	1	пор.
„ „Рима у Италији“	1	„
Свега . . .	2	пор.

Неколике етничке особине Шумјака, Површана и Зубаца.

Опште црте. — Требињац је у опште нешто вишег раста од средњег. доста чврстог састава, стаса је права, увек је сувоњав, никад угојен, лица дугачког, крупних испалих јагодица, очију паштрих, косе најчешће црне, браде и бркова кестењастих. Ход му је сигуран и одмерен, а поглед слободан. Доста говори и то течно и уме лепо исказати оно што жели. Површанин и Зубац радо се хоће и похвалити. Шумјак и Површанин одликују се и телесном и кућном чистоћом од Зупца и другог сељака требињског. У опхођењу су, нарочито према странцу, учтиви[1]). Оштроумност је општа црта Херцеговаца: код Требињца прелази она у лукавство. Један другом мало што верује. И Требињац и Поповац су неписмени адвокати, који и по три године о свом руху и круху води парницу. Зупци, а тако и Крушевичани и Корјенићи чине средину између ратоборнијег Црногорца и мирнијег, сталоженијег и вреднијег Херцеговца. Лако су распаљиви. Сви су врло гостољубиви. Пјанци су ретки. Морал је и данас још на великој висини. Посте уредно: среду, петак и све четворе посте. Поред обичних празника светкују још толико других. Цркава имају много више него што би требало, али у њих слабо иду.

Код Шумјака и Површанина нарочито се опажа трговачки дух. Радо одлазе у свет и обично добро пролазе. Прво су одлазили у приморске градове као слуге или надничари и временом су постајали и богати људи. Још има трговачког духа и Поповац

[1]) Из јутра се поздрављају са: „Добро јутро!“ на што се одговара: „Добра ти срећа!“ Ако су познати онда се и даље питају: „Уранио добро?“ на што је одговор: „Добро, вала Богу, како ти?“ Од попасно доба до ићиндије поздрављају се са: „Помага Бог!“ или „Помоз' Бог!“ а одговара опет: „Добра ти срећа!“ или „Дао Бог добро!“ На растанку онај који полази вели: „Збогом!“ на што се одговара: „Пошо збогом!“ или „У добри час!“ „Срећан пут!“ на што путник каже: „И теби (вама) останак!“ При растанку ноћу: „Добра ноћ!“ — „Биле ти добра!“ или „Бог ти на помоћ!“ При пићу рекну: „Здрав си!“ — „Од Бога ти здравље!“ или „Бог ти дао здравље и свијетао образ међу дружином!“

и Љубињац. Међутим је Невесињац, Гачанин и Рудињанин врло ретко постао трговцем. Ова разлика између Херцеговаца с леве стране Требишњице и онога с десне и из унутрашњости јесте због утицаја приморја, нарочито Дубровника, на првог.

Женске се не мешају у мушке разговоре, особито ако је још и стран гост. Госту и жене и девојке приступају и љубе га у руку, тако и у срећању познату човеку. Кад мушки пролази поред женске која преде онда она само држи преслицу у руци док мушки не прође. Ово је, кажу, због рђава удеса.

Језик. — У делу Херцеговине између Далмације, Црне Горе и Неретве народ све три вере говори ијекавским дијалектом нашега језика, докле све што живи десно од Неретве говори дијалектом икавским. У првом крају дају се разликовати два говора: хумски и требињски, од којих први обухвата: љубињски, столачки, мостарски до Неретве и део невесињског котара. Требињски говор хвата требињски, билећски, гатачки и већи део невесињског котара. Заједничке су им особине: *дј* изговара се као *ђ* (ђед, ђевер, ђевојка), *тј* као *ћ* (лећети, ћерати), ма да не доследно (тјеме, тјескоба, сутјеска, тјешити), *сј* као средина између *с* и *ш*, којег писмена нема у нашој азбуци (сјутра, сјеме, сјекира), *зј* као средина између *з* и *ж* (козји, зјати), *цј* као *ћ* (ћедило, ћепаница, Ћетко — Цвјетко). Код речи са завршетком *ст*, крајње се т не изговара (кос, пос, свјетлос), начин неодређени увек без крајњега *и* (орат', копат', лећ'), код речи које се почињу са *пш, пт, пс* и т. д., *п* се не изговара (шеница, тица, чела, совати). Разлике су између та два говора: у требињском се *х* не чује или се замењује са *в* (аљина, уво, орав или ора), у хумском се изговара где год му је место (хлад, орах, кухати, рухо), *хв* се изговара као *ф* (фала, уфатити). У Хуму се чује *ф* (Филип, фес, нафора), у требињском говору замењује се са *в* (Вилип, вес, навора). У Хуму се мушка имена: Ђуро, Перо, Јово мењају Ђуре, Пере, Јове, Ђури, Пери, Јови и присвојни придеви гласе Ђурин, Перин; у требињскоме говору мењају се Ђура, Пера, Јова, Ђуру, Перу, Јову, а присвојни придеви гласе Ђуров, Перов[1]). Још је у хумском говору два пута више турских речи, ма да их у требињском има доста. То је због тога што се Хум већим делом рано истурчио, а у требињским крајевима насељени су Турци тек почетком XVIII века. У требињском је зато више италијанских; нарочито до Требишњице.

[1]) С тога у Хуму обично су презимена: Ђурићи, Перићи, Јовићи, а овамо Ђуровићи, Перовићи, Јововићи.

Ових је речи све више од како људи иду у Америку. Женска се имена свршују на *е* (Стане, Јоке, Љубе). У Шуми и Површи глагол *ићи* и његове композите добијају још и наставак *ти* (ићити, доћити, проћити).

У Зупцима, Крушевицима и Корјенићима чује се. и ако ређе акузатив место локатива, на пр.: Био сам у Грахово. Даље овамо се чује да се прошасти глаголски придев свршава на â, поред тога што се чује и са завршетском ô, као и у осталој Херцеговини[1]).

Племе, браство. — Реч *племе* има два појма: ужи, по којем означава једно браство, и шири, по којем означава целу жупу или нахију са више разних брастава, на пр.: племе Зупци. Ма да у овом крају племе не представља етнографску јединку, ипак се оно осећа као једна целина. Ако би се изродила каква свађа са суседним племеном или нахијом око шуме, паше, међе, воде или ма чега другог устајало би цело племе. Ако би запретила опасност од непријатеља, ако би се чинио устанак изабрали би вођу из најјачег и најјуначнијег браства, а ниже чинове, као: сердаре, капетане, командире бирали би из других брастава и сви се саплеменици сложно борили. Ако би коју славу учинио ко из племена, та је слава целога племена и, обратно, срамота пада на цело племе или нахију.

За турског времена племена су била харачне јединице. Харач би се расписивао на целе жупе или кнежине, па би се после разрезивао на домаћине. Тога ради састајали су се на одређеним местима; те су састанке звали *расјецима*. Расјеци су држани на одређеним местима, обично код цркава или и на којем другом згодном месту[2]).

[1]) „О, Стана бона, уклони то дијете, јад те нашâ и ш њим, нека сједе ови чоек!“ — „Ђавâ ти ручак полока!“

[2]) Шума је од старине имала три кнежине: *Правице, Рашовиће* и *Куртовиће*. За прву је држат расјек у Талежи код цркве св. Нећељке, за Рашовиће у селу Петровићима, а за Куртовиће код цркве Петровице. За Површ је најпре био расјек на Остојној Долини између Љекове и Пољица, а доцније због свађе од Површи се оделила кнежина, названа *Третица*. У Зупцима је био расјек код данашњег села Граба и онда када ту није било насеља. На том је месту, веле, било једно велико грабово дрво, под којим су расјеци држани. За Бобане био је расјек на месту Црном Вађу у Дебелом Лугу, крај каравanског пута. И данас се ту види велика гомила набацаног камења, под коју је народ ставио свога кнеза што је пристао на тежак харач и хтео га народу наметнути. Та се гомила и данас зове *примет*.

У племенске везе могу се у неколико убројати и гробља. У Зупцима данас имају три главна укопа. У Бобанима, који данас броје преко 20 села и леже с обе стране Требишњице, било је једно гробље и то у селу Жа́кову, на десној страни реке. Ту су се сви Бобани копали и ако је то гробље неким селима било по 3 и више часова далеко. Једном им се, превозећи мртваца преко реке, чамац изврне, те живи здраво испливају, а мртваца вода однесе и од тада почну засниватн нова гробља. У опште пре је било мање гробаља, него се по више села копало у једном гробљу. Данас у Површи и Шуми готово свако село има засебно гробље. Гробља су обично на местима старих гробаља са стећцима.

Под *браством* се разумевају они који потичу од једног родоначелника. Они имају једно крсно име. Они се међу собом пазе и чувају, па ма и по 20 степени били далеко. Најрадије се зову именом самог родоначелника или општим и најстаријим презименом[1]). Не узимају се па ма колико колена били далеко. Тако исто и не кумују један другоме. Пријатеља или кума једне бративене куће цело браство зове кумом или пријатељем. Кад ко из браства жени кога или удаје зове на свадбу цело браство, које му долази с приносом. Кад се у браству деси смртни случај онда за неко време цело браства „коретује“, т. ј. за неко време неће ни код куће нити на путу певати. Често пута за покојником „коретују“ и остала браства у селу. Даље сваки је браственик био дужан притећи у помоћ своме рођаку, нарочито се то гледало при освети. Када би погинулог и даљи браственик осветио сматрало се као да га је отац или брат осветио. Ако би ко из браства био осуђен на већу глобу браственици су били дужни помоћи му и давали би: пушке, ножеве, токе и новце.

---

[1]) У јужној Херцеговини у опште мало је презимена са завршетком *ићи*, него су обичне речи са различним завршецима. Ова се презимена обично придају када на коме што необично запазе. Одмах се за то нађе реч; а ако је при том и смешна онда се боље задржи. Многима се од тих презимена не може знати значење. Таква су презимена: Шери, Кољиврати, Геруни, Џоџи, Правице, Пижуле, Орози, Скварице, Тараили, Ковачи, Врчци, Бубали, Укропине, Шкери, Галеби, Мискини, Секерези, Спаравали, Вреће, Мерћепи, Јаловице, Колаци, Тарана, Прњати, Путице, Вучури, Кукавице, Шигуд, Бркани, Тараш, Чуквас, Кривоглави, Бубрешци, Керепине, Куђелице, Дробјенци, Ђурине, Шилободи, Сврдлани, Магазини, Шупљоглави, Сердени, Мандегање, Кораћи, Дупери, Кокољ, Ћукили, Кудров, Шиљкут, Наерице, Пујо, Глоговац, Руњавци, Лабара, Бунчули, Ждула, Костождери, Брњаши, Тице, Прдавице, Гвардијан, Тутупи, Мирдиње, Шарабе, Кисини, Милише, Кураице, Пажини, Клими, Крчуми, Вици, Пиштигњати, Кисјелица, Почуч, Ђураш, Лери. Оваквих је надимака било

Сви се помрли чланови братства (сем удатих одива), ма колико оно било, заводе у једну заједничку књижицу — *читулу*. Обично једно братство има једну читулу, а ко се одели па би желео имати своју читулу, онда узме препис целе старе читуле.

Крсно име. — И православни и католици у јужној Херцеговини држе *крсно име*. Оно се и данас слави по старом обичају и траје пуна три дана. У очи крсног имена иду на *аиће* и обично се трећи дан враћају, а има случајева да се врате тек четвртог или петог дана. Обично иде по двоје муж и жена с дететом, а поведу и коња. На слави се пије преко сваке мере. Здравице иду до девете: „девета бенета, десета не смета". Крсно име нерадо се мења, али ипак таква мењања нису ретка. Домазет узима славу куће у коју се „удао". Бива да досељена породица узме за славу сеоско крсно име. Често на то нагна и сиромаштина, јер је на пр. много лакше славити Шћепањ-дан (27. дец.) него Ђурђев-дан

Бројни однос кршњака у појединим од ових области различан је. У Шуми на 240 домова долазе 63 куће Ђурђевштака, 61 кућа Јовањштака[1]), по 34 Никољштака и Шћепањштака, 22 Зачеће Јованово (23. септ.), 11 Јеремијев-дан (1. маја). У Површи на 190 кућа долази 60 кућа Шћепањштака, 28 Ђурђевштака, 22 Климењштака, 20 кућа слави Зачеће Јованово (23. септ.), 16 је Аранђеловштака и 16 кућа слави други дан Духова, а мало је Јовањштака (7. јан.) и Никољштака. У Зупцима на 400 кућа преко 230 слави Ђурђев-дан, 70 Јовањ-дан, 67 Свету Петку, 14 Томин дан. Укупно узевши на 830 кућа, колико их је у овим областима Ђурђевштака има 323 куће (округло 39%), Јовањ-дан (7. јан.) слави 137 кућа (16,5 %), Шћепан-дан 94 (11, 3%), Петков-дан 67 (8%), Никољ-дан 46 (5,5 %). Зачеће Јованово 42 (5%). Остатак чине Клмењштаци, Томинштаци, Михољштаци, Јеремијевштаци и они што славе други дан Духова.

Поред крсног имена у требињском крају имају и *прислуге*, докле их у Хумнини нема, нити их је када било. Обично се прислужује онај дан кад је сеоској цркви слава. Прислуге се често и мењају, особито при пресељавању из села у село. Прислуге се

и равније, чему су за потврду кућетине појединих породица с таквим презименима. Породице с оваквим презименима остају и дуже у народној успомени. И међу презименима на ићи има их таквих да им се не може знати значење.

[1]) У овоме су броју и 6 кућа католичких, који такође славе св. Јована 7 јан., али рачунајући по новом календару.

готово исто онако славе као и крсно име, па како неки имају по 2, 3 па и више прислуга, то су постале права несрећа за и онако бедног сељака.

У неколика зубачка села при пољу носе се и *крсти* или *литија* о Спасову-дне и о Духовима. У Шуми и Површи сада се не носе, а раније је било тога у неким селима[1]).

Одело. — И ношња се у крају Херцеговине између Неретве и Црне Горе може разликовати на хумску и требињску. Распрострањење требињске ношње у главном се поклапа са распрострањењем требињског говора. Требињска се ношња одликује *бјелачом* или *доламом*, од сукна, белом хаљином до изнад колена. Шумско-површка ношња у главном је мешавина између хумске и требињске. Тако се чешће виђа мрк гуњац с рукавима, као и у Хуму. На глави се носи *заврата*; само се код старих људи види фес с омотаним црвеним шалом. Зупци се носе као Рудињани, Гачани и Никшићи.

Женске носе дугачку кошуљу од куповног платна, по којој је хаљина без рукава и незакопчана на прсима, код девојака од бела сукна, код жена мрко бојена. Зими носе *мрчине*, хаљине од сукна, мрке боје, с рукавима. На глави им је црвен, врло плитак фесић, са колутом изнутра. Фесић прикаче укошњаком, који се провуче испод плетенице, а на врху се убоде чиодом. Фес девојке покрију белом крпом до половине, а жене га покрију готово целог. По томе се лако познаје млада и девојка. Косу плету у једну плетеницу, коју спусте низ леђа; неке старије жене у две. У ушима носе менђуше које су им једини накит, јер ђердана нема. Најстарија девојка у кући носи киту. На ногама су им опанци опутом наопућени, као и код мушких. Девојке и младе носе беле чарапе, а старице од шарене пређе.

Добар опис ношње овамошњег народа дао је Лука Грђић Бјелокосић у својој књизи „Из народа и о народу“. Могло би се исправити само то да се у Шуми и Површи не носе калчине.

VII. Занимање становништва.

Данас се народ у све три овде описане области подједнако бави сточарством и земљорадњом. Али је до назад 50 година земљорадња била веома занемарена, а

[1]) Најболе је описао обичаје народа јужне Херцеговине Вук Витез Врчевић.

народ се готово једино бавио о сточарству. Узрока томе има повише, а понајглавнији су што је до Омер-пашина доласка у ове крајеве био врло непоуздан однос између ага и кметова, јер је ага кмета у свако време могао дићи са земље и земљу предати другоме. Затим докле се агама са земље морао давати врло велики део приноса, дотле се на марву и на пашу ништа није давало. А и мирија (козарина) на стоку била је незнатна према данашњој. Још је сточарсто било згодније занимање у то време прегона и метежа, јер се са стоком могло одмах склонити, куда се је хтело. Најзад је стока увек имала сигурну и добру прођу на дубровачкој пијаци. Многи старци причају, да су они запамтили да је у више људи бивало по 500—1000 грла ситне стоке[1]). И данас је сточарство у све три области врло развијено. Тако се пописом од 1895. године нашло:

	Коња	Говеди	Коза	Оваца	Свиња	Кошница
У Шуми	343	918	10116	5555	865	1148
„ Површи	258	833	7214	5329	778	947
„ Зупцима	382	1654	12572	10511	1390	449
Свега	983	3405	29902	21395	3033	2544

Од земљорадничких производа у Шуми и Површи најзначајнији је духан, који се овде највише сади и најбоље роди у свој Херцеговини. Иза духана долази жито и поврће, али у малој количини због оскудице у радној земљи. У земљорадњи Шумјак и Површанин изостали су иза Конављанина, али претичу Зупца, Билећанина, Гачанина и Невесињца.

[1]) Када би се стоке намножило преко хиљаду грла, онда би тај сувишак остављали у брду, верујући да не ваља имати преко тога броја.

Нека се шумска села баве и рујевином, а у Површи бере се нешто бухача. У Шуми се доста и ћумура пали у жежницама, који продају у Дубровнику.

О занатима се врло рђаво мисли. У сва три краја не може се наћи ниједног зидара, и ако су све куће каменом озидане. Тако је и са дрводељама, а о „циганьском занату“ није ни говорити. Нема ниједнога да „карта“ — пуца — вуну или костријет. Већина их води коња или мазгу у Требиње да се поткује. Одело обично кроје и шију у Требињу, јер се врло радо лепо одевају, и ако немају хлеба ни по 2 месеца.

У рад иде их врло много, и то по највише у Америку. Досад је из Шуме тамо отишло преко 200, из Површи до 170, а из Зубаца 530 људи. Тако је и са осталим крајевима требињског котара, јер се за последње три године иселило више од 1200 људи, те их сад има тамо преко 2000, Кад се овоме дода још 1000 људи по другим крајевима онда износи на 3000 према 2500 православних кућа у целом котару. Ова сеоба почела је одмах иза окупације, али изнајпре доста споро, док је у последње време, што се према горњим цифрама види, узела толики мах, да прети да ће све мушко способно за рад тамо отићи. Сем требињског још се и из љубињског котара селе у Америку, а из остале Херцеговине не. Од мухамеданаца до сад се иселило у Азију или у Цариград око 300 кућа, што чини $^1/_3$ свих мухамеданских кућа у котару.

Поред врло јадног и жалосног економског стања овамошњег краја, на исељавање има утицаја и то што Херцеговац нерадо служи војску, те пре 20 године одлази преко мора, одакле се тешко и враћа.

Овслико одлажење повлачи за собом кобне последице. Поред тога што се тиме слаби народна маса, оно има и врло злих материјалних последица, као: оскудица радне снаге, те им оно мало земље није како треба

обрађено. Даље због тога је котар уваљен у велики дуг од 700.000 форинти, што је узајимано за путни трошак исељеницима, на коју се суму плаћа интерес 10%, односно годишње 70.000 фор. Сем тога рђаво утиче и на куће које имају по кога свога у свету, јер им овај шаље годишње по 50—100 фор., те се мало ослоне на ту помоћ и мање се ради него што би требало и могло бити.

Тамо се баве по 5—15 година, за које време зараде по 3—6.000 форината Осим тога приличан број деце одлази у службу по варошима Босне, Херцеговине, Далмације, па и Србије.

ПОСЕБНИ ДЕО

I. Шума.

1. Талежа.

Положај. — Село лежи на равном, голом и кршевитом месту. Куће су размештене по влаци око једне продоли, која се пружа правцем С—Ј за 600—700 m., те је и село поделила на Горњу Талежу, јужна и источна страна и Доњу Талежу, северна страна.

За пиће се служе кишницом из 11 чатрња, од којих су 3 заједничке (*Стара Чатрња*, *Харем* и *Михајловица*). Стоку поје из двеју локава; *Високи Дуб* и *Локва*.

Земље, пашњаци и шуме. — Талежа је земљом најбогатија од шумских села и има прилично земље. Највећи део земаља је око села, а ситних комада као долина има разбацаних по околини. Најбоље су њиве на местима: Паре, Долови, Њиве, Косов До, Јарев До, Вишњица, Стрмоглавнице, Стањевица, Граовиште, Ћуковина, Ровањина, Царевина, Предлоква, Окрча, Граве Долине, Милошевац, Миловина, Бабичина, Расов До, Богдан-Долина и т. д. Половина се сељака искупило, а друга половина ради агинску земљу. Они који раде на агинској земљи дају агама од белог жита $^1/_2$, а од зелени $^1/_3$.

Паше и шуме имају прилично, јер су свуда око села које пашњаци, које шуме. Две трећине од тога је својина појединаца, а једном се трећином служи цело село. Места, на којима су пашњаци и шуме, зову се: Кобиљаци, Гајине, Водени Шеврљак, Антов Шеврљак, Лазањ-Стеза, Забрђе, Велике Греде, Зграде, Сјечена, Горњи Гај, Ковачина, Волујак, Сврдлине, Божијев До, ит.д. Шума је ситна, највише има зеленике. Од дрвета пале ћумур. Има и рујевине, али сада о њој не раде, као ни о бухачу.

Тип. — Село је поделио поменути продо на *Горњу* и *Доњу Талежу,* између којих има растојања на 500—600 m. Затим се од Горње Талеже издвајају за 150 m. 4 куће. Доња Талежа је постала од Горње у почетку XIX века. У свима овим деловима куће су ублизу, тако да је размак између појединих по 10—20 m.

У селу има 17 кућа, од којих су 12 у Горњој, а пет у Доњој Талежи. Породице су: Шеро (1), Башићи (4), Игњатићи (2), Кољиврат (1) и Геруни (9).

Име. — Не постоји никаквих народних прича, којима би се тумачило име селу.

Старине. — За 200 m. источно од села је старо *грчко гробље* у коме име до 50 стећака без икаквих натписа. У овоме је гробљу и стара, пре 25 година запустела црква, Света Неђељка. Прича се да се некада код ове цркве одржавао велики „дернек“ (сабор). Сем стећака у гробљу има и много гомила од набацана камења.

Постанак села и порекло становништва. — Талежа је једно од најстаријих села у Шуми, што се види и по помињатим старинама, а и по највећем простору који овом селу припада, јер има земље као других пет села. Сем овога има и највише старих породица.

Породице су: *Шеро*, који се држе за најстарије у селу. Прича се да је њихова била сва Талежа, па су временом самрли, а Турци им земљу отели. Има их само једна кућа. Родбине нигде немају. Славе Никољ-дан.

Башићи, за које се не зна одакле су старином. Памти се само да је Вујин Башић пре 200 година преселио у Луг, на десној страни Требишњице, те му и данас тамо има потомака. Пре 140 година један је прешао у Ђедиће, те их сад има тамо 3 куће. Има их 2 куће и у Рупном Долу у Површи, где су пре 70 година прешли из Талеже. Славе св. Јована (7 јан.).

Игњатићи, такође стара породица. Има их и у Волујцу, где су прешли из Талеже пре 150 и у Бобовиштима у Површи, где им је један рођак прешао пре 50 година. Славе св. Јована (7. јан.).[1])

Кољиврат, такође стара породица. Један је пре 120 година преселио у Спарожиће, а одатле један пре 55 година као домазет отишао у Бобовишта. Старо му је презиме Продановић, а

[1]) Онај у Бобовиштима пошто је био домазет узео је за крсно име Ђурђев-дан.

садање је презиме по томе што им је неки стари клао браве по врату, а не испод грла. Славе св. Николу.

Геруни, једини досељеници у Талежи. Дошли су из Скадра или из Куча у Црној Гори. Прво је један прешао у Чопице у Бобанима, а отуд су пре 180 година два брата: Ристо и Никола прешли у Талежу на Омерагића читлук. Има их једна кућа у Дубровнику, а један живи у Задру. Старо им је презиме Милошевићи, а овако су прозвати по томе што им је неки стари куповао и јео неку ситну морску рибу, која се зове гера. Славе Јовањ-дан (7 јан).

Шеро и Кољиврат прислужују Велику Госпојину, а сви остали Цвети.

Сељаци се копају на оном грчком гробљу.

2. Дражин До.

Положај. — Село се находи у углу што га прави дубровачко-требињска цеста са реком Требишњицом. Сеоске су куће са горње стране цесте., и то 3—4 уза саму цесту за 50—80 m. далеко од реке. Куће су обавиле у облику параболе оно земљишта крај реке, које се зове *До под Кућама*. Како је речно корито дубоко, та вода не плави кућа нити зиратних земаља.

Воду пију са Требишњице.

Земље, пашњаци и шуме. — Село има прилично радне земље већином у Требињском Пољу. Мањи су комади око села, као Долови, Селишта, Гај, Ваљалишта, Дуге Њиве, Ковачевац, Причи Долови, Провалија, Маглавина, Крсте, Плочје, Смоковље, Подумнице и т. д. Већим делом држе земљу манастира Дужи, којем плаћају $^1/_3$, или агинску, за коју дају $^1/_2$ плода; неки имају и своје земље. Има и приораца.

Пашњаци колико их има на западу су, то су: Симове Греде, Градина, Рујев Бријег, Утња Корита, Османове Греде, Кабли, Ружића Гумно. Врло мало је ограда, него је већи део пашњака сеоска заједница.

Шуме готово немају нимало.

Тип. — Село је збијенога типа. Али куће нису све у једној групи, већ су растављене у неколико мањих породичних групица. Тако су код цесте 3 куће. Од њих на 60 m. су 2 куће, од ових на 40 m. су опет 2, а иза ових источно за 90 m. има 7

кућа. Ова највећа група зове се *Вратиштина*. У самим групама куће су на растојању од 5—20 m.

Породице су: *Џоци* (5 кућа). Пицуле (5), Правице (4) и Мишковић (1). Свега је кућа у селу 15.

Име. — Прича се да су некада била три брата: Дражо, Љубоје, и Љепоје, од којих се *Дражо* населио у овом селу, Љубоје у Љубову, а Љепоје у Љекови, од чега су та села добила имена.

Старине. — Од старина да поменемо цркву св. Климента, која је недавно обновљена. Затим на западној страни села, близу цесте, познају се трагови насеља. Какво је то насеље било не зна се. Само се то место зове Селиште. У овом су селу биле пивнице манастира Тврдоша, а пошто је он срушен, крајем XVII века, биле су манастира Дужи све до 1875. год. У Дражин-Долу је до пре неколико десетине година, када је самрла, била породица *Рацани*, коју држе за једну од најстаријих браства у Шуми[1]. По овоме се види да је село врло старо.

Порекло становништва. — Данас у Дражин-Долу нема ниједне старе породице. Породице су:

Џоци, пореклом из Суторине, од породице Мрачевића, одакле су дошли на турску земљу пре 140 година. Славе Јован-дан (23. септ.).

Џоци, старином из Зубаца, од породице Кисјелица. Предак им је био најпре момак у Џоца у Ђедићима, одакле је прешао у Рацана, који га је пре 85 година усинио и оставио наследником. Сада слави св. Климентија (25. нов.) а ранија му је слава била Ђурђев-дан.

Мишковић се овде доселио на читлук ман. Дужи из Десин-Села пре 115 год. Кажу, да им је старина у Дабру, у котару столачком. Прво је славио Никољ-дан, а сад св. Климентија (25.нов.).

Правице. Један је Правица овде доселио пре 115 год. из Новога, а други из оближњег села Биоча пре 35 год. Славе св. Јована. (23. септ.).

Пижуле или *Пицуле* су од Секуловића из Ораха у Шуми. Дошли су овде пре 80—90 година. Овако су прозвати по томе

[1] Од Рацана се помиње половином XVIII века један владика, Филотије.

што им је некаква баба непрестано седела на пижулу — прије-кладу. Славе Михољ-дан[1])

Као што се види, садање становништво овога села врло је, младо — из 1760—1815. г. Сви су се укметили на турску или манастирску земљу. Даље је село расло деобом задруга.

Дражин-До, Бијелач, Гомиљани, Волујац, Биоград и Придворци прислугу држе: Спасов дан, Духове, Панталијев-дан, В Четвртак, али то не вазда, јер то иде према томе, да ли се сваке године служи код њихових цркава о тим годовима. Ако је доста калуђера у манастиру, па да чешће служе по сеоским црквима. чешће су и прислуге и обратно.

Гробље и црква су између села и реке.

3. Бијелач[2]).

Положај. — Село је између Требишњице и дубровачке цесте, са доње јој стране, за читав километар далеко, а од Требишњице је удаљено за 300—400 m. Земљиште на коме је село равно је и сасвим кршевито.

Воду пију са Требишњице, а има и једна приватна скоро направљена чатрња са кишницом.

Земље, пашњаци и шуме. — Радне земље је око села мало, колико је има на местима је: Доловима, Великом Ушљивцу, Крушчици и Ђевицама. Више земље имају у Требињском Пољу, на местима: Мркљинама, Смоковљу, Подхумницама и Гостијешевицама. Сељаци који седе на манастирском земљишту плаћају манастиру одсеком трећину.

Паше имају прилично, од које је већи део сеоска заједница — мера. Пашњаци су на местима; Ђевички Кланац, Мала Лазина, Растове Долине, Провалија и Зграда.

Горе има мало и то ситне по оградама.

Тип. — Село је врло збијенога типа. Све су куће ублизу, тако да између појединих нема размака више од 5—10 m. Све су постале деобом задруга.

Свега има 9 кућа и све су Правице.

---

[1]) Од чет кућа Пижула у три нема мушке главе, нити има изгледа да ће је бити. И те су куће унете под број; у другим приликама такве куће нису узимате у обзир; особито где кућу представља каква уседелица.

[2]) У генитиву гласи Биоча, дативу Биочу и т. д.

Име. — Нема никаква тумачења о имену села.

Старине. — Ниже млина, на Грабовици, има једно „грчко гробље“ са неколико *поклоница* — стећака, без натписа, којих има и у сеоском гробљу. Још имају на СЗ од села 3—4 омеђине, зване *Грујичине Кућине*, за које се не зна кад су опустеле. У данашњем сеоском гробљу има само једна повећа и старинска гробница (плоча).

Постанак села и порекло становништва. — Да је село старо доказују старине, а и породица која га насељава.

У селу се *Правице*, који су старином од некуд из Далмације. Прича се да им је предак отуд пребегао и ступио у службу у манастиру Тврдошу, и после постао кмет манастирски. По свој прилици је био католик. То је морало бити врло давно, јер су четворица од Правица били калуђери у манастиру Тврдошу, који је порушен крајем XVII века. Још се прича да су, докле их је само била једна породица, живели у пећини Мастапића Гају близу Десин-Села. Из те су се пећине по свој прилици доселили у Бијелач. Зна се кад су дошли у Бијелач да их је било три брата и да се један звао Грујица. Пошто су ту у млиници убили једног Турчина неки побегну у Нови, где их и сад има. Из Новог се један поврати и настани у Дражин-Долу. Још их у Требињу имају две и у Дубровнику једна кућа. Славе Зачеће Јованово (23. септ.) а прислужују Велики Четвртак.

Гробље се налази недалеко од села и готово је на самој гомили.

4. Спарожићи.

Положај. — На путу из Требиња у Дубровник, иза Глухе Смокве налази се кланац Радованово Ждријело, у коме је, за 300 m. у лево од пута, село Спарожићи. Кланац с истока затвара Кук, а са запада Ком, при чијој су источној страни сеоске куће. Земљиште је врло кршевито.

Воду пију с једне локве, а стоку поје са једног ровања.

Земље, пашњаци и шуме. — Село је у орађој земљи врло оскудно. Она се налази растурена у мањим комадима, као: До, Богиш-До, Лећевиште, Тупанци, Локва, Подстијењак, Плитки До, Хрбачки До, Ћућеска, Покошеник, Подупоље и Горуши Доли. Сељаци су своји, сем једнога.

Пашњака по простору има прилично, али је то све сами крш. Паша је већином мера, а налази се на местима: Горушје, Присојна Страна, Крвава Главица, Мајдан, Трнови Доли, Раткова Главица, Бијела Стијена, Котари, Витов Кош, Височник, Тупањ и т.д.

Шуме је мало и ситна.

Тип. — Село је збијеног типа. Куће су у једној групи на растојању од 10—20 m.

У селу има 5 кућа.

Име. — У народу нема никакве приче, којом би се тумачило име селу. Можда се назвало по неком зељу, *спароги*, које народ у пролеће кухано једе[1])

Старине. — Око села нема никаквих старина[2]).

Порекло становништва. — У селу су старинци: *Орози* (6 к.), за које се не прича да су се одакле доселили. Славе св. Стевана (27. дец.).

Од досељеника су: *Скварице* (2 к.) пореклом с Грахова, од тамошње породице Ковачевића. Први који је од њих овде дошао, а то је било пре 180 година, био је посинак једном Орозу. Сад славе св. Стевана (27. дец.), а прећашња им је слава била Ђурђев дан (23. апр.)

Кољиврат (1 к.) је прешао из Талеже пре 120 година на агинску земљу. Слави Никољ-дан.

Сви сељаци прислужују Илин-дан.

У селу нема гробља, пошто нигде у близини нема какве црквине нити „грчког гробља". С тога се копају код села Мрњића у Површи, $^3/_4$ часа далеко.

5. Гола Главица.

Положај. — Село се налази на присојним странама Градишта, Ћуковице и Илијине Главице, коса брда Стражнице које је северо-западно од села. Село је на висини од 300 м.

---

[1]) Често се каже: „Не крепај, кењче (магарац), док роде спароге!"

[2]) Више села, на Витову Кошу, има округла кула из 1876. год. Кад је последњег устанка био општи јуриш на ту кулу погинуо је чувени јунак Максим Баћевић, војвода бањански, који се тада десио на Сјерковачкој Главици.

Воду пију из једне чатрње и три локве, од којих се две зову *Уштице*, а трећа *Бизумила*. Има и четврта локва, звана Љубишница, али из ње не пију. У свима је кишница.

Земље, пашњаци и шуме. — Радне земље је мало и она је у главном испод села и на местима: Виноградине, Долови, Лозници, Уштице, Горуши Доли, Дубоки Доли, Сјенокоси, Селишта, Осојна и т. д. Двојица сељака су своји, а остали су на агинским земљама, за које дају одсеком ћесим, рачунајући трећину.

Пашњака има довољно, и они су свуда око села, на местима: Градиште, Ћуковица, Илијина Главица, Градац, Трнова Главица, Куња Главица, Присојна Главица, Глоговачка Глава, Челина Глава Дубова Глава, Коњиштар, Хумац, Ресна Главица и по Глухој Смокви. Већи је део пашњака издељен.

Шуме има нешто око села по пашњацима.

Тип. — У селу се не могу издвојити групе кућа. Куће су удаљеније него по осталим селима, тако да је између појединих растојање 35—60 м. Овоме ће бити узрок у кршевитости земљишта и различности породица.

У селу има 9 кућа, које су: Вучетић (1), Тараили (5), Ковач (1) и Врчци (2).

Име. — О имену селу нема у народу никаквих прича, али га је, вероватно, добило по голим — без шуме — главицама около села.

Старине. — Код села имају два грчка гробља: на Гумништу и код локве Уштице. Имају на два места и омеђине од некаквих стаја, о којима се ништа не прича. Још се налазе на Грацу неке зидине у сушицу грађене, које изгледају да су од шанца. —

Постанак села и порекло становништва. Да је ово село врло старо, тврде грчка гробља, затим број локава — 4 као и једна староседелачка породица. Још се прича да је овде била стара породица Басори који су пре 150 година отишли у Требиње. Досељеници су из краја XVII или почетка XVIII века.

Породице су: *Вучетић*, једини старјеник у селу. Кажу да је то некад била јака задруга и најбогатија породица у целом крају. Они су, веле, саградили и сеоску цркву. Слави Никољ-дан.

Тараили, досељеници из Гацка од тамошње породице Гргуревића. Предак им је овде дошао пре 200 година. Пре 140 година одавде им је један прешао у Мрњиће у Површи. Има их и у Орашју у Површи. Раније су се звали Милићи. Стара им је слава Ђурђев-дан, коју и данас славе ови у Голој Главици, докле је онима у Мрњићима и Орашју слава Јовањ-дан (23. септ.).

Ковач, старином из Рисна у Боци Которској. Први је овде дошао кад и Турци из Новога и овде се укметио. Слави Јовањдан (7. јан.).

Врчци, старином са Зубаца из села Коњског, од тамошњег браства Ратковића. Први је овде дошао на агинску земљу пре 180 год. Славе Ђурђев дан.

Целом селу је прислуга Илијин дан.

Село има свој укоп под селом близу локве Уштице или како то име други изговарају и Вуштица.

Довде описаних пет села чине опћину *Правице*.

6. Мијонићи.

Положај. — Село се налази око пута Попово—Требиње, у кршевитој равни долине реке Требишњице, за 20 минута далеко од ње.

Пију кишницу из 4 чатрње и једне локве, зване *Церовица*,

Земље, пашњаци и шуме. — Село има мало ораће земље разбацане по паши у комадима, званим: Врти, Милићев Трап, Мећице, Милићева Кућетина, Јовањ-трап, Дуга Долина, Рањска Долина, Бабушева Продо, Мокри До, Радијев До, Стојичев До, Криво-До, Радовина, Дубрава, Грбин До, Сјенокос, Милић-До, Крајњи До и т. д. Сељаци у Доњим Мијонићима су се искупилл, а од оних у Горњим сваки, поред нешто своје земље, држи и агинске, на што плаћају ћесим или хак за трећину.

Пашњаци су свуда око села. Ти се простори зову: Прибјеновица, Рисова Љут, Дренова Јама, Грабаље, Гајине, Чатрњава Гомила и т. д. Сва је паша издељена.

Шумâ има нешто око села, које су као и паше издељене. Доста расте рујевине, коју беру и продају у Дубровнику.

Тип. — Пут из Попова у Требиње поделио је село на два дела: лево од пута — *Доњи Мијонићи* и десно — *Горњи Мијонићи*. Ове су макале далеко једна од друге за један километар.

Куће су у оба дела у чопору, на размаку од 10—15 м. једна од друге. Од Горњих Мијонића издвајају се за 200 м. три куће. Ова је група касније постала због тескобе у селу и неподесног земљишта. Горњи Мијонићи су старији од Доњих.

У селу има 13 кућа, од којих су 9 у Горњим и 4 у Доњим. У Горњим су све Бубали, а у Доњим Вулетићи.

Име. — О имену села ништа се не прича.

Старине. — Код Доњих Мијонића имају некакве кућетине, за које се прича да су биле стаје Аџовића. Још има једна кућетина, на месту званом Милићева Кућетина. Око села ископавају сељаци остатке од некаквих лончина.

Постанак села и порекло становништва. — Да је на месту овога села одавна било насеља опомиње и само име. То потврђују и имена комада од усева: Милићев Трап, Милић-До, Јован-Трап, Радојев До, нарочито Милићева Кућетина. Овоме треба додати и налажење лончина. Аџовића Кућетине из новијег су времена.

У селу су породице: *Бубали*, који су старином из љубињског котара, из села Влаховића. Старо им је презиме Влаисевићи. Прича се да је ово била властеоска породица. Они сами причају да им је неки предак био војвода под Влатком Хранићем, и да је био на Косову. Још је, кажу, тај војвода са Влатком разбио Турке на Рудини, код Билеће. Уласком Турака у Херцеговину и они су посрнули и осиромашили. Иза тога се једна кућа од њих преселила на Арсланагића Мост, источно од Требиња. Доцније су им Турци за неке услуге дали земљу у Мијонићима, те се тамо пре 280 година населе̇. Тада их је било два брата: Илија и Милија. Овом другом се ту не допадне, него оде некуд у Босну, а Илија остане и од њега су свих данашњих 9 кућа. Код Арсланагића Моста и данас има 15 кућа Гудеља, који су једно браство са Бубалима. Славе Ђурђев-дан, а прислужују Велику Госпођу.

Вулетићи, који су старином из Новога, одакле им је пре 200 година дошао овде предак код једног Бубала, који га је посинио. Славе Ђурђев-дан, а прислужују Велику Госпођину.

Мијонићи су до пре 70 година имали заједнички укоп са Талежом код цркве Нећељке у Талежи. Тамо су се веле пре још копали и из Десин-Села и Марић-Мећина. Ово су како веле чинили с тога, што ни код Мијонића нити код Десин-Села и Ма-

рић-Meђина није било никакве црквине, нити старог гробља. Но како је било много далеко носити мртваца у Талежу, а ни тамошње гробље није било ограђено, већ су по њему ровила крмад, тако се и Мијонићани почну копати код свога села. Тако дакле Мијонићи имају сада башка укоп од свога села, а Марић-Meђине и Десин-Село имају опет свој заједнички укоп.

7. Десин-Село и Марић-Meђине.

Положај. — Десин-Село је на једној кршевитој равници, за 1 км. од Требишњице. Његов део Марић-Meђине лежи на самој обали те реке. Сеоске куће река не плави јер јој је на том месту корито доста дубоко.

У Десин-Селу пију кишницу из једне чатрње, сграђене пре десетак година и са Требишњице, а до тада су пили једино са Требишњице. У Марић-Meђинама пију једино са Требишњице.

Земље, пашњаци и шуме. — У оба дела сеоска велика је оскудица у орaћој земљи. Комади ораће земље растурени по паши врло су малени. Од њих су у Десин-Селу најглавнији: До, Лазетина, Виногради, Долови, Зграда, Стари До, Прва Долина, Трскова Долина, Будин Долина и Смрдљикова Долина. У Марић-Meђинама главни су комади: Долови, Окрчје, Лучило, Виноградина, Станишин До, Ривина, Велики До, Торови, Крчевина, Милић-До, Опаљена Долина и т. д. Сви су сељаци, сем једнога који има нешто своје земље, кметови манастара Дужи, коме дају трећину.

Простора за пашу има прилично, али је врло кршевит. Око Десин-Села пашњаци су: Кобиљаци, Градина, Раскрсница, Ђукова Гомила, Трнова Продо, Долови и Страшне Долине. Око Марић-Meђина пашњаци су: Ћорина Лазетина, Рупни До, Трнова Продо, Пјешчине, Страшивац, Мастапића Гај, Шеврљак, Улице, Радова Лазетина, Гумнина и др. Већи је део пашњака приватна својина.

Пашњаци су местимице обрасли ситном шумом, те је особито за козу добро.

Тип. — Десин-Село се дели на две махале: *Десин-Село* и *Марић-Meђине*. Марић-Meђине су махала, и ако је у њима више кућа Десин-Села. Десин-Село је главније; у њему је и сеоски кнез. Између ова два дела растојање је 1 км. ваздушне линије. У оба дела куће су једна до друге.

У Десин-Селу имају 2 куће — Шкеро и Мишковић, а у Марић-Међинама 3, које су све Влатковићи. Свега је у селу 5 кућа.

Име. — Прича се да се Десин-Село овако прозвало по некаквој жени Деси-Десанци, која је некад у њему живела, а Марић-Међине по некаквој Мари.

Старине. — Сем кућетина нема никаквих старина. Око Десин-Села тих кућетина има на 4 места. Те се кућетине зову по породицама чије су некад биле, као: Мискинове, Вулешевића, Корaћеве и др.[1]). По тим кућетинама види се да село никад није било веће него данас што је.

Постанак села и порекло становништва. — Према томе, што су Мискини, који су у овом селу били пре ратовања турско-млетачког из краја XVII века, ту били од старина, види се да је било још одавно насеља на овом месту. Али је село служило као неко привремено насеље докле се не би нашло боље.

За сад су у Десин-Селу најстарији: *Влатковићи*, који живе у Марић-Међинама. Њима је старина у Кочелима, с десне стране Требишњице. Први од њих је од турског насеља овде дошао пре 140 година и укметио се на манастирској земљи. Има их још у Кочелима и још у неким селима у требињском котару. Славе Шћепањ-дан (27. дец.).

Мишковић или *Укропина* пореклом је из братства Укропина из Љекове у Површи, одакле му се дед доселио у Гомиљане, где се звао Максимовић. У Десин-Селу је живео неки Мишковић ујак тога Максимовића, који је био старином из Дабра у столачком котару. Пошто тај Мишковић није имао деце, посини сестрића, који, наследивши га, узме и његово презиме и славу, те сад слави Никољ-дан, док остале Укропине славе св. Климента (25. новембра).

Шкеро је старином из Запланика, одакле је преселио у Крајковиће. Из Крајковића је отишао у Слано, а одатле у Кочела, одакле су дошли овде пре 20 година. Има један и у Србији (Драго Шкеро Ђурић, жандармеријски капетан). Слави Ђурђев-дан.

Од пре су се копали код Талеже, а сад им је гробље ниже Марић-Међина.

---

[1]) Зна се да су Мискини дуго живели на овом месту пре ратовања од 1684—1718. г. Они сами кажу да им је ту и старина.

8. Церовац.

Положај. — Село је у једној кршевитој равни.

Пију кишницу из двеју чатрња. Стоку поју из три локве: *Осјечена, Калужа* и *Пуч*. Има и четврта локва, али ова не држи воде. —

Земља, пашњаци и шуме. — Село има врло мало земље. Оно што је има растурена је по пашци око села у ситним комадима, као: До под Кућом, Горњи До, Велез-До, Дуго Кућиште, Лазарев До, Ограда, Ланиште, Црквине, Лиш-Долац, Крушка, Закуће, Маринов Врт, Бисаци, Мала и Велика Сувоја, Жива Кућишта, Совјак (Сојак), Трнови Доли, Свиња, Јањилиште, Пјешчине, Рорачки До. Сви су сељаци кметови Куртагићима и Аџовићима из Бихова, којима дају трећину.

Простора за пашњаке има доста, али је све сам крш. Бољи су комади: Гајина, Пољица, Зановеће, Вулетине Лазетине, Засјеци, Свиња, Петрове Долине, Дубоки Долови, Мало и Велико Микало и т. д. Паша је већим делом издељена, а и у оном што је заједничко зна се што је чије.

У сеоском худуту (хатару) има понешто и шуме, само је ситна и од лиснатог дрвећа. Шуме има највише по *оградама* и око појединих комада ораће земље. Највише има зеленике, па онда: растовине, церовине, јасеновине, грабовине, клековине, смрековине, драче и зановети. Осим домаће потребе још од шуме пале ћумур у жежницама и у Дубровник га продају.

Тип. — Село је збијено. Три су куће под једним слеменом, а остале две само су 10 м. далеко од ових.

У селу има 5 кућа, које су: Галеб (1 к.), Мискини (2) и Башићи (2).

Име. — Каквих прича, којима би се тумачило име селу, у народу нема. Сигурно је добило име по церу, којег дрвета и данас има код села прилично.

Старине. — За 25 мин. северно од села, близу караванског пута је селиште *Свињâ*, где има 7—8 омеђина. Назад неких 200 година то је село запустело. Радојчићи, који су у њему били прешли су у Церовац. То је учињено од хајдука а и да би се склонили од пута. Код овог селишта има и грчко гробље са не-

колико поклопница[1]). Сем овога селишта имају неке кућетине западно од села и зову се *Оборине*. Даље има за $^1/_2$ km. јужно од села, код *Мартинова Врта*, 3—4 обзидине, за које се вели да је ту био некад збег.

Постанак села и порекло становништва. — Ово село није старо. Овде се населила негде између 1684—1718. год. једна кућа Радојичића из поменутог оближњег селишта Свиње. Од тога Радојичића, који се иначе звао *Саћ*, данас је *Галеб*, који је у селу најстарији. Једна кућа Галеба има у Волујцу у Површи, куд је одселио одавде пре 15 година као домазет. Слави Шћепањ-дан (27. децем.).

Убрзо иза Галеба доселио је на агинску земљу *Мискин*[2]) из Десин-Села. Одавде је један отишао у Орашје у Површи, где их има 4 куће, а из Орашја пре 75 година један је отишао у Рупни До, где имају 2 куће. У Волујцу их имају 3 куће, где се зову Кудрови, у селу Биограду их је 1 кућа и у Хрупјелима код Требиња опет једна. Славе Шћепањ дан (27. дец).

Башићи из Талеже, одакле је један прешао назад 60 година. Славе Јовањ-дан (7. јан.).

Цело село прислужује Петров-дан, јер је тада главна служба код цркве Петровице.

Копају се на грчком гробљу код селишта Свиње.

9 Кликовићи.

Положај. — Село је смештено око Капетанова Дола, а у подножју обронка брда Стражнице, званог Кличањ, који је источно од села.

Пију кишницу из 3 чатрње, а стоку поје из 3 локве, зване: *Љековица*, *Жуковица* и *Ровањ*.

Земље, пашњаци и шуме. — Ораће земље је врло мало. Колико је има растурена је по паши у мањим комадима, званим: Капетанов До, Крушчица, Почивалац, Жуковац, Бравеници, Черјан, Поди, Сјенокос, Главаша Винорадина, Шћеновац, Метвеник, Мариоч, Кладови До, Раванина, Перови Тори, Стаменови Бријег, Плачовођа и Доњи Тори. Двојица сељака су се искупили, а остали држе агинску земљу, на коју плаћају трећину.

[1]) Под једном од тих поклопница нађено је 7 људских лубања.

[2]) Мискати значи вабити мачку

Простора за пашe има доста, али je све велики крш. Та се места зову: Кличањ, Врх, Мариоч, Крстац, Капа, Челињак, Јамина, Спасова Главица, Клефтеник (Клетвеник), Гумништа, Јањевац, Лађетина, Пјешчинови Кук и Сачивиште.

По пашњацима има и шуме, која je готово сама зеленика. Од шуме граде ћумур.

Тип. — Куће су око Капетанова Дола, који je правца И-З, и то су 2 у врху, источно, а три у дну. Између ових кућа растојање je 150 m. Још има једна кућа у страни Кличња, далеко од прве две за 150 m. Дужина je дакле целог села 300 m. Оне две куће у врху дола најстарије су; око њих су и омеђине од оних других сеоских кућа. Куће у дну дола начињене су пре 150 година због тескобе на старом месту. Она кућа у Кличњу начињена je пре 90 година и то да би се измакла од куге. Па како je тада уз кугу био разрезан данак на шуму, то ова кућа будући у никшићском кадилуку (граница између никшићског и љубињског кадилука ишла je с Влаштице на Стражницу) није се ни враћала на старо место које je потпадало под Љубиње, па тако je остала и до данас. Село je, дакле, раније било збијеног типа.

У селу има 6 кућа, које су све Лончари.

Име. — Ништа се не прича како je село ово име добило.

Старине. — Источно од села, на Спасовој Глави, има једно грчко гробље са 3—4 старе гробнице. Прича се да су под једном од ових гробница находили некакву „рогату" људску главу[1]), које данас ту нема. За $^1/_4$ часа јужно од села има друго грчко гробље са 30—40 гробница.

Сем гробља имају и на три места кућетина: ниже Јамине *Мицован-Кућетине*[2]), где су некад живели Мицовани, који су умрли. Источно у Торима имају 3—4 омеђине — *Кућетине у Зеленикама*. Имају и у Кличњу 2 кућетине, за које се не зна чије су. Прича се да су ту неки живели уз хасталук.

Постанак села и порекло становништва. — Село je старо, што се види по оним грчким гробљима, од којих су, по причању, још старије „плоче" на Спасовој Глави. То се види из имена појединих места око села: Главашева Виноградина и др.

---

[1]) Прича се кад ко нађе где у земљи закопано благо, не може га откопати докле не састави: отвор-траву, рогату главу и ребро цара Давида.

[2]) Мицати значи мокрити.

У селу су *Лончари*, који су овде још од 200 година. Старо им је је презиме Терзијићи, а старином су из Борча на вреду Неретве. Прича се како је неки од тих Терзијића продавао овуда лонце. Тада су се у Борчу после некаквих ратова сви тамошњи становници истурчили, те овај чувши за то не хтедне тамо ићи, него се настани у Кликовиће. Због тога што је продавао лонце прозову га Лончар. Од њих су у Дужима Секерези, камо је први прешао пре 160 година. Две куће Лончара има у Чичеву код Требиња, где је један прешао пре 85 година. Славе Јовањ-дан (7. јануара), а прислужују Илијињ-дан.

Сељаци се копају у оном грчком гробљу јужно од села.

10. Јушићи.

Положај. — Село је у кршевитој равни, западно од долине, зване Долина под Кућом, за пола часа од Требишњице.

Пију кишницу са 2 чатрње и 2 локве: *Ванда* и *Роваћ*.

Земље, пашњаци и шуме. — Ситни комади од усева растурени су по паши; то су долови, долине, рупе и рупељци, који се зову: Горње Крчевине, Виноградине, Пепељевац, Горњи До, Шакар-Лазетине, Почивала, Бабуј-До, До на Рудој, Галина-Продо, Пландиште, Сватска Долина, Божја Доља, Старо Село, Дубрава, Бранковићи, Трнови Доли и т. д. Поред тога што село нема довољно ораће земље, већина сељана још ради агинску земљу. Само су се њих двојица потпуно искупили. Кметови плаћају својим агама ћесим (контрат) на име трећине. Оно земље, што је има за рад, добре је родности. За породицу би требало по 3 товара семена своје земље, 130 брава, 5—8 говеда, па да се прилично издржава.

Пашњака је доста, али су кршевити. Простори паше зову се: Гајине, Дужице, Дубрава и Кућиштине. Готово сва је паша издељена.

По пашњацима има прилично шуме, и то како ситне, тако и лиснате, од које праве ћумур за продају.

Тип. — Четири сеоске куће једна су до друге, које су постале од једне задруге. Пета је одмакнута од њих за 200 m.

У селу је свега 5 кућа и све су Вулешевићи.

Име. — Ништа се не прича како је село ово име добило.

Старине. — Северно од села, око пута што уз Шуму на Требињу води, налази се десетак куђетина. То се место зове *Старо Село*. Зидине од тих куђа врло су широке и у сухомеђину зидане. Једни причају да је село које је на том месту постојало спалио Стојан Јанковић када је некад овуда чету водио, Од једног сељака из Мијонића слушао сам о пропасти овога села ово: Херцег Шђепан завештао је једној цркви у Јерусалиму неке новце, који су стали у Дубровнику на интересу. Ко би дошао да интерес од њих узима морао је имати неки знак — пресечен новац. Када их је једне године примио некакав калуђер или владика у повратку заноћи у овом селу. Домаћин код кога га је био пут нанео опази да он има новаца, те га убије и новце узме. Због тога све село самре и ископа се. Још се прича да ту близу има једна чатрња пуна новаца, али се то никоме не да наћи. Због проклества више се у том селу нико неће да насељава.

Још се находе код Горње Долине, 5 мин. од села, неке куђиштине, а тако источно од села. О овим селиштима ништа се не прича.

Постанак села и порекло становништва. — Да је село старо види се и из старина, о којима је сад говорено. А прича се и то кад су се данашњи становници овде доселили у време турско-млетачког ратовања, да су овде били некакви Чаушићи, који су доцније самрли. Дакле је село било насељено у XVII веку.

У селу су *Вулешевићи*, који су пре становали у Тврдошима код манастира Тврдоша, а стаје им биле у Марић-Међинама. Овде су дошли крајем или почетком XVIII века. Вулешевића има и у Полицама, Придворцима и Гомиљанима код Требиња и у Јањи и Бијељини у Босни. Славе Шђепањ-дан (27. дец.) а прислужују Велику Госпоју.

Сељаци се копају код оближњег села Петровића, пошто код Јушића нема старог „грчког“ гробља.

11. Петровићи.

Положај. — Село је на кршевитој равни, у дну једног дола, управо продоли, званог До под Куђом, са северне му стране, а за 25 мин. од Требишњице.

Пију кишницу из једне чатрње и једне локве.

Земље, пашњаци и шуме. — Село има мало радне земље растурене по пашн у ситним комадима, званим: Стрељац, Пиче-

вина, Рудо, Драгањ-До, Струге, Лијепе Влаке, Куһишта, Војников До, Кладњи До, Крњи До, Глава, Ситница, Башарак, Корита, Росуњи До, Рупни До, Стојанова Глава, Добрани, Пишкуһишта и др. Једна кућа има своју земљу, друга има нешто своје, а трећи држи само агинску.

Паша је свуда око села; најбоља је на местима: Гајине, Коначник, Грабовица, Корита, Одрња Љут, Расадишта, Влаке, Подшакоша, Мршави Тег и т. д.

Шума има по паши, а највише рујевине. И паша и шума је сва издељена.

Тип. — У селу су само 3 куће, размештене тако да њихови размаци образују правоугли троугао, код кога су катети по 80 и 160 м., а хипотенуза од 200 м. У све три куће живе Аџовићи.

Име. — Ништа се не прича како је село ово име добило.

Старине. — Код села има једно грчко гробље са десетак поклопница. Уз највећи стећак побијен је један велики неуглађен крст од 3 м. у висину и 1 у ширину. С једне стране тога крста усечене су две руке, а с друге мач 1 м. дуг и подланицу широк. Прича се да је овај камен донела некаква девојка у опрегачи. Неки причају да је дотле била Иван-бегова држава.

Селишта имају три: *Пичевина* за 10 мин. северно од села, са 2 кућетине уз које су обори и уљаници. Ту су живели Аџовићи, који су делом самрли, а делом одселили у Мостар пре 80 год. Друго је селиште код долине Ситнице, за 5—6 мин. на ЈИ од села. Изгледа, да је био збег; народ ништа не прича. Треће је селиште крај једне рудине, за 200 м. далеко од другог. Ово се селиште зове *Селиште на Рудини*. Овде имају остаци од 3—4 куће, од којих је једна била 20 м. друга, а притом врло уска. Испред ове куће има једна мања са двоја врата с преда и једнима позади. Даље се види да је око ових омеђина била озидана камена авлија. Мало подаље налази се гумно и две појате.

Постанак села и порекло становништва. — По старинама види се да је село старо.

У селу су *Аџовићи*, који су пре ратовања турско-млетачког живели у Кочелима, с десне стране Требишњице, а у овом селу су им биле стаје. Када су Млечани држали леву обалу Треби-

шњице, ови пређу под њихову страну и населе се у Петровићима код својих стаја. Турци им на то притисну земље у Кочелима, а кад завладају и левом обалом Требишњице отму им и ову у Петровићима[1]. Славе Шћепањ-дан (27. дец.) а прислуга им је Ваведеније.

Имају своје гробље у селу, у којем се копају и Јушићани, а до назад неко време и Цицињани.

12. Цицина.

Положај. — Село лежи на подножју брда Хума, које се диже ЈЗ од села. Сеоске су куће на равну, али кршевиту земљишту. Између села и Хума има комада радне земље, које зову Долови.

Пију кишницу из 3 чатрње и једне локве.

Земље, пашњаци и шуме. — Село је оскудно радном земљом. Оно радне земље што има разбацано је у малим комадима, званим: Долови, Међине, Ражиште, Вукојев До, Чакљи, Гослина, Лоћитег и, ближе Требишњици, Бауловићи. Половина се сељака искупило, а друга половина држи агинску земљу, на коју дају трећину.

Простора за пашу има доста, али је сами крш. Пашњаци су: Влаке, Божићна Подина, Црнограби, и на осојној страни Хума, Угљенка и Коначника. Добар део паше је приватна својина.

Шуме има мало растурене по паши.

Тип. — Сеоске се куће деле на две групе, које су удаљене једна од друге за 70 м. У групама између појединих кућа размаци су по 7—15 м. У обе групе живи по једно брасто. У источној групи има 6 кућа Рашовића, а у западној 6 кућа Краљевића.

Свега је у селу 12 кућа: Рашовићи (6) и Краљевићи (6).

Име. — Око села имају неки скакавци које зову цице. Прича се да је некаквом човеку у овом селу кад је сркао млеко ускочио таки скакавац у кашику и овај га појео. С тога се ти људи прозову Цицама, а по њима село Цицина. Ових Цица данас има у селу Туљу, с десне стране Требишњице.

Старине. — Близу Требишњице у Бауловићима има једно селиште, где су по причању, биле стаје Рашовића и Краљевића,

---

[1]) Ветфагић, који им је одузео тапије предао их је доцније Бусулагићу из Бихова за 500 дуката. Дукат је тада ишао, веле 9 гроша.

где су каткад и стално живели. У осојној страни Хума има једна висока кула, сва у бршатан обрасла, за коју се прича да је била турска и да су је ускоци некад давно запалили.

Постанак села и порекло становништва. — Село је старо, јер су обе породице у овом селу старјеници.

У селу су *Рашовићи*, за које се прича да су најстарије колено у Шуми. Од њих је свагда бивао кнез, и по њима се и цела опћина Рашовићима назвала. Прича се да се нека Рашовића одива удала за Кудуза у Пољицама у Попову. С домаћином је имала једно мушко дете, па је после обудовела. Син јој се потурчи и временом постане пашом, и прозове се Баул-паша, јер му је мајка била из Бауловића. Једном тај паша дође на свој вилајет и разапне шатор према Бауловићима[1]) с десне стране Требишњице. Позове мајку к себи и дарова је, а Рашовићима извади берат да остану свакад кнезови и да их ни паше не могу раскнежити. Тај је паша саградио и цркву у Кочелима. Рашовићи славе Шћепањдан (27. дец.), а прислужују Задушнице.

Краљевићи су такође врло старо колено. Од ових има Краљевића и у Сарајеву. Славе Шћепањ-дан (27. дец.), а прислужују Задушнице.

Цицињани су се пре копали код Петровића, а од како је саграђена црква у Ђедићима почели су се тамо копати.

13. Крњевићи.

Положај. — Село се налази на кршевитој равни, близу помињатог караванског пута, за 20 мин. од Требишњице. Високо је 270 м.

Пију кишницу из чатрња којих има три, и једне локве.

Земље, пашњаци и шуме. — Као и сва друга села у Шуми, тако и Крњевићи немају довољно орaћих земаља, услед чега ни сељани не могу имати свога хлеба, па га морају куповати. Радне су земље врло добра рода, те би за породицу од 10 чељади доста било и мање од 300 ока усева своје земље уз стотињак коза и оваца и 5—6 говеда. Најглавније је занимање садња духана. Сви су се сељани искупили од ага. Највише је земље у пољу, крај Требишњице, а мањих комада има и око села. У пољу су комади: Луке, Локвице, Драгуље, Бусни Долови,Ројеви Долови, Мирац[2]).

[1]) Бауловићи су селиште код Цицина.

[2]) У Мирцу су, кажу, биле живе воде, које су уз некакве „пријегоне" затворене волујским кожама.

Већи су комади око села: Мокри До, Врућа[1]), Диљке, Доњи До, Рудина, Брков До, Поткућина, Ластва, Прокос.

Пашњаци захватају велики простор, али су кршевити. Зову се: Бјеланове, Гајтани, Кућерице, Лопари, Вознице, Окрке, Крушевац, Налуче, Кобиљаци, Падалиште и т. д. Добар комад пашњака и данас је сеоска заједница.

По пашњацима има прилично горе, али је ситна.

Тип. — Крњевићи се деле на *Крњевиће* и *Арбанаску*. Арбанаска је од Крњевића $^3/_4$ часа северо-западно. У Крњевићима су куће размештене у три групице у виду равнокраког троугла, чији би краци били по 60, а основица од 40—50 м. У Арбанаској су само 2 куће. У појединим групицама куће су врло збијене.

У целом је селу 10 кућа, од којих су у Крњевићима: Вреће (3), Спаравали (3), Џоце (2). У Арбанаској су 2 куће Милаковића.

Старине. — Око села нема никаквих старина.

Име. — Ништа се не прича о имену села.

Постанак села и порекло становништва. — Ма да око села нема остатака ранијих насеља, оно је врло старо. У селу су живели Мајкали, недавно самрли, који су били врло старо колено, а старина им је у овом селу. Прича се да су били врло богати и да је њихов био цео Дебели Луг. Данашњи насељеници дошли су овде у половини XIX века.

У селу су: *Спаравали,* дошли овде пре 55 година из Кучића. Славе Ђурђев-дан, а прислужују Варин-дан.

Вреће, досељени пре 50 година из Крајковића. Славе Никољ-дан, а прислужују Савин-дан и Преображење.

Џоце, досељени пре 50 година из Ђедића. Славе Ђурђев-дан, а прислужују Варин-дан.

Милаковићи, су пре 59 год. прешли из оближњег села Јасенице у Бобанима и населили се на Врећине стаје у Арбанској. Славе Јовањ-дан (7. јан.)

Гробље је на брду Кличњу, где и гробље Крајковића.

14. Ђедићи.

Положај. — Ђедићи леже на кршевитој равни, 2 км. од Требишњице далеко.

Пију кишницу из 3 чатрње и једне локве.

---

[1]) У Мокром Долу и Врући уз велике кише проври вода.

Земље, пашњаци и шуме. — Нешто ораће земље има око села, али су главни комади у пољу, крај Требишњице. Пошто је на том месту речно корито плитко, то им река плави поље, али се не задржи ни недељу дана. Комади од усева зову се: Бусни До, Драгуља, Череци, Гојев До, Рубетина, Небреговина, Луке, Локвице, Лединак, Млатори, Мирац, Диљке, Водена Струга, Ћукосовина, Скалац, Шилиште, Бријег, Кременице, Граховиште, Вишњица, Обадица и Стружина. Сви су се сељаци искупили.

Паше има довољно. Пашњаци се зову: Влаке, Поље, Луг, Ушне Међе, Обадице и Међе. Велики део пашњака ограђен је и то се зна чије је; онај мањи део сеоска је заједница и њом се сви сељани заједнички служе.

Шуме ситне и од лиснатог дрвећа има довољно по пашњацима, а особито по оним у оградама. Поред домаће потребе од шуме пале ћумур и продају га.

Тип. — Сеоске се куће деле у четири групе, које међу собом образују ромбоид, чије би дуже стране биле по 80—90 м., а краће по 40—50. У свакој групи живи по једно браство. У самим групама куће су збпижене.

Свега је у селу 14 кућа, од којих су: Цоци (5 к.), Мерћепи (2), Спаравали (4), Башићи (3).

Име. — У народу се ништа не прича о имену села.

Старине. Ниже села, у дворишту сеоске цркве, има грчко гробље са прилично поклопница без натписа. Данашња је сеоска црква подигнута на темељу старе.

Ниже села има један висок камени стуб са једним натписом[1].

Постанак села и порекло становништва. — Старину села потврђује старо гробље и стара црква. Осим тога има и једна стара породица.

У селу су: *Цоци*, старјеници. Славе Ђурђев-дан.

---

[1]) Тај натпис, који је објављен у Гласнику Земаљског Музеја за Босну и Херцеговину за год. 1895., стр. 264, гласи:

Асе крьсть радоѣ мравинѣа стихь бога молеѣи зла не мисле(ѣи) овѣек уби (ме) громь

Мерћепи, за које се прича да су се доселили овде пре 260 до 280 година из Риђана у Црној Гори[2]). Славе Шћепањ-дан (27. дец.), а прислужују Задушнице.

Башићи су старином из Талеже, одакле је први овде преселио на агинску земљу пре 190 година. Славе Јовањ-дан (7 јан.).

Спаравали (Тадићи), од којих један дошао овде на читлук пре 130 година. Овако се зову што им је неки стари „спариљао" — убио некога. Славе Ђурђев-дан, а прислужују Задушнице.

У овоме је селу црква за: Ђедиће, Кучиће, Крњевиће и Цицину. Кад је служба у Ђедићима за једну породицу, која слави Ђурђев-дан, онда друге породице, које тај празник не славе. а тој цркви припадају — тај дан прислужују и обратно. Кад је служба за Шћепањштаке (27. дец.) остали сељани тада прислужују.

Сеоско је гробље код цркве Св. Варваре у селу. У њему се копају од назад неколико година и Цицињани.

15. Кучићи.

Положај села. — Село је на једној кршевитој равни, између Ђедића, Крњевића и Цицине.

Пију кишницу из 2 чатрње и једне локве, коју зову Стружица, а стоку поје на реци.

Земље, пашњаци и шуме. — Сем нешто вртова и башча око кућа, земља им је у пољу крај Требишњице, где и Ђедићима. Ти се комади зову: Лијеве, Расова, Долина, Навијаћа Долина, Чакљине, Дручев До, Врањак. Већи део сељака држи агинску земљу, на коју дају трећину.

Паше и шуме су им као и Ђедићима и где и Ђедићима.

Тип. — Сеоске куће су у две групице и једна је засебна, те образују један равнострани троугао чије би стране биле од 100 m. Куће су грађене уз какав комад радне земље.

У селу има 8 кућа, од којих су: Спаравали (6. к.) и Вреће (2).

Име. — Село се пре 200 година звало *Бијакићи*, а кад се овде пре 200 година доселили Спаравали из *Куча* у Црној Гори, село по њима *Кучићи*.

---

[2]) У манастиру Дужима има једно писмо из 1745. године из којег се види да је Ристо Мерћеп поклонио своју земљу у Дражин-Долу манастиру и за то примио 6.000 акчи

Старине. — Сем неких куђетина код села, о којима се ништа не зна, других старина нема.

Постанак села и порекло становништва. — Кад је први Спаравало пре 200 година овде дошао село није било пусто, али се не памти ко је ту живео.

У селу су породице: *Спаравали*, најстарији у селу. Дошли су овде пре 200 година из Куча од Дрекаловића. Још их има 4 куће у Ђедићима, 3 у Крњевићима, затим у Кочелима, Требињу и Мостару. Славе Ђурђев-дан.

Вреће су из Крајковића, одакле је један овде као кмет дошао пре 90 година. Славе св. Николу.

Кучићи су се вазда копали у Ђедићима код тамошње цркве, јер код свога села нити су имали старога гробља, нити какве старе црквине.

Села: Мијонићи, Десин-Село, Церовац, Кликовићи, Јушићи, Петровићи, Цицина, Крњевићи, Ђедићи и Кучићи чине опћину *Рашовиће*.

16. Хум.

Положај. — Село лежи у присојној страни брда Хума и његових обронака: Сиљенових Греда, Стоља, Превоја, Голог Бријега Тољеног, Угљенака и Коначника.

Пију кишницу из 4 чатрње и локве *Црвице*.

Земље, пашњаци и шуме. — Главни комади од усева су испод села, на местима: Подвори, Мишково, Јелин-Доли. Мањих комада има свуд по паши.

Пашњака има доста, али су кршевити. Простори за пашу зову се: Хум, Сиљенове Греде, Стење, Превој, Голи Бријег, Тољено, Угљенак, Коначник, Бјелин-До, Поди, Јованова Главица, Овча, Расова Главица, Вучја Главица, Бајова Главица, Ђеринац ит.д.

По пашњацима има прилично ситне лиснате горе.

Тип. — Село се пружило страном Хума и оближњих му главица. При Хуму има у чопору 5 кућа; ту живе Колаци. Од ових даље за 40. m. има 1 кућа Тарана, затим на 70 m. даље имају 2 куће Станића, а иза њих су на 100 m. 3 куће Јаловица. Разбијености кућа узрок је кршевито земљиште. Куће у чопору су постале су од задруге.

Свега је у селу 11 кућа.

Име. — Народ ништа не прича о имену села. Можда се село назвало по брду Хуму.

Старине. — На брду Хуму има зидина од некаквог старог града, око којих се налазе неке лончине. Народ прича да је то био град Иван-бегов. Још се прича да су се некад бродови везивали за стене у врху брда Хума. Ниже села, на подножју брда Хума, има један грубо од камена отесан крст са једним нечитким натписом. Прича се да је дотле била међа Иван-беговине.

Код сеоске цркве има грчко гробље са стећцима без натписа.

Селишта има на три места, око села, која се зову по породицама, које су ту некад становале. У једноме од тих селишта седеле су Луле, који су се, по причању, раселили због многих змија које су им у кућу биле навалиле[1]). Друге су кућетине Ђурђевића, који су због крвнине некуд побегли, а у трећима су живели Ђебуди, који су самрли.

Постанак села и порекло становништва. — Село је старо, што се види по многим старинама и траговима насеља, а има и старјеника.

У селу су: *Јаловице*, који се држе за старјенике. Славе Јовањ-дан (7 јан.), а прислужују Васкрсеније.

Колаци, старином из Црне Горе, из Риђана код Никшића. Пре 300 година један је преселио отуд у Туље *у Попову*, где их и сад имају две куће. Отуд је један прешао у оближње у село Јасеницу, а одатле пре 120 година у Хум на агинску земљу. Из Туља је један прешао у манастир Тврдош пре 200 година и док је тај манастир постојао био је манастирски пчелар. Његове потомке зову данас Поповци, с тога што су досељени из Попова. С Колацима су род и Влачићи у Полицама код Требиња. Славе Јовањ-дан (7. јан.). Ови овде прислужују Васкресеније.

[1]) О томе се прича како је био дошао некакав Грк, доктор из Дубровника, који је имао траву на коју је могао скупити змије. Тако он пред једним од тих Лула окружи око себе ножем, затим звизне, нашто се скупе многе змије свакојаких врста, и међу њима једна бела као снег. Само онај круг, што је био окружен ножем није ниједна преступила. Ону белу змију Грк ухвати, закоље, одере и да томе Лули да је испече на ватри, препоручивши му да ни пошто не окуси од ње, а он пође да спава. Од змије се осећао врло пријатан мирис. Луле дохвати мало прстом, те се опржи па тај прст мало лизне, а на то змија почне смрдети. Грк се прене иза сна и, сазнавши шта је Луле учинио, нагне бежати, рекавши и њему да и он бежи. Кад Луле дође кући затекне је пуну змија, те некако једва жив с породицом измакне и побегне у Босну.

Стачићи, су из Зачуле, одакле им се први овде доселио као кмет пре 35 год. Стара им је слава Јеремијев-дан (1. мај). Сад славе Јовањ-дан (23. септ.) а прислужују Јеремијев-дан,

Тарана (Тахрана) се пресели пре 35 година из Старог Сланог, на десној страни Требишњице, и укметио се на турској земљи. Старо му је презиме Милојевић, а овако су прозвате, како се прича, што им је некакав стари био веома висок, те је једна турска девојка кад га је видела рекла: „колики је, докучио би с неба тарање." Кажу да су Милојевићи на брду, С.И. од Требиња, и Лечићи, Влатковићи и Брчићи у Требињу једно браство. Слави Шћепањ-дан (27. дец.) а држи прислугу Васкрсеније.

Хум има ове прислуге: Благовести, Цвети, други дан Ускрса, други дан Духова, Јовањ дан (24. јуна), Митров дан, Никољ дан и још двапут у години.

Село има свој укоп код цркве под Хумом.

17. Крајковићи.

Положај. — За пола часа северо-западно од брда Хума, при југо-источној страни брда Раздоља налази се село Крајковићи. Изнад Раздоља дижу се Челињак и Оштро Брдо, од запада се диже Јабука, од југо-запада Липовац, а са јужне стране Овча. Између ових је главица врло кршевита раван.

Село пије воду из 3 чатрње и локве *Брестице*. У чатрњама је кишница, а у локви жива вода, само што неприметно пишти.

Земље, пашњаци и шуме. — Земље је мало и у главном је под кућама: Подвори, Њиве. Добар је комад земље под Јабуком. Већина је сељака на агинској земљи.

Крајковићи имају велики простор од пашњака. Главице око села служе као испаше, али је све кршевито: Пашњаци су већим делом и данас сеоска заједница, али има и приватних пашњака као *ограде*.

По пашњацима има прилично и шуме, само ситне и лиснате Највише има зеленике. Од шуме граде ћумур, па га продају.

Тип. — Село је збијенога типа, само се опажају три групице сродничких кућа, између којих је растојање од 30—50 m. У самим групицама куће су врло збијене. У двема групама су по 3, а у трећој су 4 куће.

У селу има 10 кућа, од којих су: Вреће (2), Курилићи (3). Радуловићи (3) и Шкеро (1).

Име. — Народ ништа не прича о томе како је село ово име добило.

Старине. — Око села имају на местима по једна или две кућетине, за које се прича да су биле стаје. Тако се једне зову *Краљевина,* где су, по причању, биле стаје Краљевића, који сад живе у Цицини.

Северо-источно од села, према Краљевићима, на брежуљку Кличњу, налази се једно грчко гробље са 10—20 гробница[1]). На једном стећку је усечен мач и топуз, на другом три гола коња, на трећем: крст, полумесец, са звездом.

Постанак села и порекло становништва. — Да је село старо види се и по помињатом грчком гробљу и по кућетинама. Али старјеника нема.

Породице су:

Вреће, најстарији у селу, доселили су се овде на турску земљу пре 180—200 година из Мркоњића у Попову. Овако су прозвати по неком старом што је вреће продавао, иначе право им је презиме Милутиновићи, како се и данас зову они што су остали у Мркоњићима. Славе Никољ-дан.

Радуловићи су из Калађурђевића. Отуд им је неки стари доселио пре 160 година. Био је католик, па се „покрстио". Они у Калађурђевићима и данас су католици. Славе Ђурђев-дан.

Курилићи су из Драчева у Попову, одакле им је неки стари овде доселио као кмет пре 150 година. Славе Никољ-дан.

Шкеро је из Запланика, одакле је дошао овде и укметио се пре 70 година. Слави Ђурђев-дан.

Сеоско је гробље на брду Кличњу, где и гробље села Крњевића.

18. Кутина.

Положај. — Село лежи у подножју брда Жђеринца, са западне му стране. Северно од села дижу се Расови, а јужно и западно пружа се кршевита равница.

Пију кишницу из 2 чатрње: *Башча* и *Плоче* и 3 локве: *Ровањ, Јама* и *Бунар.*

Земље, пашњаци и шуме. — Као и друга села у Шуми, тако и Кутина врло је оскудна у орaћој земљи. И поред тога

[1]) У једној од тих гробница, која је била отворена нашао сам 8 људских лубања.

што су се сви сељани искупили, ипак се у селу, како веле, „тврдо живи“. Узрок је главни оскудица у земљи, а и у самим тежацима, јер таман они што су за рад способни, већином су по свету, а највише у Америци. Земља, растурена око села слатка је и питома, али лако присуши, па у мало пропадне летина. Најглавнији је усев *духан*, а највише има земље на месту: Долови.

И ово село има знатан простор од пашњака али су јако кршевити. Зову се: Расови, Гомиле, Јабука, Присоје, Челина и Зеленике. Пашњаци су већином сеоске заједнице, али има и ограда као приватних пашњака.

Пашњаци су обрасли ситном шумом. Највише има клекове, смрекове и растове горе. Осим домаће потребе од горе прже (пале) жежнице, а ћумур продају.

Тип. — Село је збијеног типа. Свих 8 кућа, колико их је у селу, збијене су у једном чопору. Све припадају једној породици — Прњатима.

Име. — О имену села народ ништа не прича. Биће да се овако назвао по положају, јер је као у куту — углу.

Старине. — Око села нема никаквих старина.

Постанак села и порекло становништва. — Да је село старо могло би се изводити, само по *Прњатима* који су овде одавно. Њима се порекло не зна. Има их 6 кућа у Крушевицама, које тамо држе за старјенике. Стара им је слава Лучин-дан, по чему би се могло рећи да су од Никшића. Данас ови у Кутини славе Јовањ-дан по Божићу, а прислужују Св. Саву. Они у Крушевицама славе Зачеће Јованово (23. септ.).

Сеоско је гробље код Цркве Петровице, близу села Запланика.

19. Зачула.

Положај. — Село је при југо-западној страни брда Чуле. Куће су се за 25 m. попеле уза страну, те је село на висини од 300 m.

Зачула је једино село у Шуми, где има живе воде. Та је вода, која се зове *Рева,* испод села, у подножју Чуле. Вода је у дубини, врло је студена и никад не пресахне. Имају још и 2 чатрње и 3 локве: *Стубленик*, *Локвањ* и *Гниона Локва*, у којима је кишница. Из Реве обично пију лети.

Земље, пашњаци и шуме. — Село нема довољно ораће земље; оно што је има у главном је под селом: Подвори, а мањих комада има по паши: Дубоки До, Мокри До, Стубленик, Гојшина, Тријебањ, Жањевац, Дражинац и т. д. Ова се земља не одликује каквом великом родношћу. И ако су се сви сељани искупили ипак немају довољно свога жита. Кад би свака породица имала бар 3 товара усева земље, по 120 коза и оваца, по 5—6 говеда и по 1—2 своја коња могло би се према месним приликама животарити. Најглавнији је производ духан.

Паше има свуд око села по: Чули, Челиној, Купиновој, Карамањи, Пелијешу, Градовима, Градинама и Сјерњој Главици. Већи је део паше сеоска заједница.

Шуме има испод села на месту Зеленике, јер је и шума од зеленике.

Тип. — Село је збијенога типа. Између појединих кућа растојање је по 5—15 м. Путем је подељено на двоје, те у једном делу живе Станићи (5 к.), а у другом Куртовићи такође 5 кућа.

У целом је селу 10 кућа.

Име. — О имену села народ ништа не прича, али је вероватно отуда што је село за брдом *Чулом*[1]).

Старине. — На Грацима и Градинама имају неке зидине, као да су трагови од некаквих градова или шанаца. Око тих зидина налазе се лончине. У народу се ништа не прича.

Око села имају три селишта, која зову по онима који су ту некад били, као *Беровићи*, где су живели неки Беровићи, од којих су неки самрли, а неки некуд одселили. Друго се селиште зове *Герушићи*, а треће је при Жћеринцу, о којем се ништа не прича.

Постанак села и порекло становништва. — Село је старо, што се види по старинама око села а и по двема старим породицама.

У селу су: *Станићи*, који су овде од вајкада. А имали су и своју земљу од старина. Славе Јеремијев-дан, а прислужују Тројичин дан.

Ку́ртовићи или *Ку̑ртовићи* су некад живели у данашњем селишту Беровићима. И они су имали своје земље од старина и

1) Чул је врста покровца, којим се покривају сапи у коња седленика. У таком покровцу учвршћени стоје дугачки, у црно омашћени бичеви вуне. Некако сличан облик има и брдо Чула.

бивали су кнезови, те се по њима и кнежина прозвала Куртовићи. Прича се како је један од њих имао три сина, од којих су два била код њега, а трећи је био у служби у Подстрању код Дубровника. Кад је једном отац са та два сина орао, наиђе покрај њих неки Турчин, трговац, и запита их да код њих преноћи, и они га приме. Синови опазе код госта новаца, па упитају оца да ли да га закољу. Отац је бранио, али га они ипак заклашә. Онда им отац нареди да у лонац ухвате крв и да то чувају док не провре. Они тако учине и лонац са крвљу оставе у кутару изнад огњишта. Сем новаца од Турчина им је остала и једна сабља са неким натписом. Иза тога отац им умре. Кад након девет година крв у лонцу проври, они, видећи да им више нема ту станка, покупе ствари и дигну некуд у Босну. Дошавши у један хан код неког Турчина, замоле га за преноћиште, он их прими, а после их прими као кметове и на своју земљу. Ага их је веома волео и пазио, па им првога Божића пошаље синчића за полазника. Ови га радосно приме и као полазнику дарују му ону сабљу. Дете је радосно понесе оцу, но овај позна да му је то очина сабља, те оба брата погуби. Трећи брат који је био у служби врати се кући и настани се уза Станиће у Зачули, те су од њега ови данашњи. Куртовића има данас много по осталим српским крајевима. У прошлом и XVIII веку била је у Тријесту једна врло богата породица. У Србији их има на неколико места. Славе Јеремијев-дан, а прислужују Нову Годину (Васиљев-дан).

Зачула има свој укоп код самога села.

20. Орах.

Положај. — Село је смештено у равну кршевиту месту, уз повећи комад радне земље Руж-До.

Пију кишницу из 4 чатрње, од којих две називају *Бехмануша* и *Рвеч*, и 5 локава: *Пиштет, Пијавица, Добруница, Водица* и *Стојанова Локва*. За Водицу веле да има клицу живе воде.

Земље, пашњаци и шуме. — Село је оскудно у радној земљи. Осим Руж-Дола (Руч-До, Руђ-До) повећи су комади: Торњи До, Дуге Долине, Градац, Дубоки До и Крушчице. Земља је средње родности и за породицу од 10 чељади требло би 350 ока семена властите земље, 120 брава, 7—8 говеда и 1—2 коња, па да се прилично живи. Али како село нема ни приближно доста земаља од рада, а уз то још половина сељана придржава агинске земље и на њих плаћа трећину, тако се и у овом селу врло тврдо живи.

Главни је производ и овога села духан као и свих других села Шуме и Површи.

Паше имају доста, само је кршевита. Простори од паше зову се Клефтеник, Илијин Врх, Млијечни Илијин Врх, Клопотушка Главица, Вуко-До, Загони, Планик, Пијавичке Главице, Калабара. Перишина Плоча, Змијине Долине, Милове Торине, Шурјанов Кук, Пјешчани Кук, Бабин Греб, Градац, Велики и Мали Поротак.

По паши има прилично шуме, већином зеленике.

Тип. — Орах се дели на два дела, на: *Орах* и *Срњак*. Орах је село, а Срњак му махала. Срњак лежи између Ораха и Зачуле, под коју је некад и спадао. Срњак је од Ораха на СЗ далеко $^1/_4$ часа. У Ораху су се куће пружиле крајем Руж-Дола од З на И. Збијене су и има их 22 на броју. У Срњаку је само 1 кућа.

Свега су у селу 23 куће, од којих су: Секуловићи (6), Хумковићи (2), Путице (8), Вучури (4), Кукавице (2) и Шигуд (1), који је у Срњаку.

Име. — О имену села у народу нема никаква предања.

Старине. — Око села на три места имају неке старе кућетине: *Рапе,* где су, веле, уз некакве „пријегоне" живели Секуловићи; *Пештетске Кућетине*, где су живеле Путице и треће без имена, о којима се ништа не прича.

Крај села има једна тако малена црквина да јој је тешко примера наћи и код ње неколике гробнице — *грчко гробље*. Још веле да је на брду Грацу била нека градина.

Постанак села и порекло становништва. — Старину села највише потврђује велики број чатрња и локава, које су свакако старога постанка и ако је Орах највеће село у Шуми.

У селу су: *Секуловићи*, које држе за старјенике. Славе Михољ-дан (29. септ.).

Хумковићи, по свој прилици браство са Секуловићима. Стари су свакојако 200 година. Сада славе Аранђелов-дан, а пре су славили што и Секуловићи.

Путице су старином из Гацка, одакле су прешли у Површ и живели код Рупног Дола, а отуда пре 200 година дошли овде на турску земљу. Славе Ђурђев-дан.

Вучури — *Вучуревићи* су једно браство с онима на Зупцима, одакле је први доселио на читлук пре 150 година. Славе Ђурђев-дан.

Кукавице, којима је предак дошао пре 120 година из Волујца у Површи као подсвојче Путици. Славе Ђурђев-дан.

Шигуд је Вулешевић из Шуме. Дошао из Десин-Села на Срњак пре 25 година најпре на агинску земљу, а после се искупио. Слави Шћепањ-дан.

Сви сељаци прислужују Петров-дан.

У грчком гробљу је и укоп Ораха. Срњак има одвојено гробље од Ораха и то близу куће на Срњаку.

21. Запланик — Вуковићи.

Положај. — Село је на југо-западној страни брега Планика; и то при Планику једна група кућа — *Доњи Запланик*, а одатле за 250 m. западно на кршевитој влаци је *Горњи Запланик*[1]). Вуковићи су заселак $^1/_4$ часа западно у једној вали крај Дола.

Пију кишницу из 3 чатрње и 2 локве.

Земље, пашњаци и шуме. — Село је врло оскудно у радној земљи, и оно комада што има врло је ситно и свуда растурено. За породицу од 10 чељади требало би 350—400 ока семена своје земље и уз то до 120 коза и оваца, 7—8 говеда и барем 1 коњ. Осим тога половина сељана и данас ради туђу (агинску) земљу, и на њу плаћа контрат наиме трећине.

Простора за пашу има довољно, само су голи и кршевити. Главни су пашњаци: Планик, Вукас, Кунци, Петрова Главица, Оштра Главица, Страна, Расоље. Бријест и Голубов Камен на далматинској међи и, према Ускопљу, Обрће. Готово је сва паша сеоска заједница.

Местимице су пашњаци покривени ситном шумом и то већином: смрековином, клековином и зелеником. Кажу, где год ове горе има, није слатко (укусно) месо од коза и оваца, и брави (козе и овце) из таких места свагда се ниже плаћају по 5 новчића по оки.

Тип. — Као што је поменуто, село се дели на *Горњи* и *Доњи Запланик*, између којих има 250 m. растојања. У Запланику има 5 кућа, од којих су 3 у Горњем а 2 у Доњем. Вуковићи су махала, удаљена $1^1/_2$ km. и имају 4 куће. Село је овако раздељено због разбацаности радних земаља. Обе су махале врло старе, те се не зна која је старија. У појединим деловима куће су врло збијене.

---

[1]) Ова се подела чује само у овом селу.

У селу има 9 кућа, од којих су: Пупићи (4), Милићевићи (3), Шкеро (1), и Куртовић (1).

Име. — У народу не постоји никаквих прича о имену села нити сеоских делова. Сигурно је село добило ово име по положају, што је *за* брдом *Плаником.* Махала, пак, *Вуковић*, по свој прилици, прозвата је по некој старој породици, која је ту живела, па ишчезла.

Старине. — Око Запланика се налазе омеђине, али обично од једне или двеју кућетина. Код Вуковића такође имају неке кућетине у којима су живели Куртовићи који су сад у Зачули.

Крај села има и врло стара црква Петровица, а у црквеној је авлији грчко гробље, са подоста гробница без натписа.

Јужно од села, на Обрћу, а на старом карванском путу, била је турска ђумруџиница. А у време турско-млетачког рата пре 200 година ту је био логор млетачке војске, те се и сад виђају зидине од шанчева и по који гроб.

Постанак села и порекло становништва. — Запланик је старо село. Ту старину доказује врло стара црква и крај ње грчко гробље и заједничко гробље других села код те цркве. Сем тога у селу имају и две старе породице.

Породице су у селу: *Шкеро,* врло стара породица. Слави Ђурђев-дан.

Пупићи, такође врло старо браство. У време турско-млетачког рата били су се разбегли, а на њихову се земљу населио Куртовић, чије се омеђине и данас код села находе. После рата Пупићи су се опет повратили. Славе Никољ-дан.

Милићевићи досељени овде из оближњег села Неновића пре 120 година. Славе Никољ-дан.

Куртовић је дошао на мираз из Зачуле пре 40 година. Слави Јеремијев-дан.

Све село држи прислугу Петров-дан.

Код цркве Петровице заједнички је укоп Славогостићима, Запланику и Калађурђевићима.

22. Калађурђевићи.

Положај. — Село је у западном делу Шуме, близу далматинске међе; оно је смештено при осојној страни трију малених главица: Прибојца, Велике Главице и Љути. Испод села са се-

верне стране налази се вала, а ову валу опасују од истока: Греде, од севера Мали и Ве ики Учинац, а од северозапада Планинковац. (Само што Планинковац не припада Калађурђевићима, већ Славогостићима).

Пију кишницу из 3 чатрње и 1 локве.

Земље, пашњаци и шуме. — Готово је сва земља код самог села. Сви су сељаци своји.

Село има доста простора за пашњаке на свима странама села али су они врло кршевити. Главни су комади: Мутвица, Оштра Главица, Расољ и Веља Главица. Паша је већим делом заједница.

По пашњацима има прилично и шуме само ситне и лиснате: раст, јасен, граб, зановет, зеленика, клековина, драча и др. ситна гора. Осим домаће потребе од шуме још пале ћумур, те продају.

Тип. — Село је збијено, дели се на две групе, удаљене једна од друге за 60 m. У једној групи живи 5 кућа Марковића, а у другој, која има 6 кућа, јесу Каљи и Радуловићи. Куће су међу собом збијене.

У селу има 11 кућа, од којих су: Марковићи (5), Радуловићи и Каљи (6).

Име. — О имену села у народу се ништа не прича.

Старине. — Баш код самог села на три места наилази се на неке старе *омеђине*, које су грађене у сушицу.

Постанак села и порекло становништва. — И ако у селу живи један старац од 90 год. ипак ништа нисам могао дознати о постанку овога села; тај старац није ми умео ништа казати. У једнима од поменутих трију омеђина живели су уз некакав пријегон данашњи становници у селу *Радуловићи*. За друге омеђине, које су крај горњих кућа у селу, веле, да су пре, ама давно, живели некаки *Ковачи*, а шта је с њима било, то се не зна. За треће омеђине у опште ништа не казују. Ако се узме, а као што и сами сељани о том доказују, да су све породице староседеоци у селу, јер нити они знају за своје даљно порекло, нити сељани из околних села о томе што причају, онда се на основу тога може тврдити, да је и село Калађурђевићи доста старо. Ово потврђују и поменуте омеђине.

Данас су у селу *Марковићи*, врло стари. Славе Јовањ-дан по Божићу.

Радуловићи, од којих су и Каљи такође су врло старо. Раније су се звали *Вучетићи*. Они су вере католичке. Славе Јовањ-дан (7. јануара).

Село има прислугу Петров-дан.

Пре су се католици овога села копали у своје гробље близу Калађурђевића, а православни су се свагда копали код цркве Петровице у Запланику. Но кад се побратио Шкеро из Запланика са Радуловићем из Калађурђевића, те Радуловић (католик) пре умре, онда Шкеро навали, да побратима закопа у своје (православно) гробље код Петровице, што и учини. Након тога и други католици почну захтевати да се копају код цркве у Запланику и то им допусте. Ово је било како кажу, поодавно.

23. Славогостићи.

Положај. Славогостићи су најзападније шумско село. Лежи под западном страном Голубинца, близу далматинске међе, уз повећи комад ораће земље, зване До под Славогостићима. Неколико се кућа налазе уза Савин-До; то су Неновићи. Једна се кућа налази уз Коштриковачки До; то је Коштриковац и једна уз Владнички До; то је Владница.

Пију кишницу из 5 чатрња и једне локве, коју зову Јасеница.

Земље, пашњаци и шуме. — Село је оскудно у ораћој земљи. 3—4 повећа комада, који се зову по именима сеоских делова, многобројне су малене долине и рупе, које је тешко све оградити и урадити. Осим тога земље се не одликују добрим родом, јер им треба доста ђубрета. И за ово би село потребно било по 400 ока усева своје земље, 100—120 брава, 7—8 говеда, па да се средње прехрани породица од 10 чељади. Осим једне куће, све су се друге искупиле. Онај један ради агинску земљу и даје трећину.

Пашњака има доста, али су врло кршевити и махом голи. Према далматинској су међи: Мутвица, Сопра, Цариград и Добра Гомила. Око села су: Радоглавица, Планинкова Главица, Јачишта и Трijескавац. Пашњаци су и данас већим делом сеоска заједница.

Шуме је мало. И у Славогостићима као и у другим селима шуме превлађује у шумама: зеленика, смријек (смрека, смрековина), а и друга ситна гора.

Тип. — Село се дели на четири дела: *Славогостиће, Неновиће, Коштриковац* и *Владницу.* Ове су групе размештене у виду трапезиода чије су две краће стране од $1^1/_2$ км., а две дуже од преко 2 км. Коштриковац је на северу, Владница на југу, у присојној страни брда, које зову Бијели Вао. Неновићи су источно, а Славогостићи у запад. Средином између ових делова уздиже се брдо Тријескавац (503 м.). У појединим махалама куће су збијене и без реда растурене. Овака деоба села настала је због растурености радне земље.

У селу је свега 13 кућа, од којих су у Славогостићима 7· Станковићи (5), Бркани (2), у Неновићима 4: Милићевићи (4), у Коштриковцу: Милићевић (1) и у Владници: Тараш (1).

Име. — О имену села и сеоских делова у народу нема никаквих прича. Коштриковац се можда назвао по биљци коштрици; то је и зими зелена биљка, копљаста, тврда и врло шиљата листа, с плодом црвеном бабурицом. Владницу зову и Ладница, а и Лађица.

Старине. — На Јачиштима код Неновића има један побијен камен, који се сматра као белег међе Иванбегове државе. Камен је плочаст и с једне је стране на њему урезан крст, а с друге има и натпис, који се није дао прочитати, јер су слова обрасла у лишај.

На месту Дужицама и Крсту има трагова од старога гробља.

Постанак села и порекло становништва. — Старину села тврди поменуто грчко гробље и три старе породице.

У селу су: *Бркани*, врло старо браство, који су од старине и властите земље имали. Славе Аранђелов-дан.

Милићевићи су такође стари. И они су имали своју земљу. Славе Никољ-дан.

Тараш, такође старјеник. Слави Ђурђев-дан.

Станковићи су досељени из Неваде у Бобанима, одакле су дошли пре 140 година. Славе Јовањ-дан.

Славогостићи, Запланик и Калађурђевићи имају прислугу Петров-дан код заједничке цркве Петровице.

Сеоско је гробље код цркве Петровице близу Запланика.

24. Ускопље.

Положај. — Ово је село у углу што га чине Торак, Вар и Почивала. Сеоске су куће у присојној страни Чесвине и Почивала. Ускопље је на висини од 360 м., те је највише шумско село.

Пију кишницу из 6 чатрња и 4 локве: *Трноваче, Саиле, Дола* и *Беринице*.

Земље, пашњаци и шуме. — Село је оскудно у радној земљи. Оно што има разбацано је у малим комадима, а поред тога и слабија је него код осталих шумских села. Поред тога ово село лежи близу далматинске границе, те му Далматинци добрим делом попасу пашњаке. Услед тога не може да држи повише стоке да би могло гнојити своје земље. Због тога никад сељани не могу имати довољно жита, и ако су се од ага искупили. Комади ораће земље зову се: До, Криви Долац, Поље испод Села, Леденице, Ивањица[1]), Чисти До, Крушка, Гњачин, Витасовина и Буровина.

Паше има доста и пружа се на све стране око села. Простори од паше зову се: Рт, Чесвина, Почивала, Крст, Вар, Торак, Влаштица, Крчето Климента, Пиштет, Церина, Крештелица, (Крешталица,) Враштице, Јакош, Ријечко Брдо, Гаревице, Метериз, Анђуша, Кнежева Главица, Шеровице и Чиста Главица. Готово сва паша је сеоска заједница, оградâ, и у опште приватних пашњака има врло мало.

И ако Ускопље има врло велик простор од пашњака, ипак је врло оскудно у шуми. Шуме има само по оградама и око појединих радних земаља, но и ту је ситна и од лиснатог дрвећа. Сеоску шуму највише сатиру Далматинци, крадући је.

Тип. — Село је збијеног типа. Све су куће у једној групи, раздалеко једна од друге по 10—30 м. Под селом је и жељезничка станица, од које се пруга дели на два крака, од којих један силази у Груж, а а други иде кроз Конавле у Нови. За $^1/_2$ часа јужно од села је *Ивањица*, на самој међи више Жупе, са 7—8 дућана.

У селу има 11 кућа, од којих су: Елаковићи (2), Полићи, Кужићи, Сокнићи и Лучићи (свега 7) и Ћуртовићи (2).

Име. — У народу нема ништа о имену села. По својприлици је село име добило по уском пољу испод села.

[1]) Ораће су земље по Леденицама и Ивањици врло мршаве, да их нема горих у целој Шуми.

Старине. — На Стојанову Обрћу имају неке старе кућетине, за које се ништа не зна. Друге се кућетине зову *Балордића Кућетине*, где су, кажу, уз некакае „пријегове" живели Балордићи — Љубибратићи, који су сад у Љубову у Површи.

На Кнежевој Главици код села има 5—6 грчких гробница. На том гробљу имају развалине и једне цркве, која је била посвећена Св. Трипуну.

Близу Ивањице, на самој међи била је од старине турска царинарница, те се та главица зато и зове Царина, на коју је излазио каравански пут. На Ивањици је од старине пазар, на који би Херцеговци догонили стоку, коју би Дубровчани куповали. Тај је пазар и данас сваког понедеоника. Од царинарнице данас се виде само рушевине, крај које је једна порушена и једна ново начињена чатрња. На главици Крешталици одмах до Царине, виде се рушевине од турског шанца, а на брдима Анђуши и Метеризу близу Леденица по један метериз из времена турско-млетачког ратовања.

Постанак села и порекло становништва. — Да је на овом месту било од старине насеља то се види по многим старинама, о којима је сада говорено.

У селу су најстарији *Елаковићи*, који су старином из Повије у Црној Гори, одакле им се предак онде доселио пре 280—300 година. Славе Михољ-дан (29. септ.).

Полић, *Кужић*, *Сокнић*, *Лучић*, једно су бравство и старином су с Браног Дола у Црној Гори од тамошњег бравства Ћоровића. Предак им се овде доселио пре 190—200 година на турску земљу. Полић се овако прозвао по жени Поли, Кужић по томе што је прекужио кугу пре 100 година. Сокнић се прозвао по жени Сокни, а Лучић по деди Луци. Славе Никољ-дан.

Ћуртовић је као кмет доселио пре 110 година из Сливнице у Површи. Слави Шћепањ-дан.

Сеоско се гробље налази западно од села на Кнежевој Главици.

Села: Хум, Крајковићи, Кутина, Зачула, Орах, Запланик, Калађурђевићи, Славогостићи и Ускопље чине општину *Куртовићи*.

II. Површ.

25. Дужи.

Положај. — Село се налази западно од цесте која из Дубровника води у Требиње, 8 км. од последње вароши далеко.

Сеоске су куће смештене при десној обали једне поточине, која је извирала под брдом Љубовцем $1\frac{1}{2}$ км. од села далеко.

Пију кишницу из 4 чатрње, од којих су 2 у манастиру. Трећа је испод манастира, коју зову *Доња Чатрња*, која и јесте права сеоска чатрња, и одатле највише пију, перу и стоку поје. Четврта је *Нова Чатрња*, одмах уз цесту која је државна.

Земље, пашњаци и шуме. — Село има прилично земље, која је растурена у ситним комадима, као: Сјенокос, Кулиновац, Виноградине, Витаљев До, Вучкове Долине, Велики Ушљивац, Луке и Долови. Ораће су земље овога села средње родности, те би за породицу од 10 чељади требало 350—400 ока усева своје земље, по 120 брава, 7—8 говеда и 1 коњче. Но поред тога, што земља није боље родности, још су сељани и данас манастирски кметови и без икмало своје земље. На манастирске земље кметови плаћају контрате на име трећине.

Пашњака има такође довољно. Стеру се свуда око села и, махом су голи и кршевити. Готово половина их је сеоска заједница, а остало је приватна својина.

Шуме има у оградама око повећих комада од усева. Готово све су ове ограде постале иза окупације. Шума је ситна и од лиснатог је дрвећа. Од шуме справљају и ћумур.

Тип. — Село је збијено. Четири сеоске куће врло су ублизу; размака између њих нема више од 5—10 м. Пета је кућа на цести: то је „кантина". Шеста је уза сами манастир, у којој живи манастирски чобан. Између цесте и села има једна округла кула) коју зову Биринци подигнута 1876. године за турску војску, у којој и данас има нешто војника. Северо-западно за 500 м. ваздушне линије налази се манастир Дужи.

У селу има 6 кућа, од којих су: Ћеловићи (1), Секерези (2, Чуквас (1), Бегенишић (1) и Влатковић (1).

Име. — Село се зове и *Тор*, јер је засновано на некадањим торинама манастира Тврдоша. О томе како су име Дужи добили село и манастир ништа се не прича. Можда је то име дошло по природном положају[1]).

---

[1]) Дужи се зову две дашчице, које се мећу на улишта. Положај на коме је село раван је као длан а процепљен је поменутом поточином на два дела; на десном је од тих делова село, а на левој манастир.

Старине. — Идући од Дужи цестом ка железничкој станици Дужи има једно старо гробље без стећака. Прича се да су се ту срели и побили сватови, па сви изгинули. Невесте су остале, али немајући куда једна је од њих скочила ту близу у једну јаму, која се с тога зове Невјестина Јама, а друга је скочила у Требишњицу више Марић-Међина, те се то место прозвало Ђевице.

Источно од села виде се на три места неке градине, које су, по причању, зидане за време турско-млетачког ратовања пре 200 година. Од тих градина био је пробијен пут до Требишњице ради воде. Још се од старина око села налазе разбијене лончине.

Постанак села и порекло становништва. — Док је постајао манастир Тврдош, чије су развалине с десне стране Требишњице, 4 км. од овог села далеко, на месту где је данас душка црква била је једна мала црквица, а на месту данашњег села биле су манастирске торине. Кад је пре 200 година манастир порушен, већи део калуђера склони се под млетачку заштиту и оду у Боку Которску, где оснују манастир Савину код Новога. Само неколико стараца, калуђера, остану и даље под турском управом, који се склоне у Дужи, где саграде кућицу и ударе темељ данашњем манастиру Дужима. Како је село засновано на торинама прозвало се Тор, и овако се обично и звало све до пред окупацију, а и данас га многи тим именом зову. Село је засновано на земљи оближњег села Љубова, с тога је пре под Љубово и потпадало, те им је био заједнички кнез, а паша им је и данас заједничка.

У селу је најстарији *Ћеловић*, који је као бегунац дошао пре 180 година из Далмације и склонио се у манастир као слуга, па се ту и оженио и окућио. Пре 40 година један је прешао у Придворце и населио се на Хаџи-Асановића земљу. Ту их има 3 куће. Из Придвораца је један скоро прешао у Засад код Требиња. Један има и у Београду у Србији, а један у Јагодини. Славе Шћепањ-дан (27.дец.). Овај у Дужима прислужује Велику Госпођу, а они у Придворцима Тројичин-дан.

Секерези су од Лончара у Кликовићима, одакле је један прешао пре 160 година као кмет манастирски. Један живи у Београду у Србији. Ово су презиме добили ваљда по томе што им је неки стари био веома говорљив[1]). Славе Јовањ-дан (7. јан.), а прислужују Велику Госпођу.

---

[1]) Сјекиљити, усјекиљити значи додијати неком доказивањем и разлагањем.

Влатковић је од Влатковића из Марић-Међина, одакле је дошао пре 55 година Драго Влатковић и био кухар манастирски. Слави Шћепањ-дан.

Чуквас је из Пијавица у билећском котару дошао као домазет Ђеловићу пре 30 година. Овако је назван што је био мален, а надимао се као квасац. Слави Ђурђев-дан.

Бегенишић је из Горице код Требиња. Од прошле године држи манастирску механу, коју је дотле држао Крушевац, па одселио у Мостаће код Требиња. Слави Ђурђев-дан.

Све село, као и манастир, прислужује Велику Госпођу.

Сеоско је гробље код манастира, а ту су се копали и сви хришћани[2]) што су пре 100 година живели у Дубровнику.

26. Љубово.

Положај. — Село је смештено у подножју Љубовца и главице Луковца, западно од првог, а северно од другог Сеоске су куће на равну кршевиту тлу, само се две хватају стране Љубовца. Село је над морем за 285 м.

Пију кишницу из чатрње и локве *Локвања*. Поред ове локве имају и још три: *Брестица*, *Церић* и *Крчевине* и један убо̑.

Земље, пашњаци и шуме. — Оно земље за рад што је има разбацана је већином у ситним комадима по пашњацима око села, званим: Кијев-До, Мучило, Кијевштица, Крива Долина, Трап, Поткућнице, Каменице, Калуђерске Њиве, Расовац, Бониж-До, Рупни До, Витаљеви Долови, Разгајци, Овчи До. Рибојак, Невјестина Долина, Колијесов До и др. Какве су ораће земље код села Дужи, таке су и код Љубова — средње. И у Љубову би за породицу од 10 чељади требало око 400 ока усева своје земље, 100 коза и оваца, 7-8 говеда и т.д., па да прилично живи. Сељани су у Љубову и данас кметови и то неки раде манастирску земљу, а други агинску. И на манастирске и агинске земље плаћају трећину. Неколико сељана покуповало је понешто земаља, те имају и властите земље.

---

[2]) *Хришћанима* народ у Херцеговини зове само православне, а католике *Кршћанима* или *Латинима*. Код манастира Дужи су се копали дакле само православни хришћани из Дубровника, јер им је тамо било забрањено као „шизматицима“, да се копају. А од како је Дубровник потпао био под Француze отада су се почели копати у Дубровнику, а то се продужило после и под аустриском владавином.

Паша се пружа свуд око села; најбољи су пашњаци: Љубовац, Луковац, Влаке, Ахметов Бријег, Градине, Присојна Главица, Дубрава и т. д. Око $^1/_6$ пашњака ухваћено је у ограде, што је већим делом учињено после окупације. Остало је мера.

Око села је голеш и само по оградама има ситне и лиснате шуме.

Тип. — У једној групи од 5 кућа све су куће ублизу, постале деобом од једне задруге. Остале 4 сеоске куће су свака за себе на разним одстојањима од оне групе.

У селу има 9 кућа, од којих су: Љубибратићи (6), Џорнатићи (1) и Бајчетићи (2).

Име. — Прича се да су некад била некаква три брата: *Љубоје*, Дражо и Љепоје, од којих се први населио у овом селу, те се по њему овако прозвало.

Старине. При страни Љубовца је грчко гробље са 20—30 стећака без натписа. У том је гробљу и једна црквина.

На Луковцу има трагова од некакве градине, о којој се ништа не прича. Око те градине, а и око села находе се неке лончине.

Постанак села и порекло становништва. — Да је село старо доказ је поменуто грчко гробље, а има и једна стара породица.

У селу су *Љубибратићи* или правије и обичније *Балордићи*, који су једна од настаријих породица у Површи, што им и противници признају. Они причају да ипак нису старинци, него да су старином из „Рима у Италији“ и да су се отуд доселили док је Рим још био у „благочестију“, т.ј. пре поделе цркава. То исто причају за се и Укропине у Љековој. Кад су, како веле, изашли из Рима населили су се у Требиње на месту Ићесару, где је био православни манастир, на чијем је темељу била за турског времена а и данас је војничка касарна. Кад су тамо живели биле су им у Љубову стаје. Кад се доцније тамо доселише Турци, потисну их у Љубово и отму им земље на старом месту, а доцније и ове у Љубову, само што је један од 4 брата свој део поклонио манастиру Дужима. Од њих је био и владика Саватије, само се не зна да ли баш од ових. Прича се да их у Славонији има до 70 кућа и да су од ових из Требиња. Има их и у Високом у Босни и баш су од ових. Говоре да се у фрањевачком мана-

стиру у Фојници у Босни налази нека повеља њихове породице, Старо им је презиме Балордићи, како се називају и у неколиким записима на књигама манастира Дужи. Први се од њих Љубибратићем назвао пре 30 година војвода Мићо Љубибратић, који је умро у Београду, па су после сви ово презиме узели. Од њих има једна кућа у Хрупјелима код Требиња. Има их и у Бањалуци и Америци.

Џорнатићи рођаци са Љубибратићима. Овако названи од талијанске речи *џорната* надница. Љубибратићи и Џорнатићи славе св. Климентија, папу римскога (25 нов.), а прислужују Госпођин-дан.

Бајчетићи су старином из Мириловића у билећском котару, од којих је први дошао пре 110 година као домазет Балордићу на читлук манастирски. Славе Јовањ-дан (7. јан.), а прислугу држе Велику Госпођун.

Село има своје гробље при Љубовцу код црквине.

27. Орашје и Мрњићи.

Положај. — Село се дели на: Доње и Горње Орашје и Мрњиће. Доње Орашје налази се на саставу Љубовца и Милодражја у присојној страни. Горње Орашје смештено је при присојној страни. Горње Орашје смештено је при присојној страни Превоја у подножју Пепелича. Мрњићи леже у присојној страни Пењала.

Пију кишницу из четири чатрње и локава *Убоца* и *Ромча*. Поред ових имају још две локве: *Соблина* и *Бруштица*, али из њих воду не пију.

Земље, пањшаци и шуме. — Већи део радних земаља налази се испод Орашја, а мањих комада као долова и долина има растурених свуд по паши. Главни су комади: Подвори, Велика Њива, Лопате, Дворишта, Мокри До, Ошљи До, Соблин-До, Ошишта, Долови, Грашишта, Окладник, Кијев-До, Пазиште, Драгомир, Мрцини До, Поткорито, Косјерице, Толин-До, Дубоки До, и др. Земља је средње родности. За породицу са 10 чељади требало би по 4 товара усева своје земље, 130 коза и оваца, 10 говеди и по 2—3 коња, па да прилично живи. Поред оскудице у радној земљи, још су сељани и данас већим делом чивчије на агинским емљама, али сваки од њих има по комадић и своје земље. На агинске се земље плаћа трећина.

Паша има свуд око села, али је кршевита. Највише је има за 2,5 км. западно. Места на којима су пашњаци зову се: Љубовац, (присојна страна), Глуха Смоква, Милодражје, Забрђе, Јеђупак, Стубица, Пепелич, Коломник, Дубовик, Лисја Љут, Зечја Главица и Пријевор. Доста мали део пашњака је приватна својина, а све је остало сеоска заједница.

Шума око села нема, већ је земљиште голо.

Тип. — Село се дели у три махале: *Доње Орашје, Горње Орашје* и *Мрњићи*. Ове су махале размештеме као темена правоуглог троугла. Између Доњег и Горњег Орашја има 600 м., између Горњег Орашја и Мрњића 750, а између Доњег Орашја и Мрњића 1100 м. Све три махале су старе. Овака је подела настала због растурености радне земље. У појединим махалама куће су ублизу на растојању 10—40 м. У Доњем Орашју имају 4 куће, које су све Мискини. Пошто овде седи кнез то је ово право село. У Горњем Орашју су такође 4 куће, које су све Тараили. У Мрњићима има 6 кућа, од којих су 4 куће Кровоглава и 2 Крунића. Свега је у селу 14 кућа.

Име. — О имену села и Мрњића у народу нема никаквих прича. —

Старине. — Код села имају два селишта: *Стубица*, ниже Мрњића, где су пре 200 година живели Кривоглави, па су прешли у Мрњиће. Друго селиште *Косјерице* је западно од Мрњића, на овом селишту имају само 2—3 омеђине. Запустело је пре 100 година, пошто су тамошњи становници Ћукили одселили се у Волујац. Још имају код Мискинових кућа неке омеђине, за које се прича да су у њима становали Бабићи, који су ту и самрли.

Ниже Мискинових кућа има једно грчко гробље са неколико гробница. Друго је такво гробље код Јовање цркве више Мрњића. Јовању цркву су, по предању, још Грци градили.

Постанак села и порекло становништва. — По многим старинама види се да је Орашје старо село. Још и Кривоглави, који су од 200 година у селу, причају да су њихови стари доселивши се овде нашли становника у све три сеоске мале.

У селу су: *Кривоглави*, старином од некуд из Црне Горе од породице Кривокапића. Први се од пре 200 година преселио у Стубицу ниже Мрњића, одакле су се помакли у Мрњиће. Кажу

да су имали властиту земљу, коју су Турци притисли. Славе Јовањ-дан (23. септ.) а прислужују Петров-дан.

Мискини су од оних у Церовцу, одакле се један доселио на агинску земљу пре 150—160 година. Славе Шћепањ-дан (27. дец.), а прислугу држе Петров-дан.

Тараили су од оних у Голој Главици, одакле је први дошао пре 140 година у Мрњиће, па се после помакао у Горње Орашје, ближе родној земљи. Старо им је презиме *Милићи.* За Тараиле веле да су од Латина. Пре су славили Ђурђев-дан, а сад славе Јовањ-дан (23. септ.).

Круниђи су старином из Будоши у котару билећском. Први се овде доселио као кмет пре 145 година. Славе Јовањ-дан.

Цело село сад прислужује Петров-дан, а пре су прислуживали Велики Четвртак.

Сеоско је гробље код старог грчког гробља код цркве Јовање више Мрњића. У ово се гробље копају из све три махале, а и село Спарожићи.

28. Љекова.

Положај. — Село је смештено у присојној страни голог и кршевитог брда Репишта.

Пију кишницу из 10 чатрња, а каткад и из локава, којих има 4: *Каочина, Дубје, Дреновица* и *Љековштица*[1]).

Земље, пашњаци и шуме. — Већи је део радне земље под селом — Подљековље, а остало је растурено по паши у мањим комадима, као: Клачина, Поткрајница, Стрмоглавница, Баонина, Сјенокоси, Крушка, Долови, Папратник, Поплаће, Потхумница, Торине, Грабовци, Дебелице, Зајабљање, Шанач Лучни Граци, Јачишта, Драгомир, Црна Корита, и др. Сељаци из Љекове од старина су имали и нешто своје земље уз коју су придржавали и агинску на коју плаћају трећину. Сад су се сви сељани искупили осим једнога. Овај има двојицу ага, те једноме од њих плаћа половину од плодова, а другом плаћа ћесим (контрат). Ораће су земље доста добре те би доста било за породицу од 10 чељади и 300 ока своје земље (усјева) са 100 брава, 7—8 говеди и т. д.

---

[1]) Прича се кад је некад Св. Саво овуда пролазио да је био веома уморан и жедан. Његова пратња од један пут опази како из једне рупе издете тица мокрих крила. На томе месту нађу неку пиштаљицу, те се напију воде, Светац место благослови и одс. Ту сељаци после ископају локву, која, како веле. инкад не пресушује и ако није жива вода. То је Љековштица.

Љекова има велики простор пашњака, који се пружају свуд око села, већином голи и кршевити. Комади од паша су: Шипак, Пренсло, Љековац, Трештине, Стојча, Бријесно Брдо, Врања, Мали Доли, Црни Кук, Спасов Крст, Гребени, Грабове Рупе, Галије, Церове Долине, Трнове Долине, Закучје, Махоњи Доли и т. д. Ни десетина пашњака није приватна својина већ је све заједница.

Тип. — Село се дели на два дела: *Љекову* и *Баонине* од којих је прво село, а друго раселица. Баонине су западно од Љекове за 1,5 км. иза Веље Стране. Смештене су у једној вали, која је висока 280 м., а Љекова је на висини од 400 м. У оба сеоска дела куће су веома ублизу, тек је по 10—20 м. растојања између појединих. Раселица је постала због одвојености ораће земље.

У Баонинама су 4 куће Укропина, а у Љекови 8, од којих су: Укропине, Бубрешци и Савиновићи и Мариновићи. Свега је к селу 12 кућа.

Име. — Баонине су овако прозвате по некаквом бану, који је ту некад седео.

Старине. — Источно од Љекове за ½ часа има једно селиште са неколико кућетина, о коме се ништа не прича.

Грчка гробља имају два. Једно је код цркве под Љековом, а друго је у Михољим Долима, где има 20—30 гробница без натписа.

Сем старе цркве у Љековој находе се развалине од двеју старих цркава, од којих је једна на гробљу у Михољим Долима, а друга је у Подљековљу на Никољем Бријегу, коју зову Никоља црква. Још се у Подљековљу находе трагови неких грађевина, зидани у клак, о којима се ништа не прича.

Постанак села и порекло становништва. — Старину села доказују поменуте старине.

У селу су: *Укропине, Савиновићи* и *Бубрешци* који су сви једно браство. Они су некад живели у оближњем селу Сливници, одакле су их пре 250 година потисле Памучине. Они су тамо, као и у Љековој, саградили цркву. И они су старином из „Рима у Италији“, као и Балордићи, с којима се нису ни узимали до назад 50 година[1]). Овако су прозвати због тога што им се неки

---

[1]) Неки би пак хтели доказати да су сви Климењштаци род међу собом, једно браство.

стари напио воде којом у католичкој цркви кропе по челу, а старо им је презиме *Куђељице*. Савиновићи су овако прозвати пре 150 година по некакву Савину барјактару. А Бубрешци су овако прозвати пре 100 година. С Укропинама један су род Максимовићи у Гомиљанима, на Старом Сланом и Мишковић у Десин-Селу. Од њих су и Керепине у Новом и Бошковићи у Дубровнику, а има их у неколика места и у Србији. Од њих су и Кораћи у Биограду у Површи. Славе Св. Климентија, а прислужују Св. Петку.

Мариновићи су из Сливнице, одакле им је предак дошао пре 80 година. Славе Шћепањ-дан (27. дец.) а прислужују Св. Петку.

Љекова, а с њом и Баонине, имају заједнички укоп код цркве под Љековом.

29. Сливница.

Положај. — Село је смештено у средини једне вале, која се пружа од Љекове на југ. Та је вала дугачка 3 км, а широка 300—400 м. Са запада ову валу затварају: брдо Црна Гора, од северо-запада: Велики Врх и Љековац, од истока: Срњак, од југо-истока: Клетвена Гомила, и од југа: Дубовик и Поткобиља између којих води пут у Конавле.

Пију кишницу из 3 чатрње: *Ројеве Чатрње*, *Торине* и *Школске Чатрње*. Имају и две локве: *Љековштица* и *Локва под Црквом*.

Земље, пашњаци и шуме. — Радна је земља већим делом растурена око села. Већи су комади: Подлуг, Рупни Доли, Ржани Доли. Сви сељаци имају земље и у Подљековљу, Сељаци из Сливнице, као и они из Љекове, од старина су имали по нешто своје земље. уз коју су придржавали и агинску на коју плаћају трећину и ћесим у име трећине. Сада их се већ половина искупила. И ако ово село нема доста радне земље, ипак је она добра, да би за породицу доста било по 300 ока усева своје земље и по 120 брава са 8—10 говеди.

Пашњаци су свуд око села, то су већином гола и кршевита брда и главице. Находе поред напред поменутих главица и на овима: Забрђу, Подлугу, Млијечном, Градини и т. др. Готово сва је паша сеоска заједница.

И овде има местимице на пашњацима ситне шуме од лиснатог дрвећа, као и код Љекове. Осим домаће потребе од шуме немају друге користи.

Тип. — Сеоске су куће све на једном месту, само се издвајају групице сеоских кућа, у којима су куће раздалеко по 10 до 20 м., а између тих групица има по 50—70 м. растојања.

У селу има 12 кућа, од којих су: Мариновићи (2), Дробјеници (1), Ћуртовићи (1), Ђурине (1), Трифковић (1), Радуловић (1), Шилобади (2), и Сврдлани (3).

Име. — О имену села у народу се ништа не прича. Зову је и Сли́мница. У Бобанима има такође једно село с овим именом, само је акценат друкчији — Сли̏мница.

Старине. — Око села нема никаквих трагова од старих насеља. Само се на главици Градини између Сливнице и Заградиња находи много разбијених лончина, где је, веле, био некад шанац.

Постанак села и порекло становништва. — И ако око села нема старина ипак је село старо, јер су у њему одавно живеле Укропине, који су данас у Љекови, а врло су старо браство.

У селу су: *Мариновићи, Шилобади, Дробјенци, Ђурине* и *Ћуртовићи* (свега 7 кућа), и Памучине у Заградињу сви су једно браство. Прича се да је пре 280—300 година овде дошла из Ћеклића у Црној Гори удовица некаквог Илића са своја два сина: Угљешом и Браниславом. Овде је с децом ступила у службу код сливничког кнеза Куђељице. Кад јој синови поодрасту, затраже да их кнез исплати. А овај их отера не давши им ништа. Они се онда одметну у оближњу главицу Црну Гору, саграде тамо нешто кућице, и почну отуд нападати на Куђељицу и чинити му велику штету. Видећи се Куђељица на невољи, науми да их смакне и позове их на кумство. Ови дођу, а Куђељица навали на њих велико пиће, али кума једноме од њих тајно докаже да не отпасује оружја. Кад је Куђељица наздрављао, што је био знак да их побију, онај трезни скочи и погуби неколике главе, а остали се разбегну, но он их је гонио до Љекове и посекао 13 глава, а под Љековом засекао мачем и тиме одредио границу између Сливнице и Љекове. Шилобади су прозвати пре 180 година по неком Стојану који је имао висок а танак врат. Овај је Стојан имао 9 синова, од којих су 7 отишли у свет, а само Јефто и Јово остали дома. Дробјенак је постало од тога што је неки много дробио (говорио). А Ћуртовићи су овако прозвати пре 120 година по некоме што је носио ћурак. Славе Шћепањ-дан (27. дец.).

Радуловић је старином из Кривошија из села Дврсна, одакле је прешао у Волујац, а отуд пре 130 година овде. Од истог су браства и они у Туљу преко Требишњице, који су старији него ови у овом селу. Од истог су браства и Радуловићи у Мостару. Кажу да их у Кривошијама има више кућа. Овај у овом селу слави Шћепањ-дан (27. дец.),

Трифковић је однекуд из невесињског котара, одакле је дошао пре 110 година овде као слуга данас самрлих Ројевића. Слави Шћепањ-дан (27. дец.).

Свердлани су из Расовца код Требиња, одакле је један овде дошао пре 90 година као домазет. Старо им је презиме Аничићи, а овако су прозвати што им је неки стари сврдлао — мутио по народу. Пре су славили Никољ-дан, а садања им је слава Шћепањ-дан (27 дец.).

Сви сељаци прислужују Преображење, а неки држе још и Цвијети.

Сеоско је гробље код сливничке цркве у самом селу.

30. Заградиње.

Положај. — Село се находи изнад једне вале у присојној страни Великог Врва (Врха). Земљиште око села тако је кршевито да до назад неколико година није могао коњ доћи у село, а једва и данас. Село је на висини од 460 м., коју висину још само 3 површка села достижу.

Пију кишницу из 3 чатрње: *Лужине*, *Засојача* и *Каоца* (ном. Калац), а каткад и из локава, којих је на броју 3: *Јасеница*, *Жуковица* и *Пожабја*. У селу има и један пуч.

Земље, пашњаци и шуме. — Село је врло оскудно у радној земљи. Главна је земља око села Сливнице и Љекове, а око села су растурени малени комади, често од 1—2 оке усева. Главни комади усева зову се: Бијела, Праљивци, Загони, Луке, Лопошник, Каоци, Пршин Долац, Прчеви До, Орани Доци и Пиштет. Заградињани су од старина имали по нешто своје земље, а држали су и агинску, на коју плаћају трећину.

Ниједно село у Површи нема тако кршевитих пашњака као Заградине. За козу је врло добро, а за све друго је врло слабо. Простори од паше су: Гола Брда, Володијенци, Гребени, Тимор, Градина, Црна Гора, Височник, Лијепа Главица, Меда Страна, Шикавишта и т. д. Врло мали део пашњака је прихваћен у ограде, а остало (на $^9/_{10}$) је сеоска заједница. И земље и пашњаци овога села до скора су били у заједници са селом Слив-

ницом; тек иза окупације одредили су границу сами сељани између себе, али и Сливничани гоне у заградињски осјек, а тако и Заградињани у сливнички осјек.

И поред великог крша око Заградиња, има прилично шуме и то крупније; само је као и код других околних села од лиснатог дрвећа.

Тип. — Заградиње је село збијеног типа и не дели се на махале, само што су се 2 куће, у којима живе Магазини издвојиле за 80 м. У осталих 7 кућа су Памучине.

У селу има 9 кућа.

Име. — Село је име добило по томе што је, кад се гледа из Сливнице *за* брдом *Градином*.

Старине. — Око села нема никаквих старина, сем оних на брду Градини, али су оне поменуте при описивању села Сливнице.

Постанак села и порекло становништва. — Заградиње је раселица оближњег села Сливнице. Постало је пре 180 година Кад је она удовица, о којој је говорено у опису Сливнице, дошла из Ћеклића у Сливницу са синовима: Угљешом и Браниславом, синови су још. пошто су одрасли отерали кнеза Куђељицу из Сливнице и они то село притисли. У Сливници су дуго живели, тамо су се звали Илићи. По изласку из Новог Турци им отму већи део земаља, те се неки од њих с тога иселе у Заградиње где су им биле стаје. Иселио се чукундед садашњих Памучина Мишко и то је било пре 180 година. Садање су презиме, како се прича, добили по томе што им је мајка неко дете повијала у памук. Мишков унук Ристо одселио се у Придворце код Требиња, те сад су тамо 4 куће од њега. Памучина има у Сарајеву 5, кућа, у Србији 1, Бањалуци 2, затим по Тријесту, Америци и другим странама. Од њих су и Ћукили у површком Биограду. С њима су род и Бјелогрлићи у Гацку, којих тамо има 10—15 кућа. Памучине славе Шћепањ-дан (27. дец.) а преслављају Преображење.

Магазини су живели у Сливници пре но што су тамо дошли Илићи из Ћеклића. Али ни они нису ту старином, него су се од некуд доселили. Дошли су у Заградиње, кад и Памучине, а тад су прешли и у Рупни До. Земљу у Сливници притиснуо им је Аџиасановић из Придвораца. Одавде су се даље расељавали, те их има једна кућа у Чичеву код Требиња, 2 у Биограду, неки су

отишли у Босну, а један је момчетом отишао у Србију те је тамо био и министар, а један Магазин има свештеник у Србији. Код Коњица има до 120 душа од ове породице. Пре су славили Митров-дан, па су славу променили, јер су им, како веле, тада много долазили Турци: Никшићи и Корјенићи и ускоци Кривошијани, те сад славе Шћепањ-дан. Ови у овом селу прислужује Преображење.

Заградиње и Рупни До имају заједничко гробље са селом Сливницом код сливничке цркве, пошто су раселице Сливнице.

31. Рупни До.

Положај. — Село је смештено при присојној страни Барне Главице, а неколико се кући находи и у низини око комада ораће земље, званог Рупни До. Око села са свих страна се дижу главице, тако од севера су: Зечишта, од истока: Страшивац и Барноглав, од југа: Голо Брдо и Куња Глава, с југо-западне је стране: Малаштица, којом иде далматинска међа, са западне су стране: два брда, звана Граци, са северо-западне: Пјешива. Између ових главица пукла је вала, која пре личи на рудину него на крш. Село је на висини од 460 м., те је хладније у њему него у осталим површким селима.

Пију кишницу из једне чатрње, управо пуча и локве *Коштриковице*. Стоку поје са локава *Церовице* и *Равног Дола*.

Земље, пашњаци и шуме. — Земље за рад има мало, па и колико је, толико је слаба да би једној породици требало 5—6 товара семена своје земље да би се могла исхранити. Главни су комади: Рупни До, Церовац, Мокри До, Лећевишта, Жуков До, Грахова Долина и Страхињ-До. Земља је агинска, сељаци за њу плаћају трећину.

Простора за паше има доста са сваке стране села, а највише западно, крајем далматинске међе, где се пружа скоро за 5 км. Поред главица око села које су помињате приликом описа сеоског положаја паша има још и на местима: Јашина Главица, Бухавац, Завршница и Височник. Готово сва је паша сеоска заједница, а само мали је део прихваћен у ограде.

До последње буне од 1875—8. године село је имало и добру шуму, али је тада сва исечена, те је сад око села свуда голо.

Тип. — Сеоске су куће у двема групама, које су раздалеко једна од друге до 80 м. У једној су групи 3, а у другој 4 куће.

У селу има 7 кућа, од којих су: Магазин (1), Зубац (1). Мискини (2), Башићи (2), и Аркочевић, мухамеданац, (1).

Име. — Село је добило име од дола, крај кога се находи.

Старине. — Око села имају на три места селишта. Под брдом Малаштицом. за 25 мин. од села, баш крај далматинске међе, има селиште звано *Сопоштица*. Ту су некад живели Балордићи — Љубибратићи. Сопоштица сад припада Аркочевићу[1]). Друго селиште *Гребени*, лежи ³/₄ часа северо-источно од села. Ту има више кућетина, обора, гумана, а види се и један *тијесак*, на коме је тештен восак. На овом су селишту некад живеле Путице, па су се пре неких 200 година преселили у Орах у Шуми. На путу у Главску, за 20 мин. од села има више развањених кућетина. Ово се селиште зове *Бијела*. Преко овог селишта прешла је железничка пруга са повеликим насипом, који је већину кућа притиснуо. Прича се да су у овом селишту некад живели „Латини", па их је Аркочевић истерао. Још има једна кућетина како се сврће с Дријена у Рупни До, где су пре живели Аркочевићи. Покрај те је куће пролазио друм из Дубровника у Требиње, те је ту, веле, била и ђумругџиница.

Јужно од Бијеле на једном превоју куда се слази у Жупу, управ на међи далматинској, има гробље са 10—15 поклопница (гробница) које се зове Видово Гробље. О овом се гробљу ништа не прича, али се зна да се на том месту и крв пролевала због граница.

Постанак села и порекло становништва. — Да је око села одавна било насеља види се по многим старинама, али је садање село насељено тек пре 180 година,

Најстарији је у селу: *Магазин*, који је овде дошао пре 180 година, пошто су му Турци земљу у Сливници притисли. До тада су им на овом месту биле стаје.

Зубац Симо је пореклом из Куње Главице у Зупцима од Климовића, одакле је дошао пре 80 година. Стара му је слава Ђурђев-дан, а данас слави Шћепањ-дан.

---

[1]) Прича се да су некад ухватили „Латини" два Љубибратића у крађи код цркве у Подиравињцу и одвели их у Дубровник у затвор. Неки Аркочевић, Турчин из Чичева код Требиња, обећа да ће их избавити. Он некако ухвати два дубровачка властелина и одведе их у Требиње. Онда Дубровчани понуде размену, и тако се Љубибратићи ослободише, а Аркочевић за то доби Сопоштицу.

Мискини су дошли из Орашја пре 75 година. Славе Шћепањ-дан.

Башићи су из Талеже, одакле се пре 75 година доселио Башић Мијат. Стара им је слава Јовањ-дан (7. јан.) а сад славе Шћепањ-дан (27. дец.).

Сви сељаци прислужују Цвијети.

Аркочевић је мухамеданац. Доселио се прошле године из Чичева код Требиња, пошто му је умро кмет. У Рупном Долу много се прича о неком Асанџику Аркочевићу, који је био велики зулумћар и отимао је многе земље. Тако је од «Латина» отео Бијелу, од Балордића Сопоштицу, од Сараџића Црна Корита, од Фетагића Влашицу, од Главштана Салкове Долине, од Дробјенака Црну Гору, од Памучина Роја-Долине, од «Латина» добар део Жупе. Да би се Дубровчани и Жупљани ослободили од њега најме читаву чету Сењана да га убију, обећавши силно благо. Ови дођу у Чичево, убију Асанџика и одеру му кожу и пошљу је у Дубровник. Дубровчани онда подметну Сењанима лажне новце, те кад ови то виде попале Жупу и околину Дубровника, па онда оду Сењу на Крајину.

Рупни До има заједнички укоп са Заградињем и селом Сливницом у Сливници код цркве св. Климента.

32. Главска.

Положај. — Један део кућа смештен је у подножју Буданова Врха, а неке су куће при присојној страни тога брежуљка. Осим тога има кућа и уз До. Куће су у вали, коју затварају три главице: од југо-истока Јеђупак, од севера Буданов Врх, и од запада Крстац. Ово је *Горња Главска*. Друга је махала *Побрђе*, у којој су куће у брегу. С источне стране Побрђа диже се Крстац, а са северне Дубовик. Трећа је махала *Доња Главска*, која се налази при Осоју. С јужне стране села диже се, сем Осоја, и Опасо̂ник. Испод села је велики комад радне земље, који зову Главски До, те ову махалу зову и *Главски До*.

Горња Главска пије кишницу из чатрња и локава, Побрђе само из локава, а Доња Главска само из чатрња. Чатрња има 6, а локава 5, које се зову: *Ржана, Калац, Пожабја, Бизурада* и *Локањ*.

Земље, пашњаци и шуме. — Радне земље налази се свуд по паши. Највећи су комади: Главски До, Селишта, Зановетнице, Старе Куће, Дубоки До, Главска, Каочине, Бисаци, Заоник, Мокри

До, Кравльи До и др. Сељаци од старине имају понешто своје земље, а држе и агинску. Данас их је половина сасвим слободно, а други који држе агинских земаља плаћају трећину.

Паша такође има свуд око села, као: Опасðник, Вилице, Лијепа Главица, Зановетнице, Завршје, Дубовик, Вртијењак, Објешењак, Женско Брдо, Градина, Лопачник, Велика Гомила, Бадањ, Роја-Бријег, Вијенац, Лијепо Лице, Кулина и др. Заједнице шума и пашњака и код овога су села као и код других села у Површи. На име: што је ограђено то се и зна чије је, а што није ограђено, то је сеоска заједница. Много већи део пашњака и сад је *мера* или сеоска заједница, а само су ораће земље ограђене, па је у том прихваћено по нешто и пашњака: то су *приватне испаше.*

По пашњацима има прилично ситне и лиснате шуме. Од шуме немају никакве друге користи осим домаће потребе.

Тип. — Село се дели на три махале: *Горњу Главску*, *Доњу Главску* и *Побрђе.* Горња Главска је село, а она два дела су јој махале или боље раселице. Све троје је у једном правцу, од И на З. На истоку је Горња Главска, Доња је западно, а између њих је на средини Побрђе. Растојање између појединих махала је у ваздушној линији 300—400 м. У све три су махале куће груписане. Између појединих има по 10—30 м. Махале су постале због тескобе на старом месту. У Горњој Главској има 11 кућа, у Доњој 11 и у Побрђу 5,

Свега је у селу 27 кућа. од којих су: Милишићи (16), којих једино има у Горњој Главској и Побрђу, Шупљоглави, Дамјановићи, Кнежевићи и Сердени (11).

Име. — У народу се ништа не прича о томе како је село ово име добило.

Старине. — Око села на три места има неких кућетина, за које веле да су биле збегови уз кугу или су биле стаје.

Код сеоске цркве, која је, по причању, врло стара, има неколико грчких гробница без икаквих натписа.

Постанак села и порекло становништва. — Прича се да је Горња Главска одавна насељена, што се види и по грчком гробљу. Доња Главска и Побрђе су насељени, тек пре 50 година, а пре су тамо биле само стаје за стоку. Старину села потврђују и неке породице из XVII века.

У селу су: *Милишићи*, по једнима врло стари, по другима су из Цицине у Шуми, одакле су овамо прешли пре 280 година. Кад је Турчин изашао из Новога много их се одселило у „Сријем“.

Две куће их има у Мостару, куда су се одселили пре 100 година. Код Требиња их има 3 куће. У Београду у Србији има их 3—4. Има их и у Дубровнику и Далмацији. Ови у Главској славе Шћепањ-дан, (27. дец.), а прислужују Шћепањ-дан, који лети долази.

Шупљоглави, *Кнежевићи*, *Дамјановићи* и *Сердени* су једно бравство. Старином су из Трешњева у Црној Гори од бравства Николића, одакле је један прешао пре 280—300 година у Волујац, где је дуже живео и саградио цркву. Пре него што је Турчин изашао из Новога прешла су 4 брата на Главску. Како су од пре из њихове куће бивали кнежеви, прозову их Кнежевићи. Шупљоглавима неке зову што су им неком њихову старом разбили главу. Трећи се зову Сердени с тога, што је неки њихов пре 130 година пренео сердара преко реке Таре. Од њих Шупљоглава су и Шупљоглави у Увјећој. Славе други дан Духова, а прислужују Благовијест.

За све три махале заједничко је гробље код цркве.

33. Бобовишта.

Положај. — Један део села смештен је у врло тесну и кршевиту кланцу, што га чини са запада Влаштица и са истока Ђеринац. Осим тога куће су уз повећи комад ораће земље, зван Кијев-До, који лежи селу са северо-западне стране. Ово су Горња Бобовишта. Доња су Бобовишта у осојној страни Оштре Главице. Обе су махале на висини од 400 m.

Пију кишницу из 2 чатрње и 4 локве: *Бријест*, *Пресло*, *Лијач* и *Пуч*.

Земље, пашњаци и шуме. — Ово село има прилично радне земље. Добар комад налази се уза само село: то је Кијев-До. Много већи је део Поље, које лежи источно од села у једној вали. Мањи су комади по пашњацима, као: Кијештице, Крубљак, Локва, Маргитин Врт, Вишина Долина, Дињке, Јањиле Долине, Старо Село, Ратин-До, Вртине, Шилишта, Вртијељка, Марков-До и Љубишница. Неки су сељаци своји, неки су кметови, а трећи поред нешто своје држе и агинских земаља, на које плаћају трећину.

Село има и велики простор за паше, само је кршевит. Паша се пружила свуда око села, као: Ђеринац, осојна страна Влаштице, Петиња, Главица, Висока Главица, Мркосин Бријег, Клефтеник, Биједео, Градина, Сјерковачка Главица, Радованово Ждријело. Јарушни Врх, Храстова Главица, Котари, Височник, Шиповац, Метериз, Спасова Главица, Осојна Главица и т. д. Готово сва је паша заједница, само је незнатан део ограђен, и то што је из новијег је времена.

Местимице има ово село шуме и то ситне: зеленике и смрековине. Како код овог тако и код свих других села, што су уз далматинску међу, Далматинци много шуме покраду и упропасте, јер су они врло оскудни у дрвима.

Тип. — Село се дели на две махале: *Горња* и *Доња Бобовишта*. Између њих има 10 минута, а раставља их Ђеринац. Махале су постале због тескобе и што се ишло за орaћом земљом. У махалама куће су збијене, тако да је растојање између појединих 10—20 m. Та је збијеност кућа због пресељавања. У Горњом је 9, а у Доњим 5 кућа.

У селу је свега 14 кућа, од којих су: Ковачевићи (2), Ћеранићи Перовићи Кујунџићи (8), Игњатић (1), Мандегање (2), Кољиврат (1).

Име. — У народу се ништа не прича о томе како је село ово име добило.

Старине. — За 20 минута источно од села находи се *Старо Село*, где су пре 180 година живели данашњи становници овога села, па су на садање место прешли, јер су на старом месту били изложени нападају Турака и Ускока.

У данашњем сеоском гробљу, источно од Поља има неколико грчких гробница без натписа. Још се находи око села и гомила набацаног камења.

Од старих цркава налази се остатака на три места. Једна је била на врху Влаштице, а друге две близу Поља. О њима се ништа не прича.

Од градина има трагова на врху Влаштице, на Градини и Метеризу код Дријена. За ове на Метеризу причају да су подигнуте пре 200 година за време млетачко-турског ратовања. На

Витову Кошу крај Радованова Ждријела види се једна округла кула из 1876. год.[1]). Око Поља се находе остаци од лончина.

Постанак села и порекло становништва. — У Бобовиштима је било насеља од најстаријих времена. То доказују: Старо Село, три црквине, три градине и једно грчко гробље. Сем тога код данашњих насељеника остале су у успомени породице које су пре њих овде становале, као: Поповићи, Ћосини, Пижуле, Расовићи, Грундићи и Буђерићи, од којих су се неки раселили, а други замрли. Зна се да Грундићи живе у Дубравама у столачком котару.

Данас су у селу: *Ковачевићи*, старином из Грахова у Црној Гори од браства Ковачевића. Отуд је први дошао пре 280 година и населио се у Старом Селу, где им се и данас познају омеђине и гумна, а отуд су, кад и остали, пре 180—200 година прешли на данашње место, где су им пре биле стаје. Други веле да су они од Главинића из села истога имена више Требиња. Но ово им је више као поруга. Има их у Србији у Београду 1 кућа. Славе Ђурђев-дан.

Ћеранићи, Перовићи, Кујунџићи су једно бравство, а старином су из Дробњака у Црној Гори од породице Церовића. Први је доселио Богић као домазет Ћосијин у Бобовишта пре 270 година. За турско-млетачког рата пре 200 година било их је 9 кућа, и тад су се раселили по Далмацији и искатоличили. Ћеранићима су прозвати пре 180 година по некаквој удовици Ћерани, Перовићи по неком Перу пре 20 година, а Кујунџићима назад 40 година. У овом селу има их 8 кућа. Има их у више места по Далмацији. Има један и у Београду у Србији. Славе Ђурђев дан.

Кољиврат је из оближњег села Спарожића, одакле је дошао као домазет Ћеранићу. Слави Ђурђев-дан, а стара му је слава Никољ-дан.

Мандегање[2]) су из Волујца, одакле је један прешао као домазет пре 50 година. Слави Ђурђев-дан.

Игњатић је из Талеже у Шуми, дошао је пре 50 година као домазет. Сад слави Ђурђев-дан, а пре је славио Јовањ-дан (7. дец.).

Све село држи прислугу Илијињ-дан.

---

[1]) Радованово Ждријело и Крваве Главице, куда пролази цеста из Требиња у Дубровник беху 1875—1878. г. особито важна позиција и за усташе и за Турке. На главици Витову Кошу крај Радованова Ждријела било је великих сукоба између усташа и Турака 1876. Види стр. 1173. прим. 2.

[2]) Мандегати значи млатити рукама и ногама.

Сеоско је гробље источно од Поља, на месту где има неколико грчких гробница.

34. Биоград.

Положај. — С јужне и југо-западне стране села су брда Везац и Љубовац, између којих је превој Милодражје. Сеоске су куће при осојној страни ових брда, а пружају се у виду параболе. Село се налази на висини од 280 m.

Сељаци пију кишницу из 3 чатрње, зване по породицама чије су. Стоку поје из 2 локве: *Локве* и *Вуч-Кала*.

Земље, пашњаци и шуме. — Главна је сеоска земља у Требињском Пољу. Испод села су већи комади: Виноградине, Дугине, а у пољу: Сијечје Луке, Макљени, Будавице, Заложнице, Кратине, и Подхумнице. Четворица сељака су кметови, тројица су своји, а тројица поред своје држе и агинске земље, на коју неки плаћају половину, а неки трећину.

Око села се пружају врло кршевити простори пашњака, као: Везац, Милодражје, Љубовац, Маторници, Божићев Бријег, Купјеновци и Мехмедове Долине. Врло мален деo пашњака је приватна својина, а све остало заједница.

Шума око села нема. Врх Весца влада је учинила забраном и забранила приступ стоци, да би се тамо подигла шума.

Тип. — Сеоске су куће у две групе између којих је растојање од 350—400 m. Једна је при Љубовцу са 6 кућа, а друга при превоју Милодражју. Још има једна усамљена кућа при Весцу, У групама куће су на растојању од 10—15 m.

У селу су 10 кућа, од којих су: Марићи (2), Кораћи (2), Дупери (2), Кокољ (1), Ћукили (2) и Кудров (1).

Име. — У народу нема никаквих тумачења о постанку имена села. У селу ни око села не види се никаквих градина, да би од њих и селу могло име остати.

Старине. — На једној главици више Ћукилове куће при Милодражју имају неке омеђине зване *Бутијерове Кућетине*, где су, по причању, некад живели некакви Бутијери. Кад су ове омеђине запустиле, о томе се ништа не прича. И под селом има неких омеђина, уз које су и неколика гумна. О овим се омеђинама ништа не прича.

Ниже села у сеоском гробљу има десетак старих гробница — грчко гробље.

Постанак села и порекло становништва. — И народ прича да је у овом селу било насеља: то тврди и грчко гробље. Данашњи су насељеници сви новији.

У селу су: *Коколъ* старином из Солина негде у Далмацији, одакле је као кмет дошао пре 140 год. Пре је био католик. Слави Лучин-дан (18. окт.)

Ћукили су једно браство са Памучинама у Заградину. Живели су у Косјерицима, селишту код Мрњића, одакле су пре 120 година овде прешли. Овако су прозвати што им неки стари није имао уха. Славе Шћепањ дан (27. дец.).

Наерица (Имшир, Кудров) је из Придвораца код Требиња, одакле је доселио пре 100 година. Презиме Кудров више је погрдно. Слави Шћепањ-дан.

Кораћи су од Укропина у Љекови, одакле се један овамо преселио пре 60 година. Зашто су се овако прозвали не прича се[1]). Славе Св. Климентија (25. нов.).

Дупери су из Жупе код Дубровника, где и сад има Дупера, који су католичке вере. Кад је један од њих отуда прешао, живео је у Црнчу код Бихова, одакле је овамо прешао пре 50—60 година. Пре су славили Ђурђев дан, а сад славе Аранђелов-дан.

Марићи су из Пољица у Третици, одакле је један прешао пре 40 година. Славе-Никољ дан.

Сав Биоград држи прислугу Духове.

Село има своје гробље, али неки старци при самрти препоручују да се закопају у гробљу села Волујца, где је црква Св. Тројица.

35. Волујац.

Положај. — На југо-западној страни Требињског Поља диже се једна мала главица, звана Тројичина Главица (314 m.), и на њој је црква истог имена. Село је смештено већим делом у присојној страни Тројичине Главице, а неколике се куће налазе и при осојној страни Поцеље. Између ових двају брдашца земљиште је равно и чини прелаз из хумуса у карст.

Пију кишницу из 6 чатрња: *Чаушевице*, *Леденца*, *Карачe*; остале три немају имена. Била је и једна локва, звана *Опалићева*

---

[1]) Корач је чекић, којим се коњи поткивају.

Локва, али је проласком железнице затрпана. Осим овога има и један убо.

Земље, пашњаци и шуме. — Село има доста и радне земље, која је готово сва у Требињском Пољу, те тако је и само село близу поља, то се тај део зове *Волујачко Поље*. Највећи су комади: Сијечје Луке, Будавице, Липове Крушке, Кратине и Баре. Мањих комада као долина има по пашњацима и оградама. Ова се земља не одликује особитом родношћу. Да би била родна, требало би је чешће ђубрити, али због слабих пашњака није могућно држати подоста ајвана (стоке). Кад би породица од 10 чељади имала 4 товара усева своје земље и по 100 брава, 5—6 говеда, тада би могла прилично живети. Као и по другим селима, тако и у Волујцу сви су сељани до окупације били агински кметови. Данас се близу половина сељана искупило, али већина их још ради и живи на туђој земљи. На агинске се земље даје половина.

Село има приличан простор паша, али је све врло кршевито. Паша се пружа свуд око села, а највише према југу и западу за 2 км. Пашњаци испод села већином су ограђени. Простори од паша су: Тројичина Главица, Поцеља, Дамјаштица, Главице, Везац и Поротак. Три четвртине паша још су заједница.

По приватним пашњацима испод села има и нешто ситне шуме од лиснатог дрвећа.

Тип. — Сеоске се куће деле у две групе кућа, од којих је већа при Тројичиној Главици. У овој се групи могу разликовати мање породичне групе кућа. Између ових група размак је по 30 до 80 м., а у групама куће су врло зближене. Друга група, у којој је трећина сеоских кућа, лежи при осоју Поцеље. Овде је између појединих кућа растојање по 15—50 м.

У селу има 21 кућа, од којих су: Шиљкут (1), Грујичић (1), Ћукило (1), Наерице (2), Пујо (1), Бубали (2), Кукавичићи (2), Елаковић (1), Глоговац (1), Игњатићи (2), Кудрови (3), Дупер (1), Галеб (1), Вујић (1) и Ћенановић (1).

Име. — О имену села у народу нема никаквих прича ни тумачења.

Старине. — На главицама Грацима веле да су биле некакве градине. А на Тројичиној Главици више села има црква, која је давно саграђена. Први пут је била обновљена негде у XVII веку,

када су је поправили Николићи, од којих су данашњи Кнежевићи, Дамјановићи, Шупљоглави и Сердени у Главској. Изласком Турака из Новог црква је била опет порушена, те је тек назад неколико година опет обновљена.

Мало ниже ове цркве има једна висока кула, која је била Хаџиасановића, којих данас има у Придворцима. Ови су Хаџиасановићи старином из Новога. Један је од њих живео у Планој код Билеће, па је за неке услуге добио земље у Волујцу, где је сазидао ову кулу[1]).

Постанак села и порекло становништва. — Кад је село постало не може се знати, али је било насељено у XVII веку, јер се прича за породицу Кнежевиће (пре се звали Николићи) да су се овде населили из Трешњева пре 260 и да су поправили цркву на Тројичиној Главици. Данашњи становници у селу су од скора досељени, јер су, сем три породице досељене у XVIII веку, све из прошлог столећа.

Најстарији је у селу *Шиљкут*, коме је рођак *Грујичић*. Старином су из Галичнића у Попову, од породице Семиза одакле су доселили пре 160 година. Овако је прозвати што је био шиљаст, усахнуо у доњем делу тела. Слави Аранђелов-дан.

Игњатићи су из Талеже у Шуми, одакле је један овде преселио пре 150 година. Славе Јовањ-дан (7. јан.).

Ђукило је дошао пре 120 година из селишта Косјерица код Мрњића. Једно је „тијесто“ са Памучинама у Заградињу. Слави Шћепањ-дан.

Наерице (Имшири. Кудрови) су дошли пре 90—100 година из Придвораца. Славе Шћепањ-дан.

Ћенановић је мухамеданац. Старином је из Згоњева, одакле је као уљез дошао пре 70 година.

Кукавичићи су из Згоњева, одакле су дошли пре 60 година. Славе Ђурђев-дан.

Елаковић је дошао пре 50 година из Ускопља у Шуми. Слави Аранђелов-дан.

---

[1]) Мајстори су му били Поповци, који, пошто кулу сазидају, затраже плату. Он им не даде, говорећи да нису начинили онако како су погодили. Они га онда стану проклињати „да никад не прекрсти ногâ у кули“. Иза тога удари гром у кулу и до половине је сруши. Хаџиасановић за то обеди мајсторе да су они криви, те морадну поново зидати о свом „руху и круху“. Али и по други и по трећи пут гром удари у кулу, те се овај мораде проћи грађевине.

Глоговац је доселио пре 50 година из Придвораца. Слави Ђурђев-дан.

Кудрови (Мискини) су дошли пре 50 година из Церовца у Шуми. Славе Шћепањ-дан.

Бубали су дошли пре 40 година из Придвораца. Стара им је слава Ђурђев-дан, а сад славе Аранђелов-дан.

Пујо (Путица) је дошао пре 40 година из Гомиљана. Слави Аранђелов-дан.

Дупер је из оближњег села Црнча, одакле је дошао пре 30 година. Једно су браство с оним у Биограду. Слави Ђурђев-дан.

Галеб је дошао као уљез Кукавичића пре 15 година из Церовца у Шуми. Слави Арађелов-дан.

Вујић је из Црнча. Пре 30 година купио је у Думушчића земљу и на њу се населио. Слави Ђурђев-дан.

Све село прислужује Тројичин-дан.

Сеоско је гробље код цркве на Тројичиној Главици.

36. Пољице.

Положај. — Село се налази делом под брдима Засјеком, Савиним Брдом, Хљебарицом и Илијиним Брдом.

Пију кишницу из 4 чатрње и 3 локве: *Пољишница*, *Трновица* и *Убо*.

Земље, пашњаци и шуме. — Мало је земље за рад, и она је у малим комадима растурена око села. Главни је комад Пољице, нешто подаље од села. Мањи су комади: Лозни До, Вошњи До, Орани До, Велика Торина, Као, Дужи, Преврађе, Живин До, Станиште, Третине, Дуги Доли, Дубравац, Церовац и т. д.

Услед тога, што Пољице нема доста ораће земље, што се та земља налази јако разбацана и у мањим комадима и што се не одликује каквом родношћу (за породицу би требало 4 товара усева своје земље, до 140 коза и оваца, 7—8 говеди и 1—2 коња), због тога је и село свагда гладно. Поред тога још половина сељана ради агинску земљу на коју плаћају неки *половину*, а неки *трећину*, према томе каква је земља и на коме се месту налази: да ли у самом селу или у пољу под Згоњевом. На пољске се земље обично плаћа половина, или у плоду или у новцу.

Село има велик простор од паше, која се пружа на све стране око села. Пашњаци су већином голи и кршевити. Главни су: Риђа, Ластелина, Боба, Дебела Љут, Риђа Локва, Трновац, Ланићевац, Вити Граб, Златар, Хљебарница, Дубрава, Градина,

Мала и Велика Мјесечина, Равни, Опуће, Побрђе, Бобуч, Савино Брдо, Врања, Метериз, Острожац и Зелени Дуб. Доста мали део пашњака је приватна својина, и то што је ограђено, ограђено је иза окупације. А $^4/_5$ пашњака су заједница. Сељаци веле да знају шта коме припада, али неће да деле. То су урадили по споразуму, да им не би где год био „бошак" — забран учињен. И ако Пољице има велик простор од испаша, ипак им је тешко држати повелик број стоке, јер им Конављани доста штете чине.

По пашњацима има прилично и шуме, само је нејака (ситна) и већином од лиснатог дрвећа. Конављани и ту шуму упропашћују.

Тип. — Пољице је једно од најразбијених села не само у Површи него и у Шуми. Овој разбијености главни је узрок орађа земља. Село се дели у *Пољице* (5 кућа), *Градину* (3), *Мариће* (2) под Савиним Брдом и *Петковиће* (2). Ове су махале распоређене у виду трапезоида, код кога је најдужа страна (Пољице — Градина) 2 km. Од Градине до Марића има 10 мин., толико од Марића до Петковића и од Петковића до Пољице 10—12 мин.

На Пољицу има 12 кућа, од којих су: Циванић (1), Јелачић (1), Петковићи (2), Марићи (3), Мандићи (3) и Руњавци (2).

Име. — Село се ваљда прозвало овако по повећем комаду радне земље истог имена.

Старине. — Око села на неколико се места находе трагови старих насеља. Тако на *Дужима* имају неке кућетине, где су, по причању, пре 200 година живели Инићи, па су се због страха одселили у Згоњево. Под *Дебелом Ђути* имају друге кућетине, у којима је живео Плећо, који је некуд од страха побегао. И на Граховишту и на Опућу има неких кућетина, за које се не зна чије су биле.

Ниже Пољица, под Стражиштем, находи се старо *грчко гробље* са 15—20 гробница без натписа. На том је гробљу и црква Андријевица. Још једно старо гробље има на *Зеленом Дубу*[1]). На овоме су месту последњег устанка од 1875—8 године усташи до ноге потукли турску војску.

[1]) Ово се место овако прозвало по једном високом увек зеленом дубу. Прича се да је под тим дубом заклано двоје невине деце, и да је крвави нож отрвен о то дрво, те је од тада тај дуб и лети и зими зелен.

Како је једини и најзгоднији пут од Зубаца и Крушевица у Шуму и Површ водио преко Пољица, а тако и пут из Требиња у Конавле, то су Турци да би раставили Шуму и Површ од Зубаца и Крушевица подигли око села 5 метериза и кула: на Стражишту, код Смрдеће, код локве Пољишнице, на главици Кунак и на Гнионици близу далматинске међе. Данас се виде зидине од тих кула.

Више Марића куће, на Остојној Доллни, држао се у стара времена расјек за целу Површ.

Постанак села и порекло становништва. — Не зна се кад је село постало, али се по старинама види да је старо. Сем тога у селу има и један старјеник.

У селу су: *Јелачић*, старјеник. Један је отишао у Мостар, те их тамо имају 2 куће. Славе св. Климентија (25. нов.).

Марићи су такође стари, али су овде прешли из оближњег селишта Дужи пре 200 година због страха, по свој прилици за време турско-млетачког ратовања. Славе Никољ-дан.

Циванић је, веле, из Љуте у Конавлима, одакле је један због крвнине прешао пре 200 година. Пре се звао Филиповић. Садање је презиме, по неком му старом Јову-Циву. Славе Климањ-дан (25. нов.).

Руњавци су овде преселили из Кременог Дола, а старином су села Згоњева. Славе Ђурђев-дан.

Петковићи су из Полица код Требиња од Кукурића. Први је отуд прешао пре 150 год. Славе Лучин-дан.

Мандићи су из Дулића у Гацку, где их има више кућа. Први се преселио пре 190 година у Лапју, а одатле у Пољице назад 90 година. Старо им је крсно име Игњатије Богоносац, а сад славе Јовањ-дан. (29. септ.).

Сеоско је гробље ниже села на Стражишту у старом грчком гробљу.

37. Лука.

Положај. Ово је сеоце смештено под присојном страном Штрбице, само једна кућа лежи мало даље под Волујаком (384 m.)

Пију кишницу из две чатрње и локве *Смрдеће*.

Земље, пашњаци и шуме. — Главна је сеоска земља у Требињском Пољу, а испод села има неколико комада: Лука, Лучки До, Трнови До, Кисни До, Тетиковина и Смрдећа. И ако село

има прилично ове земље, она се не одликују Бог зна каквом плодношћу. У време већих киша провре вода из земље и тај сав простор потопи. Кажу да је та вода *слана* и до кога усева дохвати да те године не може родити. Уз тако слабу земљу још се нису ни двојица искупили, већ раде агинску земљу и на њу плаћају контрат на име половине.

Пашњака има село приличан простор и сви се пружају око села; махом су голи и кршевити. Главни су: присојна страна Штрбице, Волујак, затим по Маторнику, Весцу, Голом Брду, Вилињаку, Љути, Млијечној Главици и по неким главицама према Пољицу. Готово је сва паша заједница. Ограда је врло мало.

Шуме има слабо и то уз какав до или око њива.

Тип. — Село је збијеног типа. Три су куће у чопору, а четврта се за 100 m. од њих измакла за радном земљом.

У селу има свега 4 куће, у којима су Митровићи.

Име. — Село је своје име добило вероватно по положају. Народ ништа не прича.

Старине. — Код села има једно старо грчко гробље са 3 до 4 гробнице. По главицама има трагова од неких зидина, као да су градине.

Постанак села и порекло становништва. — Село је старо, о чему сведочи и поменуто грчко гробље и једна стара породица.

У селу су једини *Митровићи*, које држе за врло стару породицу. Они сами веле да су овамо дошли из Боке и да су браство с Митровићима у Боци. Славе Јовањ-дан (23. септ.).

Село има своје засебно гробље.

38. Лапја.

Положај. — Село се налази у присојној страни брда Градине. Има положај сличан положају Луке, јер је са севера, северо-истока и запада окружено главицама и зато је врло згодно за насеље. Подсеље је, као и код Луке, равно и кршевито са комадима радне земље.

Село пије кишницу из једне чатрње и *Мандића Локве.*

Земље, пашњаци и шуме. — Радне земље је мало код села и зову је: Луке и Подвори, главна им је земља у Требињском Пољу, које је од села 1 км. далеко. Земља одмах до села не од-

ликује се плодношћу, а она у пољу доста је добра. Но узевши скупа и једну и другу земљу излази да је средње родности. За породицу од 10 чељади доста би било 350 ока усева своје земље, 100 брава и 5—6 говеди, па да средње живи. Али и поред тога сељани су сиромашни, јер и данас раде агинску земљу, на коју плаћају половину било у плодовима било у новцу (ћесим, контрат).— Близу Лапје настаје постепени прелаз из алувијума у карст.

Пашњака има прилично и пружају се свуд око села, као: Градина, осоје Волујака, Коштриковац, Ограде, Илијин Врх, Главице и Подсеље. Пашњаци су већим делом сеоска заједница.

Око села нема шуме.

Тип. — Село је збијено. Све су куће у једној групи на растојању од 10—20 м.

У селу има 7 кућа, од којих су: Мандићи (4) и Вујовићи (3).

Име. — О имену села у народу се ништа не прича.

Старине. — По главицама се нађе по која омеђина за које веле да су биле куће уз кугу. Под селом има стара порушена црквица, о којој се ништа не прича. На Илијину Врху, где је међа између Лапје и Бихова има порушена једна црква, коју зову Илијина Црква. На Градини више села има остатака од неке грађевине.

Постанак села и порекло становништва. — У селу се ништа не прича о томе да ли је од пре овде било становника.

У селу су: *Мандићи,* који су се доселили пре 190—200 година из Дулића у гатачком котару. Славе св. Јована (23. септ.).

Вујовићи су старином из Звијерине у билећском котару, одакле се први доселио пре 120 година. Зову их и Пецирепима. Славе Лучин-дан (18. окт.).

Сељаци се копају код Петрова Манастира ниже Црнча. У том се гробљу још копају и села: Згоњево, Премишље, Црнач, а пре су се копала и Веља Гора и Буговина. По својој прилици у том су се гробљу копала сва села у Цивару.

39. Премишље.

Положај. — Село је смештено у подножју где се састају Краљев Столац и Плочна Глава. Краљев Столац је са источне стране,

а Плочна Глава од југо-источне. Село је на висини од 290 м., на којој су и оближња села Лапја и Лука.

Сељаци пију кишницу из једне чатрње и две локве: *Острожнице* и *Жлијеба*.

Земље, пашњаци и шуме. — Ораће земље има нешто и око села, али је главна у Требињском Пољу. Земље испод села у опште су гладне (мртвица) и подводне, те само зелен добро рађа. Земље у пољу су доста добре, али и на њима најбоље зелен рађа; има и винограда. Комади испод села су: Премишље, Николин До, Крчевине, Сеоце и Превраће. Како код Лапје, тако и код Премишља требало би 350 ока усева своје земље, са 100 брава, 5—6 говеда, па да породица од 10 чељади прилично живи. Половина сељана ради своју земљу, а други већим делом раде агинску, али и ови други имају понешто и своје земље. На агинске земље дају половину.

Пашњаци се пружају свуд око села, а највише у исток; голи су и кршевити. Простори од паше су: Стријежевице, Градина, Увор, Рупине, Влаке, Шаоник, Мокри До, Торине, Ржишће, Мале и Велике Плоче и др. Као и код других површких села незнатан део пашњака је приватна својина, а већи је сеоска заједница.

Шуме има мало и највише растовине. Осим домаће потребе од шуме немају друге користи.

Тип. — Село је збијеног типа. Све су куће у једној групи, на растојању од 10—20 m.

У селу има свега 6 кућа, од којих су: Ћенановићи (4), Руњавац (1) и Петковић (1).

Име. — Село зову *Премишље* и *Премишља* (n. pl.). Како је селу ово име дошло ништа се не прича. Под селом има добар комад ораће земље, који зову Премишље.

Старине. — Сем једне градине на главици истога имена никаквих других старина у селу ни око села нема.

Постанак села и порекло становништва. — Прича се да је ово село било насељено пре турског изласка из Новог, када су се дотадањи становници разбегли, а Турци притисли земљу и на њој се населили. Доцније су се на турске читлуке и хришћани доселили.

У селу су најстарији: *Ћенановићи*, мухамеданци из Новога. Кад је из Новога Турчин истеран један се Ћенановић овде населио, од кога су данашње 4 куће. Има их једна кућа и у Згоњеву.

Петковић је овде дошао пре 50 година из оближњег села Пољица. Слави Лучин-дан.

Руњавац је од Милишића с Главске, одакле је пре 40 година дошао на материнство. Слави Ђурђев-дан.

Сеоско хришћанско гробље је под Црнчем код Петрова Манастира, а мухамеданско је под селом Чичевом, где се копају сви мухамеданци из Цивара, т. ј. из: Бихова, Расовца и Чичева.

40. Кремени До.

Положај. — Село лежи у једном кланцу под Осојем. Од југо-западне стране села је Присоје. Ниже села са северне му стране находи се малено поље *Абатно*. Према југо-истоку брда се дижу и допиру највећу висину у Буревцу (561. m.). Само је село на висини од 300 m.

Пију кишницу из 2 чатрње и 2 локве: *Орашнице* и *Локужине*. У време силних киша слије се вода низа стране, те поплави Абатно Поље, и кад се та долина испуни водом споји се са блатом на Требињском Пољу.

Земље, пашњаци и шуме. — Село има прилично радне земље, која је између кућа у селу и ниже села. У селу су: Раздоље и Радевића Леђине, а главни комад ораће је земље ниже села и зове се Абатно. Ове су земље средње родности, и за породицу од 10 чељади доста би било $3^1/_2$ товара усева своје земље, стотињак брава, 7—8 говеди, па да се средње живи. Најбоље рађа зелен, има прилично и лозе. Становници су и сад скоро сви кметови, т.ј. раде агинску земљу и агама плаћају контрат на име трећине (или како народ изговара *третина*).

Паша се пружа на све стране око села, али је врло кршевита. Пашњаци су: Шаник, Стрмоглавница, Суеч-врх, Метеризина, Погарена Главица, Осоје, Оштри Врх, Планиковац, Вјетреуша, Колиба, Завршје, Веља Гора, Расова Продо, Буревац, Ботња Гора, Шушњара. Огромна већина паше је заједница.

По пашњацима има прилично шуме ситне и од лиснатог дрвећа. Осим домаће потребе од шуме немају друге користи.

Тип. — Сеоске су куће подељене у три групе, између којих је по 80—120 m. размака. Између појединих кућа у групицама

растојање је по 10—30 m. Ову поделу у групе изазвало је земљиште.

Село броји 11 кућа, од којих су: Циванићи (4), Бошковићи (2), Лабара (1), Бунчули (2), Ждула (1) и Брњош (1).

Име. — О имену села у народу се ништа не прича.

Старине. — Југо-западно од села, према далматинској међи находи се селиште *Превраће*, које је запустело пре 200 година у време турско-млетачког ратовања. Још се око села може наћи по која омеђина, која је служила као збег у ранија времена.

Више села има неколико старих гробница — *грчко гробље*. Прича се да је на овом гробљу била и црква.

На главици Метеризу има трага од зидина као некаквог метериза.

Постанак села и порекло становништва. — На месту данашњег села било је насеља од старина, што се види по селишту и старом гробљу. Но већина становништва се раселила или самрла уз велику кугу.

Најстарији су у селу: *Бошковићи*, за које се прича да су живели у селишту Превраћу и да су се у време турско-млетачког рата уклонили од страха у Кремени До на агинску земљу. Бошковића има 10—15 кућа у Мркоњићима у Попову, који су с овим брасство, али се не зна који су од којих. Ови славе Јовањдан (7. јан.) а они у Мркоњићима Никољ-дан.

Лабара — Руњавац је доселио пре 120 година са Пољица Слави Ђурђев дан.

Циванићи су такође са Пољица од истоимене породице. Први је овде дошао неки Васиљ пре 110 година као кмет. Славе св. Климента (25. нов.).

Бунчули су од Вица са Зубаца. Први је овде дошао пре 100 година као бабино подсвојче. Славе Ђурђев-дан.

Ждула је од Вукановића из Буговине код Требињског Поља, одакле је дошао пре 90—100 год. Зашто се овако прозвао у народу се не прича. Слави св. Јована (23. септ.).

Брњош је из суседног села Увјеће, одакле је дошао пре 30 година на женинство. Слави Аранђелов-дан.

И ако код села има старо гробље, сељаци се копају код цркве Андријевице не Пољицу.

41. Увјећа.

Положај. — Увјећа је најисточније село у Површи. Лежи у присојној страни Равне Главице. Југоисточно од села пукла је вала дуга 8 км. Увјећа је највише површко село, јер се налази на висини од 500 м.

Пију кишницу из три чатрње и *Лемове Локве.* Има још једна локва подаље од села на Вељој Гори, те је и зову *Локва на Вељој Гори.*

Земље, пашњаци и шуме. — Ораће је земље у Увјећи мало, а у главном је испод села. Комади су: Долови, Тијетин До, Средњи Долови, Дубоки До, Грабове Долине, Скробутњак, Кљенак, Заграђена Долина и Закрстаче. Земље су ове приличног рода. За породицу од 10 чељади потребно би било до 4 товара усева своје земље, 120 брава, 7—8 говеда и по 1—2 коња. Уз недостатак радне земље сељани су још и данас већим делом кметови, јер обрађују агинску земљу и агама плаћају трећину. Неки од сељана имају нешто и своје земље.

Пашњаци се пружају свуд око села, али су махом голи и врло кршевити: Долац, Бубрег (901), Мала и Велика Зиравица (760), Оштри Врх, Буревац, Црвена Греда, Веља Гора (844), Вардар, Орловић, Зелење, Пораће, Обла Главица, Ђерска Ластва, Китин-Стража, Спилине и Ружетин Врх. И данас је готово сва паша сеоска заједница.

По пашњацима има и шуме нејаке (ситне) и од лиснате горе. Осим домаће потребе од шуме немају никакве друге користи.

Тип. — У селу имају 2 групе кућа, између којих је растојање 100 м. У групама су куће врло збијене. У једној групи има 7 кућа, и ту живе Брњоши, а у другој су 6 кућа Шупљоглава.

Свега је у селу 13 кућа, од којих су: Брњоши (7) и Шупљоглави (6).

Име. — У народу нема никаквог тумачења о постанку имена села.

Старине. — Код села има неких кућетина, у којима је, по причању живео неки Лемо, који је начинио локву звану Лемова Локва. И један се пашњак зове Лемово Осоје.

Под селом има једно грчко гробље са 10—20 гробница без натписа. На гробљу има и једна порушена црква.

Постанак села и порекло становништва. — По споменутим старинама и спомену о Лему види се да је село старо. Данашњи становници нису одавна овде насељени.

У селу су: *Брњоши*, који су из Дренова Дола у Зупцима, одакле су досељени пре 120—130 година. Славе Аранђелов-дан.

Шупљоглави су старином од Шупљоглава у Главској. Овде су дошли пре 120 година. Славе други дан Духова.

Сеоско је гробље на старом грчком гробљу.

III. Зупци.

42. Коњско.

Положај. — Право село налази се око поља, а подножјем Срђева Брда, Шкуљевца, Стијене, Кокошињег Кука, Ждријела и Вукова Дола. Ове главице опасују село са северне стране. Сеоске су куће у виду полукруга око поља и увек су на превоју стране у поља, уза стране се дижу тек за 5—15 м., а тако се и у поље не спуштају далеко.

Воду пију из 2 старе и 4 нове чатрње. У махали Цареву Пољу има једна пишталина звана *Царица*[1]). За стоку има један убо, локвањ, (локва) Спило.

Земље, пашњаци и шуме. — Најглавнија је земља у пољу испод села, где су највећи комади: Њиве, Нуго, Мојмиловине, Даниловине, Бијеле Њиве, Рупине, Ждријело и Вишњице. Још имају земље у Цареву Пољу, 1 км. источно и у Жељевцу за Шкуљевцем. И ако Коњско има много орaћих земаља, ипак становништво већим делом једне вересију (увјерицу) т.ј. купује жито. Узрок је томе, што су земље у опште слабе, по пољу је већим делом пешчина. Земље би требало бар сваке треће године гнојити, јер иначе не могу рађати. Уз то је место и *завршно*[2]). Поред тога сељани су већим делом и данас кметови. Има их само неколико који су се потпуно искупили. Исто тако има неколико сељана, који поред агинске земље имају и своје по који комадић. На агинске земље плаћају контрат на име четвртине.

Коњско има испаша на све стране око села, почевши од Сутјеске: Ђевојачка Греда, Анички До, Рт, Лучин Бријег, Мало и Велико Срђево Брдо, Сјенокос, Равни, Гомила, Стијене, Кокошињи Кук, Ждријело, Вуков До, Градина, Орловица, Коњушница, затим

[1]) Прича се да је ову воду очистила и поправила жена Зубана Зупца.

[2]) *Завршно* значи високо је над морем, или како то народ вели *студено*.

на међи корјенићској: Крстати До, Церовац, Ком, Сиљевица и др. Ограда нема, већ су сви пашњаци сеоска заједница.

По испашама данас има слабо шуме.

Тип. — Село се дели у четири махале: *Коњско*, *Нуго*, *Царево Поље* и *Жељево*, Нуго је југо-западно у „нуглу" што га чине Лучин Бријег и Срђево Брдо. Царево Поље. источно од Коњског, је око истоименог поља. Жељево је у подножју Шкуљевца и Сјенокоса северно од Коњског. Ови су делови од Коњског по 800—1000 м. далеко. У Нуглу имају 2 куће, у Цареву Пољу 12, у Жељеву 23 и у Коњском 40.

У Коњском се издвајају групе кућа, које немају каквог породичног обележја. Ове су групе удаљене једна од друге по 50 до 100, па и по 150 m. У Цареву се Пољу издвајају 4 групе кућа, које су мало у ближе него ли оне у Коњском. У групама су куће на растојању од 15—30 м. Између Коњског и Царевог Поља диже се брежуљак Коњушница, испод кога води сеоски пут. То се место зове *Ждријело*; ту имају неколике куће засноване иза окупације на пређашњим стајама.

У селу има 77 кућа, од којих су: Ратковићи (30), Ђурићи (40), Миховићи (2), Тице (2) и Прдавице (3).

Име. — *Коњско* је, по предању, добило име по томе што је Зубан, о коме је раније говорено, овде *коња* ухватио и на њега узјахао. *Нуго* је добио ово име по положају, што је у углу — нуглу.

Старине. — Старих кућетина има у Аничком Долу, за које се ништа не прича. Још има остатака од старих насеља по Жељеву на више места, Мацињаку Долу и Јабукама. За ове остатке прича се да су били некад збегови. Стаја је било у Нуглу и Цареву Пољу. За Ртом има неких старих торина. У подножју Коњушнице. где је данас сами крш, биле су некад њиве и виде се остаци од гумана. Ово је рађено кад је поље било под водом. Те су се њиве звале Вишњице, Ковале и Бобот.

Код Спасове Цркве у пољу има грчко гробље са подоста стећака[1]).

[1]) На једном од тих стећака има овакав натпис:

асе лежи
вукашинь добрашиновић у тои
доба ум(р)нехь свакому ме жаѡ
би момь

О породици Добрашиновића нисам ништа могао дознати.

На брду Градини у дну Царева Поља била је, веле, нека градина.

Постанак села и порекло становништва. — Коњско је било од старина насељено, што потврђују старе кућетине, старо гробље и многе стаје и торине. Али је сталних насеља било само у Коњском, а не у осталим деловима сеоским. Причају да је пре 130 година било само 7 кућа у овом селу.

У селу има и једна стара породица, *Прдавице*, за које се не зна одакле су. Памти се само то да су се пре 100 година звали Грушићи, а овим су презименом прозвати, што се некоме негде „омакло“. Славе Ђурђев-дан.

Ратковићи су из Озринића у Црној Гори, одакле су због неке крвнине пребегла пре 250—300 година браћа Рако и Милоје и населили се на Прокосу између Ограда и Куње Главице. Одатле се Рако преселио у Коњско, те су од њега сви данашњи Ратковићи, а Милоје је остао на Прокосу, те су од њега тамошњи Милојевићи. Од Ратковића у Коњском су они што живе у Невесињу, кад се један одселио пре 90 година. Пре 165 година од овога су браства живела 4 брата, од којих се један именом *Пејо* одсели у Рапте и од њега су тамо *Пејановићи*. Други брат *Крсто* предигао у Засад и од њега су у Засаду *Крстовићи*. Пре 65 година од њих прешао је Шћепан у Придворце. Трећи брат (непознато име) прешао Арсланагића Мост и од њега су тамо Ратковићи, а четврти се пресели у Љубомир и од њега су *Зуици* у Љубомиру. Ратковића има и у Лозници у Србији. Има их и по Босни и другим Српским Земљама. Од истог су браства и они Ратковићи у Орашју, те их тако у Зупцима има преко 50 кућа. Сви славе Ђурђев-дан.

Ђурићи су из Кривошија, одакле су се доселила неколико брата пре 200 година због крвнине. Славе Ђурђев-дан.

Тице су из Грахова у Црној Гори од породице Раичевића, коју сад зову Трећацима. Дошли су пре 120 година на агинску земљу. Славе Ђурђев-дан.

Миховићи су однекуд из Црне Горе од браства Томановића. Добегли су због крвнине пре 100 година. Славе Никољ-дан.

Коњско има заједнички укоп са Богојеви-Селом код цркве, којој је храм Вазнесеније Христово (Спасова Црква).

43. Богојеви-Село.

Положај. — Село лежи с леве стране Сутјеске у подножју Шљемена. Земљиште на коме је село мало је положито. Село је на висини од 870 м.

Село пије воду из једне заједничке и 2—3 приватне чатрње. Источно од села на Ублима имају 2—3 убла, а више њих у дубини нека жива и врло студена вода, коју зову *Студенац*. У недостатку кишнице овамо изгоне стоку и поје, или топе снег.

Земље, пашњаци и шуме. — Земљиште на коме је село више је алувијално, али је ипак незгодно за обделавање, јер је нанос речни састављен из врло крупног речног камења. Оно мало земље што има испод села већином су крчевине, лазине и долови. Већина земљишта је растурена по паши на 1—2 сахата од села, а све је завршно, па и слабо и доцкан ради. Родност је така да би требало по 6 товара усева своје земље, 150 брава, 10 говеда и 2—3 коња, да би се прехранила породица од десеторо чељади.

Главни су комади земље на: Ублима, Сјенач Долу, Шљеменском Долу, Травном Долу, Буковици, испод Боровика у Радешићима, Рупном Долу, Перовном Долу и Дробњацима. Добар се део сељана искупио: остали раде агинску земљу, али и они имају понешто и своје земље. Агама дају четвртину.

Село има врло велике паше, које се налазе по Поштенницама, код кланца Сутјеске, по Илијиној Греди, источној страни Малог и Великог Свитавца, Малог и Великог Штировника, затим по Јастребици, Губару, Коблу, по оба Шљемена и по Боровику. Скоро све су паше заједнице.

По брдима расту густе шуме, и то подножјем: храст и јасен, а у више: јела, бор и буква.

Тип. — Село се дели на четири махале: *Радешић* или *Радешићи* с десне стране реке Сутјеске, под Ртом, за 1 км. северно са 4 куће. *Убли* источно од села за 1 сахат, са 8 кућа које су размештене присојем Шљемена и око Боровика; *Сјенач-До* у вали под Илијином Гредом, $^1/_2$ сахата југо-западно од села, са свега 1 кућом; и село *Богојеви* са 40 кућа. У Богојеви-Селу куће су у знатној близини од 10—30 м., а тако су и у Радешићима. На Ублима су доста растурене јер су на местима пређашњих стаја.

У селу има 56 кућа, које су: Вукаловићи, Симовићи, Матовићи, Мићановићи, Вучковићи, Вучуревићи, Гавриловићи, Средановићи, (3) и Самарџићи (1).

Име. — О имену села у народу не постоји никаквих тумачења. Зову га и *Бугојеви-Село*. Први део речи непроменљив је. Придев гласи богоселски. Убли су се тако прозвали што тамо имају неколико убла, а Сјенач-До по томе што је у осјени.

Старине. — Од старина се нађе само по која омеђина по рупама и доловима, али се за те кућетине прича да су били збегови уз кугу или пријегоне или су биле стаје, а не стална насеља. Још има и једна стара, сад обновљена црква на Илиној Греди.

Постанак села и порекло становништва. — Село није давнашњег постанка. То се види и по томе што нема остатака каквих старих насеља. За неке крајеве зна се кад су засељени. Тако су у Ублима заснована стална насеља уз Вукаловића Буну, пре 45 година, а у Радешићима и Сјенач-Долу тек иза окупације. Насеља су заснована на пређашњим стајама. Како се насеља непрестано примичу бољој паши и насељима, то ће се и стаје у Дробњацима, Перовном Долу, Рупном Долу, Шљеменском Долу, Буковици и Травном Долу ускоро претворити у стална насеља. Таки је случај и код села Коњског, а нарочито се лепо огледа код села Граба. Само се памти то да су одавно у селу живели Лаковићи, од којих су данашњи Јелићи, које држе за најстарије браство у Зупцима. Из овог села Лаковићи су пребегли од хајдука у Орашје.

Од данашњих породица најстарији су *Вукаловићи*, с којима су једно браство: *Симовићи*, *Матовићи*, *Гавриловићи*, *Мићановићи*, *Вучковићи* и *Вучуревићи*. Вукаловићима је старина у Црној Гори, и то по причању једних село Марковина у Пјешивцима, а а по другима Брцкут у Загарчу, што ће бити вероватније. Отуд су избегла ради неке крвнине четири брата: Вуко, Лазар, Милош и Вучур. Вуко се населио у Заклобук у Корјенићима, где су од њега Вујачићи. Милош се населио у Корита у билећском котару, те је од њега велико браство Милошевићи, који броје на 100 кућа. Лазар је отишао у Грбаљ у Боку, где су од њега Лазаревићи. А Вучур се настанио у Кривошије и од њега су Вучуре-

вићи. Из Кривошија се доселио Вукале у Богојеви-Село пре 115 год. и од њега су Вукаловићи. Вукалов је син Лако, а Лаков Лука, војвода зубачки. Најстарије им је презиме Илић. С Вукаловићима су род и Вујачићи у Грахову, Илићи у Корјенићима и Ђон у Требињу. У овом селу има их на 50 кућа, а Вучуревића има свега у Зупцима 22, те их дакле има преко 70. Вучуревићи на Ублима доцније су дошли и то тек пре 45 година, уз Вукаловића Буну. Дошло их је тад из Кривошија пет брата: Новак, Андрија, Јоле, Томо и Васиљ. Славе св. Петку (14 окт.) а прислужују Никољице.

Средановићи су из Цуца у Црној Гори од браства Кривокапића. Прешли су због крвнине у Корјениће поодавно, а отуд овамо тек пре 45 година. Славе Јовањ-дан (7. јан.).

Самарџић је доселио из Кривошија пре 18 година. Славе Јовањ-дан (7. јан.).

Сељаци се копају код Спасове Цркве у коњском пољу.

44. Орашје.

Положај. — На северној страни Зубачког Поља у југо-западној страни брда Шишевца смештено је село Орашје. Како је брдска страна одоздо покривена хумусом, те је добра за обрађивање, то су се куће припеле прилично уза страну. Село је на висини од 730 м.

Село пије воду из 6 чатрња, од којих су 2 заједничке. Још имају и две локве, од којих се једна зове *Криваљ* и 2 ублића. По потреби пију и из локава.

Земље, пашњаци и шуме. — Радна је земља у пољу под селом. Најбољи су комади: Челопеци, Њиве, Куртовине, Љугиње, Пешаје, Везиљуше и Пашици. Још су добре земље Дупи и Косовија. У Орашју су радне земље средњег рода (узимајући према другим селима у Зупцима). Земље, што су до села, најбоље су, а што даље од села, све су слабије, јер је поље песковито, или је обрасло ситном растовином. Како је село окренуто према југу (у присоју) тако и усевима брзо присуши, те ретко добро роде. За породицу од 10 чељади требало би 5 товара усева своје земље, па да се прилично уздржава. Још уз то по 120 брава, 10 говеди и 2—3 коња. Као ни друга села у Зупцима, тако ни Орашје не може имати довољно свога жита. Међу сељанима има их који су се потпуно искупили од ага, али је таквих најмање. Више их је

који су и данас чивчије, а највише их је који уз понешто своје земље раде и агинску. Агама плаћају неки четвртину, а други трећину.

Паше су: по Градини код теснаца Сутјеске, па редом по Свињару, Котлу, Шишевцу, Вучјој Главици и Неслан-Главици. Сем ових главица има паше и по пољу испод села. Сва је паша кршевита и сеоска је заједница.

По испашама има нешто и шуме, али већином ситне и од лиснатог дрвећа.

Тип. — Село се не дели на махале, али се могу издвојити три групе куће. Најјужније су *Јелићи*, којих има 10 кућа. За 250 м. више су *Лалићи*, такође са 10 кућа. Од ове друге групе за 200 м. ниже, тако да образују троугао, стоје *Ратковићи*, опет са 10 кућа. У групу Јелића спада и једна кућа *Гвардијан*. Од прилике у средини између ових трију група стоје 2 куће Ресковића.

У селу имају свега 33 куће, од којих су Јелићи (10 к.), Лалићи (10), Ратковићи (10), Ресковићи (2) и Гвардијан (1).

Име. — О имену села у народу нема никаквих прича.

Старине. — Идући од Сутјеске Орашју, у Челопецима наилазе се старе кућетине, у којима су, по причању, живели Јелићи, па су се бојећи се од хајдука, склонили у Орашје. Још имају 3—4 кућетине код Рођаш-Дола, о којима се ништа не прича.

Под селом има Ћеклино Поље и на њему зидине од Ћеклине цркве. Још се под селом находи и црква Св. Госпође, око које има преко 100 „грчких гробница".

На Градини с десне стране кланца Сутјеске виде се остаци некаква града, о коме се ништа не прича. Тако исто и на Неслан-Главици (815) била је нека метеризина, а по тој главици виђају се и мраморови. Народно предање прича кад су Срби изгонили Грке из ове земље на тој су их главици многе побили.

Постанак села и порекло становништва. — По описаном старинама види се да је било старих насеља. Томе иде у прилог и згодан положај села за насеља.

У селу су најстарији *Јелићи*, које држе за најстарије братство у Зупцима. Прича се кад је Св. Василије Острошки половином XVII века отишао из Тврдоша под Острог пратио га је на том путу један Јелић из Зубаца, с тога веле мора у њихову

браству увек неко бити богат. Старо им је презиме Лаковићи. Најпре су живели у Богојеви-Селу, па су се од хајдука премакли у Челопеке код Орашја, а одатле опет због истог узрока у Орашје. Садање су презиме добили по некој баби Јели, која је остала са двоје мушке деце, пошто су се сви остали раселили. Од Јелића су и Тушупи у Сврчугама (Крушевице), Мокринама и код Новог у Боци. У Мокрине се један оделио пре 180—200 година. Јелића има и у Љубушком и Мостару и од ових су зубачких. Отишли су пре 100—120 година. С Јелићима су род и Мирдиње у Турментима, за које се зна да су пре 200 година живели у Тулима. Држи се да су од Јелића и Зупчевићи (мухамеданци) у Чичеву код Требиња. Јелићи, а тако и Тушупи и Мирдиње и они Љубушком и Мостару, славе Ђурђев-дан. Ови у овом селу држе прислугу Илијињ-дан.

Гвардијам је „покрштен" уљез Јелића, који се однекуд пре 100 година доселио. Има их негде у Босни и од ових су из Зубаца. Слави Ђурђев-дан.

Лалићи су старином из Убала у Боци Которској. Предак им је дошао пре 120 година. Славе Ђурђев-дан.

Ресновићи су из Кобиљих Дола у Ровинама (Црна Гора) од браства Томановића. Својатају се са Миховићима у Коњском. Овде су досељени од пре 120 година. Славе Никољ-дан.

Ратковићи су од оних Ратковића у Коњском, одакле је Ђурица преселио пре 100 година на агинску земљу.

Сељаци се копају у старом гробљу код цркве Свете Госпође, где се копају и сељаци из Тули и Турмената.

45. Турменти.

Положај. — Село лежи на северној страни Зубачког Поља, које је испод села доста уско и продужено у правцу С—Ј. Опасано је с истока, севера и запада многим главицама, као: Неслан Врх, Илијињ Врх, Црно Кучје, Тријеснавац од истока, Градина, Радеља Главица и Василица са севера, Шилика Главица, Косматова Главица, Вранковска Главица и Ступни Врх од западне стране поља. Куће су распоређене подножјем и западном страном: Неслан-Главице, Илијина Врха, Црног Кучја, Тријеснавца, и Радеље Главице. Неколико се кућа налази са западне стране поља по кршевиту равну земљишту. Село је на висини од 660 м.

Пију кишницу из 5—6 чатрња, од којих се једна зове *Кавура* (Каурска) *Чатрња*. По потреби пију и из локава, којих има три: *Возник*, *Грабовача* и *Трновац*.

Земље, пашњаци и шуме. — Радна је земља у пољу испод села. Већи су комади: Присоје, Ограде, Радова Њива, Гаришта, Вранковина, Кусуље, Јаворци, Лопате и испод Космате Главице. Земља је средње врсте.

Пашњаци су по главицама око села и по пољу. Сви су пашњаци заједница.

Сем у оградима, којих је мало, нема шуме око села.

Тип. — Село се прилично пружило крајем поља у правцу С—Ј. Куће су испод Ћеслан-Врха и Превоја, затим страном Илијина Врха. У овом делу су: Топаловићи (2 к.), Шарабе (14) и Мирдиње (8). За 80—100 м. близу Возника има друга група у којој су Пантовићи (4), до њих Чоловићи (5), па онда Миладиновићи (11). Са западне стране поља а под Косматовом Главицом су Радоичићи (3), северно од њих Радановићи (7), а од ових даље Гргуревићи (4). У источном делу села издваја се пет група, а у западном три. Између група је растојање по 80—150—200 м., а куће у појединим групама су прилично збијене, тако да између њих нема више размака од 15—30 м. Деобу села на групе изазвала је подела радног земљишта.

У селу има свега 56 кућа, од којих су: Гргуревићи (20), Мирдиње (6), Шарабе (14), Радановићи (7), Пантовићи (4), Топаловићи (2) и Радоичићи (3).

Име. — О имену села у народу се ништа не приповеда.

Старине. — Од старина имају једне кућиштине за Тријескавцем, где су, по причању, живели Вукобратовићи, који су делом самрли, а делом се раселили. Прича се да је на брду Градини северно од села био неки град, од кога данас нема остатака.

Постанак села и порекло становништва. — На месту самог данашњег села није било насеља, пошто никаквих трагова од њих нема, нити има каквих старих породица. Засељено је почетком XVIII века, али, како се прича, уз кугу (пре 90 година) у селу је било само 7 кућа.

У селу су најстарији: *Гргуревићи* (Миладиновићи и Чоловићи), којима је неки далеки предак дошао пре 200 година из Чваљине у Попову. Раније су их звали Каурима. Славе Ђурђевдан, а прислугу држе Вељу Госпођу.

Мирдиње су једно брасгво с Јелићима у Орашју. Преселио им предак пре 200 година из Тули. Славе Ђурђев-дан, а прислугу држе Илијин-дан.

Шарабе су из Давидовића у билећском котару, одакле су дошли пре 170 година. Веле да су један род са Шаренцима, само што Шарабе славе Томин-дан, а Шаренци Лазареву Суботу. Шарабе прислужују Вељу Госпођу.

Радановићи, *Пантовићи* и *Топаловићи* једно су брасгво. Старином су од некуд из Црне Горе, одакле су дошла због крвнике пре 130— 140 година три брата: Раде, Панто и Топал, по чијим су именима потомци прозвани. Славе Ђурђев-дан, а прислужују Вељу Госпођу.

Радоичићи су старином из Кривошија, одакле су пре 90 година дошли браћа: Перко и Новак. Славе Ђурђев-дан, а прислужују Никољице.

Сељаци се копају у старом гробљу код св. Госпође у Орашју.

46. Тули.

Положај. — Село се налази на северо-западној страни Зубачког Поља, а испод Ступног Врха (742 м.), Љубишеве Главице, Клобука и Орловице. Сеоске су куће по кршевиту земљишту у подножју ових главица, које се дижу источно од села, а западно се пружа поље.

Село пије кишницу из чатрња, којих је на броју 14. Од тих чатрња једна се зове *Чучукова Чатрња*. Имају и три локве: 2 *Близне* под Бубрегом и *Бунар*.

Земље, пашњаци и шуме. — Сва је ораћа земља у пољу испод села. Главни су комади: Кисинȃ Долови, Вȃнте, Клачине, Пенцовина, Под-Брдо, Пожор, Дубрава и Замуња Груда. Ова је земља средње врсте. За породицу од 10 чељади требало би 500 ока усева своје земље, до 130 брава, 10 говеда и 2—3 коња. Успева свако жито, али најбоље кукуруз и кртола. По ораћим земљама у пољу често се виђа крупно камење, које из земље вири. Сељани су у Тулима и данас већим делом кметови (чивчије) који обрађују агинске земље. Има их неколико који су откупили по који комад земље. Поред честе неродице у житу, још их горе убија то, што неки плаћају агама трећину са земаља, а опет други дају само четврту ску (четвртину).

Пашњаци су кршевити и пружају се свуд око села и по пољу испод њега. Источно, према Турментима, су: Ступни Врх,

Селиште, Пријевор, Косматова Главица, Велика Главица, Гробова Главица, Градина; северно су: Орловац, Мали и Велики Кук, Заграђе, Чуђева Љут, Језерина, Борин-Долови и Вољева Главица; на западној су страни: Турска Главица, Гроб, Греда, Оштра Главица. Кугро-Главица, Мали и Велики Ждулац, Орловина, Тревер. Ћумурна и Митрова Главица, Вртијељка, Велике и Мале Дуге, Бубрег, Гомиле, Ћиперово Брдо, Метериз и Близањско Брдо. Крајем поља има много мањих главица, као: Мала и Велика Смрекова Главица, Обрадова Главица, Тврда Главица, Сонина Главица, Кравица, Пандурица, Ваље, Љута и Магарећа Главица, Риљи, Мали и Велики Ковач. Пашњаци у пољу већином су издељени у приватна имања и ограђени, али је ипак много већи део још заједница.

Шуме има слабо и то највише по пољу. Шума је ситна и од лиснатог дрвећа. Осим домаће потребе, друге вајде немају од шуме.

Тип. — И Тули су се издужили испод речених главица, а крајем поља, те имају прилично протегнут тип, као и Коњско, Турменти и Граб. У селу се издвајају групе кућа, које носе породични карактер, тако идући од југа к северу, а испод Ступног Дола су Риђешићи (2) и Шараба (1), до ових, а испод Љубишеве Главице и Клобука су Дабовићи (3) и мало даље од њих Спаићи (2). Северну и највећу групу под Орловцем чине Кисини и Милише (15 кућа). Између појединих група растојање је 200—250 до 300 м. У појединим групама куће су знатно зближене, по 10—30 м.

У селу има 23 куће, од којих су: Риђешићи (2), Кисини (11), Милише (4), Спаићи (2), Шараба (1) и Дабовићи (3).

Име. — О имену села у народу нема никаквих прича.

Старине. — Једно место носи име Селиште, али сада нема никаквих трагова старих насеља.

У пољу, близу села, виде се остаци од турске куле, коју зову *истикан*. Ова кула није старија од 50 година.

Постанак села и порекло становништва. — И ако око села нема каквих старина биће да је село доста старо. Прво на то нас наводи и страно име. Затим и сељаци причају да је село од старина. А зна се да су у селу од старина живели Анђелићи и

Кисини. Први су због неке крвнине отишли у Дубочане у билећски котар, а други су се врло давно одселили у Бугојно у Босну.

Од данашњих породица настарији су *Риђешићи*, који су старином из Риђана код Никшића, одакле им се неки предак пре 250 година доселио. Славе Аранђелов дан, а прислужују св. Стефана (2. авг.).

Кисини су са Кураицама и Оградама браство. Старином су из Риђана код Никшића од Вуковића, одакле се ради крвнине предигао предак им Тодор и населио се на Јавор више Граба. Тодор је имао сина Ђура, а Ђуро је родио четири сина и једну кћер, коју је удомио за Сладоја Кисина у Тулима. Баш су у то време неколике куће Кисина предигле у Босну, а остао Сладоје. Како Сладоје није имао порода узме у таста као подовојчад два сина: Тодора и Тома. Ова два брата наследе имање Сладојево, прозову се Кисинима, узму зетову славу Томин-дан и прислугу св. Ћеклу. Друга два сина Ђурова звати су по деди Тодорићи. Од њих остане само један потомак, коме су од милоште тепали: „кура материна“, те их с тога прозову Кураице. Кисини ће бити стари на 250 година, јер су сад у седмом колену (Тодор — Ђуро — Томо — Васиљ — Пајо — Илија — Андрија). Кисина има у Ваљеву у Србији, куд су отишли пре 30 година и у Грахову у Црној Гори, где је један одселио пре 20 година.

Милише су из Главске у Површи. Од помињатих Анђелића, кад су се пре 110 година одселили у Дубочане, остао је био један. Сај обудевевши ожени се удовицом из Главске у Површи, која је била за Милишићем, и она му доведе своје синове: Спасоја и Трифка. Браћа наследе очуховину, па узму и крсно име његово Јовањ-дан (7. јан.), а прислугу Благовијести, само задрже очево презиме.

Спаићима се овде доселио предак пре 100 година. Они потичу од Раичевића. (Види код села Граба). Славе Јовањ-дан (7. јан.), а прислугу држе Велику Госпођу.

Шараба је од оних из Турмената, одакле се доселио као кмет пре 100 година. Слави Томин-дан, а прислужује Малу Госпођу.

Дабовићи су старином из Крушевица, одакле је први доселио Глиго пре 75 година. Славе Јовањ-дан (23. септ.), а прислужују Усјековање.

Сељаци се копају код цркве св. Госпође у Орашју, где и они из Турменага и Орашја.

47. и 48. Крај и Поткрај.

Положај. — Ова се два села находе на западној страни Зубачког Поља. Крај је смештен при осојној страни Перовићског Осоја, а до њега је и Поткрај, чије су куће при осојној страни Волетина Врха. Ово и нису два села, већ два дела једнога. Народ их рачуна у једно село, и све што је заједничко једном делу заједничко је и другом делу села. Само их власт рачуна у два. У оба села куће су до самог поља.

Село пије кишницу из локава и чатрња. Под Ћиперовим Брдом имају две локве: *Мала и Велика Близна*, које су помињате и код Тули. У Поткрају је још *Калац*, једна чатрња и вода *Божијаћа*.

Земље, пашњаци и шуме. — Радне су земље испод села: Поткућнице, Поткрајнице, Цијепци, Ђурове Њиве и Крчевине и у брдо Вуко-До. Земље испод Краја врло су песковите и неплодне. Вредне земље има само испод самог села, а по пољу је већином крупно речно камење. За породицу од 10 чељади требало би 6 товара семена своје земље, 120 брава, 7—8 говеда и по 2 коња, па да може прилично живети. Сељани су још и данас готово сви кметови, који раде туђе (агинске) земље и на њих дају четвртину. Само неколико њих имају понешто и своје земље.

Пашњаци су и по пољу, а и у брду по: Перовићском Осоју, Коњушици, Кошарама, Волетину Врху, Ћиперову Брду, Љељевцу, и Вукодолу. Пашњаци су неподељени.

Поље је испод села обрасло врло ситном и највише растовом гором.

Тип. — Село се дели у две махале: *Крај* и *Поткрај*, између којих је размак $^1/_2$ км. Ова је деоба врло стара и не зна се који је део старији. У махалама су куће врло груписане.

У селу има 21 кућа, од којих су у Крају 14: Даниловићи (6), Продановићи (4) и Вукашиновићи (4) и у Поткрају 7, све Пажини.

Име. — Крај је добио име што што је у крају пољу, а Поткрај што је испод Краја.

Старине. — Старина нема никаквих сем млиница, које се виђају уз речно корито, источно од села.

Постанак села и порекло становништва. — Како око села нема никаквих старина, нема ни старих породица, а нема ни предања да је ко овде становао, то ће бити да је ово село скорашњег постанка. Само се за породицу која Поткрај насељава ништа не зна одакле је старином и кад се овде доселила, те ће бити да је Поткрај старији.

У селу су: *Пажини*, којима се не зна порекло. Славе Ђурђев-дан.

Даниловићи, који су живели у Долима под Штрбицом код Бихова. Кад су Турци изашли из Новога, населе се око Требиња и притисну им земље, те се они од страха и сиротиње отуд иселе и населе се у Крај. Ово је браство у Зупцима много поштовано, јер су од њих увек бивали свештеници. Они пак причају да су од њих биле и три владике, како им је и у читули записано. Много их се одселило у Русију. Две куће су недавно одселиле у Граб. Има их једна кућа у Чичеву код Требиња, одсељена пре 40 година. Пре су се звали Костождери. Славе Ђурђев-дан.

Продановићи су по једнима браство с Пажинима, а по другима су непознатог порекла и као да је један од њих био пре 100 година „продан" за њиву. Славе Ђурђев-дан.

Вукашиновићи су веле од неког находа, нађеног пре 100 година. Славе Ђурђев-дан.

Село прислужује Лазареву Суботу.

Сеоско је гробље код цркве Свете Петке код села Граба.

49. Кућа Главица.

Положај. — Село је на јужној страни Зубачког Поља. Куће су крајем поља, а испод: Китице Главице, Шкрипића, Прокоса, Мале Главице, Маркове Главице и Перовићске Главице. Ове су главице са југо-западне стране селу, а куће испод Перовићске Главице леже под њеним присојем. Село је на висини од 680 м.

Село пије кишницу из три чатрње. Имају још и два локвања.

Земље, пашњаци и шуме. — Већи је део радне земље у пољу под селом, а држе земље и у брду, као: Дренови До, Иве, Попоштице и Бољедраж-До. Ова је земља исто тако неплодна као и код села Краја; песковита је и са врло мало хумуса. И ако је има доста, она се не обрађује, јер не би могла без гноја родити. Родност је ораће земље така, да би за породицу од 10 чељади било потребно до 600 ока усева своје земље, 130 брава,

10 говеда и 2 коња, па да би се прилично прехранила. Међу сељанима има их, који су се откупили, али их већина и данас ради туђу (агинску) земљу, а агама са земаља плаћају четвртину.

Пашњаци су такође у пољу и по споменутим главицама око села. Но како сва села у јужним Зупцима представљају једну већу целину и како ни данас нису означене међе у испашама, шумама и водама, већ се сви служе заједнички, то ће се о томе говорити код села Граба.

Тип. — Село се дели на три дела, који представљају један правоугли троугао са крацима од 200 и 300 м. Ови су крајеви раније имали породични карактер.

У селу има 10 кућа, од којих су: Климовићи (6), Крчуми (2) и Кураице (2).

Као раселице овога села су: *Попоштице* и *Иве*, где су стална насеља основана испред окупације на местима пређашњих стаја.

Име. — Ништа се не прича како је село име добило.

Старине. Око села нема никаквих старина.

Постанак села и порекло становништва. — Да је село старије једини су доказ две старе породице, којима старину и остали Зупци признају.

То су *Клими* или *Климовићи*. Од њих су Зупци у Рупном Долу у Површи. У Попоштицама их има 2 куће и толико у Ивама. Славе Ђурђев-дан.

Крчуми су такође стара породица. Има их 5 кућа у Дреному Долу, од којих су и ови у овом селу али су се врло давно доселили. Славе Јовањ-дан (7 јан.).

Кураице су од Кураица из Ограда.

50. Ограде.

Положај. — Село се находи на јужној страни Зубачког Поља, у подножју Малог Вилињака и Прокоса. Сеоске су куће крајем самога поља. Село је на висини од 670 m.

Сељаци пију кишницу из три чатрње.

Земље, пашњаци и шуме. — Половина сеоске радне земље је у пољу до села; то су Поткрајнице. Друга је половина у ра-

стуреним комадима у брдима, као: Завилињак, Јаблан До, Прашне Рупе и др. Онај део ораћих земаља, што се налази у пољу под Грабом врло је добре родности, јер је сама црница земља; друге земље испод самог села доста су лошије, јер је пешчина. Но узевши у опште земља је средње родности, и за породицу би доста било и 5 товара усева своје земље, кад би уз то имала стотињак (100) брава и 7—8 говеда. Само неколико сељака ради своју земљу остали су или праве чивчије, или поред нешто своје земље раде агинску. Агама плаћају четвртину.

Пашњака има доста, само су кршевити, и пружају се по пољу, али су главни по Вилињацима и другим брдима, која ће се поменути код села Граба. Сви су пашњаци сеоска заједница свих јужно-зубачких села: Дренова Дола, Граба, Краја и Куње Главице.

Шуме има мало и сва је од лиснатог дрвећа.

Тип. — Село је доста збијеног типа. Под Ограде неки убрајају *Прокос* (2), на средини између овог села и Куње Главице, за 300 m. далеко од овог села. За Прокосом у брдима је *Бољедраж-До* (4 к.). Убрајајући ова два краја под Ограде село се дели на три махале.

Село броји 18 кућа, од којих су: Вици (2), Кураице (8), Пиштигњат (1), Кисјелица (1), Милојевићи (2) и Вучуревићи (4).

Раселице су овога села: *Заиресјека*, *Завилињак*, *Јаблан До*, *Прчање*, *Улице, Пављи Доли*, *Пораће и Иве*. Засељавање ових раселица почело је уз Вукаловића Буну па се продужава све даље.

Имена. — О имену села, као и раселица, у народу нема никаквих тумачења. Само се прича да се *Прокос* овако прозвао због тога што су први насељеници морали велику шуму, која је ту била, сасећи и *прокосити* да би се ту могли населити.

Старине. — Никаквих старина у селу нема сем цркве Свете Петке у пољу, и око ње 10—20 „грчких“ гробница. Код те је цркве заједнички укоп селима: Крају, Поткрају, Куњој Главици, Дренову Долу, Оградама, Грабу, као и многобројним раселицама ових села.

Постанак села и порекло становништва. — Каквог поузданијег знака за старину села нема. Од данашњих породица само

је једна непознатог и ако не старог порекла. Остали су из XVII века и доцније.

У селу је најстарији: *Кисјелица*, коме се, и ако није веома стар, не зна порекло. Слави Ђурђев-дан.

Милојевићи су такође доста стари, јер потичу из прве половине XVII века. Има их и у Дренову Долу, а једна је кућа у раселици Прчању. Они су једно браство са Ратковићима у Коњском. Славе Ђурђев-дан.

Кураице од браства Кисина, прешле су из Ограда у Кућу Главицу пре 70—80 год. Славе Ђурђев-дан.

Вици су од некаква Вицка, који је пре 180 година због крвнине побегао из Конавала и населио се у Оградама. Веле да је био католик, па се „покрстио". Има их у раселицама: Запресјеци (2), Завилињаку (2), Јаблан-Долу (4), Прчању (1), Улицама (4), Пављим Долима (2) и Пораћу (1). Славе Ђурђев-дан.

Пиштигњат је преселио у Ограде из оближњег села Граба, назад 50 година. Слави Јовањ-дан (7. јан.).

Вучуревићи су једно браство с Вукаловићима. Старином су из Црне Горе из села Добре Горе, одакле су због крвнине предигла у Кривошије три брата: Васо, Јован и Пајо. Одатле је један преселио у Ораховац у Корјенићима, па је назад 80 година доселио у суседно село Дренови До, где их сад има 4 куће. Из Дреновог Дола Васо је назад 50 година преселио у Запресјеку, где их је такође 4 куће, а Јован је остао. Затим је Пајо предигао у Ограде пре 45 година. А осим тога су из Кривошија накнадно дошли пре 45 година: Новак, Андрија, Јоле, Томо и Васиљ и населили се на Убле, код Богојеви-Села, где их данас има 8 кућа. Још их по једна кућа има у Ивама и Прашним Рупама. Славе Св. Петку (14. окт.).

Село прислужује св. Ћеклу.

Сељаци се копају у гробљу код цркве Свете Петке у пољу.

51. Граб.

Положај. — Село се находи у шиљастом углу, којим се Зубачко Поље свршава на јужном крају. Неке су сеоске куће у самом углу, али су већим делом крајем источне стране поља, испод Прасишта и Малог Свитавца. Све су куће на кршевиту земљишту, а до самог поља. Село је на висини од 690 m.

Село пије кишницу из чатрња, којих има старих 3, од којих је једна звана *Хан* у средини села. Новијих чатрња има 7—8, које су приватне или државне. Северно од села код Брвеника

има дубоко под земљом вода истога имена. Осим тога цеди се воде и низ Илијине Греде, те ни ту никад не пресушује. Од ове воде уз велики пљусак и поток потече, чија се вода губи под селом Грабом у понор.

Земље, пашњаци и шуме. — Велики део радне земље лежи у пољу око села. Овде је најбоља земља у Зубачком Пољу, јер је овај део најнижи, те док се нису крајем поља отворили понори овај је део већином лежао под водом, те се наслагао слој црвице неколико метара дебео. И данас некад за краће време вода поплави овај део поља. Од усева рађају сва бела жита, а особито кукуруз. Главни су комади земље по пољу: Царине, Лопари и Поткрајнице. Но много већи део радних земаља је у брдима, по доловима и долинама, за 1—2 часа јужно и југо-источно од села. Такви су комади: Прасиште, Запресјека, Завилињак, Пријевор, Двориште, Под, Ивови До, Иве, Купјеновац, Засад, Ногати До, Језерина. Попоштице, Улице, Меловине, Копривна Рупа, Прчање, Прашне Рупе, Пављи Доли, Кожањ-До, Попов До, Братојев До, Прапратни До, Курјаштице и т. д. Од ове земље, најбоље у целим Зупцима, за породицу би доста било 350 ока семена своје земље, па да се прилично издржи. Још уз то по 100 брава, 5--6 говеда и бар 1 коњ. Међу сељанима има их који су се сасвим искупили ($^1/_4$), има их још десетак, који само обрађују агинску земљу као кметови (чивчије), а највише их је, који уз по нешто своје земље придржавају још више туђе земље и на њих плаћају четвртину дотичним власницима.

Нешто је и пашњака у пољу, као: Коњушице, Балаћуше, Тврде Њиве и Брвеник. Али је огромна већина пашњака по многобројним брдима и главицама, које су помињате у општем делу. Сви су ови пашњаци, сем косаница — чаира, и данас заједница и то не само Граба, већ заједно и осталих околних села: Ограда, Куће Главице и Дренова Дола.

Шуме су такође заједничке. Сваки је сељак слободан брати онолико дрва колико му је потребно за кућу. Па не само толико. него је слободан и усећи, па у Требиње отерати и продати.

Тип. — Село је издужено уз поље за читав километар. У селу се могу запазити групе од сродничких кућа, али та груписаност није јасно изражена. Средину заузимају Спаићи и Асановићи, који су и засновали село. Северно, до Асановића су Пиштигњати. Јужно од Спаића, уза саму цесту, куће су јако гру-

писане и правилно поред пута поређане. У овом најновијем делу има и 5—6 дућана и пивница. Осим тога ту је и школа, жандармска, војничка и финанцијална стражарница. За турског времена овде је била ђумругџиница, а мало кашње су и аскери стали. Иза окупације Зупци су били као испостава у котару, са управитељем у овом селу, па је назад неколике године премештена у Ластву у Корјенићима.

У селу има 27 кућа, од којих су: Спаићи (12), Асановићи (6), Пиштигњати (4), Којовић (1), Ђураши (2), Даниловић (1) и Почуч-Стамболија (1).

Граб има многе раселице јужно и југоисточно од села, као: *Прасиште* под Прасом, са 5 кућа (Спаићи), *Иве* са 12 кућа (Спаићи 3, Асановићи 4, Клими 2, Пиштигњати 2 и Вучуревић 1 *Кожањ-До* са 3 куће (Спаићи 3 и Вици 1) *Прчање* са 5 кућа (Спаићи 3, Вицо 1 и Милојевић 1, *Прашне Рупе* са 5 кућа (Пиштигњати 3 и Вучуревићи 2), *Пављи Доли* са 8 кућа (Пиштигњати 4, Асановићи 2 и Вици 2).

Ове су се раселице почеле насељавати уз Вукаловића Буну, пре 45 година, и то служећи најпре као збегови, а после Буне као летње торине. Доцније умножавањем становништва, пошто је постало тескобно у насељима око поља, а и због тежње да се је што ближе паши и шуми, на тим местима почела су се засниват стална насеља. Све ове раселице народ назива *Рупе*.

Име. — У средини села има једна омеђина, где је био некад *хан*, по чему се и стара чатрња која се одмах ту налази, зове *Хан*. А *Ханом* се и цело село звало. И данас сељаци зову тим именом стари део села, разликујући га тиме од новог ушореног дела, који се Грабом прозвао што је некад на том месту био месту био неки велики *граб*, под који су се у пређашња времена сви Зупци скупљали и важне договоре чинили. Под тим је дрветом, држан и расјек за целу област.

Старине. — За $^1/_2$ сахата од села на север, близу кланца Сутјеске на месту Бравенику веле да је био манастир који је ваљда био начињен од дрвета, јер нема никаквих остатака од зидова, и да је потпадао под манастир Тврдош, одакле су изгонили овамо преко лета стоку[1]). Око цркве се заиста налази неких оме-

[1]) Данас су Зупци подигли на тој црквини нову лепу цркву, али је још нису освештали.

ђина од стаја. Прича се кад су Турци освојили Херцеговину овај су манастир запалили и 10—12 калуђера погубили лицем на Васкрсеније. Један од тих калуђера избежао је у неке греде више манастира, где је дуго живео, које с тога зову Калуђерске Греде[1]).

Крај цркве има 10—20 великих гробница без натписа — грчко гробље.

Раније је поменут хан, који је био на сред села. Кажу да је тај хан био на старом путу, који је код Арсланагића Моста прелазио Требишњицу, па ишао покрај Крушеве Густијерне, села Орашја и Граба, затим кроз Конавле силазио к Новом на море. Још се прича да су кириџије први конак из Новога чиниле на Зубачком Пољу код овога хана[2]). Народно предање казује да је овај пут овако окренуо Херцег Стјепан, да би се осветио Дубровчанима, који су против њега ратовали.

Близу манастира, а крај поточине, која уз велике кише постаје наилази се на крупно отесано камење поређано у круг, те изгледа као гумно или млиница. О овоме се у народу ништа не прича.

Постанак села и порекло становништва. — Пре 140 година на месту данашњег села није, сем хана, било ниједне куће. Испод села по пољу била је густа шума, и ниједна стопа земље није била обрађена.

Село су засновали *Спаићи*, с којима су рођаци *Асановићи*, којих које у селу, које у раселицама има на 40 кућа. Старина им је у Ровцима у Црној Гори, одакле је један од Спаића пребегао због „неког зла“, сигурно због крвнине, пре 130 година а 7—8 синова и населио се у хан код граба. Синови су му били: Јово, Бјеле, Вуле, Гаврило, Раич, Ђуро и др. Мало кашње добегли су им и рођаци Асановићи и населили се крај њих. Док су били у Црној Гори истурчили су се, те се један од њих звао Асан, а други постао спахија одткуда су им данашња презимена, која су остала и када су се повратили у стару веру. С овима су род Раичевићи у Полицама код Требиња, од којих су они Спаићи,

[1]) Прича се како нека зла удовица није могла трпети придике овога пустињака, па науми да му се освети. Умеси колач с отровом и тај колач с каблићем „кисјелине“ пошаље томе калуђеру, који је „траву ио, с листа воду пио“ по своја два сина на Велики Петак. Калуђер прими и попије млеко, али колач не хтедне примити, него га деца огладнивши уз пут поједу и обоје умру.

[2]) Један пашњак испод села у пољу зову Коњушице.

што у Тулима живе. Славе Јовањ-дан (7. јан.), а прислугу држе Малу Госпођу.

Пиштигњати су старином из села Бате у Црној Гори, одакле им је један предак због крвнине пребегао пре 120 година и паселио се на Грабу. Веле да потичу од Кривокапића, а овако су прозвати, што им је неки стари имао рану на нози из које је *пиштао* гној. Славе и прислужују што и Спаићи.

Којовић је из Веље Горе, јужно од Требиња, одакле је дошао и отворио радњу пре 20 година. Славе Мратињ-дан (1. нов.).

Ђураш је дошао пре 15 година из Мрцина у Конавлима. И он се бави трговином. По вери је католик.

Почуч-Стамболија је дошао пре 12 година од некуд из Турске.

Даниловић се доселио из Краја и отворио радњу пре неколике године.

Сељаци се копају код цркве Св. Петке у пољу.

52. Дренови До

Положај. — Између Зубачког Поља и Конавала, у правцу СЗ—ЈИ, пружила се 8 км. дуга а узана вала, која је прилично утонула испод површине Зубачког Поља. Ова је вала готово сва кршевита, само на југоисточном јој крају има повећи комад радне земље, коју зову Дренови До, око кога су куће села истог имена. Ово је једино село у Зупцима, које стоји ван Зубачког Поља. Куће су размештене у две групице око дола, од којих је једна у врху, а друга у дну. Село је на висини од 550 м.

Село пије кишницу из 3 чатрње, а по потреби и из локвања, којих има 4—5.

Земље, пашњаци и шуме. — Поред главне земље Дренова Дола има подаље од села мањих делова, као: Милован-До, Риђа, Созина, Радов-До и др. Радна је земља у овом селу средње врсте, али је нема онолико, колико би било доста. За породицу са 10 чељади потребно би било 450 ока усева своје земље, 140 брава, 10 говеда и т. д. Већи се део сељана откупио, а остали још придржавају и агинске земље, али и они имају својих земаља. На агинске земље плаћа се четвртина.

Пашњаци су по вали, затим око села по: Лемову Осоју, Кому, Лучарници, Попољој Главици, Репном Долу и т. д.

Шума нема приватних, него су све заједничке. Од шуме немају друге користи осим за домаћу потребу.

Тип. — Сеоске се куће деле у две групе, између којих је растојање од 300—400 м., а дели их ораћа земља. У обе групе има по 7 кућа. У групама су куће на растојању од 10—30 м.

У селу има 14 кућа, од којих су: Милојевићи (7), Крчуми (5) и Лери (2).

Име. — Село је добило име по комаду земље око кога је.

Старине. — Од старина има само јужно од села на једној коси трагова од некакве градине, око које се виде трагови од лончина.

Постанак села и порекло становништва. — По остацима од старина не би се могло што закључити да је село старога постанка, али има једна стара породица. То су *Крчуми,* којих има и у Куњој Главици где су давно одавде иселили. Зашто су се овако прозвали ништа се не прича[1]). Славе Јовањ-дан (7 јан.).

Лери су старином из Грахова у Црној Гори од тамошњег браства Андријашевића. Овде им се предак доселио пре 190 година ради учињене крвнине. Славе Ђурђев-дан.

Милојевићи су поодавно предигли из Ограда. Славе Ђурђев-дан.

Сеоско је гробље код цркве Св. Петке, заједно са Грабом, Оградама и Куњом Главицом.

---

[1]) Крчумати се значи хрвати се у шали.

ПРЕГЛЕД

а) преглед географских и етнографских назива.

б) преглед географских имена.

в) преглед породичних и осталих презимена.

ШТАМПАРСКЕ ПОГРЕШКЕ.

СТРАНА	РЕД		СТОЈИ	ТРЕБА
3	1	оздо	2₅ и 2₆	Д₅ и Д₆
5	12	озго	ближи	нижи
16	8	»	II	I
27	8	оздо	1739	1737
28	прим. под [1])		вероватно	а вероватно и
30	6	озго	1717—1739	1718–1739
30	примедба		1727—1739	1737—1739
32	9	оздо	Шкргута	Скржута
42	20	»	Дубрачи	Добрачи
51	17	озго	код Ивове Баре	Код Ивове Баре
55	13	»	од Сјенице	из Рутоши од Сјенице
60	1	»	Св. Јована	Св. Аранђела
62	7 и 8	оздо	на карти	у списковима
76	23	озго	Гунцате	Гунцати
77	22	оздо	Живице	Живица.
78	14	»	Љуљци	Љуљаци
79	14 и 15	озго	**Мишојевићи** (село у Доњем Драгачеву)	**Мишојевиће** (село у новопазарском санџаку)
93	8	оздо	ближих	околних
99	8 и 9	»	Требешињске Луковске Реке	Требешињске и Луковске Реке
136	11	»	метра	метара
143	3	»	Ђурковица	Ћурковица
151	прим. под [5])		120—130	130—150
158	8	оздо	„влаинке“	„Влаинке“
177	1	озго	добар[3])	добар.
211	3	»	1—3	2—6
252	3	оздо	Аљудово	Аљидово
275	3	озго	Аљудово	Аљидово
282	12	оздо	Коварне	Коварна
288	6	озго	Вражогрнаца	Вражогрнца
289	11	»	Доброселица	Добросељаца
300	3	»	запад	северац
308	3	оздо	из Шетоње	из Шетоња
310	13	озго	Клисуре	Клисура

СТРАНА	РЕД		СТОЈИ	ТРЕБА
310	3	оздо	Клисуре	Клисура
314	4	»	Биљевaца	Биљовaца
315	18	озго	Црвеначко Поље	Црвењачко Поље
315	18	»	Везичевску	везичевску
348	10	оздо	Вражогрнаца	Вражогрнца
411	10	озго	Јевоне	Јевоње
411	10	»	из Карансебеш	из Карансебеша
412	2	»	Крињева	Кривеља
461	12	оздо	Лукаре	Лукар
477	4	озго	*Медвеђе*	*Медвеђа*
477	4-5	»	Медвеђа	Медвеђе
492	13	»	из Врање	из Врања
492	14	»	из Врање	из Врања
494	7—8	»	Велика Топлица	Велика Пчелица
565	14	»	ситној	крупној
568	12	»	шпуста	спушта
568	15	»	шпуста	спушта
572	5	оздо	Јагњад	Јарад
590	16	озго	(ј.—з.)	(ј.—с.)
649	8	оздо	Испаше	Испаша
675	примедба [2])		Trigigna	Tribigna
727	примедба		gowöhnlich	gewöhnlich
729	испод слике		Ес — соха	с — соха
736	2	озго	одрља	одрња
789	8	оздо	својих	свијех
819	код породице *Ћукова* треба додати: неки мисле да је пореклом из Трешњева у Црној Гори.			
885	16	озго	*Суви Вр'х*	*Суви Вр'*
903	19	»	Јовановић	Јанковић
907	20	»	28	29
907	20	»	1686	1688
909	19	»	1792. г.	по свиштовском миру (1791. г.)
909	последњи	»	264	283 и 285
913	»	»	В. и В.	М. и В.
916	21	»	с *тајковаче*	*Стајковаче*
913	27	»	VI	IV
931	17	»	ии	или
932	на плану куће		60	о 6
941	14	озго	блнъ	близ
941	18	»	жнвѣть	живѣть
945	16	»	имањеи	имањем
946	примедба [7])		Nieuur	Nieuwe
947	7	озго	Banze	Banie
947	8	»	Rakowiz	Racowiz
952	примедба [1])		32 дана	32 дома
956	20	озго	Метахије	Метохије
964	број стране		864	964

СТРАНА	РЕД		СТОЈИ	ТРЕВА
964	5	оздо	„Ррват“	„Рват“
971	6	»	„Рровати“	„Рвати“
972	примедба 2)		Д. Орулици	Д. Оруглици
980	17	озго	Ђурђиц	Ђурђиц
983	примедба 1)		2)	1)
999	10	озго	Ђурђиц	Ђурђиц
1000	4 и 8	оздо	под-Авали	Под-Авали
1002	10	озго	је	се
1002	10	»	се	је
1003	3	»	Арнауске	Арнаутске
1005	8	оздо	(преко Дрине)	(„преко Дрипе“)
1011	10	»	разбијеног	разређеног
1022	7	»	Лужнички	лужнички
1023	13	озго	разбијеног	разређеног
1024	21	»	куда	откуда
1024	9	оздо	Брђанина	Брђанима
1025	8	»	општине	општинске
1026	18	озго	постајало	постојало
1027	21	»	околини	околним
1028	10	оздо	дањем	доњем
1028	6	»	до	да
1029	примедба 1)		Ibid.	Гласник С. У. Д. II. XIX
1029	примедба 2)		остало *Креза*	остао *Креза*
1030	16	озго	говори	говор
1030	10	оздо	протиче	протече
1031	12	»	поводице	породице
1032	3	озго	Кумудражи	Кумодражи
1032	3	оздо	у	а
1033	15	озго	наврзну	наврзу
1033	22	»	радничком	рудничком
1034	9	»	чесмама	чесама
1034	10	»	*Паригуљ*	*Паригуз*
1034	16	»	*Млађине*	*Млађике*
1035	13	»	Битоља	Бивоља
1036	8	»	порекла	пореклом
1036	10	»	Кумодражу	Кумодражи
1037	1	»	*селиште* близу	*селиште* и близу
1037	1	оздо	*Мехпна*	*Механа*
1039	7	озго	некади	некада
1039	13	»	Лишкове	Ашикове
1043	примедба 1)		Мелякъ	Мелякъ“
1043	примедба 1)		заградамъ	заградомъ
1043	примедба 1)		становпици	становници
1043	примедба 1)		пре 15	„пре 15
1046	примедба 2)		тако усамљен	тамо усамљен
1046	примедба 2)		помиње „моего	помиње као „моего
1046	примедба 2)		ону у	ону бару у
1046	примедба 2)		Єсенас	Єсенасъ

СТРАНА	РЕД		СТОЈИ	ТРЕБА
1046	примедба ²)		почившег Николаевића	почившегъ Николаевића
1046	примедба ²)		было негае	было однелае ?
1047	12	озго	Тамнавски	(тамнавски
1051	2	»	просвата	прозвато
1051	10	»	која	које
1053	21	»	цркина	црквина
1053	2	оздо	мајданима	Мајданима
1057	14	озго	Крсмановићи,	Крсмановићи.
1057	примедба ¹)		теля пысма	телы писма
1057	примедба ¹)		».... у призрѣнію	».... у призрѣнію
1057	примедба ¹)		вои су ради	кои су ради
105.	примедба ¹)		у Ивоеву	у Ивоевц
1057	примедба ¹)		не може више	не може выше
1058	2	озго	посавина	Посавина
1058	10	»	висом	Висом
1060	4	»	збијеног	разбијеног
1063	13	оздо	крајних	крајњих
1063	12	»	удаљеног	удаљено
1067	10	озго	Брдардца	Брдарца
1070	примедба ¹)		унутрашње	унутрашњости
1073	17	озго	Моричићи	Маричићи
1073	26	»	Бложић	Блажић
1108	6	оздо	(Ћораве)	(Ћорове)
1108	15	»	Јастребице	Јастребицу
1114	4	озго	љубићски	љубињски
1114	9	»	Планика	Паника
1115	9	»	једна	једина
1116	2	оздо	резевоара	резервоара
1118	12	озго	облике	облаке
1120	11	»	Београд	Биоград
1120	20	»	у	и
1123	6	оздо	³)	²)
1126	примедба ¹)		Хервеговини	Херцеговини
1126	примедба ¹)		918 просијача	918 присијача
1141	6	оздо	*Саупа,*	*Ступа,*
1142	14	озго	*Паљ*	*паљ*
1147	6	оздо	Појата је	Појата = $п_1$ је
1149	9 и 10	озго	Бизумила	Бизумила,
1150	примедба ¹)		Брвника	Брвеника
1161	примедба ¹)		Шилободи	Шилобади
1161	примедба ¹)		Брњаши	Брњоши
1167	11	озго	локава ;	локава :
1171	7	оздо	на местима ;	на местима :
1173	примедба ¹)		бањански.	бањански,
1175	11	оздо	искупилл	искупили
1175	14	»	Јовањ-трап	Јовањ-Трап
1176	15	озго	ван-Трап, Радојев До	вањ-Трап, Радијев До
1177	14	оздо	манастара	манастира.

СТРАНА	РЕД		СТОЈИ	ТРЕБА
1186	12	оздо	нута	пута
1189	11	»	Расова, Долина,	Расова Долина,
1191	примедба [1])		нзмакне	измакне
1197	4	озго	се	се:
1210	17	»	Кровоглава	Кривоглава
1211	8	оздо	Шанач	Шанач,
1212	5	озго	Махоњи Доли	Михоњи Доли
1213	14	оздо	Подљековљу,	Подљековљу.
1214	4 и 5	озго	Дробјеници	Дробјенци
1215	6	оздо	Заградине	Заградиње
1222	3	озго	Петиња, Главица,	Петиња Главица,
1222	4 и 5	»	Ждријело.	Ждријело,
1223	примедба [2])		млатити	млатати
1225	9	озго	Заградину	Заградињу
1227	8	оздо	(Имшири.	(Имшири,
1228	12	озго	Арађелов-дан.	Аранђелов-дан.
1230	8	»	Доллни	Долини
1234	8	оздо	Суеч-врх,	Суеч-Врх,
1235	последњи		не	на
1240	14	озго	ради	роди
1243	7	оздо	описаном	описаним
1243	14 и 15	»	Ћеклине цркве.	Ћеклине Цркве.
1245	9 и 10	озго	Илијина Врха.	Илијиња Врха.
1246	9	»	крвнике	крвнине
1246	16	»	св. Госпође	Св. Госпође
1246	3	оздо	ску	оку
1248	8	озго	и Оградама	у Оградама
1248	2	оздо	св. Госпође	Св. Госпође

Пчиња, од Ристе Т. Николића; 4. *Млава*, од Љуб. Јовановића; 5. *Левач*, од Тод. М. Бушетића; 6. *Васојевићи у црногорској граници*, од Богд. Лалевића и Ивана Протића; 7. *Вишеградски Стари Влах*, од Попа Стјепа Трифковића; 8. *Билећске Рудине*, од Јевта Дедијера; 9. *Околина Београда*, од Ристе Т. Николића, и 10. *Шума, Површ и Зуаци у Херцеговини*, од Обрена Ђурића — Козића. С другом свеском *Атласа*. Београд, 1903. Цена 14 дин.

5. **Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа.** Прво одељење.

Књига I. *Стари српски записи и натписи*. Скупио их и средио Љуб. Стојановић. Књига I. Београд, 1902. Цена 6 динара.

Књ. II. *Стари српски записи и натписи*. Скупио их и средио Љуб. Стојановић. књ. II. Београд, 1903. Цена 6 динара.

6. **Посебна дела.**

— *Спомен на тужну свечаност* приликом смрти Dr. J. Панчића, првога председника С. К. Академије. 1888.

— *Он зна све*, прича Л. К. Лазаревића; и *Ново оружје*, прича С. Матавуља. 1890. Цена 1 дин.

— *Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима. Легенда о Владимиру и Косари.* Културно-историјске студије Стојана Новаковића. 1893. Цена 3 дин.

— *Геологија Србије*, од Јована М. Жујовића. Део први *Топографска геологија*. С првом свеском *атласа*. Београд, 1893. Цена 7 дин.

— — — Део други: *Еруптивне стене*. С другом свеском *атласа*. 1900. Цена 5 дин.

— *Грчка и српска просвета*. Написао Др. Владан Ђорђевић. 1896. Цена 2·50 дин.

— *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу патријарху, с три излета о такозваној великој сеоби српског народа*, написао Иларион Руварац. 1896. Цена 2 дин.

— *Манастир Каленић*, написао М. Ђ. Милићевић. Београд, 1897. Цена 1 дин.

— *Споменица* о преносу праха Вука Стеф. Караџића из Беча у Београд 1897. Средио Андра Гавриловић, професор. 1898. Цена 1·50 дин.

— *Автобиографија протосинђела Кирила Цвјетковића* и његово страдање за православље. Приредио Димитрије Руварац, протојереј. 1898. Цена 1·50 дин.

— *Дубровник и Османско царство.* По архивалнијем исправама написао Др. Лујо кнез Војновић. I св. Београд, 1898. Цена 1·50 дин.

— *Пирхово путовање по Србији у 1829. год.*, превео Д-р Драг. Т. Мијушковић. Београд, 1899. Цена 1·50 дин.

— *Оглед француске библиографије о Србима и Хрватима, 1544—1900.* Прибрао и средио Никола С. Петровић. Београд, 1900. Цена 2 дин.

— *Свечани помен* просветном добротвору *Димитрију Стаменковићу*, београдском трговцу, 8. септембра 1900. године. Београд, 1901.

— *Каталог рукописа и старих штампаних књига.* Збирка Српске Краљ. Академије. Саставио Љуб. Стојановић. Београд, 1901. Цена 2 дин.

— *Свечани помен* просветном добротвору пок. *Н. Дучићу*, архимандриту и академику, 22. априла 1901. године. Београд, 1901.

7. **Издање Баталакиног Фонда.**

— *Историја српског устанка*, од Лазара Арсенијевића — Баталаке. Део први. Београд, 1898. Цена 3 дин.

— — — Део други. Београд, 1899. Цена 3 дин.

II.

ИЗДАЊА СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

КОЈА СУ ПРЕШЛА У СВОЈИНУ АКАДЕМИЈИНУ

1. **Гласник** Српског Ученог Друштва. Књ. I—LVII, LIX—LXXIII, LXXV.

   На продају: V—VII, XXIX, XXXI, XXXIII—LVII, LIX—LXXIII, LXXV. — Цена књ. LXVII 4, а осталима по 3 дин.

2. — — — — Друго одељење. Књ. I—XV.

   На продају: III—VI, IX—XV. — Цена кн. XV 0,50, III—VI, IX, XII—XIV по 1; а X и XI по 2 дин.

3. **Посебна дела.**

— *Историја умног развића Европе*, од У. Дрепера. Превео Мита Ракић. Књ. II. Београд 1874. Цена 2 дин.

— *Српске народне игре*, које се забаве ради по састанцима играју. Скупио и описао Вук Врчевић. Београд, 1868. Цена 0,50 дин.

— *Elenchus plantarum vascularium*, quas aestate a. 1872 in Crna Gora legit Dr. J. Pančić. Belgradi 1875.

— *Essai de quadrature du cerle.* Par Démètre Nešić. Belgrade, 1877. Цена 0,50 дин.